

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

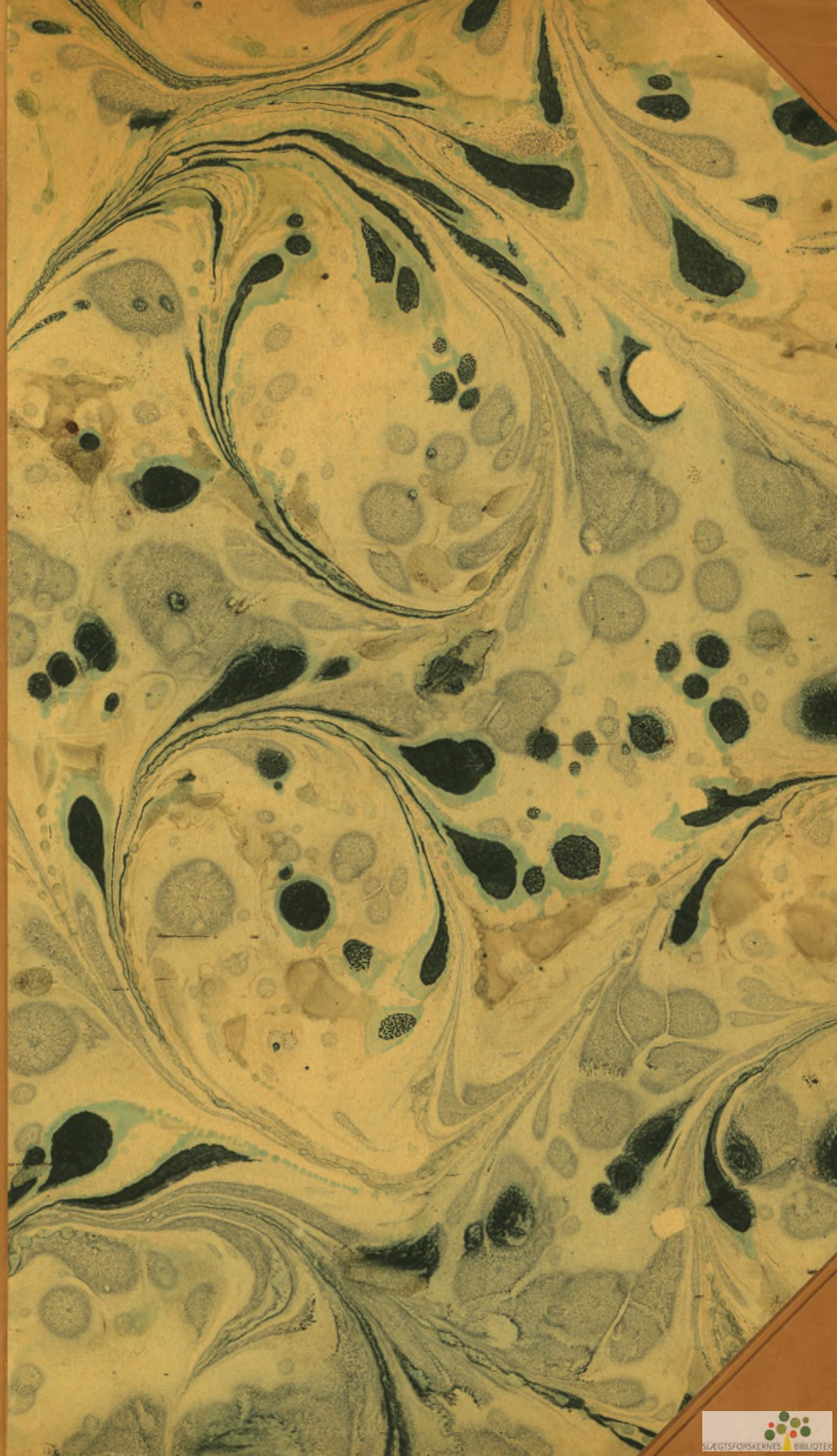
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN 1888—1945

KØBENHAVN

1888-1945

UNDER REDAKTION AF:

MUSEUMSDIREKTØR, DR. PHIL. POUL NØRLUND

KUNSTMALER ERICK STRUCKMANN

PROFESSOR EJNAR THOMSEN

UDGIVER:

TIDSSKRIFTET DANMARK ^{A/s}

MCMXLVIII

Billedredaktion:

LAUR. LARSEN

Redaktionssekretær:

CAND. MAG. ELLEN NIELSEN

Copyright:

TIDSSKRIFTET DANMARK A/S

FORORD

Byen København har en snart tusindaarig Historie, og i et halvt Aartusinde har den været Rigets Hovedstad. Men Karakter af Storby begynder København først at faa fra Slutningen af det 19. Aarhundrede; Udstillingen i 1888 danner i saa Henseende et Skel. Derfor tager det foreliggende Værk om det moderne København sit Udgangspunkt i denne Begivenhed, medens Afslutningen dannes af Befrielsen i 1945.

De to sidste Menneskealdre er vistnok baade de begivenhedsrigeste og de alvorligste i vor Hovedstads Historie. I en Række korte Artikler fra sagkyndig Side er det søgt at fremdrage de væsentligste Træk i Tiden og skildre de mest betydende Personligheder. Da det paagældende Stof næppe andet Steds findes saa overskueligt fremlagt, er det vort Haab, at Værket vil vise sig nyttigt, ogsaa som Opslagsbog (jfr. det fyldige Register).

København 1888—1945 fremtræder som Resultatet af de sidste to Aars Arbejde inden for det nu afsluttede Tidsskrift DANMARKS Forfatterstab og Redaktion. Af tekniske Grunde har de indledende Artikler maattet pagineres med Romertal.

København, i April 1948.

POUL NØRLUND. ERICK STRUCKMANN. EJNAR THOMSEN.

I N D H O L D S F O R T E G N E L S E

Udstillingen 1888

Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunst- udstilling i København 1888. Af Kontorchef i Industriraadet, cand. jur. <i>Johannes Hansen</i>	I
Philip Schou. Af Museumsdirektør <i>Sigurd Schultz</i>	VII
Udstillingsterrænet og Udstillingsbygningerne. Af Arkitekt, kgl. Bygningsinspektør <i>Thomas Havning</i>	X
Da København var ved at blive Storby. Af Bi- bliotekar <i>Julius Clausen</i>	XIX

København som Regeringsby

Kongen og København. Af Lektor <i>Knud Kretzschmer</i>	XXVI
Lidt om Rigsdagen og dens Arbejde gennem 100 Aar. Af Bureauchef <i>Eigil Olsen</i>	XXXIII
Regeringen. Af Departementschef, cand. jur. <i>Andreas Møller</i>	XXXIX
Centraladministrationen. Af Overpræsident <i>J. Bülou</i>	XLIV
Højesteret. Af fhv. Højesteretsdommer <i>Vilh. Topsøe-Jensen</i>	L
Danmarks Nationalbank og Den Kgl. Mønt. Af Underdirektør, cand. polit. <i>S. Hartogsohn</i>	LVII

Københavns Kommune

Københavns Bystyre 1888—1945. Af Direktør <i>Sigurd Thorsen</i>	LXIII
Den københavnske Skole 1888—1938. Af For- stander <i>Poul Billgren</i>	LXX
Københavns Kommunes tekniske Institutioner. Af Overborgmester <i>H. P. Sørensen</i>	LXXV
Københavns Socialforvaltning gennem de sid- ste 50 Aar. Af Socialdirektør, cand. jur. <i>Rud. Conrad</i>	LXXXI
Ludvig Christian Borup. Af Direktør <i>August Nielsen</i>	LXXXVIII
Jens Jensen. Af fhv. Borgmester <i>Peder Hedebøl</i>	XCIII
Partiudviklingen i Københavns Kommunal- politik 1880—1945. Af Lektor ved Køben- havns Universitet <i>Kjeld Winding</i>	XCVIII

Arkitektur

Københavns Udvikling 1888—1945. Af Civilingeniør <i>V. Malling</i>	1
--	---

Den »nationale« Arkitekturperiode. Af Arkivar <i>Knud Millech</i>	8
Københavns Raadhus. Af Arkivar <i>Knud Millech</i>	17
Fra Eklektismens Uddøen til Realismens Fremtrængen. Af Arkitekt <i>Aage Rafn</i>	26
Politigaarden. Af Arkitekt, Professor <i>Steen Eiler Ras- mussen</i>	32
Grundtvigskirken og Bispebjergkvarteret. Af Arkitekt <i>Charles I. Schou</i>	37
Københavnske Hjem omkring Aar 1900. Af Magister <i>Edward C. J. Wolf</i>	43
Det københavnske Boligbyggeris Udvikling. Af Arkitekt, Professor <i>Kay Fisker</i>	49
Tredivernes danske Bygningskunst. Af Arkitekt <i>Hans Erhning Langkilde</i>	58
Statsradiofonibygningen. Af Arkitekt, Professor <i>Steen Eiler Rasmussen</i>	68
Værnet om den gamle Arkitektur. Af Museumsdirektør, Dr. phil. <i>Poul Nørhømd</i>	75
Københavnske Hjem omkring 1940. Af Magister <i>Edward C. J. Wolf</i>	82
Byens grønne Omraader. Af Havearkitekt, Lektor ved Kunstakademiet <i>C. Th. Sørensen</i>	89

Maler- og Billedhuggerkunst

Fra Charlottenborg til Den Frie Udstilling. Af Museums- inspektør <i>Aksel Rode</i>	97
Theodor Philipsen. Af Bibliotekar <i>Henrik Bramsen</i>	101
P. S. Krøyer. Af Museumsdirektør <i>Eigil H. Brünmiche</i>	108
Joakim og Niels Skovgaard. Af Museumsinspektør <i>Aksel Rode</i>	116
J. F. Willumsen. Af Billedhuggeren <i>Arnoff Thomsen</i> ...	126
Vilhelm Hammershøi. Af Museumsinspektør, mag. art. <i>Else Kai Sass</i>	137
Ejnar Nielsen. Af Maleren <i>Elof Risebye</i>	145
Gerhard Henning. Af Museumsinspektør, Dr. phil. <i>Haa- vard Rostrup</i>	156
Harald Giersing. Af Museumsdirektør <i>Leo Swane</i>	163
Aksel Jørgensen. Af Lektor <i>Harald Rue</i>	171
Københavns Kunstmuseer. Af Direktør ved Ny Carls- bergfondet <i>V. Thorlacius-Ussing</i>	180

Litteratur m. m.

»Københavnerne«. Af mag. art. <i>Andreas Rehling</i>	193
Karl Larsen som Københavnerdigter. Af mag. art. <i>Kaj Bom</i>	197

Ældre københavnsk Arbejder- og Proletardigtning. Af Bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, mag. art. <i>Mogens Haugsted</i>	200
Københavns Opdagelse i Lyrikken. Af Professor <i>Ejnar Thomsen</i>	209
Yngre københavnsk Arbejderdigtning. Af Magister <i>Helga Vang Lauridsen</i>	217
Otto Rung. Af Magister <i>Mogens Knudsen</i>	222
Den jødiske Københavnerlitteratur. Af Magister <i>I. C. Lauritzen</i>	226
50 Aar af Københavns Kirkeliv. Af Provst <i>N. J. Rald</i>	231

Teater-Ballet-Opera-Revu

Københavns Teaterliv gennem 50 Aar. Af Dr. phil. <i>Torben Krogh</i>	237
William Bloch. Af Teaterhistorikeren <i>Robert Neiiendam</i>	246
Johannes Poulsen. Af Teaterhistorikeren <i>Robert Neiiendam</i>	250
Den kongelige Opera. Af Dr. phil. <i>Torben Krogh</i>	258
Johan Svendsen. Af Kapelmusikus <i>Victor Gandrup</i>	262
Balletten fra Bournonvilles Død til den ny Blomstring. Redaktør, cand. mag. <i>Svend Kragh-Jacobsen</i>	266
Betty Nansen og hendes Teater. Af Lektor <i>Vilh. Saxtorph</i>	273
Halvtreds Aars Københavner-Revu. Af Forfatteren <i>Mogens Dam</i>	279

Videnskab

Indre og ydre Studievilkaar gennem et halvt Aarhundrede Af Professor <i>Ejnar Thomsen</i>	285
Harald Høffding. Af Professor <i>Jørgen Jørgensen</i>	290
Wilhelm Johannsen. Af Overbibliotekar, Dr. phil. <i>Jean Anker</i>	295
Kristian Erslev. Af mag. art. <i>John Danstrup</i>	300
Sophus Müller. Af Professor, Dr. phil. <i>Johannes Brøndsted</i>	306
Harald Westergaard. Af Professor <i>Hans Cl. Nybølle</i> ...	309
Otto Jespersen. Af Professor, Dr. phil. <i>C. A. Bodelsen</i> ...	314
P. O. Pedersen. Af Civilingeniør <i>J. P. Christensen</i>	318
Niels Bohr. Af Dr. techn. <i>Paul Bergsøe</i>	323
Vilh. Grønbech. Af Magister <i>Tage Hind</i>	327

Industri og Haandværk

Industribyen København siden Udstillingen 1888. Af Redaktionssekretær <i>Poul Møbgaard</i>	333
Alexander Foss. Af Kontorchef, cand. jur. <i>Johannes Hansen</i>	341
Dieselmotoren. Af Overingeniør, cand. polyt. <i>Chr. Jensen</i>	346
Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik og dets Datterselskaber. Af Direktør <i>H. Stevenius-Nielsen</i>	351
Sadolin & Holmblad. Af Civilingeniør <i>Knud Christensen</i>	357
Medicinalindustrien i København. Af Laboratoriechef, Dr. med. <i>Erik Jacobsen</i>	362
Tobaksindustrien. Af Redaktør <i>Svend Carstensen</i>	367
Den københavnske Arbejder. Af Redaktør <i>Ernst Christiansen</i>	371
Hellesens Enke & V. Ludvigsen A/S. Af Kontorchef, cand. jur. <i>Johannes Hansen</i>	377
Ølindustrien. Af Laboratorieførstander <i>Albert Hansen</i> ...	382

Dansk Porcelæn og Keramik. Af Museumsinspektør <i>Aksel Rode</i>	389
Det danske Haandværk og Samfundet. Af Kontorchef, cand. jur. <i>Erik Hansen</i>	397
Dansk Møbelhaandværk gennem 50 Aar. Af Snedkermester <i>A. E. Mørck</i>	402
Nyere dansk Sølvmedekunst. Af Kunsthistorikeren <i>Ivan Munk Olsen</i>	408
Haandværket og de tekniske Fremskridt. Af Direktør <i>Gunmar Gregersen</i>	414
Den københavnske Haandværker. Af Tapetsercrmester <i>Holger Johannessen</i>	420

Handel og Søfart

Den københavnske Handel i de sidste 50 Aar. Af Forstander for Købmandsskolen, cand. mag. <i>Jens Vibæk</i>	425
Grosserer-Societetet og dets Komite. Af Børssekretær, cand. polit. <i>Jens Vestberg</i>	433
Engroshandelen i Danmarks Hovedstad. Af Direktør, Lektor, cand. merc. <i>H. C. Christiansen</i>	439
Detailhandelen. Af Docent, cand. merc. <i>Ejler Alkjær</i>	446
Københavns Banker. Af Redaktør <i>Carl Thalbitzer</i>	452
Reklamen i Storbyen. Af Docent, cand. merc. <i>Ejler Alkjær</i>	458
Handelsundervisningen. Af Forstander for Købmandsskolen, cand. mag. <i>Jens Vibæk</i>	463
Dansk Skibsfart i dette Aarhundrede. Af Direktør, cand. jur. <i>E. Maegaard</i>	469
Københavns Havn 1890—1945. Af Ekspeditionssekretær <i>Bent Bergsøe</i>	475
Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. Af Kontorchef <i>Chr. Skylv</i>	483
Det Østasiatiske Kompagni. Af Dr. polit. <i>M. Christoffersen</i>	488
Det Forenede Dampskibs-Selskab. Af Direktør <i>L. O. Normann</i>	495
Trampfart, Rutefart og Specialfart. Af cand. jur. <i>Knud Strandgaard</i>	502
Den danske Sømand. Af Afdelingschef i Handelsministeriet <i>Ove Nielsen</i>	507

Besættelsen og Befrielsen

Græmmelsens Dag. Af Forfatteren <i>Vilh. Bergstrøm</i>	513
Det civile Luftværn. Af Kontorchef <i>B. Aarøe</i>	516
Valget den 23. Marts 1943. Af Redaktør <i>Chr. Torpe</i>	520
Den 29. August. Af Finansminister <i>H. C. Hansen</i>	526
Danmarks Frihedsraad. Af Civilingeniør <i>Erling Foss</i> ...	528
Sabotage. Af Kaptajn <i>Børge Thing</i>	533
Den illegale Presse. Af Redaktør <i>Børge Outze</i>	537
Farterne over Øresund. Af Redaktør <i>Leif B. Hendil</i> ...	541
Kontakten med Udlandet. Af Ingeniør <i>L. A. Duus Hansen</i>	543
Folketrestrejken 1944. Af fhv. Trafikminister <i>Alfred Jensen</i>	548
De engelske Luftangreb. Af Orlogskaptajn <i>P. Zigler</i> ...	551
Tiden uden Politi. Af Statsadvokat <i>J. Trolle</i>	555
Befrielsen. Af Redaktør <i>Aage Schoch</i>	558

Register

Personregister	561
Sagregister	572

Udstillingens Hovedindgang.

DEN NORDISKE INDUSTRI-, LANDBRUGS- OG KUNSTUDSTILLING I KØBENHAVN 1888

Af Kontorchef i Industriraadet, cand. jur. JOHS. HANSEN

Beslutningen om at afholde en stor nordisk Udstilling i København i 1888 i Anledning af Industriforeningens 50 Aars-Jubilæum blev truffet allerede i 1883, kort efter at Direktøren for Den kongelige Porcelainsfabrik, cand. polyt. Philip Schou, var blevet Foreningens Formand; men man var fra første Færd klar over, at man maatte gaa langt ud over Rammerne for den nordiske Udstilling i 1872, og at Opgaven kun kunde løses med Tilslutning fra mange betydende Samfundsfaktorer uden for Industriforeningen. Omend der blev krævet en ganske overordentlig intens Arbejdsindsats, først og fremmest af Philip Schou, var det ejen-

dommeligt, at denne ikke blev rettet mod Overvindelse af Træghed eller Modvilje mod Ideen. Tværtimod viste der sig overalt at være stor Beredvillighed til at støtte Udstillingstanken. Det var, som om der i disse Provisorieaar, hvor den indrepolitiske Kamp naaede en hidtil ukendt Bitterhed, i mange Kredse var en Trang til at samle Sindet om en fælles national Opgave, der laa uden for Stridighedernes Plan, og maaske var der ogsaa hos enkelte et Haab om, at Udstillingen skulde virke fremmende paa de politiske Forligsbestræbelser. Foruden Philip Schou tilhørte for øvrigt baade Københavns fremtrædende Borgmester H. N. Hansen og Lensgreve

C. E. Friis-Friisenborg, hvis velvillige Indstilling var særlig afgørende for Sagens Gennemførelse, den Del af Højre, som var skeptisk indstillet over for det Estrup'ske Styre.

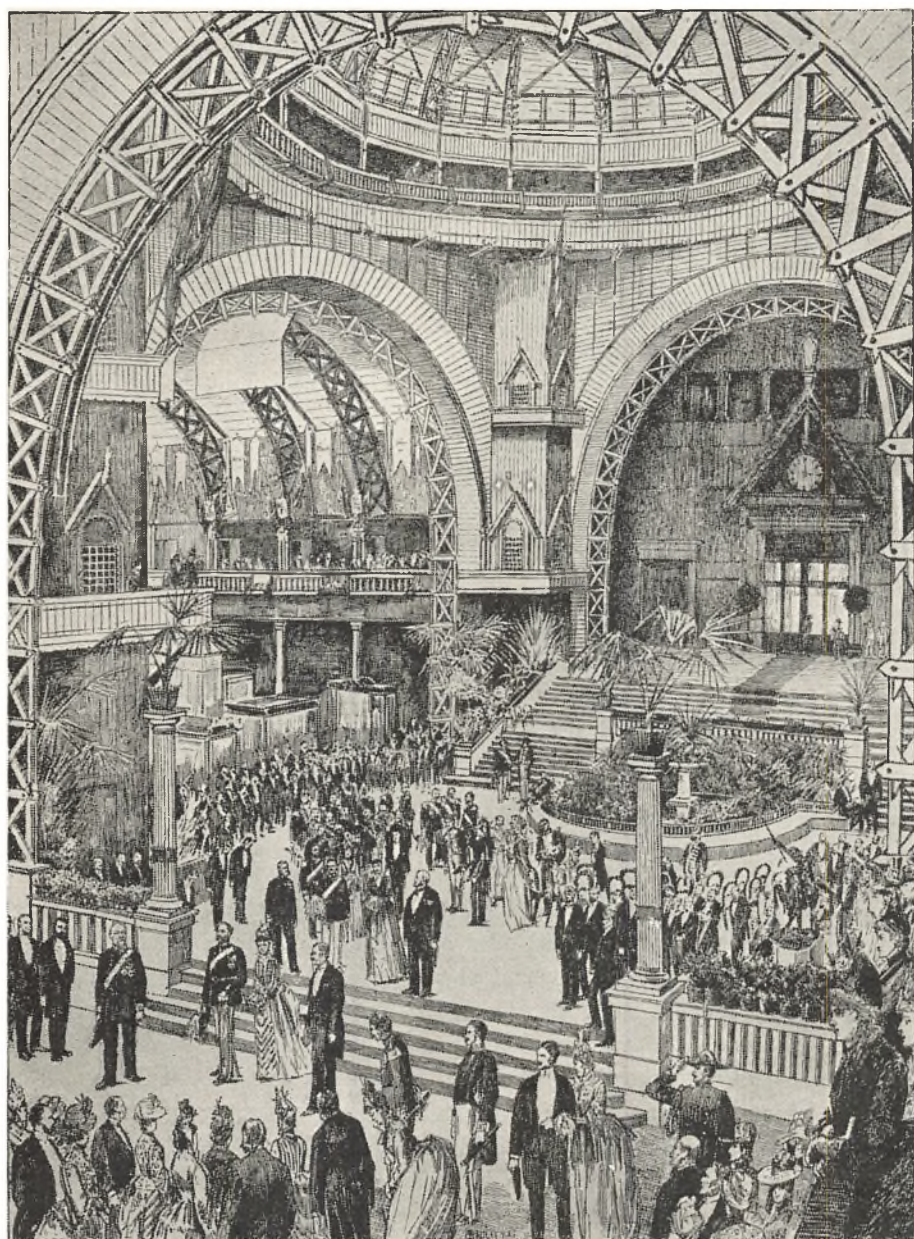
Staten gav et Tilskud paa 300.000 Kr. og Københavns Kommune 200.000 Kr. Desuden stillede Kommunen gratis til Raadighed et Terræn paa ca. 30 Tdr. Land, beliggende paa Strækningen fra Halmtorvet ned mod Kalvebod Strand, d.v.s. de Omraader, hvor nu Raadhuset, Vestre Boulevard, Glyptotek-Kvarteret m. m. er beliggende. Desuden blev der af Tivoli lejet et Areal paa 10 Tdr. Land. Kommunen forlangte som Betingelse for sin Medvirkning, at der tegnedes et Garantifond paa mindst 200.000 Kr. til Sikkerhed for den store Risiko, der var forbundet med Udstillingens Økonomi. Udstillingskomiteen tegnede straks personlig 30.000 Kr., Industriforeningen gik ind med 50.000 Kr. og Landholdningselskabet med 10.000 Kr. Med Bistand fra en lang Række Personer og Firmaer naaede Fonden ialt et

Beløb af 246.500 Kr. Blandt de Garanter, der blev lagt Mærke til, var Venstrepolitikeren Grev Holstein-Ledreborg. Det eventuelle Overskud skulde anvendes dels til et kunstindustrielt, dels til et landbrugshistorisk Museum.

Efterhaanden lod en lang Række offentlige og private Institutioner sig repræsentere i Udstillingskomiteen, saaledes at Udstillingen i det hele fik Karakteren af et officielt dansk Foretagende med Navnet: »Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888« under Protektorat af Kong Christian IX. Lensgreve C. E. Friis-Friisenborg fungerede som Præsident og Formand for Forretningsudvalget med Philip Schou, Lensgreve C. F. Danneskiold-Samsøe og Etatsraad, Arkitekturmaler Heinrich Hansen som Vicepræsidenter, repræsenterende henholdsvis Industri, Landbrug og Kunst. Som Udstillingens Sekretær valgtes C. Nyrop, der var Sekretær i Industriforeningen og i Anledning af dennes Jubilæum fik Professortitlen.

Blandt de 62 Medlemmer af Komiteen tog de to københavnske Borgmestre H. N. Hansen og L. Borup fremtrædende Del i Ledelsen. Fabrikant Axel Meyer og Hof- og Ordensjuveler C. Michelsen var Philip Schous nærmeste Hjælpere ved Industriudstillingen. Docent N. I. Fjord var meget virksom ved Ordningen af Landbrugsafdelingen, og den unge Landbrugskandidat, Forpagter Chr. Sonne, var Sekretær for Landbrugs- og Maskinafdelingen, medens Docent H. I. Hannover var Inspektør ved Maskinafdelingen, bistaaet bl. a. af Ingeniør, cand. polyt. R. Helweg, der senere blev Direktør for A/S Titan.

Som Arkitekt udpegedes Martin Nyrop, der paa den Plads, hvor han senere byggede Københavns Raadhus, opførte Udstillingens Hovedbygning i Træ paa en Maade, som vandt Samtidens udelte Bifald. Med rigtig Sans for Materialets Betydning havde han, blev det sagt, undersøgt hvilke Former der bedst kunde udtrykkes gennem Træet, og fri for enhver Fordom og ethvert pedantisk Stilhensyn havde han samlet sine Motiver alle Vegne fra. »Hvad der giver Bygningen dens Originalitet,« skrev Erik Schiødte, »er den Selvstændighed, hvormed alle de forskelligartede Motiver er sammenarbejdede til

Fra Udstillingens Aabningsfest. Kongefamilien med Følge træder ind i den danske Afdeling. Tegning af Carl H. F. Schmidt.

Udstillingsgaden. I Forgrunden til venstre ses Kongefamilien.

en Helhed, som virker baade ved sin Masse og sine Linjer.« Saavel Kuppelsalen som Hovedhallens Træbuer skal have været af betydelig Skønhedsvirkning.

For Sveriges Vedkommende blev Deltagelsen arrangeret af en nystiftet Forening: »Sveriges almänna Exportforening«, der siden har været det førende Organ for Varetagelsen af svenske Eksportinteresser. Der kom i alt 954 svenske Udstillere, som ikke blot fremviste Industrivarer og Kunstgenstande, men ogsaa bragte en fyldig Repræsentation af det svenske Landbrug.

Norges Udstilling blev forestaaet af en af Regeringen udpeget Komité med Repræsentanter for den norske Haandværks- og Industriforening i Oslo og bestod af i alt 544 Udstillere, hvoraf de 218 faldt inden for Industrigruppen.

Der var i alt 4121 danske Udstillere, hvoraf 1776 hidrørte fra Industrien. Tilsammen repræsenterede Danmark to Trediedele af det samlede Antal Udstillere, der var opgjort til 6082.

Fra andre Lande end Sverige og Norge kom der ca. 400 Udstillere af Kunstindustri. Fra Philip Schous Side blev der gjort en enestaaende Anstregelse for at give Udstillingen international Karakter paa det kunstindustrielle Omraade, som laa hans Interesser nærmest, og

det lykkedes ham ogsaa i et saadant Omfang, at Kunstindustrien i det hele blev det Element, der satte sit afgørende Præg paa Udstillingen.

Ejendommeligt nok var Rusland det Land uden for Norden, der havde den baade tal- og kvalitetsmæssigt bedste Repræsentation. Grunden hertil maatte søges i, at Czar Alexander III som Christian IX's Svigersøn vilde vise Danmark en Velvilje. Der blev af russiske Arbejdere opført en Nationalpavillon, og København fik sit første sensationelle Udstillingsindtryk, da den russiske Afdeling allerede Dagen før den store Udstillings Aabning blev indviet ved en kirkelig Højtidelighed. I Nærværelse af en stor Forsamling messede den herværende russiske Præst i fuldt Skrud sammen med et Sangkor og bestænkede Bygningens Facade og de enkelte Udstillingsgenstande med Vievand.

Det var en Skuffelse, at der kun var 9 kunstindustrielle Udstillere fra England, medens der var 63 fra Italien, 58 fra Tyskland og 42 fra Frankrig.

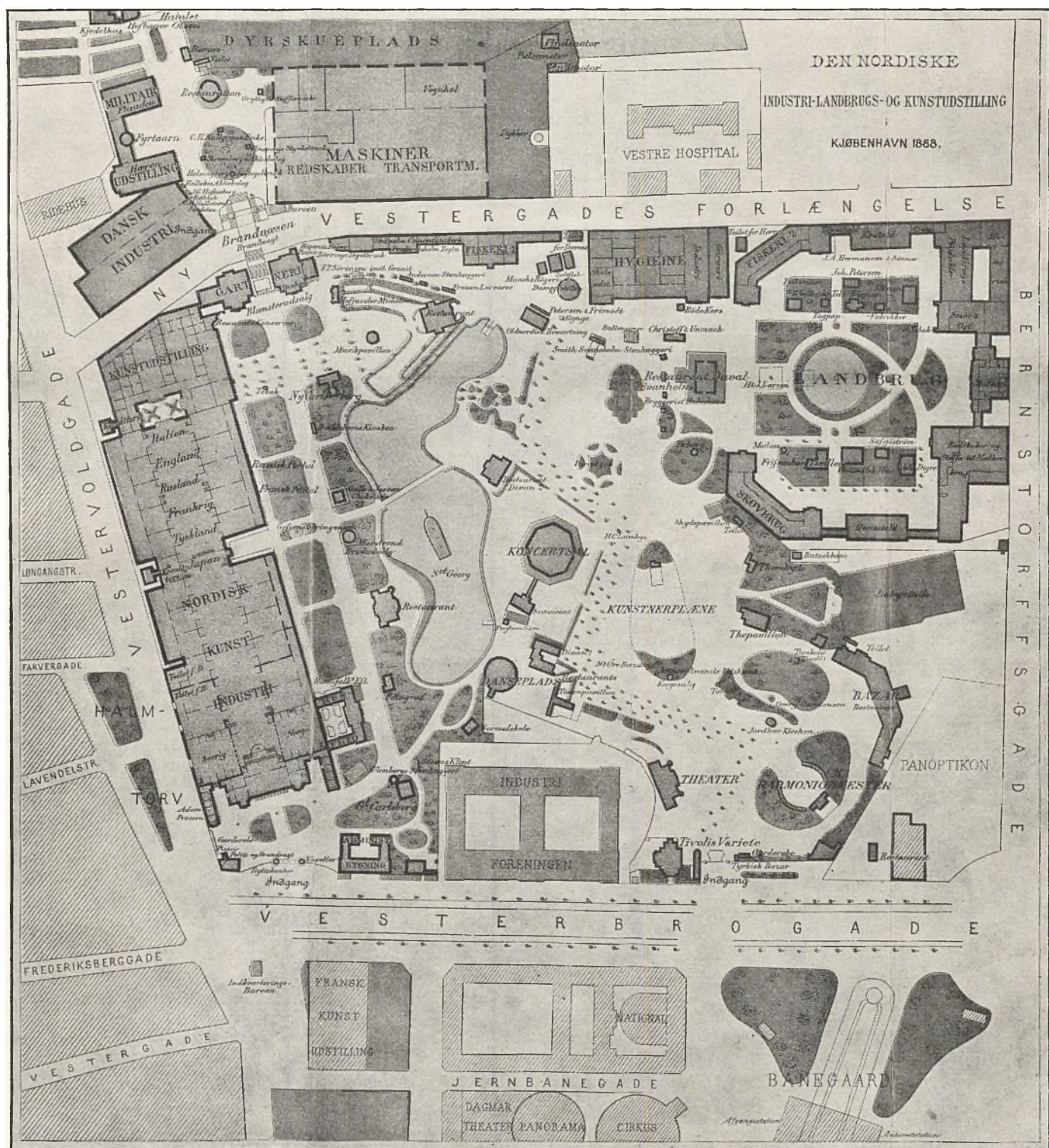
Uden for Kunstindustrien var Maskinafdelingen stærkt fremtrædende og optog et Areal paa i alt 61.275 Kvadratfod. Blandt de 400 danske Udstillere var der enkelte herværende Agenter for fremmede Firmaer, der fremviste udenlandske Maskiner. I øvrigt var de fleste

danske Industrigrupper mødt frem, og Lysten til at deltage var naturligvis ikke upaavirket af den Hovedbestemmelse, der gjaldt for hele Udstillingen, at der ikke krævedes Leje af Stadelpladsen.

Foruden Landhusholdningsselskabet havde De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift, Fyens patriotiske Selskab og Foreningen af jydsk Landboforeninger sluttet sig til Udstillingen og var repræsenterede baade i den store Komité og i de talrige Udvalg, som varetog specielle Opgaver. Udstillingsgrupperne var inddelt i Landbrugsprodukter, Mælkeribrug og Have-

brug, og i Løbet af Sommeren afholdtes der paa selve Udstillingens Terræn flere Dyrskuer, fire Smørudstillinger m. m.

Aabningshøjtideligheden fandt Sted den 18. Maj 1888 i en meget festlig Stemning, der fik sin særlige Glans derved, at en usædvanlig langvarig og hard Vinterperiode netop paa denne Dag blev afløst af et smukt Sommevejr. Den Kantate, der blev fremført, var skrevet af Chr. Richardt med Musik af Lange-Müller. Kammer-sanger Niels Juel Simonsen sang Solopartierne, og kgl. Skuespiller Emil Poulsen reciterede. Anslaget i Kan-

Plan over Udstillingen.

Den russiske Pavillon.

Den nordiske Kunsts Pavillon.

taten var hentet fra det historiske Sted, hvor Udstillingen var beliggende:

Voldene faldt — og paa Skandsernes Plads
 staar et Bjælke-Pallads
 med de tusind Vimpler og Ruder!
 Hvor det stormed en Nat
 blev Kartoven forladt,
 bygger Svalen som Fredens Bebuder.

Den fælles nordiske Indsats var et ledende Motiv i Richardts omfattende Sangværk og gav ogsaa Genklang i den afsluttende Strofe:

Industriens og Kunstens og Landbrugets Mænd,
 hver en Arbejdets Ridder og Væbner og Svend,
 vel mødt ved vort vaarlige Stevne!
 Lad os vise Alverden, og ej blot i Ord,
 vi er meer end et Train i de Fremmedes Spor,
 — der er Fremskridt i Nord!
 der er Mod, der er Kløgt, der er Evne!

Lensgreve Friis-Friisenborg holdt en Tale, i hvilken han klarlagde, at Hundredaarsdagen for Stavnsbaandets Løsning, Kongens Regeringsjubilæum og Industriforeningens Jubilæum alle havde været medvirkende til at fremkalde Ønsket om at give en storslaaet Fremvisning af Landets Produktionsevne, og han anførte tillige, at Udstillingen vilde faa sin særlige Tiltrækningskraft ved den Samling af Kunstindustriergenstande, der var modtaget fra de store europæiske Lande. Med en kort Tale

aabnede Christian IX derefter denne Udstilling, som skulde blive en straalende Sukces.

Der var ogsaa tilvejebragt et godt Grundlag for en saadan. Beliggenheden midt i København var saa fortrinlig som overhovedet mulig, og Arrangementet var for første Gang her i Landet og i Norden anlagt i en Maalestok og en Skikkelse, som svarede til, hvad der krævedes af Udstillinger i de store Lande. Nye effektive Propagandametoder traadte frem. Hofjuveler C. Michelsens arbejdende Guldsmedeværksted hørte til denne Kategori, og Bryggerierne brød nye Veje i Anvendelsen af Attraktioner, beregnede paa at tiltrække det store Publikum. Gl. Carlsberg viste en Model af Nikolaj Taarn, og Tuborg vakte megen Opmærksomhed med en kæmpemæssig Attrap af en Ølflaske, som man kunde køre op i med Elevator, og som senere blev opstillet ved Hellerup Strandvej. En elskværdig fransk Kritiker sammenlignede denne Flaske med Eiffeltaarnet, der paa dette Tidspunkt var ved at blive bygget til Verdensudstillingen i Paris 1889.

Til de nye Ting, der prægede Udstillingen, hørte den stærke Anvendelse af det elektriske Lys, til hvilket Strømmen blev leveret af et af Udstillingen anlagt Værk, og der var ligeledes et elektrisk Springvand. Derimod viste Publikum ringe eller slet ingen Interesse for den Demonstration af en Telefon, der ogsaa hørte til de nye tekniske Fænomener.

For Københavns Udvikling til Turistby og Storby blev Udstillingen intet mindre end et Gennembrud. Der kom mange fremmede hertil, ikke blot fra de nordiske Lande, og Interessen blev holdt levende Sommeren igen-

Kig ned gennem Hovedbygningens store Hal.

nem ved en Række Fyrstebesøg. Kong Oskar og Kronprins Gustav af Sverige, Kong Georg af Grækenland, Kongen og Dronningen af Sachsen og sidst, men ikke mindst, den unge Kejser Wilhelm II af Tyskland, kom til København. En systematisk og vel tilrettelagt Pressepropaganda var sat i Gang i Udlandet. I Maj 1888 blev der saaledes i Samarbejde med en Række tyske Blade udsendt 500.000 Eksemplarer af et særligt for Tyskland beregnet Udstillingsnummer, hvis vigtigste Stof var Artikler, skrevet af Forfatteren Herman Bang.

Inden for den københavnske Presse blev der paa Trods af Partistandpunkter indledet et Samarbejde i Forbindelse med Pressefestligheder o.s.v., og Peter Nansen og Otto Borchsenius traadte i Udvalg sammen med Højre-Journalister. En af de faa Klager, Udstillingsledelsen modtog, var for øvrigt ogsaa af en ny og ejendommelig Karakter. Bestyrelsen for »Foreningen af Højrepressen i Provinserne« og for »Foreningen af

Venstreblade i Danmark« fremkom i Fællesskab med en Besværing over, at Komiteen ikke averterede nok i den danske Provinspresse.

Da Udstillingen lukkede den 2. Oktober 1888, havde den været besøgt af 1.367.532 Mennesker. Overskudet, ca. 47,000 Kr., var ikke overvældende stort, men dog tilfredsstillende i Betragtning af, at der ikke var krævet Stadeleje.

Udstillingen blev et Højdepunkt i Industriforeningens Historie og en personlig Triumf for dens Formand Philip Schou, som havde vundet almindelig Anerkendelse for den overlegne Dygtighed, hvormed han havde ledet det store Foretagende. Det var derfor med berettiget Stolthed, at han ved Industriforeningens 50-Aars Jubilæum den 12. Juli 1888 kunde udtale: »Det er vor Udstilling derude. Det er et Stykke Verden, som er bygget op i Hjertet af vor By, som er flyttet ind i vort Land for at tale Kunstindustriens Sag for os.«

JOHS. HANSEN

PHILIP SCHOU

FRA DANSK KUNSTINDUSTRIS TILBLIVELSE

Af Museumsdirektør SIGURD SCHULTZ

Selv om Halvfjerdserne og Firserne i forrige Aarhundrede var en haard Tid for Arbejdere og Smaakaarsfolk med sine økonomiske og socialpolitiske Brydninger, staar Epoken i Historien omgivet af en frodig Optimisme og en Virkelyst, der paa os virker baade tiltalende og ansporende. Det lyser ud af dens Kunst, og saa naar den agitatorisk skildrer de haarde Sider af Livet, og det er et Grundtræk hos dens Personligheder. Dengang skabtes Grundlaget for vor egen Tids Erhvervsliv. Blandt de mange Ting, der opstod, er ogsaa vor Kunstindustri, hvis første Historie handler mere om det praktiske Liv end om de ideelle Teorier. Den centrale Skikkelse i denne Begyndelse blev Industriemanden *Philip Schou*. Han havde den Kongstanke, som blev afgørende, og som endnu den Dag i Dag er vor Kunstindustris Ledemotiv. Den fik Vægt, fordi han besad Initiativ og Vitalitet til at virkeliggøre den i sin egen Virksomhed.

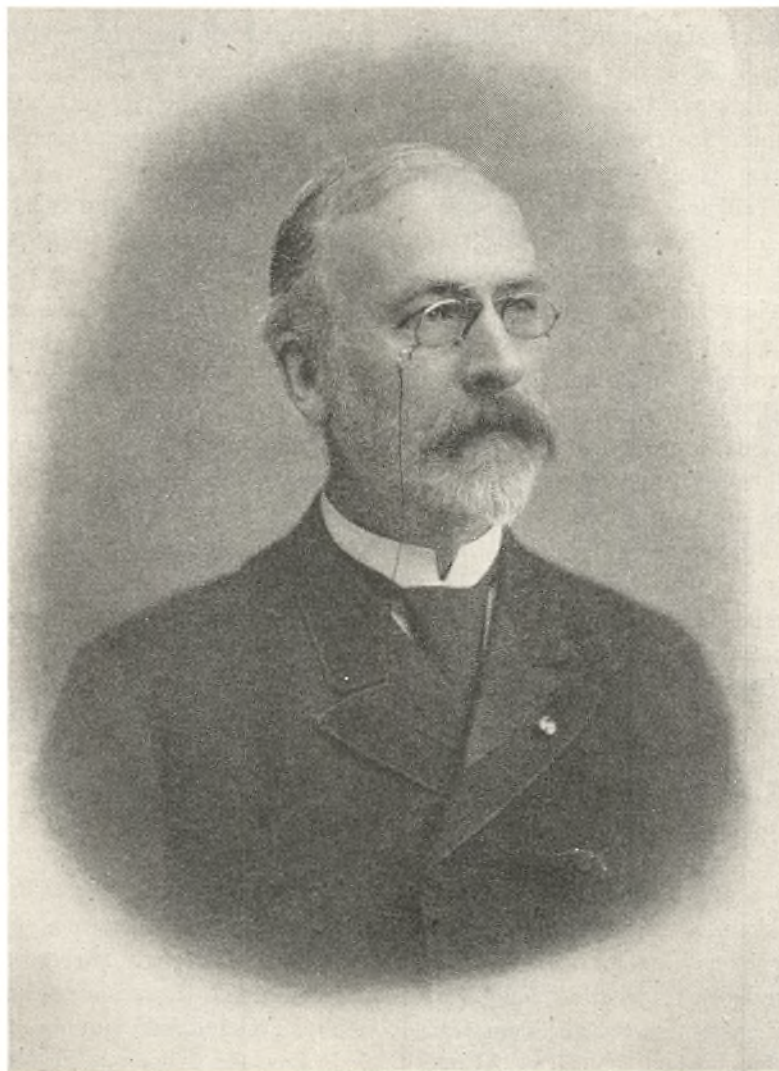
Philip Schou fødtes den 10. Juli 1838 som Søn af Købmand og Agent H. H. Schou i Slagelse. Efter Studentereksamen paa Sorø Akademi 1857 og polyteknisk Eksamen 1862 blev han sat i Vej med en Korn- og Købmandsforretning i Bisserup ved Holsteinsborg, hvor Faderen havde Udskibningssted. Denne Handelsvirksomhed fik Betydning for ham som Uddannelse og Forskole paa Fremtiden, men den tiltalte ham ikke i Længden. Efter nogle Aars Forløb afstod han den og tog midlertidig Ansættelse som Ingeniør ved Jernbaneanlæg i Jylland. — Et Tilfælde bragte Philip Schou ind paa hans rette

Bane. Hans Kone traf en Dag paa Gaden en Barndomsveninde, der klagede sin Nød over et Familie-foretagende, som hendes Mand havde maattet tage Styret over, og som man ikke vidste, hvad man skulde stille op med. Det var Fajancefabrikken »Alumina«, der laa paa en Hjørnegrund mellem Prinsessegade og Baadsmandsstræde ved Siden af Nobels Tobaksfabrik paa Christianshavn. Dermed var hans Skæbne fastlagt. I Marts 1868 tiltraadte Philip Schou som Kompagnon og Fabrikkens Leder.

Fra nu af udvikler Philip Schous Indsats sig efter to Linier, hans offentlige Virksomhed inden for Erhvervslivets Institutioner og hans Arbejde som praktisk Fabrikleder. De gaar Haand i Haand, nøje knyttede til hinanden, saaledes at den ene staar som den teoretiske Retningsgiver, den anden som den haandgribelige

Bevisførelse for Ideernes Rigtighed.

Til offentlig Virksomhed var han vel-egnet. Han høstede sine indledende Erfaringer som et energisk og initiativrigt Medlem af Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1872—78, og Samtiden skildrer ham som en elegant Skikkelse, myndig og med et aristokratisk Snit over sin Fremtræden, en Mand, hvis Tale gjorde Indtryk ved sin Overbevisning og Begejstring. Han havde en lykkelig Evne til vekselvis at argumentere med praktiske Realiteter og at give sine Ord en Understrøm af lyrisk Følelse og ærlig ment Idealisme. Disse Egenskaber førte ham i 1883 paa een Gang op paa de to vigtigste Poster som Formand for Industriforeningen og

Philip Schou.

Formand for Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk. Med disse to samlede paa sin Haand indtog han en Nøglestilling i dansk Erhvervsliv, som henholdsvis Industriens og Haandværkets ledende Personlighed.

Det brændende Spørgsmaal i førende Erhvervskredse var dengang Danmarks Overgang fra at være et ensidigt Agerbrugsland, væsentlig Korn-producerende, til ogsaa at blive et Industriland. Philip Schou troede ikke paa en dansk Storindustri i Lighed med Udlandets, men saa i *den forældede Vare Tidens Løsen* for vor Industri. Maalet skulde naas gennem en dygtig, højt udviklet Haandværkerstand, der betjente sig af Tidens Fremskridt, og ved, at Industrien tog Kunsten i sin Tjeneste. *Kunstindustri* blev Slagordet i den Propaganda, han utrættelig øvede gennem de to store Erhvervs-Organisationer, og Forædlingstanken bankede han saa fast i Samtiden, at man senere har indvendt mod hans Styre, at det derigennem i nogen Grad kom til at virke hemmende paa Udviklingen, da det viste sig, at den alligevel tog Retning mod en virkelig Storindustri.

I Praksis tilrettelagde Philip Schou sit Virke for Kunstindustrien i et Program paa tre Punkter, som han forelagde Industriforeningens Generalforsamling September 1883, nemlig 1) Udgivelsen af et »Tidsskrift for Kunstindustri«, 2) Oprettelse af et Kunstindustrimuseum og 3) Afholdelse af den nordiske Udstilling i København ved Foreningens 50-aarige Jubilæum 1888. De to første Punkter var forsaavidt ikke nye, men han tog dem op og talte Kunstindustriens Sag »med indtagende Friskhed og varm Overbevisning«, siger en samtidig Beretning — »Tankerne blev ligesom nye i hans Hænder og virkede overbevisende«. Forslaget om Udstillingen var derimod hans egen Idé. Alle tre Ting lykkedes med Glans. »Tidsskrift for Kunstindustri« staar efter sin niaarige Levetid fra 1885 til 1893 stadig som et af de i sin Art fornemste og lødigste Foretagender, vi har haft, nu et Kildeskrift af første Rang. »Det danske Kunstindustrimuseum« oprettedes 1890, og den nordiske Udstilling 1888 blev en Begivenhed af et Format, som Samtiden ikke havde troet muligt, og ikke saa lidt af en Milepæl i vort Erhvervslivs Historie. Mindre udadvendt, men ikke mindre aktiv var Philip Schous Interesse for Haandværker-Undervisningen. For den gjorde han personlig et betydeligt Arbejde i sin Egenkab af Indenrigsministeriets Delegerede i, senere Formand for Teknisk Institut og Det tekniske Selskabs Skole i Aarene 1874—87.

Philip Schous private Virksomhed som Fabrikant viser den samme Forening af teoretisk Udsyn og praktisk Dygtighed. Han blev snart klar over, at »Alumina« maatte udvides, hvis der skulde komme et levedygtigt Foretagende ud af Fabrikken. Gennem Mageskifte med Tobaksfabrikant Nobel erhvervede han allerede 1868 den stadig benyttede Grund paa Hjørnet af Smallegade og Søndre Fasanvej. Herhen flyttedes Fabrikken 1869, og da han i 1872 havde faaet gjort den til et Atieselskab, tog han fat paa dristige Udvidelser. Han byggede

et dengang meget moderne Ovnanlæg af en Type, som tidligere ikke havde været anvendt til Fajance-Fabrikation. Til at begynde med vilde det ikke fungere. Det var Knald eller Fald, men det lykkedes ham ved egen teknisk Dygtighed at ombygge det, saaledes at det fungerede upaaklageligt, og det var i Brug, lige til en tysk »Schalburgtage«-Bombe ødelagde det Juni 1944.

Med købmandsmæssig Dristighed arbejdede Philip Schou »Alumina« frem og søgte at indføre ny Produktion i Form af nye Materialer og nye Modeller med kunstnerisk Dekoration. Men sin Idé naaede han egentlig først at demonstrere i Virkeligheden, da han i 1882 fik »Alumina« til at købe den kgl. Porcelainsfabrik. Ogsaa den var et omtumlet Foretagende med uvis Skæbne. Staten havde kort og godt solgt den ved Auktion i 1867, og nu saa den senere Ejer, Fabrikant G. A. Falck, sin Fordel ved at sælge den store kostbare Grund paa Købmagergade. »Alumina« kunde saa erhverve Navnet sammen med alt Inventar, Modeller o.s.v. Det blev Philip Schous største og vigtigste Bedrift, at han genrejste den kgl. Porcelainsfabrik i Samarbejde med to fremragende Hjælpere, Kunstneren *Arnold Krog* og Keramikeren, Ingeniør *Ad. Clément*. De skabte det danske Underglasur-Porcelæn, der er den eneste selvstændige Indsats, Europa har gjort i Porcelænets Udviklingshistorie, og Fabrikken sikrede dermed dansk Kunstindustri dens første Grand Prix paa Verdensudstillingen i Paris 1889. Denne Grand Prix blev Udgangspunktet for vor Kunstindustris Verdensberømmelse og for den høje Anseelse, den nyder i Udlandet den Dag i Dag.

Saaledes beviste Philip Schou Forædlingstankens Berettigelse paa mønstergyldig Maade og med en Succes, hvis Omfang man ikke havde kunnet forudse. Nu bag efter kan det se forholdsvis enkelt ud — tildels som et Sammentræf af lykkelige Omstændigheder og Resultatet af en Udvikling, der var blevet moden med Tidens Fylde. Dette er ikke urigtigt, men Tiden har en Tilbøjelighed til at udviske Vanskeligheder og Modstand, der maatte overvindes. Som en Antydning af de Kampe, der har været at bestaa, skal blot nævnes, at Fajancen, »Alumina«, maatte bære Porcelænet økonomisk lige til hen mod Halvfemsernes Midte. Først da begyndte den kgl. Porcelainsfabrik atter at give Overskud efter Genopstandelsen i Smallegade.

Som det maaske vil forstaas af denne Skildring, var Philip Schou i og for sig ingen original Aand, ikke Skaber af nye Tanker. Det fremgaar iøjnefaldende af hans Tale ved Industriforeningens Jubilæumsfest 1888 og de Ord, han sagde om Kunstindustriens Maal og Virke.

»Kunstindustrien er det Raab, hvormed Menneske-aanden har protesteret mod at overvældes af Maskingeniørerne, der alt har troet sig sat i Højsædet for evige Tider. I Kunstindustrien ligger Frelsen for den enkelte Personlighed, for de smaa i Verden, at de ikke skal ofres for den moderne Molok, Kæmpen paa Jernhesten med Kapitalen som Fodstykke.«

Philip Schous Arbejdsværelse.

»Kunstindustrien følger med Iver alle tekniske Fremskridt, den fæster resolut Dampen og Elektriciteten som sine Tjenere, men den holder sig sine to flinke Hænder fri for med dem at sætte Individualitetens Præg paa Genstandene, for at give dem et levende Fysiognomi, saa at Mennesket ved at beskue dem kan føle sjæleligt Behag og saa at sige kan underholde sig med dem.«

»Det af Kunst og Videnskab beaandede Haandværk og mindre Industri kan blive Frelsen for de smaa Nationer, thi derved kan de komme med.«

Disse Udtalelser er ikke blot Philip Schous brændende Trosbekendelse, men man hører gennem dem Ruskins Stemme og ser, i hvor høj Grad Schou var Talerør for Tidens almindelige Strømning ude i Europa. Hans personlige Indsats bliver hans Mod og friske Initiativ, hans Energi og sikre Valg af Maal og Midler, hans levende Aand og Udsyn. Han vovede og vilde, og han førte sine Ideer igennem. Han var det praktiske Livs Mand, men ogsaa paa dette Omraade, selv i virkelighedsnær Begrænsning, er der Brug for Fantasi og følelsesbevæget Menneskelighed.

Til Billedet af Philip Schou hører tillige klog personlig Økonomi. En fremragende Konkurrent og Medbejler, baade i Erhvervslivet og inden for hans eget

Industrifag, antydede ved hans Død i 1922, at det muligt kunde skyldes skuffet politisk Ærgerrighed, naar Philip Schou allerede i 1889 og 1890 trak sig tilbage fra Posterne som henholdsvis Fællesrepræsentationens og Industriforeningens Formand. Der er næppe Grund til at tro denne Udlægning. Philip Schou var Medlem af Folketinget 1881—83 og havde forladt det politiske Liv i Utilfredshed over dets ufrugtbare Diskussioner og Tilsidesættelse af rent saglige Argumenter til Fordel for taktiske Hensyn. Blandt Mænd af hans Støbning er sligt ikke noget Særsyn. Han forstod at holde op, mens Legen var god, og han ønskede at gøre Fyldest der, hvor han stod — samlede ikke paa Positioner. Da han havde gennemført det Program, han havde opstillet, viede han de to Virksomheder, hvis Direktør han var, sin fulde Kraft for at udbygge og konsolidere den Sejr, der var vundet, og da han følte sine Kræfter tynde ud, trak han sig tilbage fra dem i god Tid. Det skete i 1902, i hans 64. Aar.

I dansk Industris Historie staar Billedet af Philip Schou derfor fast og klart i Linierne — som den aandfulde og maalbevidste Talsmand for Livets Realiteter og som den frie Personlighed, der gav vor Kunstindustri det Ledemotiv, den følger endnu i vore Dage.

SIGURD SCHULTZ

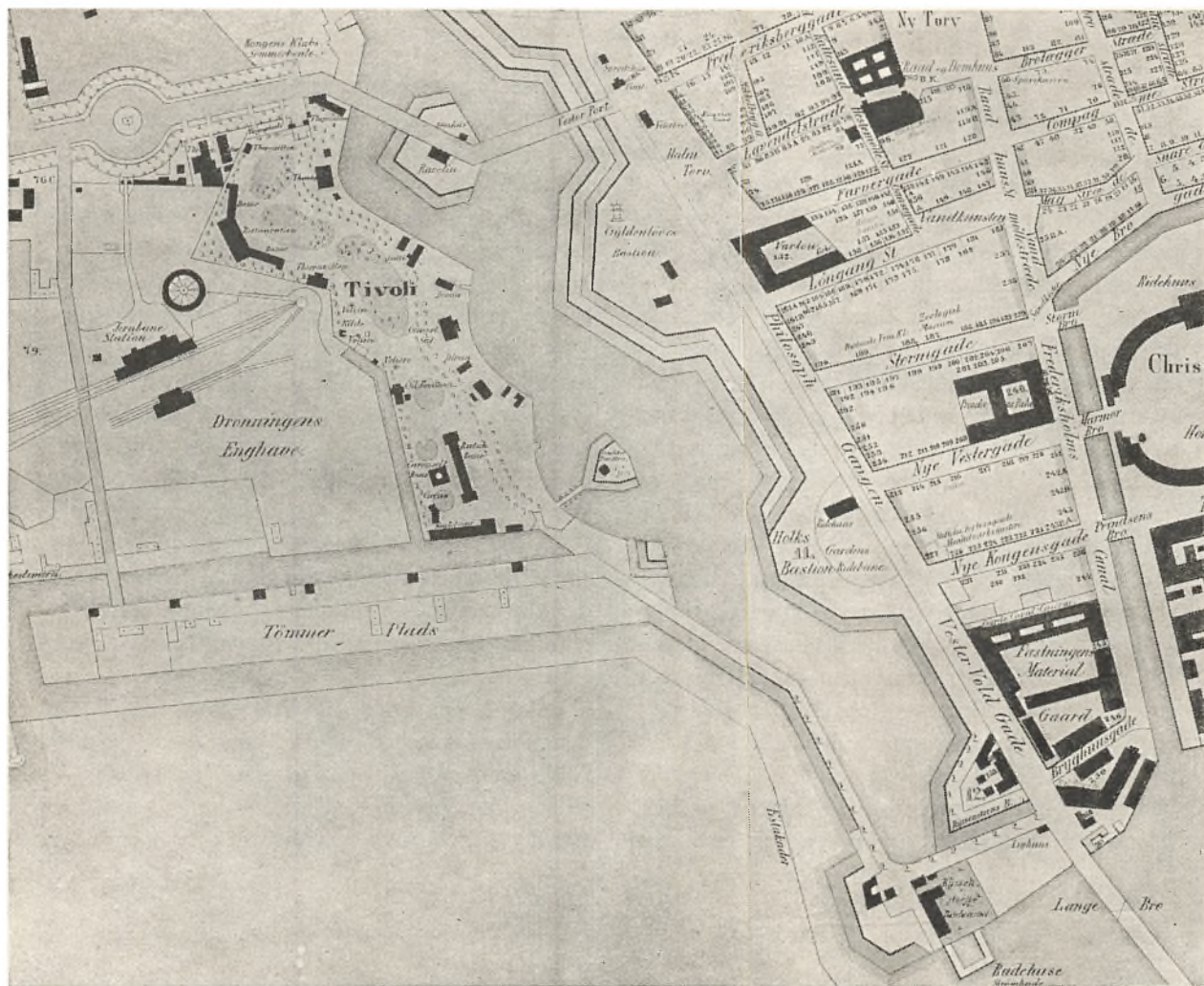
UDSTILLINGSTERRÆNET OG UDSTILLINGSBYGNINGERNE

Af Arkitekt, kgl. Bygningsinspektør THOMAS HAVNING

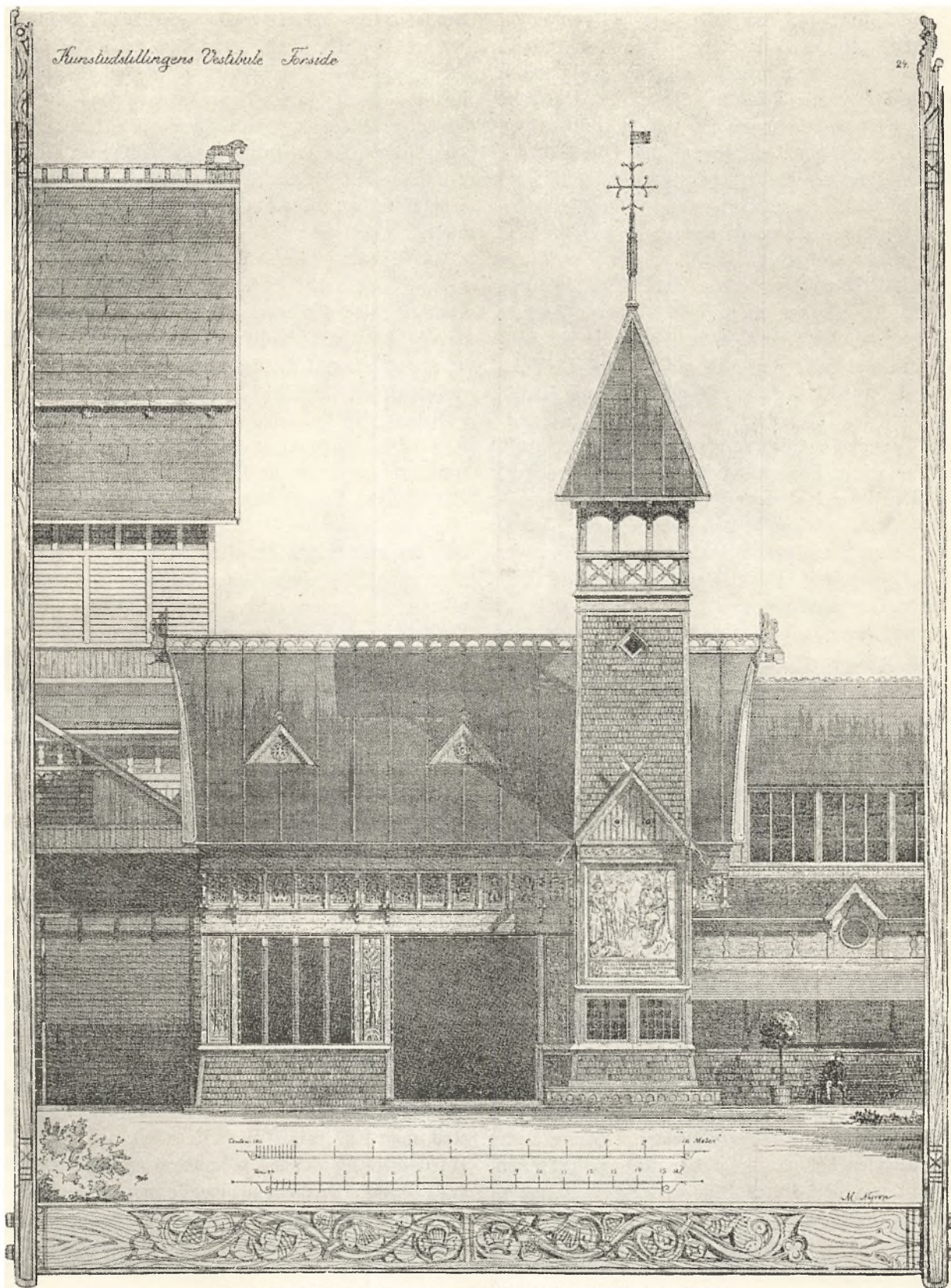
Aralet ved Sydsiden af den Hovedfærdselsaare, der vestfra fører ind til det gamle København, har langsomt udviklet sig til det nuværende Udseende, og i denne Udvikling betegner Udstillingsterrænet i 1888 et Stadium.

Ved Frederik den Tredjes Omformning af Københavns Befæstning i 1660-erne fik Vestervoldgades sydlige Del det retlinede Forløb, som den stadig har, og samme Hovedretning fulgte Voldanlægget. Af Bastioner fandtes der paa dette Stykke tre — Rysensteens nærmest ved Havnen, Holcks ud for Gadestykket mellem Ny Kongensgade og Ny Vestergade, og Gyldenløves ud for Strækningen mellem Løngangsstræde og Lavendelstræde — og ved Frederiksberggade dannede Vesterport Gennemkørsel gennem Volden. I den brede Stadsgrav

paa Voldens Yderside var der anlagt Raveliner (o: bastionformede Værker, helt omgivet af Vand) baade foran Vesterport og paa Stykket mellem Gyldenløves og Holcks Bastion, og her udenfor igen fandtes en træbeplantet, »dækket Vej« og et lavere Voldanlæg, der dannede Overgang dels til det aabne Land, dels til Kalvebod Strand, som før i Tiden gik helt op til, hvor Tietgensgade er nu. Fra Vesterport gik Vejen ud af Byen i en knækket Linie over Ravelinen — med Broer over Vandet to Steder — og fortsatte herfra ad det, som vi nu kalder Vesterbros Passage. I Slutningen af det 18. Aarhundrede var dette første Stykke af Vesterbrogade — ligesom de tilsvarende Stykker af Tilkørselsvejene ved de to andre Porte paa Sjællandssiden — blevet monumentalt anlagt, idet der var plantet en bred

Detail af Kort over København fra 1854.

Forsiden af Kunstudstillingens Vestibule efter M. Nyrops Tegning.

Allé med to Rækker Trær i hver Side, og denne Dobbel-Allé fik her paa Vesterbro en særlig fornem Udformning, idet man midtpaa lod den udvide sig til den Runddel, hvor Frihedsstøtten fik sin Plads.

I den — man kan vel sige — klassiske Udformning, som Volden og dens Forterræn den Gang havde, skete de første — ikke særlig voldsomme — Indgreb i 1840-erne, da Tivoli blev anlagt dels paa Forterrænet Syd for

Vesterbros Allé, dels paa den sydligste af de to omtalte Raveliner (der fik Navnet »Øen«), og da der mod Syd ud fra Frihedsstøttens Runddel blev ført en Vej til den nyanlagte Banegaard (der havde sin Plads omtrent, hvor Hovedbanen nu ligger). I Aarene efter 1850 blev saa den snævre Vesterport revet ned, og den bugtede Vej over Vesterports Ravelin erstattedes med en lige og bred Passage, men endnu i 1872, da Industriforeningens

Bygning blev opført paa Ravelinen — som Bygning for en Industriudstilling — eksisterede Volden og Stadsgraven i det væsentlige uforandret. Det lader sig endnu gøre at spore de gamle Tilstande paa en Del Punkter: Tivolisøen og den lavtliggende Smøge bag Industribygningen er Minder om Voldgraven, det høje Terræn, hvor Arenateatret laa indtil for nylig, er en Rest af »Øen«, og Tivolis Hovedallé er endnu i sine Knæk bestemt ved Linierne i de gamle Fæstningsværker.

Det næste, der skete, blev af voldsommere Virkning, nemlig den i 1872 paabegyndte fuldstændige Sløjfning af store Stykker af den gamle Vold — herunder hele Voldstykket mod Vest fra Jarmers Taarn til Havnen; i dette store Arbejde udgjorde Sløjfningen af Voldstykket Syd for Vesterbros Passage det sidste Afsnit, idet man først tog fat her i 1886. Før den Tid var allerede den Bebyggelse blevet til, som nu danner Nord-siden af Vesterbros Passage og det, vi kalder Raadhuspladsen (den Gang Halmtorvet). I Nabolaget var endvidere sket den Ændring, at den gamle (første) Bane-gaard var blevet nedlagt, Adgangsvejen til den var stukket ud som Gade (kaldet Bernstorffsgade, hvilket Navn senere er anvendt paa en i samme Retning gaaende, men længere mod Øst beliggende Gade), og mellem denne Gade og Tivolis Hovedindgang var der skudt høj Bebyggelse op, nemlig den saakaldte Panoptikonbygning, der nu udgør den ældste Del af den Karré, hvori Hotel Terminus og Arbejdernes Landsbank rummes. Mod Syd var endelig Vestre (nu Rudolph Berghs) Hospital blevet bygget ved den nyanlagte »Ny Vestergades Forlængelse« (nu Tietgensgade).

Ved den gamle Banegaards Nedlæggelse var der ved Vestsiden af Tivoli (bag Panoptikon) blevet et Areal ledigt, hvor der tidligere havde ligget Remiser m. m., saa da der ved Voldens Sløjfning tillige skabtes disponibel Plads ved Tivolis Østside, var det i Virkeligheden et betydeligt Stykke Jord, der var til Raadighed. Man vil let kunne forestille sig, hvad det vilde betyde, om vore Dages Tivoli blev udvidet saa meget i Bredden, at det strakte sig fra Vestervoldgade til en Linie midt gennem Frihedsstøtten og den nuværende Hovedbanegaard, saaledes at kun Panoptikons og Industribygningens Omraader skar sig ind som Fremmedlegemer i denne store Firkant. Desuden henlaa der endnu ubebygget Terræn mod Sydøst paa den anden Side af »Ny Vestergades Forlængelse«, hvor der var fyldt op i Kalvebod Strand. I Betragtning af, at man kunde raade over saa rummelige Arealer, og med Henblik paa den Værdi, der laa i at kunne inddrage et stort og folkekært Forlystelses-etablisserment i Omraadet, er det ikke underligt, at man besluttede sig til at benytte denne Plads til Anlæg af den Udstilling, der planlagdes i Hundredaaret for Stavnsbaandets Løsning.

*

Martin Nyrop blev uden Konkurrence valgt til Udstillingens Arkitekt. Han var, da Arbejdet med Udstillingstegningerne paabegyndtes, kun i sit 37. Aar, og han

havde intet udført Byggearbejde af Betydning at vise hen til. Men det er sikkert rigtigt, naar Meiborg i 1888 skrev: »Allerede i en halv Snes Aar har de yngre Arkitekter udpeget Martin Nyrop som primus inter pares«, og Eftertiden maa sikkert ogsaa (hvis man kan tillade sig et saa usikkert Tankeeksperiment) naa til den Erkendelse, at ingen af de Arkitekter, der den Gang kunde være Tale om, vilde have kunnet løse Opgaven tilnærmelsesvis saa godt, som Nyrop gjorde det.

Om Bygningernes Anbringelse i Terrænet siger Nyrop selv, at han fortrinsvis har anbragt dem i Yderkanterne, for det første fordi det sparer Indhegning, og for det andet fordi man derved bliver i Stand til udefra at bringe Udstillingsgenstandene paa Plads, samtidig med at Udstillingsterrænet uhindret kan bringes i Orden. Han kunde have tilføjet: for det tredje fordi man derved undgaar at dele Terrænet i smalle Strimler, men kan samle det og faa det mest mulige ud af det. For at hans Ønsker har gaaet i den Retning, kan der ikke være Tvivl om.

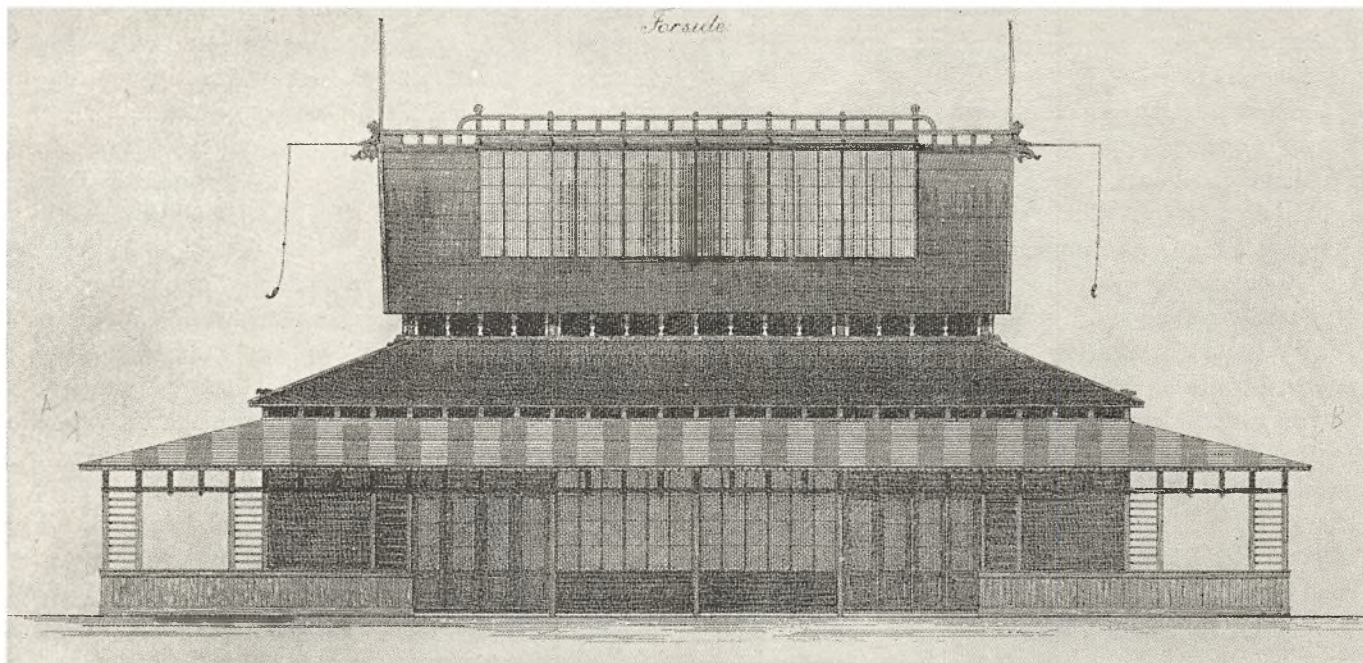
Dette vidtstrakte og efter en kort Levetid sporløst forsvundne Bygningsanlæg er en ukendt Verden for de allerfleste nulevende. Men paa Grundlag af Tegninger, Fotografier og hvad der er skrevet*) kan man alligevel danne sig et nogenlunde klart Billede af Udstillingen, og her skal da af en, der nok kender Stoffet gennem Forældrenes Omtale, men som af gode Grunde ikke kan tale ud fra Selvsyn, gøres Forsøg paa en vejledende Gennemgang.

Udstillingsterrænets Grænse mod Raadhuspladsen fulgte en Linie i Forlængelse af Industribygningen og knækkede herefter mod Sydøst, følgende Vestervoldgades Retning, der hvor Raadhuset nu har sin Langside. Hvis man stiller sig paa Fortovet foran Muslingskallen midt ud for og med Ansigtet mod Raadhusets Hovedfacade vil man være vendt paa samme Maade, som da man i sin Tid gik ind ad Udstillingens Hovedindgang. Her var Tælleapparaterne anbragt under et langt, lavt Tag, der ved hver Ende var sammenbygget med et lille rundt Taarntag.

Inden for denne Indgang fandtes — paa den nuværende Muslingskals Plads — et aabent Anlæg, og her stod man saa foran Hovedfacaden paa Udstillingens Hovedbygning, der havde omtrent samme Brede og for Indgangsfrontens Vedkommende omtrent samme Beliggenhed, som Raadhuset nu har. Bygningens Længde var derimod betydelig større, idet den strakte sig helt ned til den Linie, hvor man nu finder Skellet mellem Brandstationen og det tidligere Overformynderi.

Denne Hovedbygning bestod først og fremmest af en Hovedhal og en Tværhal, der tilsammen dannede et T, saaledes at Tværhallen gik paa tværs af Bygningen ved dens nordvestre Ende, medens den forholdsvis lange »lodrette« Streg i T'et strakte sig frem i Bygningens Længde. Hovedhallen og Tværhallen var overdækket med

*) Hovedkilden er her »Bygningerne ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Udgivet af M. Nyrop 1891.«

Restaurantens Forside efter M. Nyrops Tegning.

en Række halvcirkelformede Buekonstruktioner, der bar Taget, og gennem hvilke Lyset faldt ned i Rummene fra Glaspartierne i Tagenes øverste Del. Over det Sted, hvor Tværhal og Hovedhal skar hinanden, var der over fire Buer (svarende til Hallernes) bygget en Kuppel. Den var ogsaa i sin Top dækket med Glas; men udefra bortleddes Opmærksomheden fra Glasset derved, at der over det var bygget et System af spinkle Træbuer, der dannede en gennemsigtig Ekstra-Kuppel oven paa den tætte (egentlige) Kuppel og som øverst oppe afsluttedes af en Krone og en Flagstang. Udvendig var Kuppelen foruden med den omtalte Afslutning udsmykket med mange Enkeltheder, for det første stod der Smaataarne med spidse etagedelte Pyramidetage paa alle fire Hjørner, desuden var der omkring Kuppelens nederste cylindriske Del («Tamburen») bygget et lille Galleri, hvorover der var anbragt en Række spidse Gavle, og endelig sad der højt oppe paa Kuppelen en Krans af Kviste, der dog ikke gav Lys, men kun sad der for Pynstens Skyld (i Stedet for at være indrettet med Vinduer i Forsiden bar de alle tolv Udstillingens Mærke: de tre sammenslyngede 8-Taller, som 1-Tallet er stukket igennem).

Tværhallen og Hovedhallen udgjorde Rygraden i et System af lavere Bygninger, hvis Hovedmasse udgjordes af de Sidehaller, som til begge Sider var bygget ud fra Hovedhallen med Tage paa tværs af denne; de laa som Kapeller langs et Kirkeskib og sprang saa meget frem, at deres Gavle næsten stod i Flugt med Tværhallens Gavle, saaledes at de sammen med Hallerne dannede paa det nærmeste een stor rektangulær Flade. Ved Indgangssiden — altsaa umiddelbart foran Kuppelen — laa der en Forbygning af noget større Bredde end

Kuppelen; dens Sidepartier var udformet, som var de særlige Huse med stejle Tage og hver sit lille Spir paa Ryggen. Hele dette Indgangs- og Kuppelparti maa have virket uhyre mangfoldigt og sprudlende; mere, end Fotografier og Tegninger kan vise, maa selve Oplevelsen af Kuppelens, Spirenes og Tagformernes Forskydning have indeholdt en Rigdom for Beskueren.

Kunstudstillingen kom som en festlig Efterskrift ved Hovedhallens bageste Ende. Det var en lav Bygning med mange Ovenlys og Rum med højt Sidelys liggende Side om Side. Mellem Hovedhallens høje Gavl og de lave Bygninger var der indskudt en lille Gaard, omgivet af en Slags Svalegang, der til Dels fik Lys gennem Aabninger med tætte Tremmer, og som efter Billeder at dømme har virket meget indtagende. Der var dog gjort særlig meget ud af Kunstudstillingens Indgang i Sydvestsiden (ud mod Tivoli); den aabne Vestibules Façade var prydet med et lille skævt anbragt Taarn, og i øvrigt var der anvendt en Rigdom af træskaarne Ornamenter. Det er sagt, at Nyrop havde ladet sig inspirere af norske Stavkirker, da han byggede Udstillingen, og det er rigtigt nok — det viser sig baade i Taarne, i Tagformer og i Gallerier. Men han har ogsaa taget Motiver fra de flade Relieffer, som vi kender fra romansk Kirkearkitektur; dem bliver man mindet om ved de Felter, der sad ved Siden af Døre og Vinduer i Kunstudstillingens Indgang. Samme Façade havde forøvrigt foroven en Række gennembrudte Relieffer, der maa have været stærkt i Slægt med en senere Arkitektur, som alle nulevende Københavnerne kender, nemlig Buefelterne foroven paa de sekskantede Telefonkiosker, som Fritz Koch tegnede omkring Aarhundredskiftet.

Langs med Udstillingens Hovedbygning — paa det Sted, hvor Raadhushaven og Vestre Boulevard senere blev anlagt — var der en Promenade med Blomsterbede, og den afsluttedes mod Sydøst af Havebrugsafdelingen, der laa ved Siden af Kunstudstillingen og bestod af to ens udformede Pavilloner. Mellem dem gik der en bred Trappe op til en Gangbro, der førte over Ny Vestergades Forlængelse til den fjernere Del af Udstillingen. Paa det Sted, hvor man skulde gaa ned igen, førte Trappen ikke lige ud, men to Trapper var til Siderne ført rundt om de to Taarne, der udgjorde Broens Udsmykning. Man maa tænke sig, at Nyrop har holdt af dette, at man paa Broens høje Plan har haft Lejlighed til at standse og se ud over det Omraade, som man nu skulde til at se paa. Her laa til venstre Bygningerne for Dansk Industri og for Hærens og Flaadens Udstillinger. Til højre — omtrent hvor Glyptoteket ligger nu — laa Maskinhallen; den var Udstillingens næststørste Bygning og bestod af to sideløbende Haller samt en Række tværgaaende Sidehaller. Bagved Maskinhallen fandtes et Areal til Dyrskuer og Sportopvisninger; det strakte sig omtrent helt ned til Kalvebod Strand.

Resten af Udstillingsbygningerne laa væsentligt i Tivolis sydlige Hjørne — det Stykke Jord, som tidligere havde udgjort en Del af den første Banegaards Terræn — og Udstillingsbygningerne har altsaa paa en Maade omklamret Tivoli. Vi kan fortsætte Vandringen fra før ved at tænke os, at vi efter at være vendt tilbage over Broen drejer til venstre langs Ny Vestergades Forlængelse. Den første Udstillingsbygning, vi saa træffer paa, er den saakaldte Fiskeriafdeling I, som var tegnet af Erik Schiødtte i en Stil, der mere direkte end Nyrops holder sig til det nordiske og vikingeagtige (man kan for øvrigt godt kende Arkitektens Særpræg igen, saadan som det ogsaa træffes i hans Stenbygninger — for Eksempel Toldkammeret ved Indkørselen til Frihavnen). Den næste Bygning, som var helliget Skolevæsen og Hygiejne m. m., maa øjensynlig ikke have interesseret Nyrop særlig, eftersom han ikke har optaget Tegningen af den i den Samling, som han udgav i 1891.

Tilbage er at beskrive det samlede Anlæg af Udstillingsbygninger, som fandtes i Hjørnet mellem Ny Vestergades Forlængelse og den daværende Bernstorffsgade. Det var et symmetrisk Anlæg, der havde sin Akse parallelt med Ny Vestergades Forlængelse, og det maa sikkert have været hyggeligt at gaa rundt her; sandsynligvis har Nyrop ved at kæde Bygningerne sammen paa denne Maade villet minde om lukkede Gaardanlæg paa Landet og dermed knytte en Forbindelse til de landlige Udstillingsemner, som det her drejede sig om. Hovedbygningen i Anlægget var Mejeriet, der laa med Ryggen mod Bernstorffsgade, og som ved de to Sider var flankeret af Udstillingsbygninger for Landbrugsprodukter og Mejeriredskaber. Sidebygningerne indeholdt Kostald og Hestestald, og de forreste Bygninger — der havde knækket Form og gav Anlægget skraa Hjørner — indeholdt Fiskeriafdeling II og Skovbrugsafdelingen. I den aabne Side modsat Mejeriet laa der en Re-

staurationsbygning i Midten, saaledes at der dannedes to Indgange.

Flere interessante Enkeltheder i disse Bygninger fortjener at omtales. Mejeriet — der viste en bred Gavl frem mod Gaardanlægget og havde Tagryg paa den korte Led — var indrettet som arbejdende Mejeri, og Publikum fik kun Adgang til Gallerier rundt langs Siderne, ikke til selve Salen. De to knækkede Bygninger havde ind mod Gaarden lave Halvtage, og herover gav højtsiddende lodrette Vinduer Lys til Udstillingsrummene, hvis Loft skraanede ned mod Bygningens Yderside; det skæve Tagprofil dækkedes ved begge Enden af Bygninger, der gik op i to Etagers Højde. Restaurationen maa ogsaa have været seværdig; den var i sin Hovedform i Familie med østasiatiske Tempel- eller Husformer: i Midten laa et Hus med stejlt Tag og lodrette Gavle, og det omløbende »Sideskib« havde et til alle fire Sider skraanende Tag, der udefter igen — ligeledes til alle fire Sider — fortsattes i det lidt lavere Solsejl. Som Prydelser paa Midthusets Gavltoppe sad udsavede menneskelige Silhouetfigurer, forsynede med veritable Medestænger med en Fisk (dog vel kun af Træ) dinglende i Snøren!

Naar den, der ikke selv har set Udstillingen, i Tanken vandrer rundt paa den, er det, der er vanskeligst at forestille sig, Virkningen af Materialer og Farver. Nyrop skriver selv om disse Spørgsmaal: Alle Brædebeklædninger var ru; ligeledes Dørindfatninger og Gesimsers. Gulvene var ru med $\frac{1}{2}$ Tomme aabne Fuger. I Brædebuerne var de enkelte Brædestykker ikke rundede efter Buelinien, og i alle Beklædninger indvendig, hvor Brædderne stilledes radielt eller vifteformet, beholdt Brædderne deres fulde Bredde, saa at Fugerne blev bredere udefter. Tagene dækkedes med Tagpap. Spaanbeklædninger anvendtes ved forskellige udvendige Vægge; »til Tage var det ikke tilladt« (denne Tilføjelse tyder paa, at Nyrop nok havde haft Lyst til at bruge Spaantage). Solsejl af ubleget engelsk Bomuldstøj opsattes under Ovenlysene. Det ru Træ maledes med en Blanding af Kridt, Bærme, lidt Fernis og den paagældende Farve. Angaaende de udvendige Farver henviser Nyrop i sin Beskrivelse til et Farvetryk, hvor Bygningen i det væsentlige staar brun med enkelte røde, grønne eller hvide Partier, foruden at nogle Enkeltheder er forgyldte; Tagene synes nærmest at have staaet sorte. Han fortæller, at Broen med vedliggende Huse var holdt i ganske lyse Farver, og at de forgyldte Tandhjul foroven paa Taarnene »vinkede over til Maskinafdelingen«. Indvendig brugtes mest lyse gulagtige Farver »omtrent som frisk skaaret Fyrretræ« med nogle faa brogede Bræmmer paa Tagfladerne. En Del grønne Planter og Blomster brugtes til Pynt i det indre; saaledes var der langs Hovedbygningens Gallerier anbragt Kasser med nedhængende Vildvin.

Paa dette Grundlag maa vi saa forestille os Udstillingen, og se den som det Kunstværk, den uomtvistelig var. Mest maa Interessen vel samle sig om de store Haller med deres Perspektiv af Brædebuer, hvor disses

Hovedbygningens Forside. Efter M. Nyrops Tegning.

Krydsmønster skiftevis tegnede sig lyst paa mørk Baggrund og mørkt paa lys Baggrund. Disse Haller og Kuppelen maa have været af en saa storslaaet Virkning, at den ellers saa paagaende og brogede Vrimmel af Udstillingsgenstande har kunnet føles som noget, der indordnede sig i Helheden.

Den mangfoldige — næsten snakkesalige — Udformning af Kuppelpartiet og Hjørnetaarnene maa ogsaa have været af straalende Virkning — navnlig set fra Halmtorvet; hvordan Kuppelen har klarer sig som Pointe i Forhold til den lange Hovedhal set fra Tivolisiden, kan maaske synes lidt mere tvivlsomt. Meget yndefuld maa Kunstudstillingen ogsaa have virket med sit intimere Præg og sin rigere Udstyrelse med Enkeltheder, der taalte at ses næved.

Foruden at 1888-Udstillingen i Kraft af sine egne Egenskaber har Krav paa en værdig Plads i den nyere Tids danske Kunsthistorie, maa der vel navnlig — om end mere indirekte — tillægges den Betydning for dens Indflydelse paa Bygningskunstens Udvikling. Som Studiemateriale maa den have været af enestaaende Værdi for Nyrop. Han stod jo, som vi ved, med sin Arkitektur i Modsætningsforhold til det toneangivende; han vilde noget nyt og uprøvet, og her havde han Lejlighed til uden Risiko at prøve Ting, som maaske viste sig at være rigtige, maaske det modsatte — han havde en Chance for at fortryde, som ellers sjælden forundes en Arki-

tekt. For Udviklingen af hans særlige Stil, som hentede sine Forbilleder saa mange Steder fra, maa det have haft en formidlende Virkning, at han havde denne Lejlighed til ligesom at røre Ingredienserne sammen, før han tog dem frem og brugte dem til en ny stor Opgave. Og da han senere kom til at bygge Raadhuset paa det samme Sted, vidste han noget om, hvad det vilde sige at anbringe et langt Hus mellem Tivoli og Vestervoldgade med Front mod Nordvest. Han har maaske igennem Udstillingen som Forarbejde opdaget, at han af Hensyn til Udseendet fra Tivoli maatte flytte Husets Tyngdepunkt længere tilbage fra Indgangsfronten; han har nok løftet Tinderne omkring Raadhushallens Tag højt op og lagt Hovedvirkningen her, men det blev alligevel Raadhustaarnet og det tilsvarende Gavlparti paa Façaden mod Tivoli, der blev de samlende og fremtrædende Elementer.

For andre Arkitekter kom Udstillingen ogsaa til at faa Betydning, paa godt og ondt. Københavns Kiosker er allerede nævnt. Københavns Hovedbanegaards Indgangsparti, hvor det store Pyramidetaarn ligger flankeret af de to mindre, kunde vel heller ikke være blevet til, hvis Udstillingens Kuppel- og Indgangsparti ikke havde eksisteret. Endnu mere direkte Forbindelse er der mellem Udstillingens Kuppel og Toppen af Zoologisk Haves Udsigtstaarn, og flere Eksempler kunde vel findes frem; men det maa være nok at slaa fast, at Udstil-

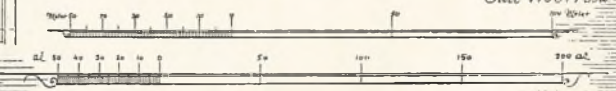
KIØBENHAVN 1888

DEN NORDISKE INDUSTRI-LANDBRUGS- OG KUNSTUDSTILLING

Hovedbygningen 34765 ^o	Industribygningen 7800 ^o	42605	
Jernbeton- og Tjlbjgninger 3840 ^o	Kunstid 1104 ^o	4344	
Kyggene & Skolevæsen m.m. 6700 ^o	Carveri 400	8000	34400
Musiksal 2800 ^o	Offitværs Bygninger 3350 ^o	25430	
Andes Maskinværk 2320 ^o	Kunstlhus 610	2930	
Bygning for brandfærdige Soger		172	28552
Offitværs 1807 ^o	Maskinredskaber samt Landbrugs-Produktor & Historie 10853 ^o	2060	83501
Køretøjs- og Feststaldte mal Kontorer		3366	
Kvarbrug 2954 ^o	Kvarbrug 2526 ^o	5480	
Fiskeri I 2300 ^o	Fiskeri II 2444 ^o	Bygn. for tør Fisk 75 ^o	4819
			25725
Dyreskudbygningerne			18200
			44625
Kunstudstillingen			8400
Indgangsportene 212 ^o	Garderober 108 ^o		320
Administrationsbygningen 1335 ^o	Tegnesluse 238 ^o		1573
Løve Torbyggs ved Hovedbyggn. 1 Udl. Kommissærer m. 2.7			1450
Li Brandstation med Broen 1680 ^o	Brand's Biliagst 334 ^o		2011
Restaurations paa Maskinterrænet 783 ^o	Duvæl 1700 ^o		2483
Musikpavilloner 200 ^o	Hejlersthus 1081 ^o		1281
			9118

Juli 1888

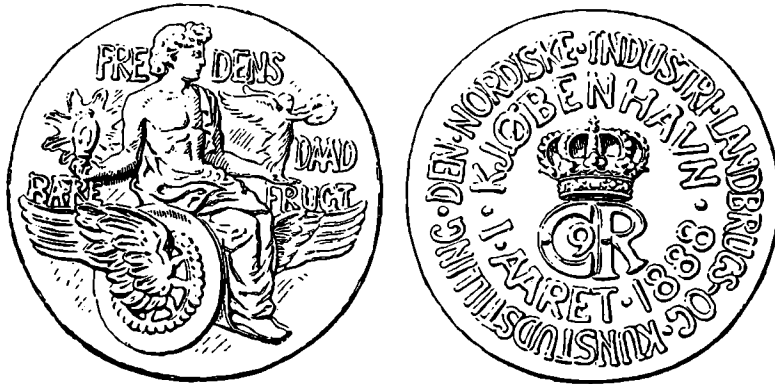
lingen var en glimrende Forsøgsmark, som ikke blot Nyrop havde Gavn af, men som betød noget for Samtiden i det hele taget.

Da Udstillingen lukkede og Bygningerne blev revet ned, blev Vestre Boulevard anlagt og delvis bebygget. Mens Raadhuset endnu kun var under Forberedelse, byggedes Kunstindustrimuseet (nu Forenede Bryggerier), Brandstationen, den senere forladte Overformynderibygning og den ældste Del af Glyptoteket, og i Løbet af de første ti Aar af dette Aarhundrede antog Stedet efterhaanden det Udseende, som det stadig har. I Løbet af et halvt Aarhundrede var et Voldterræn — som i lange Tider havde ligget uforstyrret — forandret til noget helt andet: en Færdselsplads, en Forlystelseshave, og en Samling af uensartede Bygninger, som vel for adskillige Aar frem i Tiden vil give Stedet dets Præg.

At der kunde være Grund til at ønske Forandringer paa dette for Københavns Fysiognomi saa vigtige Sted,

er vi vist adskillige, der mener, og at Tankerne kredser om disse Problemer, ses jo ogsaa deraf, at der har været udskrevet Idékonkurrence baade om Tivoli og om Raadhuspladsen. Det er vel aabenbart for alle, at denne Plads navnlig mangler det lukkede og faste Præg, som er nødvendigt for en lykkelig Rumvirkning; før eller siden maa der ske blandt andet det, at den nuværende lave Industribygning og den alt for nysselige Bygning, hvor Forenede Bryggerier har Kontorer, erstattes med fornuftige Huse af samme Højde som Pladsens andre Bygninger. Det kan lyde som en Bekendelse til den Opfattelse, at det nyttige navnlig bør fremmes; men lige saa sikkert som man kan ønske, at Raadhuspladsens Bebyggelse maa blive mere sammenhængende — mindre »flagrende« — lige saa sikkert maa man haabe, at ideelle Hensyn maa blive medbestemmende ved de Omdannelser, der kommer, saaledes at det ikke alene bliver det kommercielle, der kommer til at præge en af Hovedstadens vigtigste Pladser.

THOMAS HAVNING

Udstillingens Medalje af Joakim Skovgaard. Efter Tegning i Tidsskrift for Kunstindustri 1888.

Vesterbrogade ved Tivoli 1888.

DA KØBENHAVN VAR VED AT BLIVE STORBY

Af Bibliotekar JULIUS CLAUSEN

Tydeligt husker jeg Fredag den 18. Maj 1888. Paa den Dag skulde den store nordiske Udstilling aabne sine Porte. Forventningen og Spændingen var stor. Vinteren havde været usædvanlig barsk, Snefald var fulgt paa Snefald, og endnu i April var Boulevarderne blokeret af store Snemasser, som Kommunen havde løst af her. Det var, som om Vaaren slet ikke vilde komme til Danmark. Først et Stykke hen i Maj udfoldede »Holbergs Kastanie«, Københavns tidligste Foraarsbebuder, sine smaa fligede Blade. Men stadig var Himlen graa, Vejret køligt og fugtigt. Stemningen kort sagt ugemytlig, og mistrøstige saa Folk den store Begivenhed i Møde.

Men saa skete Underet. Natten før Festdagen bragte en mild Sydvestvind en silende Regn. Og da Københavnerne aabnede Øjnene, skinnede ikke blot Solen festligt, men alle de svulmende Knopper, duggede af Natteregnen, havde som paa Kommando hejst deres smaa grønne Flag. Lindetræerne i Parker og paa Pladser ligefrem lyste og skinnede. Og Smilet kom frem paa alle Læber; først begribeligvis hos Festarrangører og Komitéherrer, men alle i Byen tog Del i Glæden.

Og man begav sig ud til Festpladsen, hvor Nyrop havde rejst sin Kæmpehal, og et Stykke af den gamle Vestervold havde maattet vige. »Paa Skubkarrer triller de Minderne bort«, havde Digteren Kaalund vemodigt kvædet. Men i Dag tænkte ingen paa den svundne Vold-idyl, hvorfra Tivolis ikke betalende Gæster saa ofte havde nydt Synet af en Ballonopstigning eller et Fyrværkeri. Alles Tanker var viet det straalende Nu. Og da Chr. Richardts maleriske Kantate til Haandværkets Pris med Lange-Müllers Toner var gjaldet ud af de samlede københavnske Sangforeningers tusinde Struber, var det ligesom en ny Æra indvarsledes for Danmarks Hovedstad. Det var ikke til at tage fejl — her var gjort et Spring, endda et meget stort, fremad i Byens Udvikling.

Aabningsfesten var jo kun for de Indbudte; men om Eftermiddagen blev Adgangen givet fri, og Københavnerne benyttede selvfølgelig Lejligheden til at beskue det hjemlige Aladdins Palads, der paa saa kort Tid var skudt frem af Jordsmonnet. Og da Udstillings-Terrænet snildt nok gik i Flugt med Tivoli, blev det til en rigtig Festaften, uden at der dog var Tale om en Træng-

Vesterbro ved Frihedsstøtten.

Vognhallen paa Hovedbanegaarden. 1888.

Studenterforeningen og Niels Juels Statue ved Holmens Kanal.

Holmens Kanal set fra Slotspladsen. 1888.

Slotsholmkanal, set fra Børsen. 1888.

Parti fra Bredgade i Regnevej. 1888.

Ved Trianglen paa Østerbro, 1888.

Dampsporvogn paa Strandvejen.

sel, som man nu kan opleve den paa den folkelige Haves store Aftener. Men Byens Befolkning var ogsaa næppe Halvdelen af det nuværende Tal, og for Periferiens Beboere var Adgangen heller ikke saa nem. Heste-Sporvogne og Drosker var praktisk talt de eneste Befordringsmidler. Automobiler kendtes end ikke af Navn, og Cyklerne indskrænkede sig til de høje, livsfarlige Væddeløbsmaskiner. I Datidens København gik man mere end man kørte; men Afstandene var jo heller ikke saa store.

Et Slagord har klæbet sig i min Erindring fra Udstillingstiden. Det lød: Millionen kommer! Hvad det var for en Million som ventedes, skal være usagt. Var det en Million Gæster, var det en Million Turister, — eller var det en Million danske Kroner? Sandsynligvis det sidste; den jævne københavnske Borgermand var dengang ikke vant til at regne med syv cifrede Tal, og Beløbet syntes mægtigt. Man fik en Del for sine Penge dengang, Skatterne var meget beskedne, Kommunen forlangte kun tre smaa Procent i Skat; en Statsskat indkrævedes ikke, og lige saa lidt var der Tale om nogen Formuebeskatning. En Million Kroner var fantastisk mange Penge. Nogle Sortseere mente ganske vist, at Udstillingen vilde blive en økonomisk Fiasko, men Flerparten af Befolkningen ventede, at den vilde bringe gyldne Dage, og haabede paa »Millionen«. Smaa Beværtninger baade i og uden for Staden — saaledes paa Dyrehavsbakken — tog Navneforandring og malede »Millionen« med store Bogstaver paa Vinduer og Døre i Haab om, at noget af Overfloden ogsaa skulde falde af til dem.

Udstillingen vakte ogsaa Opmærksomhed i Nabolandene; den var jo bleven ikke alene nordisk, men andre Lande, især Rusland, havde ogsaa sendt anselige Bidrag. Rundt om i Danmark arrangeredes Fællesrejser til Udstillingen. Sverige, især Skaane, afgav ogsaa mange Procent til Gæsterejserne, og for første Gang saa man i Københavns Gader tyske Turister i større Tal dukke op. Det traditionelle Billede af den tyske Turist med den grønne Lodenmantel og den lille Filthat med »Gemsbart« skabes i denne Udstillingssommer. Og Aarsagen til, at Tyskerne nu i større Tal kom herop som Turister, laa lige for. Naar en Berliner eller Sachser tidligere vilde besøge »Kopenhagen«, maatte han gøre den betydelige Omvej over Hamburg, Kiel—Korsør. Men i 1888 blev netop Gedser-Ruten aabnet, den korteste Forbindelsesvej til København, og det kom Byen og Udstillingen til at nyde godt af. Det kan vel siges, at vor Hovedstad egentlig ikke var indrettet paa Turist-Besøg i større Stil. Her var nogle faa solide og velrenommerede Hoteller (»d'Angleterre«, »Phoenix«, »Dagmar«), hvor Gods ejere, rejsende Virtuoser, og mere notable Rejsende søgte hen. Men de fleste af dem kunde kun karakteriseres som Gæstgivergaarde med mere eller mindre Komfort. Et Badeværelse havde kun de færreste, og Toiletbequemmelighederne var af den gammeldags Slags med Tørvesmuld; Belysningen paa Gæsteværelset præsterede to Stearinlys i Stager, og kun de største Hoteller kunde

opvise en — eneste — Telefon. Nuvel, de fleste af disse Turister var næppe forvante, men beskedne Rejsende, der tog til Takke. Udstillingen har imidlertid nok sin Andel i, at de københavnske Hotelværter efterhaanden tog sig sammen. Men Storstads-Karakteren havde Hotellerne ikke endnu. I en gammel Bådecker fra 1889 læser jeg en Advarsel mod de danske Hotel-Senge: »sie sind auffallend schmal«.

I 1872 havde København ogsaa haft en nordisk Industriudstilling, til hvis Brug den store røde (nu delvis forvanskede) Bygning ved Vesterbros Passage var bygget. Men i 1888 blev det en Udstilling i langt større Dimensioner.

Det kunde synes dristigt efter kun 16 Aars Pause paa ny at indbyde til Udstilling i stor Stil. Og spørger man, hvordan det kunde lykkes at faa denne storstilede Samling i Gang, der skulde give København, fra et Stade i Periferien, en Plads i Solen blandt Europas Storbyer, er det ikke nok at svare med Ord som Samfundssind, Ærgerrighed og andre mere eller mindre ubestemmelige Begreber. Udstillingen i 1888 hvilede paa den stigende Velstand og paa Byens dimensionale Vækst og paa Indbyggertallets Fordobling i Løbet af 20 Aar (1868: ca. 200.000, 1888 ca. 400.000).

Da København i 1851 opgaves som Fæstning og dermed Forstæderne blev givet fri til høj Bebyggelse, begyndte snart driftige Murermestre og foretagsomme Entreprenører et Byggeri i stor Stil paa Nørre- og Vesterbro. Nærmest den gamle Bygrænse blev det til nogle ret anselige Murstenspaladser, men kom man længere ud ad »Broerne«, frembød de Lejekaserner, der skød op som Paddehatte paa et Terræn, der før havde været Gartnerhaver (»Rabarberkvarteret«) eller Mark, ikke noget opløftende Skue. Grimme var de for Øjet, uhygiejniske at bebo, og ved deres Opførelse var kun tænkt paa een Ting: den størst mulige Profit for Husejeren. Byggeloven var særdeles liberal, og det benyttede mange sig af. Saxogade, Dannebrogsgade paa Vesterbro, Stengade og Slotsgade paa Nørrebro — for i Flæng at nævne nogle Navne — er sørgelige Eksempler paa en svigtende Byggekultur i 1860erne.

Og der kom ny Landvinding til i 1868, da Militæret afgav Voldene, og dermed Terrænet foran dem ud til Søerne, til Kommunen. I 1870 begyndte da Voldens Nedrivning med Stykket mellem Sølvgade og Nørregade. Det var Magistratens Tanke, at hele Voldterrænet skulde gøres til Boulevarder eller Ringe efter parisisk eller wiensk Mønster. Men i den Forstand fik vi aldrig Boulevarder i København. Og godt det samme, thi hvor var saa det grønne Bælte — Ørstedsparken, Botanisk Have, Østre Anlæg — blevet af? Men der blev endda Plads nok at bygge paa. Hvor før Broen var gaaet over Stadsgraven, anlagdes Forlængelserne af Gothersgade og Frederiksborggade, og vinkelret paa dem kom Moderniseringen af den gamle Farimagsgade og Nansensgade med de mange Sidegader. Ogsaa her kom det i 1870erne til en ujævn Bebyggelse med Blanding af alle mulige Stilarter, men dog i et noget højere Plan end i Proletar-

Den ny Del af Frederiksborggade. 1888.

kvartererne. Her rejste sig Huse med herskabelige Lejligheder med 7 à 8 Værelser, Gyldenlæderstapet paa Trappen og andre Herligheder for »bedre (d. v. s. rigere) Folk«. Men i Sidegaderne var det haabløse Huse, klasket op efter en Murermester-Lineal, ikke just Fatigbebyggelse, men beskednere smaa Borgerhjem, og efter samme Skema: et Tofags- og et Enfags-Værelse til Gaden, en lille Spisestue og et Soveværelse til Gaarden. Tarveligt og lidt trist. Ringere og mindre selvstændig Arkitektur har næppe været end i denne store Byggeperiode. Meget var Kopier efter Berliner-Byggestil i 1870erne med forlorne Søjler, tysk »Renæssance«, overskaarne Karyatider og Vildmænd, naar det kom højst. En Smagløshedens Apoteose. Gammelholm, som Marinen havde rømmet, var stort set en lignende Fremtoning.

De ny Kvarterer blev hurtigt befolkede, dels af Arbejdere, dels af Folk, som flyttede ud fra den gamle, indestængte Bykerne, og endelig af den ret store Indvandring fra Provins og Land. Det gamle borgerlige Københavner-Præg med dets »Grønnegade-Dialekt« begyndte at udviskes. Liniernes blev breder. Beskæftigelse var der til alle, som vilde bestille noget. København var en By i Opgang. Husejerne blev velstillede, Haandværkerne tjente godt, og de ny Gader havde Brug for mange Handelsfolk. Den økonomiske Baggrund for en Udstilling i stort Format var til Stede, og om den faglige Dygtighed aflagde den da ogsaa mange Vidnesbyrd.

En Tilfredshedens og Opportunismens Aand raadede.

Men der var dog et mørkt Punkt i den Festglæde, som gerne skulde være almindelig. Og dette var den hjemlige Politik. Det var midt i Estrupiatets Dage, og Partierne — de Konservative og de Frisindede — stod meget skarpt over for hinanden. Størsteparten af Københavns Borgere hørte til det første, svor kritikløst til Estrup og accepterede blindt enhver af Ministeriets Handlinger; men der var dog en stor Minoritet, som gik ind for Venstre og den Hørup'ske Radikalisme. Den socialdemokratiske Bevægelse spillede politisk set endnu ikke nogen betydelig Rolle. Parolen var: Er Du Højremand — eller er du Venstremand? I første Tilfælde er Du vor Ven og kan tillade Dig meget, — i sidste er Du vor Fjende og tør intet tillade Dig. Modstanderne skulede til hinanden, naar de mødtes. Journalistforeningen, som var stiftet i 1880, vilde kun optage Medlemmer, som skrev i Højre-Pressen. Selvsagt kunde et saadant Forhold ikke bestaa under den store Udstilling, hvor det gjaldt enstemmigt at hævde Landets og Byens Ære. Ulvetænderne maatte trækkes ud, i hvert Fald maatte der ikke bides gensidigt. Der blev da ogsaa, saa længe Udstillingen varede, sluttet en stiltiende Vaabenstilstand. Den blev et Hvilepunkt midt i al det politiske Kævl, en Slags Forsoningsfest.

Udstillingen i 1888 blev en Mærkepæl i Københavns økonomiske og sociale Liv. Vistnok gjorde den ikke med et Slag Byen til en Storstad, men den forberedte Udviklingen og gav Optakten.

JULIUS CLAUSEN

KONGEN OG KØBENHAVN

Af Lektor KNUD KRETZSCHMER

»Kungens by« kalder Skaaningen endnu den Dag i Dag Danmarks Hovedstad, som om han stadig hørte os til og ikke i snart 300 Aar har lydt under Stockholm, og »Kongens København« kan Staden have heddet fra Kristoffer af Bayerns Dage. Benævnelsen kendes i al Fald fra det 18. Aarhundrede, hvor Ambrosius Stub i 1733 slutter et Brudevers med Linierne: »Gid Brude-Parret naae sit Haab i kiærlig Favn / det ønskes af en Ven i Kongens Kiøbenhavn«. Maaske kendes Udtrykket bedst af den ældre Generation, som mindes Refrainet fra Provisorietiden: »Ned med Estrup, Scavenius og Ravn / vi vil ingen revnet Grundlov ha' i Kongens København« — at tidsfæste til Slutningen af 1880'erne.

Med Rette kan Hovedstaden kaldes Kongens København. Thi den er baade Regeringens Sæde — og Kongen er ubestridt Regeringens Førstemand, den øverste Forvalter af den udøvende Magt — og den er Residensstaden, hvor Kongen officielt bor, og hvor han opholder sig i al Fald en væsentlig Del af Aaret, ja, i de tunge Besættelsesaar boede Kongen næsten hele Tiden paa Amalienborg. København er Centrum i Kongens Tilværelse. Først og fremmest her mødes han med sit Folk i det daglige og i Livets store Øjeblikke. Her i København proklameres hans Regeringstiltræden, Christian IX's fra Altanen paa C. F. Hansens senere nedbrændte Christiansborg en graa Novembermorgen 1863, Frederik VIII's og Christian X's fra Balkonen paa Christian VII's Palæ paa Amalienborg, henholdsvis en Ruskregnsdag i Januar 1906 og en straalende 15. Maj 1912; her fejres Kongens Sølv- og eventuelt ogsaa Guldbryllup, hans Regeringsjubilæum, her fremfor noget andet Sted i Riget foregaar de store Fyrstemodtagelser, hvor ridende Politi holder Orden og alt er i Galla undtagen Pressefotograferne, der i mindre eller navnlig mere besynderlig afstikkende Paaklædning farer rundt og virker som Hunde i et Spil Kegler. Her indledes Genforeningsfesterne i 1920, og her aabner Kongen af og til personlig Rigsdagen som i 1920 efter Nordslesvigs Hjemkomst eller i Maj 1945 efter Befrielsen. Alt dette er Københavns Borgere Vidne til mere personligt og mere direkte end Landets andre Indbyggere.

1888 var et stort Aar i Københavns Historie. Det var »Udstillingsaaret«, hvor nordisk Landbrug, Industri og Kunst viste, hvor langt man var naaet paa disse Felter, ligesom ogsaa den franske Maleriudstilling for en Tid optog Sindene; men desuden fyldte Christian IX den 8. April 70 Aar, og den 15. November fejrede han sit 25 Aars Regeringsjubilæum. Fødselsdagen faldt paa en Søndag; den indledes med en Festgudstjeneste i Garnisonskirke; Kl. 12 marcherede Garden ind paa Ama-

lienborgs stopfyldte Slotsplads og indledede det imponerende Skuespil, som enhver Københavner kender fra mangfoldige Lejligheder: de smaa Flag svinges, Hurraabene runger, Kongen træder ud paa Balkonen, og Sangen løfter sig mod Himlen. — Kl. 1 begyndte den store Kur i Chr. VII's Palæ: Rigets højeste Embedsmænd og Herrerne fra de øverste Rangklasser mødte op for at lykønske, iført højeste Galla. Kun Folketingets Formand Sofus Høgsbro glimrede ved sin Fraværelse; han havde ikke, som Skik og Brug ellers var og stadig er, udbedt sig Tingets Tilladelse til at overbringe Kongen Tingets Lykønskning, thi man var midt i Provisorietiden, og Folketingets Flertal stod Ministeriet Estrup haardt imod og vidste, at Estrup nød Christian IX's fulde Tillid og havde hans ubetingede Støtte. Det samme gentog sig ved Regeringsjubilæet om Efteraaret; ved Kuren var dog adskillige regeringsvenlige Folketingsmænd mødt frem, og Kongen kvitterede i sin Tak for baade det ene og det andet ved at bringe »de tilstedeværende Medlemmer af Rigsdagen« sin hjerteligste Tak!

Regeringsjubilæet fejredes i øvrigt fra Befolkningens Side med et stort Fanetog; de følgende Dage fortsattes med en Universitetsfest den 17. November, og om Aftenen bragte 200 Studenter Kongen et Fakkeltog; Dagen efter var der Festforestilling i Det kgl. Teater, og endelig sluttedes der af den 19. med et stort Festbal i Casino, hvor den gamle Konge selv deltog i Dansen.

Omtrent paa samme Maade fejredes Kongeparrets Guldbryllup den 26. Maj 1892, kun med den væsentlige Forskel, at denne Gang mødte Sofus Høgsbro som Folketingets Formand sammen med en Del af Oppositionen og fremførte Tingets Lykønskning. Sagen var den, at det moderate Venstre, som Høgsbro tilhørte, var i Forhandling med Ministeriet om et Forlig, saa der blæste en lidt anden Vind end i 1888. Men Høgsbro kviede sig dog for at møde op hos Kongen, da han var bange for Følgerne. »Jeg mener fremdeles, at vi faar ingen tak fra højre derfor, men desmere skam fra venstre«, skrev han et Par Dage før Festen til Frede Bojsen. Og han fortrød bagefter! »Det var et stort offer jeg bragte ... Som jeg ventede, blev folketingets deltagelse betragtet som et tilbagetog fra sit krav om en anden regering ...«, hed det senere, atter i et Brev til Bojsen.

Men da langt om længe Systemskiftet kom i 1901, fik Piben en helt anden Lyd: den 1. September foranstaltede den tidligere Københavneropposition, som nu var blevet ministeriel, et stort Fakkeltog til Kongen, over for hvem der oplæstes en Takkeadresse; alt for mange af Deltagerne havde næppe tidligere deltaget i Folketog til Amalienborg! Den snart paafølgende Rigsdagssamling aabnede Christian IX selv med Ordene: »Efter

Kongefamilien paa Bernstorff Slot 1899. Bagest ses fra venstre til højre: Prins Christian (X), Kong Georg, Prins Nikolaos, Prins Hans, Czar Nikolaj II, Prins Valdemar. Anden Række: Prinsesse Victoria, Prinsesse Alerandrine med Prins Frederik (IX) paa Armen, Kong Christian IX, Dronning Alexandra, Kejserinde Dagmar, Prinsesse Marie, Kejserinde Alix. Siddende paa Trappen: Prins Aksel, Prins Viggo, Storfyrstinde Xenias to Børn, Prinsesse Margrethe, Storfyrstinde Olga, Storfyrstinde Tatjana, Prins Erik, Prins Aage.

Elfelt fot.

mange Aars Forløb have vi atter personlig villet bringe Rigsdagen vor kongelige Hilsen ved Samlingens Begyndelse, og alt dette viste, at nye Tider var ved at oprinde; nu hed det: »Kongen er hverken et Partis eller en Klasse, men hele Folkets Konge«, og yderligere understregede Folketingets nye Formand, Herman Trier, dette, da han ved 40 Aars Regeringsjubilæet 1903, som ellers fejredes i Stilhed, i Tinget hyldede den gamle Konge ved en kort Tale. Paa selve Jubilæumsdagen stadfæstedes i øvrigt Loven om Genopførelsen af det i 1884 nedbrændte Christiansborg; men det skulde dog vare nøjagtig 4 Aar, før Frederik VIII nedlagde Grundstenen, og hele 13 Aar, før Kransen hejstes paa det nye og i sin Massivitet saa dominerende Slot. — Kongens Repræsentationslokaler indviedes saa sent som i 1928.

Ogsaa Københavns Kommunes Ledelse: Overpræsident, Borgmestre og Borgerrepræsentation maatte tage Stilling til de store Festligheder Kongen vedrørende. Men her end ikke anedes den mindste Mislyd, alle arbejdede paa samme Linie i fuldeste Harmoni, hvilket forklares ved, at Byens konservative Elementer, væsent-

lig i Kraft af den dagældende kommunale Valglov, raadede over Flertallet i Størstedelen af Christian IX's Regeringstid. Ved alle de før nævnte Lejligheder og endnu flere — der kunde nævnes Kronprinsparrets Sølvbryllup 1894 og Christian IX's Begravelse 1906 — gik Kommunen frem efter næsten samme Program: den udsmykkede og illuminerede Kommunens Bygninger og de offentlige Pladser (var der Tale om, at Kongen foretog Rundtur i Hovedstaden, udsmykkedes i al Fald Bygninger og Pladser langs Ruten); 1894 ved Kronprinsens Sølvbryllup paatog Kommunen sig ogsaa at udsmykke Amalienborg Plads, og ved Christian IX's Guldbryllup rejste Kommunen en Æresport paa Højbro; ved Regeringsjubilæet 1888 deltog Kommunalbestyrelsen in pleno i Folketoget til Amalienborg. Men desuden vedtoges almindeligvis, at Beboerne i Vartov, Abel Catrines Stiftelse og i øvrigt i Kommunens Stiftelser paa Festdagen blev bispist paa Kommunens Regning; jævnlig vedtoges Eftergivning af Fattighjælp eller Bevilling til Beklædning af Friskolebørn i Anledning af Fester, der knyttede sig til Kongens Person. Ved Jubilæet 1888

Christian X taler til Folket fra Balkonen paa Amalienborg efter Proklamationen 14. Maj 1912.

Elit 101.

oprettede Kommunen et Legat paa 100.000 Kr. i velgørende Øjemed, som skulde bestyres af Kongen, og der festedes for de ca. 25.000 Børn i Kommunens Skoler, som beværtedes med Chokolade og Wienerbrød. Alt dette var helt i Eventyrets Stil, og det skal siges, at der altid var principiel Enighed om disse Arrangementer, som i øvrigt — med samme eenstemmige Tilslutning — er fortsat helt ned til vor egen Tid; i Anledning af Christian X's Regeringsjubilæum 1937 vedtog Borgerrepræsentationen ekstraordinært at bevilge 100.000 Kr. til den forebyggende Børneforsorg, og Kommunens overdaadige Udsmykning af Hovedstaden paa Kongens 75 Aars Fødselsdag den 26. September 1945 er i saa frisk Minde, at yderligere Omtale er uforholden.

Christian IX, der havde en vis Sky for at vise sig offentligt, havde ikke saa meget at gøre med Københavns Styrelse udover, at han saa Overpræsidenten, Borgmestrene og Borgerrepræsentationens Formand ved Nytaars- og Fødselsdagskuren. Men af og til kom han i lidt mere Kontakt med dem, saaledes ved Guldbrylluppet 1892, hvor Kongen takkede for Kommunens Lykønskning med Ordene: »Jeg er Københavner; thi for 61 Aar siden kom jeg som Dreng her til Byen fra det Land, vi desværre er skilt fra. Jeg ønsker Guds Velsignelse over dette Land, dette Folk og Staden København, hvis Beboere jeg betragter som mine Brødre og Børn.«

Mellem Christian X og Københavns Styrelse blev der imidlertid bundet langt stærkere og langt mere personlige Baand, og det gjorde aldeles ingen Forskel, at Flertallet i Magistrat og Borgerrepræsentation for længst er gaaet over til Socialdemokratiet. Ej heller, at der i 1920 opstod alvorlige Divergenser mellem Kongen og Flertallet inden for Byens Styrelse, der benyttede sig af den Ret til at henvende sig direkte til Kongen, som gaar tilbage til Københavns Privilegier af 1661, og som Borgerstyret gjorde Brug af 1848 og 1863 ved afgørende Begivenheder i vort Lands Historie. Og saa i 1920 greb Bystyret gennem sit Flertal ind i »den store Politik«. Christian X havde Mandag den 29. Marts afskediget Ministeriet Zahle. Socialdemokraterne opfattede dette som et Overgreb, og Arbejderne var i Forvejen i Bevægelse, bl. a. fordi Arbejdsgiverne netop havde udstedt 2. Lock-out-Varsel, saa hele Situationen saa ret truende ud, saa meget mere som Arbejdernes Ledere bestemte sig til at besvare baade det ene og det andet med Generalstrejke. Under disse Forhold besluttede Overpræsident Jonquières, den socialdemokratiske Borgmester Jens Jensen og den konservative Borgmester Kaper helt paa eget Initiativ den 30. Marts at henvende sig til Kongen, inden det nye Ministerium blev udnævnt. Kaper var klar over, at det ikke tilkom ham at give Kongen Raad; alligevel henstillede han indtrængende

Christian X's og Dronning Alexandrines fælles Dagligstue i Christian VIII's Palæ paa Amalienborg, 1917.

Elfelt fot.

til Majestæten ikke at udnævne Ministeriet Liebe, men at finde en Vej tilbage.

Samme Aften vedtog Borgerrepræsentationen under Th. Staunings Formandsskab med 34 Stemmer mod 15 efter Forhandlinger, som Kaper karakteriserede som »prægede af Stundens Alvor, men lidet betydelige«, følgende fra radikal Side stillede Forslag:

»Med dyb Bekymring ser Borgerrepræsentationen paa de Begivenheder, der i disse Dage fører vort Samfund hen mod en opløsende Kamp. Vi nærer det Haab, at denne Kamp endnu vil kunne undgaas, hvis der dannes et Ministerium af Mænd, der er uden Ansvar for den opstaaede Strid, og som kan ventes at opnaa parlamentarisk Tilslutning. Vi opfordrer endnu i sidste Øjeblik Kongen til at yde Medvirken hertil for at afværge den forestaaende Generalstrejke, som kan faa skæbnesvangre Følger for Landets Hovedstad. Borgerrepræsentationen beslutter at overbringe Kongen sin Udtalelse personlig og ufortøvet.«

Derefter gik Flertallet, herunder ogsaa de radikale og en lille Gruppe kristelig-socialt, med de socialdemokratiske Borgmestre i Spidsen og ledsaget af et Folketog, der var »ikke særlig imponerende« til Amalienborg, hvor det fyldte »maaske 1/10 af Pladsen« (Kaper). Her ventede Skaren, mens Flertallet fik Adgang til Kongen, hvem Stauning overrakte Flertalsresolutionen, og med

hvem man i øvrigt talte om mangt og meget, der angik saavel Land og Rige i Almindelighed som Hovedstaden i Særdeleshed. Borgergruppen i Borgerrepræsentationen, der havde faaet sit Forslag om en Henvendelse, ikke til Kongen, men til Rigsdagen, forkastet med 32 Stemmer mod 15, vilde ikke ad Gadeoptogets Vej paavirke Kongen, men gik under mindre opsigtsvækkende Former til ham og fremsatte sit Syn paa Situationen, samtidig med, at den understregede sin Hengivenhed og Underdanighed.

Samtidig med alt dette og i de følgende Aftener var der Uro, Opløb og Demonstrationer rundt om i Byen, ledsaget af Raabet om Republik. Under disse Forhold og under fortsat Trusel om Generalstrejke fulgte nye Forhandlinger; Kommunens Ledere traadte dog nu mere i Baggrunden, og Rigsdagspolitikerne tog Føringen. Paaskenat naaedes Forlig, og de oprørte Bølger lagde sig efterhaanden.

Ved Kongeparrets Sølvbryllup 1923 lykønskede Bystyret og vedtog endrægtigt i Anledning af Festen at eftergive adskillig Fattighjælp. — Et af Programpunkterne ved Regeringsjubilæet 1937 var Christian X's Besøg paa Københavns Raadhus; her talte daværende Borgerrepræsentationsformand, den nuværende Borgmester Julius Hansen, men holdt sig dog mere til Kongens almindelige Indsats for Land og Folk, end satte den i Re-

Christian X i sit Arbejdsrørelse paa Amalienborg.

Elfelt fot.

Christian X ved Studiegardens Indvielse 1916.

Elfelt fot.

Kongeparret kører gennem Byen paa 60-Aarsfødselsdagen 1930.

Elfelt fot.

Kongen oplæser Tronålen første Gang Sønderjyderne er repræsenterede i Rigsdagen efter Genforeningen. 1920.

Elfelt fot.

lation til København (ved samme Lejlighed overrakte Taleren Kongen Kommunens Gave: en Miniature af Springvandskummen paa Gl. Torv). Hjerteligere, mere personlig og mere pegende paa Forbindelsen mellem Konge og Hovedstad var den Tale, som Borgerrepræsentationens Formand, Landsretssagfører Karmark Rønsted holdt om Kongen i Mødet d. 26. September 1940 paa 70 Aars Dagen, hvor han bl. a. ytrede:

»Netop i Dag føles det, som en af vor egen Slægts kære og ansete Medlemmer fyldte Aar Vi siger da i Dag Kongen Tak for hans Kongegerning. Vor By bringer ogsaa Kongen en særlig Tak for godt Borgerkab, for Medleven i vor Bys Liv og Interesse derfor. Byen København har fra gammel Tid staaet i et særligt Tillidsforhold til Landets Konger, og Københavns Borgerrepræsentation har altid i sin 100-aarige Tilværelse følt det som en Ret at kunne henvende sig direkte til Landets Konge i fuld Tillid ...«

Da Christian X paa Kjøreturen gennem København standsede op foran Raadhuset, udtalte Karmark Rønsted i kortere Form det samme direkte henvendt til Kongen. — Ogsaa paa 75 Aars Dagen i 1945 skulde Kongen paa sin Kjøretur være stoppet op foran Raadhuset, men Arrangementet »svipsede«, da den vældige Menneskemængde paa Pladsen gjorde det umuligt at gennemføre Programmet. Overborgmester Viggo Christensen brændte saaledes inde med sin Tale. 5 Aar tidligere havde han imidlertid hyldet Kongen gennem Radioen og sagde dengang:

»..... Paa Danmarks Hovedstads Vegne bringer jeg vor Konge den hjerteligste og varmeste Fødselsdagshyldest. Dagen i Dag har bevist, at hele Hovedstadens Befolkning staar bag denne Hyldest. Arbejdere og Arbejdsgivere, Næringsdrivende og Embedsmænd, Voksne og Børn har i Dag i Fællesskab bragt vor Konge en Hyldest saa stor og omfattende og tillige saa hjertelig, som det ingen Sinde tidligere er sket i vort Lands tusindaarige Historie.«

Ikke blot Socialdemokrater er draget i Demonstrationstog til Kongen. Kort før Paaskekrisen udbrød, Søndag d. 7. Marts 1920, drog et Folketog, hvis Størrelse man maaske aldrig havde set Mage til, gennem Hovedstaden til Amalienborg under Feltraabet »Flensborg hjem.« Christian X modtog Toget og svarede bl. a.: »Jeg beder Dem være forvisset om, at jeg nærer de samme Følelser som De. Ogsaa jeg ønsker, at alle Danske igen maa komme hjem til vort gamle Fædreland. Jeg mener, at vi med fuld Tillid kan se Fremtiden i Møde...« Godt 8 Dage senere bar Studenter i Spidsen for en stor Skare Mennesker Redaktør Ernst Christiansen fra »Flensborg Avis«, der var kommet til København straks efter den ulykkelige Afstemning i 2. Zone, i Guldstol til Amalienborg, hvor han fik Kongen i Tale. Og endelig skal nævnes, at langt senere, i Juli 1935, under den store Landbrugskrise, samlede 50.000 Bønder i København for i

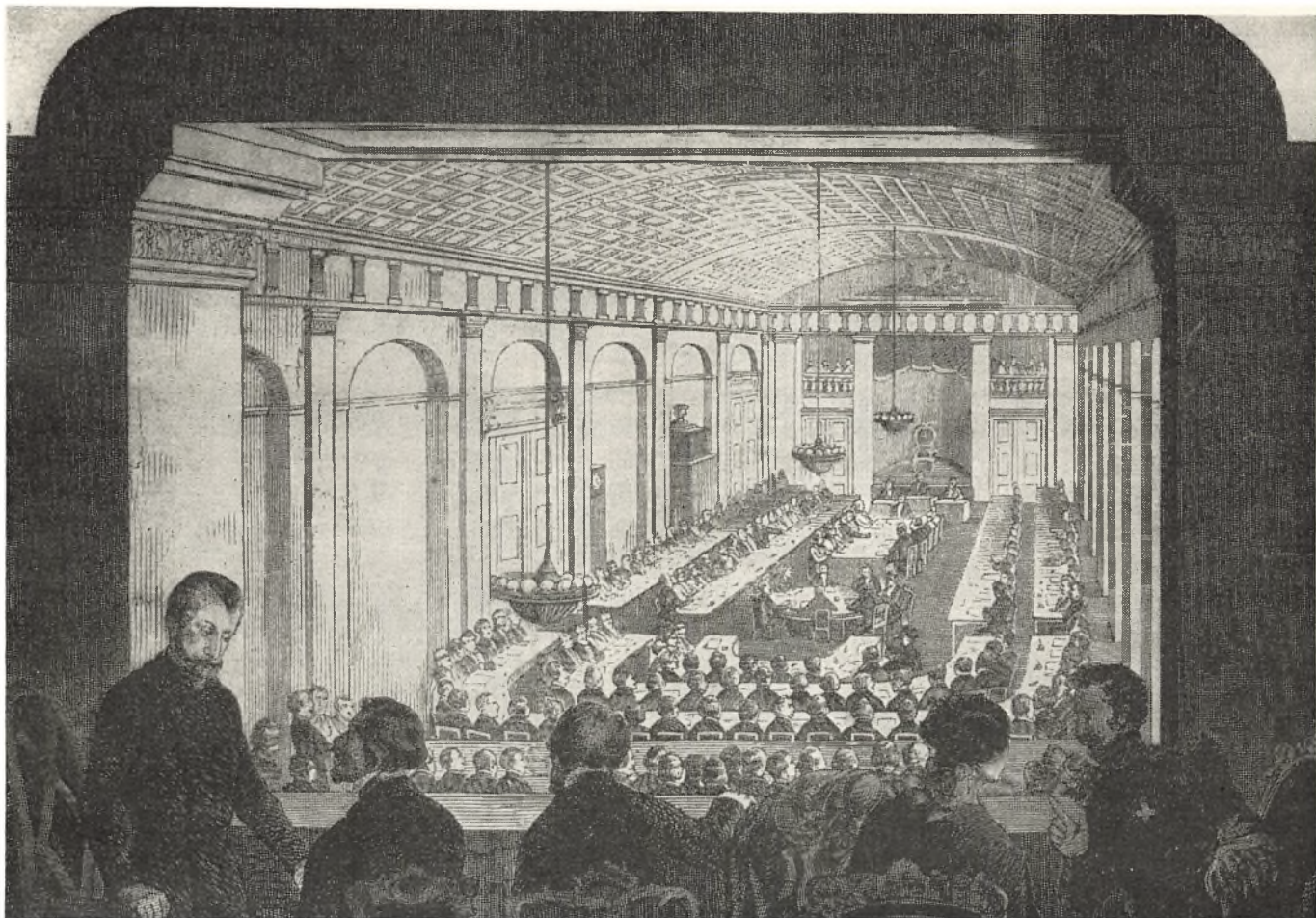
samlet Trop at fremføre deres Hilsen til Kongen og fremsætte deres Krav.

Christian X's Forhold til Københavns Studenter var et helt Kapitel for sig. 1889 blev Prins Christian Student som den første i sin Slægt, og snart efter meldte han sig ind i Studenterforeningen, der dengang havde til Huse i Bygningen paa Gammelholm, som livsvarigt Medlem. Dette blev Indledningen til en hjertelig Forbindelse mellem Danmarks Konge og Akademikerne, som varede til Kongens Død og gav sig mangfoldige Udslag. Ikke blot mødte Kongen ved Universitetets Aarsfest, han var en kær og ingenlunde helt sjælden Gæst i Studenterforeningen. Eller han mødte paa Regensen paa Lindens Fødselsdag den 12. Maj og trykkede den gamle Jubilar i Haanden, nedlagde Grundstenen til den nye Studentergaard i 1922 og overværede Indvielsen 1923, ved hvilken Lejlighed han besaa »Kongeværelset«, eller udnævnte 1924 efter at have overværet Nytaarsrevuen i Studenterforeningen de unge Kunstnere til »Kgl. Majestæts Acteurs«. Modsat har ogsaa Studenterne opvartet Kongen, hyldet ham med Fakkeltog, eller Studentersangforeningen har Gang efter Gang glædet Kongen ved festlige Lejligheder.

Alle vore tre Konger af det lyksborgske Hus har færdedes midt i Københavns Befolkning. Christian IX spadserede paa Langelinie ledsaget af Børn eller Børnebørn eller fulgt af sine sorte, langhaarede Hunde. Ogsaa paa de første Børnehjælpsdage i Aarhundredets Begyndelse kunde man se den gamle Konge i den glade Vrimmel, assisteret af Svigerdatteren Prinsesse Marie. Og Frederik VIII, der modsat Faderen gerne vilde omgaas alle Slags Mennesker og lære Folket at kende, saas ikke sjældent paa Byens Gader, ofte i Følge med sine Døtre.

Men langt mere fortrolig blev Københavnerne med Kong Christian X. Allerede som Prins prøvede han paa Rosenborg Excerserplads den første Motorcykle, som kom til Landet, og senere saa man ham paa de daglige Morgenrideture, som han uden nogen som helst Ledsagelse, end sige Beskyttelse, foretog selv i de bevægede Paaskedage 1920, og som han fortsatte med, indtil Ulykken d. 19. Oktober 1942 ude i Grønningen hindrede al Fortsættelse. Disse Rideture er blevet saa at sige legendariske og er blevet forevige i Hans Hartvig Seedorff Pedersens Digt: »Der rider en Konge —«. De hyppige Besøg i Teatrene, særlig det kongelige, ved Fodbold- og andre Sportsstævner, og Deltagelsen i Børnehjælpsdagene gjorde Københavnerne endnu mere fortrolige med Kongen, men det, der sikkert betød mest for dem, var hans i Reglen saare korte, men meget præcise Taler ved officielle Lejligheder. Næsten altid udløste de Stemningen ved at ramme i Centrum, meget ofte samlede de sig om et Citat, der passede til Situationen som Haanden til en Handske. Da følte det, at Kongen var eet med sit Folk.

KNUD KRETZSCHMER

Folketingssalen paa Christiansborg 1853.

LIDT OM RIGSDAGEN OG DENS ARBEJDE GENNEM 100 AAR

Af Bureauchef EIGIL OLSEN

Det var paa det gamle Christiansborg vort konstitutionelle Liv begyndte. Allerede den grundlovgivende Rigsforsamling holdt sine Møder her, idet Statsraadet »fandt, at Sagens Betydning naturligt udkrævede, at det kgl. Residentsslot valgtes til Sæde for Forsamlingen.« Denne fik da overladt den tidligere Højesteretssal, beliggende i den søndre Fløj af Slottet, der hvor Rigsdagen nu har til Huse. Efter at Grundloven var givet, maatte man skaffe Plads til de to nyskabte Ting, Folketing og Landsting, og Folketinget installeredes, hvor den grundlovgivende Rigsforsamling havde holdt sine Møder, medens Landstinget fik Lokale i Fløjen ud imod Slotspladsen.

Som Grundloven var blevet givet paa Kongens Bud, saaledes fik Rigsdagen af Kongens Naade Bolig paa hans Slot, og her boede den, til Slottet brændte i 1884.

»Der var« — skriver Forfatteren Erik Skram, der i

en Menneskealder som Stenograf og senere som Protokolsekretær virkede i Rigsdagen — »fornemt paa det gamle Slot; i det store Rum med den tønnehvælvede Loftsbue, hvorunder den lange Række høje Vinduer var anbragt i favnetykke Fordybninger, var der i det mildt dæmpede Dagslys en Alvor, som vel kunde faa selv en meget materialistisk sindet Lovgiver til ikke at slæbe det Væsen med ind i Salen, han almindeligvis benyttede til at klare Livets Tildragelser.«

Det var den grundlovgivende Rigsforsamlings Mænd, der i den første Tid prægede den nye Rigsdag. Paa Constantin Hansens berømte Billede, der hænger paa Frederiksborg, og hvoraf Rigsdagen i Vandrehallen har en mindre Kopi, ser vi alle de store fra den Tid, fyldende hele Billedets Forgrund, med Menigmand sluttende op bagved. Om Rigsdagsmændene den Gang skriver Erik Skram, at de ikke var mere pyntelige at se paa end de

senere blev, »tværtimod, der var flere kofteklædte blandt dem, og med Lintøjjet var det hos mange kun saa som saa, rent ud sagt, det var hos adskillige ikke til at opdage«, men hele Stedets Værdighed prægede Mændene og Forhandlingerne.

I øvrigt var Forholdene for Danmarks første Rigsdag meget spartanske. Paa Gulvene var strøjet Sand, senere købte man dog Tæpper. Hvad Toiletforholdene angaar, indskrænkede man sig til — og det var endda først senere — et lille hvidt Vandfad, en ditto Vandkande, en Sæbeskaal med et Stykke modbydeligt brunblaat Sæbe og et Haandklæde; det var, hvad Medlemmerne — ifølge Skram — kunde støtte deres Renlighed til. Snapsingets fordringsløse Oprindelse var, at Overhofmarskallen, der paa Kongemagtens Vegne førte Tilsynet med Slottet, efter Rigsdagens Formænds allerunderdanigste Ønske »til Kogning af Caffé eller The« lod opstille en Kogekakkelovn i et Værelse, dog med strengt Paalæg om at passe godt paa ved Omgangen med Ild.

Var der Højtidsstemning over det gamle Christiansborg, saa kunde dette ikke siges om Kasernen i Fredericiagade, der efter Branden blev Rigsdagens Hjem. De politiske Forhold i 1885 var heller ikke lyse. Den Samling, Rigsdagen da traadte sammen til, blev den Samling, der endte med den provisoriske Finanslov af

1885, Indledningen til 9 Aars Provisoriestyre og goldt politisk Liv. Den politiske Kamp mellem Ministeriet Estrup og Folketingets Venstre satte sig ogsaa Spor deri, at Venstre ikke vilde gaa med til at genopbygge Christiansborg, hvorom man sagde, at der var blevet det »forment at være et lykkeligt Hjemsted for Folkets Ønsker«. Rigsdagen kom da til at forblive i henved 34 Aar i Kasernen, før den igen kunde vende tilbage til det historiske Christiansborg.

Kasernen i Fredericiagade var oprindelig bygget som Operahus, senere blev den Kaserne bl. a. for Ingeniørtropperne, og Rigsdagen var dengang ikke Herre i sit eget Hus. Rigsdagens Formænd maatte stadig anmode Krigsministeriet om de Forbedringer af Lokaleforholdene, som efterhaanden viste sig paakrævede. Ved en Lejlighed nægter saaledes Krigsministeren, Bahnson, pure at imødekomme nogle forholdsvis beskedne Ønsker om Hævning af Folketingssalens Gulv og om Opførelse af en Tilbygning. Da Formændene derefter henvender sig til Konsejlspræsident Estrup herom, erklærer denne sig fuldstændig enig med sin Krigsminister i det uforvarselige i at bekoste betydelige Beløb paa en Rigdagsbygning, der »dog efter sin Beskaffenhed og Beliggenhed aldrig kan blive tilfredsstillende«.

I den gamle Rigdagsbygning klages af Medlemmerne

Folketingssalen paa Christiansborg 1876—77. Paa Formandssædet Christopher Krabbe, staaende foran Ordførerbordet Christen Berg. Til højre i Baggrunden Ministerpladserne med bl. a. Estrup. Til venstre ved Reolen Høgsbro, til højre for ham C. C. Alberti. I Forgrunden til venstre Klein og Jacob Scavenius. I Midten Overretsprocuratorerne Leth og Balthazar Christensen i Samtale og i Forgrunden til højre bl. a. Hall. Den runde Loge foroven er Presselogen.

Folketingssalen i Fredericiagade. Paa Formandssædet Christen Berg, paa Ministerbænken bl. a. Estrup, staaende i Forgrunden Holstein-Ledreborg, til venstre i anden Række bl. a. Edv. Brandes, i bageste Række ved Damelogen H. Trier og P. Holm. I anden Række fra Midterkredsen bl. a. Hørup.

idelig over de daarlige Pladsforhold og Mangel paa alle Slags Bekvemmeligheder. I Samlingen 1896—97 foreslaar Venstremanden, daværende Kaptajn Bluhme, en Arkitektkonkurrence om en ny Rigsdagsbygning. Folke-representationen burde have sin egen Bygning — udtalte han — og det var upassende, at den skulde bo i et Hus af en anden Autoritets Naade, og med Henblik paa Folketingssalen sagde han: »Vi kan blot se paa denne Sal. Maa jeg spørge, om disse Fuglebure deroppe er passende at byde Tilhørere og Pressens Repræsentanter. Det lille Bur for Damerne hernede er det eneste tiltalende, thi der kan man undertiden finde Lejlighed til en lille oplivende Konversation.« Naar Møderne var forbi, kom — ifølge Bluhme — et Regiment af Damer (Rengøringskoner), som lukkede op til alle Sider, saa det blev umuligt at sidde i selve Salen og arbejde, og andre Steder var der ikke. »Naar jeg skal skifte Strømper« — sagde Bluhme — »maa jeg sidde hos Budene hernede, og de har endda kun eet Værelse, hvor de ogsaa skal spise, der maa jeg sidde og gøre Fodtoilette.«

Med Ventilationsforholdene var det ogsaa galt, man paastod endogsaa, at Luften var saa daarlig, at den forkortede Levetiden for Rigsdagsmændene — saadanne Klager forelaa nu allerede paa det gamle Christiansborg, og paa det nye Christiansborg har man hørt det samme.

Kasernen i Fredericiagade blev den jævne Mands. Her voksede Demokratiet frem i Kamp, og her vandtes Sejren i 1901, da Kongen for første Gang efter Provisorierne valgte sine Ministre efter Folketingets Ønske.

Det blev det ærede Medlem fra Ringkøbing, Christensen Stadil, senere J. C. Christensen, det ærede Medlem fra Æbeltoft, N. Neergaard, og det ærede Medlem fra Ringsted, Zahle, der prægede Huset. Det blev deres Rigsdag — og senere tillige Borgbjergs, Staunings og Ellingers. Over Landstingssalen, den lave Sal paa 2. Etage med de karmoisinrøde Vægge, Jernpillerne, der støttede Loftet, og i Midten en Art Manége, laa der dog saa sent som i 1918 en let hippodromagtig Stemning, en Duft af politiserende Landadel. Fra Valg til Valg trængtes Godsejerne vel tilbage, men lige til den privilegerede Valgrets sidste Krampetrækninger færdedes her Mænd som Grev Friis, Rottbøll m. fl., Mænd med stor Indflydelse ogsaa ind i Venstrepartierne.

En ny politisk Epoke indlededes, da Rigsdagen i 1918 flyttede tilbage til Christiansborg. Den privilegerede Valgret var slettet, Kvinderne fik Valgret og Valgbarhed, og Forholdstalsvalgmaaden var gaet i Gang med at afløse de gamle Enkeltmandsvalgkredse. Det var sikkert med en vis Skepsis, mangen Rigsdagsmand imødesaa den nye Tid, der her indvarsledes, den nye Tid, der afløste Kasernens smaaborgerlige Hygge og lettere Forhandlingsmuligheder med de skarpere politiske Skillelinier, der nu blev trukket op, og som det nye Christiansborgs større Forhold skulde danne Rammen om.

Det nye Christiansborg er ikke mere Kongeslot alene. Den Tredeling i Kongemagt, Lovgivningsmagt og Doms-magt, som er vor Forfatnings og er hentet fra den montesquieske Statslære, hvorefter — »hvis der da skal være Frihed i Landet« — den lovgivende, den dømm-

mende og den udøvende Magt aldrig maa være samlet paa samme Haand, den Tredeling gaar igen paa Christiansborg. Kongen har Repræsentationslokaler her, Rigsdagen har sin og Højesteret sin særlige Fløj, og nu er det Rigsdagen alene, der gennem sine Formænd raa-der i Rigsdagsfløjen.

Og stemmende ganske med Rigets Grundlov finder vi Rigsdagen delt i to Afdelinger, Folketing og Landsting. Strengt adskilte i formel Henseende, hver for sig suveræne, ligger Rigsdagens to Ting Ansigt til Ansigt, talende til og imod hinanden, ligesom symboliserende den frugtbare Vekselvirkning, som det vel var Forfatningens Mening at give dem. Imellem de to Ting strækker sig den store Vandrehal, og i Midten af denne er Sølvskrinet med Grundloven, der igen er hentet op fra Kælderen, hvor det i Besættelsestiden var anbragt i sikkert Ly under Chr. IV's gamle Murhvelvinger. Omkring og over og under Vandrehallen, der med sine mange Nicher giver Plads for den »Korridorpolitik«, der paa de gamle Christiansborg blev ført i de store Vinduesnicher, grupperer sig Rigsdagens Lokaler og hele Rigsdagens Maskineri. Ud til Vandrehallen — paa 1. Sal — har Rigsdagens Formænd Modtagelseslokaler, og endvidere findes her det store smukke fælles Samtaleværelse, Rigsdagens Bureau og Kassererkontor. Udvalgsværelser, Partisekretariater o. l. findes i alle Etager.

Særlige Lokaler er indrettet til Stenograferne og til Pressen. Paa 2. Sal er Rigsdagens Bibliotek med ca. 45.000 Bind, væsentlig politisk, historisk og national-økonomisk Litteratur. En smuk Læsesal med et Haandbibliotek paa ca. 2.000 Bind er knyttet til Biblioteket. Øverst oppe er Rigsdagens Telefoncentral med 164 Lokaltelefoner spredt over hele Huset, og hvorigennem Medlemmerne tilkaldes til Samtaler. I Stueetagen Restauranten med sin røde og blaa Sal, den sidste reservede Rigsdagens Medlemmer. I Kælderen Rigsdagstrykkeriet, vistnok det eneste Sted, hvor Trykkeri er installeret i en Parlamentsbygning. Og i hele Bygningen til Raadighed en Stab af Rigsdagsbetjente, der er behjælpelige i Rigsdagsarbejdet. Saadan er i store Træk Rammerne for den arbejdende danske Rigsdag. Store og smukke Tingsale, lyse og venlige Lokaler, i hvert Fald forneden — knap saa venlige og lyse i de øverste Etager — men alt i alt en til Formaalet afpasset Bygning.

Møderne i Tingene finder som Regel Sted Kl. 13 i Folketinget og Kl. 13,30 i Landstinget, og umiddelbart forud holdes Partimøder, hvori drøftes Dagens løbende politiske Problemer. I Udvalgmøderne foregaar det egentlige Arbejde, langt mere sagligt end i Almindelighed antaget, det saglige gaar her forud for det partipolitiske, og den Rigsdagsmand, der ikke her kan klare for sig og møde op med den tilstrækkelige Ballast, vil hurtigt miste Terræn.

Nøgtern og jævn er Danmarks Rigsdag, enhver Form for opstyttet Højtidelighed er bandlyst; henfarne Politikere skuer i god Kunst ned over Nutidens Rigsdagsmænd, som i travl Virksomhed fra Morgen til Aften i

Rigsdagens Hus maa søge at indløse de Krav, det levende Liv med sit Mangefold stiller til den moderne Rigsdagsmand.

Rigsdagens Hovedopgave er vel ifølge Grundloven den lovgivende, en Beføjelse, den dog maa dele med den konstitutionelle Kongemagt. Men Rigsdagen turde være mere end det. Dens Stilling som Kontrolorgan over for Ministrene og Administrationen er vel i og for sig nok saa betydningsfuld.

»Skatterne maa ej opkræves, før Budgettet er vedtaget af Rigsdagen«, fastslaa Grundloven. Den Parlamentets Selvbeskatningsret, der her er givet, hentede man fra England, og den turde være en Hovedhjørnen i enhver fri Forfatning. Alene Folkerepræsentationen bør kunne skønne over den rette Fordeling af Skatterne og lægge disse paa de Skuldre, der antages bedst at kunne bære dem. Mon det ikke var noget i den Retning, den gamle Politiker Klaus Berntsen tænkte paa, da han en Gang paa sit fynske Maal sagde: »Kast aldrig Vrag paa Rigsdagen. Husk paa, at jeg har levet under Enevælden, siden da er alt her i Landet forandret og det til det bedre«.

Som med Skatterne saaledes ogsaa hvad angaar Udgifterne. Ingen Udgift maa afholdes uden Hjælpemiddel af Rigsdagen vedtagne Budget. Budgettet, Finansloven og Tillægsbevillingsloven skal ifølge Grundloven vedtages i formel Lovsform, og Rigsdagen følger hele Regnskabsaaet igennem — man kan næsten sige Post for Post — Statens Udgifter. Staaer en Minister over for en større Udgift, der anses for paakrævet, og har han ikke naaet at faa den optaget paa Budgettet, maa han gaa til Folketingets Finansudvalg og faa dets Tilslutning til, at Udgiften afholdes paa forventet Efterbevilling, hvorefter den saa optages paa den følgende Tillægsbevillingslov. Dette Samspil mellem Rigsdagens mægtigste Udvalg, Folketingets Finansudvalg, og Ministrene har vist sig meget frugtbart, og uden dette maatte Statsmaskineriets mange smaa Tandhjul gaa i Staa. Udvalgets Kontrol strækker sig dog ikke alene til de løbende Sager, det kan tage og tager ofte Initiativet til Ministersamraad om mange aktuelle Spørgsmaal, og undertiden føres et saadant Samraad ned i Salen, hvor det underkastes Behandling, som Offentligheden kan følge.

Folkets Kontrol med, at Statsstyrelsen stadig nyder Flertallets Tillid — dette Princip blev vor Forfatnings; og Folketinget kan til enhver Tid skifte Regering, udskifte den Hest, man nu en Gang har valgt til at trække Læsset. Vælger man den rette Hest — er det en Gang blevet sagt — for sin Vogn, saa vil denne ogsaa blive ledet den rette Vej. Hesten vil gaa af egen fri Vilje, fordi den nu en Gang vil gaa, og Vognen vil følge med. Hesten vælger Retningen, men Nationen vælger Hesten. Her er Forskellen mellem frit Folkestyre og Diktatur — Hesten kan altid udskiftes, endogsaa midt i Vandestedet.

I Grundloven af 1849 stod der, at enhver Rigsdagsmand i de Ting, hvortil han hører, med dets Sam-

Landstingssalen i Fredericiagade. Paa Formandssædet Anders Thomsen, i Baggrunden Medlemmer af Ministeriet Zahle. I Forgrunden Jørgen Pedersen. Til højre Presseløgen.

tykke kan bringe ethvert offentligt Anliggende under Debat og derom æske Ministerens Mening, og denne Bestemmelse gaar igen i vor nugældende Grundlov. Mon vi ikke her har Kvintessensen af det hele Folkestyres Kerne. Dette gamle Udtryk *æske* giver i sig selv et Glimt af oldnordisk Frimandsret. Ethvert Spørgsmaal, stort eller lille, kan her bringes frem i Offentlighedens Søgelys. Pressens Repræsentanter sidder parat til at

spidde hvert Ord, Ministeren maa svare, og Offentligheden vil kommentere den Forhandling, der følger. Men denne Grundlovsbestemmelse rækker langt videre. Alene den Omstændighed, at en saadan Forespørgsel *kan* stilles til enhver Tid, vil gøre Ministeren og hele hans Administration, alle Kongens Embedsmænd, særlig paapasselige. Der ligger heri en latent og stadig ulmende Kontrol med hele Statsstyrelsen. Dette sidste turde være

Møde i Folketingsalen paa det nye Christiansborg. Medlemmerne paahører staaende Formanden Hans Rasmussens Mindeord paa 25-Aars Dagen for Rigsdagens Tilbagevenden til Christiansborg.

Møde i Folketingets Finansudvalg 1942. Fra venstre B. Dalgaard, Rager, Sneum, E. Friis, J. P. Nielsen, Larsen Bjerre, Sekretæren (Eigil Olsen), Formanden Holger Larsen, Fr. Andersen, Jensen (Broby), Himmelstrup, Korsgaard, Victor Larsen, W. Prieme og Gregersen. Elfelt fot.

langt effektivere end den direkte Fare, der altid hænger over en parlamentarisk Ministers Hoved, at han ved Vedtagelsen af en saakaldt »Dagsorden« risikerer at faa et Flertal imod sig og som Konsekvens heraf maa gaa.

Christiansborg, Fredericiagade og Christiansborg igen, saaledes blev de ydre Vilkaar, der blev budt Danmarks Rigsdag gennem Tiderne. Bag de tykke Mure, der nu omslutter Rigsdagen, og som staar igen fra det gamle Slot, har vor Forfatning kæmpet sig frem gennem de snart 100 Aar, Rigsdagen har virket. Interessant

er det at se, at de Former for Rigsdagens Arbejde, der stadig er gældende den Dag i Dag, allerede blev fastlagt i Rigsdagens første Sessioner. Trods ændrede sociale, økonomiske og tekniske Forhold har de stort set vist sig at kunne holde gennem Tiderne. De Mænd, der fra den grundlovgivende Rigsforsamling gik over i Rigsdagens Ting, formaaede paa fremragende Maade at lægge et Grundlag, som Slægtled efter Slægtled har kunnet lære af og drage Nytte af, og derved er der skabt en særlig national Tradition for vort konstitutionelle Liv.

EIGIL OLSEN

REGERINGEN

Af Departementschef, cand. jur. ANDREAS MØLLER

Danmarks Riges Grundlov bestemmer i § 1, at Regeringsformen er indskrænket-monarkistisk, og i § 2, at den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen, den udøvende Magt hos Kongen og den dømmende Magt hos Domstolene.

Ifølge Grundlovens § 11 har Kongen »med de i denne Grundlov fastsatte Indskrænkninger den højeste Myndighed over alle Rigets Anliggender.« Men Kongen udøver sin Myndighed gennem sine Ministre. Han er ansvarlig og hans Person fredhellig. Ministrene er ansvarlige for Regeringens Førelse. Deres Ansvarlighed bestemmes nærmere ved Lov. Kongen udnævner og afskediger sine Ministre. Han bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling imellem dem. For at Kongens Underskrift paa de »Lovgivningen og Regeringen vedkommende Beslutninger« skal give disse Gyldighed, udkræves det, at den er ledsaget af en eller flere Ministers Underskrift, og enhver Minister, som har underskrevet, er ansvarlig for Beslutningen.

Ordet »Regeringen« har som saa mange andre Ord i dansk Sprogbrug to Betydninger. Det bruges baade om Funktionen at regere og om det Organ, der udøver denne Funktion. I den første Betydning bruger Grundloven Ordet adskillige Gange. I den sidste Betydning findes Ordet i Grundloven anvendt 2 Gange. § 47 siger, at hvis Behandlingen af Finanslovsforslaget for det kommende Finansaar ikke kan ventes tilendebragt inden Finansaarets Begyndelse, forelægger »Regeringen« Forslag til en midlertidig Bevillingslov, og i § 94 om Grundlovsændringer siges det, at vedtages et saadant Forslag i begge Ting, og »Regeringen« vil fremme Sagen, opløses Rigsdagen, og der gaas derefter frem paa den og den Maade. At der her med Ordet »Regeringen« er tænkt paa det Organ, der efter Grundloven sidder inde med Regeringsmyndigheden, altsaa Kongen som Indehaver af Regeringsmagten og det Ministerium, hvorigennem han udøver sin Myndighed, og som er ansvarlig for Regeringens Førelse, er utvivlsomt. »Regeringen« er efter Grundloven Kongen og Ministeriet i Forening.

I den almindelige Sprogbrug er der imidlertid en stadig stigende Tilbøjelighed til at bruge Ordet »Regeringen« ikke blot med dette Ords grundlovmæssige Indhold, men ogsaa om Ministeriet alene. Fra Tid til anden har man kunnet læse Overskrifter i Bladene: »Regeringen demissionerer«, »Regeringen indgiver sin Demissionsbegæring«, »Knud Kristensen danner ren Venstre-Regering«. At dette ikke er Grundlovens Sprogbrug, er givet, men den almindelige Sprogbrugs Udvikling er jo nu engang ikke grundlovsbestemt, den gaar sine egne Veje i Kontakt med den almindelige Udvikling.

Over for en saadan Udvikling i den almindelige Sprogbrug er det temmelig vanskeligt i mere officielle Udfærdigelser at fastholde og gennemføre den grundlovmæssig helt korrekte Sprogbrug, og det gøres da heller ikke. Det vilde ikke være vanskeligt at nævne Eksempler, der viser, at Udtrykket »Regeringen« er anvendt baade i Skrivelser fra Centraladministrationen og i politiske Ministerudtalelser, hvor der ikke er Tale om en egentlig Regeringsbeslutning, men kun om et Udtryk for Ministeriets Vilje og Standpunkt.

I disse Tilfælde kan der imidlertid være Grund til at være opmærksom paa, at der dog er en Forskel paa de to Ting. Ganske vist er det baade efter Grundloven og efter dansk Statsskik gennem Ministeriet, den samlede Regeringsmagts Opfattelse kommer til Orde, og ganske vist ved alle, at en saadan Opfattelse kan skifte med et Ministerskifte, uden at dermed Kongens Stilling er kompromitteret, men selv en paa et Ministermøde enstemmigt vedtaget Udtalelse kan muligvis undergaa større eller mindre Ændringer efter Drøftelser med Kongen, og der kan forekomme Situationer, f. Eks. lige forud for et Valg, hvor det kan være naturligt og ønskeligt, at det præciseres, at det kun er Ministeriet, ikke Kongen og Ministeriet, der udtaler sig om et vist Forhold.

Hvis man da vil spørge, hvad der skal foreligge, for at man kan lade en Udtalelse være en Regeringsudtalelse, saa er det i Virkeligheden ikke saa let at svare præcist paa dette Spørgsmaal. For det første maa det kræves, at Udtalelsen staar for det samlede Ministeriums Regning, og for det andet maa Forudsætningen være, at Kongen er med i den eller staar bag den. Er Kongens Tiltrædelse udtrykkelig indhentet, er Sagen klar, men det vil ikke altid være nødvendigt, at der foreligger en positiv Tilkendegivelse fra Kongen i det enkelte Tilfælde. I adskillige Tilfælde maa det være tilstrækkeligt, at Ministeriet ved sig i Kontakt med Kongen. At sikre sig og Kongen dette, maa blive Ministeriets Sag.

Kun i et ganske bestemt Tilfælde er med Hjemmel i Grundloven selve Regeringsmyndigheden tillagt Ministeriet, idet der i Henhold til Grundlovens §§ 8 og 15 ved Loven af 11. Februar 1871 om Regeringens Førelse i Tilfælde af Kongens Umyndighed, Sygdom eller Fraværelse er foreskrevet Indsættelse af en Rigsforstander, hvis Tronfølgeren ikke kan overtage Regeringen (som Tronfølger eller i Tilfælde af Kongens Død som Konge), og givet den Bestemmelse, at Regeringen føres af Statsraadet i alle Tilfælde, hvor Rigsforstanderen ikke umiddelbart overtager den eller senere ophører med at føre

den. I dette Tilfælde er altsaa Statsraadet, der bestaar af Ministrene, Regeringen.

Ministrene i Forening udgør Statsraadet. Statsraadet afholdes under Kongens Forsæde, naar Kongen fører Regeringen. Førres Regeringen under Kongens Sygdom, Fraværelse eller lignende af Tronfølgeren eller af en Rigsforstander, afholdes Statsraadet under Forsæde af denne midlertidige Indehaver af Regeringsmyndigheden, der, naar han blot fungerer for Kongen, underskriver »I Kongens Navn«. Naar Tronfølgeren er myndig, tager han Sæde i Statsraadet.

Grundloven siger udtrykkelig, at det er Ministrene, der i Forening udgør Statsraadet. Kongen og Kronprinsen er altsaa ikke Medlemmer af Statsraadet. I Overensstemmelse hermed er det, at Statsraadet eksisterer og fører Regeringen, naar der hverken er en Konge, en Tronfølger eller en Rigsforstander, der kan føre Regeringen. I dette sidste Tilfælde kan man altsaa tale om en egentlig Statsraadsbeslutning; i de andre Tilfælde, hvor der er en Regent, der i eget Navn eller i Kongens Navn er den grundlovsmæssige Indehaver af Regeringsmyndigheden, bør man ikke tale om en Statsraadsbeslutning, men om en Beslutning taget i Statsraadet.

Om saadanne Beslutninger eller om Forhandlingerne i Statsraadet giver Grundloven ingen Regler. Dette er ganske naturligt. Kongen er efter Grundloven Indehaver af Regeringsmyndigheden, men han udøver den gennem sine Ministre og med dem som ansvarlige. Men hvorledes Kongen i Forbindelse med sine Ministre eller den paagældende Minister naar til en Beslutning, beskæftiger Grundloven sig ikke med. Her kan der ikke blive Tale om at give bindende Regler om Vedtagelse med Flertal o.s.v. Kongens Standpunkt over for Ministrenes eller enkelte Ministres Standpunkt er et politisk, ikke et juridisk Spørgsmaal, og en Divergens her maa i givet Tilfælde ligesom en Divergens inden for Ministeriet løses ved politisk Foranstaltning, altsaa eventuelt Demission og Udnævnelse af nye Ministre.

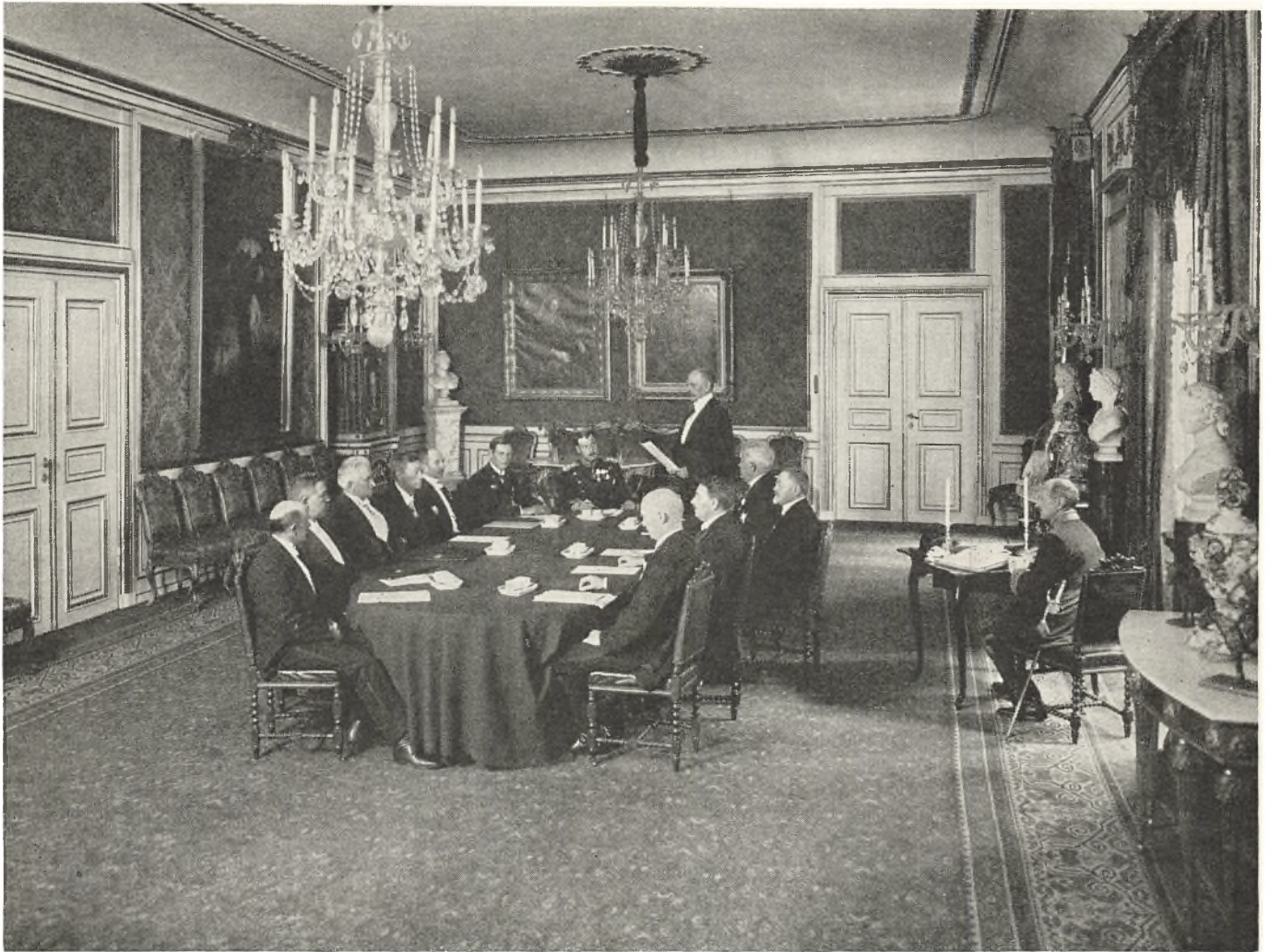
Derimod er det egentlig forkert, at der ingen Regler findes om Tilvejebringelse af Statsraadsbeslutninger i de Tilfælde, hvor Statsraadet fører Regeringen. Da har man ingen Regent, og det er en Situation, hvor der ikke bør og næsten ikke kan blive Tale om at skifte Ministre. I en saadan Mellempperiode skal der kunne tilvejebringes en Afgørelse, selv om der er Uenighed inden for Statsraadet, og det vilde vel nok være naturligt, om man her havde tillagt Flertallet Ret til at træffe en Afgørelse. Men muligvis har man regnet med, at der i en saadan kritisk Situation maa kunne naas til Enighed, og maa- ske har man endog tænkt sig, at den manglende Hjemmel til at løse en Konflikt gennem en Flertalsafgørelse vil forøge Presset paa Medlemmerne af Statsraadet til at naa til Enighed. I modsat Fald faar man jo et Mindretalsregimente eller en Sprængning af Ministeriet, som kan blive skæbnesvanger under saadanne Forhold.

I eet Tilfælde har Grundloven en Regel om en Mini-

steriumsbeslutning efter Stemme flerhed. Hvis Kongen er forhindret i at holde Statsraad, kan han lade Sagen forhandle i et Ministerraad, der bestaar af samtlige Ministre under Statsministerens Forsæde. I dette Raad skal hver Minister afgive sit Votum til Protokollen, og Beslutning tages efter Stemme flerhed. Statsministeren forelægger den af de tilstedeværende Ministre (et Udtryk, der tyder paa, at det i og for sig ikke er nødvendigt, at alle Ministrene har deltaget i Ministerraadet) underskrevne Protokol, og Kongen bestemmer saa, om han umiddelbart vil følge Raadets Indstilling, eller om han vil lade Sagen forelægge i et Statsraad. Den »Beslutning«, der her er Tale om, er med andre Ord ikke en Beslutning i Betydningen: Afgørelse af en Sag, men kun en Beslutning om, hvad Ministeriet vil foreslaa Kongen. Og netop i dette Tilfælde synes det forøvrigt ret overflødigt at give Bestemmelse om Vedtagelse ved Stemme flerhed, da Kongen jo efter at være orienteret om de enkelte Ministres Standpunkt altid kan vælge at faa Sagen afklaret i et Statsraadmøde. Det er i øvrigt ikke Forfatteren af denne Artikel bekendt, om denne Udvej med Afholdelse af Ministerraad nogensinde har været anvendt. Særlige Protokoller for Ministerraad eksisterer i alt Fald ikke.

Med Ministerraadet maa Ministermøderne ikke forveksles. Ministermøderne er ganske simpelt de Møder, som det samlede Ministerium, som Regel naturligvis under den fungerende Statsministers Forsæde, afholder, naar det skønnes nødvendigt. Disse Møder er ikke noget grundlovsmæssigt Led i Rigets Styrelse; de har ingen retlig Betydning, ingen forfatningsmæssig Kompetence eller Beslutningsdygtighed. Men de er selvfølgelig ganske uundværlige, og de afholdes meget hyppigt. Hvor- naar der skal afholdes saadanne Møder, hvorledes Forhandlingerne skal foregaa, hvad der skal forelægges paa Møderne, og ad hvilke Veje man vil søge at naa til en Afgørelse, hvis der er Uenighed i Ministeriet om et Spørgsmaal, alt dette maa Ministeriet selv bestemme. Ligeledes, om der skal føres Protokol over Ministermøderne eller paa anden Maade tages mere officielle Referater. Det er sandsynligt, at i alt Fald Historikerne kunde ønske fastlagt en Ordning, hvorefter der førtes fortløbende Protokoller, hvor Indførslerne godkendtes, og som efter et Ministeriums Afgang overgik til Rigsarkivet, med de fornødne Klausuler om Hemmeligholdelse i et vist Aaremaal.

Grundlovens § 16 bestemmer, at alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger forhandles i Statsraadet. I Praksis er Forholdet det, at alt, hvad der som Regeringsforslag fremsættes for Rigsdagen, hvad enten det drejer sig om Lovforslag til Vedtagelse, en Traktat til Beslutning om Ratifikation eller et Regnskab til Godkendelse, forelægges i Statsraadet, hvor Ministeren indhenter Kongens Bemyndigelse til at fremsætte Forslaget. Dernæst foretages Sagen igen i Statsraadet, naar Forslaget med eller uden Ændringer er gennemført paa Rigsdagen, idet den efter Rigsdagens Vedtagelse følgende Udfærdigelse med Kongens Underskrift (Stad-

Statsraadmøde 1920. Ministeriet Neergaard.

fæstelse af Love, Underskrift paa Ratifikationsdokumenter osv.) finder Sted i Statsraadet. Sager vedrørende Rigsdagens Indkaldelse til ordentlig eller overordentlig Samling, Samlingens Aabning, en Rigsdagssamlings Slutning, Opløsning af Folketinget eller begge Tingene, forelægges ligeledes i Statsraadet. Med Hensyn til kgl. Anordninger lader det sig ikke paa Forhaand angive, i hvilke Tilfælde Sagen forelægges i Statsraadet. Der er ganske vist en Praksis fra gammel Tid for, at visse Grupper af kgl. Anordninger tages i Statsraadet, men det synes lidt vanskeligt at fastslaa, at disse Grupper hører til de allervigtigste administrative Foranstaltninger, og det samme gælder enkelte andre Afgørelser, for hvis Vedkommende den kgl. Resolution efter Praksis indhentes i Statsraadet. I øvrigt kan det kun siges, at det beror paa et Skøn, om en Sag maa siges at være af en saadan Vigtighed, at den bør forelægges i Statsraadet, men at det hører til Sjældenhederne, at rent administrative Sager eller politiske Spørgsmaal behandles paa denne Maade. Det siger sig selv, at visse udenrigspolitiske Spørgsmaal kan give Anledning til Drøftelse i Statsraadmøde. Det er en velkendt Sag, at man i Statsraadet drøftede Minespærringsspørgsmaalet i August 1914, og det er indlysende, at forskellige Spørgsmaal ved og under den tyske Besættelse af Danmark under

den nu afsluttede Verdenskrig gav Anledning til Drøftelse i Statsraadet, hvorved jo bl. a. saavel Kongen som de forskellige Ministre kunde faa Lejlighed til at give Udtryk for deres Opfattelse ved Tilførsel til Statsraadsprotokollen.

Om Statsraadsprotokollen findes ingen Bestemmelser i Grundloven, der end ikke foreskriver, at der føres en saadan Protokol. Det maa imidlertid betragtes som noget ganske selvfølgeligt, at der føres Protokol over Statsraadmøderne. Protokollen indeholder Oplysning om Tid og Sted for Mødet, om Deltagerne i Mødet (eller rettere om, hvem der ikke har kunnet deltage), om de behandlede Sager og Beslutninger samt de Udtalelser, som Deltagerne i Mødet har ønsket at fremsætte. Protokollen føres af Statsraadssekretæren (ifølge den for Tiden gældende Ordning fungerer Departementschefen i Statsministeriet som Statsraadssekretær) og underskrives af ham. Paa hvert Møde oplæses og ratihaberes Protokollen for det foregaaende Møde (dette bortfalder dog ifølge Sagens Natur, hvis der i Mellemtiden er sket et Skifte af det samlede Ministerium).

I øvrigt er Statsraadsprotokollen undergivet Kongens Bestemmelse; der skal altsaa f. Eks. indhentes kgl. Tilladelse, for at Oplysninger kan gives om Indholdet af Protokollen, og selv med Henblik paa videnskabelige Ar-

bejder, ogsaa vedrørende den ældre Tid, er der kun i ganske faa Tilfælde givet Tilladelse til Studier af Statsraadsprotokollerne eller til at benytte Afskrifter derfra. En anden Sag er det, at den enkelte Deltager i et Statsraadmøde kan faa Lejlighed til i givet Tilfælde at dokumentere sin Stilling. Baade dette og det i øvrigt stærke Værn om Statsraadsprotokollens Hemmelighed giver jo den største Betyggelse for, at den enkelte kan udtale sin Mening frit.

Det vil forstaaes, at der, da disse Protokoller for snart 100 Aar kun findes i et enkelt (haandskrevet) Eksempplar, raadede en ikke ringe Ængstelse for, hvorledes det vilde gaa dem under Krigen. Heldigvis slap de i et forholdsvis godt Gemmested gennem Besættelsesperioden uden Skade, og heldigvis blev der aldrig spurgt efter dem fra tysk Side.

Der er formentlig dem, der har lagt Mærke til, at det i de Meddelelser, der efter afholdt Statsraad gives om Kongens Stadfæstelse af Love, undertiden siges, at Kongen paa Statsraadmødet har bekræftet en Stadfæstelse, der er givet paa en tidligere Dag uden for Statsraadet. Det vil sige, at man i Praksis fortolker Grundloven saaledes, at dens Bestemmelse om, at »alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger forhandles i Statsraadet«, er opfyldt, hvis der f. Eks. er anvendt følgende Forretningsskema: Uden for Statsraadet indhentes en Minister Kongens Resolution for et Lovforslags Fremsættelse for Rigsdagen. Lovforslaget fremsættes, og efter den derfor foreskrevne Behandling vedtager Rigsdagen Lovforslaget med eller uden Ændringer i det oprindelige Forslag. Derefter forelægger Ministeren uden for Statsraadet Loven til Stadfæstelse, og Stadfæstelsen gives uden for Statsraadet. Ved det først følgende Statsraad bekræfter Kongen de to Resolutioner om henholdsvis Lovforslagets Fremsættelse og om Lovens Stadfæstelse. Det lader sig ikke bestride, at Fremgangsmaaden er praktisk; det kan jo meget vel tænkes, at et Lovforslag af udenrigspolitisk Betydning eller af finansiell Karakter først kan foreligge udarbejdet i sidste Øjeblik, og at det derefter straks maa fremsættes og behandles og vedtages og umiddelbart derefter stadfæstes, saaledes at det vilde være meget vanskeligt at naa at afholde de fornødne to Statsraad. Det kan heller ikke benægtes, at Grundloven ikke positivt forlanger, at de to kgl. Resolutioner skal gives i selve Statsraadet eller efter en forudgaaende Behandling i Statsraadet. Men selvfølgelig vil og bør Normalen være, at selve Resolutionen indhentes paa et Statsraadmøde.

Det er foran sagt, at en Beslutning, for at man skal kunne tale om en Regeringsbeslutning, maa være taget af hele Ministeriet eller paa hele Ministeriets Vegne. Udøvelsen af Regeringsfunktionen foregaar jo imidlertid ikke blot gennem Beslutninger under det samlede Ministeriums Medvirken, men i høj Grad gennem de enkelte Ministerier, hvor kun den enkelte Minister virker eller medvirker. Ministrene er ikke blot Medlemmer af det samlede Ministerium; de er hver for sig højeste Chef for en Styrelsesgren, et Ministerium. Bortset fra Grund-

lovens Regler om, at vigtige Regeringsforanstaltninger forhandles i Statsraadet, findes der ingen forfatningsmæssige Bestemmelser om, i hvilke Tilfælde Enkeltspørgsmaal skal forelægges i det samlede Ministerium. Dette maa altsaa bero paa en Aftale inden for Ministeriet, eventuelt paa Kongens Ønske, og i stort Omfang paa et Skøn fra de enkelte Ministres Side. Rent administrativt kan den ene Minister ikke blande sig i en anden Ministers Sager, men politisk ligger Sagen anderledes. Ud fra en politisk Begrundelse maa vel enhver Minister kunne bringe en hvilken som helst Sag frem i Ministermøderne, selv om Sagen sorterer under en anden Minister. I adskillige Tilfælde vil en Forelæggelse for Statsministeren være naturlig og tilstrækkelig. Men meget vil i denne Henseende være afhængigt af, hvorledes et Ministerium er sammensat. I et Samlingsministerium eller blot et af to Partier sammensat Ministerium maa ifølge Sagens Natur mange flere Enkelt-sager optages til samlet Overvejelse end i et rent partimæssigt sammensat Ministerium. — I de Tilfælde, hvor Administrationen foretages af den enkelte Minister som øverste Chef for den paagældende Styrelsesgren, og hvor altsaa denne Minister alene (eller sammen med Kongen) har truffet en Beslutning, vil man næppe tale om en af »Regeringen« truffet Beslutning; men selvfølgelig er Grænsen vanskelig at trække, idet Beslutningen jo, selv om den kun træffes af den enkelte Minister, meget vel kan være et Udslag af og Udtryk for »Regeringen«s Vilje og Politik.

Statsministerens Stilling i Ministeriet er ikke lovbestemt. I et enkelt Tilfælde nævner Grundloven Statsministeren, nemlig som den, der fører Forsædet i Ministerraadet, men i øvrigt er Statsministerens Stilling i Ministeriet kun bestemt af det Faktum, at han er Statsminister, den, der har dannet Ministeriet, den, der giver det Navn, og den, der giver det sin politiske Karakter. Den Indflydelse, han har paa Ministeriets Politik og paa Ministeriets Afgørelser, beror paa Personlighed og andre Forhold, der ikke har noget med Retsregler at gøre. Men i et vist Omfang maa Statsministeren naturligvis i Kraft af sin Stilling kunne optræde paa det samlede Ministeriums Vegne, og der er den Praksis, at Statsministeren, hvis en Minister har Forfald, og hans Funktioner ikke er overdraget til en anden Minister, uden særlig Bemyndigelse i eget Navn kan fungere i Stillingen, altsaa f. Eks. underskrive ministerielle Skrivelser, Forestillinger til Kongen osv.

Grundloven bestemmer, at Kongen udnævner og afskediger sine Ministre. Men den siger ikke, at Kongen frit vælger sine Ministre, og den siger heller ikke noget om, hvornaar en Minister eller et Ministerium skal gaa af. Her er det, den gennem Tiderne og den politiske Udvikling skabte Statsskik sætter ind og supplerer Grundlovens Bestemmelser. Man kan maaske — uden at komme ind paa en længere Udvikling om Parlamentarismen og specielt Folketingsparlamentarismen — i Korthed sige saadan: Kongen skal jo kunne regere gennem Ministeriet, men dette kan kun ske, naar Rigsdagen og spe-

cielt Folketinget accepterer Ministeriet. Kongen søger derfor sit Ministerium dannet efter Raadslagning med Rigsdagens politiske Partier; det behøver i og for sig ikke at blive sammensat af Rigsdagsmænd, men det maa baseres paa Samarbejde med Rigsdagen. Et »Forretningsministerium« vil man nok ikke kalde et »parlamentarisk Ministerium«, men at der i givet Tilfælde dannes et Forretningsministerium, strider ikke mod det parlamentariske System, naar Kongen ved et saadant Ministeriums Dannelse er i Overensstemmelse med Rigsdagen. Og i det Øjeblik, Folketinget — hvad enten det sker gennem Vedtagelse af en Mistillidsudtalelse, ved Vedtagelse af en Beslutning, hvis Ikke-Vedtagelse Ministeriet har gjort til et Kabinetsspørgsmaal, eller ved Nægtelse af at give Regeringen den fornødne Finanslov osv. — nægter det siddende Ministerium sin Tillid, maa det gaa af. Men selvfølgelig kan Begrundelsen for et Ministeriums Afgang ogsaa komme til at foreligge paa anden Maade; det kan have mistet sin parlamentariske Basis ved et Valg eller ved, at et Samarbejde mellem Partier, der tilsammen har dannet Regering, ophører osv. Mere præcise Regler i denne Henseende er det næppe muligt at udforme, lige saa lidt som man kan give bestemte Regler for, hvem der politisk har Pligt til at danne Regering, naar der ikke foreligger klar parlamentarisk Basis for et enkelt Parti.

Naar Situationen har udviklet sig til, at et Ministerium maa gaa af, vil den sædvanlige Fremgangsmaade være den, at Statsministeren indgiver Ministeriets Afskedsbegæring, som Kongen modtager med Anmodning til Ministeriet om at fungere videre, indtil et nyt Ministerium er dannet. Naar den, der — efter at Kongen har raadført sig med de politiske Partiers Repræsentanter — har modtaget Anmodning om og paataget sig at danne Ministerium, derefter har faaet sit Ministerium sammensat og accepteret af Kongen, nedlægger han Forestilling til Kongen om sin egen Udnævnelse til Statsminister, det hidtidige Ministeriums Medlemmers Afskedigelse fra Ministerposterne og Udnævnelsen af de nye Ministre. Udnævnelsen finder Sted til bestemte Ministerposter; eventuelt nye Ministerstillinger oprettes altsaa normalt samtidig, men Fastsættelsen af Omraaderne og Omlægning mellem Ministerierne kan udskydes til Afgørelse ved en efterfølgende kgl. Resolution. Almindeligvis faar hver Minister sit Ministerium at administrere, men som bekendt kan der ogsaa være Ministre uden Portefeuille; det kender vi jo fra Samlingsregeringerne efter 9. April 1940 og 5. Maj 1945.

Bestemmelsen i Grundloven om, at Kongen bestemmer Forretningernes Fordeling imellem Ministrene, betyder, at en Omlægning af Omraader fra et Ministerium til et andet kan ske ved kgl. Resolution, selv om Lovgivningen har forudsat Omraadet henhørende til det hidtidige Ministerium. For Eksempel overførtes for nogle Aar siden Sager om Raastoffer i Danmarks Undergrund fra Statsministeriet til Ministeriet for offentlige Arbejder, og de Beføjelser, der i Lovgivningen i denne Henseende var tillagt Statsministeren, betragtedes dermed som over-

gaaet til Ministeren for offentlige Arbejder, uden at en Lovændring udkrævedes i denne Anledning.

Grundloven siger, at Ministrenes Ansvarlighed bestemmes nærmere ved Lov. En Lov om Ministrenes Ansvarlighed har imidlertid aldrig været i Kraft. Ganske vist blev i 1939 vedtaget og under 15. Marts stadfæstet en saadan Lov, men den skulde træde i Kraft samtidig med det da foreliggende Grundlovsforslag, og da dette ikke blev gennemført, kom Minister-ansvarlighedsloven ikke til at gælde.

Hvis man sammenligner Teksten i de forskellige Grundlove siden 1849, vil man se, at alle de her omhandlede Bestemmelser stadig har været de samme. Der er enkelte rent sproglige Ændringer, men ellers er der ingen Forandringer, intet er føjet til, og intet er taget fra. Det er Eftertidens store Kompliment til Grundlovgiverne af 1849, at man stadig, praktisk set uden Ændring, har kunnet benytte deres Værk trods den store Udvikling, der unægtelig ogsaa paa dette Omraade har fundet Sted i Løbet af omtrent 100 Aar. En Grundlov bør ændres saa sjældent som muligt og saa lidt som muligt. Det giver Fasthed og Respekt for Forfatningen, at i alt Fald Hovedpunkterne i den kan blive staaende. Men paa den anden Side svækker det hele Grundlaget, hvis man ikke foretager de Forandringer, som Tiden og Udviklingen virkelig nødvendiggør, fordi det nye ikke lader sig forene med de af den gamle Grundlov lagte Rammer. Og her er det, Grundlovgiverne i sin Tid har haft en heldig Haand. De Rammer, de har lagt i Bestemmelserne om Regeringen, om Kongen og Ministrene, har været paa en Gang saa præcise og saa vide, at de har kunnet blive staaende og tillade Udviklingen af en Statsskik, der selvfølgelig paa mange Punkter ligger fjernt fra det, man begyndte med som Afløsning af Regeringsformen under den enevældige Konge.

Men det taler ogsaa til Ære for Danmarks Konger og Folkets Repræsentanter, at de har kunnet lade den nye Statsskik udvikle sig under den gamle Grundlovs Hovedregler, saaledes at man har kunnet undgaa de skarpe Brud og, om end i Spring, saa dog jævnt og i fælles Forstaaelse, føre Udviklingen op til det demokratiske Styresæt, der staar for os som det bedste, og som paa saa naturlig Vis er vokset op sammen med hele den øvrige Udvikling i det danske Folk og det danske Samfund.

Der er et langt Spring fra Frederik VII og hans Ministre til Christian X og Ministerierne Stauning, Buhl og Knud Kristensen. Det er Folkestyret, der har udviklet sig til, at Ministeriet er Folkets Repræsentanter, der sammen med og for Kongen udøver Regeringsmyndigheden, et Fællesskab, der har bygget en fast Grund under baade Kongemagten og Folkestyret, og som nu bestod sin Prøve, da under Besættelsen ethvert Forsøg paa at danne Ministerium paa andet Grundlag uden Vaklen blev afvist. Og som Folkestyret holdt Stand, medens de grundlovsmæssige Organer var i Funktion, saaledes kan det i Virkeligheden ogsaa siges, at det blev opretholdt i det Omfang, det nu engang var gørkligt, under Departementschefestyret fra 29. August 1943 til Befrielsesda-

gen den 5. Maj 1945. Som det er blevet udtrykt: mange af Grundlovens Bestemmelser maatte i den Tid hvile, men dens Aand levede videre.

For hele den politiske Udvikling skal der ikke redogøres her. Den kan læses ud af de politiske Partiers Historie, ud af Rigsdagens Historie. Men den kan ogsaa læses ud af Ministeriernes Personlister og ud af Statsraadsprotokollen. Og den kunde illustreres gennem 3 Fotografier: et fra et Statsraad i gamle Dage, sammensat

af uniformerede, højt dekorerede Herrer, et andet af de kjoleklædte Ministres Forsamling fra den Tid, da Excellencetitlen og Uniformen ophørte med at være knyttet til Ministerstillingen, og det tredje af en Forsamling i Formiddagsdragt eller almindeligt Jakkesæt, det Ministerium, som den 5. Maj traadte til med faa Timers Varsel, og som Hans Majestæt Kongen ved et Glas Champagne bød Velkommen ved det første Statsraads-møde efter Danmarks Befrielse.

ANDREAS MØLLER

CENTRALADMINISTRATIONEN

Af Overpræsident J. BÜLOW

Da Erik af Pommeren for 500 Aar siden erobrede København fra Roskildebispens, gjorde han samtidig Byen til sin Residensstad og Sæde for Centraladministrationen. Det var dog i al Beskedenhed. Rigsraadet havde et Mødelokale paa det gamle Slot, og i Etagen ovenover havde Kancellierne nogle Lokaler. Enevældens Indførelse i 1660 medførte en stærk Centralisering af Statsforvaltningen, og dette fik sit ydre Udtryk i den Kancellibygning, som Fr. IV i 1721 opførte paa Slotsholmen, og som den Dag i Dag er Ministeriernes Hovedsæde.

I de siden forløbne 200 Aar har Statsadministrationen stadig indtaget nye Omraader under sig. I det ydre kan man se det derved, at Ministeriernes Kontorer har bredt sig ned ad hele Slotsholmsgade foruden de talrige Embedskontorer rundt om i Byen.

Det Tidsrum, som her skal omtales, nemlig Aarene siden 1888, kendetegnes ved en særlig stærk Udvidelse af Statsadministrationen. Nogle faa Eksempler kan illustrere dette. I Statskalenderen for 1888 fyldte Ministerierne 22 Spalter, og der var endda baade Island og Vestindien med; i samme nyttige Haandbog for 1945 fyldte de 55 Spalter. Listen over Indenrigsministeriets Embedsmænd kunde i 1888 rummes paa 2 — to — Spalter i Statskalenderen. Naar man betænker, at Indenrigsministeriet dengang tillige omfattede de Opgaver, som nu hører under Landbrugsministeriet og Ministeriet for offentlige Arbejder med alle de i Nutiden til disse Ministerier og deres Raad og Nævn knyttede Embedsmænd, ser man klare Udviklingen i de forløbne 50 Aar.

Ved Centraladministrationen forstaar man først og fremmest Ministerierne, af hvilke der i 1888 fandtes 7. Antallet er noget svingende. Efter Valget i 1945 har vi 14 Ministerier og 13 Ministre, idet Forsvarsministeren bestrider baade Krigs- og Marineministeriet. De øvrige

Ministerier er Statsministeriet, Udenrigs-, Justits-, Finans-, Kirke- og Undervisningsministerierne samt de senere tilkomne, Landbrugsministeriet, Trafikministeriet, Handelsministeriet, Arbejds- og Socialministeriet og Ministeriet for særlige Anliggender, hvilket sidste er midlertidigt og har til Opgave at hjælpe Krigstidens Ofre. Men der findes desuden en lang Række Direktorat, Inspektorater og Raad, som i Virkeligheden hører til Centraladministrationen. Nogle er ogsaa formelt indkapslede i denne, saaledes f. Eks. Sindssygedirektoratet, Børneforsorgsdirektoratet, Fængselsdirektoratet, medens andre er det, man i Sverige kalder selvstændige Embedsværker, saaledes Sygekassedirektoratet, Bankinspektoratet, Ulykkesforsikringsraadet og fra Krigstiden Varedirektoratet, men i Virkeligheden repræsenterer de Statens centrale Administration over for de lokale Myndigheder og Befolkningen. Disse Myndigheders Tal er stort og stigende.

Hvad er Grunden da til Centraladministrationens voldsomme Vækst i dette Tidsrum? Det kan ikke være Ønsker hos Regering og Rigsdag. Thi det er først i de senere Aar, at Forstaaelsen for Embedsmændenes Gerning er groet frem i Rigsdagen; tidligere fandtes i Rigsdagen en vis Animositet mod »Embedsmændsvældet«, og de skiftende Regeringer var derfor ikke særlig ivrige for at stille Forslag om Forøgelse af Embedsmaskineriet. Aarsagen er tværtimod den Række af nye Opgaver, som inddrages under Statens Varetægt, og dette gælder alle Sider af Samfundslivet. Paa det sociale Omraade kom i 1891 de første Love (om Fattigvæsen og Alderdomsforsørgelse), og i Aarene derefter fortsattes med Sygekasselov, Ulykkesforsikringslov, Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring o. s. v., altsammen nye Omraader for Statsadministrationen, der toges op, indtil det hele kulminerede med Steinckes Socialreform i 1933.

»Den røde Bygning« i Slotsholmsgade.

Paa Erhvervslivets Omraade erindres om det Tilsyn fra Statens Side, som indførtes med en Række Virksomheder, saaledes Banker og Sparekasser, Kredit- og Hypotekforeninger, Forsikringsselskaber m. v. Paa Teknikens Omraade har Udviklingen medført nye Opgaver for Statsadministrationen (Telefontilsyn, Elektricitetskommission), og paa det kulturelle Omraade har Staten ogsaa paataget sig nye Opgaver. Opgavernes rent tallemæssige Stigning kan følges i Lovtidende, som i 1888 omfattede 218 Love og Bekendtgørelser, medens der i 1938 — det sidste Fredsaar — var 428, altsaa mere end 1 om Dagen, og det var endda ganske anderledes omfattende Reguleringer end i 1888. Lovene fyldte da ogsaa 1925 Sider mod 643 i 1888.

Om en saa stærk Udvikling i saa relativt kort et Tidsrum er lykkelig, kan være Tvivl underkastet. Det kunde være fristende at spørge, om hele Samfundsmaskineriet ikke vilde have godt af, at Lovgivningsarbejdet mindskedes lidt, men Udviklingen synes jo ikke at gaa i denne Retning.

For den almindelige Borger er det et af de vigtigste Spørgsmaal, hvorledes den Embedsmandsstand er, som baade skal forberede Lovgivningsarbejdet og gennemføre de vedtagne Love. Den gamle Vittighed om den unge Ministerialmand, hvis Hovedopgave er at læse Morgenaviserne i den korte Kontortid, har ingen Sangbund længere. Alle ved, at der i Ministerierne og de dertil knyttede Embedsværker (Direktorater, Raad, Nævn

o. s. v.) arbejdes intenst og med en lang daglig Arbejdstid, hvor hele Aftenen ofte medgaar. Men har Embedsmandstypen fulgt Skridt med Udviklingen?

Det afgørende Tidspunkt for den danske Embedsstands Udvikling er 1914, ved den første Verdenskrigs Udbrud. Ganske vist medførte Forliget i 1894 med Visnepolitikens Opgivelse en Række nye Opgaver for Administrationens Mænd, og Systemskiftet i 1901 maatte ogsaa medføre en vis Omstilling i Synspunkterne. Her ved maa dog indskydes, at vel er Embedsstandens Opgave at iværksætte de politiske Ministres Synspunkter og omsætte dem f. Eks. i Lovsform. Men de højere Embedsmænd, saaledes som Departementschefer og Kontorchefer, har ogsaa en regulerende Mission i Samfundets Interesse; det er deres Pligt ud fra deres administrative Erfaringer over for de skiftende Ministre at gøre deres Indflydelse gældende, saaledes at Udviklingen kommer til at foregaa jævnt og ikke i Zigzag. Denne Pligt tror jeg ogsaa, at de danske Embedsmænd paa en god Maade har fulgt. Jeg erindrer da f. Eks. fra den meget om-disputerede Huslejelovgivning, at Embedsmændene gjorde opmærksom paa over for de radikale Ministre, naar man vilde gaa Grundejerne nærmere paa Livet end rimeligt var, og paa tilsvarende Maade over for Venstreministrene, naar man gik Lejernes Rettigheder for nær.

I 1914 stilledes Centraladministrationens Embedsmænd imidlertid over for en hel Række nye Opgaver,

Indenrigsministeriets Sal i Ministeriebygningen i Slotsholmsgade.

som skulde løses straks. Forsørgelse af de indkaldte Soldaters Familier, Ekspropriation af Korn og Brændsel for at sikre hele Befolkningens Forsyning, Eksportforbud og Maksimalpriser, alt det var nye Omraader. Man maatte helt tilbage til Fr. VI's Tid — Krigen 1807—14 — for at finde de Forbilleder (Paradigmer), som man i Administrationen gerne søger. Det var ikke altid let; saaledes kunde f. Eks. en Bekendtgørelse om Ekspropriation af Kornlagre hos Købmændene ifølge Loven først træde i Kraft 8 Dage efter Kundgørelsen i Lovtidende, medmindre Vedkommende kendte Bekendtgørelsen. Ministeriet sørgede da for samme Dag, en saadan Bekendtgørelse udkom, at overrække Købmændene hver et Eksemplar. Naar hele Midtergangen i Ministeriebygningen en Eftermiddag var fuld af Politibetjente, vidste alle deroppe, at en Ekspropriationsbekendtgørelse var paa Trapperne.

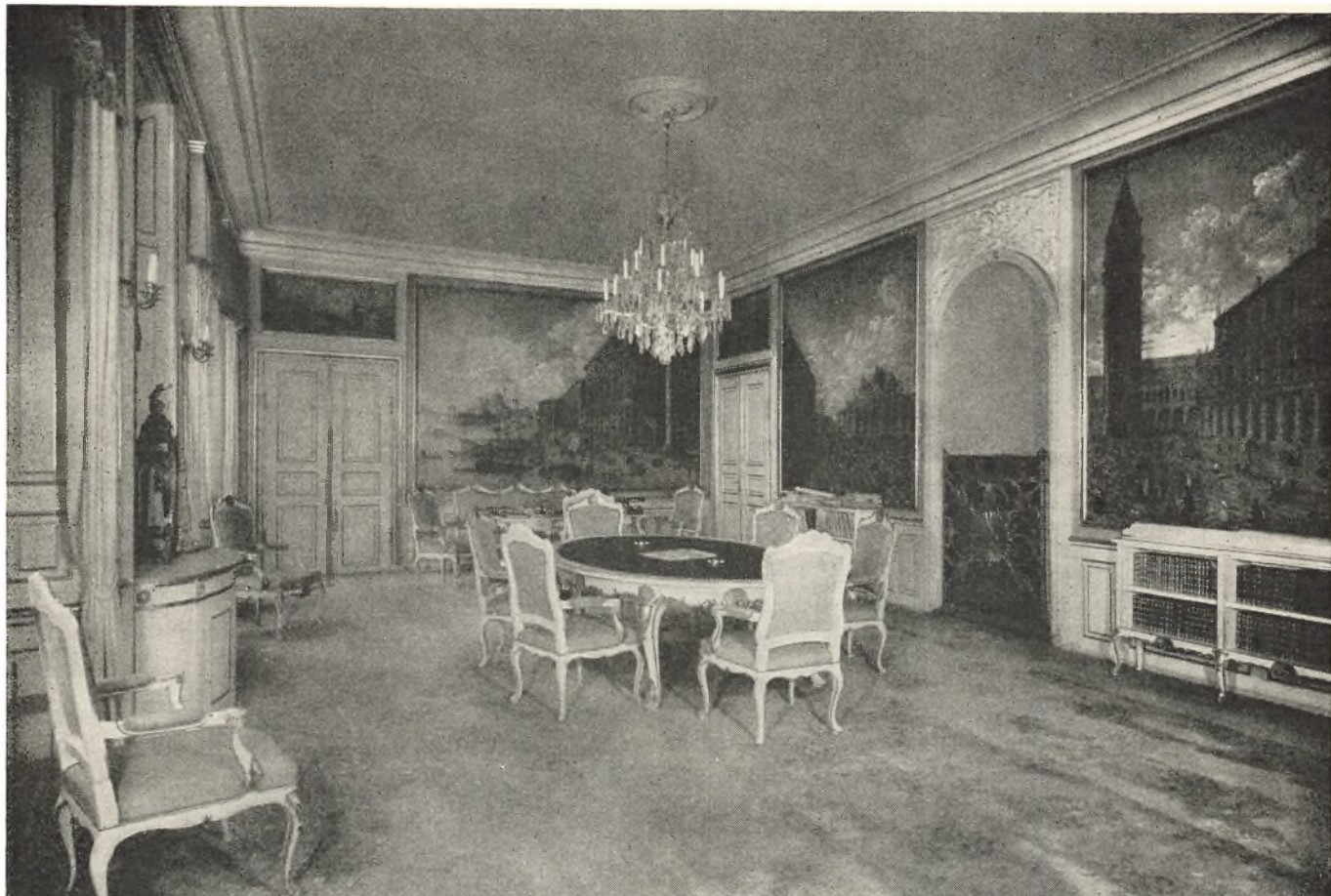
Ofte maatte man prøve sig frem. Saaledes fandt en ung Assistent i Indenrigsministeriet en Dag paa sit Skrivebord en Seddel fra Kontorchefen, hvor der stod: »Vil De skrive en Huslejelov. Der skal være saadan en i Norge«. Det var i Sommeren 1916, og Lovforslaget, der forbød Huslejeforhøjelser, blev skrevet og vedtaget af alle kompetente Instanser. Men det viste sig, at Huslejerne var snedige som Slinger. De præsenterede Lejerne en Opsigelse med den ene Haand og en Erklæring om

Samtykke til »frivillig Lejeforhøjelse« med den anden Haand, og Lejerne skrev da straks under paa Erklæringen. Følgelig maatte Regeringen et halvt Aar efter frem med en Lov, der forbød Opsigelser.

Men i det store og hele var det forbavsende, hvor Regeringsmaskineriet i Reglen ramte rigtigt paa disse meget vanskelige Omraader, hvor Indgreb i private Rettigheder maatte ske for Samfundets Skyld paa Trods af hundredaarig Tradition. Dette skyldes i første Række, at Administrationen virkede i Samarbejde med Erhvervenes Organisationer i et Omfang, som ikke tidligere var set. Alle vigtigere Afgørelser forberedtes i Raad og Nævn, hvor Administrationen og det praktiske Forretningslivs Mænd i Fællesskab drøftede Tingene.

En anden Nyordning inden for Administrationen under Krigen 1914—18 var, at de forskellige store Opgaver blev henlagt under hver sit særlige Kontor, med en yngre Embedsmand som Chef, saaledes at han selvstændigt kunde træffe de allerfleste Afgørelser. Dette var en Modernisering af den gamle ministerielle Forretningsgang, som blev af største Betydning. Det var ogsaa i dette Tidsrum, at Telefonen fik sin store Betydning i de ministerielle Kontorer, og Stenografdamerne vandt Udbredelse.

Blandt Ministrene fra Verdenskrigen 1914—18 var det Indenrigsminister Ove Rode, som trak det store Læs,

Marineministeriets Sal i »Den røde Bygning«.

men af meget stor Værdi var det, at der inden for Departementschefernes Kreds fandtes en Række selvstændige, fremtrædende Personligheder som Departementscheferne Schrøder og Vedel og Generaldirektør Michael Koefoed.

Saa kom Mellemkrigsaarene, som i Virkeligheden kun var en Række Krisesituationer, der efterfulgte hinanden, særlig paa det valutamæssige Omraade. I disse Aar blev Samarbejdet mellem Administrationen og Organisationerne yderligere underbygget. Men Ministerierne skiftede ofte og Retningslinierne med dem.

Da den anden Verdenskrig udbrød, forberedte man sig her i Landet paa at indtage en neutral Stilling ligesom under forrige Krig og samtidig undgaa de Fejltrin, som var gjort dengang. Man tog saaledes straks fat paa at holde Priserne nogenlunde stabile. Men denne Overgangstid varede som bekendt kun et halvt Aar, saa ændrede 9. April 1940 ganske vort Lands Stilling.

Den danske Centraladministrations Stilling i Aarene 1940—45 var noget hidtil enestaaende i vort Lands Historie, og forhaabentlig kommer en lignende Situation heller ikke nogen Sinde igen. Fra Regeringens Side indskærpedes til loyalt Samarbejde med Tyskerne, men samtidig tog man det kloge Standpunkt, at Forhandling med Tyskerne for alle Omraaders Vedkommende foregik gennem Udenrigsministeriet. Herved blev et meget

ubehageligt og efterhaanden meget oprivende Arbejde lagt paa de udenrigsministerielle Skuldre, men mange tyske Krav blev undgaaede og forhaalede, og de Forbindelsesofficerer, som Tyskerne straks havde udnævnt baade ved Centraladministrationens og Lokaladministrationens forskellige Led fik ikke nævneværdig Betydning. Til den danske Administrations Ære maa det siges, at den — med ganske enkelte Undtagelser — sluttede op paa Rad mod Tyskerne, og dette gælder baade Centraladministrationen og den lokale Administration (Amtmænd, Politimestre og Borgmestre). De Forsøg, der blev gjort paa at faa Administrationscheferne længere end til det strengt nødtørftige Samarbejde, blev afvist, saaledes f. Eks. Henstillinger om selskabeligt Samvær med Tyskerne.

Den 29. August 1943 fik endelig den danske Centraladministration sin tungeste Belastning, da Kongemagt, Regering og Rigsdag blev sat ud af Funktion, og Departementschefestyret tog sin Begyndelse efter Kongens Henstilling. Flere Gange i de halvandet Aar, dette Styre varede, var Departementscheferne i Tvivl, om de skulde blive ved. For danske Mænd var det haardt at skulle fortsætte under Tyskernes barbariske Handlinger og skulle se paa Arrestationer, Jødeforfølgelser og Bortførelser til Tyskland, uden at kunne gøre andet end protestere. Men fra alle Sider er man vist nu enige om,

at det var rigtigt, at de fortsatte. Herved afbødedes mangt et Overgreb, og vi har alle Grund til at være Udenrigsministeriets Embedsmænd taknemmelige; de havde det værste Job.

Nu er de lovlige Statsmyndigheder atter tiltraadt, og Centraladministrationens Embedsmænd er traadt tilbage i Rækken og har givet Plads for Ministrene

Det nye Ministerium, som kom til i November 1945, har tilkendegivet det som sin Hensigt at søge Krigstidens Restriktioner ophævet, saasnt det er gørligt. Selvom nogle Restriktioner maa bevares foreløbig, indtil de nationale Forhold tillader deres Ophævelse, er der utvivlsomt en hel Række, som ret hurtigt vil kunne stryges, og det sker nu forhaabentlig.

Mand og Mand imellem hører man i disse Aar mange Beklagelser over Centraladministrationen. Man anerkender fra alle Sider Embedsmændenes redelige Vilje til at gøre Ret og Skel til alle Sider, deres Dygtighed og store Arbejde, men man beklager sig over, at Centraladministrationen blander sig i alt for meget og navnlig i alt for mange Detailler, at det hele gaar for langsomt, og at saa mange forskellige Myndigheder skal behandle samme Sag. Forretningsmænd har f. Eks. forklaret, at de skal have »Samtykke« fra 12 forskellige Steder for at kunne gøre en Forretning. Disse Besværligheder har naturligvis for en Del deres Begrundelse i Restriktionerne, i de ekstraordinære Bestemmelser, men paa nogle Punkter kan dansk Centraladministration maaske lære noget deraf.

For det første trænger vi til en Decentralisering i dansk Centraladministration. For 20 Aar siden blev der gennem en Statskommission decentraliseret; men siden er der kommet en Mængde nye Opgaver til, og det er det letteste i Lovene at lade Ministerierne give Dispensationer. Derved er en lang Række Smaasager lagt i Ministerialembetsmændenes Hænder, som ikke hører hjemme her, og som tager Tiden fra vigtigere Ting. Ministeriernes Hovedopgave bør være at lægge Retningslinierne og være Appellinstans, men ikke at afgøre et Utal af Enkelttilfælde. Hvis disse Enkeltsager lægges ud til Lokalforvaltningen, vil Afgørelsen blive hurtigere, og en Mængde Skriverseri kan undgaas, fordi de Oplysninger, som nu skal foreligge skriftligt til Brug for Ministerierne, i Lokalforvaltningen faas ved at tale med den paagældende personligt eller i Telefonen.

At den danske Centraladministration hurtigt og praktisk løser store Opgaver, vil alle kyndige indrømme. Som Eksempel kan nævnes de Konferencer, som hver Morgen i Krigstiden holdtes i Handelsministeriet med Repræsentanter for Udenrigs- og Landbrugsministerierne, Varedirektoratet, Nationalbanken etc., og hvor en Række Spørgsmaal afgjordes med det samme i Stedet for at »høre« skriftlig frem og tilbage. Som et andet Eksempel paa dansk Administrations Smidighed kan nævnes, at

da Repræsentanter for de engelske og amerikanske Militærmyndigheder den 5. Maj indfandt sig i Nationalbanken for at drøfte Anerkendelse af deres Pengesedler og en eventuel Kredit, fik de til Svar, at Pengesedlerne var overflødige, Kreditten kunde ordnes med det samme, og samme Eftermiddag forelaa en Overenskomst, underskrevet af Parterne og tiltraadt af Finansministeriet.

Men netop fordi store Sager ofte optager Ministerierne, gaar det maaske ud over den daglige Strøm af Sager, som er smaa over for Ministerierne, men af Vigtighed for Sagens Parter, og det vil være til alle Parter Tilfredshed, at Centraladministrationen befries for saadanne Sager.

Den anden Anke mod Centraladministrationen: at Afgørelsen af en Sag er spredt hos saa mange Myndigheder, refererer sig vel særligt til Krigtidens Bestemmelser og vil falde bort med disse. Men der kunde maaske nok paa dette Omraade gøres noget for at samle Myndigheden hos en eller nogle enkelte Instanser. Vi kunde her lære af Sverige, der i »Statens Lifsmedelkommission« har samlet den Myndighed, som en Række Ministerier og Embedsmænd til Dagligbrug har.

Undertiden ser man i Aviserne Diskussion om Kancellistilens Afskaffelse. De, som beklager sig over Nutidens Sprog i de ministerielle Skrivelser, har ikke kendt den rigtig gamle Kancellistil, som blev afskaffet i 1910. Naar en Assistent i Ministeriet dengang skrev Bevillinger, skulde han sørge for, at alle Personer i Rangen omtaltes som »Os elskelig«, at alle dekorerede Personer fik Titlen »Hr.«, medens almindelige Mennesker blot nævnedes med deres fulde Navn; ligeledes maatte det nøje overholdes, at Hoftitler anbragtes efter Navnet, almindelige Titler foran, altsaa »Etatsraad N. N.«, men »N. N., Vor Kammerjunker«. Det var Kancellistil! I Modsætning hertil synes Nutidens ministerielle Skrivelser dagligdags, selv om de maaske nu og da kunde simplificeres. — Derimod synes Lovsproget at kunne trænge til at blive tydeliggjort, saa at det ikke skal blive en særlig Videnskab at forstaa Lovteksterne, og her var en Opgave for et lignende Organ, som det, de har i Sverige, et Lovraad.

Men har man drøftet de Anker, som i Befolkningen høres mod Centralforvaltningen, bør man retfærdigvis ogsaa have et Krav for Øje, som Centraladministrationens Embedsmænd maa stille til det danske Samfund, og det er, at der nu maa raades Bod paa den økonomiske Deklassering, som gennem en Menneskealder har fundet Sted. Hvis Staten vedblivende skal sikre sig de bedst kvalificerede, maa de lønnes anstændigt. En Fuldmægtig i et Ministerium har formelt det samme i Løn som en dygtig faglært Arbejder; i Realiteten har Fuldmægtigen meget mindre, thi han kommer meget senere til og er da belastet med en Studiegæld, som skal afbetales. Naar man undertiden bebrejder Embedsmændene, at de

Departementschefværelse i »Den røde Bygning«.

ser for smaat paa Tingene, kan det vel ogsaa have Sammenhæng med deres økonomiske Forhold, og det er ikke til Gavn for Samfundet eller for de Mennesker, hvis Forhold de skal træffe Afgørelse om.

Fra Rigsraaderne, som i deres pragtfulde Dragter med gyldne Kæder følte sig som Jævnbyrdige til Kongerne, (hvem de ogsaa valgte), over Enevældens Gehejmeraadere, som handlede i Kongens Navn, men hvis Magt næppe var mindre, er vi naaet til vor Tids Embedsmænd, som netop i de sidste 50 Aar har gennemgaaet en virkelig og sund Demokratisering. Centraladministra-

tionen rekrutteres fra alle Samfundslag, og dens Embedsmænd har højst forskellig Uddannelse, men de føler sig alle som Befolkningens Hjælpere. .

Erhvervslivets ledende Mænd har ved mange Lejligheder givet Udtryk for deres Glæde over det gode og frugtbringende Samarbejde med Centraladministrationen, og det er vist ikke for meget sagt, at man fra alle Sider inden for det danske Samfund vil anerkende den store Værdi, som ligger i, at vi har en Centraladministration af dygtige, retsindige og forstaaende Embedsmænd.

J. BÜLOW

HØJESTERET

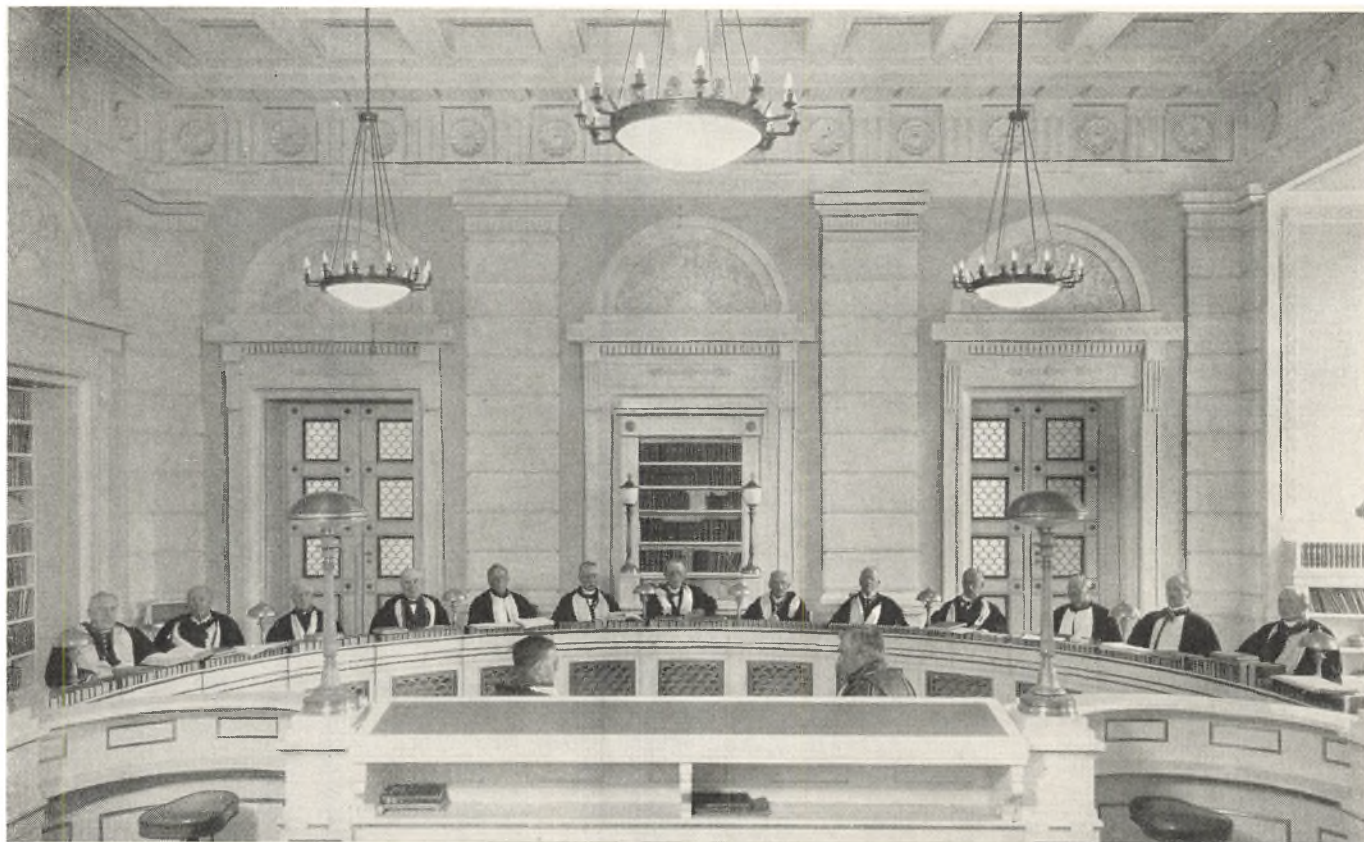
Af fhv. Højesteretsdommer VILH. TOPSØE-JENSEN

Alle ved, at Højesteret er vor øverste Domstol baade i borgerlige Sager og i Straffesager, men mange ved ikke nærmere Besked om Rettens Virksomhed og historiske Udvikling.

Lad os fra Prins Jørgens Gaard ved Christiansborg gaa op ad den brede Trappe lige modsat Sideindgangen til Thorvaldsens Museum og videre ind i den store Højesteretssal, hvor Retsmøderne holdes offentligt hver Søndag fra Kl. 9 til 14, undtagen Lørdag. I Retssalen staar et stort hestskoformet Bord, hvor der sidder mindst 9, højst 13 Dommere, iførte lange Kapper af carmoisinrødt Fløjl, den særlige Embedsdragt, som har været i Brug for Medlemmerne i Retten siden 1688. En ny Retssag skal lige til at begynde, og to Advokater i sorte Silkekapper træder ind i Skranken lige over for Dommerne, og Appellantens Sagfører, der begynder Proceduren, indleder med de Ord, som har været anvendt siden Grundloven af 1849: »Hæderværdige Højesteret«. Han gennemgaar derefter Sagens faktiske Omstændigheder, fremhæver de Beviser, hvorpaa han støtter sin Paastand, og udvikler de juridiske Betragtninger, som Sagen giver Anledning til.

Naar han har sluttet sit Foredrag, oplæses de Dokumenter og Vidneforklaringer m. m., som findes i Sagen,

hvorefter Appellindstævntes Sagfører faar Ordet for at gendrive Modpartens Sagsfremstilling og Argumentation, og naar han er færdig med sit Foredrag, faar hver af Sagførerne endnu en Gang Ordet. Dermed er Proceduren forbi, Advokaterne og Tilhørerne forlader Salen, og den mundtlige Votering, der ikke er offentlig, tager sin Begyndelse. I Rækkefølge, begyndende fra den sidst udnævnte Højesteretsdommer, rejser hver af Dommerne sig og gennemgaar Sagen og slutter med at votere enten for den indankede Doms Stadfæstelse eller Forandring. Naar samtlige Dommere paa denne Maade har voteret, fastslaas Resultatet, hvorpaa der affattes et Udkast til Dommen med nærmere Begrundelse af den. Dette Udkast forelægges for samtlige deltagende Dommere til nærmere Diskussion, eventuelt til Ændring, og derefter afsiges Dommen. Hvis der ikke har været Enighed blandt alle Dommerne om Resultatet eller om Begrundelsen, skal Dommen indeholde Oplysning om de forskellige Meninger under Afstemningen, saavel vedrørende Resultatet som vedrørende Begrundelsen, med Oplysning om Stemmetal, men uden Angivelse af Dommernes Navne. Denne Bestemmelse blev indført i 1936; før den Tid indeholdt en Højesteretsdom aldrig nogen Udtalelse om, at der mellem Dommerne

Højesterets Mødesal paa Christiansborg 1925. I Midten Højesteretspræsident R. Gram.

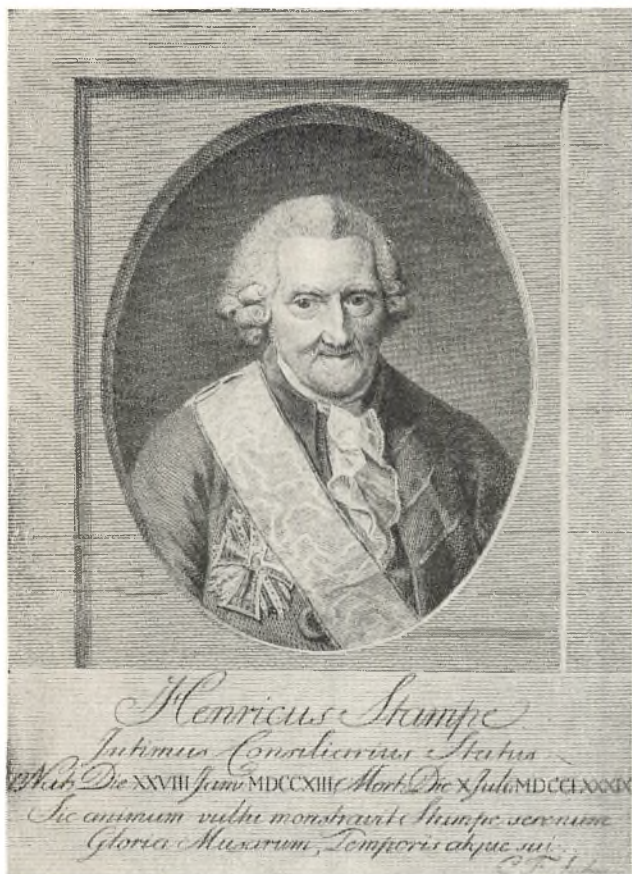
Christian V præsiderer i Højesteret i Retssalen paa Christiansborg. Siddende ved Kongens højre Haand Ulrik Frederik Gyldenløve og Jens Juel, ved hans venstre Conrad Reventlow. Efter Maleri fra ca. 1697 paa Rosenborg.

havde hersket forskellige Meninger om Resultatet eller Begrundelsen; Dommen fremtraadte udadtil som den samlede Rets Afgørelse. Imidlertid har man fundet, at det har en vis Værdi at faa at vide, om Rettens Afgørelse er enstemmig eller ikke, idet der ikke kan tillægges en Dom, der f. Eks. er afsagt af 5 Dommere mod 4, samme Betydning for Fremtiden som en Dom, alle Dommerne er enige om. — Hvis det er en Straffesag, der skal procederes, møder Rigsadvokaten paa Anklagemyndighedens Vegne og for den Tiltalte en Højesteretssagfører som beskikket Forsvarer.

Højesteret er, ved Siden af Universitetet og Kirken, en af vore ældste Institutioner i Danmark, snart 300 Aar gammel; den har i Tidernes Løb gennemgaaet betydelige Ændringer, stadig i Retning af større og større Uafhængighed af Regeringen. I det følgende skal i Korthed fire væsentlig forskellige Perioder berøres.

Højesteret blev indstiftet af Kong Frederik III straks

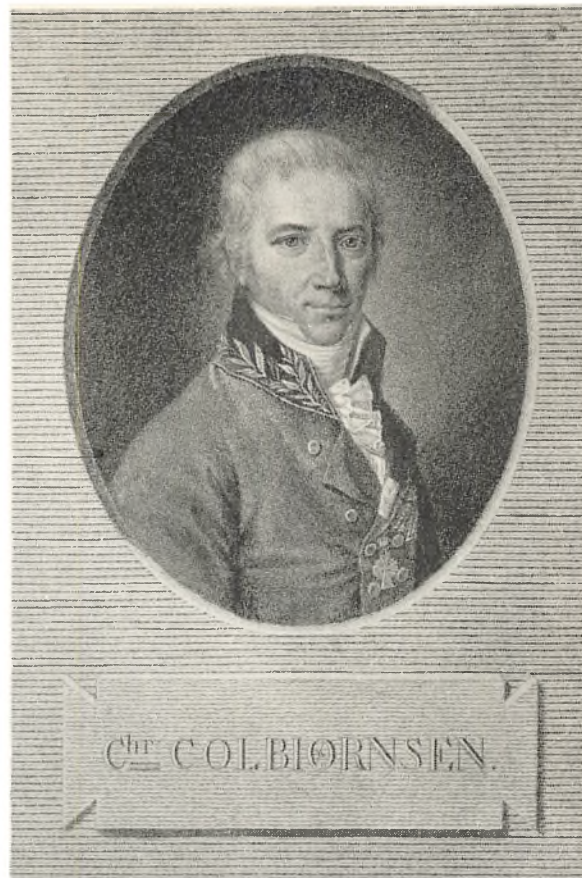
efter Enevældens Indførelse ved Forordningen af 14. Februar 1661 som Afløser af »Herredagens Retterting«. Det stod i nøje Sammenhæng med hele den statsretlige Revolte, Kongen ved Københavns Borgerskabs Hjælp gennemførte i Slutningen af 1660 efter de ulykkelige Krige mod Sverige, og hvorved Rigsraadets og herigenem Adelen's Magt blev brudt. Det almindelige Tilsyn henlagdes under det nyoprettede Cancelli, hvorved der skete en uheldig Sammenblanding af Retspleje og administrativ Forvaltning. Den nye Domstol, der indtil 1814 ogsaa var øverste Domstol for Norge, skulde bestaa halvt af adelige og halvt af »lærd eller borgerlig Stand«, der alle udnævntes af Kongen. Kongen præsiderede selv i Retten, dog kun i Begyndelsen, senere kun ved den aarlige Højtidelighed i Anledning af Højesterets Aabning. Nogle Uger forinden Aabningen red Herolder rundt i Københavns Gader og oplæste Proklamationen om Rettens Aabning, hvilket efter Traditionen fra før 1661 kaldtes at »ride Herredagen ind«. Naar Kongen

Henrik Stampe (1713—1789). Efter J. G. Preislers Kobberstik af Jens Juels Maleri.

ikke selv præsiderede i Retten, fungerede Præsidenten for Cancelliet eller i hans Sted »Justitiarius« som Formand, men Advokaterne rettede altid deres Ord og Tale til Kongen, hvad enten han var til Stede eller ikke. Hvervet som Assessor i Højesteret var oprindelig ulønnet, og Møderne fandt Sted tidligt om Morgenen (om Sommeren Kl. 6), da de fleste af Assessorerne havde andre Embedshverv at passe. Formelt var Kongen eneraadende over Sagernes Afgørelse, idet han »efter egen Vilje og Velbehag« kunde sige, hvorledes Dommen skulde affattes, men det skete dog kun sjældent, at Kongen eller Regeringen blandede sig i Højesterets Afgørelser. Dog haves enkelte Eksempler navnlig under Christian den VI's Regeringstid paa, at Kongen har tilsidesat en Højesteretsdom. I en bestemt Sag gav det Rettens daværende Justitiarius Sekmann Anledning til i en værdig og frimodig Erklæring indtrængende at lægge Kongen paa Sinde, »hvor farlig Følge og ondt Eksempel det vilde være, om det blev nogen af Eders kgl. Majestæts Undersaatter tilladt at appellere fra Højesterets-Domme til Revision i det kgl. Cancelli«, ligesom han fremhævede, at Kongen ellers i sin Regeringstid havde overholdt, at Højesteret skulde være »det sidste Sted, hvor nogen Sag maa behandles, og at al Proces skal være endt, naar Dom i Højesteret er afsagt«. Erklæringen havde dog ingen Virkning, idet det i kgl. Reskript til Justitiarius Sekmann tilkendegaves ham, at »Vi haver befunden denne Sag at være af den Beskaffenhed, at den derudi afsagte Dom skal være ophævet.«

Fra den første Enevoldstid kan nævnes flere uhygge-

Christian Colbjørnsen (1749—1814). Efter J. F. Clemens' Kobberstik af Jens Juels Maleri.

lige Retsdramaer, der vidner om Højesterets Afhængighed af Regeringen. I 1661 dømtes Adelsmanden Kay Lykke fra Ære, Liv og Gods for nogle fornærmelige Ytringer mod Dronningen i et privat Brev. 2 Aar efter dømtes for en ulige større Brøde, nemlig Landsforræderi, Corfitz Ulfeldt til samme Straf. I 1676 dømtes Griffenfeldt af en overordentlig Domstol, for største Delen bestaaende af Højesteretsassessorer, fra Ære, Liv og Gods for Bestikkelighed, Salg af Embeder og Forræderi, men blev i sidste Øjeblik benaadet mod livsvarigt Fængsel, en Dom, som med Rette er blevet stærkt kritiseret. Og i 1682 frakendtes Oluf Rosenkrantz af Højesteret Adelskab, Embede og Godser for Udgivelsen af et Forsvarsskrift for den gamle Adel mod Angreb og Bagvaskelse fra den af Christian V udnævnte nye Adel, efter at han først var dømt af en Kommission, der kun idømte ham en Bøde paa 6000 Rdl. og Tab af Embede.

I Slutningen af denne Periode skete dog en væsentlig Ændring i Højesterets Stilling, idet Rettens Uafhængighed af Kongen og de administrative Myndigheder, Conseillet og Cancelliet, fik større Anerkendelse. Dette skyldtes ikke mindst den fremragende Jurist, Generalprokurør Henrik Stampes Indflydelse, idet han gennem sine »Erklæringer« til Administrationen stadig fremholdt Betydningen af Domstolenes Selvstændighed og af de private Adgang til ad Domstolsvejen at nyde »Lands Lov og Ret« som noget, hvorpaa der ikke uden største Fare for Samfundsforholdene turde gøres Brud.

Ved Højesteretsinstruksen af 7. December 1771, der er udarbejdet af Stampe, skete der en betydelig Æn-

dring i Forhold til tidligere, idet Stillingen som Assessor i Højesteret blev et fastlønnet Embede. Antallet af Assessorer blev fastsat til 12 foruden Rettens Formand, »Justitiarius«, — saaledes som det er den Dag i Dag. I Instruksen gives meget detaillerede Regler om og Forskrifter for Rettens Forhandlingsmaade og Virksomhed og om Kravene til Dommerne. For at udnævnes til Assessor krævedes, foruden hæderlig juridisk Eksamen og Øvelse og Færdighed forud som Dommer, tillige at vedkommende forinden havde aflagt en Prøve for Retten, der udviste, at han var fuldt egnet. Den tidligere Bestemmelse om, at Sager af Vigtighed skulde forelægges Kongen inden Domsafsigelsen, bortfaldt, hvilket yderligere styrkede Rettens Anseelse og Selvstændighed. Den mest fremtrædende Personlighed i denne Periode var Nordmanden Christian Colbjørnsen, det bekendte Medlem af den store Landbokommission. Efter i en Alder af 24 Aar at være blevet Højesteretsadvokat, udnævntes han i 1780 til Kammeradvokat, i 1787 til Assessor i Højesteret og Aaret efter til Generalprokurør og gennemførte som saadan en Række vigtige Love. Fra 1804 til sin Død 1814 var han Justitiarius i Højesteret. Nævnes kan det endvidere, at vor største retslærde, Anders Sandøe Ørsted, var Assessor i Højesteret fra 1810, indtil han kun 3 Aar efter blev udnævnt til Deputeret i det Danske Cancelli. Colbjørnsen bærer i øvrigt Hovedansvaret for den nærmere Udformning af Forordningen om Trykkefrihedens Grænser af 27. September 1799, der fremkom efter indtrængende Henvendelser fra russisk Side. Denne Forordning gav i den følgende Tid Domstolene, derunder ogsaa Højesteret, et rigt Arbejdsstof. Peter Andreas Heiberg blev idømt til »Forvisning fra Kongens Riger og Lande« i December 1799; næste Aar blev Conrad Malthe Bruun idømt samme Straf af Højesteret. Efter disse Domme fulgte en lang Række Domme for Angreb paa Enevoldsmagten og for Kritik af Administrationen og Kirkens Lære. Senere kom der mere Ro over Skribenterne, men omkr. 1830 og Tiden derefter, da Kravet om Indførelse af en fri Forfatning var rejst fra liberal Side, og den politiske Interesse hos Befolkningen var vaagnet, regnede det paany med Pressesager, hvoraf mange afgjordes af Højesteret. Nævnes kan saaledes Sager mod C. N. David i 1835 (Frifindelse), mod Orla Lehmann i 1845 (Frifindelse) og Sager mod Redaktørerne Carl Ploug (Fædrelandet), Goldschmidt (Corsaren) og I. A. Hansen, hvoraf flere var Domfældelse og med Censur i et vist Aaremaal. Alle disse Sager blev ført frem af Regeringen, og det tjener Højesteret til Ære, at den trods Enevoldsregeringens Krav om Straf viste sin upartiske Indstilling ved i mange Tilfælde at frifinde de Tiltalte.

En gennemgribende Ændring i Domstolenes Stilling og dermed ogsaa i Højesterets skete ved Grundloven af 5. Juni 1849, idet den dømmende Magt udskiltes som en ligestillet Statsinstitution ved Siden af den lovgivende og den udøvende Magt. Efter Grundloven har Dommerne »i deres Kald alene at rette sig efter Loven. De kan ikke afsættes uden Dom, dog kan den Dommer, der

Anders Sandøe Ørsted (1778—1860). Efter Maleri af Hans Hansen, Frederiksborg.

har fyldt sit 65de Aar, afskediges, men uden Tab af Indtægter.« I 1933 bestemtes det, at Dommere, der er fyldt 70 Aar, skal afskediges.

Som Følge af Domstolenes Uafhængighed meddeltes det ved Bekendtgørelse af 21. Februar 1850, at Bestemmelsen om, at Kongen »efter egen Vilje og Velbehag« kunde afgøre Sagen, nu var bortfaldet, at Parterne ikke længere skulde rette deres Ord og Tale til Kongen, men henvende sig til Retten selv, og at den hidtil sædvanlige aarlige Højtidelighed i Anledning af Højesterets Aabning samt dennes Proklamation ved Herolder ligeledes var bortfaldet. Skønt der saaledes skete en fundamental Ændring i Domstolenes Stilling som den tredie Statsmagt uafhængig af de andre, skete der bortset fra de nævnte Formaliteter ingen Ændringer i Rettens daglige Gang. Højesterets Uafhængighed af Regeringen havde som foran anført været fuldt respekteret siden Stampedes »Erklæringer«.

For Højesteret blev denne Periode i mange Henseender en meget bevæget Tid. De stærke politiske Modsætninger, der opstod i Løbet af den følgende Menneskealder, afspejlede sig ogsaa i Højesterets Arbejde. Som Sager af særlig Interesse fra denne Periode kan nævnes, at Redaktøren af »Dagbladet« Carl Bille (senere Amtmand) blev frifundet af Højesteret i 1867 for Angreb paa Christian IX's Ret og Adkomst til at besidde Danmarks Krone, og at Redaktøren af »Politiken« Hørup i 1886 blev frifundet for Majestætsfornærmelse. I 1886 blev Folketingsformand Christen Berg dømt til 6 Maaneders Fængsel som medskyldig i, at Politimesteren, der som saadan skulde overvære et offentligt politisk Møde i Holstebro, med Magt var blevet »hjulpet« ned af Talertribunen og maatte forlade Mødet. Videre kan næv-

Højesterets Mødesal paa Christiansborg i 1867. Sagen mod Redaktør Carl Bille.

nes Sagen mod Stifterne af en Afdeling af Internationale, Socialdemokraterne Pio, Geleff og Brix, der i 1873 dømtes til flere Aars Forbedringshusarbejde for trods Politiets Forbud at have sammenkaldt til et Folkemøde paa Nørrefælled. I Midten af Firserne kom Højesteret ud for Bedømmelsen af en af Regeringen udstedt foreløbig Lov af 1885 om Tillæg til Straffeloven. Højesteret godkendte Gyldigheden af Loven.

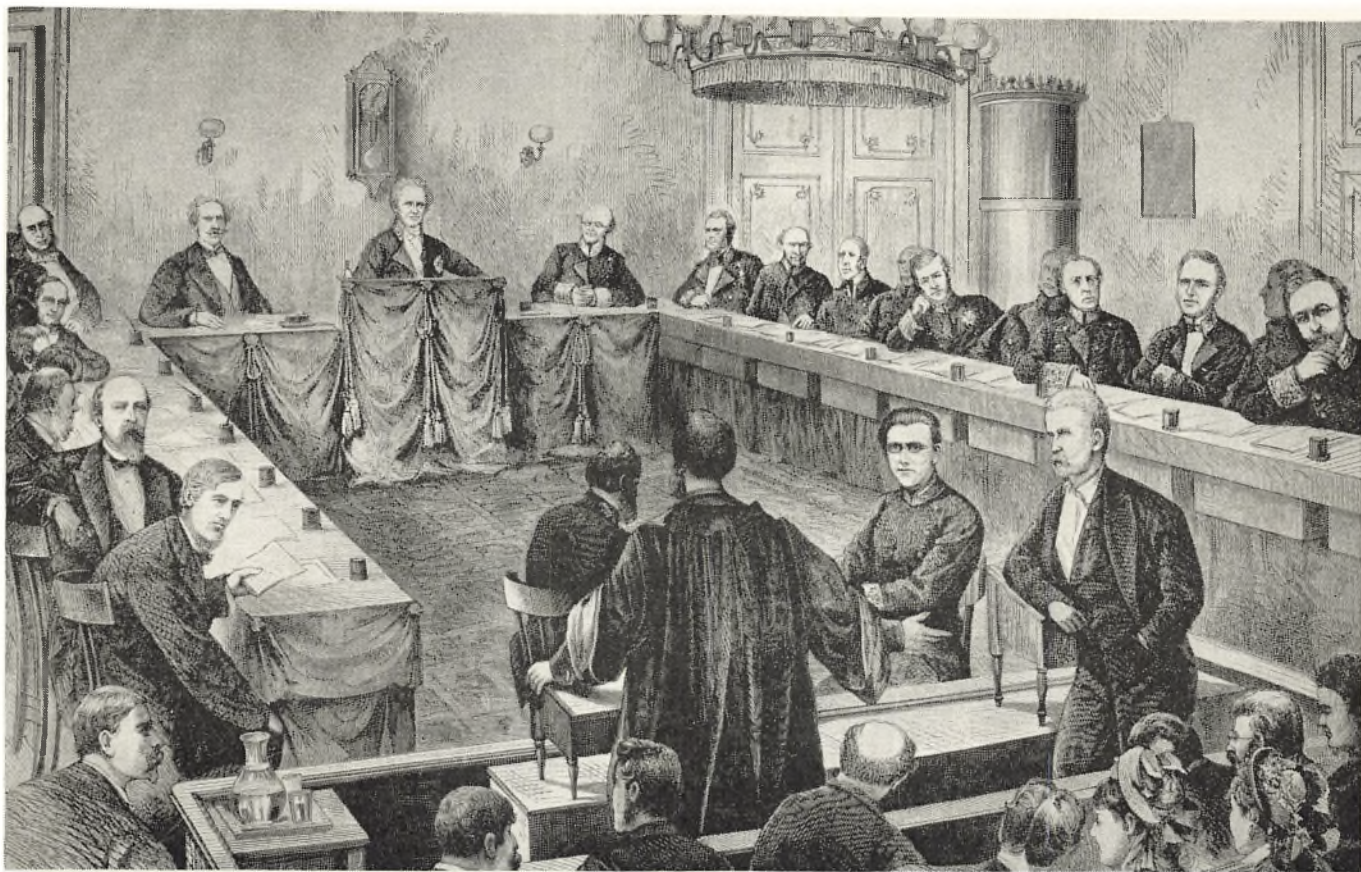
Retsplejeloven af 1916, der traadte i Kraft den 1. Oktober 1919 og senere er blevet ændret ved en Række

Tillægslove, betød en fuldstændig Ændring af vort hidtidige Processystem og var Resultatet af 70 Aars omfattende og vidtløftigt Arbejde. Grundlaget for »Retsreformen« lagdes ved Grundloven af 1849, der bestemte, at Retsplejen bliver at adskille fra Forvaltningen, at Offentlighed og Mundtlighed skal gennemføres ved hele Retsplejen, og at Nævninger skal indføres i Misgernings-sager (Sager angaaende grovere Forbrydelser).

For Højesterets Vedkommende skete der i det ydre ikke større Ændringer, idet Rettens Forhandlinger lige siden Oprettelsen i 1661 har været offentlige og mundtlige. For borgerlige Sagers Vedkommende skete den Ændring, at Højesteret nu normalt blev anden Instans for Landsretsdomme, medens kun undtagelsesvis mindre Sager, der var paakendte i Underretten som første Instans og var appellerede til Landsretten som anden Instans, kunde indbringes for Højesteret. Derimod skete der en betydelig Ændring for saa vidt angik Straffesager. Bortset fra de mindre Forseelser, de saakaldte Politisager, paakendes nu de grovere Forbrydelser ved Landsret under Medvirken af 12 Nævninger og de mindre grove Forbrydelser ved Underret under Medvirken af 2 Doms mænd med Adgang til Appel til Landsret, ligeledes under Medvirken af Doms mænd. I Sager, der er afgjort paa denne Maade, er Spørgsmaalet om den Tiltaltes Strafskyld eller Ikke-Strafskyld endelig afgjort. Appel til Højesteret kan derfor i det væsentligste kun støttes paa, at Rettergangsreglerne er tilsidesatte

Frederik VI kører gennem Gothersgade paa Vej til Aabningshøjtideligheden paa Rosenborg. Efter Tegning af Klæstrup.

Den 2. Rigsretssag i 1877 i Landstingssalen paa Christiansborg.

I Midten af Baggrunden Formanden, Justitiarius Mourier; til højre for ham Landstingsmedlemmerne, til venstre Højesteretsmedlemmerne. I Skranken Anklageren, cand. jur. V. Hørup og Forsvareren, Højesteretsadvokat Klubien. I Forgrunden til venstre Redaktør Vilh. Topsøe.

eller fejlagtig anvendte, at den Straf, der er ikendt, ikke staar i Forhold til Brøden, eller at Straffeloven er urigtig anvendt.

Af kendte Sager fra denne Periode kan nævnes »Lenssagen«, hvor Højesteret godkendte Loven om Afløsningen af Len og Stamhuse, »Kolindsundsagen«, hvor Dansk Arbejdsmandsforbund blev dømt til en stor Erstatning for ulovlig Boykot, og »Landmandsbanksagen«, hvor Bankens Direktion og Bestyrelse blev dømt for urigtig Regnskabsaflæggelse.

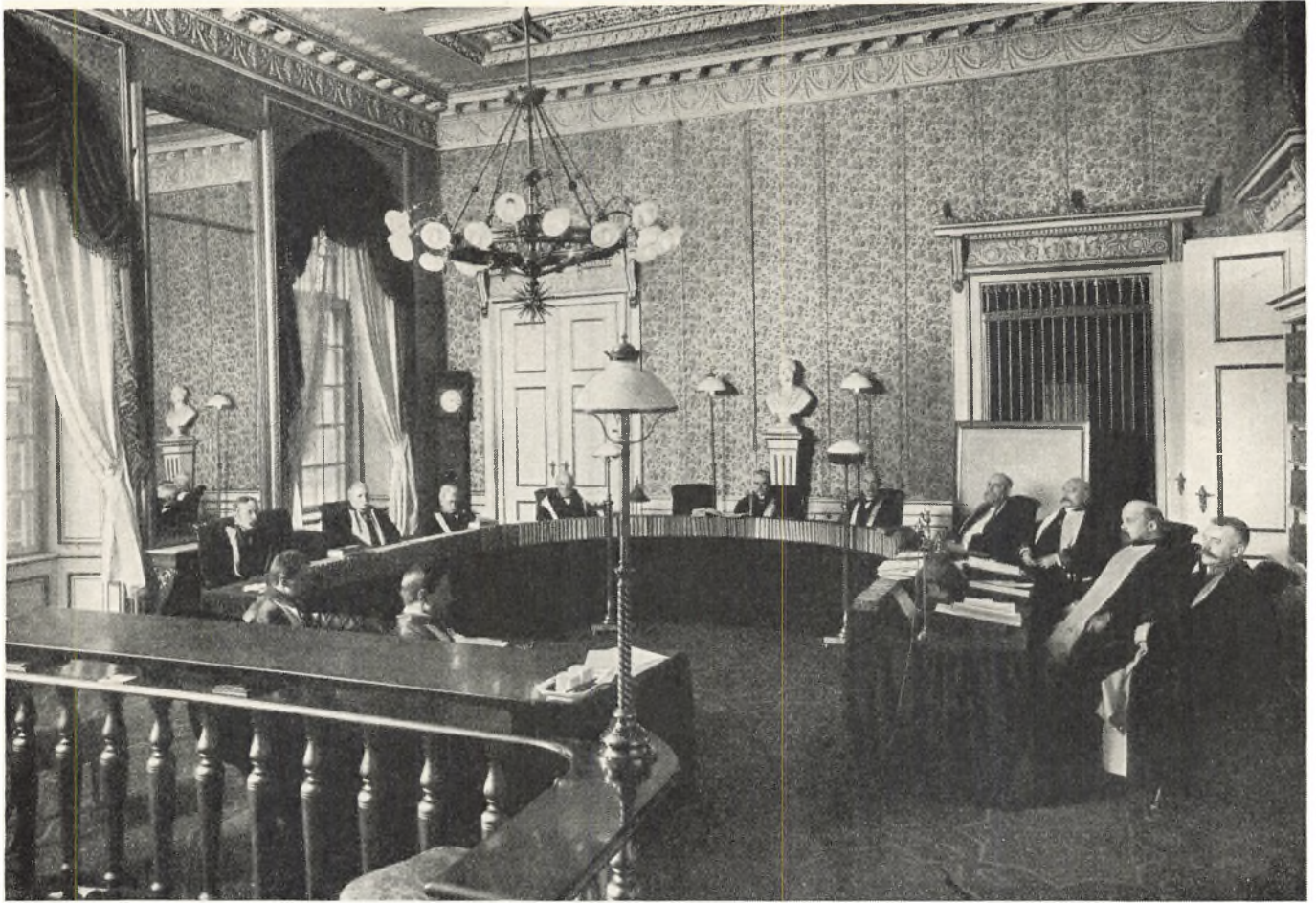
Fra 1772, da Stillingen som Medlem af Højesteret blev et fast Embede, og indtil nu — altsaa i Løbet af 173 Aar — har der ialt været 156 Højesteretsdommere. Det har givet en betydelig Stabilitet i Rettens Arbejde og Praksis, at Fornyelsen saaledes er foregaaet gradvis og forholdsvis langsomt. — Derimod har Højesteret i de snart forløbne 300 Aar stadigt maattet skifte Lokaler. I 1661 fik Retten Sæde i »Herredagssalen« i det gamle Københavns Slot. Da dette blev nedrevet, fik Højesteret midlertidig Plads i det gamle Københavns Raadhus, til den i 1741 flyttede ind paa Christian VI's Christiansborg i den sydlige Fløj mod Biblioteksgaarden. Ved Slottets Brand i 1794 flyttede Retten til Prinsens Palæ, hvor den forblev til 1854, da den fik Lokaler i det Schack'ske Palæ paa Amalienborg (Christian IX's Palæ), indtil Retten i 1864 flyttede tilbage til det genopførte Christiansborg, men nu i den nordre Sidefløj ud mod Prins Jørgens Gaard. Efter Slotsbhanden i 1884

fik Retten Lokaler i Kong Georgs Palæ i Bredgade, hvor den forblev, indtil den i 1919 flyttede ind i det 3. Christiansborg, denne Gang med Retssal ud mod Ridebanen. — De højtidelige Aabninger af Højesteret foregik efter Branden i 1794 dels paa Frederiksberg Slot, dels paa Rosenborg. Efter det andet Christianborgs Opførelse foregik den højtidelige Aabning i den Sal, der i 1848—49 blev benyttet til den grundlovgivende Forsamling og derefter til Folketingets Mødesal.

Endnu skal kort omtales Højesterets Medvirken ved Rigsretssager. — I Grundloven af 1849 og senere Grundlove er det fastsat, at Rigsretten, den politiske Domstol i Danmark, bestaar af Højesterets Medlemmer og et tilsvarende Antal Landstingsmedlemmer. Rigsretten paa-kender de af Kongen eller Folketinget mod Ministrene anlagte Sager. For Rigsretten kan Kongen ogsaa med Folketingets Samtykke tiltale andre for Forbrydelser, der findes særdeles farlige for Staten.

Der har siden Grundloven af 1849 i alt været rejst fire Rigsretssager, alle rejst af Folketinget mod afgaaede Ministre.

Den første Rigsretssag blev rejst i 1855 af det nationalliberale Parti mod det i 1854 afgaaede Ørstedeske Ministerium. Anklagen gik ud paa, at Ministeriet havde ladet foretage forskellige Rustningsforanstaltninger uden finansiel Hjemmel i Anledning af den truende europæiske Krig (Krimkrigen). Rigsretsdommen blev afsagt den 27. Februar 1856 og frifandt alle de ankla-

Højesterets Mødesal i Kong Georgs Palæ. 1911. I Midten Højesteretsjustitiarius Niels Lassen.

gede 7 Ministre. Da det blev bekendt, at alle Højesteretsmedlemmer havde stemt for Frifindelse, gav det Carl Ploug Anledning til voldsomme Angreb paa Højesteret i »Fædrelandet«, hvori det blandt andet hedder: »Højesteret har dømt; alle de anklagede Ministre er frie, frie endogsaa for Sagens Omkostninger, som ellers paalægges politiske Anklagede, frie med fuld Anerkendelse af deres Uskyld, frie under fuld Musik af hele Reaktionen Orkester: Etatsraad Salicath (der var de anklagedes Forsvarer) kører til Capitolium for at takke Guderne i en Triumfvogn, trukken af 8 Højesteretsassessorer. De Anklagede ere frie, men Højesteret dømt.« — Regeringens Reaktion over for Højesteret fulgte snart efter: i Løbet af 1856 blev Justitiarius Lowsow, der dog ikke havde været med i Rigsretssagen, og fire Højesteretsassessorer, alle over 65 Aar, afskedigede, en politisk Vilkaarlighed, som savner Sidestykke.

Den 2. og 3. Rigsretssag afsluttedes i 1877. Den første

angik Salget uden om Rigsdagen af den over 100 Aar før paabegyndte, men nu nærmest som Ruin staaende Kirkebygning med tilhørende Kirkeplads, som afhændedes til Etatsraad Tietgen til Opførelse af Marmorkirken. — Den anden angik Overskridelser af de til Opførelsen af det kongelige Teater bevilgede Beløb. I begge disse Sager blev de anklagede forhenværende Ministre frifundne.

Den fjerde Rigsretssag blev rejst i 1910 mod fhv. Konseilspræsident I. C. Christensen og fhv. Indenrigsminister Sig. Berg for mangelfuldt Tilsyn og Kontrol over for fhv. Justitsminister Alberti, der den 8. September 1908 havde meldt sig selv til Politiet som Storbedrager, og hvis Sag endnu verserede for Københavns Kriminalret. Ved Rigsrettens Dom af 17. Juni 1910 blev I. C. Christensen frifunden, medens Sig. Berg idømtes en Bøde paa 1000 Kr. for at have forsømt sin Tilsynspligt med Hensyn til den af Alberti ledede Sparekasse.

VILH. TOPSØE-JENSEN

DANMARKS NATIONALBANK OG DEN KGL. MØNT

Af Underdirektør, cand. polit. S. HARTOGSOHN

Dansk Pengevæsens Historie gaar mere end tusinde Aar tilbage i Tiden, idet de første Mønter, der er prægede paa dansk Jord, fremstilledes i Hedeby mellem Aar 870 og Aar 900. I dette lange Tidsrum var Mønterne eneraadende i de første 800 Aar, eftersom Papirpenge herhjemme ikke blev udgivet før 1713. Til Genæld blev Papirpengene dominerende i de efterfølgende to Hundrede Aar, og de har i lange Perioder været eneraadende i den Forstand, at de fortrængte Hovedmønten d.v.s. den Mønt, som Pengesystemet hviler paa, og hvis Værdiindhold af ædelt Metal svarer til den paalydende Sum. Den eneste tilbageværende Mønt i Nutiden er Skillelønt, hvis Værdiindhold er ringere end dens Paalydende, men hvis Værdi opretholdes ved Statens Autoritet. Naar der i det følgende, som ønsket, er givet en Fremstilling omfattende baade Seddelbank og Kgl. Mønt, maa det fremhæves, at disse to Institutioner er af vidt forskellig Betydning og Karakter. Seddelbanken forestaar Ledelsen af Landets Pengevæsen, mens Mønten er en industriel, nærmest kunstindustriel Virksomhed uden Andel i Pengevæsenets Styrelse.

1713—29 cirkulerede herhjemme uindløselige Papirpenge, udstedt af Staten; men Banksedlen fremkom ikke før 1736, da den første Bank, »Kurantbanken«, blev stiftet. Danmark var paa dette Omraade kommet sent med i Udviklingen. Sveriges Seddelbankvæsen gaar tilbage til 1657, og Englands Bank oprettedes 1694.

Den, der i Dag passerer det ærværdige Charlottenborg paa Kongens Nytorv, tænker ikke mere paa, at Kurantbanken havde til Huse her i det første Par Aar af sin Levetid. Den flyttede dog hurtigt til Lokaler i Christian IV's Børsbygning, hvor den mere naturligt hørte hjemme. Det var en privat Aktiebank, der 1736 fik det kgl. Privilegium til at udnytte Seddelmonopolet og udstedte Banksedler, hvis virkelige Værdi skulde svare til en bestemt Mængde ædelt Metal, men Udviklingen førte med sig, at Staten fik større og større Indflydelse paa Banken, og i 1773 blev den helt overtaget af Staten. Denne Overtagelse fik stor Betydning for Seddelbankvæsenets Historie i Danmark i Tiden helt op til vort Slægtled.

Kurantbanksedlen var efter Sagens Natur til at begynde med indløselig med Sølv, og dette var en Garanti mod Værdiforringelse af Banksedlen. Man kan nu engang ikke udstede for mange indløselige Banksedler. Men Udviklingen løb fra Bankens Ledelse. Erhvervslivets Laanebehov var for stort, og den udstedte ret snart for mange Sedler. Det var derfor kun i faa Aar, at Ku-

rantbanksedlerne var indløselige (1736—45 og 1747—57), og efterhaanden som Tiden gik, fik de uindløselige Kurantbanksedler en større og større Underkurs over for Sølv. Rent galt gik det, da Banken ogsaa kom til at finansiere Statens Udgifter ved Hjælp af Sedler, og da selv ihærdige Forsøg paa at dæmme op for Udviklingen strandede totalt, endte Kurantbankens Historie med Statsbankerotten 5. Januar 1813. Katastrofens Omfang ses bedst deraf, at Kurantbanksedlen ved den Lejlighed blev nedskrevet med ca. 90 pCt., altsaa til en Tiendedel af sin paalydende Sølvværdi.

Det var altsaa Staten, som stod med Ansvar for Bankerotten, og Kong Frederik VI maatte derfor love, at Seddelmonopolet atter skulde overgaa til en privat Aktiebank, saa at Statens Indflydelse blev stærkt begrænset. Den nedskrevne Kurantdaler blev fremtidig betegnet Rigsbankdaler, samtidig med at Kurantbanken blev afløst af Rigsbanken, der overtog den ved Bankerotten nedskrevne Seddelmængde som Passiv. Som Navnet siger, var Rigsbanken en Statsbank; men Kongens Løfte blev opfyldt 1818, da Seddelmonopolet ved kgl. Oktroj af 4. Juli blev overdraget til et Aktieselskab »Nationalbanken i Kjøbenhavn«. Vor nuværende Seddelbank regner sin Oprindelse fra denne Dato og kan altsaa se tilbage paa en mere end 125-aarig Historie. Oktrojen blev givet paa 90 Aar, en Periode, der i 1907 ved Lov blev forlænget med 30 Aar. Forinden Udløbet af denne sidste Periode enedes Staten og Nationalbanken imidlertid om en Nyordning, hvorved den private Aktiebank — i Overensstemmelse med Nutidens Opfattelse — blev overdraget til en offentlig Institution »Danmarks Nationalbank«.

»Kurantbanken« havde i 1785 faaet sin egen Bygning paa Slotsholmen i Kjøbenhavn, beliggende mellem Børsen og Kancellibygningen. Baade Bygning, Embedsmænd og Inventar overgik først til Rigsbanken og dernæst til Nationalbanken. Rigsbanken og senere Nationalbanken fik som Grundfond en Tvangsprioritet i al fast Ejendom, Bankhæftelsen. For den indbetalte Bankhæftelse udstedtes en Obligation, der gav Aktieret i Banken, og det var saaledes Obligationsejerne, der oprindeligt blev Bankens Aktionærer.

Nationalbankens Hovedopgave blev i Starten at faa den omløbende Seddelmængde nedbragt og at faa Underkursen paa Sedlerne, der eksisterede trods Nedskæringen, bragt ud af Verden. Det var med andre Ord en storstilet Deflationsbevægelse, og Banken maatte derfor være meget tilbageholdende med Udlaan, saaledes at

Bankforretningerne kom i anden Række. 1838 naaede Sedlerne den fulde Værdi, og 1845 blev de gjort indløselige, en Tilstand, som varede til August 1914 ved den første Verdenskrigs Udbrud.

Det karakteristiske ved Pengevæsenets Udvikling i første Halvdel af det 19. Aarhundrede var den store Fattigdom paa Kapital og Landets Afhængighed af Hamborgs Kreditydelse. Nationalbanken var stadig Landets eneste Bank, og den modsatte sig som Følge af de begrænsede Midler, som den raadede over, længst muligt Krav om Oprettelse af Filialer. 1837 kom imidlertid den første Filial i Aarhus og 1844 den anden i Flensborg. Da Nationalbanken kun diskonterede Veksler, hvor den havde Kontorer, og da Brugen af Veksler blev almindelig i 1840'erne, opstod det private Bankvæsen, idet den første Bank, Fyens Disconto Kasse, Odense, startedes 1847.

I anden Halvdel af det 19. Aarhundrede frigjordes det danske Pengevæsen for Hamborgs Indflydelse, Kapitalfattigdommen tog af, og det private Bankvæsen og Sparekasserne udviklede sig, saaledes at Nationalbanken efterhaanden blev Centralbanken i et stærkt udviklet System af private Banker og Sparekasser. Antallet af Nationalbankfilialer naaede efterhaanden 6. De største Begivenheder i dette Tidsrum er Overgangen fra Sølvtil Guldfod og fra Rigsdaler til Krone i 1873, samt Oprettelsen af den skandinaviske Møntunion.

Nationalbankens Historie gennem det 19. Aarhundrede maa paa Baggrund af Tiden forud for Statsbankerotten siges at være forløbet tilfredsstillende. Der var mange Kriser, og der var Krige, men de store Ulykker blev undgaaet. Det var først med Verdenskrigens Begyndelse i 1914, at nye Trængselstider begyndte for den danske Seddelbank. Som omtalt ovenfor maatte dens Sedler straks gøres uindløselige i August 1914, og i den følgende Tid udnyttede Banken ikke de Magtmidler, der stod til dens Raadighed. Den undlod at forhindre, at en Prisstigning udefra væltede ind over Landet, og som Følge af Kreditudvidelse, ikke mindst i Form af Udlaan til Staten, indtraadte der et stærkt Fald i den danske Kronens Værdi. Dette Kursfald fortsattes efter Krigens Afslutning, og samtidig indtraadte foraarsaget ved Krigens Eftervirkninger en Række Sammenbrud i det private Bankvæsen, som nødvendiggjorde Bistand fra Nationalbanken til Rekonstruktion af de nødstedte Banker. En af de fire private Hovedbanker, Københavns Discontobank og Revisionsbank, maatte helt likvidere, og en anden, Landmandsbanken, kunde kun rekonstrueres ved, at ogsaa Staten ydede sin Bistand.

Ved Udgangen af 1924 vedtoges Love, der understøttede en Bankpolitik, som tilsigtede at genoprette Kronens fulde Værdi. Disse Foranstaltninger førte hurtigt til et Resultat. De udenlandske Valutakurser bragtes ned til Paritetspunkterne, og fra 1. Januar 1927 blev Nationalbankens Sedler atter indløselige.

Denne Periode med indløselige Sedler skulde imidlertid blive ret kort. En Krise, der kom til Udbrud i U. S. A. i 1929, bredte sig til Europa og førte til, at

Englands Bank ved en Lov af 20. September 1931 maatte fritages for at indløse sine Sedler med Guld. Den 29. September 1931 blev tilsvarende Lovbestemmelser indført i Danmark, og de er siden hen blevet fornyet ved en Række Love.

I Tiden efter 1914 blev det flere Gange nødvendigt ved Love at ændre Bestemmelserne vedrørende Nationalbankens Forhold, og der foregik i den Periode en Udvikling henimod større Statsindflydelse over Banken. En Lov af 1919 bestemte saaledes, at Staten kunde tegne 3 Mill. Kr. Aktier i Nationalbanken. Denne Bestemmelse blev aldrig benyttet, men fra 1922 udpegede Staten to Medlemmer af Bankens Repræsentantskab. I Loven af 29. September 1931 bestemtes det, at Ophævelsen af Nationalbanksedlernes Guldindløselighed skulde ske i en Overenskomst mellem Staten og Nationalbanken. I denne Overenskomst maatte Nationalbanken forpligte sig til, saa længe Banken ikke indløser sine Sedler med Guld, at handle i Overensstemmelse med Den kgl. Bankkommissær (Handelsministeren) med Hensyn til Bankens Handel med Valuta og de dermed i Forbindelse staaende Forhold. Retningslinierne for den Valutapolitik, der skal føres, skal fastsættes efter Forhandling mellem Nationalbanken og Den kgl. Bankkommissær (Handelsministeren).

I 1936 tilvejebragtes endelig den ovenfor omtalte Nyordning af Bankens Forhold, og den private Aktiebank blev overdraget til en offentlig Institution, der fik Navnet »Danmarks Nationalbank«. Den Nationalisering af Seddelbanken, som i England og Frankrig o.s.v. først førtes ud i Livet efter Afslutningen af den anden Verdenskrig, er altsaa i Danmark foregaaet et Decennium tidligere.

Aktionærerne i Nationalbanken i København, hvis Aktiekapital var 27 Mill. Kr., fik som Vederlag 4 % amortisable statsgaranterede Obligationer udstedt af Danmarks Nationalbank. For hver 100 Kr. Aktier modtog Aktionærerne 200 Kr. Obligationer. Obligationskapitalen nedbringes ved Udtrækning med 2 Mill. Kr. om Aaret og er nu gaaet ned fra 54 Mill. Kr. til 36 Mill. Kr. Efter Udløbet af 1948 kan Obligationerne opsiges. Obligationsejerne har ingen som helst Indflydelse paa Bankens Ledelse, og deres Udbytte af Banken er begrænset til Renten af Obligationerne.

Som Grundfond modtog Danmarks Nationalbank 50 Mill. Kr., der blev indskudt af Staten i Form af en Grundfondsforskrivning. Bankens Overskud tilfalder Staten, men der er særlige Regler om Henlæggelser til en Reservefond. Grundfondsforskrivningen bringes ud af Verden ved Hjælp af Afskrivninger hidrørende fra Bankens Overskud, og Grundfonden vil saaledes i det lange Løb blive tilvejebragt ved Bankens egen Indtjening. I de siden 1936 forløbne Aar er Grundfondsforskrivningen ved Hjælp af Overskud blevet nedbragt fra 50 Mill. til knapt 39 Mill. Kr.

Bankens Ledelse bestaar af en Direktion, et Repræsentantskab og en Bestyrelse. Medens der i Nationalbanken i København var 4—5 ligestillede Direktører,

Nationalbankens, tidl. »Kurantbankens«, gamle Bygning ved Børsen, anvendt til 1870. Efter Pastel af H. G. F. Holm.

hvoraf to var udnævnt af Kongen, bestaar den nuværende Direktion af tre Medlemmer, en af Kongen udnævnt er Direktionens Formand, medens de to andre Direktører er valgt af Repræsentantskabet. Direktionen leder Bankens daglige Forretninger og har det egentlige Ansvar for Bankens Virksomhed. Ved dens Side findes et Repræsentantskab bestaaende af 25 Medlemmer. Af disse er 8 valgt af Rigsdagen indenfor dens Midte, 2 er udnævnt af Den kgl. Bankkommissær (Handelsministeren), medens 15 er valgt af det samlede Repræsentantskab, der for denne Gruppes Vedkommende supplerer sig selv. Ved Valget af disse 15 Medlemmer skal der tages saadanne Hensyn, at de forskellige Erhverv, herunder ogsaa Arbejderne, og de forskellige Landsdele bliver repræsenteret. Bestyrelsen, der holder hyppigere Møder, er et Udsnit af Repræsentantskabet. De to af Den kgl. Bankkommissær (Handelsministeren) udnævnte Repræsentantskabsmedlemmer er fødte Medlemmer af Bestyrelsen. De fem øvrige Medlemmer vælges af Repræsentantskabet. Den kgl. Bankkommissær (Handelsministeren) skal godkende Valget af Formand og Næstformand i Bestyrelsen.

Siden 1930 er Nationalbankens Virksomhed blevet stærkt udvidet. Dette skyldes ikke de normale bankmæssige Opgaver, hvis Løsning har krævet en mindre og mindre Indsats fra Bankens Side. Efter Rystelserne i 1920'erne er det private Bankvæsen blevet sundt og velkonsolideret, og Rekonstruktioner kendes praktisk talt ikke mere.

Den stedfundne Udvidelse skyldes Indførelsen af Valutarestriktionerne siden Efteraaret 1931, Overgangen fra frie Betalingsforhold over for Udlandet til Clearingsordninger i Tiden fra 1932 og endelig Opgaver i Forbindelse med Finansieringen af den tyske Besættelsesmagt under Okkupationen af Danmark 1940—45.

Samtidig med Opgivelsen af Seddelindløseligheden i September 1931 indførtes Valutarestriktioner. Betalingerne for Vareomsætningen med Udlandet blev kontrolleret af et Kontor, der blev oprettet i Tilslutning til Nationalbanken og fik Navnet »Nationalbankens Valutakontor«. Siden hen løsnedes Forbindelsen med Nationalbanken, og Institutionen fik først Navnet »Valutacentralen« og hedder nu »Direktoratet for Vareforsyning«. I det Omfang, der var Valutarestriktioner vedrørende Betalinger, som ikke havde Forbindelse med Vareomsætningen med Udlandet, blev disse administreret af Nationalbanken selv. Restriktionerne blev udbygget i Tiden umiddelbart efter 1931, og efter at de havde været mildnet en Del i de sidste Aar lige forud for den anden Verdenskrigs Udbrud, blev de stærkt udvidet i Tiden siden Efteraaret 1939. Det er en omfattende administrativ Opgave, der ved Haandhævelsen af disse Restriktioner er paalagt Nationalbanken, der f. Eks. giver Tilladelse til Benyttelse af Valuta til Rejser til Udlandet, til Betaling af Renter og Afdrag paa Gæld, Overførsel af Arv og Gaver o. s. v. o. s. v.

Da Tyskland i Begyndelsen af 1930'erne fik Valutavanskeligheder, gik det over til at anvende Clearing til

Formidling af Betalingerne for Vareomsætningen mellem Tyskland og Udlandet. I Sommeren 1932 blev de første Aftaler paa dette Omraade truffet mellem Tyskland og Danmark, og Nationalbanken fik til Opgave at formidle den dansk-tyske Clearing. Under frie Betalingsforhold foretages alle Slags Betalinger til og fra Udlandet af private Banker og af Vekselerere, og Seddelbankens Mellemkomst er ikke nødvendig. De private Valutahandlere handler desuden med dansk og fremmed Valuta og flytter Penge fra Land til Land (Arbitrage). I samme Øjeblik, Betalingsforholdet mellem to Lande reguleres ved Clearing, centraliseres alle Betalinger hos Seddelbanken, der fungerer som Clearingsinstitut. I Samhandelen mellem Danmark og Tyskland udvikledes i Løbet af 1930erne det System, at Tyskland i Løbet af et Kvartal købte Varer i Danmark for et Beløb svarende til den samlede Sum af danske Indkøb i Tyskland i det nærmest forudgaaende Kvartal. Danske Importører af tyske Varer indbetalte til Nationalbanken deres Gæld til Tyskland for modtagne Varer, og af de Midler, som derved indgik i Nationalbanken, betalte denne danske Eksportørers Tilgodehavender for herfra Landet til Tyskland udførte Varer. De tilsvarende Ind- og Udbetalinger var i Berlin centraliseret i det tyske Clearingsinstitut, og der gik en daglig Strøm af Meddelelser mellem de to Centraler om de stedfundne Ind- og Udbetalinger. Ved Krigens Udbrud havde Nationalbanken Clearing med Tyskland, Italien samt Böhmen-Mähren. Under Krigen udvidedes Clearingen efterhaanden til at omfatte Frankrig, Belgien, Schweiz, Spanien, Holland, Sverige, Norge, Finland, Bulgarien, Rusland, Lithauen, Jugoslavien og Rumænien. Under Krigen formidlede Nationalbanken saaledes største Delen af Danmarks Betalinger mellem Danmark og Udlandet, og de private Valutahandleres Arbejde paa dette Omraade blev indskrænket til et Minimum. Nationalbankens Clearingkontor havde ved Udgangen af 1944 et Personale paa henved 200 Personer. Efter Krigens Afslutning har Danmark indgaaet Betalingsaftale bl. a. med England, Belgien og Frankrig, og disse Ordninger tillader atter, at Betalinger foregaar Landene imellem direkte til og fra private Banker og Vekselerere. Efterhaanden som Betalingsaftaler eller helt frie Betalingsforhold afløser Clearingordningerne, vil Nationalbanken blive aflastet for den store nye administrative Opgave, den har faaet overdraget siden 1932.

I Okkupationstiden 1940—45 arbejdede Nationalbanken under Tvang overvejende for Besættelsesmagts Interesser. Største Delen af Clearingomsætningen faldt paa den tyske Clearing, og i Tiden fra 9. April 1940 til 5. Maj 1945 indbetaltes der til Nationalbanken 4,1 Milliard Kr. paa denne Clearingkonto, medens der udbetaltes 6,8 Milliard Kr. Der opstod herved et Tilgodehavende i Tyskland paa 2,7 Milliard Kr. Saavel dette som Tilgodehavendet vedrørende den tyske Besættelseshær, 4,8 Milliard Kr., er garanteret Nationalbanken af den danske Stat. Straks den 9. April 1940 udgav den tyske Besættelseshær »Reichskreditkassenscheine«, der lød paa

Reichsmark og skulde modtages til Tvangskursen 1 Rmk. = 2 danske Kr. Disse Sedler skulde Nationalbanken indløse. For at undgaa Omløb i Danmark af tyske Betalingsmidler gik man i August 1940 over til direkte at give Besættelseshæren danske Betalingsmidler. Der aftaltes et kvartaarligt Budget for de tyske Krav til Nationalbanken, men da Danskerne ikke havde nogen Indflydelse paa Budgettets Størrelse, var der i Virkeligheden Tale om et tysk Diktat, tilsløret som en »frivillig« Overenskomst mellem Nationalbanken og »Hauptverwaltung der Reichskreditkassen«, der var et Skærmbret for den tyske Rigsbank. Som Okkupationstiden gik, øgedes de tyske Krav paa Nationalbanken, især da Tyskerne paa ødsel Vis anlagde Flyvepladser, Fæstningsværker o. s. v. I 1945 tilkom yderligere Udgifterne til Underhold af de mange tyske Saarede og til Flygtningene fra Østtyskland, som under forgæves Protest afholdtes ved Hjælp af de tyske »Laan« hos Nationalbanken. I de sidste Maaneder naaede Besættelseshærens Udtræk hos Nationalbanken, naar de var højst, 200 à 215 Mill. Kr. pr. Maaned.

Den tyske Besættelsesmagts Finansiering ved Hjælp af Udtræk fra Seddelbanken har fremkaldt en unaturlig Pengeledighed i Landet. Til Illustration af de indtraadte Forskydninger kan nævnes, at Nationalbankens Balance ved Udgangen af April 1938 var paa 643 Mill. Kr. og ved Udgangen af April 1945 paa 8,328 Mill. Kr. Denne Situation har skabt helt nye Problemer for Nationalbanken og stillet den over for Opgaver, hvis Løsning endnu forestaar; men Banken har i Aarene 1939—45 maalbevidst søgt at begrænse de skadelige Virkninger af Krig og Besættelse paa Landets Pengevæsen. I 1940—45 har Banken ved Hjælp af de Checks, som Tyskerne trak, søgt at dæmpe op for tyske Misbrug og at faa Kontrol med Betalingerne til den tyske Værnemagts Leverandører. Efter Tysklands Kapitulation udnyttes Kontrolmaterialet i Sager mod »Værnemagere« og lign., og ved en Lov af 13. Juli 1945 er der tillagt Nationalbanken Beføjelse til at spærre Værnemageres Konti i Banker og Sparekasser o. s. v. Ogsaa dette Kontrolarbejde med Tyskernes Checks, »Værnemagerkonti« m. m. har ført til en større Udvidelse af Nationalbankens administrative Apparat.

I 1945 har Nationalbanken ogsaa paa anden Maade gjort en meget stor Indsats i det økonomiske Udrensningsarbejde efter Besættelsen. Nationalbanken har allerede før Kapitulationen deltaget i Finansministeriets Forarbejder til den vigtige Lov om en ekstraordinær Formueopgørelse af 22. Juli 1945, og et af Lovens Afsnit om »Seddelombytningen« har i Hemmelighed været forberedt af Nationalbanken gennem et Par Aar. Nationalbanken deltager i Arbejdet med Anmeldelse af Værdipapirer og Konti i Pengeinstitutter, idet visse Grupper af Anmeldelser i Henhold til Formueopgørelsesloven skal ske i Nationalbanken. Navnlig Seddelombytningen i Dagene 23.—30. Juli 1945 har krævet en meget omfattende Planlægning og Arbejdsindsats fra Nationalbankens Side.

Danmarks Nationalbank. Holmens Kanal.

I 1870 flyttede Nationalbanken fra Kurantbankens gamle Bygning paa Slotsholmen til den efter Tegning af Herholt i florentinsk Renaissancestil opførte Bygning nær Holmens Kirke, der stadig er Bankens Hovedsæde. I 1917 udvidedes denne Bygning med Tilbygninger efter Tegning af Martin Borch; men disse Rammer er nu ganske sprængt, og Bankens Kontorer fylder til lige Beboelsesejendommene i Havnegade Nr. 5-7-9.

*

Møntvæsenet var et af de Omraader, hvor den danske Statsledelse tidligst fik en Indflydelse, som rakte over hele Riget, og allerede under Kong Harald den Tredie Heen (1074—1080) skaffede Kongen sig en overvejende Indflydelse paa den danske Mønt. Gennem Aarhundreder har Udmøntningen derefter ubestridt været et Regale, d. v. s. en Kongen tilkommende Særrettighed, og i Grundlovens § 28 fastslaas det da ogsaa, at Kongen har Ret til at slaa Mønt i Henhold til Loven. Seddelmonopolet omtales derimod ikke i Grundloven. Det betragtes som en af Møntregalet afledet Rettighed. Ifølge Loven af 1936 om Danmarks Nationalbank er Seddelmonopolet overdraget til Nationalbanken.

Udmøntningen er gennem Aarhundreder foregaaet i København, og Den Kgl. Mønt har i Tidens Løb haft til Huse adskillige Steder i Hovedstaden. 1749 indrettedes en Bygning til Mønt ved Nyhavn bag ved Botanisk Have, og 1873 opførtes første Gang en egentlig Møntbygning paa Hjørnet af Holbergsgade og Herluf Trolles-

gade ikke langt fra Møntens tidligere Hjemsted. 1923 flyttede Mønten til sin nuværende Bygning paa Amager Boulevard, der er opført efter Tegning af Martin Borch.

Mønten i Holbergsgade var bestemt til at kunne udmønte de ædle Metaller fra Grunden, medens Bronzemønterne kun prægedes, idet de til Prægning færdige Møntplader indkøbtes fra udenlandske Fabrikker. Fra April 1920 fremstillede Mønten selv Bronzeplader, og de sidste Bronzeudmøntninger udførtes derfor paa Grundlag af hjemmefabrikerede Plader. I Møntbygningen paa Amager fremstiller Mønten selv de nødvendige Møntplader.

Samtidig med at de to moderne Møntbygninger blev taget i Brug, gennemførte Mønten en stor Fabrikation. I Aarene fra 1873 til 1877 udmøntedes den ny Kronemønt efter Overgangen fra Rigsdaler til Krone, og efter 1923 udmøntedes den siden 1924 alene i Danmark gældende Særskillelønt (gennemslede Smaamønter og store Mønter af en Legering overvejende bestaaende af Kobber tilsat Aluminium og Nikkel). I Tiden fra 1873 til 1918 udmøntedes i Holbergsgade endnu Guldmønter. Selv om disse ikke i Almindelighed anvendtes i Cirkulationen, var Udmøntningen nødvendig af Hensyn til de dagældende Bestemmelser om Dækning af Nationalbank-sedlerne, hvorefter en Del af Nationalbankens Guldbeholdning skulde være i lovlig, gangbar Mønt.

Under de to Verdenskrige steg Behovet for Skillelønt meget stærkt. Dette gjaldt navnlig den anden Verdenskrig, hvor Tyskernes Tilstedeværelse i Landet bidrog

Den Kongelige Mønt paa Amagerboulevard.

til at forøge Efterspørgslen. Under den første Verdenskrig var det ikke muligt at tilfredsstille Efterspørgslen efter Skillemønt, og man fremstillede derfor en Overgang Nationalbanksedler med Paalydende 1 Kr. Under den anden Verdenskrig lykkedes det Nationalbanken at forhindre, at man gik over til at erstatte Skillemønt med Smaasedler.

De to Krige fremkaldte iøvrigt forskellige Ændringer i Omløbet af Skillemønt. I Løbet af 1919 oversteg Sølvværdien i Mønterne Mønternes nominelle Værdi, og man gik over til at fremstille 25 og 10 Ører af Kobbernikkel i Stedet for af Sølv. Paa Grund af Kursforskellen mellem svensk og dansk Krone forsvandt den danske Skillemønt ud af Landet, og dette nødvendiggjorde Indførelse af dansk Særskillemønt i 1924. Allerede i 1917 var man gaaet over til at fremstille 5, 2 og 1 Ørestykker af Jern. I Henhold til en stadig gældende Lov af 1918 er det forbudt at indsmelte eller paa anden Maade omdanne Skillemønt. Allerede i Efteraaret 1939 begyndte Broncemønterne under den anden Verdenskrig at forsvinde ud af Omsætningen, og tidligt under Besættelsen forsvandt

de fuldstændigt, idet Befolkningen ønskede at hindre Tyskerne i at faa fat i dem. De mindre Skillemønter blev herefter først udmøntet af Aluminium, og da der blev Knaphed paa dette Metal, siden hen af Zink.

Medens Mønten driver Fabrikationsvirksomheden, er det Nationalbanken, som udsender Skillemønten. Nationalbanken bestiller de fornødne Mængder af Skillemønt hos Mønten og betaler den modtagne Skillemønt til Finansministeriet efter den paalydende Værdi. Eventuelle Reservebeholdninger, der vender tilbage fra Omløbet, forbliver i Nationalbanken, der regulerer Omløbet af Skillemønt. Reservebeholdningen figurerer paa Aktivsiden af Nationalbankens Balance. Den repræsenterer altsaa den Del af Skillemønten, som ikke er i Omløb. Dette er modsat Sedlerne, der figurerer som et Passiv paa Nationalbankens Balance og repræsenterer de i Omløb værende Sedler, medens Reservebeholdningerne overhovedet ikke findes medregnet i Balancen. Udmøntningen er gennemgaaende en god Forretning for Staten, ikke mindst fordi Skillemøntmetallets Kvalitet i de sidste 25—30 Aar er blevet fortsat forringet.

S. HARTOGSOHN

Borgerrepræsentationens Forsamlingssal i det gamle Raadhus paa Nytorv.

Fr. Riise fot.

KØBENHAVNS BYSTYRE

1888–1938

Af Direktør SIGURD THORSEN

Det er ingenlunde en taknemlig Opgave for en af Kommunens Jurister paa nogle faa Sider at skulle give en Fremstilling af Hovedstadens Styre, derunder særlig dens Forfatning, i Tiden fra Udstillingsaaret til kort Tid før den anden Verdenskrigs Udbrud. — Just i disse 50 Aar, hvor det forekommer mig, at København udviklede sig til en virkelig Storstad, har Bystyrets Opgaver været vanskelige og bærer Præg af en broget Mangfoldighed — foraarsaget af Teknikkens Kæmperevne. Det er mit Haab, at en Forfatter med fornøden historisk Indsigt og Viden inden længe vil give en samlet, populær Fremstilling til Belysning af denne interessante Periode.

Her skal jeg indskrænke mig til at fortælle om vor Bys Forfatning og dertil knytte nogle spredte Oplysninger om lidt af det, som »Stadens vise Fædre« fik udrettet i disse Aar.

Borgerrepræsentationens trykte Forhandlinger og en

Række specielle Afhandlinger, Beretninger og Statistik m. v. staar til Raadighed som et omfattende Materiale for den, der vil beskæftige sig mere indgaaende med disse Emner.

I Aaret 1888 var Københavns Indbygger-Antal o. 300.000, og i Aaret 1938 var dette Tal steget til ca. 690.000, altsaa langt mere end fordoblet. Denne betydelige Forøgelse af Befolkningen skyldtes ikke blot Tilflytning og almindeligt Fødselsoverskud, men de i Aaret 1902–03 gennemførte Indlemmelser af Distrikterne Valby, Brønshøj og Sundbyerne. Det var da ogsaa store Arealer, det drejede sig om. Kommunens samlede Omraade steg ved de nævnte Indlemmelser fra ca. 2300 ha til ikke mindre end ca. 7000 ha.

Men nu lidt om Byens Forfatning i denne Periode.

I Overensstemmelse med Grundlovens Løfteparagraf, hvorefter Kommunernes Ret til under Statens Tilsyn selvstændig at styre deres Anliggender skulde ordnes

ved Lov, var Christian VIII's Anordning af 1. Januar 1840 angaaende Kommunalbestyrelsen i København blevet suppleret med Loven af 4. Marts 1857 om Bestyrelsen af Københavns kommunale Anliggender. Det er navnlig paa denne Lovs Bestemmelser, at Byens Forfatning hviler Perioden igennem, lige indtil der ved Loven af 18. Marts 1938 indføres en Række væsentlige Forandringer.

Allerede efter Loven af 1857 raadede Byens folkevalgte Styre i Virkeligheden over alle de kommunale Anliggender, naturligvis med Pligt til Hensyntagen til Reglerne i den almindelige Lovgivning, og med det særlige Forbehold, at der til Dispositioner over Stadens Kapital og Optagelse af Laan og Ændringer i Stadens almindelige Bestyrelsesvedtægt skal udkræves Indenrigsministeriets Godkendelse.

De tidligere Forvaltningsorganer: Den administrerende Direktion for Fattigvæsenet og Kommissionerne for Vandvæsenet, Brolægningen og Vejene, hvori Staten havde Repræsentanter, var ophævede. Under Magistratens Bestyrelse kan endvidere henlægges Havnevæsenet, der imidlertid stadig er en selvejende Institution under en Bestyrelse paa 16 Medlemmer foruden Overpræsidenten, som er Formand; af denne Bestyrelse vælger Kommunalbestyrelsen kun 4 Repræsentanter.

Forfatningen hvilede, lige indtil Loven af 1938 traadte i Kraft, paa Tokammersystemet, nemlig foruden Borgerrepræsentationen den samlede Magistrat, som bestaar af Overpræsidenten, Borgmestrene og Raadmændene; til en gyldig Kommunalbestyrelsesbeslutning udkrævedes en enslydende Vedtagelse af begge Forsamlinger. Hvis der ikke kunde tilvejebringes Enighed mellem de to Forsamlinger, havde Borgerrepræsentationen en Ret til at gaa til Indenrigsministeriet; saafremt dette sluttede sig til Borgerrepræsentationen, havde dennes Beslutning da Gyldighed.

Borgerrepræsentanterne vælges direkte af Byens Borgere.

I Begyndelsen af den Periode, vi her omtaler, fandtes Bestemmelserne om Københavns kommunale Valgret endnu i Loven af 23. December 1865. Det var en Betingelse, at man var Borger i Staden, var valgbar til Folketinget, og at man havde en Skatteindtægt paa 500 Rdl. eller 1.000 Kr. Man maatte ogsaa opfylde de saakaldte negative Betingelser med Hensyn til Straf, Myndighed og offentlig Understøttelse. Der var Valg hvert Aar, idet 1/6 af Forsamlingen da afgik.

Ved den kommunale Valglov af 20. April 1908 fik ogsaa Kvinderne Valgret, og der blev indført hemmelig Afstemning. Forsamlingen kunde vælges ved Forholdstalsvalg paa 4 Aar og Medlemmerne afgaa samtidig; Kravet til Skatteindtægtens Størrelse blev nedsat, medens der stilledes større Krav til Vælgerens Tilknytning til Valgkommunen ved Ophold. Loven om disse Valg er senere blevet ændret; Loven af 22. December 1936 kræver som almindelig Regel, at Vælgeren opfylder Aldersbetingelsen for Valgret til Folketinget, er Skatteyder og har betalt den kommunale Indkomstskat, hvortil han er

lignet inden for det forud for Valget senest afsluttede Skatteaar, samt at han siden 15. November forud for Valget har haft Bopæl i Valgkommunen. Desuden skal Vælgeren opfylde de foran nævnte negative Valgrets-betingelser, nemlig *ikke* nyde eller have nydt offentlig Understøttelse, der ifølge Loven betragtes som Fattighjælp, og hvis valgretsfortabende Virkning efter de til enhver Tid gældende Regler ikke er ophørt, *ikke* være ude af Raadighed over sit Bo, og *ej heller* være frakendt de borgerlige Rettigheder eller ved en før 1. Januar 1933 afsagt Dom have gjort sig skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling uden at have faaet Æresoprejsning.

Det varede i Virkeligheden længe, inden Befolkningen fik Interesse for at deltage i disse Valg. Men efterhaanden, som de almindelige politiske Modsætninger kom til at dele Befolkningen i mer eller mindre fast organiserede Partier, steg Valgdeltagelsen ogsaa til de kommunale Forsamlinger.

Ved Kommunevalget i 1913 — altsaa midt i den Periode, vi særlig beskæftiger os med, — var Valgdeltagelsen helt oppe paa 79,5 %. Borgerrepræsentanternes Antal var oprindeligt 36, steg til 42 under de omtalte Indlemmelser og har siden Aaret 1913 været fastsat til 55.

Den anden Forsamling i Bystyret, den samlede Magistrat, valgtes efter Loven af 1857 af Borgerrepræsentationen efter almindeligt Flertalsvalg. For Borgmestrene var et saadant Valg af største Betydning, da det var gældende for Livstid. Valgene krævede i øvrigt kongeligt Samtykke. Raadmændene blev derimod kun valgt for 6 Aar. Den kgl. udnævnte Overpræsident, der var Formand for den samlede Magistrat, varetager Stadens Overøvrighedsforretninger, og han fører paa Statens Vegne Tilsyn med, at Lovgivningens Bestemmelser overholdes. Det er derimod et Led i Københavns Privilegier, der gaar tilbage til 1661, at Byen falder uden for den almindelige Inddeling af Landet i Over- og Underøvrighedskredse. Som Følge heraf er Byen ikke underlagt noget Aamtsraad, og de almindelige Underøvrighedsforretninger, med Undtagelse af de egentlige Politiforretninger, ligger hos Magistraten, og for største Delen i Magistratens 1. Afdeling.

Der var efter Loven af 1857 4 forskellige Magistratsafdelinger med hver sin Borgmester og Raadmand, og med hver sit i Loven særlig beskrevne Arbejdsomraade.

Ved en Ændring i Stadens Bestyrelsesvedtægt, der indeholder alle Hovedreglerne for Stadens Forvaltning og derunder ogsaa Fordelingen af Sagerne mellem de forskellige Afdelinger, blev der i 1917 oprettet en 5. Afdeling ved en Deling af den tekniske Afdeling — nemlig Magistratens 4. Afdeling.

Ved Loven af 8. Maj 1917 blev senere bestemt, at Borgerrepræsentanternes Valg af saavel Borgmestre som Raadmænd skulde gælde for 8 Aar og foretages efter Forholdstalsmetoden, som allerede siden 1908 havde været gældende for Valg af Raadmænd. Den kongelige Stadfæstelse af Borgmestrenes Valg bortfaldt.

Raadhuspladsen 1910.

Elfelt fot.

Saaledes var Forholdene lige indtil Periodens Slutning, da der indføres en Række væsentlige Forandringer i Stadens Forfatning ved Loven af 18. Marts 1938. Væsentligst er vel Bestemmelsen, hvorefter den *besluttende Myndighed overgaar alene til Borgerrepræsentationen, medens den samlede Magistrat i Virkeligheden kun bliver det administrative Organ i Stadens Forvaltning.* Overpræsidenten er ikke længere Formand for Magistraten — det er derimod Overborgmesteren — en helt ny Stilling, der besættes af Borgerrepræsentationen i Forbindelse med Valget af de øvrige Magistratsmedlemmer, og som forlenes med særlig Myndighed. — Overborgmesterens Udtalelse er saaledes nødvendig i alle Bevilningssager, og han kan om fornødent suspendere en Borgmester, ligesom han til enhver Tid kan kræve sig forelagt Embedsbøger og Oplysninger fra enhver Tjenestemand under Kommunen. Overborgmesteren har derhos en Række kommunale Institutioner direkte under sin Afdeling, Institutioner, der alle har Tilknytning til Finansstyrelsen; som Medhjælper fik Overborgmesteren foruden den store Stab af Tjenestemænd en Økonomidirektør, der kan bistaa ham i den vanskelige Opgave at samle og bedømme Indstillingerne fra det Net af Forvaltningsgrene, som i Storstadens brogede Forvaltning har Bud efter de kommunale Penge.

Det er dog en stadig gældende Regel, at hver Borgmester under eget Ansvar leder den Række kommunale Forretninger, der er henlagt til den Magistratsafdeling, som han forestaar. Sagerne er fordelt saaledes:

Overborgmesterens Afdeling (tidl. 2. Afdeling): Regnskabsvæsenet, Hovedkassen, den administrative Revision, Skattedirektoratet, Løndirektoratet og Ejendomsdirektoratet.

1. *Afdeling*: de alm. Underøvrighedsforretninger, Skolevæsenet, Begravelsesvæsenet, Stadens Torve, Statistisk Kontor, Stadsarkivet, Kommunebibliotekerne og Psykoteknisk Institut.

2. *Afdeling*: Hospitalsvæsenet, Raadhusets Administration, Folkekøkkenerne, Administrationen af Kommunens Beboelsejendomme og Sundhedsvæsenet.

3. *Afdeling*: Den sociale Forsorg.

4. *Afdeling*: Stadsingeniørens og Stadsarkitektens Direktorat, Stadsbygmesteren og Stadskonduktøren, Brandvæsenet og Bygningskommissionen.

5. *Afdeling*: Driftsvirksomheder, Belysningsvæsenet, Vandforsyningen, Sporvejene m. v.

Bystyret hvilede imidlertid i de 50 Aar, vi har beskæftiget os med, paa det dagældende Tokammersystem, og foruden de mange rent administrative Forvaltningsopgaver, der var betroet Borgmestrene og fordelt i Over-

ensstemmelse med Bestyrelsesvedtægten, havde Magistratens Medlemmer tillige Del i den bevilgende Myndighed, der ved Periodens Slutning som omtalt alene tilkom Borgerrepræsentationen.

Kommunalbestyrelsen, der stadig er Fællesbetegnelsen for Borgerrepræsentation og Magistrat, træffer de væsentligste Beslutninger i Forbindelse med Vedtagelsen af de aarlige Budgetter. Budget- og Regnskabsaaret løber fra 1. April til 31. Marts, og det aarlige Budget skal være færdigbehandlet senest den 15. Februar. Forud for hver Budgetvedtagelse gaar mange og ofte meget indgaaende Forhandlinger i det af Borgerrepræsentationen nedsatte Budgetudvalg, og desuden i en Række af Borgerrepræsentationens offentlige Møder, ganske som Rigsdagens Behandling af Finansloven. Der er bestandig fra Administrationens Side lagt overordentlig Vægt paa under disse Forhandlinger at faa Borgerrepræsentationen overbevist om Rigtigheden af de Krav, som Forvaltningen maa stille til Kommunens Kasse. — I Regnskabsaarets Løb fremkommer naturligt nye Krav, og saafremt disse medfører Drøftelser af mere indgaaende Art, henvises de til særlige Udvalg. Enhver Bevillingssag kræver to Behandlinger i Borgerrepræsentationen. Som Medlemmer af en Række faste Udvalg følger Borgerrepræsentanterne de væsentligste Dele af Forvaltningen, og her forberedes mange Bevillingssager. Faste Udvalg er nedsat for følgende Omraader: Afskedigelse af Tjenestemænd inden det fyldte 65. Aar, Smaabevillingssager under 1.000 Kr., Legatsager, Skolerne, Hospitalerne, Kloakforholdene, Belysningsvæsenet, Sporvejene og Vandforsyningen, samt Decision af Regnskaberne.

Gennem Udvalgsarbejdet fører de folkevalgte Repræsentanter en ret indgaaende Kontrol med Forvaltningen, og der gives herigennem ogsaa de kontrollerende Adgang til efterhaanden at opnaa en Fagkundskab, der kommer Sagerne til gode.

Borgerrepræsentationen følger en bestemt Forretningsorden af 15. Marts 1897 med senere Ændringer, senest 24. Marts 1938, og heri gives ganske nøje Regler for Tilrettelægning af Forsamlingens Arbejde, for Valg af Formand og 2 Næstformænd, hvorledes Dagsordenen skal udarbejdes o.s.v. I Henhold til en Lov af 1. April 1919 tilkommer der i øvrigt Borgerrepræsentanterne et aarligt Vederlag, som i Stadens Vedtægt er fastsat til 500 Kr. Det er en Pligt at modtage dette Vederlag.

Den administrative Revision følger systematisk de enkelte Forvaltningsgrenes Regnskaber og har det revisionsmæssige Ansvar for Rigtigheden af de aflagte Regnskaber.

Den bevillingsmæssige og dispositionskritiske Revision er henlagt til den kommunale Revision, der forestaas af Revisorer, udvalgte hertil af Borgerrepræsentanterne. Efter endt Revision forelægges Regnskaberne til Borgerrepræsentationens endelige Decision efter en forudgaaende Behandling af det førnævnte Decisionsudvalg.

Bystyrets Arbejde i Tiden fra Slutningen af det forrige Aarhundrede og til det uhyggelige Aar 1938 har,

tør man roligt sige, spændt over vidt forskelligartede Perioder, hvor Opgaverne har vekslet som aldrig før.

Firserne og Halvfemserne var nok Brydningstider med Provisorier og Lønningskampe, men paa Baggrund af senere Tidens Hændelser var de dog idylliske. — Derefter tog først Teknikkens Udvikling en rivende Fart, og saa kom den første Verdenskrig med al dens Rædsel. Senere kom en Række Kriser af forskellig Art, og endelig slutter Perioden med, at alle disse Krisetoner ude i den store Verden i Foraaret 1938 samles til en alt-overdøvende Ouverture til den anden Verdenskrig.

I de første fredsfyldte Aar forestod endnu mangt og meget i Forbindelse med Fuldendelsen af Byens Udbygning, f. Eks. paa Østerbro. Havnen blev gentagne Gange uddybet og udvidet. Den nye Frihavn, hvis Drift ved særlig Koncession var overladt et Aktieselskab, toges i Brug 1894, og den nye Gasværkshavn omkring 1896. Senere, under den første Verdenskrig og i Aarene derefter, gik man i Gang med virkningsfuldt at udbygge den allerede tidligere paabegyndte Sydhavn.

I Bestræbelserne for at skaffe Byen bedre og sundere Boligforhold blev mange af Byens Kvarterer ændret til det ukendelige, f. Eks. Møntergade og Brøndstræde, hvor Nedrivningen navnlig fandt Sted i Tiden 1906—10.

Banegaardskvarteret har i mange Aar ligget hen i forsømt Tilstand, og Byens Borgere har i stadig stigende Grad forundret sig herover. Den nye Hovedbanegaard blev taget i Brug i Aaret 1911, og nogle Aar efter fulgte Nedlæggelsen af den tidligere Klampenborg-Banegaard og Nordbanegaarden; allerede i 1913 paabegyndtes Anlægget af den nye Boulevardbane, som ganske ændrede det gamle Voldkvarter.

Den nye Langebro blev opført 1903, og i Tilslutning hertil fik Byen det nye Islands Brygge Kvarter. De store Indlemmelser af Brønshøj-Valby og Sundbyerne omkring 1902—03 er allerede omtalt.

Hele Perioden igennem gaar en Udflytning fra den gamle Bys hyggelige, men paa mange Maader ikke tidsvarende Kvarterer ud til de grønne Omraader i Periferien. Alene en saadan Udflytning kan give Bystyret nok at forhandle om, der kræves nye offentlige Bygninger, tekniske Anlæg og offentlige Institutioner i de nye Kvarterer.

Dertil kommer Teknikkens store Gennembrud, der kræver Dispositioner og Anlæg af en helt ny Art, for at Hovedstaden ikke skulde komme til at staa tilbage for andre Storsteder. Det skal siges, at Bystyret tog Opgaverne op, og at København hævdede sig.

Stadsingeniør og Stadsarkitekt og mange andre tekniske Institutioners Chefer fik af Bystyret talrige Opgaver, der blev løst.

Byen udviklede sig smukt med Anlæg af brede Gader og Boulevarder og med alle tidssvarende tekniske Anlæg. Fælledparken, Enghaven, Blaagaards Plads og andre Aandehuller blev anlagt.

Den stadig mere humane Opfattelse, der sejrede over for tidligere Tidens beskednere sociale Krav, førte hur-

Borgerrepræsentanternes Mødesal paa Københavns Raadhus.

tigt til en fuldkommen Omlægning af den offentlige Hjælp.

Bolignøden, der til Tider nærmede sig det katastrofale, stillede uhyre Krav til Administrationen og gav ganske naturligt et betydeligt Opsving i det offentlige Byggeri. Kommunen maatte skaffe Husly og sikre sig Medbestemmelsesret paa Boligmarkedets Omraade, og snart steg Antallet af Stadens Beboelsejendomme i en Grad, man næppe tidligere havde tænkt mulig.

Det viste sig hurtigt, at Administrationen af alle de nævnte og mange andre kommunale Opgaver krævede Plads, og at det var paakrævet at forlade Lokalerne paa Domhuset paa Nytorv, hvor Bystyret havde haft til Huse siden 1815. Det blev den 18. Juli 1892 besluttet at opføre et nyt Raadhus efter Arkitekt, Professor Martin Nyrops Planer paa det gamle Fæstningsterræn lige over for Vartov Hospital. Grundstenen blev nedlagt 1894, og Indflytningen blev paabegyndt allerede i Aaret 1900. Det kostede ca. 5 Mill. Kr. at opføre dette Stadens 6. Raadhus.

For at holde Rede paa Befolkningen blev der oprettet et særligt Mandtalsregister, som fra Februar 1923 paa Grundlag af nye Lovgivningsbestemmelser førte til Oprettelsen af det egentlige Folkeregister.

Bystyret fulgte med stigende Opmærksomhed Udviklingen af den kommunale Skole. Her drejede det sig om den kommende Slægts Vilkaar og Fremtidsmuligheder. Siden 1814 havde Skolerne været under Ledelse af

en særlig Direktion paa 3 Medlemmer, som først ved Lovene af 20. Maj 1933 om Folkeskolens Styrelse blev udvidet til 9 Medlemmer, nemlig Borgmesteren og Raadmanden for Magistratens 1. Afdeling, 4 Medlemmer valgt af Borgerrepræsentationen og 3 valgt af Forældrerådet. Direktionen tiltrædes endvidere af en Repræsentant fra Fælleslærerrådet. Han har dog ikke Stemmeret og deltager ikke i de personelle Sagers Behandling.

Undervisningen blev i 1897 suppleret med kommunale Fortsættelseskursus for den Ungdom, der uden Eksamenstvang vilde udvide sine almindelige Skolekundskaaber; senere i 1918 og 1921 kom dertil yderligere Kursus til Real- eller Studentercksamen.

Ved en Ordning af 31. Juli 1919 blev den højere Undervisning tilrettelagt i Overensstemmelse med Loven af 20. Marts 1918; en Række private Skoler og Gymnasier blev overtaget af det offentlige, og som en Hovedregel kan det vel fastslaas, at der herefter er lige Adgang ogsaa til den højere Skoleundervisning (Mellemskole-, Real- og Gymnasieklasserne) for alle Børn, der har de fornødne aandelige Evner til at følge med.

For denne Undervisning paalægges der Forældrene en Skoleafgift i Forhold til Indtægten, og saaledes at der ikke svares nogen Afgift for de mindst bemidlede.

Naar Børnene har sluttet Skolegangen, er der nu siden 1923 en Mulighed for, at de, forinden der søges Lærepladser, kan opnaa en psykoteknisk Prøve for at

fastslaa, om de er i Besiddelse af særlige Egenskaber.

Det psykotekniske Institut har i øvrigt mange Opgaver ogsaa for Stadens voksne Borgere, der prøves Kontorfolk, Brandmænd, Politibetjente og mange andre.

I Aaret 1903 blev den Nord for Byen anlagte store Bispebjerg Kirkegaard taget i Brug, og i 1913 overtog man det allerede i 1906 opførte Bispebjerg Krematorium. Senere, nemlig i 1930, opførte Kommunen endvidere et Krematorium paa Sundby Kirkegaard.

Inden for Stadens Torvevæsen var det ogsaa i denne Periode paakrævet at gennemføre en Række Forbedringer, saaledes opførtes 1900—01 den store Øksnehal i Forbindelse med de daværende offentlige Slagtehallen. Den i 1934 fuldførte Kødby fik helt moderne Slagtehus med tilstødende Svalerum, en særlig Fjerkræhal, og Fabrikations- og Salglokaler for en lang Række af de større Erhvervsdrivende inden for Fødevarerbranchen. — Allerede i Aaret 1889 flyttede Grønttorvet fra Christianshavns Torv til Pladsen mellem Vendersgade og Ahlefeldtsgade, som i 1913 blev udvidet med Arealet mellem Vendersgade og Frederiksborggade.

Storbyens Udvikling i Forbindelse med den stadig stigende Omsorg for Patienterne og Lægekunstens straalende Resultater bevirkede, at Bystyret ogsaa inden for Hospitalsomraadet fik stadig voksende Opgaver at varetage.

I Aaret 1889 begyndte man at indlægge Patienter med kroniske Lungelidelser paa Øresundshospitalet, og fra 1906 har det været Københavns Tuberkulosehospital.

Efter Indlemmelsen i 1902—03 opførte Bystyret Sundby Hospital, der senere har faaet Tilbygninger, baade i 1907, 1913, 1918 og 1929—30.

I Aaret 1899 blev der nedsat en Kommission i Anledning af den voksende Hospitalsmangel, og efter en Betænkning, der kom i 1903, enedes Kommunalbestyrelsen i 1908 om at bygge et stort nyt Hospital paa Bispebjerg Bakke; det blev taget i Brug i September 1913. Bispebjerg Hospital er allerede gentagne Gange blevet forsynet med nye Afdelinger.

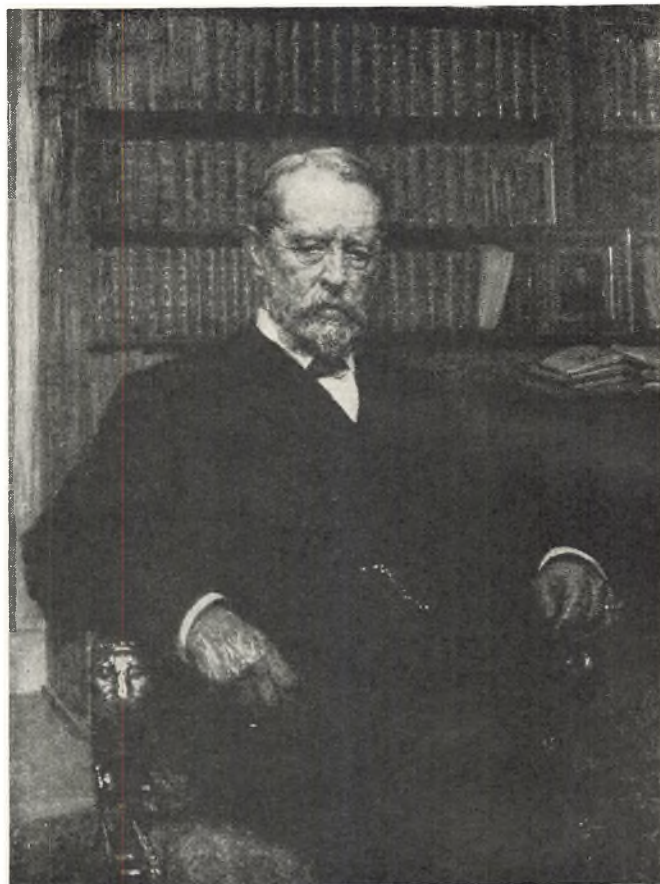
I 1916 indrettede man et særligt Børnehospital paa Fuglebakken; ogsaa dette Hospital er senere blevet udvidet.

Kommunalbestyrelsen havde endvidere i 1936 vedtaget Opførelsen af et stort Tuberkulosesanatorium, Avnstrup ved Hvalsø. Dette blev imidlertid først taget i Brug i April 1940.

Stadens store Sindssygeforsorg har ogsaa nødvendigjort talrige Tilbygninger paa Sct. Hans Hospital.

Det er ikke Tanken her at opregne alle Bystyrets gode Gerninger gennem de 50 Aar, vi skal opholde os ved. De særlige Artikler om den tekniske Forvaltning, Skolen og Socialforvaltningen vil komme nærmere ind herpaa. Hvad jeg anfører, maa kun tages som mere eller mindre tilfældigt valgte Eksempler paa, hvad Bystyret har beskæftiget sig med i de sidste 50 Aar, før den anden store Verdenskrig brød ud, samt ganske lidt om den tunge Tid under Besættelsen.

Inden for Stadens sociale Forsorg skete en hel Om-

Højesteretsassessor P. F. Koch, Borgerrepræsentationens Formand 1885—95. Efter Maleri af Viggo Johansen. Raadhuset.

væltning af hidtil fulgte Regler, nemlig ved Socialreformen, der bragte System og Klarhed i et af de vanskeligste Omraader inden for Forvaltningen.

Et Afsnit for sig er Bystyrets Andel i Politiets økonomiske Styre, forinden Rigspolitiet blev oprettet; her skal kun nævnes, at det var Kommunen, der opførte Politigaarden.

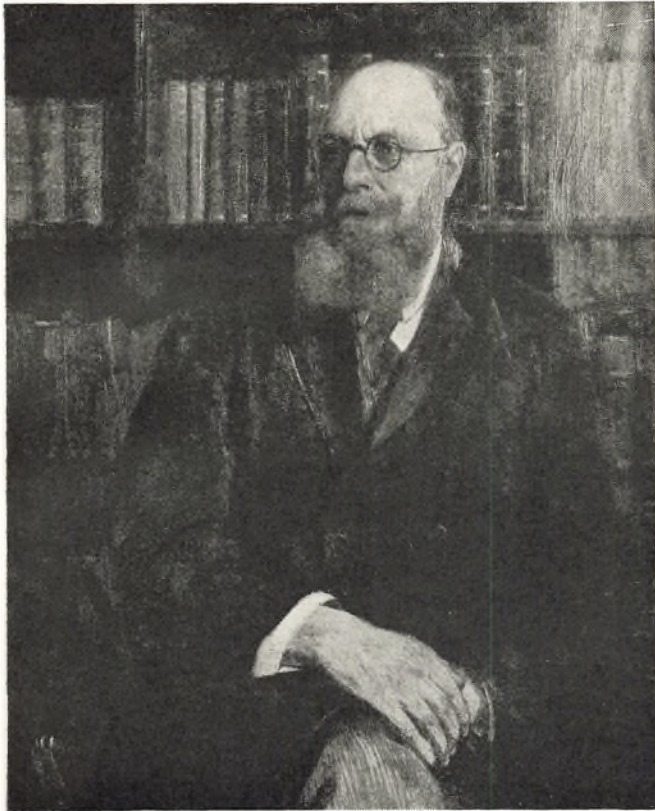
Den strengeste Periode inden for disse 50 Aar var vel dog Tiden under den første Verdenskrig. Der blev i disse Aar trukket meget store Veksler paa vort Bystyres Evner og Kræfter. Mange af Krigs- og Kriseaarenes vanskelige Opgaver fandt saaledes deres Løsning i et af Kommunalbestyrelsen nedsat Fællesudvalg, det saakaldte Velfærdsudvalg. Jeg har Indtrykket af, at en nogenlunde indgaaende Beskrivelse og Vurdering af dette Udvalgs Arbejde vilde fylde en hel Bog.

De Aar, der fulgte efter Krigen, var Dyrtidens værste med mange særlige Opgaver.

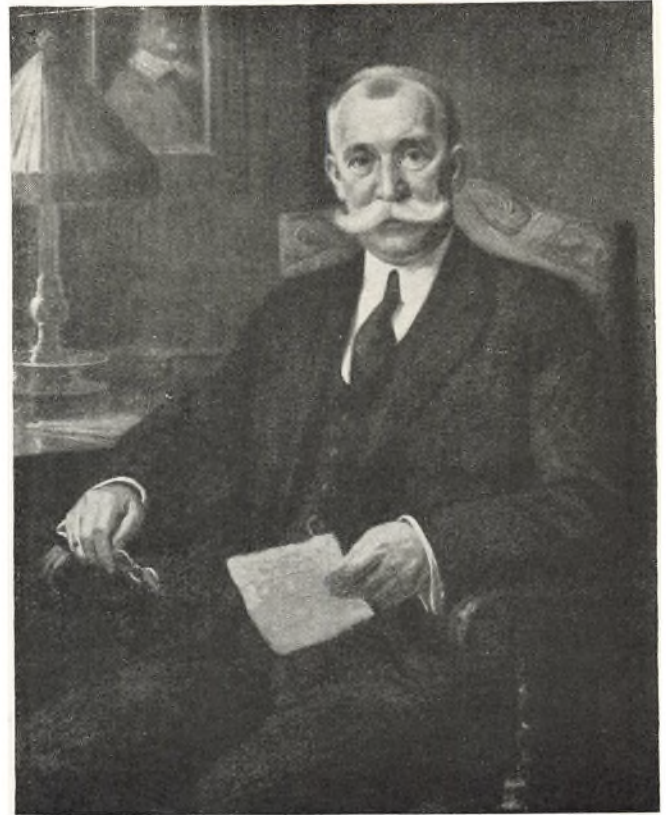
I 1920 tog Kommunalbestyrelsen Del i de almindelige politiske Forhandlinger — ogsaa ved direkte Henvendelse til Kongen.

Efter Genforeningsfesterne og de fornøjelige Sammenkomster med de allierede Styrker under Udvekslingen af Krigsfanger kom atter mange Arbejdsaar, der afsluttedes med de førømtalte Kriser, hvor Bølgerne fra den store Verden ogsaa slog ind over vore Kyster.

Alt i alt, det var Udviklingsaar, Linien blev fulgt, et vaagent Bystyre løste Opgaverne, men det kostede og

Th. Stauning, Borgerrepræsentationens Formand 1919—24. Efter Maleri af Ludvig Find. Raadhuset.

Bryggeribestyrer E. Svendsen, Borgerrepræsentationens Formand 1926—37. Efter Maleri af A. Dohm. Raadhuset.

koster stadig mange Penge. Nogle faa Tal giver sikkert et Indtryk heraf: Paa Kommunens Regnskab for 1888 er Skatter og Afgifter opført med Kr. 6.233.797, medens samme Post paa Regnskabet for 1938/39 udgør Kr. 109.669.022.

Det kunde være fristende at give nærmere Oplysninger om de Personer, der førte an i Bystyret gennem disse 50 Aar, men ogsaa dette maa jeg lade ligge. De fleste af dem, der satte Præg paa Tiden — de skiftende Formænd for Borgerrepræsentationen og Borgmestrene — er velkendte og mange af dem højt skattede for deres Initiativ og Virke ogsaa uden for Bystyret. Det kan i Almindelighed siges, at ingen af de ledende Folk har ladet politiske Skillelinier været det afgørende frem for saglige Hensyn.

Bystyret omkring den 2den Verdenskrigs Udbrud og under den tungeste Periode i vor Hovedstads Historie fra Besættelsen og indtil Befrielsen den 5. Maj 1945 kan ikke blot antydningvis beskrives paa den Plads, der her staar til Raadighed. Det bør dog nævnes, at Byggeloven for Staden København af 29. Marts 1939 og de i Forbindelse hermed udstedte Cirkulærer og Bekendtgørelser paa sit Omraade har medført en lang Række vidtgaaende Ændringer i de hidtil gældende for-

ældede Regler, og at de tekniske Afdelinger gennem Byplanarbejdet i øvrigt har uddybet Bestræbelserne for at tilrettelægge de ydre Vilkaar for Millionbyens videre Trivsel. —

Imidlertid væltede Opgaverne i denne Periode som svære Byrder ind over vort Styre. Vanskelighederne stillede uhørte Krav ikke blot til faglig Viden og Kunnen, men ogsaa til dristigt Vovemod. Afgørende Beslutninger maatte ofte tages uden Tid til Overvejelse. —

Hvor det overhovedet var muligt, blev Besættelsesmagtens Repræsentanter henvist til at føre de nødvendige »Forhandlinger« gennem Udenrigsministeriet. Ingen ansvarlig Myndighed inden for Bystyret var under nogen Form villig til at samarbejde med Voldsmagten.

I de Aar, der kommer, vil der stadig være større og større Opgaver for vor Bys Styre. Maatte det inden længe lykkes paa en for alle tilfredsstillende Maade at samle alle Hovedstadskommunerne til i Forstaaelse at løse de mange Fællesopgaver, der skal sikre Millionbyens Fremtid, — saaledes at Bekymringerne for, at Storkøbenhavn er blevet for stor i Forhold til vort Lands Størrelse, gøres til Skamme.

SIGURD THORSEN

Moderne Skolebygning 1888. Sjællandsgades Skole, indviet 1887.

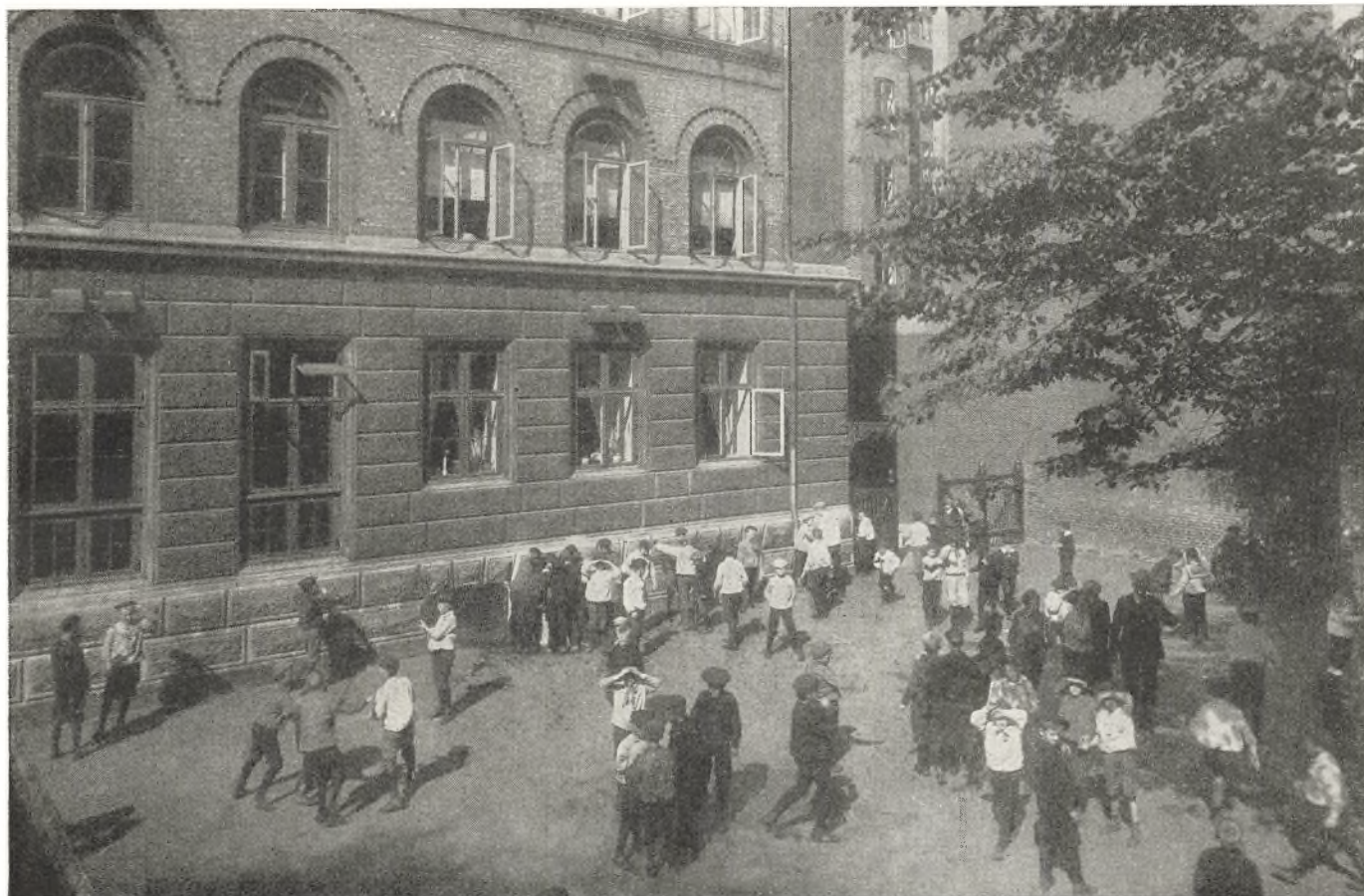
DEN KØBENHAVNSKE SKOLE

1888–1938

Af Forstander POUL BILLGREN

For den, der interesserer sig for det københavnske Skolevæsens Udvikling, findes der en ret sparsom, men til Gengæld særdeles oplysende Litteratur, af hvilken den morsomste, mest levende, udgøres af den anseelige Række af Skolevæsenets Aarsberetninger, der er udkommet siden Aaret 1845. Det er spillevende Læsning, hvis man forstaar sig paa Læsning, betydelig mere underholdende end mangen Roman fra 1940'erne. Gennem disse Beretninger følger man Byens Børn, Skolens Folk, Skolebygningerne, ja hele Skolens Trivsel og Udvikling fra Aar til Aar; stundom fra Maaned til Maaned. Under Læsningen af de gamle officielle Meddelelser træder de forlængst henfarne lyslevende frem for os, erindrende en selvbevidst Nutidsslægt om, at ogsaa for 50 Aar, ja for 100 Aar siden levede der Mennesker, der under Med- og Modgang gjorde Dagens Gerning med Byens, den lille Hovedstads, Ungdom — en Gerning, der saa at sige er det Fundament, vi andre staar paa i Dag.

Før henimod Midten af det 19. Aarhundrede kan man ikke tale om et organiseret Skolevæsen. Det er et Reglement af 1814 og en Anordning af 1844, der skabte det. Før den Tid foregik Undervisningen i Sogne- og Kirkeskoler, i *private* Friskoler, i Fattigskolerne (der for øvrigt bevaredes indtil Midten af 70'erne), i Militærskolerne, Blegdamsskolen og i talrige *private* Betalingskoler, hvilket sidste Begreb har holdt sig levende helt op til vor Tid. Blandt det, der faar os til fra og med 1844 at begynde at tale om et *Skolevæsen*, er Udnævnelsen af Byens første Skoledirektør, den tidligere Bestyrer af det v. Westenske Institut, V. A. Borgen, der blev udvalgt blandt 12 Ansøgere, hvorimellem saa prominente Navne som D. G. Monrad, Caspar Paludan-Müller og Peter Rørdam. Borgen var Direktør indtil 1859, da han blev Kultusminister, og døde først 4 Aar før den Periodes Begyndelse, som denne Artikel vil behandle. Hans Efterfølger som Direktør var Overlærer ved Metropolitanskolen I. A. C. Holbech, der skildres

Børn i Skolegården. Gammelt Billede fra Nansensgades Skole, der i Udstillingsåret havde været i Funktion i 18 Aar.

som baade energisk og interesseret. Han bragte Skolen et godt Skub fremad inden sin Død i 1883. I vort Skæringsaar, 1888, Udstillingsåret, hedder Skoledirektøren *Carl Vilh. Theisen*, tidligere Skolebestyrer, en svagelig Mand, der næppe tog Initiativet til nogen Fremgang for Skolevæsenet af større Betydning. Efter 1899 finder vi som Skoledirektør Forfatteren *Sophus Bauditz*, hvem man i den store Almenhed i højere Grad erindrer som Skovridergaardenes Forfatter og som Olaf Poulsens livsglade Skovturs-Kammerat, end som Skolevæsenets øverste Leder. Han betegnes imidlertid i denne sidste alvorlige Position som en Leder, der i høj Grad respekterede sine Undergivnes og Medarbejderes Ret til at udføre deres Gerning uden Trykket af alt for detaljerede Direktiver — og det er maaske ikke det værste Eftermæle, en Leder kan ligge i sin Grav med. Efter et kort Intermezzo, hvor den offentlige Skole lededes af den lærde *Niels Bang*, tiltræder i Aaret 1919 den første københavnske Skoledirektør, der af Uddannelse og Karriere tilhørte den Skole, han kom til at staa i Spidsen for. Det var »Seminaristen«, der hermed indtog sin naturlige Lederplads blandt Skolevæsenets Lærere. Borgen var Filolog, Holbech Teolog, Theisen Magister, Bauditz Jurist, Bang Dr. phil. *A. P. Fossing* var Lærer — og Lærer med Liv og Sjæl, dertil en overordentlig belæst og kundskabsrig Mand, vaagen over for alle pædagogiske Strømninger. Han var det københavnske Skolevæsen en god Mand, og med ham er vi naaet op til den her behandlede Perodes Udløb, hvor han afløses af den

energiske Organisationsmand, *Thorikild Jensen*. Siden 1899 har Skoledirektøren ved sin Side haft 2 — i en Periode 3 — Vicedirektører, af hvilke der maaske er særlig Grund til at nævne *H. K. V. Rolsted*, de handikappede Skolebørns interesserede Fortaler og Støtte.

En karakteristisk Omstændighed ved det københavnske Skolevæsenes Udvikling er den, at man først i 1847 træffer en københavnsk Kommuneskole i egen Bygning. Dette Aar indviedes en smuk ny Skole, Østre Betalings-skole i Sølvgade, en Skolebygning og en Skole, der med nødvendige Til- og Ombygninger lever i bedste Velgaaende den Dag i Dag. Kort efter indviedes en ny Friskole i Prinsessegade (paa en Grund, hvor der allerede i Forvejen laa en Betalings-skole i en til Formaalet skænket Bygning), samt en Friskole i Larslejstræde, en Skole paa Sct. Hans Torv, en i Nørre Allé og den saakaldte Vestre Betalings-skole i Suhmsgade, der i Dag efter forlængst at have endt sine Dage som Skolebygning lever videre med det ubehagelige Skær af Sortbørshandel hvilende over sine ærværdige Mure.

Men lad os nu gaa lige til vore trykte Kilder og kaste Søgelyset mod den københavnske Skoles daglige Liv i Udstillingsåret 1888. Vi aabner »Beretningen om det Kjøbenhavnske Borger- og Almueskolevæsenes Tilstand for Aaret 1888«. Det er et Værk paa 97 Sider, plus en Række Tegninger af Byens nyeste Skole, Jagtvejens, samt en Fortegnelse over Skolevæsenets Lærerpersonele paa 36 Sider. Inden vi kaster Blikket til de enkelte Skoler, skal der lige erindres om, at en Sondring eksisterede

Et Lærerpersone 1897. Personalet ved Østre Gasværks Skole (nu Strandvejsskolen). Yderst th. i bageste Række staar den myndige Skoleinspektør, Boyo Jensen. Nr. 3 fra højre er den elskelige Viceinspektør Johs. Nehm, der tjente det københavnske Skolevæsen i lige ved 50 Aar.

— fra 1844—1915 — mellem Betalingsskoler, hvor der betaltes for Undervisningen (fra 1876 ialt 1 Kr. maa-nedlig), og Friskoler, hvor alt var gratis. Ved Indgan-gen til 1888 havde Byen 7 *Betalingskoler* og 13 *Friskoler*. Ved Udgangen var Jagtvejens Friskole kommet til, og Raadmandsgades og Vestervoldgades Skoler var under Opførelse. Betalingsskolerne, der er hurtigst over-set, var Sølvgades, Suhmsgades, Nørre Allés, Prinsesse-gades, Nansensgades, Gasværksvejens og Øster Fari-magsgades. Blandt Friskolerne var der ogsaa flere nye og tidssvarende Bygninger: baade Oehlenschlägersgades, Matthæusgades, St. Hansgades og Ryesgades Skoler var indviet i 80'erne, Tietgensgades og Randersgades i Efteraaret 86, Sjællandsgades i Foraaret 87. Den 22. August 1888 indviedes Jagtvejens Friskole ved en Høj-tidelighed, der »fandt Sted i den festlig smykkede Gym-nastiksal og overværedes af Skoleautoriteterne og flere særlig indbudne, Lærerpersonelet, en Del af Børnene og ikke faa af Børnenes Forældre. Indvielsestalen holdtes af Kommissionens Formand, Hr. Pastor Petersen, hvor-efter Inspektøren overtog Skolen.« Til Inspektør var ud-nævnt Løjtnant, Seminarist C. A. Nielsen, tidligere Leder af Skolen paa St. Hans Torv. Det bør bemærkes, at Inspektøren »kun« var læreruddannet. Inspektørerne var paa den Tid ellers ofte Teologer. Af de 20 Skole-inspektører i 1888 — det 21. Embede, paa St. Hans Torv, var vakant efter Nielsens Forflyttelse — var de 12 Teologer, 1 cand. mag. og kun 7 seminarieuddannede. Jagtvejens Skole, der er bygget paa »en Del af det til

Nedlægning bestemte Areal af Assistens Kirkegaard«, er opført ved Stadsarkitekten, Professor Fenger, »for en Bekostning af 175.517 Kr. 31 Øre«. Det er den før-ste Skole, hedder det, ved hvilken Ingeniørarbejderne er udført efter Stadsingeniørens Plan og under hans Le-delse.

Det er interessant at kasteet Blik paa Datidens Lønnin-ger. Skoleinspektørernes Gage laa mellem 2600 og 3800 Kr. Af Viceinspektører og fastansatte Lærere laa 32 paa 2500 Kr., 10 paa 2350 Kr., 17 paa 2225 Kr., 20 paa 1950 Kr., 27 paa 1675 Kr., 50 paa 1400 Kr. Hertil kom Timelærerne, med en Timeløn paa mellem 60 og 115 Øre. De fastansatte Lærerinder laa paa 14, 15 eller 1600 Kr. Ved Udgangen af 1888 var der ialt 693 *Lærere* og *Lærerinder*. Det var en broget Flok, hvad Uddannelsen angaar: Teologer, cand. phil.er, Seminarister, Tegnælærere, »Syngelærere«, cand. philol.er, Skrivelærere, cand. polit.er, cand. pharm.er, Kunstmalere, Gymnastiklærere, Kapelmusici, Krigsraader, Arkitekter, Musikdirektører (C. C. Lumbye), Løjtnanter, Stabssergenter, Organister, Figuralere, Krigsassessorer.

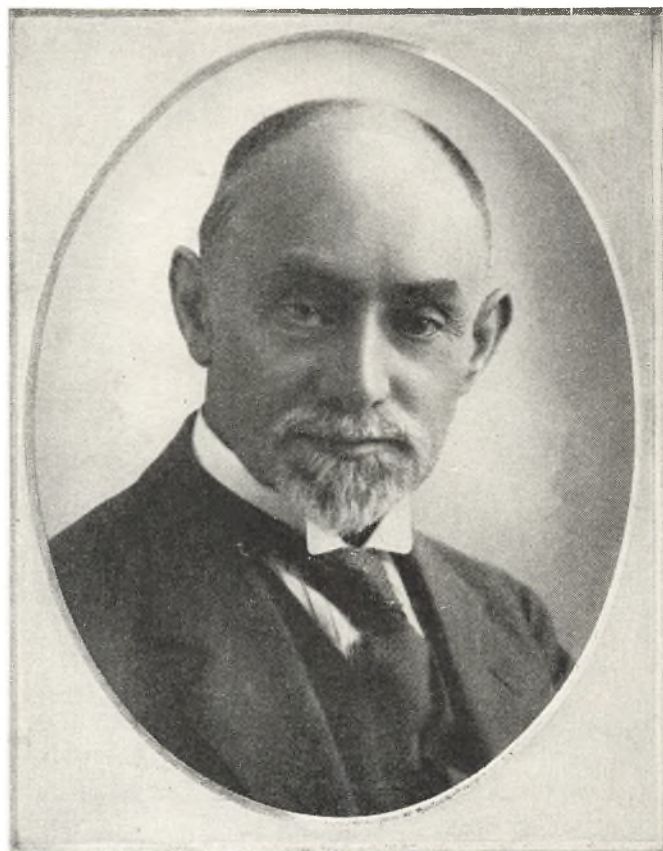
Det er karakteristisk for Aarsberetningen 1888 — som for alle den Tids Aarsberetninger fra den køben-havnske Skole — at den foruden den offentlige Skoles Forhold behandler en meget lang Række private Sko-lers. Det er Skoler, der drives af Privatpersoner eller af Selskaber; langt de fleste opretholdes ved Elevernes Skolepenge. I 1888 nævnes ialt 107 saadanne Skoler, be-liggende i Gader eller i Ejendomme, hvor der i Dag ikke

eksisterer Antydningen af en Skole. Eksempelvis kan nævnes: Frk. Herreborgs Opsynsskole, Gothersgade 56; Fru Beissels Pigeskole, Landemærket 3; Frk. Friis's Borgerpigeskole, Dannebrogsgade 6; A. Schmidts Borgerskole for Dreng, St. Kongensgade 31; Frk. Leerbecks højere Pigeskole, Baggensgade 1; Østerbros Døtreskole, Holsteinsgade 9; Henriksens og Hustrus Borgerskole for Dreng, Baldersgade 10. Den maanedlige Betaling laa i disse Skoler mellem 1 og 18 Kr.

Inden vi forlader Skolen i Udstillingsaaet, skal det nævnes, at der dette Aar undervistes ialt 25.444 Elever i Kommunens Skoler. Hvordan disse Elever levede og teede sig, siger Aarsberetningen en hel Del om. Vi faar f. Eks. at vide, hvem der har Arbejde uden for Hjemmet, og ogsaa lidt om deres Opførsel i Skolen. I Reglen skriver den enkelte Skole, at Børnenes Opførsel har været god, undertiden dog med en og anden Reservation. I Østre Betalingskoles Beretning nævnes det, at »Børnenes Opførsel har gennemgaaende været meget god baade i og uden for Skolen; dog har det været nødvendigt at indlægge en yngre Dreng paa Internatet paa Grund af hans ubetvingelige Lyst til Skulkeri og Vagabonderen«. Internatet var et i 1877 oprettet Hjem for Skulkere og Dreng med slet Opførsel. Det overgik i 1934 til Magistratens 3. Afdeling og er i Dag omdannet til Optagelseshjemmet Emdrupgaard. — Om Gymnastikundervisningen i Skolerne hedder det bl. a., at man i 1888 »forsøgsvis har indført Pige-gymnastik i 20 Klasser i 7 af Kommunens Skoler«. Det viste sig at være et Forsøg med Fremtid i!

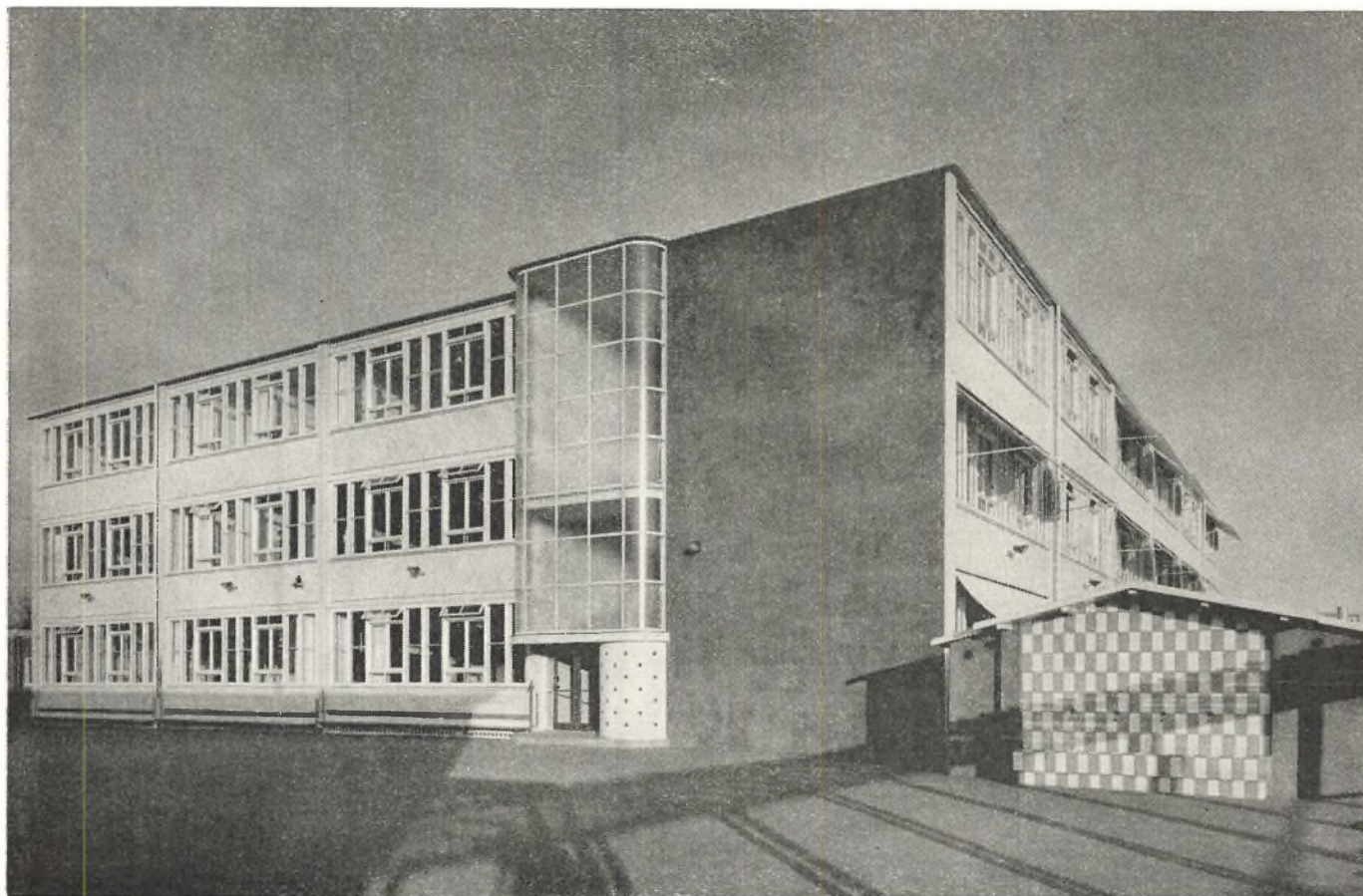
Vi bevæger os nu bort fra vort Udgangspunkt 1888. Kort derefter begynder de københavnske Skolefolk at organisere sig, først Lærerinderne, i 1895 Lærerne. De 2 Kategorier er den Dag i Dag organiserede hver for sig. Organisationerne har haft stor Betydning for Lærerstanden og for Skolen; de har arbejdet baade for økonomisk og pædagogisk Fremgang. Groft sagt kan man maaske udnævne Lærerne til at have været ganske særligt vaagne over for Lønspørgsmaalet, mens et iøjnefaldende stort Antal af Lærerinderne har været særdeles pædagogisk aarvaagne. I 1908 og 1919 er afgørende Lønreformer blevet gennemført. I Aarene 1910—12 er der skarpe Meningsudvekslinger mellem Lærerstanden og Peter Sabroe. Aarene 1922—33 er Lønnedskæringernes Tid. I 1933 hjemler den ny Lov om Skolens Styrelse og Tilsyn Ret til Oprettelse af Forældreraad og Lærerraad ved Skolerne, samt et Fælleslærerraad, og giver Lærerstanden en Repræsentant i den ny folkevalgte Skoledirektion. Denne Skoledirektion, der bestaar af 9 Medlemmer, afløser den, der i 1857 sammensattes saaledes: Københavns Overpræsident, Skoleborgmesteren, en af Stadens Provster eller Sognepræster, plus Skoledirektøren. Ogsaa i den nye Skoledirektion har Skoledirektøren Sæde, uden Stemmeret. Han har til Opgave at være Direktionens Forretningsfører. — Maj 1937 vedtages den ny Folkeskolelov.

Foruden den stærke Udvikling som selve Grundstammen af den københavnske Folkeskole har undergaaet i

A. P. Fossing den københavnske »Almueskole«s 6. Skoledirektør — men den første Skoledirektør, der af Uddannelse var Folkeskolemand.

de 50 Aar mellem 1888—1938 — denne Udvikling kan paapeges baade med Hensyn til Skolebygningernes Antal og Udstyr, Lærerkrafternes Uddannelse og Type, Forholdet mellem Lærere og Elever, Undervisningsmateriellet og -teknikken — er der i en ganske særlig Grad sket Udvikling og Nydannelser, hvad Skolevæsenets Udvikling til Siderne, dets *Udenværker*, angaar. Nogle Eksempler skal nævnes herpaa: 1897 oprettedes de første kommunale Fortsættelseskursus for over 14-aarig Ungdom, en Institution, der har haft rivende Udvikling og i November 1938 havde 21.183 tilmeldte Elever. 1900 oprettedes de første Hjelpeklasser for svagtbegavede Børn; den første Idé til denne Skoleform udkastedes — iflg. H. A. Svane — af Inspektør Borgen paa Gasværksvejens Skole, og Vicedirektør Rolsted tog den kraftigt under Vingerne. I 1908 oprettedes dels Mellemskoleklasser for særlig flinke Elever (iflg. Almenskoleloven af 1903), dels Repetitionsklasser for Børn, der uden at være Sinkere havde svært ved at følge deres Klasses Pensum. 1909 fulgte en Dagarbejdsskole for vanskelige Dreng. 1916 oprettedes særlige Tunghøreklasser, 1921 Taleklasser, 1922 Svagsynsklasser, 1929 en Sangskole, 1935 Læseklasser for Børn med Læsevanskeligheder, 1937 et skolepsykologisk Kontor og Observationsklasser for vanskelige og nervøse Børn. I Periodens sidste Aar, 1938, oprettedes en Friluftsskole for svage Børn, med Forbillede i den af Arkitekterne Lods og Beaudouin tegnede Friluftsskole i Suresnes, nær Paris.

*Skole fra 1938. Skolen ved Sundet (Samosvej, Amager) set fra Vest. Opført af Kaj Gottlob.
Tydeligere kan Afstanden fra 1888 næppe udtrykkes.*

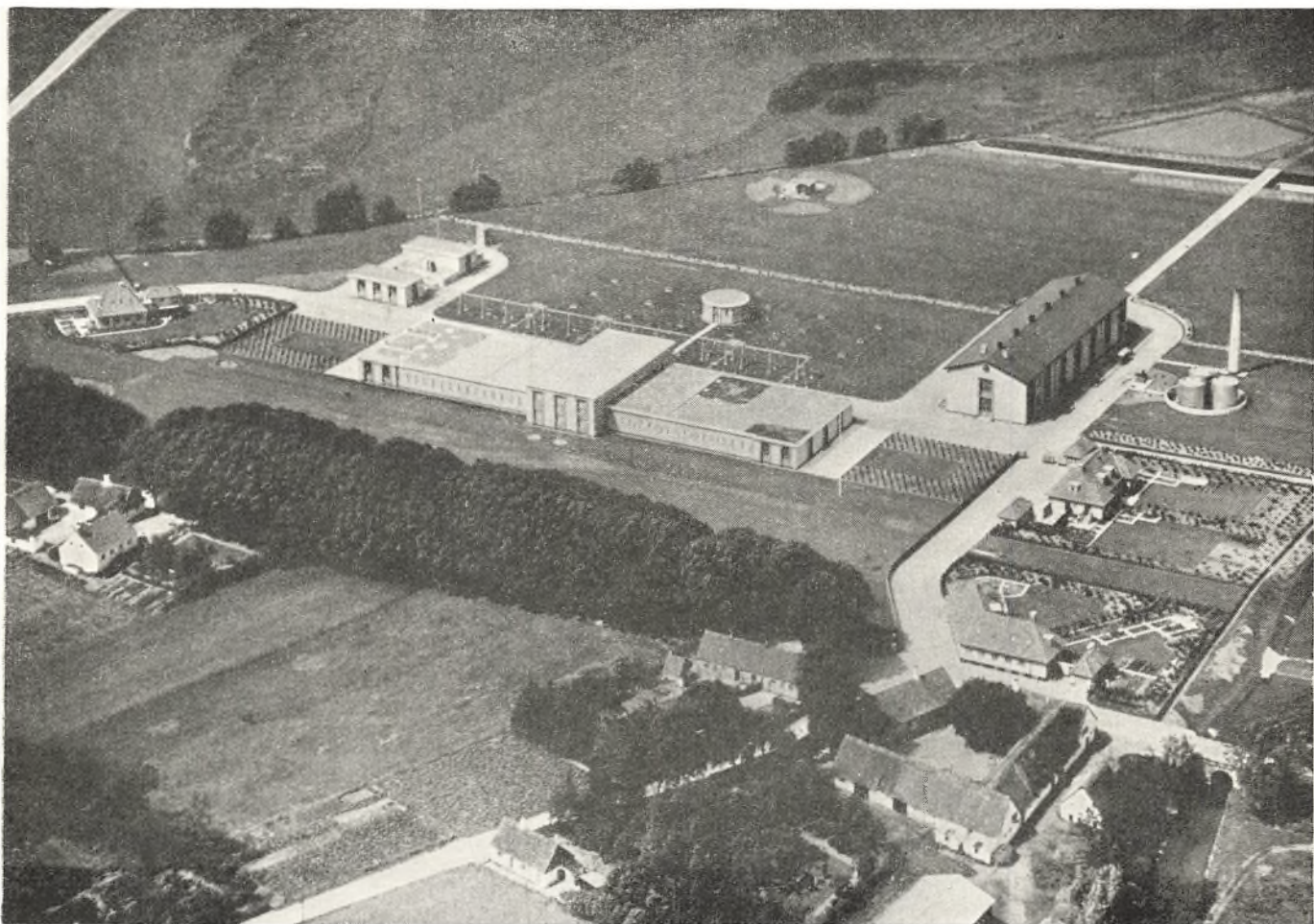
I 1918 oprettedes et Præliminærkursus og i 1921 et Studenterkursus. Et Kapitel for sig er Skolens sociale og hygiejniske Foranstaltninger. Skolebespisningen for trængende Børn var paa privat Initiativ indført allerede i 80'erne; den er i Tidens Løb udviklet til en forebyggende, ernæringshygiejnisk Foranstaltning. I 1890 indrettedes de første Skolebade. 7 Aar senere ansattes de første Skolelæger, der i 1938 var blevet til en Stab paa 18 Skolelæger og 24 Sundhedsplejersker under Ledelse af den i Ordets bedste Forstand fornemme Personlighed, Skoleoverlæge Dr. *Gustav Jørgensen*, der siden er afgaaet ved Døden og afløst af den dybt interesserede Dr. Knud Bojlèn. I 1922 indførtes Skoletandplejen.

Formentlig vil man gennem denne Skildring have faaet et overbevisende Indtryk af Skolevæsenets Udvikling i den her omhandlede 50-Aars Periode. Men lad os alligevel, paa Falderebet, lukke op ogsaa for Beretningen om Københavns kommunale Skolevæsen (som det nu hedder) for *Skoleaaret 1938—39*. Vi finder i dette Aar Borgmester *Kaper* som Formand for Skoledirektionen (gennem mangfoldige Aar Byens initiativrige Skoleborgmester og allerede stærkt aktiv ved Gennemførelsen af Loven af 20. Marts 1918 om den højere Undervisning i Hovedstadskommunerne) og blandt Vice-direktørerne *H. A. Svane*, der som en af de Skolefolk,

der har gjort det meste af 50-Aars-Perioden med, skylder os en kulturhistorisk Skildring af den københavnske Skole i hans Tid.

Idet man erindrer Tallene fra 1888 vil man forbavses over, at Skolevæsenet d. 31. December 1938 omfatter ikke mindre end 67 *Skoler*, foruden Dagarbejdsskolen. *Elevantallet* var 60.174. Børnene undervistes af 2126 *Skolefolk*. Der stræbtes henimod, at alle Skoler lukkes Kl. 2 (50 Aar tidligere lukkedes de Kl. 6). Der fandtes kun 18 anerkendte private Skoler. Talrige Skolebørn udsendtes paa de af københavnske Lærere og Lærerinder oprettede og ledede Svagbørns- og Feriekolonier for københavnske Skolebørn. Aarsberetningen fortæller endvidere om Gabriel Jensens Ferieudflugter, om Rekordtal af Københavnerbørn paa Ferie i Landbohjem, om Skolehaver, Skolescene, pædagogisk Studiesamling, Museumsbesøg, Idrætsdag, moderne Skolekøkkener, Lysbilledmateriale, Skolebotanisk Have, Tuberkulosebekæmpelse i Skolerne og om 2 splinternye, eventyrligt udstyrede københavnske Skoler (begge fra 1938): Grundtvigsskolen og Skolen ved Sundet. Altsammen Meddelelser, der vilde have faaet Læsere af 1888 til at segne fuldstændig chokeret om. Forhaabentlig vilde vi have Grund til det samme, om vi i Dag fik Lejlighed til at blade i den fyldige »Beretning om Københavns kommunale Skolevæsen for Skoleaaret 1988—89«.

POUL BILLGREN

Københavns Vandforsyningsanlæg ved Lejre.

KØBENHAVNS KOMMUNES TEKNISKE INSTITUTIONER

Af Overborgmester H. P. SØRENSEN

Af de Produkter, som en Bys Borgere har mest Brug for, maa man vistnok sætte Vandet forrest. Naar man derfor skal skrive om Københavns kommunale Værker, maa *Vandforsyningen* absolut siges at være den første og den vigtigste, og den er ogsaa den ældste.

Allerede Christian III begyndte at lede Vand ind til sin Hovedstad, for at Slottet og Adelspalæerne kunde faa Vand paa en nem Maade. Men det var heller ikke mere end som saa. Enkelte gravede Rønder ind til Byen, det var det hele. Efterhaanden tog ogsaa »gemene« Borgere Vand derfra, hvilket medførte, at de naturligvis maatte betale derfor.

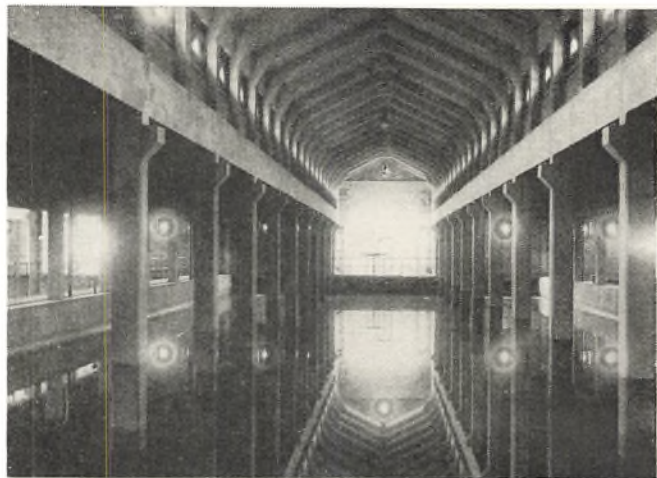
Egentlig kommunal kan dog denne Vandforsyning ikke siges at være. Det er først den ved Kommunalforfatningen af 1840 fremtrædende Kommunalbestyrelse, som for Alvor tager fat paa den Opgave at spekulere over Byens Forsyning med Vand. En Kommission blev

nedsat, Planer blev udarbejdet, og i 1853 vedtog Borgerrepræsentationen at henvende sig til Indenrigsministeriet med Anmodning om Tilladelse til at indrette et særligt Vandværk, hvis Vand for en væsentlig Del skulde skaffes ved artesiske Boringer uden for Byen og ledes ind til denne.

Netop samme Aar ramtes Byen af den store Koleraepidemi, hvorunder 4.000 Mennesker døde, og dette var vel nok medvirkende til, at man fik Vandværket, og endda et Værk, som blev meget moderne maalt efter Datidens Forhold. De fleste af Europas Byer fik — og faar for en stor Del endnu — deres Vand fra Floder, som løber igennem Byen, eller fra Søer i Omegnen. De københavnske Planer gik ud paa at foretage Boringer i Omegnen og lede dette friske, sunde, kimfri Vand ind til Opsamlingsstedet, som den Gang var Damhussøen. Fra Damhussøen skulde det ledes i en stor Rørledning

Vandboring ved Hule Mølle.

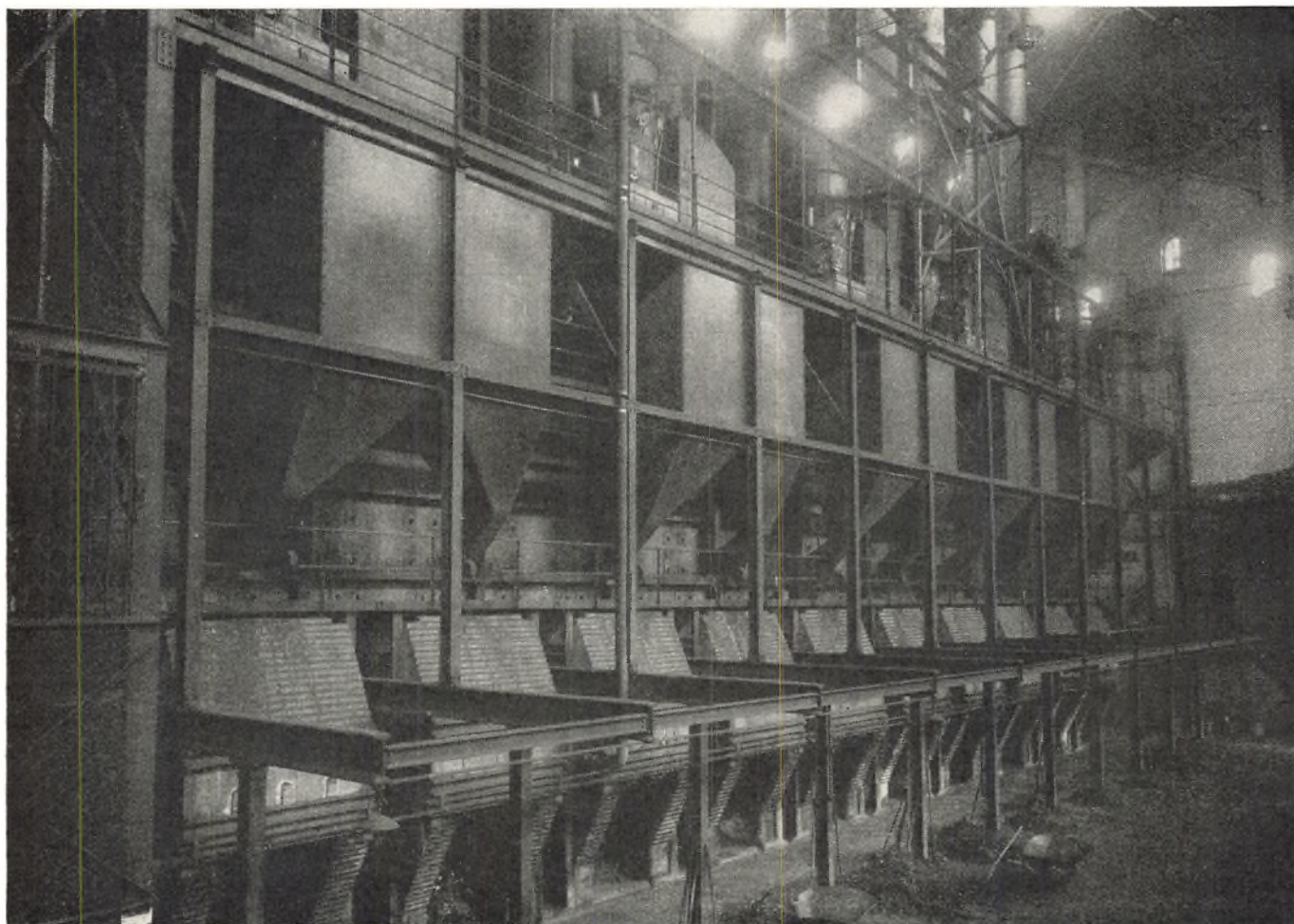
Filterbygning, Vandværket ved Islevbro.

ind til St. Jørgens Sø, derfra ned i nogle Filtre og ind til en Pumpestation i det gamle Voldterræn.

Efter Ministeriets Godkendelse blev Planen ført ud i Livet, og i 1858 aabnedes dette Københavns første kommunale Vandværk. I de snart 90 Aar, der er gaaet, er Vandforsyningen til Hovedstaden gennemgaaet en rent ud fantastisk Udvikling, som har medført, at København maa hente sit Vand milevidt fra Byen, og at næsten hele det vandrige Nordsjælland maa levere sit Overskud af Vand til København. De første Boringer

foretoges omkring Harrestrup Aa ved Damhussøen, siden gik man videre til Taastrup, til Søndersø, hvor man har rige Kilder, derefter til Lejre, og nu staar man for at skulle bygge Anlæg helt oppe i Nærheden af Arresø og derfra lede Vandet ind til Byen.

Det første Aar, 1860, oppumpedes 19 Mill. Tønder Vand (1 Tønde Vand er ca. 130 Liter), hvilket var et gennemsnitligt Forbrug af 46 Potter pr. Indbygger. I Aaret 1944, som havde meget store Restriktioner med Hensyn til Vandforbrug, oppumpede Københavns Vand-

Ovnanlæg paa Østre Gasværk.

Udsigt over Valby Gasværk fra Gasbeholder II.

forsyning over 48 Millioner Kubikmeter, hvilket svarer til et gennemsnitligt dagligt Forbrug af 162 Liter pr. Indbygger.

Det siger sig selv, at en Storbys Vandindvindingsanlæg er overordentligt kostbart. Borgerne tænker ikke over det, naar de bruger løs af Vandet, de regner Vandet for at være gratis. Men Fremskaffelsen og Transporten ind til Byen er langt fra gratis. Vandindvindingsanlæggene staar i Byens Regnskab opført til en Værdi af over 80 Mill. Kr., og de aarlige Driftsudgifter ligger mellem 9 og 10 Mill. Kroner.

Til Gengæld kan det sikkert siges, at København er en af de europæiske Byer, der har det bedste Vand. Alt Vand er Kildevand fra artesiske Boringer. Der anvendes intet Overfladevand fra Søer eller Vandløb. Københavns Vand er saa frit for Bakterier, som noget Vand kan være, og tilpas jernholdigt. Det er ikke uden en vis Interesse, at Vandforsyningen i Forbindelse med sine Ledninger, umiddelbart før disse gaar ud til Forbrugerne, har en Beholder med smaa spillevende Fisk. Ved Forurening eller Forgiftning af Vandet vilde disse reagere omgaaende, men det sker ikke.

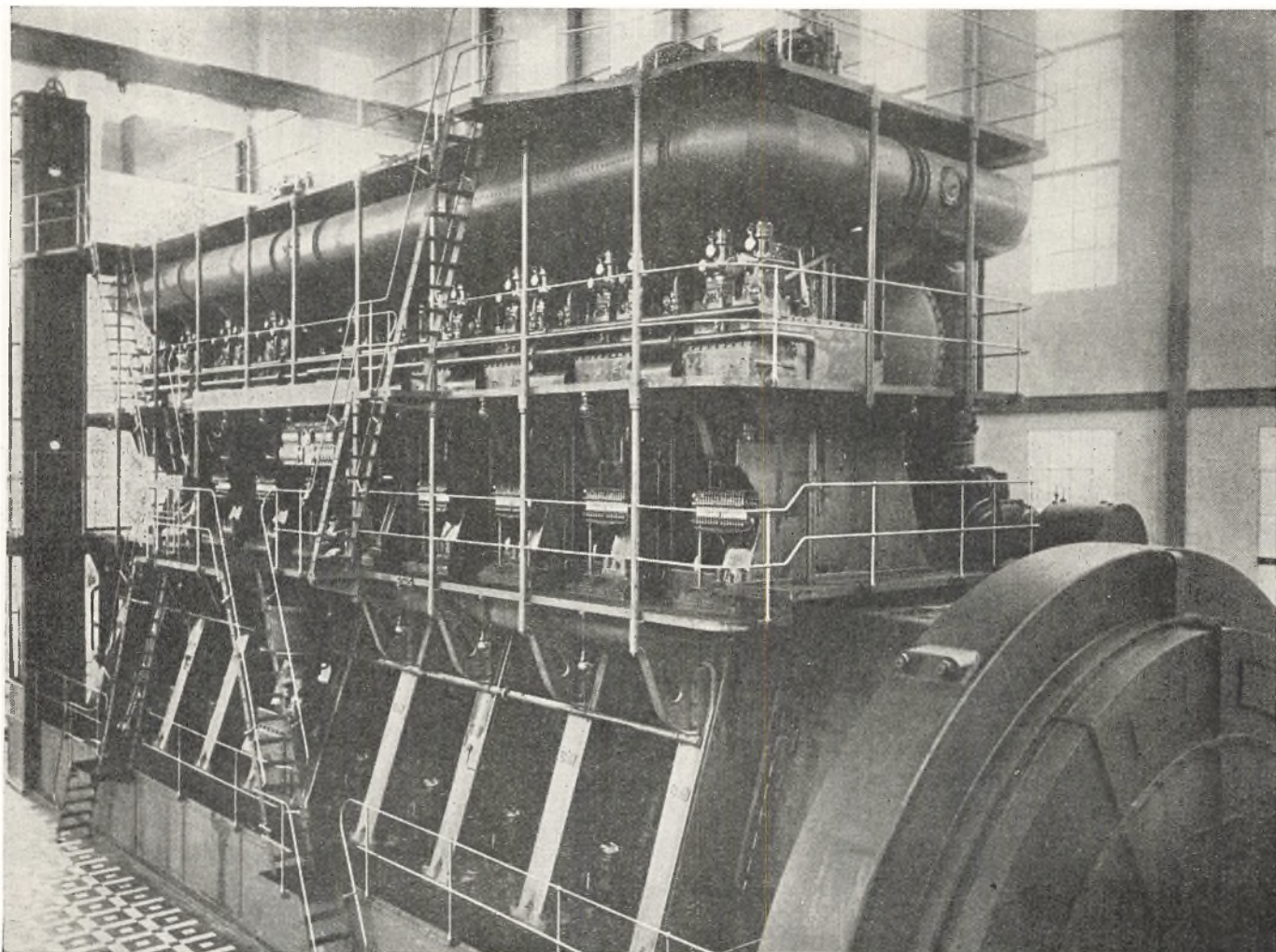
Problemet at skaffe Vand til en voksende Storby med et stigende Forbrug er meget alvorligt. Naar København i Løbet af 10—20 Aar har indkorporeret Arresøegnen under sit Vandindvindingsomraade, er det et Spørgsmaal, hvor man da skal gaa hen. Til Sydsjælland eller til Midtsjælland? Og er der noget her at skaffe? Mange

vil mene, at vi, som ligger saa nær Havet, dog sagtens maa kunne klare os. Men Øresunds Vand kan, selv om det kun er lidt salt, ikke anvendes uden meget store Omkostninger. Maaske finder Teknikerne en Dag Metoder til at afsalte og rense Havenes Vand, saaledes at vi ikke behøver at gruble over fremtidig Vandmangel.

Gasværkerne.

København kom sent med paa det Omraade, der hedder Gasforsyning. London havde allerede sit Gasværk i 1814, nogle danske Provinsbyer, Odense, Randers og Aalborg 1853, men først i 1857 tændtes den første Gaslygte i København. Det er mærkeligt for os at høre, at Gasværkerne i Begyndelsen byggedes med den Opgave at skaffe Belysning paa Gaderne. Nu er man de fleste Steder gaaet over til elektrisk Belysning, ikke alene i Forretninger og Hjem, men ogsaa paa Gader, og det er kun i Sidegaderne, man ikke endnu har faaet afløst Gassen.

Det første Gasværk byggedes paa Vesterbro og laa ved Havnen. Det var Vestre Gasværk, og det laa der, hvor nu Kødbyens hvide Funkishuse lyser op i Hverdagen. Arbejdet blev overladt til et engelsk Firma, og hele Anlægget kostede 1,9 Mill. Kr., en efter Datidens Forhold stor Sum. Særlig stærkt gik det ikke med Produktionens Vækst. I Vinteren 1867 naaede man op paa et Døgnforbrug af lidt over 30,000 m³ — en Tiendedel af det nuværende, skønt Elektriciteten siden er kommet

Den store Dieselmotor paa H. C. Ørsted Værket.

til og paa Belysningsomraadet har slaet Gassen ud. Med Anvendelse af Gas i Køkkenerne gik det meget trægt. I 1865 var der i hele København installeret 983 Kogeapparater, og i 1880 var Antallet naaet op til 4.500. Først i det sidste Tiaar af forrige Aarhundrede begynder denne Udvikling at tage Fart, indtil Gassen nu er det almindelige Kogemiddel i langt de fleste Hjem.

1878 aabnedes Københavns andet Gasværk, Østre Gasværk, og i 1907 begyndte Valby Gasværk, det hidtil største, sin Produktion. Efter en større Udvidelse af dette sidste Værk blev Vestre Gasværk, som efterhaanden var blevet helt umoderne, nedlagt.

Nu efter Krigen staar Københavns Kommune foran en absolut nødvendig Udvidelse af Gasproduktionen. Det er Tanken at bygge et nyt Centralgasværk og nedlægge de to gamle. Teknikken skrider hurtigt frem i vore Dage, og det er urentabelt at fortsætte Driften paa Værker med forældet Teknik. Men det er en meget bekostelig Sag at bygge et saadant Gasværk. Det vil koste op imod 100 Mill. Kr., og det danske Samfunds Økonomi er efter den tyske økonomiske Blodtapning ikke den allerbedste.

Ved et Gasværks Produktion er naturligvis Gassen Hovedproduktet. Men efterhaanden er Biprodukterne næsten af ligesaa stor økonomisk og samfundsmæssig Be-

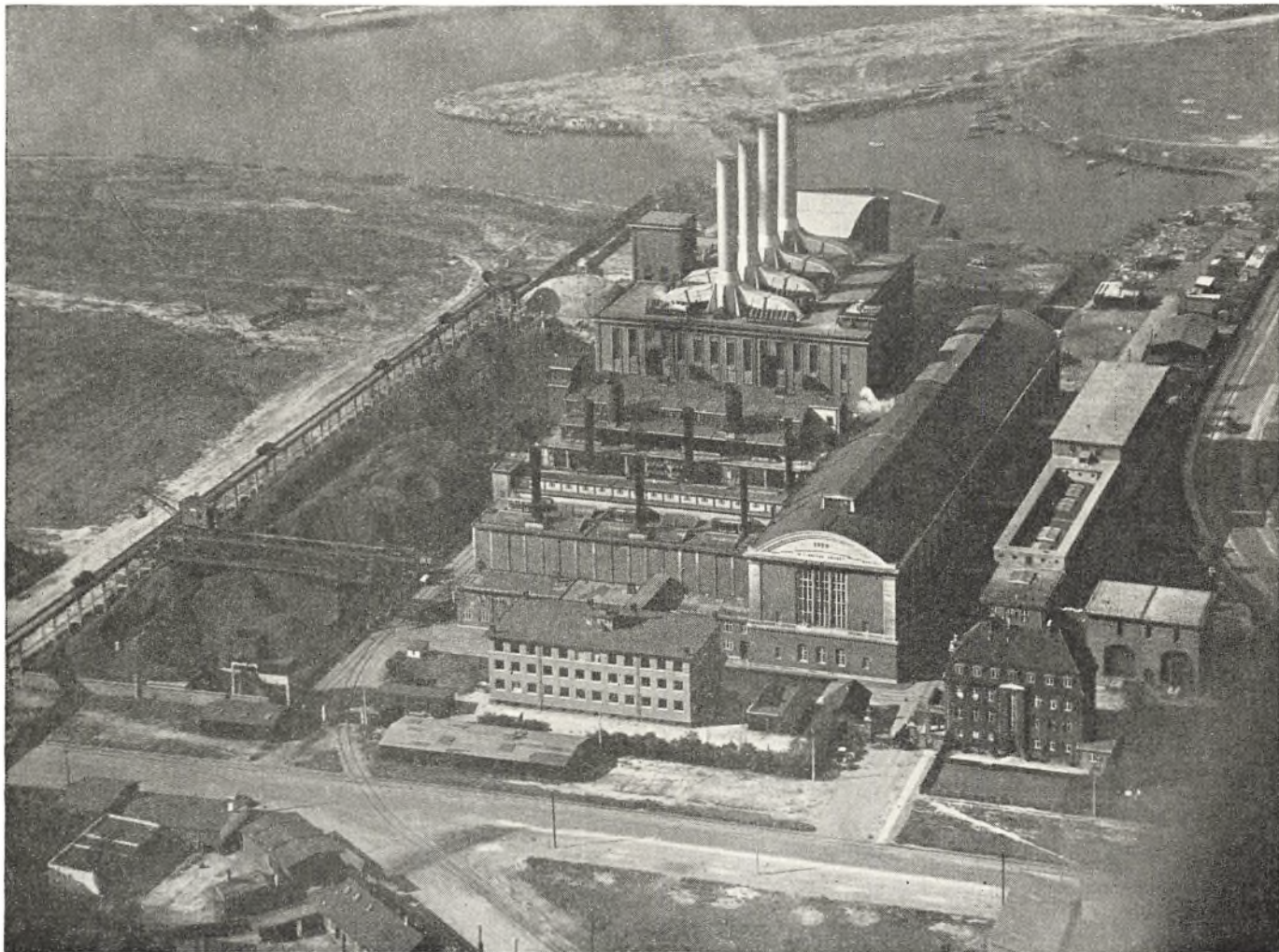
tydning. Ikke alene produceres en Mængde *Koks*, der sælges til Opvarmning i Hjemmene, men der produceres store Mængder *Tjære*, *Benzol* og *Ammoniak*, hvilket har stor Betydning ved at mindske Importen af disse Varer.

Man har talt om, at Elektriciteten vilde slaa Gassen ud, ogsaa i Køkkenerne. Ingen kan naturligvis vide det. Det er jo heller ikke umuligt, at Videnskaben en Dag vil skænke os Midler, der kan slaa Elektriciteten ud som Kraft, f. Eks. Atomenergien. Men en Kendsgerning er det, at Gassen anvendt til Kogning stadig er den mest økonomiske Brug af Kullene. Og medens Gassen begyndte som et Belysningsmiddel, er i de senere Aar en Række Industrier, bl. a. Bagerier og Metalsmelterier, gaaet over til at anvende Gas i deres Virksomheders Ovne.

Elektricitetsværkerne.

Ingen Form for produceret Kraft har været Genstand for en saa rivende Udvikling som Elektriciteten. Den er en saa nødvendig Del af vort daglige Liv, at vi nærmest forestiller os, at den har eksisteret i flere Aarhundreder. Og dog er der ikke gaaet mere end godt 60 Aar, siden *Edison* byggede sin første Dynamo og tændte sin første elektriske Glødelampe.

København fik sit første Elektricitetsværk i 1892. Det byggedes i Gothersgade, midt i Byens Hjerte, fordi

H. C. Ørsted Værket.

man den Gang mente, at Værket maatte ligge saa nær Forbrugerne, Forretningslivet, som muligt. Nu spiller Afstanden ingen Rolle for den elektriske Strøm, og nu lægger man Elektricitetsværkerne ved Kaj, hvor de kan faa deres Kul uden for store Transportomkostninger.

Hvor voldsom denne Udvikling har været, faar man et levende Indtryk af gennem nogle Tal. Da Gothersgades Elektricitetsværk blev bygget, havde det en Kapacitet paa 930 kWh, nu er de københavnske Værkers Kapacitet 180,000 kWh. I 1892 var Ledningsnettet 28 km, medens der i 1940 fandtes 2.000 km Ledninger.

Allerede i 1898 maatte man sætte det næste Værk i Drift, Vestre Elektricitetsværk, og i 1902 kom dertil Østre Elektricitetsværk. De tre Værker udvidedes i de følgende Aar, men under den første Verdenskrig saa man sig nødsaget til at projekttere et nyt, der skulde være det største i Norden. I 1920, Hundredaaret for H. C. Ørsteds Opdagelse af den elektriske Strøms Indflydelse paa Magnetnaalen, aabnedes H. C. Ørsted Værket, der fik sit Navn som en Hyldest til den store, danske Forsker.

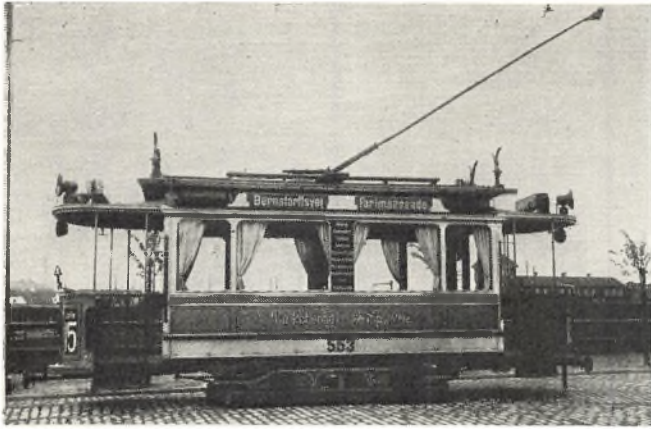
H. C. Ørsted Værket er et imponerende, fuldt moderne Anlæg med sine mange Kedler, Turbiner og Dynamoer, med sine Tavlesale og mangehaande for Læggfolk uforstaaelige Installationer. For nogle Aar siden

anskaffede Kommunen hos Burmeister & Wain en meget stor Dieselmotor, før Krigen i hvert Fald den største i Verden. Det var en Haandsrækning til det danske Verdensfirma, og selv om Maskinen ikke har kunnet arbejde i Krigsaarene 1940—45 paa Grund af Manglen paa Dieselolie, har Kommunen ingen Anledning haft til at fortryde Anskaffelsen.

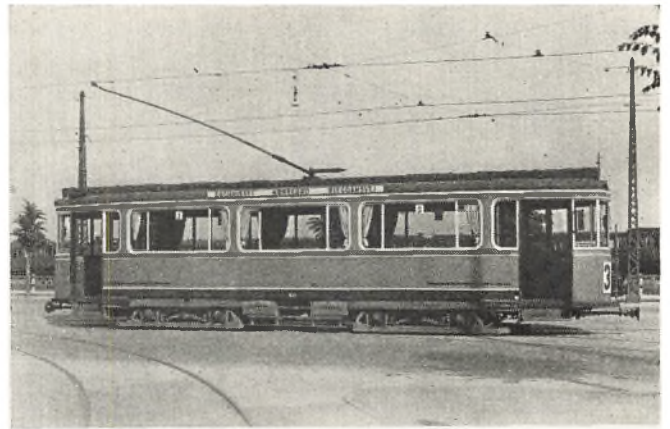
De københavnske Elektricitetsværker er en meget omfattende Virksomhed. Der leveredes i Aaret 1944 (under Restriktionerne) ikke mindre end 229 Millioner Kilowatt Strøm, hvilket i Penge var en Omsætning paa 46 Millioner Kroner. Ogsaa Elektricitetsværkerne staar nu efter Krigen foran store Udvidelser. Kommunalbestyrelsen har allerede bevilget en ny Turbine til H. C. Ørsted Værket, og i 1947 er det vedtaget at opføre et nyt Kraft-Varmeværk paa Østerbro, beliggende Nord for Frihavnen. Elektricitetsværkerne har ogsaa siden 1926 etableret en Varmeproduktion, som leverer Varme til en Række store Institutioner og Forretninger, en Produktion, der uden Tvivl har Fremtiden for sig paa visse begrænsede Omraader.

Sporvejene.

Selv om Sporvejene ikke kan siges at være et kommunalt Produktionsværk, er det dog en teknisk Insti-

Den første elektriske Sporvogn. Hovedtype for enetages Motorvogn.

Moderne Sporvogn. Fireakslet Motorvogn.

tution, som ogsaa fortjener et Par Ord, naar Magistratens 5. Afdelings Arbejdsomraade omtales.

Saa tidligt som i 1863 aabnedes den første Sporvejslinie, som gik fra St. Annæ Plads over Kongens Nytorv og Slotsholmen, gennem Stormgade, Filosofgangen og ud ad Vesterbrogade til Frederiksberg Runddel. Senere forlængedes den nordpaa ud ad Østerbrogade til Vibenshus. Det var dog ikke nogen kommunal Foranstaltning, men startedes af den store Finansmand Tietgen, som det Aar stiftede »Københavns Sporvejs Selskab«. I de følgende Aar gik det stærkt med Oprettelsen af Linier og Dannelsen af Selskaber, hvilke i 90'erne efterhaanden gik op i Tietgens Selskab med en omkring Aarhundredskiftet foregaaende Elektrificering for Øje.

I Befolkningen rejstes imidlertid paa Grund af Utilfredshed med Selskabets Drift Krav om Kommunens Overtagelse af Sporvejene. Det førte til en aarelang og ofte bitter politisk Strid, som endelig i 1911 resulterede i en Overenskomst med Selskabet, efter hvilken Kommunen overtog baade Materiel og Personel. Betalingen var 15,2 Mill. Kr.

Man er i Almindelighed tilbøjelig til at lovprise den private Drift paa offentlig Drifts Bekostning. Københavns Drift af Sporvejene er et Eksempel paa, at

det offentlige ogsaa kan drive Forretningsvirksomhed rationelt. Der vilde næppe have raadet tilsvarende Tilfredshed som nu med Sporvejene, hvis de stadig var private.

I 1919 overtog København det hensygnende frederiksbjergske Selskab, og Fællestaksten indførtes til Glæde for begge Kommuners Beboere.

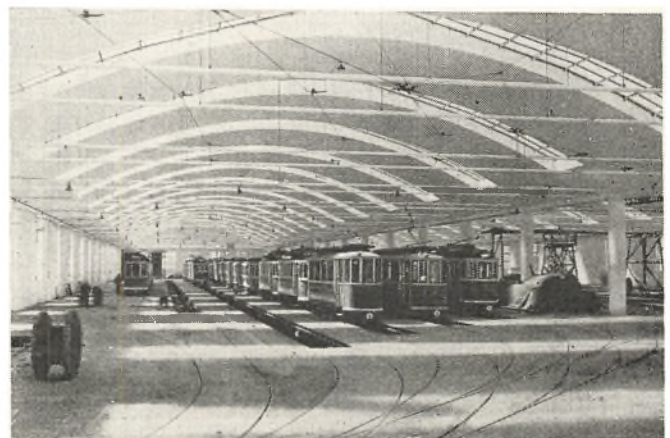
Københavns Sporveje har nu bredt sit Linienet som et Edderkoppespind over Byen og dens Omegn. Buslinier er oprettet i Yderdistrikterne og ind gennem Strøget. Ved et udmærket Samarbejde med Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs A/S kan nu Københavnerne køre helt ud til Dyrehaven i den samme Sporvogn. Med et særligt Omstignings- og Rabatsystem har man gjort de københavnske Sporveje til de billigste i Europa. Ogsaa teknisk har man holdt en Førerstilling. Fra Sporvejenes Hovedværksted, hvor man selv bygger sine Vogne, har man kunnet hjælpe andre Byer ud fra de Erfaringer, man har indhøstet gennem Aarene.

Ikke mindst under de seneste Krigsaar har Sporvejene haft deres store Betydning. Efterhaanden som alle andre Trafikmidler svigtede, fik Sporvejene mere og mere at bestille. I 1945 befordredes der 230 Mill. Passagerer, og Sporvejene har et Regnskab, der balancerer med 45 Mill. Kr.

H. P. SØRENSEN

Fra Sporvejenes Hovedværksted. Ankerværkstedet.

Valby nye Remise.

KØBENHAVNS SOCIALFORVALTNING

GENNEM DE SIDSTE 50 AAR

Af Socialdirektør, cand. jur. RUD. CONRAD

Det seneste halve Aarhundrede har været præget af en stærk Udvikling af den danske Sociallovgivning. Gaar man tilbage til 1892, staar man ved et Mærkeaar inden for denne Lovgivning og dermed ogsaa inden for Københavns Socialforvaltning — eller som det hed: Københavns Fattigvæsen.

Den 1. Januar 1892 traadte nemlig to betydningsfulde Love i Kraft: Fattigloven af 9. April 1891 og Loven af samme Dato om »Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet«.

Forud for 1892 blev al Hjælp fra det offentlige ydet som Fattighjælp og med dennes Retsvirkninger, hvad enten Trangen til Hjælp skyldtes Sygdom eller Arbejdsløshed, Alderdom eller Invaliditet, Arbejdsuvilje eller Drikfældighed. I Modsætning hertil gav Fattigloven af 1891 Adgang til visse Arter af Hjælp uden Fattighjælps Virkninger. Men navnlig blev ved Loven om Alderdomsunderstøttelse Forsorgen for de »værdige« gamle taget bort fra Fattigvæsenet. Man lagde ved Gennemførelsen heraf betydelig Vægt paa det ydre Apparat og stræbte efter at gennemføre en saa fuldstændig Adskillelse som mulig mellem Fattigunderstøttelse og Alderdomsunderstøttelse. Administrationen af Alderdomsunderstøttelsen blev derfor ikke varetaget gennem de eksisterende 12 Fattigdistrikter, men blev henlagt til 3 (senere 4) nyoprettede Kredskontorer.

Det samlede Antal Fattigunderstøttede i København udgjorde den 31. December 1890 12.264, hvoraf knapt Halvdelen modtog fast Almissehjælp i Hjemmet. I 1895, efter at Alderdomsunderstøttelsesloven havde været i Kraft i nogle Aar, udgjorde Middeltallet af Alderdomsunderstøttede 5.960, medens Middeltallet af Fattigunderstøttede var faldet til 11.169.

Den væsentlige Fordel ved Alderdomsunderstøttelsen var for Modtageren, at den blev ydet kontant, og at den ikke — som Fattighjælp — medførte diskvalificerende Retsvirkninger. Men ellers lignede Alderdomsunderstøttelsen Fattighjælpen; man har da ogsaa ligefrem kaldt den for en finere Fattighjælp. Den blev saaledes ligesom Fattighjælpen udmaalt efter Skøn, men noget rundeligere end Fattighjælpen. De første »Grundregler« gik ud paa, at der i Tilfælde af fuldstændig Arbejdsudygtighed kunde ydes 20 Kr. maanedlig til en Mand og 16 Kr. maanedlig til en Kvinde, hvilket Beløb i Tilfælde af særlig Svagelighed kunde forhøjes til 25 Kr. maanedlig. Kontant Kapital udelukkede i Almindelighed fra Alderdomsunderstøttelse.

Grundreglerne blev flere Gange revideret og Taksterne sat væsentligt op. Deres Betydning bortfaldt tillige-

med »Skønnet« ved Aldersrentelovgivningens Gennemførelse i 1922, hvorefter Aldersrenten fastsættes efter de i Loven givne Takster. Til Sammenligning kan anføres, at Aldersrenten til en enlig Mand med Tilgangsalder 70 Aar og uden væsentlige Indtægter i 1945 var 118,25 Kr. maanedlig og til en enlig Kvinde 110,75 Kr. maanedlig, bortset fra de særlige Tillæg, som der var Adgang til at oppebære.

En Nydannelse, som Loven om Alderdomsunderstøttelse medførte, var Oprettelse af Alderdomshjem, hvorved man tilstræbte at skabe Hjem for gamle, der ikke kunde klare sig uden det Tilsyn og den Pleje, der kunde ydes i en Stiftelse. Set i Forhold til tidligere Tid, hvor saadanne gamle blev anbragt i Fattigaardene sammen med arbejdsmodvillige, Betlere, Vagabonder o.s.v., var dette et betydeligt socialt Fremskridt.

Fattighjælpen bestod i stort Omfang af Naturalhjælp saasom Brød, Middagsmad til Børn, Sengehalm m. v., og kun i ringere Omfang af Pengehjælp, bortset fra Husleje. Efterhaanden som Aarene gik, blev Fattighjælpen mildnet; Pengehjælp fortrængte i stigende Grad Naturalhjælpen, og det blev fastslaaet, at ingen trængende maatte henvises til en Fattiganstalt, medmindre denne Art af Forsørgelse efter samtlige Omstændigheder netop bedst egnede sig for den paagældende. Medens i Aaret 1890 ca. 3.000 Personer havde Ophold i Fattigvæsenets Stiftelser, faldt Tallet i Aaret 1900 til ca. 2.400, og i 1920 til ca. 1.300. Dette stod sikkert i Forbindelse med den Tendens, som beherskede Lovgivningen i Retning af efterhaanden at unddrage flere og flere Omraader af den offentlige Hjælp fra den egentlige Fattighjælp og dennes Retsvirkninger, saaledes at der opstod en Sondring mellem »egentlig« og »uegentlig« Fattighjælp. Allerede Fattigloven indeholdt saadanne Undtagelser, hvoraf navnlig kan fremhæves den saakaldte fortsatte Sygekassehjælp, som stod i Forbindelse med den samtidige Lovgivning om statsanerkendte Sygekasser. Af Bestemmelser, der efterhaanden kom til, kan navnlig fremhæves: Fabrikloven af 1901, hvorefter Barselhvilehjælp ikke skulde have Fattighjælps Virkning; endvidere Blindeloven af 1914, Loven af 1913 om Understøttelse til Børn af Enker samt Alimentationslovene af 1908 og 1913 om forskudsvis Udbetaling af Børnebidrag, Invalidrentelovgivningingen af 1921 m. v. Middeltallet af understøttede Personer 1920—21, der i alt udgjorde 31.748, fordelte sig eksempelvis med 13.769 paa Aldersrente, 6.253 paa Enkebørnsunderstøttelse, 2.616 paa uegentlig Fattighjælp og kun 4.110 paa egentlig Fattig-

Skrædderloftet paa det gamle Almindelig Hospital. Efter Maleri af Alfred Schmidt. Københavns Bymuseum.

hjælp. Medens saaledes 3,92 % af Befolkningen i 1890 modtog egentlig Fattighjælp, var det tilsvarende Tal i 1920—21 kun 0,73 %.

Bestræbelserne for at komme bort fra Fattighjælpens Virkninger viste sig ogsaa paa anden Maade, saaledes med Hensyn til Eftergivelse af Fattighjælp. Saadan Eftergivelse havde man tidligere stillet sig meget afvisende overfor, men Fattigloven indeholdt nu en særlig Bestemmelse om Mulighed for Eftergivelse. Bortset fra de Enkelttilfælde, hvor Eftergivelse fandt Sted efter særlig Ansøgning, meddelte Kommunalbestyrelsen generelle Eftergivelser i 1906 i Anledning af Kong Christian IXs Død, 1909 i Anledning af 250-Aarsdagen for Stormen paa København, 1912 i Anledning af Tronskiftet, 1920 i Anledning af Genforeningen, 1922 ved Kongeparrets Sølvbryllup, 1924 i Anledning af 75-Aarsdagen for Grundloven, 1928 i Anledning af 800-Aarsdagen for Ab-

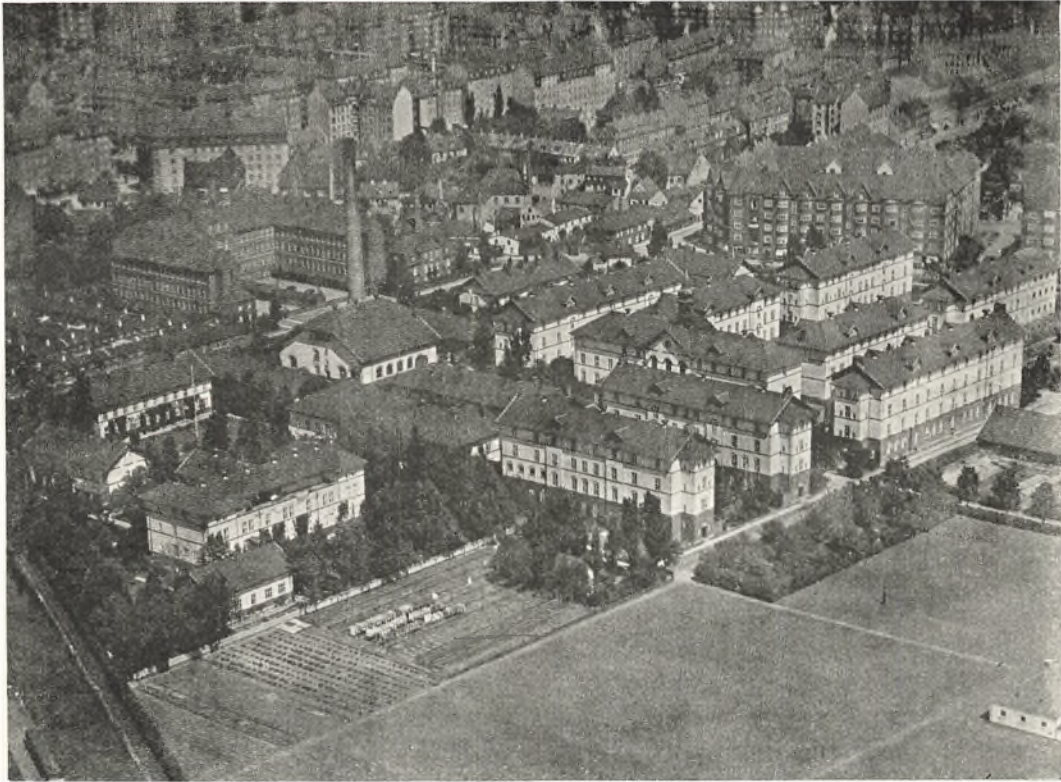
salons Fødsel og 1930 i Anledning af 10-Aarsdagen for Genforeningen.

I 1895 forsøgte man et interessant Eksperiment med at yde visse trængende Personer Hjælp i Form af Arbejde, den saakaldte Arbejdshjælp, der ydedes dels som »Arbejdsfrihjælp«, dels som »Arbejdsfattighjælp«. Den førstnævnte anvendtes over for arbejdsløse Ansøgere, som ikke tidligere eller dog ikke i de senere Aar havde modtaget Fattighjælp, samt i Tilfælde, hvor der syntes at være Udsigt til, at vedkommende atter vilde kunne klare sig ved egne Kræfter, naar han blot blev holdt oppe en kort Tid, som Regel 2—3 Uger; Arbejdslønnen blev da opført som Vederlag for Arbejde og ikke som Fattighjælp. Arbejdsfattighjælpen blev derimod anvendt over for arbejdsløse, som i Øjeblikket modtog eller fornylig havde modtaget egentlig Fattighjælp, og Arbejdslønnen blev opført som Fattighjælp. Man ventede sig ikke noget stort Resultat af Forsøget, dels fordi det var vanskeligt at skaffe Arbejde til noget stort Antal Personer, dels — og navnlig — fordi det ansaas for absolut nødvendigt kun at yde en meget beskeden Betaling for Arbejde for ikke at risikere, at der i Tider med stor Arbejdsløshed skulde blive for stærk Tilstrømning. Det viste sig da ogsaa, at Benyttelsen af Ordningen blev særdeles ringe, endog ringere end ventet, og Forsøget blev derefter hurtigt opgivet.

Et vigtigt Led i Bestræbelserne for at undgaa Fattighjælpens Virkninger var det, at Kommunalbestyrelsen i 1903 besluttede ganske ekstraordinært at yde Københavns Understøttelsesforening et Tilskud paa 50.000 Kr. til Uddeling til arbejdsløse, et Tilskud, som forhøjedes det følgende Aar, og i øvrigt derefter ydedes i en Aarrække. Hermed havde man etableret Understøttelsesfor-

Ladegaardens Façade mod Aaboulevarden i 1907.

Sundholm i Fugleperspektiv.

eningens saakaldte »kommunale Afdeling«, der virkede indtil Hjælpekassens Oprettelse i 1921. Navnlig i Aarene under og umiddelbart efter forrige Verdenskrig udøvedes gennem denne kommunale Afdeling en meget omfattende Hjælpevirksomhed, og der udbetaltes kommunale Midler til et samlet Beløb af godt 21 Mill. Kr. I Fortsættelse af denne Virksomhed oprettedes Kommunens Hjælpekasse, der virkede fra 1921 til 1. Oktober 1933 og uddelte Understøttelser til et samlet Beløb af ca. 120 Mill. Kroner.

•

Forsørgelsesvæsenets Stiftelser bestod i 1892 af Ladegaarden, Almindelig Hospital, Sct. Johannes Stiftelse og Alderdomshjemmet.

Ladegaarden (ved Aaboulevard) afløstes i 1908 af Arbejdsanstalten Sundholm, der blev opdelt i 3 Afdelinger, nemlig Arbejdsanstalten, Tvangsarbejdsanstalten og Sygehuset, af hvilke den første var beregnet for voksne arbejdsduelige Personer, som var ude af Stand til at ernære sig selv og trængte til Ophold paa en Stiftelse. Forretningsgangen blev den — i øvrigt stadig gældende — at Politiet afleverede de Personer, som enten havde meldt sig selv, eller som var optaget som erhvervs- og subsistensløse. De blev anbragt ved passende Arbejde, saa vidt muligt svarende til deres Evner og tidligere Erhverv.

Tvangsarbejdsanstalten var beregnet paa at modtage dels Personer, som ved Domstolene var idømt Tvangsarbejde for Betleri, Alfonseri, Løsgænger m. v., dels Personer, der var tilpligtet at afsone Underholdsbidrag.

Sygehuset var beregnet paa at modtage Patienter fra Anstaltens andre Afdelinger.

Belægningen paa Arbejdsanstalten har været stærkt nedadgaaende, nemlig fra ca. 760 i 1890 til ca. 400 i 1930.

Almindelig Hospital overflyttedes i 1892 fra Amaliegade til nyopførte Bygninger i Nørre Allé. Denne Stiftelse husede Stadens gamle fattige og syge, for saa vidt de ikke oppebar Alderdomsunderstøttelse, samt tillige enkelte yngre Personer, der paa Grund af uhelbredelig Sygdom eller Vanførhed ikke kunde klare sig ude. Der var Adgang for Beboerne til at beskæftige sig med Arbejde af forskellig Art, og hele Tilværelsen blev saa fri, som det var foreneligt med Ro og Orden paa en Anstalt. Ogsaa for denne Stiftelses Vedkommende gælder det, at Belægningen var stærkt nedadgaaende gennem Aarene, nemlig fra ca. 1.700 i 1890 til ca. 600 i 1930.

Sct. Johannes Stiftelse i Ryesgade bestod af 3 Afdelinger, nemlig Arbejdshuset, Sygehuset og Børneoptagel-

Børnehjemmet »Jacob Michaelssens Minde«.

sesanstalten. Arbejdshuset var beregnet paa at modtage voksne Personer, som var egnede til midlertidig og lidt bedre Anbringelse, end der kunde ydes paa Ladegaarden og senere Sundholm. Sygehuset modtog Patienter, der led af Benskader eller kroniske Sygdomme. Børneoptagelsesanstalten modtog Børn, der paa Grund af Forsørgerens Død eller af andre Grunde skulde overgaa til Kommunens Forsorg, og Børn, der midlertidig, f. Eks. under Forsørgerens Sygdom, maatte forsynes af Kommunen. Der var i nødvendigt Omfang knyttet Undervisning til Optagelsesanstalten. Denne Del af Sct. Johannes Stiftelse indebar Spiren til den senere rige Udvikling af Københavns Kommunes Børneforsorg.

I 1919 skete der en almindelig Omordning af Forsørgelsesvæsenets Stiftelser, hvorefter Almindelig Hospital fik til Huse i Ryesgade; Sct. Johannes Stiftelses Arbejdshus overflyttedes til en særlig Afdeling paa Sundholm, medens Sygehuset blev nedlagt, og Børneoptagelsesafdelingen flyttedes til Strandvej 26 («Kildevang»). Ved Almindelig Hospitals Flytning fra Bygningerne i Nørre Allé gennemførtes en storstilet Udvidelse af Alderdomshjemmet, der skiftede Navn til »De Gamles By« og forøgede sin Kapacitet meget betydeligt. Medens Alderdomshjemmet i Aaret 1900 husede knapt 400 aldersunderstøttede Personer, har »De Gamles By« nu henvend 1600 Pladser, fordelt med ca. 800 paa Sygeafdelingen og ca. 800 paa den almindelige Afdeling.

En yderligere Mulighed for Forsørgelse af Aldersrentenydere paa Alderdomshjem blev skabt i 1922, da den senere afdøde Direktør Ernst Michaelsen og hans Hustru skænkede Kommunen »Helene Michaelsens Hjem for ældre Kvinder« paa Ermelundsvej i Gentofte; denne Institution rummer Plads til 21 ældre Kvinder.

Ved Stiftelsernes Omorganisation omkring 1919 fik de i det store og hele den Udformning, som de har nu. Tvangsarbejdsanstalten paa Sundholm blev dog nedlagt, da Straffelovgivningen i 1930 ophævede Tvangsarbejde som Straf, men Anstalten genaabnedes i December 1933, efter Socialreformens Gennemførelse, som Fællesanstalt for København, Sjælland, Fyn og Lolland-Falster til Anbringelse af Personer, der ikendes Tvangsarbejde i Henhold til Reglerne i Loven om offentlig Forsorg.

Husvildespørgsmaalet antog under Krigen 1914—18 og i Aarene derefter et betydeligt Omfang. Ved Krigsudbruddet raadede Forsørgelsesvæsenet over en beskedne Husvildeafdeling, men Krigsaarene medførte uane- de Omvæltninger. Pladsen viste sig alt for lille til det voksende Antal husvilde, og Forholdene medførte, at ikke alene de fattige, men ogsaa Folk, som kunde betale, blev husvilde. En Række Skoler, Brandstationer og private Ejendomme blev taget i Brug, og der paabegyndtes Opførelse af Husvildebarakker, ligesom man gennemførte et System med Uddeling af Præmier til Familier, som optog husvilde hos sig. Der opførtes flere Barakker, og husvilde blev indkvarteret i forskellige Militærljere og i Fængslet i Sct. Annegade. Husvildevanskelighederne kulminerede i Oktober 1924, da For-

sørgelsesvæsenet i alt maatte skaffe Husly til 2.219 Familier, omfattende ca. 8.700 Personer; men derefter begyndte, omend langsomt, den Nedgangsperiode, som muliggjorde Rømning af Lejrene og nogle af Barakkerne i 1927 og 1928, og som fik sit markanteste Udtryk, da Flertallet af Barakkerne ved Sundholm nedreves i 1932—33. Denne Udvikling maa i særlig Grad tilskrives det betydelige Boligbyggeri, som Kommunen iværksatte. Først i 1936 naaede man dog paany ned under 100 husvilde Familier, omtrent samtidig med, at man tog et nyopført Asyl paa Amager Fælledvej i Brug for husvilde Kvinder med Børn.

*

Paa Børneforsorgens Omraade har der været en rig Udvikling. I 1906 skænkede Arvingerne efter afdøde Grosserer D. B. Adler og hans senere afdøde Hustru Kommunen Lyststedet Nærumgaard i Nærum By til Anvendelse som Hjem for fattige Børn. Hjemmet var indrettet til at rumme 40 Børn, men er senere gentagne Gange udvidet og rummer nu godt 100 Børn. I umiddelbar Nærhed af dette Hjem har Kommunen iøvrigt i 1944 indrettet et Børnehjem for 17 Børn i Ejendommen »Solhuset«.

I 1920 skænkede senere afdøde Direktør Ernst Michaelsen og hans Hustru Ejendommen Aggershvile i Skodsborg til Kommunen som Børnehjem for 50 Børn under Navnet »Jacob Michaelsens Minde«. Efter stedfundne Udvidelser har det nu Plads til 73 Børn.

I 1921 købte Kommunen Ejendommen Hvidegaard ved Birkerød til Anbringelse af Børn med forsinket og mangelfuld Udvikling. I 1923 flyttedes Børnehjemmet til Ejendommen »Spanager« i Ejby Sogn; der er her Plads til 63 Børn.

Til Erstatning for den nedlagte Optagelsesanstalt i Sct. Johannes Stiftelse aabnedes som foran nævnt Optagelseshjemmet Kildevang, og i Aarene efter 1919 indrettedes lignende Optagelseshjem forskellige Steder i og uden for Byen. Kommunen har nu foruden Optagelseshjemmet Kildevang med 55 Pladser følgende Optagelseshjem: Norges Minde paa Strandvejen med Plads til 75 Børn, Frederiksholm, Glucksvej 2 (58 Børn), Sølund, Sortedamsdosseringen 36 (108 Børn), Optagelseshjemmet ved Kokkedal (93 Pladser), Brønbyhus i Brøndbyvester (40 Pladser), Emdrupgaard, Emdrupvej 132 (42 Børn), Folehavehøj i Vedbæk (21 Pladser) og Optagelseshjemmet i Snekkersten (24 Pladser).

Endvidere har man i Søborg indrettet Fredehjemmet »Toppen« til 12 svagt begavede unge Piger, som faar Uddannelse i huslig Gerning, og et Ungdomshjem i Espergærde til 30 unge Piger, der beskæftiges ved Husgerning og Havearbejde.

I Bakkebølle ved Vordingborg driver Kommunen Kystsantoriet »Kastaniegaarden«, der har Plads til 44 Børn med lettere Former for Kirtelsyge. Dette Hjem er dog for Tiden stillet til Raadighed for Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse.

Under forrige Krig meldte der sig for Kommunen et

Fra Børnegaarden i Utterslev. Børnene leger i Festsalen.

Spørgsmaal om at modtage Børn til Anbringelse om Dagen, naar Forældrene ikke var i Stand til at passe dem. Der oprettedes en kommunal Vuggestue til 20 Børn paa Jagtvej; den blev nedlagt i 1928, men genaabnedes i 1929 som Børnehave i Sjællandsgade. Denne Virksomhed udvidedes ved Oprettelse af tilsvarende Dag hjem — saavel Vuggestuer som Børnehaver — en Række forskellige Steder i Byen, og Kommunen har nu 11 saadanne Dag hjem med Plads til ca. 900 Børn. Hertil kommer, at der i 1944 opførtes en Institution i Utterslev ved Navn »Børnegaarden«, som omfatter ikke alene Dag hjem for spæde Børn med 50 Pladser, men yderligere en Børnehaveafdeling til 78 Børn, en Observationsbørnehave til 24 Børn og et Fritidshjem til 80 Børn, og endelig, at en Børneinstitution paa Grækenlandsvej blev taget i Brug i 1945 med Plads til 95 Børn i Vuggestue og Børnehave.

Fritidshjemsvirksomhed for Børn i Skolealderen blev ikke drevet af Kommunen før 1938, da den overtog 7 Fritidshjem fra Foreningen »Fritidshjem for Kommuneskolebørn i København«, som siden har været undergivet kommunal Drift. I Tilslutning hertil har Kommunen i de seneste Aar taget den Opgave op at drive Ungdomsklubber med det Formaal at holde større Børn borte fra Omstrejfen paa Gader og give dem et Tilflugtssted, hvor de under betryggende Forhold kan tilbringe Fritiden. Saadanne Ungdomsklubber drives i Til knytning til adskillige af Fritidshjemmene.

Efter 1892 var det betydningsfuldste Mærkeaar i

Forsørgelsesvæsenets Historie Aaret 1933, da Socialreformen gennemførtes. Af Socialreformens 4 Love har navnlig Loven om offentlig Forsorg og Loven om Folkeforsikring Betydning for den kommunale Forvaltning.

Medens Udgangspunktet efter Fattiglovgivningen var, at Trang til offentlig Hjælp blev afhjulpet med Fattighjælp, saaledes at Hjælp kun kunde ydes uden Fattighjælps Virkninger, naar der var særlig Lovhjemmel dertil, er Princippet efter Socialreformen det modsatte, nemlig at ingen Hjælp medfører Retsvirkninger for Modtageren, medmindre der i Lovgivningen er Hjemmel

Fra Københavns Kommunes Børnehave paa Grækenlandsvej. Købmandsboden.

dertil. Forsikringsprincippet blev sat i Højsædet, den almindelige offentlige Hjælp blev i Forhold til Forsikringen subsidiær, og den egentlige Fattighjælp blev trængt tilbage til en yderst beskedne Plads, hvor den kun omfatter et meget lille Antal Personer.

Den almindelige Form for offentlig Hjælp er nu Kommunehjælpen, der i Almindelighed ikke medfører andre Retsvirkninger for Modtageren end den, at Hjælpen skal tilbagebetales, for saa vidt Modtageren senere bliver i Stand dertil uden at komme til at mangle det nødvendige til Livets Ophold. Den egentlige Fattighjælp, som har videregaaende Retsvirkninger, vil derimod som Regel kun finde Anvendelse over for arbejdssky Personer, groft forsømmelige Forsørgere, Alkoholister, professionelle Vagabonder og lign., og den vil i Almindelighed blive ydet i Form af Ophold paa Anstalter.

Ved Socialreformens Ikrafttræden ophævedes fra 1. Oktober 1933 Kommunens Hjælpekasse og det da eksisterende Værgeraad, og Forsørgelsesvæsenet overtog de Funktioner, som indtil da var udøvet gennem disse Institutioner. Baade den gamle Distriktsinddeling og den særlige Kredsinddeling vedrørende Aldersrenten bortfaldt, og Byen blev inddelt i 8 Omraader, hvert med sit Socialkontor, hvis Opgave det navnlig er at behandle Sager om Hjælp efter Forsørgelsesloven. Socialkontorerens Opgave er i væsentlig Grad af samme Karakter som den, der tidligere paahvilede Distrikterne, men Socialkontorerne har en betydelig videregaaende Kompetence til paa egen Haand at træffe Bestemmelse om Hjælps Ydelse. Den offentlige Hjælp, der ydes gennem Socialkontorerne er væsentlig Pengehjælp, og dens Størrelse er ifølge Lovgivningen normalt begrænset til, hvad der kunde være ydet den paagældende Person som Invaliderente i Henhold til Folkeforsikringsloven. Naturalhjælp forekommer kun undtagelsesvis, navnlig som Ekstraforplejning i Sygdomstilfælde, Beklædning og Brændsel. De Tilfælde, i hvilke Naturalhjælp ydes, fordi man ikke finder at burde betro den understøttede Penge, er relativt meget faa.

Socialreformen medførte visse Ændringer med Hensyn til Stiftelserne. Loven om offentlig Forsørg gav Adgang til Oprettelse af Plejestiftelser for kronisk syge, og i Henhold hertil blev Almindelig Hospital indrettet som en saadan Plejestiftelse, der nu bærer Navnet »Nørre Hospital og Københavns Plejehjem«. Plejehjemmet er beregnet paa at modtage saadanne særlig daarligt stillede kronisk syge eller Invalidere, som er for besværlige at pleje i private Hjem, Alderdomshjem eller lign., og som paa den anden Side ikke er egnede til Behandling paa et almindeligt Sygehus. Stiftelsen raader over godt 600 Pladser, hvoraf knapt Halvdelen paa Sygehuset.

Sundholm modtager i det store og hele Personer af de Kategorier, som tidligere er omtalt. Dog er Sct. Johannes Stiftelse nedlagt, og Tvangsarbejdsanstalten er fælles for København, de sjællandske, fynske og lollandfalsterske Amter og Købstæder, selv om den fremdeles administreres af Magistraten. Arbejdsanstalten raader over 444 Pladser, Forsørgelsesanstalten over 120 Plad-

ser, hvortil kommer 24 Pladser for Ægtefæller, Sygeafdelingen over 92 Pladser, og Tvangsarbejdsanstalten over 120 Pladser. Saavel paa Arbejdsanstalten som paa Forsørgelsesafdelingen er der Arbejdspligt for de indlagte, der navnlig beskæftiges med Vask, Vævning, Brændeskæring, Kørsel, Haandværk, Mark- og Havebrug samt Pasning af Svin.

*

Aarene efter 1933 har givet Forsørgelsesvæsenet nye Opgaver. Kriseforholdene i Begyndelsen af 1930erne medførte en Lovgivning med det dobbelte Formaal at støtte Landbruget og samtidig bringe Hjælp til trængende Personer. Den første af disse Love gav Adgang til Fordeling af Oksekød til trængende Personer. Kommunen iværksatte Loven ved Udstedelse af Værdimærker, som kunde benyttes ved Indkøb af Oksekød i Butikker, og som fordeltes gennem Forsørgelsesvæsenet og de statsanerkendte Arbejdsløshedskasser. Denne Ordning blev ved senere Love Gang paa Gang forlænget eller fornyet og omfatter nu ikke alene forskellige Slags Kød og Fisk, men ogsaa Smør og Mælk.

Administrationen af Loven af 31. Marts 1937 om Bekæmpelse af Sygelighed og Dødelighed blandt Børn i de første Leveaar blev ligeledes henlagt til Forsørgelsesvæsenet (Børneværnet). Et betydeligt Antal Sundhedsplejersker, som alle har Sygeplejerske-Uddannelse med særlig Uddannelse i Barnepleje, tilbyder deres vederlagsfri Assistance i Hjem med nyfødte Børn og yder Mødrene Raad og Vejledning ved Børnenes Pasning.

En af de seneste Nydannelser, der er opstaaet i Kraft af Sociallovgivningen, er Boligerne for Aldersrentenydere. Kommunalbestyrelsen besluttede i 1936 at opføre en Ejendom ved Guldbergsgade—Sjællandsgade med Lejligheder til Udlejning paa billige Vilkaar til Aldersrentenydere, og den 1. Maj 1937 stod de første 533 Lejligheder klar til Indflytning.

Umiddelbart herefter, nemlig den 7. Maj 1937, vedtoges en Tilføjelse til Folkeforsikringsloven, som gav Kommunerne Adgang til og i øvrigt indeholdt Opfordring til at opføre saadanne særlige Boliger for Aldersrentenydere, som i økonomisk eller anden Henseende er vanskeligt stillet, og saaledes at en betydelig Del af Nettoudgiften ved Driften af Boligerne kan affholdes efter Reglerne om Aldersrentoudgifters Fordeling. Denne Lovbestemmelse har Københavns Kommune i rigt Maal udnyttet, idet Kommunen i de forløbne Aar har opført og taget i Brug ialt 11 Ejendomme i forskellige af Byens Kvarterer med tilsammen godt 3.800 Lejligheder for Aldersrentenydere. Ægtepar faar i disse Boliger en 2-Værelses Lejlighed for 34 Kr. maanedlig, og Enlige faar en 1-Værelses Lejlighed med Alkove for 28 Kr. maanedlig, i begge Tilfælde incl. Varme og under normale Forhold varmt Vand. Kommunens Byggeprogram er ikke hermed udtømt; dels har man for Tiden yderligere Ejendomme under Opførelse, dels forberedes et videregaaende Byggeri. Det maa paaregnes, at der vil blive opført i alt ca. 8.000 Lejligheder.

Af de Problemer, som forestaar for den sociale For-

Aldersrentenyderboligerne »Sundparken«. Opført 1939—40 af Stadsarkitekt Poul Holsøe.

valtning i København i de kommende Aar, maa foruden dette Boligbyggeri for Aldersrentenydere fremhæves en tiltrængt og stærkt ønsket Modernisering af saavel De Gamles By som Plejehjemmet for kronisk syge, navnlig saaledes, at der i betydeligt Omfang kan indrettes Eneværelser for Beboerne samt skabes passende Beskæftigelsesmuligheder for de kronisk syge i Plejehjemmet.

Til Slut kan der ved nogle Tal foretages en sammenlignende Oversigt over de økonomiske Udslag af Københavns Forsørgelsesvæsens Virksomhed i 1890 og nu.

Medens Bruttoudgifterne til direkte Understøttelser i 1890 udgjorde 537.000 Kr., er det tilsvarende Tal paa Kommunens Budgetforslag for 1946/47 105,4 Mill. Kr.,

og de tilsvarende Nettoudgifter henholdsvis 444.000 Kr. og 34,3 Mill. Kr. — Administrationsudgifterne var i 1890 203.000 Kr., men udgør nu 8,5 Mill. Kr. Brutto. — Driftsunderskuddet ved Forsørgelsesvæsenets Institutioner (Stiftelser m. m.) var i 1890 1 Mill. Kr., men er nu 23,5 Mill. Kroner.

Der henvises i øvrigt til nedenstaaende skematiske Oversigt, hvoraf det fremgaar, at de samlede Bruttoudgifter i 1890 var 1,7 Mill. Kr., men nu udgør 139,5 Mill. Kroner.

Disse Tal belyser i sig selv, hvilken rivende Udvikling Københavns sociale Forvaltning har været Genstand for i de sidste ca. 50 Aar.

RUD. CONRAD

Regnskab 1890

Budgetforslag 1946/47

	Bruttoudgift Kr. 1.000	Bruttoindtægt Kr. 1.000	Nettoudgift Kr. 1.000	Bruttoudgift Kr. 1.000	Bruttoindtægt Kr. 1.000	Nettoudgift Kr. 1.000
Centraladministrationen	100	—	100	5.940	246	5.694
Direkte Understøttelse.....	537	93	444	105.442	71.126	34.316
Tilskud til Institutionerne	1.005	209	796	23.478	15.580	7.898
Administrationsudgifter.....	103	—	103	2.605	1	2.604
	1.645	302	1.343	131.525	86.707	44.818
Tilskud til forskellige Formaal	10	—	10	2.078	—	2.078
Samlet Beløb	1.755	302	1.453	139.543	86.953	52.590

LUDVIG CHRISTIAN BORUP

Af Direktør AUGUST NIELSEN

I Firsernes Begyndelse var København under stærk Udvikling. Mellem Aarene 1880 og 1890 havde Befolkningen en Tilvækst paa ikke mindre end 80.000 Mennesker, men Boligforholdene var alt andet end gode. Der var gaaet 25 Aar, siden Byen havde faaet sin Forfatning, hvorved dens Styrelse var frigjort for Statens Tilsyn og stadige Indgreb paa omtrent alle Omraader, men det var ligesom denne Frigørelse var kommet for pludseligt, saa at Magistraten ikke kunde besinde sig, følge med i Udviklingen og finde det rette Initiativ. Demarkationslinien var i 1852 flyttet inden for Sørerne og Signalet derved givet til Bebyggelse af de udenbys Grunde, men hele det store Spørgsmaal om Fælleddernes Anvendelse var ikke løst, og Bebyggelsen af dem indskrænkede sig i det væsentlige til Sidegaderne paa Vesterbro og Nørrebro, hvor store og uhygiejniske Beboelseshuse havde rejst sig, og hvor Befolkningen var stuvet sammen i smaa og mørke Lejligheder. Med de sanitære Forhold var det kun smaat bevednt. Vel havde man efter Kolerapandemien i 1853 faaet Vandværk og Gasværk, men Kloaksystemet var ikke forbedret, og Natrenovationens uhumske og stinkende Vogne rullede stadig gennem Gaderne i tidlige Morgentimer. Først i Aarhundredets allersidste Aar holdt Vandkloaksystemet sit Indtog.

Den Del af Magistratsarbejdet, som henhørte under 2. Afdeling, var i det væsentlige Finansstyrelsen, altsaa Affattelse af Byens Budget og Regnskab, Pengenes Forvaltning og Tilsynet med Stadens faste Ejendomme, hvoriblandt Bistrup Gods, og endelig Hospitalsvæsenet, altsaa Kommunehospitalet, Øresundshospitalet, Blegdams hospitalet og St. Hans Hospital ved Roskilde.

Paa omtrent alle Omraader trængte man til en frisk og initiativrig Mand; thi utvivlsomt var Borgmester E. Fenger en fremragende Dygtighed, der bl. a. havde skaffet København de to Epidemihospitaler og de offentlige Slagtehuse og paabegyndt den vigtige Sygeplejereform, men hans sidste Aar var lidet lykkelige, og en stor Bevisgelse, som Økonomiforvalteren havde gjort sig skyldig i, blev Anledning til talrige Angreb, som gjorde hans Stilling vanskelig, indtil han i 1883 afgik ved Døden.

Det var saaledes af stor Vigtighed at finde den rette Mand som hans Efterfølger, og blandt de Ansøgere, der meldte sig, valgte Borgerrepræsentationen Overretsassessor Ludvig Borup, som dengang var 47 Aar. Det viste sig, at man ikke havde grebet fejl, og som det snart skal ses, lykkedes det ham at gennemføre store og vigtige Arbejder. Hans Fortid kvalificerede ham ogsaa paa mange Maader til Borgmesterstolen. Som ung juridisk Kandidat gik han i 1859 ind i Indenrigsministeriet og arbejdede her i 20 Aar, sidst som Kontorchef, og da det-

te Ministerium har Tilsynet med de kommunale Forhold Landet over, fik han et Førstehaands Kendskab til disse. Endvidere var han fra 1869 Docent ved Landbohøjskolen i Landboret og kom herved i intim Berøring med Veterinærvidenskaben, og hvad dertil hører. Endelig var han i fem Aar Assessor eller, som vi vilde sige, Dommer i Landsretten.

*

Det første Omraade, paa hvilket Borups Virksomhed gav Resultat, var Byens Slagteriforhold og Behandlingen af det Kød, der blev udbudt til Salg. Allerede Borgmester Fenger havde bygget 3 smaa Slagtehuse ude ved Gasværket paa Vesterbro, men Slagterne havde ikke Pligt til at bruge dem og heller ikke synderlig Interesse deraf, da de fleste af dem boede paa Vesterbro og Frederiksberg, hvor de havde deres Slagtegaarde. Slagtningen foregik i Portene, og gamle Folk husker endnu Vesterbro paa Slagtedagene, hvorledes Blodet farvede Rendestenenes Vand rødt, og Faarenes Brægen, Stude og Køers Brølen ustandseligt lød i Fodgængernes Øren. Davidsen skriver et Sted om Vesterbro: »Atmosfæren var svangret af Duften fra Rosenaaen og fra de fra de talrige Slagteriernes i Rendestenenene udstrømmende Uhumskheder«. Der førtes ikke noget virksomt Tilsyn med, om de slagtede Kreaturer var syge eller sunde, eller om Kødets blev renligt og ordentligt behandlet, og man kan alene fra de uhyggelige Slagtelokaliteter forstaa, hvor ringe det stod til i saa Henseende. I 1886 vedtoges den nye Sundhedsvedtægt, som afløste den gamle af 1860 og lagde Kreatur- og Svinehold under Tilsyn af Sundhedskommissionen. Samtidig blev det bestemt, at al Slagtning skulde ske i offentlige Slagtehuse. Borup fremsatte hurtigt Forslag om Opførelse af de store velordnede Slagtehuse, som vi kender, ude ved Kvægtorvet, og fra 1888 blev Hjemmeslagtning forbudt.

Forudsætningen for at kunne faa en Ordning af Jernbaneforholdene omkring København og for at planlægge Bebyggelse og aabne Omraader var, at der kom en Oversenskomst i Stand med Staten om Fælledderne. Nutildags spørger man forundret, hvad Fælledderne var for noget; man kender kun den Stump Mark, som ligger ved Øster-Allé, og Fælledparken, som nu er en velvoksen Skov. Men for en Menneskealder siden var dette helt anderledes. Da strakte Vester Fælled sig fra Kalvebodstrand til Valby, Nørre Fælled Øst for Nørrebrogade, ja oprindeligt Øst for Ladegaardsaaen og ud til Hyltebro, eller, som det nu hedder, Lygten. Blegdams- og Øster Fælled gik fra Blegdamsvej og Trianglen mod Nord omtrent ud til Hellerup og Emdrup, og endelig laa Christianshavns Fælled uden for Volden ned mod Sundet. Disse Arealer, der alene for Nørre- og Øster Fælled ud-

Borgmester L. C. Borup. Efter Maleri af Knud Larsen, Raadhuset.

gjorde 300 Tdr. Land eller ca. 150 ha, havde tilhørt Staden fra den ældste Tid. Vester Fælled hørte til Byen, før den blev Købstad, og saa tidligt som i 1254 havde Byens Indbyggere faaet Lov til at græsse deres Kreaturer ud mod Nord indtil Rosbæk, altsaa ude ved Gl. Vartov paa Strandvejen. En Del af disse Græsgange tilhørte ganske vist Landsbyen Serridslev, der laa omtrent ved store Vibenshus, men der har altsaa været Plads nok ogsaa for de københavnske Køer og Faar. Under Grevens Fejde blev Serridslev ødelagt, og i 1536 skænker Frederik I Byen sin Del af Serridslevs Omraade, og Resten, der tilhørte Roskilde Kapitel, købte Staden for 1800 Mark. Jorden blev givet til Oredrift og Græsgang, og den har heller aldrig været opdyrket. Senere hen, i 1621, fik Byen Ryvangen i Mageskitte med Kongen for Kalvehaven ved Vesterbro. Disse store Besiddelser blev som sagt anvendt til Græsning for Byens Kreaturer og Heste, og i 1682 vurderedes Nørrefælled til 300, Vester- og Øster Fælled hver til 180 Høveders Græsning. Noget af Øster Fælled blev anvendt som Godtgørelse til Borg-

mestre, Raadmænd og andre for »Møje og Besvær«, og Bryggerne lejede Borgervangen mellem Lyngbyvej og Strandvej. Vognmændene fik Vognmandsmarken ude ved Emdrup for en ringe Afgift som Vederlag for Arbejde i Byens Tjeneste. Andre Borgere derimod betalte en vis aarlig Afgift for Ret til at lade deres Heste og Kreaturer græsse. Samtidig med Enevælden kom der imidlertid en stor Garnison i København, som maatte have Plads at eksercere paa, og der var ingen, som betænkte sig paa at anvende Fælleden hertil, for øvrigt uden at spørge og uden at Magistraten gjorde Indsigelse. Men efterhaanden blev denne Eksercieren en ren Plage. I 1710 var der saaledes en 4 Ugers Lejr af ca. 16.000 Mand, og Kæmneren indberetter om den store Skade, det havde forvoldt, at Soldaterne gravede Huller til Hytter og Barakker og glemte at bringe det i Orden igen, da de drog bort. Atter 1711 var der Lejr, naturligvis foranlediget af Pesten, som rasede dette Aar, og i 1716 laa Russerne i Lejr paa Nørre og Øster Fælled. Efterhaanden blev det anset som en Ret for Garnisonen

at anvende Fælledeerne, og adskillige var de Bestemmelser, som Kongerne udstedte for at befæste denne Ret, uden at nogen bekymrede sig om Byens ældgamle Retligheder eller om, at disse Øvelser indskrænkede Foderet for de arme københavnske Kreaturer. Sagen rejstes efterhaanden fra kommunal Side, men uden Resultat, og i 1843 og 1847 blev der indgaaende forhandlet med Staten. Det oplystes her, at Jorden blev tiltrampet ikke alene af Soldaterne, men ogsaa af de mange Tilskuere, som drog ud for at se paa Øvelser og Revuer, og i 1851 meddeler Politidirektøren, at der i flere Uger ikke har været Græsning, saa de 1100 Kreaturer gik og sultede.

Det var altsaa en Sag, som skulde og maatte have sin Løsning, og efter lange og trange Forhandlinger lykkedes det Borup at bringe den til Ende i 1893, men rigtignok paa en for Byen meget kostbar Maade, idet man for at faa Militæretatens Ret ophævet og derved erhverve Ejendomsret over sine egne Jorder, maatte afstaa til Staten ikke mindre end 44 Tdr. Land af Nørre Fællede, 30 af Blegdams Fællede, 8 af Vester Fællede, 100 af Ryvangen og Vognmandsparken og 100 Tdr. Land af Christianshavns Fællede, altsaa ialt ca. 130 ha. Imidlertid har Staten anvendt disse Arealer dels til Jernbaneanlæg og dels til Opførelse af Righospitalet, Universitetsbiblioteket og alle de mange andre videnskabelige Institutioner, som nu findes derude, saa selv en ivrig Københavner behøver ikke at beklage denne Transaktion altfor dybt.

Naar man i vore Dage for en ældre Københavner nævner Ordet »Bistrup«, vil han øjeblikkelig tænke paa Sindssygeanstalten derude ved Roskilde, og Glosen »Bistrupmiddag« er uforstaaelig i vore Øren, medens Vitighedsladene i forrige Aarhundredes Slutning strømmede over med Morsomheder over dette Emne. Kun faa tænker paa, hvordan det egentlig er gaaet til, at Københavns Kommune har anlagt et Hospital saa langt borte fra Byen, og den Historie gaar da ogsaa helt tilbage til Enevældens første Dage.

I 1661 efter Svenskekrigen fik Byen af Frederik III til Gave Roskilde Len som Anerkendelse af Befolkningens tapre Optræden i Krigens Dage. Dette Gods, der kaldes Bistrup Gods, var en meget betydelig Erhvervelse, som dengang ansloges til en Værdi af en halv Million Kr. og udgjorde ca. 4400 Tdr. Hartkorn. Foruden Bistrup Ladegaard bestod det af omtrent 300 Bøndergaarde og 100 Huse, spredt ud over Midtsjælland, med tilhørende Skove, Søer og Møller. I Løbet af forrige og dette Aarhundrede blev Husene solgt og Fæstegodset afløst, saaledes at der nu i det væsentlige kun er Skovene tilbage. Bistrup Ladegaard blev i 1808 købt af Fattigvæsenet, og paa dens Areal opførtes St. Hans Hospital, hvor de Sindssyge, der tidligere var blevet behandlet under de usleste Forhold i det gamle Pesthus paa Vesterfælled, nu kom under mere menneskelige Kaar.

Fra gammel Tid foretog hele Kommunalbestyrelsen en Gang aarlig en Tur ud til dette Gods for at gøre sig bekendt med Driften og udvise Træer i Skovene, og

denne Tur medførte selvfølgelig en vis Forplejning. Efterhaanden blev Arbejdet mindre og Forplejningen større, og her i denne Tid, hvormed vi beskæftiger os, foregik Udflugten med Tog til Roskilde. Efter Frokosten kørte hele Forsamlingen til Skovs og kom derefter tilbage til Middagen, og det er denne Fæst, der bragte Stadens satiriske Penne i Bevægelse og afgav Stof til respektløse Tegninger. Man fortalte engang, uden at det derfor behøver at være absolut Sandhed, at man til Middag skulde have ægte Skildpaddesuppe, som blev tillavet paa Skydebanen, men denne fine Suppe kunde ikke taale den Rystelse, den vilde blive Genstand for, hvis den blev kørt i Tog sammen med Gæsterne, og 4 Mand maatte derfor bære den i Transportspande den lange Vej ad Roskilde Landevej ud til Bistrup. Disse Middage faldt bort, da Borgmester Jensen afløste Borup i 1902.

*

Som tidligere omtalt havde vi af Sygehuse i København i 1883 foruden Almindelig Hospital, der hørte under Fattigvæsenet, og St. Hans Hospital for Sindssyge ved Roskilde, de to Epidemihospitaler, Øresunds- og Blegdamshospitalet, det første nærmest for Patienter med Kopper og andre smitsomme Sygdomme, der indførtes ad Søvejen, det andet til Behandling af Skarlagensfeber og Difteri, samt endelig det store Sygehus Kommunehospitalet, der toges i Brug 1863. Under Borgmester Fenger var man begyndt paa den vigtige Opgave at omordne Sygeplejen saaledes, at Vaagekoner afløstes af Sygeplejersker, der helt beskæftigede sig med Patienternes Pasning og Pleje, og som fik en vis Uddannelse. Denne Reform var imidlertid ved at gaa i Staa, idet dels Lønningerne var for lave og Arbejdstiden for lang, dels Forplejningen saa daarlig, at man havde Vanskelighed ved at faa dygtige unge Piger til at gaa ind i denne Gerning. I 1883 var der saaledes endnu 35 Stuekoner, medens den nye Ordning repræsenteredes af 38 Sygeplejersker med 24 Elever. Allerede i 1885 fik Borup omordnet Forplejningsforholdet, saaledes at Personalet blev inddelt i Forplejningsklasser, og Sygeplejersker anbragt i 1. Klasse. Dette havde mægtige Følger, thi allerede i 1886 var Stuekonernes Antal faldet til 18 og det uddannede Personale steget til 9 Plejemødre, 51 Assisterter og 35 Elever, og ved Aarhundredets Udgang var Stuekonerne forsvundet, og Sygeplejerskerne blevet et Korps paa 10 Plejemødre, 100 Assisterter og 79 Elever. Disse sidste fik fra 1897 en indgaaende teoretisk Undervisning af interesserede Hospitalslæger. Hvad denne Reform har betydet for de mange Tusinder af Mennesker, der er blevet behandlet, gør man sig i vore Dage næppe tilstrækkelig mange Tanker om, men medens man tidligere ofte med Skræk lod sig indlægge, er det nu saadan, at man næsten føler sig som hjemme, naar man flytter ind paa en Sygestue og med venlig Omsorg bliver modtaget af Sygeplejersken.

I 1886 blev Vestre Hospital taget i Brug til Indlæggelse af Patienter med venerisk Sygdom, som tidligere blev behandlet paa Almindelig Hospital, og i 1899 op-

Karikatur af Borgmester Borup fra »Blæksprutten« 1898: »Værssaartig, Hr. Borgmester, jeg kør' strax!«

førtes et Sanatorium for tuberkulose i Boserup Skov ude ved St. Hans Hospital. Dette Sanatorium, der toges i Brug i 1901, spænder over et Areal paa 60 Tdr. Land og har kostet 548.000 Kr. Endelig blev i 1902 Sundby Hospital indrettet i den af Taarnby Kommune i 1894 opførte Forsørgelsesanstalt.

Samtidig med disse ny Hospitaler blev de gamle forbedret, saaledes at der i 1900 i Kommunehospitalet var 903 Sengepladser, paa Øresunds Hospital 311, paa Blegdams hospitalet 300 og i Vestre Hospital 212. Paa St. Hans Hospital for Sindssyge var Plads til 460 Mænd og 648 Kvinder.

Det københavnske Hospitalsvæsen staar i stor Gæld til Borgmester Borup.

Det Arbejde, hvortil Borups Navn længst vil være knyttet, er utvivlsomt de store Indlemmelser af Nabo-distrikterne. Brønshøj Sogn og en Del af Hvidovre Sogn, nemlig Damhussøen, Valby, Vigerslev og Kongens Eng-have blev indlemmet i København i 1901 og Sundbyerne paa Amager i 1902. At disse Indlemmelser imødekom en stor Trang er utvivlsomt. Byens Befolkning var i 1860 155.000 Mennesker, i 1880 235.000 og i 1890 312.000, og hvor skulde man skaffe dem Plads. Mange, og vel mest de fattigste, flyttede bort fra Byen ud i Nabokommunerne, hvor de sanitære Forhold var endnu ringere end i København, og hvor de belastede disse Kommuners Udgifter til Skolevæsen, Vejanlæg og Forsørgelsesvæsen uden samtidig gennem Skatterne at bidrage til de fælles Udgifter. Kommunerne styrede deres Anliggender ved Sogneraad, der ikke var i Stand til at stille en stor

Administration paa Benene, Byggevedtægter og Vejanlæg, Vandvæsen og al den Slags var anderledes end i København og indrettet paa Landboforhold. Der var stor Fare for, at disse Byers Bebyggelse og Gadeanlæg vilde blive af en saadan Art, at det snart vilde blive umuligt for København at faa sine Udfaldsveje ordnet paa rimelig Maade. For at hindre Grundspekulanter i at sætte Prisen paa Ejendomme op, naar det blev bekendt, at Forholdene var ved at ændre sig, og for samtidig at sikre sig passende Vejareal, Plads til Skoler og andre kommunale Virksomheder, naar Indlemmelsen en Gang blev Virkelighed, begyndte Borup i al Stilhed at opkøbe Ejendomme i disse Kommuner. Allerede i 1894 købtes 2 Gaarde i Utterslev paa ialt 88 Tdr. Land. Næste Aar blev købt 100 Tdr. Land, hvoriblandt Emdrup Ladegaard. I 1898 købtes en Del af Tuborg Vang for at kunne regulere et projekteret Villakvarter ved Svane-møllen og 19 Tdr. Land i Emdrup til Sikring af en Vejforbindelse mellem Strandvej og Lyngbyvej. Endvidere købtes 390 Tdr. Land i Utterslev, samt Lysgaard og Tomsgaard og det meste af Bellahøj. I 1899 købtes Østergaard, Vestergaard og Hulgaard i Utterslev og atter et Stykke af Tuborg Vang. Som man ser, er det vældige Arealer, der her er Tale om, men ved disse Erhvervelser blev Mulighederne for, at Bebyggelse, Vejføring og andet kunde tilrettelægges paa en for København gunstig Maade, sikret. Det er derfor ikke uden rimelig Grund, at den store, brede Vej, som blev anlagt fra Nørrebro over Bellahøjs Jorder ud til Brønshøj, kom til at bære Borups Navn.

Den 3. April udkom Loven om disse Distrikters Ind-

lemmelse i Københavns Omraade. Der fremstod straks en Mængde vanskelige Spørgsmaal, thi Vand, Gas, Renovation, Gadeanlæg og Skolevæsen skulde ordnes derude i Overensstemmelse med de Forhold, som bestod i København. For hvert af Distrikterne valgtes 2 Mænd til at indtræde i Borgerrepræsentationen, og endvidere valgtes 2 andre til sammen med disse at danne et Udvalg, som i Forening med en Borgmester som Formand skulde varetage de Sogneraadet tidligere paahvilende Forretninger, og disse Udvalg var saaledes Distrikternes Styrelse indtil 1909, da denne særlige Administration ophørte.

De store Arbejder, som Indlemmelserne foranledigede, kostede selvfølgelig betydelige Summer, alene Grundkøbene gik op i adskillige Millioner, og fra mange Sider saa man med stor Skepsis paa disse Foretagender og paa Borups finansielle Styre. Og ikke uden Grund, thi Byens Gæld voksede efter en hidtil ukendt Maalestok. Fra 1887 til 1902 voksede Laanene med ikke mindre end 87 Millioner Kr., af hvilke dog en Del gik med til Indfrielse af tidligere Laan, men alligevel, det kunde let sætte en sparsommelig Borgerrepræsentant graa Haar i Hovedet. Vi, som lever et halvt Aarhundrede efter den Tid, maa vistnok indrømme, at hvis ikke Borup med klog Forudseenhed havde faact disse Forhold ordnet dengang, kunde den Tid let være kommet, da det hele vilde være blevet anderledes kostbart.

Københavns Territorium var ikke vokset, siden Christianshavn i 1674 blev en Del af Byen, men ved disse nye Indlemmelser voksede Arealet fra 2543 ha til 7378, altsaa til omtrent det 3-dobbelte, og Indbyggerantallet med ca. 30.000; Grænserne blev flyttet fra Lersøen og Lygteaa til Kagsaa, Damhussøen og Harrestrupaa. Man skulde synes, at der nu for en lang Fremtid var Plads nok til Befolkningen, og dog staar vi nu atter over for nye og store Udvidelsesplaner.

Skattevæsenet hvilede paa den gamle Lov af 1861, der ved Loven af 1887 blev noget ændret, men det var stadig en Forudsætning, at Indkomstskatten ikke maatte overskride 3 pCt. af Indtægten. Det var altsaa billigt at være Skatteyder dengang og let at betale sin Skat med Glæde. Tilmed havde man hverken Indkomst- eller Formueskat til Staten. Men de voldsomt stigende Udgifter maatte nødvendigvis honoreres, og Borup arbejdede stærkt paa en ny Skattelov, som dog først blev Virkelighed efter hans Død. Selve Skattevæsenets tekniske Ordning blev ogsaa forandret, en Nødvendighed, der fulgte af, at Skatteydernes Antal fra 21.000 i 1873 steg til 80.000 i 1901, og denne nye Ordning hvilede paa et Kartotekssystem, der paa en Blanket indeholdt Oplysninger om hver enkelt Skatteyder og om, hvad man vidste eller forskaffede sig gennem forskellige Kilder om hans finansielle Forhold. Herved fik man efterhaanden et godt Kendskab til de enkelte, saaledes at det blev mere og mere vanskeligt at skjule sine Indtægter for Ligningsmændene.

*

Borup, der var født i Randers 1836, var Ungkarl hele sit Liv, men han førte en meget selskabelig Tilværelse. Han havde et markant og besynderligt Ydre, og en af hans samtidige skrev efter hans Død: »Naar han vendt mod Modstanderen stod med sænket Hoved og Øjnene fremad, var han ikke ulig en Tyr, der vilde stange.« Han havde Ord for at være ultrakonservativ, og havde ogsaa visse Vanskeligheder med at forsones sig med den ny fremadstormende Opposition, men dog var han bedre end sit Rygte, og i Virkeligheden meget forhandlingsmidig. Vi, som saa mange Aar efter ser paa hans Værk, maa vist indrømme, at han var en forudseende og initiativrig Borgmester, hvis Embedsgerning vil kunne spores langt ud i Fremtiden. Borup døde i 1903.

AUGUST NIELSEN

Nytorv med Raad- og Domhuset.

JENS JENSEN

Af PEDER HEDEBOL

Da J. Jensen i 1903 gik ind til Embedet som Finansborgmester, betød dette et voldsomt Brud med alt overleveret og tilvant. Saadanne Embeder havde hidtil været forbeholdt Folk fra helt andre Klasser. Den nylig afdøde Forgænger, Borgmester Borup, var et typisk Eksempel. Ved sin Udnævnelse en Snes Aar før var han Overretsassessor og tidligere veltjent Kontorchef i Indenrigsministeriet. Han havde derefter beklædt Borgmesterembedet med ubestridelig Dygtighed og Vidsyn. Og nu skulde dette Embede overtages af en Haandværker, endda en Haandværkssvend, en Mand som havde arbejdet paa Ugeløn omkring i den Storby, hvis Velværd afhang af Embedets rette Røgt. Hvordan skulde det dog ende?

At der i denne borgerlige Forfærdelse kan have ligget en god Portion ærlig samfundsmæssig Bekymring, skal saamænd ikke bestrides. Men der var ogsaa Bornethed, akademisk og borgerlig Selvglæde, alt det som saa ofte havde faaet Mund og Mæle under den sidst forløbne Menneskealders storpolitiske Strid om Regeringsdannelsen i Kongeriget Danmark. I Hovedstadens borgerlige og akademiske Kredse havde der været fuld Enighed om, at »Bønder kan virkelig ikke admitteres«.

Borgmester Jensen har utvivlsomt været sig fuldt bevidst, at han tiltraadte som et Forargelsens Tegn, og at vagtsomme Øjne vilde følge hans Færd. Men han har næppe været meget berørt deraf. Senere paa hans Løbebane var et af hans mest markante Karaktertræk en usvigelig Selvsikkerhed, fuldstændig Mangel paa enhver Antydning af Mindreværdskompleks. Og det har næppe været anderledes, da han som 44-aarig Mand tiltraadte Borgmesterembedet. Springet var stort, ganske vist, fra Fagforeningsleder til Finansborgmester i København, som allerede dengang var en stor By, hvor de enkelte Institutioners Husholdning løb i Millioner Kroner aarligt, og hvor et tilsvarende stort administrativt Apparat skulde tilses og ledes, eventuelt omorganiseres efter Tidens ændrede Forhold og Tempo. Men Jensen gik ikke uforberedt ind til dette Arbejde. Bag sig havde han 10 Aars Virksomhed som Borgerrepræsentant med stadig Færden paa Raadhuset. Og Jensen var alle Dage en god Iagttager.

Han kom hurtigt paa god Fod med sine Medarbejdere, og han forstod efterhaanden at knytte de rette yngre Kræfter til sig. Mænd som Johs. Schaarup, V. Jespersen, K. M. Nielsen, Johs. E. Børresen, Simon Koek har hver især haft deres store Part i det Reformarbejde, som paa en Række Omraader foregik i Jensens Tid. Og de samme Mænd var medvirkende til en lykkelig Udgang af de ekstraordinære — og ofte meget byrdefulde — Opgaver, som ydre Forhold, herunder Verdenskrigen 1914—18,

lagde paa Københavns Kommune. I samme Forbindelse bør absolut ogsaa nævnes Bankdirektør Hassing-Jørgensen, som fra Tid til anden efter Anmodning deltog i forskelligt Kommissionsarbejde, altsaa en Bistand udefra som et nyttigt Supplement til de i øvrigt rent kommunale Overvejelser. Nævnes bør utvivlsomt ogsaa loyal og god Medvirken fra Byens øvrige Borgmestre. Efter Forfatningen var disse Embeder fuldstændigt ligestillede indtil 1938; men uanset denne Ligestilling og uanset forskelligt politisk Stade var der, mig bekendt, i Jensens Tid ingensinde Modstand mod den naturlige Føring, som i enhver forstandig Husholdning maa tilkomme den, som skal administrere Økonomien.

Men dette maa jo nærmest henregnes til Resultatet. Først maatte mangen graa Hverdag slides. Og Jensen tog ved sin Tiltræden fat paa Hverdagens Opgaver uden Nølen.

Dersom Jensen kunde tale til os om sin Forgænger, vilde han utvivlsomt give Udtryk for Højagtelse og Beundring for det Mod og Fremsyn, der laa til Grund for de store Indlemmelser ved Aarhundredskiftet og 90ernes meget betydelige Arealhvervelser, som dannede Indledningen dertil. Men Kommunens Regnskabssystem og den indre Forretningsgang havde ofte været kritiseret. Den havde ogsaa i Hovedsagen været uændret i ca. 40 Aar.

Den tunge Forretningsgang karakteriseres maaske bedst ved at erindre om, at Udbetalingsordrerne til Stadens Hovedkasse skulde være forsynet med Attestation fra Finansborgmesteren personlig (med hans Sekretærs Paraf)!

Aarsregnskabet, som aflagdes over for Borgerrepræsentation og Offentlighed, kendte ikke til Nutidens skarpe Adskillelse mellem Drift og Formue. Det maatte vel nærmest kaldes et Kasseregnskab. Gældsafdragene figurerede saaledes som et Udgiftsbilag paa Driftsregnskabet. Men de mange Aar havde bragt megen Forandring i Kommunens Arbejde og Praxis. Selv noget saa moderne som Fornylsesfonds (for Kvægtorv og Belysningsvæsen) var introduceret og skulde placeres. Helt gennemskueligt var Regnskabet kun for et Faatal af Personer inderst i Centrum, og et og andet synes at have kunnet placeres nærmest efter Skøn, hvilket belyses ved følgende Anekdote, som i ældre Tid gik paa Raadhuset: Hovedbogholderiets Chef har netop afsluttet Aarsregnskabet til Fremsendelse til Borup og siger saa til sine Medarbejdere: — Naar nu vi faar det tilbage fra Borgmesteren, er det saamænd nok blevet en Million Kroner bedre.

At her var Stof til megen Tale i en folkevalgt Forsamling, kan ikke undre. Men ind i Diskussionen om Regn-

skabssystem og Bogholderi spillede ogsaa — og maaske navnlig — de politiske Partiers Stilling til Skatteprocenten. Denne var af Lovgivningen fikseret til 2½ %. Socialdemokrater og Radikale ønskede Skatteprocenten frigivet for at skaffe Penge til ønskede Reforme, medens de Konservative modsatte sig denne Frigivelse og vel derfor heller ikke kunde begejstres ved Tanken om et Regnskabssystem, der alt for tydeligt viste Tran-gen til flere Penge.

Sagen laa saaledes meget tungt. Regnskabet for Til-trædelsesaaret aflagde Jensen paa den gamle Maade, blot lod man det omfatte 5 Kvartaler, for at komme fra Kalenderaaret over paa Statens Finansaar. Men allerede for Aaret 1904/05 aflagdes Aarsregnskabet efter et nyt System, der i Mellemtiden var udarbejdet af Kontor-chef Jessen, Assistent Schaarup og Bankdirektør Has-sing-Jørgensen. Her optraadte Begrebet Afskrivning for første Gang i Københavns Kommunes Regnskab, dog saaledes at Afskrivningernes endelige Størrelse skulde afgøres senere. Den politiske Meningskamp fortsattes saa herom med forøget Styrke. Paa et gunstigt Tidspunkt greb Jensen behændigt ind ved at foreslaa Spørgsmaa-let drøftet i et Fællesudvalg, altsaa under Medvirken af Borgerrepræsentanter. Og det hjalp. Det lykkedes her efter længere Tids Drøftelse at naa til Enighed om Af-skrivningernes Størrelse. Og nu blev der Ro om Sagen. De politiske Bølger bruste fortsat, men Vindretningen var blevet en anden. Skatteprocenten var imidlertid ogsaa frigivet (ved en Lov af 1910), dog mod at Begrebet Skattevalg indførtes.

De nye Afskrivningsregler var vedtaget med den Til-føjelse, at de om 10 Aar paany skulde overvejes. Da Ti-den herfor nærmede sig, fik Spørgsmaalet yderligere Aktualitet derved, at det i Aarene efter Verdenskrigen blev vanskeligt at opnaa Laanemidler. Paa Foranled-ning af Budgetudvalget var det besluttet at oprette en Pensionskonto bl. a. ved Bidrag fra Personalet selv og fra Kommunen, begge Dele procentvis af Lønnen, samt at Driftsvirksomhederne (inden for en vis Limitering) af deres Overskud skulde bidrage til en Udvidelseskonto. Situationen var ogsaa spændt inden for Driftsøkonomi-en, hvorfor der nedsattes en Sparekommission (egentlig et Fællesudvalg, blot suppleret med 3 Personer uden for Kommunalbestyrelsen, nemlig Hassing-Jørgensen og to Repræsentanter for Tjenestemandorganisationerne). Til denne Kommission henvistes ogsaa Overvejelsen om Afskrivningsprocenternes Størrelse. Herom opnaaedes i Hovedsagen Enighed inden for Kommissionen og lige-ledes i Kommunalbestyrelsen (1923). I de følgende Aar oparbejdede Københavns Kommune en mærkbar Egen-kapital, og Laanebehovet reduceredes tilsvarende.

Paa denne solide og — baade i Form og Indhold — smukke og vel afrundede Maade sluttede Borgmester Jensen sin Virksomhed inden for Københavns Finans- og Regnskabsvæsen.

Men ogsaa paa andre Omraader inden for Magistra-tens 2. Afdeling skete store Ting i Jensens Tid. Bispe-bjerg Hospital blev aabnet 1913. Det blev — desværre

(ligesom Rigshospitalet) — bygget efter Pavillon-Syste-met, hvilket dog ikke skal lægges Jensen til Last. Pavil-lon-Systemet var dengang et verdensomspændende Mode-lune, saa stærkt, at ingen paa den Tid vilde have kun-net faa noget andet vedtaget. Paa Bispebjerg er iøvrigt Systemets værste Ulemper afhjulpet derved, at hele Komplekset har gode Forbindelsesgange under Jorden. I Tilslutning til Bispebjerg Hospital opførtes senere et stort Vaskeri til Betjening ogsaa af de gamle Hospita-ler. Herved fik disse en Mængde Husrum til Raadighed for andre Formaal, og paa Kontoen Vask indvandt Hospitalsvæsnet meget store Besparelser. I samme Pe-riode skaffede Kommunen sig (efter svensk Forbillede) en betydelig Hospitalsreserve for Katastrofetilfælde (Epidemier) paa den nemme og billige Maade, at man ved Opførelsen af nogle nye Skoler tog Hensyn til Byg-ningernes eventuelle Anvendelse til Lazaretbrug. Der kræves kun lidt. Noget mere Vandledning, lidt flere Faldrør, det er nærmest det hele. Og dog staar der saa en Reserve af Husrum til 5—600 Sengepladser parat til hurtig Ibrugtagen.

Skatteopbørslens Modernisering (Rodekontorer i Ste-det for Rodemestre, det aarlige Skattebeløbs Deling i 10 Terminer i Stedet for 4 Kvartaler) blev ganske vist ikke vedtaget før ind i min Tid. Men i Virkeligheden laa Sa-gen ved min Tiltræden færdig fra Jensens Haand, efter at være forberedt af en Kommission under Ledelse af daværende Raadmand Fr. Andersen.

Boligbyggeriet tog sin Begyndelse, først med en lille Gruppe Arbejderboliger ved Valby Gasværk, en Sag som maaske var en Smule politisk betonet. Men saa kom Verdenskrigen og med den Bolignøden, og Opførelsen af de store Boligkarreer tog Fart, dels i Form af kommu-nale Huse og dels paa kooperativ Basis med Støtte fra Stat og Kommune. Saa vidt jeg erindrer, foregik det i Jensens Tid stedse i politisk Enighed. Værdien af Bo-rups Grundkøb kom nu ret for Dagen. Kommunen kunde sætte lave Grundpriser, saa der blev Raad til de store aabne Gaarde med Legepladser og Bepantning. Og det blev værdsat dengang, fordi Beboerne næsten udelukkende kom fra de gamle Forstæders triste Gader og snævre Gaarde. Kommunens Jordbesiddelser var saa store, at dens lave Grundpriser blev normgivende ogsaa ved Salg af private Grunde til Bebyggelse. Hist og her løb maaske et Byggeforetagende med af mindre god Kvalitet. Det hastede jo, og Materialerne var til Tider jo alt andet end 1. Klasses. Men i det store og hele be-tød den Tids Bebyggelse en værdifuld Nydannelse for Storbyen, hvilket vistnok erkendtes fra alle Sider, uan-set hvad Syn man ellers kunde have med Hensyn til Boligbyggeri ved det Offentliges Foranstaltning.

Med Boligbyggeriet er vi ved Hygiejnen, Spørgsmaa-let om Befolkningens Trivsel og Velbefindende paa Le-geme og Sjæl. Ogsaa paa andre herhen hørende Felter var Jensen interesseret og virksom. Hans Initiativ til Anlæg af Fælledparken er velkendt, og hans Stilling som Forvalter af Kommunens Arealer førte ham tidligt i Forbindelse med Idrætten. Her fik han virksom og sag-

Borgmester Jens Jensen foran den store Sten med hans Navn paa Bispebjerg Hospital. Inskriptionen med Navnet og Hospitalets Aabningsdato lod Artiklens Forfatter indhugge et af sine første Aar som Borgmester.

kyndig Støtte af Borgerrepræsentant, senere Borgmester H.C.V. Møller. Ved Forhandling mellem Magistraten og Dansk Idrætsforbund oprettedes Københavns Idrætspark, bygget op paa Idrættens egne Organisationer og under en Ledelse, hvortil ogsaa Dansk Idrætsforbund og Københavns Kommunalbestyrelse vælger Repræsentanter. Gennem denne Organisation oprettes og drives de Idrætsanlæg, som efterhaanden kan stilles til Raadighed. Borgmester Jensens Interesse for Idrætten var meget stor, ogsaa ud i de mindre Ting. Endnu som Overpræsident tog han Sæde i Byggeudvalgene for Idrætsparkens Bebyggelser ved Østerbrogade, og han var til sin Død Formand for Idrætsparkens Repræsentantskab. I den Udstrækning, som Kommunen havde Mulighed derfor, var han ogsaa velvilligt støttende over for Søens Idræt, Lystsejlere og Roere. Han var ogsaa til sin Død et meget aktivt og interesseret Medlem af Dyrehaveudvalget og deltog med Liv og Sjæl i alle Bestræbelser for at bevare denne pragtfulde Naturskov i god Stand som Udflugtsplads for Storbyens Befolkning.

Det hørte ogsaa under Jensens Embede at føre Forhandlingerne om Kommunens Lønninger. Foruden de forhandlingsberettigede Tjenestemandorganisationer er der at forhandle med en lang Række af de private Fag-

foreninger som Repræsentanter for Kommunens Lønarbejdere. Spørgsmaalet om Lønninger udviklede sig efter Verdenskrigen til en hel Videnskab, endda en ret indviklet Videnskab, og Jensen havde fremragende teknisk Bistand i det Lønkontor, han selv havde oprettet. Men de drøjeste Tag paa dette Omraade maa Lønningsborgmesteren selv tage, i hvert Fald naar han er udgaet fra Lønarbejdernes eget politiske Parti.

Det var under Jensen, at Københavns Kommune gennemførte 8 Timersdagen, hvorved ogsaa denne Reforms videre Fremgang i Danmark blev tilskyndet. Men det kunde jo ikke altid gaa den Vej. Da man efter Verdenskrigens opsvulmede Tal og yderligere et Par lidt tøjlesløse Aar begyndte at tage Reb i Sejlene, maatte ogsaa Lønningerne reduceres et Par Gange. Og her holdt vi jo paa, at Kommunens Lønarbejderlønninger maatte følge, hvad der skete i det frie private Arbejdsforhold. Det havde nemlig Fagforeningerne forlangt, da det gik opad. Ved Aprilforliget 1922 var Jord- og Beton-Lønningerne (som i mange Forhold var normgivende for Kommunen) blevet reduceret med 15 pCt. Men da det kom til Kommunens Forhandlinger, kunde Jensen kun faa gennemført en Reduktion paa 12 pCt. Dette pinte ham vist nok ikke saa lidt; thi her maatte han altsaa

foreslaa Kommunalbestyrelsen noget, som han selv fandt ikke helt rimeligt. Hertil kom den lidt særprægede Terminologi, som en og anden Fagforenings-Forhandler kan føle sig forpligtet til over for »en af vore egne«. Det betyder saamænd ikke noget videre, og der menes maaske slet ikke noget ondt med det. Men Jensen, som gennem hele Livet havde været netop Lønarbejderne en god Mand, og som altid selv var høflig og korrekt, for ham blev det en Pine. Flere i min Omgangskreds mente at vide, at det ikke mindst var af Hensyn til Lønforhandlingerne, at Jensen ønskede at gøre Forandring, da Overpræsident-Embedet blev ledigt i 1924.

Ved Jensens Afgang som Borgmester skrev daværende Formand for Kommunalforeningen Laur. Kaarøe en Afskedsartikel, hvori det bl. a. hed: Jensen holdt altid *mindst* det, han havde lovet. Og en anden Tjenestemand har over for mig karakteriseret hans Forhandlingsform saaledes: Jensens Nej følte altid begrundet. Smukkere Eftermæle kan vist ingen Lønningsborgmester gøre sig Haab om at erhverve, hvis han da paa forsvarlig Maade har vogtet de Interesser, som var ham betroet.

Men Lønningerne fører os altsaa hen til det menneskelige. Denne fremragende Mand, der begyndte som et Forargelsens Tegn og endte som Storbyens anerkendte Førstemand, hvorledes var han som Menneske?

Jeg har nævnt hans store Selvtillid. Den var begrundet. Man sagde om ham (det var vist netop Juristerne, som sagde det), at han havde en »juridisk Hjerne.« Og der var meget om det. Han fandt altid hurtigt og sikkert ind til Sagens Kernepunkt. Hans Talbehandling var sikker og uden Lyde. Trods mangelfuld Skoleuddannelse havde han erhvervet sig megen Viden ad de Veje, som en intelligent ung Arbejder maa vandre, om han vil forøge sit Pund. Selv Sprogkundskab havde han erhvervet, saa han kunde klare en Tale paa Hovedsprogene ganske hæderligt. Jensen talte et smukt, kultiveret Dansk. Kun et Par enkelte smaa Ord erindrede om Landsbyenovre paa Fyn, hvor han havde levet sin Barndom. Han havde stor almen Intelligens. Hvad der var oppe i Tiden kunde han tale med om. Sit Ydre havde han jo ogsaa med sig. Han kunde pynte i en hvilken som helst Diplomato. Nogle har ment, at han blev saa fin en Mand, at han glemte sin Arbejder-Oprindelse. Men det er helt forkert. Naar en Samtale førte den Vej, dvælede han netop gerne ved sin Haandværkertid, ligegyldigt hvem der var i Kredsen. I Omgang var han venlig korrekt, men ikke indladende. Den lidt brede Gruppe-Jargon holdt han sig udenfor. Ved et Glas var han — paa sin Maade — glad med de glade, men aldrig støjende eller kaad. Og han gik altid hjem med første Hold.

Kunde denne saa selvsikre og rolige Mand overhovedet komme i Affekt? — Ja, men det skete vist overmaade sjældent. Jeg ved om to Tilfælde og skal berette om det ene. I Efteraaret (vistnok 1906) var afsluttet et udmærket Aarsregnskab. Alle rette Vedkommende havde gnedet sig tilfreds i Hænderne over det gode Resultat, som nu stod paa Borgerrepræsentationens Dagsorden.

Men saa kom en Bogføringsmand fra Vej- og Kloak-

anlæggene til Hovedbogholderiet og spurgte stilfærdigt: Den og den halve Million skulde vist have været paa det gamle Regnskab? — Tableau! — Kort fortalt, det aflagte Regnskab var 500,000 Kr. galt (for godt). Og Nutidens Blaserthed over for store Tal var jo ikke opfundet endnu i 1906.

Ved den Lejlighed skal Jensen have brugt nogle stærke Ord. Borgerrepræsentationen blev naturligvis underrettet omgaaende. I den offentlige Debat lagde Carl Becker Sagen personligt op: Bevar's, Fejl kan ske. Den lille travle Mand i Kontoret kan begaa en Bommert. Men Manden over det hele, Manden inde i Centrum, Manden med Overblikket, ham maa saadant virkelig ikke overgaa! Den Aften maatte Jensen ogsaa vende det laadne ud; men han havde det vist ikke rart alligevel.

Becker og Jensen var i det hele taget meget skarpe over for hinanden. Men ogsaa det blev anderledes. I de sidste Aar blev de vistnok saa gode Venner, som overhovedet muligt mellem fremtrædende politiske Modstandere i samme Forsamling.

Jensens Forhold til Pressen? Pressens Forhold til de politiske Forsamlinger og Mænd var dengang ikke helt som nu, og Magistraten var endnu ikke blevet en utæt Forsamling. Naturligvis fik de førende Folk deres Rap, og Vittighedsbladene tolkede i Tegning og Tekst Enkeltmand og Situationer. Men over for Jensen var der i Regelen ligesom ikke rigtig Svup i Snerten. Selv brugte han Pressen (Dementier o. l.) meget lidt, om overhovedet nogensinde. Jeg har ved flere Lejligheder i Borgerrepræsentationen hørt ham sige omtrent saadan: Det er her, jeg skal staa til Regnskab. Her er min Talerstol.

Nogle, som stod Jensen meget nær, vil paastaa, at han i Grunden ikke selv var nogen synderligt initiativtagende Mand, men at han var en god og opmærksom Lytter paa Møder og i Samtaler. Og naar saa Guldkornet kom frem, ligegyldigt hvorfra, da greb han det, tog det til sig og byggede sin Sag op. Jeg kan ikke vurdere denne Paastand. Han var jo Borgmester, og jeg var Borgerrepræsentant og saa først Sagerne efterhaanden, som de fremkom fra ham. Men selv om Paastanden var rigtig, saa er den nævnte Egenskab ogsaa en Form for Initiativ. Hovedsagen for Samfundet er jo, at Guldkornet, det virkelig ædle Metal, kommer frem i Lyset og faar sin rette Anvendelse.

Som Jensens Afløser kom jeg naturligvis til at staa i et særligt Forhold til ham. Naar jeg spurgte ham til Raads i en vanskelig Sag, hvilket skete nogle Gange, fik jeg altid aaben og fyldig Vejledning, saa vidt han — nu paa Afstand — kunde give. Da Jensen ikke hørte til de meget talende, og da jeg ikke har for Vane at spørge om synderligt mere end mit Ærinde angaar, strakte vore Samtaler sig sjældent ret mange Streger uden for Sagen, som laa for. Jensen kom ingensinde ukaldet med nogen Udtalelse, hverken Ros eller Dadel, om min Virksomhed. Jeg kan end ikke mindes noget Tilfælde, hvor han blot spurgte: Hvordan gaar det med dit, eller hvorledes har De tænkt at bære Dem ad med dat. Vort For-

Borgmester Jensen giver Bolden op paa en ny Fodboldbane i Byens Periferi.

Borgmester Jensens Hustru, Fru Julie Jensen.

hold var venligt, kammeratligt og — saa langt det rakte — fortroligt, men ikke hjerteligt.

Jensen var en meget præcis Mand. Paa Slaget 12 gik han hjem til Frokost og tog med Sporvogn tilbage for igen at være paa sit Kontor Kl. 1 til Modtagelsestimen.

Naar Borgerrepræsentationen holdt sit sidste Møde før Ferien, havde han Kufferten pakket (sagde man) og tog straks den følgende Morgen paa Ferie med sin Familie.

Sit Hjem elskede han, Børn og Børnebørn og det hele. Men med alt det var han alligevel i Hjemmet en tavs Mand. I sin Gerning og hele sin fremskudte Stilling havde han utvivlsomt en stor Støtte i sin Hustru, der ogsaa besidder fremragende repræsentative Egenskaber, men som tillige forstod at trække sig tilbage i Ubemærkethed, naar Situationen var til det. Der førtes ikke megen Selskabelighed. Nogle faa jævnaldrende Partifæller, navnlig hans mangeaarige Raadmand og Ven Fr. Andersen, nogle Læger og ganske faa andre saa han dog med Mellemrum i sit Hjem.

Jensen havde en *hobby*. Han malede Landskaber. Mange Timer af Ferietiden brugtes hertil. Men han

kendte sin Begrænsning. I en snæver Kreds talte en eller anden — maaske for Smiger — om en Udstilling af Malerierne. Nej, svarede Jensen, dette er kun Amatørarbejde og Ferieglæde.

De sidste Somre holdt Familien Ferie i en gammel Bondegaard paa Halsnæs direkte ved Kattegats Kyst. Jensen, som var kommet til at synes godt om Stedet, havde store Planer. Men saa indhentede Døden ham til stor Forundring for os alle. Vi havde anset ham for en stærk Mand, som vilde leve mange Aar endnu. En Galdestenslidelse lagde ham paa et meget smertefuldt Sygeleje, som han stod mandigt igennem til det sidste. Byen, han havde tjent saa trofast, gav ham en storslaet Begravelse. Ved Graven tolkede Sønnen i dybtfølte, hjertevarme og velformede Ord Hjemmets Følelser ved Afskeden. Det Parti han havde været en saa fremragende god Repræsentant for, bragte ham sin Hyldest og Honor i fuldeste Maal.

Hvordan det end frem i Tiden maatte gaa med dansk Arbejderbevægelse, Jens Jensen har i dens Historie indskrevet mange Blade. Og alle pynter de Bogen og vil mindes længe.

PEDER HEDEBOL

PARTIUDVIKLINGEN I KØBENHAVNS KOMMUNALPOLITIK 1880—1945

Af Lektor ved Københavns Universitet KJELD WINDING

Gennem mere end et halvt Hundrede Aar har Socialdemokratiets Fremmarch været et af de mest fremtrædende Træk i dansk Politik. Lige siden 1880'erne har man været vant til, at Socialdemokratiet satte sit Stemmetal op ved Folketingsvalgene; først 1939 gik det i Staa, og et virkeligt føleligt Nederlag oplevede Socialdemokraterne først i Oktober 1945.

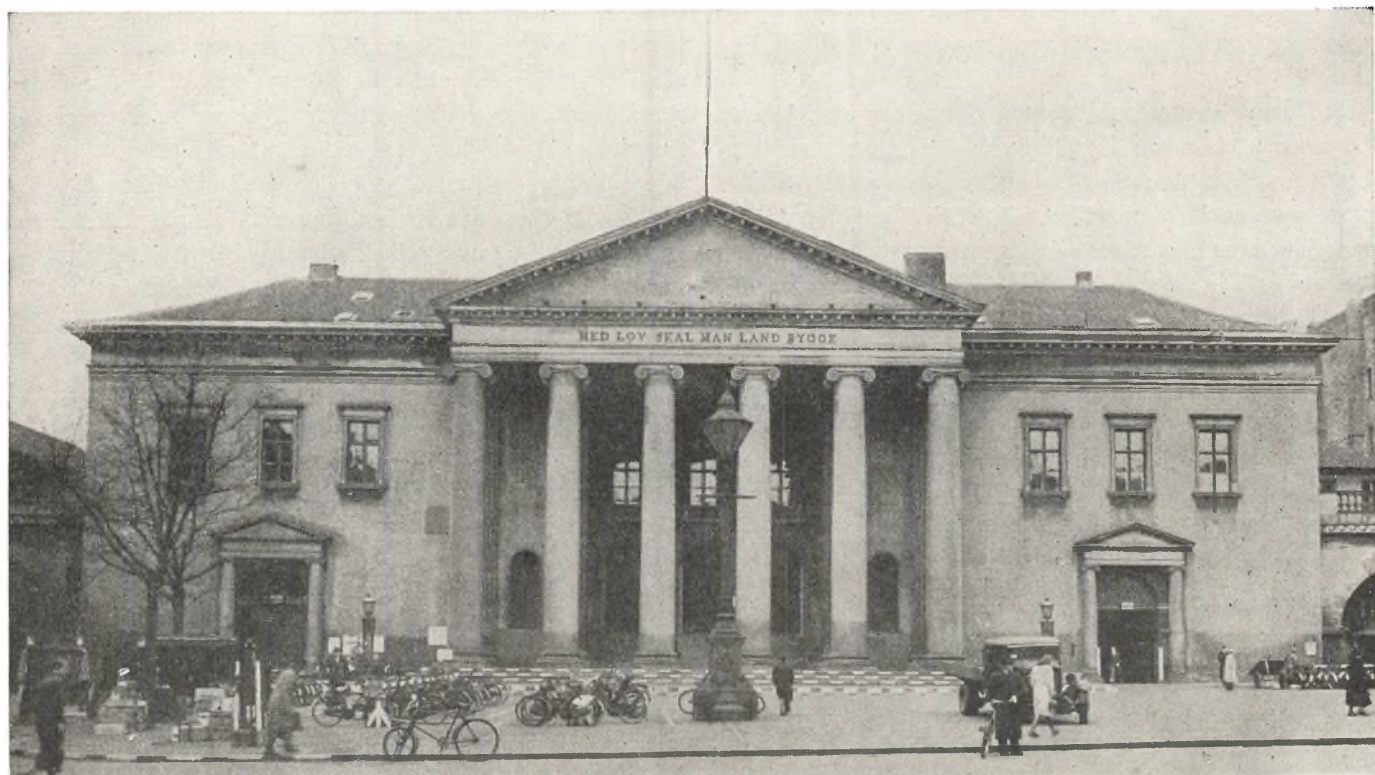
For en Del skyldes denne langvarige Fremgang vel en dygtig Ledelse, der gennem Partiorganisation og Fagforeninger forstod at samle og fastholde Arbejderklassen; men Hovedårsagen er naturligvis, at Danmark gennem disse 60—65 Aar er blevet saa vidt industrialiseret, at vort tidligere ledende Parti, Bøndernes Venstre, der endnu omkring 1900 var saa stærkt, i vore Dage er et Mindretal.

Den danske Arbejderbevægelse tog sit Udgangspunkt i København. Med Tiden udviklede Hovedstaden sig til at blive Socialdemokratiets faste Borg, hvor ingen andre Partier kunde opnaa Flertal over for den kompakte Masse af Arbejderstemmer. Her var da ogsaa naturlige Forudsætninger for et stærkt socialdemokratisk Kommunestyre.

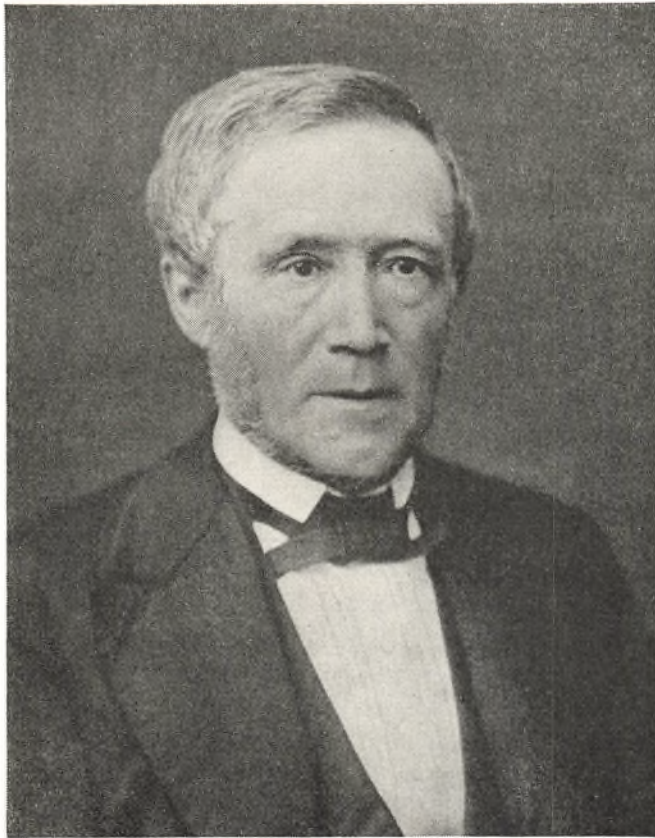
Omkring 1880 havde den velstillede Borgerstand Magten i Københavns Kommune. De fleste af Kommunens ledende Mænd havde i deres Ungdom sluttet op om de nationalliberale Friheds- og Folkestyreideer, men senere ved Bøndernes Fremtrængen og Uroen i Arbejderklassen i 1870'erne taget Afstand fra de demokratiske Tanker og sluttet sig til Godsejernes konservative Højreparti. Nationalliberalismens Ideer havde præget Ordningen af Byens Styre, saaledes som det var fastlagt ved en Række Love fra Aarene 1840—65.

Dengang laa den besluttende Myndighed baade hos Magistrat og Borgerrepræsentation.

Borgerrepræsentationen bestod af 36 Medlemmer (nu 55), der holdt Møder i det, der dengang var Byens Raadhus — Domhuset paa Nytorv. Borgerrepræsentanterne valgtes efter den Tids Begreber paa en forholdsvis demokratisk Maade. I Provinsbyerne og Landkommunerne havde de største Skatteydere Privilegium paa at besætte ca. Halvdelen af Pladserne i de kommunale Raad; i Hovedstaden havde enhver med en aarlig Indtægt paa 1.000 Kr. Valgret — bortset herfra var der ingen Valgprivilegier. Den Begræns-

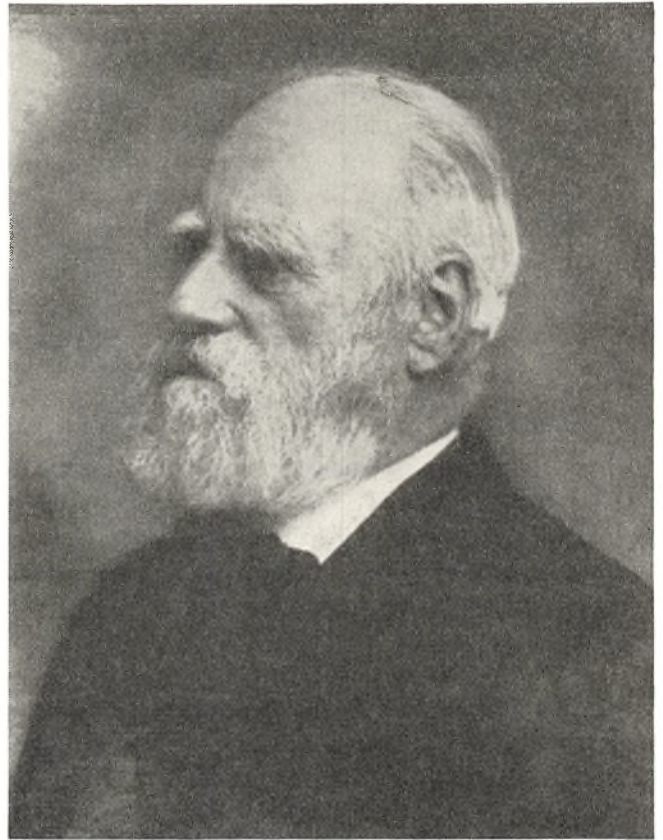

Det gamle Raad- og Domhus, der var Københavns Raadhus fra 1815—1905.

Borgmester *Eduard Diderik Ehlers.*

Elfelt fot.

Herman Trier.

Elfelt fot.

ning ser ikke ud af ret meget efter Nutidens Maalestok; men dengang var Pengene jo meget mere værd. Efter moderne Beregninger skulde en faglært Arbejders aarlige Løn omkring 1880 have ligget omkring 800—900 Kr., mens ufaglærte fik et Par Hundrede mindre. Den overvejende Del af Arbejderklassen har altsaa rimeligvis været udelukket ligesom en Mængde Smaafunktionærer, Butikshandlerne og smaa Erhvervsdrivende af anden Art. Udelukket var desuden Kvinder, Tjenestefolk og alle, der fik eller havde faaet Hjælp fra Fattigvæsenet uden at have tilbagebetalt den; det var mange i en Tid, hvor det Offentlige hverken ydede Aldersrente, Hjælp til Sygekasser eller Socialhjælp. Valgretsaldern var 30 Aar.

Under disse Forhold havde Københavns ca. 235.000 Indbyggere i 1880 kun ca. 15.000 Stemmeret, altsaa den mere velstillede Del af Middelstanden. Valgordningen var saaledes, at der hvert Aar nyvalgtes 6 af Borgerrepræsentanterne, og hele Forsamlingen kunde saaledes udskiftes paa 6 Aar, men Genvalg var ganske almindeligt. Nogen egentlig Deling i Partigrupper kendtes ikke, og der var alt i alt ikke meget at slaas om ved Valgene. Vælgerne blev udkommanderet til Valg hvert Aar, uden at der stod nogetsomhelst paa Spil for dem eller for Kommunen, og det er meget let at forstaa, at de fleste ikke gad gaa hen og stemme. Ved mange Valg var der ikke 10 % af de stemmeberettigede, der mødte op — ved Valget 1879 gik det endda saa vidt, at kun 3,8 % brugte deres Stemmeret.

Magistraten leledes i de Dage ikke af en kommunevalgt Overborgmester, men af en Statsebedsmand,

Overpræsidenten i København. Dertil kom 4 *Borgmestere* (en for Skolevæsen m. m., en Finansborgmester, en »Fattigborgmester« og en for Trafik, Gasforsyning o.s.v.). De valgtes paa Livstid af Borgerrepræsentationen — en enestaaende Ting i Datidens Danmark, alle andre Steder var det indtil 1919 Staten, der bestemte, hvem der skulde være Borgmestere. Dertil kom 4 *Raadmænd* — een for hver Borgmester — valgt af Borgerrepræsentationen for at kontrollere og støtte Borgmestrene, altsaa en Forsamling paa 9 Mand. Det var gennemgaaende humane og praktisk dygtige Folk, der sad i Magistraten; et Par af dem var Spidser inden for det nationalliberale Parti, tidligere Ministre som Finansborgmester C. E. Fenger og Overpræsident Emil Rosenørn. Borgmesteren for den tekniske Afdeling, Ehlers, var paa sit Felt en fremragende Administrator, og Fengers Efterfølger som Finansborgmester, L. C. Borup, var utvivlsomt en af de mest energiske og viljefaste Mænd, der nogensinde har siddet i Magistraten. Det var myndige Herrer, gode Repræsentanter for et kultiveret Bourgeois, men i det hele indstillet paa en sparsommelig Politik. Borgerskabet ønskede ikke højere Kommuneskatter; Fattigvæsenet var dyrt nok i Forvejen, og den voksende Befolkning stillede store Krav i Retning af Skolebyggeri, Vejanlæg, Belysning etc. Det var ved at blive klart, at med Københavns Udvikling til en virkelig Storby maatte følge en langt mere omfattende og kostbar Kommunaladministration, end man havde været vant til i gamle Dage, da København havde været den hyggelige Provinsidyl bag Voldene.

Under de Forhold steg Udgifterne saa stærkt, at de fleste af Kommunens ledende Mænd prøvede at holde igen. De fleste af disse solide Borgerpolitikere kviede sig ogsaa ved at gribe ind over for private Erhvervsdrivende, skønt Udviklingen var højst ulykkelig i flere Henseender — de store Industrivirksomheder voksede planløst frem i Byens Udkant Side om Side med mægtige Arbejderkvarterer, uden at der blev sørget for en planmæssig Bebyggelse eller Indgreb over for den hensynsløse Udnyttelse af den Grundværdistigning, der fulgte med det voksende Folketal og Bolignøden. Det var heller ikke let at faa de ledende i Bystyret til at indse, at den til Tider frygtelige Nød i Arbejderklassen maatte og burde afhjælpes ved andre Midler end den nedværdigende Fattighjælp, Pantelaanerkontorer og privat Velgørenhed. Det var nærliggende, at baade det fremvoksende Socialdemokrati og den moderne indstillede Del af Middelklassen maatte rejse Kritik af Forholdene.

*

I Midten af 1880'erne kulminerede den store Forfatningskamp mellem Estrups Højregering og Folkeflertallet. Det var naturligt for Højres Modstandere i Hovedstaden at forsøge et Fremstød mod Kommunestyret. Nogle Stemmer kunde Arbejderne dog altid mønstre, trods Valgreglerne, og der var opstaaet et borgerligt liberalt Parti i Byen; samvirkede de, som de med Held havde gjort ved Folketingsvalgene i 1884, maatte det være muligt at slaa Højre ogsaa kommunalpolitisk.

Saa kom der pludselig Liv i Kommunevalgene. Endnu 1885 var Valgdeltagelsen 5,9 %; 1886 var den 47,2. Men Højre slog godt fra sig og holdt foreløbig Stillingen. Først ved Valget 1893 opnaaede Oppositionen at faa 6 Mand valgt ind i Borgerrepræsentationen.

Af disse 6 var 4 borgerlige liberale — Mænd som Bagermester *Jacob Marstrand*, Boghandler *Gustav Philipsen* og den kendte Skolemand *Herman Trier*. Men sammen med dem kom — og det føltes som en Revolution — den socialdemokratiske Fagbevægelses Leder *Jens Jensen* og den socialdemokratiske Lærer *K. M. Klausen*.

Ved det første Møde, hvor disse ny Mænd var til Stede i Borgerrepræsentationen, skete der noget uhørt, idet *Marstrand*, da han stod op og tog Stilling til en foreliggende Sag, brugte Udtrykket »vi«. En Højremand protesterede: det var ikke Skik og Brug at danne Partier i denne Forsamling. Men det fik ikke hjælpe. Ogsaa i vore Dages Kommunalpolitik er der jo mange rent praktiske Ting, der lader sig ordne uden Partidiskussion, og der kom heller ikke nogen uoverstigelig Kløft mellem *Marstrand* og *Trier* og Højremænd som f. Eks. den store Industrileder *G. A. Hagemann*. Men Delingen efter Partilinier var et Faktum.

Det var ret naturligt, at Højremændene saa med største Bekymring paa Socialdemokratiets Indtrængen i Borgerrepræsentationen. Arbejderpartiet føltes som hensynsløst revolutionært. Et noget andet Indtryk fik man vel i Praksis, naar Partiets ledende Mand stod frem i

Forsamlingen: en lille tætbygget Mand af saare borgerligt Ydre. Mere end de fleste andre tilstræbte *Jens Jensen* rolig Forhandling og nøgtern Saglighed, og den samme moderate Indstilling, der fik Stifteren af »De samvirkende Fagforbund« til at foretrække en reel, omend beskeden Lønforhøjelse frem for uforsonlig Klassekamp, gav ham store Muligheder som Kommunalpolitiker. Men selvfølgelig bestod der en alvorlig Trusel mod Højres Magt nu, og i de følgende Aar rasede Valgkampen, først med Sejre for Højre, derpaa for Oppositionen, indtil Højre i 1898 mistede sit Flertal. De Liberale og Socialdemokratiet opstillede Fælleslister og delte Udbyttet. Et stadig større Antal af Byens Arbejdere sørgede for at blive sat til en saa høj Skat, at de fik Stemmeret. Det svækkede ikke engang Socialdemokratiet, da en af dets førende Mænd, *P. Holm*, der var Næstformand i Borgerrepræsentationen, overbevistes om at have udnyttet sin Viden om Kommunens Grundopkøb til kriminelle Spekulationer. Partiet voksede stadig, og efterhaanden sad saa at sige hele Kredsen af socialdemokratiske Ledere i Byens Raad: *P. Knudsen*, *Martin Olsen*, *Jens Jensen*, *Borgbjerg*, *Frederik Andersen*, *Klausen*, senere ogsaa *Stauning* og en Række andre. De Liberale fik omtrent tilsvarende Magt, skønt det var temmelig givet, at de fleste af de Stemmer, der blev afgivet for den fælles liberal-socialdemokratiske Liste, kom fra Arbejderne.

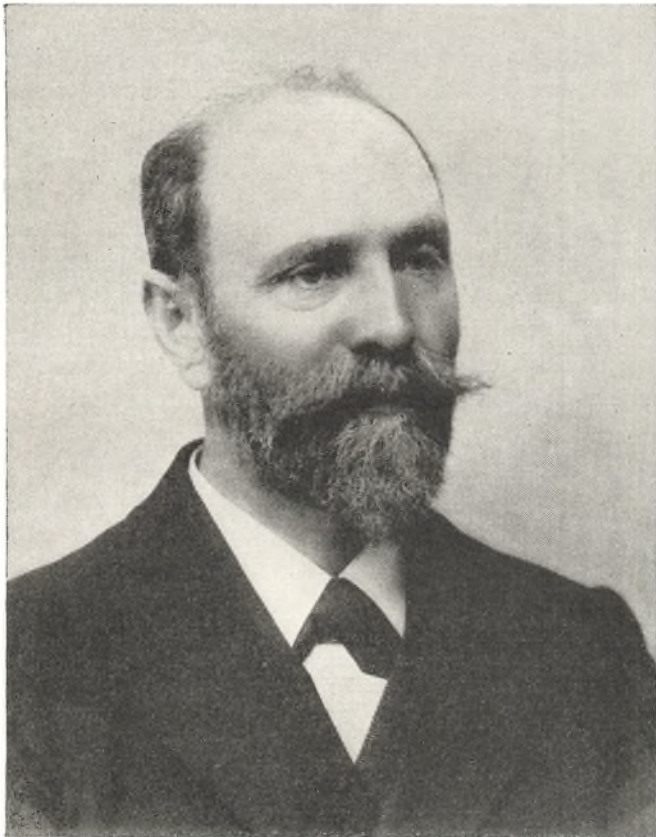
Under de Forhold havde Højre ikke blot mistet sit Flertal i Borgerrepræsentationen; efterhaanden blev det ogsaa fortrængt fra Raadmands- og Borgmesterposterne.

*

12. Januar 1903 kunde Borgerrepræsentationen for første Gang holde Møde i det nye Raadhus, som *Martin Nyrop* havde bygget, og *Herman Trier* talte som Forsamlingens Formand om Kommunens store Opgaver i Nutiden.

En Uge efter afgik Borgmester *Borup* ved Døden efter 20 Aars energisk og i mange Henseender fremragende Arbejde i Kommunens Tjeneste. Efter en Del Diskussion og megen Spænding valgtes 2. Marts 1903 *Jens Jensen* til Finansborgmester, idet de Liberale undlod at stemme. Det var første Gang, at en Socialdemokrat rykkede ind paa en virkelig fremtrædende Post i dansk Politik, og Jubelen ved Arbejdernes Fakkeltog til Raadhuset var saa mægtig, at *Alfred Schmidt* inspireredes til en af de mest berømte Tegninger, »Blæksprutten« nogen Sinde har leveret. Det er karakteristisk, at *Borgbjerg* blev Offer — det lykkedes aldrig Karikaturtegnerne at faa noget rigtigt ud af *Jens Jensens* Fysiognomi.

Da *Jacob Marstrand* senere hen paa Aaret valgtes til Borgmester for 4. Afdeling, støttet af Liberale og Socialdemokrater, og de samme Partier desuden kunde besætte de 4 Raadmandspladser, havde de ogsaa Flertallet i Magistraten. Efterhaanden stod Borgmesteren for 1. Afdeling *Th. Dybdal* (1898—1917) alene tilbage som Højremand, og han var ikke engang nogen helt paalidelig Mand for Partiet. En anden Ting er, at efterhaan-

Borgmester Jacob Marstrand.

Elfelt fot.

Borgmester Theodor Dybdal.

Elfelt fot.

den som de gamle Oppositionspartier fra 1893 saaledes overtog Magten, desto klarere kom det frem, at borgerlige Liberale og Socialdemokratiet ikke uden videre var enige om alting; der var endda Punkter, hvor Samarbejdet inden for de enkelte Grupper brast — saaledes i 1907, da de Liberale sprængtes paa Spørgsmaalet om, hvorvidt Kommunen skulde overtage Byens Sporveje med det samme eller vente, til Overtagelsen kunde ske paa noget billigere Vilkaar.

En karakteristisk Følge af Jens Jensens Valg blev, at Højre vandt det efterfølgende Borgerrepræsentationsvalg og det næste igen; der var megen Frygt for Socialistregimente blandt Borgerskabet. Men derefter fulgte en Række Nederlag for Højre, og det saa ud, som om Partiet skulde helt udslættes af Byens Raad. Saa kom imidlertid i 1908 en *ny Kommunallov*; her blev for det første Valgret givet til alle, der havde betalt Skat til Kommunen (i Praksis blev Valgretsgrænsen derved sænket fra 1.000 til 800 Kr.s Indtægt, og da man desuden stod i en Periode af Prisstigning og Lønforhøjelser — stort set — kunde en overvejende Del af Arbejderklassen stemme; desuden fik Kvinder Stemmeret, hvad enten de selv eller deres Mænd var Skatteydere til Kommunen. Fuldt demokratisk blev Valgordningen altsaa ikke, og det er den ikke den Dag i Dag; men ogsaa i den foreliggende Form maatte den give Socialdemokratiet væsentlige Fordele. De gamle aarlige Valg blev strøget; i Stedet skulde hele Borgerrepræsentationen nyvælges hvert 4. Aar og saaledes, at hvert Parti fik Mandater i Forhold til sit Stemmetail. Dermed forsvandt

Grundlaget for Valgsamarbejde mellem Liberale og Socialdemokrater.

Det første Valg efter de nye Regler fandt Sted i 1909, og det viste sig her som andre Steder, at den kvindelige Valgret nærmest blev til Gavn for de Konservative; de fik 16 Pladser (37.000 Stemmer), Socialdemokratiet 20 (45.000 Stemmer), mens de Liberale fik 5 (11.000) og en kristelig Liste 1 (2.000).

*

Herefter var Socialdemokratiet ubestridt det største Parti i Borgerrepræsentationen. Indtil 1907 havde den liberale Herman Trier været dens Formand; nu blev det regelmæssig en Socialdemokrat. (1919—24 var det Stauning, der beklædte denne Post). De Liberale, der siden det store Brud med Venstre 1905 begyndte at kalde sig Radikale, fik fra 1909 en langt mere beskedne Rolle i Borgerrepræsentationen. Højre maatte se det som sin Opgave at hindre et fuldstændigt Socialistflertal og søgte at samle Middelstanden om denne Politik; det allierede sig hyppigt med de forholdsvis faa Venstretilhængere i Byen og skiftede Navn til »Borgerlig Fællesgruppe«. Foreløbig havde de Radikale en gunstig Stilling som Tungen paa Vægtskaalen, og det viste sig ved Borgmestervalgene; November 1909 kunde Socialdemokratiet vælge sin aldrende Partiformand *P. Knudsen* til Borgmester, men knap 1 Aar efter døde Knudsen, og saa slog Højre og de Radikale sig sammen om en fælles Kandidat, *Carl Lehmann*, der nærmest var radikal.

Det kunde forudses, at Socialdemokratiet inden for

overskuelig Tid maatte erobre absolut Flertal inden for Borgerrepræsentationen. Ved Valget 1913, hvor Raadets Medlemstal var øget til 55, fik Socialdemokratiet 27 Mand ind, og den kristelige Listes eneste Repræsentant, *Johanne Blom*, havde saaledes Situationen i sin Haand. Det vakte betydelig Opmærksomhed, især paa et Tidspunkt, da Kvinderne endnu ikke havde faaet Valgbarhed til Rigsdagen, at Frk. Blom udnyttede denne ret ualmindelige Særstilling med betydelig Dygtighed og megen Takt. Men i 1917 faldt Afgørelsen. Socialdemokratiet fik 63.000 af i alt 117.000 Stemmer og tog 30 af de 55 Mandater. Dermed havde Arbejdernes Parti erobret det absolutte Flertal i Borgerrepræsentationen i København, som det holdt til 1946. De Konservative led et temmelig svært Nederlag og fik 17 Mandater; de Radikale fik 6. Paa Rigsdagen kunde de Radikale baade dengang og senere være Tungen paa Vægtskaalen, balancerende mellem Socialdemokratiet og Venstre; men i Borgerrepræsentationen, hvor Socialdemokratiet havde absolut Flertal, var der ikke Forudsætning for en socialdemokratisk-radikal Alliance længere, og den grundlæggende Modsætning i de to Partiers Tankegang, der af taktiske Grunde sjældent kom klart frem i den »store« Politik, gav sig tydelig til Kende i denne Forsamling.

Samme Aar, som Socialdemokratiet vandt det absolutte Flertal i Borgerrepræsentationen, omorganiseredes *Magistraten*. Der havde været forhandlet om dette siden 1912; det var ikke ønskeligt, at Borgmestre, valgt af en parlamentarisk Forsamling, skulde sidde paa Livstid — saa risikerede man at staa med en Borgerrepræsentation med eet Partiflertal og en Magistrat med et andet. Paa den anden Side skulde en saadan Ændring i Retning af regelmæssige Nyvalg af Borgmestre f. Eks. hvert 4. eller 8. Aar vedtages paa Rigsdagen som Lov, og Landstinget, hvor Venstre og Konservative havde Flertal, krævede til Gengæld visse Garantier for det borgerlige Element i Københavns Styre. Mens de Radikale foreslog helt at opgive det gamle Magistratssystem og gaa over til administrerende Udvalg, valgt af Borgerrepræsentationen, foretrak Socialdemokratiet at forhandle sig til Rette med de Konservative. Saaledes naaede man frem til Loven af 17. Maj 1917, hvorefter Magistraten vælges hvert 8. Aar af Borgerrepræsentationen ved Forholdsvalg. Det har medført, at de Konservative, skønt Mindretal, har kunnet besætte i hvert Fald een københavnsk Borgmesterplads, foruden Raadmandsstillinger; de Radikale har med 4 à 6 Mandater i Forsamlingen gennemgaaende kun kunnet hævde en enkelt Raadmandsplads.

Ved Valgene i 1917 blev en Række Poster nybesat. Jacob Marstrand, den sidste radikale Borgmester, gik af, og hans Omraade overtoges af to nye Borgmestre, een for Vejvæsen og andre tekniske Anliggender, een for Gas-, Vand- og Elektricitetsforsyning, Sporveje m. m.; samtidig indtraadte Socialdemokraten *Viggo Christensen* som Borgmester for 3. Afdeling (Forsørgelsesvæsen), mens den konservative Rektor *Ernst Ka-*

per blev Borgmester for 1. Afdeling (Skolesager, Ægte-skabssager m. v.) i Stedet for Dybdal, der ikke havde fast Tilslutning blandt de Konservative. Dermed var to Mænd rykket ind i Magistraten, som gennem flere Aar-tier skulde sætte deres Præg paa Byens Politik — *Viggo Christensen* som Typen paa den solide, moderate socialdemokratiske Kommunalebedsmand, Kaper som de Konservatives Leder i københavnske Anliggender, en højst egenartet, livlig og til Tider meget skarp, selvhæv-dende Personlighed, der i sig forenede noget af det bedste i dansk Konservatisme, baade nationalt og kristelig-humant, med en stærk Trang til Særstandpunkter.

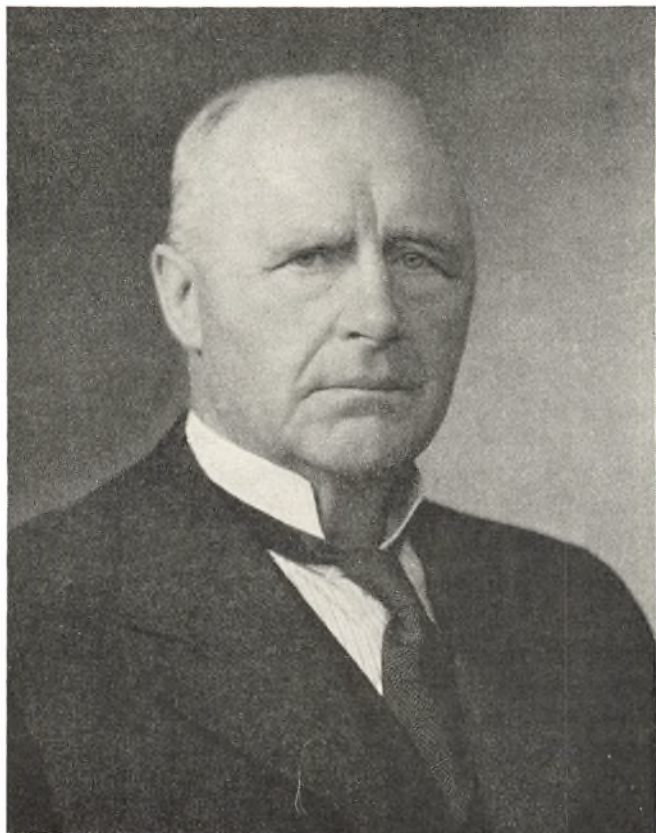
*

Ved Valget 1921 gjorde de Konservative et Forsøg paa at styrte det socialdemokratiske Flertal; de satte ind med en skarp Højrepolitik, kaldte sig Konservative og ikke Borgerlig Fællesgruppe og havde vistnok noget Haab om Tilslutning; men Partiet opnaaede ikke mere end godt og vel at indhente det store Tab fra 1917 i Stemmatal. Socialdemokratiet gik derimod frem fra 63.000 til over 90.000 — svarende til den store Fremgang, Partiet havde haft ved Rigsdagsvalgene i de sidste Krigsaar. De Radikale stod stille.

Herefter var Socialdemokratiets absolutte Flertal urokkeligt. Ved Magistratsvalget 1925 maatte de Konservative afgive deres ene Borgmesterpost, saaledes at Ingeniør *H. C. V. Møller* afløstes af den socialdemokratiske Skolemand *P. J. Pedersen* som Borgmester for 5. Afdeling. Aaret forinden havde den socialdemokratiske Regering udnævnt *Jens Jensen* til Overpræsident, hvorefter *Peder Hedebøl* valgtes til Finansborgmester. De Konservative havde herefter Kaper blandt Borgmestrene og 2 Raadmænd; de Radikale maatte nøjes med 1 Raadmand.

Valgene til Borgerrepræsentationen, der kom regelmæssigt hvert 4. Aar, indtil man under den anden Verdenskrig ved Lov udskød Kommunevalgene 2 Aar i Træk, fra 1941 til 1943, havde for saa vidt mindre Interesse, rent kommunalpolitisk set, som der ikke var det mindste Udsigt til at tage det absolutte Flertal fra Socialdemokratiet, lige meget hvad de Konservative og de Radikale gjorde. Socialdemokratiet havde Magten lige saa trygt som de Konservative i 1880.

Ser man paa Kurven over Valgtallene, kan den nok siges at frembyde et Par Ting af Interesse alligevel. Reglen om, at Valgret kun tilkommer dem, der har betalt Skat til Kommunen, begrænser faktisk Vælgertallet noget i Forhold til de rent demokratiske Rigsdagsvalg; Ved Folketællingen November 1942 havde Københavns Kommune ca. 706.000 Indbyggere, og ved Rigsdagsvalget 23. Marts 1943 havde 457.000 heraf Valgret. Ved det efterfølgende Kommunevalg opgjordes det, at 422.000 skulde betale Kommuneskat og altsaa havde Stemmeret, men heraf maatte ikke mindre end 27.000 slettes paa Grund af Restancer. Altsaa 395.000 havde Valgret — 13—14 % af Rigsdagsvælgerne havde ikke Valgret til Byens Raad. Valgdeltagelsen var i 1943 ligesom tidligere

Borgmester Peder Hedebol.

Elfelt fot.

Borgmester Ernst Kaper.

Elfelt fot.

en Del ringere ved Kommunevalg end ved Rigsdagsvalg — der staar efter den almindelige Opfattelse ikke saa meget paa Spil, og Partiernes sætter ikke deres Propagandaapparat ind med fuld Kraft ved Kommunevalgene. Alligevel har Kurven ved de københavnske Kommunevalg i det hele fulgt Linien fra Rigsdagsvalgene. De Radikale kunde ikke hævde nogen stærk Stilling, men udviste paa den anden Side samme stædige Sejghed som ved Rigsdagsvalgene og kunde endda i 1937 og 1943 sætte deres Stemmetal kendeligt op — maaske i Kraft af deres til Tider ret skarpe Opposition mod det socialdemokratiske Styre, f. Eks. angaaende Gas- og Elektricitetspriser. De Konservative hævdede uden Vanskelighed Stillingen som Nr. 2 — en jævnt stigende Kurve, 1937 afbrudt af et ret føleligt Nedslag, til Gengæld meget stærkt stigende i 1943. Socialdemokratiet havde 1929—37 en lignende voldsom Fremgang som ved Rigsdagsvalgene. Ved Rigsdagsvalgene kunde man iagttage en forholdsvis mindre stærk Fremgang i Perioderne 1924—26 og 1929—32, mens til Gengæld Valgene 1929 og 1935 var mægtige Sejre for Socialdemokratiet. Noget lignende er Tilfældet med Kommunevalgene, men saaledes, at der er Tale om direkte Tilbagegang i 1925. Kommunevalget 1937 var i København ligesom i det øvrige Land Socialdemokratiets Kulmination — Partiet tog 37 af Borgerrepræsentationens 55 Mandater. Derimod var der en aldeles afgørende Forskel med Hensyn til Rigsdags- og Kommunalvalg 1943; ved Rigsdagsvalgene gik Socialdemokratiet meget frem (730.000 til 895.000); ved Kommunevalget var der svag Tilbagegang, og da samtidig de andre Partier satte de-

res Stemmetal en Del op, maatte Socialdemokratiet afgive 5 Mandater. Alligevel hævdede Socialdemokratiet 160.000 af ialt 284.000 Stemmer og havde absolut Fler-tal i næsten alle Kredse; særlig stærkt stod Partiet i Blaagaards- og Nørrebrokredsene og i de folkerige nye Kvarterer som Bispebjerg-, Bispeeng-, østlige og nordlige Sundby- og Enghavekredsene. De Konservative hævdede sig bedst i Rosenborg-, Østbane- og Østerbrokredsene. Kommunisterne kunde i 1930'ernes Arbejds-løshedsperiode erobre et Par Mandater og rette skarp Kritik mod Socialdemokratiet i Borgerrepræsentationen; 1943 var de som bekendt udelukket fra Deltagelse. Her kom en enkelt Nationalsocialist ind.

*

Valget 1937 betød i København som i de fleste andre Kommuner en Kulmination for Socialdemokratiets Magt. 1938 fulgte en længe paatænkt *Nyordning af Magistraten*. Den statsansatte Overpræsident mistede i alt væsentligt sin Indflydelse over Kommunens Anliggender, og Overledelsen af Kommunens Sager og Ledelsen af Magistraten gik over til en *Overborgmester*, valgt af Borgerrepræsentationen. Han skulde som sit særlige Omraade administrere Financerne; den tidligere 2. Afdeling kom derved i det væsentlige til at omfatte Hospitalsvæsen. Det havde været under Overvejelse samtidig at stryge Raadmandsstillingerne, men de blev bibeholdt, og Magistraten omfattede ligesom tidligere 11 Mand.

Nyordningen fulgtes af et ret omfattende Personskifte. Peder Hedebol og P. J. Pedersen trak sig tilbage; *Viggo Christensen* forlod 3. Afdeling, som han nu havde

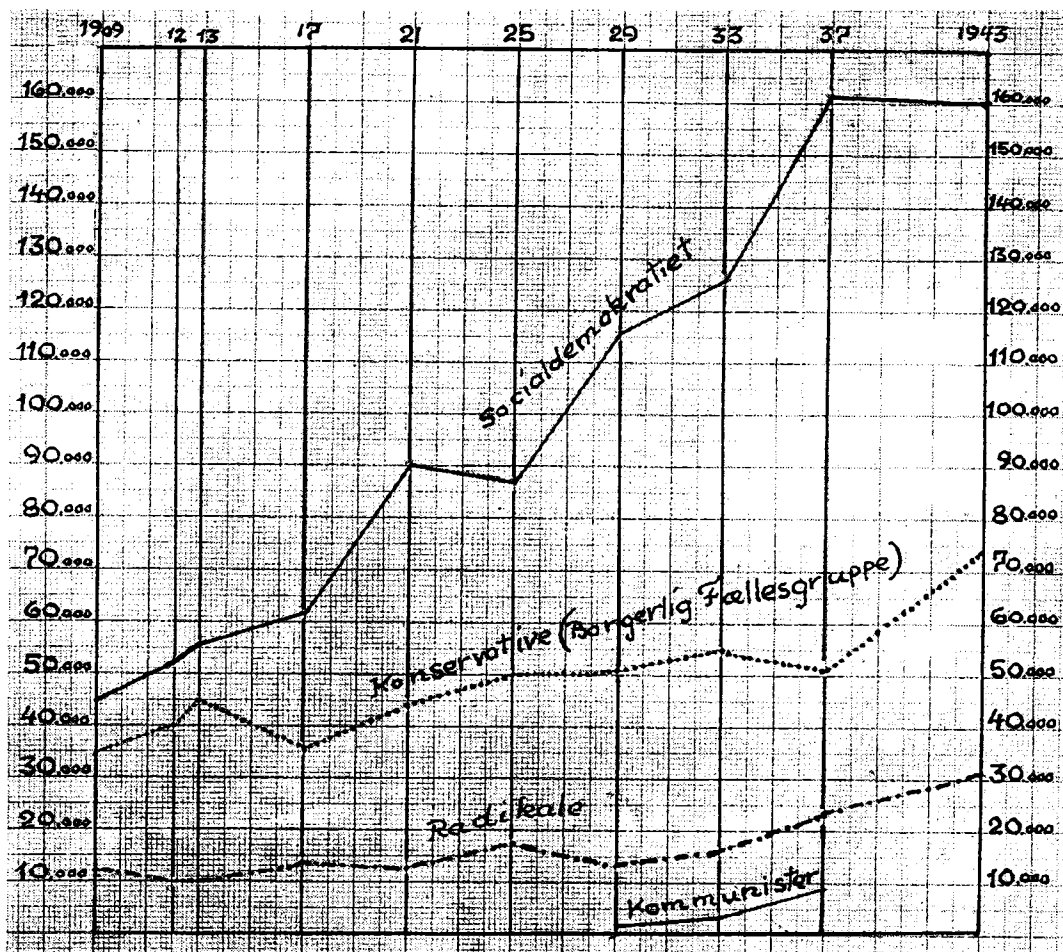
styret i over 20 Aar, og paatog sig Hvervet som Overborgmester; og 3 yngre Socialdemokrater rykkede ind som Borgmestre — Julius Hansen (2. Afd.), Sigvard Munk (3. Afd.) og Arne Sundbo (4. Afd.). Ernst Kaper og den socialdemokratiske Borgmester for 5. Afdeling, Ole Andersen, fortsatte henholdsvis til 1940 og 1943; efter Kapers Død blev den konservative tidligere Præst Alfred Bindslev Skoleborgmester, mens Ole Andersen afløstes af den tidligere Redaktør ved Social-Demokraten H. P. Sørensen, der var fjernet fra sit Blad ved tysk Pres.

I Stedet for en statsansat Embedsmand ledede nu en Kommunalpolitiker Magistraten, og ved at besætte Overborgmesterstillingen havde Socialdemokratiet yderligere øget sin Magt. Vurderet efter Mandater i Borgerrepræsentationen og Magistratsposter havde Partiet aldrig staaet saa stærkt i Kommunen som i 1939, da Krigen brød ud, og hverken de Konservative, de Radikale eller Kommunisterne syntes inden for overskuelig Tid i Stand til, hver for sig eller i Fællesskab, at rokke Partiets Flertal. En anden Sag er, at Folketingsvalget 1939 viste, at Socialdemokratiet stagnerede eller gik til-

bage netop i Arbejderkredse i Hovedstaden, der tidligere havde været Partiets bedste Holdepunkter. Et vist Tilbageslag kunde forudses, og det kom ved Kommunevalget Foraar 1943, til Trods for, at Kommunisterne her var udelukket fra at gøre sig gældende.

Man kunde fristes til at sammenligne Socialdemokratiets Situation efter 1939 med de borgerligt Konservatives i 1890; efter en lang og sikker Magtperiode begynder Tilbagegangen at vise sig. Alligevel var Situationen efter 1939 paa afgørende Punkter forskellig fra den i 1880. Dengang svækkedes Konservatismen ved, at nye Lag blev draget ind i Kommunevalgene og skabte en samlet venstre Fløj med delvis nyt Syn paa Kommunens Opgaver. Efter 2. Verdenskrig kunde der vanskeligt blive Tale om at mobilisere nye Vælgermasser, selv om en Del af Arbejdervælgerne kunde regnes at være blevet Kommuniste. Dertil kom, at Socialdemokratiet — modsat Konservatismen i 1880 — stod som Centrumsparti med Front til 2 Sider; Modstanderne stod splittet, og selv med et betydeligt Tab af Mandater kunde Socialdemokratiet regne med at hævde den ledende Stilling i Borgerrepræsentationen saavel som i Magistraten.

KJELD WINDING

De større Partiers Stemmetal ved Borgerrepræsentationsvalgene siden 1909.

Brønshøj. De store aabne Karreer omkring Skolen er bygget siden 1933.

Aero Express fot.

KØBENHAVNS UDVIKLING

Af Civilingeniør V. MALLING

Københavns Udvikling siden Udstillingsaaret har været næsten eksplosiv, allerede Tallene viser det:

Folketal	1890	1940
København, indre By	313.000	404.000
København, de i 1901—02 indlemmede Distrikter (Sundbyerne, Valby, Brønshøj)	22.000	296.000
Frederiksberg	47.000	113.000
Gentofte	7.000	77.000
11 Forstadskommuner	21.000	131.000
Københavns-Egnen	410.000	1.021.000

Mens Københavns-Begrebet i 1890 dækkede den indre By og Frederiksberg samt Dele af Gentofte, Sundbyerne, Valby og Brønshøj, er Erhvervsafhængigheden mellem Københavns-Egnens Kommuner nu saa snæver, at Københavns-Begrebet set udefra maa siges at dække de tre Kerne-Kommuner samt betydelige Dele af de 11 Forstadskommuner.

At Udviklingen er foregaaet uden for det klassiske

København kan ikke undre, for allerede i 1890'erne følte det, at der var for lidt Plads i selve København. Skulde en Udvikling kunne tænkes, maatte den nødvendigvis komme til at foregaa uden for den daværende Kommune, hvis Areal-Resourcer var meget smaa. Allerede i 1890 havde man taget Vestre Kirkegaard i Brug — den laa i Valby-Distriktet — og i 90'erne foretog Københavns Kommune store Arealkøb i Brønshøjdistriktet, hvor bl. a. Bispebjerg Kirkegaard og det store Hospital blev taget i Brug faa Aar efter Indlemmelsen. Ved de store Indlemmelser voksede Kommunens Areal fra ca. 2.350 ha til ca. 7.000 ha. Nu er Arealet dels paa Grund af nogle mindre Indlemmelser og dels paa Grund af ret betydelige Opfyldninger steget til 7.378 ha.

I Dag er dette Areal udbygget saa stærkt, at en fremtidig Udvidelse af København i Hovedsagen maa foregaa i Forstadskommunerne, bl. a. fordi ogsaa Frederiksberg og Gentofte Kommuner i de mellem-liggende Aar er blevet omtrent udbygget. Som det vil

vides, er der da ogsaa i de senere Aar ført en Række Forhandlinger om Indlemmelser af Forstadskommunerne Gladsaxe, Herlev, Hvidovre, Rødovre, hele Amager samt Dele af Glostrup og Brøndbyernes Kommuner.

Denne Udvikling har sat sig stærke Spor. Naar en Bydannelse paa 400.000 Indbyggere vokser med ca. 600.000 Indbyggere, kan dette ikke ske i Stilhed. Jo større en By bliver, des mere brændende bliver Transportproblemerne. Afstandene bliver jo større og større, efterhaanden som Byen udvikler sig.

Hvad Banerne angaar, bestaar den væsentligste Forandring deri, at Hovedbanegaarden er flyttet fra Nordsiden af Vesterbrogade til Sydsiden, hvorved Gennemførelsen af Boulevardbanen blev mulig. I Forbindelsen med de af denne Flytning nødvendiggjorte Sporomlægninger er ved en betydelig Indsats

fra saavel Byen som Statsbanerne de tidligere Niveauuskæringer mellem Baner og Byens Gadenet fjernet.

Af nye Baner er tilkommet Ringbanen, Kystbanen, Strækningen Østerbro-Hellerup, endvidere Privatbanerne til Slangerup og Amagerbro-Drægør. Men desuden er Driften blevet meget mere intensiv, her skal navnlig fremhæves Elektrificeringen af Bybanen (Hellerup-Hovedbanen-Valby-Vanløse-Hellerup) og Strækningerne Hellerup-Holte og Hellerup-Klampenborg. Umiddelbart forestaaende er Elektrificeringen af Strækningen Ballerup-Vanløse, og Elektrificeringen og Udbygningen af Slangerupbanen til Farum er vel kun et Tids- og Materialespørgsmaal, ligesom Elektrificeringen og Udbygningen af Strækningen Valby-Glostrup.

Ogsaa Havneanlæggene er udvidet betydeligt jæv-

København og Omegn 1890. Efter Generalstabens Kort. 1:150,000.

København og Omegn 1940. Efter Geodætisk Instituts Kort. 1:150,000.

Sundbyerne. Amagerbrogade — Englandsvej.

Acro Express fot.

sides med en Modernisering af de ældre Dele af Havnen: Frihavnen, Nordhavnen, Lystbaadehavnen i Svanemøllebugten, Sydhavnen, Dæmning og Sluseanlæg i Kalveboderne, Fiskerihavn Syd for Dæmningen, Havn for brændbare Olier ved Prøvestenen. Tusborg Havn er udvidet og moderniseret. Dybden i Havnen er samtidig forøget og er nu til Dels 10 m.

Dette, at Københavns Havn ligger saa bekvemt nær ved Byens Centrum, giver forholdvis korte Transportafstande fra Havnen til de forskellige Bydele, men det giver samtidig Anledning til et speci-

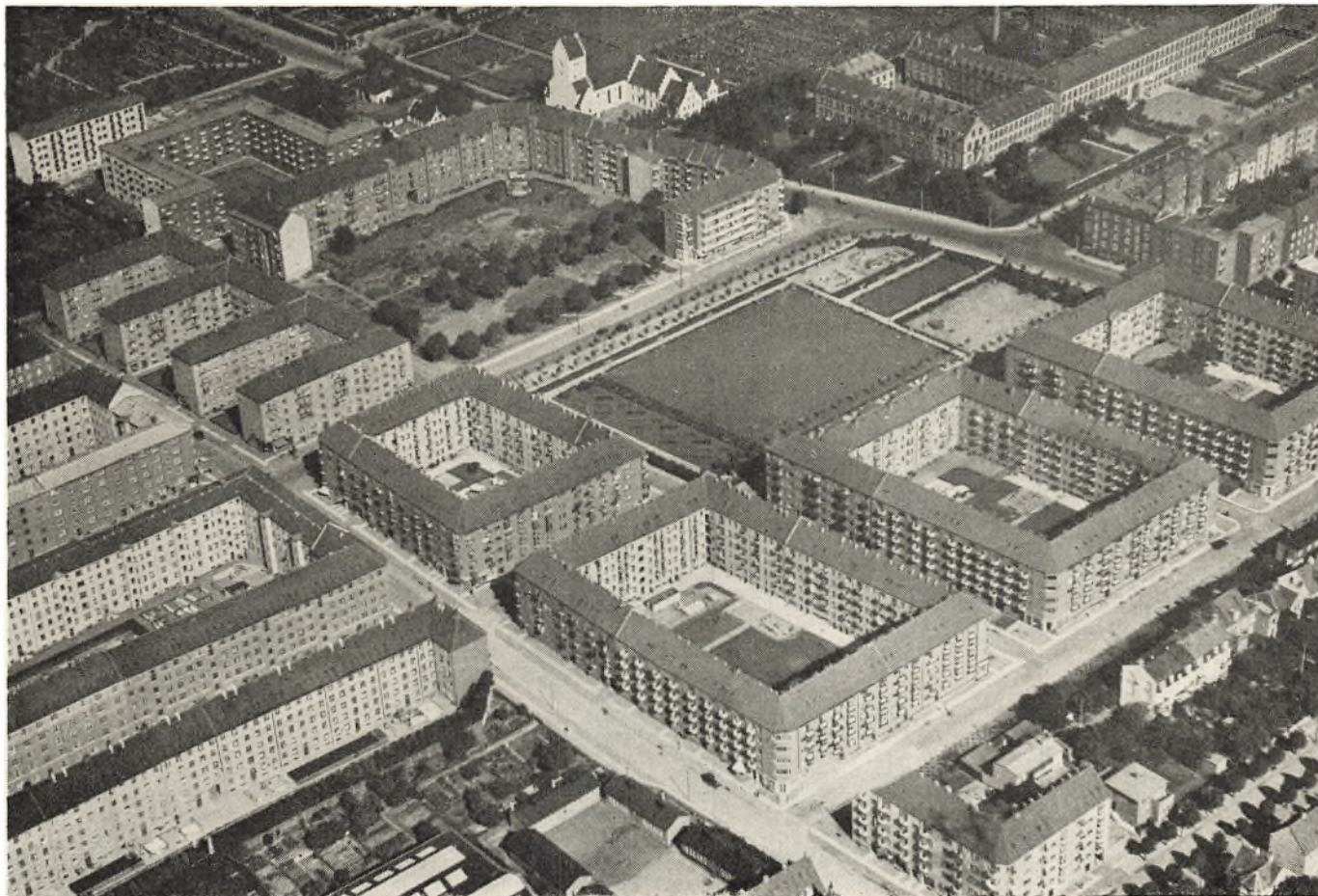
elt Færdselsproblem, Konflikten mellem Landtrafikken over Knippelsbro og Langebro og Trafikken gennem Havnen. Den stadigt voksende Landtrafik har medført Bygningen af stadigt bredere Broer, og Ønsket om at nedbringe Oplukningsantallet har medført en Løftning af Broerne. Knippelsbro er ombygget 1908 og 1937, mens Langebro er ombygget 1903, en Interimsbro er bygget 1930 og skal nu afløses af en ny bredere Bro med større Gennemsejlingshøjde. En tredje Bro vil formentlig blive bygget i Dybbølsbro-linien Syd for Langebro.

Der er dog ogsaa andre Broanlæg i København. Overgangene over Søerne er udvidet, Dronning Louises Bro i 1887, Østerbrogade blev udvidet i 1926, Gyldenløvesgade i 1923, og saa er der de nytilkomne Forbindelser, Fredensbro bygget 1904 og Danasvejdæmningen anlagt i 1933. Ønsket om at befri Byen for de generende Niveauskæringer (kan De huske, naar Bommen var nede paa Falkoneralle, H. C. Ørstedesvej, Nørrebrogade? Kan De huske de endeløse Køer?) førte som ovennævnt til en Række Broanlæg. Ogsaa i Byernes Yderkvarterer er der bygget Broer, f. Eks. over Fæstningskanalen, i Utterslev Mose m. m.

Sporvejsnettet er udvidet meget i de mellemliggende Aar. I 1888 laa Sporvejsdriften fordelt paa en Række private Selskaber. Københavns Kommune har overtaget Driften i København og Frederiksberg

Den nye Knippelsbro.

Moderne aabne Karreer ved Sundby Torv. Kirken og Sundby Hospital ses i Baggrunden.

Aero Express fot.

med en enkelt Udløber til Søborg (i Gentofte har NESAs overtaget Driften), og dette har givet betydelige Lettelser for Passagererne. Den elektriske Drift har afløst Hestene og muliggjort en større Fart. Samtidig indførtes bestemte Stoppesteder (1900), mens man før kunde faa Sporvognen til at standse, hvor det passede Passagererne.

Sporvejsnettet udvikler sig stadig til Supplement af Bybanenettet, og i Forstadskommunerne suppleres det af Trolleybusser og Rutebiler.

Mens Hestesporvognen og Hesterosken i 1888 med deres ringe Effektivitet som Transportmidler satte meget snævre Grænser for Byens Udstrækning, har Bybanen, S-Banenettet, Sporvej og Rutebiler udviklet Mulighederne for Byens Udvidelse kolossalt. Og saa maa det erindres, at man tillige har faaet Cykler og Motorkøretøjer til Supplement.

Hvad Gadenettet angaar, har den øgede Færdsel i Forbindelse med Byens Vækst medført saa mange Nyanlæg og Gadeudvidelser, at det kun er muligt at nævne et Par Eksempler fra den gamle By inden for Voldene. Bremerholm, Christian IX's Gade, Gothersgades Udvidelse, Udvidelsen af Torvegade, Kronprinsessegades Udvidelse og Forlængelse har tilsammen skabt nye Forbindelser gennem den gamle By. Grønningen og Vestre Boulevard er begge anlagt paa aflagte Militærarealer.

Af Parker er der kommet et betydeligt Antal til —

omtrent udelukkende i Yderkvartererne, hvor der var Plads. Kastellet, Smedelinien og Langelinie er dog i den ældre By værdifulde Nyheder fra denne Periode. Bibliotekshaven ved Proviantgaarden er en beskeden Oase i den gamle By. Christianshavns Vold er blevet tilgængelig for Offentligheden.

I den gamle Bys Udkanter, Broerne, maa først og fremmest nævnes Fælledparken, Nørrebroparken, Anlægget ved Hans Tavsens Plads, Classens Have, Kildevældsparken og Enghaven. Det vil føre for vidt i Enkeltheder at nævne de største Parkanlæg nærmere, de ligger paa Grænsen af Københavns Kommu-

Moderne Stokbebyggelse. Over det mellemliggende Parkbøtte ser man Grundtvigskirken rage op.

Nowico fot.

Valbydistriktet. I Forgrunden ses Karreerne Nord for Vigerslev Allé. Til højre Søndermarken. I Baggrunden Frederiksberg.

ne mod Vest og Nord, i de ca. 1901 indlemmede Distrikter.

Inden for denne Periode er man gaaet over fra Promenadeparker (Ørstedsparken) til Parker, man kan tumle sig i, f. Eks. Fælledparken. Legepladserne og Sportspladserne er dukket op, og der stilles nu

større Krav om Legeplads og Plads til Sport, til Dels paa Grund af en højere Vurdering af frisk Luft og Sollys, til Dels under Indflydelse af en øget Forstaaelse af Sportens Betydning. Og saa er Arbejdstiden blevet forkortet betydeligt, hvorved der nu bliver mere Tid end før til at drive Sport.

Bebyggelsen har i denne Periode fyldt Rammerne helt ud i den indre By. Saa at sige alle ledige Grunde paa Broerne er bebygget. Paa Østerbro f. Eks. Bryggervangen, Dele af Østre Fælled (ved Garderhusarkasernen), Strandboulevard-Kvarteret, paa Nørrebro Haraldsgadekvarteret, Havremarken, Guldbergsgadekvarteret, paa Vesterbro Arealer af Vestre Fælled, og Arealer ved Søndre Boulevard-Ingerslevgade. Nærmere Bykernen er Østre Glacis (Kristianiagadekvarteret), Stockholmsgadekvarteret, Grønningen og Vestre Boulevard-Kvarteret udbygget.

Paa Amager blev Amagerbrokvarteret først moment til Bebyggelse, da Demarkationsservitutten blev ophævet i 1909. Men saa byggedes Kvarteret ogsaa helt ud i Løbet af ganske kort Tid.

Bebyggelsen har i denne Periode været præget af Bygningsloven af 1889, som først blev afløst af Byggeloven 1939. Ihvorvel 1889-Loven betød et Fremskridt i Forhold til den tidligere Lov, var den saa aldeles forældet, da den blev afløst, at Størsteparten af de senere Aars Bebyggelse ikke paa langt nær udnyttede Lovens Svagheder, saa Bebyggelsen

Ullerslev Mose ud for Gaaseurtvej. I Baggrunden Fæstningsterrænet.

Ældre Villakvarter ved Degnemosen (Brønshøjdistriktet). I Forgrunden Kolonihaver.

Nowico fot.

blev en Del bedre end den behøvede at være, hvis man havde holdt sig til Lovens meget beskedne Minimumskrav.

Kravene om mere Lys og Luft har vist sig i Anlægget af bredere Gader og Karreer uden Side- og Baghuse. Derefter er Kravet om Gaardarealet sat op, og saa har Gaardene udviklet sig med store Haveanlæg. Endelig har Ønsket om Lys og Luft kulmineret i Stokbebyggelsen, samtidig med, at Rækkehuse og aaben og lav Bebyggelse (Villaer og Parcelhuse) har bredt sig i de indlemmede Distrikter og ud over Forstadskommunerne.

En Hovedvanskelighed har man i Københavns-Egnen at kæmpe med. Det er svært at hindre Byen i at brede sig ubehersket, fordi man saa at sige kan bygge over alt. Det er som i Eventyret om Gryden, som kogte Salt, man har glemt Kendingsordet, som kan faa Gryden til at standse. Det er dette Problem, som man i disse Aar gør alt for at løse. Københavns-Egnens grønne Omraader var en Bestræbelse i denne Retning, idet man ved at sikre naturskønne Steder, Udflugtsarealer, Stiforbindelser m. m. søgte at friholde disse Arealer for Bebyggelse, mens Tid var.

Københavns Kommune er nu i Arealnød som ved Aarhundredskiftet, men der er Areal nok i Egnen,

mere end der er Brug for i en overskuelig Aarrække. Maatte man finde Kendingsordet, Trylleformularen, som kan faa Gryden til at koge, som det passer os.

V. MALLING

Damhusengen ud for Rødovre Kirke er et Led i det store Parkbælte fra Vigerslev til Utterslev Mose, langs Byens Vestgrænse.

DEN „NATIONALE“ ARKITEKTURPERIODE

Af Arkivar KNUD MILLECH

Den Blomstring, der i Halvfemserne indtraadte i de øverste Lag af dansk Arkitektur, skyldtes sikkert Indflydelse fra Nyrops Udstilling 1888 og hans Raadhus. Ved disse Arbejder havde den Retning, til hvilken Nyrop hørte, den Herholdtske, sejret over sin Medbejler, de mere akademisk og internationalt indstillede »Europæere«; den indtog nu ubestridt, omend ikke Enepladsen, saa dog Førstepladsen. Nyrops forstærkede Sans for et dansk Præg og for en personligere og friere Omdigtning af de historiske Motiver, navnlig de middelalderlige paa Renæssancens Bekostning, samt hans friske, grove Behandling af Materialerne, blev hele Gruppens Fælleseje. Nu var det, som om de bedste og de mest vaagne af Nyrops Kaldsfæller i ædel Kappestrid vilde vise, at ogsaa de havde noget paa Hjerte. Det nationale Præg, der — selvom det ikke blev til en Stil — bevidst knyttedes til Arkitekturen i denne Periode, udtrykte sig ikke alene i Motivernes hjemlige Udspring, men maaske nok saa meget i Følelsen af, at de anvendte hjemlige Materialer gav noget særlig dansk. Sokkel af Granit, røde, haandstrøgne Mursten, hvidtede Gesimser og Tegltag beherskede Byggeriet. Det var heller ikke noget Tilfælde, at »Dansk Klasse« paa Arkitekturskolen oprettedes netop i denne Periode. Det danske blev ikke sjældent til en almindelig nordisk Holdning, undertiden med direkte Anvendelse af oldnordiske Motiver. Det folkelige hos Nyrop blev ganske vist ikke Fælleseje paa samme Maade som det danske, men det indgik dog som et virksomt Led i Udviklingen.

Den første Frugt af den nævnte Blomstring var for Københavns Vedkommende den lille Immanuelskirke i Forhaabningsholms Allé, bygget 1892—93 af Andr. Clemmensen (Taarnet og Menighedshuset se-

nerne føjet til). Nyrop jævnbyrdig eller overlegen i Evner og lige saa dansk af Sindelag, var Clemmensen som Kunstner af en ganske anden Støbning, en højtflyvende Ørn, et stejlt og heftigt Temperament, for hvem det aandsaristokratiske var en naturlig Væreform, men forbundet med en Djærvhed og Bredde, der gjorde, at det aldrig forfaldt til udvendig Finhed, forøvrigt i sit Privatliv med Familie og Venner et hjerteligt og hyggeligt Hjemmemenneske, der helt lagde Kunstneren til Side. Det nordiske, middelalderligt tillukkede er det fremherskende i Immanuelskirken. Derved at Skibets glatte Sider gaar ud i ét med Korrundingen, medens den blændingsprydede, enkle Gavlj rejser sig fortil, er der skabt et ejendommeligt sluttet og helt Bygningslegeme, stærkt uden at være haardt (paa lignende Maade som i Kirkens romanske Forbilleder), »som en lukket Hjelm« fandt Nyrop. Den er opført af Munkesten, og for at give et »middelalderligt« Spil i Murfladen er forskellige Sorteringer blandet sammen — paa en noget lignende Maade som i Raadhuset. I

det indre brydes den sluttede Rumvirkning af Ovenlyset i Tøndehvælvingen; det viser Umuligheden af at bygge med romansk Strenghed og samtidigt praktisk.

Et særligt virtuost Eksempel paa »middelalderlig« Murbehandling frembyder Martin Borchs Andreaskirke ved Kommunehospitalet (1898—1901). Stilformerne er atter romanske, her væsentligt af hjemlig Oprindelse. Saa helstøbt, saa plastisk var et større Anlæg ikke bygget før. Men endog for et saa selvstændigt Arbejde betragtedes det som en Dyd, at det virkede gammelt. Betegnende er en Vittighed, som Martin Borchs Assistent, Munck, lavede om et gotisk Vægskab til Sakristiet: »Ja, naar det Skab nu kommer

Andreas Clemmensen: Skitsebogsblad.

Andreas Clemmensen: Immanuelskirkens Apsis.

Immanuelskirkens Forside.

paa sin Plads, vil det se ud, som om det har siddet der fra Begyndelsen.» (Se Illustration Side 26).

I Modsætning til Raadhuset havde baade Immanuelskirken og Andreaskirken næsten udelukkende anvendt arkitektoniske Virkemidler. Det samme er i Hovedsagen Tilfældet med den tredje store Kirke fra denne Tid, den af Nyrop selv byggede Eliaskirke paa Vesterbros Torv, tegnet 1901, opført 1905—08. Ogsaa denne tredje Kirke er holdt i romanske Stilformer. Façaden er navnlig inspireret af Tveje-Merløse ved Holbæk, men Ideen til dens stofflige Behandling paastod Nyrop, han havde fra et af Florens' middelalderlige Murtaarne. De mange smaa, kløvede Neksøsten i uregelmæssigt Forbandt bidrager baade til at gøre Kirkens svære, bugede Masse større og binder den tillige sammen med Nabohusenes mindre Inddeling; i sidstnævnte Retning virker ogsaa Sadeltaget mellem Taarnene, fordi det har Fald til samme Sider som Nabohusenes Tage. — Kirkens Indre staar ikke Maal med det ydre.

Af andre Arbejder fra denne Tid kan nævnes: Nyrops middelalderlige Landsarkiv, Jagtvej 10 (1891—92), en malerisk Gruppe af Bygninger, hvis forskellige Anvendelse er udtrykt paa forskellige Maade; H. B. Storcks lidt stive, men fornemme og fint proportionerede Soldenfeldts Stiftelse, Sortedamsdossiering 85 (1892—94), let italiensk paavirket, fortrinligt egnet til at virke ud over Søen; Gotfred Tvedes Alderdomshjem ved Guldbergsgade

(1897—1901), komponeret over Herregaardsmotiver; og for at tage et Eksempel fra Industrien, hvor de betydeligere Arkitekter sjældent benyttedes, Axel Bergs Maskinfabrik Blegdamsvej 60 (1898), ogsaa denne helt præget af Nyrop-Tiden (sammelneg Rundbuefrisen foroven med Raadhusets).

Medens alle de nævnte Bygninger — paanær Eliaskirken — tilhører Rødstensarkitekturen, skabte Andr. Clemmensen, under Indtryk af Eigtveds maaeholdne Rokoko i Amalienborg, Frederiks Hospital og Borgerhusene i Amaliegade, med den saakaldte Palæstil en særlig Art af pudset Arkitektur. Eigtveds lodrette Baand i Façaden med smaa Knæk foroven, de saakaldte »Ørelisener«, genfindes for Eks. paa Pharmaceutisk Lærestanstalt i Stockholmsgade (1892), andre Træk i den yndefulde Hjørnevilla Kristianiagade 1 (1896—97). Palæstilen vandt i en Aarrække megen Udbredelse, men dens Fornemhed var i Reglen af ret udvendig Art.

Blomstringen i Halvfemserne indskrænkede sig dog kun til en snæver Kreds af Arkitekter og yderligere kun til enkelte Værker af disse. I langt de fleste af Tidens Frembringelser fortsattes det Forfald og den Uro, der var en Følge af, at de historiske Stilarter og Motiver ikke mere passede til Tiden. De Midler, man greb til for at standse dette Forfald, var lidet virksomme. Ulykken var, at man saa at sige begyndte i den gale Ende og opfattede Vanskeligheden som et Stilproblem. Det gjaldt efter Tidens Me-

Martin Nyrop: Eliaskirken.

ning kun om at finde den nye Stil, der var dens eget Ansig. Dette søgte man at gøre paa forskellig Maade.

Naturen er den uudtømmelige Kilde til al Kunst, hed det. Det naturalistiske Plante-, Dyre- og Figurornament var kommet ind i dansk Arkitektur omkring 1890, til Dels under Indtryk af østerlandsk Kunst — forøvrigt over Amerika og England —, til

Axel Berg: Maskinfabrik, Blegdamsvej 60.

Dels under Indflydelse af middelalderlig Kunst (Raadhuset). Men til en Begyndelse anvendtes det med et vist Maadehold. Nu gik man derimod undertiden over til en raa, ubearbejdet Anbringelse af naturalistiske Motiver.

Man prøvede sig ogsaa frem ved — uden at bryde med Traditionsfølelsen — at skærpe Kravet til den personlige Behandling af Formen. »I Modsætning til den tidligere, traditionsbundne Anvendelse af Stilarter og historiske Motiver er Arkitekten som Kunstner nu friere stillet,« siger Arkitekt Vald. Koch i en Tidsskriftartikel fra 1901, »men han har tillige et snævrere Grundlag — væsentlig kun sin egen Individualitet — at bygge paa.« Et enkelt smukt Udslag gav Individualismen sig for Københavns Vedkommende i Fritz Kochs Pakhus Larsbjørnsstræde 3 (1900), bl. a. med en udsøgt Materialbehandling; det hilstes velkomment som »en Svale, der bebuder et nyt Foraar.« Men i Almindelighed frembragte den yderliggaaende Individualisme intet godt. »Originalitet og Uensartethed« og »den morsomme Detaille« blev Idealer. Størst Betydning havde den individualistiske Strømning ved at nedbryde Historismen. Det var i hvert Fald ikke længere Maalet at faa Tingene til at se gamle ud.

Endelig gjorde man et desperat Forsøg paa direkte at fremtvinge en ny Stil, den saakaldte l'Art nouveau (Ny Kunst) eller Jugend-Stil; ogsaa i denne fejrede Naturfølelsen rene Orgier i Bestræbelsen for at omdanne Arkitektur til noget i Retning af Planteorganismer. Herhjemme fik Forsøgene paa at skabe ny Stil kun faa og ikke særligt yderliggaaende Tilhængere; de betydeligste var Thorv. Bindsbøll, der ikke byggede meget, og Anton Rosen (Paladshotellet 1906—10).

Ogsaa i Arkitekters og Kunsthistorikeres Betragtninger af Tiden gjorde der sig en vis Træthed og Banalitet gældende. Muligvis greb ogsaa den almindelige Kulturkrise omkring 1900 ind paa Arkitekturens Omraade.

Richard Bergmanns Højbrohus paa Højbroplads mellem Østergade og St. Kirkestræde, Hack Kampmanns Kontorbygning paa Ny Carlsbergvej med de

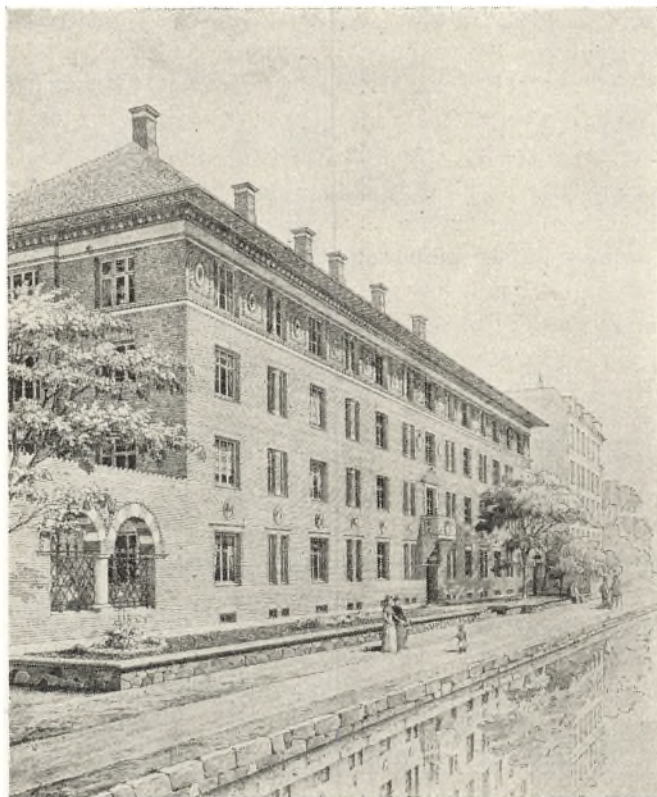

Martin Nyrop: Landsarkivet for Sjælland.

store Ranke- og Figurdekorationer, Bristol paa Hjørnet af Raadhuspladsen og Frederiksberggade, Axel Bergs karakterløse Privatbank over for og i Forlængelse af Børsen, det med »Motive« overfyldte Christian IX's Gade-Kvarter (af Eugen Jørgensen) og de forfærdelige Dekorationer paa Fritz Kochs ellers meget nydelige Kiosker er Vidnesbyrd om disse Aars Uro og Forfald. Til alt Uheld — i kunstnerisk Henseende — bebyggedes netop i Tiden omkring 1900 store Dele af København: Sønder-Boulevard Kvartets østligste Del, Aladdinkomplekset (Nr. 8, 10 til Bodenholms Plads), det ydre Nørrebro, tildels de i 1901 indlemmede Distrikter og Islands Brygge. Det var de saakaldte »Redekamhuse«s klassiske Periode; Navnet stammer fra Køkkentrappeudbygningernes regelmæssige Fremspring mod Gaarden, der giver Planen Lighed med en Redekam. Dog fremkom netop paa denne Tid de første Forsøg paa at kultivere Gaardene ved at give Husenes Bagside et mere pynligt Præg, endvidere ved Anbringelsen af smaa Havcanlæg og af Springvand (Østerbrogade 64, 1898—1900) samt for Karréers Vedkommende ved at sammenlægge Gaardene til eet Areal (Aladdinkomplekset, der oprindeligt ogsaa var forsynet med Haver).

Enkelte større Arbejder af Værdi fremkom dog i disse Aar, saaledes Martin Borchs — ikke antagne — Projekt til Privatbankskonkurrencen 1900 og Hack Kampmanns Tilbygning til Dahlerups Glyptotek (1901—06). Fraregnet nogle lidt for naturalistiske og urolige Plantemotiver i Lofternes Dekoration vidner Kampmanns Tilbygning højt om hans Indleven i Antikkens Skønhedsverden; ikke mindst er i Midderrummet en Tempelforside med overordentlig Dygtighed indbygget i en Søjlesal og begge paa en let og fri Maade forbundet med det moderne Glastag.

Enkelte bemærkelsesværdige Udtalelser viste ogsaa Udviklingen Vej. Saaledes udtalte Nyrop 1896: »Kunsten sidder i Bygningens Krop og kan være til Stede i det simpleste og billigste Hus«. Paa lignende Maade sagde Martin Borch i Anledning af sit Privatbanksprojekt 1900: »Det gælder dog først og fremmest om at faa Helheden — Klumpen — god, thi selv de bedste, de mest glimrende Detailler kunne ikke redde et Hus med daarlige Hovedforhold, medens omvendt en god Helhed, om det lykkes at skabe en saadan, kan nøjes med faa eller ingen Detailler«. Betegnende for Overgangstiden er en Artikel: »Vore Villaer«, af Arkitekt Leuning Borch (Ill. Tid., 1900—01). Den begynder med at sige, at det karakteristiske i Villabyggeriet er Arkitektens Frihed til at gøre, hvad han har Lyst til: »I en Villa kan man godt sætte smaa og store Vinduer ved Siden af hinanden, lade Taget gaa langt ned paa et Stykke og undvære det paa et andet, man har Lov at lave Udbygninger, Tilbygninger, Opgange og Nedgange, bygge Bindingsværk paa en Del af Huset, medens den øvrige Del er Grundmur. Der kan ingen Regel gives, ingen Norm.«

H. B. Storck: Soldenfeldts Stiftelse.

Gotfred Tvede: Alderdomshjem ved Guldbergsgade.

Andreas Clemmensen: Pharmaceutisk Lærestalt i Stockholmsgade.

Men Artiklen slutter med det modsatte: »En fast Grundform, kommende igen atter og atter, er saa langt fra at foragte i Arkitekturen, at man tværtimod maa slaa fast, at ligesom det netop er dette, der altid er sket, naar en Stil er dannet, saaledes vil det ogsaa ske i Fremtiden — uden dette kan en Arkitektur ikke trives. . . . Man spørger uvilkaarligt sig selv, naar man saaledes ex officio (d.v.s. paa Embeds Vegne) besøger vore Villakvarterer: »Hvor kan det være, at man bliver saa hurtig træt af at se paa disse Smaahuse i »Palæstil«, i »engelsk Stil«, i »fransk-italiensk Renaissance« o.s.v., og man kommer til at tænke paa vore gammeldags Landsbyer eller vore Fiskerlejer; den ene Bygning ligner den anden, og dog virker de tilsammen det modsatte af kedeligt med deres ensartede hvide Mure med Straatag; og hvorledes det enkelte Herresæde — det eneste i Miles Omkreds — ved sin fornemme Ro og prunkløse Storladenhed gjorde sig gældende . . . Herregud! saa ejendommelige er Menneskene ikke, at de *alle* skal have hvert sit Præg paa deres Bygninger. . . . Lidt mere Ensartethed udadtil og mere ejendommeligt Præg paa *Hjemmene*, deres Udstyrelse og Benyttelse, vilde gøre godt.«

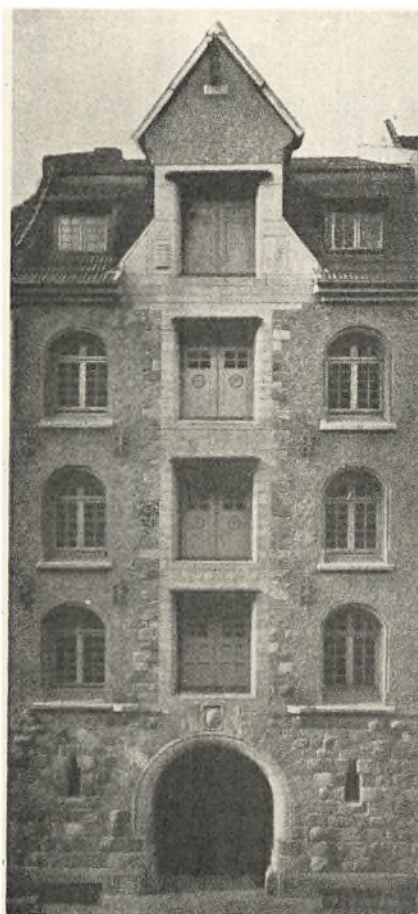
Fra omkr. 1900—02 virkede de tre Indflydelser, der skulde hjælpe Arkitekturen over Krisen: den tyske Arkitekt Schultze-Naumburgs, den engelske og den barokke. Paul Schultze-Naumburg udgav et bindstærkt Værk »Kulturarbejten«, hvori han gennem Afbildningernes Eksempel og Modeeksempel belyste godt og ondt. Den engelske Indflydelse kom fra nyere Arkitekter som Ph. Webb, Norman Shaw og Voysey — forøvrigt saa man, som Andr. Clemmensen bemærkede, ikke meget i England til det, som Udlandet beundrede som engelsk. Betegnende og værd at sammenholde med Leuning Borchs ovennævnte Ord er en Udtalelse af Voysey som denne: »Følelsen for Orden skabt ved Bredde i det ydres Form og en Komposition, der hviler i sig selv, fremkalder Indtrykket af Egenskaber i Slægt med Oprigtighed, Aabenhed, Simpelhed og Selvbeherskelse. Umiddelbart respekterer vi ikke Simpelheden hos os selv som en Værdi. At have rejst meget og set meget, at være alsidig og Verdensmand i vor Smag og sammensat i vor Optræden er for de fleste langt mere tiltrækkende end Simpelhed i Karakter og Opførsel, som, for at vindes i vore Dage, kræver en stærk Vilje og en uafhængig Tæn-

keevne«. Den engelske Indflydelse virkede dels direkte ind paa Formen, dels indirekte ved at forstærke Sansen for det hjemlige, simple, borgerligt hyggelige. Det danske fremhævedes stærkt i Aarene før og efter 1910, og samtidigt svækkedes Forbindelsen med Italien til Fordel for den med de nordeuropæiske Lande. Den barokke Strømning arbejdede i denne Periode i Reglen sammen med den nationale Rødstensarkitektur (i Nyklassicismen kom i højere Grad Sansen for den store Barok frem). Traaden fra Storcks Abel Cathrines Stiftelse (1885—86), det første Arbejde med Motiv fra dansk Barok, var aldrig helt bristet, og omkring 1906 var Sansen for Barok trængt helt igennem. Den gav, ligesom i Abel Cathrines Stiftelse, Helheden Fylde og Bredde. Både den engelske Indflydelse og Interessen for Barok var iøvrigt almindelige europæiske Strømninger; ogsaa Schultze-Naumburg var sikkert engelsk paaavirket.

Omkring 1906—08 er Krisen overstaaet, og Arkitekturen fandt i hvert Fald for de borgerlige og mindre offentlige Opgavers Vedkommende et simplere, helere og mere umiddelbart Udtryk end før; derfor opgav den dog ikke det personligt stemningsbetonede eller Følelsen for Traditionen. Til de monumentale Opgaver toges derimod i Reglen stadig de historiske Stilarter i Brug. Dette gælder for Eks. Plesners Studenterforeningsbygning, i nordisk Renæssance (1909—10), og Jensen Klints Grundtvigskirke (første Udkast 1913). Grundtvigskirken vil blive behandlet for sig i en særlig Artikel. Den barokke Strømning kunde undertiden modvirke den frembrydende Sans for Simpelhed og Naturlighed, for Eks. ved en udvendig Anvendelse af Pilasterfacader (Rigshospitalet).

Smukke og tidlige Eksempler paa engelsk (og lidt barokt) i dansk Støbning er Ulrik Plesners to berømte Aahuse, Aaboulevard 12—18 (1897—98); engelsk er bl. a. den lodrette Opdeling af Facaderne. Ved sin borgerlige, usnobede Begavelse var Plesner fremfor nogen anden den, der fejede den individuelt tilspidsede Benyttelse af historiske Motiver til Side. Hverken Plesner eller hans gode Ven Jensen Klint komponerede forøvrigt efter Skitsebog eller Opmaaling.

Meget af Tonen i det kommende Boligbyggeri ansloges af Andr. Clemmensens noget engelsk paa-virkede Beboelseshuse, Forchhammersvej 12—16 (1901—02), med deres let historisk-romantiske Præg, deres uregelmæssige Om-

Fritz Koch: Pakhus, Larsbjørnsstræde 3.

Hack Kampmann: Festsalen i Glyptoteket.

rids og dog stærke Følelse for Klumpen. Engelsk og lidt italiensk Paavirkning viser ogsaa hans egen indtagende Villa Tingskiftevej 4 (1903—05). Clemmensen fik sit »realistiske« Gennembrud paa en Rejse 1901 til England og hans elskede Italien. I England var han Gæst hos Voysey, en Enspændernatur som han selv (»Kollektivismen er Skalkeskjul for den fejge«). Som Udtryk for Clemmensens forstærkede Sans for det simple staar nogle Linier, hvormed han indledede en Artikel om en Opmaaling af et italiensk Landarbejderhus: »Hver Gang man igen kommer til Italien, opdager man, hvor ligefrem den gode Arkitektur er. Hver Gang lover man sig selv at forsværge Forfængelighedens Djævel og hans Kruseduller«. Sin egen »forbistrede« Palæstil forstødte han.

Mod Nyrops Raadhus opstod nu en vis Reaktion. Nyrop selv fulgte med i det nye. Bispebjerg Hospital (1906—13), navnlig Pavillonerne og Kapellet, viser dette; i Indgangsbygningernes Façade er der enkelte barokke Motiver. Nyrops Indflydelse var ikke længer dominerende, men den prægede dog i mange Henseender meget af Tidens Bygningskunst.

Parallelt med Bygningskunstens mere saglige og mere borgerlige Karakter gik Skønvirkebevægelsens Bestræbelse for at skabe en borgerlig Brugskunst.

Det, der var vundet ved det borgerlige Gennembrud 1906, fastholdtes og uddybedes af Den fri Arkitektforening, stiftet 1909. Meget kom der iøvrigt ikke ud af dette Gennembrud, ud over dets Betydning for Udviklingen. Grundejerbankens Krak 1908 satte gennem flere Aar Bom for Opførelsen af Beboelsejendomme. Mellem 1909 og 1912 opførtes kun 2,4 Nybygninger pr. 10.000 Indbyggere i København mod 6,7 i Tiden 1905—08 og 10 i Tiden 1901—04. De Beboelsejendomme, der opførtes, efterhaanden som Byggeriet igen kom i Gang (ca. 1912—13), var endnu romantisk urolige i deres Omrids, med frem- og tilbagespringende Partier, Karnapper, Altaner og store — barokt paavirkede — Gavle. Men Følelsen for Klumpen og for en borgerlig Karakter gjorde sig i Reglen gældende, og de nationale Materialer, Granitsokkel, den røde, haandstrøgne Mursten og det store Tegltag, havde fortrængt den uægte Pudsdekoration og Skifertaget. For at bøde paa Mangelen paa Lejligheder for mindrebemidlede indførte Arkitekten Viggo Thalbitzer fra Tyskland Andelsboligtanken, og 1912 stiftedes Arbejdernes Andels-Boligforening. Langt forud for deres Tid ved Een-Trappe System, Brandaltaner (forsat lidt for hinanden), Køkken-Opholdsstue med fast Inventar og en Kogeovn, hvis

H. B. Storck: Abel Cathrines Stiftelse.

Ulrik Plesner: Aahusene.

Andreas Clemmensen: Forchammersvej 12—16.

Andreas Clemmensen foran sin Villa.

Komfur kunde frakobles om Sommeren, Opvaske- rum ved Siden af med forsænket Loft, der gav Ad- gang for Lys og Luft til W. C. og Styrtebad bagved, Friskluftventiler og meget andet, var Ulrik Plesners to Forsøgshuse Mariendalsvej 62—64 (1904); Byg- herren var Telefondirektør Fr. Johansen. Lejen var 23—28 Kr. maanedlig for tre Værelser. Den mest benyttede Lejlighedstype gennem hele Perioden var ellers den Toværelser. Det folkelige var dog i Stig- ning. Et Tegn derpaa er de mægtige, vel udstyrede Skolebygninger, som Københavns Kommune opfør- te i disse Aar.

Ogsaa anden tysk Indflydelse end Schultze-Naum- burgs gjorde sig gældende i denne Periode. En Side- strømning til den hjemlige Barok var den saakaldte Messel-Barok, skabt af den tyske Arkitekt Alfred Messel. Ydre Kendetegn paa denne er dels Gavlfron- tonens blødt svungne Bue, dels det, at Midterfrem- springets Pilastre føres op igennem Gavlens vand- rette Baand, se Afbildningen af Dansk Folkeforsik- ringsanstalt, opført 1909.

Senklassicismen frembragte med Vilh. Vald. Pe- tersens Videnskabernes Selskab paa Dantes Plads (1894—98) et sidste betydeligt Arbejde, komponeret i fornem, klassisk Højrenæssance, men tillige med stærk Sans for Bygningens Masse i Forhold til Plad- sen. Ogsaa den ældre Klassicisme havde anerkendt den klassiske Højrenæssances Stil.

Af »Europæerne« foreligger fra disse Aar for- holdsvis faa nogenlunde betydelige Arbejder. Vilh. Klein byggede for Boghandler Gad det hyggelige Gavlhus i nordisk Renæssance Vimmelskaftet 32 (1897). Vilh. Dahlerup, det kongelige Teaters og Pantomimeteatrets Bygmester, var netop, hvad Voy- sey kaldte for »alsidig og Verdensmand og sammen- sat« men tillige — hvor han er bedst — elegant, elskværdig og livlig. Han opførte i denne Periode Glyptotekets første Halvdel (1890—97, Kuppel 1903 —06), smukkeste indvendig, samt paa Ny Carls- berg Kedelhuset med den kendte, snoede Skorsten (1898—1900), Porttaarnene Dipylon (1892) og Ele- fanttaarnet (1901). Hjemlig præget Arkitektur var det i hvert Fald ikke, hverken i Kraft af Motiverne selv eller — modsat Nyrop — deres Behandlings- maade, Ideen til Elefantaarnets Granit-Elefanter stammer fra Vor Frelzers Kirkes Orgel og den Obe- linsk-bærende Elefant paa Minerva-Pladsen i Rom, Motivet til det samme Taarns snoede Lanterne- og Kuppelbygning fra en rumænsk Kirke. Dahlerup

Ulrik Plesner: Skitse til Studentforeningen.

havde altid hørt til de mest frisindede blandt Europæerne, men fornægtede dog heller ikke som gammel disses Ideer, saaledes som han har udtrykt dem i vedføjede Tegning fra hans Ungdom.

Af københavnske Monumenter fra denne Tid, tegnet af Arkitekter, fortjener Nyrops stolte Sokkel til Absalons Rytterstatue paa Højbroplads (1902) og Holger Jacobsens særprægede Gravmæle for Vilh. Dahlerup at nævnes.

Ogsaa Tidens Restaureringsarbejder havde den historiske Efterdignings Præg og gik mere ud paa at genskabe paa en stemningsfuld Maade end paa at bevare. Til det bedste hører Storcks Restaurering af Helligaandshuset (1894—96, Kirken var restaureret af samme 1878—80), Nyrops af Bispegaarden (1896) og Martin Borchs af Regensen med den fortræffelige Løsning af Trafikproblemet ved den indbyggede Buegang mod Købmagergade (fuldendt 1908).

Omkring 1910 begynder alt det at gøre sig gældende, der skulde hidføre en ny Tilstand: Byplanbevægelsen, der krævede Behandling af Arkitekturens Opgaver ud fra den sociale Helheds Synspunkt og paa Tænkningens Grund, Nyklassicismen, Knud V. Engelhardtts kunstnerisk betoned Saglighed og paa Restaureringens Omraade en paa engang mere kritisk og mere umiddelbar Opfattelse. Omkring 1915 gjorde endelig et Hold paa Arkitekturskolen Oprør mod den sidste Rest af Nyropsk Naivitet. Det var forbi med »Røde Mures mørke Magt, stærke Tages tunge Tynge« (Povl Stegmanns Foraarskantate 1914).

Tiden omkring den første Verdenskrig trængte det velhavende Borgerskabs individualistiske Kultur, der havde været en Forudsætning ogsaa for Arkitekturens nationale og historiske Romantik, tilbage i anden Række. Der er sikkert et Sammenhæng mellem denne Begivenhed og den nævnte Romantiks Forsvinden.

Gennem de historiske Stilarters Opløsning og gennem den stigende Sans for Simpelt og Naturlighed var omkring 1910—15 alt forberedt til en jævn Overgang til en hjemlig, kunstnerisk betonet Saglighed; hos Knud V. Engelhardt fandtes allerede noget saadant. Men det blev Nyklassicismen, der sejrede. Ny-

Her ser De en
Architekt, som er
kommet hjem fra
Reisen.

Vilh. Dahlerup: »Her ser De en Architekt, som er kommet hjem fra Reisen.«

A. Preister: Dansk Folkeforsikringsanstalt, Otto Mønstedts Plads 11.

Vilh. Vald. Petersen: Videnskabernes Selskab.

Vilh. Klein: Vimmelskafet 32.

Holger Jacobsen: Vilh. Dahlerups Gravmæle paa Vestre Kirkegaard.

Martin Nyrop: Sokkelen til Absalons Statue paa Højbro Plads.

klassicismen medførte et Tilbagefald, omend ikke til Udvalget af historiske Stilarter og Motiver, saa dog i hvert Fald til et historisk Formsprog, ganske vist i Forbindelse med en strengere, mere idémæssig Opfattelse af Helheden og en følsom — mere end følelsesbetonet — Fornemmen og Analysere af Formen. Efter Nyklassicismen fulgte yderligere et Udsving i

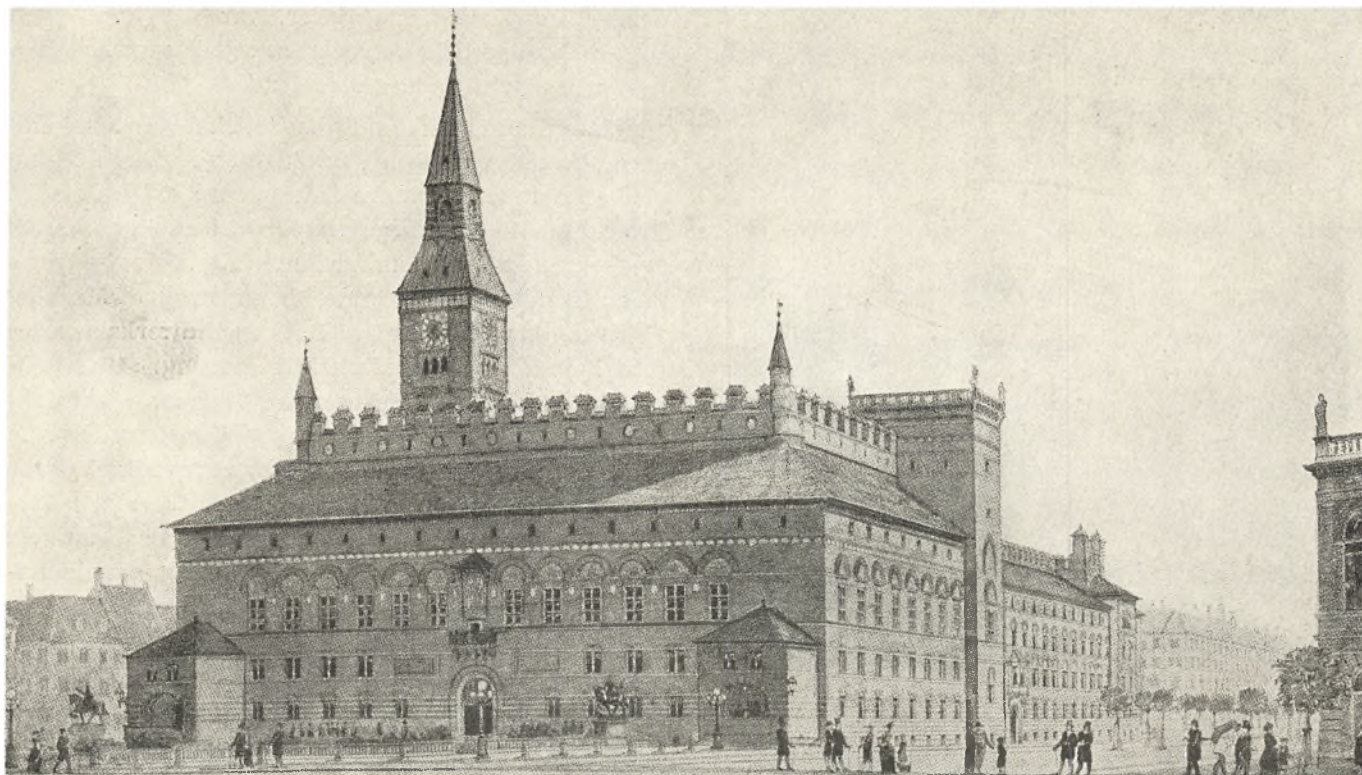
modsat, ingeniørmæssig Retning. Først derefter blev den nævnte, kunstnerisk betonedede Saglighed virkeliggjort som en almindelig Strømning.

I Udkanten af Byen og Udviklingen ligger Kolonihavehuset, ikke sjældent præget paa en tiltalende Maade af Folkets Glæde ved Pynt og Farver

KNUD MILLECH

Fra Havekolonien »Vennelyst« ved Amagerbrogade (nu forsvundet).

Martin Nyrops første Projekt til Raadhuset.

KØBENHAVNS RAADHUS

Af Arkivar KNUD MILLECH

Naar man vil forstaa Betydningen af den Indsats, Martin Nyrop gjorde med sit Raadhus, maa man se dette paa Baggrund af de andre Projekter, der kom ind til Konkurrencerne 1889 og 90, samt Stadsarkitekt Ludvig Fengers tidligere Projekt. Disse er alle holdt i bestemte historiske Stilarter, undertiden i meget nær Tilknytning til deres Forbilleder, og de søger alle at holde paa den monumentale Værdighed gennem en om Længdeaksen strengt symmetrisk Anordning; kun et enkelt, Ludvig Clausens, har Taarnet anbragt — som en Skildvagt — i

Hjørnet af Forsiden. De er ikke gjort uden Dygtighed, men i Forhold til Nyrops Projekt virker de forældede og uvendige. Nyrops Raadhus er usymmetrisk ogsaa om Længdeaksen, idet Taarnet indgaar som et Led af den ene Sidefaçade. Endvidere har Nyrops Raadhus ganske vist som Helhed et almindeligt middelalderligt Præg. Men Nyrop havde inden for denne løsere Ramme taget sine Motiver fra helt forskellige Stilperioder — hvad der forøvrigt ikke var ganske ualmindeligt, omend ikke i saa vid Udstrækning — og navnlig havde han omdigtet Moti-

Vald. Kochs første Projekt.

Ludvig Clausens første Projekt.

Dahlerup og Møllers første Projekt.

F. Fengers Projekt fra 1886.

Kedelhuset og Politistalden.

verne med den samme personlige og lyriske Kraft, som vi kender fra hans Udstilling 1888. Ved Udstillingen havde man forsonet sig med det og beundret det, men ved et varigt Bygningsværk, og tilmed et monumentalt, var det noget ganske nyt.

»Hvalrosporten«, Bagsidens Indgang.

Trods Nyrops Overlegenhed over Konkurrenterne skulde han derfor ikke sejre uden Kamp. Det blev tillige en Kamp mellem to Retninger: den Herholdtske, som Nyrop tilhørte, og »Europæerne«. Naar denne Kamp blev saa bitter, var det ikke uden Grund. Nyrops Sejr betød, at saa godt som hele Europæernes Retning blev slaet ud.

Johan Daniel Herholdt havde skabt en saakaldt dansk-italiensk Retning, en historisk Efterdigtning med et mere eller mindre frit, personligt og hjemligt Præg. Han havde tillige vist Vej til en kunstnerisk Opdyrkning af de hjemlige Materialer, først og fremmest Granit og den røde, haandstrøgne Mursten (Universitetsbiblioteket). Det haandværksmæssige stod højt i Kurs hos Herholdts Retning. »Vi (Arkitekter) ved, at de kunstneriske Værdier i Arkitekturen bygger paa Haandværk og Konstruktion . . . Hos Haandværket henter vi Udgangspunktet, naar vi skal sætte Skik paa en Ting,« udtalte senere Martin Nyrop, men disse Ord gælder til en vis Grad hele Retningen. I Kravet om at en Bygning skulde udtrykke sin Bestemmelse, og at dens Ydre skulde svare til dens Indre, altsaa ikke for Eks. en Pragtfaçade uden paa en jævn Beboelsesejendom, havde Herholdt grundlagt Skolens Moral. En for stærk Interesse for Detaillen skulde efterhaanden svække Sansen for Helheden.

Europæerne var mere akademiske. De holdt sig mere til de store, typiske Monumenter og en korrekt Anvendelse af deres Formsprog end til det hjemlige; kun Rosenborgstilen (ensbetydende med nordisk el-

Baghusets Ovenlyshal.

Raadhuset, set fra Tivoli.

ler nederlandsk Renæssance) anvendte de jævnligt. Med det stofflige tog Europæerne det ikke saa nøje, overførte for Eks. Renæssanceornamenter fra ædle Stoffe til Cement. Det samme gjaldt Kravet om Overensstemmelse mellem det indre og det ydre. De talrige Stukfaçader i Københavns Gader i italiensk Renæssance skylder dem deres Oprindelse. Men ikke sjældent lagde de en fin Skønhedssans for Dagen, og i hvert Fald et Par af dem havde en langt stærkere Sans for Byens Kultur end den mere romantiske Herholdtske Retning.

Hverken Herholdts Retning eller Europæerne var noget enestaaende for Danmark. Fælles for begge var den Opfattelse, at Arkitekturens Opgave var at frembringe »Stemning«. Bygningskunsten skulde være med til at skabe en Modvægt mod Maskinernes Aandløshed. For saa vidt som Opgaven ikke i sig selv krævede Skønhed, som for Eks. ved et Slot eller en Kirke, skulde Tingene — omend ikke skjules (i hvert Fald ikke i Herholdts Retning) — saa dog i hvert Fald forskønnes og løftes op i et højere Plan. Den historiske Inspiration og Imitation var et af Midlerne hertil. Hverdagsdragt var ikke anset, og Gentagelse afskyet. Intet Under, at Arkitekturen — fra regnet nogle faa Byggeforeninger — blev en Overklassekunst. Det maleriske var meget værdsat. Frihaandstegning, ogsaa efter Landskaber, Dyr og Planter, dyrkedes med Iver; det samme gjaldt Opmaaling, mest dog inden for Herholdts Retning.

Dette var den kulturelle Baggrund for Nyrops Arkitektur og for den store Kamp om hans Raadhusprojekt. Nyrops Hovedmodstander i Borgerrepræsentationen var Arkitekten Professor F. Meldahl, den senere Kammerherre, en udpræget Tilhænger af Europæernes Retning. Meldahl hævdede, at Nyrops Projekt i den Grad manglede »Stil«, at det end ikke vilde blive antaget ved Akademiets Arkitekturskole. Paa enhver Maade søgte han at spænde Ben for Nyrop. Sit dramatiske Højdepunkt naaede Striden i det Borgerrepræsentationsmøde, hvor Arkitekt Vald. Koch, hvis Projekt Meldahl søgte at spille ud mod Nyrops, rejste sig og i varme Ord hyldede Nyrops Arbejde. Kochs Ord vejede tungt i Vægtskaaen, og Nyrops tredie Projekt til Raadhuset, som forøvrigt laa ganske paa Linie med de to foregaaende, blev vedtaget d. 18. Juli 1892.

Nyrops Plan har Geniets Naivitet og store Greb paa Tingene. Midt i Raadhuset, i Mellembygningen, anbragte han den Institution, der er Bystyrets Hjerter: Borgerrepræsentationen, og lod dennes Sal vende ligeligt ud mod Festrømmene i den høje Forbygning og Gaarden ved den bageste Dels Arbejdsrum. Som Overgang mellem den højere og lavere Del af Raadhuset anbragte Nyrop paa Linie med Mellembygningen ud for Lavendelstræde det høje, slanke Raadhustårn med Borgertrappen, og paa den modsatte Side — svarende til Taarnet (med en lille Rest af Følelse for monumental Symmetri) — Præsident-

trappens Karnap og Gavl med Duetaarnet. Noget voldsomt virker — Taarnets mange fortræffelige Egenskaber ufortalt — Balkonerne i Spiret ovenover Balkonerne i selve Taarnets øverste Del, ligesom muligvis Spirets Proportioner er lovligt slanke. Derimod hører Præsidenttrappens Karnap og Gavlen med Duetaarnet helt igennem til de finest gennemkomponerede Partier. Baghusets regelmæssige Række af »satte« Gavle (Pakhusgavle kaldte Meldahl dem for) og den roligere Inddeling fortæller, at her foregaar Hverdagens Arbejde. En Tindekrans samler Raadhusets Silhouet, saaledes som Bygningens fri Beliggenhed kræver det. Ogsaa denne er rigere udformet over Forbygningen end over Bagbygningen. Tindene indeholder Udsugningskanaler — Skam faa den, der tænker ondt om det!

Kun med stilfærdige Midler har Nyrop betegnet Forsiden som Hovedfaçade. Til det ypperste hører Midtpartiet omkring Indgangen; dets Inddeling fortsætter sig op i Tagets Midtparti med det store Vaabenskjold og de to nærmeste Vægtene. Men ellers er der utvivlsomt visse Svagheder i Forsidens Komposition. Karnapperne paa Siden sidder for tæt ind paa Vinduesrækken og skævt for Sidetagene, selvom de i anden Henseende — som Modvægt til Midtpartiet — virker godt. Muligvis var der vundet mere Ro, hvis de yderste af Stuens og første Sals Vinduer — som de andre — havde siddet lige under Beletagens Vinduer (de store). Endvidere er der mellem det sænkedede Midtertag og Tindekransen et dødt Rum, en bred »Vægtergang« (se Længdesnit). Dette fremkom i øvrigt ved, at Nyrop for at imødekomme det af Magi-

straten og Borgerrepræsentationen nedsatte Fællesudvalg ved den anden Konkurrence havde gjort Festsalen to Alen bredere, og Tindekransen kunde jo ikke flyttes, da den staar paa et indvendigt Skillerum (paa lignende Maade tvang Tindekransen ogsaa Nyrop til at lægge et mægtigt, fladt Tag over Bagbygningen ind mod Gaarden). I sit første Projekt (se Side 17) kunde Nyrop derimod lade Vægtergangen paa Forsiden slutte sig tæt til Tindekransen, som naturligt er, og give Taget foran et usammensat Fald.

Gennem den syv Alen brede Port kommer man ind i den forholdsvis lave og mørke, vaabenhuslignende Forhal og bliver straks budt Velkommen af Agnes Slott Møllers Relief af Byens vise Fædre, i en kraftig, romansk Indfatning. Forholdsvis lav og mørk har Nyrop sikkert villet gøre Forhallen, netop for at den lyse, store Raadhushal skulde virke dobbelt lys og stor. Han kendte den Virkning, det gør, naar man fra det mørkere og lavere Sideskib i en stor Kirke ser ind mod det lyse, høje Midtskib. I Raadhushallen har Nyrop med en ikke ringe Dristighed formet Bagsiden som noget af en udvendig Façade. Her begynder Mellembygningen, mærker man, og bag Midtpartiets sprodsedelte Vinduer i kostbare Indfatninger aner man, at Raadsherrerne færdes. Ved fælles vandrette Partier og Baand er denne Bagside dog knyttet sammen med de tre andre Sider, og Raadhushallens Størrelse føles dobbelt derved, at den ene af dens Sider kan optræde saa forholdsvis selvstændigt. Det er den vel motiverede Blanding af aabne og tillukkede Partier, den rigtige Størrelse paa alle Enkeltheder, den rige Dekoration og den omhyggelige Materialebehandling, der skaber Raadhushallens Herlighed.

Den aflange Festsal ligger i Bygningens Midtakse ud mod Raadhuspladsen, med Adgang til den lille Balkon over Portalen. For at komme til Festsalen skal man ind gennem Hovedindgangen, gennem Raadhushallen, op ad Præsidenttrappen eller Borgertrappen og derpaa lige saa langt tilbage. Meldahl slog straks ned paa det Punkt. Men Nyrops Venner kunde svare, at til Fest sømmede der sig god Tid.

I den aabne Gaard, der lidt har Præg af en Borggaard, har Nyrop kendetegnet Borgerrepræsentationens Side frem for de tre »Kontor«-sider ved den pragtfulde Karnap med Borgerkronen og ved paa enklere Maade at gentage Borgerrepræsentationens Vinduesmotiv fra Raadhushallen; ved denne Gentagelse og ved Fremspringet fra Sidepartierne har han tillige fremhævet Mellembygningens Enhed og forholdsvis Selvstændighed. Helt saa heldig som med Mellembygningens Ydre har Nyrop ikke været med dens Kærne og fornemste Rum: Borgerrepræsentationens Sal. Loftet hører til de smukkeste, men de forskellige Partier af Salen hænger ikke godt sammen.

Svarende til Raadhushallen ligger inden for Bagfaçaden en aflang Ovenlyshal med Balkoner, der gi-

Borgerrepræsentanternes Sal.

Raadhusets Forside. 1906.

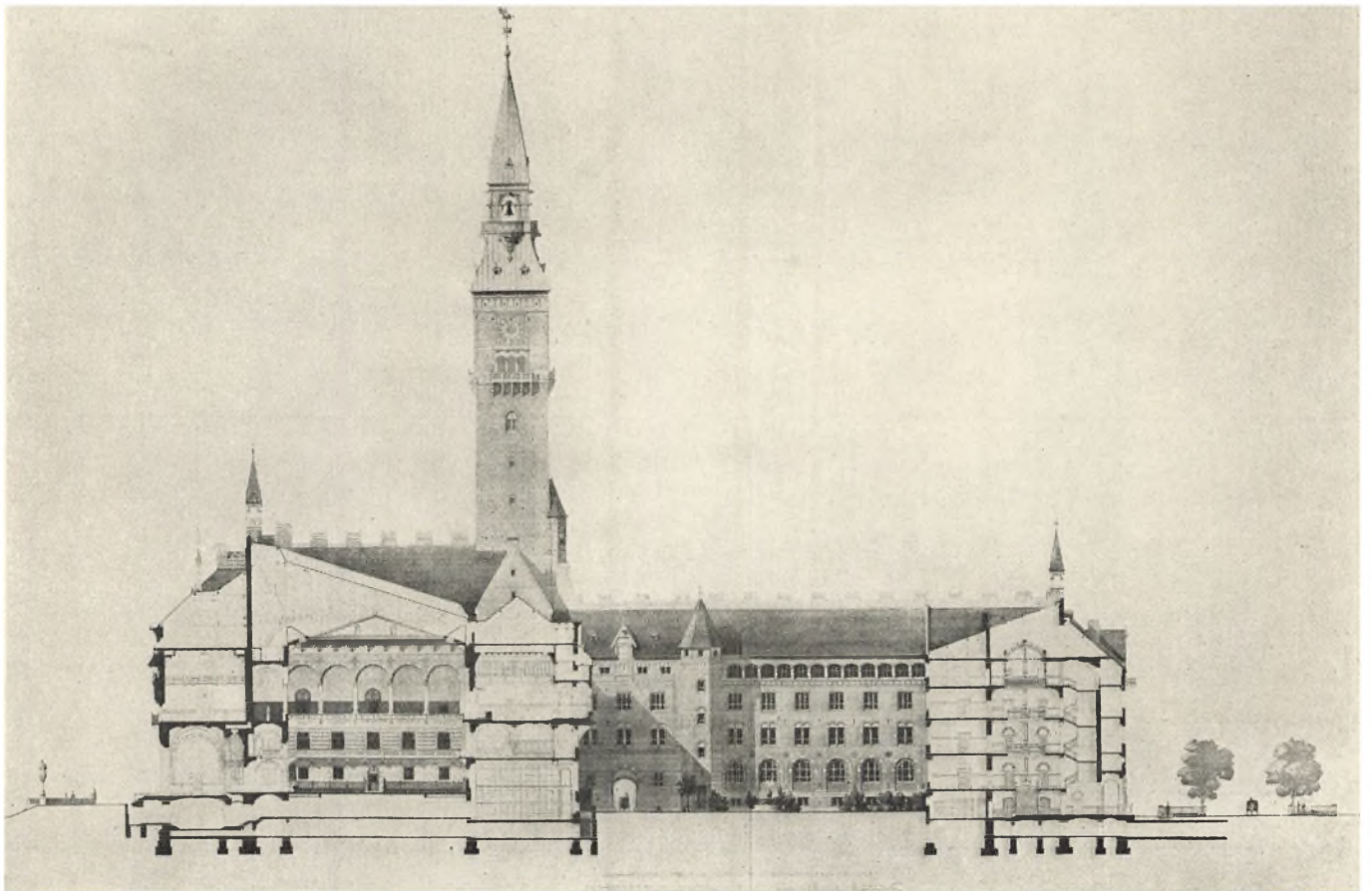
ver Adgang til Etagernes Kontorer. Den øverste Balkon er formet som en Slags Højenloft, med Søjler og Buer af Træ, der synes at bære Taget, men uden at samtidigt dette Højenloft virker kraftigt understøttet. Den lette, dekorerede Hvælvingskappe under det (se Afb.) gennembrydes yderligere ganske uformidlet af Ende- og Midtpartiernes Jerndragere. Højenloft, Jerndragere, Hvælvingskappe og de nedre, tildels fritbærende Balkoner vil ligesom ikke rigtigt gaa i Spænd sammen for at give Rummet Helhed. Men de dekorative Enkeltheder er som sædvanligt smukt klaret og ogsaa indbyrdes smukt afstemt. — Partiet omkring Baghusets Indgang har Nyrop givet en lignende Udformning som Hovedindgangen paa Forsiden, men enklere; det er ligesom samme Tone, der her klinger ud.

For ikke at skæmme selve Raadhusbygningen med en Skorsten var det besluttet at lægge et Kedelhus paa en lille Grund bag Brandstationen. Nyrop og Stadsingeniøren foreslog yderligere at forbinde dette med Stalden for det ridende Politis Heste. Paa en

sindrig Maade løste Nyrop den ikke helt lette Opgave at forene de uensartede Dele og afstemte iøvrigt Bygningerne saa stilfærdigt som muligt efter Omgivelserne, kun med en rigere Udformning af Skorstenen.

Nyrop har strøet omkring sig med Paafund i Raadhuset. Tiden krævede af Arkitekten, at han skulde sætte sit personlige Præg paa stort og smaat. Det kunde let blive trættende. Men hos en Mester med Nyrops frodige, fortællende Fantasi og Sans netop for Enkeltheder blev det en Kilde til udtømmelig Rigdom. En enestaaende Tegnefærdighed hjalp ham til at udtrykke sig. Som hele Tiden tog han forøvrigt ofte Indskrifter til Hjælp.

Lige saa udtømmelig, som naar det gjaldt Enkeltheder, var Nyrops Fantasi, naar det gjaldt Behandlingen af det stoflige. Ogsaa denne Behandling var af en anden Art, end man var vant til, langt friskere og mere malerisk. Nyrop lagde bestandigt Vægt paa at faa et vist Spil frem ved at blande lysere og mørkere Dele mellem hinanden: i Façademurens

× Forhal × Raadhushal × Møllombygning × Raadhusgaard × Bagbygning ×

Længdesnit.

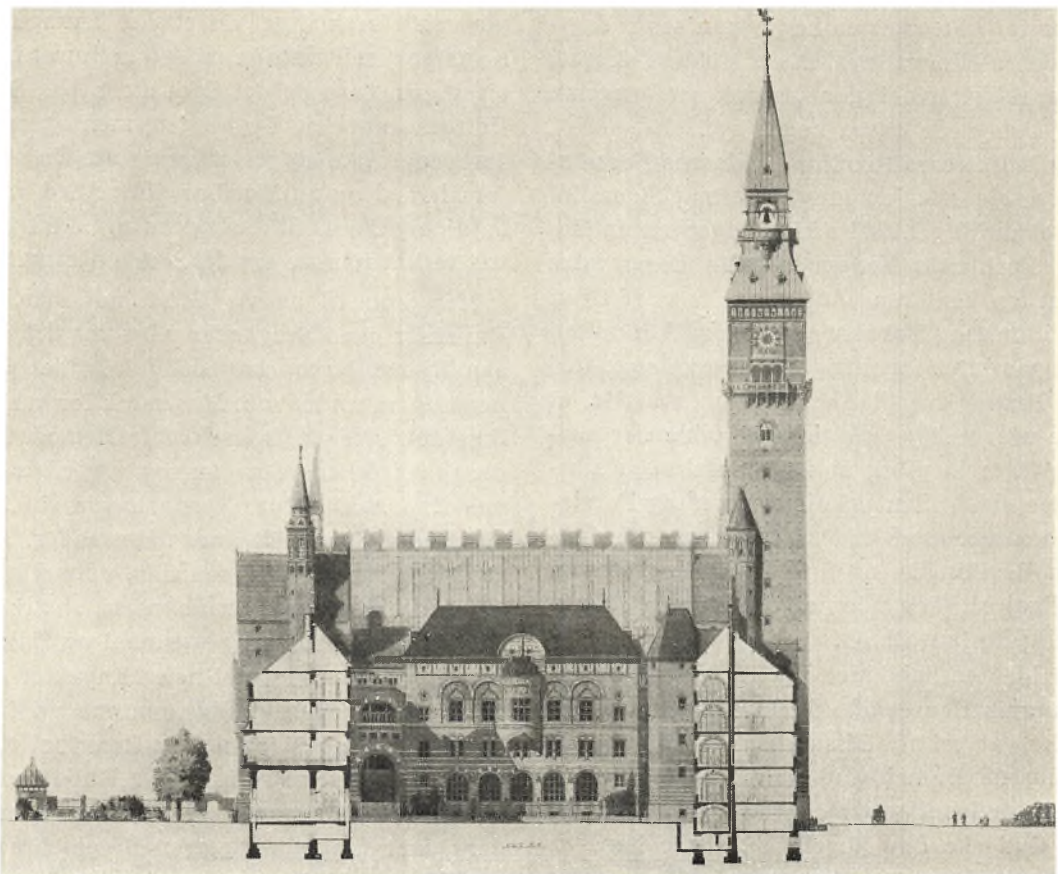

Midterparti af Raadhusets Forside med Hovedindgang.

Sten, i de saakaldte brogede Sten i Raadhushallens første Sal (rødgule Sten, hvis Brændskal var afslebet), i Klinkebelægningen foran Raadhuset, i Raadhushallens Flisegulv og i Værelsernes Parketgulve. Ofte lod han Træet staa med sin egen Tone. Nyt var det ogsaa i en saa højtidelig Bygning som Raadhuset at lade Sokkelens Granit staa med grov, spidshugget Overflade. Af en sjælden smuk Virkning er de slebne Brosten (fra det gamle København), som Nyrop har anvendt i Raadhushallen.

Baade i Forbindelse med det stoflige og uden for dette virkede Nyrops levende Farveglæde, og i den unge Maler Jens Møller Jensen opdrog han en Medhjælper, som i de kalkmalede Dekorationer netop anslog den Karakter, Nyrop ønskede, en Karakter i Slægt med Landsbykirkernes Kalkmalerier.

Af Arbejder af andre Medhjælpere kan nævnes Carl Aarsleffs Vægtene fra forskellige Tider paa Brystværnet over Forsiden, Bundgaards brede, folkelige Granitskulpturer, f. Eks. Isbjørnene paa Tinderne mod Raadhuspladsen, Maskerne over Hjørnebænkene sammesteds og de mange Portræthoveder, og som noget helt derfra forskelligt Maleren Harald Slott Møllers Relieffer af Bygningshaandværkere paa Borgertrappen og de to Relieffer i Dørene til Festsalens Balkoner paa Raadhushallens øverste Omgang, forestillende Munken Felix, der ved at lytte

Tværsnit, set mod Mellembygningen.

til en Fugls Sang i Skoven oplever Evighedens Nu og vaagner op som en Olding. De mange forskellige Hænders Værk fik Nyrop altid underordnet Helheden. Blandt Medhjælperne paa Tegnestuen var den første Nyrops trofaste Konduktør (tilsynsførende) Emil Jørgensen — der stod Respekt om hans Dagbog, den saakaldte »sorte Bog«. Fra Emil Jørgensens Haand stammer Maagefrisen i den ene af Raadhushallens Porte, der ligesom Hansen-Reistrups Kragefrise i den modsatte Port bidrager til at gøre den store Bue luftig og let.

Af Nyrops Forbilleder havde navnlig Veronas middelalderlige Arkitektur haft Betydning for ham. Bl. a. stammer den let buede Tilspidsning af Raadhustaarnets Sider og dets mange skydeskaarlignende Bomhuller fra Veronas gamle Raadhustaarn, Torre civice. Men ogsaa anden italiensk Middelalder, nordisk Middelalder og Renæssance m. m. har inspireret Nyrop. Raadhustaarnets Spir stammer fra Barrys 1842—50 opførte Parlamentsbygning i London. »Muslingeskallen«, der har til Opgave at hæve Raadhuset og skjule, at Terrænet falder mod Raadhuset, stammer fra Siena. Nyrop benyttede ligeledes sine egne Naturstudier. — Naar de historiske Motiver i den Grad var gaaet Nyrop og hans samtidige i Blodet, at de frit kunde bruge dem som Udtryk for deres kunstneriske Personlighed, skyldtes det i ikke ringe Grad den friske og grundige Vejledning i Op-

maaling, som Professor Hans J. Holm havde Æren for; ogsaa Nyrop havde haft denne som Lærer.

Nyrop tegnede tillige Raadhusets Inventar og

Raadhushallen.

Møbler. Til det bedste hører de gotiske Skabe, der stærkt fremhæver Træets Karakter, og den almindelige Kontorstol (Prøver paa begge kan ses i Vagtstuen ved Siden af Forhallen). Disse Møblers simple, naturlige Karakter, hvori der vistnok var engelsk Paavirkning, betegnede ogsaa noget nyt.

Først 1910 indrettedes Raadhuskælderens Forsamlings- og Spisesale efter en lang og trang Skærsild. Ved første Behandling i 1901 af Forslaget om en Restauration i Forhusets Kælder udtalte Borgmester Marstrand, at om Vinteren vilde der ikke være til at være for Maddunst og Tobaksrøg, og »om Sommeren vilde naturligvis intet fornuftigt Menneske søge ned i en saadan Hule«, hvortil Alfr. Benzon svarede, at naar blot de ufornuftige gik derned, vilde der saamænd ogsaa blive Søgning nok. Forsamlingen sluttede sig til den sidste Bemærkning og vedtog Forslaget med 20 Stemmer mod 5. Men et Par Aar efter annullerede den Bevillingen, og først 1910 blev Planen altsaa virkeliggjort (dog uden at det blev en offentligt tilgængelig Restauration).

Raadhuset blev en Sejr, men ikke nogen ubetinget Sejr i kunstnerisk Henseende. Hack Kampmann, der forøvrigt ikke var fri for Misundelse, kaldte Spiret for »den spidsede Dameblyant«, og Thorv. Bindsbøll brugte sin sædvanlige grove Mund. »Naa, Nyrop, det blev da Gud ske Lov noget L.«, sagde han, en Dag de stod sammen foran Raadhuset (Nyrop, der var en from Mand, skal senere have udtalt, at han tog ikke Bindsbøll det ilde op, at han havde brugt et grimt Ord om Raadhuset, men at han havde gjort

det i Forbindelse med Guds Navn). Ivar Bentsen skrev, i Kunstbladet 1909—10, en glimrende Analyse ud fra forskellige æstetiske Synspunkter. Naar Kunstnernes Reaktion mod Raadhuset blev forholdsvis stærk, beroede det ikke alene paa Svaghederne i Udformningen af Bygningen, men ogsaa paa, at der var ved at ske en Strømkæntring. En stærkere Sans for Helhed og umiddelbar Simpeltid var ved at arbejde sig frem. Skitsebogens og »Motiveriet«s Dage var ved at nærme sig deres Afslutning.

Men kun til en vis Grad kan man bebrejde en Kunstner hans Svagheder uden for det, han har haft paa Hjerte. Nyrop har slet ikke villet give det, Ivar Bentsen anvender som Maalestok for sin Bedømmelse, ikke den strenge, konsekvente Helhed, som vi beundrer i Antikkens Templer, og som tilstræbes i megen moderne Arkitektur. Nyrop havde sin Styrke — og Svaghed — paa helt andre Omraader. »Det er værd at lægge Mærke til,« saaledes udtrykte han engang sin arkitektoniske Livsanskuelse, »hvilken afgørende Betydning alle Detailspørgsmaal og Enkeltheder ved en Bygning faar for det heles Karakter og Udseende, og hvorledes man stadig maa gaa ud fra Enkelthederne som de bestemmende: Hensynet til Glasset bestemmer Tagets Hældning og Rudesprossernes indbyrdes Afstand; gangbare Tømmersorters Dimensioner giver Faginddelingen; Bræddebredder regerer med Hensyn til Bygningernes Ydre, hvor Inddelingen maa gaa ud fra dette Maal o.s.v.« (det er Udstillingen 1888, der omtales), og han fortsætter: »Ved at mærke, saaledes som jeg ovenfor omtalte, hvor afhængigt alt, hvad der vedrører Form, er af de smaa Ting, af Enkelthederne, der fremgaar som Nødvendigheder af Materialets Karakter, er jeg med min kortere Erfaring kommen til, at Architektur fremgaar af Konstruktionen og Materialet eller er disse to Tings ideale Forbindelse i en Form, som svarer til den paatænkte Brug.« Nyrop har heller ikke villet give det, som Meldahl bebrejdede ham — for at bruge hans egne Ord: »en Nutidsopgave løst ved Kopiering i en hundred Aar gammel henfaren Stil.« Hvorledes han selv saa paa Opgaven at bygge et Raadhus i Forhold til Traditionen, fremgaar af nogle Linier i en Anmeldelse af Ragnar Østbergs Stadshus i Stockholm: »Bygmesteren maa forstaa, hvad der ad Aare vil kunne vokse sig sammen med det fra Fædrene overleverede, fordi det i Hovedsagen er vokset ud af samme Sind, og fordi han har prøvet det og fundet det naturligt ud fra det Grundlag, der ligger i dets (d.v.s. Bygningsværkets) fremtidige Formaal og Brug . . . Det er dog en stor Fejltagelse at tro, at hvad der minder om gammel, kendt og god Kunst derfor skulde være mindre selvstændigt. Der kommer noget mere uskyldigt over et Bygningsværk, som er i Tilslutning til tidligere Tider — noget som om Slægter havde Lod og Del i det, skøndt det er bygget af Enkeltmand.« Det i Fortiden, Nyrop først og fremmest har lært af, det er Middel-

Vild Gulerod. Efter Tegning af Martin Nyrop.

Festsalen.

*Indgangsportalen fra Forhallen til Raadhushallen.
Efter Akvarel af Martin Nyrop. Kunstakademiet.*

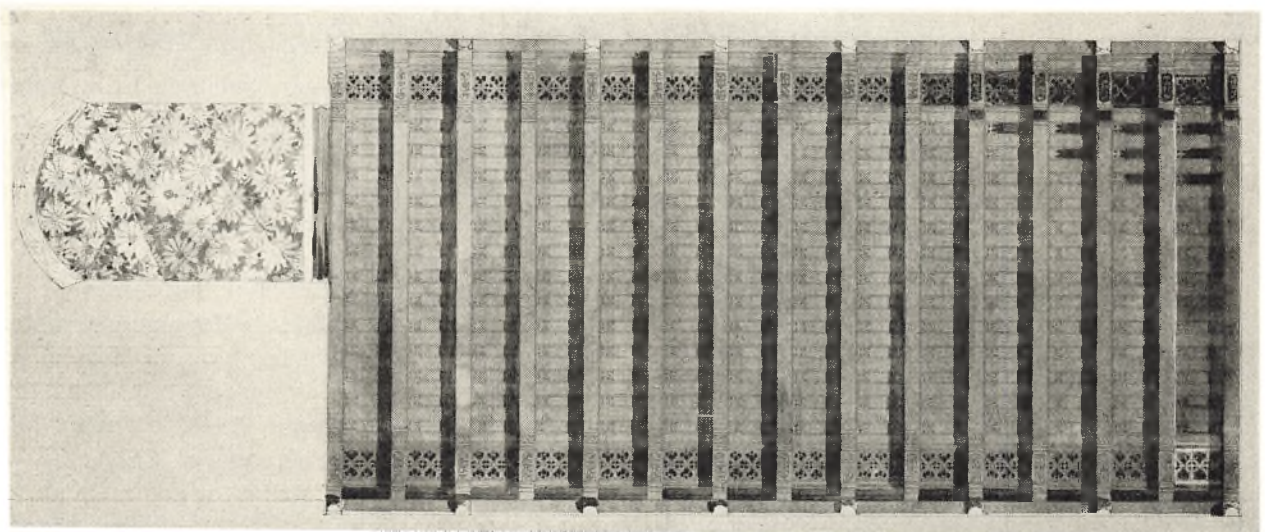
alderens maleriske, fortællende Maade at udtrykke en Bygnings Opgave paa og dertil knytte mange Indfald af Bygmester og Stenhugger. I et lignende Sprog har han villet rejse Københavns Raadhus.

Dette Sprog taler stolt i Forhusets Festbygning, jævner i Baghusets Arbejdsbygning. Det er tillige et Dansk, som vi alle forstaar. Med nogen Uret mod Storcks Abel Cathrines Stiftelse følte Raadhuset som det første Bygningsværk, der »vovede at udtrykke sig paa Modersmaalet« (Francis Beckett). Dertil bidrog ikke alene Nyrops personlige Omdigtning og Digtning over Traditionens Stof eller de mangfoldige Udtryk for dansk Historie og Natur, han havde givet i Bygningens Udsmykning, eller

Anvendelsen af de hjemlige Materialer i en udsøgt Behandling. Alt dette er nemlig stemt sammen til et aandeligt Indhold af en bestemt Helhedskarakter. »Den Mildhed, Glæde og Elskelighed, hvormed Bygningen træder Beskueren i Møde fra en Baggrund af Alvor, føles som særlig dansk,« siger Francis Beckett i Raadhus-Bogen. Man tager næppe fejl, naar man betragter Grundtvigs Indsats i vor Kultur som Kilden til denne Opfattelse af det danske; Nyrop selv stod grundtvigske Kredse nær.

I Udlandet vakte Raadhuset megen Opsigt. Særlig Betydning fik Nyrops Arkitektur for Sverige, hvor den blandt andet bidrog til at fremkalde en friere Behandling af det stofflige.

KNUD MILLECH

Loftet i Magistratens Forsamlingsaal. Efter Akvarel af Martin Nyrop. Kunstakademiet.

FRA EKLEKTISMENS UDDØEN TIL REALISMENS FREMTRÆNGEN

Af Arkitekt AAGE RAFN

Titlen paa denne Artikel angiver for saa vidt ikke en klar Begrænsning af en Periode. Eklektismen uddør ikke paa en bestemt Dato, ja, er ikke færdig endnu, medens Realismen, hvis Fremtrængen saa at sige kan fastslaaes til bestemte Bygninger, er overladt til Behandling i en særlig Artikel.

Selv meget oplyste Mennesker har taget fejl og troet, at Eklektisme har noget med Kirke at gøre (det hedder noget lignende paa Latin). Jeg maa hellere fortælle, at det er en Aandsretning, der udvælger af tidligere Tidens Former for at danne nyt; som Nyrop — Raadhusets Bygmester — udtrykte det: Ny Vin paa gamle Læderflasker, eller af gammelt Jern kan smedes nye Vaaben.

Min Skolevej til Forberedelsesskolen var en Dag spærret af et væmmeligt Plankeværk. Det lille Anlæg paa Hjørnet af Gothersgade og Farimagsgade, hvorigennem jeg ellers skraaede, skulde nu bebygges. Det maa have ærgret mig, for en syv-otteaarigs Hukommelse er vist ellers ikke saa stærk for saa ringe Detailler. Det, Plankeværket skærmede, var ingen Bagatel, men et Hovedværk i vor Arkitek-

tur, Andreaskirken, og min datidige Ærgrelse er siden blevet til Beundring med en Bifølelse af Misundelse: Det maa være vidunderligt at kunne forme Materialet saa virtuosmæssigt, at Bygningen paa een Gang er formaalstjenlig og virker som de gamle romanske Kirker, man baade her i Landet og i Syden har set sig glad i.

Det er mange Gange fremhævet, at der — trods den Dygtighed og Virtuositet, hvormed Bygninger i den »nationale« Stil ofte er udført — er noget skævt i hele Indstillingen. Jeg tror, men jeg tør ikke sige det med Sikkerhed, at jeg allerede ved Konfirmationsforberedelsen i Andreaskirken følte Uoverensstemmelsen mellem den helt nutidige Præst og det pseudomiddelalderlige Interiør. Muligvis er mine Fornemmelser af nyere Dato og paavirket udefra; men det forandrer ikke det Faktum, at Kirken nu, selv for det mindre følsomme Øje, virker noget forkert i sine Omgivelser. De store graa Huse med Stukornamenterne i Frederiksborggadekvarteret er i sig selv en Helhed, hvorimellem den relativt lille Kirke er et Fremmedlegeme. Grundtvigskirkens Bygmester forstod dette og gjorde Omgivelserne lave og i samme Materialer som Kirken. Mon det helt rigtige ikke vilde være at forme Husene efter Menneskene og deres Fordringer og de monumentale Bygninger efter samme Læst? Men, som vi skal se, skal der en lang Udvikling til, inden det naas.

Bagefter er det interessant at se, hvilke slyngede Baner den menneskelige Aand følger for med smaa Skridt at naa det voksne Standpunkt, at Bygninger skal være Brugsgenstande, ganske vist delikat formede, hvorigennem de igen bliver Kunst. — Vækkelsen begyndte med Iagttagelse af den gamle hjemlige Husbygning. Det var tydeligt, hvor naturligt og ukunstlet det borgerlige Beboelseshus var behandlet: Fagdelingen — det konstruktive — var det vigtigste, Variationerne i de forskellige Tidsaldre og Stilarter smaa og uden forstyrrende Indflydelse paa Helheden. Harmonien i Københavns gamle Kvartaler blev Maalet, hvorefter man burde stræbe. »Ved Stranden«, Latinerkvarteret, »Mayonnaisekvarteret«, Christianshavn, Voldkvarteret o.s.v. blev mere og mere vurderede: saaledes burde Fremtidens Byggekunst være, rolig, beskeden, jævn, naturlig. I Modsetning dertil stod for Eksempel Chr. IX's Gade, hvis Arkitekt i sin Begejstring for gammel dansk Arkitektur (den »nationale Stil«) stablede Spir fra Herregaarde og Bindingsværksgavle fra Borgerhuse

Martin Borch: Andreaskirken.

Parti fra Gammel Strand.

oven paa store klodsede Huse af Granit og røde Sten med Bronzefigurer og anden Pynt, som skulde gøre det rigtigt fint og kønt, men kun opnaede en fattigfin Parvenu-Virkning.

Fra denne Periode, som søgte Harmoni med gammel, borgerlig Byggemaade og lærte af dens klare, enkle Regler, er der ikke mange synlige Resultater at paaavise; dels blev der ikke bygget meget paa betydningsfulde Steder, dels trængte den nye Opfattelse langsomt frem eller mødte direkte Modstand i de Kredse, der havde noget at bygge. Jeg lister ud paa Østerbro for at se et Fænomen fra Tiden, to Huse, der er bygget med Forstaaelse af, at selv et Kvarter, der mangler Charme, kan hæves ved rolige, kultiverede Huse. (A. Preisler: Odensegade 23—25).

Desværre maa jeg ogsaa vise, at selv om Aanden er redebon, kan Resultatet virke mod Hensigten. »Ved Stranden« er saa smuk og karakteristisk københavnsk, at meget faa Arkitekter vil nænne at gøre den Skade. »Det Kongelige octroierede Brand-assurance-Compagni«s Bygning er fra den »nationale Stil«s Tid, hvor man nok forstod eller anede »Ved Stranden«s Værdi, men hvor det bombastisk monumentale endnu var et Virkemiddel for den kunstneriske Individualitet, der ikke forstod Betydningen af den beskedne Underordning. De to nyere Bygninger, Kulkompagniets ved Hjørnet af Holmens Kanal og C. Olesens, slaar, trods Forsøget paa at anslaa samme »Stil« som Omgivelserne, uhjælpeligt Rækken i Stykker ved deres alt for store Maal. Det

Poul Holsøe: Kongens Nytorv 20—22.

er svært, det er vist, men det er dog lykkedes i Bygningen Kongens Nytorv 20—22 og (senere) i Jernindustriens Bygning ved Nørrevold.

Udviklingen foregik i Byens Yderkanter. Her var der Mulighed for at faa opfyldt Idealerne om at bygge Bykvarterer med de gamle Proviensbyers Hygge og naturlige Charme. Løgumkloster, Christiansfelt, Ærøskøbing med flere var hjemlige Maal for Udformningen af Havebyer, svarende til de maleriske, vel organiserede og med stort Fremsyn anlagte engelske Havebyer Herhjemme maatte hele denne i sig selv saa indlysende rigtige Havebybevægelse

blive staaende ved at bygge smaa Bykvarterer, der ganske vist kan være nydelige og mere harmoniske end de almindelige Villakvarterer og derigennem er et betydeligt Fremskridt, men som samtidig maa fylde os med Beskæmmelse, fordi vi ikke formaar at udføre de virkelig store Ideer, der er oppe i Tiden, idet vi, uden alvorlige Forsøg paa at modarbejde det, lader København brede sig som en Kage ud over Sjælland.

Jeg haaber, at det gennem disse Eksempler er lykkedes at vise, hvorledes denne Retning, kaldet »Husmandsstilen«, ved at knytte Forbindelsen med de tidligere Traditioner i borgerlig, hjemlig Bygemaade, er et Skridt hen imod den kommende Realisme, dog stadig ved Anvendelse af tidligere Tidens konstruktive Former.

Der skulde dog komme et tilsyneladende Tilbageskridt, en Tilbagevenden til en »Stilart«, Klassicismen. Maaske var det en — ubevidst — Trang til et sidste Forsøg paa Indleven i den store Arkitekturs Former, et hektisk Farvel.

Brygger Jacobsen tilbød 1910 at sætte Spir paa Frue Kirke, som Englænderne nedskød i 1807. Dette Tilbud vakte uhyre Røre og viste klart den store Forandring i Opfattelsen af Arkitektur, som var ved at vinde frem.

Tung, knugende, uden formildende Enkeltheder hviler Frue Kirke over den gamle By. Sammen har

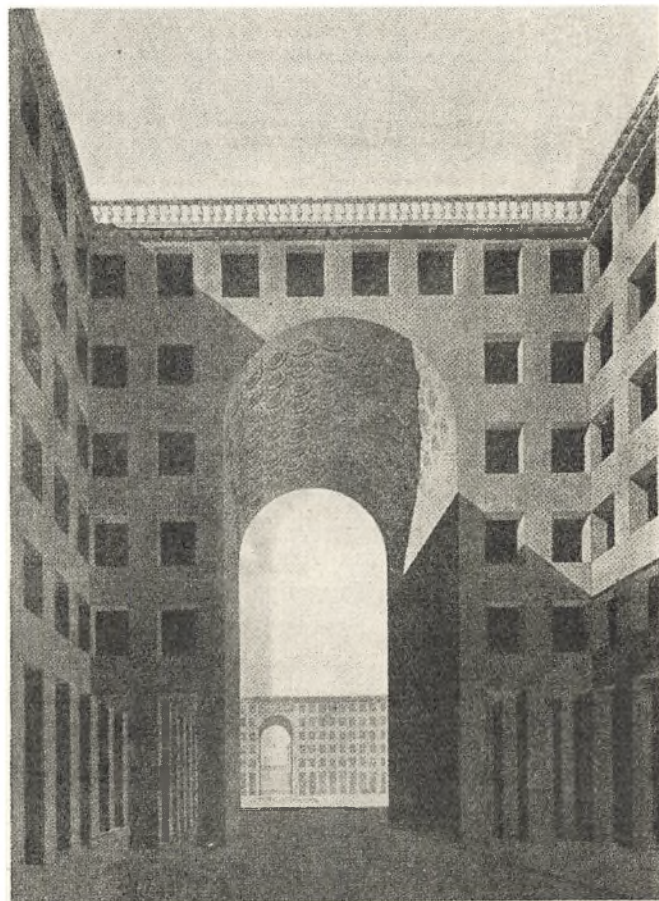

Professor Amberg og Arkitekt Brummers Projekt til Spir paa Frue Kirke.

Slottet, Domhuset og Frue Kirke fuldstændig domineret Hovedstaden, som de fra en let og malerisk Holberg-By gjorde til en alvorlig, lidt kølig klassicistisk By. Disse Bygninger og deres Strenghed har sikkert aldrig været populære, kun agtede af en artig og dannet Befolkning. Det er let at forstaa den Begejstring, der greb saa mange, ved Tanken om at faa det vældig høje, let virkende Spir op igen, hvor det havde siddet; vanskeligere er det at forklare den næsten religiøse Fanatisme, hvormed et virkelig meget lille Mindretal arbejdede, saa at den store Gave til sidst blev afslaaet. Der maa jo være noget meget stærkt ved stor, helstøbt Arkitektur, siden den kan fylde selv de Folk med Frygt eller Ærbødighed, som ikke paa Forhaand forstaa den ophøjede Kunsts Fornemhed.

Denne Kamp for Værdien af nogle af Arkitekturens Grundegenskaber førte til en stærk Interesse for vor største klassicistiske Arkitekt, C. F. Hansen, en Interesse, der ganske vist i Praksis viste sig ved en Blomstring af klassicistiske Detailler, mere end ved den dybere Indtrængen i Aanden. Det skyldtes maaske ogsaa denne Periodes Korthed, der giver den et Præg af Modelune, og den første Verdenskrigs hæmmende Indflydelse paa Byggeriet.

Jeg vil gerne her nævne den Mand, der mere end nogen anden forstod at faa den store Arkitektur til at leve selv i de smaa og faa Ting, han fik at udføre: Carl Petersen. Hans Hovedarbejde er det lille,

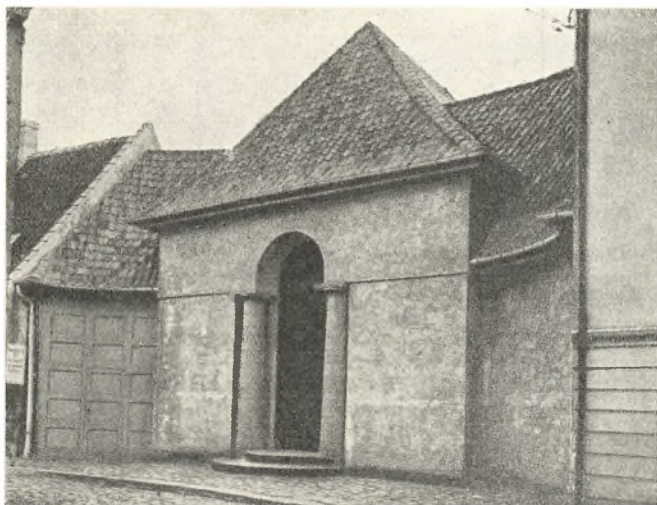
Carl Petersen og Ivar Bentsen: Projekt til Banegaardsterræn.

Ved Stranden.

men trods sin Lidenhed stærkt og sundt monumentale Museum i Faaborg. I København er den Smule, der fandtes af Carl Petersen, bortset fra en Boligkar-ré, forsvundet med »Dansk Kunsthandel«; kun paa Papiret findes der et Projekt til Bebyggelse af det gamle Banegaardsterræn. Projektet viser Nødvendigheden af en almen Forstaaelse af Arkitektur for at kunne samle Flertal for en saadan Bebyggelse. Det gik ikke, det kunde aldrig have gaaet, det var aldrig

blevet populært. Befolkningen vilde kun have set en ubehagelig Uniformering deri, den byggende Institution vilde have Lov til ved en særpræget Facade at vise sit eget særlige Ansigt. Kun en Enehersker kan gennemføre noget saa stort, og saa maaske det meget oplyste Demokrati. Det mærkelige er, at den bundne Konkurrence, som dette Projekt er Resultatet af, var udskrevet af Magistraten. Saa langt kunde Tanken om stor Arkitektur dengang bære, men Rue de Ri-

Carl Petersen: Faaborg Museum.

P. Baumann: Jernindustriens Bygning paa Nørrevold.

E. Monberg: Dansk Dampskibsrederiforening, Amaliegade 33.

E. Madvig og P. Methling: C. K. Hansen, Amaliegade 35.

voli maatte blive i Paris, bygget i en mere despotisk Tid.

Af betydelige Bygninger er der her i Byen kun faa fra denne Periode, som dog omfatter Gullaschtiden efter forrige Verdenskrig; selv om Vanskelighederne under Krigen næppe var saa store som denne Gang, og Pengene bagefter strømmede vildt, var der dog en Usikkerhed, der bevirkede, at kun faa grundfæstede Institutioner turde indlade sig paa det vovelige Foretagende, som Byggeri i ustabile Tider er. I Amaliegade, hvor Professorhaverne ved det gamle Frederiks Hospital blev solgt fra, da Hospitalet blev Museum, opførte Rederiet C. K. Hansen og Rederiforeningen hver deres Hovedsæde. Disse Bygninger, der er stærkt paavirkede af den klassicistiske Aand, er tunge og monumentale, saaledes at de harmonerer med det Classenske Bibliotek, de Harsdorffske Huse og den fornemme, fine Stemning, som Amalienborg forlener hele Kvarteret med.

Af Villaer bør jeg sikkert nævne det nuværende norske Gesandtskab i Nørre Allé som noget af det mest karakteristiske for Perioden med sin Søjlefront, men paa den anden Side uden den ejendommelige Enkelthed og Ynde, som Empirens Bygmestre naaede. I nogen Grad gælder dette ogsaa Frimurerlogen, i hvert Fald den Del, der vender mod det almindelige Publikum; det burde have været en Opgave for den Tid, store Flader, kæmpemæssige Søjler, knugende Strenghed. C. F. Hansen har løst en lignende Opgave i Domhuset paa Nytorv, en Løsning, som kan glæde en, og glæder en mere og mere for hver Gang, man ser den. Det er saa vist ikke »Stilarten«, der gør det.

For at gaa over til noget lidt mere opmuntrende maa jeg fortælle om et fint og soigneret Hus, som blev rejst paa Frederiksberg: Retsbygningen, en kvadratisk Bygning om en lille Gaard. Den er opført af røde Sten med Kalkstensdetaille for at bringe den i Samklang med den i Forvejen opførte Brandstation. De fine smaa Detailler i Forbindelse med den rolige, kvadratiske Gaard hæver Retsbygningen op til det bedste af det, dette Tidsrum bragte os.

Hack Kampmann: Frederiksberg Domhus.

Kay Fisker og C. Holst: Boligkarré paa Jagtvej.

Desværre falder det uden for denne Artikels Rammer at omtale de store Skoler, der blev bygget i Randers og Viborg, ellers vilde jeg have benyttet Lejligheden til at paapege den store Betydning, saadanne dominerende Bygninger har som Samlingspunkter i en ellers uarticuleret Villa- og Smaahuskage — den Opgave, Kirkerne byplanmæssigt havde i gamle Dage. I Hovedstaden blev de store Kommuneskoler omkring en Aula først opført, efter at den nøgterne Realisme havde taget Livet af Klassicismens Evne til — mærkeligt nok iøvrigt — at formilde de uhyggelige, grove Klodser, som var Realismens første Indsats paa dette vigtige Omraade. Dette mit lille Ud-

fald kan jeg maaske i nogen Grad faa Tilgivelse for ved at omtale det smukke Øregaards Gymnasium, en af de første »Aula«skoler, en kvadratisk Bygning om en kvadratisk Gaard, der bæres af slanke Piller. Det vilde være morsomt at sige lidt om dominerende Kommuneskoler, men det maa jeg vist overlade til Artiklerne om »Modernismen« eller »Realismen«; ligeledes har jeg undladt at nævne Politigaarden, det største Arbejde fra Tiden. Min Lyst til at komme ind paa nogle af de første Boligselskabskarreer maa jeg ogsaa styre, da Boligsagen maa tages under eet; de første store Komplekser har dog neoklassicistisk Karakter.

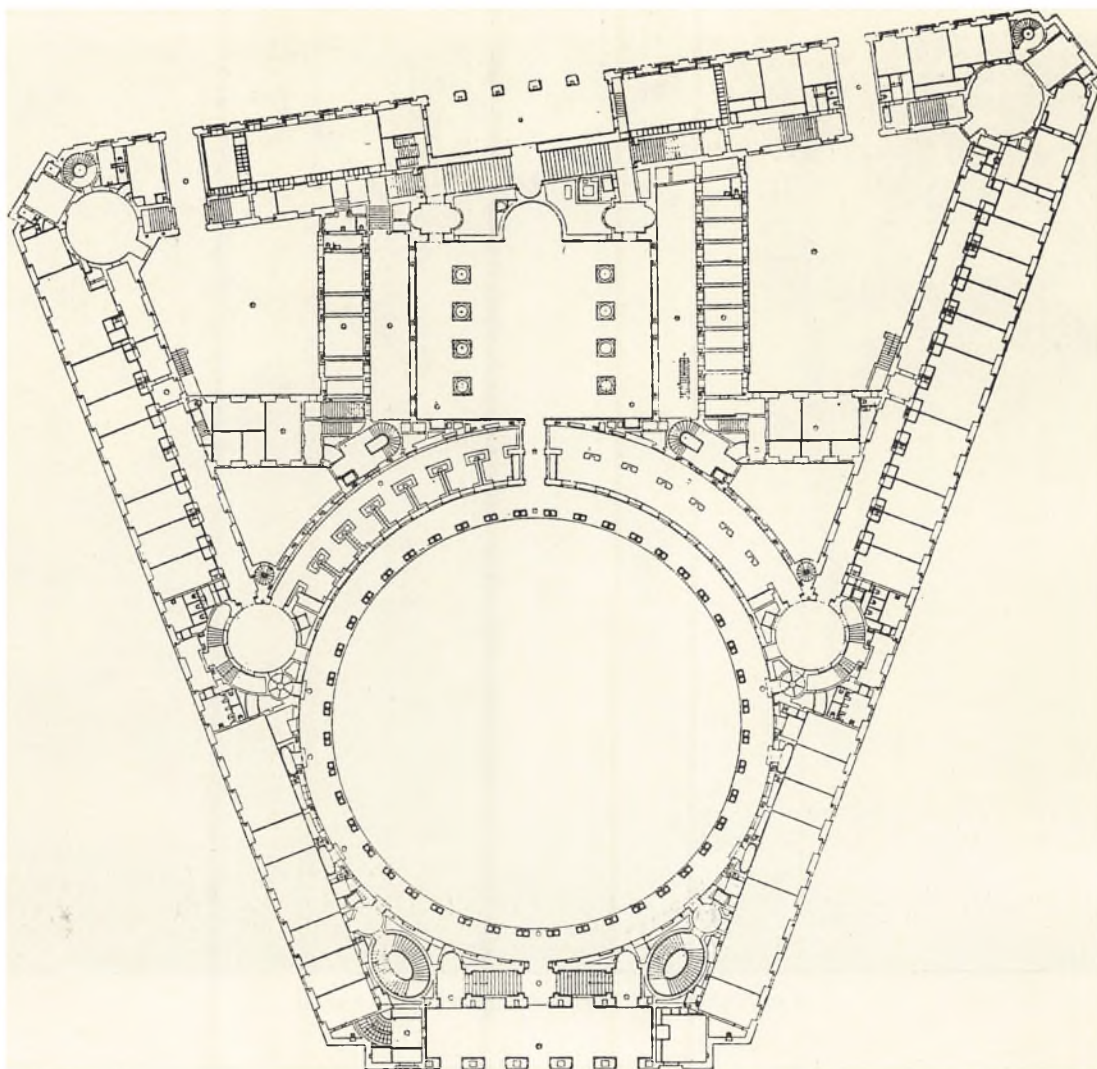
AAGE RAFN

Ivar Bentsen og Th. Henningsen: Bakkehusene.

Det norske Gesandtskab, Øster Allé 33.

Plan over Stueetagen. Ca. 1: 800.

POLITIGAARDEN

Af Arkitekt, Professor STEEN EILER RASMUSSEN

Retsplejeloven, vedtaget 11. April 1916, gjorde det nødvendigt, at der blev bygget en ny Bygning til Københavns Politi, der dengang havde til Huse dels i Domhuset paa Nytorv, dels i lejede Lokaler rundt i Byen. Allerede i Juni Maaned samme Aar vedtog Københavns Magistrat, at den ny Politigaard skulde ligge paa en Del af en skæv Karré paa et opfyldt Terræn ved Glyptoteket. Imidlertid blev det Projekt, som Stadsarkitekten udarbejdede, haardt angrebet, og man indsaa ogsaa, at den vedtagne Grundstørrelse var alt for lille. I Maj 1918 blev det derfor overdraget Professor Hack Kampmann at udarbejde et Projekt til en Politigaard, der skulde udfylde hele Karréen. I 1919 endelig var Planerne saa vidt færdige, at man kunde vise Offentligheden dem ved en Udstilling i Raadhushallen.

Det var en stor Begivenhed. Tegningerne fremstillede et Bygningsværk, der var saare forskelligt fra

Kampmanns tidligere Produktion. Det var ikke den aldrende Mester, der viste, hvordan han syntes Opgaven burde løses, det var den for Arkitektur begejstrede Mand, der benyttede sin Autoritet til at give den næste Generation Lejlighed til at prøve sine Kræfter ved at udarbejde et stort revolutionerende Projekt. Nyrops og Kampmanns Tid var ved at være forbi, og Ungdommen paa Akademiet reagerede stærkt — særlig mod den Nyropske Arkitektur. De unge vilde arbejde for en mere æstetisk Opfattelse af Bygningskunsten, en mere bevidst Udnyttelse af de kunstneriske Virkemidler, end de ældre havde gjort. Der var et helt Kuld, som gjorde sig gældende ved Akademi-Projekter, der var aldeles forskellige fra, hvad der hidtil havde været god Latin paa Skolen. Blandt dem var Kampmanns egne to Sønner og Aage Rafn. De var i deres Søgen tyet til Klassicismen som en Redning ud af Forvirringen i Tidens Arkitektur.

Politigaardens Façade mod Hambrosgade.

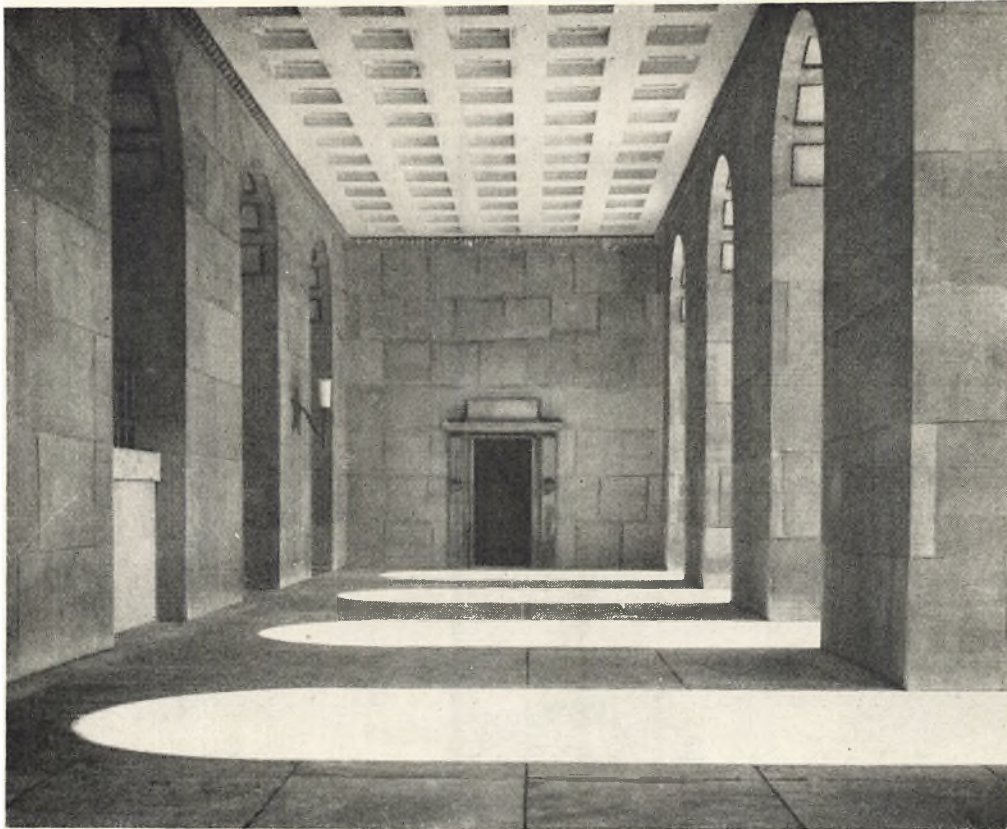
S.E.R. fot.

Det var ikke ud fra en Lyst til at skabe gammeldags Stemning. Tværtimod, det var for at skaffe sig et Grundlag til at opbygge noget nyt og stærkt paa. Det kan for en Eftertid se mærkeligt ud, at man dengang i Malerkunsten havde *Kubisme* og i Arkitekturen *Klassicisme*. Men det var i Virkeligheden Udtryk for den samme Trang til at komme væk fra det anekdotiske i Kunsten og begynde forfra med Grundelementerne. *Klassicismen* i Arkitekturen var for de unge: simple Legemer og Rum stillet i et bevidst Forhold til hinanden og artikuleret ved en Profile-ring og ved Detailler, hvis Virkning man var helt fortrolig med. Hack Kampmann lod sig rive med, men han og de unge kom nok til *Klassicismen* ad forskellig Vej. Kampmann elskede at rejse Søjler, og hvis *Politigaarden* blev til Virkelighed, var han den Dansker, der havde rejst flest, sagde han. Aage Rafn elskede ikke Søjlerne for Søjleens egen Skyld, men for dens Virkning i en større Helhed. I hvert Fald — den ældre Arkitekt og de unge fandt hinanden, — især ved at de unge med Iver og Stædighed førte deres Idéer igennem. —

Grundens Omgivelser var for uensartede til, at man kunde bringe en Nybygning i Samklang med dem. Til een Side var der en Havneplads med Kulbunker, til en anden store grove Beboelsehuse, til en tredje lave Træbygninger for et *Taxa-Selskabs* Vogne. I Erindring om de pompøse store Blokke af Pakhuse fra omkring 1800, der ligger i lignende Om-

givelser i London i Nærheden af *Tower Bridge*, projekterede Arkitekterne *Politigaarden* som en Bygning, der udefra traadte frem som et mørkt og tungt firkantet Legeme, hvor kun de sparsomt anbragte regelmæssige Vinduer med de — ogsaa efter engelsk Mønster — hvide Lysninger viste, at der indenfor var en mere forfinet Arkitektur. (Det var fra først af Meningen, at Bygningen udvendig skulde skalmures med smaa Flensborgsten, for at faa en lige saa gedigen Materialvirkning som i de engelske Huse. Men Enden blev desværre, at den blev pudset med en mørkegraa Puds, der gør det hele mere fattigt end rimeligt er.)

Gjorde man paa den Maade Bygningens Ydre barskt og koldt, skulde Gaardene være saa meget mere rige i deres arkitektoniske Virkninger. Princippet var klart: man lukkede af for de uheldige Omgivelser og samlede Kompositionen om et System af Gennemgange og Søjlegarde. Opgaven selv gav ikke Anledning til i Façaderne at markere hverken det ene eller det andet af de Rum, Bygningen nødvendigvis skulde indeholde. For det var egentlig en ret forskelsløs Mængde af Kontorer og Forhørslokaler. De kunde afvige noget i Dimensioner, men var dog alle af samme Størrelsesorden, krævede alle samme indre Højde og fik ogsaa naturligt samme Vinduesstørrelse. Derfor var det ogsaa meget logisk, at Bygningen udvendig optraadte som et Mangefagshus med Rækker af lige store Vinduer med lige store Af-

Forhallen.

S.E.R. fot.

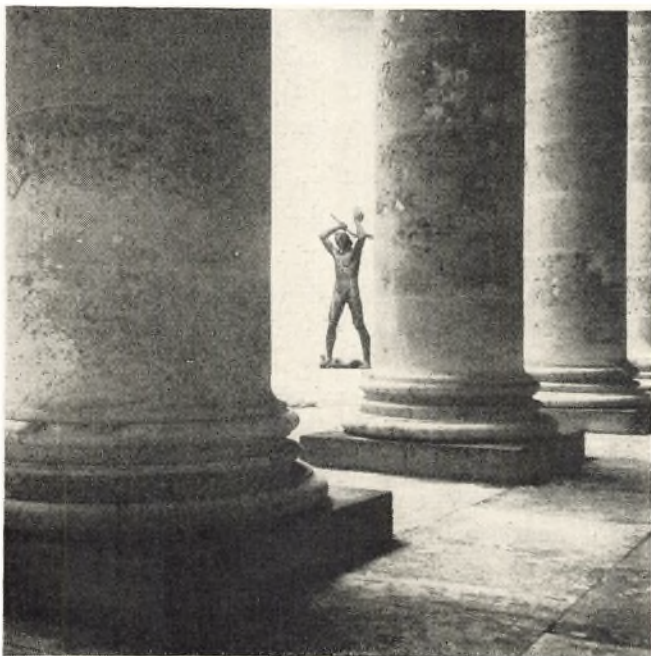
stande. Men at dele Grundens uregelmæssige Firkant op i Gaarde af en lige saa simpel Virkning, — det var ikke let.

Byggede man Komplekset op med lutter retlinede Fløje langs Gaderne, vilde man fra Indgangen komme ind til en trapezformet Gaard. Det vilde passe udmærket, hvis man vilde fremhæve den Side, der laa lige over for Indgangen. Men naar man nu netop ikke kunde fremhæve nogen enkelt Façade eller Façadedel, var det vanskeligt at faa Skik paa saadan en

Gaard. Resultatet blev da, at man valgte Cirkelformen, for at skabe en Gaard der var absolut ens hele Vejen rundt, med en Søjlegang i Stueétagen, hvor ingen Akse var særligt betonet. Lige over for Hovedindgangen var der en Aabning ikke mere fremtrædende end de andre; den førte ind til et nyt prægtigt Rum, men af en helt anden Karakter: en rektangulær Gaard kilet ind mellem Fængselsfløjene og derfor uden Vinduer — bag dens Mure laa de panoptiske Korridorer. Den var tænkt som et helt treskibet Anlæg med 8 Kolossalsøjler. De skulde bære et stort Loft, der i Midten havde en rektangulær Aabning op til det frie. Svarende til denne Aabning veg den vinduesløse Bagmur tilbage i en enorm halvcirkulær Niche, der gik fra Flisegulvet og op til Loftet, og her i denne Niche skulde saa staa en Justitiafigur, der kunde ses gennem Bygningens Aabninger helt ude fra Polititorvet.

Paa denne Maade blev de nyttige Elementer, selve det Opgaven krævede af Kontorer og Retssale og Fængselsceller, blot til en storstilet Ramme om noget helt andet, om et pompøst Tempel for den store Arkitektur.

Saadan var Hovedtrækkene i det Projekt, der blev præsenteret i Raadhusshallen i 1919. Først 1924 stod Bygningen færdig (indviet 30. Marts). Under Opførelsen var Hack Kampmann død (1920), og Aage Rafn og Hans Jørgen Kampmann havde fortsat som Bygningens Arkitekter, idet Kommunen indsatte Arkitekt Holger Jacobsen som den formelle Leder og hovedansvarlige.

S.E.R. fot.

Den firkantede Gaard. Slangedræberen mellem Søjlerne.

Den runde Gaard.

S.E.R. fot.

Indgangen til den runde Gaard.

S.E.R. fot.

Der er vel næppe nogen dansk Bygning, der i højere Grad er gennemført som en Ideal-Arkitektur. Arkitekterne vilde skabe *Virkninger*, ofte store og forbausende *Virkninger*, vilde faa hvert arkitektonisk Rum eller Legeme, hver Enkelthed til at fremtræde klart gennem Modsætning til Omgivelserne.

Fra den graa, grove Gadeside kommer man ind til en Forhal. Straks her møder man den fine Kalkstensbeklædning, der fortsætter i Gennemgange og Gaarde. (Mens dette skrives, er Indgangene endnu — som under den sidste Del af Besættelsen — muret til.) Forhallen er et meget aflangt Rum, der ligger paa tværs af Bygningens dybe Akse. Ad lave, næsten rampeagtige Trapper, der ligger inde i Mørket, kommer man op til den aabne lyse Gaard. Indgangen til den er en Forsnævring, en Sammenpresning, før man naar ud til den vidt udbredte cirkulære Søjlegaard, der er gjort lav og vandretvirkende ved de tre stærkt fremspringende, ens Gesimser og ved den øverste tilbagevigende Etages store Cylinder. Gennem en ny dunkel Gennemgang kommer man til de lodrette *Virkninger* af de grandiose Søjler i den firkantede Gaard. Der er i Kontrasten mellem de to Gaarde Mindelser om et Klosterprojekt af Palladio, men det hele har alligevel en mærkelig personlig Note. Meget uklassisk er Utzon Franks »Slangedræber« anbragt i den store Niche, ikke for at fylde den ud, tværtimod, for at vise, at den i sig selv kolossale Statue er en lille Bronzeting mellem de store trinde Søjler. Søjlerne, der staar i det fulde Lys, er uden Kannelurer. Inde bag dem ser man en lille Gennemgang,

der, maalt med de øvrige Detaillers Maalestok, ser ud, som man skulde krybe gennem den paa alle fire, men som alligevel har rigtig Menneskehøjde. Og over den er der et mægtigt Vindue med en Krave af Kvadre, der springer stærkt ud af Murfladen.

At vandre gennem Politigaardens store og smaa Rum, der ligesom er udhulet i den store graa Bygningsblok, er en hel dramatisk Oplevelse. Fra Gaardene kan man komme ind til Trapper, der er ovale,

S.E.R. fot.

Blik fra den runde Gaard ind til den firkantede.

Sidegangen i den firkantede Gaard.

S.E.R. fot.

Korridor i Politigaarden.

S.E.R. fot.

og som snor deres Spiral op mod Ovenlyset, eller man kan komme til mørke, cirkulære Haller, hvorfra der fører mange Døre til Korridorer og til krummede Trapper, der gaar som snævre, dunkle Tunneller op gennem Huset. Der er cirkulære Gange, og der er retlinede Gange, og alle Rum er regelmæssige og simpelt formet. Der, hvor en Bevægelsesretning hører op, er der en Niche, ikke til Opstilling af en Statue, men som en Afslutning af Rummet.

Under Arbejdet med Bygningen har Arkitekterne i deres Iver for at gøre Arkitekturen rigtig udtryksfuld fjernet sig mere og mere fra den ortodokse Klassicisme. Alle vigtige Former og Rum blev prøvet igennem i Modeller i forskellig Maalestok helt op til virkelig Størrelse. De korintiske Søjler i den firkantede Gaard tilfredsstillende ikke Rafn rigtig. Alt det smaalige Krimskrams oppe i Kapitælerne modarbejdede den Virkning, han vilde have frem, af de store, glatte runde Stenlegemer sat ind i det firkantede Rum. Men det lykkedes ikke her at gennemføre større Afvigelser fra de konventionelle Former.

Men andre Steder kom man meget fjernt fra klassiske Idealer. Sagen var jo, at man tilsigtede slet ikke det klassiske, det rolige, man vilde prøve paa at give Udtryk for Arkitekturfønmelser. Man overdrev, og man understregede. Mange Profiler blev pint ned til ganske smaa Dimensioner, for at Fladerne skulde virke saa meget stærkere. Lidt efter lidt kom der et helt barokt Sving over Detaillerne, f. Eks. ved Indgangen til Politidirektørens Kontor med den store Muslingeskal over.

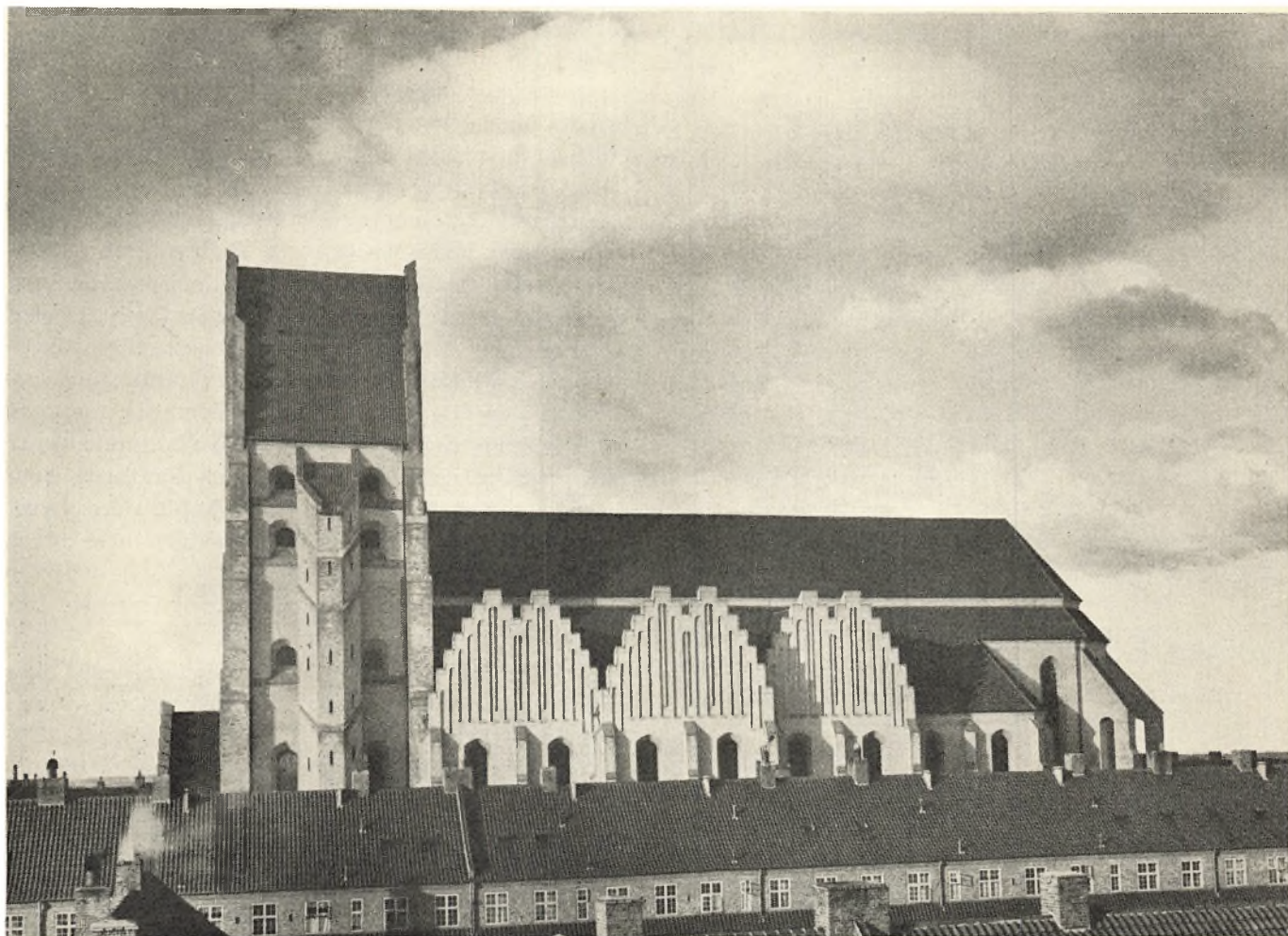
Materialevirkningerne er udsøgte, nogle Steder indtil det raffinerede. Ikke blot alle Mure, men ogsaa alle Fliser i Forhaller, Gennemgange og Hoved-

gaarde er gennemført i gullig Kalksten, hvad der hjælper meget til at binde de ellers meget uensartede Rum sammen. Inde i Bygningen er i de fleste Rum Vægge og Lofter hvide. I de mange Korridorer er alle Lysninger udført i farvet, matslebet italiensk Marmorpuds. Dørene er marmorerede hen over Rammer og Fyldinger, ikke som en Imitation, men en Dekoration, ogsaa et Tegn paa Tendensen hen mod Barokkens Virkninger. Gulvene er udført i mørk Terrazzo. Overalt er Farverne ganske faa, men anvendt med de mest yderliggaaende Kontraster: sort mod hvidt, eller en eneste mættet Kulør mellem graa Toner. Overgang fra Væg til Loft er alle Steder markeret ved stærkt underskaarne Stukgesimser, og Trapperækværker og Lamper er udført i fint profileret, grønt patineret Bronze.

Da Projektet til Politigaarden blev offentliggjort i 1919, var de arkitektoniske Idéer, det repræsenterede, unge og revolutionerende. Da Bygningen stod færdig i 1924, var der gaaet saa lang Tid, at man allerede var færdig med dem. Den blev paa een Gang Højdepunktet og Afslutningen paa en Retning. Efter Politigaarden var det, som om man havde faaet saa mange Søjler, saa mange klassicistiske Detailler, at man ikke kunde holde flere ud, og derfor blev den straks meget uretfærdigt bedømt.

Sammenligner man den med officiel klassicistisk Arkitektur i Lande, hvor Arkitekter stadig gennemgaar de saakaldte »Beaux Arts« Skoler, og hvor man anvender de fastslaaede Søjleordner efter Mønsterbøger, ser man, hvor stor en Bedrift Politigaarden er. Man vil vanskeligt finde et mere personligt og stærkt Arbejde. I dansk Arkitektur betød Politigaarden, at en bestemt Arkitekturopfattelse blev prøvet til Bunds.

STEEN EILER RASMUSSEN

Grundtvigskirken nærvæd, sammen med Bebyggelse.

GRUNDTVIGSKIRKEN OG BISPEBJERGKVARTERET

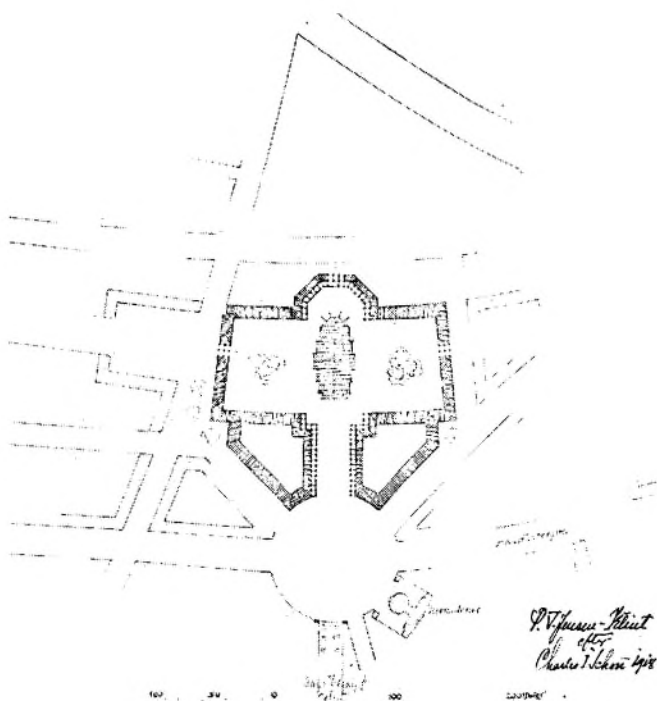
Af Arkitekt CHARLES I. SCHOU

Siden *Martin Nyrop* byggede Raadhuset, har et enkelt Bygværk næppe været Genstand for Omtale i Dagspressen i højere Grad end Grundtvigskirken, i al den Tid dens Tilblivelse stod paa. Som »nationalt Bygværk i folkelig Stil, afledet af gammel dansk Bygningskunst«, blev den hurtig forkælet af Mængden.

Medens den saaledes har været godt Avisstof, har Faglitteraturen til Gengæld ikke i nævneværdig Grad beskæftiget sig med den. *Steen Eiler Rasmussen* har omtalt den i *Nekrologen* over *Jensen Klint* i »Arkitekten« 1931. Dengang var Kirken endnu under Opførelse. Senere har han omtalt den i sin Bog »*Nordische Baukunst*«, 1939. I *Akademisk Arkitektforenings Jubilæumsbog*, »60 Aars dansk Bygningskunst« 1939, hvor visse Retninger i Arkitekturen er

fikseret, findes kun et Billede af Grundtvigskirken. Nogle Billeder af den findes ogsaa i *Kay Fisker and F. R. Yerbury: »Modern Danish Architecture«*, London 1927.

At den saglige Analyse i saa ringe Grad har beskæftiget sig med dette populære Bygværk, kan maa- ske søge sin Forklaring i det vanskelige i at se objektivt og analyserende paa sin egen Tids Kunstfrembringelser. Det er ganske naturligt, at et Kunstværk fremkalder Meningstilkendegivelser. Den ene synes om det, den anden ikke, den ene mere, den anden mindre. Men hverken panegyriske Udtalelser eller det modsatte siger os noget væsentligt, følger ikke noget Princip. Skal man forsøge under en populær Form at komme til en Forstaaelse af Kirkens Arkitektur, maa man gennem andres og egne Domsud-

Planskitse til Kirken med omliggende Bebyggelse,
Foraaret 1918.

sagn prøve at analysere sig til Indholdet. Det er det, jeg her skal forsøge, selv om det kun kan gøres i begrænset Omfang. *

I de dokumentariske Udtalelser, der foreligger om Grundtvigskirken, er »mærkelig« det Prædikat, der oftest forekommer.

»I sig selv er Klints Kirkebygning et mærkeligt Vidnesbyrd om dansk Aands Livskraft i vor Tid og vort Land«, siger *Vilhelm Andersen* og *N. V. Dorph* i Opraabet til det danske Folk 1916. Og i en omtrent samtidig Omtale siger *Ivar Bentsen* med tydelig Adresse til selve Kirkens Arkitektur: »Der er en mærkelig Virkelighed over dette Projekt«.

Ordet »mærkelig« er i nær Slægt med »underlig«, og staar man oppe paa Bispebjerg foran Kirken, kan man ikke tilbageholde sin Undren, som Udtryk for en øjeblikkelig Mening.

Allerede paa lang Afstand syner Kirken som et højt opragende Element. Dette Indtryk mindskes ikke, efterhaanden som man kommer Bygningen nærmere. Den er højt opragende, ikke blot fordi den ligger højt, men Hovedbevægelsen i dens Ydre — og ogsaa i dens Indre — er opadstigende. I Vestfronten modarbejdes den opadgaende Bevægelse af den faldende Bevægelse i Gavlpillernes Forskydninger nedefter. Men noget tilsvarende forekommer ikke paa Langsiderne. Der er den opadstigende Bevægelse eneherkende og modvirkes kun af det lange, helt gennemgaaende Tag over Hovedskibet og Koret. Meningen med denne stærke Opadstigen har nogen betegnet som Udtryk for Vælde — Pathos!

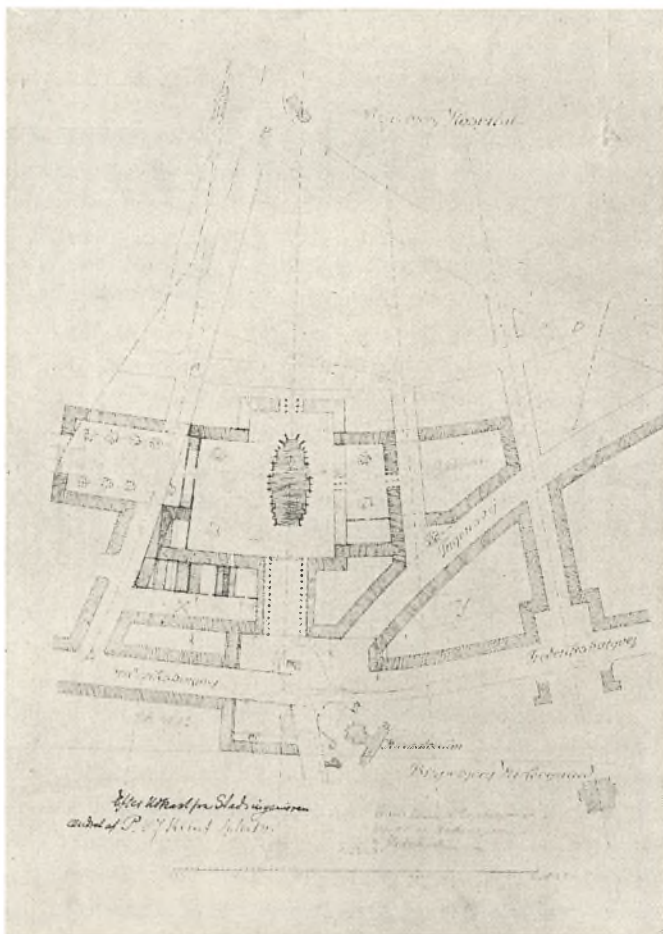
Medens Taarnet stod alene, synede det fladt, for bredt i Forhold til Dybden. Indtrykket er mildnet noget, siden Kirkeskibet blev bygget til. Men ogsaa

Kirkeskibet syner sammentrykket, ligesom Vaabehuset, der er for bredt og trykker sig for fladt til Taarnet, hvor det paa en Maade overskærer Hovedskibets Markering i Vestgavlen, selv om Klint har ladet Fremspringet brede sig ud over Vaabehuset i en Aftrapning nedefter.

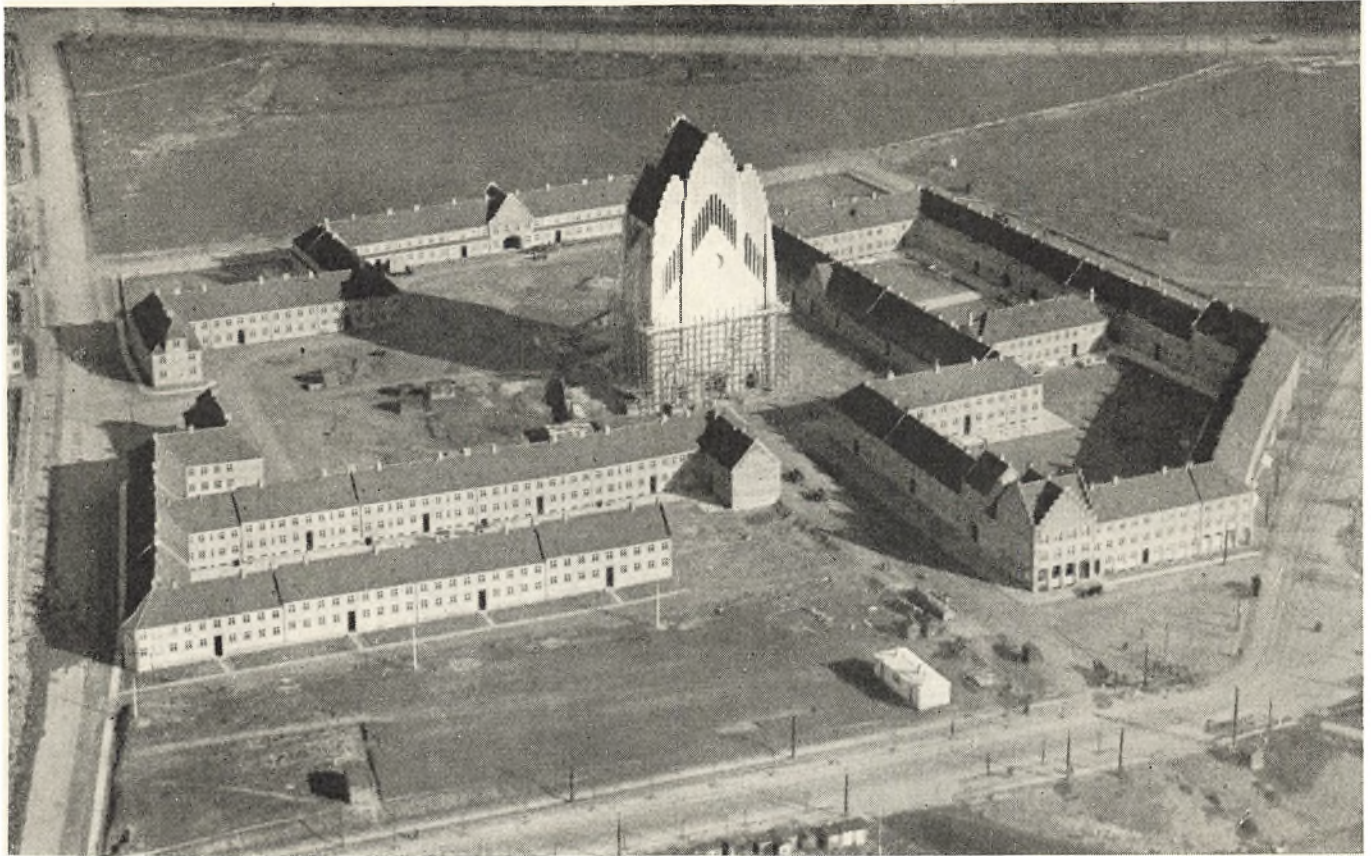
Naar man kommer ude fra Kvarteret omkring Kirken og gaar ind i den gennem Vaabehuset, genopstaar Indtrykket udefra, at Vaabehuset er for kort, og at der burde have været længere ind til selve Kirkerummet. Dette giver ikke nogen religiøs Fornemmelse, ejheller fornemmer man nationale Værdier. Det er et køligt, næsten matematisk nøgternt tredelt Rum, der sikkert vil være glimrende egnet til Opstilling af Skulptur: et dansk Pantheon, som det engang var foreslaaet, at det skulde være. Lyset er stærkt, i Solskin næsten for stærkt, en mere diffus Lysvirkning vilde være en Gevinst.

Orglet er smukt i sin Anbringelse og fint i sin Udformning.

Saaledes samler Indtrykkene sig, medens man gaar rundt derude og ser sig omkring. Gaar man bagefter dybere til Bunds i Sagen og ser paa Udkastet fra 1916 og sammenligner det med det endelige Bygværk, vil man opdage, at Tegningen fra 1916 kun viser ni Hvælvingsfag, medens Kirken har ti. I 1918 besluttede Klint sig nemlig til at indskyde et tiende Fag og ændre Korafslutningen. Han maa have

Planskitse til Kirken med omliggende Bebyggelse,
September 1918.

Kirken under Opbygning. Taarnet er rejst, og det omliggende Kvarter er begyndt at tage Form.

fornemmet, at Kirkeskibet var for kort eller sammentrykket. (Se Planerne Side 40 og 41).

Men samtidig foretog han en endnu mere radikal Ændring ved at forøge Kirkens Proportioner en Femtedel i alle Retninger. Kirken var — med andre Ord — i det oprindelige Forslag tænkt mindre, end den blev i sin endelige Skikkelse. Sætter man dette Forhold i Forbindelse med, at den oprindelig var formet uden Tanke paa Sammenhæng med bestemte Omgivelser, kan man ikke afholde sig fra visse Tankeeksperimenter. Prøver man f. Eks. at vende Forestillingen om Forstørrelsen i modsat Retning og gør Bygningen ganske lille, som en Ting, en »Fripplastik« man kan holde i Haanden, opdager man, at den — lig en keramisk eller skulpturel Genstand af den Slags, som Klint dyrkede gennem Aarene — er *Personlighedskunst* i alleregnetligste Forstand.

*

Ud fra denne Betragtning bliver det af største Interesse for Forstaaelsen at følge Klints personlige Meddelelser om Kirkemonumentets Tilblivelse og derigennem se den Virkelighedsopfattelse, som den og hele Kvarteret rundt om er Udtryk for, den mærkelige Virkelighed, som Ivar Bentsen taler om.

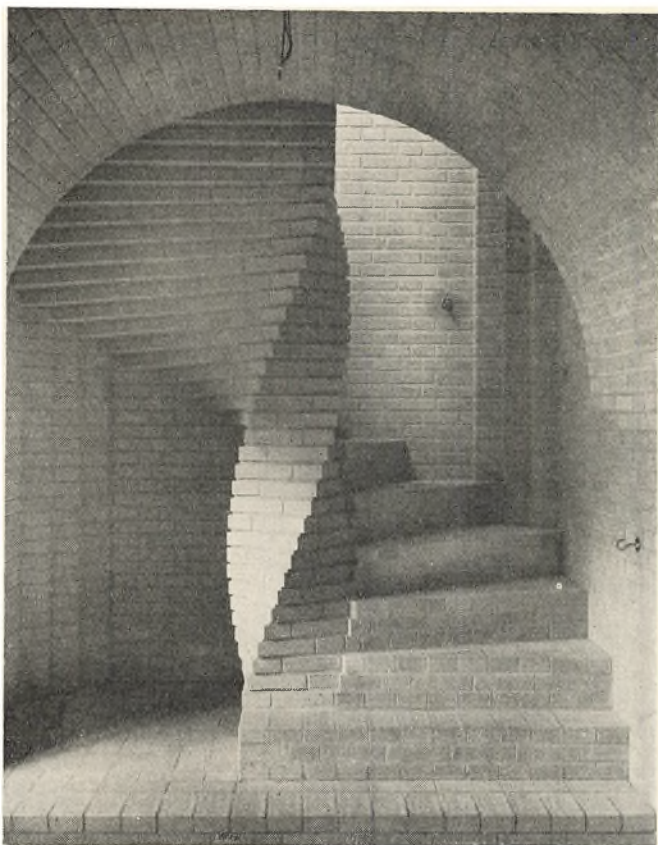
I 1913 blev der for anden Gang udskrevet en Konkurrence om et Mindesmærke for Grundtvig. Tidligere havde Jensen Klint faaet Præmie for et Kapel, der ved en stor Murbue var forbundet med Vartov (se St. E. Rasmussen anf. Sted).

Samme Sommer — i 1913 — havde Klint tegnet en Kirke til Aarhus og mente i denne at have faaet fat i den Fornøvelse af gammel, dansk Kirkestil, som han længe havde tilstræbt. Kirkens Taarn var todelt, og han kaldte den derfor »Tveje Aars«. Den blev senere opført i Odense. Arbejdet med dette Kirkeprojekt førte Klint ind paa den Tanke at lade »det tredelte eller trekoblede Taarn danne det naturlige og følgerigtige kronede Hoved paa den treskibede Kirke. ligesom Landsbykirkens enkelte Taarn kroner den simple eenskibede Kirke«.

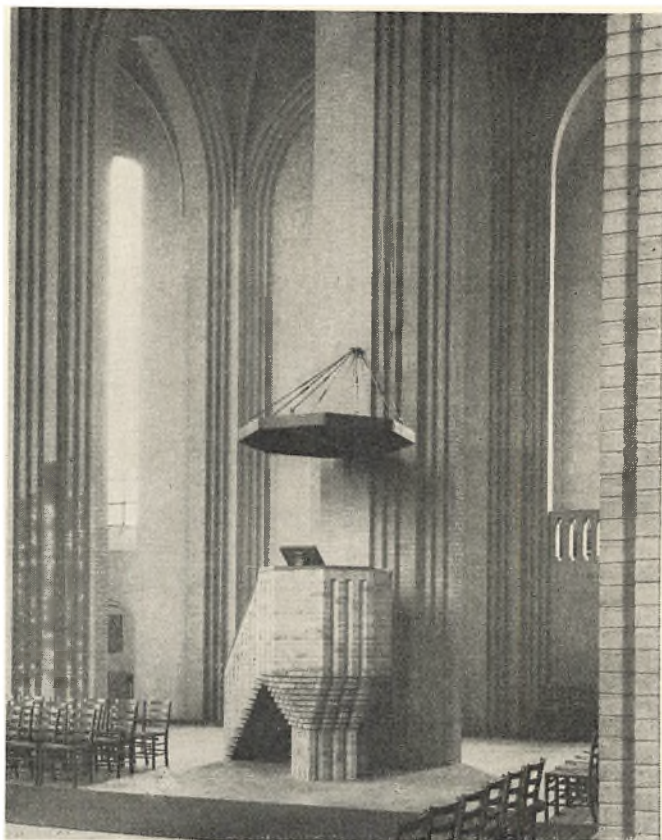
»Fra først af havde denne store Kirke tilsyneladende ingen Forbindelse med Grundtvig,« siger Klint, den var ham i hvert Fald ikke bevidst. »Dog, Forbindelsen har maaske været der, thi en skønne Dag saa jeg, at jeg i Kirken havde fundet det naturligste og værdigste Mindesmærke for Grundtvig.«

Dermed forelaa Monumentet i sin Hovedform. En Sakralbygning, bestemt til kirkelige Handlinger, og samtidig et Mindesmærke for en dansk Stormand: Præst, Digter og Profet. Men det var ikke stedfæstet organisk til bestemte Omgivelser i Byens Arkitektur. Man søgte derfor, ganske naturligt forøvrigt, at finde saadanne Steder — Kalvebod Bastion eller Østre Anlæg — hvor Kirken kunde komme til at ligge helt frit, som den var tænkt.

Da Jensen Klint under disse Overvejelser henvendte sig i Magistraten, kom jeg, der dengang var ansat som Konsulent i Byplanlægning hos Stadsingeniøren, i allernærmeste Kontakt med Opgaven og

Muret Pulpiturtrappe i Kirken.

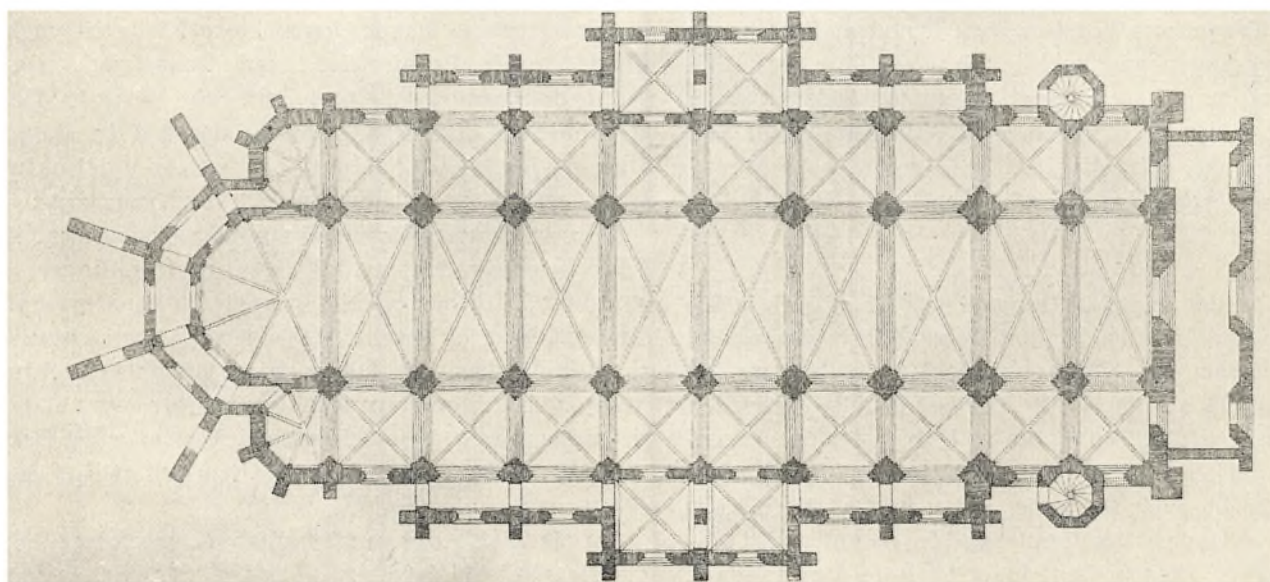

Den murede Prædikestol.

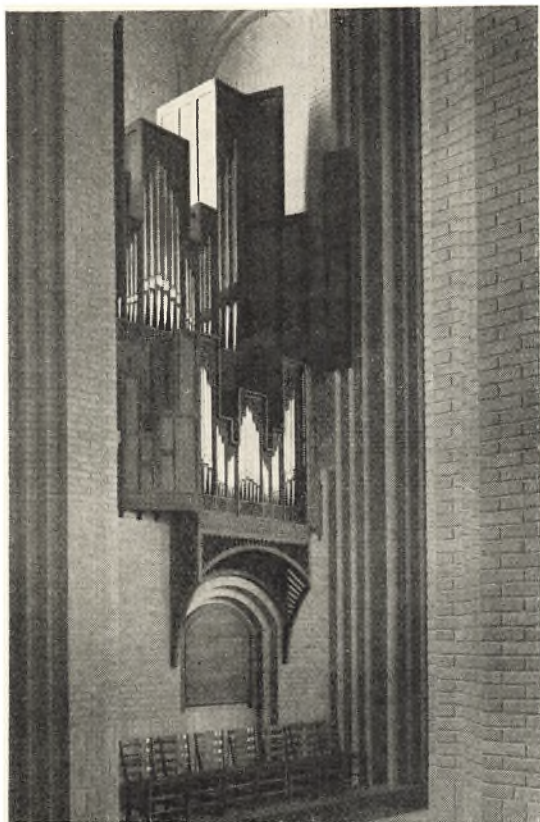
fik paa første Haand Lejlighed til at beskæftige mig med den. Min Tanke var straks, at dette overvældende stærkt personlige Bygværk besad en Form, der vanskeliggjorde at faa det til at indgaa i den almindelige By-Sammenhæng. Man maatte prøve at skaffe Kirken en rigtig tilsvarende Beliggenhed i Omgivelser, en Bydel eller et By-Kvarter, den kunde komme i Relation til, ved at Klint fik Indflydelse paa Omgivelserne. Jeg havde netop beskæftiget mig med de fremtidige Planer paa Bispebjerg, og mine Over-

vejsler resulterede i at foreslaa Klint at lægge Kirken derude i Omgivelser, som han kunde faa Lejlighed til at forbinde med Kirken.

Vi begyndte nu, det var i Foraaret 1918, en fornøjelig Tankeudveksling, ofte gennem Brevkort eller korte Breve ledsaget af Smaaskitser. Klint var noget ængstelig for den — dengang — ret fjerne Beliggenhed. Men desuden nærede han Ængstelse for Opgaven. Saaledes skriver han til mig den 23. Marts 1918:

Udkast til Grundplan over Grundtvigskirken i Indbydelsen til det danske Folk om at yde Bidrag til Opførelsen.

Det store »Kororgel«.

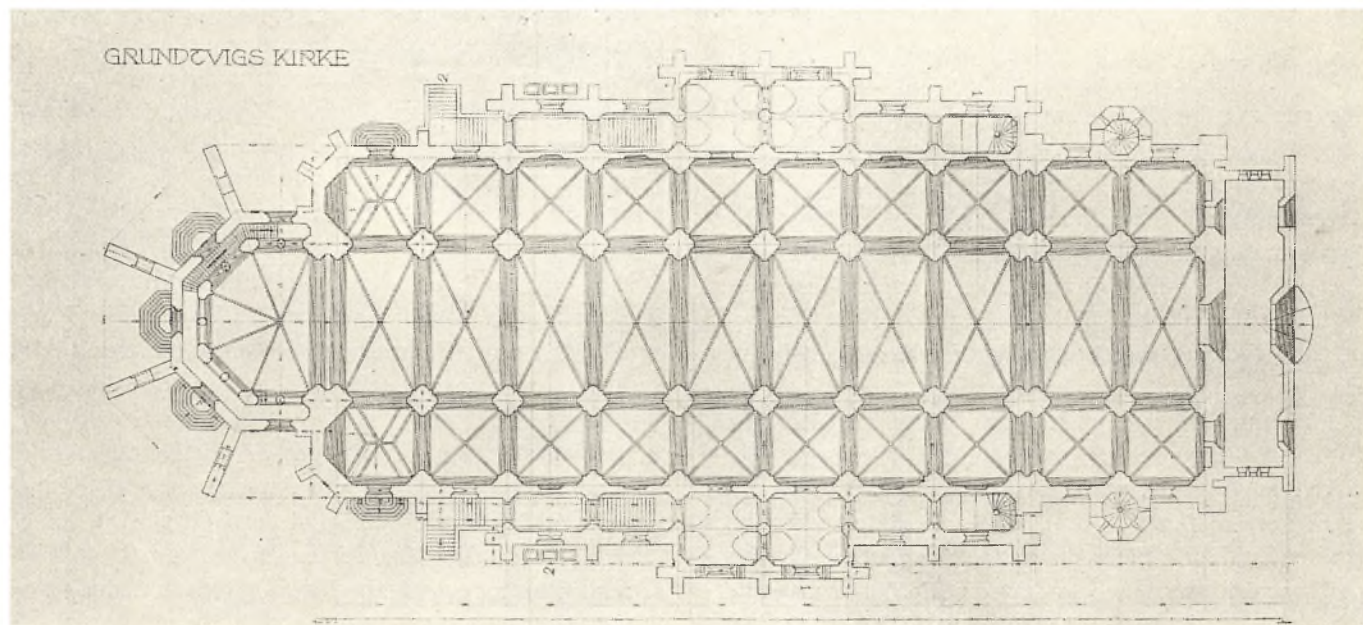
Midterskibet mod Koret.

»Hermed en lille Revision af Deres Plan til Bispebjerg; da vi skal have Møde paa Mandag i Grundtvig Komiteen, maa jeg have de to smaa Tegninger tilbage senest Søndag. Jeg sender den, for at De kan se, at jeg beskæftiger mig med Sagen, om end det stiller sig tvivlsomt med Gennemførelsen.«

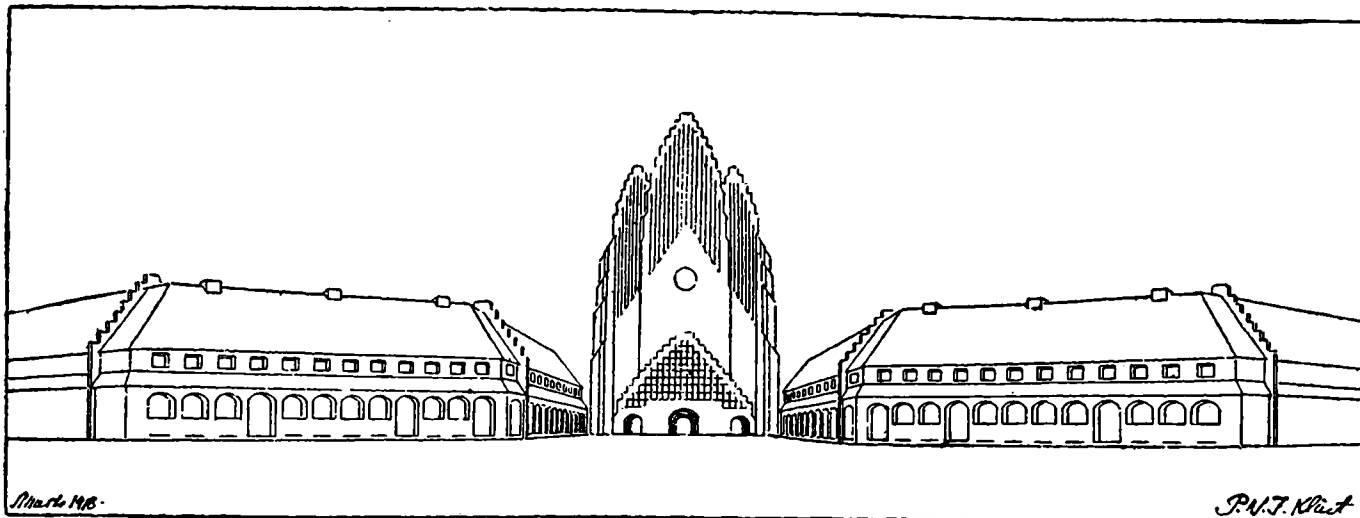
Han var til en vis Grad imod at skulle forme et helt Bykvarter omkring Kirken. »Husk paa,« sagde han en anden Gang, »jeg er jo kun Autodidakt og har slet ikke tænkt mig en saadan Opgave.« Jeg sva-

rede, at vi jo alle i højere eller ringere Grad er Autodidakter over for nye Opgaver, men at jeg havde Fortrøstning til, at han lidt efter lidt vilde blive fortrolig med Stedet og Arbejdet med Kvarteret. En Tid var han mere tilbøjelig til at henlægge Kirken til »Bellahøj«, hvortil flere Udflugter blev foretaget.

I Efteraaret 1918 var Klint naaet til saa nogenlunde for sig selv at have formet den fremtidige Gadeplan. Som man kan se af Skitserne Side 38, søgte han at forme den efter en middelalderlig

Den endelige Grundplan til Kirken.

Jensen Klints første Skitse af Grundtvigskirken med omliggende Bebyggelse.

Utvungethed, som dog ikke lader sig fremtvinge. I sin endelige Skikkelse blev den ændret, men Hovedanslaget er allerede givet i Skitsen 1918.

I en vis Periode — mere end to Aar — havde man opgivet at placere Grundtvigskirken paa Bispebjerg. Afslutningen af den første Verdenskrig havde drejet Tankerne mod Sønderjylland, hvor Dybbøl Banke en Overgang var udset til at bære Mindesmærket for Grundtvig. Imidlertid havde Københavns Magistrat, som Betingelse for at skænke Grunden til Kirken taget det Forbehold, at Gaven skulde modtages inden den 1. November 1920. Gaven blev ogsaa modtaget inden Fristens Udløb, og Grundstenen lagt den 8. September 1921. At Klint med Tiden samlede sig med Tanken om Bispebjerg som det rigtige Sted for Kirkemonumentet, gav han Udtryk for i et Brev til mig den 20. September 1923, der slutter saaledes:

»Det er Deres uviselige Fortjeneste at have angivet den henrivende Byggeplads for Kirken. Det holder vi fast ved og er taknemlige for i højeste Grad.«

*

Kirken maatte have en vældig Banke, som Folie for sin vægtige Masse, men den maatte ogsaa have Omgivelser, der formidlede Overgangen til de tilstødende Bykvarterer.

Da Beslutningen først var taget om at lægge Kirken paa Bispebjerg, begyndte Klint ogsaa at beskæftige sig med Bebyggelsen omkring den. Husene er, ligesom Gadeplanen, der er omtalt ovenfor, formet i en Blanding af middelalderlige og barokke Motiver. Bebyggelsen, som man kalder »Paa Bjerget«, er gengivet og omtalt i »Architekten«, Bind XXVIII, 1926, Side 301—305.

Det er en Fejl, at Husene nærmest Kirken ikke er blevet en Etage højere, altsaa tre Etager i Stedet for to. Det vilde have styrket Kirken og været i bedre Harmoni med den. Samtidig vilde det have understreget, at hele det lille Bykvarter former sig i stigende Rytmе op mod Kirken. En Skitse fra Klint,

der stammer fra de første Udkast til Gadeplanen, viser Bebyggelsen set fra Krematoriepladsen, der paa det Tidspunkt var tænkt med en cirkulær Begrænsning op imod Kirken.

I den endelige Udformning blev Bebyggelsen i Kvarteret rundt omkring Kirken en Blanding af lange, jævne Længer med fast inddelte Vinduesfag og Motivarkitektur hentet mange Steder fra. Svagest er Gavlhusene paa Hjørnerne fra Krematoriepladsen op til Kirken og de tre Etagers Huse med den tilbagetrukne øverste Etage mod Tagensvej. Derimod har Gavlparket med Porten i Længen Øst for Kirken sin Motivering i Forholdet til denne. Ellers er Husene jo i deres Ydre formet i samme Aand som Kirken, nøgterne og sentimentale paa samme Tid. Den mod Frederiksborgvej beliggende sidste Del er tegnet af Kaare Klint.

En romantisk Idealisme præger hele Kirken og Husene i Kvarteret rundt om. Enkeltheder, som Stræbepillerne omkring Koret, er Reminiscenser fra Lübecker-Gotikken, der maa tilskrives det monumentale. Alt i alt en Arkitektur, der er overflødig og sparsom paa samme Tid, saaledes som den er gennemført i den hvidgule, bløde Mursten, Klint valgte til Fremstillingen. I denne viser han en eminent Kunnen, en Evne til Gennemførelse af det Maal, han havde sat sig, at anvende Murstenen konsekvent som mindste Enhed i alle Kirkens Former og Led.

Man har sagt, at »Jensen Klints Grundtvigskirke har Symbolets Klarhed og Kraft. I Forhold og Form er den Bygning Grundtvigs Billede«. Om dette tilsvarende »Højskolebevægelsens Krav om en bred, folkelig Kunst,« skal jeg lade ubesvaret. Men Grundtvigskirkens Arkitektur er præget af en Tendens til at nærme sig Fortiden gennem Anvendelsen af symbolistiske Stilelementer af højst forskelligt Art, baade gotiske og barokke. Og derfor er der, som Ivar Bentsen udtalte, en mærkelig Virkelighed over den, med Eftertryk paa saavel Subjekt som Prædikat.

CHARLES J. SCHOU

Dagligstue fra Slutningen af 1800-Tallet. Bemærk Staffeliets ved Døren.

Elfelt fot.

KØBENHAVNSKE HJEM OMKRING AAR 1900

Af Magister EDWARD C. J. WOLF

En Opgave, som den at beskrive københavnske Hjem eller bare et københavnsk Hjem omkring 1900-Tallet, er i Virkeligheden meget vanskelig og utaknemlig. Kun faa Hjem staar urørte fra den Tid, og de, der gør det, er alligevel undergaaet visse Ændringer. Faktisk har man kun Fotografierne fra den Tid som helt paalidelige Vidnesbyrd.

Baggrunden for denne Periode maa søges i Tiden allerede omkring Midten af 1800-Tallet, i den saakaldte »Stilforvirring« eller snarere Stilrevolutions-Periode. Og ingen Periode er vel blevet fordømt som den, fordømt snarere end sagligt bedømt. Fra een Side har man mer eller mindre vagt antydnet den europæiske Verdens almindelige Smagsforfald, medens man fra anden Kant har paastaet, at Aarsagen til Misæren var det gamle solide Laugsvæsens Ophævelse, og atter andre har ment, at det skyldtes Maler- og Billedhuggerkunstens Løsrivelse fra Arkitektur og Kunstindustri. Og saa er der dem, der en-

sidigt har lagt Skylden paa Maskinen, paa Industrien kontra Haandværk, og sluttelig har man peget paa de ændrede sociale og merkantile Forhold som den absolutte og eneste Aarsag til Forfaldet.

Der er uden Tvivl lidt om det altsammen, men ingen af de nævnte Aarsager har *hele* Skylden. Maaske kommer Georg Brockmann i sin Bog »Mennesket og Maskinen« Sandheden nærmest, naar han siger: »Det, som fandt Sted i det 19. Aarhundrede, var, at det tekniske Grundlag, Maskinen, udviklede sig saa rivende hurtigt, at Mennesket ikke formaaede at følge med, ikke evnede at danne et Formsprog, hvor de nye Muligheder blev taget i Brug«. Faktisk havde de tekniske Opfindelser i det 19. Aarhundrede vendt op og ned paa alt, og Folk var blevet saa betagede af alt det nye, af Fremskridtet, at de havde mere end nok i at følge med og tilpasse sig selv derefter. Paa de Omraader af Kunsten, eller om man vil Kunstindustrien, der direkte berørtes af Teknikken, var der

Herreværelse fra 1880'erne. Saa vel Stilefterligningen i Møblerne — her af hollandsk og italiensk Renaissance — som de mørke Tapeter, Panelerne, Viftepalmerne og Makartbuketterne er typiske for Tiden.

hverken Tid eller Energioverskud til at skabe et nyt Formsprog; og saa tog man de gamle Dragter frem fra Skabe og Pulterkamre og legede Maskerade. Der kom Ny-Gotik, Ny-Rokoko, Ny-Renaissance og Ny-Klassicisme, og i og for sig er det forkert at tale om Stilforvirring i denne Forbindelse, for Stilpræget blev gennemført i stort som i smaat, saa Stilgrupperne virkelig fremtræder med en tilsyneladende ydre Enhed, men det er en Konsekvens, som ikke bygger paa Sælgelighed, og et Formsprog som er laant. Nok stræbte man efter en vis Helhedsvirkning, men, som Hans Raben i sin »Det moderna Hemmet« skriver: »Recepterne var mange«, og han citerer: »Vi har saadanne stilrene Hjem, hvor Spisestuen er i een Stil, Forstuen i en anden, Herreværelset i en tredje Stil, og Værtsfolkene selv i en fjerde Stil. Endvidere har vi disse »pittoreske« Hjem, fyldt med forbløffende Arrangementer og raffinerede Placeringer af Møbler. Saa har vi Hjem, der ligner Antikvitetskabinetter, overfyldte som de er med mere eller mindre kostbare Genstande fra alle Tider og alle Folkeslag.« Den første Type, de stilrene Hjem, holdt sig helt op i 90'erne, og foran mig ligger en yderst instruktiv Bog: »Kunsten at møblere sin Lejlighed« af Axel Crone, København, Gyldendals Forlag 1892. I Forordet skriver Forfatteren, at som det gaar med Kunst og Videnskab, saaledes gaar det ogsaa med

Indretningen af Hjemmet: Vor Fortids Intelligens og Smag vil altid blive den Grundvold, hvorpaa vi bygger Ideerne og fører dem videre. »Det har derfor ogsaa været min Tanke at give et Overblik over de forskellige Stilarters Ejendommeligheder og Egenskaber, og da et fransk Hjem vistnok efter de flestes Mening, som har haft Anledning til at gøre sig bekendt dermed, byder en en højeste Grad af Hygge og Velvære, har jeg i det følgende stadig taget Udgangspunkt fra dette og dertil knyttet enkelte Orienteringsvink.« Endvidere haaber Forfatteren, at »nærværende lille Arbejde maa komme som et Forsøg paa, saa meget som muligt, at faa indført den franske Smag og Hygge i vore danske Hjem.«

Uden al Tvivl fik denne Bog og den Tendens, den giver Udtryk for, en ikke ringe Indflydelse paa Udformningen af de større københavnske Bourgeoisihjem i Aarene umiddelbart før og ogsaa omkring Aarhundredeskiftet. Kapitel 4 handler om Montering af de forskellige Værelser, og her staar om »Læse- og Arbejdsværelset« følgende: »Læse- og Arbejdsværelse, hvor altid Komforten og Hensynet til det praktiske bør gaa forud for det egentlig dekorative, uden derfor fuldstændig at udelukke dette, bør altid være beliggende i Nærheden af Sovekammeret for at have den roligste Beliggenhed i Lejligheden, ligesom det altid bør have sin særlige Indgang fra Forstuen,

Dagligstue omkring 1900. Overbehængningen med Billeder paa Væggene er karakteristisk.

da her i mange Tilfælde modtages Mennesker, som hverken have Ret til eller Interesse af at trænge ind i de Familjelivet viede Værelser. Da her nødvendigvis store og rummelige Møbler, anbefale vi som Stilarter den gotiske og Renaissanceen som de mest virkningsfulde, ligesom det hele bør holdes i en mørk Tone for at frembringe den her nødvendige absolutte Ro.« Til Dagligstuen eller »Salon«en anbefales fortrinsvis Rokoko og Louis Seize. Spisestuen, ja herom skriver Forfatteren til ovennævnte Bog, at »de til Spisestuen almindeligvis anvendte Stilarter er den gotiske, Renaissance, Ludvig XII, Henrik II og Ludvig XIV's Stil, men man kan ogsaa med Held anvende nogle af de moderne Frembringelser i udskaarne Egetræsmøbler.« Da han kommer til Soveværelset, bliver han formelig lyrisk: »En ung Dames Soveværelse bør altid være i muntre og lyse Farver, f. Eks. rosa eller lyseblaa, eftersom det er en Brunette eller Blondine. Pompadourstilen (Rokoko) er saaledes — hvilket ingenlunde kan synes forunderligt — absolut, hvad man kan benævne: den klassiske Stil for en ung Kvindes Soveværelse; denne Stil, der med alle sine kunstige, kokette Smaablomster paa een Gang fremhæver og konkurrerer med den eneste levende.« Men: »For Gæsteværelsernes Vedkommende vil vi blot bemærke, at disse som Regel ikke stræber højere end at faa Ret til de i den øvrige Lejlighed ubrugelige Møbler og Tæpper; gan-

ske vist med den Forudsætning, at herimellem findes det nødvendige til Sengestedet.«

Imidlertid var man ved at blive inderlig træt af alle disse stereotype Interieurer i Renaissance, Barok, Rokoko og Empire, og det, som Rabén har kaldt »de pittoreske Hjem«, begynder at gøre sig gældende ogsaa her i Hovedstaden. Inspirationen hertil er Kunstnerateliererne i München og i Wien, og eet Navn bliver næsten symbolsk: Makart. Typisk er et Brud med alt, hvad der hedder symmetrisk Opstilling, alt skal staa skødesløst paa skraa, »i kunstnerisk Forvirring«. Oriantalske Ottomaner og Divaner, Kelims, perlemodersindlagte, tyrkiske Rygeborde, Staffellier med Familiealbums eller enkelte Portrætter, allevegne Makartbouketter, denne forunderlige Blanding af tørrede Græs, Dunhammer, flagrende Baand og Paafuglefjer, etc., etc., foruden den berømmelige »Aronstav«, en tyk Bambusstok med udskaarne Huller, hvori man stak Lyng fra Udflugterne paa Landet, velpreserverede Rødbøg eller søvlginsende »Judaspeng«. Apropos Bambus, saa var imiterede japanske Bambusmøbler i høj Grad yndede, paa Væggene hængte man Skjolde, Sværd, af mere eller mindre ægte orientalsk Oprindelse, Platter o. l., og paa Stativer stod »Pottemagersken« eller skønne Negerpiger i farvestraalende Lændeklæder og med tunge, gyldne Ørenringe. Paa Etageren, dette vidunderlige Møbel med de mange Hylder, laa

Aftente i et Hjem fra ca. 1900.

Muslingeskaller, »strandkønne« Sten, Erindringer fra Løkken, Himmelhjerget eller lignende Steder, og paa den nederste Hylde det store Familiealbum.

Og midt ind i alt dette dukkede Interessen for det oldnordiske op i skøn Forening med Almuekunsten. Jeg erindrer fra mit eget Hjem en herlig Klaverbænk i mørktbejstet Eg, udskaaret med Drageslyng, og et Hjørne i Spisestuen med en paa samme Vis udskaaret Egetræshylde, hvorfra hængte norske Aaklæder. Og saa var der Draperierne. Det var Tapetsereres og Sadelmagers gyldne Tidsalder. Naar Efteraaret kom, og Familien var vendt tilbage fra Sommerferie, sad der i hvert Hjem med Respekt for sig selv oppe paa Toppen af en Stige en Sadelmager, som med Munden fuld af Knappenaale og med en Hammer i Haanden kunstfærdigt draperede og sømmede de under Foraarsrengøringen nedtagne Salongardiner paa igen i rige, kunstneriske Folder. Det var intet Under, at i Sverige Forfatterinden Ellen Key udbrøder: »I et saadant Milieu af Draperier og Puder og Skærme og Tæpper, malet Porcelain og Statuetter og Malerier gribes den skønhedselskende af en smertefuld Længsel efter den skarpeste Kontrast, efter det enkle og simple, et gammeldags Rum paa Landet med perlefarvede Møbler, hvide Mollsgardiner og tomme Vægge,« og videre siger hun: »Det er kun den daarlige Smag, som bilder sig ind, at det nyttige bliver smukt derved, at Ornamenter skjuler dets Former.«

I dette Udbrud faar den ny Tid Mæle, for i 1873 paa Verdensudstillingen i Wien var Folkekunsten begyndt at tiltrække sig Opmærksomheden, og i 1889 vakte Ingeniør Eiffel Verdens Forbavselse ved sin elegante og dristige Jernkonstruktion Eiffeltaar-net. Paa Chicagoudstillingen i 1893 saa man for første Gang elektriske Armaturer, helt frigjorte fra Olielampens sædvanlige Former. Og endelig paa Verdensudstillingen i Paris Aar 1900 kommer den ny Verdensstil »L'art nouveau«, som den kaldes paa Fransk, »Jugendstilen« i Tyskland, »Arts and Crafts movement« i England og »Skønvirke« herhjemme. Den nye Stils egentlige Fører var den engelske Kunstner og Digter William Morris, og hans mest betydende Discipel var den belgiske Maler og Arkitekt van de Velde, om hvem Emil Hannover i sin Tid skrev: »at han tænkte mere som en Ingeniør end som en Kunstner, følte som en Ingeniør, fandt i de moderne Ingeniørarbejder alle de Fordringer fyldestgjorte, som han stillede til Kunsten og sig selv. Her er det egentlige nye ved ham, det helt moderne og det, som dybest skiller ham fra Ruskin og Morris. Mens disse hadede Fabrikkerne, og af æstetiske Grunde fandt Maskinerne lige saa hæslige som de af moralske Grunde fandt dem fordømmelige, er van de Velde af den Mening, at Maskinerne og hele Nutidens Ingeniørarbejder af Jern og Staal, Brobygningen, Lokomotivet, Dampskibet, Automobilten etc. indeholder ikke blot nye Skønheder, men uforlignelige

Dansk Lægehjem fra ca. 1900.

Skønheder i Kraft af den dem iboende og fuldkomment ublandede Fornuft. Ud fra sin Teori om Skønheden i den synlige Nyttehensigt ræsonnerer han saaledes, at er en Ting smuk, naar den er rigtig, d.v.s. naar den er, som den nødvendigvis *maa* være for praktisk at udnytte sit Materiale og opfylde sin Mission til det yderste, da kan intet være skønnere end en sindrig Maskine, og intet har en højere Harmoni end en dristig Jernkonstruktion, hvis Form intet andet er end en Forløsning ved Fornuften af Materialets latente Logik.«

I Frankrig var det den kendte Kunstsamler Bing der førte de nye Ideer frem. Ved Verdensudstillingen Aar 1900 i Paris havde han sin egen Pavillon, i det store og hele fyldt med Arbejder af franske Kunsthaandværkere og Kunstnere. Blandt de mange, der besøgte Udstillingen, var ogsaa den norske Kunsthistoriker Jens Thiis, der dengang var Direktør for det nordenfjeldske Kunstindustrimuseum i Norge. I dette Museums Aarvog for 1900 skriver han om et Spisestueskab af Gaillard: »Alle Skabets Linier er myge og bøjelige, ogsaa de, der begynder rette og ender bølgende, og der findes absolut ingen skarp Kant paa det hele Møbel. Uagtet Skabets Hovedlinie gaar i vertikal eller horizontal Retning og ikke som et Rokokomøbels Linier er sammensat af stærke Kurver, mødes de dog aldrig i nogen Vinkel. Naar den vertikale Linie nærmer sig den horizontale og skal

til at forene sig med den, saa ligesom føler den det en god Stund i Forvejen. Der foregaar en Anspændelse i den, den begynder at skælve, idet den samler sin Energi, bliver smidig og spændstig, tager Tilløb og tårner sammen med Modlinien. Men den paa sin Side har ogsaa forberedt sig, har opgivet sit vandrette Løb og kaster sig bølgende mod den anden. Mødet af de to Linier bliver en Brydning mellem to uensartede Kræfter, der dog til Slut smelter sammen som i en Omfavnelser. Under dette Møde fødes Ornamentikken. Et ubeskrivelig, bølgende og hvirvlende Ornament, som snor sig og vrider sig under næsten krampagtig Energi indover Møblets Flade. Det ligner intet, har intet med Blomster at gøre, er fuldkomment ugeometrisk, minder lige meget om Flammer og om Bølger, har en Vidiegrens Sejghed og en Aals Bevægelighed. Dette Ornament er intet andet end et organisk Udtryk for gærende Bevægelsesdrifter i Møblets Indre. De horizontale og vertikale Hovedlinier er som modsatte kemiske Elementer, der higer mod hinanden, kæmper med hinanden, men er bestemt til at gaa op i en ny Enhed. Den nye Enhed er her den krumme Linie, Kurven. Og som en saadan kemisk Proces ofte ledsages af Brus og Skummen, saaledes indgaar her Linierne deres Forbindelse under Ornamentikkens Brus.«

Det var ikke alene den bevægede Linieornamentik, som de franske Kunstnere og Kunsthaandvær-

Selskabslokale omkring 1900. Møblerne er prægede af Skovvirkestilen.

Elfelt fot.

kere gik ind for med Liv og Sjæl, men ogsaa naturalistiske Motiver, Planter og Frugter, Insekter, Fisk, Kvindeskikkelser, nøgne eller hyllet i florlette Gevandter, og efterhaanden blev dette ydre Formsprog, de svaje Rytmer, Hovedsagen. Som karakteristisk for Jugendstilen kan man pege paa, at den ikke søger sin Inspiration i nogen tidligere Stilart, som den saa imiterer, men i det rent formelle Linienspiel f. Eks. i Naturen, for derigennem at skabe noget nyt. I Danmark blev Emil Hannover Ordfører for den nye Tid, og Thorvald Bindesbøll den frodigste og stærkeste Skikkelse inden for dansk Haandværk, og han satte sit Præg paa Møbler saavel som Keramik og Sølv. Men Jugendstilen vandt ikke Indpas i de københavnske Hjem med eet Slag, snarere begyndte man blandt de fremskridtsvenlige saa smaat at rydde ud, at skabe større Gulvplads, mere Bevægelsesfrihed, der kom færre Draperier, lysere Farver, og saa efterhaanden enklere Møbeltyper, ikke mindst i Spisestuen. Til en saadan Spisestue bestilte en københavnsk Dame i Aaret 1900 Stole, »der kunde løftes med een Haand«.

De nye Møbeltypers Antal blev stedse flere, og efterhaanden kommer der hele Møblementer. Det er Arkitekterne og Kunstnerne, der her gaar i Spidsen. I en Artikel i »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri« for

Oktober 1941 skriver Snedkermester A. E. Mørck i »Kunstnermøbler omkring 1900«, at »Spiren til denne Overgangstid kan her i Landet dateres saa langt tilbage som Tiden omkring og umiddelbart efter den nordiske Udstilling i København 1888, skønt denne i sig selv eller i sit Program ikke havde noget Formaal i Retning af at bryde særligt nye Veje i Anskuelserne.« Mørck tilskriver dette først og fremmest Arkitekten Martin Nyrops Udstillingsbygninger, der virkede som noget nyt og friskt, selv om de udstillede Snedkerarbejder i og for sig ikke pegede frem mod nye Baner. Men det laa i Luften, og Arkitekt, Billedhugger og Maler fik mere og mere Indflydelse paa Møblernes Udformning. Det var saa smaat ved at blive Mode, at en Kunstner eller Arkitekt, om hvis Navn der stod et vist Gny, skulde tegne Møbler til det eksklusive københavnske Publikum. Der var f. Eks. Arkitekten Thorvald Bindesbøll, hvis særprægede Ornamentik kom stærkt frem ogsaa i de Møbler, han tegnede. Der var Maleren Johan Rohde med sine fine, enkle, om moderne Funktionalisme mindende Møbler. P. V. Jensen Klint bidrog ogsaa til det nye Præg inden for Interiørerne omkring 1900. Men om stilrene Hjem fra den Tid kan der egentlig ikke være Tale; det var og blev en Overgangsperiode, en Blanding af nyt og gammelt.

EDWARD C. J. WOLF

Kvarteret omkring Dronning Louises Bro, bebygget efter Demarkationsterrænets Nedlæggelse 1852 og 1863. Karakteristisk ved Overbebyggelse med Bag- og Mellembygninger og smaa Gaarde.

Nowico fot.

DET KØBENHAVNSKE BOLIGBYGGERIS UDVIKLING

Af Arkitekt, Professor KAY FISKER

Langt den overvejende Del af Københavns Befolkning bor i Huse med Etagelejligheder placeret langs befærdede Gader. Det er Storbyens Tradition, og selv om vi nu bygger aabne Parkbebyggelser og Havebolig-Kvarterer med Række- og Enfamiliehuse, vil det tage en lang Aarrække, inden Byen forandrer sin nuværende Karakter.

Københavns Udformning er i Hovedtrækkene bestemt af ganske faa Faktorer. Foruden at være Havneby, er Byen formet som en Militærby, og i Lighed med Kontinentets Fæstningsbyer var den derfor omgivet af et Voldterræn.

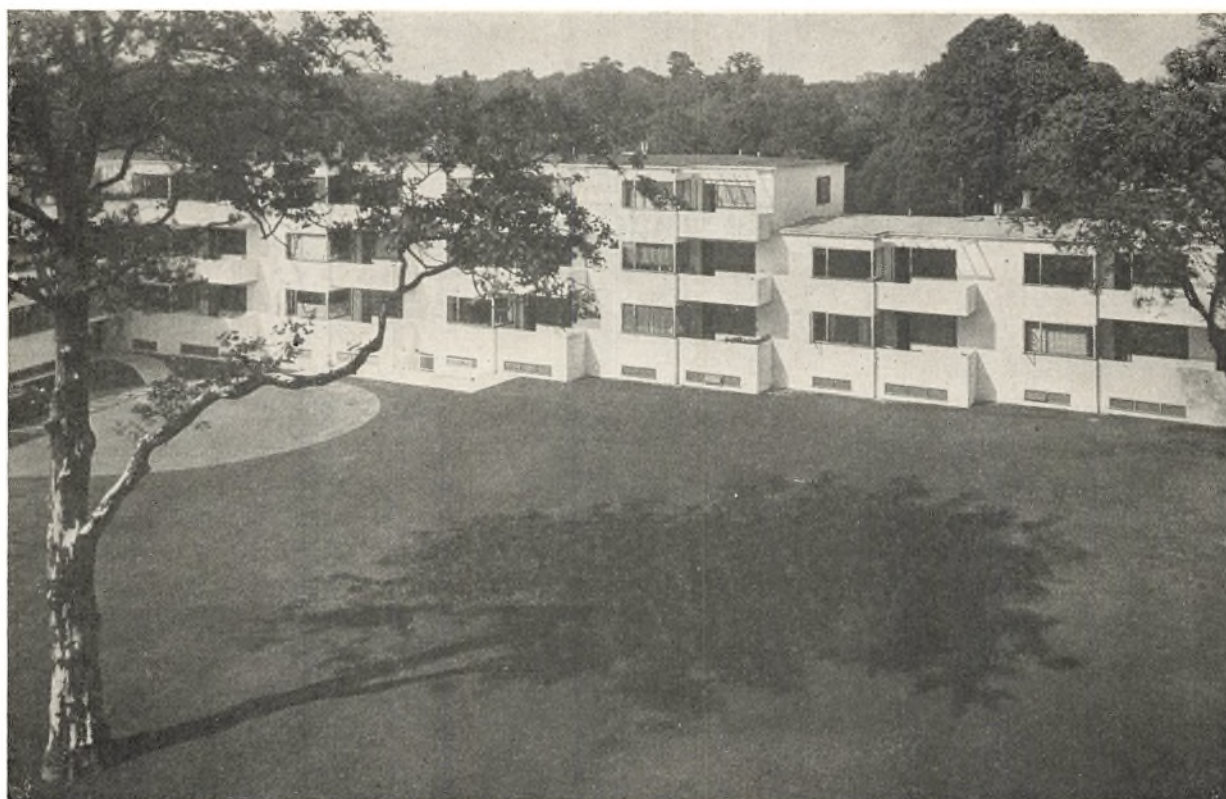
Dette Fæstningsanlæg blev til en Spændetrøje, der

gjorde Byen til Krøbling, idet Staden i Perioder, inden Voldene blev sløjftet og nyt Areal inddraget til Bebyggelse, blev overbefolket og derfor overbebygget. De sidste Volde og deres Demarkationsterræn, der blev sløjftet i Midten af forrige Aarhundrede, begrænsede en overbebygget By paa halvandet Hundrede Tusind Indbyggere paa det samme Areal som Christian IV.s Hovedstad, der kun rummede ca. 25.000 Mennesker. Og København var paa det Tidspunkt en By i rivende Udvikling.

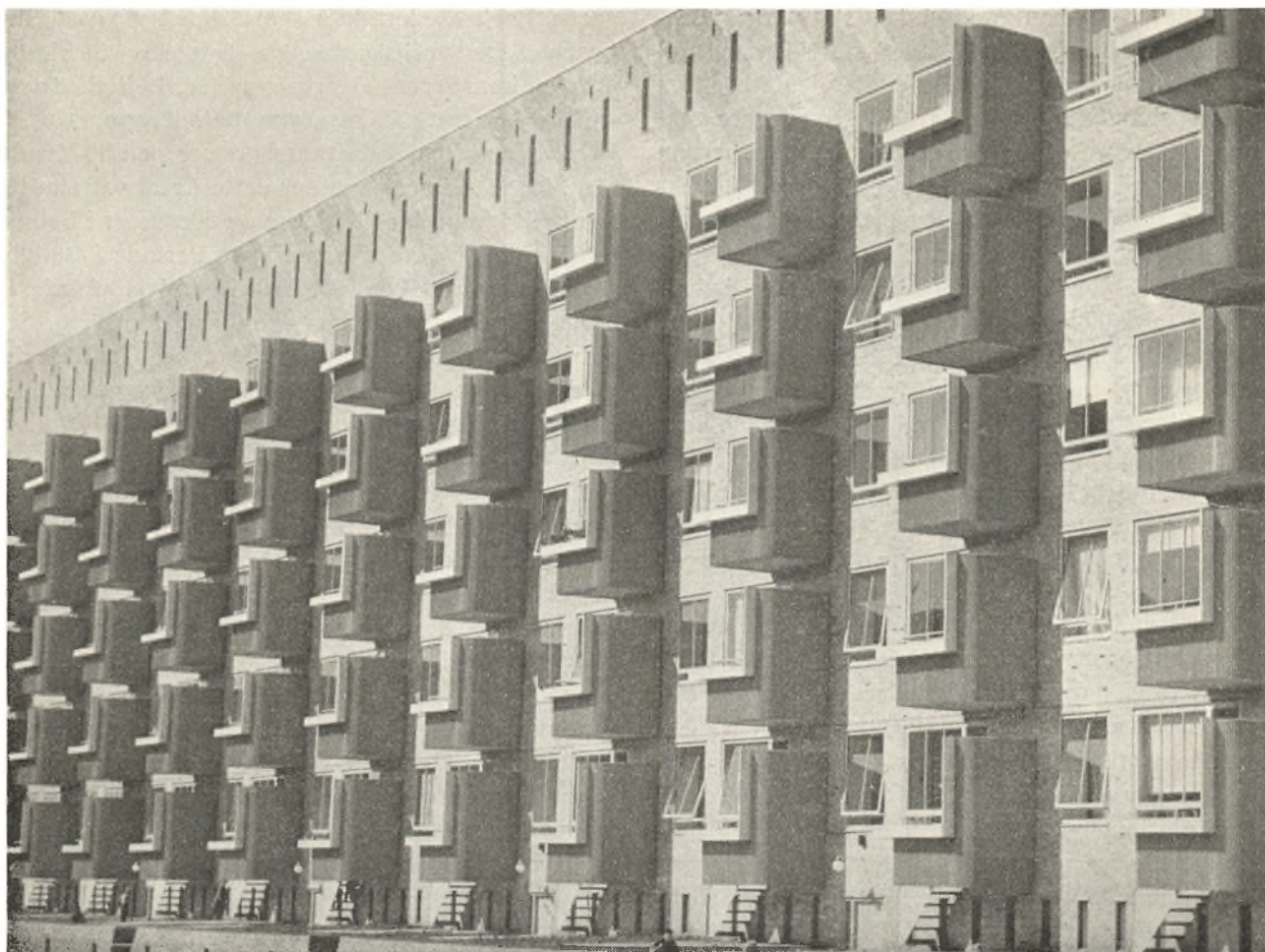
Efter at have staaet i Stampe i det 19. Aarhundredes første Trediedel som Følge af den store Brand i 1795, Napoleonskrigene med Københavns Bombarde-

Tyge Hvass: »Ved Volden« paa Christianshavn.

Arne Jacobsen: »Bellevista« i Klampenborg.

Poul Baumann og Knud Hansen: »Storgaarden« paa Bispebjerg.

F. C. Lund: Ordrupvej 33, Charlottenlund.

ment i 1807, Statsbankerotten i 1813, Norges Løsrivelse, som fratog København et stort Handelsopland, og Øresundstolden, som trak Handelen bort fra Byen, var man i Slutningen af Trediverne kommet i Gang igen. Handelen fik et Opsving, og man fik nye Afsætningsmuligheder gennem de forbedrede Trafikmidler og Industrialismens Fremgang. Borgerstanden tjente Penge og fik en betydelig økonomisk Magtstilling. Denne fik sin naturlige politiske Konsekvens i Enevældens Ophør ved Juni-Grundlovens Indførelse i 1849. I 1852 opgav Militæret den yderste Del af Demarkationsterrænet, der tidligere gik fra Voldene til en Linie Falkonerallé—Jagtvej, og som var for bredt til, at man kunde tænke sig en egentlig Byudvidelse uden for denne Linie. Man kunde derefter opføre murede Beboelseshuse umiddelbart uden for Byen og ikke som tidligere kun Etetages Træ- og Bindingsværkshuse, som i Tilfælde af Belejring kunde brændes af i Løbet af en Nat. Men at Udvidelsen kom for sent, viser den store Kolerapandemi i 1853, der for Alvor aabnede Myndighedernes Øjne for Faren ved uforsvarlig Overbefolkning.

København fik sin første Byggeslov i 1856. Men denne Lov gav ingen Mulighed for at forhindre, at det Spekulationsbyggeri, som med Støtte af den i 1851 oprettede første almindelige Kreditforening satte sit Præg paa de nye Kvarterer, og som blev behersket af Etagehuse med Smaalejligheder bestemt for den af Industrialiseringen skabte nye Arbejderstand, blev ganske vildtvoksende. Man byggede uden Plan langs med de gamle Landeveje, og skabte de nu saneringsmodne Kvarterer foran paa Vester- og Nørrebro. Loven af 1856 indeholdt en Række brandtekniske Bestemmelser, bl. a. blev det krævet, at hver Lejlighed i de nye Huse skulde have Adgang til to Trapper, hvilket selvfølgelig var en Forbedring af Boligen, men da Loven ikke var klart formuleret, medførte Kravet mange uheldige Konstellationer af Trapper og mørke Korridorer. Denne første Byggeslov indeholdt ingen Bestemmelser om Lysafstanden, og da man, af økonomiske Grunde, anlagde Gaderne med ret stor indbyrdes Afstand, resulterede det i, at man for at udnytte Grundarealet blev nødt til at bygge baade Forhuse, Mellemhuse og Baghuse paa samme Grund, Huse der alle opførtes paa een Gang, ikke saaledes som man kender det fra Voldenes Tid, hvor man i de oprindelig anlagte Gaarde og Haver for at optage Overbefolkningen var blevet tvunget til efterhaanden at bygge Baghuse og Mellemhuse.

I 1863 opgiver Militæret helt København som Fæstningsby, og Kvarteret fra Nørrevold til Søerne bliver udbygget, ganske domineret af Meldahl-Skolens internationale Stukarkitektur.

I arkitekturhistorisk Henseende er det Historiens Tid. De fattige toværelses Lejligheder maskeres ofte bag prangende italienske Paladsfacader. Den ydre Form er uden Sammenhæng med Husets Indre.

Boligbyggeriet i denne Periode kan trods de stadig

øgede Lovkrav karakteriseres som nybygget Slumkvarter. Den utilstrækkelige Byggeslov forhindrede ikke en konsekvent Overbebyggelse. Lejlighedstyperne blev bestemt af Kravet om de to Trapper, og efter 1873 ogsaa af en Maksimumsgrænse paa 80 Kvadratalen, idet Lejligheder under dette Areal var skattefri. Denne Byggeperiode i 70erne og 80erne er i boligkulturel Henseende den sørgeligste Periode i Boligbyggeriets Historie. Der opførtes Tusindvis af usle Lejligheder med alt for smaa og mørke Rum, hvor Solen aldrig kunde komme ind. De daarlige Trafikforhold medførte Sammenhobning og Overbebyggelse, og Arbejderstandens ringe sociale Indflydelse tillod den ikke at stille Krav.

Den eneste Vej til Forbedring var en Ændring af Byggesloven. Den fandt Sted i 1889. Nu blev Kravet til Gadebredden sat op til 30 Alen, og det blev ikke tilladt at opføre Beboelsesrum paa mindre end 15 Kvadratalen, desuden skulde der være et Vindue ud til det fri. Da Loven ligeledes forbød de lange Fællesgange og krævede 3 Døre mellem de to Trapper, indskrænktes Mulighederne for Planerne betydeligt, og den almindeligt kendte Ordning med en Hovedtrappe og en Køkkentrappe blev herefter i mange Aar eneraadende. Byggeriet af de helt smaa Lejligheder ophørte, idet Lovens Minimalkrav umuliggjorde, at andre Typer end Etværelseslejligheder kunde holdes under Skattefrihedensgrænsen. Bebyggelsesmaaden ændres samtidig. Gaderne anlagdes nu bredere og med kortere indbyrdes Afstand, saaledes at der ikke kunde blive Tale om Baghuse. Men for alligevel at opnaa en maksimal Udnyttelse af Arealet, skyder man den ene Trappe, Køkkentrappen, ud i Gaarden og kommer tit til mærkværdige Planløsninger med skraa, knækkede Facader for at kunne overholde Lysafstandskravet. Disse lange, smalle Karreer med de i Gaarden udskudte Trappetaarne, Redekamsbebyggelserne, er karakteristiske for denne Periode.

Lejlighederne har næsten alle to eller tre Værelser. Klosettet ligger i Gaarden eller i de senere Bebyggelser paa Køkkentrappen, fælles for flere Lejligheder. Brønden og Pumpen i Gaardene afløses af Vandledninger inde i Huset. Gassen, der simplificerer Skorstensanlægget, og efterhaanden ogsaa Elektriciteten begynder at vinde Indpas. Kvarterer fra denne Tid finder vi i den indre Del af Østerbro, Saxogade, Fredensgade, Ryesgade og omkring Halmtorvet.

De Huse, der blev bygget omkring Aarhundredskiftet, adskiller sig i det ydre væsentligt fra den foregaaende Perodes, derimod Plantyperne undergaar ikke nogen Forandring ud over Indførelsen af de nye Installationer. Facader og Opbygning betegner en Reaktion mod Firsernes og Halvfemsernes trøstesløse Gadeanlæg og forlorne Monumentalarkitektur. Skønvirketidens Individualister skaber det romantiske Gadebillede med krumme Gader og differentierede Facadeopdelinger, opstaaet under Paavirkning af de Ideer, der var ført frem af Østrigeren Sitte og

»Munkevangen« ved Frederikssundsvej, Socialt Boligbyggeri. I Forgrunden Bebyggelse af Knud Hansen, bagved Bebyggelse af August Rasmussen.

Tyskeren Schultze Naumburg. En Karré, der er opført paa een Gang, fremtræder som en Samling selvstændige Huse, saa indbyrdes forskellige som muligt. Ogsaa i deres Materialer afviger disse Huse fra den foregaaende Tids. I Stedet for Puds og Stuk bliver Facaden af Mursten, og det flade Skifertag erstattes med høje Gavlpartier, som sammen med Karnapper og Altaner understreger Husets Bevægethed. Chr. IX's gade og Amagerbrokvarteret er Eksempler paa denne Arkitekturopfattelse.

Boligbyggeriet i disse Aar omkring Aarhundredskiftet var af Omfang enormt. Byen voksede med rivende Hast, og snart blev der Tale om Overproduktion. De ledige Lejlighedsers Antal steg foruroligende, I 1908 gjorde en Bankkrise brat Ende paa dette

Byggeri. 1911 produceredes der kun 650 Lejligheder mod 6500 i 1903.

Den Standsning i Byggeriet, som denne Krise uundgaeligt førte med sig, fremkaldte en Boligmangel, som efter Krigens Begyndelse i 1914, hvor der skete en stærk Tilflytning til Landet, blev katastrofal. Det medførte, at Kommunen og Staten maatte gribe ind for at faa Byggeriet i Gang igen. Statens Indgriben gav sig Udslag i Støttelove. Denne Periode, Statsboligfundsperioden, karakteriseres ved store Karreer med Randbebyggelse omkring store Gaardhaver. Husene præges af regelmæssige, lange Facader med uendelige Rækker af fuldstændig ens Vinduer, og Planerne bliver skematiske og retliniede, Ydervægge og Skillerum gaar ubrudte igennem uden

Magnus Steffensen og Knud Thorball: »Bispeparken«, Socialt Boligbyggeri.

»Bispeparken«, Hjørnet af Frederiksborgvej og Tuborgvej.

Knæk og Fremspring af nogen Art, det hele er præget af Fasthed og Holdning, som er Udtryk for den Nyklassicisme, der opstod som en naturlig Reaktion mod Nyrop-Skolens Individualisme, en Trang til Systematik og æstetisk Metode, som var ukendt i den foregaaende Periode.

Kvarterer fra den Tid findes omkring Jagtvejen, Borupsalle, den indre Del af Lyngbyvej, Fensmarks-gade og Sundbyerne. De store aabne Randbebyggelser omkring grønne Gaarde var det største Gode, den offentlige Støtte tilførte Byggeriets Udformning i disse Aar. Hvad derimod angaar Plantyperne, har den offentlige Kontrol snarere virket hemmende, idet man udelukkende fremmede ganske faa Lejlighedstyper. I Realiteten var 80 pCt. af de opførte Lejligheder af to bestemte Typer.

Efter Statsboligfondperiodens Slutning omkring 1930 arbejder Arkitekterne sig ud af Klassicismen og henter Impulser udefra, især fra Weimarrepublikkens Tyskland.

Ser vi paa de Former, de følgende 10 Aars Udvikling har givet Byggeriet, lægger vi først og fremmest Mærke til den rationelle Opdyrkning af Planen. Man analyserer Lejligheden, definerer dens Funktioner og undersøger den sociale Baggrund for Boligen. Man søger at skabe Typer, der giver den bedste Ramme

Viggo Boesen: Bebyggelse ved Hellerup Station, Esthersvej 14.

om den menneskelige Tilværelse. Man differentierer Lejlighedstyperne til de varierende Behov, og inden for den enkelte Bolig foretager man en Gruppering af Rummen efter Brugen. De moderne Installationer, Bad, W.C., Centralvarme, Nedstyrtningskakke, Maskinvaskerier og i de højere Huse Elevatorer, er nu blevet Standard. Man søger at gøre Køkkenet, Boligens Værksted, mere rationelt i sin Form og sit Udstyr. Man søger at modernisere de tekniske Funktioner saa meget som muligt og samtidig at overvinde de økonomiske Vanskeligheder, som en paakrævet Forøgelse af Boligens Størrelse betyder. Men selv inden for den ganske lille Bolig søger man at erstatte den traditionelle toværelses Lejlighed med Lejligheder med een Opholdsstue og flere Kamre, ud fra den ideale Betragtning, at i det moderne Samfund maa ethvert Familienmedlem kunne have Ret til at isolere sig.

I Bebyggelsesplanen gav denne Udvikling sig først Udslag i, at man slog Hul paa den lukkede Karré og vendte den uformede Gaard mod Solen. Denne Solorientering førte ogsaa med sig, at man ikke som hidtil fandt det nødvendigt at have Trappeindgangen fra Gaden; ligeledes kunde Opholdsstuen, hvis det passede i Forhold til Verdenshjørnerne, godt vende bort fra Gaden, noget som vi nu betragter som ganske

Houmøller Klemmensen: Husum Vold.

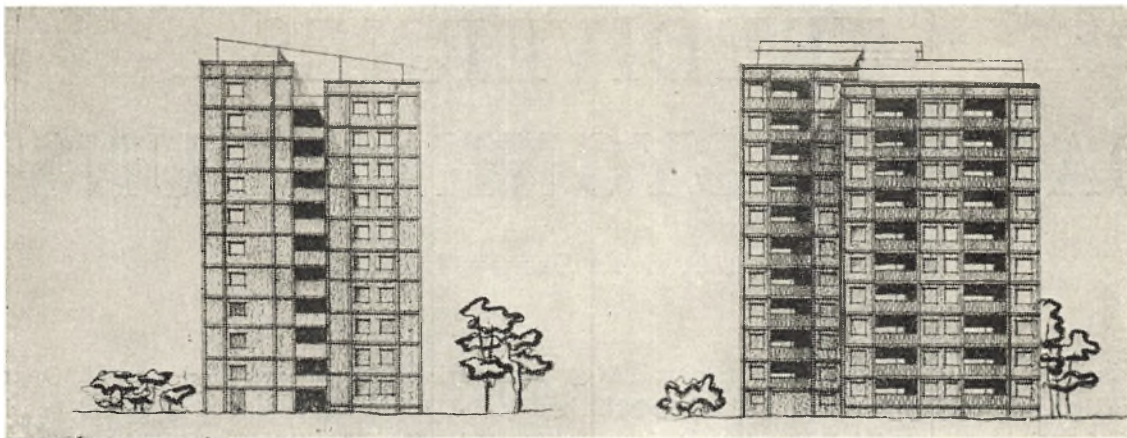
selvfølgelig, men som var utænkeligt i den forrige Periode, hvor de formalistiske Hensyn, den traditionelle Opfattelse af Huset som Monumentalarkitektur, gik forud for den rationelle Løsning.

Fra Begyndelsen af Trediverne erstattes det hidtidige 2-Trappesystem af een Trappe paa Betingelse af, at denne bliver brandfri, og at Lejligheden samtidig forsynes med en Altan. Arkitekterne gør en Dyd af Nødvendigheden og udformer denne Brandaltan som en Friluftsplads for Beboerne og som et integrerende Led af Arkitekturen. I deres første Skikkelse bliver disse Altaner dog kun til smaa aabne Balkoner med et spinkelt Jerngitter som Brystning, men snart udvikler Altanen sig til at blive en læbeskyttet Opholdsplads med Skærm mod Naboerne og Nordenvinden, og i sin bedste Form er den bygget ind i et Tilbagespring i Husvæggen, saaledes at der opnaas intim Kontakt mellem Opholdsstuens sydvestvendte Hjørnevindue og Altanen. Samtidig har man helt opgivet Bygningernes Bundethed af Gadenettet. Husene placeres frit i Forhold til Gaard og Have, man bygger ikke mere Facaderne i Gadelinien. Man bygger Husene som Stokke, som Blokke eller Vinkelbebyggelser, der først og fremmest er orienteret efter Solen, og man udformer det ubebyggede Areal som store grønne Omraader. I nyere Tid bliver Boligforetagenderne ogsaa større end hidtil, som f. Eks. Kvartererne paa Bispebjerg. Interessen for Omgivelserne stimuleres ved, at det lykkedes at placere nogle af de nyere Bebyggelser i gamle Landstedshaver, f. Eks. langs Strandvejen, saa at man i Stedet for fritliggende Huse med Græsplæner imellem har faaet store Boligkvarterer omsluttet af gamle Parker.

Arkitektens Arbejde har i Nutiden faaet en ganske anden Karakter og et ganske andet Omfang end før og er i Virkeligheden helt forskelligt fra det, man tidligere forstod ved Bygningskunst. Byplanlægningen er kommet i Forgrunden. Man arbejder ikke blot med det enkelte Hus, man skaber dets Milieu. Man planlægger hele Bydele paa een Gang. Man tager Sociologer med paa Raad og analyserer Byens Funktioner, og man finder f. Eks. ud af, at et Skoleopland er en udmærket Enhed for en samlet Bebyggelse,

idet de 10—12.000 Mennesker danner Basis for en Forsyningskærne med Butikker og for et Kulturcentrum med Bade- og Idrætsanlæg, med Bibliotek, Mødesale og Studiekredslokaler og andre kulturelle Institutioner. De er tilstrækkelig mange til en Biograf og alligevel faa nok til, at det grønne Parkanlæg kan lægges tæt ind til Bebyggelsen. Byplanlægningen har ogsaa lært os, at højt og lavt Byggeri bør adskilles, saaledes at nogle Kvarterer indeholder Rækkehuse og Enfamiliehuse, den bedste Boligform for Familierne med de smaa Børn, og andre Kvarterer høje Huse for de enlige, unge som gamle. Og de høje Huse vil sikkert i Fremtiden blive endnu højere end tidligere. De moderne Konstruktioner og i Særlighed de nyere Installationer gør det fordelagtigere at bygge centraliserede Huse, der gaar i Højden — Punkthuse — fremfor i Længden. Hvis saadanne høje Huse placeres saa spredt, at de ikke udnytter Grundarealet stærkere end den traditionelle 5-Etages Bebyggelse, er de bedre end disse. De muliggør store grønne Omraader omkring Husene, og de behøver ikke at gribe saa stærkt ind i det naturlige Landskab som de hidtidige Boligkvarterer. I Sverige er Punkthusbebyggelser i de senere Aar opført i større Udstrækning. Hos os har man blandt andre Steder paa Bellahøj og i Gyngemosen ved Husum projekteret saadanne høje Huse. Men foreløbig er det meste af dette dog endnu kun Projekter, der selvfølgelig som alt andet nyt er stødt paa Modstand; men denne bliver nok efterhaanden overvundet. Der vil udvikle sig en ny Arkitektur, baseret paa social Forstaaelse og en ny Æstetik, som ser Skønheden i den rette Sammenhæng mellem Konstruktion og Materiale, mellem Form og Funktion, en virkelig Funktionalisme, der rækker langt ud over Tredivernes kubistiske Modernisme. Efter mange Aars Eksperimenter og Misgreb maa vi præcisere vor Opgave i Skabelsen af Menneskets materielle Milieu, de bedst mulige Boligvilkaar, ikke alene for de faa begunstigede, men for alle Samfundets Befolkningslag. I vor Tid har Arkitekturen kun een Opgave: at tjene Mennesket.

KAY FISKER

Mogens Irming og Tage Nielsen: Forslag til Bebyggelse paa Bellahøjterrænet, tilkendt Førstepræmie i en Arkitektkonkurrence 1945. 11-Etages Punkthuse placeret i grønne Omraader med stor indbyrdes Afstand.

TREDIVERNES DANSKE BYGNINGSKUNST

Af Arkitekt HANS ERLING LANGKILDE

Modernismen i dansk Bygningskunst staar i Almindelighed som Udtryk for en helt ny Indstilling, et Brud med den gamle Udviklingslinie. Selv om dette Indtryk af noget revolutionerende jo let følger med, naar man har Begivenhederne i Nærbilledet, og selv om meget i det nye Program allerede er godt paa Vej til at blive revideret, er der dog ingen Tvivl om, at Udviklingen fra omkring 1930 betegner et nyt Tidsafsnit i dansk Bygningskunst.

De Aartier, der gik forud, var ganske vist rige nok paa Omskiftelser. Bygningskunsten svingede fra det alt for brogede og fortællende — som i Perioden umiddelbart før første Verdenskrig — til det alt for stive og monotone, som Ny-Klassicismen tonede ud i. Men det afgørende er den *Begrænsning*, der karakteriserer disse Bølgebevægelser. De var nemlig Udtryk for et ensidigt Arbejde med de æstetiske Virkemidler i Bygningskunsten og alle mer eller mindre bundet til de historiske Stilformer og Motiver. De havde deres Betydning — men det var trods alt Bevægelser paa Overfladen. Man naaede ikke til Bunds i de Opgaver, der efterhaanden voksede frem inden for Byggeriet.

Sagen var jo den, at der netop i disse Aar fandt en vældig samfundsmæssig Udvikling Sted, en social Omvæltning, som skabte helt nye Levevilkaar for Menneskene, helt nye Opgaver i Erhvervslivet, helt nye Institutioner i Kulturlivet — og over for alt dette maatte de æstetiske Dogmer komme til kort. De sprængtes saa at sige indefra. De brede Befolkningslags Boligproblem, Friluftslivets Udfoldelse, den rivende tekniske Udvikling, Trafikkens Ekspansion — det var altsammen noget, der rummede Problemer af eksplosiv Kraft. En dybtgaaende Fornyelse i hele Indstillingen maatte komme.

Denne Fornyelse kom først og fremmest i Arkitekternes Indstilling til Opgaverne. I Tiden op til 1920 var Arkitektpraksis mest en eksklusiv kunstnerisk Virksomhed med individuelle Opgaver i større Format — offentlige Bygninger, store Privathuse o. s. v. Nu derimod stilledes Arkitekterne over for et *socialt Ansvar*. En ny Opfattelse af Bygningskunstens Funktion i Samfundets Tjeneste voksede frem, og dermed vaagnede ogsaa Arkitekternes Erkendelse af de Forpligtelser, der fulgte med.

Det var parallelt med denne Forskydning mod en socialt betonet Tankegang og Ansvarsfølelse, at Ændringerne i Arkitekturens Udtryksformer brød igen-

nem. Arkitekterne blev stillet over for Opgaver, hvor de ved Udformningen saa at sige stod paa bar Bund, fordi der ikke fandtes Fortilfælde. Det traditionelle æstetiske Skema maatte føles som en Spændetrøje, der klemte Livet ud af Husene. Alt det nye Stof, Bygningernes Indhold og Funktion, deres Materialer og Konstruktion, stræbte mod en ny Formgivning. Man søgte at virkeliggøre den i den saakaldte *Funktionalisme*.

Denne Betegnelse for det nye Tidsafsnit fremkalder maaske en hel Del misforstaaede Forestillinger. Som alle den Slags Navneskilte er den ufuldstændig. Men i første Omgang siger den i hvert Fald een Ting: nemlig at man nu søgte mere til Bunds i de mange *praktiske* Problemer, der dannede Byggeriets Forudsætninger. Men først maatte man gøre op med de overleverede Former inden for Bygningskunsten. Man rensede radikalt ud i Resterne af den overgemte og forlorne Dekoration og fik brudt med de døde Skemaer, som havde udspillet deres Rolle. Og det var i Overensstemmelse med den vaagnende sociale Interesse for en højere Boligstandard, at man samtidig søgte at faa luftet ud i de forældede Boligvaner og skabe friere Rammer om Dagliglivet. Man bandede Vej for en ny og fordomsfri Opfattelse af Boligens Anvendelse og Udformning. Og netop *Boligen* — ikke den individuelt Bolig, men Boligen for de brede Lag — maatte for den nye sociale Indstilling blive Arkitekternes centrale Opgave.

*

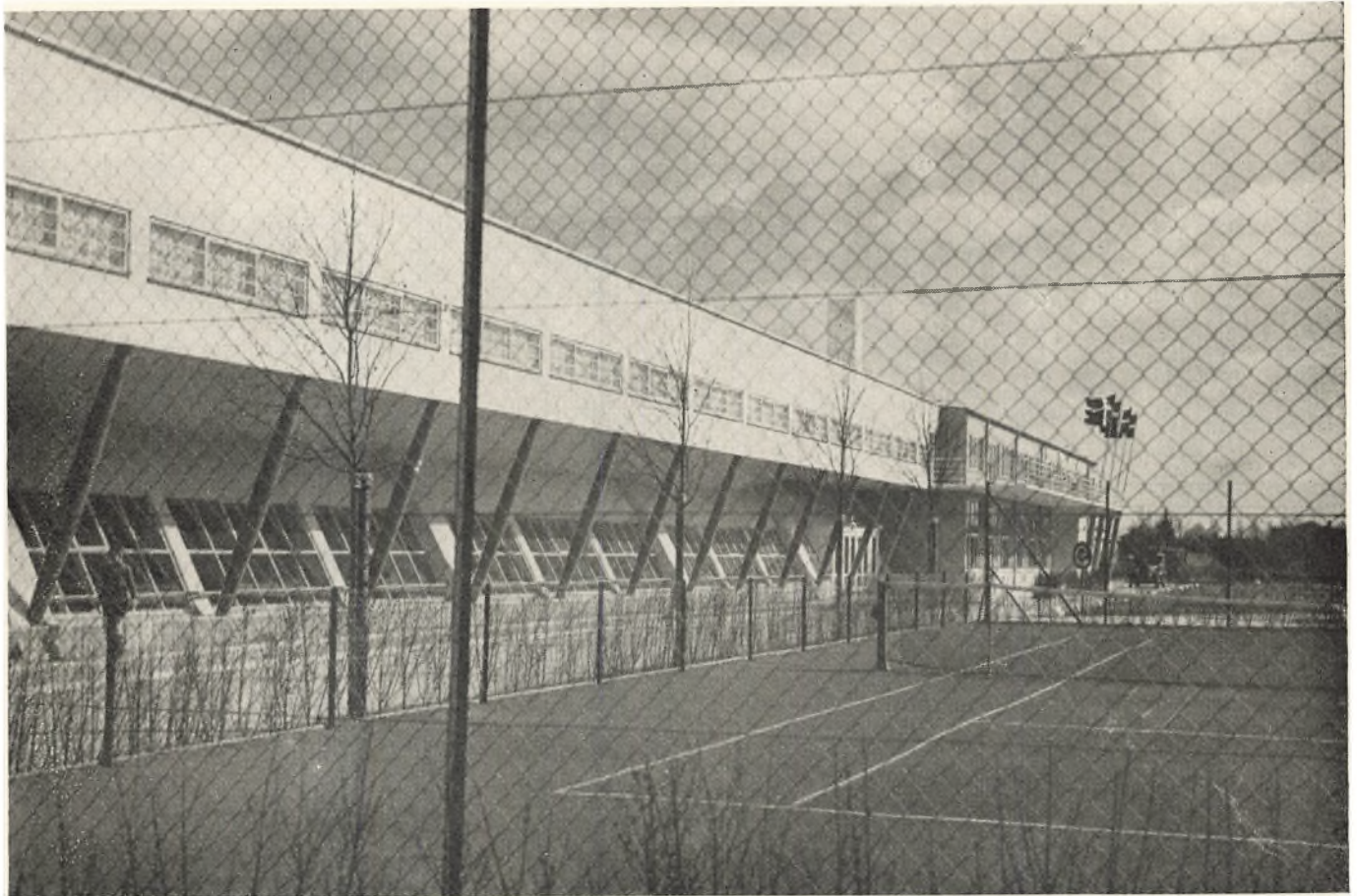
Det er da ogsaa i Boligbyggeriet, at Udviklingslinien i disse Aars danske Bygningskunst tegner sig klarest. Her følger man, hvordan Opgaverne nu for Alvor blev kulegravet: man undersøgte de *konstruktive* Muligheder ved de mange nye Materialer, ikke mindst Jernbetonen. Man kortlagde de *brugsmæssige* Krav til Boligen og fik rendyrket Lejlighedsplaner og Bebyggelsesplaner. Og man søgte i højere Grad at *rationalisere* hele Byggevirksomheden og fremme en virkelig Industrialisering. Men det mere specielle Byggeri bærer til Gengæld Vidnesbyrd om, hvor stærkt Arkitekternes Arbejdsomraade efterhaanden blev udvidet. Og i mange af disse Bygninger finder man ogsaa de mest rendyrkede Udtryk for den ændrede æstetiske Opfattelse. Blandt saadanne Arbejder kan nævnes Tilskuertribunen i Idrætsparken (Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen) og KB-

Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen: Tilskuertribune i Idrætsparken.

Opgang til Tilskuerpladserne i Idrætsparken.

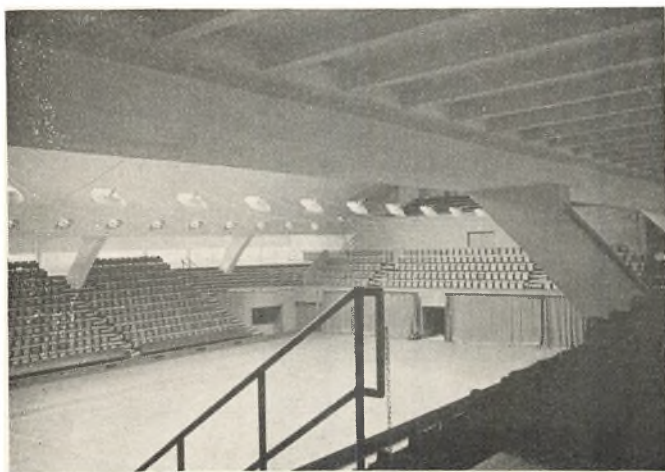
Hans Hansen: KB-Hallen, set fra Tennisbanerne.

Hallen (Hans Hansen). Det var netop Opgaver, som laa uden for de sædvanlige Rammer. De var ikke eksklusivt individuelle eller fornemt repræsentative, men typiske for en ny Tids Behov, enkle og folkelige i Funktionen. Arkitekterne havde i stigende Grad maattet se saadanne Opgaver glide over til Ingeniørerne, saa længe Arkitektur var reduceret til mere at være et Spørgsmaal om dekorativ Staffage og ikke en Opbygning fra selve Roden. Ingeniørerne var jo ubundet af Tradition og æstetisk Katekismus, de saa med friske Øjne paa de rige tekniske Muligheder og behøvede ikke at øve Vold paa Opgaven for at faa

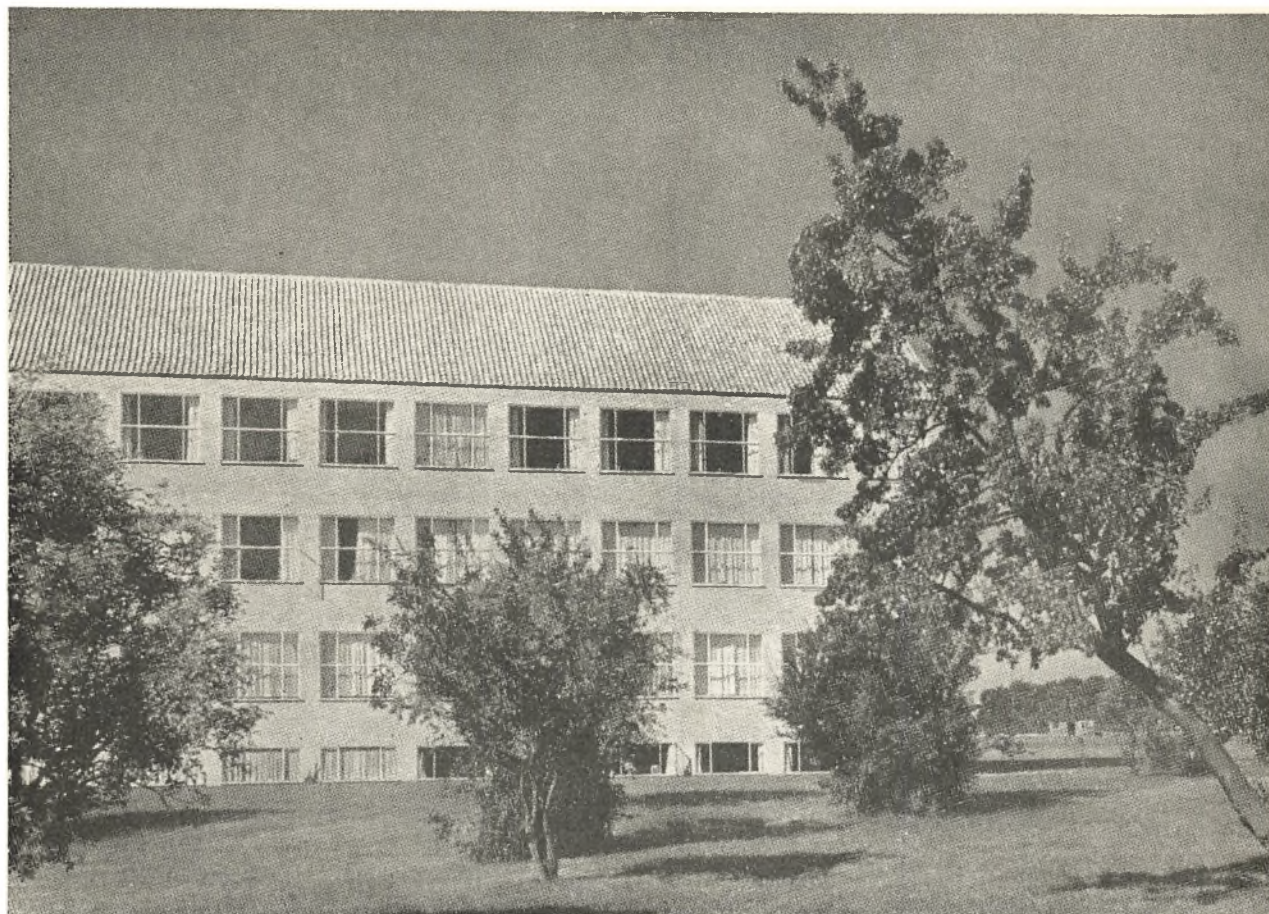
Resultaterne til at rime med overleverede Regler. De frigjorte ingeniørmæssige Løsninger pegede først mod en videre Horisont for den æstetiske Opfattelse. Nu søgte Arkitekterne selv at udnytte de nye konstruktive Muligheder i en traditionsløs Bygningskunst, som var knap, klar og økonomisk i Formgivningen.

Det var en krævende Opgave, Arkitekterne havde sat sig. Udrensingsprocessen havde været saa effektiv, at man i første Omgang ligesom stod paa bar Bund. De strengt ingeniørmæssige Løsninger — Broen, Skibet, Bilen — kunde ganske vist danne Forbillede, netop fordi de, naar de var bedst, gav et fordomsfrit, koncentreret og elegant Udtryk for Tingenes Funktion. Men den Hjælp, man kunde hente ved Inspiration fra relativt enkle og stærkt teknisk betonedede Løsninger, rakte ikke til over for de mere brogede Opgaver, som Arkitekterne nu i Almindelighed maatte arbejde med.

Man stod i Virkeligheden lidt hjælpeløse efter Hovedrengøringen og maatte i Hast finde frem til nogle formmæssige Idealer, hvis det hele ikke skulde falde fra hinanden. Det faldt naturligt, at Arkitekturen søgte Tilflugt hos Kubismen, som umiddelbart forinden havde vundet Fodfæste i Malerkunsten og derigennem havde udviklet et færdigt Formsprog. Det er typisk, at Le Corbusier, hvis Indflydelse paa moderne Bygningskunst i disse Aar var saa stor, paa

KB-Hallens Indre, den store Hal med Tilskuerpladser.

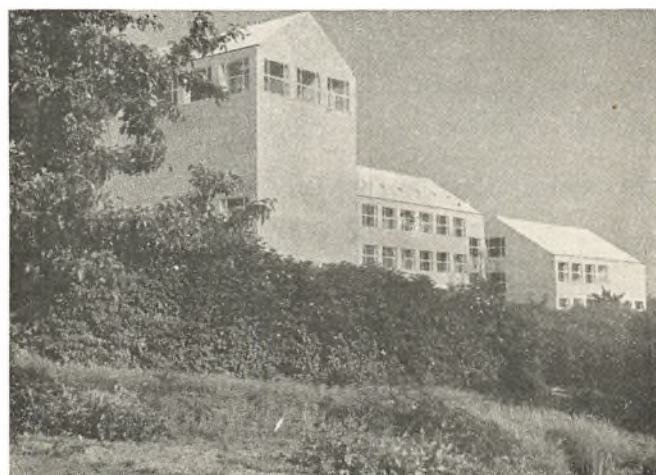
Kay Fisker, Povl Stegmann og C. F. Møller: Aarhus Universitet. Institutet for Biokemi og Fysik, set fra Øst.

een Gang var kubistisk Maler og Arkitekt. Funktionalismen og Kubismen følte et vist Fællesskab i Kampen mod Overlevering og Konvention. Men der laa ogsaa i selve Kubismens Synsmaade, dens expressionistiske Udtryksform, som paa een Gang fremstillede Genstandene set udefra og indefra, et naturligt Slægtsskab med Funktionalismens Bestræbelser for at samarbejde Plan og Facade, Indhold og Form. Dette Familieskab satte sit klare Præg paa de Bygninger, der banede Vej for de nye Idealer. Inspirationen hentede man først og fremmest i Asplunds festlige Stockholmsudstilling 1930.

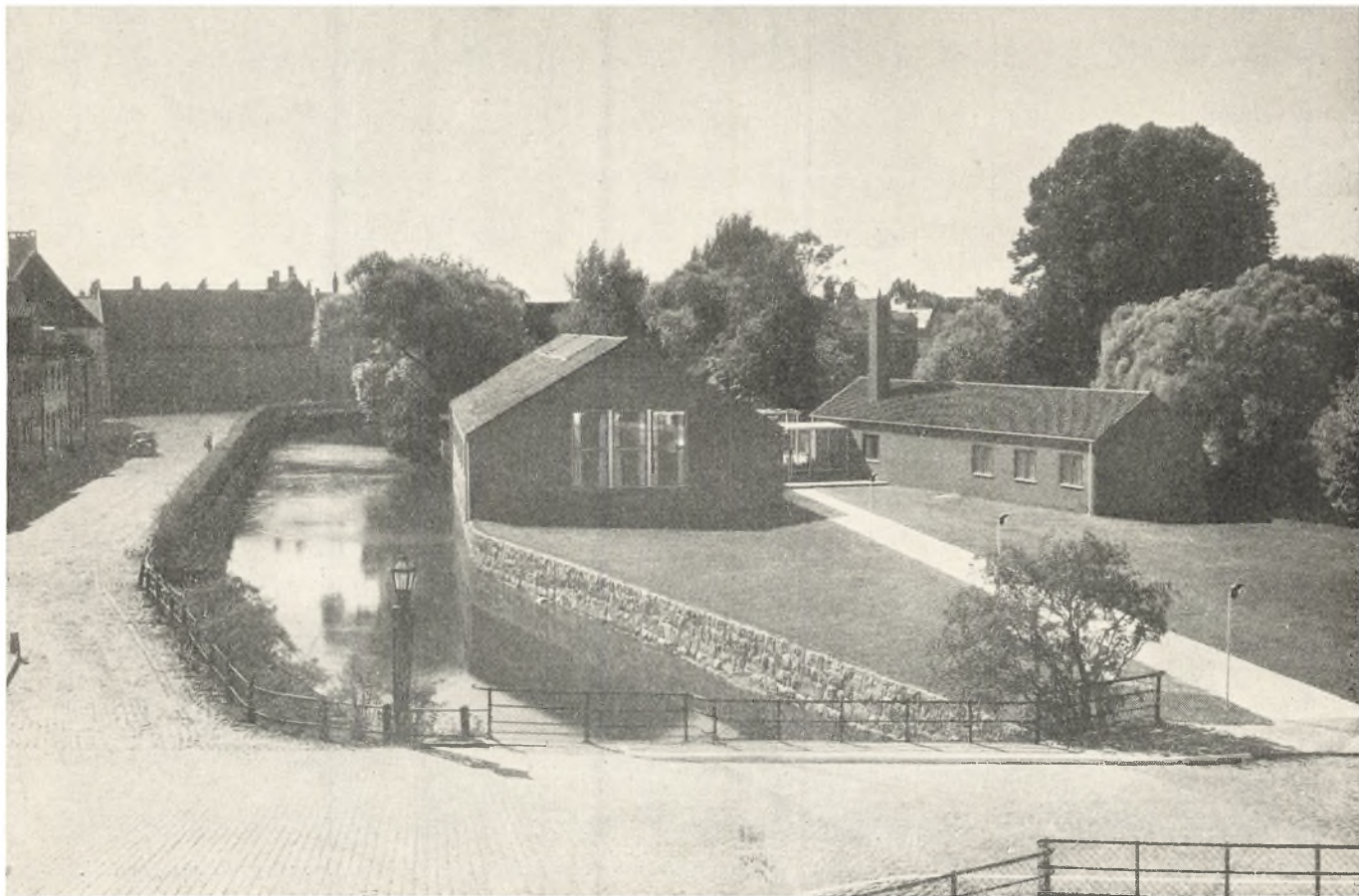
I Villabyggeriet finder man de bedste Eksempler paa denne søgende Kubisme i Bygningskunsten. Arne Jacobsens egen Villa i Ordrup Krat, Mogens Lassens Villa i Hellerup og mange andre Huse viser Udnyttelsen af de nye Formidealer. Men de viser tillige et andet og meget væsentligt Træk i den nye Bygningskunst, nemlig en friere Planløsning, et stærkere Samspil mellem Hus og Have og Udnyttelsen af Sol og Lys. Husene har Taghaver og Solterrasser, og store Vinduer og Glasdøre søger at opløse den traditionelle Rumvirkning og inddrage det grønne som et Led i Helheden. Selv om der var mange Overdrivelser i denne Friluftdyrkelse i Tilknytning til Huset, saa skabtes der i Samspillet mellem Hus og Omgivelser en af de fineste Traditioner i det nye Byggeri. Det præger f. Eks. paa afgørende Maade det

nye Bygningsanlæg for Aarhus Universitet (Kay Fisker, Povl Stegmann og C. F. Møller). Husblokkene ligger spredt i det store Parkomraade, Bygningerne og det grønne beriger hinanden og skaber en Helhed.

Men Universitetet bærer tillige Vidnesbyrd om andre væsentlige Træk i den nye Arkitekturopfattelse. Selv om Bygningerne med deres klare og koncise Hovedformer og enkle Blokkarakter endnu røber Arven fra Kubismen, er man naaet frem til en rigere og finere Materialevirkning. Man har faaet Raad til at frigøre sig fra det malerisk festlige, men lidt stofløse

Aarhus Universitet. Institutet for Kemi, Fysik og Anatomí, set fra Nordvest.

Erik Møller og Flemming Lassen: Nyborg Folkebibliothek.

Præg fra den første Tids kubistiske Bygningskunst.

Efterhaanden som man har faaet mere Hold paa Formgivningen, er Husenes Materialekarakter blevet meget fint opdyrket i dansk Bygningskunst. Facadernes omsorgsfulde Detaillering, Nuancerne i Materialer og Farver er blevet noget værdifuldt og karakteristisk, som giver Husene et Kvalitetspræg, der meget ofte savnes i andre Landes nyere Byggeri.

Aarhus Universitet viser endnu en betydningsfuld Side af den moderne Arkitekturopfattelse. Den frigjorte Bebyggelsesplan er ikke blot Udtryk for Ønsket om at skabe en Helhed af Park og Bygninger, men røber ogsaa en helt ny Indstilling til en Opgave af denne Art. Skønt det er et betydningsfuldt offentligt Bygningsanlæg, er der ikke gjort noget Forsøg paa at give det en rent udvendig repræsentativ Holdning. Det er ikke et aksebundet, monumentalt Anlæg, men en mere beskeden Samling af Husblokke, som er fordelt i Terrænet efter deres Art og Funktion, hver for sig udformet med Henblik paa at give de studerende naturlige og gode Lokaleforhold, — et menneskeligt Milieu, hvor Bygningerne ikke har Maal i sig selv. Springet fra Politigaarden er iøjnefaldende.

De senere Aars danske Bygningskunst viser mange gode Eksempler paa Anlæg, der netop er karakteriseret ved denne fine Beskedenhed i Udformningen.

Det gælder f. Eks. Bibliotheket i Nyborg (Erik Møller og Flemming Lassen), som viser, hvor smukt et moderne Hus kan indpasses i et Købstadsmilieu uden at skulle tage sin Tilflugt til laante Stilrekvisitter. Den samme menneskelige Tone kan ogsaa spores i de nyeste Skoleanlæg, som opløses i isolerede Fløje og mindre Husblokke, for at der derved kan skabes en vis Nuancering, der tager Hensyn til Børnenes forskellige Alderstrin og Behov for at færdes i et overskueligt, afgrænset Omraade. Det københavnske Skolebyggeri har ellers været præget af en Række meget store og strenge Anlæg, som netop har savnet denne særlige Egenskab i det bedste moderne Byggeri.

De Karaktertræk, som dansk Bygningskunst saaledes har udviklet i 30'erne og 40'erne: den sociale Indstilling, den ærlige konstruktive Form, de fine Materialevirkninger, Samspillet med det grønne og den beskeden og menneskelige Tone i Anlægget — finder man maaske trods alt rigest repræsenteret i det gode Villabyggeri. Eenfamiliehusene udgør altid det mest følsomme Omraade i et Lands Byggeri — det præges af uheldige Eksperimenter, men ogsaa af ærlig Søgen, det skæmmes af billige Modesvingninger, men bærer ogsaa de sundeste Traditioner, det

Mogens Lassen: Villa i Hellerup.

hjem søges af Spekulanter og ukvalificerede Arkitekter, men giver ogsaa Grobund for den fineste Bygningskultur. Dansk Villabyggeri er ingen Undtagelse. Men hvor det er bedst, staar det som Udtryk for de Egenskaber, der giver nyere Bygningskunst dens Kvalitet.

*

Det Spørgsmaal rejser sig, om Funktionalismen har haft Held til at nærme sig sit Maal: at skabe friere og bedre Boligvilkaar, et socialt værdifuldt Milieu for den store Masse og en ny og værdifuld Bygningskunst.

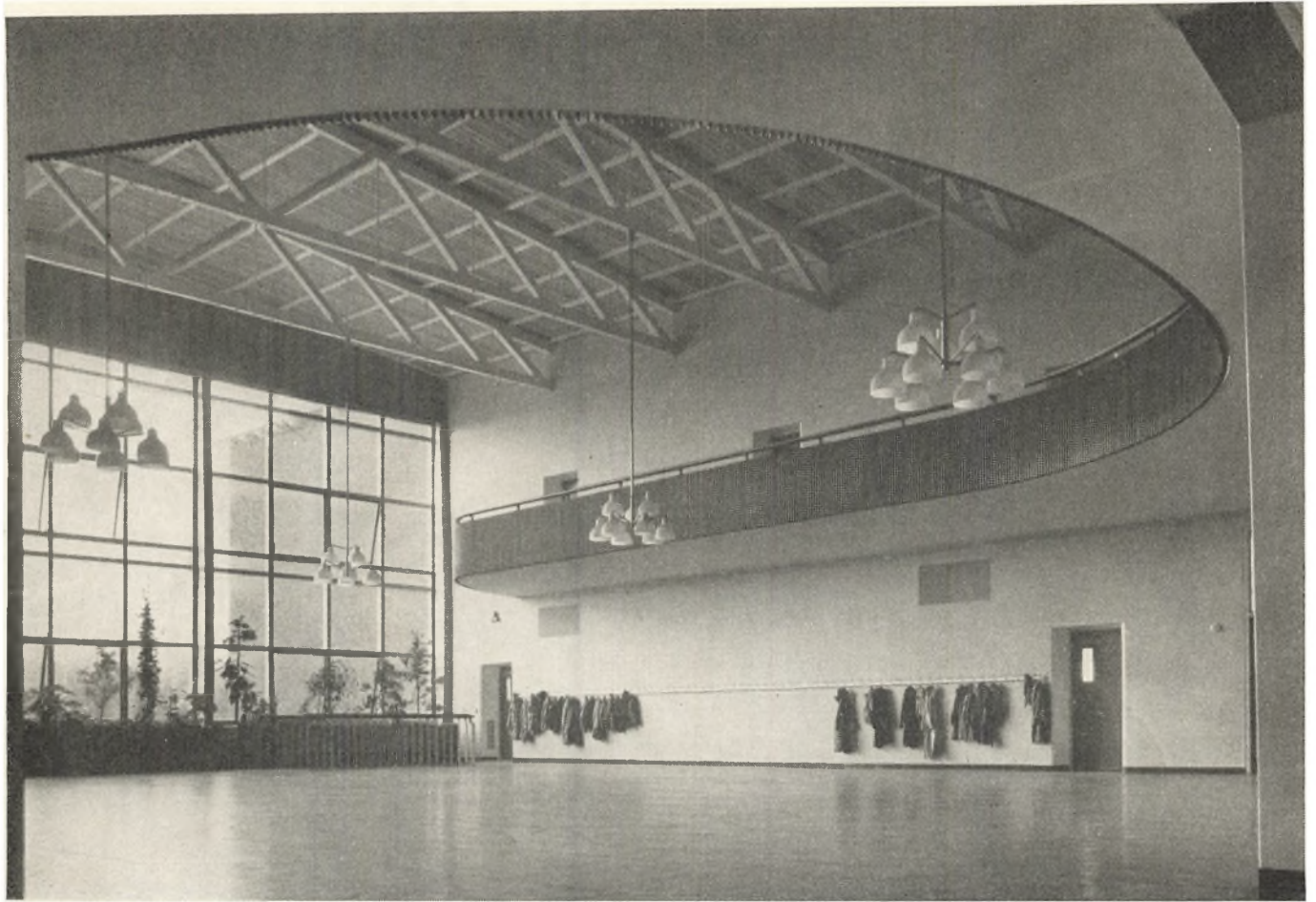
Det er vel endnu for tidligt at gøre Karakterbogen op. Men det er uomtvisteligt, at der har været en rig boligmæssig Udvikling netop paa det Grundlag, som Funktionalismen har skabt. Det maa ogsaa indrømmes, at der er skabt nye kunstneriske Værdier i Byggeriet. Man sporer ganske vist en Reaktion mod mange af de Tendenser, som Funktionalismen gjorde sig til Talsmand for. Men det maa huskes, at der her har været Tale om en langt mere dybtgaaende Ændring end de foregaaende Perioders stilistiske Bølgegang. Det tager sin Tid at genvinde Balancen og finde rolige Udtryksformer.

Det kan dog ikke nægtes, at man i den første helige Iver ikke lod sig nøje med at betragte Funktio-

nalismen som et *Arbejdsprincip*. Man vilde lægge meget mere i den. Den blev gjort til det faste Staasted i Bygningskunsten, hvor man endelig mente sig helt frigjort for de foregaaende Perioders mer eller mindre direkte Stilkopiering. Mange mente, at man med Funktionalismen som Udgangspunkt blot behøvede at registrere de brugsmæssige Krav og de konstruktive Muligheder — saa fandt man af sig selv frem til en fordomsfri og fuldendt Løsning: — Teknikken udkrystalliseret i Skønhed og Nyttevirkning. Sværmeriet for de ingeniørmæssige Løsninger laa bag ved denne Opfattelse. Man tænkte sig et Stilbegreb, hvor Formen kun lod sig ændre som Følge af nye tekniske Fremskridt.

I Kraft af denne alt for enkle Synsmaade fik man Dispensation fra enhver Forpligtelse og ethvert Ansvar i æstetisk Henseende — saa at sige æstetisk Afladsbrev. Man var først og fremmest optaget af at prøve den formelle Frihed, man havde vundet, og de mange tekniske Muligheder, der aabnede sig. Og da Takten i Udviklingen er stadig stigende, saa man ikke som i tidligere Perioder kunde faa Tid til at assimilere det nye, blev der heller ikke tilstrækkelig Ro til at faa Udtryksformen klaret.

Den relative Stilstand i Byggeriet, som sidste Krig førte med sig, og som endnu præger Forholdene, har utvivlsomt haft Betydning. Man har faaet Tid til at

Stadsarkitekt F. C. Lund: Emdrup Skole, Aulaen.

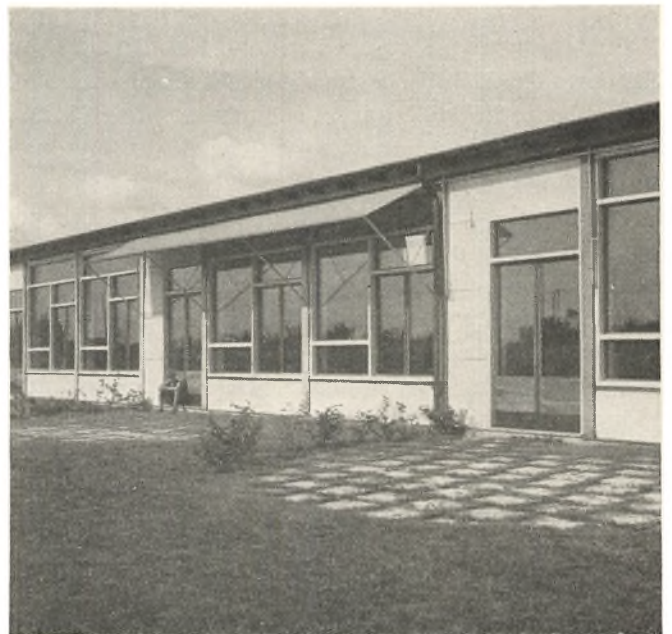
besinde sig. To Tendenser skiller sig ud, som begge tilstræber at skabe fastere Rammer for Formgivningen.

Den ene giver sig Udtryk i Kravet om en centraliseret *Bygningsforskning*, som kan bidrage til at klarlægge de tekniske og brugsmæssige Problemer ved

Planlægningsarbejdet. Det staar mere og mere klart, at den enkelte Arkitekt ikke kan naa at beherske det vældige Stof, som moderne Byggeri rummer, paa saa suveræn en Maade, at han frit kan arbejde med Formgivningen uden Fare for at snuble over praktiske Problemer. Funktionalismen har aabnet Slu-

Emdrup Skole.

Smaabørnsskolen i Emdrup Skole.

Ole Hagen: Sommerhus i Rungsted.

Opholdsstue i ovenstaaende Sommerhus.

Preben Hansen: Sommerhus ved Hals Sønderkov.

Frits Schlegel: Overformynderiets Bygning ved Holmens Kanal.

serne for et vældigt Stof, som man kun i Fællesskab kan nyttiggøre paa rette Maade. Bygningsforskningen kan ikke skabe Bygningskunst, men den tilstræber en Lettelse af den Byrde, der hviler paa den projekterende Arkitekt, ved at klarlægge og forenkle Byggeriets Forudsætninger, skille det overflødige og det daarlige fra, og dermed give friere Hænder ogsaa i den kunstneriske Indsats.

Den anden Tendens viser sig i en vis Tilknytning til nogle af de *Traditioner* i ældre Bygningskunst, som brat blev klippet over af Funktionalismen. Det vil være uklogt at lukke Øjnene for, at der heri kan ligge en farlig Følge af Krigens Afspærring udadtil. Men Sagen har ogsaa en positiv Side. Man har efterhaanden opdaget, at ikke alt i en Bolig er et Spørgsmaal om Reguladetri. Der er ogsaa en Række psykologiske Faktorer at tage Hensyn til. Efter den første Funktionalismes Udrensning, der skaffede frisk Luft til Boligen, og efter den derpaa følgende Rationaliseringsperiode, der gjorde Boli-

gen praktisk og driftssikker, er man i Bygningskunsten kommet til den Opgave at give Boligens Rumvirkninger et større Register og derved skabe et værdifuldt Milieu for den enkelte Familie, med Plads for det intime, det hyggelige, det festlige o. s. v. — alle de Nuancer i det menneskelige, som vi skylder bedre Vækstbetingelser.

Man har indset, at netop mange af disse mere irrationelle Værdier kan spores i de bedste Traditioner fra ældre dansk Bygningskunst. Her er ikke Tale om Kopiering af bygningsmæssige Detailler, men om at nyskabe lidt af den Milieuvirkning, som vi f. Eks. møder i de gamle Købstadsbebyggelser eller i Gaardene paa Landet.

Funktionalismens friske Syn paa de æstetiske og tekniske Problemer er derved blevet beriget med en vaagen Forstaaelse ogsaa for de psykologiske Faktorer i Bygningskunsten. Og saaledes er dansk Bygningskunst ved at finde frem til en rolige og mere sikker Udviklingslinie.

HANS ERLING LANGKILDE

Ekspeditionslokale i Overformynderiet.

Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen: Gentofte Alderdomshjem.

Erik Møller: Eget Hus.

Radiofonihusets Kontorbygning. Façade mod Rosenørns Allé.

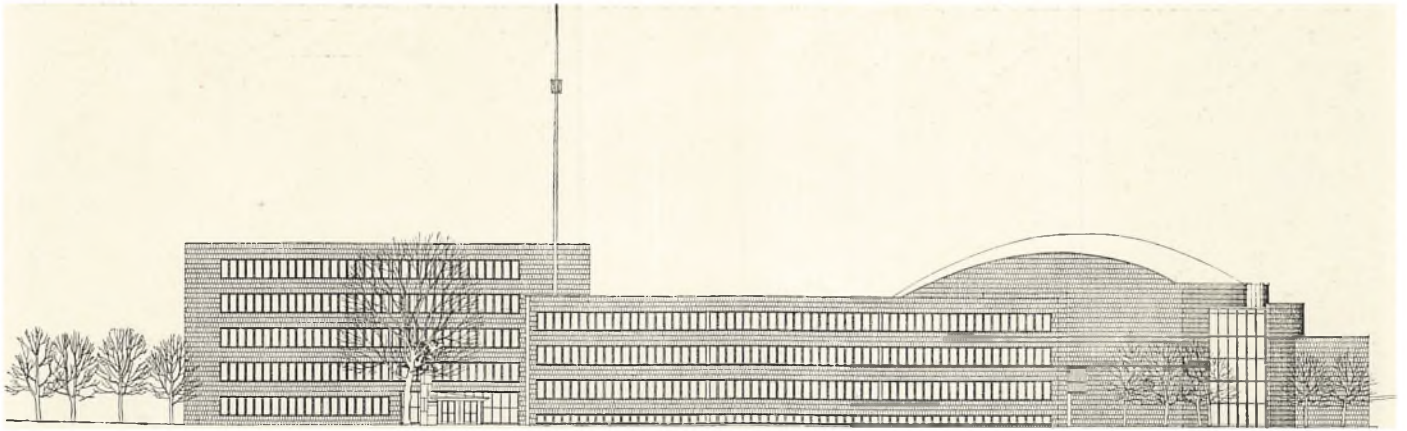
STATSRADIOFONIBYGNINGEN

Af Arkitekt, Professor STEEN EILER RASMUSSEN

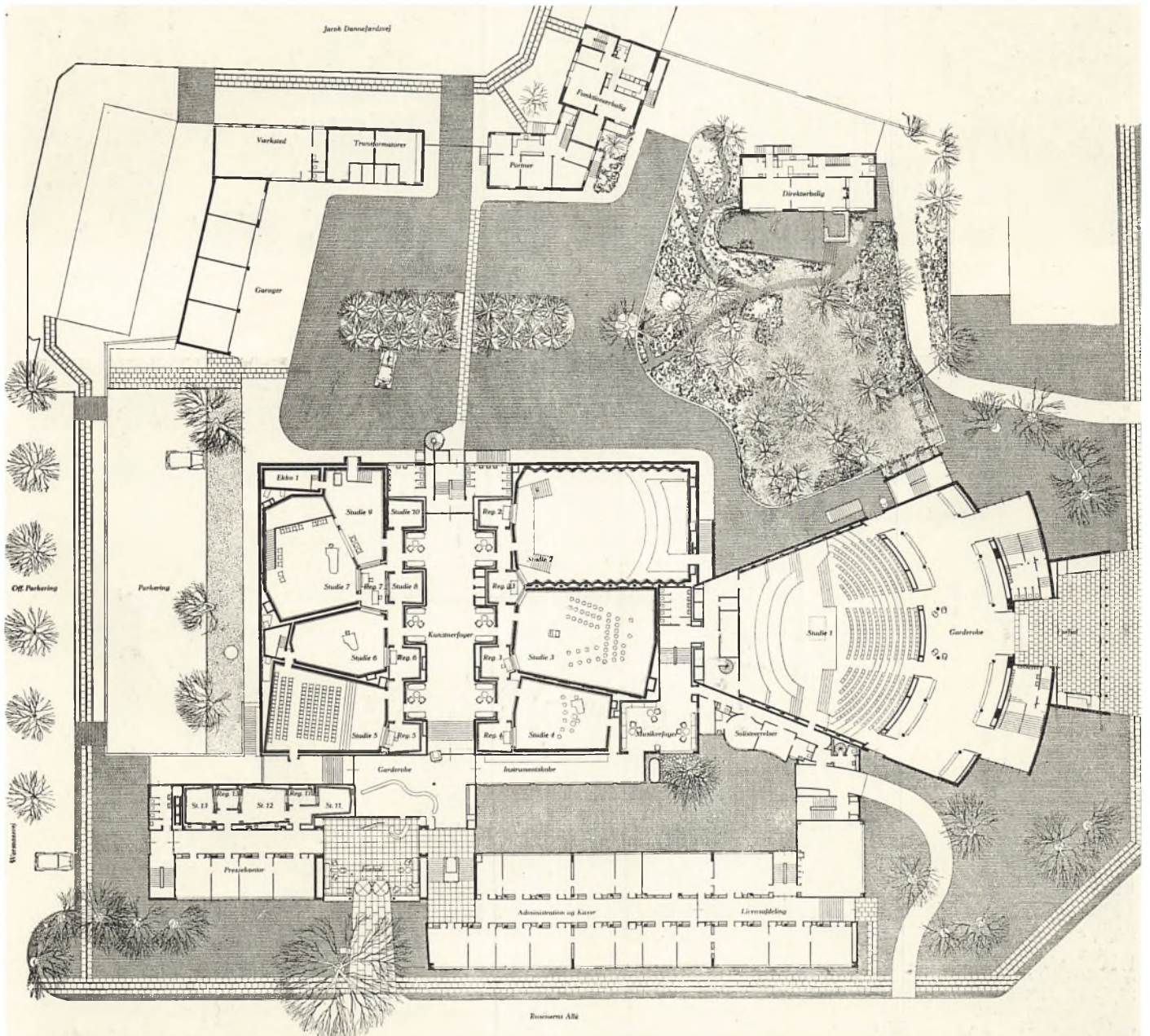
Den første danske Radiofonibygning, »Stærekassen«, blev opført 1928—31. Imidlertid var Radiofonien paa det Tidspunkt inde i en saa hastig Udvikling, at man hurtigt indsaar, at Bygningen vilde blive alt for lille til sit Formaal. Allerede 1934 overdrog Trafikministeren Lederen af Statsradiofoniens tekniske Afdeling, Overingeniør Kaj Christiansen, at fremskaffe et Projekt til et nyt Radiohus. Der blev nedsat en teknisk Kommission med Overingeniøren som Formand, Vilhelm Lauritzen som Arkitekt, Professor Chr. Nøkkentved som Ekspert i akustiske og konstruktive Problemer, Ingeniør Ludvig Birch i Varme-, Ventilations- og andre Installationsspørgsmaal. Udvalget kunde forelægge det første Skitseprojekt for Radioraadet 1934. Det kom i Hovedtrækkene til at danne Grundlag for det endelige Forslag, som man ønskede noget mindre og billigere. Arbejdet med Bygningens Opførelse blev paabegyndt 1938. Den første Indflytning fandt Sted 1941, medens det store Koncertstudie, »Koncertsalen«, først blev gjort helt færdigt efter Kapitulationen, saa at det kunde tages i Brug i September 1945.

Det var et meget kompetent Udvalg af Teknikere, der paatog sig Ansvaret for denne Bygning. Det var lykkeligt, at man til Arkitekt havde valgt netop Vilhelm Lauritzen, hvis hele Begavelse gjorde ham særlig egnet til et kompliceret teknisk Samarbejde. Resultatet er i hvert Fald blevet saadan, at man bag efter ikke kan se, hvor Arkitektens Arbejde hører op og Specialistens begynder.

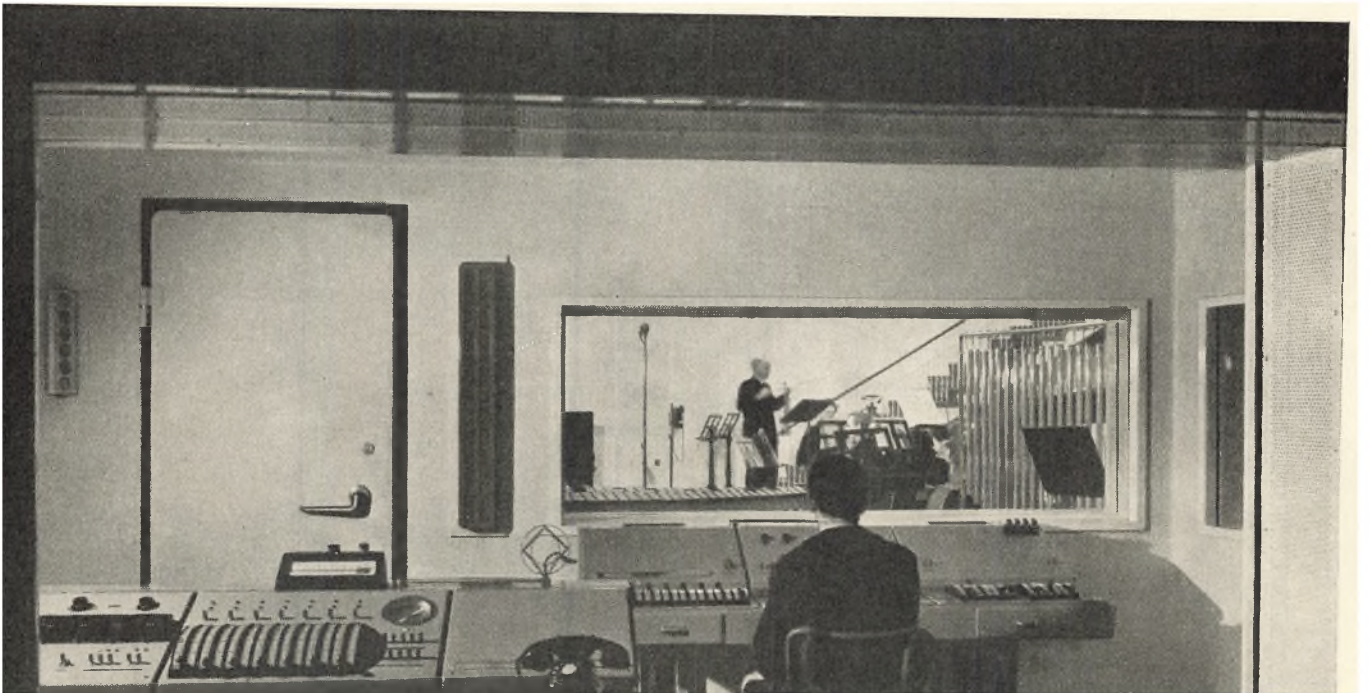
Dengang, da Stærekassen var blevet bygget, havde selve det Volumen, Bygningen maatte indtage, været overordentlig snævert begrænset. Det viste sig nødvendigt at gaa højere op med Huset end normalt og samtidig at gaa ud over Gadens Fortov for at faa nødtørftig Plads. Det havde ikke blot den Ulempe, at man skar Udvidelsesmulighederne væk, men nogle af de for en Radiofonibygning væsentlige Krav blev meget vanskelige at imødekomme, først og fremmest Ønsket om, at de forskellige Studier skal være effektivt lydisoleret fra Omgivelserne. Det opnaar man sikrest, naar de hver er bygget paa deres egne Fundamenter, isoleret fra den øvrige Bygning. Det betyder igen, at en Radiofonibygningens Problemer lettest

Plan til Façaden mod Rosenørns Allé. 1:1200.

Beliggenhedsplan for Statsradiofonbygningen. Stueetagen. 1:1200.

Interiør af Marketenderiet i Radiofonibygningen. Der er Plads til 280 Gæster.

løses, naar man kan lade de tekniske Rum ligge ved Siden af hinanden i en Stueetage.

Da Politigaarden blev bygget, gik Arkitekternes Idealer i Retning af at skabe store enhedsprægede Bygningsmasser, Mangefagshuse med ensartede Celler, grupperet om regelmæssige Gaarde. Ved et Tilfælde passede det til den Tids største Opgave (saaledes som det er beskrevet Side 32). Da den ny Radiofonibygning i Rosenørns Allé skulde bygges, var der en betydelig Reaktion mod Klassicismens stive Form. Man ønskede Bygninger, der klart udtrykte, hvad de indeholdt, Bygningslegemer, der sluttede sig stramt om Rumformen og var differentieret efter de forskellige Krav. Og netop nu blev den Opgave stillet at bygge et Komplex, der skulde indeholde Rum af højst forskellig Karakter og Form. I Politigaarden var det naturligt at arbejde med rektangulære Opholdsrum, alle af samme Størrelsesorden. I Radiofonibygningen er det af akustiske Grunde nødvendigt, at en hel Del Rum ikke er rektangulære, og Formen paa den store Koncertsal maa naturligt blive konisk, en stor Tragt, hvor Lyden fra Orkestret udsendes i den ene Ende og modtages af Tilhørerne i den anden. I Stedet for de klassiske Formers kubiske Skønhed vilde man nu have Glæden over de rene Brugsformer, saadan som man kendte dem fra Skibe,

fra Aeroplaner, fra Maskiner. Jernbetonen gjorde det muligt at forme Bygningen som en tynd Skal om hvert Rum og at faa det vide Udsyn fra lange ubrudte Vinduesbaand, som man kendte dem fra Oceansdampernes Promenadedæk.

I Hilversum har Arkitekterne Merkelbach og Karsten i 1935—36 bygget et Radiohus paa en uregelmæssig Grund, hvor de har lagt alle de smaa og store koniske Rum ved Siden af hinanden, bredt ud som en Vifte. Det er lyse Jernbetonbygninger, alle med flade Tage, men af forskellig Højde, liggende i det Grønne, og komponeret ud og ind omkring store eksisterende Træer. Radiohuset i København er blevet til ud fra en lignende Formfønmelse, men med en noget anden Løsning. Bygningen skal udfylde en Del af et firkantet Areal inden for fire Gader. Den øvrige Del af Karreen har faaet en Randbebyggelse, men Genbogrunden (med Forum) ligger hen med store Græsplæner, og fra den gamle Ladegaards Tid var der paa Grunden endnu et stort, gammelt Træ, som det var værd at bevare, og som vilde klæde en moderne Bygnings nøgterne Former. Arkitekten kunde altsaa vælge, om han vilde fortsætte med den sluttede Karréform, eller bygge en mere fri Gruppe af Bygninger.

Vilhelm Lauritzen valgte det sidste, hvad allerede

Taghave uden for Marketenderiet, planlagt af G. N. Brandt. Jordlaget er 10—35 cm tykt. Større Vækster er plantet i Betonringe.

Kravet om en særlig stor Koncertsalsbygning gjorde naturligt. De øvrige Studier viser sig derimod ikke i Bygningens Ydre. Det er helt lukkede Celler, hvis akustiske Virkninger og Isolation skal være under fuldstændig Kontrol, og som derfor naturligt ligger skjult, gemt bort fra Gadens Færdsel og Støj. Det, man ser udefra, er altsaa Kontor- og Administrationsfløje — mod Rosenørns Allé — og Koncertsalen — med Indgang fra Julius Thomsens Gade.

Kontorblokkene er gennemført med ganske tæt-siddende Vinduesfag, hver paa 90 cm's Bredde, adskilt ved Poste, der lige har den nødvendige Bredde til at optage et Tværskillerum. Det skulde give den Elasticitet, der er saa ønskelig ved Indretning af Kontorer. Man kan uden Vanskelighed ændre Inddelingen, naar der bliver Brug derfor.

I Funktionalismens første Tid havde man søgt at gøre alle Rum og alle Façader saa glatte og renlige som Operationsstuer. Man vilde have Skønheden i det blanke og skinnende frem, det som man kendte fra fine Maskiner. Men man opdagede snart, at man derved mistede visse Værdier, som man hidtil ikke havde været opmærksom paa. Husene blev irriterende skingre og genlydende. Netop i et Radiohus maatte man arbejde med at undgaa de Ubehagsfønmøller, der knytter sig til alt for gjaldende Rum. Man synger i Badet om Morgenen og nyder den Genlyd der er, men kan ikke holde det ud hele Dagen. Naar man gav Afkald paa de lyd-dæmpende Tæpper, Gardiner og Portierer, de fede polstrede Møbler, maatte man skabe en Erstatning, og Radiohuset blev et helt Forsøgslaboratorium for Beherskelse af Rumakustik.

Studiernes Vægge bestaar af perforerede Plader, der kan skiftes ud, og man kan ændre de lydabsorberende Stoffer, der findes bagved. Men ogsaa andre Steder i Bygningen, hvor det er mindre vigtigt at kunne beherske Lydens Kvalitet, har man arbejdet med Lydens Dæmpning, f. Eks. med Vægge af tynde Trælister med Mellemlum. I Forhallen, hvor Gulv og Vægge helt er beklædt med grønlandsk Marmor, er det Loftets Beklædning, der er lydabsorberende. Den bestaar af Trærammer udfyldt med Rockwool, og Undersiden er beklædt med Oksehud. I det hele har man anstrengt sig for at komme væk fra det noget sterile og nøgne, der var ved Funktionalismen, straks da den brød igennem. Arkitekten har arbejdet meget med mønstrede Flader, hvad enten det er Parketgulve eller Gardiner eller Vægbeklædninger.

Ved de modernistiske Huse frembyder Façadens Stof ganske særlige Problemer. Man vilde egentlig gerne have, at Huset udvendig skulde fremtræde som en Skal, gjort i eet Stof. Men Jernbetonen egner sig

ikke til at staa udækket, og det var svært at faa en Flade, der var gedigen nok i det lange Løb, og som ikke krævede stadig Vedligeholdelse. Radiohusets Façader er helt beklædt med blegt gule brændte Fliser, der danner Baggrund for de orange-gule Markiser, som rulles ud foran de lange Vinduesrækker.

Radiohuset har beriget København med et stort Koncertlokale, som er af en helt anden Karakter end noget, man tidligere har haft i Landet. Det er rationelt bygget op efter Akustikkens Krav. Men der er ikke blot tænkt paa, at man skal kunne høre godt i Salen. Hver Tilhører føler, at det er indrettet saadan, at netop han skal kunne sidde og se Orkesteret, medens det arbejder, og føle, at han er i Rum sammen med det. Ideen med et saadant Rum er jo den, at Kontakten mellem Tilhørere og Musik-Udøvere skal paavirke de sidste saadan, at de bliver i Stand til at yde noget helt andet, end hvis de sad i et tomt Rum og spillede for nogle usynlige Lyttere. Og det maa siges, at der er noget umiddelbart opstemmende og festligt ved at komme ind i denne store Sal, der selv er et Instrument. Hele det bølgede Loft, hvis Form er bestemt af akustiske Hensyn, virker som en Anskueliggørelse af Musikkens Breden sig ud fra det smukt arrangerede Orkester-Podium. Og som Baggrund for Orkesteret ser man det store Orgel. Det er ikke som i Baroktiden, da man skjulte de virkelige Orgelpiber bag en Façade, der forestillede Orgelpiber. Her er de selv kommet frem i hele deres Rigdom af voksende og faldende Størrelser, og med de forgyldte, vandret liggende Toledo-Piber, der straa-ler ud mod Tilhørerne.

Selv til den store Koncertsal har man stillet det Krav, at man stadig skulde kunne ændre Akustikken efter de Erfaringer, man indhøstede. Det har medført, at Arkitekten ikke har kunnet give Rummet en saa endelig Form, som man ellers kan i Arkitekturen. Det er jo tildels en Eksperimentkasse. De lodrette Flader er inddelt i Felter, der kan ændres og skiftes ud.

Det er et ungt Hus, Begyndelsen af en Udvikling; derfor kan det ikke virke saa sluttet og fast, som de gamle Instrumenter, der spilles paa. Man mærker Spændingen mellem det gamle og det nye, naar Musikerne kommer ind med deres Violiner og Kontrabas'er, som har været brugt i mange Aar og fundet deres endelige Form engang i Baroktiden, naar man ser de gamle Instrumenters dybe Lød midt i Salens meget lyse, ferske Træ. Men naar Dirigenten slaar an, og Musikken begynder, sætter man sig trygt til Rette i de gode Stole og føler, at det hele klinger sammen, føler det nye Rums Festlighed.

STEEN EILER RASMUSSEN

Børsen. Den første Bygning, der blev fredet i Danmark, — men dog haardt restaureret.

VÆRNET OM DEN GAMLE ARKITEKTUR

Af Museumsdirektør, Dr. phil. POUL NØRLUND

Til Skildringen af Bygningskunstens Udvikling i København gennem de to sidste Menneskealdre bør ogsaa føjes en Omtale af, hvordan man har behandlet Arven fra tidligere Slægtled.

Vor Hovedstad har et stort Aktiv i sin gamle Arkitektur. Det er med Rette fremhævet af Dr. Vilh. Lorenzen, at Byens Charme mere beror paa dens maleriske Gadebilleder end paa dens Beliggenhed. At det er en Søstad, mærker man ikke saa forfærdelig meget til. Byen har ikke rigtig nogen Front ud mod Vandet, og Kanalpartierne er kun faa, omend meget indtagende. Fremragende Monumentalbygninger fra tidligere Aarhundreder kan vi glæde os over, men syn-

derlig stort er deres Tal ikke, og de udmærker sig ikke ved pralende Materialevirkninger som i andre Storstæder. Det bedste er de yndige, gamle Gadebilleder, fine og fornemme i al deres spartanske Enkelt-hed. Nogle faa hele Kvarterer af et nogenlunde bevaret, historisk Enhedspræg har vi lykkeligvis ogsaa endnu, f. Eks. Kvarteret mellem Nikolaj Kirke og Holmens Kanal og Kompagnistrædekvarteret.

Brande har ryddet op i den gamle Bispestad inden for Voldene. Middelalderen er næsten helt jaget paa Flugt eller skjuler sig i Kældere og Bagbygninger, og større Barokkvarterer er heller ikke i Behold. Statelig folder Rokoko'en sig ud i den velhavende »Frede-

To »Ildebrandshuse« fra Graabrødretorv, »Fiskebløderhuset« og »Johan Herman Wessels Hus«.

riksstad«. Men det er fremfor alt Empiren, der præger det indre København, den hæderlige prunkløse Empire fra den fattige Tid efter Brandene og efter Fallitten, da man oven paa en Periodes Beruselse i overmodige Dispositioner igen maatte begynde forfra og møjsommelig kæmpe sig op til ny Velstand.

Den følgende Periode, fra Frederik VI.s Død ned til Udstillingsaaret 1888, har vi endnu svært ved at bedømme helt retfærdigt, fordi vi føler os saa irriterede over det stadig skiftende Stilmageri. Vi har svært ved at udskille det værdifulde fra Braset. At der netop fra denne Periode er særlig meget af helt ringe Værdi, hænger sammen med det traditionsløse, der var over Tiden; Undermaalerne havde ikke rigtig noget at holde sig til. Men det kunde være gaaet meget værre, særlig i Slutningen af Aarhundredet. Vi blev dog i det store og hele forskaanede for Imitationer af de hanseatiske Mastodonter, og vi bør nok takke Meldahl for, at man i Stukperioden i saa høj Grad fulgte den franske Linie. Gallisk Aand er altid klar og sober, ogsaa naar den frembringer glansfulde Banaliteter.

Farligst var denne Periodes Mænd, naar de skulde restaurere gamle Bygninger. De holdt utvivlsomt af den gamle Arkitektur, de anerkendte de historiske Værdier. Men de følte sig alligevel deres gamle For-

gængere saa overlegne og vilde gerne forbedre deres Værker, gøre dem flottere og effektfuldere, som ved Meldahls Udvidelse og Ombygning af det noble og beskedne Charlottenlund Slot til fransk Slotsstil med en forlorn Kuppel over Midteraksen. De savnede den Ydmyghed over for Opgaven, som er saa smukt et Træk ved vor Tids bedste Restauratorer.

Den første historiske Bygning, der er blevet »fredet« her i København, er Christian IV.s Børs, og det skyldes et personligt Initiativ af Kong Frederik VII, hvis stærke historiske og arkæologiske Interesser er velkendte. Grosserersocietetet ønskede i 1857 at overtage Bygningen for her at indrette en moderne Børs, men Kongen forlangte som Betingelse for at give sit Samtykke til Afhændelse, at der i Salgsbetingelserne skulde indføjes en Bestemmelse, hvorefter ingen Forandringer ved Bygningen, hverken af det ydre eller af det indre, maatte foretages uden Allerhøjeste Approbation. Grosserersocietetet var meget betænkelig ved ogsaa ud i Fremtiden at lægge et saadant Baand paa den frie Dispositionsret, der, som man fremhævede, »udgør en væsentlig Del af Ejendomsretten«. Men da Kongen var ubøielig, maatte man give efter. Ingen Bygning i København kunde mere fortjene et saadant Værn end den originale og pyntelige Børs med det fantasifulde »kinesiske« Spir, helt uden for

Orlogsværftets Mastekran fra 1746.

Grønnegaarden i Frederiks Hospital, nu Kunstindustrimuseet, opført af Eigtved 1752—57.

Reglerne. Det er derfor forstemmende, at Børsens Ydre, til Trods for Frederik VII.s Fremsyn, dog er blevet alvorlig forringet ved den Restaurering, der fandt Sted i 1880'erne — for ikke at tale om den Skade, der blev tilføjet den af Rampen til den halvhøje Knippelsbro. Murenes flammede Façadesten var blevet snavsede i Tidens Løb, og for at bøde herpaa skalmurede man Façaderne med smaa, blanke, ferske Klinker, en utilgivelig Vandalisme. Ogsaa Sandstensleddene blev fornyede, hvad der heller ikke havde været nødvendigt. Bygningen mistede sit Præg af Ælde — hvilket ikke er det samme som Forfald. En gammel Bygning bør aldrig stadses saadan op, at man berøver den dens Vejrbidthed. Det er arkitektonisk Ansigtssløftning.

Staten og andre offentlige Myndigheder var længe vrangne og vrantne over for Bestræbelserne for at værne de gamle Bygninger. Kong Frederik dannede ikke Skole inden for Statsstyrelsen. Da der endelig kom et Initiativ til organiseret Virksomhed for at forhindre upaakrævede Ødelæggelser af værdifulde gamle Bygninger, var det fra en privat Kreds det udgik. »For-

eningen til gamle Bygningers Bevaring« blev stiftet i 1907, og Sjælen i dens Virksomhed har — under skiftende, udmærkede Formænd — været Sekretæren, Dr. Vilh. Lorenzen, som paa sin stilfærdige Maade med usvigelig Idealisme har virket og lirket igennem et langt Liv for at redde, hvad reddes kan. Ingen er hensynsfuldere og lempeligere end han gaaet imod Strømmen. Man kunde frygte, han skulde blive revet med af den, men han har tværtimod vendt den. Naar nu om Stunder Bevaringsbestræbelserne møder en helt anden Forstaaelse end tidligere, især i Offentligheden (Pressen og Publikum), men ogsaa hos Myndighederne, tilkommer der ham en stor Del af Æren herfor. Dette forhindrer ikke, at der kan være noget berettiget i den ret vidt udbredte Opfattelse, at »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring« skulde vise større Foretagsomhed og dristigere Initiativ, især nu da vi er inde i en Periode, hvor der er god Jordbund for dens Virksomhed. Den er selv ved at overgaa til de ældre Aldersklasser, ligesom de Huse, den værner om, medens der i Litteratur og Presse er opdukket djærvere Talsmænd, som betjener

Parti fra Nyhavn med Huse fra det 18. Aarhundrede.

sig af et baade bidskere og mere begejstrende Sprog, frem for alle Professor Christian Elling.

Foreningen fik allerede i sine første Aar store Sager at kæmpe med ogsaa inden for Københavns Omraade, og den behøver ikke at skamme sig ved, at den baade dengang og senere maatte affinde sig med mange Nederlag. Forgæves bekæmpede man i 1907—08 Ødelæggelsen af Frederik III's gamle Biblioteksbygning paa Slotsholmen, hvor Rigsarkivet skulde installeres, og hvor Rigsarkivaren forlangte Vinduesantallet fordoblet. Forgæves søgte man at forhindre Nedrivningen af Efterslægtens prægtige Gaard paa Østergade, som maatte vige for Illums Varehus. Ogsaa Harsdorffs fornemme Hus paa Kongens Nytorv, hvor Udenrigsministeriet dengang holdt til, var truet af Ombygning; men her opnaedes det heldigvis, at Ejendommen erhvervedes af Staten og bevaredes urørt.

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring fik sin største Betydning ved at berede Jordbunden for en veritabel Bygningsfredning. Det er Dr. Vilh. Lorenzen og Nationalmuseets daværende Direktør, Dr. M. Mackeprang, der er aandelige Ophavsmænd til Byg-

ningsfredningsloven af 12. Marts 1918, hvorved Staten aktivt træder ind for Bevaringen af vor kunstnerisk og historisk værdifulde, ældre Arkitektur. Efter denne Lov blev 265 Bygninger fredet i København (nu er Tallet vokset til mere end det dobbelte). Det betød ganske vist for de fleste ikke nogen effektiv Sikring. »Det særlige Bygningssyn«, som paa Statens Vegne administrerer Loven, skal have alle Ombygningsforslag forelagt for de fredede Bygninger, men direkte forbyde Ombygninger kan det dog kun, naar Bygningen er fredet i Klasse A, hvad der ikke gælder for mere end knap en Tredjedel (nu endog kun en Fjerdedel). Bygningssynet raader imidlertid over saa megen arkitektonisk Sagkundskab, at det er i Stand til at yde Ejerne af de fredede Huse, hvad enten det er Klasse A eller Klasse B, Vejledning til at gennemføre de maaske uundgaelige Ombygninger paa den forstandigste og mest hensynsfulde Maade, og i det lange Løb vil denne Vejledning maaske have større Betydning og Værdi end Forbuddene.

Bygningssynets største Fortjeneste i København er at have forhindret Nedrivningen af Orlogsværftets gamle Mastekran fra 1746, den mest karakteristiske

»Ildebrandshuse« fra Nybrogade, opført efter Branden 1728. Hjørnehuset ved Knabrostræde er Det ferske Fiskehandler-Kompagnis Hus (1733).

Bygning ved Havneløbet, næsten som et Vartegn for Byen. Dens Tømmerværk var raadent, og i 1921 var det Meningen at nedrive den, men der blev i Stedet for fremskaffet en Bevilling til dens forsvarlige Istandsættelse. En anden værdifuld Bygning, der blev reddet ved Bygningssynets Indgriben, er det store Søkvæsthus ved Baadsmadsstræde paa Christianshavn, som det holdt haardt at faa Staten til at skaaene. Der er nu Arkivdepot for Rigsarkivet.

Men Bygningssynet har ikke kunnet forhindre, at det ved Gennembrydninger af nye Trafikaarer gennem den gamle By er gaaet ud over kostelige, frede Huse, som f. Eks. Reimer Wildes prægtige Bryggergaard i Brogade paa Christianshavn, som blev nedrevet i 1938. Endnu henligger det engang saa maleriske Christianshavnskvarter nærmest Knippelsbro — efter den store Udvidelse af Torvegade — som et aabent Saar i Bylegemet, til stor Skade for de statelige Huse i Strandgade. Og naar man betænker, hvor trist der endnu ser ud i Bremerholmkvarteret, kommer man til at gyse for de næste Gennembrydninger.

Nogen stærk Lov er Bygningsfredningsloven ikke.

Men den er en god Begyndelse til noget bedre. Dens største Skavank er, at Fredningen kun tager Sigte paa det enkelte Hus, og at Loven ikke giver noget Middel til at forhindre hensynsløst Byggeri i selv de allerypperste Bygningers nærmeste Omgivelser. Der burde tillægges Bygningssynet en vis Kontrol med Nybygninger og Ombygninger i umiddelbar Nærhed af særlig fremragende Huse, i Lighed med de Beføjelser, som er givet de kommunale Myndigheder ved Københavns nye Byggelov. I Byerne bør Fredningsarbejdets Tyngdepunkt ligge i Bevaringen af karakteristiske Helheder, — Kvarterer eller Strøg. Selvfølgelig er der modstridende Interesser paa disse Omraader. Men det vilde være meget nyttigt, om de ved fordragelige Forhandlinger blev tilpasset efter hinanden, ligesom det sker i andre offentlige Anliggender; det er jo deri al Politik bestaar. Vi ønsker alle en smuk og særpræget By, men ogsaa en praktisk og hækvent indrettet By.

Et glædeligt Træk fra de sidste Aartier er de mange nænsomme og forstaaende Restaureringer, som ligger i et højere Plan end tilsvarende Arbejder fra

tidligere Tid. Det kan vist siges, at H. B. Storck var den første, som gjorde Restaureringsarbejdet til en virkelig Kunst. Hans Restaureringer af vore middelalderlige Kirker (i København af Helligaandshuset) er ofte og med god Grund blevet angrebet for deres Haardhed, men de rager dog himmelhøjt op over de forrige Generationers hensynsløse Fremfærd. Som Eksempel paa helt fremragende Restaureringer fra Tiden efter Storck skal nævnes Ivar Bentsens og Kaare Klints Restaurering af Nic. Eigtveds Frederiks Hospital, der i 1920'erne blev indrettet til Kunstindustrimuseum efter en meget indgaaende Sanering, og Kaj Gottlobs Restaurering af C. F. Hansens Metropolitanskole, der med stor Finhed blev ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse, efter at den i 1930'erne var blevet Anneks for Universitetet. Opmærksomhed fortjener ogsaa Gottlobs Restaurering af Fængselsbygningen i Slutterigade ved Domhuset, ligeledes en C. F. Hansen-Bygning, hvis Façade i 1890'erne var blevet omdannet af P. L. Fenger, for øvrigt med ikke ringe Talent. Da Fængslet omkring 1940 skulde indrettes til Retsbygning, lagde Arkitekten de nye Retsale bagud i Bygningen og benyttede Lejligheden til at genskabe C. F. Hansens oprindelige, tilknappe Fængselsfaçade mod Gaden.

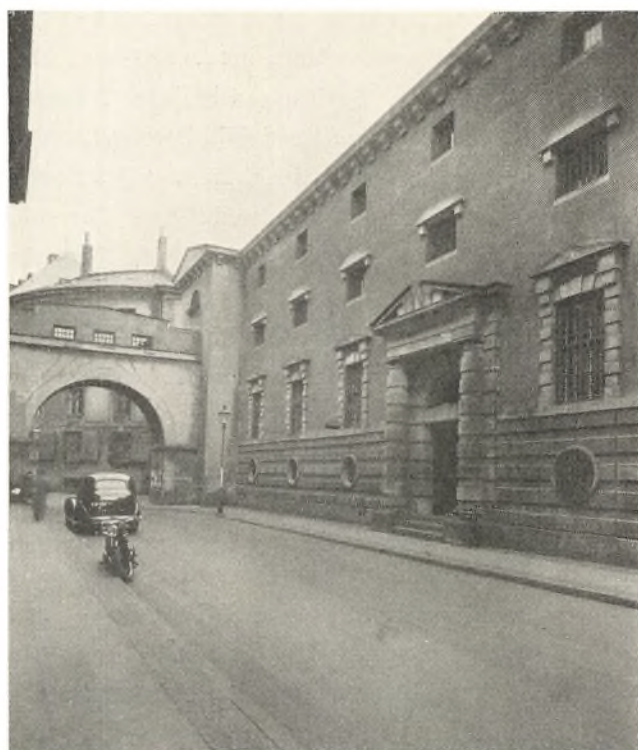
For Bevaringen af de mange gamle Borgerhuse i den indre By maa det ønskes, at de i størst mulig Udstrækning kan saneres, men i øvrigt fortsat anvendes

til det, som de fra første Færd er bestemt for, Beboelse. Der er Vidnesbyrd nok om, at mange Ejere føler sig stolte over deres gamle Huse. I visse Kvarterer som Nyhavn mærkes en Tilbøjelighed til at indrette de smalle Lejehuse til Enfamiljehuse for Velhavere. Det kræver dog en lovlig indgribende Sanering, og er sædvanligvis ogsaa en meget dyr Spøg. Et forbilledligt Eksempel paa en lemfædig Sanering er Kunsthistorikeren Harald Langbergs Istandsættelse af Ejendommen Graabrødretorv 3, hvor Digteren Joh. Herman Wessel en Overgang boede. Hans Stuer er indrettet som Mindestuer og offentligt tilgængelige. Men denne Sanering har kun kunnet gennemføres ved ret betydelig offentlig Støtte. Bevaringen af de karakteristiske gamle Kvarterer i vor By vil i det lange Løb utvivlsomt kræve økonomiske Ofre fra Stat og Kommune, baade Skattelettelser, Nedsættelse af Ejendomsskylden, og ogsaa direkte Tilskud. Der er imidlertid god Grund til at forsøge paa at tilrettelægge visse samlede Saneringer efter forretningsmæssige Principper i Lighed med, hvad der med forholdsvis beskedne Ofre er gennemført i Stockholms gamle Bydel »mellem Broerne«. Vi ved, at Bevaringsbestrebelse møder Sympati hos en meget stor Del af Befolkningen, og for København som Turistby er det væsentligst, at den bærer Præget af sine mange Aarhundreders Historie til Skue paa saa køn og interessant Maade som muligt.

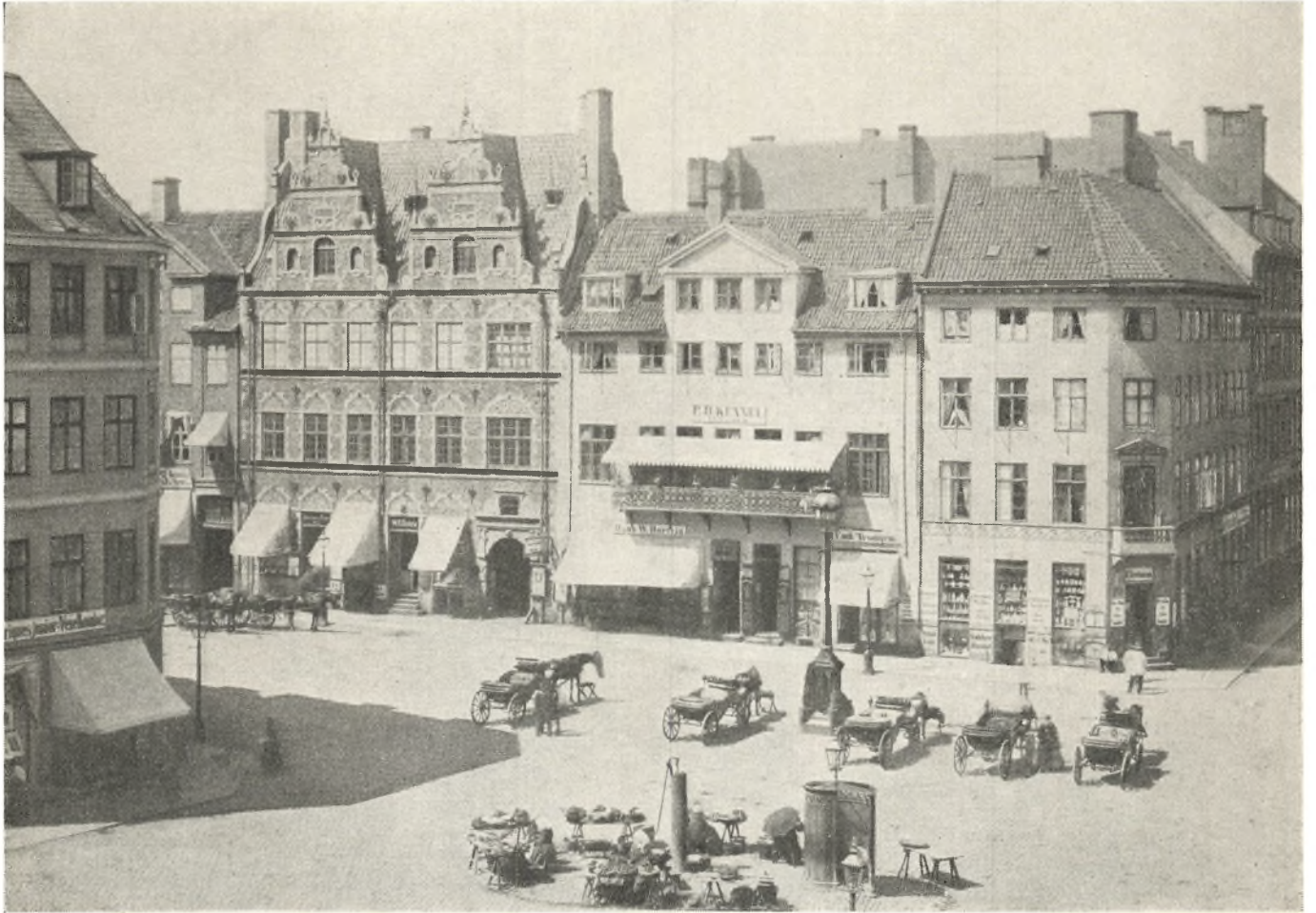
POUL NØRLUND

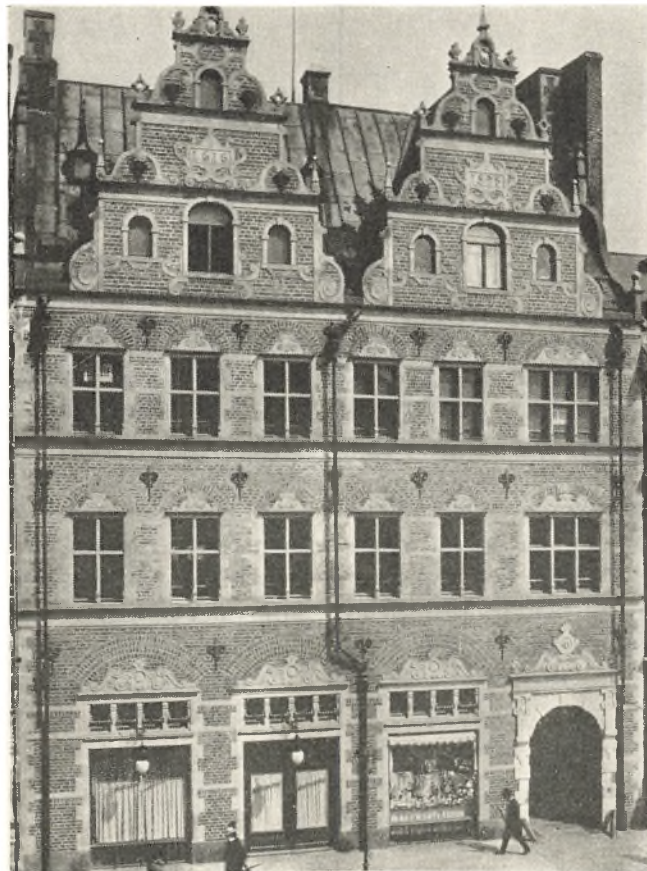
Arresthuset ved Domhuset, Façade mod Slutterigade. Omdannet 1896 af P. L. Fenger.

Samme Façade, af Kaj Gottlob ført tilbage til sit oprindelige Udseende, efter C. F. Hansens Tegninger.

Amagertorv før Storkespringvandets Tid og før Borgmestergaardens Restaurering.

Amagertorv, den gamle Borgmestergaard fra 1616. Restaureret og forneden omdannet i 1898.

Pejsestue i moderne københavnsk Hjem.

KØBENHAVNSKE HJEM

OMKRING AAR 1940

Af Magister EDWARD C. J. WOLF

At beskrive københavnske Hjem omkring 1940 som noget ensartet, et Udtryk for en Stil om man vil, er faktisk en Umulighed. Det rette Perspektiv mangler, Tingene er endnu ikke kommet tilstrækkeligt paa Afstand. For mangeartede, for nære Ting trænger sig paa og forvirrer ens Vision. Egentlig burde man vente et halvt Aarhundrede. Eet kan man imidlertid gøre: forsøge at danne sig et vist Skøn over de Ideer, der har inspireret Hjemmenes Indretning i vor Tid. Her synes mig to Retninger at gøre sig gældende. Den ene har sin Rod i og bygger videre paa Funktionalismen, forædler den saa at sige. Den anden Retning tør man maaske benævne »Hyggebevægelsen«. Lad mig begynde med Funktionalismen. Om man spørger, hvad der er moderne i vor Tid, saa er det afgjort Funktionalismen. For at forstaa denne maa man først se paa Arkitekturen, eller

rettere gaa bag om den og søge det, der finder Udtryk i det samfundsmæssige, i det økonomiske og sociale Liv. Man maa se paa Menneskets Arbejdsliv i vor Tid og derigennem naa til en Forstaaelse af, hvorfor og hvordan Boligforholdene ændres. Mere og mere koncentrerer Byen i Forretninger, Kontorer, Fabrikker; herfra udstraaer Boligstrøg. Det er disse Ting, det er det sociale Liv, der har skabt Funktionalismen. Bag ved Skyskraberne, de lange Rækker af ensartede Boligkomplekser, Lejekasernerne og Enfamiliehusene, staar der et samfundsmæssigt et økonomisk Krav. Maalet har været at skabe en Bygning, der i eet og alt svarer til sit Formaal. Ejendommeligt er det at se, hvorledes — i hvert Fald i de bedste Tilfælde — Enkelthuset bliver præget af de nye Ideer. Det skal tilpasses den omgivende Natur, saa der opstaar et virkningsfuldt Sammenspil, og

Opholdsstue i moderne københavnsk Hjem. Skrivebordet udført af Snedkermester Jacob Kjær efter Tegning af Arkitekt Mogens Holst. Skrivebordsstolen udført af Snedkermester Rudolf Rasmussen efter Tegning af Arkitekt Kaare Klint. Den lille Lænestol udført af Snedkermester Jacob Kjær efter Tegning af Arkitekt Flemming Lassen. Stolen med Rørflætning udført af Snedkermester Rudolf Rasmussen efter engelsk Model, opmaalt af Arkitekt Kaare Klint.

derfor faar man f. Eks. i velstaaende Folks Huse Terrasseanlæg, udvendige Trapper, forskydelige Glasvægge, flade Tage, Balkoner etc. Naturen ligefrem inddrages i Huset. Ude og inde bliver eet, og denne særlige moderne Rumførelse er overordentlig interessant, idet det ideelle Rum ikke mere er en lukket Stue med fire Vægge om, men et Rum, der staar i levende Rapport til den omgivende Verden paa samme Maade som Mennesket selv. En anden meget vigtig Faktor er, hvad man maaske kunde kalde den hus-økonomiske, og den gælder baade for den lille Lejlighed og den velhavende Husejers Villa: Vi har ikke mere en Stab af Tyende; og selv om man havde Raad til at have det, saa er Arbejdsmarkedet som blæst for den Kategori, der hedder Hushjælp. Altsaa er det Husmoderen selv, der maa tage fat alene, og derved bliver arbejdsbesparende Indretninger en Nødvendighed, og Køkkenet maaske det vigtigste Rum i Huset.

Og som Boligen, saa Møblerne. Funktionalismen har her affødt en Fjernelse af Detailler og dekorative Elementer. Møblerne er blevet puritanske, uden Krimskrams og svungne Linier, det brugsmæssige bliver bestemmende for Udformningen, og man kommer ind paa at fremhæve Materialets Stofvirkning ved Anvendelse af Celluloselak i Stedet for Politur. I Formen skal Møblerne være nemme at flytte,

nemme at tørre af, der skal være det Antal Møbler, der er Brug for, ikke flere, og hvert enkelt Møbel skal i sin Udformning svare til Hensigten. I Forbindelse med den allerede nævnte Strengthed og Enkelthed udtalte Arkitekt Kaare Klint i et Fødselsdagsinterview bl. a.: »Den moderne Trang til Forenkling opfatter jeg ikke saa meget som et vist æstetisk Ønske, men som en ubevidst social Fordring. Saadan har jeg det i hvert Fald. Hvis jeg bevidst foretrækker den enkle Form for den rigere og mere komplicerede, maatte det være ensbetydende med, at jeg ikke brød mig om Rokoko. Imidlertid bryder jeg mig om Barok og Rokoko Møbler, men har samtidig en Fornemmelse af det vanskelige i at bygge videre paa denne Tradition, saa jeg kan ikke se rettere, end at det maa være stærkere sociale Kræfter, der bestemmer mit Arbejde. Det kan heller ikke bestrides, at Funktionalismen har ydet en stor Indsats i social Retning.« Men selv en saa naturlig Ting har dog skabt Mode. I Slutningen af 1920'erne, omkring 1930, opstaar der inden for Boligarkitekturen en Slags Kubisme i nær Tilknytning til den Kunstretning, der bærer samme Navn, og som den har en særlig Drejning mod det primitive. Man kan opfatte det som en Reaktion mod det alt for kultiverede. Huset bygges op ligesom af Klodser i geometriske Former. Ingen graciøst svung-

Kommode og Spejl i Ahorn, udført af Snedkermester A. J. Iversen efter Tegning af Arkitekt Professor Kaj Gottlob.

Chatol og Stol i poleret Rio Palisander. Skriveklappen beklædt med naturel Oksehud, Stolen betrukket med samme Materiale. Udført af Snedkermester Jacob Kjær efter Tegning af Arkitekt Tyge Hvass. 1940.

Skænk i bejstet Nød, udført af Snedkermester Thorald Madsen efter Tegning af Arkitekt Peter Hvidt.

Kombineret Opholdsstue- og Studereværelse. Møblerne udført af Snedkermester Gustav Bertelsen efter Tegning af Arkitekterne Tove og Edvard Kindt-Larsen.

Skænk udført i »Padduc«. Pladen blaa Isolette. Forkant med 4 Udræk i mat Nikkel, Vinklen forchromet Metal. Flyttelige Udræk i alle øvrige Rum. 2 Skuffer inddelt til Sølotøj. Udført af Snedkermester Peter Petersen efter Tegning af Arkitekt Fritz Schlegel.

Spisestuestol i Cuba Mahogni, udført af Snedkermester Rudolf Rasmussen efter Tegning af Arkitekt Kaare Klint.

ne Armlæn mere, ingen fint tilspidsede Stoleben, og Funktionalismens særlige Farveskala — de ganske lyse Pastelfarver — afløses af en Farveskala hentet direkte fra afrikansk Kunst: sort og hvidt, negerbrunt, klart gult og smudsig rødbrunt. Al Ornamentik er forsvundet og erstattes af Stoffets egen Virkning.

Dette Kubisme-Sværmeri førte direkte til den Moderetning, vi kalder for Funkis, og som gør de geometriske Former til et rent Dekorationselement, en Ornamentik af Linier og Cirkler kombineret af stærke Farvekontraster som rødt og sort eller gult og sort. Funkis er altsaa noget væsensforskelligt fra Funktionalisme, idet Funktionalismen i sin Bestræbelse efter rationelle og konstruktive Former sædvanligvis er naaet frem til det lette og smukke. Det, der er sket her, er, at man har forsøgt at blødgøre den Stivhed, der var over de første enkle Møbler. Medens man oprindeligt kun havde afrundede Kanter og Hjørner til at formidle de første, puritansk prægede Ting med, er der nu for Møblernes Vedkommende kommet en blødere Formgivning; Møblerne har faaet mere svungne Former, og man har forsøgt sig med en beskeden Profilerung, begge Dele i Pagt med de brugsmæssige Hensyn. De samme Faser gør sig gældende for de moderne fabriksfremstillede Møblers Vedkommende, idet disse saa nogenlunde er fulgt med i denne Udvikling.

Og hvad er nu det egentlige Resultat af alt dette? Vore Hjem er blevet enklere, og paa en ejendommelig Maade hænger dette sammen med vore Fordringers Stigen. Naar vi kommer fra Dagens Arbejde, vil vi ikke tvinges til at sidde paa ubekvemme og salonagtige Stole, vi vil kunne slappe af, og det Møbel, i hvilket denne Afslappelse foregaar, maa da i sin Form svare til vort Krav.

I 1937 skrev Poul H. Mørch i Hans Rabéns »Det moderna Hemmet« Afsnittet om Danmark og de senere Aars Udvikling i dansk Møbelkunst følgende:

»Hvad der i særlig Grad karakteriserer Møbelkunsten fra disse Aar, er et Præg af den radikale Maade, hvorpaa de enkelte Møbeltyper er taget op til rationel Behandling. Det er Møblet som udpræget Brugs-genstand, der interesserer i første Række. De enkelte Møbblers Brugskrav analyseres til de mindste Detaljer, saaledes at alle Dimensioner først og fremmest bliver absolut brugsmæssigt bestemt. En anden Side af Møblernes Hensigtsmæssighed tages stærkt i Betragtning: Typernes Størrelse i Relation til de Boliger, hvori de skal anvendes. Dette gælder saavel Opbevaringsmøbler som Hvilemøbler. I Formgivningen medfører disse strenge Funktionskrav i Begyndelsen en vis Ufrihed, som imidlertid nu synes at være overvundet, efter at den saglige Omdannelsesproces er ved at være lykkelig gennemført.« — I Siddemøblerne er det, som om man kan spore en Udløsning for Trangen til at arbejde med friere Former. Dette gælder særlig Lænestolene — de egentlige Hvilemøbler. Siddemøblerne har været dyrket som særligt Speciale, idet hver Kategori har været behandlet som særlig

Polstret Lænestol, udført af Snedkermester Jacob Kjær efter Tegning af Arkitekt Tyge Hvass. Betrækket udført af Karen Warming.

Møbeltype: Arbejdsstol, Spisestol, Lænestol og egentlig Hvilestol (Sovestol), samt Sofa og Bænk. I Mønster- og Farvevalget til disse Møblers Betrækstoffer har yderligere ligget et dekorativt Element, som har været stærkt udnyttet.

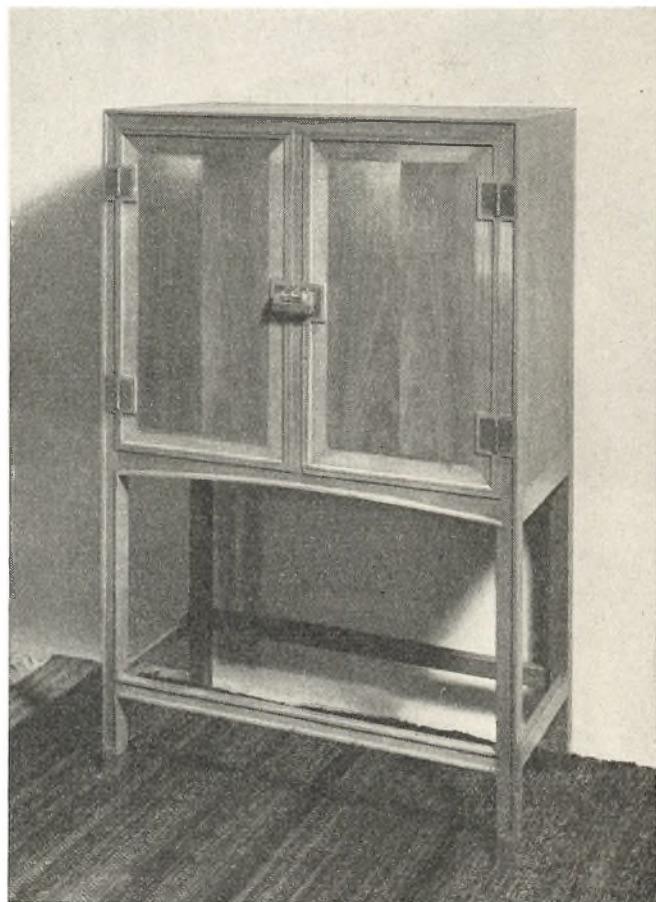
Selv om Interessen i saa høj Grad har været samlet om de enkelte Møbler som Typer, har man dog ikke glemt Sæmmenspillet mellem disse i Interiøret — Boligen. Netop Møbleringen har været omfattet med største Opmærksomhed, og navnlig de ændrede Forudsætninger for denne, som Tiden har medført. De enkelte Møblers neutrale Udformning har muliggjort, at man kan anskaffe og anvende dem frit efter Plads og Behov uden Hensyn til, om de er beregnet til at passe sammen. »Møblelementet« interesserer ikke mere. Et andet typisk Træk er den specielle Spisestues Afskaffelse i det almindelige Borgerhjem til Fordel for Opholdsstuen, som anvendes baade til Spising og Ophold. Eventuelt indrettes i denne en særlig »Spisekrog«. Her er vore Arkitekter gaaet i Spidsen, og Møbler og Indendørsdekoration er blevet uløseligt knyttet til det arkitektoniske Hele.

Blandt de af Arkitekter tegnede Møbler kan man tydeligt skelne to Retninger: de, der i Tilslutning til Kaare Klint søger deres Inspiration og Forbilleder i ældre Tidens Kunst, særlig engelsk Møbelkunst, repræsenteret ved saadanne Navne som Chippendale, Hepplewhite og Sheraton, og de, der forsøger den frie Komposition ud fra brugsmæssige og erfaringsmæssige Hensyn.

Men Reaktionen mod Funktionalismen, mod det sunde, det saglige og det demokratiske, er imidlertid

Anrettermøbel i Mahogni, udført af Snedkermester Niels Vodder efter Tegning af Arkitekt Finn Juhl.

Tobaksskab i Cuba Mahogni, udført af Snedkermester I. Christiansen efter Tegning af Arkitekt Børge Mogensen.

ikke udeblevet. Helt uden for Udviklingen staar saaledes de utallige Møbelfabrikantfrembringelser, som stadig florerer i allehaande Afskygninger af ældre Tidens Møbeltyper og i diverse Materialebehandlinger. Konsekvensen er blevet en nyromantisk Skifting inden for Stilarternes talrige Familie, et hæsligt rynket og blakket Gammelmandsbarn, Pseudo-renaisancen eller »Krostilen«.

Rundt omkring i Danmark har der rejst sig sælsomme Bygninger, der under en Kros beskedne Navn søger at besnære den trætte Vandringsmand og tørstige Bilist med Løftet om varmt og koldt Vand plus Øl, — dersom da ikke Rationen er opbrugt, og Vandet kun varmt i Henhold til Inskriptionen paa den tidligere dertil indrettede Hane — i stilrene Omgivelser. »Hvor maa det være yndigt at bo saadan,« siger den svage Sjæl af Han- eller Hunkøn. Resultatet: I Københavns umiddelbare Omegn har der i Slutningen af 30erne og Begyndelsen af 40erne rejst sig »Vaaning« — for saadan maa man kalde dem — i Anglo-dansk-Kro-Lade-Stil med gotiske malede, i hvert Fald blyndfattede, Glasruder, romanske Indgangsdøre, Renaissance-Piller og Viftepalmer i Vinterhaven.

Og nu Møblerne i slige Hjem? Antikvitetsraseriet har i den sidste halve Snes Aar floreret som ingen-sinde, og Priserne er naaet op i det helt latterlige. Men dersom man nu ikke har Raad til at gaa paa Auktioner eller frekventere Antikvitetshandlernes

Spisestue i moderne københavnsk Hjem med Vægdekorationer af Maleren H. O. Bøggild-Andersen.

Butikker, saa er man dog ikke udelukket fra at faa Andel i slige Kulturmanifestationer. Foran mig ligger en Avis fra den 26. August 1942, hvori der reklameres med »Renaissance-Spisestue. Luksus, uhyre kostbar Spisestue, sælges for kun 3300 Kr., gammel Slotsmodel, forarbejdet af massivt Mosegetræ med pragtfulde, store, meget dybe, haandudskaarne Figurstammer og Figurfyldinger, forestillende gamle, historiske Sagn. Alene Billedskærerarbejdet er et Kunstværk af Rang. Stor, fornem 3-Dørs Skænk med kolossalt store Figurfyldinger, store, afskaarne Hjørner, hvert af Hjørnerne 2 store, kolossale Figurstammer med nedadløbende, slyngede Reliefstykker, haandsmedede, hammerslaaede Jernbeslag overalt. Stort, beundringsværdigt Skab med 3 store Figurstammer og Fyldinger, ellers nøjagtigt som omskrevne Skab. Bedaarende 2-Dørs Anretterskab, Sølvtojsskuffe, Figurstammer og Figurfyldinger pragtfuldt Kuglebord, hollandsk Udtræk til 20 Personer, straalendelt Bordplade, 6 højryggede, haandudskaarne Rosenborg-Stole med Figurmotiver, betrukket med bourgognefarvet Crèmer-Plys.« Tilfredsstillende imidlertid ikke Deres kræsne Smag, vil De mod passende Udbetaling kunne faa en »Eg Barok-Renaissance Spisestue, patineret i den rigtige varme Moseegfarve, som man ser det paa de gamle Slotte, svære massive slyngede Søjler, haandkrøppede Lister paa alle Dørene, 1 pragtfuld Skænk, 1 fornemt Dækketøjsskab, 1 Anretterkiste, 1 stort Spisebord med hollandsk Udtræk og 4 massive slyngede Søjleben, 6 højryggede Rosenborg-Stole, betrukket med kostbart

Klæde i dyb Rustfarve, der staar pragtfuldt til den skønne Moseeg, og paasat med patinerede Søm. Møblementet er saa *enestaaende smukt, at det fortjener at ses*, og sælges meget billigt. Vi aabner gerne en Konto for Dem —«, eller maaske vil De supplere dette med »Renaissance-Chippendale, meget stor Skænkespisestue (egen gedigen Model)« eventuelt fremhævet med Møbler i »Renaissance, herskabelig patineret Moseeg med historiske, haandskaarne Billedmotiver fra Danmarkshistorien — Valdemar og Tovellilles Færden paa Gaasetaarnet (Vordingborg).« Bliver hele Møblementer af denne Art for meget, kan De erhverve en »Kuriositet — morsom Renaissance Sofa, bygget af gamle, udskaarne Kirkestole med Englehoveder og Inskriptioner, er betrukket med smuk, sribet, kulørt Olmerdug, og Træet har den gamle, ægte Patina«, eller i Henhold til Avertissement fra det Herrens Aar 1946, en »Himmelseng, bedaaende, bred nok til 2, raffineret til 1, enestaaende skøn, patineret og dekoreret med Rosenranker og smaa, søde Engle.«

Og her staar altsaa Kampen mellem Fremskridt og Reaktion, mellem den tidsbevidste Arkitekt og Haandværkeren paa den ene Side, Møbelfabrikant og virkelighedssky Kunde paa den anden. De københavnske Hjem af 1940 frembyder alt for ofte en slig Slagmark — og dog tyder alt paa, at Funktionalismen, trods Feltraabet: »Vi har stadig Renaissance«, vil blive Dagens — og Fremtidens — Sejrherre, det sande Udtryk for vor Tid.

EDWARD J. C. WOLF

Udsigt over Dosseringen mod Nørrebro. Efter Maleri af C. Købke. 1838. Kunstmuseet.

BYENS GRØNNE OMRAADER

Af Havearkitekt, Lektor ved Kunstakademiet C. TH. SØRENSEN

I Udstillingsaaret 1888 brugte Staden København ca. 33.000 Kr. til Parker og Plantninger i det hele taget, det var 11 Øre for hver af Byens ca. 300.000 Indbyggere. Nu er der 700.000 Mennesker, og der bruges om ved 2 Millioner Kroner til Parkerne, omtrent 285 Øre for hver. Den totale Udgift er tresindstyve Gange saa stor, Udgiften pr. Indbygger er vokset 26 Gange. Det er en Udvikling, som næppe mange Borgerrepræsentanter kunde forudse, men en Storby er en saa vanskelig Indretning, at Byens Parkforhold trods denne forbløffende Vækst i Udgifter til saa meget større Omraader sikkert var bedre dengang end nu.

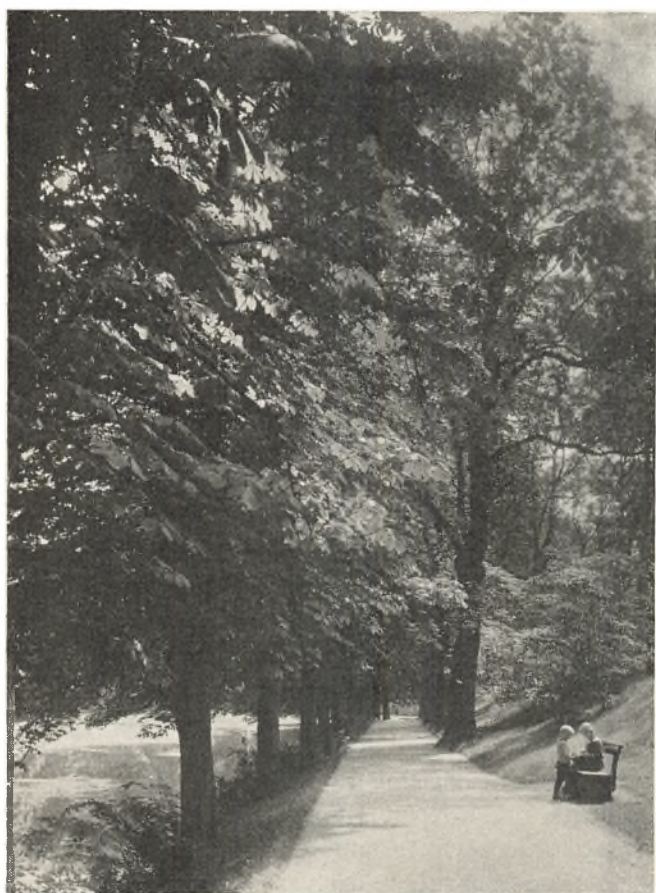
Det var let at overse de grønne Omraader. I selve København var Kongens Have ved Rosenborg Slot mest betydningsfuld, men det var saadan set ikke Byens Have. Her var dengang et fint Slotsgartneri med mange Drivhuse, det fineste i Landet. Intet Sted kunde en ung Gartner faa bedre Uddannelse end paa den kongelige Gartnerlæreanstalt. Ude paa Frede-

riksberg laa Frederiksberg Have med Søndermarken, ogsaa tilgængelig som Kongens Have, men for Datiden vel lige saa fjerne som Klampenborg Dyrehave nu.

Men der var lige sket en hel Del som vedrørte selve Byen. 1867 var det vedtaget at opgive den gamle Befæstning, Kommunen fik Arealet overdraget i 1870, og to Aar efter begyndte man at sløjfe Voldene, der gik fra Kalvebod Strand mod Syd til Kastellet i Nord. Allerede i 1843 var Tivoli dog blevet indrettet, og den ny botaniske Have blev anlagt i Aarene 1871 til 1874. Den kongelige Haveinspektør H. Flindt havde tegnet den, og Brygger J. C. Jacobsen var Arkitekt for de imponerende Drivhuse. Flindt tegnede ogsaa Ørstedsparken, der blev færdig i 1879. Det er ikke svært at se, hvor Flindt har sine Idealer fra. Netop i Tresserne arbejdede den ofte omtalte Præfekt Hausmann med den storstilede Omformning af Paris, og derunder hørte store Parkanlæg, der var saa kostbare, at man fristes til at sammenligne dem med Versailles. Haus-

Kort over København fra 1880. Geodætisk Institut. Eneret.

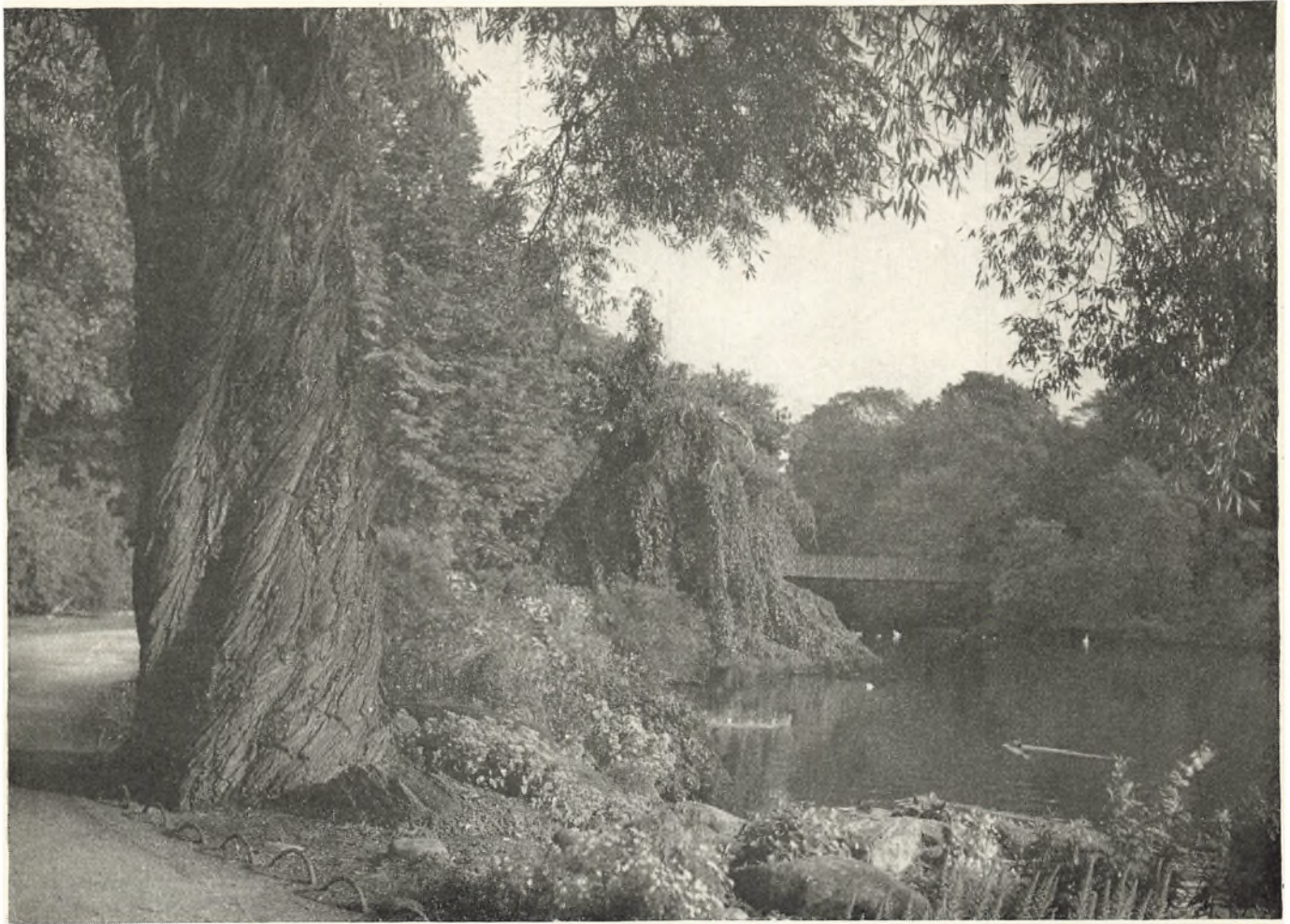
Kastanieallé paa Smedelinien.

mann havde som Leder af Paris' Parker placeret en Vej- og Broingeniør, A. Alphand, der igen som Medarbejdere havde Havearkitekt Barillet-Deschamps, »Jardinier en chef de la Ville de Paris«, og Havearkitekt Varé, der var Overgartner i Boulogneskoven.

Om disse store Arbejder udgav Alphand et tungt og pragtfuldt Værk, »Les Promenades de Paris«, som Flindt ejede og tydeligvis har lært af, hans Kurveplaner til Botanisk Have og Ørstedsparken er næsten lige saa fint tegnede som Franskmandenes Arbejder.

Syd for Ørstedsparken laa den lille, nu forsvundne Aborrepark, og Nord for Botanisk Have Østre Anlæg, som i 1876—77 anlagdes af Ove Hæg-Hansen. Det gamle Voldterræn dannede altsaa dengang et helt Baand af Parker, et Parksystem, som det hedder med et nyt Ord. Kun beklageligt, at det er afbrudt med Kvarteret om Grønttorvet.

Der gaar nu temmelig lang Tid, før der sker noget med Nyanlæg af grønne Omraader, vi kommer godt ind i det nye Aarhundrede. E. Erstad-Jørgensen faar om ved 1908 to smaa Opgaver. Dels tegner han Anlægget om »Hesten« paa Kongens Nytorv, og dels planlægger han en lille Park Syd for Assistens Kirkegaard, »Haveanlæg ved Hans Tausensgade«. Her er det maaske første Gang, man søger at forme en Brugspark, et Sted der byder Børnene saa gode Lege-

Fra Ørstedsparken.

S. W. fot.

muligheder, som de nu kan skaffes i en stor By. Samtidig tegner Stadsgartner V. Fabricius Hansen Haveanlægget ved det udvidede Glyptotek.

Den store Begivenhed er dog Anlæggelsen af Fælledparken. Allerede i 1905 blev der udskrevet en stor Konkurrence om Planer til Parkanlæg paa de store Fællede mellem Blegdamsvej, Jagtvej og Nørre Alle. Der indkom mange gode Forslag, noget ensartede for de bedstes Vedkommende, stærkt tidsbestemte, Udtryk for den tyske Skoles Idealer. Af en eller anden Grund blev Arbejdet ikke overdraget en af Præmievinderne, men derimod Landskabsgartner Edvard Glæsel, som havde været Dommer ved Konkurrencen. Fælledparken er naturligvis et værdifuldt rekreativt Omraade, men det er ikke værdifuld Havekunst. Den er formet efter en Skabelon, der er brugt i Tusindvis af Tilfælde Jorden over. Glæsels sirlige Gangkurver holdt ikke til Brugen, Stier dannedes tværs over de store Grønninger, hvor Færdselen havde sit naturlige Forløb, saaledes at Parken nu har to Hold Gange, Livets og Landskabsgartnerens. En stor bred Vej, der var beregnet til Promenadekørsel, er helt urimelig, men det var vel næppe at forudse i 1908, at den fine Ekvipages Tid saa hurtigt skulde være forbi.

Lersøparken, der strækker sig som en stor, faldende Slette Sydøst for Bispebjerg Hospital, aabnedes i 1911. Den var formet af Stadsgartneren, som ogsaa

Kaj Nielsens »Eva med Æblet« i Enghaveparken.

Anlægget omkring Hesten paa Kongens Nytorv.

stod for den Regulering af Kastelets Volde og Plantninger med det tilstødende Langelinieanlæg, der var færdig i 1918.

Under forrige Verdenskrig tog man fat paa et andet stort Parkarbejde, Regulering og Istandsættelse af Christianshavns Volde, som stod paa i mange Aar. Arbejdet, som afsluttedes i 1927, iværksattes væsentlig ved privat Initiativ. Grosserer Chr. Holm, der var Formand for Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, gik med stor Iver ind for Sagen, dannede en særlig »Voldkomité«, skaffede Penge og fik E. Erstad-Jørgensen til at forestaa Arbejdet. Det er dog for den sidste Dels Vedkommende ledet af Stadsgartner V. Fabricius Hansen. Opgaven blev løst paa en helt anden Maade, end da Flindt anlagde Ørstedsparken, nu saa man det skønne i Fæstningsanlæggets fine og præcise Jordformer og trak disse op igen. Samtidig blev der dog indrettet gode Legepladser, yndig er Soppepladsen lige Nord for Torvegade.

I 1926 aabnes to smaa Anlæg, der ogsaa skyldes den daværende Stadsgartner, nemlig Kildevældsparken ved Vognmandsmarken og Classens Have paa Østerbro. Denne sidste er interessant, fordi det i Virkeligheden »kun« er et Gaardanlæg i en vældig trefløjet Karré, der aabner sig mod Sydøst. Det giver nogle fine, kunstneriske Muligheder, men de synes

ikke udnyttede helt i den landskabelige Form, Haven har faaet.

I de følgende Aar til 1929 foretages der et stort Reguleringsarbejde ved Søerne under Stadsarkitekt Poul Holsøes Ledelse. Det gav saadan set ikke nogen Forøgelse af Byens Parkareal, men Grunden blev lagt til Genskabelse af den Skønhed, som gik tabt med de store, gamle Træers Bortdøen. Desværre foretages der stadig Angreb mod Søernes store og klare Form, hvert tiende Aar dukker der Planer op om en »landskabelig« Udformning. Man skulde dog tro, at Erfaringerne Ørstedsparken-Christianshavns Vold skulde advare imod at forfuske dette grandiose Byelement. Samtidig planlagde Poul Holsøe Enghaveparken ude paa Vesterbro. Det er maaske Københavns bedste Parkanlæg, en Brugspark, der byder de Besøgende overordentlig meget i Forhold til Arealet. Her er store og gode Legepladser, Musiktribune, interessante Blomsterplantninger og mange Siddepladser. Det hele har en klar Form i en Ramme af Elmealleer. Nørreparken ved Stefansgade er fra samme Tid, tegnet af V. Fabricius Hansen, den har de samme gode Egenskaber, men er i endnu højere Grad bestemt som Legeplads. En tredje Park af denne Type er Sundby Torv, som Steen Eiler Rasmussen projekterede i 1934.

Luftfoto af Fælledparken.

I Tredivernes Begyndelse tog Stadsgartneren fat paa et Anlæg, Grøndalsparken, der som et langt, tyndt Bælte strækker sig gennem Byens vestlige Del, fra Borups Allé til Damhussøen, og derfra videre

langs Harrestrup Aa. Den smalle, navnløse Park mellem Roskildevej og Jernbanen er et af de bedste Anlæg, Byen ejer. Det gaar nu stærkt med nye Parker, Amager Strandpark i 1934, Brønshøjparken 1936,

Legende Børn i Fælledparken.

Folketiv i Fælledparken.

Christianshavn Vold, Soppepladsen ved Torvegade.

Valbyparken 1939, Sundbyparken 1940, foruden mange andre mindre Anlæg. Fra de allerseneste Aar er den store Park i Utterslev Mose særlig bemærkelsesværdig. Siden 1936 har Jacob Bergmann været Stadsgartner og som saadan forestaaet Udformningen

Legende Børn i Vigerslevparken.

af det nye. Alt i alt omfatter Stadens Parkarealer nu mere end 700 ha.

Men der er meget andet end de egentlige Parker. Det er for det første mange Idrætsparker, Boldbaner og Legepladser. Der er Skolehaver, og der er Tilløb til permanente Kolonihaver.

Anlæg ved nyt og nyere Boligbyggeri spiller en stor Rolle, som ikke her kan belyses med Tal. Der kræves nu Plads mellem Husene, vi vil ikke igen bygge Kvarterer som »Broerne«. I det store, nye Kvarter Syd og Øst for Bispebjerg Kirkegaard er der rig Lejlighed til at studere, hvad der kan komme ud af de til Bygningerne hørende ubebyggede Arealer. Ældre Kvarterer som Genforeningspladsen og Classens Have er dog sikkert bedre disponerede end de nyere Kvarterer, der opdeles for stærkt.

I vor Dage breder Københavnernes Friluftsliv sig langt ud over selve Byens Parker. De finder Vej til Strande og Skove mod Syd og Nord. Dyrehaven først og fremmest, Anlæggene ved Klampenborg, Springforbi og videre mod Nord, Hareskovene og de store Søer mod Nordøst trækker baade Sogn og Hellig store Menneskestrømme til sig. Derfor er der ikke alene grønne Omraader i Byen, men der er grønne Omraader i Københavnseggen. Efter en Plan, som det saakaldte Egnspanudvalg publicerede i 1936 ved Stadsingeniør Olaf Forchammer, er der et storartet Arbej-

Parti fra Utterslev Mose.

de i Gang, som gaar ud paa to Ting, dels at sikre Fredning af de Omraader, der er særlig skønne eller særlig egnede til rekreative Formaal, og dels at gennemføre særlige Stianlæg for Fodgængere og Cyklister ud til disse Omraader. Arbejdet ledes af et Udvalg bestaaende af Højesteretsdommer G. Lett, den Kommitterede Kai Hendriksen og Stadsingeniør Olaf Forchhammer. Civilingeniør C. Blixencrone-Møller har ledet det daglige Arbejde. Disse Stianlæg, der har en samlet Længde af ca. 80 km, er et mærkelig fint og man kan sige overordentlig effektivt Parkanlæg. Maaske er Stierne her og der lidt haarde i sig selv og haarde ved Landskabet, det ses, at de er formede af Ingeniører og ikke af Landskabsgartnere, men det betyder ikke saa meget, de vil nok vokse til med Græs og vilde Planter, saaledes at de i Løbet af nogle Aar bliver Stier mere end Veje. De er der, de ligger rigtigt og fører ud til Skønhed og Fred. Men det er i denne Forbindelse fristende at fremføre en Beklagelse af, at den beundringsværdige Ting, der her er skabt, ikke er sikret en fremtidig Pleje og Udbygning. Naar Arbejdet snart er helt færdigt, opløses »det grønne Udvalg«, og Stierne overgaar til de respektive Kommuner, hvilket uundgaeligt vil medføre en uensartet Behandling. En dygtig og beskednen Mand burde sættes paa den Opgave at pleje og

passer denne sære Park, der er en hel Del mere end Cykle- og Gangstier »i egen Tracé«. Der er mange smaa Arealer at se efter, mange Muligheder for Opelskning af Plantninger og meget, meget andet. Og

Svaner i Utterslev Mose, ud for Raadvadsvej.

Fra Nørrebroparken, Soppedammen.

Fra Classens Have.

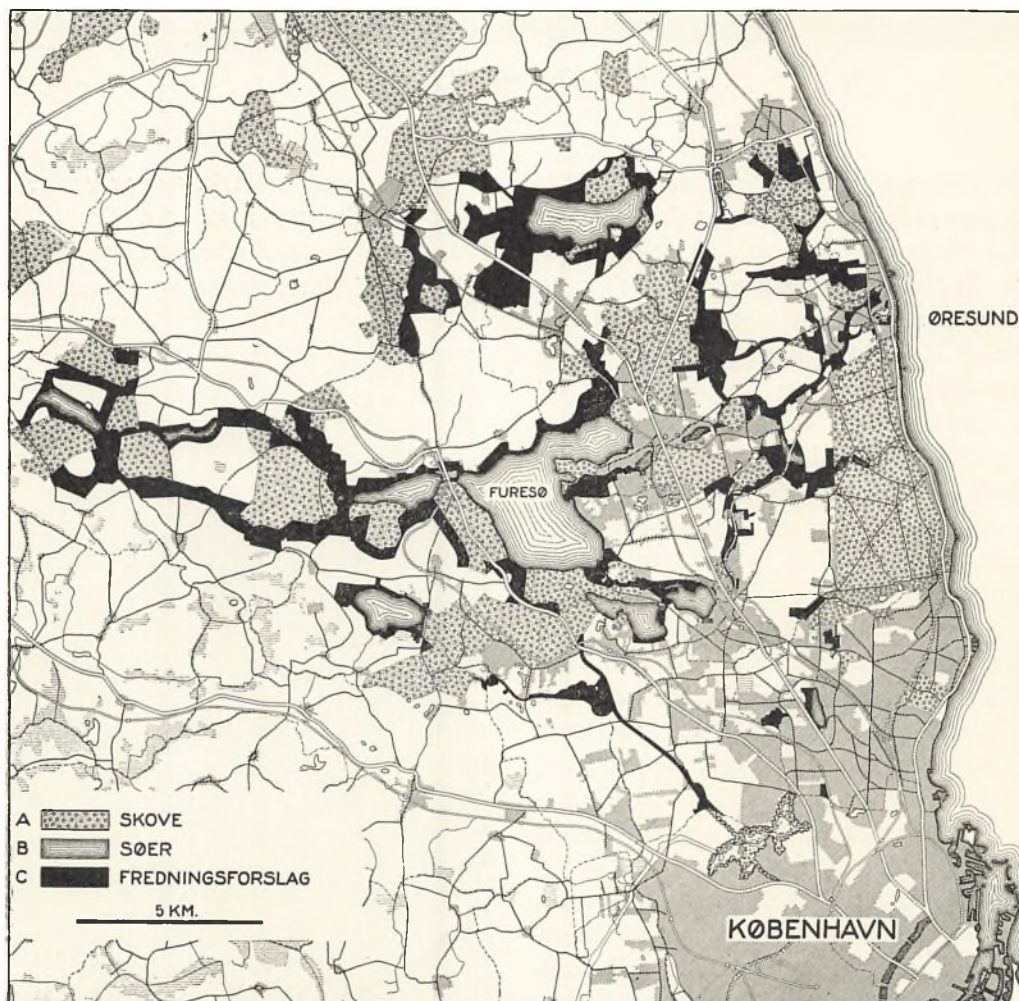
en Ordning behøvede ikke at medføre nogen som helst Merudgift.

Alt i alt kan København vel være sit Parkvæsen bekendt, men naturligvis kan det blive bedre. I første Række synes Forbedring af Børns Legemuligheder at trænge sig paa, og maaske savnes der lidt mere interessante Haver, Anlæg til Forevisning og For-

søg, flere permanente Kolonihaver og Skolehaver.

Og endelig vover jeg spagfærdigt og med meget lav Stemme at minde om, at Haver ikke alene er rekreative Arealer, saa og saa mange ha pr. tusind Indbyggere, skaarne efter en Gang vedtagne Skabeloner; Haven *kan* ogsaa være et Kunstværk, men hvor er det en sjælden Foreteelse.

C. TH. SØRENSEN

Københavnsegns Fredningsplan af Civilingeniør C. Blixenkron-Møller.

FRA CHARLOTTENBORG TIL DEN FRIE Udstilling

Af Museumsinspektør AKSEL RODE

I mere end eet Aarhundrede havde danske Kunstnere været henvist til en eneste Udstilling: Charlottenborg, der var oprettet af Akademiet og stadig reelt havde været ledet derfra. Den første offentlige Kunstudstilling i Landet blev afholdt under Akademiets Protektion paa Charlottenborg i 1769, i øvrigt med det særlige Formaal at bringe den unge Christian den Syvende den hjemlige Kunsts Hyldest i Anledning af hans Tilbagekomst efter en længere Rejse udenlands.

Denne første »Lejligheds-Udstilling« affødte Tanken om en med visse Mellemløb tilbagevendende »Salon«, hvor Publikum kunde stifte Bekendtskab med de arbejdende Kunstners Værker. Akademiet vedtog, at en saadan offentlig Kunstfremvisning skulde finde Sted paa Charlottenborg hvert andet Aar, men — hvor utroligt det end lyder i vore Dage — Planen maatte henlægges af den simple Grund, at Landet ikke frembragte det saare beskedne Antal Kunstværker, der skulde til for at fylde de smaa Lokaler, som blev stillet til Raadighed for Udstillingen!

Som Følge af den ringe Kunstproduktion, der jo hovedsagelig skabtes af Akademiets Professorer, Medlemmer og Elever, blev Planerne om en fast tilbagevendende Salon henlagt og først efter ni Aars Forløb atter genoptaget af den energiske Arkitekt Harsdorff, som da var blevet Akademiets ledende Skikkelse. Det viste sig dog ogsaa denne Gang, skønt der var hengaaet saa lang Tid siden den første Udstilling, meget vanskeligt at fremskaffe det fornødne Antal Kunstværker. Kun ved at tage Kunstnernes Forarbejder, Studietegninger o.s.v. i Brug lykkedes det at stille en Udstilling paa Benene, og Forsøget opfordrede saaledes ingenlunde til en snarlig Gentaelse.

Den næste Salon blev da ogsaa først afholdt i 1794. Den blev en overraskende Succes. Efter Udstillingens Besøgstal at dømme valfartede det hele københavnske Borgerskab til Charlottenborg for at faa Lejlighed til at beundre de fremhængte Kunstværker. Adgangen maatte betales med »4 — fire — Skilling at nedlægge i en Bøsse ved Indgangen«, og et Katalog, som baade fandtes trykt paa Dansk og Fransk, kunde erhverves for een Mark. De følgende Aar gør Charlottenborg-Udstillingen til en nogenlunde fast tilbagevendende Institution, nøje forbundet med Akademiet, hvis Kasse Entréindtægten tilfaldt, og hvis Professorer tilrettelagde Udstillingen og tog Bestemmelse om, hvem der kunde deltage i Fremvisning-

gen. Denne Ordning, der gjorde den gamle kongelige Lærestanstalt i de skønne Kunster til Udstillingens absolutte Enehersker, holdt sig forbavsende længe. Der forløb næsten et halvt Aarhundrede, før det lykkedes de Kunstnere, som stod uden for Akademiet, at fremtvinge en Nyordning. Efter den bestemtes det, at den aarlige Udstilling skulde ledes af en Komité, hvis Formand valgtes af Ministeriet, og som i øvrigt skulde bestaa af tre Medlemmer valgtes af Akademiet og tre af de Kunstnere uden for dette, som i tre Aar havde udstillet paa Charlottenborg. Den ny Fundats betød naturligvis et afgørende Fremskridt for Ordningen af de hjemlige Udstillingsforhold, men Akademiet beholdt stadig en overordentlig Indflydelse, der naturligvis maatte blive af konservativ Art. Dets Professorer og Medlemmer var gerne ældre Kunstnere, der oftest saa med Ængstelse eller ligefrem Misbilligelse paa alle ungdommelige Forsøg paa at lede Kunsten ind i nye Baner.

Efter den nye Udstillingsfundats bestemtes det yderligere, at Entréindtægten og Overskudet ved Salg af Kataloger skulde indgaa i en »Udstillingsfond«, der havde til Formaal dels at understøtte trængende Kunstnere og deres Efterladte, dels at opspare Kapital til en moderne Udstillingsbygning, som kunde træde i Stedet for det gamle Slot, hvor Pladsforholdene var elendige.

Fra mange Sider havde man igennem Aarene arbejdet for, at Bygningen af et nyt Udstillingshus skulde give Anledning til en Begrænsning af Akademiets Indflydelse paa »Charlottenborg«, men Akademiets mangeaarige Direktør Arkitekt Meldahl, der var lige saa selvraadig og konservativ som den Estrup, han beundrede, fremtvang en Løsning af Problemet, som ganske vist i mange Maader gav Kunstnerne Fordele, men som samtidig bragte Udstillingen i Gæld og Afhængighedsforhold til Staten, der jo i alle Kunstspørgsmaal betragtede Akademiet som afgørende raadgivende Organ. Meldahl havde allerede i 1859 faaet til Opgave at tilrettelægge den fremtidige Bebyggelse af Gammelholm og den tidligere botaniske Have bag Charlottenborg og i Forbindelse hermed lagt Planer om en Udstillingsbygning i nøje Tilknytning til Slottet. Sammen med Billedhuggeren Professor Stein og Malerne Exner og Heinrich Hansen arbejdede han paa disse Planers Virkeliggørelse. Nogle Udkast til et nyt Udstillingshus fra forskellige Arkitekter, bl. andre Herholdt og Teoph. Hansen, blev lagt til Side som uanvendelige, og Mel-

dahls Plan, der var udarbejdet af Arkitekten Alb. Jensen, kom i Forgrunden.

I Oktober 1876 var man naaet saa langt, at Kultusminister Fischer kunde fremsætte et Lovforslag i Rigsdagen om Opførelsen af en Udstillingsbygning og bilægge Forslaget en Adresse fra 166 danske Kunstnere. Loven faldt imidlertid, og først den 24. Juli 1880 vedtoges den med visse Ændringer efter at have været fremført uden Held i 1879. Loven bestemte, at Bygningen skulde opføres paa den gamle botaniske Haves Grund umiddelbart bag Charlottenborg, at den foruden Udstillingslokaler skulde indeholde Akademiets Skulptursamling, Bibliotek og Foredragssal, og at Staten skulde give Grunden og 100.000 Kr., medens Udstillingsfonden skulde yde de 400.000 Kr., der endnu vilde medgaa til Bygningen. En væsentlig Del af dette sidste Beløb skulde afdrages igennem de kommende Aar.

Tegningerne til Udstillingsbygningen blev udført af Alb. Jensen, og den festlige Indvielse fandt Sted 1. April 1883.

Dermed havde den gamle Udstilling endelig faaet eget Hus og Pladsforhold, som svarede nogenlunde til dens Behov. Men de mange Aar, der var forløbet, før det nye Hus stod der, havde i mange Maader vendt op og ned paa Landets Kunstforhold. Fra Aar til Aar var Utilfredsheden med baade Akademiet og Charlottenborg jævnt taget til og Modsætningsforholdet imellem ældre og yngre Kunstnere tilspidset. Akademiet og Charlottenborg var kommet til at staa som Traditionens og den kunstneriske Middelmaadigheds Vogtere, udstyret med en Magt, der tillod dem at holde alle Himmelstormere nede og spærre enhver kunstnerisk Nystrømning Adgangen til Landets eneste »rigtige« Kunstudstilling.

Dansk Kunst havde stort set siden 40'erne levet ubekymret i sin egen Lilleverden, hvis Grænser oprindeligt var optrukket af N. L. Høyen. Man var sig selv nok og saa med meget ringe Forstaaelse paa de kunstneriske Bevægelser, der rørte sig i det store, uvedkommende Europa. Ganske vist havde vi en Række tysk-inspirerede Kunstnere, der som Niels Simonsen havde skaffet sig baade Navn og Indflydelse, og sikkert nok havde Carl Bloch formet sin Stil efter fremmede Forbilleder og indført Nybarokkens Idealer i Landet. Men endnu ved 70'ernes Midte stod det nationale Landskabsmaleri og Genre- og Folkelivsskildringerne i Forgrunden. De bedste af de ældre var — og heri laa maaske den største Fare for Udviklingen og den egentligste Grund til Alvoren bag de kunstpolitiske Brydninger i 70'erne og 80'erne — af deres hele Livsindstilling og Kunstopfattelse grundigt reaktionære. Skovgaard-Elever som Aagaard og la Cour stod i Modstanden imod alt nyt og fremmed Skulder ved Skulder med Kunstnere som Exner, Vermehren og Kyhn.

Det nye, der her er Tale om, var først og fremmest Impulserne fra fransk Kunst, der i 70'ernes sidste

Halvdel for Alvor begyndte at gøre sig gældende. Havde Rom tidligere været vore Kunstneres hellige Stad, blev Paris nu dens Afløser, og efter det absolutte Nederlag, dansk Kunst havde lidt paa Pariserudstillingen 1878, blev det klart for mange iblandt de yngre, at de hjemlige Kunstidealer havde overlevet sig selv. Unge Danskere begyndte at melde sig som det ny franske Friluftsmaleris og Naturalismens Disciple. Iblandt de første var Chr. Zacho og Godfred Christensen, derefter fulgte Vilh. Groth, Th. Philipson, Tuxen og Krøyer. Trods al Modstand begyndte de franskpaaavirkede Billeder at dukke op paa den aarlige Udstilling.

Det siger sig selv, at lige saa stærkt Begejstringen for fransk Kunst voksede, lige saa kraftigt tiltog Utilfredsheden med Akademiets Undervisning, der naturligvis hvilede paa den gamle, hjemlige Tradition. De unge, der manglede Midler til at drage til Paris, fik igennem deres heldigere stillede, lidt ældre Kolleger en Indvielse i de nye maleriske Tanker, som øgede deres Misfornøjelse med Akademiets Undervisning og hele Metode. Vilh. Groth, som Talsmand for Ungdommen, og den gamle Kyhn førte i 1876 en voldsom offentlig Polemik om Værdien af den franske Indflydelse. Kyhn hævdede herunder, at med Tilværelsen af den fremmede Teknik blev ogsaa Kunstnerens sunde, »danske« Syn paa Naturen tilintetgjort og deres kunstneriske Moral nedbrudt. »Der klines, spartles og rodes paa Lærredet, og jo mere glinsende og fedtet Resultatet er, des genialere er det,« hedder det i den lille Pjece, hvormed han kastede sig ud i Striden.

Men paa den aarlige Udstilling talte de franskpaaavirkede Billeder deres eget klare og tydelige Sprog. Hvor den bevidst nationale Kunst viste sig ude af Stand til at forny sig indefra, og derfor Aar for Aar blev svagere, kedeligere og stadig smaaligere, samtidig med at dens lidt yngre Tilhængere hengav sig til halvsentimentale romantiske Efterklange, rejste den franskpaaavirkede Naturalisme med sin Dyrkelse af Farven og Valøren og de rent maleriske Fænomener nye og frugtbare Problemer, som var i Pagt med den gryende Tidsaand. Danmarks lidet glansfulde Deltagelse paa Verdensudstillingen i Paris i 1878 kom til at betyde et afgørende Nederlag for den Kreds af Kunstnere, som hævdede, at vi skulde holde os fri af udenvælts Paavirkning. Enhver, der kunde bruge sine Øjne og betragte Tingene uhildet, maatte erkende, at vore Malere havde adskilligt at lære i det fremmede.

Med Tuxens og Krøyers Billeder paa Charlottenborg Aaret efter Pariserudstillingen blev den danske Malerkunst uundgaaeligt draget ind i Tidens almindelige europæiske Kunstudvikling.

Fire Aar senere — altsaa i 1882 — indtraf en betydningsfuld Begivenhed i vort Kunstliv. En Række unge Malere fra Akademiets Skoler besluttede sig til under Johan Rohdes Ledelse at forlade den gamle

Lærestalt og danne en selvstændig Skole med en radikalt indstillet Kunstner som Lærer. Bruddet med Akademiet var naturligvis et alvorligt Skridt, en aabenlys Oprørshandling, som erindrer os om den Aand, der herskede i Provisorie-Tidens Danmark.

Men Joh. Rohde var en Mand, der var til Sinds at gennemføre sin Krig og ejede Evner og Energi til at bringe den til Sejr. Uden Betænkning opsøgte han en af de ledende Mænd bag Oppositionen imod Akademiet, Frans Schwartz, og bad ham træde til som Lærer. Schwartz turde dog ikke paatage sig Opgaven, men gav Rohde og hans Kammerater det Løfte, at han skulde forsøge at overtale Tuxen eller Krøyer til at stille sig til Raadighed for Undervisningen.

Tuxen sagde ja, og umiddelbart efter aabnedes den ny Kunstscole i et Atelier paa det daværende Halm-torv, som Schwartz havde stillet til Disposition. For de unge havde Arbejdet faaet en ny fra Akademiet ukendt Tilløkkelse. En voldsom Energi besjælede baade dem og deres Lærer, der i øvrigt ingen Betaling fik for sit Arbejde. Skoledagen begyndte Kl. 8 Morgen med Arbejde efter levende Model. Fra Kl. 12—1 holdtes Frokost, og derefter havde man Portræt-model til henimod Kl. 4. Men Aftenerne skulde ogsaa bruges, og man sluttede Aftale med en Dame paa Vesterbro, der havde Middagsabonnement, om at leje hendes Spisestue, naar Gæsterne var væk efter Middagens Afslutning, og her tegnede man saa Model i tre Timer fra Kl. 7—10.

Allerede efter det første Semester havde Tuxens Skole skabt sig et Ry, der lokkede nye unge, baade Akademielever og Folk ude fra, til, og Følgen blev, at Skolen saa sig ude af Stand til at modtage alle de mange, som søgte Optagelse i den. Krøyer traadte nu til og oprettede en Skole i et Lokale i Industriforeningen, men allerede et Par Aar senere var ogsaa den Krøyerske Skole uden Pladsmuligheder for Nytilkommende, og Resultatet blev, at ogsaa Kr. Zahrtmann samlede et Elevhold og begyndte sin i dansk Kunst saa betydningsfulde Undervisning i et Tagrum i Hotel Phønix.

Da man inden for Akademiet forstod, at der virkelig laa den dybeste Alvor bag Forsøgene paa at skabe uafhængige Kunstscoler i moderne Aand, forsøgte Anstaltens Skoleraad og Medlemmer — i Stedet for det nærliggende, at forbedre Undervisningen og bringe den i Overensstemmelse med Ungdommens naturlige Krav — at komme de frie Skoler til Livs igennem politiske Intriger.

Fra gammel Tid havde Akademiundervisningen lagt Vægt paa at frembringe saadanne Resultater, der ved en net og pyntelig Udførelse var velegnede til at fremhænges paa den aarlige Elevudstilling. De frie Skoler lod sig ikke binde af den Art Hensyn. Undervisningen der gik alene ud paa at aabne de unge Maleres Øjne for de afgørende kunstneriske Problemer. Man arbejdede ikke for at lave smukke Billeder, men for at studere og vinde Herredømme

over de maleriske Midler. Og her, paa dette afgørende Punkt, satte Akademiet ind. Det Statstilskud, de frie Skoler havde opnaaet, skulde berøves dem, hvad der vilde have truet deres Eksistens alvorligt, og derfor søgte Akademiet Gang paa Gang at overtale Kultusministeriet til at gøre Tilskuddet afhængigt af Afholdelsen af en Elevudstilling. De frie Skolers eksperimenterende Arbejder og den »Modernisme«, som satte sit Præg paa Elevernes Produktion, ansaa Akademiet for særdeles velegnet til at afskrække Fler-tallet af Rigsdagens Medlemmer.

I en Aarrække lykkedes det for de frie Skoler at faa dette farlige Udstillingsspørgsmaal udskudt, og da de maatte bøje sig, havde Tiderne forandret sig og skabt Baggrund for en vis Forstaaelse. Da Udstillingen endelig blev afholdt, i Udstillingsbygningen ved Charlottenborg, som Ministeriet havde stillet til Raadighed, blev den en Succes. Langt de fleste kyndige, hvis Ord havde Betydning, indrømmede, at de udstillede Arbejder klart og utvetydigt vidnede om Undervisningens høje Kvalitet og ubetingede Værdi for den hjemlige Malerkunst.

Kunstnernes frie Studieskolers Eksistens var dermed sikret. Tuxen og Krøyer fortsatte i endnu en Aarrække deres Gerning som Lærere, men overlod til Slut Undervisningen til Joh. Rohde. Zahrtmanns Skole fik en længere Levetid, og hvad der er vigtigere, en langt videre Betydning for den kommende Tids danske Malerkunst. Fra den skulde de Folk udgaa, som i to Generationer skabte en lykkelig Fornyelse inden for det hjemlige Maleri. Paa Zahrtmanns Skole fik ikke blot Fyenboerne, men ogsaa Giersings, Isaksons, Weies og Sigurd Swanes Generation deres kunstneriske Indvielse og første afgørende Opdragelse.

De frie Skolers Elever, som havde undsaagt Akademiet og kastet Vrag paa dets Undervisning, havde ikke let ved at vinde Indpas paa Charlottenborgudstillingen. Gang paa Gang fik de deres Arbejder afvist, og Gang paa Gang var denne Afvisning kunstnerisk meningsløs. Da det havde vist sig, at man kunde skabe sin egen Skole frigjort fra det gamle Akademi, laa den Tanke vel nær, at man ogsaa kunde oprette en egen Udstilling, uafhængig af Charlottenborg. Og her træffer vi igen Joh. Rohde. Efter Censuren Afslutning paa Charlottenborg i 1887 viste det sig, at et betydeligt Antal værdifulde Arbejder ikke havde fundet Adgang til Udstillingen, og Rohde samlede da i sit Atelier ved Marmorkirken et Udvalg af de betydeligste tilbageviste Værker. Den lille, ganske uofficielle Udstilling, der hovedsagelig bestod af Billeder udført af Elever fra de frie Skoler, men som dog ogsaa omfattede Arbejder af kendte og velansete Folk som Jul. Paulsen, Viggo Pedersen, Th. Bindsbøll, August Jerndorff og Joakim Skovgaard, fik et ikke helt ringe Besøg.

Uden at blive nogen omvæltende Begivenhed viste den, at der virkelig var en Mulighed for at lave en

»ung« Udstilling, der kunde give Husly for de Bestræbelser, som ikke fandt Naade for Charlottenborgs Censurudvalg.

I Efteraaaret 1890 besluttede Joh. Rohde at gøre et Forsøg paa at realisere de Udstillingsplaner, som en Tid havde staaet ham i Tankerne, og hvis Hovedpunkt var det, at enhver af de deltagende Kunstnere selv skulde bære Ansvar for sine Udstillingsarbejder og selv udpege, hvad han vilde medtage. Rohde satte sig i Forbindelse med Vilhelm Hammershøi, Ægteparret Slott-Møller, Christian Mourier-Petersen og J. F. Willumsen. Alle disse var straks rede til at indtræde i den paatænkte Udstilling, og Rohde op søgte derefter Kunsthandler Kleis paa Vesterbrogade og fik ham overtalt til at udleje Lokale til ham og hans Kammerater. Samtlige vordende Udstillere forpligtede sig til i de kommende to Aar ikke at indsende Billeder til Charlottenborg.

Harald Slott-Møller og hans unge Kone forespurgte imidlertid uden Kammeraternes Vidende den noget ældre Niels Skovgaard og hans Søster Susette, om de kunde tænke sig at indtræde i Udstillingen. Begge svarede ja, og især Niels Skovgaard kom den fremsatte Plan tilpas, ikke fordi han havde haft Vanskeligheder med at faa sine Arbejder frem paa Charlottenborg, men fordi han af sit ganske Hjerte delte Joh. Rohdes fordømmende Syn paa selve Censurproblemet, der efter hans Mening betød en kulturfjendsk Beskæring af den skabende Kunsts Frihed. Slott-Møller'ne drog ogsaa Maleren Malthe Engelsted ind i Foretagendet, og til Overraskelse for Planens Ophavsmand mødte ikke blot de her nævnte Kunstnere, men ogsaa saa fremtrædende Mænd som Zahrtmann, Th. Philipsen, Viggo Pedersen og Joakim Skovgaard.

Netop som man var naaet til Enighed med disse mange og ansete nytillkommende, der alle uden Hensyn til den økonomiske Risiko, de løb ved at give Afkald paa Deltagelse i Charlottenborgudstillingen, var villige til at gaa ind paa Rohdes oprindelige Forslag, meldte selveste P. S. Krøyer sig som mulig Deltager sammen med Jul. Paulsen, der i Almindelighed blev anset for den fineste Malerbegavelse i sit Slægtled.

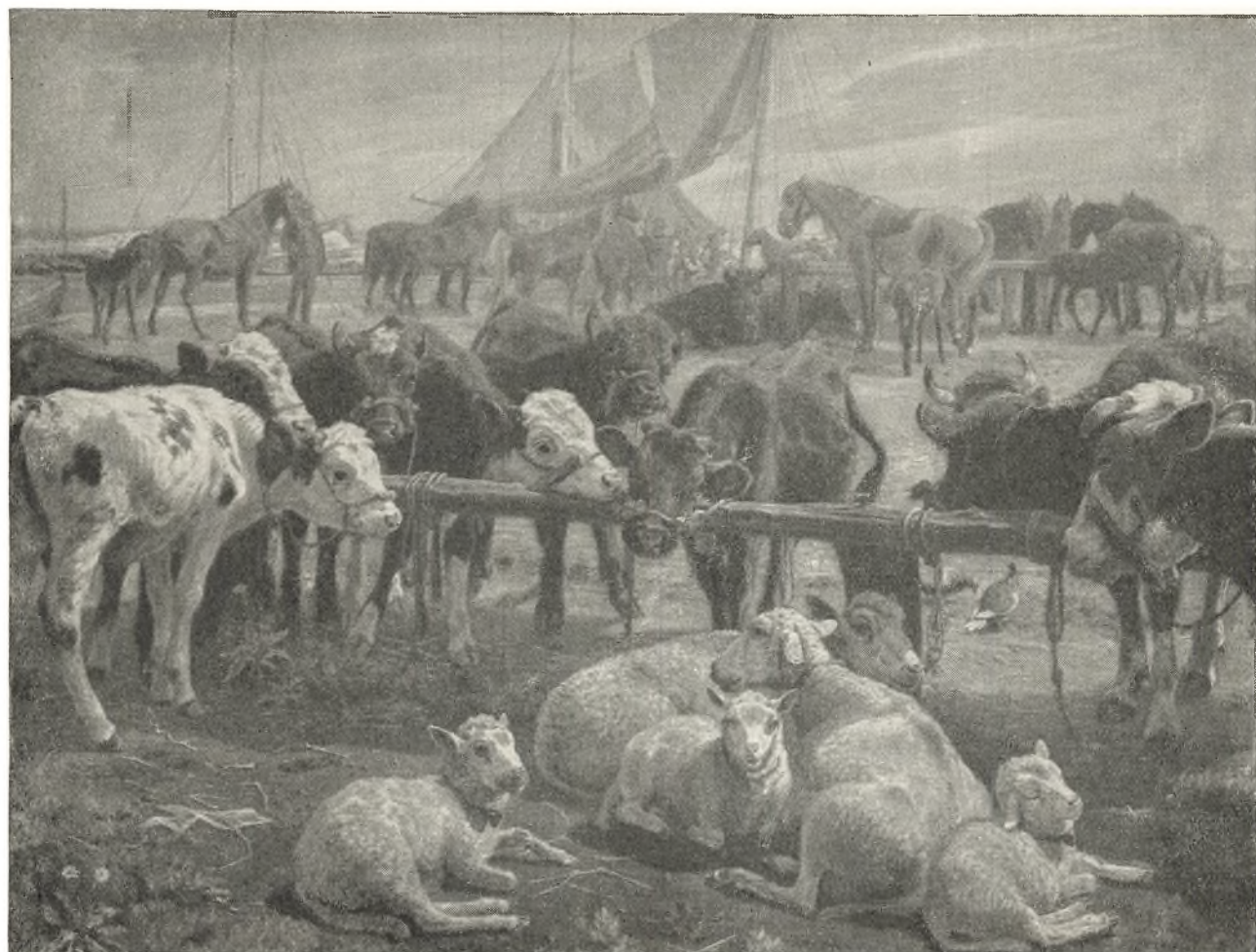
Joh. Rohde og de øvrige oprindelige Stiftere var ikke blinde for, at de to kendte Kunstnernavne vilde betyde et værdifuldt Plus for Udstillingen, men Krøyer og Paulsen mente ikke at kunne gaa med

til Bestemmelsen om, at Deltagerne ikke maatte indsende Billeder til Charlottenborg. Efter næsten endeløse Drøftelser naaede man dog til Enighed om, at de to senest tilkommende skulde bevare deres Ret til at tilsende den gamle Udstilling Arbejder imod at gaa ind paa, at den kommende Udstilling fik Lov til forud at udtage de Arbejder, man mente bedst egnede for Oppositions-Udstillingen.

Sig selv uafvidende havde Akademiet medvirket til at skabe Stemning for den ny Udstilling. Sagen var nemlig den, at naar saa kendte ældre Malere som Zahrtmann, Philipsen, Joakim Skovgaard og Viggo Pedersen meldte sig til »Den frie Udstilling« — det Navn havde man straks valgt at give Sammenslutningen — var Aarsagen ikke blot deres Sympati for Ungdommen og den Censurfrihed, der var den ny Udstillings særlige Kendetegn. Afgjort medbestemmende for deres Brud med Charlottenborg var den Skuffelse og Harme, de følte over Akademiets Professorvalg efter Carl Blochs Død i Februar 1890. Valget stod mellem Jerndorff og Frants Henningsen, og da Henningsen blev valgt, samlede en Del ældre Malere i Ønsket om udadtil at tilkendegive deres Misbilligelse. I Oprettelsen af en af Charlottenborg og Akademiet uafhængig Udstilling mente man ogsaa iblandt disse Folk at have fundet det rette Middel. Planerne var saa langt fremme, at man havde ført Forhandlinger med Kunsthandler Stockholm om Lokaler, men strandede dog til Slut, fordi mange af de Kunstnere, der ønskede at deltage i Tilkendegivelsen over for Akademiet, var ældre, gifte Folk med økonomiske Forpligtelser, som ikke tillod dem det tiltænkte, farlige Brud med den gamle Udstilling.

For dansk Kunstliv var det sikkert det lykkeligste, at det gik saaledes, at alle Kræfter kunde samles om een ny Udstilling, og at denne netop kom til at bestaa af Kunstnere, der alle havde en frisindet og radikal, moderne Indstilling. Derigennem fik »Den frie Udstilling« den Livskraft, som igennem de følgende Aartier gjorde den til et virkeligt Fristed for alvorlig kunstnerisk Søgen og et af Brændpunkterne i Tidens kulturelle Liv. En Epokes kunstneriske Brydninger fandt sin endelige Afslutning i »Den frie Udstilling«s Stiftelse, der samtidig kom til at betyde Indledningen af et nyt og fængslende Afsnit af vor Kunsts Historie.

AKSEL RODE

Udslibning af Kreaturer fra Kastrup Havn til Saltholm. 1897. Ribe Stiftsmuseum.

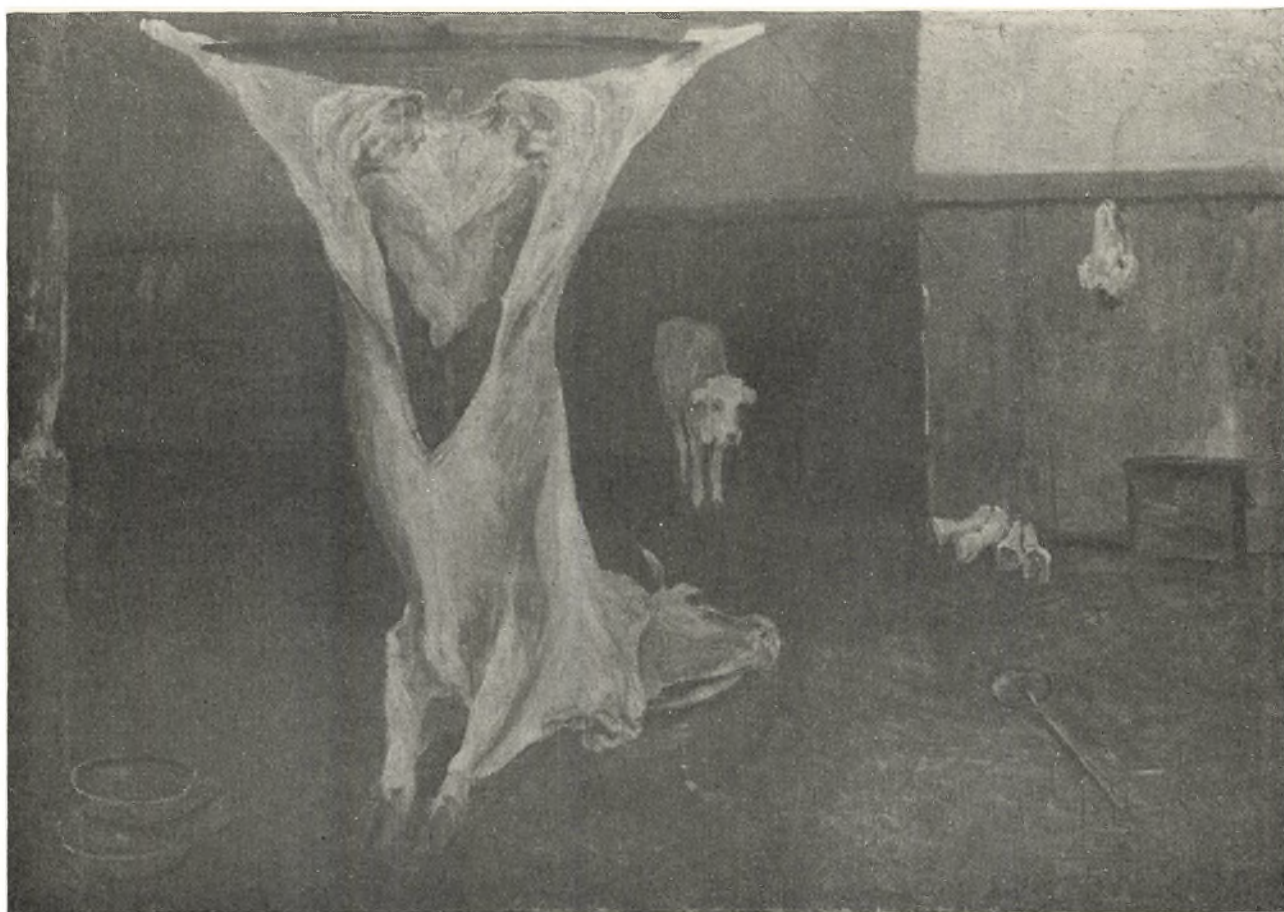
THEODOR PHILIPSEN

Af Bibliotekar HENRIK BRAMSEN

Philipsen valgte fra Begyndelsen den Bane, som han ikke siden fraveg. Han havde Rod i en Tid, da Malerne valgte »Fag«, og da de unge Kunstnere først og fremmest saa paa deres umiddelbare For-gængere inden for det Fag, de havde valgt. Philipsen specialiserede sig i Dyremaleriet, og hans første Forbillede var Lundbye, der dengang især havde Ry som Dyremaler. Senere er det blevet Lundbye som Landskabsmaler, man har skattet mest, hans maleriske Evner mere end hans Dygtighed til at gengive Dyr.

Havde man faaet Philipsens tidligste Arbejder præsenteret, dengang de kom frem, vilde man have overvejet, om man ikke skulde raade den unge Mand til at søge et borgerligt Erhverv. De er mærkeligt ubehjælpomme. De lidt senere Arbejder er dygtige, men ofte temmeligt tørre, hvad der alt i alt skulde synes fatalere. Et Par af dem er fyldt med en varm

Aftenrøde, en Romantik, som Philipsen aldrig helt gav Slip paa. Den dukker overraskende og ikke altid lige behagelig frem i de senere Arbejder. Men som Helhed var han som sin Forgænger Realist, der studerede Kvæget med intens Flid og for hvem intet var fremmed inden for vore hornede Venners Verden. Da han malede sit første Mesterværk »Fra Trommesalen«, fik han Kalve- og Lammehoveder sendt op fra Slagteren og malede efter dem, indtil man ikke kunde være i Stuen. Saaledes malede Géricault efter henrettedes Hoveder ved Aarhundredets Begyndelse, og selv om Philipsen i Motivvalg og Udtryk er mildere, tilhører han den samme realistiske Tradition, der gaar som en rød Traad gennem det 19. Aarhundredes Kunst. Da Julius Lange kom op til ham, forsøgte han en Vits og sagde: »Pas paa, det ikke bliver for dødt« og var derved mere fremsynet, end han

Slaget Okse. Rom. 1883—84. Kunstmuseet.

selv maaske vidste af. Det er ganske vist i mange Henseender et overordentligt livfuldt Billede. Ud gennem Aabningen i det frønnede Plankeværk kommer en Flok Faar os brægende i Møde, og over Kanten hæver en Ko sit Hovede med en sort blank Snude og store klare Øjne. Det Hovede er saa godt malet, at alle Dyremalers Afgud og store Forbillede, Paulus Potter, havde kunnet være det bekendt. Som Helhed virker Billedet noget tørt og mørkladent. Det er malet akademisk med sorte Skygger og hvide Lys og har for øvrigt utvivlsomt tabt sig meget i Aarenes Løb. Det er fra 1873. Aaret efter rejste Philipsen til Udlandet.

I disse Aar var der en gærende Uro inden for Kunsten. To Forhold især havde øvet dyb Indflydelse. For det første de ændrede sociale Forhold fremkaldt ved Industrialismen og den voldsomt forøgede Befolkningsmængde. For det andet Naturvidenskabens Opdagelser med Hensyn til Lysets Natur. Man havde opdaget, at Sollyset var sammensat af rene Farver, de saakaldte Spektralfarver. Stod man over for disse Forhold, følte den traditionelle Malerkunst med opdigtede, fortællende Motiver og overvejende mørke Farver som utilstrækkelig og utidssvarende, og de Kræfter, der allerede længe — i Virkeligheden siden den store franske Revolution — havde arbejdet henimod et realistisk, konkret og farverigt malerisk Sprog, fik Vind i Sejlene. Den sejrende Bevægelse

for frem under Navnet »Friluftsmaleriet«, bredte sig fra sit Hjemland Frankrig ud over hele Europa og naaede ogsaa Danmark, hvor Jordbunden længe havde været forberedt. Adskillige Skranker var brudt ned ved de politiske Rystelser, som Befolkningen havde faaet i 1864 og efter den fransk-tyske Krig. Mange danske Kunstnere drog til Frankrig, som siden Aarhundredskiftet praktisk talt havde været et lukket Land for dem.

Blandt disse var Philipsen, og Mødet med det nye blev revolutionerende for hans Kunst. Han slap ikke ganske Forbindelsen med sin nationale Fortid, saaledes holdt han fast ved sin Emnekreds, der jo heller ikke var nogen Hindring for de nye Tankers Vækst, men dybest set var Forandringen afgørende. I Almindelighed tegner den sig saaledes: Malerne opgav de sorte Skygger, den meget detaillerede Form og Kompositionens klassiske Ro. De frigjorde sig fra Klassicismen, der havde betonet den sammenhængende Linie, den faste, skulpturelle Form og den pointerede Fortælling, og interesserede sig for Farvens Spil i Lyset, for de flygtige Fænomener, for Bevægeligheden i Naturen, og lagde Vægt paa at fjerne den Mur, som Billedfladen havde dannet mellem Billede og Beskuer. Alt dette var jo ikke noget ganske nyt. I Barokkens Malerkunst kan vi finde lignende Fænomener, f. Eks. i Rubens' Landskaber og senere, i Tiden lige efter 1800, hos Constable, der

Kalve ved Stranden. Kunstmuseet.

danner Mellemløbet mellem Barokken og den nye Malerkunst i sidste Halvdel af Aarhundredet. Men den egentlige Nydannelse i denne Tid gaar tilbage til Opdagelsen af Spektralfarverne. Den bidrog til at løse Problemet med at bringe det klare Dagslys ind i Billederne, et Problem, der altid havde ligget Malerne paa Sinde, men som i Virkeligheden kun havde kunnet løses ved en stærk Kontrastering af sort og hvidt, som f. Eks. i Rembrandts Interiører, hvad der saadan set kun var en halv Løsning. At gaa til den mest nærliggende Løsning: at blande hvidt i Farven, var risikabelt. Det medførte Fare for at Billederne blev døde og »kridtede«. Imidlertid blev virkelig denne Opblanding med hvidt anvendt i det nye Friluftsmaleri, og det gælder ogsaa Philipsen, der da heller ikke altid undgik Faren derved. Men Malerne havde naturligvis Opmærksomheden henvendt paa Vanskeligheden og fandt Løsningen ved en Kontrastering, men vel og mærke ikke først og fremmest Kontrastering af sort og hvidt, men af de saakaldte Komplementærfarver, der indgik i den nye fysiske Farvelære. Ved en Kontrastering af kolde og varme Farver, hver i en Blanding, der i Renhed laa saa nær ved Spektralfarverne som muligt, kunde man bidrage til at skabe Illusion af stærkt Lys og stort Rum, af det der almindeligvis kaldes Natur.

Ved Mødet med de nye Tanker kom Philipsen ind paa at anvende et kraftigere og mere konkret Farvesprog. Han blev ikke med eet Slag Impressionist, og han arbejdede ikke efter et videnskabeligt gennemtænkt Farvesystem som flere franske Malere paa den Tid. Han tog, hvad han kunde bruge, opgav ikke helt den klassiske Formgivning og var stadig tilbøjelig til at skelne mellem Studier og det færdige, gennemarbejdede Billede, der ofte blev mere traditionelt og mindre friskt. Hans Kunst har derved ikke det Helhedspræg, som franske Impressionister kan have, hvor man føler, at Mulighederne er drevet til den yderste Grænse. Noget vist ujævnt og søgende træder frem i hans Produktion, der viser megen Usikkerhed baade i Formgivning og Farve. Man kan ikke, som det f. Eks. er gjort ved Omtalen af den nylig afholdte Udstilling af en stor Del af hans Arbejder, uden videre sætte ham paa Linie med den bedste franske Impressionisme.

Men tager vi en halv Snes af hans bedste Arbejder, hvoraf flere er paa Kunstmuseet i København, maa det indrømmes, at han — ene af alle danske Malere fra den Tid — lader sig se i godt internationalt Selskab, og at der er Stof til en ægte Klassiker i ham. Fra en Italiensrejse — Philipsen rejste meget og opgav ikke dansk Malerkunsts traditio-

Kalve gaar ud af Stalden, 1876, Privateje.

nelle Forbindelse med Italien — er Kunstmuseets Billede af den slagtede Okse fra 1883—84. Det er et klassisk Motiv, yndet i Barokken — man kan blot tænke paa Rembrandt, og udformet med stor koloristisk Styrke og Selvstændighed. Den flaaede op-hængte Okses opsprættede Bug gaber mod os med røde og gule Farver. Den glatte Hud spiller i kølige Toner mod Væggens tætte leverbrune. I Baggrunden staar to Kalve, en sort og en hvid, og afventer med hængende Hoveder deres Skæbne. Det er brutalt, realistisk og overordentligt skønt.

Ellers er vist de fleste af hans Mesterværker fra Saltholmen, der fra Firserne var hans kæreste Tilholdssted. For en Maler, der fremfor alt dyrkede Kvæget og Lyset, kunde man næppe i Danmark tænke sig et bedre Sted til at finde Motiver. Paa den flade grønne Ø bevægede Heste og Køer sig i paradisisk Frihed, og midt imellem dem sad Phi-

lipsen med sit Staffeli og iagttog det, enhver kan iagttage, at Kvæg paa fri Mark bevæger sig med en ejendommelig stor Helhedsrytme. Han gav denne Rytme billedmæssig Form. Trods en tilsyneladende Uorden bevæger hans Dyr sig i Landskabet med en Lovbundethed som Kloderne i Verdensrummet. Med sikker Sans for Helheden sætter han dem i Forbindelse med Lyset og Luften. Som ved en Kommando skyder de alle Ryg mod Bygen, der i skraa Striber kommer mod dem, den tyregale Kvies Brynde giver han Naturkraftens Vælde ved en mægtig sort Sky, hvis Retningslinie modsvarer det springende Dyrs skraa Ryg. I Magsvejr ser vi Kvæget ligge som tunge Klodser drøvtyggende under den blaa Himmel, og han viser os Dyrene med Solen lige paa, der halvt opløser deres Masse til spillende Farver i grønt og gult og blaåt.

I sine senere Aar led Philipsen af en tiltagende

Voersaa i Vendsyssel. Efteraar. 1899. Privateje.

En Allé i Kastrup. 1891. Privateje.

Selvportræt. Pastel. 1910. Privateje.

Øjensvaghed, der i visse Tilfælde mærkes stærkt i en udtalt Usikkerhed i Formen, men som paa en Maade kom hans Bestræbelser i Møde. Den nødte ham til at male bredere og til at koncentrere Opmærksomheden om Kompositionen og Lysfænomenerne. Flere af hans senere Billeder maa regnes blandt de bedste, han har malet. Et af dem er et Selvportræt, en Pastel fra 1911. Maleren ses ved sit Staffeli med den store grønne Engflade som Baggrund. Han vender halvt Ryggen til Beskueren, men drejer Hovedet og ser paa os over Skulderen, saadan som Barokkens Malere yndede at fremstille

Mennesker, og som vi kender Tordenskjold fra Tændstikæskerne. Hatteskyggen har han trukket tæt ned over de svage Øjne bag Brillerne, en Kalv slikker i det ubevogtede Øjeblik Farven af Penselen. En storartet Sammenstilling, hvor vi ser Maleren i hans nære Samhørighed med Dyrene og Naturen. Det er ikke blot et Udsnit af Naturen og en tilfældig Hændelse, han viser, det er en ironisk og dramatisk Iscenesættelse af den, hvor Kunstneren har deltaget med Liv og Sjæl. I denne aktive Holdning over for Naturen ligger noget væsentligt i Philipsens kunstneriske Styrke.

HENRIK BRAMSEN

Lange Skygger. Kunstmuseet.

Kreaturer ved Gammelgaards Brønd, 1905. Privateje.

Morgen ved Hornbæk. Fiskerne komme i Land, 1875. Den Hirschsprungske Samling.

P. S. KRØYER

Af Direktør for Den Hirschsprungske Samling EIGIL H. BRÜNNICHE

Maleren P. S. Krøyer fødtes i Stavanger 1851. Sin Barndom og Ungdom henlevede han imidlertid i København i Huset hos Zoologen, Professor Henrik Krøyer, der var gift med en Søster til hans Moder. Hun adopterede ham i 1872 efter Mandens Død, men først saa sent som 1889 fik han dansk Indfødsret. Sin kunstneriske Uddannelse fik han paa Kunstakademiet i København. Selv følte han sig som Dansk, og han har stedse af danske Kunstnere været anset som en af deres egne.

Krøyer var fra Naturens Side begavet med den forbløffende Lethed paa Haanden, der skulde blive hans Kunsts Styrke og dens Svaghed. Allerede i Drengesaarene vakte han Opmærksomhed ved sit umiddelbare Talent og sin tidligt udviklede Tegnefærdighed. Som ti-aarig tegnede han Plancherne til Onkelens Afhandling i naturhistorisk Tidsskrift om Snyltekrebsene. Det var derfor en given Sag, at han skulde blive Kunstner. Han begyndte sin Undervisning hos F. F. Helsted og i det tekniske Institut for derefter i den

usædvanligt tidlige Alder af tretten Aar (1864) at faa Adgang til Kunstakademiet, hvis Skoler han frekventerede til sin Afgang derfra i 1870. Han fik Frederik Vermehren (1823—1910) til Lærer i Modelskolens Forberedelsesklasse og Wilhelm Marstrand (1810—1873) i de højere Klasser og fik gennem dem den Tilknytning til Eckersberg-Skolens Tradition, der skulde blive det bærende Grundlag for hans Kunst i hele dens første Periode — den omhyggelige Tegning og Formgivning, den minutiøse Gennemarbejdning af Detaillerne, den kølige og klare, lidt blege Farve, Nøgtternheden i Opfattelsen, Soberheden i Gengivelsen, tilsammen karakteristiske Træk for væsentlige Sider af dansk Kunst i forrige Aarhundrede.

Aaret efter at have forladt Akademiet fremtraadte den nu tyveaarige Kunstner første Gang for Offentligheden paa Charlottenborg-Udstillingen 1871 med et Portræt af Historiemaler F. Schwartz, der nu tilhører den Hirschsprungske Samling. Det var det før-

Et Sardinie i Concarneau. 1879. Kunstmuseet.

ste af en i de følgende Aar udført Række Portrætter, af Forfatteren Vilhelm Bergsøe (1873), Dermatologen Dr. med. Rudolph Bergh (1874), Kammer-sanger Niels Juel Simonsen (1874, Kgl. Teater), Sjællands Biskop Dr. theol. H. L. Martensen (1874), for ikke at glemme det dygtige og ærlige Portræt af Blomstermaler O. D. Ottesen, udført 1873 efter Bestilling af Komiteen for Charlottenborg-Udstillingen — Billeder, der alle viste hans usædvanlige Karakteriseringsevne og hans tekniske Færdighed, men samtidig afslører Skolens Begrænsning: Fremhævelse af Formen paa Farvens Bekostning og Manglen paa Liv i Farven. Betragter man saaledes Debutarbejdet af F. Schwartz, vil man se, at Carnationen (Tonen i Huden) er holdt i en ensartet brun Helhedstone, paa sine Steder stemt ned i Skyggen, paa andre trukket op i Lyset, men overalt samme Grundfarve uden synderlige koloristiske Kontraster. Farven er ligesom lagt uden paa Formen, men mangler egentligt Liv, og der kommer noget vist maskeagtigt over Udtrykket. Sammenholder man dette tidlige Portræt med dets Pendant i den Hirschsprungske Samling, det meget sene Portræt fra 1898 af Vilhelm Kyhn, vil man se, at Formøen her er bygget op af en Mængde smaa, fine Strøg, røde, blaa, gule, grønne, der tilsammen udgør en Helhed og med suveræn Foragt for alle Detailler giver Udtrykket en forunderlig Livfuldhed. Men mellem disse to Portrætter ligger ogsaa 27 Aar, og i disse Aar havde Krøyer søgt Fornyelse i Mødet med fransk Kunst.

Men Krøyer havde ogsaa andre Streng paa sin Bue end det officielle Portrætmaleri. I en Række Folkelivsskildringer fra 1870'ernes Midte har han bygget paa Traditionen fra Eckersberg. De betydeligste af dem er udført i Hornbæk, hvor der i disse Aar fandtes en mindre Kunstnerkoloni, til hvis Deltagere ogsaa Viggo Johansen og Kristian Zahrtmann hørte. Her maalede Krøyer alle sin Ungdoms Hovedværker: »Fra Smedien i Hornbæk« (1875, Hirschsprunges Samling), »Fiskere ved »Stokken« i Hornbæk« (1875, Privateje), »Morgen ved Hornbæk. Fiskerne komme i Land« (1876, Hirschsprunges Samling), »Hornbækfiskere paa Sildefangst« (1877, Privateje). Ogsaa disse Billeder afslører den traditionsrige Skoles Fortrin: Den ærlige Opfattelse, den sandru Gengivelse, den gennemarbejdede Form, det omhyggelige Tegnesæt, men samtidig ogsaa dens Farer: den blege Farve, den akademiske Gengivelse af Detaillerne paa Helhedens Bekostning, Manglen paa Liv og Bevægelse. Det store Billede »Morgen ved Hornbæk, Fiskerne komme i Land« er særlig lærerigt i saa Henseende, da saavel Forarbejderne som Hovedbilledet findes i Hirschsprunges Samling. De forskellige Studier er nøje overført til det endelige Billede, men derved opløses Kompositionen i en Række Grupper uden egentligt Samspil mellem de enkelte Scener. Farven er tynd og bleg, næsten akvarelagtig. Arbejde med Lys og Skygge kendes ikke.

Krøyer havde altsaa, da den første Periode af hans Kunstnerbane, Ungdomstiden, var forbi omkring

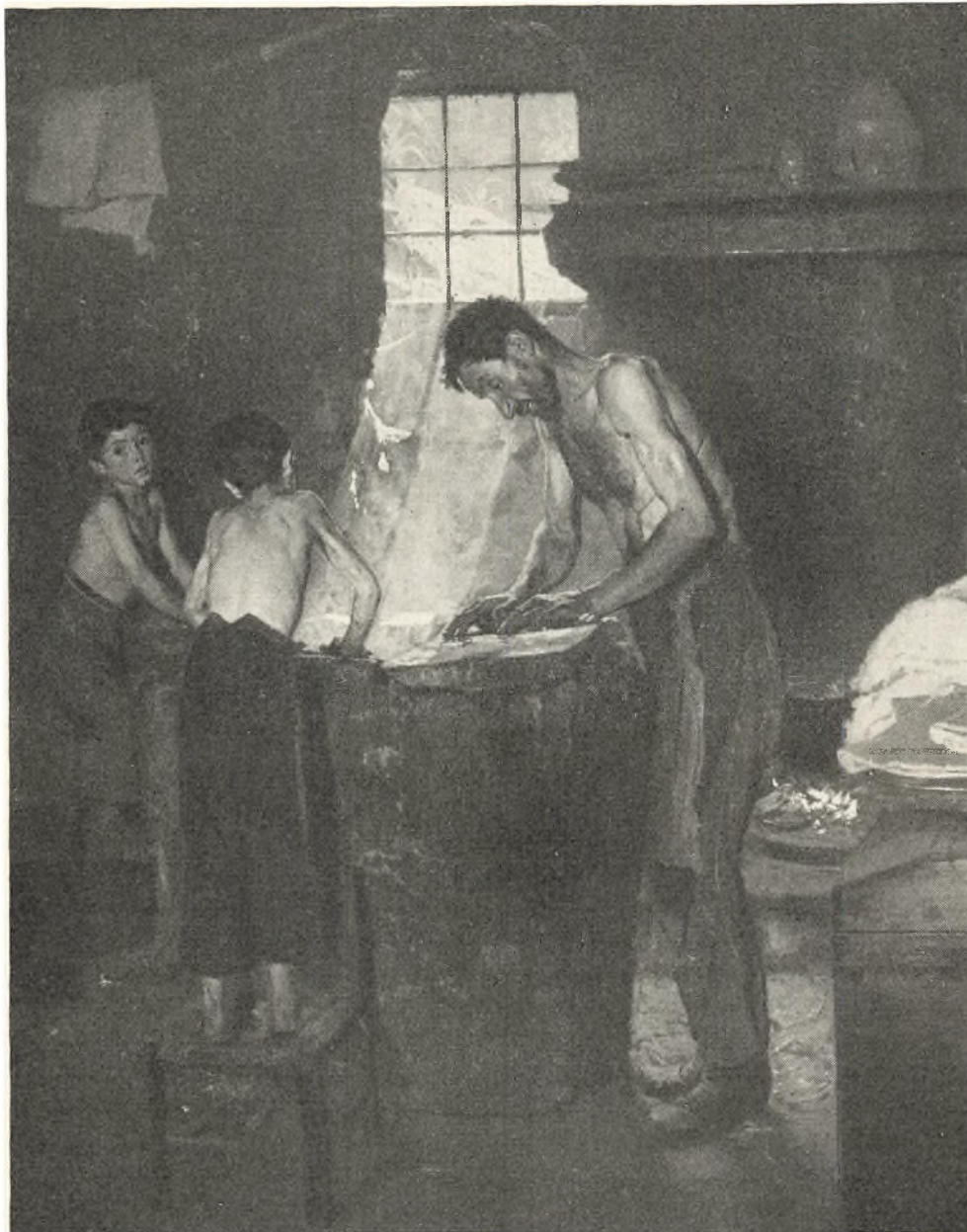

Skandinaviske Kunstnere ved Frokosten i Brøndums Hotel, 1883. Skagens Museum.

1870'ernes Midte, to meget vigtige Kort paa Haanden: sit usædvanlige, medfødte Talent og sin Ballast i omhyggelig Skoling i den gamle, nationale og traditionsrige Malerskole. Det er ikke godt at sige, hvorledes dansk Kunst havde udviklet sig, dersom Krøyer havde arbejdet videre paa dette Grundlag uden den Fornylse udefra, som det nu faldt i hans Lod at tilføre vor hjemlige Kunst. Men vist er det, og det fremgaar sikkert ogsaa af det foran anførte, at dansk Kunst paa dette Tidspunkt havde sat sin Friskhed over Styr og mistet Kontakten med de kunstneriske Rørelser ude i Verden, og en Fornylse af de maleriske Maal og Midler var haardt tiltrængt. Den romantiske Strømning i fransk Malerkunst, hvis førende Navn var Eugène Delacroix, var gaaet vore Landegrænser helt forbi. Impressionisterne havde holdt deres første samlede Udstilling i 1874 i Nadars Lokale. Men ikke det mindste Spor havde nogen af disse

store, kunstneriske Bevægelser efterladt i vor Malerkunst. Uden en vis Sammenhæng med Begivenhederne i 1864 var denne aandelige og kunstneriske Isolation vel ikke. Oven paa Begejstringen og Opstemtheden efter Frihedsbevægelsen og den sejrrige Krig i 1848—50 følte Skuffelsen og Depressionen efter Nederlaget i 1864 saa meget større, og man lukkede sig inde i sig selv. Men politisk Isolation medfører uvægerligt aandelig Stagnation. Havde man ikke vidst det før, at Danmark kunstnerisk var sakket agterud, saa fik vi det i hvert Fald eftertrykkeligt at vide ved Verdensudstillingen i Paris 1878, som blev den mest eklatante Fiasko, dansk Kunst indtil Dato har hentet sig paa et internationalt Forum.

Men da var Krøyer allerede ude i den store Verden for at søge nye Impulser for sin Kunst. Allerede i Maj 1877 havde han paa et Akademilegat tiltraadt den Rejse, der skulde blive af næsten samme skel-

Italienske Landsbyhattemagere. 1830. Den Hirschsprunges Samling.

sættende Betydning for dansk Kunst som Eckersbergs i Aarhundredets Begyndelse. Nu som dengang var Rejsens Maal Paris. Ved Tuxens Mellekomst kom Krøyer ind paa *Léon Bonnats* Malerskole. Tænk om Krøyer i Stedet for ved Tilfældighedernes Spil at have hos den akademiske Bonnat havde søgt sin Lærer i den impressionistiske Kreds! Krøyer havde adskillige af sine Lærere med til Paris og foreviste sin nye Lærer og de nye Kammerater disse Prøver paa sin Kunst. De gjorde kun betinget Lykke; med deres omhyggelige Omridstegning og forsigtige Farvesætning blev de opfattet som farvelagte Tegninger. Nu fik Krøyer ganske andre Maal for sin Kunst: Først og fremmest at bygge sit Billede op i Lys og Skygge og igennem de enkelte Tones Lysstyrke (Valøerne) at opnaa en større malerisk Helhedsvirkning. Dernæst Helhed og Fasthed i Figurtegningen og Sammenhæng og Bevægelse mellem Billedets enkelte Dele.

Set i Forhold til ældre, dansk Kunst indførtes der hermed en hidtil ukendt malerisk Dramatik i Billedet. Efter Bonnats Raad foretog Krøyer i Begyndelsen af 1878 ogsaa en Studierejse til Madrid, hvor han kopierede Velázquez («Drankerne»), ligesom han tilbragte Sommeren 79 i Bretagne i rigt kammeratligt Samvær med franske Kunstnere, hvem han imponerede ved sin forbløffende Tegnefærdighed. Vi ved, at han beundrede Bastien-Lepage, og at han omgikkes Henner og Albert Besnard. Det forekommer os nu helt ubegribeligt, at en Kunstner med Krøyers Modtagelighed har kunnet færdes i disse Aar i Paris uden at søge personlig Kontakt med Manet, Monet, Renoir, Pissarro eller Degas!

Summen af disse Aars Studier, Undervisningen i Bonnats Atelier og Mødet med de store, spanske Mestre, fremlagde Krøyer i de to Billeder: »Et Sardinier i Concarneau« (1879, Kunstmuseet) og »Italien-

Et Møde i Videnskabernes Selskab. 1897. Videnskabernes Selskab.

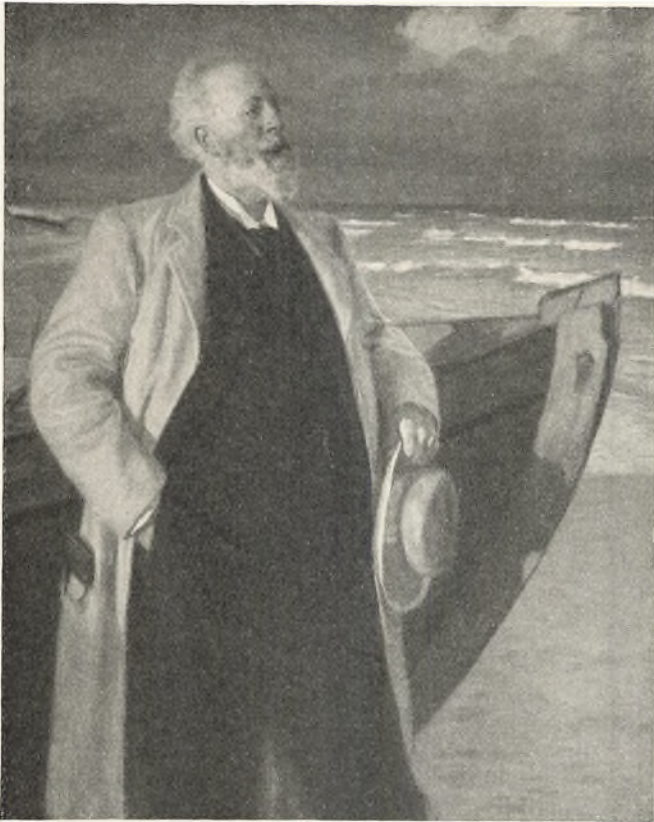
ske Landsbyhattemagere« (1880, Hirschsprungs Samling). Særlig det sidste vakte ved sin Fremkomst paa Charlottenborg-Udstillingen 1882 en Storm af Forbitrelse ved sin Realisme. Det gik paa tværs af alle tilvante Forestillinger om Eckersbergs og Marstrands Italien; dette var social Propaganda! Men den banebrydende Kunstner er vel altid et Hestehoved frem for Publikum. Nogen social Tendens skal man næppe skyde Krøyer i Skoene; intet var ham visseligt fjernere, han var et Solskinsbarn baade i Livet og i Kunsten og søgte kun *maleriske* Problemer. Kontrasten mellem de solbeskinnede, snedækte Alper, der skimtes gennem Vinduet i Baggrunden, og det trange, dystre Rum, hvor de tre Figurer staar lukket inde, halvt nøgne til Bæltstedet, mens de arbejder ved Essen, dette er det, som kunstnerisk har fængslet Krøyer. Modsætningen mellem den indfaldende Lyskraft og de dybe Skygger giver Rummet Helhed og holder sammen paa de enkelte Partier. Man har om dette Billede sagt (R. Muther), at det skulde faa samme Betydning for dansk Kunst, som Courbets tredive Aar tidligere malte »Stenhuggere« (sidst set i München) fik for den franske; saa meget var dansk Kunst altsaa sakket agterud i den europæiske Kunstudvikling, da Krøyer med et Kæmpeskridt indhentede det forsømte.

I Aaret 1881 vendte Krøyer tilbage til Danmark og indtog Pladsen som »det maleriske Gennembrud«s Bannerfører, paa samme Maade som Georg Brandes gjorde det i den samtidige litterære Bevægelse. Men ikke blot ved den nye, *maleriske Opfattelse* betød Krøyers og Tuxens Hjemkomst ændrede Signaler i dansk Kunst. Ogsaa *teknisk* medførte det nye Friluftsmaleri en hidtil ukendt Friskhed i den maleri-

ske Gengivelse. Krøyer var den første, konsekvent gennemførte Friluftsmaler i dansk Kunst. Ogsaa *motivmæssigt* tilførtes der Kunsten nyt Stof. Nye Befolkningslag, Arbejdere, Fiskere, Bønder blev Genstand for Kunstnernes Interesse. Men for Krøyer var og blev de Modeller; som Mennesker lykkedes det ham ikke at komme dem saa nær ind paa Livet som Anna eller Michael Ancher. Naar man paa Grundlag af alt dette har villet hævde, at denne nye Realisme i dansk Malerkunst betød det afgørende Brud med den Eckersbergske Skole og dens Traditioner, saa er det efter min Opfattelse ikke i Overensstemmelse med de faktiske Forhold. Den hele genremæssige Opfattelse og Gengivelse af Motiverne falder i god Traad med den gamle, danske Skole, omend noget forgrovet i det tekniske. Saavidt jeg kan se, er det først J. F. Willumsen (f. 1863), der med sin symbolistiske, syntetiske Forenkling kommer til at staa i afgjort Modsætningsforhold til gamle Eckersbergs Kunst.

Efter sin Hjemkomst delte Krøyer sit Liv mellem København og Skagen, naar han da ikke var paa en af sine hyppige Rejser i Udlandet, og hvert af disse to Steder repræsenterer sin Side af hans egentlige Manddomsgerning i den sidste Snes Aar af hans Liv: Friluftsmaleren paa Skagen og Portrætmaleren i København. Til Skagen kom han første Gang i Juni 1882 — fristet af Anchers, hvem han havde truffet tidligere paa Aaret i Wien. Her paa Skagen malede han i Aarenes Løb en Række af sine allerbedste Billeder, i Begyndelsen i de samme dybe Toner, som vi kender fra »Hattemagerne«, f. Eks. i »Købmandens Bod, naar der ikke fiskes« (1882. Privateje sidst i Berlin), senere med lysere Toner paa sin Palet. Han

*Portræt af Holger Drachmann paa Skagens Strand. 1895.
Skagens Museum.*

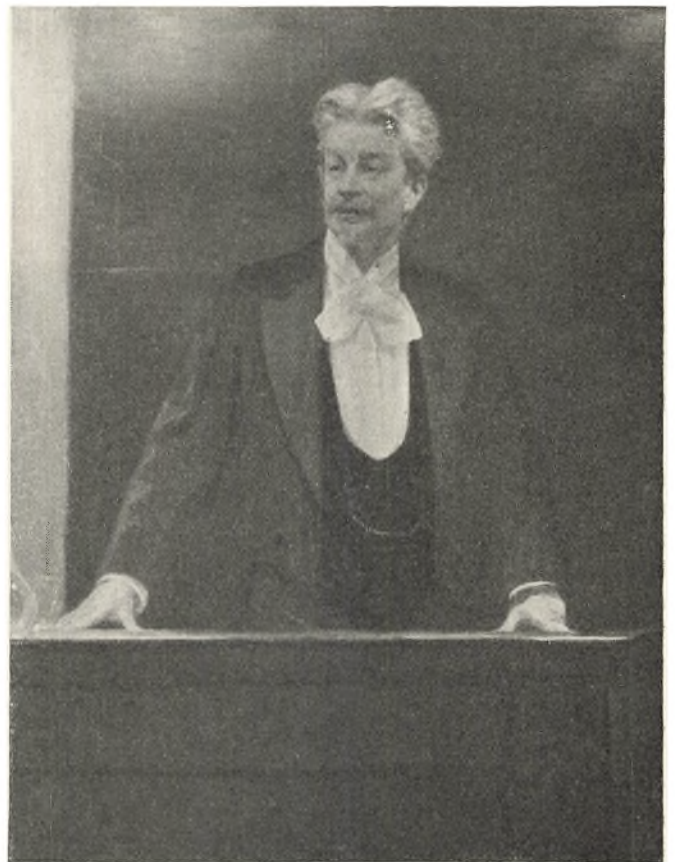
malede her sit mest solfyldte Billede: »Skandinaviske Kunstnere ved Frokosten i Brøndums Hotel« (1883, Skagens Museum), hvor Sollyset, der vælter ind og fylder Rummet, er gengivet og fastholdt med hele Krøyers rene Malerglæde. Ligeledes har han her malet en lang Række Enkeltportrætter af sine Kamme-

Portræt af Sophus Schandorph. 1895. Privateje.

rater i den skandinaviske Kunstnerkreds til den berømte Samling af Kunstnerportrætter i Brøndums Spisesal. Men det, som først og fremmest er Krøyers maleriske Fortjeneste paa Skagen, er hans Billeder fra Skumringstimen, den blaa Time paa Grænsen mellem Dag og Nat, naar den svøber sit milde, bløde Lys om Naturen og Menneskene og udvisker Kontourerne. Var Krøyers Smag maaske ikke altid helt sikker, og værnede den ham derfor ikke altid mod at overskride Grænsen for det sødladne, saa hører de bedste af dem, som »Fiskere paa Skagens Strand; sildig Sommeraften« (1883, Kunstmuseet), »Sommeraften ved Skagens Strand. Badende Dreng« (1899, Kunstmuseet), og »Sommeraften ved Skagens Strand. Kunstneren og hans Hustru« (1899, Hirschsprungs Samling), ved deres rent maleriske Værdier til de mest fremragende i Krøyers samlede Produktion.

Men det er vel nok som Portrætmaler, dels af en Række betydelige Enkeltportrætter, dels af de store Gruppekompositioner, at Krøyer længst vil bevare sit Navn. Nogen stor Menneskekender skal Krøyer ikke have været, og Dybden i en rigt nuanceret Natur

*Portræt af Georg Brandes staaende paa et Kateder. 1902.
Frederiksborg Museet.*

som f. Eks. Georg Brandes' har han ikke formaet at lodde, men »med lynsnar Sikkerhed har han slaet ned paa sin Model og ofte paa en ret maliciøs Maade afdækket uventede Sider af dens Karakter.« Krøyer er størst som Skildrer, ringest som Fortæller; derfor naar han højst, naar han skildrer Personen i en gan-

Sommeraften ved Skagens Strand, 1899. Den Hirschsprungeske Samling.

ske enkel Situation med Understregning af visse bestemte Karaktertræk, som i Portrætterne af Holger Drachmann ved Baaden paa Skagens Strand, Bjørnstjerne Bjørnson i et norsk Landskab, J. L. Phister ved sin Holberg. Derimod mislykkes det næsten for ham, naar han skal genfortælle en Scene som f. Eks. »Hip! Hip! Hurra!«. Naar ikke alle hans Portrætter nu interesserer os lige meget, er det fordi Krøyer med sin fabelagtige Lethed paa Haanden iblandt forfalder til en vis Virtuositet og Udvendighed, men de bedste af dem, som Portrætterne af Kammerherre Meldahl (1882, Kunstmuseet) og af Sophus Schandorph (1895, Privateje), hører ved deres menneskelige Opfattelse af Modellen og Overlegenheden i den maleriske Gengivelse til Krøyers store og gode Gerninger.

Og i de store Gruppebilleder, ganske særlig i »Komiteen for den franske Kunstudstilling i København 1888« (1890, Ny Carlsberg Glyptotek) og »Et Møde i Videnskabernes Selskab« (1897, Videnskabernes Selskab), kommer Krøyers bedste Egenskaber frem, i den lykkelige og fuldt ud naturlige Komposition, i den virtuose Beherskelse af de maleriske Problemer (det kunstige Lys i Rummet eller det kolde Dagslys kontra det varme, kunstige Lys), i den usædvanlige Karakteriseringsevne. Let kom Kunstneren ingeniørlunde til Løsningen af disse store og meget krævende Opgaver, Skitser og Studietegninger i Massevis gik

forud, men faa, om overhovedet nogen, dansk Kunstner kunde gøre ham disse kunstneriske Kraftpræstationer efter. Disse dygtige og virkningsfulde Billeder vakte en for Krøyer smigrende Opmærksomhed ogsaa uden for Landets Grænser og bidrog til at rehabilitere dansk Kunst i Udlandets Omdømme.

Stod Krøyer saaledes i sin Samtids Øjne som Tidens førende Kunstner, saa indtog han ogsaa i Kraft af sin Personlighed en central Stilling i Tidens Kunstliv. Som Lærer ved en Afdeling af de frie Kunsts skoler fra 1882 til 1904 udøvede han en betydelig Indflydelse paa de unge; blandt hans Elever var *Vilh. Hammershøi*, for hvis særprægede Talent han tidligt havde Blik og jævnedes Vejen. Ogsaa som Arrangør af adskillige Udstillinger i Ind- og Udland varetog Krøyer sine Kammeraters og de unges Interesser. Hans personlige Egenskaber skal i høj Grad have gjort ham velegnet til Formidler. Hans samtidiges overensstemmende Vidnesbyrd gaar ud paa, at han var en »livsglad, gennemelsk værdig, skønhedselskende, med Aladdin-agtig Lethed arbejdende, men ikke særlig skarpsindig Mand«. Hans sidste Aar formørkedes af Sygdom, der ogsaa i nogen Grad virkede opløsende paa hans Kunst fra disse Aar, men ved hans tidlige Død i 1909 inden hans fyldte tresindstyvende Aar følte det, at med ham var en af de Store i dansk Kunsts Historie gaaet bort.

EIGIL H. BRÜNNICHE

P. C. Skovgaard: Niels Skovgaard, 1871.

P. C. Skovgaard: Joakim Skovgaard, 1871.

JOAKIM OG NIELS SKOVGAARD

Strejflys over de to Brødre Skovgaards Udvikling gennem 70erne og 80erne

Af Museumsinspektør AKSEL RODE

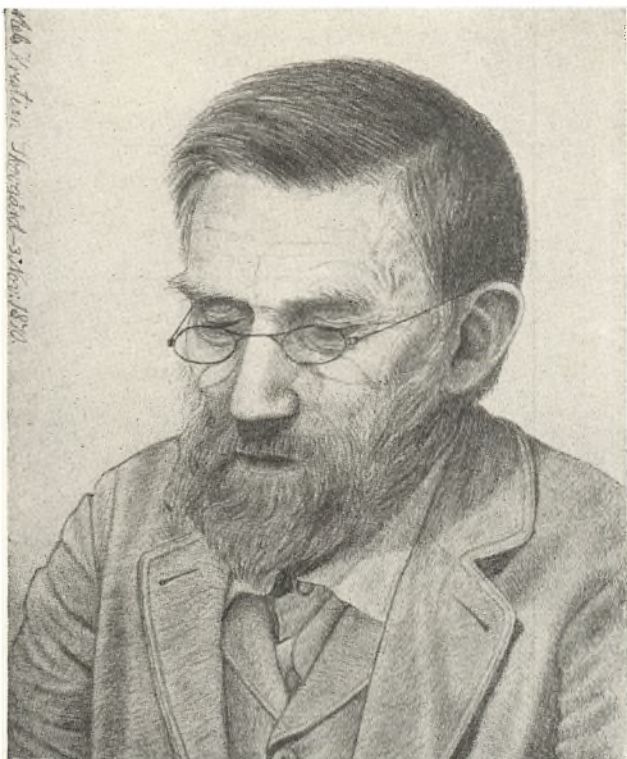
Maleren P. C. Skovgaards to Sønner Joakim og Niels havde den Lykke fra Barnsben at faa Del i en rig og dybtgaaende kunstnerisk Kultur. Faderen var ikke blot Tidens betydeligste danske Landskabsmaler, men en Mand for hvem det kunstneriske Arbejde var Tilværelsens egentlige Mening, og som ejede en vidtfavnende Kærlighed til tidligere Tiders store Kunst. Deres Moder var Datter af den højtbegavede nationalliberale Politiker og lærde Botaniker Joachim Frederik Schouw, Grundtvigs, N. L. Høyens og Orla Lehmanns Ven og Formand for den grundlovsgivende Rigsforsamling. Selv var hun et betydeligt og selvstændigt Menneske, ligesom sin Mand dybt grebet af Grundtvigs Forkyndelse. Igennem sin Moder, der var født Dalgas, af Maleren og Stifteren af Hedeselskabets Slægt, havde hun fremmed Blod i Aarerne og en Sindets Bevægelighed, der gik igen hos hendes to Sønner som et afgørende Drag i deres særlige kunstneriske Temperament.

Allerede tidligt blev det klart, at de to Drengene, hvoraf Joakim var født 1856 og Niels to Aar senere, skulde være Malere. Begge havde de fra deres tidligste Skoleaar stadig Blyanten mellem Fingrene og behandlede den med en forbavsende Sikkerhed, og

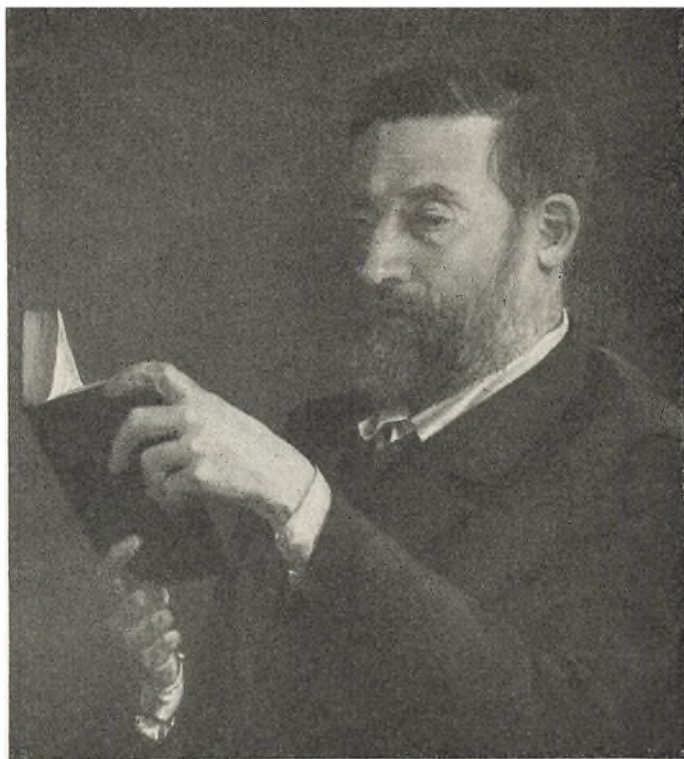
begge var de paa ejendommelig Maade optaget af Naturen omkring dem. Deres store Interesse var Dyr og Planter, og deres Breve til Faderen viser, hvor tidligt deres Iagttagelsessans var vaagnet, og med hvilken Iver de søger at gøre sig fortrolige med Dyrelivet omkring dem. Fra deres Faders Hus i Rosenvænget kunde de gaa paa Ekspeditioner til de omliggende Fællede eller de ubebyggede Arealer ud imod Sundet og fylde deres Skitsebøger, der fra Drengenaarene og indtil deres Død altid stak dem i Lommen, med Tegninger af de græssende Kreaturer. Deres Barneleg blev Indvielsen til et Livs Studium, og det kunstneriske Arbejde var næsten blevet en Del af deres Natur, endnu før de var blevet voksne.

Ved deres Moders Død i 1868 droges de — som naturligt er — stærkere end forud ind i Faderens Verden med dens af hans Arbejde bestemte Problemer. Deres kunstneriske Opdragelse blev af en mere bevidst Art. P. C. Skovgaard stillede dem bestemte Opgaver, lod dem f. Eks. skære Træsnit efter hans Tegninger eller sad selv Model for dem efter Aftensmaden, naar Familien paa gammeldags Vis samledes til Højtlesning.

Efter endt Skolegang blev Drengene efter Tur

Niels Skovgaard: P. C. Skovgaard. 1870.

Joakim Skovgaard: P. C. Skovgaard. 1872.

sendt i Malerlære. Den gamle Skovgaard holdt paa, at Haandværket var et sundt Grundlag for en Kunstner at bygge paa, og mente i øvrigt, at det gav noget fast at falde tilbage paa, dersom det skulde gaa galt med Kunsten. Akademiet kunde de saa besøge om Aftenen, indtil de havde Svendepøven bag sig.

Joakim førte som den ældste naturligt an i Arbejdet, og med sin Stadighed og sin næsten uovervindelige Energi, to Egenskaber, han fastholdt igennem hele sit Liv, opildnede og ansporede han den to Aar yngre Niels, der af Væsen var langsommere og mindre let bevægelig. Allerede i seksten-syatten Aars Alderen tegnede de to Brødre med en Sikkerhed og en Agtpaagivenhed over for Iagttagelsen, som mange ældre Kunstnere med Rette kunde have misundt dem.

Paa Akademiet stiftede Joakim straks efter sin Optagelse i Efteraaret 1871 Venskab med den unge Karl Madsen og Nordmanden Chr. Skredsvig, som begge fik Betydning for hans Udvikling ved at lede ham ind i en mere radikal Tankegang end den, han havde lært at kende i sit Hjem. Noget Oprør imod den herskende kunstneriske Tradition lader sig dog ikke spore hverken i hans eller Niels' Ungdomsarbejder. En Række nydelige smaa Landskaber viser deres Fordybelse i Naturstudiet, men røber samtidig deres Afhængighed af Faderen som Kunstner og en tydelig Tilslutning til Tidsstilen, med dens omhyggelige, men unægtelig lidt kedsommelige Redegørelse for enhver Enkelthed. Elementer fra Faderens og hans Slægtleds Kunst og Landskabsopfattelse forenes i disse Ungdomsarbejder med en vis, lidt smaalig Bogstavelighed i Opfattelsen — et karakteristisk

Tidstræk, som gaar Haand i Haand med en lidt glansløs og ufri Farvebehandling.

Efter Faderens Død i 1875 blev Maleren Janus la Cour, som delte Hus med dem, deres nærmeste kunstneriske Raadgiver. Det var netop i disse Aar, at Paavirkningen fra fransk Naturalisme og Friluftsmaleri begyndte at vise sig blandt unge danske Malere og affødte en bitter Strid mellem dem og de ældre. Som svoren Fjende af den ny franske Kunsts Idealer søgte la Cour efter Evne at holde Brødrene fri af den farlige Paavirkning, medens den gamle Lorenz Frølich, som de beundrede for hans Ungdomstegninger, med sin friere kosmopolitiske Indstilling nærmest ansporede dem til at gaa i Lære hos Franskmandene. Venskabet med Karl Madsen og Skredsvig, der begge ret tidligt søgte til Paris, kom for Joakim til at betyde en Paavirkning i samme Retning. Efter at have set, hvad andre, Krøyer, Tuxen og Philipsen, havde lært i Paris, besluttede han trods la Cours Modstand i Efteraaret 1880 at rejse derned for ved Selvsyn at danne sig en Mening om Tingene.

En af de første Dage i December skriver han fra Paris i et Brev til Broderen: »Jacta est alea! Jeg har været hos Bonnat« (den af de unge Skandinaver søgte Lærer, som Vilh. Kyhn betegnede som »et Asen« og som la Cour og mange ældre med ham ansaa for en sand Ungdomsfordærver). »Jeg var ikke rigtig hyggelig ved at gå derop, jeg var især så bange for min mund skulde gå i baglås, men jeg gik derop ... jeg bankede på — nok en gang »entrez«, jeg gik ind, og efter at have besøgt en herre henvendte Bonnat sig til mig, jeg sagde, hvad jeg kunde, og meningen forstod han da, og jeg tænker nok, jeg

Niels Skovgaard: Gamle Udbygninger ved en Herregaard. 1877. Kunstmuseet.

får plads . . . Bonnat er meget god at komme til . . . Jeg glemte naturligvis al[li]gevel det meste af, hvad jeg skulde sige, især var det kedeligt, at jeg ikke fik ham forklaret, at det var for at male, ikke for at tegne, at jeg vilde gå hos ham . . .«

Lidt ind i Marts sendte Joakim Skovgaard sit første Arbejde hjem fra Paris. Det var en Gjentagelse af et Billede med en Faareklipning, som han et Par Aar tidligere havde malt paa Lolland, og som var bestilt af Grosserer Hirschsprung. Niels, der havde været ene under la Cours Indflydelse i København, skulde besørge Billedet videre til Bestilleren, og efter at have set det skrev han til Joakim et Brev, som med sin hvasse Tone og sine særlige Synspunkter paa de

Joakim Skovgaard: Udenfor Marlotte. 1881.

maleriske Problemer paa mærkværdig Vis genspejler den hjemlige Reaktion imod Franskpaavirkningen. »Dit billede er lykkelig og vel ankommet«, hedder det, »men Hirschsprung har endnu ikke set det, jeg var inde og vilde træffe ham i går, men han var ikke hjemme . . . Jeg er forresten ikke rigtig vel ved det, for jeg er bange, at han skal spørge mig, hvad jeg synes om det, og jeg synes nemlig, at det *slet ikke er noget godt billede*. Du ved ikke, hvor det har ærgret mig at se det, hvorfor vil du nu straks danse, når franskmændene fløjter? Jo, jeg kan ikke nægte, at der er megen virkning i det, figurerne står udmærket frit i rummet og tonerne er godt slået an, men der er taget på det med så lidt sympati. Du har før kunnet glæde Dig over det yndige stof skyer er af, hvorfor så klaske dem så råt op? så at stoffet slet ikke føles. Du havde sådan et godt studie til luften, og nu laver Du den sådan, fordi det er det nye sande syn på naturen; ja Du snakker så meget i dine breve om sandheden i kunsten, for eksempel hos Lepage, hvordan han lader skørtidsler og agerkål komme op af Jorden; jeg må naturligvis tage Dine ord for gode vare, da jeg ikke selv kan faa billederne at se, men Du har rigtignok ikke lært sandhed deraf, når Du maler efterårsgræs om foråret; ja det er noget af det, der har ærgret mig mest; når jeg tænker på det unge græs, der kommer så tidligt om foråret, hvor er det ikke fint og yndigt, nok noget strittende, men så umådeligt fint og sart, og det maler Du sådan med nogle rå tag med pendselen . . . det finder jeg rent ud ækelt; træerne er også følt hånd-

Joakim Skovgaard: Faareklipping. Paris 1881. Den Hirschsprungske Samling.

værksmæssigt joldet op mod luften. Figureerne er ligeledes dårlige, de to hoveder fortæller slet intet, og hendes er der ikke engang benbygning indeni, så man kunde dejligt vrrede det ligesom en karklud. Udtrykket i får og lam er også uden følelse, ja det er igunden det der mangler det hele; men Du har såmænd også været ked af den bestilling og bare set at få den fra hånden.

Det stoler jeg nu også på, at det væsentligst er af den grund, at dette billede er blevet sådan, og ikke fordi Du er kommet til den mening, at dette er det rette, for er det derfor, så fortjener billedet rigtig nok navn af »opvarmet mad . . .«

» . . . Jo, nu skal Du ikke tro, at jeg anser Dig så fortabt, vel mente jeg meget alvorligt, hvad jeg skrev om billedet . . . men jeg tvivler ikke det mindste på, at ærligheden trænger igennem hos Dig igen; nå Du har kanske slet ikke engang begreb om, hvordan det egentlig er, der nede mellem alt det svineri, som Du naturligvis går og roder iblandt, har det naturligvis set helt pænt ud, som om det var meget omhyggeligt og kærligt malt . . . Idag er Fritz [Maler og Elev af la Cour] kommet, han og la Cour synes heller ikke rigtigt om dit billede, men Zacho [der selv var Bonnat-Elev og blandt de første og ihærdigste Forkæmpere for det franske Maleri], som var her for lidt siden, fandt det prægtigt, og bad mig hilse Dig, og sige at det havde glædet ham meget . . .«

I sit Svar paa den haarde Kritik — der i øvrigt fik ham til at tilbyde Hirschsprung at tage Billedet tilbage — siger Joakim lige ud, at han netop er rejst

til Paris for at lære af fransk Kunst: »hvad skulde jeg ellers henede . . .« skriver han og understreger, at det ny, han søger, en bredere og kraftigere male-risk Behandling, ikke er noget, han pludselig i Paris har faaet Øje for, men tværtimod en Ting, han længe har arbejdet hen imod. Et halvt Aarhundrede senere, ved Broderens 70'Aarsdag, erkendte Joakim Skovgaard, at Kritikken af »Faareklippingen« havde medvirket til at svække hans Interesse »for den retning i kunsten, der da var på mode«, d.v.s. den flotte lidt udvendige Salonkunst, der havde inspireret Krøyer og Tuxen, og som ogsaa Zacho og Godfred Christensen havde gjort sig til Talsmænd for.

Men fransk Kunst havde andre og langt værdiful-

Joakim Skovgaard: Høst ved Civita d'Antino. 1883.

Joakim Skovgaard: *Den skæve Pil ved Dortheasløst, 1879.*

Joakim Skovgaard: *Høstscene ved Civita d'Antino, 1884.*

Niels Skovgaard: *En Træskomager i en Ellemose, 1881.*

dere Toner. Impressionisterne havde, den Gang endnu stærkt forkætrede, banet Kunsten ny Veje, og igennem Venskab med Nordmanden Werenskiold lærte Joakim deres Arbejder at kende. At de ogsaa gjorde Indtryk paa Broderen, da han et Par Aar senere kom til Paris, fremgaar af et Brev, skrevet umiddelbart efter Hjemkomsten til Joakim: »Da jeg kom fra Paris,« hedder det, »var udstillingen [Charlottenborg] endnu åben, jeg blev da meget bekræftet i det som jeg havde lært i Paris, at det som vi mangler er luft og klarhed, netop det impressionisterne . . . har så meget af . . .«

For Niels Skovgaard, der lagde sin første større Studierejse over Holland, blev i øvrigt Impulser fra Ruisdaels Kunst mere bestemmende end Indtrykkene fra Paris, der kun helt tydeligt gør sig gældende i et enkelt Billede, malet umiddelbart efter Rejsen.

I 1882 drog Joakim til Italien, hvor han opholdt sig i fulde to Aar. Igennem sit stadige Samvær med Kr. Zahrtmann og især med Th. Philipsen blev han tvunget ind i et Arbejde med det rent maleriske, der blev af afgørende Værdi for ham. I Philipsens Ven, den belgiske Maler Reimy Cogghe, traf han en Mand, der helt gik ind for Impressionismen, og Joakim Skovgaards Billeder fra dette Italiensophold betegner koloristisk et Højdepunkt i hans Produktion.

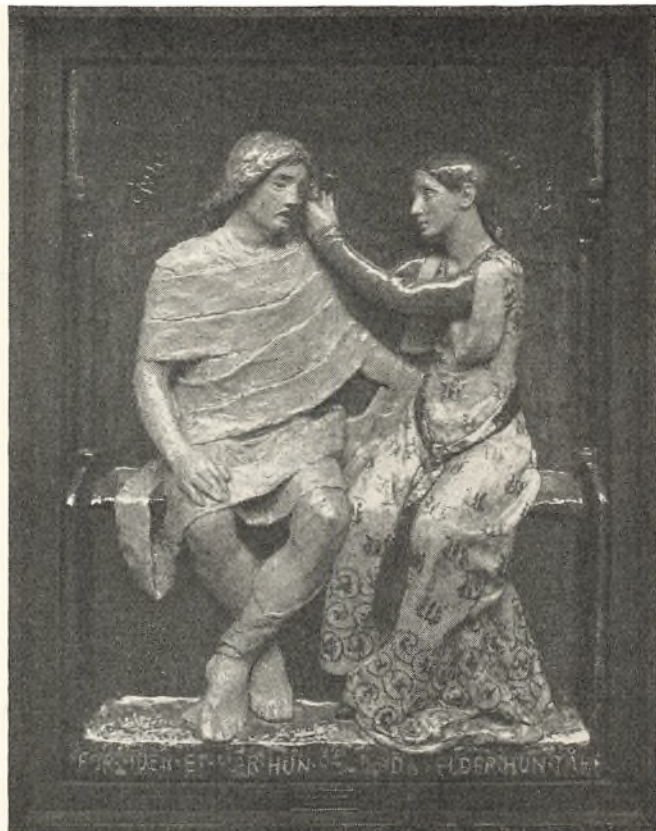
Men de to Brøders kunstneriske Evner laa ikke — som Vennen Philipsens — først og fremmest i det maleriske og koloristiske. Paavirkningen fra fransk Kunst og de haarde Arbejdsaar i Italien med Philipsen tvang Joakim til at sætte sine Kræfter ind paa et Omraade, hvor hans Evner var svagest. Fra Faderen og Constantin Hansen havde baade han og Broderen saa at sige taget dansk Kunsts dekorative og klassicistiske Traditioner i Arv. I Forbindelse med en Forkærlighed for en fri digterisk Fortælling, der allerede kommer til Udtryk i Joakims italienske Folkelivsbilleder, laa deres virkelige Styrke paa et Omraade fjernt fra Tidsaandens Naturalisme.

En Impuls udefra, og betegnende nok fra Antikken, kom omkring 80'ernes Midte til at lede dem ind paa Baner, som mere udpræget stemte overens med deres Natur.

Joakim Skovgaard: *Kristus modtager Røveren i Paradis, 1890—91. Den Hirschsprungske Samling.*

En af de første Dage i 1884 rejste Joakim i Selskab med Zahrtmann til Grækenland. Mødet med græsk Kunst blev en overvældende Oplevelse for ham. Arkitekturen, den tidliggræske Skulptur og Vasemaleriet aabenbarede en ny kunstnerisk Verden for ham. I sine Rejsebrevve til Niels taler han med Begejstring om Grækernes Følelse for Proportionen. Det faste, unge og myndige i græsk Billedkunst aabnede hans Øjne for den kunstneriske Stils simple Holdning og lærte ham at forstaa Betydningen af et rigtigt, næsten arkitektonisk oplevet Forhold imellem Størrelser, Linier og Masse. I Vasemaleriernes udtryksfulde Kompositioner fandt han som i Skulpturen fra Olympia og de tidlige Gravsteler den kunstneriske Frihed, Naturalismen aldrig helt havde kunnet give ham.

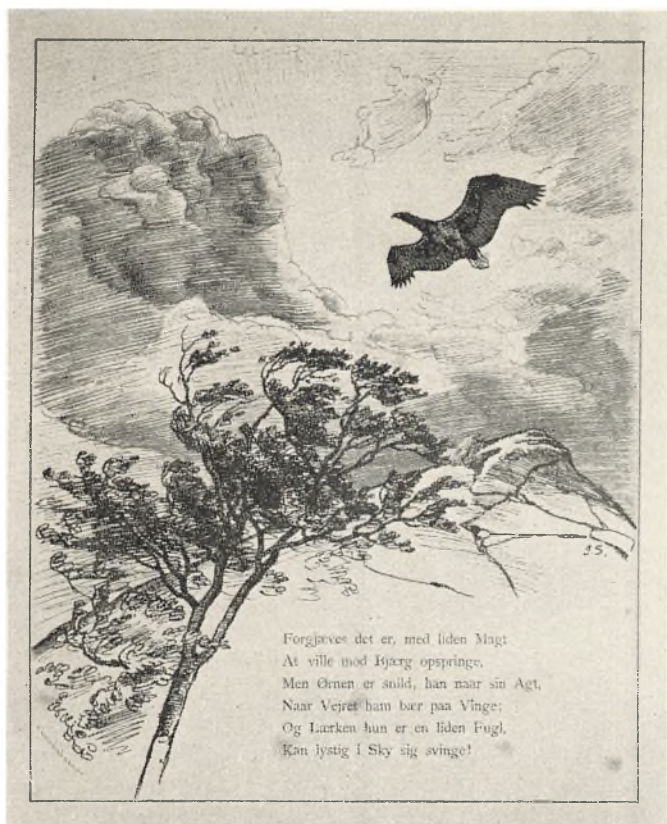
Niels Skovgaard: Keramisk Relief med Motiv fra Folkevisen om Aage og Else. 1887. Kunstmuseet.

Joakim Skovgaard: Keramisk Fad med St. Michaels Kamp med Dragen. 1887. Kunstindustrimuseet.

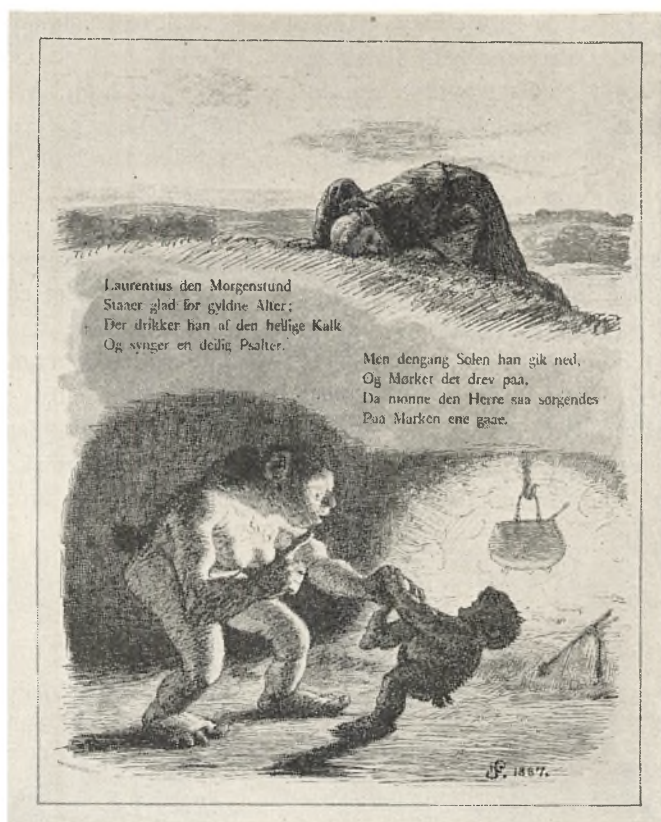

Niels Skovgaard: Keramisk Fad med Sirene. 1885.

Forgæves det er, med liden Magt
 At ville mod Isjærg opspringe,
 Men Ornen er snild, han naar sin Agt,
 Naar Vejret ham bær paa Vinge;
 Og Lærken hun er en liden Fugl,
 Kan lystig i Sky sig svinge!

Joakim Skovgaard: Illustration til Grundtvig:
 Den signede Dag. 1885.

Laurentius den Morgenstund
 Staaer glad for gyldne Alter;
 Der drikker han af den hellige Kalk
 Og synger en deilig Psalter.

Men dengang Solen han gik ned,
 Og Mørket det drev paa,
 Da nionne den Herre saa sorgendes
 Paa Marken ene gaar.

Niels Skovgaard: Illustration til P. M. Møller:
 St. Laurentius. 1887.

Hos Niels Skovgaard, der sad hjemme, vakte de ny Problemer i Broderens Breve en heftig Genklang. Netop paa den Tid kom han i Forbindelse med Arkitekten A. Clemmensen, som sammen med Th. Bindsbøll og Malerne Aug. Jerndorff og Otto Haslund var begyndt at arbejde med kunstnerisk Pottemageri paa et Værksted i Utterslev.

Her kunde Niels Skovgaard finde Udtryk for alt det ny, der bevægede ham. En Række ypperlige dekorerede Fade af en fri og festlig Virkning blev det første lykkelige Resultat, som siden efterfulgtes af hans med Rette berømte Relief med Motiv fra Folke-

Joakim Skovgaard: Keramisk Fad med Fantasydyr. Ca. 1887.

Joakim Skovgaard: Tegnet Forarbejde til Billedet:
 Kristus i Dødsriget. 1894.

visen om Aage og Else. Hans første dekorative Fad med en Fremstilling af en syngende Sirene og de Udkast, han gjorde til det, betyder et fuldstændigt Brud med Tidens Naturalisme. I Kraft af sin strenge kunstneriske Stil, sin Fortællings Frigjorthed og den glimrende, rent dekorative Farvevirkning staaer hans første Vandfarveudkast til dette Arbejde som en overraskende festlig Indledning til ny kunstneriske Bestræbelser i baade hans og Broderens Kunst.

Arbejdet med Pottemageriet i Utterslev, som ogsaa

Niels Skovgaard: Udsigt fra Kunstnerens Bolig paa Naxos. 1895. Den Hirschsprungske Samling.

Joakim Skovgaard: Engelen rører Vandet i Betesta Dam. 1886—87. Nasjonalgalleriet, Oslo.

Niels Skovgaard: Havhesten. 1908—1916.

Joakim efter og imellem sine to lange Italiensophold med saa stort Held deltog i, blev et mærkeligt rigt og absolut selvstændigt Forspil til 90'ernes Stilsøgen og Symbolisme, der i Frankrig fik sin berømteste Repræsentant i Gauguin.

Der skulde dog gaa endnu nogle Aar, før de to Brødre fik Mod til at oversætte deres dekorative Be- stræbelser til det egentlige Maleri eller for Niels' Ved- kommende til Skulpturen. Under et nyt Ophold i Italien malede Joakim sit store Billede af Englen, der rører Vandet i Bethesda Dam, et Værk, som end- nu er forankret i Naturalismen, men ligesom hans tidligere tegnede Illustrationer til Grundtvigs »Den signede Dag« baaret af en Følelsens Storladenhed og en Sans for Behandlingens Bredde, der røber Omfan- get af hans kunstneriske Temperament. Først med »Kristus i Dødsriget« og det umiddelbart derefter malte »Kristus modtager Røveren i Paradiset« er han inde paa de Veje, som slutteligt skulde føre til Udformningen af hans store Stil, saadan som vi ken- der den fra Viborg Domkirke og en væsentlig Del af hans senere Produktion, der udmundede i den skønne og mesterlige Mosaikdekoration i Lund Dom- kirkes Apsis.

Kunstnerisk bestemtes hans Stil af Reaktionen imod Naturalismen og Mødet med Grækerne, men sit menneskelige Udgangspunkt tog den i hans hele dybt religiøse Livsindstilling. Sammen med Broderen del- tog han i 1890 i Oprettelsen af en københavnsk Valg- menighed, en Begivenhed, der fyldte dem begge og ildnede dem til kunstnerisk Produktion. Niels Skov- gaards monumentale Altertavle til Immanuelskirken blev udført som en Gave til den ny Menighed, og Joa- kims »Kristus i Dødsriget« udsprang af den samme Trang til at give Kunsten et Indhold, der kunde for- kynde hans Tro. Liv og Kunst blev i disse første Aar af 90'erne en Helhed for dem. Med deres livsbekræf- tende grundtvigske Indstilling til Tilværelsen blev det stilsøgende hos dem et Middel til at give Udtryk for det, der laa dem paa Hjerte. Hvad Joakim religi-

Niels Skovgaard: Studielegning. 1884 (?)

øst vilde give med »Kristus, der modtager Røveren i Paradiset«, det vilde Niels nationalt og i Grundtvigs Aand give med »Magnusstenen« i Skibelund Krat, hvori han for første Gang til Bunds viste sine Evner for den monumentale Skulptur.

Det har været nærværende Artikels Formaal at kaste nogle Strejflys over de to Brødre Skovgaards Udvikling igennem 70'erne og 80'erne og til en vis Grad redegøre for deres Forhold til Tidens kunstneriske Strømninger. Med deres Arbejder fra 90'erne og Tiden fremefter fik de Plads iblandt Tidens betydeligste danske Kunstnere. Men forud laa en rig Brydningstid, hvor de arbejdede sig fri af det, »Eckersbergskolen var udartet til« — Udtrykket er Joakim Skovgaards og stammer netop fra 90'ernes

Joakim Skovgaard: *Keramisk Fad med Fantasisidyr.*
Ca. 1887.

Niels Skovgaard: *Magnusstenen.* 1898.

første Aar — og igennem skiftende Paavirkninger naede frem til deres egen Stil, der i sin stærkeste Form er blevet en lykkelig Forening af Kærlighed til Naturen og Følelse for det kunstneriske Formsprog, sammenholdt af en rig og varm Menneskelighed.

AKSEL RODE

Niels Skovgaard: *Forarbejde til Kvindedansen i Megara, Athen 1895.*

J. F. WILLUMSEN

Af Billedhuggeren ARNOFF THOMSEN

Betragter man J. F. Willumsens Livsværk, vil man finde, at alle Tidsalderens kunstneriske Problemer brydes i hans Personlighed: Realismens direkte Naturefterligning, Impressionismens vibrerende Synsindtryk, Symbolismens gaadefulde Formsprog, Classicismens strenge Stilideal og Ekspressionismens abstrakte Omformning af den ydre Virkelighed. Willumsen har i sin Kunst optaget disse Strømninger, prøvet deres Værdi og fornyet, hvad han modtog gennem andre, i en Produktion, der spænder over alle Billedkunstens Udtryksmaader. Ingen dansk Kunstner har som han paa én Gang været Maler, Billedhugger, Arkitekt, Keramikker og Grafiker.

Jens Ferdinand Willumsen blev født i København den 7. September 1863. Hans Far var oprindelig Værtshusholder, men blev senere Herreekviperingshandler. Fødestedet, Gothersgade 125, er forlængst nedrevet. Nu skjuler K. F. U. M.'s store borgagtige Bygning Grunden. Nogen kunstnerisk Paavirkning modtog Willumsen ikke fra Hjemmet, men han hævder, at han allerede fra fire Aars Alderen følte, »at der kun var én Ting, som det var værd at leve for, og det var: at tegne og male«. Efter Forældrenes Ønske deltog han fjorten Aar gammel i Undervisningen paa Thorsøes Handelsakademi og kom kort efter ogsaa i Snedkerlære. Da disse Stadier var overstaet, og efter at den nødvendige Forberedelse paa Teknisk

Selskabs Skole var tilbagelagt, naaede Willumsen sit første Maal og blev optaget paa Kunstakademiets Arkitekturskole.

Trangen til at male greb dog snart den unge Arkitekteleve saa stærkt, at han samtidig søgte Undervisning paa Krøyers Malerskole. Det var nu gaaet op for Willumsen, at det var Maler, han vilde være, og fra dette Øjeblik kastede han sig med en saadan Energi ind i Studierne, at han allerede paa Decemberudstillingen 1883, kun tyve Aar gammel, fik sin Debut med et Interiørbillede af Riddersalen i Christian VII.s Palæ paa Amalienborg. Det lille Billede, med de tre sirlige Figurer i Rokokodragter og Salens overdaadige Dekoration som Baggrund, var udført med stor Omhu og Dygtighed, men yderst traditionelt i Opfattelsen, og hverken dette Arbejde eller det næste Værk i samme Aand *Neger spiller paa Fløjte for en Dame* (Charlottensborgs Foraarsudstilling 1884) lod ane, hvilke Kræfter der gærede i den unge Kunstners Sind.

Efter disse to Eksperimenter i historisk Stilkunst søgte Willumsen for bestandig bort fra Rokokoens Elegance og fandt i landlige Interiører og nogle naturalistiske Scener fra Samtidens Liv en ny Motivverden: Billeder som *Eftermiddagssol i en Vandmølle* (1885), *Slagterbutik ved Nikolaj Taarn* og *Glaspuster i Hellerup Glasværk*. I Interiøret fra Vandmøllen

Kongesønnens Bryllup. 1888.

To Koner skilles efter en Passiar. 1890.

møder man for første Gang Kunstnerens Evne til at give Skildringer fra Virkeligheden en Atmosfære af Mystik, hvori Personerne ikke blot er levende Menneskefigurer, men Symboler, der udtrykker en Idé. Den skarpe Solstraale, der kløver det mørke Rum, de sære, slidte Tandhjul fra Mølleværket, den gamle Bondes ydmyge Holdning og Møllerens trodsige, næsten diabolske Udtryk, frembringer en Stemning, der er beslægtet med de Følelser, som nogle Aar senere visse af Strindbergs visionære Dramaer fremkaldte. Dette gælder ogsaa den mærkelige, friseagtige Komposition *Kongesønnens Bryllup* (1888), hvor en yderliggaaende Naturalisme spores i den lange Række af Tiggere og Vanføre, der har modtaget Indbydelsen til det rigt dækkede Bord. Billedet er ufuldendt. Kongesønnen og hans Brud er senere fjernet og erstattet med et uroligt, stjerneagtigt Ornament, der som en vandrende Flamme glider hen over Gulvet. Arbejdet blev kasseret af Charlottenborgs snæversynede Cen-

surkomité, hvorefter Kunstneren skrev et harmfuldt Brev, hvori han lovede, at han aldrig mere vilde indsende Billeder.

Den store franske Kunstudstilling, der samme Aar aabnedes i København, blev en Oplevelse for Willumsen, og det stod ham nu klart, at han maatte slutte sin Læretid med en Rejse til Paris. Samme Efteraar lykkedes det ham at virkeliggøre dette Ønske.

Indtrykkene fra moderne fransk Kunst og Motiverne fra Storbyen fik afgørende Betydning for den unge danske Maler. Statens Museum for Kunst ejer fra denne Periode det karakteristiske Billede med Montmartres Forstadshuse, stemt i graa Toner, og paa Göteborgs Museum findes den livfulde Komposition *Fransk Vaskeri*. En kortere Rejse til Spanien gav Willumsen de første stærke Indtryk af det Land, som skulde blive en saa rig Inspirationskilde for hans Kunst.

Efter et Ophold i København, hvor enkelte grafiske

Pont Saint Michel. 1890.

Blade, bl. a. det berømte *En Valgdag i Københavns femte Kreds* — en naivistisk Radering, frembragt med udskaarne Farveplader — blev til, giftede Willumsen sig og tog fast Bopæl i Paris. Han var nu, trods sin Ungdom, naaet saa vidt, at han ikke blot modtog sine Paavirkninger fra de nyere franske Kunstretninger, men var ogsaa ved sin personlige Fantasi og sin Idérigdom selv med til at give disse Strømninger Form. Dette sidste har Willumsen ofte fremhævet, medens han paa Grund af sin stærke Selvstændighedstrang ikke har følt sig i nogen større Gæld til sin Samtids Kunstnere; dog har Willumsen altid vedgaaet den Arv, han har modtaget fra svundne Tiders Mestre.

Tre Hovedindflydelser gjorde sig især gældende i disse Aars franske Kunst. Impressionismens lyse Farvesyn og hastige Gengivelse af Nuet uden overflødige Detailler, *Gauguins* dekorative Flademaleri og endelig Symbolismen, der oprindeligt var en litte-

rær Bevægelse, som udgik fra en Kreds af Digtere, hvis subtile Teoretiker var den forfinede Lyriker *Stéphane Mallarmé*, men hvis Reaktion mod Realismens Hverdagsgengivelser bredte sig til Billedkunsten og sammen med de to andre Retninger kom til at præge den europæiske Kunst i de følgende Aar. Ogsaa i Willumsens nye Arbejder føles Virkningerne af disse tre Strømninger som stærke Dønninger, men han forstod straks at smelte deres Idéindhold sammen med sin egen Personlighed.

Allerede det første Lærred med det pulserende Liv omkring St. Michel Broen og Notre-Dame Kirken i Baggrunden er et kunstnerisk Gennembrud og viser, hvor bevidst Willumsen nu behersker sine male- riske Udtryksmidler. Selve Færdselen gaar som en levende Zig-Zagstriben over Billedfladen og standser først foran Katedralens massive Murmasser. En stærk Forenkling giver alle Personer en urolig silhouetagtig Karakter. Billedets lange Titel synes formuleret

Den forgyldte Gemse. Det trældende Menneske og den frie Dyreverden. Kunstmuseet.

som et artistisk Program: Mennesker, Heste og Vogne, der bevæger sig hid og did og krydser hverandre som Myrer i en Tue. Her mærker man tydelig Indflydelsen fra Symbolismen, der yndede at anskueliggøre et Kunstværks Mening ved en forklarende eller suggerende Tekst, der ofte virkede som nogle løsrevne Linier fra en Fortælling eller en Digtsamling.

Sommeren tilbragte Willumsen i Bretagne, og her lærte han en af den moderne Kunsts store Fornyere *Paul Gauguin* at kende. Gauguin havde i Pont-Aven set den danske Maler arbejde paa et Billede med Bretagnekoner. Maleriet behagede ham, og saa var Bekendtskabet gjort. Begge Kunstnere stræbte paa den Tid efter beslægtede Maal. Ved Synet af Gauguins primitive, malede Trærelieffer fik Willumsen en værdifuld Impuls til selv at udføre lignende Arbejder, en Tanke der tidligere havde foresvævet ham under Studierne af ægyptisk og assyriske Reliefkunst.

Forinden havde Willumsen dog malt sine tre Bil-

leder med snakkende eller gaaende Bretagnekoner. Især den morsomme Komposition *To Koner skilles efter en Passiar* er kendt i vide Kredse gennem talrige Reproduktioner. De to Kvinders Bevægelse er fastholdt i det Øjeblik, de drejer sig for at gaa hver til sin Side, saa at deres Skikkelser danner en spids Vinkel mod Baggrundens flimrende Solpletter.

Tilskyndet af Gauguins Eksempel, men udformet med en helt personlig Fantasi, er *Kokotte paa Jagt*, skaaret som lavt Relief i en Træplade og forsynet med Farver. Den ret bedagede Glædespige fandt Kunstneren i et Forlystelsesetablissement »Montagnes-russes«, og da man samme Sted fremviste en Høne med fire Ben, fik Willumsen den barokke Idé at anbringe dette Monstrum som et dekorativt Element over Kvindens Skulder for at fremkalde en Fornemmelse hos Beskueren af Lokalets Atmosfære af Gøgl og Svindel.

I Gauguins Aand var ogsaa den keramiske Fantasi

Jotunheimen. 1893.

Kokotte paa Jagt. 1890.

Faderen, Moderen og deres nyfødte Barn i brændt og glaseret Ler, en ejendommelig Vase, der foruden den spæde Barnefigur indrammes af Kunstnerens og hans Hustrus Portræthoveder. Dette første Forsøg blev Indledningen til den omfattende og dybt personlige keramiske Virksomhed, der optog en saa stor Del af Willumsens Produktion i Halvfemserne.

Med sit næste Værk *Den forgyldte Gemse* fjerner Willumsen sig helt fra Gauguins Indflydelse og gaar sine egne Veje. Kompositionen, der er modelleret i Kridtmasse paa en Træplade og behandlet med Farver, viser fire Arbejdere, ens klædt i hvide Bluser og blaa Bukser, i Færd med at bryde Sten, mens et kimærisk Fantasiofoster, en forgyldt Gemse med Vinger og Svømmefødder, symboliserer den frie Dyreverden som Modsætning til de fire Stenhuggeres trælsomme Slid.

De følgende Aar bragte en ny Komposition af høj Værdi, Maleriet *Jotunheimen*, paabegyndt under et Ophold i Norge. Atter her er Naturens uberørte Størhed, de sneklædte Bjergtinder, sat op som en virkningsfuld Kontrast til Menneskelivets flygtige Vilkaar, der anskueliggøres i Rammens ornamentale Udsmykning med nøgne Menneskefigurer, som i venstre Side fremstiller den ideelle Stræben, mens den højre gengiver Tomheden og Forfængeligheden. Billedet, hvis Motiv ikke er hentet fra en bestemt Bjergegn, er karakteristisk for Willumsens Arbejdsmaade: gennem en lang Række Studier efter Naturen at naa frem til en magtfuld Syntese.

I sin Trang til at søge nye Udtryksformer har Willumsen baade i *Den forgyldte Gemse* og i *Jotunheimen* ikke blot sammensmeltet Maleri og Skulptur paa en i dansk Kunst hidtil uset Maade, men det var tillige hans store Maal at nærme Billedkunsten til Digtningens Verden, saa at de tre Kunstarter under hans Hænder blev en Helhed.

De hidtil udførte Arbejder var kun foreløbige Studier, men det var Willumsens Ønske at samle sine Tanker om Livets og Kunstens Brydninger i en Reliefkomposition af vældige Dimensioner og udført i Keramik, saa at de dristige Farvevirkninger ogsaa kunde tilfredsstille hans Malerøje.

Saaledes opstod Ideen til *Det store Relief*, en Tankedigting i skulpturel Form, som gennem en lang Aarrække, fra 1893 til 1928, kom til at beskæftige Kunstneren, indtil Værkets endelige Fuldførelse paa Willumsens 60 Aars Dag blev økonomisk sikret af Staten og Ny Carlsbergfondet i Forening til Opstilling paa Statens Museum for Kunst. Desværre havde de mange Aar, med deres Skuffelser og taalmodige Resignation fjernet Willumsen langt fra hans Ungdoms keramiske Periode, og efter Kunstnerens Ønske blev Arbejdet udført i forskelligt farvet Marmor og Kalksten, samt forgyldt Bronze.

Om de talrige Figurers symbolske Betydning har Willumsen nægtet at udtale sig og tilbagevist ethvert Forsøg paa Tydning med et barskt Smil. Han har blot kaldt sit Værk *Det store Relief* og ønsker, at Beskueren skal danne sin egen selvstændige Opfattelse uden Vejledning fra Kunstnerens Side. Enkelte Hol-

depunkter har man dog i Titlerne paa Forarbejderne fra Halvfemserne: den mærkelige Maske *Svagthed*, et Fabelvæsen, der bærer baade mandlige og kvindelige Træk, den af gammel kinesisk Skulptur paavirkede Buste *Krigen*, en frygtindgydende Amazontype med Brynje og Hjelm, og endelig Arbejdets skønneste Detaille: Hovedet *Refleksion*, hvorefter Kunstindustri-museet ejer et dejligt Eksemplar i Stentøj med mørkerød Glasur.

Samtidig med disse Skulpturfragmenter udfolder Willumsen i Aarhundredets sidste Tiaar sine sjældne dekorative Evner i en rig keramisk Produktion, der maa betragtes som Højdepunktet af, hvad der paa dette Omraade hidtil er frembragt i vort Land. Ikke blot Urner og Vaser med udsøgte Lustrer og Dekorationer, ofte med Dyre- og Plantemotiver, der vidnede om en baade primitiv og raffineret Fantasi, men ogsaa fritstaaende Statuetter som *Buksepiggen*, hvor Dragtens smalle, lodrette Folder minder om en Søjles Kannelurer, ja, selv de to kolossale Portrætbuster paa Kunstnerens Gravmæle over sine Forældre paa Vestre Kirkegaard blev udført i Chamotte med farvede Glasurer. Der er over dette monumentale Værk en fornem Holdning, der faar en egen inderlig Tone ved, at Willumsen har anbragt en lille yndefuld Barnefigur mellem de arkaisk strenge Hoveder.

En særlig Betydning har Willumsen faaet som Medstifter af *Den Frie Udstilling* og som Bygningens Arkitekt. Paa Initiativ af den højt kultiverede Maler *Johann Rohde* sluttede en lille Kreds af unge Talenter, hvorefter *Vilhelm Hammershøi* og *Ægteparret*

Sol og Ungdom. Göteborg Museum.

Efter Stormen. 1905. Forarbejde.

Slott-Møller, sig sammen med det Formaal at danne en selvstændig og censurfri Udstilling som Protest mod Charlottenborgs uforstaaende Afvisning af den nye Kunst. Tanken vandt hurtig Tilslutning hos nogle af Samtidens betydeligste Malere som *P. S. Krøyer*, *Julius Paulsen*, *Th. Philipsen*, *Kr. Zahrtmann* og Brødrene *Joakim* og *Niels Skovgaard*, og med denne Avantgarde i Spidsen og ved stadig at optage et Udvalg af hver Generations førende Malere og Billedhuggere har Udstillingen bevaret sin ærefulde Plads i vort Lands Kunsthistorie.

Selve Udstillingsbygningen ved Østre Anlæg i København er kun opført af Træ, men maa betragtes som et af Epokens mest originale arkitektoniske Værker og kaldes med Rette den Dag i Dag Willumsens Hus. I det trekantede Gavlfelt over Indgangens slanke Søjler har Bygmesteren som Udstillingens Symbol og Bomærke modelleret en flyvende Pegasus, der bærer en nøgen Ynglingskikkelse mellem sine Vinger.

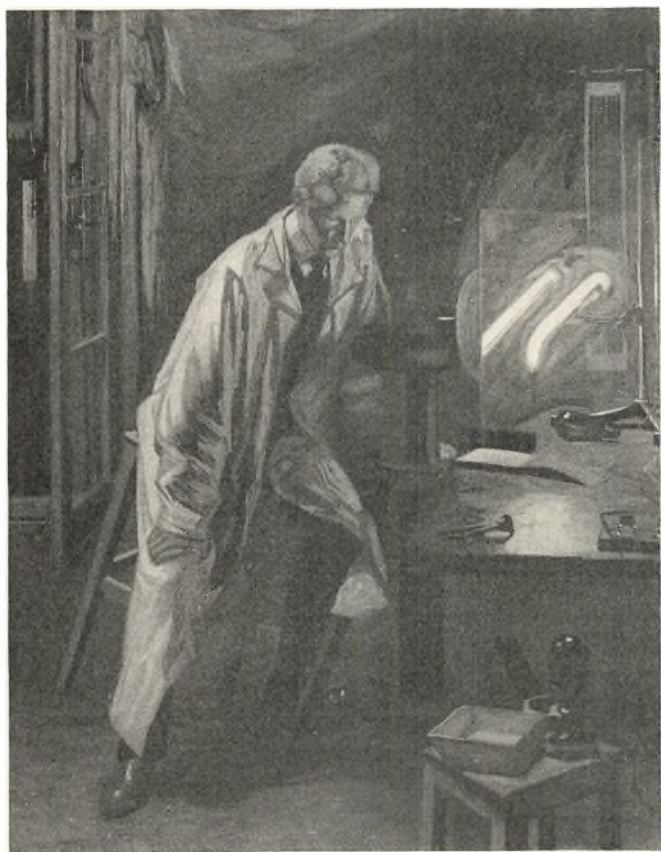
Efter et Ophold i Amerika, hvor Willumsen for-gæves søgte at faa en større Bestilling, rejste han i Efteraaret 1901 til Schweiz og slog sig ned ved Gensersøen, hvis Krans af majestætiske Bjergtinder æggede Kunstneren til en ny og frodig Produktivitet som Maler, efter at han i flere Aar næsten udelukkende havde helliget sig skulpturelle Opgaver.

I en Række større og mindre Lærreder, snart storladne, stærkt stilbetonede Kompositioner, snart intime Naturstudier, fastholder Willumsen sine Indtryk af Lysets Brydninger i brede, vifteformede Straaler, af Skyernes stadig skiftende Formationer over Bjergkædernes stivnede Ro og Farvespillet blaa, violette og solgyldne Toner.

Sit Højdepunkt naaede denne Udvikling i det klassiske Billede *Bjergbestigersken*, hvortil Kunstneren fandt en ideel Model i sin Hustru og Muse, Fru *Edith Willumsen*, der selv var en talentfuld Billedhuggerinde, og hvis stolte Træk og fribaarne Skikkelse med den hvide Trøje og mørke Rejsekappe tegner sig

Hørup. Rosenborg Have.

En Fysiker. Hagemanns Kollegium.

skarpt mod Baggrundens ornamentale Klippeflader. Billedet findes paa Hagemanns Kollegium, men nogle Aar senere tog Willumsen Motivet op til ny Behandling og bragte ved en gennemført Forenkling det skønne Værk endnu et Skridt videre mod den Klarhed og Ro, som han higede mod.

Som en Hymne til Lyset virker ogsaa det næste store Billede *Sol og Ungdom*, hvor badende Børn i Løb styrter sig ud i Bølgenes Skum, mens Solilden flimrer om deres brune Kroppe med de luftblaa Skygger. Naar man staar over for det vældige Lærred, der synes malt under Inspirationens højeste Rus, fatter man næppe, at Willumsen har arbejdet med Billedet i otte Aar og først gennem talrige større og mindre Studier naaet frem til sit Maal.

Efter at have skildret Havet som Frembringer af Sundhed og Livsglæde følte Kunstneren Trang til, som en tragisk Modsætning, at fremmane Havet som den grumme Naturkraft, der tilintetgør Mennesket i sin blinde Vælde.

I *Efter Stormen* (1905) viser Willumsen en klagende Kvinde, som med bøjet Hoved og opstrakt Arm gaar med hastige Skridt over Strandbreddens røde Sand, mens et Barn løber efter hende med udbredte Arme. Med eksplosiv Kraft kaster en blændende Solopgang sine Straaler mod et Skibsvrag og Baggrundens takkede Klippekamme, mens Bølgerne hæver sig i lange Striber, der rytmisk forstærker Kvindens fremadgaaende Bevægelse.

Samme Aar paabegyndte Willumsen de første Udkast til Statuen af Politikeren *Viggo Hørup* i Rosenborg Have, der ikke blot er Kunstnerens betydeligste Værk som Billedhugger, men et Hovedværk i dansk Skulptur.

Fra en lav og bred Stensokkel forsynet med Bronzerelieffer af Bondens Trældom og Frigørelse, hæver den store Folketaler sig myndigt. Fodstykkets stærkt fremspringende Gesims afskærer hans skrævende Ben under Knæene og fremkalder derved den Illusion, at Hørup fra en Talerstol taler til en Forsamling i fri Luft. Som i alle Willumsens Portrætter er Karakteristiken ogsaa her dybt personlig, og der har ofte fra Hørups Venner og Partifæller været fremført en ret ublid Kritik, ikke blot af den rent ydre Lighed, men af selve Opfattelsens Rigtighed. For kommende Slægter vil disse Indvendinger dog kun have ringe Interesse, fordi Willumsen har formaaget at hæve Statuen over det tidsbestemte Milieu og i Stedet skabt en Type paa en politisk Agitator, der har sin Gyldighed til alle Tider.

For Friluftsteatret i Dyrehaven udførte Willumsen i Træ, beklædt med Bronzeplader, de to Fabelfugle, kaldet »Ravnene«, som virkningsfuldt har indrammet Scenen ved talrige Opførelser, mens de i de sidste Aar har smykket Indgangen til Den Frie's Foraarsudstillinger.

Den kendte Mæcen, Geheimekonferensraad Hagemann, gav i 1913 Kunstneren den Opgave at male et

Aftensuppen. 1918.

Billede af en Fysiker til det kendte Kollegium i København. Et Motiv, som i særlig Grad maa have tiltalt den store Eksperimentator Willumsen, der som saa ofte før maalede to Billeder over samme Emne. Fælles for begge er Fysikeren i den lange, hvide Kittel, der rejser sig halvvejs op i Stolen for bedre at kunne betragte Glødelampens fantastiske Skær over hans Forsøg.

Efter Arbejdets Fuldendelse drog Willumsen gennem Italien til Tunis for at forny sin Palet under Sydens Sol. Rejsen blev et nyt Gennembrud for hans Kunst, og hans Farve naaede i den følgende Tid en Intensitet som aldrig før i Gengivelsen af Torvenes og Gadernes brogede Folkeliv, der haster forbi abagtige Tiggere og hellige Mænd i dyb Kontemplation.

Ogsaa det næste Aars Rejse til Spanien, med et indtrængende Studium af *El Greco* og *Goya*, satte blivende Spor i Willumsens senere Produktion, selv om Ungdommens Impressionisme endnu syntes at ulme bag de skønne Temperabilleder fra Brøndene i Toledo og Corvoba og især i den pragtfulde Rytter paa en Gade i Cordova, hvor Hesten synes at bevæge sig over sin egen Skygge i det lodrette Sollys.

I det samtidige Interiørbillede med Sophus Clausen, der læser sit Digt *Imperia* for Helge Rode og Willumsen selv, nærmer Kunstneren sig stærkt den ekspressionistiske Stilfølelse. Farverne gnistrer med

sydlandsk Hede, og de to Digterportrætter rummer megen underfundig Malice.

En Stræben efter at opnaa en stedse heftigere Kolorit gør sig fra nu af stærkere gældende. Det klassiske Maadehold, som i saa høj Grad præger den tragiske Følelse i *Efter Stormen*, maa vige for en voldsommere Forenkling af Motivets Idé. I den nye Gentagelse *Efter Stormen No. 2, Naturskræk*, flygter den fortvivlede Kvinde, der nu er blevet Billedets eneste Figur, i Rædsel for Havets Brænding, og i Kompositionen *Aftensuppen* (1918) sender Lampen Kaskader af gule Straaler over Moderen, der i Billedets Midte øser op af Terrinen til de to Piger ved hendes Side, mens de dybe, sorte Skygger giver denne ganske verdslige Scene et Skær af religiøs Mystik.

Hvor stærkt den første Verdenskrigs Ødelæggelser og Grusomheder virkede paa Willumsens Sind, ser man af nogle Raderinger i Goyas Aand, især *Edith Cavells Martyrium*, med den knælende Præst i Forgrunden, og det apokalyptiske Blad *Invasionen*. Som Grafiker har Willumsen altid indtaget en særlig Stilling paa Grund af sine Evners usædvanlige Forening af Fantasi og en fuldendt Teknik.

Ogsaa som Kunsthistoriker har Willumsen ydet en betydningsfuld Indsats med et omfangsrigt Værk paa Fransk om den spanske Mester *El Greco's Ungdom*, Resultatet af aarelange Studier.

I sin sidste Fase har Willumsens Kunst været præget af hans Stræben efter en dekorativ Forenkling i Forbindelse med en abstrakt Kolorit, ofte med stærke Lyseffekter. Billeder som *Maleren modtager Musikeren ved Indgangen til Parnasset* og *Lola danser* synes at foregaa paa en projektorbelyst Scene. 1934 afholdt Kunstneren en Særudstilling paa *Den Frie* med nogle Billeder fra Venezias Paladser og Gader ved Nat og et gribende Selvportræt.

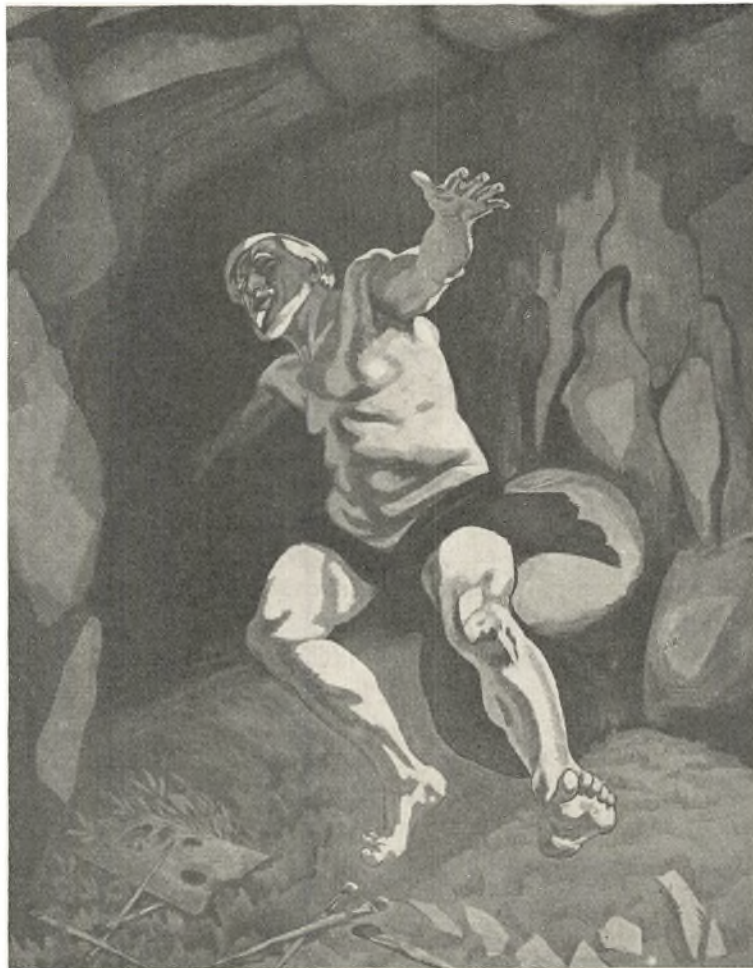
1936 udstilledes *Tizian døende*, det centrale Billede af de tre store Lærreder, der symboliserer Willumsens Tanker om Dødens Gaade. Under en Klippehules Hvælving ser man en nøgen, muskuløs Oldingeskikkelse drages ind i det evige Mørke. Da den døende Maler bærer Willumsens egne Træk, aner man, at han har valgt denne mærkelige Titel, fordi

han i dette sin Alderdoms Hovedværk ønskede at holde Offentligheden i en vis Afstand fra sit Følelsesliv.

Under den anden Verdenskrig har Willumsen boet i sin Villa ved Cannes i Sydfrankrig, optaget af nye Arbejder og samtidig beskæftiget med at ordne sin store Samling af gammel Kunst, et helt Museum med henved 2500 Numre, som han har skænket den danske Stat, sammen med den største Del af hans egen Produktion fra de sidste to Aartier. Det er hans Ønske i nær Fremtid at bosætte sig i Danmark.

Som en ensom Mand vender den 82-aarige Mester tilbage til det Land, der i hans Ungdoms og Manddoms Aar kun viste ringe Forstaelse for hans Værker, og til den Udstilling, som han i et halvt Aarhundrede har prydet med sit Geni.

ARNOFF THOMSEN

Tizian døende. 1936.

Fem Portrætter, 1901. Thiel'ska Galeriet i Stockholm.

VILHELM HAMMERSHØI

Af Museumsinspektør, mag. art. ELSE KAI SASS

Den franske Forfatter Marcel Proust har et Sted i sit store Værk »Paa Sporet efter den tabte Tid« fremsat nogle Betragtninger om den kunstneriske Skabens Ejendommeligheder. Det er i en Samtale med den kvindelige Hovedperson Albertine. Han fremhæver den geniale Monotoni, der kan være i visse store Kunstneres Værker, hvad enten det er Musikstykker, Digtværker eller Malerier, og belyser sin Opfattelse ved Eksempler hentet fra Thomas Hardy, Stendhal, Vermeer van Delft og Dostojevski.

Hvad Proust udtaler om Vermeer van Delft synes paa mærkelig Vis ogsaa at passe paa den danske Maler Vilhelm Hammershøi. Han siger f. Eks. til Albertine: »De har fortalt mig, at De har set visse Malerier af Vermeer; De er nok paa det rene med, at det er Brudstykker af en og samme Verden, at det altid, med hvor stort Geni de end kan være genskabt, er det samme Bord, det samme Tæppe, den samme Kvinde, en og samme ny og enestaaende Skønhed...«

I lige Maade er det hos Hammershøi altid de

samme Motiver, han kredser om, de samme Stuer, den samme Kvinde, hans Hustru, de gamle Slotte, de graat stemte Landskaber, Portrætterne af Vennerne. Næsten altid det kendte og nære.

— — —

Vilhelm Hammershøi var Københavner, Grossererensøn og født den 15. Maj 1864 i Huset paa Hjørnet af Holmens Kanal og Ved Stranden, lige over for Holmens Kirke, midt i Kvarteret med de mange smukke, klassicistiske Huse. Det er nok værd at nævne Hammershøis Boliger, thi alle disse Hjem har spillet deres Rolle i hans Kunst. Senere hen flyttede Familien til en Villa i Frederiksberg Allé, skraas over for Plantanvej. Her malede han i 1885 det dejlige Billede af Søsteren Anna, der skulde blive hans Debutarbejde, dengang ikke kendt værdig til den Neuhausenske Præmie, nu et af Hovedværkerne i den Hirschsprungske Samling.

Mens Hammershøi boede hos Forældrene i Frederiksberg Allé, havde han Atelier i den Wærn'ske Stiftelse i Allégade, nu Baghus til Nr. 6. Her har han malet det først udstillede af sine Stueinteriører, det

Vilhelm Hammershøis Selvpportræt. 1890. Privateje.

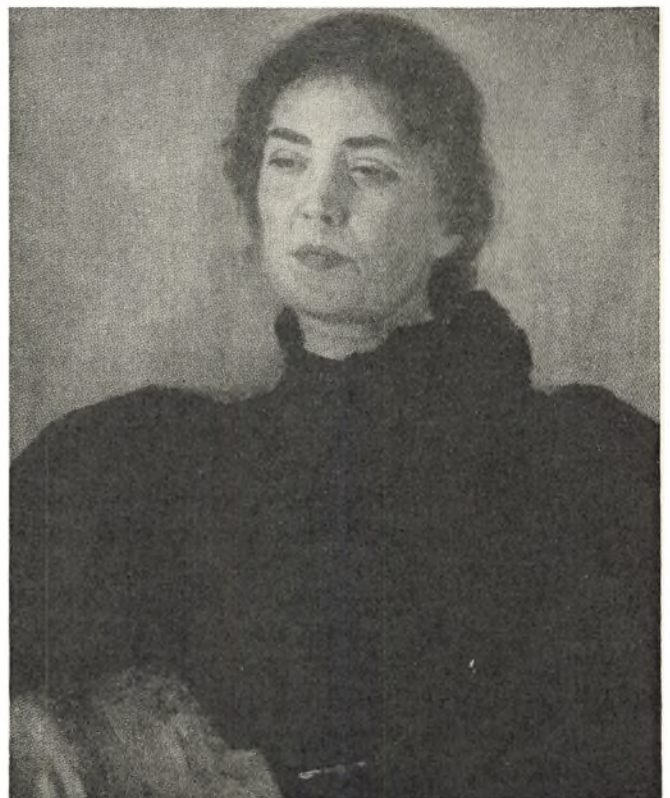
med Moderen, der sidder og strikker i den brede Birketræs Sofa (1888, Nationalmuseum, Stockholm).

I 1890 blev Hammershøi gift med Ida Ilsted, og deres første Bolig blev den nu længst nedrevne »Struensees Villa« i Rahbeks Allé. Herfra har han i 1896 malet »den røde Stue«, eller »Interiør i Louis XVI Stil« i den Hirschsprungske Samling. I samme Rum, hvor Billedet nu er ophængt, staar et Par af de hvide Stole med lyreformede Rygge og det lille halvrunde Mahognimøbel, der ses paa Billedet. Selve Vægbeklædningen, de hvide Pilastere med de laksrøde Vægfelter imellem, opbevares i Kunstindustrimuseet. Mærkeligt at se disse Genstande fra en Helhed, der ikke eksisterer mere i Virkeligheden, men som har faaet nyt Liv i Hammershøis Billede.

Fra 1899 til 1909 boede Hammershøi og hans Hustru i Mikkal Vibes Gaard i Strandgade paa Christianshavn. I dette gamle Hus, der gaar helt tilbage til det 17. Aarhundrede, men hvis Interiører hovedsagelig stammer fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, kom Hammershøi i sjælden Grad til at føle sig hjemme. Det var en Sorgens Dag, da de maatte flytte derfra. Først Aaret efter fandt de igen et Sted, hvor Stuerne kunde være en passende Ramme om deres smukke Møbler. Det var i Mellembygningen Bredgade 25, hvortil der ogsaa var en lille Stump Have — kaldet Ursulas Have. I 1913 vendte Hammershøi atter tilbage til Strandgade og fik sin sidste Bolig i den ene af Asiatiske Kompagnis Pavilloner.

Det er interessant at se, hvorledes en Art Valgslægtskab forbinder Hammershøi med nederlandske Kunstnere fra det 17. Aarhundrede som Vermeer van Delft, Pieter de Hoch og Terborch. Som de elsker han enkle, kølige Rum med høje, smaarudede Vinduer, smuktformede Møbler, og en enkelt Figur — helst en Kvinde set fra Ryggen, staaende eller siddende. Vi har ogsaa Vidnesbyrd om, hvor begejstret Hammershøi blev over at se Vermeers Pige med Perlerne i Berliner-museet. Allerede i saa tidlige Billeder som det af den gamle Kone med de foldede Hænder fra 1886 i den Hirschsprungske Samling og i det Aaret efter malede »Ung Pige, der syer« i Wilhelm Hansens Samling er der noget af den samme Stemning som i Værker af Vermeer og Terborch. Sikkert havde han allerede da studeret Hollænderne paa Galleriet og i Nivaagaardsamlingen. Det er nok heller ikke tilfældigt, naar Hammershøis første Udenlandsrejse i Maj 1887 gik til Holland og Belgien.

Men nogle af de Elementer, der i særlig Grad tiltrak Hammershøi i den hollandske Klassicisme, finder han igen i dansk Kunst fra første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Fra sit kønne borgerlige Hjem med de dejlige Mahogni- og Birketræsmøbler fra den gode Tid har han vel ligefrem haft en Slags Disposition for Klassicisme. Saa godt, som hans absolut aldrig særlig straalende økonomiske Forhold tillod ham det, samlede han ogsaa, men kun det mest ud-søgte baade af Møbler og Malerier. Det siger noget om hans Smag, at han har ejet og skænket Kunstmuseet Jørgen Roeds Ungdomsværk — den yndige lille Pige med Solhatten og Frugtkurven — den rene-ste Blomst af den klassicistiske Strømning, der for-

Portræt af Fru Th. Bendix. 1897. Privateje.

bandt Eckersbergs Elever i Begyndelsen af 1830'erne. Et enkelt lille Billede af Købke og et af Lundbye havde han ogsaa paa sin Væg, men aldrig et af sine egne Malerier. Dertil var han for beskednen.

I de kønne Rum i Mikkel Vibes Gaard, der paa saa smuk en Maade forbinder Træk fra det 17. og det tidlige 19. Aarhundrede, er en væsentlig Del af de Interiørbilleder blevet til, der har skaffet Hammershøi Verdensberømmelse som »de stille Stuers Maler«. Stilen i hans Stuer er blevet Stilen i hans Billeder. Harald Giersing har engang sagt nogle bitre Ord i Anledning af, at det var Hammershøis Interiører og ikke hans efter Giersings Mening lødligere Arkitekturbilleder, der vandt den store Verdens Anerkendelse: »For det, som vi selv sætter højest, er Verden gerne blind, mens vi naar vidt med vore næstbedste Ting«. Nu er det sandt, at Hammershøi selv led under, at Folk altid vilde have Interiørerne, og nogle af dem er vel ogsaa blevet banale ved Gentagelsen, men vi behøver dog ikke at skamme os over at se dansk Kunst repræsenteret ved Værker som »Støvkornenes Dans i Solstraalerne« (1900), der bortset fra de maleriske Værdier, det rummer, er et teknisk Mesterstykke, eller »Møntsamlere« (1904), hvor den fine Stemning i Figuren, der sidder helt fordybet i sin Beskuen, fuldstændig er smeltet sammen med det fornemme klassicistiske Interiør.

Det ligger nær for den, der holder af smukke Rum og Møbler, ogsaa at elske den store Arkitektur. I Begyndelsen af Halvfemserne malede Hammershøi »Fra det gamle Christiansborg«, det var Udsigten over Staldene omkring Ridebanen og Slotsbroen, set oppe

Ida Ilsted. 1890. Privateje.

Nøgen kvindelig Model. 1889. Kunstmuseet.

fra hans Ven Tandlæge Alfred Bramsens Vinduer paa Hjørnet af Stormgade en Graavejrsdag. Siden fulgte i 1896 Kunstmuseets Billede af Amalienborg Plads med Frederik V's Statue. Giersing satte dette Billede højest i Hammershøis Produktion. Det hører i alle Tilfælde til hans bedste. Vidunderlig fint er den graa Façade muret op med smaa lysmættede Strøg, og paa den graagyldentlysende Baggrund træder Rytteren frem, streng og hel i sin plastiske Virkning, men med en mildnende grønlig Tone af Ir over sig.

Karl Madsen, der stod Hammershøi nær, og som var blandt de første, der havde Øjet opladt for hans sjældne Kvaliteter, har engang skrevet, at Virkningen af hans Arkitekturstykker var som af gamle Tapeter. Dette er navnlig rammende, naar man tænker paa Billeder som Kronborg (1897), som han har malet staaende oppe paa Kommandantens Taarn, hvorfra han har haft et morsomt Kik ned i den graa Borggaard, og hvorfra Blikket føres i Zigzag over knivskarpe, irgrønne Tage ind i Dybden, kun af og til standset af de høje Skorstene og Taarnene, eller Asiatisk Kompagnis Bygning (1902) set frontalt fra Enden af Sct. Annægade med sine to symmetriske Pavilloner.

Hammershøis Sans for monumental Billedkomposition, der har særpræget hans Arkitekturbilleder, fornægter sig heller ikke i hans faa Landskaber, de fleste fra Kongevejen, Gentofte- og Lyngby Sø. En

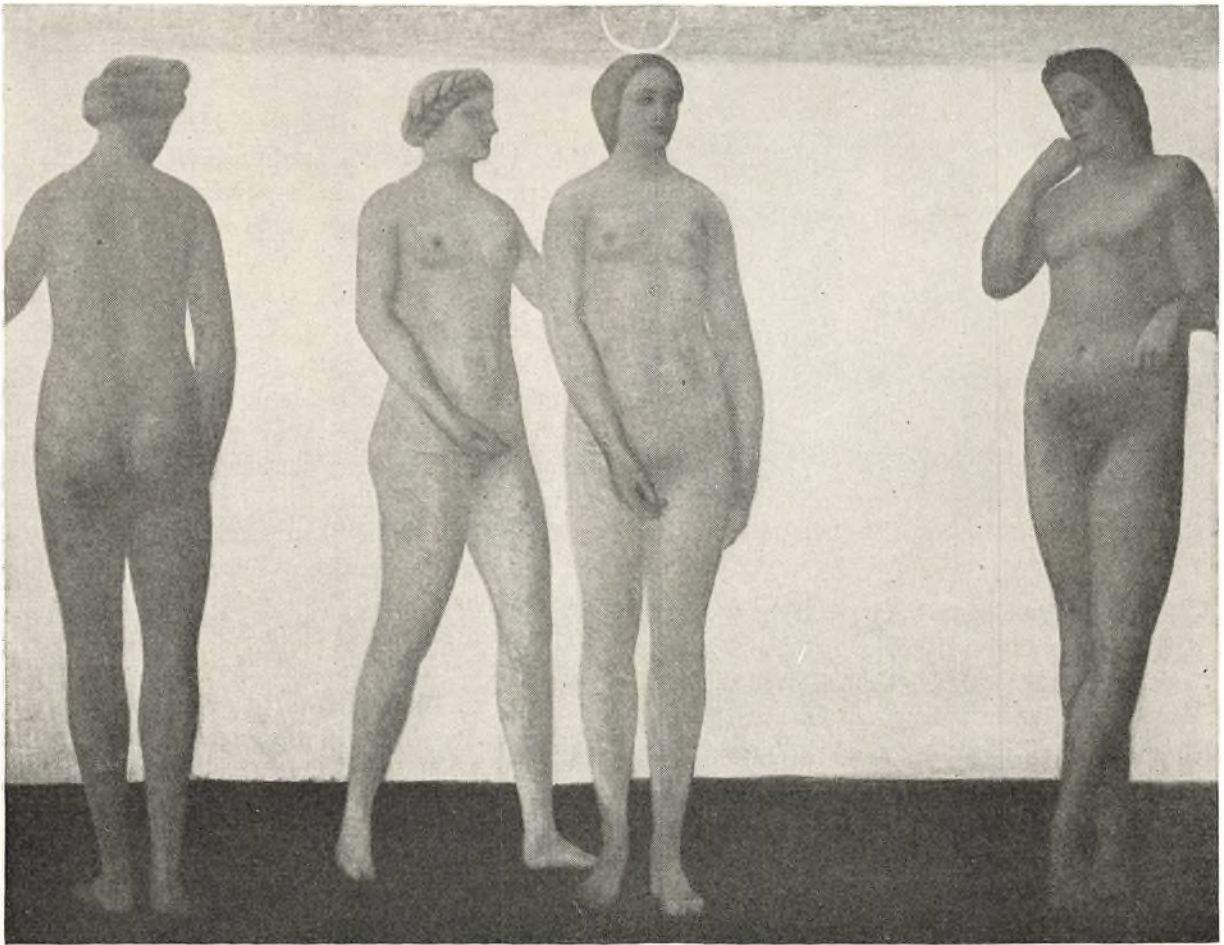
Fra Amalienborg Plads. 1896. Kunstmuseet.

vældig graa Uvejrshimmel fylder gerne de tre Fjerdedele af Billedfladen, mens den nederste Del optages af en Stribe Land med en eller flere Rækker Træer, maaske med et Bælte Vand foran, det hele af en saa storladen abstrakt landskabelig Karakter, at man mærker Slægtskabet med den klassiske nederlandske og franske Landskabskunst.

Men Interiører, Arkitekturbilleder og Landskaber var kun Sider af Vilhelm Hammershøis Virke som Kunstner. De var maaske i højere Grad Udtryk for hans eksklusive æstetiske Opfattelse af Naturen og Kunsten end egentligt udsprungen af hans Sjæls Dybder. Det var derimod hans Portrætter og Figurbilleder. Hammershøi malede nødtigt Portrætter paa Bestilling, og i hvert Fald kun, naar det var Mennesker, han kendte, og som interesserede ham. Helst malede han sine nærmeste, Moderen, Broderen Svend, den senere Maler og Keramiker, Søsteren Anna, Hustruen Ida og Vennerne. Ikke sjældent har Portrætterne en næsten abstrakt Karakter. Ofte anbringer han sine Modeller i en genreagtig Indramning og fordybet i en eller anden Syssel, som i det dejlige Billede »Ved Aften« (1891) paa Kunstmuseet med Moderen og hans Kone forenet i Samvær ved Lampen med deres Haandarbejde og Læsning og kædet sammen i en fast Komposition af Lyset, eller i »Violoncello-Spilleren« (1893), hvor den unge Henry Bramsen ses frontalt, helt koncentreret om sit Spil.

Noget forbeholdent er der altid selv i hans mest intime Portrætskildringer. Det er, som om han viger tilbage for at udlevere sine Modeller helt. Næsten lukket er Udtrykket i Selvportrættet fra 1890, hvor Formen er saa vidunderligt knap og sluttet som i en ægyptisk Skulptur. Hammershøi var tunghør. Denne Svaghed har sikkert medvirket til at skærpe hans Følsomhed og til at fremme hans Evne til Fordybelse. Sjældent er der vel givet et mere fuldgyldigt Udtryk for Aandsmennesket end i Hammershøis Portræt af Karl Madsen fra samme Aar (Skagens Museum). Det fine blege, lidt spidse Ansigt med de halvt lukkede Øjne bag Pincenez'en og det karakteristiske Fuldskæg, der tillige med Haaret formidler Overgangen til Baggrundens Dunkelhed, er lutter Aand. Til Gengæld er der noget pointeret kvindeligt — som en Duft af »femme fatale« — i Billedet af Fru Bendix (1897). Det er Hammershøis mest »franske« Portræt. Maaske er det kun, fordi han her undtagelsesvis har skildret en moderne Kvindetype, klædt efter Tidens Mode med store Skinkeærmer, der tegner deres bølgende Kontur mod Bagvæggen, at man kommer til at tænke paa Toulouse Lautrec og hans Modeller.

Men ved Siden af saadanne Brystbilleder, hvor Kunstnerens Interesse overvejende har været koncentreret om det psykologiske, har Hammershøi arbejdet med Portrætfigurer i Rum, enten enkeltvis i

Artemis. 1893—94. Kunstmuseet.

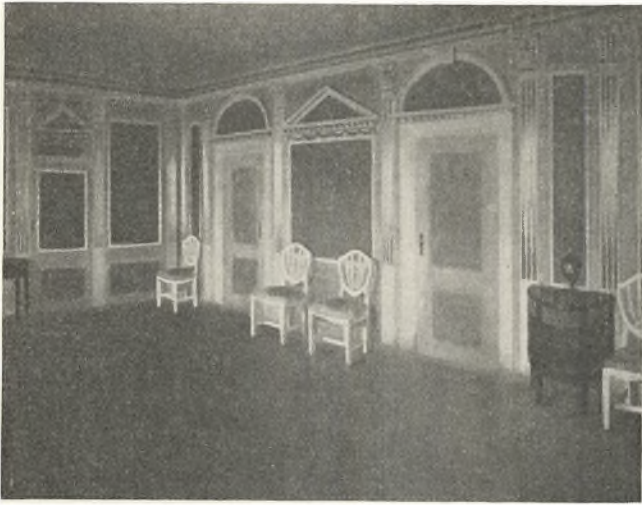
monumental Isolation eller flere sammen i en udtryksfuld Komposition, og det er i Værker af denne Art, han har naaet sit højeste.

Der er en klassisk Strengthed, der bringer den store Kunst i Minde, over saadanne frontale Portrætter som det af hans Forlovede, den unge Ida Ilsted med de dejlige Øjne, malet i 1890, eller det af Moderen med det hvide Tørklæde om Hovedet fra 1894. Af Ida Ilsteds Portræt har Vilhelm Wanscher givet saa smuk en Analyse i en gammel Artikel i Ord och Bild 1915, at det næppe kan gøres bedre, hvorfor den skal citeres her: »Denne unge Pige sidder (næsten) lige paa Stolen. Ja, hun sidder saaledes som en ung Pige vil gøre, naar hun har bevaret hele sin Naturlighed. Hendes Trøje har den snævre Façon, der endnu var Mode i den lille Kystby, hvorfra hun kom, medens man brugte vide Trøjer i Hovedstaden. Derfor lader hun den staa aaben, og det gør hende netop malerisk, uden at hun ved det. Som hun sidder her, er Omridsene fint sammenholdte; Hænderne holdes i Ro af Trøjeærmernes smalle Haandjern, som atter forbindes med Halsrundingen ved Trøjens Linjer og ved den lange Række henholdsvis af Knaphuller paa den ene Side og Knapper paa den anden Side, der sluttelig gør det til et lille Under, at begge Øjnene dog er ens. Der er en fintfølt Balance i Forholdet af Hænderne, Dragten, Hovedet og Hatten med den lille Fjer. Alle Flader er stemte malerisk til hinanden, og Skikkel-

sens Fylde i Billedfeltet er udtrykt forneden ved Afskæringen med to af Rammens Linjer, mens Baggrunden, der strækker sig frit ned til den modsatte Side, holder Figuren i Plan. Dette Problem om Afskæringen af et Billede har de gamle Mestret forstaaet, og Hammershøi har fulgt deres Spor, fordi hans egen Fornemmelse for det maleriske er saa udviklet.«

Dertil kan endnu føjes, at der vel ikke er noget Billede af Hammershøi, hvor hans særegne Kolorit fejrer større Triumfer end netop her. Hammershøi er fornemst, naar han holder sig til den enkle Skala af sort, graat og hvidt som i dette Portræt, eller til Arkitekturbilledernes Spillen paa Modsætningen mellem graat og irgrønt, sort og mørkerødt. Kun en enkelt Gang brillerer han i et pludseligt Overskud af Dristighed med hvidt, Guld og laksrødt i Interiøret fra Rahbeksallé. Mærkelig nok laa den dodenkop-røde ikke for Hammershøi. Naar han af og til har brugt den som i nogle af Interiørerne, blev den klæg i hans Haand. Den føjede sig ikke for ham som for Abildgaard, Freund, Constantin Hansen og M. G. Bindsbøll, hvem den laa i Blodet. Han fortsatte snarere den »graa« Linie fra Harsdorff og C. F. Hansen. Som Kolorist var han i øvrigt beslægtet med Kunstnere som Velasquez og Corot uden dog at besidde deres omfattende Frodighed.

Efter talrige Forarbejder, blandt hvilke findes en

Interiør i Louis XVI Stil. 1898. Den Hirschsprungske Samling.

Række af hans betydeligste Portrætskildringer, lykkedes det Hammershøi i 1901 at fuldføre Mesterværket »Fem Portrætter«, Thiel'ska Galeriet i Stockholm. Blandt Verdenskunstens berømteste Gruppeportrætter vil dette Billede være sikker paa en Hædersplads. De Personer, der er samlet om Bordet paa en Maade, der, som Wanscher meget rammende har gjort opmærksom paa, fører Tanken hen paa gamle italienske Nadverbilleder, er fra venstre til højre Th. Bindesbøll, Karl Madsen, Willumsen, Carl Holsøe og paa den anden Side af Bordet — paa Judas' Plads — den ganske unge Svend Hammershøi. Hovedfiguren er den frontalt anbragte Willumsen; med Armene paa Bordet danner han med sin Overkrop en ligebenet Trekant; hans langstrakte Hovedform strækkes yderligere derved, at to slanke Lys er anbragt parallelt lidt til venstre for ham. Svend Hammershøi til venstre og Holsøe for Enden af Bordet med sine lange Ben og store Støvler lagt op paa en Stol afslutter egentlig en fuldkommen klassisk Komposition. Man bliver derfor næsten forbavset ved at se Karl Madsen glide ind i Billedfeltet fra venstre og Bindesbøll siddende isoleret helt ude i Periferien med sit store pragtfulde Kranium, som ogsaa Kai Nielsen fik noget saa storslaaet ud af. Men det er netop denne Uregelmæssighed, der skaber Billedets vældige Udtrykskraft. For øvrigt bliver Kompositionen heller ikke mindre streng af den Grund. Den ændres bare for Øjet til et Parallelogram, hvor Bindesbøll og Holsøe med deres Skikkelser accentuerer de to modstaaende Sider. Det er ikke helt almindelige Mennesker, der optræder her. De har deres egen Maade at agere og være til paa.

De store Støvler var det vel først og fremmest, der skabte Forargelse. Man forstod ikke, at der laa noget næsten symbolsk i disse afvisende Støvlesaaler, der synes at lægge Afstand mellem Billede og Beskuer. »Fem Portrætter« betegner jo et Brud med Naturalismens flydende Grænser mellem Billede og Omverden. Her er et Kunstværk, der lever sit eget Liv — er sig selv nok. Om Beskueren vil have Ud-

bytte af det, maa han komme til Værket og selv forsøge at trænge til Bunds i det. Hammershøi følte selv, at han her havde gjort et stort og betydeligt Værk, og det blev ham en bitter Skuffelse, at det ikke blev købt til Kunstmuseet. Denne Mangel paa Anerkendelse bevirkede yderligere, at han opgav at fuldføre et lignende Billede »Aften«, hvortil der findes betydelige Forarbejder i Kunstmuseet og i Privateje.

»Der er ingen Tragedier i Hammershøis Kunst. Det højeste mægter den ikke at give os,« sagde Gier-sing. Men mon han havde Ret? Hammershøi satte sig i alt Fald de højeste Maal, men en uforstaaende Samtid kastede Vrag paa de ædleste Frugter af hans Stræben. Selv i den lille Kreds af Beundrere, der næsten dyrkede ham, var der kun faa, der formaaede at værdsætte hans Figurmaleri i den store Stil. Alle-rede da han var i Begyndelsen af Tyverne, tog han fat paa at male Job (1885—88); han havde talt meget med Zahrtmann i den Periode, denne malede sin Job, og nu fik han Lyst til at vise sin Opfattelse af Manden. Det blev et betagende Værk, men desværre forfaldt det hurtigt og var i mange Aar en fuldstændig Ruin, indtil det for kort Tid siden paa Foranledning af Kunstnerens Broder Svend Hammershøi er blevet nænsomt restaureret af Konservator Hjalmar Matthiessen. Denne sære magre siddende Skikkelse, der med sin kejtet fremstrakte højre Haand næsten med Besvær arbejder sig ud af Omgivelsernes Mørke og lidt efter lidt tager Form for Øjet, er som et Monument over det martrede Menneske til alle Tider, Biblens Job, Middelalderens Smertensmand, eller i lige saa høj Grad Nutidens Koncentrationslejr-fange. Det er sandelig stor tragisk Stil.

Men ligesom man i Portrætterne sporer en stadig Stræben efter Forenkling og Monumentalitet, saaledes synes han nu ogsaa i Figurbillederne at arbejde

Græsk Relief i Louvre. 1891. Privateje.

Ved Aften. Kunstnerens Moder og Hustru. 1894. Kunstmuseet.

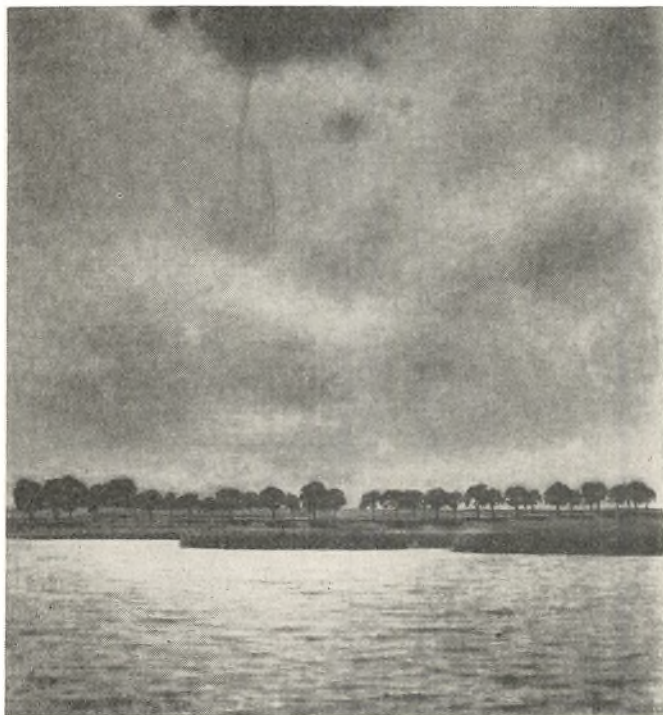
bevidst paa at opnaa en klassisk eller ligefrem arkaiserende Holdning. Vi kan aflæse denne Tendens ved at sammenholde den lille fine, endnu helt naturalistiske Studie af en ung nøgen Model, malet paa Krøyers Skole 1884, med den anderledes abstrakt opfattede siddende Model i hel Figur fra 1889 (Kunstmuseet), hvis store hvide Legeme er vidunderligt modelleret med graa og hvide Toner, og hvis svagt violette Læber udgør den eneste koloristiske Accent i Billedet. I samme Retning tyder den Kopi af et arkaisk græsk Relief i Louvre, han malede paa Bryllupsrejsen i Paris 1891. Han har drømt om selv at skabe saadanne stille rytmisk fremadskridende Legemer, som de tre unge Kvinder, der bærer Offergaver til Templet. Ogsaa han vilde skabe klassiske Værker, som de gamle gjorde det.

Hammershøi kom virkelig til at skabe et ædelt og simpelt Værk med »Artemis«, der blev til i Aarene 1893—94, men som først efter hans Død købtes til Kunstmuseet. Det er et stort aflangt Billede med fire Figurer, tre kvindelige og en mandlig; til en rygvendt Figur i venstre Side svarer den fremadvendte

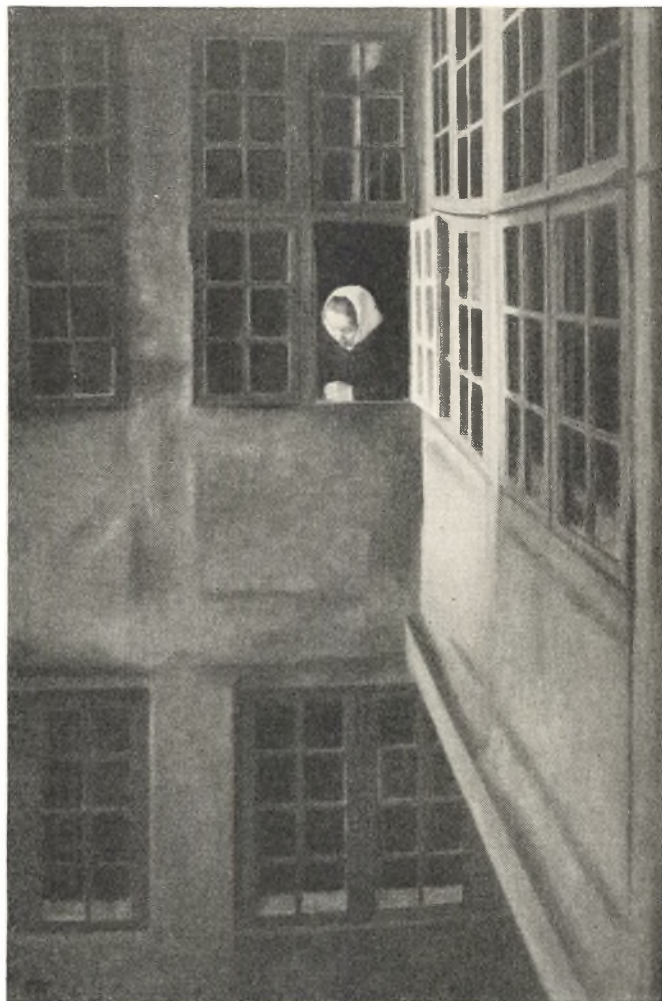
Mandsskikkelse til højre med nedslagne Øjne. Han synes at blive overvældet ved Synet af Midtfiguren, en skøn Kvinde, der fremhæves baade ved, at en anden Kvinde — en Tjenerinde maaske — træder hen ved Siden af hende, og derved, at hun bærer en Halvmaane paa Hovedet. Det klassiske Krav om Isokefalien — Figurernes lige Højde — er iagttaget. Det er et gaadefuldt Billede. Hvorfor hedder det Artemis? Hvorfor ikke Dante og Beatrice? Paa samme Maade har man gransket for at tyde Signorellis underfulde Komposition »Pan« i Berlin, hvor Hovedfiguren ogsaa er smykket med Maaneseglet. Men forgæves! Heller ikke Hammershøis Billede udleverer sin Hemmelighed. Skønne Silhouetter bevæger sig rytmisk paa en Flade, begrænset af en Ramme. De er Bærere af en Kunstners Drøm om Arkadien og samtidig Udtryk for hans inderste Væsen. Mon der overhovedet var nogen, der forstod dette Billedes kunstneriske Værdi ved dets Fremkomst? Ikke engang Karl Madsen gjorde det. Han efterlyste Modelstudium: »Det ufuldbaarne virker altid utilfredsstillende og det misdannede pinligt.« Som om man kun-

de materialisere en Drøm ved at gøre naturalistiske Studier af Virkeligheden! Hammershøi vidste bedre. Men Mangelen paa Forstaaelse stækkede hans Trang til at arbejde videre i den Retning. Der kom ikke flere Billeder af denne Art.

Vilhelm Hammershøi døde i 1916 kun 53 Aar gammel. De sidste Aar af hans Liv forhindrede Sygdom ham i at male. Hans Bane blev kort; alligevel kom han i sin Tid til at opleve at se mange kunstneriske Strømninger brydes. Da han var seks Aar fik han sin første Tegneundervisning hos N. C. Kierkegaard, en Fætter til Filosoffen. I Familiens Eje er en tegnet Kopi, Hammershøi har gjort efter et Portræt af sin Bedstefader, og som let lader sig forveksle med en Tegning fra Guldalderetiden. Siden fik han Grønvold til Lærer, der repræsenterede Traditionen fra Ingres, hvilket sikkert har haft sin Betydning for Udviklingen af hans Formfornemmelse. Paa Akademiet, hvor han indtraadte som 15-aarig, sad Vermehren som den sidste Bærer af Eckersbergs nu godt udvandede Lærdomme og varetog Undervisningen, og endelig fik han paa Krøyers Skole et Indblik i den moderne Arbejdsmaade. Men i Hammershøis Tid og paa Foranledning af Kunstnere i hans egen Generation skete ogsaa Bruddet med Naturalismen. Heller ikke Hammershøi forblev upaavirket af sine samtidiges Stilsøgen. Selv blev han mod sin Vilje indblandet i Striden mellem de to Fronter i Datidens danske Kunst — paa den ene Side Reaktionen, repræsenteret af Charlottenborg og Akademiet, paa den anden Side en fremstormende talentfuld Ungdom, der støttedes af de betydeligste blandt de ældre Kunstnere — der førte til Dannelsen af Den Frie Udstilling, af hvilken han blev en af Stifterne. Men Hammershøis Kunst stod som Helhed uden for Da-

»Solregn«. Fra Gentofte Sø. 1903. Privateje.

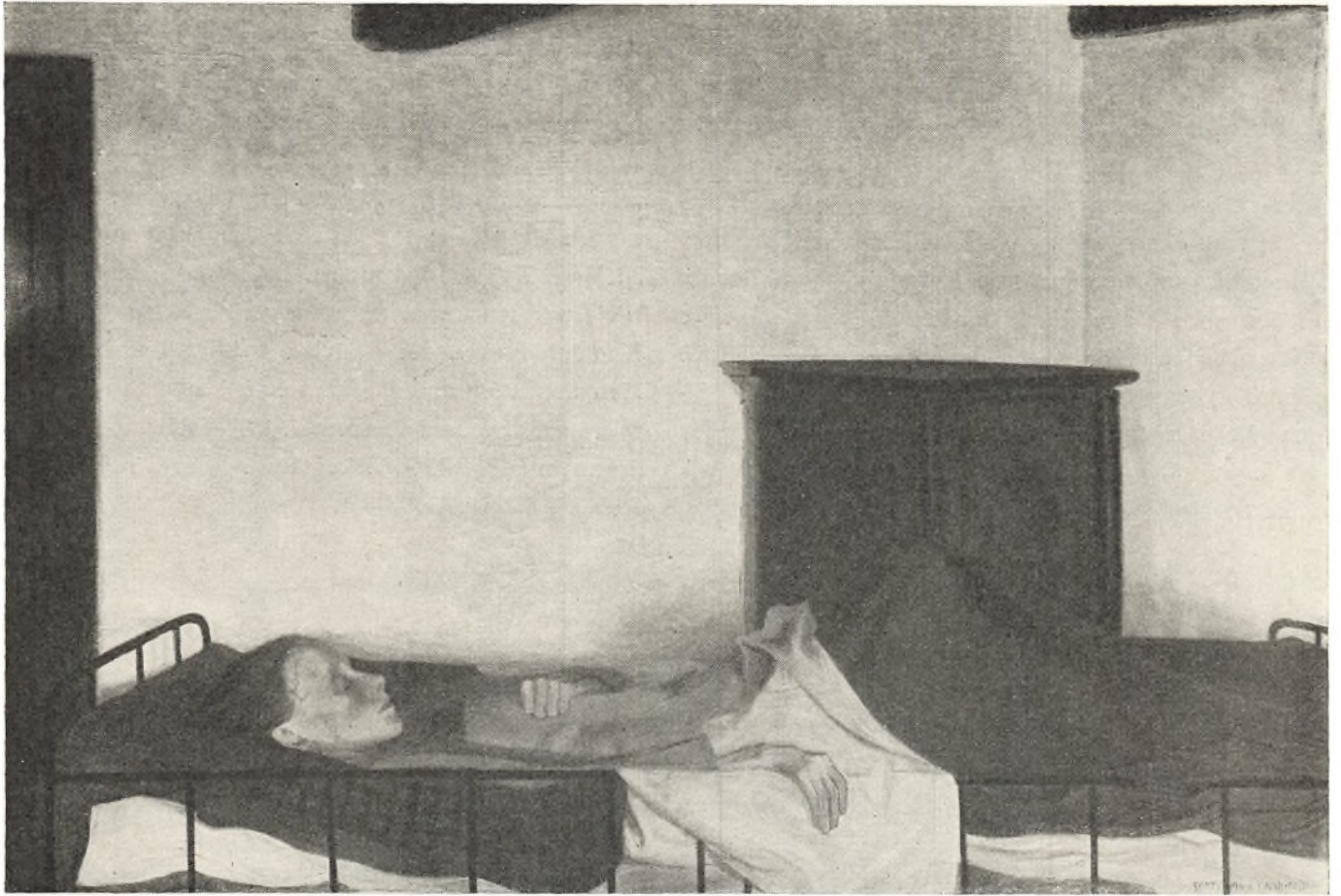

Gaardinterior fra Mikkel Vibes Gaard. 1905. Privateje.

gens Strid. Han fandt tidligt frem til den særprægede Form og Kolorit, der var i fuld Overensstemmelse med hans Individualitet. Derfor har hans Værk en usædvanlig sluttet og homogen Karakter.

Mærkeligt nok stod Vilhelm Hammershøi, der i den Grad var eet med det hjemlige og nære, at han kun med Besvær formaaede at male uden for Danmark, for sine samtidige som en fremmedartet Kunstner. Weilbach antyder i sit Leksikon, at hans underlige Billeder maa skyldes en »Særegenhed ved hans Syn«. Selv Karl Madsen, der beundrede ham og stod ham nær, fandt ham fremmed, ja sær. Giersing sagde ligefrem, at han ikke virkede dansk. Til Gengæld er han en af de faa danske Kunstnere, der nyder Verdensberømmelse, og det paradoksale er, at Udlandet netop har opfattet Hammershøis Kunst som et fuldgyldigt Udtryk for nordisk Aand. Nu er Hammershøis Billeder jo ikke hele Sandheden om dansk Kunst. Den er meget mere kompliceret. Men der er ingen Tvivl om, at hans Maleri repræsenterer en væsentlig og for Udlandinge særlig tiltrækkende Side af nordisk Psyke, det fordybende og vemodige Sind, der er i Pagt med visse typiske Træk af dansk Natur — Tusmørket og Taagen.

ELSE KAI SASS

Den syge Pige. 1896. Kunstmuseet.

EJNAR NIELSEN

Af Maleren ELOF RISEBYE

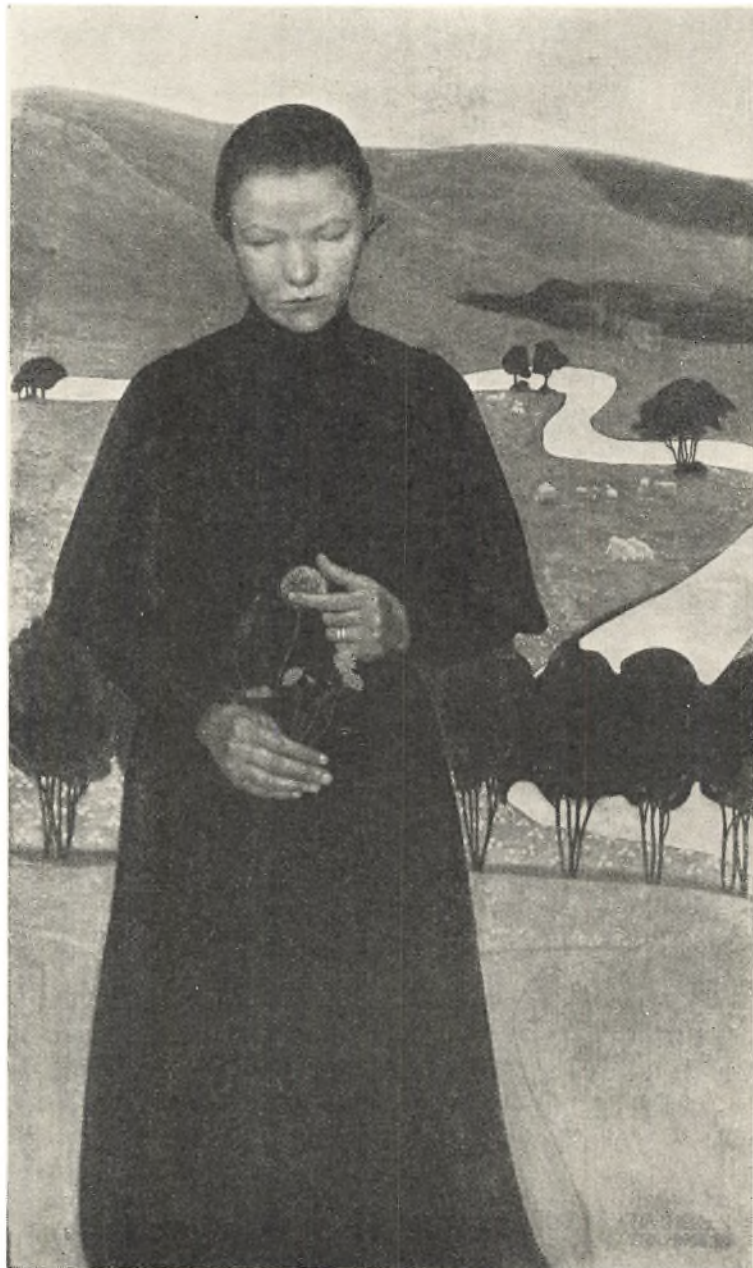
Paa Charlottenborgs Trappeafsats hænger en stor Samling Kunstnerportrætter, væsentlig Selvportrætter, det danske Uffizigalleri. I denne noget uligevægtige Samling af Ansigter, der vender sig mod en, fæstner man sig uvilkaarligt ved eet bestemt Ansigt, der ene af dem alle vender sig bort fra Beskueren — det er Ejnar Nielsens. Billedet er malt i 1924 og er baade i Holdning og Stil typisk for Ejnar Nielsens Psyke som Kunstner og Menneske. Han har malt sig selv helt i Profil staaende foran sit Lærred med Paletten i Haanden. Billedet er strengt klassisk i sin Opbygning, Skikkelsen næsten afvisende i sin stejle, lodrette Holdning. Lærredet foran Maleren er tomt og Paletten uden Farver. Det skarpt skaarne Ansigt er lukket, tavst og bortvendt. Det er det mest isolerede Selvportræt i dansk Kunst. Det kunde være Billedet

af en død, men naar Tanken er naaet til et saadant Indtryk, synes Billedet alligevel at aande et eget Liv netop ved sin Tone af Fjernhed og Forkrænkelighed. Dette mærkelig forskansede Selvportræt indeholder Nøglen til Ejnar Nielsens Kunst. Man kan bag det ane den Side af Livet, som er hyllet i Skygger, hvor Ordet forstummer, og kun Tavsheden er talende, rugende over det store Mysterium, Livet, Døden og Skæbnen.

Kunsthistorien har placeret Ejnar Nielsen i Symbolismen — en Periode, der i dansk Malerkunst og Litteratur strakte sig fra ca. 1890 til 1910. Symbolismen var en Bevægelse, der fødtes i Reaktion mod den forudgaaende Tids kunstneriske Udtryk, Naturalismen og Realismen. Sigurd Schultz siger om dette i sin Bog »Malerkunstens Ismer«: »De to Betegnel-

ser, Naturalisme og Realisme, blev i nogen Grad brugt i Flæng, men da Virkelighed let bliver det samme som den *onde* Virkelighed, er Ordet Realisme nærmest blevet Betegnelse for den ubarmhjertige Skildring af Livets Haardhed, for et pessimistisk Livssyn.« — Man vil synes, at disse Ord peger direkte mod Ejnar Nielsens Kunst. Videre hedder det: »Hvor Naturalismen ønskede en sandfærdig Skildring af den ydre Virkelighed, der stræbte Symbolismen efter at finde Udtryk for det almengyldige, det til Grund liggende i Mennesket og Tilværelsen. — Medens Naturalismen var tilfreds med en naturtro eller illuderende Gengivelse af det, som Øjet nøgternt saa, vilde Symbolismen skabe et Billede af den Verden,

vi færdes i, i Form af en Synthese, d. v. s. i en sammenfattende Forenkling, som baade gav den ydre Virkelighed og samtidig paa en symbolsk Maade Meningen med det hele. — Den symbolistiske Kunst skulde med andre Ord være en Fortolkning af Tilværelsens Sandheder fremlagt i Symboler. Deraf Strømningens Navn.« Ogsaa dette peger direkte mod Ejnar Nielsens Kunst. Skal man overhovedet placere Ejnar Nielsen inden for en Strømning eller Retning i dansk Kunst, da maa det utvivlsomt blive Symbolismen. Men det er ogsaa rigtigt, at han i sine Billeder har formaaet at forene Realisme og Symbolisme i en monumental, forenklet, dekorativ Stil, som helt er Udtryk for ham selv.

Den blinde Pige, 1896—98. Den Hirschsprungske Samling.

»Og i hans Øjne saa jeg Døden.« 1897. Kunstmuseet.

Man kan sige, at hans Psyke paa en mærkelig Maade faldt sammen med Tidens, men da hans Livsindstilling saa helt var hans egen, forblev den uforandret gennem nyere og skiftende Bevægelser. Her er Tale om en Kunstner, der helt ud var bundet af sit Syn paa Livet og dets mørke Gaade. Einar Nielsens Stil føles naturlig for hans Emner; hans Billeder lever i ens Bevidsthed uafhængig af Tid og anden Kunst. Maaske kommer dette noget af, at man slet ikke bedømmer dem som Maleri i dette Ords egentlige Betydning. De staar i Stil og Indhold isoleret i dansk Kunst, men med en Magt, som har gjort Einar Nielsens Navn til et symbolsk Begreb — et Begreb, som helt enkelt er Einar Nielsen selv. Alle disse Værker, som nu er Nationaleje, er skabt af en Mand, for hvem Livet staar tegnet med Dødens Træk. Han fornemmer i alt levende dens Aande saa stærkt, at han kun synes at føle sig tryk stillet over for det endelige i Livet — Døden selv, alt andet synes usikkert, Livet bringer ikke Forløsning eller Befrielse. Kun Døden er Sandhed.

Einar Nielsen er født 1872 i København. En Aften

1894, da han var 22 Aar gammel, kom han til Gjern, den lille jyske Landsby mellem Silkeborg og Langaa, som hans Kunst senere har gjort berømt. Som H. C. Andersen gjorde Odense Aa udødelig blot ved at se paa dens glidende Vande, saaledes har Einar Nielsen knyttet Navnet Gjern til en Række udødelige Værker — enestaaende i dansk Kunst. I en storslaet Natur, hvis Linier var saa rene og enkle, saa alvorlige som en Sarkofag, fandt han den Tone, der var i Samklang med hans Sind. Her slog han sig ned i et lille Samfund af jævne Mennesker, hvis Liv var et trælsomt Arbejde for det daglige Brød, med ydmyg Fortrøstning til den Himmel, hvis Skyer kastede Skygger paa Jorden — Mennesker, som i Sind og Tanke havde Naturens alvorlige Drag, og i Liv og Død blev præget af dens Storhed. Saa helt udløste Livet paa dette Sted hans Tanke i Kunst, at det syntes som en Kaldelse.

Selv vidste han ikke, hvorfor han kom der, kun hvorledes. Det var i de unge Aar, da han vandrede med Randsel paa Ryggen. Turen var gaaet til Silkeborg, det gjaldt at finde et Sted, hvor han kunde slaa

sig ned for Sommeren. Fra Faderen havde han Løfte om 75 Kroner om Maaneden til Kost og Logi — det var store Penge dengang. Fra Silkeborg spadserede han til Gjern, en Vandring paa 2 Mil. Det var Aften, da han her for første Gang saa Gjern; Solen gik ned bag de store, bølgende Bakker og farvede Landskabet. Det hele virkede anelsesfuldt og betagende, og Ejnar Nielsen blev der. I en Aarrække var Gjern hans egentlige Hjem. Her levede han, og her skabte han sin Ungdoms store Værker.

I 1896 malede han sit berømte Billede »Den syge Pige«, der nu findes paa Statens Museum, og som er kendt af alle. Det vil undre en Samtid at høre, at Ejnar Nielsen, da han malede dette Mesterværk, kun var 24 Aar gammel. Den syge Pige var Datter af en Husmand Peder Kren (Kristensen), hun hed Anna Dorthea og havde i 20 Aar ligget syg af Tuberkulose. Ejnar Nielsen malede hende det sidste Aar, hun levede — og fulgte hende til Jorden.

I en simpel Jernseng ligger den dødsmerkede Pige fra Gjern. Hendes Seng, der staar vandret som en Kiste, fylder Billedet; men hun ligger saa lavt i det nøgne Rum, at hun næsten hviler paa den Jord, der snart skal være hendes sidste Leje. Sengens Jern-tremmer rejser sig om hende som et Kirkegaardsgitter. Den sorte Ovn staar som et Alter ved hendes Fødder. Tavs og fjern ligger hun, som havde Sjælen allerede forladt det lidelsesfyldte Legeme; kun den ene tynde Haand hviler endnu paa Sengens Kant som til Afsked. Billedet er næsten smertende realistisk, men samtidigt manende symbolsk. Det er et jordisk Menneske, men Dødens Nærhed har givet dets Ansigt et Drag af aandelig Skønhed og præget dets martrede Legeme med sin Højtid. Trods sin Realisme virker Billedet religiøst. Selve Rummet føles som en Celle med de store, hvidkalkede nøgne Vægge. Vi ser intet uden den sorte Ovn og Pigens Seng, hvor det hvide Lagen ligger som et Ligklæde. Det kunde være Billedet af en Martyr eller en Helgen — og Billedet er blevet en Legende i dansk Kunst.

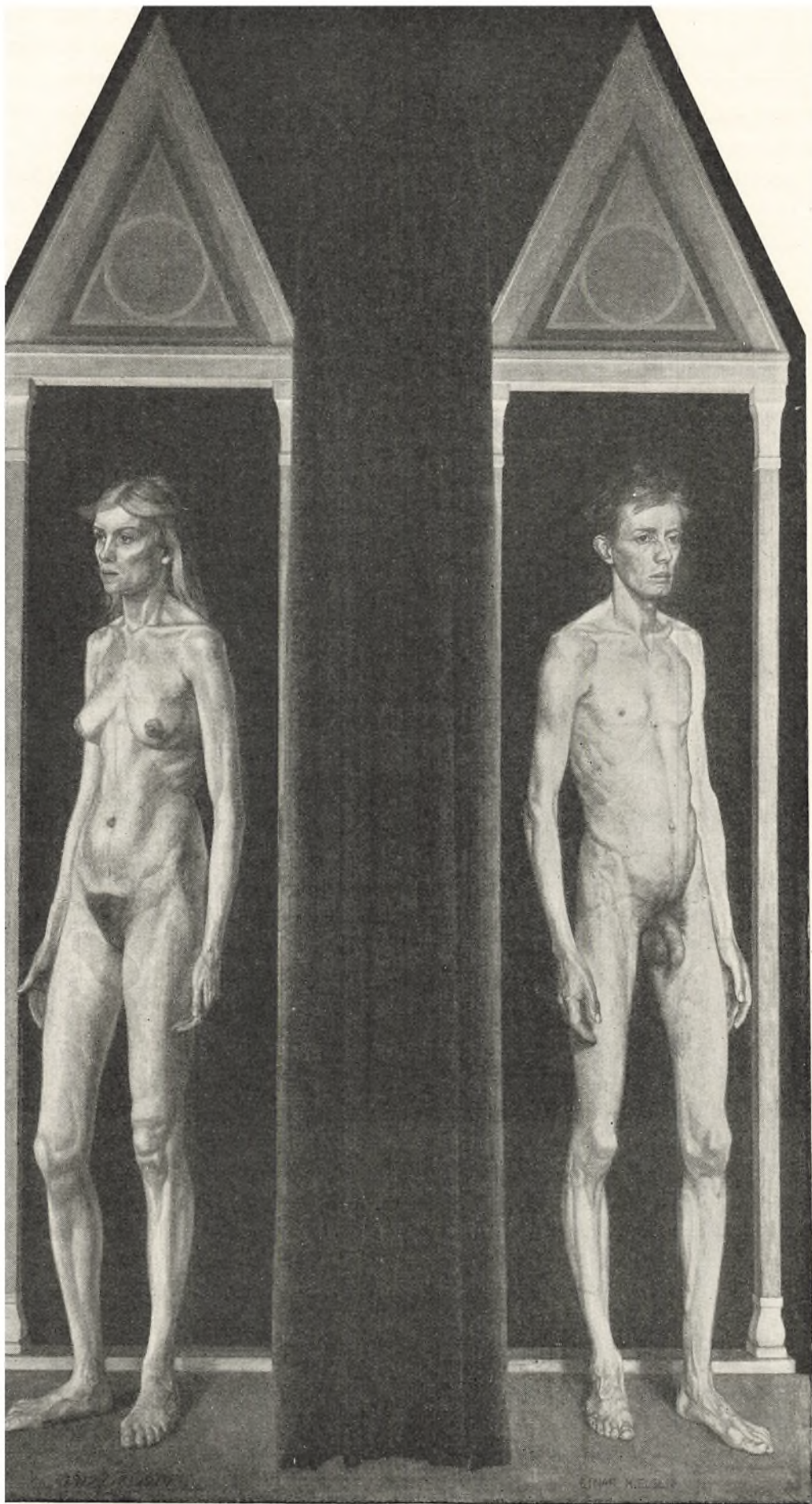
Aaret efter malede han det gribende Billede: »Og i hans Øjne saa jeg Døden«, som ogsaa findes paa Statens Museum. Den unge Mand sidder ved Siden af en Dragkiste, med Hænderne i Skødet, sammen-sunket som en dødsdømt Fange mod den store, nøgne Væg — med en Mund, der er blevet tavs, og Øjne der er sorte af Dødens Skygge. Skikkelsen sidder endnu lodret, men i forstemt Afmagt over for Skæbnens Ubønhørighed, i en værgeløs Ensomhed, der er helt uden Haab eller Tro. Rummet har samme

Virkning af en lukket Celle som i Billedet af »Den syge Pige«, og den sorte Dragkiste staar som en ventende Sarkofag ved hans Side — den eneste jordiske Ting, han endnu har at støtte sig til. Billedet er af en sjælden stærk Enhed i Stil og Indhold, næsten oldkristeligt i sin simple Forenkling af Linie og uforglemmeligt i sit Udtryk. Ved sin fuldstændige Forladthed og ved det Drag af Skæbne, der hviler over denne Skikkelse, føles Billedet beaandet med en mørk Højtid, enkel og gribende som en Gravens Salmetone.

Billedet er et menneskeligt Dokument og er maaske det stærkest malte Udtryk for Ejnar Niensens Livssyn — et Livssyn, der i sin rugende Grublen og Dvælen ved Dødens Gaade avler Mistillid til Livet selv. Maleren lukker sit Vindue; men Livet spinder Skæbnens Traade — uafvendeligt.

I 1898 maler Ejnar Nielsen »Moder og Barn«, et naturligt Led i Billedrækken fra Gjern. Det har den samme stort forenklede, plastiske Linievirkning som de foregaaende Billeder, og Kompositionen er kun svagt afvigende fra »Og i hans Øjne saa jeg Døden«. Desværre er Billedet blevet stærkt lemlæstet. Ved en uforstaaelig Transaktion blev det skaaret over i to Dele. Den ene Halvdel, Barnet i Vuggen, findes paa et Provinsmuseum — hvor den anden Halvdel er havnet vides ikke. Billedet gengives her i sin oprindelige Form, og man vil se, at de to, Moder og Barn, ved hele Billedets Tanke og letfattede Symbolik er knyttet uløseligt til hinanden. Barnet hviler i sin Vugge, trygt som i en lille Verden for sig selv, men Livstraaden er knyttet til Moderen, der sidder som en Norne og spinder — Traade til den Livets Væv, som skal være Barnets, og dets Skæbne. Billedet har en skøn Linievirkning og en monumental Ro, som helt omslutter dets Tanke.

I 1899 følger »Døden og Krøblingen«. Det er den dødsmerkede unge Mand fra Billedet i 1897, som vi her ser for sidste Gang. Krøblingen, »Lamme Anders« fra Gjern, staar ved hans Leje og betragter ham. De to, den unge, der saa uforstaaeligt maatte dø, og den gamle, der trods sit vanføre Legeme maa leve Livet videre, har noget at sige hinanden — Krøblingen har bøjet sit Hoved, som lyttede han til et Budskab om Livets og Dødens Lov, som er een — den store Udslettelse af det enkelte Væsen som Led i Naturens bestandige Nyskabelse. »Døden og Krøblingen« er helt usædvanligt ved sin strenge og beske Realisme. Dog har Ejnar Nielsen i dette Billede indført Landskabet fra Gjern med de store, rolige Linier — det staar fjernt som Anelsen af en Drøm eller en

Mand og Kvinde, 1917—19. Kunstmuseet,

ny Skabelse. Omkring den Dødes Leje gror Markens beskedne Blomster. Livet fortsætter. Kun Mennesket er ensomt. Den døde, unge Mand, hvis Træk nu lever i Ejnar Niensens Kunst, hed Jørgen Jensen. »Lamme Anders« (Anders Jensen) var en af Gjærns Originaler og levede mange Aar efter.

Det føles naturligt, at Ejnar Nielsen i Perioder flygtede fra en Virkelighed, der for ham var en saa knugende Realitet, at han lukkede sine Øjne for en ydre Verden og søgte en indre. Ud fra denne Trang har han forstaaet den, der kun ser med Sjælsens Øjne, og i 1898 maler han »Den blinde Pige« — i sin Art et Hovedværk i dansk Kunst. Billedet findes nu paa Hirschsprungs Samling. Som en ensom, mørk Skikkelse staar den blinde Pige i plastisk Ro og dog ligesom glidende imod os som en Søvnængerske, omgivet af et symbolsk Landskab, som vel er Gjærn, men hævet op i Drøm. Med bøjet Hovede og lukket Ansigt staar hun, indadvendt og ligesom lyttende. I sine Hænder holder hun en Markblomst, og med sine følsomme Fingre fornemmer hun i dens Form al Skabelsens underfulde Skønhed.

Den samme blinde Pige ser vi malet 1905 som »Læsende blind Pige«. Her sidder hun mod en mørk Baggrund med en stor, opslaaet Bog paa Skødet. Ansigtet med de mærkeligt medlevende, aandfulde Træk er i Halvskygge, Lyset falder paa Bogens Blade, hvor hendes søgende Fingre læser Blindskriften. Begge disse Billeder har stor plastisk Ro, Skikkelserne synes lukket helt i en Verden for sig selv, og dog udstraaler der fra dem en mærkelig evangelisk Kraft. Den blinde Pige fra Gjærn hed Dagmar Andersen, hun var Organist og præluderede i Gjærn Kirke. Mange Aar er gaaet, siden Ejnar Nielsen malede disse Billeder, som har blivende Plads i dansk Kunst.

Menneskene i Ejnar Niensens Billeder er alle sjæleligt ensomme, de synes at vende sig fra Livet i Mismod — der er Skygge over deres Træk. Ejnar Nielsen har malt mange Portrætter, især Kvindeportrætter. Enkle og højtidsfulde er disse Billeder, alle rummer de en Stilhed, som sad Mennesket ved en Kiste. Paa flere af dem, som i »Portræt af Enkefru F.« (Ate-neum, Helsingfors) og i »Koneportræt fra Gjærn« (Hirschsprungs Samling) ser man gennem en Dør ud til et Landskab, der er af uvirkelig og drømmeagtig Karakter. I Billedet af Enkefru F. snor Vejen sig bort, hvid og ensom i Tasmørket — maaske i symbolsk Samklang med Figurens sjælelige Psyke. I Koneportrættet fra Gjærn ser vi ud til et Hus, men ogsaa dette synes øde og forladt. Paa begge Billeder

sidder Figuren dybt hensunket i Tanker med en Haand under Kind eller begge Hænder samlede i Skødet. De ser *ud*, ikke *paa* Beskueren men *bag* ham — og Udtrykket er Resignation, den Resignation, der er Ven med Døden. Begge er de hyllet i Sjaler, som om de frøs.

Hvor Ejnar Nielsen maler to Mennesker sammen, træder den sjælelige Følelse af Ensomhed endnu stærkere frem. Menneskene kan være sammen, de kan være forbundet med hinanden, men inderst er de hver for sig ene. I »Portrætgruppe« 1901, malt i Paris, ser vi en Billedhugger og hans Hustru paa en Balkon med Udsigt over Byens Tage. Manden sidder i Forgrunden af Billedet, en smuk linieren næsten religiøs Figur. Han er hensunket i Betragtning af en lille Skulptur, som han holder paa sine Knæ. Modsat ham, højere i Billedet, sidder Hustruen, med Hovedet let bøjet og Hænderne samlet i Skødet. Skikkelserne er rytmisk linieforbundet med hinanden, men der er intet aandeligt Fællesskab imellem dem. Om man fjernede den ene, vilde den anden leve videre i sin egen lukkede Tanke. Balkonens sorte Jernstivere virker som et Gitter mod Livet udenfor.

Endnu stærkere kommer denne Sjælsens Ensomhed frem i det store Billede paa Kunstmuseet »Mand og Kvinde« (1917—19) — en bitter og næsten skaanselsløs Afsløring af det nøgne, menneskelige Legeme. Tæppet er trukket fra, de staar blottet i hver sin Niche, der i sin Form minder om en lodretstaaende Kiste. Saaledes ser de altsaa ud »Mand og Kvinde«. Billedet er mesterligt gjort, men virker forstemmende og desillusioneret. Skikkelserne er lange, uhyggeligt magre som mærket af snigende Sot. Hænderne hænger langs Legemet med en træt og modløs Bevægelse; Ansigterne, som endnu er unge, er helt uden Lys, kun præget af Kummer og Mismod. De to Mennesker er allerede nu færdige med Livet — i bitter Tavshed vender de sig helt bort fra hinanden, som to dømte staar de hver for sig, kun sikre paa een Ting — Ensomhed.

I Billedet »Gamle Mennesker«, malt 1919—21, ser vi sidste Akt af dette menneskelige Drama. Selve Billedets Ramme har helt faaet Kistens Form, Tanken er ført igennem. I denne Ramme sidder de to gamle, som har levet et Liv ved hinandens Side. De hærgede, nøgne Legemer taler deres Sprog, de er ubarmhertigt mærkede af Livet. Samme tavse Sprog af Resignation og bitter Viden præger deres Ansigter — Udsltelsen kan kun komme som en Befrielse for disse to sammenbundne, men ikke samhørende

Gamle Mennesker. 1919—21.

Sjæle. — Billedet er senere blevet tilintetgjort af Kunstneren selv.

Ejnar Nielsens kunstneriske Form, hans stilsøgende Linierytme og store Forenkling af Billedfladen pegede fra første Færd mod den monumentale og dekorative Komposition. Hans Billeder kan synes stærkt i Slægt med de gamle italienske Mestre, og i

»Den svangre« (Göteborgs Museum) fornemmer man stærkt det store Forbillede: Andrea del Castagno, uden at Ejnar Nielsens Billede i øvrigt mister sit personlige Præg. At Ejnar Nielsen inden for sin strenge, dekorative Stil samtidig har arbejdet med en saa realistisk udpenslet og understreget Detaille er et Særkende for hans Kunst. Det faldt naturligt,

Døden og Krøblingen. 1899. Thielska Samlingen, Stockholm.

at Ejnar Nielsen med sit pessimistiske Livssyn, med sin Kredsen om Livets Mysterium, Fødsel og Død, Liv og Forkrænkelighed, og med sin Fantasi og billeddannende Evne efterhaanden søgte at udtrykke sine Tanker i monumental Dekoration.

Man kan vist nu sige, at hans særlige kunstneriske Psyke har kastet sin Skygge over hans dekorative Udkast til store offentlige Udsmykninger, saaledes at der ikke er blevet givet ham Lejlighed til at udføre det Værk, som samlet skulde give *det*, hvoraf hvert af hans Billeder havde været de enkelte Kapitler — en Livets Bog! En saa mærkelig og storstilet Plan har Ejnar Nielsen utvivlsomt haft — ene af alle sin Samtids Kunstnere. Og han har haft Evne til at udføre den. Vi ser denne Plan vokse og gro, mærkeligt og stærkt, i de forskellige Projekter.

Sammen med afdøde Arkitekt, Professor Ivar Bentsen, har han udarbejdet Forslag til en stor Udsmykning af Østre Landsrets Sal. Kunstnerens Hovedtanke, »Loven«, blev symboliseret i de enkelte Felter ved skiftende Motiver — Mennesket stillet over for sin Brøde. Væggene var strengt inddelte med

høje, smalle Felter. I vindueslignende Muraabninger staar Figurerne mod mørk Baggrund. De staar ligesom bag en Skranke og ses derfor i Halvfigur. Billederne fremstiller Barnemordersken, Tyven, Bedrageren, Voldsmanden og andre. I hvert enkelt Billede staar Dommeren, Livets og Dødens Repræsentant, og viser Mennesket dets Brøde. Paa den ene Vægs Midte staar som hel Figur »Justitia«, en Kvindeskikkelse med Sværd i sin ene Haand, Bind for Øjnene og i den anden løftede Haand Spejlet, der viser Menneskets Ansigt. Et dybt alvorligt Arbejde i mørke Farver. I dets enkle Figurfremstilling og i dets Forbindelse med Arkitekturen i Slægt med Italieneren Giotto. Dette Forslag blev af mange og uvisse Grunde ikke godkendt. Det gjaldt dog kun Ejnar Niensens Udkast; men Ivar Bentsen, der som Arkitekt var blevet opfordret til at ombygge Salen, gav i solidarisk Samfølelse med Vennen frivilligt Afkald paa denne Opgave.

I Aaret 1931 opgav Ejnar Nielsen sin Lærergerning som Professor efter at have virket i ti Aar for helt at kunne hellige sig Arbejdet med dekorative

Moderen ved Barnets Vugge. 1898.

Opgaver. Det var, som om han i disse bundne Opgaver fandt Udløsning for særlige Evner og fik modnet en ny Side af sin Kunst.

Endelig 1932 fik Ejnar Nielsen overdraget sin største offentlige Opgave, den store Mosaik i Stærekassens cirkelrunde Portloft — men kun efter aarelang offentlig Protest og Polemik. Protesten gjaldt dog ikke Ejnar Niensens Forslag, men kun det Sted, hvor denne store, kostbare Udsmykning skulde anbringes. Paa Grund af den stadige og aabne Trafik er den meget vanskeligt tilgængelig for Beskueren. Ejnar Nielsen skabte imidlertid et mærkeligt moderne og storstilet Værk, helt præget af sin Skabers Aand. Arbejdet blev af det Schwartz'ske Fond skænket til Statsradiofonien, som den Gang havde til Huse i Bygningen. Hele Udsmykningen skulde symbolisere Radioen, dens Opstaaen og Virke.

Ejnar Nielsen inddelte det cirkelrunde Loft ved fire store Skikkelser — H. C. Andersen, Carl Nielsen, Oehlenschläger og Johs. V. Jensen, repræsenterende dansk Digtning og Musik. Imellem disse Skikkelser

er placeret fire Grupper, det danske Folk, der under Arbejde og Hvile lytter til Radioen. Bonden fra Mark og Stue, Skomageren, Haandværkeren, Fiskeren og Bymennesket. Over disse Grupper svæver fire mindre Grupper, Fantasier fra Æteren, Skuespillets Figurer: Aladdin og Nureddin, Eventyret med Snehvide — i et gennemsigtigt Stof, der ved sin Tegning er som Glaskisten, hvori hun laa. — Musikken, den nøgne Yngling, der stryger Violinen, ledsaget af tre syngende Væsner med aabne Munde formet som et Ekko, og endelig Digtekunsten, den frodige Kvinde med det diende Barn og Lammet.

Paa Buen mod Kongens Nytorv er til venstre placeret Ole Rømer og til højre H. C. Ørsted. Paa Buen mod Heibergsgade er det paa venstre Side Niels Bohr og paa højre Side Valdemar Poulsen. Over disse fire Stormænd er der paa begge Buer Grupper af hilsende og vinkende Skikkelser. Mosaikken staar i lette, dæmpede Farver paa Guldbunden. Blaåt og hvidt er de stærkeste Farver, bundet af violet og okker. Det hele virker dæmpet og fjernt som med en Hinde over

Udkast til Festsalen paa Københavns Raadhus. Thorvaldsen.

sig, næsten atmosfærisk. Intet bryder ud af den stille Farveharmonie, der er vævet sammen med Guldbunden. Alle de fortællende Skikkelser er i Nutidens Dragter, kun de store Skikkelser er klædt i en blaa Kjortel, en abstrakt symbolsk Klædning, der ved sin verdensfjerne Farve stille henleder Tanken paa det Himmelrum, hvor deres Aand hører hjemme. Prøver man at forstaa dette store Arbejdes menneskelige Idé, saa virker det maaske netop ved sin stille Tone og ved sin Tanke, der ikke paatvinger sig, men kun fornemmes af den, der selv er i Stand til at lytte.*)

Dette store Arbejde blev skabt for vor Tids Mennesker, de er gengivet, som de i Dagliglivet gaar og staar, for at de ved denne Genkendelse kan ledes til Kontakt med Arbejdets Idé. Ejnar Nielsen har benyttet Cirklen, Klodens Form, som Grundlag for sin Tanke: Kloden i det uendelige Himmelrum, Ringen omkring Jorden, sluttet af Mennesker, Aanden bundet til Legemet, bundet til Jord. Men Øjne og Hænder søger opad. Menneskene lytter; gennem Æteren kommer Budskabet til dem. Opad hæver Tanken sig — søgende og frigjort. Paa en mærkelig Maade har

Ejnar Nielsen i dette Værk givet Nøglen til Forstaaelsen af alle de Arbejder, der næsten pinefuldt viste Skyggesiden af dette Jordeliv. Han ser ingen Udløsning her, og findes der en Befrielse, da staar den som et fjernt Haab, i et uendeligt, dybblaat Himmelrum — ufatteligt for Menneskets Øjne, men dragende for dets Sjæl.

I alle sine Arbejder har Ejnar Nielsen malet Mennesket, det Menneske *han* saa, præget og mærket af Livet i alle Faser. Livets Alvor hviler som en Skygge over Billederne, men frem af det altsammen gror den Kunstner, som ønskede og evnede at tale i det store Sprog. Det er tydeligt, at det var Ejnar Nielsens Maal helt at samle sin Kunst i eet stort Monumentalværk — et Livets Epos.

Han har givet sine gennemarbejdede Udkast til det Hovedværk, som han ikke fik Lov til at udføre, Udsmykningen af Festsalen i Københavns Raadhus. Denne Sal var tænkt udsmykket med to Rader Billeder, 24 i alt, inddelt ved Byens Taarne. Det er Udkast til et enestaaende og stort Værk, lige stærkt i Linie og Udtryk — vor Tids Menneske fra Fødsel til

*) For hele dette store Arbejde og dets Idé har jeg udførligt redegjort i Bogen: Ejnar Nielsens mosaiker.

Udkast til Festsalen paa Københavns Raadhus. Vilhelm Lund.

Død. Til Billederne har Johs. V. Jensen skrevet Tekst, i to Verslinier, og Billede og Tekst synes skabt i eet. Ordene er saa stærke, at man næsten ser Billedet for sig:

Mig smager Brødet bittert, naar
en anden Skabning sulten gaar.

Den venneløses Fod er vag, —
kom Frænde, drist dig under Tag.

Hvis du er syg og sorrigfuld,
en Ven er mere værd end Guld.

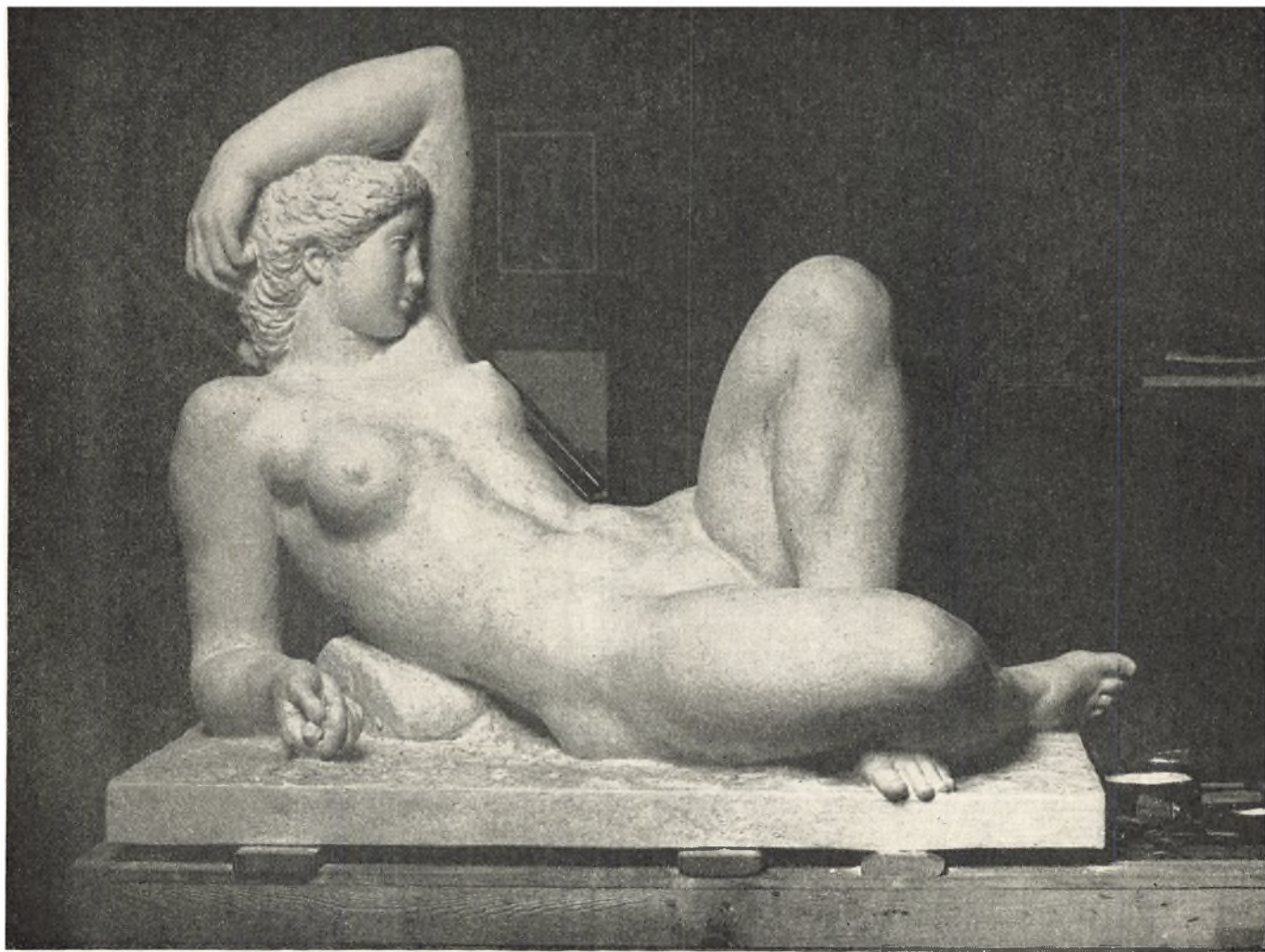
To Kapper gav min Næring mig,
den ene er som syet til dig.

Naar Dyret æder af din Haand,
en Himmel aabnes i din Aand.

Som disse Linier er enkle og magtfulde, er Billederne simple og rene i Symbolik og Rytme. To eller tre Skikkelser i hvert Billede, klædt i vor Tids Dragt, Fortællingen saa letfattelig, at et Barn vilde kunne forstaa den, og dog strengt klassisk i sin bundne Form. Giotto har malt Blade af Frants af Assisis Liv, helt i sin egen Tid. Sonne har malt sin skønne Frise paa Thorvaldsens Museum helt i sin Tid. Ejnar Nielsen var den, der samlede sin Kraft og sine Evner i det store Maal at skabe et Livets Epos helt i sin Tid — kunstnerisk og menneskeligt eviggyldigt.

Dette Hovedværk blev ikke udført, men Tanken blev skabt, som en Udløsning og en naturlig Følge af alt, hvad han tidligere har malet. Alt samlede sig stort og enkelt, vi ser Meningen med hans Liv og hans Kunst. Vi ser, hvad han har skabt — og evnede at skabe.

ELOF RISEBYE

Liggende Pige. Originalmodel. Gips. 1942—43.

GERHARD HENNING

Af Museumsinspektør, Dr. phil. HAAVARD ROSTRUP

Da Vilh. Dahlerups Glyptoteksbygning ved Midten af 90'erne var under Opførelse, gik der en lille ung, svensk Malerlærling og hvidtede Lofter i Kælderen. Naar han kunde se sit Snit dertil, fik han fat i noget af det Stuk, hvormed Lamberg-Petersen saa ødselt dekorerede det nye Museums Lofter og Vægge, og i al Hemmelighed morede han sig med at forme det til smaa Figurer og Grupper. Det var den samme Gerhard Henning, som i 1940 hædredes med en stor retrospektiv Udstilling i Glyptotekets franske Malerisal, og hvis Værker i Dag hører til de mest beundrede i Museets danske Afdeling.

Gerhard Henning kom til Verden i Stockholm den 27. Maj 1880, men hele sin Barndom tilbragte han i

København. Hans Hjem var ved Holmens Kanal, og meget tidligt øvede Thorvaldsens Museum en uimodstaaelig Tiltrækning paa ham. Han har selv fortalt, hvordan han, næppe mere end syv-otte Aar gammel, stillede sig op ved Indgangen til Museet og ventede paa, at en voksen skulde tage ham med ind. Her modtog han sine første Kunstindtryk, men senere hen i Livet, da han selv var blevet en skabende Kunstner, fik han — ligesom Kai Nielsen og muligt til Dels under Paavirkning af denne — et andet Syn paa Thorvaldsen, hvis forbeholdne og kølige Form var ganske uforenelig med hans egen glødende Temperamentsfuldhed. Hans Vej til Billedhuggerkunsten var imidlertid baade lang og besværlig.

Straks efter sin Konfirmation fulgte Henning med sin Familie tilbage til Sverige. I Göteborg, hvor han uddannede sig til Maler, lærte han den lidt ældre Ivar Arosenius at kende, og Venskabet med denne blev af stor Betydning for ham. Følgende den almindelige Strømning i Tiden søgte de unge Kunstnere bort fra det foregaaende Decenniums flade Naturalisme. De stræbte efter en Stil, som skulde være ud-søgt og eventyrlig, som kunde tilfredsstillende Sanserne og tale til Fantasien, og de valgte deres Forbilleder inden for den engelske Senromantik og den tyske Nybarok. Whistler og Böcklin, Klinger og Beardsley var Tidens Idoler, og ogsaa Henning ofrede til dem.

Faaborg-Pigen. Bronze. 1941—42.

Siddende Pige (Leda). Ubrændt Ler. 1940.

Men Arosenius adskilte sig fra de som Regel grav-alvorlige Symbolister og de dystert højtidsfulde dekadente ved sin Sans for Humor, sit menneskelige Lune. De rigt dekorerede Figurgrupper, Henning senere udførte til Den kgl. Porcelænsfabrik i København, har deres Udspring i 'Arosenius' Eventyrverden.

I Göteborg, hvor Henning i Tiden omkring Aarhundredskiftet arbejdede paa »Valand«, den til Kunstmuseet knyttede Malerskole, havde Ricard Bergh fraraadet ham at blive Maler. En Udstilling, han i Efteraaret 1902 holdt sammen med Arosenius, blev en Fiasko, og der fulgte nu en Række Aar, hvor han vaklede mellem Maleriet og Skulpturen. Efter en Studierejse til Rom og Paris vendte han igen hjem til Syerige, og her virkede han nu især som Tegner og Illustrator. Det kostede ham Smerte at give Afkald paa Farven, og han arbejdede sig længere og længere ind i en af Beardsley stærkt afhængig, manieristisk Tegnstil. Det intense Modelstudium, som Billedhuggerkunsten kræver, hjalp ham dog til lidt efter lidt at faa fast Grund under Fødderne. Han nærmede sig nu 30-Aarsalderen og følte stedse stærkere Nødvendigheden af at koncentrere sine Evner og rette dem mod et bestemt Maal.

Ved denne Tid stiftede han Bekendtskab med det

Sportspige. Studie. Gips. 1929.

attende Aarhundredes franske Kunst. En ny Verden aabnede sig for ham, en Verden der fortryllede ham ved sin Elegance, sin bedaarende Munterhed, sin utilslørede Sanselighed. Det var noget andet end det indeklemte og tørre hos Beardsley, det vulgære hos

Böcklin. Fragonards berømte Sepia-Tegning »La Gimblette«, den unge nøgne Pige, der liggende paa Ryggen giver sin Skødehund en munter Vippetur med Fødderne — et Motiv som ogsaa Billedhuggeren Clodion har benyttet — blev fra nu af et af de Kunstværker, der stod Hennings Hjerte nærmest. Fragonards kaade Latter blev det Incitament, der for bestandig jog det forgrublede ud af hans Kunst.

I 1909 flyttede Henning til København, hvor han havde faaet Ansættelse ved Den kgl. Porcelænsfabrik. Her arbejdede han i to Perioder, først fra 1909—14 og siden fra 1920—25. Samarbejdet blev en Skuffelse, Fabrikens Ledelse forstod ikke Henning og lod ham ikke i fuldt Omfang faa frie Hænder, fordi man ikke var klar over, hvilken enestaaende Kunstner det var, man her havde faaet fat paa. Hans raffinerede Porcelænsgrupper kunde have gjort ham verdensberømt og skaffet ham og Fabrikken et mon-dænt, internationalt Klientel. Det var dog en Lykke, at noget saadant ikke skete, fordi netop Porcelæns-kunsten holdt ham fast i det, han kæmpede for at frigøre sig fra, og hindrede ham i at naa frem til det, der var hans egentlige Maal: den monumentale, virkelige plastiske Form.

Et vigtigt Led i Hennings plastiske Frigørelse blev Venskabet med Kai Nielsen, hvis Frodighed og Livskraft virkede stimulerende paa ham. Med Rette siger Peter Hertz i sin Henning-Biografi, at dette Ven-skab blev af den største Værdi for dem begge, »idet de gennem Aarene gensidig har virket æggende og be-frugtende paa hinandens Arbejde«. Sammen besøgte de Glyptoteket, hvor de i Aarene op til den første Verdenskrig forenedes i Beundring for Rodin og for den antikke Skulptur. Som et Kuriosum kan

Kærlighedsgruppe, Ubrændt Ler, 1938.

Ikaros' Fald, Originalmodel, Gips, 1928.

det anføres, at en af de Figurer, der især optog dem, var den mærkelige Statue fra Trajantiden af en Romerinde som Venus (Kat. Nr. 541); Kontrasten mellem det matroneagtige Ansigt med den hæsle Frisure og den langlemmede, men yppige Gudinde-skikkelse talte stærkt til deres Fantasi.

I 1913—14 modellerede Henning en lille, knap 20 Centimeter høj Voksstatuette af en liggende Kvinde, der støtter sig paa højre Arm, medens venstre er lagt op over Hovedet. Den blev kun fuldført efter indtrængende Henstillinger fra Kai Nielsen, der selv ønskede at arbejde med et lignende Motiv. Det stod Henning fuldkommen klart, at der i den lille Figur med dens faste Opbygning, dens sluttede Form, laa Kimen til en Skulptur i det største Format, og mange Gange i Aarenes Løb har hans Tanker kredset om Løsningen af denne Opgave. Men først saa sent som i 1942—43 lykkedes det ham at virkeliggøre sin Hensigt med den store hvilende Kvinde, hvortil Originalmodellen var udstillet paa »Den frie« i Foraaret 1943.

Inden Henning gik over til at behandle den enkelte Kvindefigur som statuarisk Motiv, havde han modelleret en Vrimmel af smaa erotiske Grupper, der dels er inspireret af Ovids Metamorfoser, dels har Rodin til Forbillede. Men i disse indtager den mandlige Partner en stedse mere beskeden Stilling, hans Rolle bliver mere og mere som Balletdanserens, der støtter og griber Primaballerinaen under Udførelsen af hendes vanskelige Solo'er, idet han samtidig søger at præsentere hende paa den mest fordelagtige Maade. Det er i disse Grupper navnlig Bevægelsen og Ornamentet, der har optaget Kunstneren:

Staaende Pige. Bronze. 1922—23.

Kompositionens rytmiske Liv og Helhedens dekorative Virkning.

I den Gruppe, der kaldes »Ikaros' Fald«, fra 1928, er det undtagelsesvis Mandsskikkelsen, der spiller

Siddende Pige. Ubrændt Ler. 1944—45.

Siddende Pige. Ubrændt Ler. 1945.

Modeltegning. Bly. 1945.

Hovedrollen, men til Gengæld er dens Former aldeles kvindelige, og Kompositionens aktive Kraft udgaar fra den liggende Kvinde, der drager ham ned til sig. Der er en enestaaende Flugt over den lille Gruppe. Sindrigt, men uden Tvang griber dens enkelte Dele ind i hinanden inden for Rammerne af en lige benet

Trekant og med stærk Fremhæven af den faldende Skraalinie. Ti Aar senere modellerede Henning, der ellers paa det Tidspunkt var mest optaget af Enkeltfigurer, endnu en lille Elskovsgruppe, der foreløbig betegner hans sidste Ord paa dette Omraade. Her kaster den knælende Kvinde sig ind til den siddende Elsker med en saa utæmmelig Lidenskab, at han er ved at vælte bagover og maa kæmpe for at holde Balancen. Det morsomme Motiv er opfattet med den Blanding af Ømhed og Lune, der er saa karakteristisk for Henning.

Ved Midten af 20'erne var han begyndt at løsgøre enkelte Figurer fra Grupperne, ligesom Rodin havde haft for Vane, han tager dem ud og lader dem leve deres eget selvstændige Liv, enten ved at anbringe dem paa en ny Maade eller ved at arbejde videre med dem og give Motivet en ny plastisk Betydning. Saaledes kan vi f. Eks. følge, hvordan Kunstmuseets store »Staaende Pige« i Bremersandsten fra 1929 har udviklet sig af et lille ni Aar tidligere Voksudkast til en »Pygmalion og Galathea«-Gruppe, gennem forskellige Faser, for sluttelig at kulminere i Monumentalstatuens tunge Ro. Den Fashed, ja Stædighed, hvormed Henning arbejder, viser sig netop deri, at man for de fleste af hans store Figurers Vedkommende kan spore deres Oprindelse tilbage til plastiske Ideer, som han mange Aar tidligere har udkastet, og som han er blevet ved at tumle med, indtil han fandt den Løsning, der kunde tilfredsstille ham helt. Ny Carlsberg Glyptoteks Pragtværk »Siddende Pige« fra 1937—38 gaar saaledes tilbage til en 19 cm høj

Modeltegning. Bly. 1943.

Siddende Pige. Bremersandsten, 1937—38. Ny Carlsberg Glyptotek.

Statuette, »Nøgen Pige, der sidder paa Jorden«, modelleret i 1928 som Forslag til en Fontæneudsmykning i Malmø. Hans ubønhørlige Selvkritik tillader ham aldrig at indgaa Kompromis, og ofte har han uden at betænke sig tilintetgjort Maaneders Arbejde, naar han saa, at Resultatet ikke svarede til det, han havde villet.

I den sidste Snes Aar har Hennings Kunst været i uforstyrrelig Vækst som et Træ, hvis Rødder stadig trænger dybere ned, og hvis Krone breder sig stadig fyldigere, stadig rigere. Levende og vaagen som han er, har han hentet Impulser mange Steder fra: Maillo, hvis Evne til at give Formen som en Helhed han beundrer, den javanske Skulptur, som Vennerne

Rathsack og Kaare Klint kunde fortælle ham om, Parthenonskulpturerne, som han studerede paa en Rejse til London i Begyndelsen af 30'erne. Han er aldrig blevet banal, netop fordi han ikke har været bange for det banale, og han er aldrig forfaldet til at kopiere sig selv. Skønt han behersker sin Teknik med et sjældent Mesterskab, virker han aldrig rutineret, og skønt levende optaget af Spørgsmaalet om plastisk Forenkling har han aldrig rejst en Glasvæg imellem sig selv og Virkeligheden. Den direkte Kontakt med Modellen er en Livsbetingelse for hans Kunst, deraf den Livsvarme, der strømmer ud fra enhver af hans Frembringelser. I de seneste Aar har han underlagt sig et Omraade, som han hidtil kun

Hvilende Pige. Bronze. 1943.—44. Ny Carlsberg Glyptotek.

sporadisk havde dyrket: Relieffet — og skabt en Række Kompositioner, der er yndefulde, muntre, harmoniske, klare. Jævnside med de store Figurer, der staar som Milestene paa hans Bane — foruden Kunstmuseets og Glyptotekets Statuer ogsaa den liggende Pige med Armen over Issen, Faaborg-Pigen og den staaende Kvinde med Blomster i Hænderne — har han modelleret en Rigdom af større og mindre Statuetter af staaende, liggende, siddende, sparkende Piger, Piger i Hvile og Piger i Aktivitet, varme og le-

vende smaa Enkeltvæsener, der falder fra hans Hænder som modne Frugter, og samtidig har han udført en Strøm af Tegninger, hvoraf hver enkelt er en Undersøgelse, et Spørgsmaal eller et Svar, en Bekendelse, aldrig en Opvisning i Virtuositet.

For Gerhard Henning vil Kvindelegemets Skønhed altid være en udtømmelig Inspirationskilde. Hans Kunst er gennemstrømmet af en hedensk Skønheds-glæde. Den er en Lovsang til Kvinden og til Kærligheden, en Hymne til Livet.

HAAVARD ROSTRUP

Badende Kvinder. Ubrændt Ler. 1943.

Modelfigur i Interiør. 1908. Privateje.

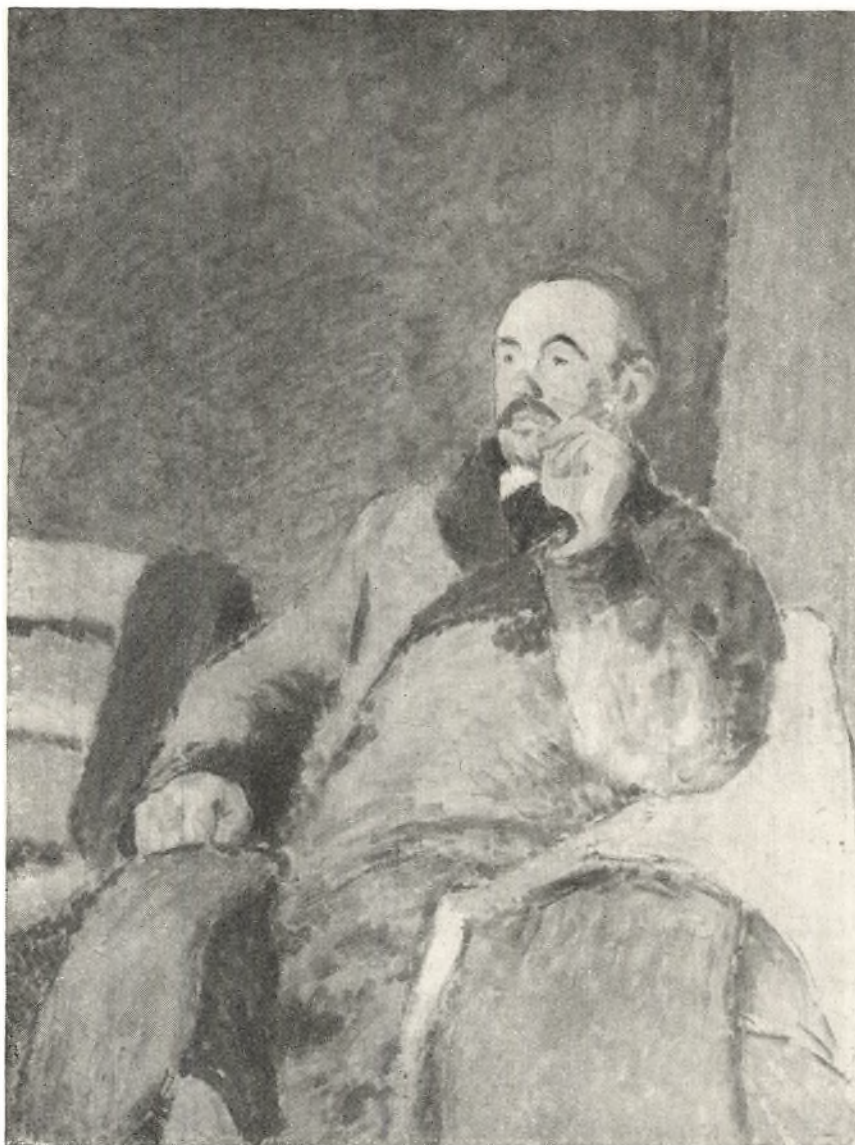
HARALD GIERSING

Af Museumsdirektør LEO SWANE

Der er gaaet mere end 40 Aar siden den, der skriver disse Linier lærte Harald Giersing at kende — og snart 20 Aar siden hans Død. Naar man ser tilbage over disse ikke saa korte Perioder kan man naturligt stille det Spørgsmaal: Hvad er der sket i dansk Malerkunst af særlig betydningsfuldt i denne Tid? Jeg tænker herved ikke paa hvad de enkelte har frembragt — ellers vilde det være uundgaaeligt at pege paa at Larsen Stevns i Løbet af disse Aar har givet Traditionen fra Joakim Skovgaard dens virkelige geniale Indhold og Form, eller at en Maler med saa stærk en Naturfølelse og saa stærkt et Sind som Jens Søndergaard er fremtraadt. Men hvis vi ser bort fra det individuelle og spørger om hvilke Hovedstrømninger der har faaet særlig Betydning, tror jeg

at det vil være forgæves at efterspore saadanne i den sidste Halvdel af Perioden, mens der næppe kan være Tvivl om at et afgørende Skel ligger ved Begyndelsen af den første Halvdel, i Aarene mellem 1905 og 1910. Og der kan heller ikke være Tvivl om at dette Skifte paa afgørende Maade er forbundet med Harald Giersings Person, heller ikke om at dets Karakter kort kan betegnes ved et lille Ord der rummer en Verden: Paris.

Underligt er det for saa vidt at denne Verden kunde bringe de unge, der voksede op med Aarhundredet, saa store og nye Oplevelser, da Paris ikke længere var nogen Nyhed. Siden 70'erne laa den igen inden for den nordiske Horisont og vi behøver kun at nævne Navne som Ernst Josephson og Christian

Portræt af Kunstnerens Fader, 1907. Kunstmuseet.

Krohg for at mindes hvad den har givet nordisk Kunst. Men den havde endnu meget mere at give og det var Generationen fra 1905—10 forbeholdt at tage dette til sig. Først den stilledes for Alvor over for Impressionismen og dens nærmeste Efterfølgere, Gauguin, van Gogh, Neoimpressionisterne og — hvad der endnu var meget mere betydningsfuldt — først denne Generation naaede derigennem til en Forstaaelse af det bærende i hele Udviklingen i fransk Kunst, dens fine beherskede Forening af Naturalisme og kunstnerisk Form, dens Intensitet i Opfattelse forbundet med fuldkommen Renhed i malerisk Udtryksmaade. Naar en saadan Erkendelse af fransk Kunst først nu for Alvor slog igennem hos unge nordiske Kunstnere var en væsentlig Grund dertil nok den, at Kunsthistorien eller Kritiken først nu var naaet til et saadant Overblik, at Vejen til Forstaaelse derved blev Almenheden lettet. Helt paa egen Haand at finde Vej i den kunstneriske Labyrinth som Paris er, har igennem et Aarhundrede været en vanskelig Sag for Udlændingen.

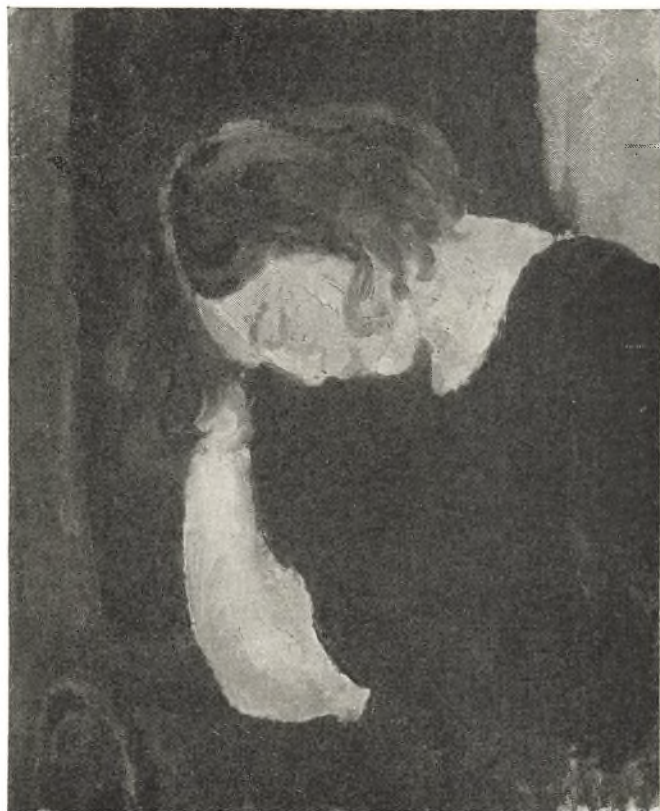
Den danske Kunstner hvis Navn især er knyttet til den nye Erkendelse, til det store Omslag i vor Indstilling til fransk Kunst, er Harald Giersing.

Han blev født i København den 24. April 1881 — han vilde i de Dage da dette skrives være blevet 65 Aar. Kunstneriske Tilbøjeligheder har han sikkert arvet baade fra Faderens og Moderens Familie, hans Fader var en Elsker af Musik og Moderens Slægt havde paa mange Maader haft Forbindelse med Kunst; gennem hende var en af hans fjerne Forfædre Søren Abildgaard, Kunstnerens Fader, hans Oldefader Thorvaldsens Biograf Just Mathias Thiele, hans Onkel Amtsforvalter Wilde der ikke alene var Embedsmand men havde betydelige Evner som Maler. Hvor meget der ved denne Afstamning kan tænkes at være akkumuleret som kunstnerisk Disposition skal jeg lade være usagt, Betydning havde det i hvert Fald at Forældrene derved var indstillet paa en velvillig Holdning over for Sønnens Ønske om at blive Kunstner, ja for Moderens Vedkommende endog meget gerne saa han valgte denne Livsger-

ning. Den bedste førstehaands Besked om Giersing i disse Aar faar vi i hans ældste Vens, Siegfred Neuhaus' nydelige Erindringer om ham, trykt i Kunstbladet 1927. De gaar tilbage til 1901, da Giersing var kommet ind paa Kunstakademiet, hvor hverken Frants Henningsen eller August Jerndorff kunde se at han havde Evner. Underligt nok, for hans tidlige Billeder fra Slutningen af 90'erne og Begyndelsen af det nye Aarhundrede var ikke sprælske, de var omhyggelige ofte med en fin lidt stiv Holdning og en stilfærdig koloristisk Evne. Intet Under at efter Akademiet Zahrtmann-Skolen kom som en Befrielse, saaledes som Giersing senere har skildret det i en Hyldestartikel til Læreren. Det var i Vintrene 1904 til 1906 at han var Zahrtmanns Elev og det var samtidig de afgørende Gæringsaar, under Kammeratskab med Ernst Goldschmidt, Neuhaus, Sigurd Swane, da Ånelsen om hvad fransk Kunst var begyndte at dæmre og Rejsen til Paris blev det store Maal. Den realiseredes fra Efteraaret 1906 til Forsommeren 1907 og blev helt igennem afgørende for hans Udvikling. Han havde jo nok i sine tidligere Billeder vist at han havde en Sans for Stil i et Billede, men hvad han for Alvor lærte ved i Paris at leve fortroligt sammen med fransk Kunst — og med den store gamle Kunst, som aabenbarede sig i Louvre, det maa ikke glemmes — det var jo netop ikke en eller anden Stil; havde hans Evner kun slaaet til saa vidt havde han været meget mindre værd end han var. Det der bekræftedes hos ham ved Kontakten med de store der-

Selvoportræt. 1909. Privateje.

Pige med bøjet Hoved. 1914.

udefra var at et Kunstværk, lige fra dets Undfangelse til det sidste Strøg af Penselen eller det sidste Hug af Mejslen, kan og skal være en Helhed, ikke et Mosaik af Enkeltheder, men fra først af følt som en Helhed og gennemført saaledes at den musikalske Rytme ikke tabes. Han fik bekræftet at der er noget der hedder Kompositionskunst hvilket ikke alene vil sige Figurkunst men dybere endnu vil sige at ethvert godt Billede, det være sig et Figurbillede, et Landskab, et Nature morte, har en egen levende Tone der udgaar fra det som en Harmoni, fordi det er en musikalsk Helhed. Han fik Øje for den Svaghed som unægtelig hefter sig ved saa meget selv af vor Guldaldertids danske Malerkunst, dette at den bliver ved Detaillerne, at en virkelig billedformende Fantasi kun yderst sjældent er virksom i den og bærer den frem til en bred Helhed. I denne Opfattelse gemte der sig ikke, som allerede sagt, noget Ønske om at finde en Stil, den findes ikke, den er der. I de Artikler, Giersing har skrevet om Kunst, ser vi tydeligt at han ikke er meget interesseret i den Kunst der repræsenterer Forsøg i en eller anden Stilretning — han staar køligt over for Vilhelm Hammershøi, han afskyr Carl Larsson. Ogsaa i hans Bedømmelse af Willumsen og Edvard Munch mærker vi, at det store Spørgsmaal for ham er det, om deres Evner er af en saadan Dybde at den maleriske Helhed under deres

Skovbillede. Sorø. Ca. 1915—16.

Pensel opstaar som noget der er uundgaaeligt, som det sammensmeltede Udtryk for hvad en Maler har i sin Magt at udtrykke. Den der læser hvad her skrives, eller hvad Giersing selv har skrevet om Kunst, vil maaske spørge, om han da selv har realiseret disse Idealer. Man kan svare at han i hvert Fald har gjort det mere end nogen anden nyere dansk Maler, men for saa vidt Talen er om hans Opfattelse og om de Artikler, hvori han har givet den Udtryk, er det afgørende den høje kunstneriske og æstetiske Kultur, som deri kommer til Orde. I disse Dage, da København valfarter til Edvard Munchs Udstilling, og alt hvad den rummer af ren og ædel Stræben men ogsaa af kunstnerisk Usikkerhed i lige Grad bliver Genstand for Beundring, er det velgørende at mindes nogle faa Antydninger af Giersing, der aabner for en forstandig og kritisk Bedømmelse.

Det som egentlig bestemte hans Forhold til Billedkunsten var hans musikalske Indstilling og Begavelse. Jeg tror at man kan sige, den var betydningsfuld for ham paa lignende Maade som den senere blev det for Jacob Paludan som Forfatter. Giersing var, ligesom Paludan, virkelig musikalsk, i Slægt med en Kunstner som den gamle tyske Førromantiker Wilhelm Heinse, der skrev en Roman som ikke handlede om andet end Musik, akkurat som Paludan kunde gøre det. Men det musikalske finder maaske mere direkte Vej til Malerkunsten og en mere umiddelbar Genklang i den. I Kraft af det musikalske er det at den franske Kunst saa umiddelbart besejrede ham, han følte i den en Kunst som helt er i Stand til at leve efter sine egne Love og gøre sig gældende ved

dem. Man har, underligt nok, talt om ham som paa-virkelig for Indflydelse udefra og derfor fundet at der manglede en Linie i hans Kunst; det er blandt andet kommet til Udtryk i en uheldig Artikel om ham i den nye Udgave af Dansk biografisk Leksikon. Jeg er overbevist om at denne Opfattelse vilde falde til Jorden hvis engang igen en god sammenfattende Udstilling af hans Arbejder fandt Sted, hvilket burde ske. Snart 20 Aar er gaaet siden den store retrospektive Udstilling afholdtes paa Charlottenborg; den Udstilling som Kunstforeningen for nylig afholdt af Poul Christiansens Arbejder — og som straalende beviste, hvor frisk han endnu stod — sagde noget om den Betydning det har af og til at repetere Klassikerne.

Linien i Giersings Kunst er klar nok, lige siden Parisertiden, der bragte hans Kunst til Blomstring, og frem til hans sidste Arbejder. Det var jo en i kunstnerisk Henseende bevæget eller opsigtsvækkende Tid han gennemlevede og det vilde være mærkeligt om dette slet ikke havde været at spore i hans Værk; det mærkes da hos de bedste af hans Generation, hos Isakson hvis Form i Aarens Løb blev strengere under Indtryk af Kubismen, hos Weie, der ikke uden Isakson og uden Tidens hele Tendens til maleriske Eksperimenter vilde have vovet sig saa vidt frem i sin Søgen efter »det rene Maleri«. Ogsaa Giersing, med hans vaagne Interesse for Tidens Problemer, optog Elementer af det abstrakte i sin Kunst, men uden at lade sig drive ud af sin Bane. For at nævne et enkelt Eksempel: naar jeg tænker paa de

Dame med Søj. 1919. Privateje.

Soldaten, 1914. Privateje.

Landskaber han den sidste Sommer, i 1926, malede i Valdal i Valby, forekommer det mig at de i det væsentlige, i den milde mættede Farve, i den brede billedmæssige Tilrettelæggelse af Motivets Dele, Løvmasser, Lysninger o. s. v., i Virkeligheden er i en forbavsende Overensstemmelse med de dejlige Billeder fra Haven paa Lindevej, som dog er en 16—18 Aar ældre — et langt Spand af Tid i en Kunstnergerning der afsluttedes i 45-Aarsalderen. Og jeg ser ikke, for at nævne et andet Eksempel, at der i Kunstmuseets »Siddende Mandolinspillerske« fra 1922 er kommet egentlig nye Elementer til naar det sammenlignes med det kendte og med Rette beundrede af »Pigen med det bøjede Hoved« fra 1914, som i sin Tid tilhørte Tetzen Lund. Der er i begge den samme Følelse for Kompositionens lukkede Helhed, dens Hvilen i sig selv, for Formens og Plastikens Forhold til

Fladen, der giver en Virkning som i et sikkert opbygget Relief, og den samme Glæde ved Farven, der er tilbageholdende og hvis Skønhed i væsentlig Grad beror paa selve dens stoflige Karakter og Penselføringens Smidighed og Ynde. Men det senere Arbejde er som dekorativt Ornament og i Beherskelse af det figurlige det tidligere overlegent, mens dette maaske har noget forud ved dets charmerende Umiddelbarhed.

Heller ikke kan man paa nogen Maade sige at Opholdet i Paris i 1906—07 gjorde Giersing til en Eftersnakker efter fransk Kunst: Naar man ved hvor stærkt et Indtryk alt det gjorde, som han saa dernede, og i særlig Grad enkelte Kunstnere som Manet, Gauguin, Signac, er det snarere overraskende at se det selvstændige Præg der udmærker hans Billeder fra den lykkelige Arbejdsperiode efter Hjemkomsten.

Landevejen til Faaborg, 1925, Aarhus Museum.

Her »aabenbarer sig det monumentale, der er en af de betydningsfuldeste Sider ved hans Kunst, i en mærkelig ren, fornem og storladet Opfattelse af Motivet — men samtidig er der en bedaarende Ynde i de douce, sølvagtige Farver. Fra denne Tid er Portrættet af Faderen (som nu tilhører Kunstmuseet) og Interiøret med den staaende Model, mesterlige Billeder ved deres Forening af fast Iagttagelse og abstrakt Holdning«. Jeg tror ogsaa at kunne vedstaa en tidligere udtalt Forkærlighed for Arbejderne fra Tiden omkring 1914—16; da »er det abstrakte trængt mere tilbage, der er kommet mere Strøm og Frodighed i Behandlingen, ogsaa i Farver, skønt Skalaen er snæver, som i mange af Giersings bedste og mest karakteristiske Billeder«. Fra den Tid er bl. a. Billedet af »Soldaten«, Kunstmuseets »Syende Pige«, »Ung Dame i lyserødt Liv«, »Vibeke« — en Kæde af fortrinlige Figurbilleder. Men først og fremmest er det jo i disse Aar at han for Alvor faar fat paa det Motiv, Skovens Indre, som han allerede under tidligere Ophold i Grib Skov, og i 1914 i Mogenstrup, var kommet i Gang med. Det var Somrene 1915 og 1916 at han i Sorø malede disse Skovinteriører, der ogsaa rent motivmæssigt betød en regulær Landvin-

ding for vor Kunst. Gamle P. C. Skovgaard havde rigtignok, bl. a. i det pragtfulde og monumentale Iselinge-Billede, ogsaa i det for nylig til Kunstmuseet erhvervede store skitse-mæssige Billede, givet os det lukkede Skovmotiv, men Giersings Opfattelse er saa ny og egenartet at den har gjort et særligt Indtryk paa Samtiden — hvad der ogsaa viste sig deri at disse Billeder tidligt kom ud til Samlerne og har hørt til de mest efterspurgte af hans Billeder. Et vist Slægtskab kunde man vel finde med nogle af de Skovbilleder som Poul Christiansen omtrent paa samme Tid malede ved Dyrnæs — ikke de aabne Udsigter, men de lukkede — dog ogsaa denne Sammenstilling viser hvor egenartede Giersings er. Dette hænger utvivlsomt sammen med hans Nærsynethed, der i det hele har haft Betydning for hans Opfattelse som Maler. Han ser ikke Detaillerne i Trær og Grene, men de store Løvmasser og Løvhang, han følger deres Toner i fine Variationer af det grønne og lader os føle Bevægelserne i disse udbredte Flader. I enkelte af Skovbillederne gør et mere geometrisk Skelet sig gældende, Reflekser fra den abstrakte Kunst ude i Europa, som han naturligvis fulgte gennem alt hvad der fremkom af Skrifter og Afbildnin-

Udsigt over Furesø, 1917. Privateje.

ger, vaagen i sin Interesse for hvad der fremkom af nyt ikke alene i Billedkunsten, men paa alle kulturelle Omraader. I den Henseende havde han meget Slægtskab med Isakson, men for begge er det ogsaa karakteristisk at de som udøvende Kunstnere bevarede Tilknytningen til Naturmotivet, de gav sig ikke den rent abstrakte Kunst i Vold. Hvorfor ikke? Utvivlsomt fordi der hos dem begge som Grundlag for deres hele kunstneriske Produktion var en dyb og varm menneskelig Følelse som kun kunde finde sin Udløsning gennem Arbejde med Motiver fra Menneskets og Naturens Verden. Det bedste i Giersings Skovbilleder er til syvende og sidst den Naturpoesi de rummer. Saaledes fandt han nogle Aar senere, da han i 1917 var blevet gift med Frits Sybergs Datter Besse, i hende en Yndlingsmodel for utallige Studier og Billeder; det vilde have været en utænkkelig Tanke at han med denne lykkelige Inspirationskilde levende ved sin Side skulde have renonceret paa den til Fordel for abstrakte Eksperimenter.

Det er karakteristisk for Giersing at han gerne fæstede sig ved visse Motiver og enkelte Modeller, som han blev ved med at male eller igen vendte tilbage til. Da han det første Aar havde malet Skov-

billeder ved Sorø vendte han næste Aar tilbage og fortsatte hvor han sidst slap. Der fremkom saaledes en hel Serie af beslægtede Billeder, men noget helt andet end for Eksempel Monets berømte Serier med deres næsten videnskabelige Udforskning af de forskellige Farvenuancer i samme Motiv, alt efter Dag og Tid. For Giersing var hvert Skovmotiv et rent individuelt Arbejde, rummede nye kompositoriske og lyriske Træk — men samtidig en Gentagelse der gjorde det muligt for ham at arbejde sig længere og længere ind i denne Motivverden. Hans Gentagelser er paa een Gang Udtryk for en rent artistisk Indstilling, en Erkendelse af at blot en ringe Forandring i Motivet er nok til at det fremtræder som en helt ny Opgave, med en ny Balance, en ny Rytme — og de er samtidig et Udtryk for en dyb Trofasthed i hans Natur. Denne Mand, der skulde eksperimentere med alt, prøve det nye, være med paa alle Omraader, fra Malerkunst, Litteratur, Musik til Billard, Fodbold, Motorcykling, ja endog da det kom paa Mode til Borddans — var i Virkeligheden frugtbart bundet til de Værdier som een Gang var blevet væsentlige for ham, Søkende, Venner, hans snævreste Familiekræds og de Kunstnere som han ikke kunde ophøre at be-

Nature morte. 1923. Kunstmuseet.

undre, Mozart, Delacroix, Manet. Med al sin vaagne Lethed i Tilegnelsen havde han ogsaa den Evne at kunne uddybe den — Aar igennem kunde han for Eksempel fortsætte sin Læsning af Richard Strauss' Partiturer.

Det siges at Giersing baade som Menneske og som Kunstner var et Modsigelsens Tegn, forgudet af nogle, forkættet af andre. Er der virkelig noget om det? Det er nu saa længe siden — for at konstatere om det forholder sig saaledes maatte man vel dukke ned i gamle Artikler, søge Tidens Atmosfære levendegjort igen. Umagen vilde dog næppe lønne sig. Har der været Strid om ham, saa har den nu lagt sig, hans Betydning i dansk Kunst er ikke længere omstridt, den er almindelig anerkendt. Og hans eventuelle Storsnudethed, som er blevet ham lagt til Last, er i hvert Fald ikke længere aktuel. Dog kan en gammel Ven af ham nok have Lyst til at sige, at han ikke alene var et højst ejendommeligt Menneske med en lykkelig Blanding af vaagen, skarp Intelligens og stor Følsomhed, af fremragende kritiske Evner, dermed ogsaa noget nøgternt, og en barok Fantasi forbundet med udpræget Humor, af noget meget stringent og noget næsten naivt — men han var i Bund og Grund et aldeles naturligt Menneske der ikke ønskede og ikke havde Brug for at stille sig i nogen Positur og hverken var ude efter Forgudelse eller Forkælelse. Han havde saa vist intet tilovers for Sensationen, han vidste meget vel hvor lidt den er værd i Kunstens Verden. Men Tilværelsen og en medfødt Spillerlyst drev ham af og til ind i Kunstpolitikken — igen er der her en Lighed med Isakson — og bragte ham i Forgrunden i Arbejdet med Kunststud-

stillinger og lignende. Mangen Gang maatte han dog erkende sin Uformuenhed til at følge med i dette indviklede Spil, og saa havde han da noget at trække sig tilbage til.

At han ved sin Personlighed og ved sin Kunst udøvede en stærk Paavirkning paa samtidige og yngre er givet. En Tid lang havde han jo ogsaa sin Malerskole, i hvilken efterhaanden det kvindelige Element kom til at spille en større Rolle end han maaske ønskede. Han havde sikkert betydelige Evner som Lærer, men det var vel nok økonomiske Hensyn der mest førte ham ind i Skolearbejdet. Man kunde ogsaa synes at hans Tid var for god til det. Dog hørte han til de Mennesker der kunde naa meget uden Travlhed. Snarere syntes han at vegetere. Hans Arbejde med Kunsten var ikke efter Zahrtmanns Opskrift med de 95 pCt. Flid. Men naar han arbejdede var det med stor Koncentration og meget som vedkom hans Kunst er ogsaa sket i de Timer da han ikke sad ved Staffeliet. I øvrigt blev Resultatet af 25 Aars Virksomhed formodentlig mere end 500 Malerier og en Mængde Tegninger. Man kan vist vove den Paastand at inden for denne anselige Produktion er Gennemsnitskvaliteten usædvanlig høj. Men paa den Udstilling der snart skyldes os vil vi kun se det der hører til helt oppe paa Tinderne.

LEO SWANE

Portræt af Franz. 1927. Privateje.

Dancesalonen »Stjernen«, 1908. Privateje.

AKSEL JØRGENSEN

Af HARALD RUE

De fleste Kunstnere der i Ungdommen bryder med Traditionen, falder hurtigt til Ro i den de selv skaber, og bliver dens Klassikere. Aksel Jørgensens Kunst er af en anden Art. Han gik ind i Traditionen med sine realistiske Menneskeskildringer, impressionistiske Bybilleder og de straalende Drachmannbilleder. Men da han havde ført denne Tradition saa langt, at den havde faaet personlig Udformning i hans Kunst, og han med Rette stod som den store Mester, hyldet af Publikum, Penneførere og Presse, selv af Kunstfæller, da opgav han den, og dermed en rolig Hvilen i Berømmelsen.

Under mange Aars Søgen og Grublen skabte han en Kunst uden for Traditionen, nye Udtryksformer,

andre Farver og ændret Motivkreds, en spekulativ Kunst. Men heller ikke denne Kunst, uden interessante Motiver, blot Opstillinger af Ting og Figurer i Rum, har Aksel Jørgensen med Aarene fundet Hvile i. Hvor stærkt de end hver for sig virker som en Sum af kunstnerisk Viden, gør de, taget som Helhed, mere Indtryk af Stadier paa Vejen mod ny Opgaver end Udkrystallisering af et Livs Erfaringer om Verden og Kunsten.

Mange har haft vanskeligt ved at øjne Sammenhængen mellem de to Grupper af Værker, den er dog ikke svær at finde, naar man søger den i Billederne selv, i Kunstnerpersonligheden og i Kunstnerens Forhold til Omverdenen.

Da Aksel Jørgensen var ung, var virkelighedstro Skildringer af Livet almindelige baade i Maleri, Tegning og Digtning. I Fortsættelse af Courbets og Degas', Daumiers og Meuniers, Zolas og Tolstoys Kunst, vilde man vise, hvordan Menneskene var — uforkønnede Billeder af Tilværelsen i Naturen og Samfundet. Det var Forains, Steinlens og Th. Heines bedste Tid, Munchs og Gorkis Epoke.

Aksel Jørgensens første Malerier og Tegninger er fra samme Aar hvor Nexø udgav »Pelle Erobreren«. Kunst og Digtning var ikke dengang to adskilte Verden, de greb dog ikke ukunstnerisk over paa hinandens Omraader, Fællesskabet udsprang af at de inspireredes af samme Virkelighed. Det var før forrige Verdenskrig, i Socialdemokratiets store Tid. Socialismens Kamp for en fri Menneskelighed laa som Drivfjeder bag en af Kunstens Hovedretninger, Realismen, som den fyldte med Kritik af Forholdene og med Begejstring for store Ideer og opnaelige Idealer; Malere, Tegnere og Digtere følte deres Kunst som et Led i Folkets Aktivitet. Aksel Jørgensen havde ingen Grund til at bryde med denne Tradition, tværtimod, som Arbejderbarn, Københavner og Socialist gik han naturligere ind i den end de fleste. Ingen dansk Kunstner har tegnet Arbejdere, deres Koner og Børn i deres fulde Menneskelighed smukkere end han, uforfalsket af de udenforstaaendes Medfølelse eller Patos, rent og dagligdags, som vi ser dem i Billederne fra Chr. Engelstofts »Svig og List« af Konen der laver Mad, eller det af de spisende Børn.

Naar han alligevel kom til at skildre de misbrugte og udstødte mere end de bevidste Arbejdere, skyld-

tes det til Dels ydre Omstændigheder. En Etatsraad der havde Smag for at samle paa Malerier af det gamle Bykvarter og Prostitutionens Verden, bestilte dem hos en kendt Kunsthandler, der fik Aksel Jørgensen til at male dem.

Prostitutionen som Emne for Kunsten var ikke noget nyt, den var et temmelig selvfølgeligt Motiv i en mod Samfundet vendt Periode. I nordisk Kunst havde Chr. Krohgs »Albertine«-billede fra 1887 vakt størst offentlig Forargelse, i Dag hænger det paa en Hædersplads i Nationalgalleriet og virker udenom Motivet saa flot og farvefestligt, at det ikke efterlader den Uhygge og Harme Kunstneren havde tilsigtet. Mere ubønhørlig Naturalisme var der i et Billede af Munch med en Pige der sidder med sit syfilitiske Spædbarn paa Skødet, det vækker kun Gru, men det kom ikke paa Museum, Munch gemte det væk, og da det ikke findes reproducet, er det forblevet saa godt som ukendt og virkningsløst. Af danske Kunstnere havde Birkholm haft Planer om lignende Billeder, men kunde ikke faa Modeller.

Aksel Jørgensen lægger Skildringen af Prostitutionen op i Sandhedens høje, nøgterne Plan, hans Billeder har ikke noget af den selvstændige æstetiske Skønhed der kan ligge som et skjulende Slør mellem den skildrede Virkelighed og Beskueren, de er ogsaa fri for den Nyfigenhed og Sentimentalitet Emnet dengang saa let lokkede frem, hos ham er det hæslelige kun hæsligt. I de to Beværtningsbilleder, »Pigernes Minde« og »Det røde Hav«, fra 1907 og 1908, har han malet hele dette Liv som en afskyelig Forretning med dens Værter og Alfonser, Piger og Kunder. Ty-

Studie til »Pigernes Minde«, 1906. Privateje.

Forstad. 1909. Privateje.

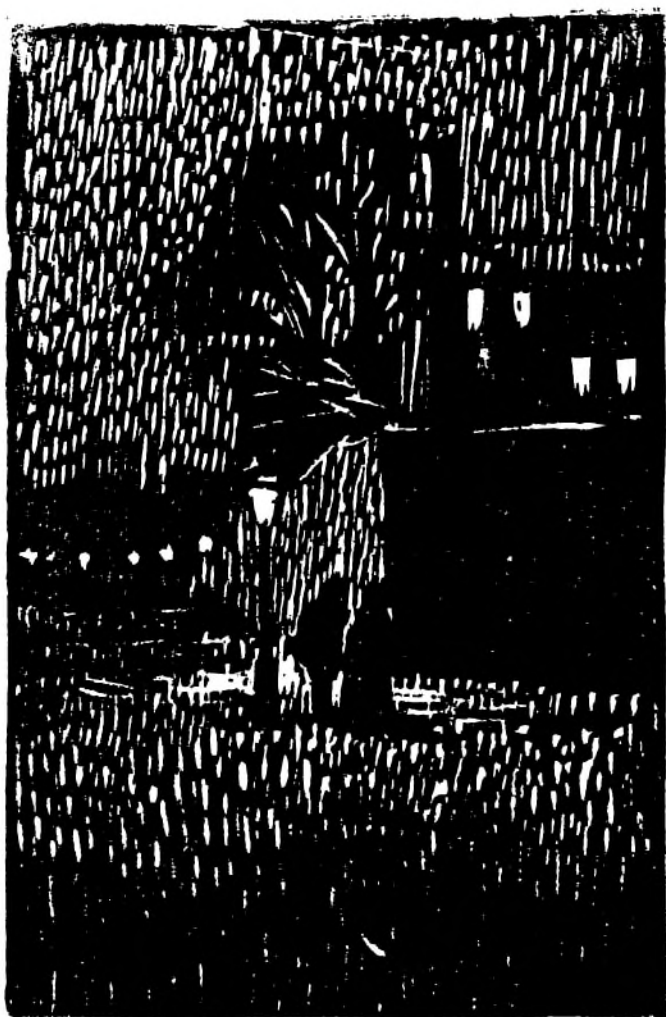
perne er for første Gang set og gengivet menneskeligt og kunstnerisk overbevisende i vort Maleri, Forfaldets Forløb ned i den mest haabforladte Raahed og Udnyttelse, en Side af Københavnerlivet som Kunsten ikke kan gaa udenom, uden at tabe i Fuldkommenhed. Forskellige Skikkelser fra nogle storartede Studier i Olie, Kul og Bly, malet paa Stedet, har Aksel Jørgensen komponeret sammen i de lave og trange Lokalers mørke Toner, saaledes at Lyset, der falder hen over Figurerne, giver dem Form og placerer dem ind i Rummet; hvorhen man ser, træffer man Former i Opløsning. Disse Billeder er enestaaende i nordisk Kunst ved en Realisme saa hensynsløs, at Tanken fordrer en Kontrast til saadanne Meningsløsheder i Livet, dermed rejser de Kravet om en Ændring til menneskelige Forhold for Menneskene.

Holmensgadebillederne, der i sig selv var en saa stor Bedrift, var dog kun en lille Part af hans Ungdomsproduktion, nogle Aars Arbejde, hvor han desuden malede andre Figurbilleder, Portrætter og Na-

turbilleder, der frigjorde Sider af hans Talent som ikke kunde komme til Udfoldelse her. Samtidig med at han fastholdt Sandheden om det afskyelige, viste han os Skønheden og Poesien i det Liv der levedes om ham i hans egen Verden. Naturen var for Byboen Forstæder, Pladser, Boulevarder og Gader. I de Billeder han har malet af dem, er Lyset i Luften over Gaden set helt og holdent i Farve — frigjort for brune Toner og Skygger, som der endnu hang noget af over Holmensgadebillederne, Reminiscenser fra ældre Kunst — og Billedet er en farvemæssig Helhed. Hvor fint Aksel Jørgensen allerede paa dette Tidspunkt formaaede at virkeliggøre dette store kunstneriske Krav, ser man af Billeder som det lille »Forstad«, fra 1909, hvor en ubebygget Gade med Træer langs Fortovskanten drejer ind i Billedet og mødes af Husrækken der skyder sig frem med sin høje Gavl. Det lette røde der ligger i Gavlens graa Flade, klinger mangfoldigt afstemt frem i Højden og Bredden og holder alle Dybder og Forskydninger i samme Billedplan, en fin koloristisk Harmoni, der er Billedets be-

Arbejderkone. 1908. Kunstmuseet.

Træsnit. Illustration til Jens Pedersen »Hjerter«. 1909.

tagende Lyrik. I Malerierne fra Rigersgade, Grønningsen og St. Annæ Plads med deres disede Luft som suger Husenes og Himlens Farver til sig, eller med den lette Forsommerluft der tager Tyngden af Tingene og gør Livet i Gaden flygtigt og frit, ligger Københavnervejret fortroligt og yndefuldt gengivet.

Det impressionistiske Syn havde Aksel Jørgensen fra den Viggo Johansenske Kunst, men han kom langt ud over den. Det var ikke de nyere franske Impressionister, der hjalp ham, han kendte dem ikke af Selvsyn før han i 1910 kom til Paris, hvorimod han gennem Tidsskrifter var blevet paavirket af Tegnere som Steinlen. Aksel Jørgensen var Autodidakt og lærte sig selv at se.

Men han lærte naturligvis ogsaa af Kunst. Tilregnede sig den paa en ejendommelig og karakteristisk Maade. Som man husker, vilde Zahrtmann have at de unge Kunstnere skulde lære at male dansk af Grækkerne, i Stedet for fransk af Fransk-mændene. En saadan Søgen mod sit eget gennem Skoling har Aksel Jørgensen gennemført paa egen Haand.

Den største Oplevelse af ny Kunst fik han paa Munch-Udstillingen i København 1904. Her lærte han, at alt i Maleriet skal være Farve og Rytme, han maa ogsaa have fundet Bekræftelse paa Maleriets uendelige Muligheder for at udtrykke Menneskesindet, selv om det dengang ikke var saa nødvendigt at faa den Slags bekræftet som nu. Sammenligner man et Portræt han i 1903 malede af sin Mestersvend fra Læreaarene med et han i 1908 malede af en Konfirmand, ser man hvorledes han omsatte Indtryk fra anden Kunst. Det aabne Blik for Personens Karakter er ens i begge Billeder, men mens det første er en præcis Beskrivelse i Lokalfarver — af en ældre Haandværker, duknakket og stivnet i Bevægelse og i Ansigt, haardfør, med store arbejdshærdede Hænder, og stillet op i et Værelse med drejet Boghylde, Hankevase og andet Tidsinventar — er alle Udenværker forsvundet i Billedet af Konfirmanden, Tingene har deres Farve som Følge af andre Farver og arbejdet ind i en Helhed, af Grønt. Farvernes Rytme og Kraft er i sig selv en Ro i Uroen, en Spændthed, der ikke kan være en Departementschefs, men giver et dybere menneskeligt Portræt af Konfirmationsalderen end Drengensansigtet, de altfor store Klæder og den tvungne Holdning alene vilde have gjort. Aksel Jørgensen lod sig ikke paavirke af Munchs Farver, men lærte af ham selve Farvens Værdi, og han brugte denne Lære til et særpræget dansk Maleri, Skildringen af hjemlige Typer, her en københavnsk Læredreng.

Hovedværket i Perioden fra 1906 til 1910 er Billedet af det offentlige Danseetablissement »Stjernen«, fra 1908, hvor det ny Farvesyn har assimileret sig med Blikket for Typer og for Milieu. Aksel Jørgensen giver Dansesalonens Arkitektur med Scenetæppet i Baggrunden og Balkonerne der gaar opad og ud til Siden; den der ses fra Undersiden, trænger skraat op

Farvestudie til »Drachmann kommer til Himmeriges Kro«. 1911. Privateje.

næsten til Billedets Midte og lukker Rummet, saa Menneskene forneden kan fylde det, staaende Figurer og dansende Par i et taaget Flimmer af Lys, der strømmer om dem og bølger med dem og forener alt og alle i en Atmosfære der baade er Milieuet og det egentlige Billedrum, det hvori Figurerne bevæger sig, og som ogsaa det arkitektoniske indordner sig i. »Stjernen« hører til de mest fremragende Milieukarakteristikker, hverken vore klassiske Skildrere af det borgerlige Liv eller de saakaldte Bondemalere har præsteret bedre af deres Milieu.

Tegnerne nøjedes paa den Tid ikke med Bevidstheden om at have Folket bag sig, de søgte det. 1907 startede Aksel Jørgensen og Jens Pedersen Tidsskriftet »Gnisten« som en dansk Kampfælle til de satiriske Blade »Le rire«, »L'assiette au beurre« og »Simpli-cissimus«. Aksel Jørgensens Tegninger til »Gnisten« har ingen satirisk Tilspidsning — det gav Jens Pedersens Tekster dem — de er realistiske Billeder af den københavnske Underklasses Liv, mellem dem er de senere saa berømte Billeder af »Hjemløse«, »Lørdag Aften«, »Sypiger«, »Gadevisen« og »Proletardøtre«, Titrerne betegner deres Art. Da de i 1930 blev genoptrykt i et Hæfte, viste det sig, hvor nær de stadig staar det jævne Folk, Hæftet blev udsolgt paa

nogle Maaneder og genoptrykt i Norge. De allerfleste Eksemplarer blev solgt i socialistiske Organisationer og ved Møder, mens den mondæne Hovedstadskritik erklærede Tegningerne for passé, et overstaaet Stadium i Kunsten. Deres kunstneriske Form ligger i den store Skala af hvide Farver der fremstaar af det sorte, og som angiver Rummets Dybder og Tingenes og Figurerens Udfoldelse i Rummet. Dette Syn paa Tegningens Væsen ligger til Grund for Undervisningen paa den grafiske Skole som Aksel Jørgensen senere oprettede paa Akademiet.

Inden for Grafikken genskabte han Træsnittet i Danmark, som Munch havde gjort det i Norge, ved at føre det fra det xylografiske og illuderende tilbage til det direkte Billede i Stokkens Flade, der bevares som Grundelement og uden nogen af Tegningens Virkninger i sig, rent Snit. Aksel Jørgensens Træsnit er Forudsætningen for den Opblomstring, Træsnitkunsten har haft i Danmark ned til Poul Christensen og Erling Frederiksen, og de er stadig dens ikke overfløjne Højdepunkt. Ved sine egne Værker og ved sin Skole har han fornyet vor grafiske Kunst.

— — —
Med den store Indsats bag sig, som de her omtalte Arbejder repræsenterer, rejste Aksel Jørgensen i 1910

til Paris paa et Legat. Fra Opholdet her daterer han selv den Forstazelse af det konstruktive som ligger rendyrket i hans senere Produktion, idet det ved Studierne i Museerne slog ham, at Impressionisternes og hele den tidligere franske Kunsts beundrede og efterstræbte Lethed skyldtes en gennemreflekteret Viden om Billedets Love. Han blev besat af Tanken om at finde disse Love, følge deres Virkning i den klassiske Kunst og prøve dem i sine egne Billeder. Og han vilde se sig til dem i Kunstværkerne, den Hjælp Læsning kunde yde gjorde han yderst lidt Brug af, der var heller ikke meget at læse paa Dansk. Omstændighederne bevirkede, at dette spekulative Arbejde med Kunsten blev Hovedbeskæftigelsen for ham gennem 20 Aar af hans Liv, det blev hans anden betydningsfulde Indsats i dansk Kunst og Kunstliv.

Til at begynde med mærkede man det dog ikke som nogen Ændring i hans Kunst. Efter Hjemkomsten tog han fat paa Udsmykningen af Drachmannkroen hos Lorry, der tog ham fire Aar. Med Drachmannbillederne forlader han det Milieu hans Kunst har tilhørt, Forstads kvarteret med dets Arbejderbe-

Nøgen ung Pige. 1935.

folkning, for at skildre Oprøret mod det borgerlige, Kærlighedens, Sangens og Aandens befriende Magt. Det er ikke Drachmann fra Bredgade-Tiden, men Digteren af »Engelske Socialister« og »Vølund Smed« der lever i Aksel Jørgensens Billeder, hvor Tjenere og Koner ude fra Etablissementet gaar ind i Selskabet af store Aander, mens der ingen Plads er til Kunstens Venner og Beskyttere eller entusiastiske Beundrerinder. Der er heller ikke nogen Helteforgudelse, Digteren er kun en enkelt Person i Mængden, først ved at se hvordan alle Personernes Bevægelser fører ind til ham, opdager vi at Drachmann er Hovedpersonen og Midtpunktet. Det er hans Værkers Aand Aksel Jørgensen har genskabt, ikke Individet. Billedet med Vølund er en moderne Revolutionsfanfare, ligesom det Melodrama Motivet er hentet fra; Edith er en Pige af Folket — som man udtrykte sig i den drachmannske Familie — en Karakterens Renhed, som Digteren selv har skildret hende i sin Bog »Med den brede Pensel«, saaledes forstod kun faa hende dengang. I en betagende Fest af Farver lader Maleren Livet blomstre op om den betyngede Digter, mens Edith synger for ham.

Til det lave Felt paa Hovedvæggen malede Aksel Jørgensen en af sine mest storslaaede og aandfulde Figur- og Farvekompositioner, det lange Billede af Drachmann der kommer til Himmeriges Kro. Han udvælger dionysiske, erotiske og olympiske Digtere som Aarestrup, Ewald og Wessel, Oehlenschläger og Ibsen og komponerer dem sammen til vægtige Ydergrupper, der gennem Forgrundsfigurerne Bevægelser forener sig indbyrdes omkring det lave Bord med Lysets Spil i Karafler, Glas og Flasker. Farverytterne, Skikkelsernes og Gruppernes Holdning drager Øjet mod Midterpartiet, hvor Bellmann og Byron, Sangeren og Oprøreren, har rejst sig fra hver sin Side af Bordet, ombølget af gyldent glødende Farver, for at hylde Drachmann, som han kommer ude fra Natten med dens Kulde om sig. Denne Kontrast afvejes paa fuldendt Maade ved at Drachmanns Skikkelse, idet han træder ind i Kredsen, slutter Kompositionen og samler de modsætningsrige Grupperinger. Desværre forhindrer Formatet en tilfredsstillende Reproduktion, her bringes derfor i Stedet et Forarbejde, der som Farvekomposition er et af de fineste i Aksel Jørgensens Produktion.

Da Lorry Feilberg begyndte sin Udsmykning — med Voksfigurer af Edith syngende for Drachmann, naar man lagde 5 Øre i — protesterede Digterens Familie og Pressen mod ublu Spekuleren i Digterens Minde. Da Aksel Jørgensen overtog Dekorationen, stillede han straks de højeste kunstneriske Krav. Han vendte Kritikken til Beundring over Billedernes geniale Fortolkning af den drachmannske Poesi og af dens Muse, Edith, der ikke blot var en erotisk og poetisk Inspiration for Digteren, men ogsaa en Kvinde, hvis Karakter betegnes ved et lille Træk som det at hun midt i Forargelsen over Attentatforsøget mod

Opstilling, 1939. Privateje.

Estrup var den eneste i Kredsen, der forstod, at Sagen kunde ses fra den anden Side.

Udsmykningen af Drachmannkroen afsluttedes 1914, og fra da af kom Spekulationen fra Pariseropholdet mere og mere til at beherske Aksel Jørgensen. En alvorlig Sygdom hindrede ham en Tid i at arbejde. Det magtfulde Billede af Professor Rovsing ved en klinisk Forelæsning og Dobbeltportrættet af Kunstneren og hans Hustru, begge fra 1918, vidner om hvor hurtigt den blev overvundet, men en Række Selvportrætter fra disse Aar viser os Kunstneren i søgende Uro.

Mest indgribende blev dog Krigen og den Omvæltning den foraarsagede i Kunstlivet, eller maaske snarere i Udstillings- og Samlerpublikummets Stilling til Kunsten. Der findes fra gammel Tid en Spaltning mellem en realistisk og en artistisk Retning i Kunsten, den aabenbarer sig i Forskelle som dem mellem en Chardin og en Boucher, en Courbet og en Delacroix. Denne Spaltning uddybedes i Krigsperioden og Efterkrigstiden.

Paa den ene Side fornyedes og skærpedes Skildringen af de Forhold der var Aarsag til Krigen, og af den Kamp Folkene rejste mod disse Forhold. Det skete først i Tyskland med Dadaismen, hvorfra

Grosz, Heartfield og Piscator udgik, men snart ogsaa med andre Landes Kunstnere der stod i samme Frontlinie, som Masereel og Max Ernst. Friest og stærkest udfoldede denne Kunst sig dog uden for Vesteuropa, i Billeder af en ny Verden der byggedes op, i Mexico med Rivera, Orozco og Sequeiros, i Rusland med Moor og Deineka, Eisenstein og Pudovkin.

Paa den anden Side stod den Retning der blev dominerende i vesteuropæisk Kunst, den gik en stik modsat Vej, skubbede de Problemer som Krigen ellers paatvang alle tænkende Mennesker fra sig, fornægtede al Stræben efter at vise vor Tilværelse under de ydre Forholds Pres som Kunsten uvedkommende. Al kunstnerisk Energi og meget blændende Talent blev kastet ind i artistiske Opgaver, maleriske Eksperimenter, der betog Publikum ved at udslette Mindelserne om Virkelighedens Raahed, det var den saakaldt rene Kunst.

I Danmark var der ikke længere Tilskyndelser til et Maleri eller en Tegnekunst som Aksel Jørgensens. Den socialistiske Presse havde ingen Brug for ham, saa lidt som den havde haft Bud efter Birkholm. I Maleriet gled Realismen mere og mere i Baggrunden for den moderne Kunst. Og udefra kom endnu ingen Opmuntring. Ganske vist gik socialistiske

Kunstnere Verden over og kæmpede for at finde nye Udtryk for deres Ideer, men det var først i Tyverne deres Tanker blev realiseret og begyndte at blive kendt hos os. Aksel Jørgensens Problem var det samme som deres, Rivera f. Eks. forberedte sig ved Studier i Paris og Assisi til den Fornylelse af den mexikanske Folkekunst som hans Fresker er. Men han havde en Stat og en stor Folkebevægelse bag sig der stillede ham kunstneriske Opgaver. I Danmark blev Malere af denne Retning isolerede mere og mere.

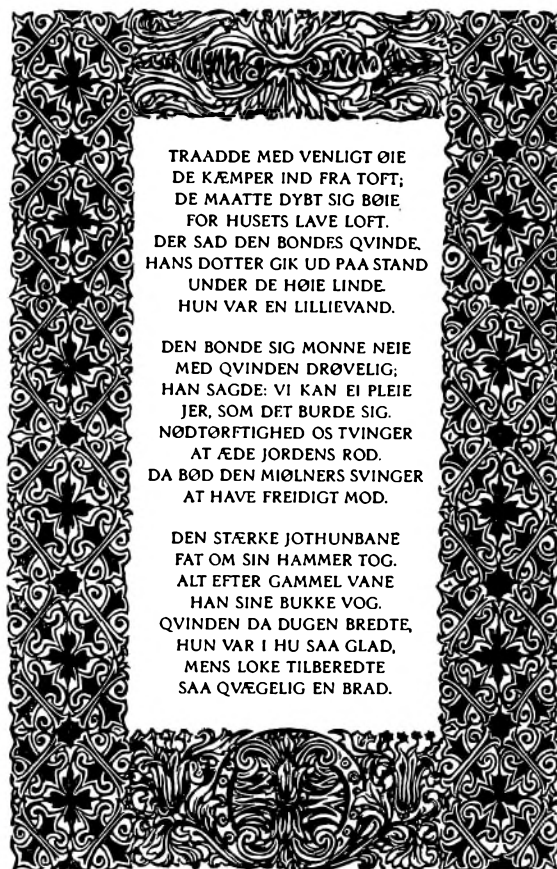
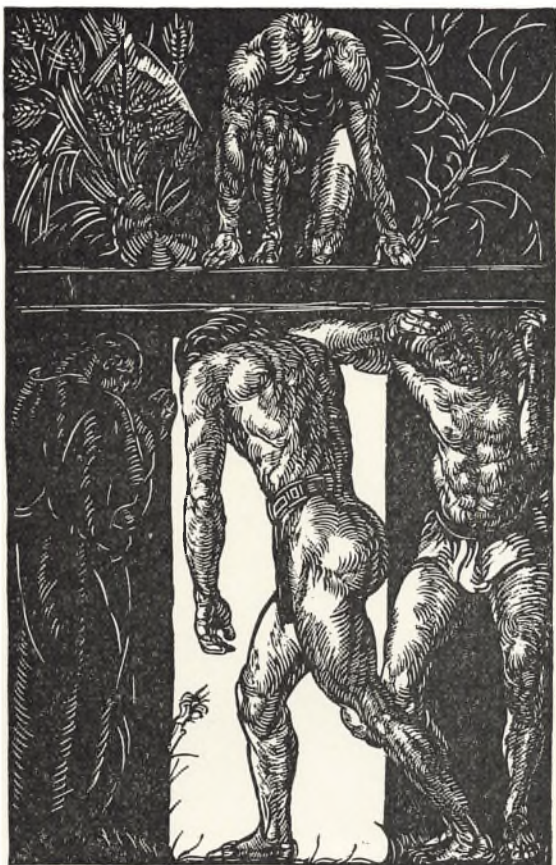
Aksel Jørgensen er i den Grad Realist, at han kun maler hvad han har for sig, han digter ikke sine Billeder, som det hed med et willumsensk Udtryk, han maa leve i det Milieu han skal skildre. Sit gamle Milieu var han kommet ud af, og da han i 1920 blev Professor ved Akademiet, kom han ind i et helt nyt. Han har de gamle Haandværkeres Arbejdsmentalitet forbundet med Kunstnerens altforglemmende og altopslugende Optagethed af den foreliggende Opgave. Opgaven som Lærer var for ham ikke den at skabe Kunstnere — Talentet og den Tilknytning til det virkelige Liv, som Kunsten alene kan udspringe af, maa være deres egen Sag, hævder han — det Maal han satte sig for sin Undervisning, var at give Eleven den absolutte og ubetingede Forudsætning for at udnytte sit Talent, Skolingen i det Højen har kaldt Kunstens Sprog. Han, der havde arbejdet saa hurtigt at f. Eks. Kunstmuseets Billede af de to Børn er malet paa seks Timer, satte nu sit eget Maleri til Side for at klargøre sig Kunstens Grundproblemer, saa han kunde oplære sine Elever i nøjagtig og præcis Viden. Hans egen Produktion fra Tyverne er derfor stærkt begrænset, det er væsentlig det store Bog- og Træsnitværk »Nordens Guder«, udkommet 1927, Oehlenschlägers Digt »Thors Rejse til Jotunheim«, som Digteren selv kaldte et Træsnit. Aksel Jørgensen har stillet Versene i Rammer, hvis Ornamentik adskiller sig fra den i Impressionismens Tid saa beundrede bindesbøllske ved en arkitektonisk Holdning, der passer til Satsen og gør Siden vægtig og selvstændig, og dens Linier og Farver arbejder sammen med det modstaaende Træsnit, hvor Guderne i hæftig, dramatisk Handling, levende malerisk skaaret, træder frem af og ind i det sorte, et Værk af yderst spændte Kontrastvirkninger uden blide harmoniske Overgange, typisk for en hektisk Tid.

Da Aksel Jørgensen tilstrækkelig længe havde trukket sig tilbage til sin Skole og sit Værksted, saa man ham igen vende sig udad mod Verden, for at delagtiggøre ogsaa andre i den Viden han havde tilegnet sig under Isolationens Aar. I en Tid hvor Kunstnere og Kunst, bortset fra offentlige og kirkelige Dekorationsarbejder og Avistegningen, havde Tendens til at koncentrere sig om Atelierernes Problemer og Udstillingernes Publikum, henvendte han sig til Folket, Arbejderne og Ungdommen. Fra »Gnistens« Dage forstod han det livsvigtige for Kunsten

der ligger i en nøje Kontakt med Folkets Liv, nu genoptog han Kontakten fra en anden Side, i Arbejdet paa at opdrage Folket til Kunst. Han var med til at starte Arbejdernes Kunstforening og Skolernes Vandrestilling.

Pressen kan, naar den ønsker det, vænne Publikum til en ny Smagsretning, men vil man opdrage et Folk til Kunst, maa man begynde med de paa dette Felt endnu ikke vane- eller autoritetsbundne. Aksel Jørgensen vil bringe dem videre end til det Stadium der hedder Nydelse af Kunst, eller Meninger og Domme om den. Han forstaar, at skal Kunsten gro i et Folk, maa dets aktive Medleven i Kunsten være ligesaa stærk som Kunstens Medleven i Folkets Aktivitet. Han forsøger derfor at lede det til fuld Bevidsthed. Han beskæftiger sig dog ikke med Problemet om Betingelserne for Kunstens Vækst eller Stagnation, eller om Kunstformens Afhængighed af Samfundsformen — derimod nok med Problemet om dens Frigørelse fra ydre Baand, man husker ham hans Udtalelser om de offentlige Institutioners Kærlighed til Kunst som et Abefavntag. Problemet over alle Problemer er, ogsaa naar han taler i disse Kredse, det om Kunstens Sprog. Han har i sine Billedanalyser ikke behøvet at slaa af paa sine Krav, for at gøre det populært, da han ved sit Haandværkersprogs inciterende Aandfuldhed har let ved at faa dem i Tale. I Forbindelse med Oplysningsarbejdet maa ogsaa nævnes det store Arbejde, han har gjort for at hævde dansk Kunst paa Udstillinger hjemme og i Udlandet.

Da denne Virksomhed begyndte, vendte Aksel Jørgensen ogsaa tilbage til Maleriet, der nu stadig klarere viste Modningen af de Tanker der var Resultatet af Pariseropholdet. Allerede tidligt var han gaaet fra naturilluderende Farver over til Farver der i sig selv var følelsesbærende og rumbeskrivende, nu løste han helt Farven fra Naturen og malede sine Billeder i Skalaer af Violet og Gult. De der plejer at forstaa noget nyt ved at identificere det med noget gammelkendt, troede straks det var en Synssvækkelse som Zahrtmanns. Det var det ikke. Aksel Jørgensen maatte til at begynde med dække Vinduerne i den ene Væg af sit Atelier med blaamalet Papir for at kunne arbejde i disse Farver, han er Realist selv i det abstrakte — hvis man overhovedet kan tale om noget specielt abstrakt i bestemte Arter af Maleri, naar ethvert Kunstværk i Kraft af at være et Aandsværk i sig selv er en Abstraktion. I de Ting han nu malede, søgte han at vise det lovmæssige Forhold ikke i Naturen, men i Synsbilledet, hvorledes den ene Figur kræver sin Videreførelse i den anden og disse igen i den næste, til de naar deres Fuldendelse i selve Billedets Figur. At dette er lykkedes for ham, saa man paa den retrospektive Udstilling, hvor smaa Billeder, som det ene af de her gengivne, ved deres egen indre Struktur heltud fyldte den store Billedhugger-sal, der i denne Henseende er en Prøvelse for Maleriet. Det samme var Tilfældet med Modelstudien,

TRAADDE MED VENLIGT ØIE
 DE KÆMPER IND FRA TOFT;
 DE MAATTE DYBT SIG BØIE
 FOR HUSETS LAVE LOFT.
 DER SAD DEN BONDES QVINDE,
 HANS DOTTER GIK UD PAA STAND
 UNDER DE HØIE LINDE
 HUN VAR EN LILLIEVAND.

DEN BONDE SIG MØNNE NEIE
 MED QVINDEN DRØVELIG;
 HAN SAGDE: VI KAN EI PLEIE
 JER, SOM DET BURDE SIG.
 NØDTØRFTHED OS TVINGER
 AT ÆDE JORDENS ROD.
 DA BØD DEN MIØLNERS SVINGER
 AT HAVE FREIDIGT MOD.

DEN STÆRKE JOTHUNBANE
 FAT OM SIN HAMMER TOG.
 ALT EFTER GAMMEL VANE
 HAN SINE BUKKE VOG.
 QVINDEN DA DUGEN BREDTE,
 HUN VAR I HU SAA GLAD,
 MENS LOKE TILBEREDTE
 SAA QVÆGELIG EN BRAD.

To Sider fra Træsniuværket »Nordens Guder«, 1927.

der desuden, hvis man husker de tidligere omtalte af Mestersvenden og Konfirmanden, vil vise hvor langt Kunstneren er naaet i sin Stræben efter Fasthed i Redegørelsen for en Figurs Former og Proportioner.

Den idémæssige Sammenhæng mellem disse Billeder og de gamle pegede Aksel Jørgensen selv paa i et diktafonisk optaget Interview til et fynsk Blad. Han sagde: »Lad os kalde det socialistisk Kunst og tale om denne Kunsts Forbindelse med en socialistisk Stat, Staten, som kun kan være én Ting: udformet af en bestemt Idé, og styret af en Befolkning, som selv har udformet denne Idé, og selv har skabt sit Samfund i Overensstemmelse med den. I Stedet for at vi, som nu, er et Folk som er formet af Forholdene! Det er altsammen noget, som kan lægges i et Billede, og det ligger i mine Billeder fra de sidste ti Aar... Studiet af et Billedes konstruktive Opbygning med de store Masser som bærende Elementer kan saaledes blive en Anskuelsesundervisning i en tilsvarende Samfundsopbygning, og samtidig vil den socialistisk ind-

stillede og politisk fremadskuende Maler i Valget af sine Motiver kunne pege fremad paa Tilstande — Samfundsforhold og Mennesker imellem — som vil kunne skabe og bære en ren social og demokratisk Samfundsordning!«

Diego Rivera, Deineka og Udlandets andre store Realister kunde lade deres Kunst udvikle sig paa den eneste naturlige Maade, saa det ny Indhold i deres Kunst skabte den ny Form, og deres Kunst levede som en Del af Folkets Liv. Socialismen i Danmark var kulturelt for svag til at byde danske Kunstnere lignende Udfoldelsesmuligheder. Saa meget mere beundringsværdigt er det, at Aksel Jørgensen har holdt sin Idé fast trods alt. Man har sikkert Lov til i den ovenfor anførte Udtalelse at se en Programmerklæring, der peger mod det fremtidige Maal for hans egen Kunst, altsaa en Syntese af den gamle og den ny. Sammenhængen i hans delte Produktion er saaledes ikke blot Malergeniet, men den kunstneriske Moral og Kunstnerens Livsanskuelse.

HARALD RUE

Fra det Kgl. Billedgalleri paa Christiansborg. Efter Maleri af Galleriets Konservator C. C. Andersen. 1882.

KØBENHAVNS KUNSTMUSEER

Af Direktør ved Ny Carlsbergfondet V. THORLACIUS-USSING

Mens de regelmæssige Udstillinger bringer os i Kontakt med den Kunst, der skabes fra Aar til andet, er de offentlige Kunstsamlinger at betragte

Afsløringen af Danmarksmonumentet foran Statens Museum for Kunst den 26. Maj 1897.

som Nationens Helligdomme, hvortil vi atter og atter kan vende tilbage for der at træffe Prøver paa det ypperste, som er skabt i Fortid og Nutid. Tillige kan vi der, naar Rammerne ikke er trukket snævert alene om, hvad vi selv har frembragt, se og lære af andre Folkeslags Kunst. Det er derfor af meget stor Betydning, at vore Kunstmuseer er Udviklingens Lov undergivet, at de stadig vokser og forbedres, at de drager ny Omraader ind under deres Virkefelt. Det er navnlig de to store Museer *Statens Museum for Kunst* og *Ny Carlsberg Glyptotek*, i hvis Lod det er faldet i det halve Aarhundrede, det her drejer sig om, at være de levende Faktorer i den københavnske Kunstmuseumsverden, der talmæssig ikke er stor. Vort ældste Kunstmuseum er Thorvaldsens Museum. I September 1948 er det 100 Aar siden, det blev tilgængeligt for Publikum; men det har sit bestemt afgrænsede Omraade og Indhold, hvorfor det ikke tæller i denne Sammenhæng. Det yngste Kunstmuseum er »Den Hirschsprungske Samling«, hvis Rammer og Indhold ogsaa ligger fast, men som et fundatsmæssigt Supplement til Statens Museum for Kunst — foruden ved sin egen Værdi — vil drage Fordel af den

Statens Museum for Kunst. Bygget af Vilh. Dahlerup, indviet 1896.

Interesse, Statens Hovedmuseum paa dette Omraade til enhver Tid nyder.

For de to Hovedmuseers Udvikling i det sidste halve Aarhundrede fik d. 3. Oktober 1884 direkte og indirekte den største Betydning: Den Dag brændte Christiansborg Slot. Det kgl. Billedgalleri reddedes vel ved Branden, hvorimod Magasinernes Billeder gik til Grunde. Malerisamlingens Kunstværker ophængtes derefter midlertidigt paa Charlottenborg, og endnu i Rigsdagssamlingen 1884—85 fremsattes der et Lovforslag om Opførelse af en selvstændig Bygning for Statens Samlinger af Malerier og Skulpturer. Lovforslaget blev ikke færdigbehandlet men derimod optaget paa Finanslovsforslaget for det følgende Finansaar 1886—87. Der afholdtes derefter en Skitsekonkurrence paa Basis af, at det ny Museum ogsaa skulde give Plads for en Afstøbningsamling, mens Antiksamlingen og Mønt- og Medaille-Samlingen skulde være tilknyttet Nationalmuseet. Efter Konkurrence blev Arbejdet overdraget Professor Vilh. Dahlerup. Bygningen toges i Brug i 1896, og samme Aar blev Emil Bloch, der siden 1870 havde været tilknyttet Museet, dets Direktør. Det faldt derfor i hans Lod at rykke ind med Kunstværkerne i den ny Bygning og hænge dem op. Man kan gaa ud fra, at den Anbringelse af de to Hovedafdelinger, der endnu er gældende, nemlig den udenlandske i Museets vestlige Del og den danske i den østlige, er oprindelig. Det samme gælder sikkert ogsaa den Op-
hængning af Kunstværkerne, som adskillige af os

endnu erindrer fra det første Tiaar af dette Aarhundrede — om end med blandede Følelser; hyppige Omhængninger var dengang ikke et kendt Begreb i Museumsverdenen. Vægfarverne var mørke og triste, folderige Portierer var ophængt i Dørene, Væggene spækkede med Luftventiler, det haarde Terrazzogulv gav Genlyd af den ensomme Besøgendes Skridt, de

Forhallen i Kunstmuseet i den oprindelige Skikkelse. Ca. 1901.

kæmpemæssige Sofaer med det brune Jernbanefløj var fedtede i Nakkehøjde, og Blikspyttebakkerne mindede om en Krostue paa Landet. Trist var der overalt; Christian den Andens Vandring om Bordet som *point de vue* gennem en Række Sale gjorde det ikke mindre trist — i Sandhed et Kunstens Fængsel. Det eneste oplivende Moment var Opsynsmændenes Paaklædning i de gamle Hofuniformer: Rødt og gult, Oldenborgernes Farver.

Selve Ophængningen var under al Kritik. Billederne hang mellem hverandre uden noget Princip, det skulde da være efter Størrelse. Som særlig afskrækkende kan her gengives den store danske Sal, hvor Otto Baches Heste trampede rundt i Hovederne paa Familien Nathanson af Eckersberg, flankeret af Krøyer og Carl Bloch.

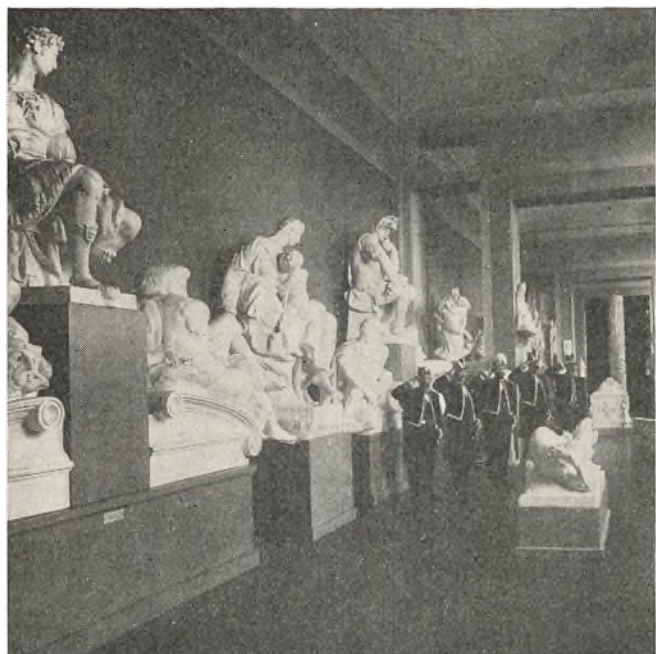
I 1895 var Karl Madsen blevet ansat som Assistent ved Museet, og i 1900 blev han Inspektør. I Ophængningen mærker man ikke noget til hans nye Syn, derimod varsler forskellige gode Erhvervelser af dansk Kunst en kommende Vaar. Skagensmalerne og Fynboerne, Philipsen, Hammershøi og Ring havde nu holdt deres Indtog. Desuden gennemgik Karl Madsen Museets Magasiner af ældre udenlandsk Kunst og fremdrog flere værdifulde Ting.

Først i 1911 trak Emil Bloch sig tilbage og efterfulgtes af Karl Madsen. Allerede i 1902, 6 Aar efter Indflytningen i det ny Hus, var der saa stor Pladsmangel, navnlig paa Grund af Afstøbningssamlingens stærke Vækst under Carl Jacobsens Ledelse, at en Kommission blev nedsat. Den naaede ikke til Enighed, og Forholdene blev stadig værre. Straks efter sin Tiltrædelse lod Karl Madsen udarbejde Planer til Forbedring og Forskønnelse af Museets Indre med Inddragning af en Række Rum i en indskudt Etage mod Øst. I Juli 1912 indgik han til Mi-

nisteriet med denne Plan og opnaaede fra 1. April 1914 en Bevilling over en Række Aar af 153.000 Kr.

Førend Arbejdet under Ledelse af kgl. Bygningsinspektør Arkitekt Martin Borch begyndte, afholdtes der i det rømmede Museum i Forsommeren 1914 en fortrinlig Udstilling af fransk Malerkunst fra det 19de Aarhundrede, fra hvilken Udstilling det lykkedes at fastholde forskellige udmærkede Kunstværker i danske offentlige Samlinger. Men Karl Madsens Initiativ havde allerede tidligere givet sig glimrende Udslag. I 1912 lykkedes det ham saaledes at erhverve Jordaens' store Maleri »Færgebaaden«; denne Begivenhed viste med eet Slag, at et lille Land godt kan gøre betydelige Erhvervelser ogsaa paa den gamle Kunsts Omraade, og fra Tid til anden har dette da ogsaa fundet Sted, indtil Valutamyndighederne ved Midten af 1930erne har standset vore Kunstmuseers Udvikling paa dette Omraade, et Forhold, der netop i Øjeblikket føles dobbelt haardt, da Mulighederne for at rejse ud og se god fremmed Kunst er minimale og en Aarrække frem i Tiden nok vil vedblive dermed.

Under den første Verdenskrig skred Ombygningen af Museet langsomt fremad. Kobberstiksamlingens Lokaleforhold moderniseredes. Denne stærkt voksende Samling af Tegnekunst og grafiske Arbejder fik indrettet Lokaler til skiftende Udstillinger og fik sine Studiesalsforhold forbedrede. Den 29. Juni 1917 aabnedes derefter den danske Afdeling. Mod Syd var en Række Kabinetter, der tidligere havde et koldt Sidelys fra Nord, blevet omdannet til tre mindre Ovenlyssale, mens et Antal Kabinetter blev indvundet mod Øst ved Inddragning af de indskudte Magasinrum. Farver og Træværk var holdt i lyse og lette Toner. Forskellen fra Blochs Museum ses bedst i Indgangssalen ud for Hovedtrappen; tidligere løb

Fra den Kgl. Afstøbningssamling i Kunstmuseets Stueetage.

Kunstmuseets store danske Sal. Det nordøstlige Hjørne med Emil Blochs Ophængning. Ca. 1901.

Den store danske Sal 1925 (Karl Madsens Ophængning).

Den store danske Sal Efteråret 1945 (Leo Swanens Ophængning).

Indgangssalen til den danske Afdeling efter Ombygningen 1914—17, 1925 (Karl Madsens Ophængning).

man lige Næsen paa en Række store Lærreder, blandt hvilke Krøyers: Fiskere paa Skagens Strand og Harald Jerichau: Sletten ved Sardes indtog Hæderspladserne! Man kom saaledes rent ud sagt ind paa

den danske Kunst bagfra! Nu fik Salen et let Louis seize-agtigt Præg med hvidlakerede og forgyldte Inddelinger og Panel til en lys grøn Vægfarve, og Vigilius Erichsens, Erik Pauelsens, Juels og Abildgaards Billeder blev nu den naturlige Introduktion til dansk Malerkunst. Resten af Samlingen ophængtes i store Træk kronologisk; mod Nord samledes i Kabinetterne Guldalderens Malere Eckersberg, Købke, Constantin Hansen, C. A. Jensen m. fl., saa man fik et Overblik over de enkelte Kunstnere. Orden og Plan afløste nu den Blochske Tilfældighed i Ophængningen. Det kronologiske Princip ligger ogsaa i nogen Grad til Grund for den nuværende Ophængning efter den anden Verdenskrig. Man begynder nu i Forsalen med det 17de Aarhundredes Malere, der før hang i den udenlandske Afdeling. Introduktionen er dog mindre festlig; de tunge senbarokke Malerier passer ikke saa godt i Rummets lyse Louis-seize-agtige Karakter.

Samme Sal som ovenfor ca. 1901 (Emil Blochs Ophængning).

Efter nogle Aars Forløb nærmede Ombygningen af den udenlandske Afdeling sig sin Fuldendelse, og i November 1920 aabnedes en Udstilling af Herman Heilbuths store Samling af gamle Malerier, før dens Opløsning nærmede sig. Ogsaa fra denne Samling lykkedes det at fastholde nogle gode italienske Malerier, mens Frans Hals' Mandsportræt og Rembrandts Lucretia desværre gik ud af Landet.

Kunstmuseets store flamske Sal efter Ombygningen og Delingen af Salen, 1925. (Karl Madsens Ophængning).

Den 1ste April 1922 aabnedes saa den ældre udenlandske Afdeling, ophængt efter lignende historiske Principper som fem Aar før den danske; ogsaa her var de samme Bygningsforandringer foretaget. Gennemgaaende havde Salene dog faaet en tungere Karakter passende til Hovedmassen af Malerierne, der stammer fra det 17de Aarhundrede. Hele Afdelingen var forsynet med Paneler og Dørindfatninger af gammelt — nærmest sort — Egetræ, som man havde faaet ved Ophugning af den gamle Flydedok paa Holmen. En enkelt Forandring maa dog karakteriseres som et Tilbageskridt, nemlig Delingen af den store Ovenlyssal. Denne Sal, der oprindeligt fra Arkitektens Haand var vel proportioneret, var i Blochs Tid indrettet som en Salon carré, hvor de meget store Malerier af nederlandsk Kunst Rubens, Jordaens, Ferd. Bol og andre var ophængt sammen med Museets øvrige Mesterværker fra denne Periode: Rembrandt, Rubens, van Goyen, Ruisdael m. fl. Der var en vis festlig Virkning over Salen dengang, mens den reducerede Sal ikke synes stor nok til de vældige Lærreder, der nu oven i Købet forøgedes med Jordaens' Kæmpebillede; Resten af Salen udgør nu en daarligt belyst Forsal med et koldt Kælderlys. Alt i alt betød dog den otteaarige Ombygning af Museets Indre en enorm Forbedring; man kunde nu fremvise

Nationens Kunstskatte paa en værdig og instruktiv Maade. Men ogsaa Museets Omgivelser forbedredes. Aaret efter, at Bygningen var færdig, afsløredes d. 26de Maj 1897 Hasselriis' store Danmarksmonument lige foran Museet. Hvad man end vil mene om det

Samme Sal som ovenfor ca. 1901, før Delingen (Emil Blochs Ophængning).

som Kunstværk, givet var det, at Monumentet ødelagde en af Københavns smukkeste Udsigter fra Museets Trappe til Sølvgades Kaserne, Kongens Have med Rosenborg og Byens øvrige Taarne i Baggrunden. Omkring 1920 flyttedes Monumentet til en anden Bastion i Østre Anlæg, og hele Skraaningens foran Museet udlagdes som Museumshave til Anbringelse af Skulpturer i fri Luft.

Da Karl Madsen i 1925 trak sig tilbage, overtog hans Efterfølger Gustav Falck som en af hans sidste Erhvervelser den i egentligste Forstand tyngende Arv: Willumsens store Relief, som man ikke vidste, hvor man skulde anbringe, efter at man havde bestilt det i Anledning af Kunstnerens 60aars Fødselsdag. Det blev nu atter nødvendigt at dele en Sal — igen med daarligt Resultat: Skovgaardssalen, opkaldt efter Joakim Skovgaards Fresco, deltes i en Willumsen-Sal og en Skovgaard-Sal ikke til Gavn for nogen af Parterne. Det er en aabenbar Misforstaaelse at anbringe »det store Relief« som en Udstillingsgenstand; det burde være i direkte arkitektonisk Forbindelse med et Bygningsværk og beslaglægges urimelig Plads i et Museum.

Sidst i 1920erne fandt to betydningsfulde Ting Sted nemlig en Udveksling med Ny Carlsberg Glyptotek af visse Afdelinger af Malerisamlingen (omtales nærmere nedenfor) og Oprettelsen af Ingeniør Johs. Rumps Samling af moderne fransk Kunst. Denne aabnedes d. 26de Marts 1929 i en af Rump selv bekostet Ovenlyssal. Den omfatter en betydelig Samling af moderne fransk Maler- og Billedhuggerkunst, navnlig Derain, Othon Friesz, Gromaire, Matisse og Utrillo og af Billedhuggere Despiou og Maillo. Desuden betænkte Rump Samlingen med saa rigelige Pengemidler, at den stadig kan udvides, ligesom han paa en meget klog Maade gennem Fundatsen aabnede Muligheder for Afhændelse af Kunstværker, som efter en længere Aarrække ikke skønnes at have tilstrækkelig Værdi. Leo Swane var Rump behjælpelig i de senere Aar med Udbygningen af Samlingens Rammer. Den har stor Betydning for

den moderne danske Kunsts Kontakt med samtidig fransk Kunst og var under Krigsaarenes Afspærring længe et Aandehul ud til Verden for vore Kunstnere.

Den 1ste Januar 1931 afløstes Gustav Falck af Leo Swane som Direktør for Museet; i bygningsmæssig Henseende er der i deres Tid ikke sket meget paa Museet, derimod har det i de gode Aar fra 1925—35, inden Valutamisøren begyndte, faaet udmærkede Erhvervelser paa den udenlandske gamle Kunsts Omraade, til Dels med Støtte af Ny Carlsbergfondet. Gustav Falck skylder vi saa fremragende Arbejder som Tizian's og Frans Hals' Mandsportrætter og Philips Konincks store Landskab, Leo Swane Tintoretto og Brueghels Billeder samt flere Billeder af senitaliensk Malerkunst.

Krigsaarene lammede Museets normale Funktion i ikke ringe Grad. De kostbareste Billeder evakueredes, og Bygningen fandt i udstrakt Grad Anvendelse som Hjemsted for større Udstillinger f. Eks. i 1941 Udstillingerne »Dansk Kunst af i Dag« og »Mit bedste Kunstværk«, i 1942 Udstillingen i Anledning af Carl Jacobsens 100-Aarsdag. Efter Kapitulationen er Museets Malerier selvfølgelig atter ophængt i den gamle Afdeling, mens i den danske Tilvæksten har været saa stor, at kun den ældre Del af de danske Malerier indtil ca. 1875 kunde ophænges paa en værdig Maade. Den nuværende Ledelse af Museet maa indrette sig paa skiftevis at udstille ældre og yngre dansk Kunst, saa længe Staten ikke giver Museet saadanne Pladsforhold, at det kan opfylde sin egentlige Mission: at vise dansk Kunst i Sammenhæng fra det 17de Aarhundrede og til den Dag i Dag. Direktør Leo Swane formaade da ogsaa i 1938 Undervisningsministeriet til at nedsætte en Kommission til Overvejelse af Museets Forhold. Den blev lige tre Gange saa stor som den i 1902 nedsatte Kommission paa fem Mand, men Mulighederne for Enighed blev ikke derfor forholdsvis større. Uenigheden skyldtes nærmest, at Kunstnerne ønskede det nuværende Museum opløst til tre forskellige Museer: Et Maleri-

Johs. Rumps Samling i Kunstmuseet. Juni 1945 (Leo Swanes Ophængning).

Sal med tidlig italiensk Malerkunst. Kunstmuseet. Juni 1945 (Leo Swanes Ophængning).

Ny Carlsberg Glyptotek set fra Raadhustårnet 1927. Bygget af Vilh. Dahlerup og H. Kampmann.

museum for ældre Malerkunst, et Museum for Samtidens danske Malerkunst og et særligt Skulpturmuseum i Forbindelse med Afstøbningssamling, hvorimod andre ønskede Enhedsmuseet opretholdt baade af kunsthistoriske og administrative Grunde. Naar det nu er lige ved 50 Aar siden, at man konstaterede alvorlig Pladsmangel i Museet, turde det dog snart være betimeligt, at der blev raadet Bod paa disse uholdbare Tilstande.

Mens Kunstmuseet har gennemløbet den sædvanlige Udvikling fra et kongeligt Billedgalleri til det

moderne Statsmuseum, er Københavns andet Hovedkunstmuseum *Ny Carlsberg Glyptotek* en enkelt Privatmands Værk, der nu er overgaaet til det Offentlige som en selvejende Institution. Carl Jacobsen voksede op i den kunstneriske Atmosfære, der straaledede ud fra Thorvaldsens Navn, og det er givet Grunden til, at det Museum, han skabte i Glyptoteket, blev i Hovedsagen et Skulpturmuseum, selv om hans Interesse for Malerkunst tidlig var vakt, og den første betydelige Erhvervelse af udenlandsk Kunst, han gjorde, var et Maleri: Millet's »Brændehuggeren og

Fra Antiksamlingen i det gamle Glyptotek paa Carlsberg. Ceressalen o. 1900.

Ny Carlsberg Glyptoteks ældste Del bygget af Vilh. Dahlerup, set fra det lige rejste Raadhustårn 1898.

Døden« købt 1878. Da Jacobsen var 6 Aar gammel, aabnedes Thorvaldsens Museum; allerede som 9aarig Dreng havde han første Gang besøgt Münchener-Glyptoteket, og under sine Ophold i München 1867—68 var han en flittig Gæst i Glyptoteket der, skabt af Kong Ludvig I i Klenze's smukke Bygning, nu jævnet med Jorden under Krigens Bombardementer. Foreløbig var de Kunstværker, han anskaffede, efter at han i 1874 var bleven gift, dog udelukkende til Udsmykning af sin Privatbolig, først paa »Mellem-bryggeriet« (Ny Carlsberg), derefter fra 1880 paa »Bakkegaarden« i Valby; til sit første Hjem købte han saaledes Jerichau's Model af »Hercules og Hebe«, og i Paris 1878 og følgende Aar nogle Figurer af franske Billedhuggere som Delaplanche, Dubois og Gautherin. Aaret efter erhvervede Carl Jacobsen sit første antikke Kunstværk, det berømte Rayet'ske Hoved, og ved Billedhugger Malthes Hjælp fik han fat i en Del af gamle Bissens og Jerichaus Originalmodeller; de opstilledes i en Tilbygning til hans Bolig, og denne Samling gjorde han og hans Hustru offentlig tilgængelig fra Søndag d. 5te November 1882.

Christiansborg Slots Brand i 1884, hvor saa mange Billedhuggerarbejder gik til Grunde, og hvor Carl Jacobsen tog livlig Del i Redningsarbejdet, vakte hos ham og hans Hustru Tanken om at overdrage Offentligheden deres Samling og udvikle den yderligere. Erhvervelser fandt nu stadig Sted baade af antikke og moderne Kunstværker, og paa Thorvaldsens romerske Fødselsdag d. 8de Marts 1888 underskrev de Gavebrev til Staten og Kommunen. Fru Jacobsen underskrev paa Sengen, da hun om Natten havde født en Søn.

Tilbudet omfattede de moderne Kunstværker (ikke Antikkerne) og var givet paa Betingelse af, at Stat og Kommune hver gav en halv Million til Opførelse af en Bygning og Kommunen desuden Grunden. Giverne ydede endnu en kvart Million til Bygningens kunstneriske Udstyr, en halv Million til yderligere Kunstindkøb samt henlagde Renterne af »Ny Carls-

berg Kunstlegat« (stort 250.000 Kr.) til Driften.

24 Dage efter Christiansborg Slots Brand havde Carl Jacobsen tegnet et Udkast til Grundplan af en Glyptoteksbygning, og den heri givne Disposition fulgte Vilh. Dahlerup i sit Projekt, som Carl Jacobsen ønskede udført og som ogsaa blev det i Aarene indtil 1896. Sidst i 1896 flyttedes Malerierne til den ny Glyptoteksbygning bag Tivoli og i Foraaret 1897 Skulpturerne, saa Bygningen kunde højtideligt indvies d. 1ste Maj 1897 i Kongefamiliens Nærværelse. Jacobsens Fortjeneste af det ældre Glyptotek var navnlig den, at han samlede og reddede en omfattende Repræsentation af de danske Billedhuggere efter Thorvaldsen: H. V. Bissen og J. A. Jerichau. Efter Raadhusudstillingen i 1901 føjedes dertil den Samling af Originalmodeller til H. E. Freunds Arbejder, som Kunstnerens Søn havde testamenteret Kunstakademiet, men som dette ikke havde Mulighed for at udstille. Derefter var de tre betydeligste Billedhuggere efter Thorvaldsen saa fyldestgørende og omfattende repræsenteret som ikke andetsteds. Senere baade i Jacobsens Levetid og derefter har man fulgt forsigtigt med med Hensyn til de førende Billedhuggere, der er repræsenteret ved enkelte Værker, f. Eks. Kai Nielsen og Gerhard Henning.

Glyptotekets andet Hovedomraade var den samtidige franske Kunst, navnlig Billedhuggerkunsten. Carl Jacobsen saa klart, at Forbindelse med den samtidige Kunst i de førende Lande er en Nødvendighed navnlig for et lille Lands Kunstnere og Kunstvenner, og af fransk Billedhuggerkunst købte han derfor ind over bred Front. En Del heraf kan ikke siges at have blivende Betydning, men et større Antal Arbejder af betydeligere Kunstnere som Barye, Dubois, Carpeaux og Rodin erhvervede han og naaede endog at faa et smukt Værk af Aristide Maillol med.

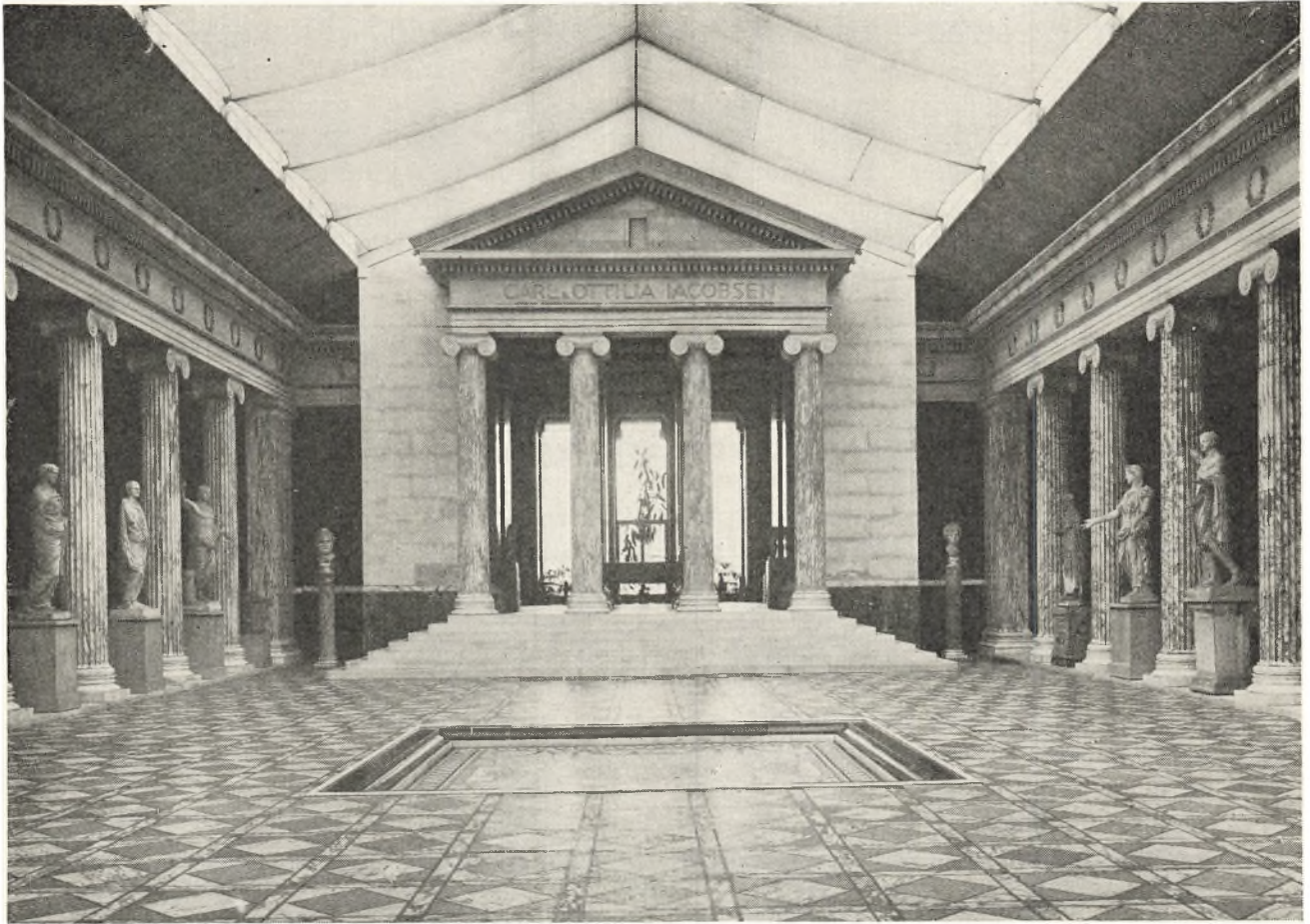
Carl Jacobsen havde dog langt fra naaet sit Maal med Aabningen af den trefløjede Glyptoteksbygning i 1897; det var for ham kun en Etape. Gennem 1890erne var hans Antiksamling udvidet med rivende

Sale i Ny Carlsberg Glyptoteks danske Skulptursamling med H. V. Bissens og Jerichaus Arbejder.

Sal med nogle af de samme Skulpturer i Kampmanns Bygning i Glyptoteket paa Dantes Plads. Opstillingen hovedsagelig fra Carl Jacobsens Tid.

Fra Ny Carlsberg Glyptotek. Festsalen i Kampmanns Bygning, indviet 1906.

Hast, begunstiget navnlig af Fund ved de store Udgravningsarbejder til nybyggede Kvarterer i Rom og samtidig af en Pengekrise i det romerske Aristokrati, hvor flere gamle Familier maatte skille sig af med deres Samlinger. Ude paa Carlsberg maatte han bygge til, skønt Samlingerne der jo blev aflastet ved Indflytningen af den moderne Kunst til Glyptoteket. Knap to Aar efter dettes Aabning udfærdigede Carl og Otilia Jacobsen deres andet Gavebrev d. 14de Januar 1899 paa hele Antiksamlingen, mod at Stat og Kommune bekostede en Tilbygning (der skulde træde i Stedet for den manglende Fløj) paa samme Betingelser som sidst, nemlig at hver skulde yde 500.000 Kr. samt Kommunen Grunden. Mens Staten over for et saa generøst Tilbud straks var beredt, tøvede Kommunen til Trods for, at det dog i højeste Grad var Byen København, som Glyptoteket vilde blive en Pryd for. Carl Jacobsen ønskede imidlertid, at Skibet skulde løbe af Stabelen saa betids, at han havde Haab om i levende Live at se sin stolte Plan bragt til Udførelse. Han og hans Hustru stillede derfor en Million Kroner til Raadighed for Byggeforetagendet og andre Formaal. Pengene skulde saa ad Aare godtgøres ham eller hans Bo af Ny Carlsbergfondet, hvis Oprettelse netop da laa ham stærkt paa Sinde og fandt Sted d. 20de Januar 1902.

Kommunen tiltraadte nu Planen, og efter en bunden Konkurrence mellem Arkitekterne Martin Borch,

A. Clemmensen og H. Kampmann valgtes den sidstes Projekt, og Arbejdet paabegyndtes d. 20de Juli 1901 og varede til 1906. Bygningen er langt mere grandios i Udformningen og langt finere som Arkitektur end Dahlerups Bygning. Dens Indhold — græske og romerske Skulpturer — paabød jo ligefrem Anvendelse af den græske Arkitekturs Former, og den indvendige Dekoration reduceredes behageligt sammenlignet med Overfyldningen i Dahlerups Bygning. Det mest pompøse Rum er Festsalen, hvis Indretning Carl Jacobsen lagde særlig Vægt paa. Dens overdaagige Udstyr med ægte Materialer virker dog lidt prangende for Nutidens Smag.

I sin oprindelige Plan fra 1884 havde Carl Jacobsen regnet med en Kuppel over Bygningens Midtparti, og baade han og Dahlerup havde stadig syslet med Tanken. Nu opgav man Planerne om en svær muret Bygning og udførte i Stedet i Jernkonstruktion Kuplen over Vinterhaven, som Carl Jacobsen med sin Kærlighed til Blomster og Planter lod anlægge som et Middel til at modarbejde »Museums-træthed«. Denne Del af Glyptoteket er da ogsaa uhyre populær. Opførelsen af Kuplen i Forbindelsesbygningen til Kampmanns Bygning lod Carl Jacobsen Ny Carlsbergfondet udrede. Skibet var nu fuldrigget, og med Glæde og berettiget Stolthed kunde Carl Jacobsen d. 27de Juni 1906 aabne sit andet Glyptotek under pompøse og festlige Former.

Efter Carl Jacobsens Død 1914 var hans Søn Helge Jacobsen til 1925 Glyptotekets Direktør; foruden lejlighedsvis at gøre betydelige Erhvervelser til den antikke Afdeling arbejdedes der nu med Held mere systematisk paa at udbygge den franske Malerisamling fra det 19de Aarhundrede. Den økonomiske Krise i Begyndelsen af 1920erne bevirkede saaledes, at man kunde overtage nogle udmærkede Billeder fra Ordrupgaard-Samlingen. Helge Jacobsen selv skænkede Glyptoteket sin egen store Privatsamling af Paul Gauguin's Billeder. Efter at han i 1925 var blevet Bestyrelsens Formand og havde opgivet Direktørstillingen til Fordel for Dr. Fr. Poulsen, var han alligevel reelt den moderne Afdelings Leder i en Aarrække og fik i sidste Halvdel af 1920erne gennemført en Forenkling af Glyptotekets Samleomraade. Saaledes mageskiftedes Glyptotekets ældre Malerier af italiensk og nederlandsk Kunst (Duccio, Tizian, Rembrandt(?), Frans Hals og Rubens m. fl.) med Kunstmuseet, der afgav sine franske Malerier fra 19de Aarhundrede, saa vi nu i Glyptoteket har en ud-søgt Samling heraf, den betydeligste i Norden.

Men ogsaa forskellige Smaaafdelinger afskaffedes. Carl Jacobsen havde ikke for intet levet samtidig med den vældige Udvikling i 1890erne og senere af tysk Museumsvesen under Wilh. Bodes Ledelse. Glyptoteket havde saaledes en lille Afdeling italiensk Renaissance- og Barokskulptur; den blev afstaaet til Kunstmuseet, en østasiatisk Afdeling er delt mellem Kunstindustrimuseet og Nationalmuseet, og en stor Medaille- og Plaque-Samling er gaaet til Møntsamlingen sammesteds. Glyptoteket kan derfor koncentrere sig om sine Hovedomraader: den antikke Afdeling, der gennem Dr. Fr. Poulsens videnskabelige og populariserende Virksomhed og gode Nyerhvervelser har vundet en grundfæstet Position, den danske Maleri- og Skulptursamling samt den franske tilsvarende for det 19de Aarhundrede.

Benjamin blandt de københavnske Kunstmuseer er »Den Hirschsprungske Samling« af danske Kunstne-

res Arbejder, der ved Gavebrev af 1ste Juli 1902 fra Tobaksfabrikant Heinrich Hirschsprung og Hustru Pauline blev skænket til Staten og Københavns Kommune. Ved senere Forhandlinger blev det imidlertid ordnet saaledes, at Staten blev Eneejer, idet Kommunen dog skænkede Grund og 60.000 Kr. til en Museumsbygning i Østre Anlæg, mens Staten ved Lov af 19de April 1907 overtog Samlingen og bevilligede 140.000 Kr. til Bygningen. Efter Stifterens Død stillede hans Enke ca. 100.000 Kr. til Raadighed, for at Samlingen kunde installeres saa smagfuldt og godt som muligt. Dette lykkedes da ogsaa i fuldt Maal, og da Samlingen indviedes d. 8de Juli 1911, kunde Emil Hannover, der var dens Organisator og blev dens første Direktør, fremvise et efter danske Forhold sjældent smukt og solidt installeret intimt lille Kunstmuseum, der havde bevaret noget af Duften ved en Privatsamling.

Professor H.B. Storck havde bygget Huset, der ogsaa i sit noble Ydre var en smuk Ramme om Kunstværkerne; i denne Henseende var Hirschsprungs Samling langt foran de Huse, som Dahlerup havde bygget til dens to store og ældre Brødre: Kunstmuseet og det ældste Glyptotek. Omkring to større og to mindre Ovenlyssale har Arkitekten grupperet en Række Kabinetter, og Hannover har ret understreget deres intime Karakter ved en lykkelig Anbringelse af smukke Møbler og Malergrejer, der har tilhørt forskellige Kunstnere. Det intime er ogsaa i Overensstemmelse med selve Samlingens Karakter navnlig for Guldaldermalernes Vedkommende; thi den bestaar i udstrakt Grad af Skitser og hovedsagelig af smaa Billeder. Dens absolutte Styrke ligger i Eckersbergs, Købkes, Const. Hansens, Lundbyes og P. C. Skovgaards Perioder. Repræsentationen af Malerne fra tredie Fjerdedel af det 19de Aarhundrede staa langt fra paa Højde hermed. Derimod er Kunstnerne fra Hirschsprungs egen Tid, og da navnlig Krøyer, der var en personlig Ven af Familien, godt repræsenteret. Af Skagensmalerne i øvrigt og af Fynboerne,

Græsk Bustesal i Kampmanns Glyptoteksbygning. Opstilling fra ca. 1935.

Hjørnesal i Kampmanns Glyptoteksbygning. Nyopstilling 1945.

Vinterhaven i Ny Carlsberg Glyptotek med Kai Nielsens Marmorgruppe »Vandmoderen«.

der afslutter Samlingen, findes gode Malerier. Den ene større Ovenlyssal er forbeholdt Krøyer alene; om man i Virkeligheden gør ham nogen Tjeneste derved er dog tvivlsomt. Den anden Ovenlyssal omfatter udelukkende Joakim Skovgaards farvelagte Forarbejder til Dekoration af Viborg Domkirke. Ved sine begrænsede Dimensioner og sine mange smukke Billeder er »Den Hirschsprungske Samling« meget yndet af Publikum og giver det ogsaa i overkommelig

og smuk Form en god Oversigt over dansk Kunst i det 19de Aarhundrede.

Saaledes som Forholdene ligger for vore to Hoved-Kunstmuseer og navnlig da for Kunstmuseets Vedkommende, maa en nærmere Fremtid bringe afgørende Forandringer. Men hvis Museerne ikke paa væsentlige Punkter: Forholdet til udenlandsk ældre og nyere Kunst kan genoptage Forbindelserne med Udlandet, saaledes som i 1920erne og Begyndelsen af

Dansk Malerisal i Ny Carlsberg Glyptotek. Nyophængning 1946.

Fransk Malerisal i Ny Carlsberg Glyptotek. Nyophængning 1945.

Den Hirschsprungske Samling. Kabinet med Malerier bl. a. af Constantin Hansen og I. Th. Lundbye og Møbler, der har tilhørt Constantin Hansen. Ophængningen er i Hovedsagen Emil Hannovers oprindelige.

30erne, vil den Del af deres Virksomhed stagnere og vore Museer efterhaanden atter faa det provinsielle Præg, de tidligere havde. Det er at haabe, at rigelige Midler maa stilles til deres Disposition, men navnlig at disse frit kan gøres frugtbringende overalt i Verden, hvor Museernes Interesser kræver det. Sker det

ikke, og vi bringes til ensidigt at beskæftige os med vort eget, handler vi stik mod Kunstens Væsen, der er egnet til at bringe international Kontakt i Stand, og vi bliver saa ogsaa paa dette Omraade ensidige Selvbeskuere.

V. THORLACIUS-USSING

Den Hirschsprungske Samling. Bygget af H. B. Storck 1911.

»KØBENHAVNERNE«

Af mag. art. ANDREAS REHLING

I nden for den danske Litteratur findes der en Gruppe af Forfattere, paa hvem Litteraturhistorikere ihærdigt har hæftet den vildledende Betegnelse: »Københavnere«. Der sigtes dermed baade til Repræsentanter for Smilet og for Alvoren i Firsernes København. Naar Talen er om Skønlitteraturen i de saakaldt »Glade Firser« tænker man som oftest uvilkaarligt paa Nansen og Esmann. Deres Optræden vilde faa en særlig Baggrundsvirkning, om man sistedillede dem med en af deres samtidige: Einar Christiansen, der havde mere seriøse Melodier paa sit Program.

Om alle tre Forfattere gælder det, at det i Dag ikke er muligt at knytte nogen større Aktualitet til deres Navn og Indsats. Menigmand læser ikke deres Værker, og under Drøftelse af de Problemer, hvortil de bandt deres Pen, fremdrager man ikke længere deres poetiske Argumentation. Forfattergruppen staar Danmark Anno 1946 ligesaa fjernt som selve den Epoke, de repræsenterer: Firsernes glade København, hvis Mentalitet Kjeld Abell i »Melodien, der blev væk« gav et overflødig Dødsstød: Mastodonten var forlængst omkommet.

Alligevel er det ikke uden Interesse at fremdrage deres Værker, om hvilke Støvet samler sig paa Bibliotekerne, og som i mere end een Forstand bliver ældre og ældre for hver Dag, der gaar.

Er Menneskeskildringen i Nansens og Esmanns Københavnerskildringer, som den qua Emnet maa blive, temmelig fattig, saa har samme Digtning til Gengæld sin Styrke i de ofte fremragende Tidsbilleder, den giver. Man kan derfor med en vis Ret hævde, at der til Firsernes Københavner-Litteratur, set i dens Helhed, knytter sig større kulturhistorisk end litteraturhistorisk Interesse.

I Slutningen af Firserne gør Hovedstaden København sine første Tilløb til at kaste sit provinsielle Præg og svøbe sig i sine nye, sparsomt dækkende kosmopolitiske Gevandter. Esmann og Nansen, der begge har Rod i Provinsens Idyl, gjorde sig til Herolder for den nye Tid, for et moderne Storstadskøbenhavn med internationale Aspirationer, ofte af gallisk Islæt. Som Markører ved denne Forskydning har de deres største Interesse. Det er den i Modsætning til dem »pæne« Einar Christiansen, der vidner om, at der ogsaa bevægede sig alvorligere, aandelige Rørelser bag Firsernes elegante Facade.

*

Hjemlige litterære Forudsætninger for Nansens og Esmanns første Bøger er Carl Baggers »Min Bro-

ders Levned« og Poul Chiewitz' lille Roman »Fra Gaden« (1847), der udmærker sig ved en vis frisk, naiv Charme, og hvor paa fornøjelig Vis Boulevard-Tonen fra Paul de Kocks Sypigeromaner blander sig med Fyrreernes københavnske Studenterjargon. »Fra Gaden« er Ekstrakten af hans litterære Virke, og den unge Forfatter persiflerer her med megen Bravour Halvdannelsen i Selskabslivet og hyl-der den ungdommelige Frivolitet.

I Slutningen af Firserne tager Nansen og Esmann i deres Dagdriverskildringer Temaet op, tydeligt nok med Forlæg i den Chiewitzske Roman. Tidsbaggrunden er imidlertid nu en anden. Mellem Chiewitz' »Fra Gaden« og Firsernes cigarrygende Strøgflånere ligger baade 1848 og 1864. En langt stærkere og mere udbredt politisk Interesse gør sig gældende, og de nye Forfattere træder frem under andre Auspicer end Poul Chiewitz, der har Rod i Corsar-Tidens Skærmydsler.

Henimod Slutningen af Tiaaret dæmpes Naturalismens fanfareforkyndte Tendens, og Skribenternes optimistiske Syn paa Fremtiden lider Forlis, den Fortrøstning, som gav J. P. Jacobsen Mod til at drømme om »Lys over Landet«. Den ældre Generation havde ganske vist skildret Livet i mørke, dystre Farver og skarpt kritiseret Tidens Brøst, men den havde klynget sig til Haabet om, at Samfundet gik lysere Dage i Møde.

Den nye Generation af Naturalister og naturalistiske Epigoner er derimod i Besiddelse af et langt skarpere Blik, og deres Skepticisme er dybere rod-fæstet. Forfatterne afmalder Tilværelsens Brutalitet og Raaddenskab, og at de selv synes fuldkommen uberrørte af Skuespillet, gør blot deres Skildringer endnu mere ubarmhjertige og pessimistiske.

Realistisk, stilfærdig er den Litteratur, der er opstaaet. Bitterhed, Vemod og Satire har gennemtrængt den, og den kendetegnes ved sin fine stilistiske Nerve.

Hjemlige Forudsætninger for Firsernes Portrætter af unge Mennesker er foruden Poul Chiewitz' omtalte »Fra Gaden« de to Romaner, der indleder Tiaaret: »Niels Lyhne« og »Haabløse Slægter«. Fra »Niels Lyhne« (J. P. Jacobsens Dommedag over det golde Fantasteri: »Der hjælper ej Drømme saa lidt som Digt«) arver Firsernes og Halvfemsernes unge Digtere den elegiske Tone og — paradoksalt nok — netop Fantastens Hang til verdensfjernt Drømmeri.

»Haabløse Slægter« blev en ikke mindre *farlig* Bog for den nye Generation. Dens dekadente, selvoptagne, forskruet sentimentale Desillusion blev en

Gift, som den nye Ungdom med Glæde annammede.

Der gaar en lige Linie fra det Portræt af Forfatteren Bernhard Hoff, som Herman Bang tegner i »Haabløse Slægter«, til Nansens og Esmanns første Københavner-Figurer. Bang skriver: »Han var kun tre og tyve, og han syntes selv at sætte saa megen Pris paa dette Fortrin, at han paa alle Maader søgte at fængsle og fastholde det noget raffineret barnlige, østerlandsk drengede ... Man mødte denne spinkle Figur med det blege, graa Ansigt overalt: paa Gaden, paa Langelinie, i Teatrene. Som oftest kørte han: han sad henslængt i en Droske, undertiden alene, sammenfalden og klemt op i det ene Hjørne ...«

Et Indtryk af, hvor nær dette Portræt er ved at være et Selvportræt, faar man ved at læse Karl Larsens Roman »Den gamle Historie«, hvori den unge Bang — »dette besynderlige Menneske« — optræder uden Forklædning.

Baade Nansens og Esmanns Kunst er meget begrænset, dette gælder saavel Emne, Lokalitet som Format. Med nogle kendte Linier fra Hoffmannsthals Prolog til Arthur Schnitzlers »Anatol« lader deres begrænsede Virkefelt sig afstikke og i nogen Grad karakterisere:

Also spielen wir Theater,
spielen unsre eignen Stücke,
frühgereift und zart und traurig,
die Komödie uns'rer Seele.

Disse Firsernes Flanørfigurer er specifikke københavnske Foreteelser. De unge Helte, der i lakerede Støvler promenerer et elegant Sæt lilla Sommertøj, lyse pletfri Handsker og en sivtynd, guldknappet Stok, er Børn af Asfalten og de toppede Brosten. Vimmelskafte er deres Promenadeplads, og Gudske-lov for det, at der kun er tre Skridt hen til Bernina! Taarbæk og Frederiksdal er Positioner, som angiver deres yderste Aktionsradius, og til slige fjerne Egne bevæger de sig kun kørende. Deres spinkle Behov for Motion faar de dækket paa Ballerne. Esmann, der foregiver at være en Autoritet paa dette Felt, skriver herom: »Et net ungt Menneske tilbagelægger gennem en Vintersæson i Vals, Hopsa og Galopade efter statistisk Sandsynlighed adskilligt flere Mil end et jydsk Landpostbud eller en københavnsk Droskehest i samme Tidsrum.«

Til Forskel fra de »Haabløse Slægter«s Forfatter iklæder den nye Tids unge Skribenter deres sentimentale Sjæleudredninger et tyndt Flor af Ironi. For øvrigt kendetegnes deres Stil ved deres Engagement i Journalistikken. Dette forklarer den lette causerende Form, de ynder, og den stilistiske Behændighed, der præger navnlig Esmanns Beretninger.

Peter Nansen, som, hvad der er værd at iagttage, har Rod i Provinsen, debuterer i 1883 med Novellesamlingen »Unge Mennesker«. I den indledende No-

velle »Ansigt til Ansigt« holder den unge Forfatter Erik Prahls Dommedag over sig selv, — liggende paa Ryggen under et skyggefuldt Træ i Dyrehaven. Ved sin Selvkaraktistik: »hans Alvor kunde ikke bære Byrden af at gøre andre Sorg«, indruller han sig i Datidens blakkede Kompagni af Døgenigte. Og med et »Quand même — Livet er lyst, og jeg skal vel vide at fange Lykken« slentrer han dovent ud af sit Selvopgør. »Aftenvisitter« er Historien om en tyveaarig Kyniker, der har det nederdrægtige Uheld samme Aften at maatte modtage Besøg baade af sin Kæreste og sin Elskerinde. »En familie« kan paa en Maade betragtes som en Forstudie til den senere Fortælling »Et Hjem«. Heri doceres den Maupasantske Levemandsfilosofi og forevises en skabrøs »Menage à trois«.

»Korte Veje«, der i 1880 efterfulgte »Unge Mennesker«, følger intet nyt Træk til Forfatterfysiognomiet. Novellesamlingen bygger væsentligst paa de samme Motiver som Debutarbejdet og har samme Persongalleri.

»Fra Rusaaret« — denne lille Brevroman, der følger en provinsiel Students første vaklende Skridt gennem Storbyens Fristelser, er Nansens spinkle Virtuosnummer og viser os ham, som han er, naar han er bedst.

Efter »Fra Rusaaret« følger i 1893 »Julies Dagbog«, hvormed Nansen ... efter omsider at være blevet træt af at skildre den udskejjende Firserungs erotiske Bravader, indleder sine stiliserede Ægteskabsromaner, der, da de fremkom, affødte større Interesse, end der rettelig tilkom dem. Det er den tyndeste Kop Te serveret i den nysseligste Anretning.

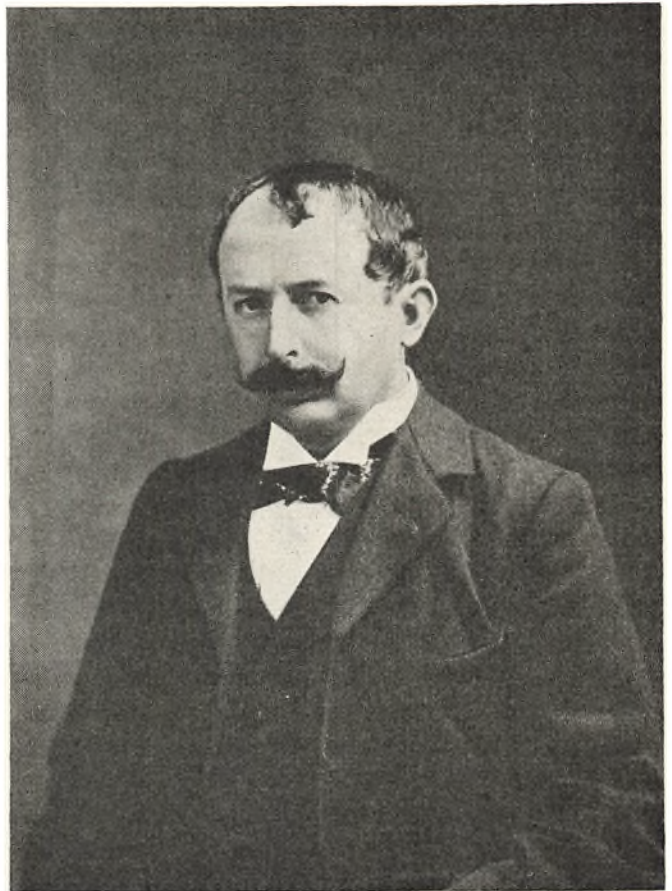
Afslutningen paa Forfatterskabet danner den stort anlagte Samfundssatire »Brødrene Menthe« (1915), hvor Nansen tager sin sidste Dyst med det Borger-skab, som han saa det som sit Livs Opgave at bekri-ge, men som han dybest set aldrig formaaede at hæve sig over. Til at udføre det Bangske »Stuk«-Motiv havde Nansen ikke de fornødne Evner. Der fattedes ham Alvor og stolte Syner.

Autor optræder i denne Roman som ubeskikket Forsvarer for de tvende Brødre Menthe, to højst mislibige Personer: Den ene en livsglad Overretssagfører, der begaar Falsk for vedvarende at have Raad til at iklæde sine talrige Elskerinder »florlette, fortryllende, ægte parisiske« Unævnelige; den anden en livsfjendsk Højesteretssagfører, som med staalet hårdt Sind opretholder en Position som en af Samfundets Støtter ved Hjælp af alle Tidens største Falskmøntneri. Livet havde vendt Højesteretssagføreren Ryggen, trods Rigdom forblev han ensom, fandt Trøst hos et Par enlige Frøkener med flosset Moral, og tog ved sin Død som Landets første Borger Hævn over det Samfund, han hadede, formedelst en Skok Donationer og Legater, baserede paa Falskmøntneriet.

End ikke det obligate Forsvar for Blodskam mang-

Peter Nansen.

Gustav Esmann.

ler der i at gøre Forfatterens infantile Anarkisme fuldkommen. Det faar staa hen, om Nansen var Patient eller blot Chauffør i den »Erotikkens Ambulance«, som han med en ekvivok Metafor nævner et Sted i Romanen.

Der er allerede nu ved at sænke sig et Glemselens Slør over hans Navn, og dette gælder endnu mere om hans Stridsfælle *Gustav Esmann*, »Ridderen af det velstrøgne Skjortebryst« (Vilh. Andersen). Han øver en vis Indsats som folkelig Lystspildigter (»Den kære Familie«) og bør vel ogsaa erindres for to sædeskildrende Værker: Debutarbejdet »Gammel Gæld«, 1885, og de Causerier, han samlede under Titlen »I Kjøbenhavn«, 1891.

Novellen »Gammel Gæld« er en trist Historie om for megen Kærlighed ... meget tidstypisk i sin Tone, blot vilde man ikke have gættet, at Esmann var Forfatteren. Smuk ved sine Stemninger af Forfald. Dæmpet og stilfærdigt fortalt.

Saa er der mere Larm i Samlingen »I Kjøbenhavn«, dette vittige Panorama over et Kjøbenhavn, der er ved at tage Form af europæisk Storstad. Det er svært i faa Ord at give det rette Indtryk af Stilen. Indholdet angives af Kapiteloverskrifterne: »Europa i Kjøbenhavn«, »Kjøbenhavnsk Demimonde«, »Ved et Badested«, »Beaumonten i Kjøbenhavn«, »Tivoli«, »Kjøbenhavns Væddeløb«. — Perlen i Samlingen er

Causeriet: »Hjort og Michelsen«, der portrætterer to plumpe, unge Levemænd, hvis Liv er en evig Ferie, akkompagneret af dovne Kys og søvnig Hikke. Disse to Figurer dukker senere, men i en meget forskønnet Udgave, op i svensk Litteratur som Hall og Weber i Hjalmar Söderbergs »Förvillelser«. Ved en Sammenligning mellem disse to smaa Værker af Esmann og Söderberg faar man et glimrende Indtryk af det Svælg, der raader mellem de glade Firseres Kjøbenhavn og Oscar den Andens Residensstad.

Den, som paatager sig at gøre det litterære Bo efter Nansen og Esmann op, staar over for en i en vis Forstand tragisk Opgave. Det er nemlig, menneskeligt set, kun et yderst pauvert Resultat, han faar i Hænde. Kendetegnene for begge Forfattere er, at det i sidste Instans blot er Trangen til at udfordre og drille Borgerskabet, som faar dem til at dyppe Pennen i Blækkuset.

Blaserte som de er, har de sat sig uden for den fælles Norm og forfægter uden Alvor og uden Ansvar Theser, der blot er tænkt som Stiklerier til Bedsteborgeren, paa hvem deres uartige Løjer er beregnet. Rollen som enfants terribles klædte dem daarligere, jo ældre de blev.

Paa Grund af det overfladiske Standpunkt, de indtager, faar deres Skildringer af *Kærligheden*, hvis søde Pine de som Skribenter ofrer deres hele Op-

mærksomhed, ikke noget dybere menneskeligt Indhold. Den blegnæbbede Levemand paa Jagt efter Elskovseventyr er og bliver Vartegnet for deres Digtning.

Karakteristisk er Forfatterens Forkærlighed for de smaa Genrer: Novellen, Proverbet og Bagatelromanen. Stoffet taalte daarligt at blive udsat for større Instrumentation.

Retfærdigvis maa der dog indrømmes dem visse stilistiske Fortjenester; det gælder navnlig Esmann, der er ganske vittig. Og — som sagt — søger man Kendskab til Tidsaanden i Firsernes København, kommer man ikke uden om deres Værker, selv om Læsningen af disse i høj Grad bør suppleres. Her tænkes ikke saa meget paa de ubetydelige ... og endnu ubetydeligere Epigoner, der traadte i deres Spor. Snarere paa et Forfatterskab som Einar Christiansens, hvori man trods Stilfærdighed og megen Livløshed alligevel tydeligt kan fornemme en Genklang af den Alvor, hvormed Tiden drøftede Livets store Spørgsmaal.

Med et Par enkelte Streger at tegne Linien i *Einar Christiansens* Produktion er ikke let. Dertil er hans Forfatterskab — der er adskillige Karat ædlere end Nansens og Esmanns — altfor sammensat, baade hvad Indhold og Form angaar. Han, der i en Menneskealder bestred en vanskelig Post som Direktør henholdsvis for Det kgl. Teater og Folketeatret, hørte til

de »partiløse«, snart vendt mod Realisme, snart mod Romantik. I en Del af hans Dramatik møder man en Fortsættelse af det Hertzske Teater, i en anden umiskendelig Ibsen- og Drachmannpaavirkning.

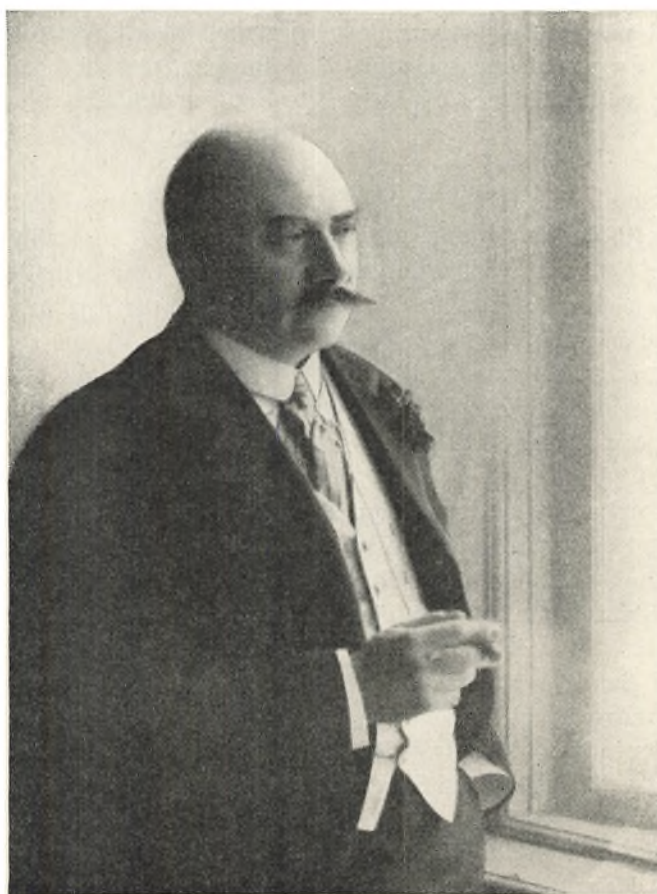
Lettest tilgængelig og videst udbredt blev to af hans Romaner: Ungpigeportrættet »Joppe«, 1889, hvor Forfatteren optræder som litterær Hyggepianist, og Slægtsromanen »Ottillie«, 1925, det danske Sidesykke til Thomas Manns »Huset Buddenbrooks«.

Eftersom Einar Christiansens dramatiske Værker som Regel er udarbejdede med dreven Teknik, spørger man sig selv, hvorfor de ikke havde større Levedygtighed. Forklaringen er bl. a. den, at hans Dramatik savner Slagkraft. Forfatterens digteriske Naturel var alt andet end eksplosivt. Problemstillingen i Dramaerne virker ofte noget konstrueret, og den Stue i det finere, københavnske Bourgeoisihjem, hvorfra han oftest hentede Motiv og Stof til sine Værker, har forlenet disse med et lidt blegt, ja, undertiden næsten blegsottigt Præg.

Hvad Christiansens Arbejder imidlertid mangler i ydre Prægnans, besidder de til Gengæld indadtil. Intimitet, Pietet, stille, nobel Menneskelighed og Kulturforfinelse blev hans Digtningens fornemste Aktiver.

Trods gentagne Flugtforsøg naaede Einar Christiansen aldrig virkeligt ud over *den stille Stue*. I den arbejdede hans Genius, og i den stod hans fornemme Bogsamling.

ANDREAS REHLING

Einar Christiansen.

KARL LARSEN SOM KØBENHAVNERDIGTER

Af mag. art. KAJ BOM

I sin charmerende Rejsebog »Cirkler« (1893) fører Karl Larsen sine Læsere ind i en Fjerdeklases Ventesaal paa en hamburgsk Banegaard, hvor vi præsenteres for »en trediveaarig Mand med rank Ryg og et lille Overskæg op og ned. Han havde en flot, brun Hat paa af Moden fra ifjor, ganske kort, charmois Sommerfrakke, saaledes som Lapsene brugte Aaret iforvejen, vide tærnedede Benklæder af fint Klæde og bare Hænder.« Han er i fuldt Skænderi med en opbragt Tysker, hvis rasende Skældsord han »paa snerrende Københavnsk« kommenterer med følgende: » — — Kæft — — Kør væk med den! — — Javel — Luftskipper! — — Skvat!«

Med disse synftige Indskudsbemærkninger holder Karl Larsens kendteste Figur *Hans Peter Egeskov* sit Indtog i den danske Litteratur, og allerede her ved Premierens straalende han i al sin Glans som en ægte, forsoren Københavnerstype. Dette heldige Resultat er Forfatteren dog ingenlunde kommet sovende til; tværtimod lader det sig paavise, hvorledes der bag den tilsyneladende saa ubesværet og selvfølgerligt tegnede Skitse af en gæv Københavner med K ligger indgaaende og efter videnskabelige Metoder drevne sprogspsykologiske Studier, der uvilkaarligt faar en til at mindes, at Karl Larsen var J. P. Jacobsens yngre samtidige. I 3. Bind af Tidsskriftet »Dania« har Karl Larsen skrevet en Afhandling »Om dansk Argot og Slang«; i Indledningen hertil fortælles, at der omkr. 1880 i København eksisterede en Klike af unge Studerende, der gik hos samme juridiske Manuduktør og som morede sig med at lave deres eget Sprog, væsentligst inspireret af deres fælles juridiske Læsning, og da Karl Larsen efter at have taget Studentereksamen i 1879 gav sig til at studere Statsvidenskab, tør man nok slutte, at han har været med i denne Kreds, og næppe som dens mest passive Medlem. Tidligt har han ogsaa haft Sans for de æstetiske og psykologiske Værdier, som kunde ligge i de ukonventionelle Sproglag, lavere og højere, hvad han har udtrykt i følgende vigtige programmatisk Erklæring, som den Dag i Dag, halvtreds Aar efter, er lige saa aktuel, som da den blev skrevet:

Alt for mange, baade af de producerende og de kritiserende Æstetikere, mangler i deres Opfattelse eller Gengivelse af andre Samfundsklasser end deres egen beklagelig meget det nødvendige Talent og Studium. De

naar ikke ud over den rent overfladiske Virkning af det usædvanlige, det barokke, den, som let frembringes selv ved ganske taabeligt anvendte Ord og Vendinger, naar de blot ligger uden for Konvenienssproget. Men den, hvis Øre er skærpet, og som ejer sjæleligt Fintsyn vil ikke blive staaende herved. Han vil trænge dybere ind og bag ved det pudsige, det »kuriøse« finde en stor Række sprogligt, sjæleligt og kunstnerisk lige interessante Virkninger, som lader se dybt ind i menneskelig Natur og dens Arbejden for at skaffe sig Udtryk igennem Sproget. En saadan Forsker vil gøre rige Fund og støde paa rørende Overensstemmelser imellem Mændene fra de lavere Lag og dem, som bilder sig ind, at de giver en alsidigt erhvervet Dannelse sit logisk vel ordnede Udtryk — —.

Og til disse psykologiske Skatte vil et Studium som det antydede kunne føje talrige af sproglig og historisk Natur, for ikke at tale om kunstneriske Berigelser i Retning af Djærvhed, Dristighed og Lune i Udtrykket.*)

Det undrer da heller ikke, naar man senere i samme Afhandling læser, at »intet sprogligt Fænomen er blevet eller vil blive optaget i nærværende Samlinger af dansk Argot og Slang, undtagen det enten er betryggende iagttaget af mig selv i den levende Tale, eller — — hidrører fra Folk, hvis sproglige Iagttagelsesevne overhovedet jeg er i Stand til at bedømme; alle enkelte Opgivelser er desuden bleven omhyggeligt prøvede igennem Afhøring (mærk Udtrykket!) af skønsomt udvalgte Personer fra vedkommende Sprogsfære.« Ogsaa falder det ganske naturligt at erfare, at Karl Larsen ved Udformningen af Hans Peter Egeskov-Figuren benyttede levende Model, idet han gennem længere Tid havde »en Mand af Folket« gaaende hos sig, som han sprogligt mikroskoperede.

Denne tidligt vakte Interesse for den mundrette Udtryksform kan spores allerede i Karl Larsens første Ting. I den fine dramatiske Studie »Kvinder« fra 1889 træffer vi saaledes følgende Replik lagt i Munden paa en Bourgeoisigaas: »Jeg kan ved Gud ikke fordrage Socialister og saadan' — — Han tog jo sin Afsked. Naa, han havde jo Penge. Han blev gift Aaret efter, hun havde ikke Spor«, med tro Gengivelse af kvindelig Pronominalbrug, og i Skitsen »Vinter« fra samme Aar møder vi saa at sige Puppen til de straalende Sommerfugle Egeskov, Kresjan Vesterbro og Hopsadrenge i Skikkelse af en invalid Urmagersvend. I denne Skitse som i alle de andre herhenhørende anvender Karl Larsen den Metode at

*) Lidt ændret i Forf.s: »Dansk Soldatersprog«. (1895).

lade »den simple Mand« karakterisere sig selv indrekte under en Samtale med en »Herre« fra de »dannede« Klasser, hvis Opgave saa at sige kun er at sige Stikordsreplikker, en Metode der jo er velkendt f. Eks. fra Gustav Wied (som Karl Larsen kan have haft i Tankerne i det paa Side 197 citerede Stykke), og som nemt fører til en af kunstneriske Grunde uønskelig Understregning af Modsætningsforholdet mellem de agerende; men Karl Larsen har vel følt, at han ved at »matche« to Proletartyper vilde træde ud over sin Begrænsning (han har udmærket været klar over, at Egeskov og Konsorter taler anderledes til deres Ligemænd end til dem fra »de bedre Klasser«), og i sin ubestikkelige Redelighed har han kun villet give, hvad han kunde staa inde for. De vel »lærde« Titler paa de senere Egeskov-Fortællinger »En moderne Henrik« og »Af Hans Peter Egeskovs Iliade« understreger ogsaa med deres indiskrete Pegepinds-Belæring lidt uheldigt Kløften mellem den belæste og »dannede« og hans Studieobjekt. Naar han derimod som i den fine Fortælling »I det gamle Voldkvarter« (1899) færdes i de gammelkøbenhavnske Borgerkredse, som han fra Opvæksten var fortrolig med, føler han sikker Grund under Fødderne og kan uden at indskyde en Studiebog mellem sig og sit Stof frit opstille Figurerne i samme Plan.

Hvor fristende det end kunde være at gaa nærmere ind paa f. Eks. den voldsomme og dog noget skrogede Kresjan Vesterbro eller den i praktisk Jura og Fængselsteknik gennemforfarne Smaatv og Alfons Hopsadrenge, saa bliver det dog af Pladshensyn nødvendigt, at vi i første Række holder os til Skildringen af Hans Peter Egeskov og hans mange Oplevelser, til han omsider »falder i Rolighed« som »halvhellig« Fidusmager, og vi vil i størst mulig Udstrækning lade ham selv tale, saa at hans drastiske og slaaende Udtryksform og vidunderligt gengivne Syntaks, der lader Tingene optræde i den Orden, hvori de fremstiller sig for Tanken, kommer til deres Ret. (Det hører til de store Sjældenheder, at Forfatteren kommer for Skade at krænke den folkelige Udtryksmaades Love, men det kan dog f. Eks. times ham at lade Egeskov raabe til Komtessen i Huset, hvor han tjener: »Her i Huset staar vi paa denne Tid af Aaret op Klokken halvsvy!« eller at lade Kresjan Vesterbro spørge: »hvordan ska man egentlig indlede saadan et Brev?«; men han tager rigelig Revanche med en Juvel som denne: »De totale, Hr. Birkedommer, for min Mands Vedkommende, det er nu min Tanke, at, lige modsat: det, de ikke faar i Sprut, det ska de ta paa den anden Maade (o: med Kvindfolk)« (Hjulmandskonen i: »Da Hjulmanden blev total«)).

Det konstituerende (hvis man kan sige saadan) Træk i Egeskovs Væsen er hans Ustadighed og svage Karakter. Hans Yndlings vending er: »det bier osse triviælt i Længden«, den staaende Undskyldning, hver

Gang han fordufter, hvad enten det nu skyldes en Affære med en Pige (»paa saadan et Trykkeri, der er saa mange Pigebørn og Fruentimmer, og man faar tilsidst saadan et Paradis om Ørene, at (skal være: saa) man ikke ka klare den længer«; overhovedet er Egeskov en stor Charmør) eller en Pengeaffære; han er i det hele ikke Fanatiker, hvad (egen) Redelighed angaar, og mange Ting tyder paa, at han i Dag vilde have kunnet hævde sig smukt mellem Sortbørsgrossererne. Saaledes har han flere Gange »lavet« nogle Penge hos Konens Familie; men: »Nu har de faaet alle Pengene i Hodet nede i Ringsted; min Kone helmede ikke, førend de fik dem, og det vilde jeg heller ikke sætte mig imod«; man bemærker den svale Tone! Om »det kønneste af hans Børn«, den seksaarige Johannes Evald, der er død, hedder det kosteligt: »Og saa altid en pæn Optræden, og ærlig, naar man forstod at pille det ud af ham«; han synes at have haft Chancer for at blive en ægte Egeskov. Og da han hører, at hans tidligere Kæreste, som nu arbejder i hans Forretning, skal være blevet forlovet, udslynger han følgende Boomerang: »det er vel det, at hun allerede har faaet samlet sig et Par Skilling sammen, som han ku li at faa Fingre i. Tror Du ikke, jeg kender den Sort Labander?« I det hele taget gaar man næppe Egeskovs Ære for nær ved at hævde, at han i flere Henseender tilhører den Type Mennesker, som det er morsomst at læse om.

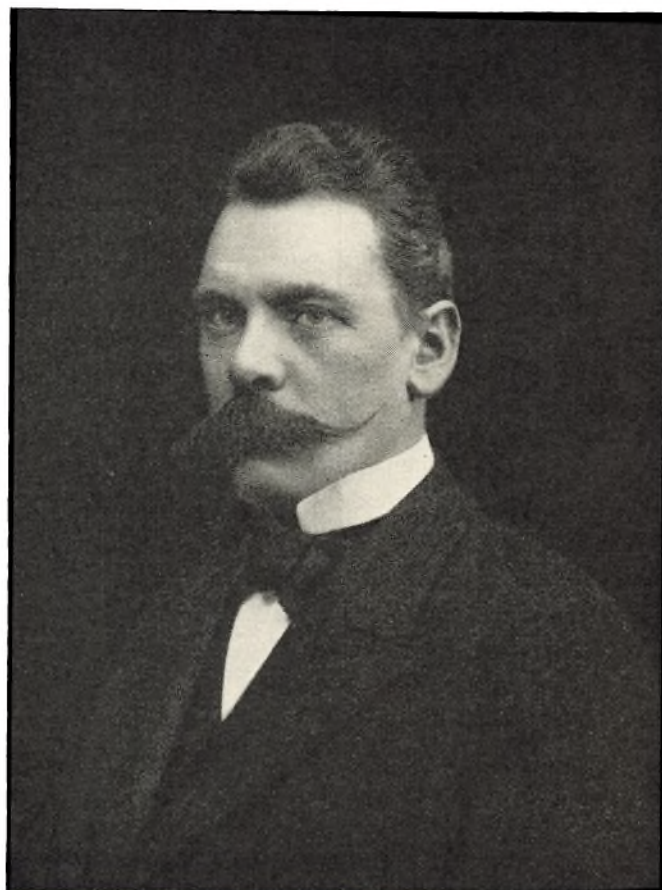
Over for sine Børn viser han baade Ømhed og Faderstolthed; den sidste finder undertiden et ejendommeligt Udtryk: »Den mindste af Pigerne, hun er otte Maaneder; hun skaalede med Far, da han rejste; hun drikker bajersk Øl lisom en Svamp, naar bare hun ka komme til det — men altid af Glas; der er ingen af vores Børn, der rører en Kop til Øl!« For at forstaa denne Stolthed til Bunds maa man være klar over, hvilken Rolle Øl spiller for Egeskov. Paa det øltekniske Omraade er han ubestrideligt Ekspert. Ølkultur kan man ikke frakende ham: Øllet skal have den rette Temperatur (»Puh! det er en af Hans Jensens Bajere; jeg tror sgu, han ligger med dem i Sengen i Stedet for at ha dem i Iskælder — — Varmt Øl, det er usundt«) og helst nydes med Andægtighed og Fordybelse (»Men Tofte, naar han var færdig med Trykkeriet, ku han sætte sig hen med en Bog lisom en anden med en Bajer«), ja, i Egeskovs Milieu gælder der en Slags »Ølmøntfod« (et Træben sælges »Ikke under 10 Kroner og 2 Bajere«), og Øl kan klare en prekær Situation (det gælder om at pacificere et Par Sædelighedsbetjente: »Naa, jeg fik jo disse to Sædeligheder smækket over paa et Par Bajere hos Peter Jensen«); man kunde have undt ham, at han havde kendt »Stilladsraaden«, der paa en Fællesrejse til Rusland skal lære sine Rejsefæller Elementerne af det russiske og lægger ud med: »Øl, Dreng, det hedder pivø! — — Det er et af Grundordene i Sproget, forstaaer I — —«. Det er

da ogsaa betegnende, at Egeskov i sin sidste, mindst tiltalende Periode som hellig »Fupmager«, som det hedder i hans Efterkommeres Mund, er gaaet fra Øllet: »Øl, det er Forgift — — Hvorfor skal vi skvalpe alt det bajersk Øl i os? — Jeg sier, la os takke Vorherre til, at vi*) har Raad til at drikke et Glas Vin — —.«

Men — Hr. Egeskov har et Aktiv, der i Reglen bærer ham frelst over Besværlighederne. Et af hans Herskaber, den gamle Enkegrevinde, udtrykker det saaledes: »Du er saa god til at hjælpe mig, Hans, naar Du bare ikke hade den Mund, Du har«, men »Hans« bliver hende ifølge Sagens Natur ikke Svar skyldig: »Min Mund, Deres Naade, den har jeg faaet af Vorherre til at forsvare mig med mod dem, der vil bagtale mig og aflægge Vidnesbyrd mod mig.« Man kan dog trygt tro os paa vort Ord, naar vi forsikrer, at Egeskov for en Gangs Skyld er for besked: hans Mund lader sig særdeles vel anvende ogsaa i Offensiven. — Hvordan er det nu med hans Veltalenhed? Ja, en Del har han selvfølgelig faaet til Givende ved Fødslen og Milieuet; men desuden »har (han) altid sat Pris paa Dannelse og paa at omgaas med dannede Mennesker«, og det har heller ikke gjort hans Udtryksevne fattigere. Han har nemlig fra sine »tjenende Pladser« og sin Læsning suget en Hoben delvis halvt misforstaaede Brokker af den fine Portions Ord og Vendinger til sig og ladet dem indgaa en barok Forbindelse med det allerede beherskede: »med Guds den Almægtiges Hjælp, saa, naar jeg er godt i Gang med en Forretning derovre (o: i Staterne), tar jeg hjem og henter hele Sjakket (o: Familien).« Selv har Karl Larsen udtrykt det saaledes i Dania-Afhandlingen:

Den moderne økonomiske Udvikling har skabt en stor Del Individuer, som ikke besidder mere end en ganske elementær Dannelse, har haft forskelligartede, tjenende Stillinger, været Soldater og under skiftende Konjunkturer tumlet sig i vekslende, friere Erhverv. Herigennem er de kommen i Forbindelse med Mennesker af meget forskellige Samfundsklasser, og deres Tale genspejler svagt Konvenienssproget og stærkere den megen Argot og særligt Slang, som deres brogede Liv har bragt dem i Berøring med. De sammenarbejder alt dette Stof til en individuelt særegen Jargon, som tager Farve af Situationen, hvori de befinder sig, Personen, som de taler med, og som det bringer et rigt Udbytte for Sprogmanden, Psykologen og Æstetikeren, at studere.

Dette er jo et fuldstændigt Signalement af vor Helt. Egeskovs største sproglige Aktiv er dog hans Sans for at forme sin Tanke i frodige og rammende Vendinger; han besidder med Selvfølgelighed den Evne til at træffe »le mot propre«, som mangen Digter vilde (eller burde) misunde ham. Og dertil kommer hans spontane Syntaks, der som folkelig Tale i det hele placerer Ordene i Hælene paa Tanken. Baade Eddasproget og den gammelskaanske Lov har

Karl Larsen.

faaet lærde syntaktiske Specialafhandlinger; hvorfor ikke Hans Peter Egeskov? Udbyttet vilde paa sin Vis ikke blive mindre.

Nogle Prøver af hans sproglige Skatkiste skal gives; for øvrigt egentlig et ærgerligt Arbejde saadan at sidde og pille ud, helst citerede man Side op og Side ned! Men altsaa: »jeg sa til ham (o: »en rigtig pæn ældre Herre«, der »bod« paa et Træben i Egeskovs Marskandiserforretning): Ikke under 10 Kroner og 2 Bajere, om jeg saa skal synke i Jorden, og der er ligefrem Folk gaaet igennem Gaden og har ønsket, de var enbenede, for at ku købe saadan et Træben!« (Om Anskaffelsen af Benet oplyser han: »jeg købte et Træben af en Pige efter en gammel Herre for 2 Kroner.«). Egeskov slaar en Handel af med Prinsen: »Stykket tilhører en fattig, nødlidende Enke, som jeg har i Kommission og ska sælge det for.« Om et af Drengens »Numre«: »det var jo morderlig klogt af Barnet fundet paa.« Han er ikke begejstret for Konens Familie: »De ka godt sidde og stirre fire Timer efter en Kop Kaffe, og ikke de flytter dem, om de saa sved Stolene af under dem.« Prinsen bærer dog vist Egeskovs mageløse Skildring af den gamle Enkegrevinde, der har sit Hyr med ham: »(hun) peb i saadan rigtig høje Toner og rystede med Kæberne, for hun var morderlig gammel«; senere hedder det: »Hun peb, lisaa højt hun pibe kunde,

*) NB: Ikke det kristne »vi« om hele Menigheden!

og Kæberne, de var færig ved at slaa over hinanden,« og til sidst: »Og saa gumlede hun over med Underkæben, saa hun nær hade taet Næsen med.«

Og Egeskovs Søn Johannes Evald, der døde som seksaarig, var øjensynlig gjort af det samme Stof som Faderen: han vil lyve sig fra en Drengestreg, men »den gamle« er pædagogisk: »Har jeg ikke sagt dig, at Vorherre i Himlen, han ser alting — — Han (o: Johs. E.) staar og tygger lidt paa 'en, men saa sier han li saadanne: Det er meget før Sofus, der har fortalt Dig 'et, den lille Rod.« — A propos Johannes Evald: det Navn har det ulykkelige Barn i sin Tid raget sig til, fordi Faderen gennem en Trykker har faaet fat i »Bogen om Johannes Evald«, der har betaget ham stærkt: »den Levnedbeskrivelse, den var saa storartet med disse fede Hørkræmmere henne fra Vestergade, som han maatte ligge og kvæles med, og Pigebarnet vilde ikke ha ham, fordi han var lidt for meget med paa 'en, og Familjen, de fik ham saa smidt ud paa Landet, nede ved Rungsted.

Men der laa han og digtede lisa stot, i Sengen fra Morgen til Aften, lige op i Næsen paa dem — —«. Saadan kan det jo ogsaa siges!

— For den, der med Karl Larsens Navn uvilkaarligt forbinder Forestillingen om en ret stiv Herre af et vist gammelpøjsisk Snit, mere en kølig Skribent end en frit fabulerende Digter, kan det synes underligt, at samme Person er Autor til saadanne løsslupne Skildringer af en vindig Københavnerslambert, og det synes, som om Forfatteren selv har været opmærksom paa dette Dobbeltsind og søgt at klare sig det; i »Cirkler« siger han: »Mennesker lever fortræffeligt paa den Slags Modsætninger (o: mellem »en overmaade muntert levende Ungersvend« og »en mægtig Alvorsmand«); de bidrager netop til at give Tilværelsen Spil og Liv og holde den i en forfriskende Bølgegang.«

For denne Paastand har Karl Larsen med sine københavnske Proletarskildringer i hvert Fald for sit eget Vedkommende ført et smukt Bevis.

KAJ BOM

ÆLDRE KØBENHAVNSK ARBEJDER- OG PROLETARDIGTNING

Af Bibliotekar ved Det ggl. Bibliotek, mag. art. MOGENS HAUGSTED

I Aarene fra ca. 1890 og indtil den første Verdenskrig brød ud, udkom der herhjemme en Række Romaner, der ikke undgik momentvis at vække en vis Opsigt. Det var en Række Bøger, der raat og usminket stillede et Stykke København til Skue, om hvis Eksistens somme nok vidste Besked, men som alle ellers var enige om at lade uomtalt, simpelthen fordi slet Samvittighed eller komplet Uvidenhed bød det. Det var Bøgerne om Proletariatets København — om de stinkende, dunstende Pariagaders Yngel. Med en hæsliq Realisme og undertiden med en overlegen kunstnerisk Evne lagdes et Afgrundsdyb blot, som maatte forfærde hver den, der vovede at se og som evnede at forstaa. Uden Tvivl er disse mange Bøger nu delvis glemte, og af de Forfattere, vi senere skal omtale, erindrer de fleste Læsere vel næppe mange andre end Chr. Staun og naturligvis Andersen Nexø. At denne Litteratur nu samler Støv, kan imidlertid ikke undre — den er simpelt hen uaktuel. Disse Bøger virker for den moderne Læser udpræget historiske, og der turde maaske i denne Sammenhæng være Grund til kort at understrege dette Forhold.

Man maa da først og fremmest gøre sig den Afstand klar, der ligger imellem hvad Arbejderstan-

den betød i den gryende Periode i det forrige Aarhundredes Slutning, og hvad den samme Stand betyder nu. Arbejderklassen er i Dag sikret i taalelige økonomiske Kaar og derigennem ogsaa i gode aandelige Omstændigheder. Herfor kan Arbejderne først og fremmest takke sig selv. Gennem Sansen for Organisation og Sammenhold lykkedes det dem at besværgede Magter, der vilde tvinge dem ind i et økonomisk Minimum. De talrige Fagforeningsdannelser i 1880ernes Midte og Lock-out'en i 1899, hvor det unge Socialdemokrati for første Gang tørnede sammen med de økonomiske Magthavere i et større Braavallaslag, var opmuntrende Beviser for Solidaritetens Effektivitet. Og Successen fulgte ofte de talrige Smaastrejker i det nye Aarhundredes Begyndelse, der banede Vejen for Arbejdernes endelige og magtfulde Opmarch i det moderne Samfund.

Med andre Ord, de Aar hvori de nævnte Romaner saa Lyset, var Arbejderbevægelsens Kampaar. Men venter man efter dette, at det var de heldigt gennemførte Erobringer, der paa denne Vis søgte at skaffe sig et Udtryk — ja, da tager man fejl.

Kun undtagelsesvis — i Andersens Nexøs vældige Epos om Pelle med Erobrertilnavnet — genlyder denne Digtning af Optimismens og Sejrens Fanfarer.

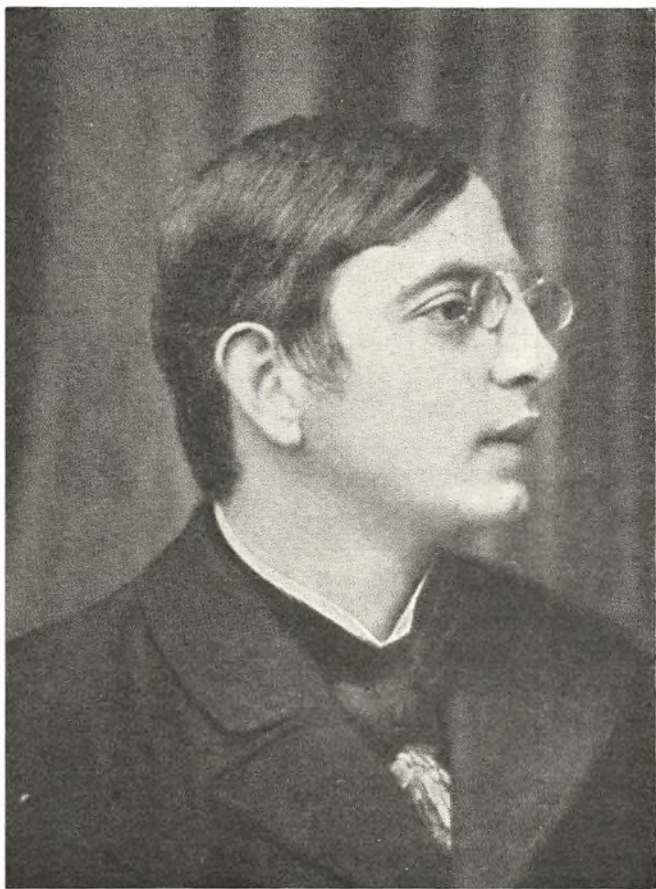
Tvært imod ethvert Lyssyn vender denne Forfatterkreds sig af al Magt imod Kampens mangfoldige mørke Punkter. Grundlaget i denne Litteratur er en Dommedagsforkyndelse over, hvad et forhadet og overleveret Samfund havde formaaet at søndre af menneskelige Værdier, og derudfra maa den sydende Agitation og den brændende Harme forstaas, som fornemmes i mangfoldige af disse forfærdende Bøger.

Thi disse Romaner er Sagaen om de uorganiserede Arbejderhæres Skæbne. Og det er, dybt under denne Klasse, de Udstødtes Bøger. Det er Beretningen om Løsgængernes, Brændevinsbanditternes, Alfonsoernes, Tyvenes og Voldsmændenes København, og det er den skærende Beretning om Børnenes Forfald og moralske Død i de overfyldte Lejekaserner, som under en grov Spekulations Velsignelser skød op i Byens Yderkvarterer — »Rabarberkvartererne« som de kaldtes, eller i de Pariagader i den indre By, paa Vesterbro og paa Nørrebro, der fra gammel Tid havde vundet Hævd paa at opsuge alskens Slam.

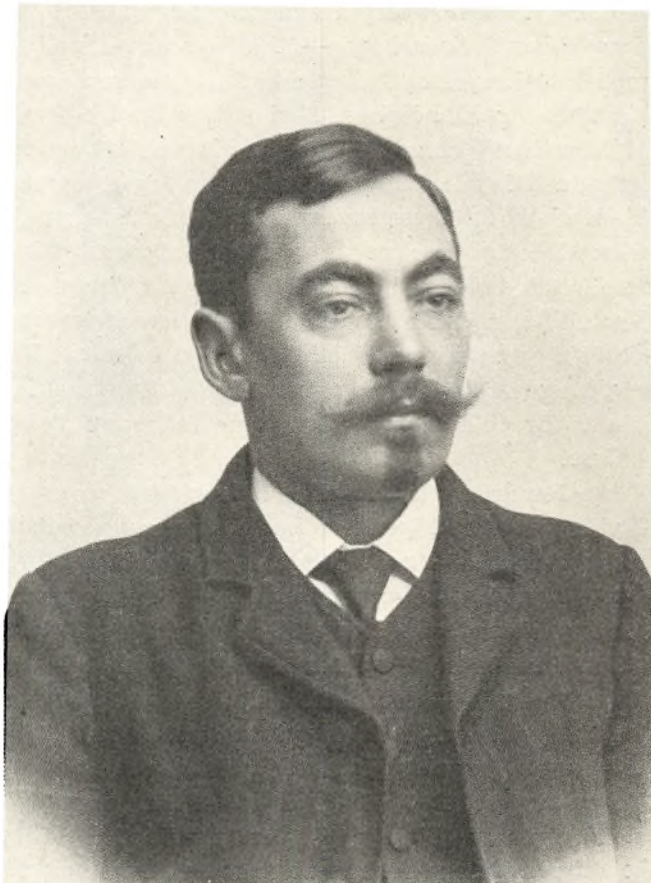
Det er hele dette historiske Stykke København, der aander her, og det er saavist uden større Sorg, man skønner, at dette lumpne Stykke Romantik stedse mere glider bort i Fortiden og Glemselen.

*

Hvem var saa Forfatterne til disse Bøger, der i en kort Stund kastede et truende, ondt Skær hen over det borgerlige Samfunds saa agtværdige Facade?

Edvard Søderberg.

Christen Bundgaard.

Deres Navne var mange, og det vilde føles lidet retfærdigt, om de allerede nu helt skulde gives Glemselen i Vold.

Endnu er *Jakob Hansens* Navn vel heller ikke ganske svundet af Erindringen, denne sære Bornholmer, der levede i en egen fanatisk Opposition mod alt bestaaende.

Den beske Sum af et Livs Erfaringer over Afstanden mellem Magthaverne og de Umyndige nedlagde han i Novellen »Golgatha« (1912), hvis ubarmhjertige Moral er et Ve over den, der gennemskuer Samfundets Blændværker og ikke slutter sig til Bedragerne — thi med ham er det ude. I Kampen om Magten gælder det Liv eller Død, den der svigter dømmes — og dømmes ufortøvet af Magtens Klan, der ikke taaler nogen som helst Legen med afslørende Eksperimenter.

Jakob Hansen var en kantet Mand. Med sin Øbstædighed nægtede han, som Andersen Nexø beretter om denne beundrede Barndoms- og Ungdomsven, »at række Haand til det, der skulde hjælpe ham, og gjorde sig tung«. Og saa megen Stejlhed undgik heller ikke at faa Følger; ingen af hans Bøger solgtes, og ludfattig knækkedes denne begavede Natur af Tuberkulosen, for at finde Fred i Kirkegaardens Fattigjord. Men forinden havde han forblømt og direkte kastet sin Haan i Ansigtet paa Samfundet gennem Bøger som »Neropolis« (1899) og »Universaldirken« (1904).

Langt mindre skarp i Dialektikken var den blidere *Edvard Søderberg* — fra Barnsben fortrolig med Pilestrædes og tilliggende Smaagaders datidige Usselhed og Elendighed. Med stilfærdig Medfølelse skildrer han Skaren af tragiske Havarister, der sejler rundt i disse kippefyldte Arkipelager, og med blødende Hjerter berettes om den Skønhedshigen, der ubarmhjertigt drukner i Slammet. Lyt til Titler som »Det daglige Brød. Fortælling fra den mørke By« (1901), »Gadens Digte« (1900) eller »Rønnerne« (1903), og man aner det beklemmende Milieu. Kun nogle og tredive Aar gammel bukkede ogsaa han under for en i Elendighedsaarene erhvervet Tuberkulose.

En Kende af det samme hjertegrebne over for Ulykken møder vi igen hos *J. I. Kronstrøm*, der i sine yngre Aar skrev en Proletarroman om »Den mørke By« (1911) og Forbryderromanen »Udenom Loven« (1913). Kronstrøms Hang til Mystik, kendelig allerede i disse første Arbejder, fortættedes med Aarene stedse mere, indtil han fandt sit Livs Mening i Astrologien, og som Stjernetyder huskes Dr. Kronstrøm, som han titulerede sig, vel stadig af de blot lidt ældre Københavnerne. Det var imidlertid i sine unge Aar, at han som »de Fattiges Digter« frivilligt søgte Dybet, hvornedefra han evnede at male ramme og virkelighedstro Interiører, der giver disse kunstnerisk set usikre Bøger en stadig kulturhistorisk Værdi.

*

Vidt forskellig fra Søderbergs og Kronstrøms blidere Toner er den haanske Dur, som *Christen Bundgaard* spiller op i med »Proletarer« (1907). Her skrives Sagaen om Landevejsbisserne, disse frihedsgale Vilde, der huserer hinsides alle borgerlige Skranker, paa evig Vandring, med Lus i Pelsen, Brændevinsdunken i Lommen og den lune Arrest forude, naar Vinteren stunder til. Hos en saadan Starut oplæres Bogens Helt, Lidelsens Bæger tømmes til Bunden, men den unge Dreng Martin bliver til den hærdede Arbejder, der i Tyskland oplever Socialismens Sejr — »af alle Jordens Vældige er Arbejderen størst, Verden bevæger sig under hans Haand«.

Christen Bundgaard, der skrev sin Bog som Tjenestekar, blev senere en kendt Landbrugsskolelærer og Redaktør af Landbrugsblade.

Langt fra Christen Bundgaards ekstatiske Visioner, dobbelt troværdig i sin livfulde Realisme, er den fortræffelige Strejkeroman, som Journalisten *Chr. Lundgaard* udgav under Titlen »Ismael«. Betegnende nok kom den i Lock-out-Aaret 1899. Bogen beretter om den ældre, stædige Væveriarbejder Nielsen, der nægter at gaa i Strejke sammen med Kammeraterne. Med Skruebrækkerens Kainsmærke paa sin Pande drives han til sidst til Selvmordet efter at være fornægtet af alt og alle, »— hans Haand skal være imod hver, og hvers Haand imod ham« er Bogens manende

J. I. Kronstrøm.

bibelske Motto. Lundgaard, der havde et godt Øje til den officielle Pænhedsmoral, lader sin livlige og krasse Pen spille paa dette Motiv i »Baghusets Roman« (1903), hvor ikke mindst hele det daværende kuriøse Retssystem nyder hans yderst skeptiske Interesse, og i »Frøken Tøs« (1898) gengiver han Træk af det datidige Københavns tarveligere Bedærvethed samlet i nogle Skitser fra Dyrehavsbakken med dens hele Opbud af let kvindeligt Kavalleri.

Medens Chr. Lundgaard maaske endnu huskes af de Københavnerne, der har stiftet Bekendtskab med hans humoristiske Smaating udgivet under Mærket »Sam«, er *Theodor Andersen*, ligeledes Journalist, nu aldeles glemt, og dog havde han engang et kendt Navn i ældre Arbejderkredse som yndet Foredrager af egne Værker. Nægtes kan det ikke, at han af dem alle er den, der kunstnerisk set trækker det korteste Straa. I sine voluminøse Romaner beskæftiger han sig med de Konflikter, der opstaar, naar Over- og Underklassens Cirkler skærer hinanden. Et tilbagevendende Motiv er de fattige Arbejderdøtres Skæbne i Hænderne paa Overklassens forgyldte Ynglinge, og det er afgjort mindre den kunstneriske Lødighed end Tendensen, der holder Bøger som »En Arbejders Døtre« (1893) og »Fra Byens Udkant« (1895) flydende som læseværdige.

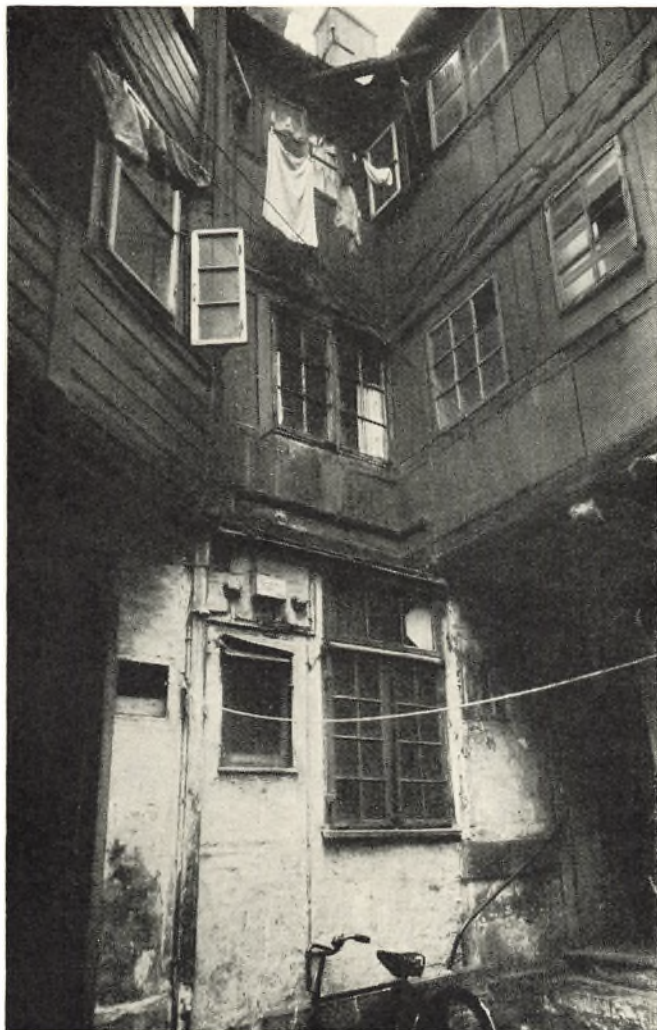
Den honnerte Arbejderfamilies Forfald er ganske paa samme Maade Motivet i *Lauritz Petersens* Hovedværk »Gadens Roman« (1896). Den frygtede Ar-

bejdsløshed driver Familiefaderen ud i Sløvhed og Passivitet, en Søn gaar til Bunds, medens en Datter er godt paa Vej dertil. Tilbage staar en utrættelig Mor, paa hvis spinkle Skuldre hele Familiens Vel hviler. Om denne elskelige, udslidte Arbejderkone samler Sympatien sig, i det Øjeblik Undergangen for Alvor truer; da Redningen endelig viser sig er det for sent — hun har arbejdet sig i Stykker. Lad Bogen nok være en Kende naivt berettet paa sine Steder — den griber alligevel, og ikke mindst det forsumpede og fattige Nørrebromilieu lever stærkt.

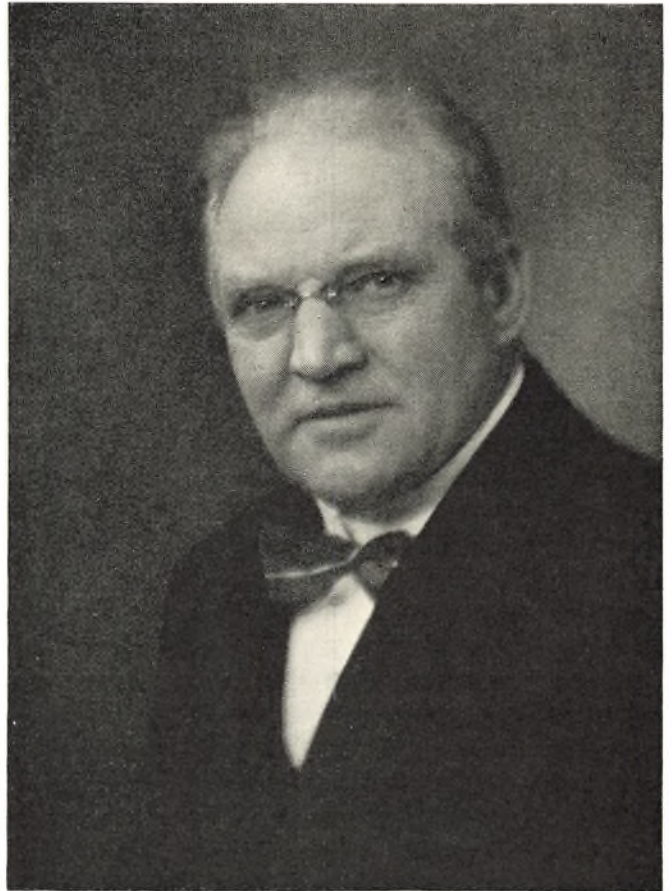
Selv er Lauritz Petersen en praktisk Arbejdets Mand, der skriver sine Bøger i de Stunder, der ikke har været helliget hans Forretningsvirksomhed.

*

Søderberg, Kronstrøm, Lundgaard, Th. Andersen og Lauritz Petersen — alle kendte de Fattigdommen og Usselheden til Bunds, undertiden fra egne beske Erfaringer. Tonen er mørk og Bøgernes Atmosfære beklemmende, men dette hindrer ikke lejlighedsvis lyse og undertiden humoristiske Solstrejf hen over Ødet. Fra disse Bøger skiller sig imidlertid nogle, og det givetvis de, der kunstnerisk set er de mest fremragende.

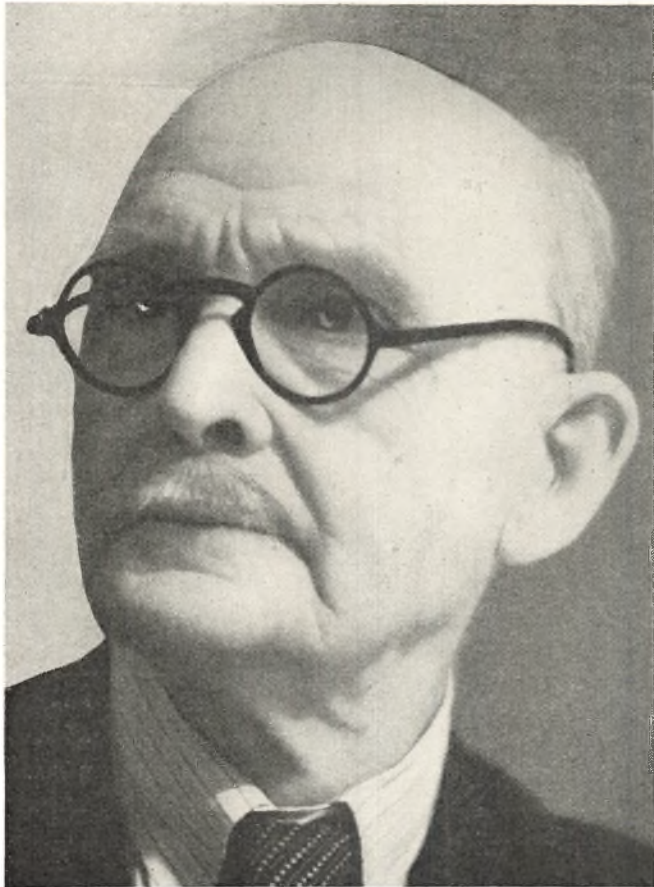
Et beklemmende Milieu: Gaardinteriør fra det nedrevne Borgergade 66. Bymuseet fot.

Lauritz Petersen.

Raa, fortærende hæslig, men meget dygtig skrevet og ufortjent glemt er Lauritz Larsens Bog med den makabre Titel »Halvmennesker« (1903). Lauritz Larsen, der fra Ungdommens Dage har været en utrættelig Forkæmper for de Ulykkeliges Sag, maler her med hastige impressionistiske Penselstrøg Brændevinsdjevlelsens Helvedsridt gennem de Udstødtes Samfund. Ganske som hos Lauritz Petersen samler de eneste Lysglimt sig om en Arbejderkvinde, der heroisk kæmper sin Kamp for at afbøde Ulykkens værste Følger. Oprørende er Bogens Voldsscener, hvor hun sparket og mishandlet af sin afsindigt berusede Mand uden at kny maa se sit Dagværk forhaanet og i den mørke Nat lister bort for at søge efter Sønnen, som allerede er langt ude i Uføret.

Til denne Bog slutter sig Chr. Stauns Beretning om »Proletardrengens Læreaar« (1911) fra Kvartret Rantzausgade-Skyttegade. I denne Skildring er Maalet endelig fuldt. Med en ubønhørlig Realisme berettes der om en begavet Drengs Undergang. Charles, der fra Naturens Haand er fortrinligt udstyret, besidder oprindeligt det rette Maal af Fremdrift. Han udmærker sig i Skolen ved sit hurtige Nemme og bliver i al Hemmelighed beundret af sin Mor — en bitter, ordknap, til Bunden illusionsribbet Arbejderkvinde. Fra Begyndelsen synes Charles' Skæbne saaledes at skulle forme sig efter langt rigere Proportioner end de øvrige svinske Skæbner i »Ligkisten« — Lejekasernens makabre Betegnelse. Men det om-

Carl Hansen Fahlberg.

givende Milieu er for stærkt. I denne Kedel af Prostitution, Drikfældighed, Vold og Forbrydelser trækkes han uimodstaaeligt ned, og den Dag »Ligkisten« brænder af, hentes han af Politiet, medens to Søskende omkommer i Flammerne. Gribende er Beretningen om Moderen, om hvem det blot meldes, at hun den Aften lukkede sig inde og ikke vilde se nogen; i det tidlige Morgengry drager hun med det sidste Barn og sine elendige Ejendele læsset paa en Trækvogn »til 10 Øre i Timen« bort fra denne hæslige Hule.

Stauns Bog er et Monument, ubarmhjertigt og ryttende, over en Epoke i Byens Historie.

*

Det var de unge Forbryderbander, der blev Charles' Skæbne hos Staun. Om disse Drengbander vidste ogsaa Carl Hansen Fahlberg og Chr. Gjerløv at fortælle. Begge var de Politifolk af Fag, begge dybt grebne af deres Stof, og navnlig Carl Hansen i Besiddelse af kunstneriske Evner i Kvalitet med Chr. Stauns. I »Spild« (1905) med Undertitlen »Silhouetter fra Forbryderverdenen« beretter han om Vognmagergades og de nu forsvundne Brøndstræders Ungdom. I »Krogen« — et Indhug ved en Vognport i Kvarterets Udkant — samledes de unge Lømler. Derhen søger Anton, Søn af en brav Pige, der i sin Tid kom galt af Sted; med ham mødes Harald, Søn af en gennemfordrukken Kvægtorvsarbejder og den stræbsomme Madam Halvorsen, og omkring dem grup-

peres en Række celebre Personager lydende Navne som »Ole Lukøje«, »Pungdyret«, »Kringlen« (fordi han engang havde været halvanden Time i Bagerlære), »Snottegøjen« o.s.v. I dette Selskab er de prisgivne. Deres Bane gaar gennem Alfonseri, Tyveri — en skrap Rottingscene i Arresthuset — over Indbrud frem til et regulært Mordforsøg, og med en rivende Forbandelse over Samfund og Skæbne forsvinder de ind til deres livsvarige Tugthusstraf.

Over nøjagtig det samme Tema komponerer Chr. Gjerløv »Synd« (1915). Paa de store Markarealer mellem Søndre Boulevard og Kalvebod Strand opholdt der sig i sin Tid et broget Krapyl af Brændevinsbisser, Forbrydere og løse Fugle. Hos dette Udskud kom de myldrende Børneskarer fra de fattige Kvarterer deromkring i Lære, og Gjerløv benytter, gennem Skildringen af en tragisk Drengeskæbne, Lejligheden til at gøre op med et Samfund, der uden at blinke tolererede disse oprørende Forhold. I Realisme ligger denne Bog fremme blandt Genrens forreste. Gjerløv kendte sit Emne til Bunds, og visse Værtshusscener synes at være uretoucherede Gengivelser fra »Holger Danske« og »Blodkoppen« (egentlig og mere pompøst »Niels Juel«), to af det daværende Københavns allerargeste Kipper beliggende i Farvergade. Nøjagtig det samme Milieu blomstrer i »Bundfald« (1912), og med Prostitutionsromanen »Sodoma« (1912) afrunder Gjerløvs kølige og yderst sagkyndige Pen dette Billede af Københavns forbløfende og forfærdende Underverden.

Christian Gjerløv.

Interiør fra Logihuset »Holger Danske«s Beværtningslokale i Farvergade.

Gør vi nu et Øjeblik Holdt og kaster Blikket tilbage, vil Læseren maaske erindre, hvorledes vi i sin Tid pegede paa det kraftigt historiske, der klæbede ved alle disse Bøger, ligesom det maaske ogsaa huskes, hvorledes vi fremhævede, at det var Arbejderstandens egen Fremdrift, der bragte dette Uværdighedens Marked til Fald. Det, der hidtil er blevet omtalt, er imidlertid altsammen Bøger, som ligger fast paa Haabløshedens Linie — hvad der for saa vidt er fuldt forstaaeligt, naar man fastholder det utvetydigt agitatoriske, der stikker i denne Litteratur. Kampen for Fremskridtet ynder jo nemlig ikke mindst at fremhæve Manglerne ved det bestaaende. Og hertil kommer Kunstens Ret til at forstærke Konturerne, ligesom det er Agitatorens fulde Ret at lade den blottede Klinge lyne. Men den kæmpende Kunstner kan ogsaa pege fremover, og blandt de Forfattere, som griber omkring disse tornebesatte Emner, er det største Kunstværk blevet skrevet til Forherligelse af den sejrende Underklasses Menneske.

Martin Andersen Nexø — paa ham er det der tænkes — vidste fra Fødsel og Barndom alt om Proletariatets Vilkaar. Kunstnerisk forarbejdet staar det at læse i Beretningen om Pelle Erobrerens Barndom og Læreaarene paa Bornholm. Og da Pelle kommer til København og indkvarterer sig i »Arken« paa Kristianshavn, en Lejekaserne der svarer til Stauns »Ligkiste« paa Nørrebro, er vi fremme paa det sam-

me Stadium, som alle de Forfattere, vi hidtil har omtalt, er blevet staaende paa. Andersen Nexø aner og tror imidlertid paa en Kraft, der ligger gemt paa Bunden af alle disse Sjæle, som i Hobevis er gaaet til Bunds i Sløvheden og Brændevinssumpen. Det er denne Kraft, han har for Øje, da han lader Pelle begynde sin Kamp for disse Massers Sammensvejsning — bort fra Uværdigheden. Derfor er Pelle Erobreren denne Digtningens store Plus, Signalet der peger ud over Elendigheden — identisk med en Folkeklases Rejsning og Arbejde paa Menneskeværdighed. Det er fra denne store Idé, Bogen laaner sin magtfulde Varme, og i Erobrertegnet huskes heldigvis nu denne Digtning bedst, som saa ofte i Fortvivlelse og Kyndisme fortabte sig i en Labyrinth af Hæsligheder, hvis Mage sjældent er set paa Tryk herhjemme, og hvis nærmeste Sidestykke man maa søge hos en Forfatter som Zola i Frankrig.

Staun og Andersen Nexø — det er denne Digtningens Kolosser, magtfulde i Beherskelsen af deres Emne, men hvor Haabet hos Staun glipper, og Redningen kun kan skimtes som en fjern Mulighed, der peger Andersen Nexøs frodige Styrke fremover og udover i en kraftig Viljesgestus.

*

Man hører saa ofte sagt i Forbindelse med Omtalen af Andersen Nexø, at vi her for første Gang mø-

der Proletaren og Arbejderen i dansk Digtning. Kan hænde at man da dømmer vel hastigt. Proletaren som digterisk Emne træder, som man af det foregaaende vil have set, frem i Dagen lige før og samtidig med, at Andersen Nexø begynder at røre paa sig. I een Henseende har denne Karakteristik imidlertid ubetinget Ret. Fra den just anførte Modstilling mellem Livssynet i Pelle Erobreren og de øvrige Forfatteres Arbejder mærkede man sig en klar Forskel. De tidligere Forfattere har ogsaa med Dygtighed introduceret Proletaren i al hans Usselhed og al hans Menneskerigdom, men ingen — absolut ingen, har som Andersen Nexø formaaet at give ham en saadan Fylde af Kraft, af Dybde og Glød, af Livets egen Runding og Plastik. Her ligger Erobringen, og dette er det nye.

Det er et Overskud, der baade skyldes Forskelle i Sind og Evner. Ingen vil kunne benægte, at Stauns Roman er et ypperligt og egenartet Kunstværk. I faste haarde Snit fæstnes et ubarmhjertigt Stykke Virkelighed til Papiret. En ru, ja stundom truende Næve slutter sit Jerngreb omkring Lidelsen, og blot i Bogens dybe sørgmodige Rytme anes Stauns grebne Sind. Det er denne nævehaarde Digtning, som Andersen Nexø besværges med sit vide Sind — thi frem for nogen inden for Genren besidder denne Digter Sind for sin digteriske Viden. Langt, langt ind i de forkuede Sjæle og fortrykte Aander evner hans Kunst at lade Livet lyse og Menneskeligheden lægge sig aaben.

Vidden, Bredden, Dybden i Menneskesindet — ingen kan skildre det som han.

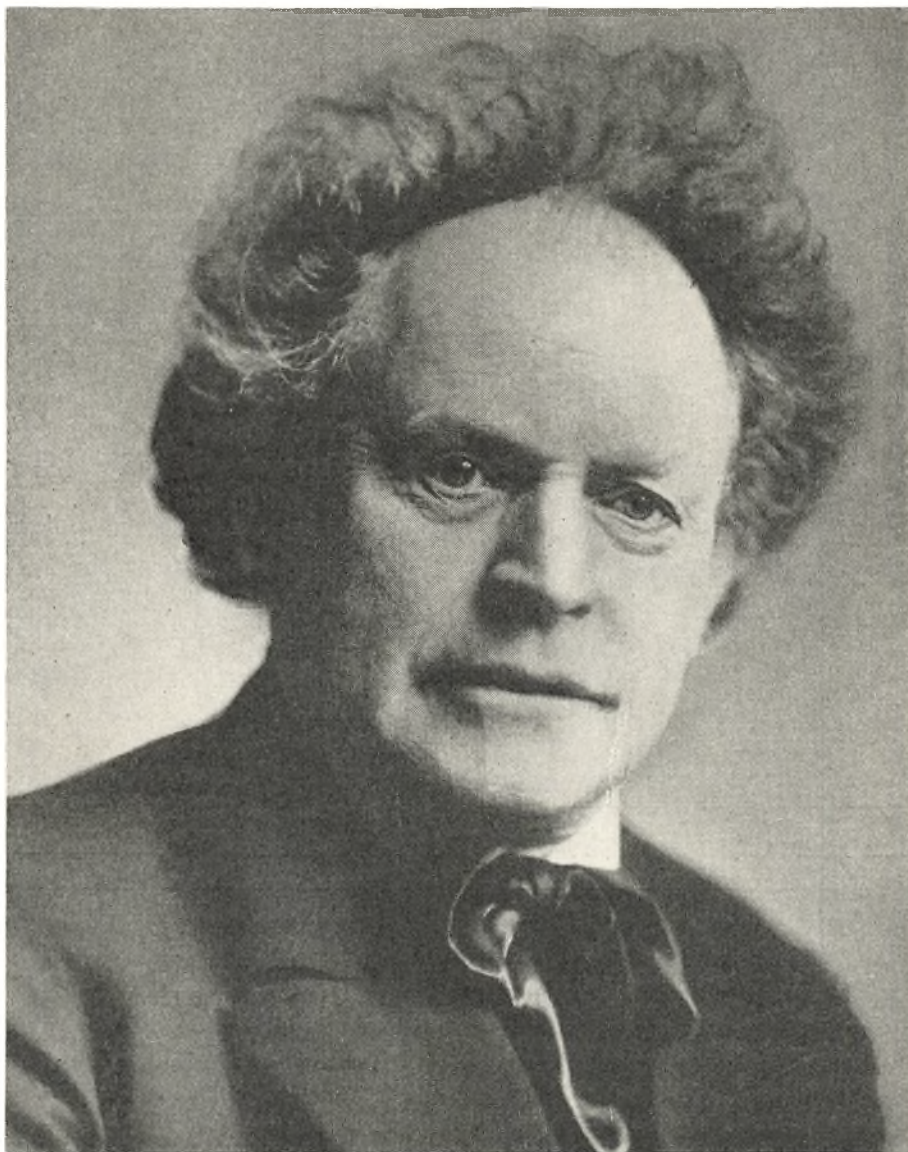
Milieuet hos Andersen Nexø er ganske det samme, som vi har mødt det de utallige Gange hos den tidligere Digterskare, men det er hans særlige Naadegave paa forunderlig Vis at beaande det trange — en Fattigmandsstue hos Andersen Nexø er et Livsens Kosmos, og ingen evner i tilsvarende Grad at genskabe i det Skabtes Kraft — tænk paa det straalende Liv der ulmer i Gamle Far Lasse, kæmper i Pelle og slæber sig til Døde i Ditte Menneskebarn. Sandelig, her frembæres Poesiens nærende Brød. Thi dette er Hemmeligheden ved Andersen Nexø's Værk: her staar vi altid først og fremmest over for en dyb digterisk Formaaen, medens de tidligere Proletarforfatteres Arbejder nok saa meget er Frugter af Agitatorernes Harme. Hine Forfattere var unge oprørte Sjæle, der i luende Had eller med bidsk Ironi lagde Samfundets Saar blot; det gjaldt fremfor alt at ryste og vække med en Realisme, der intet skyede; men dette blev ogsaa deres Skæbne som Kunstnere; for deres nutidige Læsere vædsker Saarene ganske som dengang, men vi forsones ikke; vi griber efter Menneskeligheden i Ulykken, men vi møder den knapt, thi Anklageren springer os i Struben fra hver Linie.

Heller ikke Andersen Nexø skyr Agitationen — langt fra. Ingen, selv af hans største Beundrere vil

benægte, at han her undertiden træder vildsomme Veje — ja, somme uden større Sans for Poesien betragter ham udelukkende og blot som Agitatoren og fordømmer ham for en Ivren, der gaar paa tværs af deres egne Interesser. Det er imidlertid slet ikke her Andersen Nexø's Tyngde ligger — den ligger først og fremmest i Skaberkraften og Vidden af Menneskesynet, og det er netop først, naar han begynder at agitere direkte, at der undertiden kan gaa Skaar i den ellers saa lydefri Form.

Vejen frem til at blive en af Danmarks store Digtere og en Digter, der ogsaa har haft Bud til den store Verden, har været trang og forunderlig nok, præget som den er af Vilje og Drift mod de store Maal. Den bedste Kommentar til Livsværket har Andersen Nexø selv givet gennem sine fire Bind Erindringer. Ganske som flere af de tidligere omtalte Forfattere stammer ogsaa han fra et Smaakaars-hjem. Han kom til Verden i 1869 paa Kristianshavn i Omgivelser, der nok ikke har været meget forskellige fra de Interiører, vi kender fra »Arken« i Pelle Erobreren. Kun to Aar gammel flyttede han med sine Forældre til Lægeforeningens Boliger ude ved Trianglen, hvor han skulde bo til sit ottende Aar. Allerede i denne unge Alder drages han ubarmhjertigt ind i Livets haarde Skole. Han faar Pligter over for smaa Søskende og maa bjerge sit til Hjemmets Trivsel. Omgivelserne er som taget ud af Stauns og Søderbergs Bøger. Ved Siden af bor en Delirist, der maa bindes fast til Sengen — paa den anden Side logerer en Liremand med to Driverter til Søner. Om alt dette berettes der i »Et lille Kræ«, Erindringerens første Bind. Den store Forandring sker, da Familien flytter til Bornholm og slaar sig ned i Neksø. Ogsaa her bliver Vilkaarene svære nok. I dette stillestaaende Samfund med dets skrappe sociale Lagdeling synes der ikke naturlig Plads for en Tilflytterfamilie af den Andersen Nexø'ske Slags. Yderligere vanskelig bliver Stillingen gennem Faderens besværlige Sind og hans ulykkelige Hang til Værtshuslivet — Drukkenskabens Plage er et tilbagevendende Motiv hos Andersen Nexø. Og dog synes alt at lysne, da Faderen en Periode retter sig, bygger Hus og bliver Jordejer — Tegnet for Bornholmeren paa social Værdighed. De skønneste Minde fra denne Tid er dog Livet som Vogterdreng, hvor Andersen Nexø inderligt lever sig sammen med Naturen og Dyrene i en fortryllende beskrevet Harmoni. Med Konfirmationen slutter dette frie Liv, og den samme Begivenhed sætter Punktum paa »Under aaben Himmel«, Erindringerens andet Bind.

Det er en lille forknytt Konfirmand, der i det indledende Kapitel til »For Lud og koldt Vand« er paa Vandring til Pladsen som Tjenestdreng paa en stor Gaard i Povlsker, og det er et temmelig uhyggeligt Indblik i Udnyttelsen af mindreaarig Arbejdskraft, der oprulles i Beskrivelsen af det et-aarige Ophold paa dette Arbejdssted. Selv vil Andersen Nexø dog

Martin Andersen Nexø.

vide, at det nok mindre er ond Vilje hos Husbonden end Sæd og Skik, der lader 14—15 aarige Smaapurke forslæbe sig i en Arbejdsdag, der varer fra Klokken halv fire om Morgenen til otte Aften; naturligvis holder han ikke hertil, han søger bort og kommer i Tjeneste hos en retskaffen Bonde, men bliver endelig klar over, at Landmand — det vil han ikke være. Saa vender han sig da til Haandværket, tinger sig i Skomagerlære, og paa ny oplever vi Pelles Læretid paa Skomagerværkstedet nu blot afklædt de digteriske Biomstændigheder men i øvrigt med Bi beholdelse af en Tone, der er fuldt saa poetisk. Samtidig bliver Andersen Nexø sig sin Hunger efter Viden og Læsning stedse mere bevidst. Lykkelige Omstændigheder sætter ham i Forbindelse med Højskolekredse, og da Læretiden er endt, naar han frem til et inderligt attraaet Maal — han bliver Elev paa Askov Højskole.

»Vejs Ende«, Erindringernes sidste Bind, slutfører Andersen Nexø's aandelige Udvikling gennem Beret-

ningen om Askovtiden, Arbejdet som Lærer ved en Friskole i Odense, Beskrivelsen af en Sygdom der bogstavelig talt fører ham til Dødens Port, endelig en paafølgende Rejse til Syden, indtil det Øjeblik kommer, da hans første Bog gives Offentligheden i Hænde.

Hermed mener Andersen Nexø at have givet sine Læsere sin Aands og sin Tids Forudsætninger; Dømmen over hans digteriske Værd overlader han til sit Publikum. — Vil man efter dette forvente et regelret Forfatterskab kun holdt inden for proletariske Domæner, da maa man et Øjeblik erindre den Skæbne, der i Almindelighed er unge debuterende Forfatters. De skatter gennemgaaende alle i Begyndelsen til en herskende Modelitteratur, som de først maa skrive sig løs fra, forinden de med deres fulde Kraft og Modenhed kan tage de Tumblepladser i Besiddelse, der helt formaar at frigøre deres specielle Evner. Andersen Nexø skrev imellem 1899 og 1902 tre større Romaner, der alle helt tilhører det døen-

de Aarhundredes Imitationslitteratur. »Det bødes der for —« fra 1899 er en Bog, der svælger i Ibsen Effekter og krasse naturalistiske Numre. Motivet er dét om Fædrenes Synder, der ogsaa hjem søger Sønerne — man aner Tonen fra »Gengangere«. I »En Moder« fra 1900 varieres Trekantmotivet med en ganske raffineret fin-de-siècle Effekt ved at lade baade Moder og Datter slaas om den samme forsumpede Person, og endelig noterer vi i »Dryss« fra 1902 en chokerende Studie i Skæbnens tilfældige Spil — Naturalisme og Darwinisme tilsat en Portion privat Weltschmerz. Alt dette er ikke den rigtige Andersen Nexø.

Af ham faar vi derimod en Fornemmelse i »Lotte-risvensken«, Hovednovellen i »Skygger« fra 1898, den Bog hvormed han debuterede. Denne fortrinlige Novelle, som han efter eget Udsagn skrev om syv Gange, inden han fandt den tilfredsstillende, er hans første vægtige Arbejde inden for Proletardigtningen. Fra denne Novelle og til Fortællingen om »Familien Frank« (1901) gaar der en lige Linie. I »Familien Frank« er vi i de vante Omgivelser. Det er Beretningen om en fordrunken Skrædder, hans galsindede Madam og Sønnen, der i disse Omgivelser faar udviklet de uheldigste Egenskaber; men Tonen adskiller sig fra hvad vi er vant til; der blomstrer her en oplivende bidsk Humor. Den endelige Frigørelse fra alt fremmed markeres i de Rejsekitser fra Spanien, der samledes under Titlen: »Soldage« (1903). Her skriver Andersen Nexø helt ud fra egen Kunnen og Viden — fra nu af har han fundet sin Form.

Det er derfor en fuldt rustet Forfatter, der bryder igennem med Mesterværket »Pelle Erobreren«, som kom i fire Bind mellem 1906 og 1910.

Vi har tidligere haft Lejlighed til at komme ind paa dette Hovedværk i vor Litteratur, og der er god Grund til endnu engang at understrege, hvori det adskiller sig fra alle Genrens øvrige Præstationer. Det er først og fremmest gennem den poetiske Kraft, der behersker dette vældige Maleri, og dernæst gennem den ganske nye Betragtning af Proletaren som Sejrsmand — som det Samfundets Salt, der skal bringe Fornyelsen og Retfærdigheden gennem et Overskud af bunden Godhed og Livskraft, der hidtil har ligget ubenyttet hen. Derfor bevidner vi i denne Bog Vandringen opad; Pelle overvinder al den Usselhed og Elendighed, vi har læst os til Døde i hos alle de tidligere Forfattere, hans stærke, sunde Hænder griber selv fat i Skæbnens Tøjler og tvin-

ger sin Klasse ind i Opdriften og Sollyset. Dette er Bogens bærende Idé.

For saa vidt ligger »Ditte Menneskebarn« den klassiske Retning nærmere. »Ditte Menneskebarn«, Andersen Nexøs andet Hovedværk, udkom i fem Dele mellem 1917 og 1921. Naar vi siger, den ligger den klassiske Retning nærmere, maa det kun forstaaes ud fra Bogens handlingsmæssige Bevægelse. Som det sikkert er største Parten af Læserne bekendt, beretter Bogen om et Proletarpigebarns Opvækst og Ungdom indtil det Øjeblik, hun udaset og forslidt efter haabløse Kampe mod Fattigdommen og Fornedrelsen dør kun 25 Aar gammel. Navnlig Bogens seneste Partier, der anbringer os i al tænkelig københavnsk Elendighed, fremkalder Erindringer om alt det vi tidligere har oplevet af sviende Nød. Men ogsaa her træder Kunstneren Andersen Nexø imellem; Elendighedens Kaabe bliver gennemsigtig, og Poesien aander omkring dette rige Menneskebarn, der uden at trættes øser ud af sit Hjertes Overflod, indtil hun selv segner i Kulden og Ødet. Dumpt aner vi Forsoningen for al denne forødtte Hjertevarme, da Arbejderhærene vandrer igennem Gaderne til de fjerne Toner af Socialistmarchen. I een Forstand er Bogen et Modstykke til »Pelle Erobreren«, for saa vidt som Sigtet her ikke gælder Magten og Indflydelsen i Samfundet — i Livssynet derimod mødes disse to Størværker: Proletaren er Samfundets Livskilde, der under alle, selv de haabløseste, Omstændigheder sejrer i Kraft af sin Menneskelighed.

Efter disse to Hovedarbejder har Andersen Nexø endnu skrevet den store Roman: »Midt i en Jærntid —« (1929), der blandt andet er interessant ved at klarlægge hans Syn paa Forholdet mellem Arbejderbevægelsen og den Grundtvigianisme, han selv havde lært at kende gennem Højskolelivet, hvorom han i sine Erindringer beretter saa smukt sympatisk og dog saa stærkt kritisk. Endelig har han for ganske nylig yderligere uddybet sit Syn paa den proletariske Bevægelse i Romanen om »Morten hin røde«, der sammen med talrige Noveller og Beretninger fra Rejser i Sovjetunionen er Udtryk for den fuldt modne Kunstner og søgende Humanist, som vaagent prøver at vinde Viden om Retfærdigheden og det menneskelige Rigdom, ihvor det saa end gror. Denne senere Del af hans Produktion falder imidlertid uden for den Epoke, som først og fremmest har været Emnet for dette Essay, og disse Værker yder, deres fremragende Egenskaber til Trods, intet egentligt nyt til det Billede af den ældre Arbejder- og Storstadsdigtning, som har været disse Liniers Maal.

MOGENS HAUGSTED

KØBENHAVNS OPDAGELSE I LYRIKKEN

Af Professor EJNAR THOMSEN

Det Kapitel af moderne dansk Litteratur, som her skal søges opridset i grove Træk og fremfor alt illustreret med Eksempler, spænder kun over en halv Snes Aar; det begynder omtrent samtidig med den første Verdenskrig, og allerede i 1925 fremstiller en af dets Hovedpersoner det som et relativt afsluttet Stykke Historie. Hans Redegørelse har paa én Gang Karakter af Selvbiografi og kritisk Analyse; den kom i Tidsskriftet »Tilskueren«, men er nylig med Rette blevet placeret som Ouverture til *Tom Kristensens* værdifulde Artikel- og Kroniksamling »Mellem Krigene« (1946). Under Titlen »Den unge Lyrik og dens Krise« har det holdbareste Talent inden for vore saakaldte »Ekspressionister« her givet lødige Bidrag til Forstaaelse af den Skribentgruppe, hvis poetiske Ungdomsbedrifter ganske dominerede Femaaret 1916—21, og hvis vægtigste Navne foruden ham selv var følgende: *Hans Hartvig Seedorff Pedersen* (f. 1892), *Emil Bønnelycke* (f. 1893, samme Aar som Tom Kristensen), *Fredrik Nygaard* (f. 1897) og *Otto Gelsted* (f. 1888).

Om sidstnævnte nogensinde rigtig har følt sig hjemme i det nys opregnede Selskab, turde være tvivlsomt; men som Kritiker og Kunstfilosof syntes han en Tid lang at være Retningens teoretiske Bannerfører (jfr. hans lille Bog »Ekspressionisme«, 1919, samt hans Redaktion af Tidsskriftet »Klingen«), og under alle Omstændigheder har han Æren af at have forfattet Skolens Gravskrift, Digtet »Reklameskibet«. Det kan forekomme baade negativt og bagvendt her at indlede med denne Dommedagsvision; alligevel skal det voves, da Gelsteds lille Mesterstykke ogsaa rangerer højt som rent *litterær* Kritik. Det findes i Samlingen »Jomfru Gloriant« (1923) og lyder i sin Helhed saaledes:

Skibet stævner ind
i den skumrende Havn.
Megafonen brøler en Hilsen til Byen,
de elektriske Projektører
kaster deres femfligede Straale
lige til Vejrs som en Komethale
og tegner med Ildskrift paa Skyerne:

KØB EN FORDBIL

Og nu er Skibet
en eneste funklende Illumination,
Flyverne beskyder det med bengalske Bomber,
Skorstenen, der har Form som en Tuborgflaske,
og de bemalede Sider med deres kæmpemæssige Figurer og Bogstaver, som en fantastisk Camouflage,
Kodakpigen, Johnnie Walker o. s. v.

veksler i blendende Farver,
der spejler sig i Søen,
saa Skibet ligger snart i en grøn Afgrund,
snart i en Ild af gule, spillende Luer,
snart i en Bloddam.

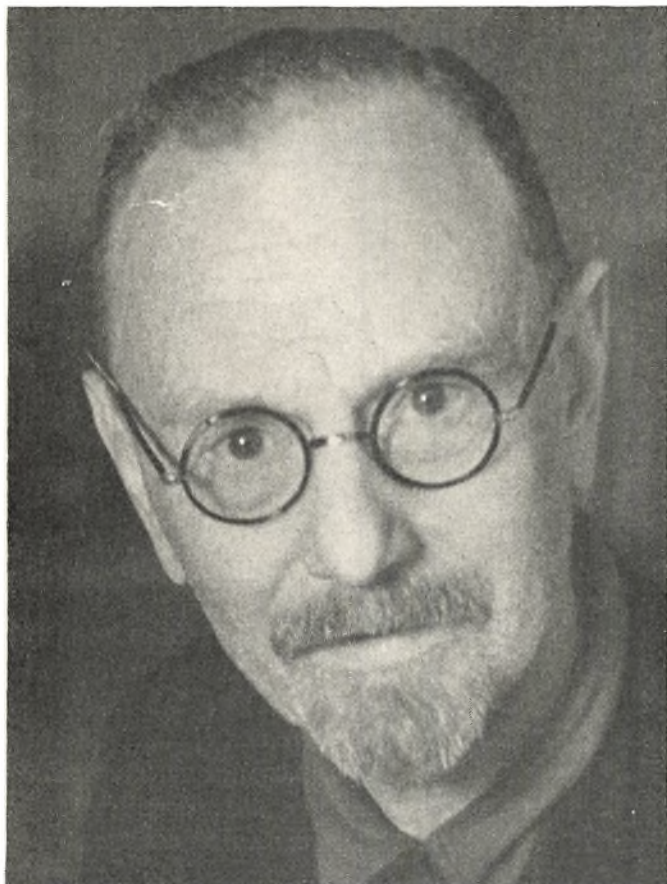
Og hvad findes ikke om Bord?
Her er Udstillinger af Billed- og Kogekunst,
fransk Køkken og Kubisme og kemisk Madlavning,
her er den sociale Udstilling, der viser Samfundet i
Længdesnit,
fra Proletaren, der ædes op af Lus i en Skarnkasse,
til Millionærens Luksus-WC.

Her er kosmetiske Kliniker og Selvmordskontorer,
hvor fortvivlede Mennesker kan søge Hjælp mod Erlæg-
gelse af et passende Vederlag,
her forevises det nyeste Tricks paa Lægekunstens Om-
raade,
Mænd og Kvinder, der forvandles til hinanden,
her er selve Skibet med alt, hvad der hører sig til,
Tennishaller og Svømmebassiner og Kirken og Avis-
trykkeriet,
(hvis Blad bringer hele Biblen som Føljeton),
her er Kæmpegyroskopet,
der med sine 180.000 Omdrejninger i Minuttet
ophæver enhver Slingring
og sikrer Passagererne mod Søsøge!

Og her er endelig Passagererne —
alle, der staar i Offentlighedens og Sensationens Tegn!
Den 136-aarige Olding fra Volhynien,
der var med Napoleon i Moskva,
det 6-aarige Skakgeni Sammi Meyer fra Polen,
og de sammenvoksede Tvillinger,
hvoraf den levende bærer den anden omvendt paa sin
Isse,
saa de visne Arme og Ben
hænger ned om hans Hoved,
som en pragtfuld Fjerbusk.
Saa naturligvis et passende Udvalg
af Verdenskrigens fallerede Regenter og Berømtheder —
plus mellem Besætningen og Køkkenpersonalet
de uundgaelige russiske Storfyrster
og wienske Operadivaer.

Og paa første Plads
Filmens Stjerner,
Helten fra det vilde Vesten
(med Odolsmil),
Verdenskomikeren
(med Odolsmil)
og Solskinspigen
(Odolsmil).

Men inde i Havnen
siddet en Mand i et Skur
foran et Bord med Urskiver og Maskiner.
Han har en Shagpipe i Munden

Otto Gelsted.

og ser ud som en almindelig blond dansk Student.
Han venter paa det Øjeblik,
da Skibet er over det rette Felt.
Saa trykker han paa en Knap.
Det er ingen Ild fra Himlen, han venter,
nej, han selv rejser Ilden fra Afgrunden.
Og midt i den populære Shimmy:
»Ryst mig, til jeg revner,
mens en Ildmand skræver frem paa Reklameskibet
og forkynder en ny Sandhed for Menneskeslægten:

OMA ER BEDST

lyder et Brag —

I sin førnævnte Artikel er Tom Kristensen tilbøjelig til at anse »Reklameskibet« for den første bevidste Reaktion fra »Ekspressionisterne« selv mod deres hovedløse Forslugenhed paa Stof, mod deres ukritiske Livsglæde, mod deres Walt Whitman'ske »Alt er smukt«-Æstetik. Og hans Dom over den Bevægelse, i hvis Flyvesus han har haft sin egen Digterstart, ligger ikke Gelsteds fjernt. Han tilstaar, at hverken den artistiske Livsanskuelse eller det altfavnende Skønhedsbegreb kunde holde. »At indrømme at alt var skønt var det samme som at staa vaabenløs.« En konsekvent Videreførelse af det Whitman'ske Program maatte føre ud i Dadaisme. Tom Kristensen minder i denne Sammenhæng om et Digt i sin Debutbog »Fribytterdrømme« (1920); det hedder »Landet Atlantis« og er helt igennem inspireret af den russiske Revolution:

Skøn som en sønderskudt Banegaard er
vor Ungdom, vor Kraft, vore vilde Idéer,
skøn som Revolverens isgrønne Stjerne,
der fødes i Nuet med smældende Véer
paa Ruden i Revolutionens
skingrende Glasklangers-Caféer.

Kampen skal vindes med rustent Gevær,
Gardinstænger, Daggertter, Brosten i Blokke.
Sejren skal fejres med grelle Fanfærer
paa Blikgrammofoner og Mælkemands Klokke,
og Messingtrompeter skal høres
suppende kalde og lokke.

Baalene kaster uroligt et Skær
af Brand og af Blod imod Huse og Skure.
Blikdaaser blinker med Laagene krænget,
Avisstumper klæbes af Blæsten mod Mure.
En Kniv bliver hvæset mod Sporvogns-
Skinnersnes staaalblanke Fure.

Saadan er Længselens Land, Atlantis,
hvor alle harmoniske Fordomme svigter.
Farverne sprænges, og Formerne sprænges,
og Skønheden skabes af grelle Konflikter.
I Chaos jeg løfter min Bøsse
mod Skønhedens Stjerne og sigter.

Anno 1925 vil Tom Kristensen ikke længer vedstaa en saadan Skønhedsdyrkelse, lige saa lidt som han vil være trofast mod Sammenligningen »saa skøn som et meningsløst Ord«; ogsaa mange af Retningens *Eksperimenter* staar han nemlig køligt over for nu. Alt i alt finder han det meget rimeligt, at den voldsomme lyriske Højrøstethed, der brød frem omved 1916, hurtigt er forstummet; Pausen betegner han som en lydløs aandelig Eksplosion og skelner bag Røgen mange Ruiner. Et og andet af Gruppens positive Arbejde erkender han dog vil blive staaende. Og hertil henfører han utvivlsomt en stor Del af Digtene med københavnske Motiver. Paa dette Omraade brød »Ekspressionisterne« nye Baner, og det er i det væsentlige den Side af deres Virksomhed, som her skal omtales.

Skal man tro Tom Kristensen, skyldtes det nærmest en Tilfældighed, at de opdagede Hovedstaden som poetisk Stof:

Jeg kan her tale med paa Bønnelyckes og egne Vegne. Jeg ved, at jeg selv den Gang (1911—1913) skrev slemme Naturdigte De var uhyggelige. Bønnelycke skrev en Digtsamling, hver Gang jeg skrev en uregelmæssig Sonnet; men han var ogsaa mere praktisk, han tog et Billedværk over Bergensbanen og skrev Digte til alle Billederne, Bjærgene, Stationerne, Tunnellerne. Digtene var fantastiske og meget, meget dunkle. Naar vi derimod »levede«, var vi enten inde paa det forbudte Jærnbaneterritorium for at studere Lokomotivlanternernes Lyseffekter og drille Portørerne, eller vi prøvede paa at spille Billard efter hjemmelavede Regler paa Beværtningerne omkring Enghaveplads, eller vi kørte i Sporvogn fra den ene Endestation til den anden, 10 Øre. Men det var en tilfældig Bemærkning fra nuværende Professor *Frilhof Brandt*, der blev Skyld i Omvæltningen. Han kunde ikke begribe, at vi ikke skrev om København, og det kunde vi pludselig heller ikke.

Et af de første Forsøg i denne nye Linje skal have været Emil Bønnelyckes Prosafragment »Fattigdommens Rigdom«, der siden blev trykt i »Asfaltens Sange« (1918). Det skildrer en Spadseretur gennem nogle københavnske Hovedstrøg; en særlig Forkærlighed har Digteren for Vesterbro. Med ublaseret Appetit tilegner han sig alt, hvad han sanser: Gader, Huse, Sporvogne, Cykler, Mennesker; undertiden fortaber han sig i associationsrige Ræsonnementer, men oftest erobrer han Ting og Mennesker i hastige Glimt, altid veloplagt og modtagelig. En lille Prøve af Prosafragmentet »Raadhuspladsen«:

Jeg vil aldrig glemme denne velsignede Dag. Navnet Sommer har skrevet sig i Uforgængelighed i mit Hjerte, i et stedsegrønt Minde om Dagenes Dejlighed. Hvordan skal jeg gøre dem til mine? Jeg lovpriser i ekstatisk Vanvid dette Centrum for København, Raadhuspladsen, en Højsommerdag i Juli, hvor Hotellernes Markiser raaer festligt hvide i Solen, hvor den kære Asfalt er blank af Trafik, Luften ceylonblaa, og Pigerne hvide fra Sko til Skærmhatten. Elskelige, elskelige. Raadhustaarnet glimter gyldent, Sporvognene vaager overfyldte over Trafikens Skønhed, Travlhedens Helligdom. Cyklerne, o Cyklerne synger, ringer, melodisk, yndefuldt og fint. Dagen kimer sin Larm sødt ind i mit Øre, Sommerdagen, Farverne, Livet.

I Metroplets Midte, i Verdensstaden Københavns Centrum Raadhuspladsen vil jeg hensynsløst imod min Skæbne lade Timerne bringe mig Rækker af Glæder, af smaa, myldrende Oplevelser. Færdslen, Malstrømmen skal være den brusende Flod, hvori jeg bader mig i stum og ydmyg Henrykkelse.

Jeg runder Pladsen fra Vestervoldgades Fliser, sluger Sidste Nyt fra Krigsskuepladserne og Ufredens og Forfærdelighedens Verden, studerer Fotografierne i Pressens Vinduer. Kejser Wilhelm i Col del Rosso paa den italienske Front. Engelske Flyvemaskiner i Start. Amerikanernes Indtog paa Piccadilly. Møde i Ungarns Deputeretkammer. Jeg gaar videre, møder de forkyndende Avis-sælgere, til hvem jeg beslutter at skrive en Tropsang, en Opsang, en virkelig skøn Tekst til Grund for deres Raaben, som jeg synes mangler Fashed, Farve, Ungdom og Klang. De tjener Aktuelitetens hellige Sag! De propaganderer for Øjeblikket, af hvilket alting afhænger. Nuet. Det, som *er*. Dets Pris! Jeg lytter til det hvide Døgns disharmonisk bankende Hjerte. Sidste Nyt fra i Dag. Østrig sulter. Irlænderne gør Revolution! ...

Jeg baner mig Vej gennem Menneskemyllderet, spejdende efter Mennesker, jeg slet ikke kender, sammenlignende Ansigterne, studerende Gangen hos en ung Pige, som pludselig kommer imod mig. Jeg genser jublende Anledningen til at falde i Forbavselse over den menneskelige Skabning. Gud hjælpe mig, hvor hendes Fod er et Mesterværk, som i dristig Ynde forraader Skaberens kolossale Følelse for Linjerne, Kærlighed til Fodens Idé. Det er Edens forklædte Eva i musegraa Spadseredragt, Tyllshat, hvid Ræv, sølvfarvede Raasilkestrømper og Ruskindssko, hun er skabt i Dag, i denne Time, i dette Mødets søde Øjeblik, hvor hun ligesom springer ud i min Bevidsthed — en ung og bøjelig, blidt susende Sølv-poppel. ...

Man kan i Dag undre sig over, at saadanne Prosa-skitser for smaa 30 Aar siden kunde vække betydelig Opsigt. Stilistisk er en Prøve som den anførte jo ikke synderlig myndig og næppe nok videre original;

Tom Kristensen.

Bunden i den er saa gennemtrukket af Whitman og Johannes V. Jensen, at man fristes til at stemple den som Efterklang, og det er ikke tit, at en overraskende personlig Sansning eller et Indfald af virkelig Aand liver op i den noget forcerede Livshenrykkelses Ensformighed. Dertil kommer en beundrende Selviagttagelse, der kan nærme sig til Krukeri, og lejlighedsvis en Atmosfære af Similidannelse, som giver Læseren Flovhedsfornemmelser paa Forfatterens Vegne og ligger saa langt som vel muligt fra ægte Primitivitet.

Ikke mindst med »Asfaltens Sange« i Erindring forstaar man meget vel, at Bønnelyckes Talent ret snart gik i Opløsning formedelst Mangel paa Disciplin. Men hvor stærkt og frodigt det oprindelig var, det faar man først et Indtryk af gennem hans Ungdomsvers. Der er i hans tidligste Digtsamlinger — lige fra Debut'en »Ild og Ungdom« (1917) til og med »Københavnske Poesier« (1927) — saa overdaadigt livssprudlende Stykker, at man alene paa Grundlag af dem tør forudsige ham et langt Liv i dansk Litteratur som andet og mere end et tidsbestemt Fænomen. Højdepunkter er »Festerne« (1918), »Buer og Staal« (1919) og »Gadens Legende« (1920).

Anslaget i »Festerne« er karakteristisk for Glædesmentaliteten, hvis Forhold til Tidsbaggrunden (den første Verdenskrig) er ret sammensat: dels vel at se som et ikke helt naturligt Forsøg paa Glemsel, dels vel at opfatte som en særdeles naturlig For-

Emil Bønnelycke.

højelse af Livsfølelsen under Indtryk af Krigens Dødsknug; endelig maa man ikke glemme, hvad »Gullaschaarene« med deres Pengestrøm betød: de gav det neutrale Danmark ydre Betingelser for en Livsform, der — i det mindste overfladisk set — modsvarer de nye Lyrikeres henrykte Livsbekræftelse, og det flunkende nye Pengearistokratis Forsøg paa social Selvhævdelse medførte et Kultursnobberi, som stimulerede Bogmarkedet. Der arrangeredes eksperimentelle Oplæsninger med Revolverskud og grønne Projektørlys, og man sparede ikke paa Reklame for de unge lyriske Talenter.

Hvorom alting er, synger Bønnelycke:

O, skønne Liv, jeg spørger ikke mere,
er denne Morgen, som mit Øje sér, et Syn,
en Frugt af festlig vildt at fantasére,
at føle Flammer i sig selv og Lyn?
O, denne Dag skal vide, at jeg ikke vakler
i Grunden paa, hvorfor jeg selv er til,
at Festen barnligt i mit Hjerte fakler —,
og Hjertet spiller Glædens dybe Spil.

O, skønne Dag, taksigende jeg drager
hver Duft og Farve, som du ejer, nænsomt ind,
og aander, mens jeg angrer mine Klager —,
en Sødme, som bedøver Blik og Sind —,
en Storm af naadigt Lys, af vild og kærlig Varme,
en duftfyldt Dønning fra et Blomsterdyb —,
et Favntag af ulegemlige Arme ...
der naár og elsker ømt det mindste Kryb.

Og ikke mindst i de specielt københavnske Digte udformes denne Lykkefølelse yderligere, saaledes i et Digt fra Raadhushaven:

Den unge, fortryllende Dag tog mig ind til sit Hjerte
og viste mig Grupper af pludrende Unger i Gruset —,
Den aabned' mig kaldende Klokker, der højt over Huset
gjorde en blaanende Luftning af syngende Rytmer beruset.

Da sank der en Hymne fra Byens larmende Hjerte
dybt i mit Blod med en Tone, der altid vil dirre,
saalænge mit Hjerte skal slaa, og mit Øje skal stirre —.
Saalænge det syngende Malm i mig selv kan rustne og irre ...

O, disse Klokker er Byens larmende Lyde
samlet af klangfulde Slag i én eneste Stemme ...
Hjertet, hvor altid min Hjemløshed føler sig hjemme —,
Stedet, der strømmer af Byens fjernt brusende Stemme.

Undertiden maa alle Byens Herligheder tjene som Folie for den Elskedes Skønhed («Paa Købmagergade»). Men denne Opsætning (der jo genkalder mange Traditioner) er Undtagelsen. I Almindelighed henrykker Byen ham i Kraft af sig selv. Paa Vesterbrogade beruses han af Foraarsblæstens Leg med Markiserne, af Cykel- og Butiksklokker, af Bilerne Virak: »blaa Røg og Benzin«, og han føler sig »ny som Kastanjernes Blade« og vil slænge sin Sjæl i Gaden. Ejendommeligt virker her Selvgenkendelsesmomentet i Oplevelsen af det larmende Liv:

Jeg elsker »Osborne« og en Kiosk midt i Vrmlen
og Whiskyreklamer, »King George«, og Likører.
Jeg elsker det Kaos, der raaber mod Himlen
af Biler og Vogne og Kuske, Chauffører —.
Jeg finder en Smerte, en Uro deri.
Jeg kender mig selv i dens Disharmoni;
thi synger min Sjæl som den skingrende Dag.
blomstrer dog stille et Foraar bag —.

En saadan Strofe rummer den Smule Berettigelse, hvormed vor Lyrikergeneration af Femaaret 1916 —21 bærer Navnet »Ekspressionisterne«. I Sammenstødet mellem Stof og Kunstner kan man betone de to Parters Indflydelse forskelligt. Naturalismen og Impressionismen (Indtrykskunsten) lægger Vægten paa Stoffet og indskrænker (ifølge det konsekvente Program, om end ikke altid i Praksis) Kunstnerpersonlighedens Funktion til et Minimum: Virkelighedsgengivelse er Maalet. Ekspressionismen (Udtrykskunsten) understreger (i sin Teori og ofte ogsaa i sin Praksis) Kunstnerindividualitetens Dominans ved Mødet mellem Stof og Kunstner; egentlig er Stoffet kun Anledningen for Kunstneren til at udtrykke, hvad der bor i ham selv — det er *hans* Bevidsthed, der fylder og farver Tingene, ikke omvendt. Saa diametralt modsat det ekspressionistiske Princip end kan synes at være det impressionistiske, krydser de dog ofte hinanden, saa at Impressionisten lejlighedsvis udløser sit Selv og Ekspressionisten gør sig til den ydre Virkeligheds Tjener. Men trods al desorienterende Sammenblanding bestaar den teore-

tiske Modsætning. Og i hvert Fald naar Bønnelycke ligefrem identificerer sig med Tingene, viser han sig som ægte Ekspressionist; i de følgende Strofer er det afgørende jo ikke hans Indlevelse i et Fortovs Væsen, men tværtimod hans personlige Besjæling af Fortovet:

Jeg er et Fortov, der beder din unge Fod, o Pige,
kærtegnende at træde min Flises haarde Kind.
Jeg beder dine blaa Øjnes Blik, vær ikke blind;
men tænk engang den Tanke, at Stenen har et Sind. —

Jeg er en Elsker af Foraar og beder Ungdom komme
myldrende og synge, at det snart vil blive Maj.
Da vil Solen blinke og bløde i mit Beg —,
og i Træerne vil løves en Verden paa min Vej.

Allerede i »Festerne« spores bag den ekstatiske Tilbedelse af Larmen og Farten en Længsel mod den passive Drøm, den stille Hvile:

Den stormende Færd og den støjende Færd,
Hastværksaarhundredets hjemløse Hær.
En Dag er I døende Lykken lykkeligt nær ..

Fra og med 1919 begynder Bønnelycke at søge hen mod en fastere, mere pointeret Form, ogsaa i sine Hovedstadsdigte. Men da deres dybeste Idé jo er det kaotiskes Herlighed, kolliderer hans Stræben mod Disciplin med selve Centrum i hans Motiver; i Stedet for at naa til en kunstnerisk Selvtugt i sin Tilbedelse af Kaos netop ved at rendyrke det kaotiske forsøger han det umulige: at lovbinde Kaos. Det er et Vidnesbyrd om hans Talents Styrke, at han selv i sine Forvildelser — bl. a. repræsenteret af Afdelingen »Københavnersonetter« i »Buer og Staal« — kan skabe magtfulde Detailler, ogsaa naar Helhedsgrebet glipper. I et Digt som »Brolæggere« ser man et Talent i begyndende Opløsning; men endnu er Talentet modstandsdygtigt:

O, pragtfuld, Proletar, din Næves Tag!
Den Arm, som løftet til et drøjt, atletisk Slag
er som en Drøm af Linjers nøgne Kraft og Liv,
der gør en Digtters Værktøj til en Dolk, en Kniv ...

der skræller Lyden af en Sten i Lag — —,
og ætser i en rytmisk Drøm den grelle Dag —.
Den føres af en Haand, der sælsom og naiv
holder i sig selv en trodsig Sum af Liv ...

O, denne raa og nøgne Muskelpragt!
Den er en blottet, sund, barbarisk Magt,
der blodkarsynger ved hvert Hammerslag

saa selv en Sten maa skringe med et Brag —.
En skinger Hymne til den stærke Dag ...
O, Proletar, din podex-skønne Pragt!

I »Gadens Legende« sporer man atter og atter en heftig Vilje til at indfange Gadens inderste Væsen i Visioner og Formler, der spænder over alle Tider. Det er svært at afgøre, om det er Bønnelyckes sjælelige Erfaringer eller slet og ret hans Kunstform, som

Fredrik Nygaard.

her har glippet; men i hvert Fald er det gennemgaaende ikke lykkedes ham at fylde de legendepektiviske Digte med det smittende intense Øjebliksliv, som spiller i nogle af de ovenfor citerede Vers, og de bedste Numre i »Gadens Legende« er faktisk Ting, der peger bort fra Bogens Titel og forholder sig til ældre Stadiers Bundethed til Nuet.

Det ligger nær at forbinde Bønnelyckes Famlen i de to sidstnævnte Samlinger med psykiske Anlæg, som i hans Forfatterskabs seneste Faser er kommet til Udtryk i hans religiøse Lyrik, »Lovsang til Døden« (1939) og »Kristussonetter« (1940), hvori hans Begavelse efter manges Mening har faaet en Renæssance. —

Et spinklere Talent, som efterhaanden er blevet fastere administreret end Bønnelyckes, træffer vi hos *Fredrik Nygaard*, der allerede som attenaarig Gymnasiast udsendte sin første Digtsamling (1915), og omved 1920 havde placeret sig i den nye Digtergruppe. Hans Københavns-Digte, som vi her holder os til, viser sammen med hans Rejsepoesi en Bøjning hen mod Idyllen, og de bedste af dem har desuden en egen musikalsk Umiddelbarhed; det gælder ogsaa hans saakaldte frie »Prosadigte«, f. Eks. »Amager-torv«:

Grønne Grene.
Og Gæslinger.
Hyacinter.
Og Paaskeliiljer.
Konvaller.

Grønne Grene.
Tulipaner.
Og Paaskeliljer.
Violer — —

Amagertorv!

Du er Oasen i Ørkenen.
Kvæg da den byblege Bymand.

O,
Amagertorv!

Slyng landglade Farver
mildt om hans travle Ligtorn.

Et Digt som dette peger frem mod den Vekseldrift mellem By og Land, som man hurtigt bemærker blot ved en Gennembladning af hans forskellige Samlinger, og som i hvert Fald én Gang, nemlig i »Opbrud«, er blevet repræsenteret inden for ét lille Digts Rammer.

Dette er Sangen om Kylie, min Hytte og mig selv.
Om Raadhuspladsen, Nordbanen og Verden.

Jeg er led ved dit smukke Ansigt, Kylie,
og dine blanke Øjne, som lyver om en Sjæl.

Sikkert og uafvendeligt
havde du ført mig til haabløse Ørkner
og forladt mig som en tudende Idiot,
var ikke en vis Stædighed,
en pludselig Klarsynethed
og et almægtigt Raseri
paakommet mig ved Raadhuspladsens Kiosk
Lørdag Aften d. 3. April Kl. 8.45.

Jeg bestiger Linje 1.

Paa Vejen hjem ser jeg i et Syn
min hedenske Hytte ved Tisvilde Hegn,
og næste Morgen vugger jeg
i Toget op til Huset.
— — —

Jeg vil op og smadre Døren op for Solen,
jeg vil op og kløve Brænde,
tænde vældigt Baal paa Pejlsen,
høre dette Syd af Is,
som smelter,
jeg vil bøje mig i Ydmyghed for Ilden.

Saa følger en videre Udmaling af primitivt Hytteliv — lige til et Ophold med »min glade Pibe« paa et landligt Das. Og der sluttes:

Jeg vil gaa i Hi.
Jeg vil kalde paa den gode Nat,
som ikke lyser,
jeg vil sove *Vinteren* ud af Sjælen.

Og en skønne Aften glider jeg,
bidt af Foraarsblæst og Saltvand,
med afladet Nervesæt,
imod min smukke By.

Glad og frygtløs
vil jeg hilse
Nordbanens nøde Lanterner.

Nygaard kan, ligesom Bønnelycke, digte om Byens Støj og den hvirvlende Trafik; men ofte udtrykt og endnu oftere anet er hans Længsel mod Landets Stillehed. Ikke desto mindre har han skabt en ram og ægte centralkøbenhavnsk Atmosfære i Digtet »Henry—!«:

Henry er et Drengenavn,
farvet graat af Gaden,
Gaarden, Retiraden.
Henry er et Slagsbrornavn,
skaaret til at skingre
som et Pift i Fingre.

Henry er et Krigerhyl.
Alle gæve Dreng
holder Tonen længe.
Henry er et Sabelnavn,
slebet til at suse
mellem høje Huse.

Henry er et Elskernavn.
Men dets Skønhed fatter
ene Flisens Datter.
Henry er et Hjerte-Navn.
Stille maa hun rødme
ved dets vilde Sødme.

Henry er et Samlingsbrøl
i den dybe Gade,
paa en Barrikade.
Henry er et Purpurkrig,
oplagt til at hvine
om en Guillotine —!

I et godt lille Udvalg af Fredrik Nygaards Poesier, udgivet 1935 af Otto Gelsted, savner man et Digt fra Samlingen »Undervejs« (1927), nemlig »Hymne«, hvori bl. a. disse Vers:

O, denne By med Maager, Baade, Koner,
Amagertorv i skære Foraarstoner!
Købmagergade: Ind i alle Sanser
— og ud med Sveden under Frakkens Panser!

Se Cykelbudene i speed om Hjørnet,
tre ældre Damer holdes op — fortørnet!
Det er som Dagen har en indre Svingen,
— som kimedede det fint fra selve Tingen.

Det er som Dagen har en egen Dybde,
som laa der et Archaia gemt i Blaaet.
Hvad du kun sløret drømmer om at gøre
— det har du i den samme Stund formaaet!

Og Digtet slutter med en Aftenstemning:

Se Himmelhavet fik nye Toner ...
Saftspændte strækker sig sorte Kroner
imod det lila, det lyse, lette.

Hvor Solsortfløjtet kan alt fortætte!
Bag Fredriksberg staar den linde Lyd,
en gammel diset, vemodig Fryd.

En Sang om Døden, en Sang om Sommer,
mens Larmen synker og Stillehed kommer
og Himlen aabner sig imod Syd ...

I dette Digt har Fredrik Nygaard smukt og selvfølgeligt forenet menneskelig Modning med Troskab mod sin »ekspressionistiske« Ungdom. —

Ud fra det her valgte særkøbenhavnske Synspunkt kan den formsikreste Kunstner inden for den omhandlede Lyrikergruppe, *Hans Hartvig Seedorff Pedersen*, kun omtales i Forbigaaende. Først og fremmest i Kraft af sine Viser er han blevet den af Flokken, hvis Toner er naaet længst ud, og til hans Popularitet har det vel ogsaa bidraget, at han — i Modsætning til sine Fæller — har været bevidst forankret i en poetisk Tradition, der rækker tilbage til Guldalderen, ja maaske helt tilbage til Bording. Der er intet formelt Oprør i Seedorff. Og netop som Traditionalist har han kunnet naa et Formens Mesterskab, som vel aldrig er overgaaet inden for dansk Lyrik. Men hans Tilskud til Københavns-Digtningen er kun ringe. Det maa være nok at nævne Digtet »De stille Kanaler«, hvis klassisk strenge Form for øvrigt meddeler det en vis abstrakt Karakter og i Grunden giver det topografisk Gyldighed ogsaa andetsteds end i København. En Række Navne paa fortidige — mest bacchantiske — Aander viser dog tydeligt, at det er de københavnske Kanaler, der besynges. Som man vil se af efterfølgende Prøve, er Seedorffs Hovedstads-poesi af en helt anden Art end Nygaards og Bønnelyckes:

Roligt forsænkt i de stille Kanaler
drømmer de falmede Aar.
Timer, der flygted med Sejl over Havet,
gemmer vi trygt som et Minde.
Se, i vort Spejl er to smilende Læbers
duggede Mærke at finde: —
her har en Elsker, som længst er begravet,
kysset sin Elskedes Haar.

Ja vi har spejlet de Dage, hvis Fjærnhed
ejer et tryllende Skær.
Bøj dig mod Spejlet: du finder en Verden,
blaa, som en Drøm af Lavendler.
Secr du den Jomfru, der sejler imod dig,
alt medens Snørlivets Bændler
strammes af smaa Amoriner, hvis Glæde
røber, Cupido er nær.

O du skal se dem, de Dage, der fulgte
Skibenes farvede Sejl.
Mildt har vi værnet de Timer, hvis Fjærnhed
sender sin Bølge tilbage ...
Vi er de Strømme, hvis rolige Flade
gemmer de bristede Dage.
Vi er de stille Kanaler.
Vi er det Flygtedes Spejl.

Langt nærmere ved Bønnelycke og Nygaard, men dog med nogle Rodtrævler i den Tradition, hvor Seedorffs Kunst har sit formelle Udspring, staar *Tom Kristensen*. I hans uforglemmelige og stadig forbausende friske Debutbog »Fribytterdrømme« (1920) er der nogle farvemættede Digte fra den københavnske Halv- og Underverden, straalende Præstationer i en moderne »poetisk Realisme« og dertil raffinerede ar-

Hans Hartvig Seedorff Pedersen.

tistiske Eksperimenter; enkelte af dem fornemmes som praktiske Illustrationer til en æstetisk Teori, men det svækker ikke deres kunstneriske Styrke: Tom Kristensen er lige saa oprindelig, som han er bevidst.

En væsentlig Side af det Sind, der bestemmer Opfattelsen i »Fribytterdrømme«, er udtrykt i Digtet »Humør«:

Jeg gør ikke meget Væsen
af de Fejler, som er smaa, —
selv de Øjne falmet graa
skal s'gu høre til de frelste. Jeg er ikke frelserkræsen.
Jeg er blot en Mand i Frakke og Humør.

En meget blufærdig Form for Bekendelse af Menneskekærlighed. Denne i en vis Forstand iskolde Kunstner, der med den sikreste Beregning vejer Maal og Midler, er fuld af menneskelig Varme; undertiden kan den grænse til Sentimentalitet i sit Udtryk, saaledes i et Digt fra en københavnsk Natrestaurant, hvor alle Indtryk er midtsamlet om den lille Piccolo:

Ak Piccolo! Gulhaaret staar du
med natblege Blikke og glaner
mod Gæsternes vinrøde Kinder,
mod Gæsternes Blod-Tulipaner,
og du er en lille Eranthis
og lyser saa gul, ung, veg,
og du er af Vinterens Gække
og lyser saa hvid, skær, bleg.

Dette Digt, »Aften«, afslutter en Trilogi, hvis to første Numre, »Morgen« og »Middag«, er knyttet til henholdsvis Mælkedrengen og Kioskdrengen. Den første bruger Digteren vistnok delvis til Billede paa sig selv som kunstnerisk Banebryder og Vækker:

Mælkedreng! Du ejed Gydens
kyniske og hundske Frækhed
parret med den aabne Gades
asfalt-lette, raske Kækhed,
og du trængte ind i Søvnens
lune lysegraa Kvartér
som et Sendebud fra Travlhed,
som en Dagens Pionér.

Men der er vel ogsaa noget af Digteren i den næbbede Kioskdreng, »hvis Hjerne i Middagen funkler«, og som vrikkende joller af Sted paa sin Cykel, »en Skygge mod Solens Façade«.

Skyggen var hastig og flimred paa Baggrund
af spraglede Skilte i gult og i blaat,
Skilte saa røde som Dannebrog's Flagbund,
Skilte saa røde som Kød, der er raat,
Skilte i gult som en mat Citron,
Skilte i bladgrønt og Skilte i okker,
Skilte som Ferskner og Skilte som Lax
og Skilte som bare Pokker.

Saa var der Flammer af grelle Plakater,
der blafred fra Søjl, fra Rækværk og Hus.
Farver og Former fra Vildskabens Krater
skummed om Drengen i spraglede Sus:
Laxrøde Kvinder, som dumper i grønt!
Solgule Heste, som græsser Zinnober!
Kærlighed set i et Flaskeskaar,
og Flaner i lakrøde Rober!

Sammenligner man Strofer som disse med tilsvarende af Bønnelycke, ser man, hvor Tom Kristensen forholder sig tilsyneladende objektivt til sit Stof. Men des mere værd at mærke er det, at han i Aabningsdigtet til sin Debutbog aflægger en Slags ekspressionistisk Bekendelse:

Er en Fribytter ikke en Skaber,
der kæntrer med sjæleblank Ro
for atter at støbe sig Syner
med lysere, farverig Tro,
for atter med voldsomme Hænder
af skabende Evne krummet
at slynge sin indre Verden
med dens Flammehjul ud i Rummet?

»Fribytterdrømme« slutter med et Spadseredigt, hvis afgørende Situation falder i et københavnsk Forstadskvarter paa Grænsen mellem Nat og Morgen:

Rød vaagnet Stenen, og hvid vaagnet Kalken
i den chaotiske Nybygningsmur.
Genlyden hopped metallisk fra Kældren
opad mod Kvisten paa Vægterens Tur.

Opad mod Morgenens mælkede Himmel
peged de talrige Lægter og Spær,
som stod den Rør, Lansnéernes Vrimmel,
væbnet med Stænger, med Spyd og med Sværd.

Landet laa aabent, og Larmen laa vaagen,
Vejen laa badet i morgenkarsk Sol.
Over os hvævede Broen sin Bue,
staalfast og høj, som et Sejrens Symbol.
Timen før Larmen og Timen, før Stormen
atter skal hvirvle og svinge os rundt,
gav os dog Føling med Evighedsformen.
Fatted vi den i et enkelt Sekund?

Det skulde være længe, før Tom Kristensen som Digter fortsatte den Antydning, der er givet i disse sidste Linjer. Men i Digtsamlingen »Mirakler« (1922) falder det ganske naturligt, at han slutter sit prægtige Digt »Lirekassen« med et religiøst Symbol: Lirekassens Billedskilt med sine grelle Farver opfattes som et Alterbillede, og selve Instrumentet bliver til et Baggaardsalter, »rejst for Dans og Vals og Vrik«. Der er selvfølgelig Humor i dette Symbol og Humor i Forherligelsen af den Smag, som Lirekassen imødekommer, men det er en Humor af varmeste Tone. Og det er ikke den ringeste Hemmelighed ved Tom Kristensen, at han trods al sin udsøgte Artisme er forelsket — og det slet ikke ulykkeligt — i Kunst og Kunstnydelse paa det allerprimitiveste Stadium. Hans Altersammenligning er derfor sidst af alt en Blasfemi. Digtet om »Lirekassen« er en københavnsk Baggaardssalme i verdslig Visestil til Livsglædens Pris.

Men det maa derfor ikke glemmes, at Tom Kristensen som Københavnerdigter ogsaa har fundet den bitre og antilyriske Tone i Hovedstadens Sprog og Psyke.

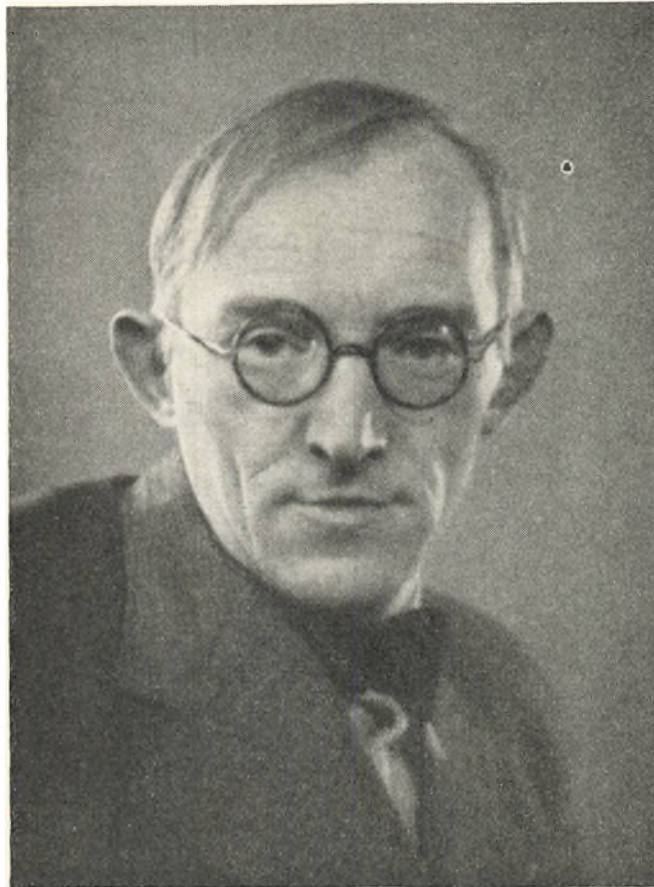
*

Maaske er det ikke helt rigtigt, naar de her behandlede Digtene er omtalt som en Gruppe; navnlig Seedorff har vel aldrig været nær forbundet med de andre, og de er nu for længst gaaet hver sin Vej. Men i deres Frembrud virkede de — i det mindste de tre af dem — som en Slags Enhed. En af deres sikreste Erobringer var Nutidens indre København, der hidtil — med ganske faa Undtagelser — havde været ubesunget. Staar *de* i Gæld til Hovedstaden, har de betalt godt af paa den.

Andre Sider af deres Produktion kan være lige saa eller mere vigtige. Afgrænsningen er sket under Hensyn til den her behandlede københavnske Emnekreds.

EJNAR THOMSEN

Foruden til de i Artiklen omtalte Arbejder henvises til: Ernst Frandsen: Aargangen, der maatte snuble i Starten. 1943. Regin Højberg-Pedersen: Tom Kristensen. Hakon Stangerup: Den unge Litteratur (S. 9—36). 1928. Henning Kehler: Poeter og Pedanter (S. 129—37). 1932. Carl Gad: Omkring Kulturkrisen. 1929.

Harald Herdal.

YNGRE KØBENHAVNSK ARBEJDERDIGTNING

Af Magister HELGA VANG LAURIDSEN

Arene efter den første Verdenskrig var i økonomisk Henseende ingen gunstig Periode for den danske Arbejderklasse. Den voldsomme Stigning i Prisniveauet i Sammenligning med Førkrigstidens gik i første Række ud over de fattigste Befolkningsslag, fordi Arbejdslønnene ikke kunde sættes op i samme Tempo, og inden man havde naaet at faa Udviklingen ind i et mere stabilt Leje, begyndte allerede hen mod Slutningen af Tyverne Verdenskrisens Virkninger at gøre sig gældende, med Arbejdsløshed og deraf følgende endnu større Vanskeligheder ved at faa rimelige Lønkrav sat igennem. Alligevel lykkes det netop i denne Tid at udbygge et solidt Grundlag for en selvstændig Arbejderkultur. Indførelsen af 8-Timersdagen aabnede Muligheder for en mere aktiv Udnyttelse af Fritiden, og baade inden for og uden for Organisationerne blev der drevet en intensiv Oplysningsvirksomhed, samtidig med

at Socialdemokratiets voksende politiske Magt styrkede Arbejdernes sociale Selvfølelse.

Det skulde dog endnu vare nogen Tid, inden Nyorienteringen gav sig Udtryk i Litteraturen. Førkrigstidens Proletardigtning havde kun i meget ringe Grad haft nogen Tilknytning til den praktiske Arbejderbevægelse — Andersen Nexø's Forfatterskab er den store Undtagelse — og i den umiddelbare Efterkrigstid fortsættes der hovedsagelig i de gamle Spor. De faa Bøger fra Tyvernes Begyndelse med Motiver fra Storbyens Arbejdermilieu er skrevet af Forfattere med en udpræget borgerligt-individualistisk Opfattelse og gennemgaaende af ringe litterær Værdi. *Vilhelm Bergstrøm* fortæller i »En haard Negl« (1921) en psykologisk ganske vederhæftig Historie om en Proletardreng, der efter en trist Barndom hos skiftende Plejeforældre ved Hjælp af Fiduser og en medfødt Førretningsbegavelse svinger sig op til Stor-

Vilhelm Bergström.

bygherre og en sikker økonomisk Position. Bogen er underholdende og ret velskrevet, men uden dybere menneskeligt eller socialt Perspektiv. Det samme gælder »Magasinpigen« (1922), om en Ekspeditrice, som efter mange Trængsler ender med at blive gift med Chefen. *Aage Brodersen* har større Ambitioner, men hans bedste Roman »Frandsen« (1923), om en hæderlig Arbejder, der under en »daarlig Kammerat«s Indflydelse gaar menneskeligt til Grunde, efter at hans af Fabrikdirektøren forførte Kone har begaaet Selvmord, skæmmes af en sentimental og moraliserende Tone; de politiske Synspunkter, som indirekte kommer til Orde i den, er yderst reaktionære. Både Bergström og Brodersen giver i deres Bøger realistiske Billeder af Livet i Københavns »graa Kvarterer«, men de er set udefra; det er de personlige Skæbner, ikke Milieuet eller Klassen, som interesserer. Den sociale Roman er endnu ikke rigtig kommet paa Mode.

Det kom den derimod senere hen i Tiaaret, hvor ogsaa den borgerlige Litteratur under Paavirkning af den almindelige økonomiske og kulturelle Krisetilstand mere og mere gaar over til at beskæftige sig med Samfundsproblemer. Den dominerende Figur i Tredivernes borgerlige Romaner er »den lille Mand«, ikke som Individ men som Type, den anonyme Kontorius eller Handelsrejsende, som den fortvivlede Eksistenskamp ikke levner Tid til at give sig af

med andet, end hvad der ligger inden for den allersnævreste Horisont.

I disse Bøger — f. Eks. Leck Fischers — glider Smaaaborger- og Arbejdermilieu ofte umærkeligt over i hinanden; men ved Siden af begynder der nu at vokse en egentlig Arbejderdigtning frem, skrevet af Folk, som selv kommer fra Arbejderklassen og kender Milieuet indefra. Arbejderne begynder at manifestere sig som kulturbærende Klasse, der selv kan producere deres »Brugsforfattere« — ikke blot Naturgenier som Andersen Nexø. Den mest begavede af det første Kuld er *Harald Herdal*.

Herdals Romaner er paa en Maade en Fortsættelse af de brutale Skildringer fra Københavns Underverden, som vi allerede har Eksempler paa fra Aarhundredets Begyndelse. Men de har en ny, mere nøgtern og haard Tone; der er intet hverken pittoresk eller demonstrativt chokerende ved den Virkelighed, de afslører. De forfærder ikke ved Hjælp af voldsomme Effekter, men ved den Selvfølgelighed, hvormed de nøgne Kendsgerninger fremstilles. Ogsaa Stilen er ny: monoton, graa, næsten bevidst frastødende, uendelige Rækker af kort afsnuppede, klangløse Sætninger. Selve Formen er et Led i den sociale Agitation, Elendigheden skal ikke gøres æstetisk tiltalende.

Herdal henter for det meste sit Stof fra de københavnske Arbejderkvarterer i den indre By, paa

Nils Nilsson.

Ludvig Søndergaard.

Nørrebro og Vesterbro — den grimme og triste Ramme om triste og forkvaklede Tilværelser. Der er stærk Propaganda i hans Bøger, men Metoden er gennemgaaende den negative: at paavise Skævhederne, Manglerne og Uretfærdighederne i det moderne Samfund; Midlerne til at bøde paa dem tales der ikke meget om. Herdal har ikke Andersen Nexøs Kampmod, han er mere illusionsløs og bitter.

Hans bedste Roman fra Trediverne »Man skal jo leve« er en Skildring af Dagliglivet i et saneringsmodent Hus i Borgergadekvarteret, en Række løsrevne Situationer uden videre forbindende Handling. Der ligger en trykkende Atmosfære af Haabløshed og sløv Resignation over Menneskene i denne Fattiggade, de er hæmmede og afstumpede i deres Livsyringer af den daglige Kamp for Udkommet. Oprøret mod den Nedværdigelse af den menneskelige Tilværelse, som Fattigdommen — og især Fattigdommen i Storbyen — fører med sig, er den drivende Kraft i Herdals Forfatterskab. Hvorledes han har følt den paa sit eget Kød, beskriver han i de to stærkt selvbiografiske Romaner »Den første Verden« (1936) og »Mens vi blir voksne« (1937) (senere omskrevet i endnu mere direkte Erindringsform i »Barndom«, 1944, og »De unge Aar«, 1945), hvor man ogsaa finder et andet Hovedtema hos ham: Barnets og den halv voksnes Kvaler med at finde sig til Rette i en

Verden, hvor de primitive Instinkter undertrykkes af en konventionel Moral, og hvor de ydre Kaar sætter snævre Grænser for Selvudfoldelsen. Frem for alt har han beskæftiget sig med Ungdommens Vanskeligheder ved at komme ud af det med de seksuelle Problemer, mest konsekvent i den mærkelige Bog »Løg« (1935), hvor han i en Række sideordnede Kapitler følger syv unge Menneskers Levnedsløb fra Barndommen op gennem Puberteten til den voksne Alder. Romanen har, om ikke litterær, saa stor dokumentarisk Værdi ved sin realistiske Redegørelse for Storbyungdommens Levevilkaar.

Det er først og fremmest de sociale Problemer, som optager Herdal i hans Romanforfatterskabs første Periode. Den samtidige praktiske Arbejderpolitik viser han ikke megen Interesse for, og til det socialdemokratiske Parti har han i alt Fald ingen Tillid. Op igennem Trediverne uddybedes Modsætningerne mellem de to Arbejderpartier, og da den værste Kriseperiode i Tiaarets Begyndelse var overstaet, traadte Kampen for Gennemførelsen af Arbejdernes økonomiske Krav i Baggrunden for den politiske Meningskamp om Taktikken. Udviklingen kan følges i Herdals seneste Romaner »En Egn af Landet« (1939) og »Tusmørke« (1943), der former sig henholdsvis som et Angreb paa og et Generalopgør med det borgerliggjorte Socialdemokratiske Metoder og Mænd — samme Tema, som Andersen Nexø behand-

ler i den 1945 udgivne Fortsættelse til Pelle Erobrerens Historie, »Morten hin Røde«.

Som Lyriker viser Harald Herdal andre Sider af sit Væsen end dem, der kommer frem i hans Prosabøger. Han har ganske vist skrevet mange Digte med socialt og politisk Indhold og Tendens, især i de to centrale Samlinger fra Trediverne »Nøgne Digte« og »Mennesket«, hvor han gennemspiller nogle af Temaerne fra sine Romaner i en mere personlig Form, men uden disses Tone af indeklemt Forbitrelse. Det er som om den bundne Form frigør ham og lader ham faa Udløb for sine Følelser. Hans Erindringsdigte om Barndommen i den trange Gade tyder paa, at han trods alt kender Menneskesindets Kraft til at udfolde sig selv under haarde ydre Betingelser. I de mindste Ting har han fundet Næring for sin Naturfølelse og sin Fantasi:

Paa Plankeværkets Solskinsplet
sad Fluerne og dovned hen;
en Sommerfugl blev set engang,
men den fløj hastigt bort igen.

Og af den tynde, sure Jord
kom efter Regn Regnormen op,
ens for, ens bag, et Fabeldyr
med rødlig, ringet Slangekrop.

De personlige og alment-lyriske Motiver er efterhaanden kommet til at dominere over den revolutionære Agitation i Herdals Digte, uden at han derfor paa nogen Maade har svigtet sin Linie. Hans fine Naturpoesi fra de senere Aar kan ogsaa til en vis Grad ses i Sammenhæng med hans sociale Forudsætninger. De har bevaret et Præg af Baggaardsbarnets stadig nye Forundring og Glæde over Mødet med »den rigtige Natur«. Men i een Henseende adskiller hans Lyrik sig afgørende fra hans Prosaforfatterskab: Som Poet er han Skønhedsdyrker, Formkunstner, med Tiden mere og mere traditionsbunden, næsten klassisk i sin Stil.

I Modsætning til Herdal er den indvandrede Svensker *Nils Nilsson* en typisk Repræsentant for den nye Tids socialdemokratiske Arbejderkultur, solidarisk med Partiet til det sidste. Han er ingen selvstændig kunstnerisk Begavelse, men en solid Skribent med et vist haandværksmæssigt Tag paa at komponere en Roman. I sin Debutbog »Mellem mørke Mure« (1931) gaar han løs paa Tidens mest brændende Spørgsmaal: Arbejdsløshedsproblemet, i Historien om en ung Arbejder, som lokkes ind til Byen af Rygterne om de høje Lønninger, men ikke kan faa fat i andet end tilfældige Smaa-job; han synker efterhaanden længere og længere ned ad den sociale Rangstige og ender som en fordrunken Vagabond. Det mest interessante ved Bogen er Beskrivelsen af, hvorledes Hovedpersonens Klassebevidsthed gradvis vækkes under Sammenstødet med det borgerlige

Samfund. Skellet mellem borgerlig Kultur og socialistisk Kultur trækkes meget skarpt op, og Fremstillingen er stærkt agitationspræget. Nils Nilsson diskuterer intelligent, men han evner ikke at formidle sin Tendens kunstnerisk. — Hans mest ærgerrige Arbejde »Dokken« (1933) er et Forsøg paa at give en Skildring af Livet paa en storindustriell Arbejdsplads, med dens smaa daglige Konflikter mellem Arbejdere og Arbejdsledere og den store tilgrundliggende Konflikt mellem Arbejderne og hele den kapitalistiske Samfundsordning. Ogsaa her er det karakteristiske den Vægt, der lægges paa Kulturproblemet; Kampen føres paa to Fronter, dels udad mod det borgerlige Samfund, dels indad, mod Arbejdernes egen Træghed og Tendens til at blive stikkende i en borgerlig Forestillingsverden.

Nils Nilssons Bøger er paalidelige Dokumenter fra en afgørende Periode i den socialdemokratiske Arbejderbevægelses Historie i Danmark. Udviklingen fra den aktive Kampholdning ved Tredivernes Begyndelse til det senere mere stilfærdige Arbejde paa at fastholde og udbygge de vundne Resultater, med Front mod en ny revolutionær Bevægelse, kan iagttages i hans sidste Roman »Dagen og Vejen« (1943), en jævn og nærmest idyllisk Beretning om en københavnsk Arbejderfamilies daglige Glæder og Sorger.

Det er et betegnende Træk, at Idyllen saaledes efterhaanden vinder Indpas, ogsaa i Arbejderdigtningen. Der er blevet Tid tilovers til at beskæftige sig med andet end Eksistenskampen, Tid til at dyrke Følelser og give sig af med Æstetik. Endnu mere udpræget end hos Nils Nilsson kommer dette til Udtryk hos *Ludvig Søndergaard*. Hans Debut- og Præmiebog »Kun en Æske Tændstikker«, fra 1942, er nok en solid kollektiv Roman om Arbejdet paa en Fabrik, men uden iøjnefaldende Propaganda og med en egen Følsomhed i Menneskeskildringen. Det følelsesbetonede, næsten sentimentale, kommer endnu stærkere frem i hans anden Roman »Helsilke« (1943), bygget over Barndomserindringer fra et fattigt Hjem i en københavnsk Kælderlejlighed. Bogen er en Hyldelse til Moderen, som kæmper en heroisk Kamp for at holde sammen paa Hjemmet og samtidig gøre det festligt for Børnene. Den er paa mange Maader baade diletantisk og naiv, men Søndergaard har ægte poetisk Sans og en original sproglig Begavelse.

Uden for de egentlige Arbejderdigteres Kreds har den unge Forfatterinde *Tove Ditlevsen* i sin selvbiografiske Roman »Barndommens Gade« (1943) fortalt om et Proletarbarns Opvækst i Istedgadekvarteret. Historien er den samme som i Herdals Bøger, men er her givet i lyrisk Fortolkning og med et rigere menneskeligt Indhold.

Tendensen til at give en rent kunstnerisk Udformning af Motiver, som skulde synes oplagte til Udfoldelse af social Indignation, viser sig tydeligt i en ejendommelig Debutroman fra 1940, *Eigil Jensens* »Hør, var der ikke en som lo?«. Det er en tilsyne-

Tove Ditlevsen.

Eigil Jensen.

ladende selvbiografisk Beretning om en ung arbejdsløs, som hutler sig gennem Tilværelsen med den daglige Stillen til Kontrol paa »Socialen« som eneste faste Holdepunkt. Han sulter og fryser paa sit elendige, iskolde Hummer, og dog faar han noget ud af Livet: han møder Kærligheden og skuffes af den, men først og fremmest møder han noget, som hæver ham over den usle Dagligdag og lærer ham at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt: den store Digtning, hvis fortryllende Verden han indvies i ved et tilfældigt Besøg paa et Lejebibliotek. Ved Bogens Slutning er den fortællende Hovedperson godt paa Vej til i borgerlig Forstand at gaa fuldstændig i Hundene, men den Moral, han uddrager af Historien, er ikke tragisk, snarere galgenhumoristisk. Han indser, at det hele er een stor Komædie, og ler selv ad den. Eigil Jensen er ingen færdig Forfatter, hans Stil, som aabenbart er paavirket af Knut Hamsuns, men med en stærkere Dragning mod det humoristiske, kan af og til virke baade manieret og anstrengt, men hans første Roman bærer Vidne om et oprindeligt og frodigt digterisk Talent.

Den Del af Mellemlørigtidens danske Arbejderdigtning, som henter sine Motiver fra Hovedstaden, er ikke repræsentativ for det Niveau, som denne Litteratur har naaet i Løbet af de sidste tyve Aar. Mange af Periodens bedste »sociale« Forfattere kommer fra Provinsen eller fra Landet og har taget deres Emner fra et Milieu, de fra Barndommen er fortrolige med. De har skabt en Række Værker, som baade med Hensyn til den kunstneriske Lødighed og Analysens Dybde staar over Gennemsnittet af Københavnerromanerne. Den betydeligste blandt dem er Hans Kirk, som skriver ud fra en bevidst marxistisk Opfattelse af Samfundsudviklingens Love og samtidig er alle de andre overlegen i kunstnerisk Skaberkraft. Men selv om ingen af de her behandlede Forfattere — heller ikke Herdal — naar op paa Siden af ham, har de fleste af dem Interesse ikke alene ved det Stof, de bringer, eller ved deres litterære Indsats, men ogsaa som Udtryk for Tendenser i Tiden. Og i alle Tilfælde har de paa værdifuld Maade bidraget til at fuldstændiggøre det moderne Københavnsbillede.

HELGA VANG LAURIDSEN

OTTO RUNG

Af Magister MOGENS KNUDSEN

Otto Rung har haft en ret ejendommelig litterær Skæbne. Han ligesom skød Ham, da han be fandt sig paa Midten af sin Bane. Det er nær ved, at man kan knytte to forskellige Forfatterskaber til hans Navn. Allerede med sine første Bøger sikrede han sig Publikums og Kritikkens Bevaagenhed, men det er andre Kvaliteter, man priser ham for i Dag end dengang. Det er ogsaa andre Bøger. Den unge Otto Rung fremtraadte i Aarhundredets første Ti-aar som en noget kuldkær Artist, en udsøgt Stil-kunstner og raffineret Sjæleskilder, som vandt Georg Brandes' og Christian Rimestads Beundring. Det hjemlige Publikum var maaske ikke særlig mandstærkt, men til Gengæld fik han i sjælden Grad Indpas paa Bogmarkeder i det fremmede. Han blev oversat til en syv-otte forskellige Sprog, en af hans Romaner foreligger endog paa Japansk.

Det var overvejende kosmopolitisk Fortællekunst. Han søgte med Forkærlighed det fremmede og fjerne, det sjældne og sælsomme. En vis fin du siècle-Stemning forenede sig med en Art passivt beundrende Holdning over for den nye Tid, der var ved at oprinde, en Fornemmelse af »dekadent Barbari«, som det hed med et af Tidens Slagord. Sit egentlige Gennembrud fik han med *Novellecyklus'en* »Den hvide Yacht« — en yderst kunstfærdig Fortælling om en Gruppe æstetiserende Personer af forskellige Nationaliteter, der sejler rundt i den hvide Yacht som i et Drømmeskib og i deres frivillige Eksil underholder hinanden med Beretninger fra en vild og urolig Verden, som de er saa lykkelige at kunne betragte paa ophøjet Afstand. Senere fulgte blandt andre den stemningsrige »Skyggernes Tog«, der blev en Verdenssucces, den psykologiske Fortælling »Lønkamret« og den store, imperialistiske Ægypten-Roman »Den store Karavane«, der maaske er det artistisk mest imponerende af Rungs Værker.

Men Tiden er faret haardt frem mod disse Bøger. De lader sig næppe læse med større Udbytte i Dag. Den Otto Rung, man nu erindrer, er Forfatteren af de brede og indtrængende Københavnerromaner, de stærkt handlingsbevægede Noveller om de mere eller mindre gemytlige Eksistenser fra Samfundets og Lovens yderste Overdrev, samt det i sin Art enestaaende Memoireværk »Fra min Klunketid«. I disse Bøger er de bedste af hans rent artistiske Dyder bevaret: den pointerede Stil og vittige Sans for Anekdoten, den aandfulde Anvendelse af symbolske Virkemidler. Men de giver desuden et Kultur- og Samfundsbillede, der inden for sin Begrænsning er af meget stor Værdi. Skønt Otto Rung var rendyrket

Artist i sin Skrivemaade, er det alligevel som *social Forfatter*, man i Dag maa vurdere ham. Anvendt paa en Skribent af Otto Rungs kavalmæssige Støbning kan denne Benævnelse maaske virke overraskende, og hans salig Forældre vender sig sikkert i deres Grav, for i deres Hjem hørte man aldrig Ordet »social« anvendt undtagen som Førstedel af Skældsordet »Socialist«.

Hele Otto Rungs Forfatterskab kan føres tilbage til dette konservative Officershjem i Store Kongensgade i Provisorietiden. Han betegnede engang i et Interview sig selv som et udpræget Overklassebarn. Det var han nu ikke, hvis man skal tage Ordet i dets strengeste Betydning. Men han tilhørte en Embedsmands- og Militærslægt, hvor de feudale Traditioner stadig levede. Han har i »Fra min Klunketid« givet et Rids af det sociale Milieu og den historiske Situation, han voksede op i:

»Landet og endog dets borgerlige Hovedstad var endnu ikke frigjort for den Tid, da Slægter og Stamhuse raadede over Riget, og da Junkervæsenet bestemte Smag og Takt i en Række førende Saloner, der alle drejede sig rundt om et enevældigt Hof. Endnu indtil Aarhundredets Slutning sad Kronjurister, og Godsejere især, som de frit af Kongen valgte eneraadige Ministre. Det folkeligt borgerlige København med sin Nationalliberalisme og sin Aften-Thevandsdannelse fra Monrads og Kriegers, Grevinde Danners og Fru Heibergs Dage var svinget om ekstremt til Højre og ind i de gamle ridderlige Traditioner fra Enevoldshoffets Tid.

Og samtidig strakte Byen nye Fangarme ud hinsides Søerne og langt ud over Broerne med nye Hovedgader og nye Murmester-Kaserner for de altfor mange Børn, der myldrede frem fra de usle Fattighjem derude. Og videre ude fra kom nye Tilflyttere stadig, Land og Provins vandrede uhæmmet ind i den gamle kongelige Residensstad! — Men des tætere samlede de gamle Hjem for Rangspersoner og Etater sig om deres Traditioner fra den feudale Hoftid.«

Den unge Otto Rung fremtraadte som en noget arrogant Patriciersøn. Lige saa fjernt som hans tidlige Fortællinger med deres udsøgte Drivhuspsykologi stod den samtidige folkelige Hjemstavnlitteratur, der var Tidens nye litterære Gevinst, lige saa fremmed stod han selv den demokratiske Periode, der begyndte efter Systemskiftet. Han gav i en af sine første Romaner »Sidste Kamp« 1902 en Skildring af denne Brydningstid, hvor Sympatien udelukkende var lagt hos det adelige Søkendepar, der kæmper

Otto Rung.

fortvivlet for at holde sig oppe i den Overklasse, de fra Fødslen tilhører, og som nu staar for Fald.

Men Otto Rung blev ingen Reaktionær. Han forstod at følge med Tiden og drage Lære af Udviklingens Gang. Man kan ikke sige, at han svigtede sin Klasse, men han kom til at se den og dens Skæbne i en historisk Belysning. Og det viste sig, som Tiden gik, at han frigjorde værdifulde Reserver af Humor og Menneskelighed. Mens han i sine første Bøger væsentlig leverede Studier i Overklassens Sjæleliv, opererede han senere med et alsidigt Kendskab til de forskellige Befolkningslag, ogsaa de brede og bramfri.

Mens hans Aand strejfede om paa de store Have og svælgede i artistisk Kosmopolisme, havde han nemlig støt passet sin civile Dont i Hverdagens København, og han ydede sit bedste, da han i større Udstrækning tog det Stof op, som laa lige for Haanden. En Benskade, han paadrog sig som Dreng, havde spærret den militære Løbebane for ham, saa

han maatte følge den anden af Slægtens Traditioner. Han havde taget juridisk Embedseksamen og var kommet ind ved det københavnske Retsvæsen, først som Fuldmægtig ved Kriminal- og Politiretten, senere en lang Aarrække som Protokolsekretær ved Højesteret. Under denne Gerning kom han i Kontakt med et broget Milieu af Lovovertrædere, spændende fra Ekscellencen Alberti (hvis Træk skimtes i »Den lange Nat«, en Studie i en Børsspekulants Psykologi) til de zünfelige Fidusmagere fra Adelgade.

Hans Erfaringer i Retten kom først og fremmest hans Noveller til gode. I den lange Række Samlinger, der er karakteriseret ved Titler som »Skælme og Skurke«, »Rettens Sværd« og »Tyve og Røvere«, har han nedfældet sine Oplevelser fra det gamle Domhus og skabt et Galleri af brogede Personager fra Samfundets nedre Regioner. Han viser sig lige saa fortrolig med det underjordiske Aristokrati af Langfingre, der har sine Centraler i Berlin, London

og Paris, som med Dagligdagens forhutlede Smaa-svindlere. Ogsaa mindre kriminelle Eksistenser er blevet skarpt og levende aftegnet i disse Noveller, der udmærker sig ved et fremtrædende Spændingsmoment. Otto Rung var en af de første, der lærte af den amerikanske short story, især af Genrens Grundlægger Edgar Poe, som han har oversat baade Poesi og Prosa af. I Løbet af de sidste Aar er der udkommet et Par Udvalg af Otto Rungs Noveller, som indeholder Perlerne i hans Fortællekunst (f. Eks. »Dorthe Vantmagers Seng« og »Livsens Lyst«.

Novellerne er i Reglen saa stramt komponeret, at der kun bliver Plads til selve »the plot«. Sit Ry som Københavnsskildrer skylder Otto Rung i første Række sine Romaner. De betydeligste er »Paradisfuglen« 1919 og »Da Vandene sank« 1922, hvortil slutter sig den noget svagere »En Pige i to Spejle« fra 1936. I disse Bøger optages en rundelig Del af Pladsen af de grundige og forelskede Beskrivelser af det gamle København, især den indre By, Kvartererne omkring Domhuset, Slotsholmen, Nyhavn og Bredgade. Som Københavnerforfatter var Otto Rung Karl Larsens Efterfølger — ligesom han ogsaa blev det i mere haandgribelig Forstand, nemlig som Indehaver af den gamle Lejlighed ved Gammel Strand med Udsigt til Thorvaldsens Museum og Slottet. Men København var nu ikke længere Karl Larsens snævre By inden for Voldene. Otto Rung skildrer Overgangen fra den nationalliberale Residensstad til den moderne Storby, der er et Produkt af den ændrede Samfundsstruktur.

Det er ikke tilfældigt, at de tre nævnte Romaner omhandler Tiden omkring og lige efter Verdenskrigen. For Otto Rung stod den som det store Vandskel; da forsvandt de sidste Rester af den gamle herskende Klasses Magtposition. En gammel Tid var forbi, en ny havde endnu ikke taget Form efter Opløsningen. Som man ser, samme Synspunkt som en anden Embedsmandssøn, der var en Generation yngre, anlagde i Romanen »Jørgen Stein«. Men Otto Rung havde i Modsætning til Jacob Paludan saa stor en Del af sin menneskelige Vækst liggende i Tiden før 1914, at den store Omvæltning ikke ramte ham i Sjælen. Han havde resigneret paa Forhaand, derfor er der ingen personlig Smerte i hans Bøger.

»Paradisfuglen« — hans mest levende Roman — er en Fortælling om snurrige smaaborgerlige Skæbner i et Hus i den indre By, en hyggelig Lilleverden, hvis Centrum er den lille Danserinde, Flora, der vokser op i Akvariebutikkens hemmelighedsfulde Halvmørke. Men dette Milieu kontrasterer mod det ydre Sceneri: København i Gullaschtidens Heksekedel med nogle bidske Skildringer af Finanshajernes Manipulationer. Det stemte godt overens med Otto Rungs oprindelige aristokratiske Indstilling, at han kunde omfatte Smaaborgere og Indbrudstyre med Sympati, men aldrig forligte sig med Parvenu-Typen.

Det fremtræder endnu tydeligere i den næste Roman »Da Vandene sank«, hvor den bedrageriske Opkomling Andreas Pauli staar som Repræsentant for Proletaren, der i et kapitalistisk Samfund albuer sig op til Magtens Tinde og bliver svimmel af at befinde sig i det tynde Luftlag. Men i Romanen, der handler om Deflationen i Begyndelsen af Tyverne efter den kortvarige økonomiske Blomstring, har Otto Rung ogsaa taget sin egen Samfundsklasse op til kritisk Behandling. En Sammenligning mellem Hovedpersonen, Finanseksperter Holger Gudes Minder om det fornemme Barndomshjem i Amaliegade og Rungs egne Erindringer i »Fra min Klunketid« viser, at Forfatteren har skabt denne Romanskikkelse over et af sine egne Ribben. Holger Gudes Vanskeligheder ved at akklimatisere sig i en Verden, der er i Skred, forklares ud fra det Milieu, han stammer fra, og det siges med rene Ord, at »han var belastet med sin Opvæksts Tugt, den Stramhed og Stil, dens knebne Reserver«. Den adelige og militære Overklasse, Holger Gude tilhører gennem sin Fødsel, har ikke udrustet sine Arvinger med nogen Form for Ballast, som kunde hjælpe dem gennem de Omvæltningernes og Revolutionernes Aar, der forestod. Firsernes og Halvfemsernes herskende Klasser levede som Ludvig den Femtendes Hof ud fra Mottoet: »Efter os kommer Syndfloden«. Og Syndfloden udeblev ikke, Vandene steg allerede i Aarene omkring Aarhundredskiftet, og Krigens Malstrøm fejede de sidste Rester af den gamle aristokratiske Kultur bort. Holger Gude er en af de faa af sin Klasse, som bjerger sig frelst igennem, uden at blive opslugt af Børsjobberiets Strømhvirvler, og det er symbolsk, at han som Noah i sin Ark har Bopæl i en gammel Bark, der ligger fortøjet ved Nyhavn. Bogens Titel henviser til Haabet om, at Syndflodens Vande nu igen begynder at synke, de usunde Konjunkturers Tid er forbi, saa det er muligt for de overlevende fra Holger Gudes Klasse at indrette sig en ny Tilværelse under de ændrede Vilkaar.

Der gaar en direkte Linie fra denne Roman til Otto Rungs sidste Bog, hans Erindringer, saaledes at forstaa, at »Fra min Klunketid« giver Forudsætningerne for den Samfundsklasses »decline and fall«, hvis Slutfase er skildret i Romanerne fra Verdenskrigens Aar. Rent stilistisk staar Bogen næppe Maal med hans bedste Romaner og Noveller, men den hævder sig som et af de interessanteste kultur- og samfundshistoriske Dokumenter, der har set Dagens Lys i den sidste Menneskealder. Den har sin særlige Værdi, netop fordi det hører til Sjældenhederne at se den sociale Udvikling kommenteret ud fra den tabende Parts Synsvinkel. Otto Rungs Erindringer fortæller paa sin Vis lige saa meget om det moderne Danmarks Opstaaen som »En Stridsmand« og »Pelle Erobreren«. Det er maaske ingen Tilfældighed, at Otto Rung og Martin Andersen Nexø var forbundet i et aarelangt Venskab.

Han udvikler aandfuldt Klunketidens Symbolik. Hvad var det, alle disse Klunker og Frynser skulde dække? Maaske havde man paa Fornemmelsen, at der var Lyde udefra, som skulde døves, haarde Kanter fra en fremmed og ukendt Omverden, der skulde afrundes og belægges med Polstre og med Filt. »Maaske var det blot et Modtræk, fordi man anede, at den virkelige Verden uden for ens Hjem var haard og raa og ond, — omend blot for de andre i Vognmagergade-Kvarteret eller i Baggaderne paa Christianshavn. Og der kom man jo meget sjældent. Men man vidste inderst inde, at derude var alt ikke, som det i Grunden burde være. En svag, knap mærkelig Kuling piblede ind gennem Nøglehullet. Man syntes jo nok, det trak en Smule, og saa hængte man nye Portiører op og hækledede lidt flere Klunker rundt om Divanbordets Tæpper imod al den fæle Fodkulde, der kom ind, — fra Nørrebro derude! —

Og det gaar ikke an at sige, at denne Anelse af Træk var nogen som helst Art ond Samvittighed, der meldte sig og forlangte den hele sociale Status revideret. Saavidt var man endnu ikke naaet.«

Man forsøgte krampagtigt at holde Stand mod en stadig mere paatrængende Virkelighed, indtil Virkeligheden en Dag ikke lod sig holde ude længere, og Trækken gennem Nøglehullet blev til en hujende Blæst, der rev Klunker og Frynser med sig i Farten.

Otto Rung skildrer hele denne nu forsvundne Verden med en forklarlig Sympati for de menneskeligt værdifulde Egenskaber, der naturligvis blev udvist her som alle andre Steder, men han lægger ikke Skjul paa, at de egentlige Fremskridtomkring Aarhundredskiftet foregik i helt andre sociale Lag, der indtil disse sene Aar havde levet nøjsomt og forfrossent i Skyggen af den finere Portion.

Bogen slutter med Processen mod Alberti, som Otto Rung havde Lejlighed til at følge paa nærmeste Hold, da det var ham, der førte de ti tykke Protokoller, som blev optaget. Han anser (næppe helt med Rette) denne Begivenhed for et Skæringspunkt i Tidsalderens hele kulturelle Evolution: »Alberti-Affæren var det første Skrald, der varslede om, at en historisk Epoke var forbi. Et Skred var blevet til en Lavine! Det var nu ude med alle de nøgne Omsvøb. Den polstrede Tale og de frynsede Ords forlorent idylliske Periode var forbi. — Den sidste Struktur af den gamle regulære og redeligt opbyggede Stil laa blottet, nu da Klunketiden var endeligt forbi.«

Vil man have Otto Rung som Kulturskildrer i en Nøddeskal, skal man læse den blændende lille Afhandling »Københavnsk Selskabsliv omkring Aarhundredskiftet«, han skrev til Samleværket »Danmark i Fest og Glæde«. I kunstnerisk Henseende er den egentlig betydeligere end »Fra min Klunketid«, og hvor underligt det end lyder, gør den et mere personligt Indtryk end Erindringsbogen, der er ret karig med private Oplysninger. Her begiver han sig endnu en Gang paa Jagt efter den svundne Tid, som Efterslægten ved Hjælp af hans Bøger stadig vil være i Stand til at skimte gennem de europæiske Kriges og Revolutioners Røgslør. Han slutter sin Fremstilling af denne allerede fjerne og uvirkelige Tid med en kærlig og dog haard Dom: »Med 1914 lukkes endeligt for en Tidsalder, da i hvert Fald Inderkred-

sens Liv var en Idyl, — et snurrigt og tilpas uskyldigt Eventyr, — saa borgerligt og ægte Dansk, som digtet af H. C. Andersen.

Og skal Tidens Gravtale holdes, vil den blive:

Hin Slægt var redelig, men selvopfyldt — og den regnede forkert!«

MOGENS KNUDSEN

Otto Rung ved Skrivebordet.

DEN JØDISKE KØBENHAVNERLITTERATUR

Af Magister I. C. LAURITZEN

I Aaret 1906 foretog den unge Litteraturhistoriker Christian Rimestad en Enquete blandt sin Samtids danske Forfattere. De mundtlige og skriftlige Besvarelser, han modtog, offentliggjorde han i den interessante lille Bog, »Digtere i Forhør«. Det første af de Spørgsmaal, Rimestad stillede Tidens Skribenter, begyndte saaledes: »Mener De, at det Anarki, som for Tiden hersker i vor Litteratur, er til dens Gavn ...?«

Det er sandsynligt, at den kategoriske Karakteristik af Tidens Litteratur, der rummes i dette Spørgsmaal, bør tilskrives den endnu umodne Litteraturskolelsers ungdommelige Utaalmodighed. Man aner skjult bag Formuleringen den unge Historikers Ærgrelse over Tingenes kaotiske Tilstand. Han kunde ønske sig Linier og Retninger, bærende Ideer, Skoler og -ismer, egnede til at tilfredsstille Ungdommens Behov for Afklaring og Syntese. I Stedet fandt han Anarki, Kaos, diffus Individualisme. Men mon ikke dette til enhver Tid vil være det umiddelbare — og maaske noget nedslaaende — Indtryk af en Samtids litterære Habitus? I hvert Fald, 30 Aar efter at Rimestad forsigtigt lod sin Skuffelse ane, kunde man høre en af hans yngre Samtidige for fulde Lunger give sin Misfornøjelse over *sin* Tids litterære Virvar Luft i Nødskriget: »En Idé, en Idé! Et Kongerige for en Idé! Kongeriget Danmark for en Idé!« — Historien synes at gentage sig.

Ikke desto mindre fristes man til at godtage den unge Rimestads Spørgsmaal som en gyldig, om end ikke udtømmende Karakteristik af den danske Litteratur i Tiden fra Aarhundredskiftet til og med den første Verdenskrig. Tredivetil fyrre Aar skulde synes tilstrækkeligt til at skabe historisk Overblik og Afklaring, og dog forekommer denne Periode i dansk Aandsliv endnu om ikke just anarkisk, saa dog temmelig kalejdoskopisk. Mellem Halvfemsernes og Tyvernes afgrænsede og hver paa sin Vis typiske Perioder strækker sig disse Aartier som et slet udforsket Ingenmands- eller, om man vil, Allemandsland, en Skueplads for Individernes spredte Fægtning, hver for sig og alle mod alle.

Maaske skyldes det et Tilfælde, at netop disse Aar blev en Blomstringstid for jødisk Aand i Danmarks Kulturliv; men det ser ud som Resultatet af en »naturlig Udvælgelse«, af en frugtbar Overensstemmelse mellem et gunstigt Moment og en racebestemt Aandstype. Faktum er, at en hel Generation af danske Jøder i dette Interregnum fandt Grobund og Udfoldelsesmuligheder for deres kunstneriske Evne.

Som de tre »Store« af denne Generation fra Aarene omkring 1870, og som nu er ved at forsvinde, staar

Forfatterne Henri Nathansen, Poul Levin og Louis Levy. Omkring dem grupperer sig, ofte halvskjult i Journalistikkens Pseudonymitet eller Litteraturens Udenværker, en Række mindre fremtrædende Skikkelser: Visedigteren, Blæksprutte-Redaktøren og Revyforfatteren Axel Henriques, Musikeren, Komponisten, Musikkritikeren og Københavnerlivsskildrereren Robert Henriques, Journalisten Vald. Koppel og hans Bror, Forlagsboghandleren Henrik Koppel, Teaterkritikeren Carl Behrens, Kunsthistorikeren Peter Hertz og Komponisten og Musikkritikeren Salomon Levysohn. Uden for de skrivendes Kredts, men af samme Generation og paa deres Omraader i lige Grad medvirkende til at præge Tidens Kulturliv, staar Komponisten Fini Henriques, Malerinden Marie Henriques, Skuespillerne Karl Mantzius og Emil Wulff, Kunstnerægteparret Olga og Siegfried Wagner o. m. fl.

Skønt flere af dem fødtes og voksede op i Provinserne, var alle disse jødiske Kunstnere Københavnerne med Liv og Sjæl, Københavnerne *con amore*, haabløst og lykkeligt forelskede i deres By paa en Maade, man næppe genfinder i Dag. København — vel at mærke det gamle København inden for Voldene, Det kgl. Teaters, d'Angleterres, Tivolis og Cirkus Variétés København — var deres Sted. Der og kun der trivedes de. Om Poul Levin fortælles det, at han en Dag paa Kongens Nytorv mødte en Bekendt, der glad fortalte ham, at han stod for at skulle rejse et Aar til Udlandet. »Hvad Pokker vil De rejse for?« udbrød Levin, »der er dog ingen Steder saa kønt som her!« — Flere af disse Jøder — frem for alle Axel Henriques, »Julenissen« kaldet — blev efterhaanden kendte Skikkelser i det københavnske Gadebillede, naar de ligesom deres Nestor, Georg Brandes, travede deres daglige Rute gennem Byen. Og i deres Værker, der er skrevet for et medvidende københavnsk Publikum, er København det stadigt tilbagevendende Yndlingsmotiv. Hvad enten Byen optræder som »Hovedperson« som i Henriques' Bog om »Strøget« eller hans »Sganarels Københavneriser«, eller i Vald. Koppels »Selskabsliv. Københavnske Skildringer« og »Christensen. En Københavners Betragtninger og Tilskikkelser«, eller den blot danner Akkompagnement til Begivenhederne som i Levys, Levins og Nathansens Romaner, saa følte den altid nærværende og levende som en afgørende og uundværlig Del af hele denne Litteratur.

Et andet Fællestræk for de jødiske Forfattere fra Aarhundredets Begyndelse finder man i deres Borgerlighed, deres bestandige Kredsen om Familiens Lykke og Hjemmets Hygge. »Hjemkomst« hedder

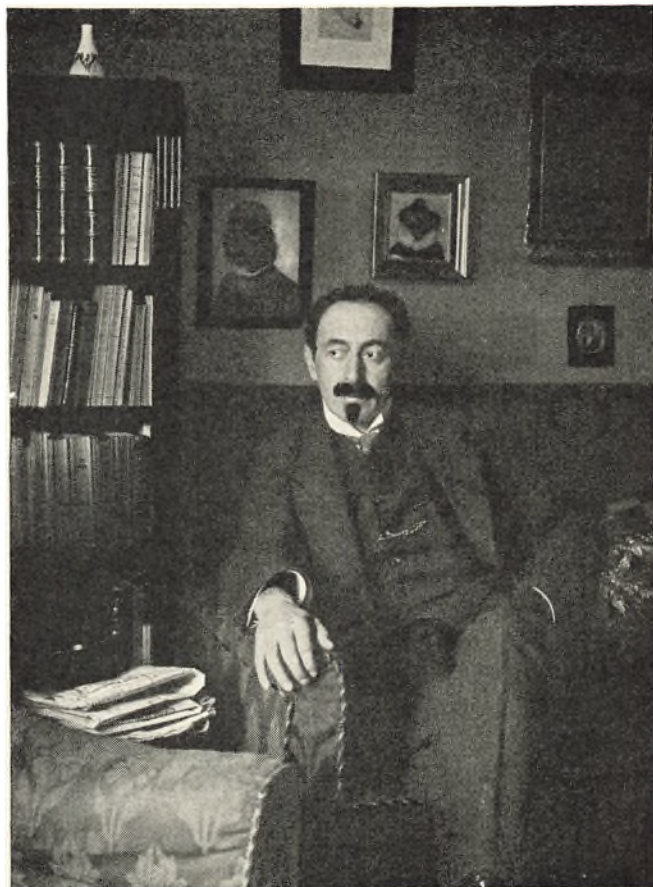
Louis Levys betydeligste Roman, »Hjem« Poul Levins mest typiske, »Indenfor Murene« Henri Nathansens navnkundigste Skuespil. Bøgernes Titler vidner om Forfatternes Idealer. I Nathansens Roman, »Mendel Philipsen & Søn« hedder det om Familien Philipsens Overhoved: »Semmy var *bekoved* — dette jødiske Udtryk, der i sig indeslutter Dyder som Nøjsomhed, Redelighed, Borgerlighed, beskeden Ubemærketthed. Derfor førte han sit Liv inden for Hjemmets fire Vægge, Dag efter Dag, Aar efter Aar, ad de samme rolige Baner, tilfreds med Dagliglivets og Familielivets smaa Oplevelser og Oplivelser ...« Man tør læse dette som en koncentreret Beskrivelse af Henri Nathansens bevidst jødiske Ideal af en Mand og hans Hjem.

Poul Levin er ikke bevidst jødisk i sine Romaner, hvor Jøder aldrig eller sjældent optræder. Men hans Ideal er det samme: Den driftige og dygtige, men beskedne Mand, den gode Familiefader med Hjemmet i Ryggen som solid Sikkerhed for en lykkelig, harmonisk Tilværelse. Hjemmet idealiseres i hans Bøger til Indbegrebet af alt godt. Det onde, det triste, det grimme er Hjemmets Negation. I »Den lykkelige Mand« ynker Levin de »hjemløse«:

»Det er den Time, da man gaar paa Gaden og føler sig saa uendeligt hjemløs. naar man ved, at der ikke findes en Stue, hvor en Lampe tændes for En. Det er Hjemvéens Time for den, der er i Udlandet. Det er den Time, da Ungkarlene og de ensomme Kvinder søger til Pensionaterne og Restauranterne for at faa deres Mad stukket til sig, døvende deres Længsel og Skuffelse med Sladder og Snak og Tallerkenklirren og Orkestermusik eller ved at læse i Dagens krøllede Aviser. Fattigere end den fattigste, der har en Smule Hjem.«

Tidens Borgerlighed falder sammen med et udpræget jødisk Ideal om Samhørigheden inden for Murene og bringer det til harmonisk Udfoldelse hos disse Digtere. Ogsaa hos de andre jødiske Skribenter, selv de der fortrinsvis færdes i Petitjournalistikkens og Forlystelseslivets litterære Halvverden, er Borgerligheden fremherskende, om end mindre bevidst. Trænger de uden for Murene, saa trænger de dog aldrig uden for Voldene, der omslutter Provinsen København. I Teorien følger de deres gamle Lærer og Mester, Europæeren Georg Brandes; i Praksis foretrækker de at betragte ham som den litterære Familie Københavns aandelige Fader og Overhoved, som den berømte Original i Gadebilledet, som det borgerlige Selskabslivs spirituelle Midtpunkt eller som den store ensomme i de snævre Stuer paa Strandboulevarden.

Kun een iblandt dem bærer umiskendeligt Præg af »Europæeren« i sig. Det er Louis Levy, den mærkeligt sammensatte og mangfoldige Natur, den subtile Ironiker og Artist, der forunderligt nok skylder Børnerimet »Sørens Far har Penge« sin hele Berømmelse. Vil man følge Rimestads Karakteristik og op-

Henri Nathansen.

fatte Tiden som en Periode af litterært Anarki, kan Louis Levy passende tages som dens fuldgyldige Repræsentant. Han er den kunstneriske Altmuligmand, ubestemmelig, springende, chokerende. Der er Borgerlighed i ham, som den ytrer sig i de naivt-ironiske Børnerims Forkærlighed for »det lille Folk«. Men han er tillige »Europæer«, traditionsfri, intellektuel Kosmopolit som i hans forrygende groteske, filosofiske Knaldroman »Menneskeløget Kzradock, den vaarfriske Methusalem. Af Dr. Renard de Montpensiers Optegnelser« (1910), hvis »Handling« i ingen Maade staar tilbage for Titlen i udsøgt Forskruethed. I Romanen »Hjemkomst« (1907) med det indtrængende Tidsbillede af Halvfemsernes Uformuenhed er han Københavner, hvilket dog ikke hindrer ham i et Par Aar efter at give vistnok det eneste jødiske Bidrag til Hjemstavnlitteraturen med Romanen »Gaarden«. Endelig er han den racebevidste Jøde, mystiskvisionær i »Byg dig en Ark —« (1904), en poetisk Parafase over de gammeltestamentlige Jødetyper, Joseph og Moses, Drømmeren og Viljemennesket, patetisk-lyrisk i Prosadigtet »Jøden som Fredsstifter« (1918), hvori han maner sine Racefæller af alle Nationaliteter til fælles Indsats mod Verdenskrigens Galskab. Hver Bog fra hans Haand var overraskende ny, i Emne, Fiktionskarakter og Stil. Han var Tidens højt begavede kamæleonagtige Udtryk, Ironiker og Dilettant.

Af en ganske anden Støbning var de to andre

»store« Jøder, Henri Nathansen og Poul Levin. Begge følte de sig som aandelige Efterkommere og Elever af Georg Brandes, hvem de omfattede med trofast og sønlig Beundring, ja med Kærlighed. Det er et smukt og karakteristisk Træk i disse to noble Skikkelser, at de aldrig spildte nogen Lejlighed til at yde G. B. deres Hyldest eller erkende deres aandelige Skyldnerforhold til ham med uskrømtet Taknemmelighed. Til Christian Rimestad udtalte Levin engang, idet han fremviste et Fotografi af den gamle G. B.: »Det er alligevel den Mand, jeg har holdt mest af her i Livet.« I Nathansens Bøger er Dr. Brandes, under eget eller fingeret Navn, den hyppigst forekommende Person. Dertil viede Nathansen sin Lærer og Ven en hel Bog, »Georg Brandes« (1929), et intimt Portræt af Berømteden i Morgensko, et af de smukkeste og mest levende Skrifter vi ejer om denne den største blandt danske Jøder.

Med denne udtalte Afhængighedsfølelse hos de to jødiske Forfattere i Erindring overraskes man, naar man vender sig til deres egen Produktion, hvorigenem man lærer deres Personligheder at kende som — ja, man tør næsten sige: som diametrale Modsætninger til Forbilledet. Udpræget intellektuelle Typer er de vel, og renlivede Litteraturmennesker, Papirmennesker; men dermed ophører ogsaa al Lighed med Brandes' iltre, vitale, nervedirrende Skikkelse. I sin dybtskuende Analyse af G. B.'s jødiske Psyke bestemmer Nathansen selv dennes inderste Væsen som »Nerve«. Og med Udgangspunkt i Brandes' Karakteristik af Lassalle og Heine tilkender Nathansen ham en Blanding af begge disse Jøders fremherskende Egenskaber: Han har Lassalles »Chutspe — Dristigheden, der svinger mellem Mod og Frækhed«, og Heines »Chaim — den kunstnerisk følsomme Forening af Ynde og Yndest, svingende mellem Fortrylelse og Forførelse.« Anvendt paa Nathansen selv eller paa Levin vilde begge disse jødiske Nøgleord virke misvisende. Snarere var de — som Semmy Philipsen — »bekovede« — decante, velplejede Aander, noble Karakterer, gode Borgere. Det er deres Styrke og deres Begrænsning. I deres Bøger finder man den indtrængende sympatiske Forstaaelse, den ædelt tænkte Tanke og den sobre Sprogbehandling; men Nerven, Temperamentet, Vingesuset — det bliver der ikke Plads for i deres Verden »indenfor Murene«.

I sit Brandesportræt giver Nathansen et højt usympatisk — men næppe ubilligt — Modportræt af Broderen Edvard som Kværulanten, Konspiratoren, »Føreren i det skjulte«. Ej heller ham ligner Nathansen; men det Mærke, han tilkender ham, »Spectator«, kunde med megen Ret fæstes paa ham selv. En Betragter og Bekender var Henri Nathansen. En Arvtager af Halvfemsernes sjælfulte Vemodslirik langt snarere end af Brandestidens hidsige Idékamp. Hans første betydeligere Roman »Floden« (1902) var med sin bittert fatalistiske *fin de siècle*-Stemning helt i Johs. Jørgensens Manér og vakte betegnende nok

Vennen Kiddes Begejstring. Og denne Tone viste sig ikke — som hos samtidige Forfattere som Johs. V. Jensen eller Andersen Nexø — at være et forbigaaende Ungdomsfænomen, et Udviklingsstadium; den holdt sig gennem Aarene og genfindes atter og atter i hans senere Produktion. Ikke mindst i den digre Udviklingsroman »Af Hugo Davids Liv« (1917), der almindeligvis betragtes som Nathansens episke Hovedværk.

Med et Minimum af Handling — det fabulerende laa ikke for Nathansen — rummer denne Kæmperoman et Væld af psykologiske Stemningsanalyser og Livsanskuelsesrefleksioner, ofte fremsat af Bogens Personer under filosofiske Spadsereture i natteøde Gader og sommertyste Parkanlæg — ganske som efter Halvfemsernes Recept. Bogen er som Udviklingsroman blevet sammenstillet med Pontoppidans »Lykke Per«. Men det tjener den i ingen Henseender til Gavn. Dens Komposition er løs, alene sammenholdt af »Heltens« ret vilkaarlige Færden gennem Livet, dens Persongalleri er rigt, men lidet markant, ofte stereotyp — især mærker man sig den indbyrdes Lighed mellem alle Nathansens Ungpigefigurer, der synes skaaret over een og samme Læst: kyske, kvindeligt blide og skælmske — dens Tankeindhold er tungt og monotont, dens Stil renfærdig, men ogsaa den stereotyp, idet alle Personer, uanset Køn, Alder eller postulerede Karakterejendommeligheder meddeler hinanden og Læseren deres filosofiske Betragtninger i samme højlitterære Bogsprog, som er Forfatterens. Vil man yde Nathansens Roman Retfærdighed, bør man ikke sammenligne den med »Lykke Per«, men se den som en Fortsættelse, en Udvidelse og Kulmination af Halvfemsernes Refleksions- og Bekendelseslitteratur. Som saadan er den rig og smuk, fuld af fint sansede og følsomt gengivne Natur- og Stemningsindtryk, af slaaende psykologiske Iagttagelser og smidigt formulerede Tanker.

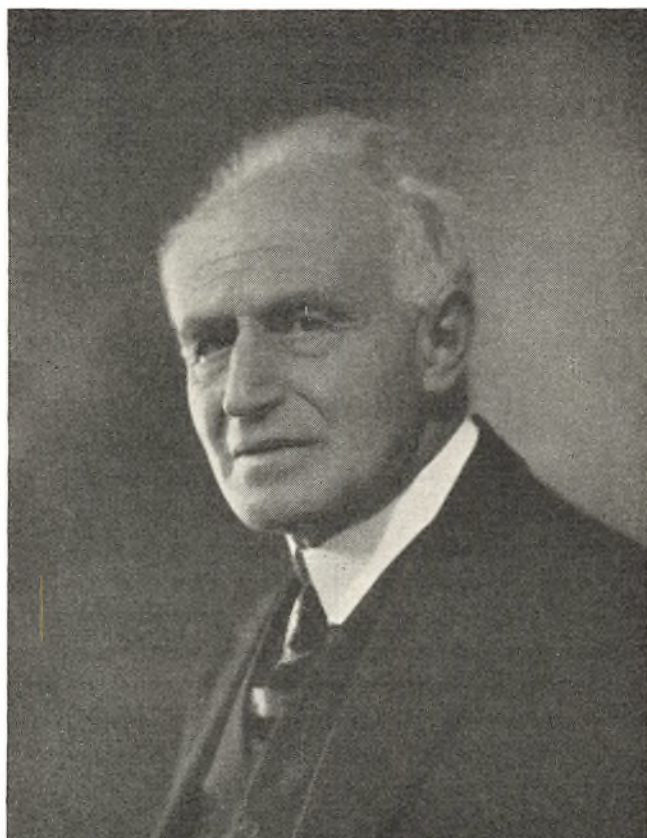
Bogens Hovedperson er Jøde. Hans Liv svinger mellem Teatrets og Hjemmets Verdener for at ende i den sidste i afklaret Resignation. Teatret er Centret, hvorom Nathansens eget Liv kredsedes, Jødeproblemet — for efter Nathansens Mening *var* det et Problem — og Hjemmet de faste Ingredienser, der, oftest intimt sammenknyttet, genfindes som Ledemotiv i saa godt som alle hans Bøger, Romaner saavel som Skuespil.

Teatret — nærmere betegnet Det kgl. Teater — nød Nathansens fulde og uopslidelige Kærlighed. Som nybagt Student overvejede han at blive Skuespiller. Hvad enten det skyldes Forældrenes Ønske eller det medfødt borgerlige i hans Natur, opgav han dog Teatret til Fordel for Juraen, der førte ham ind paa Sagførervejen, hvilket imidlertid ikke hindrede ham i senere at vende tilbage til sin store Kærlighed, en kort Overgang som Sceneinstruktør ved Det kgl. Teater, ellers som Dramatiker og dramatisk Skildrer af en Række fremragende Scenekunstnere: Poul

Poul Levin.

Elfelt fot.

Louis Levy.

Reumert, Karl Mantzius, Peter Fjelstrup, William Bloch, Olaf og Johs. Poulsen. Fortræffelige blandt disse Skuespillerportrætter er især Bogen om Mantzius (1926) og den i Politikens Kronik (Jan. 1946) posthumt offentliggjorte Johs. Poulsen-Skildring, en festlig Kraftpræstation af en dramatisk Monolog, intimt sammenkomponeret med en Analyse af den store Skuespillers Levendegørelse af Jacob Levins Rolle i »Indenfor Murene«.

I Nathansens dramatiske Produktion, der i det hele udmærker sig ved teknisk Færdighed, staar »Indenfor Murene« (1912) som det centrale Udtryk for hans stadigt tilbagevendende Ideer om *Jøden* og *Hjemmet*, og som det eneste af hans Værker, der har formaaet at trodse Tidens Tand. Tankerne om Blodets Baand, om Hjemmets, Slægtens og Racens ubestridelige Førsterang og uovervindelige Overmagt i enhver »god« Jødes Liv, om den unge Generations Oprørs- og Frihedstrang, der blot resulterer i Hjemløshed og Ulykke, om Troskaben mod Racen paa godt og ondt — hele dette Idékompleks, der samlet eller spredt genfindes i Romanerne om Hugo David og Mendel Philipsen, i Bogen om Georg Brandes og i næsten alle Skuespillene som f. Eks. »Den gode Borger« (1907), »Daniel Hertz« (1908) og »Dr. Wahl« (1915) (med et dramatiseret Brandes-Portræt) er i »Indenfor Murene« koncentreret og afklaret i den tilspidsede dramatiske Konflikt.

En lignende Sammenfatning af Motiverne finder man i Romanen »Mendel Philipsen & Søn« (1932), der udmærker sig over for »Af Hugo Davids Liv«

ved sin strammere Komposition, sin enklere og mere overbevisende Personkarakteristik og sin Samling om det ene altoverskyggende Problem: *Jødens Stilling*, Nathansens Livssag og Smertensbarn.

Romanen, der udkom faa Aar efter Bogen om Brandes, virker som en Parafraze over denne Bogs Idékreds. »Fra vort Bekendtskabs første Tid indtil hans sidste Aar gik det jødiske Problem som en rød Traad gennem vor Brevveksling,« skriver Nathansen i Brandesbogen. Det var Nathansens store Sorg, at hans beundrede og elskede Mester til sin Død vægrede sig ved at vedkende sig sin Race. Straks ved Nathansens Forfatterdebut havde Brandes bebrejdet ham hans Hang til »Jøderi«, og da han snart opdagede, at Racespørgsmaalet var Nathansens Kæphest, var det ikke frit for, at han morede sig med at drille Vennen lidt med det, naar Lejlighed gaves. Brandes selv var og blev »Europæer«, i hans Øjne var Jødedom ikke et Spørgsmaal om Race, men alene om Religion, og da han følte sig hævet over enhver aabenbaret Religion, den være sig jødisk eller kristen, eksisterede der for ham intet Spørgsmaal — ikke før i det Øjeblik Jødedommen var Genstand for Forfølgelse og Undertrykkelse, for »Riches«. Først da rejste Brandes sig til Kamp, rigtignok ikke i Jødedommens, men i Menneskelighedens Navn. Nathansen ser Georg Brandes' Stilling fra en anden Side og i et andet og kanhænde psykologisk dybere Perspektiv, naar han om G. B. siger: »Jøde, som han *var*, vilde han ikke være — og Dansk, som han *vilde være*, var han ikke.«

Georg Brandes var ikke nogen »god Jøde« i dette

Ords dybe og skønne Betydning«, siger Nathansen et Sted. Om de »gode Jøder« handler Slægtsromanen »Mendel Philipsen & Søn«. Gang paa Gang møder man her Tanker og Argumentationer fra Brandes-bogen igen, ofte næsten ordret overført til Romanens Personer, blandt hvilke Brandes selv spiller en fremtrædende Rolle og her som altid, trods sit kætterske Syn paa Jødesagen, gøres til Genstand for Nathansens varme Hyldest og Hengivenhed.

Som den sidste af Generationens store Jøder døde Henri Nathansen under Landflygtighed i Göteborg den 18. Februar 1944.

Mens Nathansen i sin Levetid vandt størst Fremgang som Dramatiker og maaske efter sin Død fortrinsvis vil blive husket for sine Portrætter af Brandes, Mantzius og Johs. Poulsen, nød Poul Levin i sin Tid især Yndest som Romanforfatter, mens Eftertiden vil vurdere ham højere som Litteraturhistoriker.

Levins lange Række af borgerlige Familieromaner viser, at han, skønt erklæret Discipel af Georg Brandes, i ikke mindre Grad end Nathansen var Mesterens Modsætning. Hjemmet, Familien, den højere Middelstands borgerlige Kultur, Traditionen udgør den i Virkeligheden dybt konservative Forfatters Yndlingsmotiver og Idealier. Smukkeste og vægtigst er de formuleret i Romanerne »Hjem« (1919) og »Det hemmelige Land«, hans sidste Bog fra 1926. Mens hans første Bøger med deres nervøst flimrende Stil bærer Præg af stærk Herman Bang-Paavirkning, bliver Stilen i de senere Romaner roligere og fastere bag et gennemsigtigt Slør af sart Poesi. I de mindre vellykkede af Romanerne udarter den idelige Familielykke let til en sødladen og vammel Idyl, der fortsættes i lige Linie af Tredivernes noksombekendte Hyggeromanlitteratur.

Som hos flere af Tidens jødiske Skribenter laa en væsentlig Del af Poul Levins Kulturindsats i »la littérature en marge«, den halvt poetiske, halvt kritiske Journalistik i Dagbladenes Kronikspalter og Tidsskrifternes litterære Afdelinger. Levins ugentlige »Jonathan«-Kroniker i Berlingske Tidende 1918—29 er ofte prist for deres aandfulde Ynde, men aldrig fundet værdige til Genudgivelse. Derimod er et Udvalg af hans kritiske eller blot ræsonnerende Smaastykker fra Politiken, Det ny Aarhundrede og Tilskueren samlet i et Bind »Smaa Kapitler« (1906). Fra »Det ny Aarhundrede«, som han redigerede sammen med P. Munch, avancerede Levin i 1910 til »Tilskueren«s Redaktørpost, som han beklædte til sin Død, og hvorfra han satte sin kloge og noble Personligheds Præg paa Tidsskriftet og derigennem paa en væsentlig Del af Tidens Aandsliv.

Levin var af Fag Litteraturhistoriker og har efterladt sig en lille, men lodig Haandfuld Bidrag til denne Videnskab. Hans Bog om »Christian Winther« (1896) og hans Doktordisputats om »Ovids Ungdomsdigtning« (1898) overskygges af hans Behandlinger af franske Materier, »Victor Hugo« 1901—02

og især »Den naturalistiske Roman« (1907), der fremdeles staar som den bedste og smukkeste Introduktion til denne rige Periode i fransk Litteratur.

Virkende i den periodiske Litteratur som Levin, men med Interessen koncentreret om Teatret som Nathansen øvede Carl Behrens i en Menneskealder sin stiltfærdige og elskværdige Indsats i det københavnske Kulturliv, dels som Hovedkraft i Studenter-samfundet og dettes »Frie Teater«, dels som Redaktør af Tidsskrifterne »Ny Jord«, »Ord och Bild« og »Litteraturen« og endelig som Oversætter af Anatole France.

Den jødiske Indsats i dansk Aandsliv i den her omtalte Periode er ved første Øjekast lidet fremtrædende. Ikke-jødiske Aander som Johs. V. Jensen, Andersen Nexø, Aakjær, Kidde og Hjortø m. fl. har erobret Stillingen som Tidens Forfattere i den almindelige Bevidsthed — for øvrigt af den gode Grund, at de er større Digttere end deres jødiske Kolleger. Men ind imellem de store, velkendte Navne, som Buskadset mellem Skovens højt opragende Træer, breder de jødiske Aandspersonligheder sig i frodig Trivsel og bidrager deres til at give Tiden dens Karakter. Jøderne fylder ud mellem Enerne og mellem Genrerne. Rundt omkring i Kulturlivets ofte oversete og lidet agtede Kroge og Grænseegne gør deres Talenter sig gældende: i Petitjournalistikken — »Suppe paa en Pøsepind« som Axel Henriques i al Beskedenhed har kaldt et Udvalg af sine Avissskriblerier — i Kulturbilleder og Erindringsbøger, i Revyviser, Blækspruttevers og Børnerim, i halvt digteriske, halvt objektive Skuespillerportrætter, i Døgnsatirer og Lejlighedscauserier.

Mange af disse jødiske Kulturbidrag kunde og vilde ikke overleve Nuet som de skabtes for. De lokkede Smilet og Latteren frem i »hele København« og var glemt ved næste Sæsons Begyndelse. Det samme gælder for en stor Del de mere seriøse Bestræbelser paa Kritikens og Essayistikkens Omraader. I Dag er det glemt og værdiløst for andre end Kuriositetssamlere. Men selv efter at de enkelte Personer og Værker er gaaet i Glemme, fornemmer man dog deres Virke som en Nuance, en sprød Tone af stiltfærdig og fin Kultur i Tidens Fysiognomi.

Den første Verdenskrig og dens Eftervirkninger af social Omvurdering og kulturel Desillusionering tyndede kraftigt ud i den jødiske Provins i vort Aandsliv. Det jødiske Kulturbidrag var betinget og begrænset af »Overgangstiden«, hvor det endnu lod sig gøre at leve paa Efterdønningerne fra det gamle Aarhundredes Borgerlighed og Halvfemsernes litterære Idealier. Med Borgerlighedens Nederlag mistede Jødelitteraturen sit Publikum, sine Vækstbetingelser — sit naturlige »Hjem«, og Generationen fra 1870 trak sig tilbage i tavs Ubemærkethed uden at have fundet aandelige Arvtagere blandt sine Racefæller.

I. C. LAURITZEN

Julius Friis Hansen.

Thomas Skat Rørdam.

50 AAR AF KØBENHAVNS KIRKELIV

Af Provst N. J. RALD

Den Periode i Københavns Kirkeliv, der her skal tales om, er de 50 Aar, som grupperer sig omkring Aarhundredskiftet. Der er ingen Tvivl om, at denne Periode har sit Særpræg, men paa den anden Side er det ganske umuligt at afgrænse den ved bestemte Aarstal eller Begivenheder. Reformationen, Pietismen og Grundtvigs Fremtræden kan tidsfæstes ganske nøjagtigt, men den her omhandlede Periode udvikler sig gradvis og fortsætter uden kendeligt Afbræk videre fort. Jeg skal i det følgende søge at give et Rids af denne Periodes Udvikling og karakteristiske Træk og nogle Strejflys over en Del af dens betydeligste Personligheder.

Der er noget i dansk Kirkeliv, som kan kaldes den Mynsterske Linie. Biskop Mynster var Grundtvigs Samtidige og i mange Maader hans Modsætning og Modstander. Mynsters Oplevelse i Spjellerup Præstegaard friede ham ud af Rationalismens Goldhed. Hans Kultur og Begavelse og formende Evne skabte ham en førende Stilling i Københavns Kirkeliv og Aandsliv i det hele taget. Som Slotspræst ved Chri-

stiansborg samlede han store Skarer, og som Sjællands Biskop fik han enorm Indflydelse paa sin Tid, ikke mindst paa de dannede Kredse. Fra ham plejer man at datere den højkirkelige Bevægelse, som i sin gode Form betyder en sand folkekirkelig, rummelig og kulturel Foreteelse, og som i sin stivnede Form kan give Anledning til noget statskirkeligt og stift og udvendigt, der kan føles som Hindring for det sande Evangeliums frie Løb. Biskop Martensens Tale over Mynster i 1855 fremkaldte da ogsaa Søren Kierkegaards ubeherskede Angreb paa Statskirkekristendommen. Mynsters Efterfølger traadte i mange Henseender i hans Spor, saaledes at Traditionen med Rette kaldes Mynstersk-Martensensk. Om disse to Stormænd i dansk Kirkeliv skal intet ufordelagtigt siges, man maa blot forstaa, at det var deres kirkelige Syn, der prægede Københavns Kirkeliv paa det Tidspunkt, da Behovet for noget nyt meldte sig. Det skal endda tilføjes, at Biskop Martensen viste en for den Tids Kirkemænd enestaaende social Forstaaelse, da Socialismen brød frem. Desværre var han saa ene

om det, at det ingen Betydning fik, og Resultatet var en Fremmedgørelse af Arbejderstanden over for Kirken, som vi endnu aldrig har overvundet, og som ikke blot skyldes Arbejderstandens fjendtlige Indstilling, men ogsaa kirkelige Misbrug og manglende Forstaaelse fra Kirkens Side.

Betragter vi Københavns Kirkeliv kort efter 1850, faar vi ingenlunde et mørkt Billede. Baade Vartov, Holmens Kirke og andre Kirker var Udgangspunkter for en levende Forkyndelse, og Kirkegangen var sikkert betydeligt bedre, end den er i Dag. Københavns indre Mission blev stiftet 1865, og dermed begyndte Søndagsskoler, filantropisk Arbejde af forskellig Art og meget andet af alt det Arbejde, som vi i Dag finder som en Selvfølge rundt om i Sognene; men der var en bestemt praktisk Ting, der begyndte at brænde paa, og det var Byens Størrelse. 1861 blev Johanneskirken paa Nørrebro indviet, og det var en Begivenhed af Rang, for København havde ikke faaet en ny Kirke i Aarhundreder. Rudolf Frimodt blev denne Kirkes første Sognepræst, og han blev i Virkeligheden en Forløber for hele det Syn, som Kirkefondet groede ud af. Han var Stifter af Københavns Indre Mission, en Vækkelsesprædikant af Guds Naade og en Mand med Syn for, at de store Sogne var en Ulykke. Han fik i sin Præstetid sit eget Sogn delt to Gange, idet Jakobskirken og Stefanskirken blev indviede henholdsvis 1874 og 78. Alene disse to Kirkers Beliggenhed siger os, hvor omfattende Johannes Sogn oprindeligt var. Et Par Tal vil vise os Byens Vækst. Omkring Aar 1800 havde København (og Frederiksberg) ca. 100.000 Indbyggere, 1855 148.000 og 1889 360.000, i Dag er vi som bekendt omkring

en Million. Det vil sige, at der ved den her omhandlede Perodes Begyndelse var Sogne med 50.000 Indbyggere og derved, hvorfor Følgen da ogsaa var Bunkebryllupper, Massebegravelser og upersonlig Betjening af ornatklædte Personer, der løb fra det ene til det andet med Tungen ud af Halsen og gjorde det saa godt de kunde under de forhaandenværende Omstændigheder. Alt andet tænkte man paa fra officiel Side, eftersom Staden voksede, kun Kirken blev glemt, da Byen groede op uden for Voldene. Selv det redeligste Arbejde slog ikke til under disse Forhold.

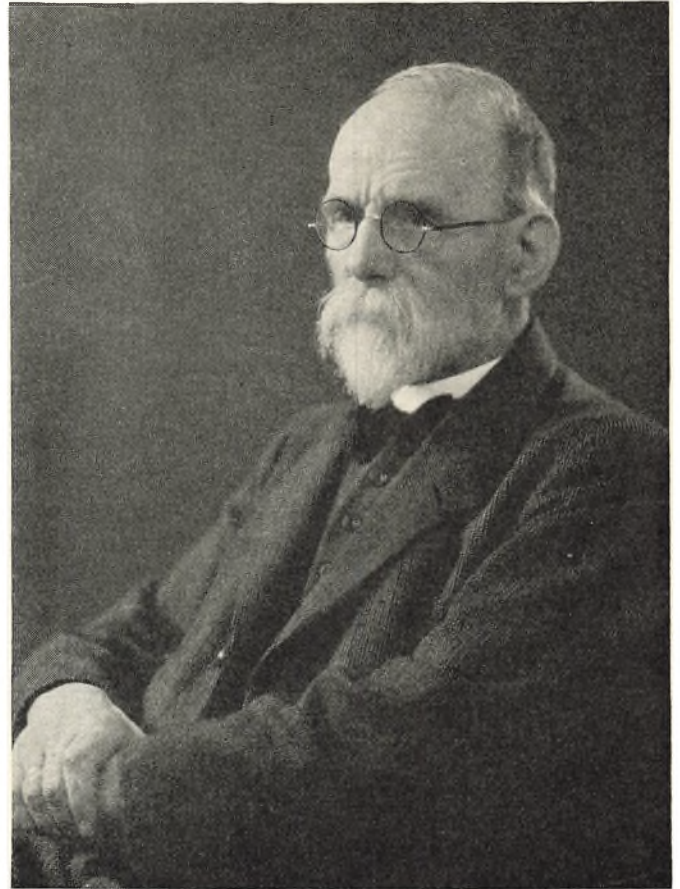
Lægger vi saa hertil, at der fra mere end eet Hold begyndte at blæse en kristendomsfjendsk Vind, f. Eks. fra Arbejderbevægelse og Kulturradikalisme, saa forstaar man, at det Suk maatte melde sig: hvad skal vi gøre? I Firserne begyndte Svaret at tage Form. Ved et Møde i Missionshuset Bethesda 1886 lød for første Gang fast formuleret Kravet om mange smaa Kirker og en rationel Sognedeling. Det var tre unge Piger, der først tog fat og dannede De unge Pigers Forening til Opførsel af smaa Kirker. Ser vi nu Familien Klints pompøse Bethlehemskirke paa Aaboulevarden, kan vi sende de tre unge Piger en venlig Tanke, for den er Afløser af en simpel Kirkesal i en Baggaard, og denne Kirkesal var de unge Pigers Forenings første Frugt. Men der var ogsaa andre, som tog Sagen op, og det resulterede da foreløbig i et Krav om en Kommission til Undersøgelse af Københavns Kirkeforhold. Fra November 1890 til Marts 92 arbejdede Kommissionen og afgav da en Betænkning om Oprettelse af 8 Sogne og tilsvarende Kirker. Betænkningen overlevede ikke Rigsdagens Behandling, men det er for saa vidt mindre væsent-

Pastor Ingeman Petersen, Dr. H. O. Lange, Stiftsprovst Henry Ussing, Sognepræst Kr. Jensen og Lærer Lovmand.

Professor Harald Westergaard.

Bibliotekar H. O. Lange.

ligt, for da var allerede den Vej betraadt, som skulde blive Fremtidens.

Den 15. Oktober 1890 fremtraadte »Udvalget for Kirkesagens Fremme i København« for Offentligheden. Det bestod af 7 Lægmænd: Professor H. Westergaard, Bibliotekar H. O. Lange, Dr. med. P. D. Koch, Grosserer Johan V. Adolph, Kontorchef Carl Borgen, Fuldmægtig C. Bangert og Grosserer Levinson. Dette Udvalg arbejdede nogle Aar sammen med de unge Pigers Forening, og Oktober 1896 dannedes saa »Det Københavnske Kirkefond« med Sjællands Biskop som født Formand, og dermed er Linien lagt endelig fast. Vi kan naturligvis ikke følge denne Udvikling i Enkeltheder, men sige hvad den principielt betød og lidt om, paa hvilke Linier den maatte føre sin Kamp. Det var Frivillighedens Princip, der her for Alvor holdt sit Indtog i den danske Kirkes officielle Liv, saadan som det allerede tidligere havde gjort det paa det filantropiske Omraade, hvor Frivillighedens Initiativ har været banebrydende paa mange af de Felter, som Staten nu har overtaget, eller hvor den er gaaet i et frugtbart Samarbejde med de bestaaende frivillige Institutioner. Frivillighedens Arbejde udspringer kristeligt talt af Lydighed mod Gud omsat i Tjeneste for ens Medmennesker. Det er et Arbejde i Tro, og det er et Arbejde med en sælsom Styrke, fordi dets Udøvere ofte er i Besiddelse af en hellig Offervilje. Der har været

delte Meninger om Kirkefondets Arbejde baade i Fortiden og i nyere Tid, baade principielt og praktisk, men ingen kan give et fyldestgørende Svar paa, hvad der kirkeligt talt vilde være blevet af København, hvis Kirkefondet ikke havde ydet sin storlaaede frivillige Arbejdsindsats. Resultatet er da ogsaa blevet 38 nye Kirker i København (samt 7 paa Frederiksberg) og indsamlede Midler fra Begyndelsen til Dags Dato til et Beløb af ca. 10 Millioner Kr. til Kirkebygning og vel noget lignende til Driften.

Denne Nyskabelse i Københavns Kirkeliv undgik ikke Vanskeligheder. Stiftsprovst Ussing har med vanlig Klarhed i en Artikel i et Jubilæumsskrift gjort Rede for disse, og da de er af principiel Natur, skal de kortelig refereres. Den første kalder han Kampen for Sagen selv. Dermed mener han, at et Nybrud i Kirken altid vil have en vis Konservatisme at overvinde. Det almindelige Samfund indvender intet mod, at Kirken arbejder, som den plejer, men naar nyt Arbejde, der endda kan tage Form som et Angreb, sætter ind, saa forarges Verden, saa sporer man Sværmeri og Fanatisme, saa taler man om, at Kræfter og Penge kan bruges bedre til andre Ting, for de forhaandenværende Kirker er jo ikke engang fulde. Selv i kirkelige Kredse var der Tvivl og Mismod til Stede, man syntes, at Kravene spændtes for vidt. Der maatte derfor tales og skrives om Sagen, og Ussing lagde selv for med en Række Forelæsnin-

ger paa Universitetet, men mere end nogen anden skylder Kirkefondet Pastor Friis Hansen sin hurtige Vækst. Denne Ildsjæl var blevet dets Sekretær og sled sig op i dets Tjeneste. Friis Hansens Linie var ikke just den mest folkekirkelige, og hans Valg af Præster til de nye Kirker bar Ensidighedens Præg, men hans utrættelige Nidkærlighed bragte Sagen frem.

Kampen om Regulativerne kalder Ussing den anden Vanskelighed. Det var Kirkefondets Princip at faa begyndt et Distriktsarbejde i en Del af de store, gamle Sogne. Derved tørnede Distriktsarbejdet sammen med det gamle Sognearbejde og mødte ofte en bitter Modstand. Sognedeling fandtes der ikke Midler til, men efterhaanden blev en Løsning fundet med Sognedistrikter og Distriktspræster anerkendte af Ministeriet. I Forbindelse hermed kan nævnes Kampen for Ejendomsretten til Kirkerne. Man ansaa det fra Begyndelsen i Kirkefondet ikke for at være forsvarligt at lade Ejendomsretten til de Kirker, man havde bygget for indsamlede Midler, overgaa til Folkekirken. Begrundelsen var den, at det ikke var de ydre Kirkehuse, man ønskede at rejse, men disse Kirkehuse som Arbejdsredskaber for en arbejdende og missionerende Menighed. Derfor maatte man sikre sig egnede »troende« Præster til at føre Sagen videre. Man tænkte sig vel ogsaa paa den Tid, at en Adskillelse mellem Stat og Kirke kunde være i Sigte. Endvidere gav Menighedsraadsloven af 1903 Mulighed for, at et tilfældigt Flertal i et Raad kunde faa afgørende Indflydelse paa Præstevalg og andet livsvigtigt for Sognene paa en for Kirkefondets Opfattelse skadelig Maade. Løsningen blev et Kompromis, hvorved der gennem en kongelig Resolution blev tilsikret Kirkefondet den halve Brugsret af dets Kirker til Fordel for en Valgmenighed i paakommende Tilfælde. Denne Ordning blev mærkværdigt nok aldrig praktiseret paa Frederiksberg, hvor de Kirker, der i Lighed med Kirkefondets Kirker rejstes ad frivillig Vej, straks overgik til Folkekirkens Eje.

Det siger sig selv, at det maatte blive paa dette Punkt, det folkekirkelige og det frikirkelige Syn tørnede stærkest sammen, og der er da ogsaa i Aarenes Løb blevet vekslet nogle Hug i den Anledning. Faren for Ensretning og Indkapsling var tydelig, men paa den anden Side var Trangen til at have Garantier, der kunde sikre Arbejdet, forstaaelig. Man har ofte med Iver fra begge Sider diskuteret, om Garantier var aandelige, og om de Grænser, der blev draget for at bevare Arbejdspræget, var en Hindring for at naa ud i den brede Befolkning. De seneste Aar har bragt en kendelig Afspænding i dette Forhold, idet Kirkefondets Kirker nu gradvis overgaar til rent folkekirkelig Brug.

Den tredie Form for Kamp er efter Ussing Kampen mod Kirkefjendskabet. Modstanderen var her oftest Socialdemokratiet. Man ønskede fra det Hold ikke flere Kirker. Dels mente man vel, at Kirke og Kristendom var en Fortidslevning, og dels mente

man, at Kirken altid havde været paa Kapitalens Side. Man kan ikke tilbageholde et Suk over, at Kirkens Mænd ikke har skreget sig hæse over de sociale Uretfærdigheder. Naar alle i Dag ved, at den moralske Nød paa saa mange Maader har sin Rod i Vesterbros og Nørrebros elendige og lidet menneskeværdige Boligforhold, saa fatter man ikke, at der ikke blev blæst i Basun, saa Grundspekulanterne lod sig skræmme fra deres umoralske Byggeforetagender. Derfor skal vi aldrig prøve paa at løbe fra Kirkens Forsømmelser, men alligevel er det sandt, at det blev gennem Sognedelingene og Virksomheden ud fra de mange Smaakirker, at Bunkebryllupper og lukkede Kirkestole og Forskellen paa fin og fattig fik deres velfortjente Grundskud, og at det blev Kirkefondets flittige og nidkære Præster, der fik deres Gang i alle de smaa Hjem og derigennem opøvedes i en stigende social Forstaaelse.

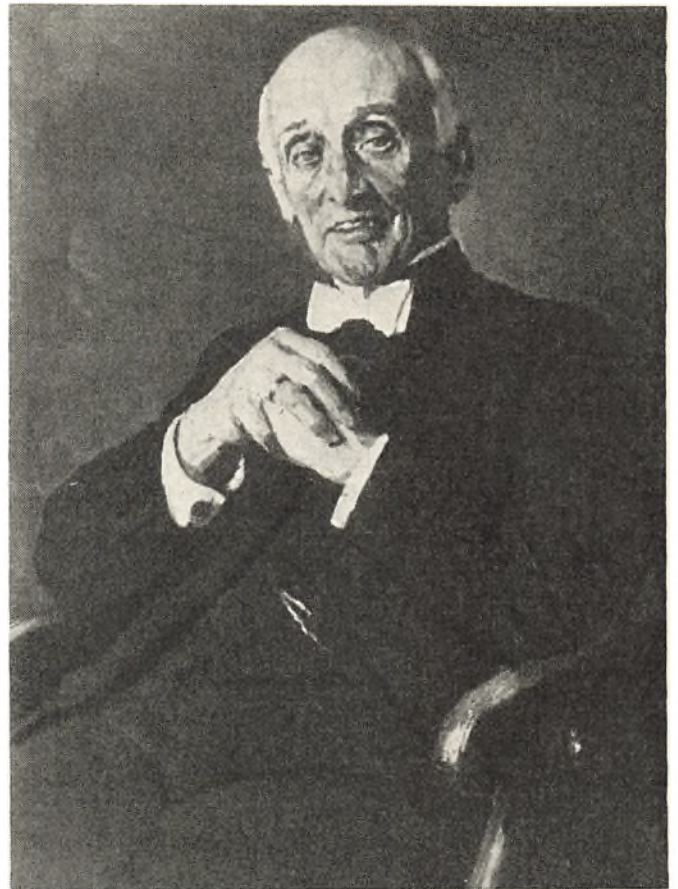
Endelig nævner Ussing som det fjerde Kampen for Pengene. Det siger sig selv, at Frivillighedens Princip stiller store Krav til Ydeevne og Offervilje. Der er vel ogsaa mange, der i Tidens Løb har opfattet Kirkefondet som en enestaaende Tiggerorganisation. Dertil kan siges, at netop naar det er frivillig kan Folk jo selv lukke Pungen i, saa derfor kan man trøstigt bede dem om Hjælp. Det har ikke manglet paa Ideer i Kirkefondets Indsamlinger, og der kunde berettes mangt og meget om Glæden ved at give baade storslaaet og rundeligt og regelmæssigt og beskedent, og der kunde ogsaa siges en Del om, hvordan det har hvilet som et Tryk over Kirkefondet som Helhed og over de enkelte Menigheder at skulle præstere alle de mange Penge. Kirkefondet slog nemlig ret tidligt ind paa Selvunderholdsprincippet, hvorefter den enkelte Sognemenighed var ansvarlig for Kirkens og Arbejdets Drift rent økonomisk, og det var undertiden store Byrder at bære.

Nu sidder maaske en og anden af denne Artikels Læsere og tænker: Jamen er der da ikke andet at sige om Københavns Kirkeliv i denne Periode end det, der hænger sammen med Københavns Kirkefond? Jo, det er der nok, og vi skal komme til det om lidt, men dette er det nye og karakteristiske. Kirkefondets Tanker og Arbejdsmetoder karakteriserer denne Tid. Det er Frivillighedens Princip baa-ret frem af Præster og Lægfolk i Forening. Det blev netop Lægfolkets Arbejdsindsats, som rundt om i Sognene var med til at skabe og bære hele det for-grenede Menighedsarbejde, som vi nu finder overalt i Byen. Københavns Indre Mission (som for øvrigt altid har været bredere og af en mildere Observans end Landmissionen) flød naturligt ind i de nye Sognes Arbejdsrammer, og det samme gjaldt beslægtede Fænomener som K.F.U.M. og K. og andre Former for kristeligt Ungdomsarbejde, f. Eks. Søndagsskolegæringen. Saa gælder det her som altid, at Institutioner og Foreninger kan være som klare Kilder, hvor Livets Strømme rinder, og de kan blive som

Olfert Ricard.

Elfelt fot.

Henry Ussing.

tørre Agre, hvor Folk gaar og hugger i Jorden af Pligt. Alt menneskeligt kan have to Sider: en ufuldkommen og en velsignet.

Lad os nu gaa over til at se lidt paa de Mænd, som har sat deres Præg paa Københavns Kirkeliv i denne Periode. Det ligger nær først at nævne Mynsters og Martensens Efterfølgere paa Sjællands Bispestol. Gennem de skiftende Personligheder ser vi ogsaa en Strømpil, der er lærerig. Da Martensen døde, blev han i 1884 efterfulgt af den tidligere Holmens Provst nu den Aarhus Bisp R. J. Fog, en meget betydelig Prædikant af Martensens Skole, konservativ af Aand og dog ikke uden Frisind. Et karakteristisk Ord af ham til Morten Pontoppidan, som han i øvrigt hjalp i Embede igen, lyder saadan: »Der staaer skrevet: Hvor Herrens Aand er, der er Frihed, men der staaer ikke skrevet; at hvor der er Frihed, der er Herrens Aand.« Fog fik i sin ret korte Bispetid ikke Anledning til at lægge nye Spor, men han var dog ikke uden Forstaaelse af det nye, der var ved at bryde frem. Hans Efterfølger Skat Rørdam, som tiltraadte 1895, fik en langt større Indflydelse paa Københavns Kirkelivs Udvikling.

Det er i Grunden mærkeligt, at en Mand, der som Rørdam hørte hjemme i den grundtvigske Retning, skulde blive Fødselshjælper for Kirkefondets Tanker. Rørdam havde en meget smuk Position i det københavnske Kirkeliv og blandt Præsteskabet fra

sin Gerning som Sognepræst ved Helligaandskirken og senere som Holmens Provst. Man lyttede til hans Ord og gav sig villigt under hans Ledelse, hans oprigtige Troværdighed og aandelige Selvstændighed sikrede ham almen Tillid. Han havde ingen højkirkelige Tilbøjeligheder, hans Lærdom var uomtvistelig, og hans Haand kunde føle Pilekvistens Sitren, naar den viste Vand, derfor hjalp han det frembrydende Liv, hvor han mærkede det. Det faldt i hans Lod at staa formlende mellem Kirkefondet, hvis Tanker og Idégrundlag ofte faldt ved Siden af hans egne, og de gamle kirkelige Myndigheder, og det blev ham, der som Formand for den endelige Organisation fik dens Ledelse i Hænde, og ham, der fik Lov at indvi flere Kirker end de fleste Biskopper.

Efter Rørdam kom i ganske faa Aar Professor Peder Madsen, en Mand af dogmatisk Vægtfylde og stor personlig Fromhed, men det var kun i de faa Aar fra 1909 til 1911, han beklædte Sjællands Bispestol, hvorefter han blev afløst af Harald Ostenfeld, daværende Provst paa Frederiksberg. Ostenfeld var den, der i Kirkefondets Aand havde ført Kirkesagen frem paa Frederiksberg, saa man kan sige, at med ham fik de nye Tanker for Alvor Fodfæste i Kirkens øverste Ledelse. Ostenfeld var først og fremmest det praktiske Arbejdes Mand, jævn og ligetil i sin Færden, kendt med Præstegerningen som faa, en afholdt Mand for sin Flid og sin sjælesørgeriske

Omhu, en Mand, der aldrig sparede sig selv. Det gøs nok i en og anden, da denne lidt formløse Mand blev udpeget af Kultusminister Appel til Kirkens højeste Embede, hvis Indehaver man ikke var vant til at se paa Cykel med Sixpence, men han fyldte Embedet med sin praktiske Sans og ægte aandelige Myndighed. Et nært Venskab og fælles Syn præget af engelsk Kirkelivs praktiske Sider knyttede ham nøje til Professor Harald Westergaard, og man kan vel i Samspillet mellem de to, den praktiske Præst og den i Troen brændende Professor, se noget af det bedste i de nye Tanker virkeliggjort.

Omkring Aarhundredskiftet begyndte cand. theol. Olfert Ricard sin Virksomhed som K. F. U. M. Sekretær og bragte denne Ungdomsbevægelse ind i en voldsom Opgangsperiode. Senere samlede han om sin Prædikestol først ved Johanneskirken og senere ved Garnisons Kirke store Skarer om sin poetiske og kultiverede Forkyndelse. Ricards Judflydelse har utvivlsvist været stor paa mange Omraader i vor Kirkes Liv, og Opblomstringen af Ungdomsbevægelsen har sat dybe Spor i mange Menneskers Liv. I denne Forbindelse maa nævnes den samtidige kristne Studenterbevægelse, hvis Førere var Professor i Kirkehistorie Valdemar Ammundsen, i hvis Formandstid Studenterbevægelsen naaede Klimaks og fik en virkelig Indflydelse i Studenterverdenen. Jævnside Ammundsen stod Provst Hans Koch. I Solbjerg Kirke paa Frederiksberg samledes Søndag efter Søndag ældre og yngre Akademikere og lyttede til hans særprægede Forkyndelse, som var en Blanding af noget ganske enfoldigt evangelisk og en frygtløs Tagen Stilling til Tidens Spørgsmaal, stærkt præget af en dybtgaaende social Interesse.

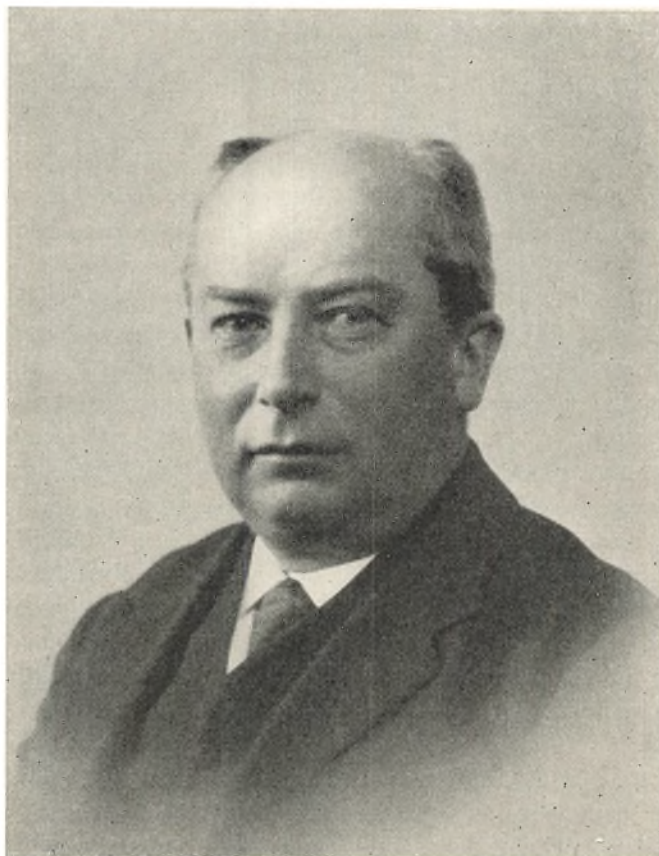
Af andre Prædikanter, som i den første Fjerde-

del af Aarhundredet var med til at sætte deres Præg paa Byens Kirkeliv, kan nævnes Henry Ussing, som ikke blot i en meget lang Aarrække var Kirkefondets Lærefader frem for nogen, men som ved sin ejendommelige begavede og indtrængende Forkyndelse var en meget søgt Prædikant først i Valby ved Jesus Kirken og senere som Stiftsprovst ved Domkirken. Havde man Sans for den iltre og hjertevarme Tone, gik man ikke galt i Byen, naar man søgte Holmens Kirke for at høre Provsten der, kgl. Konfessionarius Fenger, og trængte man endelig til at høre en grundtvigsk Røst, som kunde forkynde Naadens Evangelium og et kristent Menneskes Frihed, tog Chr. Welling jo hver Søndag Prædikestolen i Helliggejst i Smaatrav.

Skal vi gøre Resultatet op for denne Periode, saa godt som det menneskeligt talt kan gøres, kan vi udtrykke det saadan, som Titlen paa en af Biskop Ostenfelds Bøger lyder: Arbejdslyst og Arbejdsmod i Menigheden. Dette Tidsrum betyder en Fremgangsperiode, hvis synlige Resultater er alle de mange nye Kirker i Byen, og hvis Drivkraft var en Troens Optimisme, der skabte Kirken en Berøringsflade med Storbyens Befolkning, som dog næppe har været uden Frugt. Den betød Foreningen af Folkekirke og frivilligt Initiativ og Arbejde, en Forening, der ikke er foregaaet uden Kamp, men som har betydet en Livets Vækst i Kirken. Der er saaledes meget lyst at se tilbage paa, megen Nidkærhed og voksende For-

staaelse af Kirkens Stilling i Samfundslivet. At Verden sidenhen er blevet hærget af to Krigskatastrofer, der paa mange Maader tvang Kirken til at revidere sine Anskuelser, er en anden Sag, som ligger uden for denne Artikels Rammer.

N. J. RALD

Valdemar Ammundsen.

KØBENHAVNS TEATERLIV GENNEM 50 AAR

Af Dr. phil. TORBEN KROGH

Det glade København fra 80'erne til et Stykke op i det ny Aarhundrede er jo noget af et Begreb, der udstraaler en vis Festglans. Forstaaeligt nok i Grunden. Det var en artistisk bevæget Tid, fuld af Begivenheder og Sensationer, som uvilkaarlig paa Baggrund af Københavnerlivets lidt mere provinsielle Tilsnit i langt højere Grad, end det vilde ske i Dag, blev alment Samtalestof. Ved de overdaadige Festmiddage i Byens gode Borgerskab diskuterede man ikke sagligt og temmelig pessimistisk Atombomber og Valutakriser, men derimod pro et contra Brandes' sidste chokerende Skrift, Drachmanns Udfordring til Borgerskabet eller Problemerne i Ibsens Dramaer. Ved Kaffen med Cognac'en og den ægte Havannacigar kunde de kjoleklædte Herrer saa altid gaa over til den lettere Kost i Form af den sidste Offenbach-Operette.

For saa vidt forstaar man godt den stærke Teaterinteresse, for sandt at sige var det jo en ualmindelig

»Renaissance« med Martinius Nielsen og Anna Larssen. Dagmar-teatret. 1901.

frodig Tid for Scenens Kunst, som baade for Det kgl. Teaters og Privatteatrenes Vedkommende blev baaret oppe af en Række straalende Kunstnernavne. Det er meget karakteristisk, at Datidens Teatre i høj Grad hver for sig havde sit Særpræg, sin Atmosfære, sit bestemte Repertoire og sit efter Formaallet afstemte Personale, et Træk der afgjort savnes nu til Dags.

Desuden maa man jo ikke glemme, at det var en kunstnerisk nyskabende Periode baade inden for den dramatiske Litteratur og inden for den sceniske Fremstillingsform. Som Litteraturen i sin Helhed stod ogsaa Skuespillet i Naturalismens Tegn, og sam-

Olaf Poulsen som Jeppe, der vaagner i Baronens Seng. 1903.

tidigt krævede det ny Drama selvfølgelig ogsaa sin særprægede naturalistiske Spillemaade. Alt skulde nu være virkelighedstro paa en ny Maade. Som et enkelt lille typisk Eksempel, taget fra Scenebilledets Verden, kan man blot nævne Stuen. Mens den tidligere fremstilledes ganske som paa Pantomimeteatret eller paa et Dukketeater med aabne Sidekulisser og et Loft af løse Sofitter, krævede man nu den »lukkede« Stue med liggende Loft og faste Vægge med »rigtige« Døre og Vinduer i. Lige fra Holbergs Tid havde man kun kendt en Møbelopstilling, der indskrænkede sig til det for Scenegangen strengt nødvendige, et Bord og et Par Stole o. lign., medens man nu møblerede Scenestuerne paa ganske samme Maade som de rigtige Beboelsesrum. En Dagligstue paa Scenen skulde

»Lynggaard & Co.« med Johs. Ring, Maria Ring, Svend Aggerholm, Ellen Aggerholm, Dorph-Petersen og Johs. Nielsen. Dagmarteatret. 1905—07.

»Tante Cramers Testamente« med Jacques Wiehe og Mathilde Nielsen. Dagmarteatret. 1904.

ligne en rigtig Dagligstue med hele det for Klunke-tiden typiske Apparat af Chiffonierer med Nipsgenstande, Blomstervaser, Portierer og Plysmøbler. En Stue var ikke længere en staaende stereotyp Scene-type, men skulde individualiseres fra det ene Tilfælde til det andet.

Man skulde fra Tilskuerrummet have en Fornem-melse af, at man saa et Stueinterieur gennem en usynlig fjerde Væg. Derved ændredes ganske naturligt den gennem Tiderne nedarvede klassiske Spille-maade, som endnu Fru Heiberg repræsenterede. I ældre Tid maatte Skuespillerne arbejde med Front til Publikum saa langt fremme mod Rampen som muligt og iagttage ganske bestemte primitive Regler med Hensyn til Opstillingen, som kun ændredes, naar Situationen udtrykkelig krævede det. I denne Spilleform var der ingen Plads eller Brug for en Instruktør i moderne Forstand. Hvor rutinemæssigt selve den ydre Scenegang formede sig, fremgaar jo i øvrigt ogsaa af det forbavsende ringe Antal Prøver der blev ofret paa en ny Forestillings Indstudering.

Det naturalistiske Drama forudsatte derimod et langt mere udpræget individuelt Spil, der tog hele Scenen og alle dens Rekvizitmuligheder i Brug. Som den ny Stue var udstyret maatte den ogsaa bebos af de spillende. Der rejstes helt nye Krav til den Maade, paa hvilken de bevægede sig, til det stumme Spil o. s. v., Pauserne maatte udfyldes aktivt, og der var mange, undertiden altfor mange Pauser i de naturalistisk prægede Forestillinger, hvor ingen opræden-de maatte stivne i en een Gang indtagen Position. Hele denne Spillemaade krævede imidlertid et ganske minutiøst udarbejdet Arrangement. Instruktøren bliver nu en mægtig Mand, hans Fantasi betinger Forestillings Helhedsvirkning. Han sammenfatter Detaillerne og bliver saa at sige Forfatterens Meddigter.

Denne nye Spillemaade fik sin toneangivende Udformning paa Det kgl. Teater, der havde alle Betingelser for Haanden. Man fik her i den stærkt fransk-

interesserede Kammerherre Fallesen en Chef, der forstod Tidens Krav. Man fik et ypperligt egnet Personale, der i Hænderne paa en Instruktørbegavelse som William Bloch fuldt ud formaaede at honorere de Krav, som Datidens moderne Forfattere med Ibsen og Bjørnson i Spidsen stillede. Man behøver blot her at nævne Kunstnernavne som den noble, lidt kølige Fru Eckardt, den højtbegavede Betty Hennings, Brødrene Emil og Olaf Poulsen, Peter Jerndorff eller Karl Mantzius og hvad den noget yngre Generation angaar Nikolai og Jonna Neiiendam, Emma Thomsen, Anna Bloch og August Liebmann. Prøvestenen for den ny i hver Nuance vel afstemte Ensemblekunst blev først og fremmest Ibsens Dramaer. Det vil her være tilstrækkeligt at nævne det ideelle Sammenspil mellem Betty Hennings og Emil Poulsen som Nora og Helmer i »Et Dukkehjem«, Præstationer som Olaf Poulsens gamle Ekdal, Betty Hennings' Hedvig og Emil Poulsens unge Ekdal i »Vildanden«. Hele Spillemaaden blev en fast Tradition, der med straalende kunstnerisk Resultat prægede Det kgl. Teaters Skuespilforestillinger op til vor Tid. Forestillinger af mere dansk lokalfarvet Art som f. Eks. Esmanns »Den kære Familie«, Gustav Wiedes »Skærmydsler« eller Nathansens »Indenfor Murene« er hver paa sin Vis karakteristiske Udtryk for den sikre og formfuldendte naturalistiske Linie paa vor nationale Scene.

Ogsaa det klassiske danske Repertoire fra Holbergs Komedier til Hostrups Sangspil fik nyt Liv og ny Farve, hvorimod det kneb, naar man skulde deklamere Oehlenschläger. Den Fornylse i naturalistisk Aand, som den realistisk indstillede Holberg taalte, slog i mer eller mindre Grad Linien i Stykker hos vor Guldalders store romantiske Tragediedigter. Inden for de store fortrinsvis komiske Karakterroller i den klassiske Komedie fra Jeppe paa Bjerget og Per Degn til Løjtnant von Buddinge og Birkedommer Krans ejede Teatret i Olaf Poulsen et Geni af en Frodighed, der er enestaaende i nyere dansk Scenekunst.

»Den gamle Præst« med Karl Mantzius, Nicolai Neiiendam, og Peter Jerndorff til venstre. Det Kgl. Teater. 1905.

»Helligtrekongers Aften« med Jonna Neiiendam, Johannes Poulsen, Karl Mantzius og Olaf Poulsen. Det Kgl. Teater. 1910.

Netop i 80erne og 90erne opstod der ogsaa en Form for Romantik, der var præget stærkt af Tidsaanden, og som fik sit mest karakteristiske Udtryk i Drachmann'ske Værker som »Der var engang« og »Vølund Smed«. Denne snart feststemt oplussende, snart hektiske og patetiske, men altid klangfulde Deklamation, som sættes i Relief af Musikken, magtede Det kgl. Teaters Kunstnere fuldtud med Fru Hennings, Emil og Olaf Poulsen i Hovedrollerne som Prinsessen, Prinsen og Kaspar Røghat, og baaret af Lange-Müllers fortryllende Musik blev »Der var engang« Christian IX-Tidens »Elverhøj«, Naturalismens nationale Festforestilling. Med Emil Poulsens Fortolkning af Prinsen af Danmark og Vølund Smed fejrede den ny lyriske Deklamation en af sine største Triumfer.

Ikke mindre karakteristisk for 80ernes og 90ernes København var de mere folkelig prægede Teatre »Casino« og »Folketeatret«. Det var god, djærv Kost man fik begge Steder, og Serveringen var fortræffelig. »Casino«, Carstensens gamle Smertensbarn, hvor den snilde Teaterskrædder Erik Bøgh høstede saa mange Laurbær, havde allerede i 1870erne under Nyboderdrengen Theodor Andersens Ledelse indledet sin store Glansperiode. Folkekomedien og Operetten sad her i Højsædet. Fra »Casino«s hyggelige Teatersal med det dekorerede Loft, Spejlvæggene og de lidt gamle upraktiske Logerader fløj de glade Melodier fra »Lykkebarnet«, »Cornevilles Klokker«, »Røverne«, »Madam Angots Datter« og »Boccaccio« ud over hele Byen. Side om Side med Operetten trivedes den store Folkekomedie fra »Kaptajn Grants Børn«, »Jorden rundt i 80 Dage« og »Kejserens Kurér« til Zolas dystre Virkelighedsskildring af Drukkenskabens Tragedie i »Faldgruben«. Der blev ikke sparet paa Udstyret paa dette Teater, hvor typisk nok Carl Lund i Tidens Løb Gang paa Gang skulde faa Lejlighed til at overgaa sig selv. Baade Operetten og Folkekomedien skabte sin ganske bestemte Stil. I Folkekomedien med dens stærke Effekter og brede Penselstrøg gjaldt det især de kraftige Typer og de store Konturer, og her havde Teatret en Række udmærkede Kræfter, som ogsaa gjorde god Fyldest i Operetten. Over dem alle lyste den uforlignelige Sophus Neu-

mann med det morsomme Gummiansigt, der udstraalede Komik og barokt Humør fra hver en Fold, ikke mindst naar han boltrede sig som Fyrst Auran i »Lykkebarnet«. Den Mimik var Penge værd! I 90erne husede »Casino« ogsaa en anden stor Komiker, men af en helt anden Støbning, Peter Fjelstrup, der blandt andet skabte en forrygende morsom Farcefigur i det store Kassestykke »Charleys Tante«, og mange ældre Københavnerne husker sikkert med Glæde endnu saadanne glimrende Kunstnere som gamle Pio og Jacques Wiehe.

Selv om nye Tider oprandt, slap »Casino« ikke sit gamle Tag paa Folkekomedien og Operetten. Under Fritz Petersens Ledelse i Begyndelsen af vort Aarhundrede fik den moderne Wieneroperette med sine mærkværdige Fyrster, flotte Officerer og taabelige Diplomater sit første store Gennembrud i København med Léhars »Den glade Enke«, hvor den i Grunden lidet sangbegavede Holger Reenberg med sin virile Charme fejrede orkanagtige Triumfer sammen med sin chike Partnerske Gerda Krum. I Reenberg fik dog »Casino« i det hele taget et betydeligt Aktiv ogsaa inden for Folkekomedien, hvor hans omfattende Evner spændte fra d'Artagnan i »De tre Musketerer« til Copeau i »Faldgruben«.

Et meget broget Repertoire træffer man ogsaa paa »Folketeatret«, Kammerraad Langes gamle Scene, som i Tiden fra 1870erne til Aarhundredskiftet fik et Par højst forskelligartede, men særdeles initiativrige Direktører i Robert Watt og Severin Abrahams. Man spillede Farcer, Vaudeviller, Folkekomedier og Operetter og veg heller ikke tilbage for Skuespil med udpræget litterær Tendens. Ikke mindst blev Scenen i Nørregade præget af den folkelige Harald Kol'ing og den pudsige Otto Zinck, der saa at sig angav Tønnen, den Tone, som endnu lever i Teatrets faste Juleforestilling, den hyggelige »Nøddebo Præstegaard«, dramatiseret af den unge Skuespiller Elith Reumert. Mange betydelige Navne inden for dansk Scenekunst har været knyttet til det borgerlige Nørregade-Teater. Det fik stor Betydning, at Herman Bang i Slutningen af 90erne blev Teatrets Sceneinstruktør, og at han fik saa fremragende Kunstnere som Peter

»Børsbaronen« med Sophus Neumann (Nr. 3 fra venstre).
Casino. 1905.

»Den glade Enke« med Holger Reenberg og Gerda Krum.
Casino. 1905.

Fjelstrup og den unge henrivende Anna Larssen at arbejde med. I en Forestilling som »Trilby« udfoldede de to betydelige Talenter saaledes et Sammenspil af sjældent Format. Paa den litterært vægtige Side maa nævnes Bjørnsons »Over Evne«, hvor Johannes Nielsen fik sit store Gennembrud som Pastor Sang, og typisk for det egentlige Folketeater-Milieu med hele dets Atmosfære blev ikke mindst en Forestilling som Gustav Wieds morsomme Provinskomedie »Første Violin«.

Straks ved Indgangen til det ny Aarhundrede indtog Dorph-Petersen Direktørstolen i Nørregade, og i hans Tid knyttedes unge Talenter som Sigrig Andersen, senere Neiiendam, Ellen Diederich, senere Rindom, Poul Reumert og Johannes Meyer til Teatret. I Dorph-Petersens Tid, der bl. a. ogsaa omfattede Johanne Dybwads uforglemmelige Gæstespil, og hvor Forfattere som Gustav Wied og Edgar Høyer i højeste Grad kom til at præge Repertoiret, virkede Johannes Nielsen som Instruktør. Forestillinger som »Hans Højhed« og »Sherlock Holmes«, iscenesat af selveste Karl Mantzius, skabte en succesrig Fornyelse af Folkekomediens Repertoire.

Typisk for Teaterinteressen fik København ogsaa en ny Scene i denne Periode. Initiativet skyldtes den erfarne Teatermand M. W. Bruun, der ved flere Lejligheder havde nydt godt af det danske Kongehus' Gunst, og som ogsaa opkaldte sit nye Foretagende, opført ved Raadhuspladsen af den dengang saa kendte Bygmester »Hellig Hansen«, efter Kongens næstældste Datter Kejserinde Dagmar af Rusland. Dagmarteatret, hvor Teatermaler Carl Lund debuterede, aabnede 1883 med en Operetteforestilling. Til at begynde med havde det vanskeligt ved at finde Repertoirelinien, en Vanskelighed det delte med andre Privatteatre, grundet paa de Restriktioner, der af Hensyn til Det kgl. Teater knyttede sig til de daværende Bevillinger. Et Par store folkelige Successer, den berømte Operette »Frøken Nitouche« med Oda Nielsen og senere den patriotiske Folkekomedie »Landsoldaten« med Viggo Lindstrøm som Jens Daglykke, reddede imidlertid den økonomiske Situation i Aarene 1884—87, da Theodor Andersen sad i Direktørsto-

len. Selv om de litterære Ambitioner tidlig stak Hovedet frem, blandt andet ved Opførelserne af »Peer Gynt«, Bjørnsons »En Fallit« og Schillers »Røverne«, fik Dagmarteatret først sin egentlige litterære Størhedsperiode, da den rige Godsejersøn fra Mors C. Riis-Knudsen i 1889 blev Direktør med Karl Mantzius som første mandlige Kraft og Julius Lehmann som Instruktør. I Ly af den ny mere liberale Teaterlov rykkede nu de store Klassikere fra Shakespeare og Molière til Schiller og Oehlenschläger ind i Teatret i Jernbanegade, hvor ogsaa Naturalismens Dramatik fik til Huse, repræsenteret af Forfattere som Edvard Brandes, Sven Lange og Gustav Esmann. En sikker Støtte fik Riis-Knudsen, denne til Ødselhed rundhaandede Teaterentusiast, i den i den dramatiske Litteratur saa kyndige Magister P. A. Rosenberg, der virkede baade som Sceneinstruktør og Raadgiver. Naar Riis-Knudsen-Tidens Klassikerforestillinger fik den Festivitas og Nyhedens Interesse over sig, skyldtes det ikke mindst den stærke Paavirkning fra den berømte Scene i Meiningen, hvor den teaterinteresserede Hertug gav de store Klassikerforestillinger en ny historisk Kolorit. Riis-Knudsen søgte paa alle Maader at træde i den berømte Hertugs Fodspor, og han anvendte da ogsaa Formuer paa at indkøbe ægte Rustninger, Sværd og Skjolde m. m.

Den store, grandiose Linie fortsattes uden smaa-lige, økonomiske Hensyn under Martinius Nielsen, Skuespilleren med den patetiske Deklamation og de rullende r-er, denne fejrede Elegantier, der fik Fiasco paa Hamlet, men til Gengæld blev uforglemmelig som »Cyrano de Bergerac«. Det er meget betegnende for Aanden og Tonen i Jernbanegade-Teatret, at netop Drachmann med sine klangfulde Vers skulde blive et af de førende Forfatternavne. Med »Renaissance« til Lange-Müllers Musik fik Martinius Nielsen karakteristisk nok 1901 en af sine største Succes'er med Anna Larssen som en henrivende Teresina, Martinius selv som en værdig Tintoretto og Emil Poulsens to haabefulde Sønner, Adam og Johannes som Mesterens to Elever. Den selvraadende Martinius kom imidlertid paa Kant med sit Skuespillerpersonale; anført af William Norrie, den senere Direktør

»Nøddebo Præstegaard« med Elith Reumert, Johs. Ring, Benjamin Pedersen og Otto Zinck. Folketeatret, O. 1900.

»Aprilsnarrene« med Anna Bloch, Soffy Walleen, An. Anton- sen, Olaf Poulsen og E. Thomsen, Det Kgl. Teater. 1904.

for Det kgl. Teater, brød »de 8« ud for at gaa paa Tourné i Norge. Det drejede sig om nogle af Teatrets bedste Kræfter, blandt hvilke vi træffer Navne som Peter Fjelstrup, Albrecht Schmidt, Johannes Poulsen og Anna Larssen. En uheldig Dobbeldrift mellem Dagmarteatret og »Casino« udmarvede yderligere begge Foretagender økonomisk, og Martinius maatte gaa; -- en glørværdig københavnsk Teatertid afsluttedes.

Operetten og den folkelige Komædie fik i 1908 et nyt Hjemsted paa Vesterbro i »Det ny Teater«, det første Skuespilhus, der disponerede over et saa moderne teknisk Hjælpemiddel som en Drejescene. Det var Viggo Lindstrøm, som efter et Brud med Dorph-Petersen trods store Vanskeligheder havde faaet det nye Foretagende sat i Stand. En litterær Folkekomedie som Edgar Høyers »Niels Peter Svane«, Offenbachs »Røverne« og Kæmpesucces'en Leo Fall's »Dollarprinsessen« markerer i Grunden ganske godt Lini- en i dette for sin Tid ret festlige Teater, blandt hvis førende Kræfter man finder Navne som Poul Reumert, Else Frølich, Karen Poulsen, Clara Wieth, senere Pontoppidan, Rasmus Christiansen, Cajus Brun og Charles Wilken. I 1911 fik Teatret en ny Direktør i Ivar Schmidt, en klog og omhyggelig Le-

der, der skaffede Teatret gode Vækstaar helt op i vor Tid.

80ernes og 90ernes glade København blev jo ogsaa i høj Grad præget af Revyens smittende og aktuelle Kunst, der bl. a. i Ægteparret Frederik og Elisabeth Christensen havde et Par gemytlige Fortolkere. Sin Storhedstid fik Revyen paa Nørrebro Teater, hvor Gerner og Frederik Jensen skabte en uforlignelig typisk københavnsk Visekunst, hvis uforfærdede og morsomt pointerede Tekster af Anton Melbye og Axel Henriques ligefrem straaledede af Talent. Den politiske Satire fik en ny aristofanisk Klang, en spidsere Braad, iklædt den herlige Spillemand Olfert Jespersens iørefaldende slagfærdige Melodier. Ved Siden af Revyen gav den primitive saa typiske nørrebroske Forstadsscene med sin Øldunst og Cigartaage ogsaa Parodier og løsslupne Farcer, i hvilke den geniale Forvandlingskunstner Frederik Jensen skabte en Række uforglemmelige Figurer.

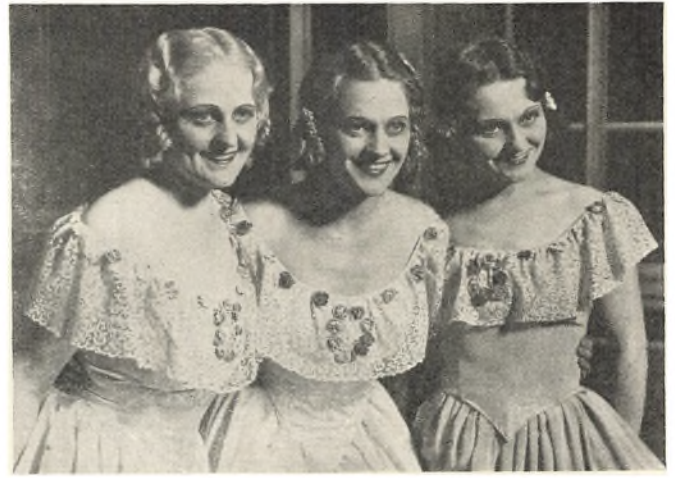
Op i Aarhundredet mod den første Verdenskrig stod København saaledes med et florerende Teaterliv, spredt over en Række Scener med hver sit ret markante Fysiognomi. De gode Traditioner levede videre. Det kgl. Teater havde i Begyndelsen af Aarhundredet en udmærket Leder i den fine Kunstken-

»London i Lygteskær«, Casino.

»Hallfred Vandraadeskjald« med Olaf Fønss, Axel Strøm, Fru Blad, Johannes Poulsen og Alfred Møller. Dagmar-teatret, 1905.

»Tre smaa Piger« med de tre Søstre Heramb. Folketeatret.

der, Forfatteren Einar Christiansen, senere kom Karl Mantzius til, og hans Periode maa betegnes som et absolut kunstnerisk Højdepunkt for det »trestrengede« Teater. I Johannes Nielsen fik Teatret en myndig, men noget jordbunden Direktør, der som Skuespiller bl. a. huskes fra sit ypperlige Sæmmespil i »Sigurd Braa« med den unge fra Det ny Teater udvandrede Ella Ungermann. Noget af det, der stærkest prægede Det kgl. Teater i Krigsaarene og Efterkrigstiden, var Johannes Poulsens Indsats baade som den genialt begavede Skuespiller og som den yppigt fantasifulde og fornyende Sceneinstruktør, der med en saa stemningspræget Forestilling som Tolstojs »Det levende Lig« skabte en af den Tids uforglemmeligste Teateroplevelser. Straalende Navne som Bodil Ipsen og Poul Reumert lægger i denne Periode med deres raffinerede, overlegne Teknik Grunden til den Førerposition, de skulde komme til at indtage inden for vort Teaterliv. Ikke mindst paa Holbergomraadet lagde man Mærke til en ung gaminagtig Pudsensmager, der lovede godt for Henrikrollerne; — hans Navn var Holger Gabrielsen.

I den øvrige Teaterverden er der særlig Grund til at nævne Dagmar-teatret under Holger Hofmann og Thorkild Roose. Det var Hofmanns store Fortjeneste, at han lagde Vægten paa Digtere som Strindberg og

Bernard Shaw; Forestillinger som Strindbergs Mesterværk »Et Drømmespil«, iscenesat af Svend Gade, og Shaws »Pygmalion« med Karen Caspersen som en uforlignelig Blomsterpige hører til det litterære Dagmar-teaters gode Gerninger. Fra Dagmar-teatret i Rooses Periode mindes man ikke mindst det enestaaende Sæmmespil mellem den unge Eyvind Johan-Svendsen og Else Skouboe, ligesom ogsaa Bodil Ipsens og Reumerts elegante Virtuositet fejrede sande Triumfer. Folketeatret styrede sin solide Kurs under Johannes Nielsen, Einar Christiansen og Friederichsen, medens Det ny Teater med sit ret brogede Repertoire fik gode Aar under den altid kløgtige og forsigtige Ivar Schmidt.

Endnu under Krigen 1914—18 fik København en ny litterær Scene, om end i en gammel Teaterbygning. Betty Nansen, den straalende Skuespillerinde, besluttede sig efter en omtumlet Tilværelse til at skabe sit eget Teater. Det er karakteristisk, at den i Naturalismens Skuespiltraditioner opvoksede Betty Nansen erklærede Ibsen, Bjørnson og Strindberg sin Kærlighed. Under hendes Ægide lykkedes det den tidligere saa tiljubede Gøgler og Komiker Peter Fjelstrup at gennemføre den attraaede Forvandling til tragisk Karkterskuespiller; hans Ritmester i Strindbergs »Faderen« blev en kunstnerisk Triumf af de sjældne.

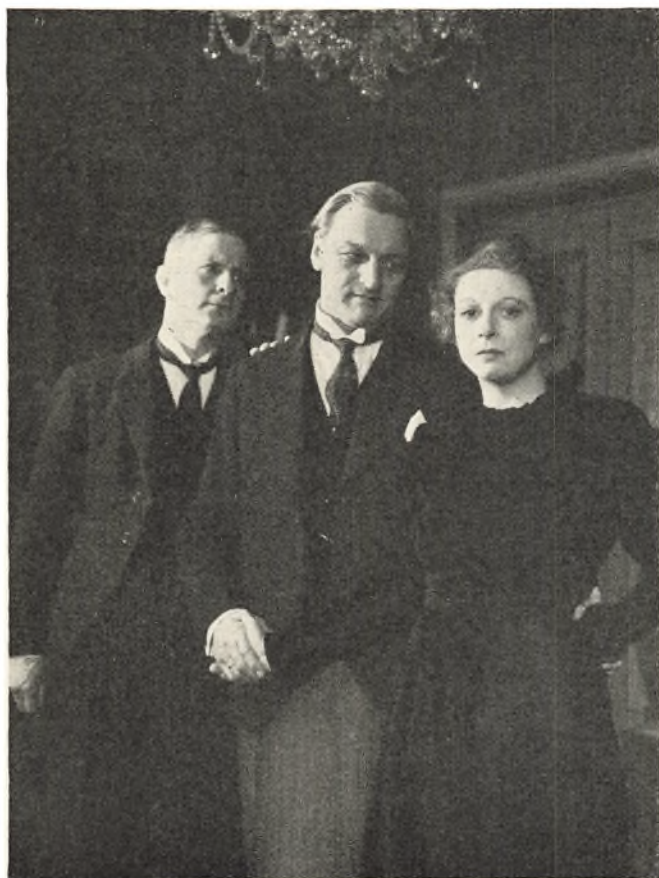
Kaj Munks »Ordet«. Betty Nansen Teatret. 1932.

Hele Teaterverdenen havde under Krigen nydt godt af de Strømme af ikke altid lige »rene« Penge, der flød ind over Landet og skabte de Nyriges »Gullaschtid«. Pengerigeligheden og Tidens Trang til Feststemning, der naturligvis ogsaa for en stor Del bares oppe af et regulært uforfalsket Københavnerhumør, fik inden for vor Teaterverden sit mest uforfalskede Udslag i Skaarups Scala. Skaarup var en glad og initiativrig Mand, der først og fremmest ønskede at tilføre sin By noget af det internationale Festbrus, enten Modellerne saa skulde hentes i Berlin, London, Paris eller New York. Trods Scalateatrets beskedne Scenerum lykkedes det den utrættelige Direktør at skabe et Udstyrsteater, hvor den moderne Operette og Pragtrevy med dens Shows fik en Udførelse, der virkede ny og blændende. I Emil Reesen fandt han den rette Mand, der med smidig Haand forstod at lede baade en Kalman-Operette og ryste en musikalsk Revy-Cocktail sammen, ligesom han fik samlet et til Formaalet udmærket Scenepersonale markeret ved Navne som Carl og Oda Alstrup, Oscar Stribolt, Amelie Kierkegaard, Olga Svendsen og Arne og Liva Weel. Paa den anden Side af Vesterbros Passage blev Tivolis Variété »Kisten« forvandlet til Apolloteatret, hvor Lærlingen fra Frederik Jensens Nørrebro Holger Pedersen, kaldet Gissemand, fejrede taarnhøje Succes'er i de mest vanvittige Farcer.

I 1921 nedsattes den herostratisk berømte Spare-

»Judith« med Else Skouboe og John Price.
Det Kgl. Teater. 1940.

»Et Dukkehjem« med Johs. Meyer og Else Skouboe.
Folketeatret. 1936.

kommission, der skulde søge at ordne Det kgl. Teaters Forhold. En af Kommissionens mest skattede Medlemmer var William Norrie, der snart efter blev Økonomiinspektør ved Teatret, og som i 1924 avancerede til selve Direktørposten. »Underskuddet« fik han ikke bragt ned, derimod samlede han et blændende Ensemble inden for Skuespillet. Bodil Ipsen, Poul Reumert, Eyvind Johan-Svendsen, Sigrid Neiiendam, Clara Pontoppidan og Holger Gabrielsen, Karin Nellemose, Anna Borg og Svend Methling ydede et fortræffeligt Sammenspil i en Række interessante Værker baade fra Ind- og Udland, som f. Eks. i »En Dag paa Hirschholm Slot«, »Til Skjaldens Ihukommelse«, »Swedenhielms«, »Graven under Triumfbuen«, »Rejsen endt« og »Sælsomt Mellemspil«. De unge danske Dramatikere blev heller ikke forsømt. Soya vakte Opmærksomhed med sit beske Skuespil »Den leende Jomfru«, og i 1928 fik Kaj Munk sin Debut med »En Idealist«, der dog paa Grund af Bearbejdelse og Iscenesættelse mistede en Del af sin Virkning. Ikke desto mindre hørte denne Debut til en af de bemærkelsesværdige inden for dansk Teaterhistorie, for Tiden indtil 1942 kom jo først og fremmest til at staa i Vordersøpræstens Tegn. Det skal ogsaa nævnes, at der under Norries Regime indkaldtes to verdensberømte Instruktører — Gordon Craig, der iscenesatte »Kongs-

»Diktatorinden« med Bodil Ipsen og Bodil Kjer.
Det Kgl. Teater. 1938.

emnerne«, og Max Reinhardt, der satte Strauss' »Flagermusen« op, en af Det kgl. Teaters største Succes'er i nyere Tid. Efter Adam Poulsens korte Ledelse af Teatret overtog i 1931 Kontorchef i Undervisningsministeriet Andreas Møller Direktørposten. Han begyndte under meget urolige Forhold, men fik p. Gr. af sine betydelige administrative Evner snart bragt den fornødne Ro til Veje. Den 28. August 1931 aabnede Det kgl. Teaters nye Scene, der populært blev kaldt »Stærekassen«. Men da den besværlige Dobbeldrift

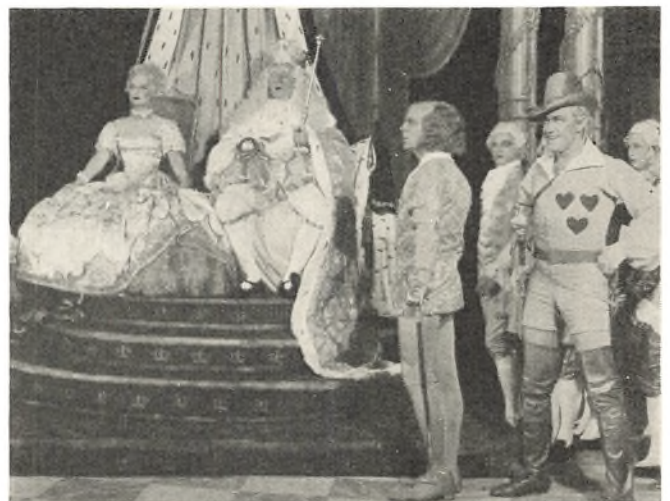

»Jomfruburet« med Frederik Jensen, Arne Weel.
Casino.

blev en økonomisk Skuffelse i de to første Sæsoner, maatte den ophøre. Andreas Møller ledede Teatret med en Klogskab, der var forenet med en betydelig Autoritet. Ikke alene passede han de klassiske Forpligtelser, men han tog ogsaa udstrakt Hensyn til de moderne Dramatikere, blandt hvilke man møder den unge Kjeld Abell, der i 1936 fik opført sin satiriske Komædie »Eva aftjener sin Barnepligt«. Efter Andreas Møllers Afgang i 1938 udnævntes Kontorchef i Undervisningsministeriet Kai Hegermann-Lindencrone til hans Efterfølger, og i ham fik Teatret en højt kultiveret Leder, der paa den bedste Maade førte Teaterskuden gennem Besættelsestidens Skær.

I 1928 gik Holger Hofmann fra Dagmar-teatret, hvor han i sin sidste Periode havde opført Værker af Forfattere som Oluf Bang, Jens Locher og Svend Rindom. Hans Efterfølger blev den prøvede Teatermand og Provinsdirektør Otto Jacobsen, der fik samlet et dygtigt Personale, blandt hvis unge lovende Kræfter vi træffer den talentfulde Angelo Bruun og den særprægede Beatrice Bonnesen. Den sidste store Succes, Otto Jacobsen fik i sin Direktørperiode, var den vittige Komædie »Pas paa Malingen«, hvor Henrik Bentzon fik sit store Gennembrud som komisk Skuespiller. I 1934 fik Dagmar-teatret en ny Direktør i Folketeaterskuespilleren Knud Rassow, der ikke mindst ved Poul Reumerts Hjælp opnaaede nogle kunstneriske Sejre, som f. Eks. Schlütters »Nu er det Morgen«, og Lystspillet »Tovaritch«, hvor Reumert og Else Skouboe blændede som russisk Fyrstepar.

Dagmar-teatret fik den samme triste Lod som Scala og den gamle Folkekømediescene Casino — det forsvandt for at give Plads for anden Virksomhed. En Tid lang søgte Emanuel Gregers med Held at gennemføre de gamle Traditioner paa Casino, hvor Operetten vekslede med Folkekømedier, og blandt hvis Personale vi træffer saa dygtige Kræfter som Carl Hildebrandt og Astrid Neumann. Det gamle Folketeater blev i 1927 overtaget af Odense-Teatrets Direktør Poul Gregaard, der med den meget folkelige Operette

»Der var engang« med Karin Nellemose, Charles Wilken,
Svend Methling og Holger Gabrielsen. Det Kgl. Teater.

»Tre smaa Piger«, hvori hans Hustru, den smukke Eva Heramb spillede Hovedrollen — opnaaede en af de største Succes'er, noget københavnsk Teater kan opvise. Da han trak sig tilbage, valgte Folketeatrets Ejere atter en Odense-Direktør, den energiske Thorvald Larsen, der tiltraadte i 1935, og som har vist sig at være en støt og paalidelig Teaterleder, hvis Repertoire spænder lige fra den klassiske Komædie til moderne ind- og udenlandsk Dramatik, deriblandt Værker af Soya og Kaj Munk. I de senere Aar har Thorvald Larsen udvidet sin Virksomhed til ogsaa at omfatte Det ny Teater, der blandt andet havde betydelig Held med sin Opførelse af den mondæne amerikanske Komædie »Kvinder«.

I den nyeste Tid er det københavnske Teaterliv blevet forøget med flere Avant-Garde Scener, hvor en Række unge Kræfter forsøger sig med moderne, ofte problematisk Dramatik. Talentfulde Foregangsmænd som Per Knutzon og Samuel Besekow har her vist deres Vilje og Evne til at lytte til nye Toner og skabt en Række Forestillinger, ikke mindst i Riddersalen, som hos alle alvorlige Teaterelskere har vakt den største Interesse. Her fik Kjeld Abell sit store og bemærkelsesværdige Gennembrud med »Melodien, der blev væk«, hvor han skabte en ny poetisk Form for socialt Teater. Her opførtes ogsaa »Op og ned med Jeppe« af Poul Henningsen, der med sin kvikke og skarpe Pen ofte paa forfriskende Vis har præget vort Teater, ikke mindst paa Revyens Omraade. En smuk Indsats har endvidere Thomas Hejle gjort med den danske Skolescene, hvor ikke mindst Svend Methling iscenesatte en Række Forestillinger, som har været en god Støtte for Undervisningen i Skolerne og en værdifuld Forberedelse til senere Forstaaelse af Dramatikens store Mestres.

Vor Tid har fostret saa betydelige Dramatikere som Kaj Munk, Soya og Kjeld Abell, der har givet dansk Dramatik et nyt og interessant Fysiognomi. Paa alle Felter fra Revy til Drama har vi udmærkede fremstillende Kunstnere, der netop i høj Grad er

»En Idealist« med Poul Reumert og Karin Nellemose. Det Kgl. Teater. 1938.

gaaet i Ilden for vor nye og blomstrende Dramatik. Besættelsestidens tunge Byrde viste, hvad det betyder at eje et levende Teater, der bliver baaret oppe af dansk Aand og Tradition. Teater-Interessen synes vedblivende at være stigende. — Gid de danske Scener stadig maa holde Fanen højt og blive et trygt Arne-sted for dansk Kultur.

TORBEN KROGH

»Per Gynt« med Sigrid Neiiendam og Eyvind Johan-Svendsen. Det Kgl. Teater.

»Genboerne« med Poul Reumert, Bodil Ipsen og Karin Nellemose. Det Kgl. Teater. 1939.

WILLIAM BLOCH

(1845—1926)

Af Teaterhistorikeren ROBERT NEIENDAM

De var fire Brødre, udgaaet fra et københavnsk Borgerhjem i Lille Kirkestræde. De blev alle Professorer og, hvad vigtigere var, alle fremragende hver paa sit Omraade. Ældst var Maleren Carl Bloch, dernæst Kunsthistorikeren, Museumsdirektør Emil Bloch, saa Sceneinstruktøren William Bloch og endelig Lægen Dr. Oscar Bloch. De to sidste levede længst, og mange vil endnu huske dem. De var udprægede Personligheder og Bærere af en fin københavnsk Kultur, som nu er forsvunden, og som næppe kommer igen. William Bloch, om hvem her skal fortælles, naaede frem til at blive ikke alene en Mester, men *Mesteren*, Forbilledet, af hvem de senere Instruktører lærte, Skaberen af en særlig Art af dansk Skuespil-kunst, der kom til at præge vort Nationalteater i en lang Periode, fra Tiden omkring 1880 til Aarene efter den første Verdenskrig. Og selv om William Blochs Indflydelse nu er kommet paa Afstand, er det, han vilde i sin Kunst, stadig Idealet for mange Mennesker. Han repræsenterede en Epoke i Teatrets Historie.

I en offentlig Meningsudveksling om Sceneinstruktion med kgl. Skuespiller Emil Poulsen gav William Bloch et Billede af sin egen Virksomhed. »Man kan sandelig ikke nøjes med at holde Taler til Skuespillerne,« skrev han. »Man kan ikke sidde nede i Parkettet og »give Tempoer« og »stemme Instrumenterne til et harmonisk Hele«. Instruktørens Plads er paa Scenen. Han er snart her, snart dør«. Han anholder de falske Toner, korrigerer Misforstaaelserne, fjerner Uklarheden, opildner de Ligegyldige og dæmper dem, der i kunstnerisk Iver trænger sig ud over den Plan, som anvises dem af Situation og Karakter. Han maa have en klar Hjerne og en tydelig Tale, der formaar at ramme Hovedet paa Sømmet; han maa kunne overbevise og lade sig overbevise med Grunde; han maa have det fineste Øre for Livets Musik og først og fremmest en inderlig Kærlighed til Skuespillernes Kunst.«

Alt dette og mere til besad William Bloch. Men desværre skrev han kun lidt om sin Kunst. Her var han en Modsætning til Broderen, Professor Oscar Bloch, der følte Trang til at nedskrive Kvintessensen af alt, hvad han læste, medens William Bloch paa de ældre Dage nærmest var en Fjende af Pennen. Hans Syn paa Skuespil-kunst og Sceneinstruktion faldt paa en mærkelig Maade sammen med Konstantin Stanislafskis med den Forskel, som Racerne giver. I Russerens Bog »En Skuespillers Arbejde med sig selv« findes Meninger, som Bloch udtalte mange Aar før. De

arbejdede ud fra samme Principper, men kendte ikke hinandens Eksistens. Her er et udmærket Emne for en dramaturgisk Undersøgelse. Men Bloch udtrykte sig lige saa knapt som Stanislafski bredt. Det var ham en Gaade, at for Eks. en Foredragsholder kunde bruge en Time til noget, som kunde siges paa ti Minutter. »Det vilde være mig komplet umuligt,« sagde han. Blochs Forstand var lysende klar og uden Svinkeærinder. Den stod prentet i hans lyseblaa Øjne.

Han havde aldrig bevidst uddannet sig til den Gerning, der bragte ham saa megen Hæder. Som juridisk Kandidat var han blevet Assistent i »Landbygningernes almindelige Brandforsikring« i Stormgade og tænkte mindst af alt paa at vinde en Fremtid som Sceneinstruktør. Det var hans Forfatterskab, der skaffede ham den første Berøring med Det kgl. Teater. De Komedier, han skrev — i Reglen sammen med en anden — kunde ikke redde hans Navn fra Forglemmelsen, men der medfulgte fyldige Beskrivelser af Scenegangen. Det gjaldt især »Naar Møbler flyttes«, den tidligste danske Aflægger af de franske Proverber, og »Konsekvenser«, hvor Redegørelsen for Stuernes Udseende, Personernes Bevægelser og Pauserne i Ordene er mere interessant end selve Handlingen. Medens Bloch som Skuespil-Forfatter hørte til Epigonerne, besad han som Instruktør en ejendommeligt Begavelse. Man har den, eller man har den ikke, hvad enten man er Skuespiller eller Forfatter eller ingen af Delene. William Bloch var hverken Maler eller Digter, men en Scenekunstens Mester, Formidleren mellem det skrevne Ord og dets Levedegørelse, en Stemningsvækker og Overfører af Billeder fra Livet til Scenen.

Det tjente Chefen, Kammerherre Fallesen, til Ære, at han indsaa, at Bloch vilde blive den Sceneleder, Teatret i høj Grad trængte til. Senere fortalte Bloch med Lune om sin Forbavselse, da han en Dag i 1881 aldeles uventet fik Tilbud om at blive Instruktør ved Det kgl. Teater. Begge Parter gik dog forsigtigt til Værks. Engagementet gjaldt kun for ét Aar og skulde honoreres med den svimlende Sum af 1800 Kr. Bloch handlede lige saa forsigtigt som Chefen, da han besluttede at søge Orlov fra sin Plads i »Brandforsikringen«, hvor han havde Udsigt til at naa en ledende Stilling. Han var en flittig og meget nøjagtig Embedsmand.

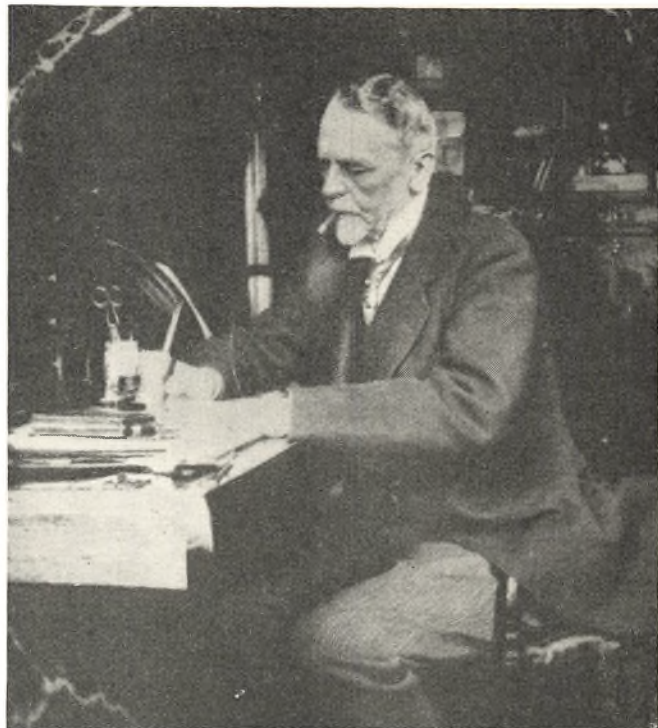
»Umyndige i Kærlighed« hed et scenisk Forsøg af den talentfulde Novellist Vilhelm Topsøe. Stykket er nu glemt, men det fik en Plads i Teaterhistorien, dels fordi det gav Olaf Poulsen Lejlighed til at sætte en

af Tidens kreaturopdrættende Baroner med Slagordet »Første Sort!« lyslevende op paa Scenen, dels fordi det bragte Bloch et for ham egnet Stof fra et dansk Milieu, som han kendte, en Blanding af flagrende Erotik og Spidsborgerlighed, af ungdommelig Forelskelse og Komik. Overalt i Forestillingen mærkedes da ogsaa hans fantasifulde Forstaaelse. Men i ydre Forstand forløb Debuten ganske stille; straks som senere hen virkede Bloch lige saa usynlig for Publikum som Suffløren. Hans Navn blev end ikke nævnet paa Plakaten, og Før-Interviews i Bladene kendtes ikke dengang. En Livsgerning, der aldrig byggede paa det ydre, men trængte ind i Skuespilkunstens Kerne, Stemningen bag Ordene, Situationsfølelsen og de malende Smaatræk, var dermed indledet. Som Motto for den kunde sættes nogle Ord, som Professor Oscar Bloch engang sagde: »Stor Læge — lille Skilt; stort Skilt — lille Læge«.

William Bloch hægede om Naturligheden i al Skuespilkunst, lærte Talenterne at bruge deres Øjne og Øren, prøvede deres komiske Sans og afviste deklamatoriske Toner, naar Kravet var Tankens Vægt og Sindets Farve paa hvert eneste Ord. De Scenebilleder, han skabte dels fra Provinsen, dels fra det gode Selskabs Milieu i Hovedstaden, for Eks. i »En Skandale« eller i »Den kære Familie«, var karakteristiske for de Mennesker, som levede deri; han kunde træffe Tonen eller Stemningen i en Villahave med Udsigt over Sundet lige saa fint og sikkert, som vi kender den fra Broderen Carl Blochs Raderinger. Han elskede den hollandske Malerkunst, for hvilken Broderen Museumsdirektør Emil Bloch havde opladt hans

William Bloch. Ungdomsbillede.

William Bloch i 70 Aars Alderen.

Øje, og overførte den i sine Scenebilleder, især i Galdon's Lystspil »Tilfældet har Ret«, hvis hollandske Interieur var af mageløs Virkning. Skurrende Mislyd var bandlyst fra hans Forestillinger; han hadede Gøglet af et oprigtigt Hjerte, men fordrev det tyst uden Banden og Smælden; et af hans Vaaben var netop sarkastisk Høflighed. Helst arbejdede han med udviklede Kunstnere, thi det var ham ingen Behagelighed at høre sig selv gaa igen hos umodne Unge; en hel Generation af Skuespillere skyldte ham stor Tak, endog Olaf Poulsen og Dr. Mantzius erkendte villigt, at de stod i dyb Gæld til ham. Den fornemste Elev blev hans Hustru, Fru Anna Bloch, hvis Replikkunst og Stilsans var et levende Vidnesbyrd om Blochs Intentioner. Forsøgene henviste han derimod til Elevskolen, af hvis Oprettelse i 1886 han havde megen Ære. Den har siden gennem 60 Aar uddannet langt de fleste af Landets betydeligste Scenekunstnere.

Det var Komedien, saaledes som hans Samtids Forfattere formede Skue- og Lystspillet, der blev hans egentlige kunstneriske Omraade. Ordløst digtede Bloch videre dør, hvor deres Pen standsede. Til hjemlige Arbejder af Edv. Brandes, Einar Christiansen, Otto Benzon, Holger Drachmann, C. Hostrup — der paa sine gamle Dage blev ung Skribent igen — og Gustav Esmann kom de store Nordmænds Værker. Bloch gjorde gennem mange Aar »Vildanden« til en af Teatrets fortrinligste Forestillinger, en Mønsteropførelse, hvori hver Rolle betød noget livsvarigt for den Skuespiller, der levendegjorde den. Og Folkemødet i »En Folkefjende« udformede han med fantasi-fuld Omhu i en Række livfulde Enkeltheder, som gjorde Stykkets fjerde Akt til en kunstnerisk Begivenhed. Der var aldrig døde Punkter i Blochs Iscene-

Scenebillede fra Opførelsen af »Den ellefte Juni« paa det Kgl. Teater, 1901.

sættelser. Alt levede hele Tiden. Naturen spillede paa en uhaandgribelig Maade med ind i Billedet og røbede, at Iscenesætteren ikke blot var en praktisk Teatermand, men en stor Kunstner paa et Omraade, hvor alle Kunstarter smelter sammen til en Helhed. Københavneren Bloch skildrede Provinsen med en H. C. Andersensk Evne til at opfange alle Smaatingene i Milieuet; der er ingen Tvivl om, at hans Samvær med Digteren, navnlig under en lang Udenlandsrejse i 1872, hvorfra hans Dagbog er udgivet, skærpede og udviklede hans Iagttagelsestalent. Hans Sans for det sære og det udsøgte og for den Anekdote, der i faa Streger belyser Mennesker, havde faaet rig Næring.

Men Tragedien besad i mindre Grad Blochs Interesse. Ikke saadan at forstaa, at han aldrig beskæftigede sig med den, han satte tværtimod baade »Hamlet« og »Hagbarth og Signe« smukt op, men han indsaa det haabløse i at arbejde med Dramaets store Linier og svulmende Patos, naar Teatret ingen tragiske Skuespillere ejede. Han var efterromantisk Realist og saa helst det tragiske i moderne Klæder, for Eks. i »Vildanden«s beske Menneskeskildring eller i »Forretning er Forretning«, hvis Hovedperson, Handelsmanden Isidore Lechat, er af Verdensformat. En Del af Pressen, og da særlig Professor Otto Borchsenius i »Dannebrog«, bebrejdede Bloch, at »han havde dræbt Dramaet i Danmark«. Repertoiret paa Riis-Knudsens Dagmar-teater blev idelig stukket ham i Næsen, skønt Udførelsen ingen Sammenligning taalte

med Spillet paa Det kgl. Teater. Men Bloch var ingen Kampnatur; han kendte sit eget Værd og lod helst Arbejdet tale for sig selv. Da han nu ogsaa *indefra* blev modarbejdet, idet kgl. Skuespiller Emil Poulsen mente, at han ogsaa kunde varetage Sceneinstruktionen ved Siden af sit store Repertoire, foretrak Bloch at tage sin Afsked, skønt han kun var 48 Aar. Hvad Tabet betød, vidste ingen bedre end Nordens Dramatikere, som i en Hyldest- og Takkeadresse, der ogsaa var underskrevet af Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson, beklagede, at han forlod Nationalscenen. Hans Afgang blev da ogsaa afgørende mærkbar, og de Forsøg, Teatret i de følgende Aar gjorde paa Tragediens Omraade, satte intet Spor.

Men seks Aar senere, da de indre Forhold havde forandret sig, kom han tilbage og udførte en Bedrift paa et Tidspunkt af sit Liv, hvor Scenens Folk sædvanligvis lever paa Fortidens Laurbær. Man kunde kalde dette Tidsrum, som sluttede i 1909, for Holberg-Perioden i hans Liv. Han havde fra Ungdommen tænkt med den gamle Komediemester, iagttaget med hans Øjne og beundret hans Logik, men nu skabte han Komediernes sceniske Rammer, som harmonerede med deres moderne virkende Satire. Han modarbejdede traditionelle Tricks og udfyldte Hullerne i Holbergs undertiden springende Tekst med lunerige Paafund i Digterens Aand. Hver let henkastet Antydning blev udnyttet til Styrkelse af Karakteristikken og den logiske Mening. De gamle forslidte Dekorationer forsvandt med den Tradition, som betød Efter-

Scenebillede fra »Den politiske Kandestøber«, med Olaf Poulsen som Kandestøberen. Det Kgl. Teater. 1907.

abelse, og i Stedet skabte han Kulturbilleder fra det 18. Aarhundrede, Gader og Stuer, hvor Personerne havde deres typiske Hjem. »Mester Gert Westphaler«, »Jeppe paa Bjerget«, som havde hvilet i tredive Aar i Arkivet, »Den ellefte Juni« med den uforglemmelige Børsscene, »Hekseri eller Blind Allarm«, »Barselstuen« og »Den politiske Kandestøber« fik han frem for fulde Huse, medens Holberg i Olaf Poulsens tidligere Periode blev spillet for tomme Bænke. Det var en Bedrift, der udstraktes til Norges Nationalscene. Senere Genoptagelser hviler paa Blochs Indsats. For at give Holbergs Venner i Nutid og Eftertid et Indblik i Blochs Værksted tryktes Iscenesættelsen til »Mester Gert«, men Aanden i hans Arbejde, den Jan Steenske Humor, som levede i Spillet, kunde ikke gengives paa Tryk. Blochs Digtning skulde ses — den var flygtig som Skuespilkunsten selv. I Kernen beroede den paa personlig Medleven.

For det kgl. Teaters Stil og Tone havde William Bloch overmaade stor Betydning. Han dannede en Epoke. Hans Elever førte Paavirkningen fra ham videre. Deres Navne var Einar Christiansen, Poul Nielsen, Nicolai Neiiendam, Johannes Nielsen, Henri Nathansen og Thorkild Roose. De skabte i hans Aand, hvor forskellige de end var, men ingen af dem besad Blochs overvældende Autoritet. Einar Christiansens bedste Folketeater-Forestillinger formedes efter hans Mønster; Poul Nielsen tog sig nænsomt af Lystspillet, Nicolai Neiiendam med kulturhistorisk Viden af Holbergs Komedier, og de Skuespil, Henri Nathansen

skrev, især »Daniel Hertz« og »Indenfor Murene«, var i deres sceniske Opsætning ogsaa formet i den Blochske Tone. Fjernt fra ham, hvad Temperamentet og Formen angik, var Johannes Nielsen, til hvem der knyttedes de største Forventninger. Han ejede hverken Blochs Vid eller Forstand paa Mennesker, hele hans aandelige Overlegenhed, der tillod hver af de Medvirkendes Særpræg at udvikle sig under hans Ansvar. Men i Johannes Niensens bedste Iscenesættelser, Bondekomedierne paa Folketeatret og »Fædreland« paa Nationalscenen, mærkede man alligevel Paavirkning fra Mesteren i Følelsen og den dæmpede Naturalighed. Thorkild Roose har ogsaa opnaaet smukke Blochske Resultater i flere Skuespil, for Eks. i Peter Egges »Det er da morsomt at leve« og i Scener af Kaj Munks »Egelykke«, og han har, naar Gustav Wiedes »Skærmydsler« opførtes, fastholdt de Blochske Intentioner, der var præget af hjerteligt Vid.

William Bloch tilhørte en lille Nation, hvis Sprog har snævre Grænser. Kendskabet til hans Instruktion trængte ikke ud i de store Lande. Men han kunde have formet det Program, som dannede Grundlaget for Stanislafskis banebrydende Teater i Moskva: »Vi protesterer mod den gammeldags Maade at spille paa, den teatraliske, den deklamatoriske Maner, Virtuoseriet«. Han elskede Anelsen, Indblikket i Sjælens Liv i Komik og Alvor. Han vilde ligesom Russerne, men længe før dem, en sand og naturlig Kunst, renset for alt vulgært og beaandet af Inspiration.

ROBERT NEIENDAM

JOHANNES POULSEN

(1881—1938)

Af Teaterhistorikeren ROBERT NEIENDAM

Johannes Poulsen havde aldrig arbejdet under William Bloch, og han var ikke fri for at undervurdere hans Betydning. Han fandt ingen Næring for sin Fantasi i Blochs Instruktion, der forekom ham at være en Kleinkunst og bunden til Firsernes og Halvfemsernes Realisme. Først saa sent som i 1927, da han benyttede Mesterens Iscenesættelse til Bjørnsøns »Geografi og Kærlighed«, opdagede han Blochs psykologiske Finsans. »Han er s'gu mere interessant, end jeg har troet,« sagde han naivt.

Grunden hertil var for en Del Paavirkning fra Hjemmet. Emil Poulsen og Bloch havde været Ungdomsvenner, men der indtraf et Brud mellem dem, da Bloch første Gang tog Afsked i 1893. Og det blev aldrig helet. Emil Poulsens Sønner, Adam og Johannes, modtog ingen Impulser fra ham, og nu at spekulere over, hvorledes Johannes Poulsen eventuelt vilde være blevet, hvis han i sin Ungdom var kommet under Blochs Vejledning, er et forgæves Tankeeksperiment. De voldsomme Kræfter i ham og hans springiske Fantasi vilde vel nok have reageret mod Blochs detaillerede Udpenning af enhver Situation. Johannes Poulsen var de store Liniers, de stærke Farvers Instruktør; Replikken, som for Bloch var Skuespil-kunstens fornemste Vaaben, blev for Johannes Poulsen ofte kun til et understøttende Middel i den Billedvirkning, han tilstræbte.

De var to store Modsætninger i deres Kunst, men de prægede begge Teatret i deres Periode.

Det skyldtes Teaterpolitik, at Johannes Poulsen ikke kom til at debutere paa sin Faders gamle Scene. Emil Poulsen havde haft Magten der i en Menneskealder, men i sit 56. Aar blev han af Sygdom tvunget til at give op. Medens han hjemme og ude forgæves søgte at genvinde sit Helbred, skiftede Teatret Direktion, Forholdene ændredes, og en Afskedsforestilling i Aaret 1900 blev hans sidste Berøring med den Scene, hvis Pryd han havde været. Den nye Leder, Einar Christiansen, behagede ham ikke, næppe heller at Bloch vendte tilbage med sin Autoritet og sin Plan om at forny Holbergs Komedier med Olaf Poulsen som Centrum. Modsat forsonede Emil Poulsen sig med sin Kritiker fra de unge Dage, Dr. Edvard Brandes, fra hvem han længe havde været skilt. De tog sig af Sønnerne Adam og Johannes, der nu var Studenter og flyvefærdige til det sceniske Liv. Dagmar-teatret, dengang Ungdommens Scene, blev deres første Forum, hvor Faderen ledede deres Skridt, medens Edvard Brandes i »Politiken« koncentrerede sin Interesse om dette Teater og støttede Martinus Niel-

sens Ledelse med skarp Front mod »den gamle Kasse«, som Bjørnstjerne Bjørnson engang kaldte Det kgl. Teater. Der var ny Indstilling paa alle Kanter.

De unge Brødre taalte at stilles paa de udsatte Poster, der straks blev dem betroet. Det var ikke Professor Emil Poulsens Navn, som bar dem, men det gav dem naturligtvis Relief. Adam var den i teknisk Henseende mest udviklede, medens Johannes med sine tyve Aar maatte høre adskillig Kritik. Han var for sprælsk og urolig, syntes man, og det skæve Træk ved hans Mund skulde Publikum først vænne sig til. Men Naturen havde udstyret dem begge rigt med sceniske Egenskaber. De var virile, deres Ansigter virkede i Rampelyset, Stemmerne fyldte Rummet, Plastikken var født. Johannes besad mest Charme, og der var Stil i hans Krop. Han kunde være væver som en Fole, elegant som en spæd Klinge. Den November-aften i 1901, da han og Broderen debuterede, holdt en Nyromantik sit Indtog. I »Renæssance«s skønne italienske Omgivelser præsenteredes de to unge Mennesker, medens Lange-Müllers Musik svøbte sig blidt om deres slanke Skikkelser. Der var Spænding i Luften; ældre Teatervenner mindedes, da Emil og Olaf Poulsen debuterede i »Erasmus Montanus« 34 Aar forud. De unge Brødrers indre og ydre Personlighed passede saa fortrinligt til de to venezianske Kunstlærlinge, at man, hvis man ikke vidste bedre, skulde tro, at Holger Drachmann havde skrevet sit Melodrama for dem. Betegnelserne »Nat« og »Dag« virkede næsten som Symboler paa deres unge Kunst. Det Skønhedsindtryk, de og Fru Anna Larssens sødmefyldte Væsen efterlod, lever endnu i mangfoldige Tilskuers Sind. Indtrykket fornys stadig af det kendte Scenebillede, som endnu hænger i Dagligstuerne omkring i mange Hjem. I den tidligere Generations Middelstand var det Emil Poulsen som Ambrosius, der indtog den Hædersplads over Sofaen, som endnu før beklædtes af Fru Heiberg og Michael Wiehe.

Allerede i den første Sæson røbede Johannes Poulsen sine personlige Toner, da han var Taylor i Bjørnsøns »Maria Stuart«. Det lyriske Udtryk, den blide Resignation, var Bud fra hans eget bløde Sind, og der kan fra Foredraget af Sangen »Hver Glædesstund, Du fik paa Jord, betales maa med Sorg« drages Relationer til flere af hans senere Skikkelser, først og fremmest Vilhelm i Oehlenschlägers »Axel og Valborg« og Titelrollen i »Correggio«. Disse og lignende Figurer repræsenterede Moll-Tonen i hans Kunstnerliv. Der var musikalsk Halvlys over dem, Tummørke og Morgenstemning. Fra Rolle til Rolle foldede han sig ud,

og allermest maatte man beundre hans Karakteriseringsevne i stilfærdig Form. Lagerist Sørensen i »Tante Cramers Testamente« var et ganske dagligdags Menneske, flittig og nøjsom, beskeden og tilbageholdende, en Modsætning til den forkælede »Frida« i Gustav Wiedes »Ranke Viljer«, den første komisk betonedede Homoseksualist paa dansk Scene, skabt efter levende Model. Johannes Poulsen besad ikke alene inderlig Alvor af en sjælden lødig Karakter, men Lune og Vid. Ogsaa det bredttalende eller højtraabende i hans Fremstillingsform lærte Publikum at kende, for Eks. som Drachmanns Hallfred Vandraadeskjald. Saadanne Figurer hørte til de mindst interessante i hans Repertoire. De var paavirkede af Martinius Nielsens udvendige Dramaspil.

Tidligt begyndte Professor Otto Borchsenius i det daværende Regeringsblad »Dannebrog« at virke for, at begge Brødre skulde knyttes til Nationalscenen. Overgangen skete omsider i 1909, da Einar Christiansens Teaterstyre var afsluttet, og A. P. Weis — Karl Mantzius' Æra skulde begynde. Men med Christiansen forsvandt ogsaa William Bloch — og denne Gang for stedse. Hans Gerning var til Ende; nu blev det Elevernes Opgave at fortsætte. Men til dem hørte, som fortalt, Johannes Poulsen ikke.

Det varede endnu nogle Aar, inden han tog fat som Sceneinstruktør. Foreløbig var han kun Skuespiller og bragte som saadan nyt Blod ind i det gamle Hus. Den første Sæson kaldtes »Gyldenaaret«, fordi næ-

Adam og Johannes Poulsen i deres Debutroller i »Renaissance«, Dagmartheatret, 1901.

Johannes Poulsen som Student, 1899.

sten alt, hvad Dr. Mantzius bragte frem, blev Succes. Og dermed vendte Strømmen sig fra Dagmartheatret, som nu ogsaa Anna Larssen havde forladt for at klæde sig i Sæk og Aske. »Den gamle Kasse« paa Kongens Nytorv var blevet Ungdommens Teater med røde Lygter paa Facaden. Direktør Mantzius' Arbejdsevne var enestaaende; foruden som Førsteskusespiller virkede han som Oversætter, Instruktør og Lærer for de Unge. Hans musikalske Interesse gav sig et varigt Udslag, da han oprettede Operaskolen.

Johannes Poulsen var 28 Aar, da han første Gang stod paa Det kgl. Teaters Scene, men han havde allerede en Vrimmel af 52 Skikkelser bag sig, hvoriblandt mange ragede højt op i hans Kunst. Han var ubetinget den bedst begavede blandt Landets daværende sceniske Ungdom. Mange lykkelige Evner var forenet i dette Kunstnerbarn, ikke alene det egentlige Skuespillertalent, men musikalsk og malerisk Evne, Sangstemme, Intelligens og Smag. Han havde Fantasi og lyrisk Følelse, Lune og Iagttagelsesevne og tilegnede sig spredte Kundskaber paa mangfoldige Omraader under lange Rejser. En af hans Kæpheste var den norske Stavkirke, hvis Søjleformer han havde iagttaget i Østen. Hvorledes var det gaaet til? Saa spillede Fantasien fra Folkevandringerne Tid til vore Dage! Han havde stor Sans for Tingenes Oprindelse, for alt levende, og stirrede uforstaaende paa det doktrinære,

Narren i »Helligtrekongers Aften«.

Olaf og Johannes Poulsen.

det pedantiske eller fantasiløse i Menneskenaturen. Mødte han det i Scenens Verden, kunde han blive vemodig paa Kunstens Vegne. Det fantasiløse og haandfaste, for Eks. i Dr. Rostrups Instruktion, fik ham til at udbryde: »Gør man Kunsten til et Haandværk, fjerner man Aanden, saa dræber man Teatret — om man saa har læst Alverdens Bøger!« Han elskede *Kaldet*, det være stort eller lille, men interesserede sig grumme lidt for Stræberiet eller det alene af Viljen betonedede. Kategoriske Domme yndede han ikke, alt maatte bestandig kunne appelleres og nye Synspunkter drages frem. Det gjorde ham inderligt ondt, naar han erfarede, at et Medmenneske havde gjort noget lavt. Selv var han aaben og frisk med Lyst til at tale ligeud med alle Mennesker. Sit Tungsind søgte han at skjule for Verden; den skulde se en festlig, oplagt Mand. Det kostede sikkert Overvindelse at jage de mørke Stemninger bort, men fast som en Blok vilde han helst virke — og var dog blød og veg. Denne Sjælens kalejdoskopiske Farvehvirvel genfandt i hans Kunst. Han kunde spille nogle Scener mesterligt, men andre svagt i samme Rolle. Saa maatte Masken give det samlede Billede. Paa Dragten anvendte han mere Omhu end paa Replikken. Ikke alene de historiske Kostumer, som han kendte fra sine Besøg i Alverdens Malerisamlinger, men ogsaa Nutidsmenneskets Klæder var Genstand for hans Studium. Talte man med ham om en Rolle, paa hvilken han netop arbejdede, fik man at vide, hvordan Manden skulde se ud, belyst med Eksempler, der hvilede paa Iagttagelser. Den, der skriver disse Linier, kørte en Dag med ham i Sydhavns kvarteret, da han pludselig sagde: »Der er han!« Han standsede Bilen og gik hen til en Gadefejjer og spurgte ham om han vilde sælge det

Tøj, han havde paa. For at Manden ikke skulde tro, at han var gal eller holdt ham for Nar, fortalte han aabent, at han netop skulde bruge saadan en Dragt inde paa Det kgl. Teater. De blev hurtigt enige — Manden saa helt smigret ud — og da Kludene var blevet rensset, blev de et Plus til Johannes Poulsens morsomme Fremstilling af den gemytlige Vingris i »Vor Ære og vor Magt«, der meget bidrog til Stykkets Succes. Jacob Levins Tøj i »Indenfor Murene« var købt hos en Marskandiser og havde kendt bedre Dage. Det, Johannes Poulsen her vilde, var en Klædning af oprindelig flot Snit, men slidt af Dagens Arbejde; den skulde karakterisere en Mand, der var alt for geskæftig til at bryde sig om, at Bukserne var en Smule flossede eller Jaketten muligvis lidt plettet. Det røde Slips skulde røbe Levins usikre Smag, Støvlerne maatte ogsaa være en Kende forhenværende, ikke af Fattigdom, men af Ligegyldighed, og fordi intet er saa simpelt som anløbet Lak. Saadan gennemtænkte han enhver karakteriserende Detaille.

Allerede i sin første Sæson paa Det kgl. Teater, alt-saa i »Gyldenaaret«, skabte han to betydelige Skikkelser i sit rige Galleri: Maleren Antonio i »Correggio« og Narren i »Helligtrekongers Aften«. Af den første har vi et skønt lyrisk Portræt, der røber Johannes Poulsens Kendskab til Italien, og af den anden malede Marie Sandholt et aandfuldt Billede i Legemstørrelse, som nu findes i Teatermuseet. Og hans Foredrag af Narrens Sang: »Det regner, det regner hver evige Dag —« er bevaret paa en Grammofonplade, men den lyriske Poesi, han kastede over disse Skikkelser, den skønne Maler og den hæslige Nar, forsvandt med ham. Samme Sæson forsøgte han at forny Holbergs Kandestøberdreng. Henrik skulde væ-

Johannes Poulsen som Jeronimus i »Jean de France«, Charles Wilken som Frands. Det Kgl. Teater. 1938.

Titelrollen i »Jean de France«. Det Kgl. Teater. 1912.

re realistisk, mere en københavnsk Læredreng end en traditionsbundet Holbergsk Type. Men hertil savnede han *vis comica* og Replikteknik. Man mærkede, at han ikke havde gennemgaaet Elevskolens Holbergske Talestrabadser hos Mester Olaf, hans store Onkel. Han virkede for moderne mod Olaf Poulsens vældige Replikkunst og Holbergske Tradition. Hverken Henrik eller sidenhen Harlekin i »De Usynlige« knyttede i kunstnerisk Forstand Johannes Poulsens Navn til Holberg, ej heller Ulysses von Ithacia, hvor han lignede en Karikatur af Frederik den Fjerde og parodierede Martinius Nielsens Diktion, men derimod hans elegante og vittige Jean de France (1912), der skaffede den gamle Farce en Publikumssucces, den aldrig før havde oplevet. Axel Locher har forevigt ham i en graciøs Statuette, som viser Eftertiden den adelsgale Nar, der jo egentlig er en velhavende Borgermands fransktossede Søn fra Christen Bernikovsstræde. Det var Johannes Poulsen ikke, hans Satire sigtede mere mod Adelen end Borgerskabet, men maaske ramte han derved netop Holbergs egentlige Mening. Hvis engang et Billedværk skulde udkomme med de Holbergske Urtyper gennem Tiderne i scenisk Fremstilling, vilde »Jean de France« angive Johannes Poulsens største Indsats for Bevarelsen af de gamle Komedier, thi det var ogsaa i dette Stykke, at han i sit Dødsaar skabte en fortrinlig Jeronimus, ingen gnaven eller latterlig gammel Pedant, men en Besindighedens og den borgerlige Værdigheds Repræsentant, en myndig Mand, der talte af Erfaring. Mange Udviklingsfaser i Kunstnerens Sind laa mellem hans galne Jean og denne Inkarnation af Bedsteborgerlighed. Og naar Johannes Poulsens Forhold til Holberg gøres op, maa det ikke glemmes, at han var primus

motor og trak Hovedlæssæt ved Skuepladsens 200 Aars Jubilæum i 1922. Det lykkedes da at gennemføre en Holberg-Uge, idet otte af Mesterens Komedier og Halvdelen af »Ulysses« opførtes paa otte Aftener. Til Festen skabte Johannes Poulsen sin virtuose, om end noget monotone Vielgeschrey i »Den Stundeløse«, hvoraf Axel Locher ogsaa har formet en livfuld Statuette, og han satte Intermediet til »Kilderejsen« aldeles henrivende i Scene som en litterær Lystrejse fra Holbergtiden til Romantikken. Der var Fantasi og Mening i alle hans Indfald. Efter at man morsomt havde oplevet Udfarten hen ad Strandvejen, hvor Vognene kørte med Heste mellem Portechaisser, Karrosser, Ridende og Gaaende af alle Samfundsklasser, fik man Dyrehavsbakken at se med Pjerrot og Sangerindestraden, forelskede Par og Bondedanse i Thaarupsk Stil og til sidst under Fuldmaane og med glitrende Sund til Baggrund det bortløbne Elskerpar vandrende i romantisk Sværmeri.

Indledningen til Johannes Poulsens Indsats som Sceneinstruktør var hans Opsætning af den oldengelske Moralitet »Det gamle Spil om Enhver« (1914). En skøn Ramme var skabt ved Svend Gades og Johannes Poulsens forenede Bestræbelser, og der var Varme og Højhed over hele Fremstillingen. Dekorationen samlede under eet Himmel, Jord og Helvede; især var Indblikket i det farverige Gudsrige med de tunge Portefængslende som et gammelt fromt italiensk Maleri. Max Reinhardts Indflydelse laa bagved; han havde i Berlin først af alle sat den gamle Moralitet op i Hugo von Hoffmannthals Gendigtning. Efter denne Sejr blev Johannes Poulsen Teatrets Vindue ud mod Europa. Ved Selvsyn oplevede han paa sine mange Rejser de forskellige Faser i det Reinhardtske Teaters Udvik-

ling; han knyttede personlig Forbindelse med ham og Englænderen Gordon Craig, for hvem Scenebilledet var vigtigere end det talte Ord. Det gjorde Johannes Poulsen ondt, at Craigs Iscenesættelse af »Kongsemnerne« paa Det kgl. Teater blev meget omstridt og vandt ringe Paaskønnelse. Craig havde ikke søgt at gøre Ibsen-Forestillingen speciel norsk; Handlingen var ikke længer en Strid mellem Tronprætendenter i et nordisk Land, men en generel Strid om Magten mellem ærgerrige Mennesker. Derfor vilde han gennem den ydre Ramme give Digterværket Gyldighed i alle Lande og gennem alle Tider. Han vilde henlægge det til Tankens uendelige Rige, men Opfattelsen fulgtes ikke af mange. Opførelsen blev ikke en Indledning til noget nyt, men et Forsøg, som afsluttedes ved dets Fødsel. Dog kom der en stor og kostbar Publikation ud af Besøget: »A Production 1926«, som Craig tilegnede Kong Christian, »hvis Forfædre i 1722 oprettede Det kgl. Teater i København«. Det er eneste Gang i vor Nationalscenes brogede Historie, at en Forestilling er blevet beskrevet i et selvstændigt Værk med mange farvelagte Billeder paa et Verdenssprog. Bogen er en Sjældenhed, men den findes paa Teatermuseet.

Johannes Poulsen følte sig handicappet af Skuespillere ude i de store Lande; de behøvede kun at skabe et Faatal af Mesterværker, som de bestandig kunde uddybe, hvad enten det var en Iscenesættelse eller en Rolle, og gentage fra By til By i mange Riger deres Liv til Ende. Hvilken Del af Verdenskortet havde for Eks. Coquelin ikke raadet over eller Alexander Moissi, der den ene Aften optraadte hos Fru Nansen i Frederiksberg Allé og den næste paa det gamle Hofteater i Dresden. Af Danskeren kræves derimod stadig Fornylse, og den er ingen i Længden i Stand til

Vielgeschrey i »Den Stundesløse«. Det Kgl. Teaters Jubilæumsopførelse 1922.

at yde. Han led under at tilhøre et begrænset Sprog-omraade og søgte paa enhver Maade at gøre Danmark større. I denne Forstand var han dybt national. Han begreb derfor ikke, at en Kollega kunde forsøge paa at vanskeliggøre hans Optræden i Udlandet. Megen Glæde fik han alligevel af — til Dels for egne Midler — at fremføre »Erasmus Montanus« paa Théâtre des Champs-Élysées i Paris. Andre Kunstnere har givet Gæstespil i Frankrigs Hovedstad, men det var første Gang, at et dansk Ensemble opførte en klassisk Komædie dernede. Johannes Poulsen var Fyr og Flamme, og de bedste af hans mange Evner kom frem, naar et stort Ansvar blev lagt paa hans Skuldre. Megen Støtte fik han af Presseattachéen ved Gesandtskabet, Legationsraad Helge Wamberg, som havde meget at ordne og glatte ud, inden Tæppet den 10. Juni 1927 gik op for et udsolgt Hus med Frankrigs Præsident Gaston Doumergue i Spidsen. To Hundrede Aar før gjorde Holberg selv et Forsøg paa at faa sine Komædier frem i Paris, men det lykkedes ham ikke,

Enhver i »Det gamle Spil om Enhver«. Det Kgl. Teater. 1914.

og skuffet vendte han tilbage til den lille By, hvor de var skrevet. Nu følte Skuespillerne det som et Eventyr, der blev til Virkelighed, saa længe efter at fremføre et af Mesterværkerne i Forfatterens eget Sprog.

Et Par Aar senere spillede Johannes Poulsen »De Usynlige« med danske Skuespillere i hollandske Byer, en Udveksling med det hollandske Ensemble, Louis de Vries havde ført til Sejr i København, og hjemme søgte han at vende Turistverdenens Øjne mod vor

»Det levende Lig«. 1916.

»Peer Gynt«. 1913.

»Indenfor Murene«. 1912.

grønne Ø ved i 1926 at genfremstille Middelalderens Helsingør med Kronborg som Midtpunkt, da Sundbyen fejrede et højt Jubilæum. Husvant færdedes han paa alle de nordiske Scener — undtagen Islands, en af de faa, han ikke naaede at gæste; overalt var han Gesandt for dansk Kultur, og hans Iscenesættelse af Sheridans »Bagtalelsens Skole«, hvortil han benyttede Kopier af gamle Teaterdekorationer paa Museet ved Drottningholm, indbragte ham megen Hæder i Stockholm og Oslo. Ikke som Filmør, men for at sætte »Det gamle Spil om Enhver« op med uhyre Pragt og under kæmpemæssige Forhold drog han i Sommeren 1936 til Hollywood og vandt en stor Sejr hos en Skare paa over 20.000 Tilskuere. Det var ved den Lejlighed, han skrev i et amerikansk Teatertidsskrift: »Min Far saa sin Opgave i paa Scenen at gøre Menneskenes daglige Liv virkeligt, men jeg ser min Opgave i at gøre Menneskers *Drømme* virkelige«. Derfor var han, som Henri Nathansen engang skrev, »nærmere beslægtet med Musik, Maleri og Plastik end Drama«, og derfor vandt han ogsaa Sejre inden for Operaen og Balletten. Vort nationale Musikværk »Drot og Marsk« fik gennem ham og Malerinden Agnes Slott-Møller ny scenisk Skikkelse, hvorved Folkevisen blev levendegjort; Indtryk fra Spanien gik igen i »Carmen« og gjorde denne Opera, hvad Billederne angik, næsten ukendelig, og hans lange Rejse til Østens fagre Riger blev Baggrunden for den pompøse Iscenesættelse af »Aladdin« (1919), et Pragtopbud, som hverken før eller siden er set paa Det kgl. Teater. Forestillingen deltes i to Aftener, hvorved der blev Plads til mange, tidligere udeladte Scener. Der var Tilskuere, som syntes, at Oehlenschlägers Ord forsvandt under den store Billedudfoldelse, men ingen kunde nægte, at Forestillingen var sat op med

overdaadig Fantasi. Hvem har vel glemt Trappen og de firsindstyve Slaver, naar de skred op fra Orkestergraven, belæsset med Gaver til Sultanen og ledsaget af Carl Niensens østerlandske Musik? Johannes Poulsens Fremstilling af Titelrollen rangerede i øvrigt ikke højt, naar hans Spil under Besøget i Morgianes Stue og ved hendes Grav undtages. Her i denne Shakespeareske Poesi naaede han det sublime. Endnu en Succes skaffede han Oehlenschläger, hvis Værker før hans Tid næsten var forsvundet fra Nationalscenen. Det var »Tordenskjold«, hvor han lignede Dønners Portræt og gav den saltvandsfriske Søhelt en klædelig og forsvarlig *norsk* Akcent, og da han gentog Indfaldet over for Frasemageren Stensgaard i »De Unges Forbund«, hvor han lignede den unge Bjørnstjerne Bjørnson, som var Ibsens Model, fulgte Heldet ham atter; Ibsen havde for øvrigt godkendt Eksperimentet, da Wilhelm Wiehe d. Æ. vovede det ved Stykkets Fremkomst i 1870, trods Fru Heibergs Protest. Alligevel blev Stensgaard ikke Johannes Poulsens bedste Skikkelse hos Ibsen. Det var Peer Gynt (1913). Denne norske Aladdin lykkedes ham bedre end den danske. De havde Fantasi, Tankeflugt og Vovemod tilfælles. Især Scenen ved Moderens Seng var henførende og aftvang Digtets ellers tilknappede Iscenesætter Dr. Karl Mantzius Udtrykket genial. Vi har et Billede af Peer Gynt, hvor han fantaserer over de drivende Skyer. Det udtrykker noget af det fineste i Johannes Poulsens Kunst, de bløde og varme Toner, der altid sejrer over kold Teknik, den inderlige Lyrik, hvormed han ogsaa foretog Bjørnsons Sang »Hver Glædesstund, Du fik paa Jord, betaales maa med Sorg —« og bad Fadervor i »Det gamle Spil om Enhver«. Denne varme Kilde i hans Sind kom ogsaa til Udtryk i Halvguden Darduses Sentens: »Læg Dit

Hjerte i Jorden, og Du skal blomstre ind i Himlen».

I Modsætning til de fleste andre Skuespillere saa Johannes Poulsen med Skepsis paa Filmen, og Opholdet i Amerika bragte ham ikke nærmere til de levende Billeder, tværtimod. Efter Hjemkomsten gav han sin Skepsis Udtryk i et morsomt Foredrag, der indeholdt den dannede Mands Ironi over Forholdene i Hollywood. Han kunde gøre det uden at risikere Antikritik, da han jo ikke var taget derover for at træde i Filmens Tjeneste. Det var ingen forsmaaet Bejler til Hollywoods Herligheder, der lod sit Vid spille, men en erfaren Kunstner med dybe Rødder i dansk Kultur. Paa denne Tid bad han en Ven protestere i hans Navn, muligt forbyde, hvis nogen efter hans Død skulde finde paa at genopføre Films, hvori han som Studieforsøg i sin Ungdom havde medvirket; kun Musikeren i »Champagnegaloppen« anerkendte han som sin beskedne Indsats i de levende Billeders Historie. Rollen skulde forøvrigt blive hans sidste Opgave.

I sine 37 Skuespilleraar skiftede Johannes Poulsen Ham i ca. 250 Roller. Det vilde føre for vidt her at gennemgaa dem alle — hvor fristende det end kunde være, da der bag hans Karakteristik laa Kendskab til hele Samfundet, baade til Adelen og til Borgerskabet. Faa gennemgik saa mange Forvandlinger i sit Liv som han. Fra Ungdomsaarenes Maler- eller Musikerydre med »Polkahaar« og Sandaler blev han europæisk Gentleman i gennemført korrekt Paaklædning og med adelige Venner. Blandt disse Omgivelser gjorde han Studier til de unge Levemænd, han spillede, snart i fræk, snart i komisk Belysning, og hans Beherskelse af det attende Aarhundredes ydre Form, der satte Blomst for Eks. som Charles Surface i »Bagtalelsens Skole« eller Esteban i »Madame«, var en Frugt af Studier i vore Palæer, paa Herregaardene og i Gesandtskaberne. Under Paavirkning af sin anden Hustru, Lensgrevinde Sylvia Knuth, Socialistføreren Louis Pios Datter, blev han omkring 1918 stærkt interesseret i Kommunismen og saa den russiske Politiker Litvinof som Gæst i sit Hjem. Men dette var blot Stadier paa Udviklingens Vej. Der var mange Boliger med rummelig Plads til alle Sider i Kunstneren Johannes Poulsen. Intet menneskeligt var ham fremmed, men det lave afskyede han under alle Forhold. Han endte i en Frikonservatisme, der bundede dybt i hans borgerlige Instinkter. Alle disse Forvandlinger genfandtes i hans Kunst. Mange af de moderne Roller betød kun Teatertjeneste for ham, og generelt kan det siges, at Replikkens Nuancering interesserede ham mindre end Figurens Helhed. Her var det, at man mærkede, at han aldrig havde arbejdet under William Bloch. Saa støttede han sig til Masken og blev dens geniale Maler. Eftertiden behøver blot at sammenligne hans mange Ansigter, for Eks. med Forvandlingskunstneren Ludvig Phisters Masker for at iagttage Forskellen. Hvilken gennemført ydre Karakteristik! Han fyldte dem ikke alle med indre Liv, navn-

lig ikke, hvor Olaf Poulsen var det store Forbillede, men nøjedes i saa Tilfælde med at »mase paa«. Trods Familieligheden havde han sjæleligt meget lidt tilfælles med sin Onkel. Han vidste selv, at Lunet og de komiske Perspektiver var ringere. Det mærkedes tydeligst, naar han overtog en af hans Glansroller, for Eks. Rendegarn i »En Skærsommernatsdrøm« eller Grosserer Friis i »Den kære Familie«.

Tiden rinder hastigt. Hvis nogen i Fremtiden skulde spørge, hvor Johannes Poulsens mest personlige og ejendommeligste Evne laa, kan der trygt svares, at den fandtes i Grænseområdet mellem Klogskab og Afsind. Beviset herfor var de tre store Kunstværker Kong Erik XIV, hvormed han skaffede Strindberg den første Succes paa Det kgl. Teater, Dr. Vitus i »Munken gaar i Enge« af Carl Gandrup og Arlechino i »Pierrettes Slør«. De var alle Mesterværker af latent Uhygge, og de kan ikke kopieres. Den ydre Form er vel bevaret gennem Billeder, men Guderne slog ved hans Død Indholdet itu. Beslægtet med disse Skikkelser var hans Fedja i »Det levende Lig«, Billedet af et fint Menneskes Undergang i Drik og Karaktersvagthed. Johannes Poulsen havde den blandt Skuespillere sjældne Egenskab højst ugerne at fremhæve sin egen Kunst, men da han engang hørte, at Københavnerstigheden lod Alexander Moissi sige: »Nej, skal jeg træffe mig selv her i København!«, da man viste ham Lochers Statuette af Johannes Poulsens Fedja, greb han Pennen og mindede om, at alle russiske Fedja'er var fremstillet med Droskekuskekappe og ensartet Haar og Skæg, »men min hovedhensigt«, skrev han, »med rollen var med sandhed at vise, hvorledes drik og svage nerver *forvandler* et godt og smukt menneske til et vrage, som kun kan dø. Moissi spillede derimod rollen som et lyrisk skønt digt og var den *samme mand i alle akter*. Moissi var nemlig lyriker; jeg er karakterskuespiller«.

Historien plejer at knytte Samtidens Digternavn til en stor Skuespiller, som er gaaet bort. Digterens Ord er det blivende, Fremstillingen deraf det vigende. Til Johannes Poulsens historiske Placering kan det siges, at gennem hans Kunst oplevede Holger Drachmann paa sine ældre Dage at se sine først forkastede Melodramer sejre, og gennem ham fik Kaj Munk mange Aar senere sit store Gennembrud, da Henrik VIII i »Cant« blev til. J. F. Willumsen malede denne vidunderlige Holbein'ske Figur, hvis Ord og Ydre smeltede sammen, just i det Øjeblik, da den steg frem for Johannes Poulsens indre Syn: Et degenereret Renæssancemenneske, brunstig, skarp og grov indtil Taabelighed, men ogsaa listig og myndig. Maleren fremstillede Synet med en saa intens Styrke, at Skuespilleren fik Refleks af Kongens Dragt. Billedet vil gaa over i Historien som et vægtigt Udtryk for en væsentlig Side af Johannes Poulsens Kunst. Skabelsens Øjeblik, sagde han selv, var det lykkeligste i hele hans Gerning. Henri Nathansen gav ham ogsaa Stof til to af hans Mesterværker; det ene er glemt, medens det

Arlechino i »Pierrettes Slør«. 1911.

Henrik VIII i »Cant«. 1931.

andet lever i Mindet. Kontorchefen i »Affæren« var en tilknapet, infam Stræber, en typisk Kontorspringer, milevidt fra Kunstneren selv. Man mærkede, at Johannes Poulsen afskyede den tørre Forstandighed og udleverede den. Landets Kontoriusser burde have været tvangsindlagt for at se dette generelle Portræt. Det er Teatrets Aag, at det kan hælde, at en saadan gennemført Menneskekaraktistik kun opnaar faa Afteners Liv. Hvis en Maler skaber et tilsvarende Mesterværk, skal det nok i Tidens Løb rage op — og saa i Pris — mod Stjernerne. Længst vil Johannes Poulsen maaske mindes som Jacob Levin, ikke alene fordi »Indenfor Murene« er et levedygtigt Udsnit af det københavnske Samfund, men fordi Figuren kunde staa paa egne Ben. Han var Forretningsmand og Jøde, Københavner og international, en Generalnævner for en hel Art. Han tog dens Milieu med ind paa Scenen og belyste Figuren fra alle Sider, var geskæftig og simpel, men ogsaa en god Søn og en lykkelig Far. Man kendte Typen fra Gadens Vrimmel og beundrede, at Kunstneren havde faaet alle Smaatæk med. »Den store Skuespilkunst kan kun præsteres i de største Digterværker«, hævdede han, men det faldt ham ikke ind, at han selv havde bevist denne Maksimes Skrøbelighed ved genialt at ramme mange Typer i dagligdags Skue- og Lystspil.

Sidste Aar (1945) udkom en Bog om Johannes Poulsen, hvis Titelblad fortalte, at den var »skrevet af hans Venner«. Ordet *nogle* manglede, da der endnu lever Mennesker, hvem han betroede sit Venskab i

ca. 35 Aar, men som denne Mindebog egenmægtigt degraderede til Læsere. De havde nok haft et og andet at fortælle til hans Ære, som senere Bekendte intet kender til. Men de maatte altsaa nøjes med at genopfriske Mindet om Privatmanden og Kammeraten — et Begreb, som Johannes Poulsen for øvrigt helst saa erstattet med Ordet Kollega. Den samlede Skildring af *Kunstneren*, der ved sin Død gik over i Danmarks-historien, fattedes. Den kan man derimod søge i Henri Nathansens Kronikker, der fremkom i »Politiken« og nu foreligger som Bog. Skildringen var bred og koncentrerede sig mest om Johannes Poul-sens Forhold til »Indenfor Murene«, men den var rig paa Iagttagelser, hvoraf Manden traadte levende frem og belystes. Og den var skrevet ud fra en skarp Erindringsevne og med Varme i Sindet.

Frodig og stærk var Johannes Poulsen, med intelligent Forstaaelse af Livet og Menneskene. Myndig og svag, som det sømmer sig en Kunstner af hans Format, festlig i store Lag, elskelig paa Tomandshaand, en Ven af Nattens Stilhed efter Dagens Uro. Han tilførte nordisk Teater *festivitas*, noget farverigt og gyldent, som forsvandt med ham. Han prægede altid sin Scene og var dens fremadrivende Kraft. Tæppet gik første Gang op for ham i »Renæssance«s male-riske Pragt, og da det sidste Gang sænkede sig for ham, stod han omgivet af Farver og levende Lys blandt dansende Ungdom som Christian IV i »Elverhøj«. Teatret savner ham i Forestilling efter Forestilling — og hans egentlige Venner hver eneste Dag.

ROBERT NEIENDAM

DEN KONGELIGE OPERA

Af Dr. phil. TORBEN KROGH

For dansk Operakunst blev Firserne en betydningsfuld Tid. Her blev Grunden lagt til den straalende Udfoldelse, der i Aarene omkring og lige efter Aarhundredskiftet fører frem til et Højdepunkt med Johan Svendsen som den myndige og geniale Leder. Det var en ombejlet Mand, en moden Kunstner med en stor, færdig og helstøbt Komponistproduktion og straalende Udsigter til Verdensdirigents Karriere, der i 1883 blev knyttet til vor Opera som Kapelmester Paulis Efterfølger. Opførelsen af »Lohengrin« d. 3. Sept. 1883, Svendsens første Forestilling, blev en Mærkedag i Det kgl. Teaters Historie. Havde det før i Tiden været Italianere og Tyskere, der kom til at reformere det kgl. Kapel, dette Orkester, der har været Livsnerven i et Par Aarhundreders danske Musikudvikling, saa blev det denne Gang en Nordmand, en Stammefrænde, der fik den allerstørste Betydning for den kunstneriske Aand og Tone.

Svendsen blev fra første Færd af Teatrets Chef, Kammerherre Fallesen, udstyret med Feltherrens fuldkomne suveræne Myndighed, og han forstod til fulde at bruge den. Kapellet var gaaet meget tilbage i den altfor elskværdige og altfor vigende Paulis sidste Aar. Ethvert Kapelmedlem kunde ganske efter Forgødtbefindende sende en mere eller mindre dygtig Elev ned for at passe Tjenesten, og hvis det ikke konvenerede Berømtigheder som Professor Schiemann eller Mozart Petersen at prøve længere, purrede Pauli lidt forlegent op i Sidelokken og standsede beredvilligt Prøven med de Ord: »Ja, saa maa vi jo holde op!« Kort sagt, der trængtes i allerhøjeste Grad til adskillig strammere Disciplin.

Den ny Tids Musiklitteratur, Wagner, Verdi, Bizet, som den elskede Pauli havde taget det første forsigtige Livtag med, krævede i Virkeligheden en fuldblods moderne Musiker, en blændende Virtuos-Dirigent med en ny spændstig Rytme, et nyt Klangideal og en ganske anderledes stærkt moduleret Frasering. Her blev Svendsens Dirigentskab Fuldbyrdselsen af en ny Musikfølelse, et nyt Orkesterideal, — det var Aanden fra Hans von Bülow og Richters Mesterdirigktion, der holdt sit Indtog i Norden med Johan Svendsen. Først og fremmest havde han det, som kun den fødte Dirigent ejer, det fuldendte Sammenspil mellem den plastiske Bevægelse og det musikalske Udtryk. Endnu straalende de ældre Kapelmusikeres Øjne, naar de mindes »gamle Mesters« Feltherreskikkelse, hans suveræne Blik, hans myndige Ro og smaa, beherskede, men til Gengæld meget talende Bevægelser. Først Arthur Nikisch' Besøg heroppe viste os en Dirigent af samme Mesterklasse.

Det blev et opslidende, paa mange Maader enervende Hverv, Svendsen gik ind til paa Det kgl. Tea-

ter, men det lykkedes ham efter mange Kampe at vise os, hvor langt vore egne kunstneriske Kræfter rakte i deres Bæreevne under et genialt Førerskab. Ikke alene skabte han et moderne Kapel, men han formede ogsaa et straalende Operaensemble, hvis kunstneriske Standard klart udtrykkes i Navne som Vilhelm Herold, Helge Nissen, Peter Cornelius, Elisabeth Dons, Margrethe Lendrop, Emilie Ulrich, Ida Møller, Johanne Bruun, Krarup Hansen og Nørregaard Hansen. Sjældent er vel dansk Operakunst naaet til mere sublim Højder, end naar Johan Svendsen førte an til en »Aïda«, »Carmen«, »Lohengrin«, »Tannhäuser«, »Mestersangerne«, »Cavalleria rusticana« eller »Bajadser«.

Som Sceneinstruktør ved Operaen i denne Periode virkede først den fine Kunstner Pietro Krohn, efter hvis Afgang i 1893 Julius Lehmann traadte til. Han havde været med i Begyndelsen af Riis-Knudsens litterære Dagmar-teaterperiode og i tre Aar fungeret som Sceneinstruktør ved Folketeatret, før han kom til Det kgl. Teater, hvor han virkede ikke alene under Svendsen, men ogsaa under dennes Efterfølgere Fr. Rung, Carl Nielsen og Georg Høeberg. Lehmann var i allerhøjeste Grad et Barn af sin Tid, en Repræsentant for Naturalismen. Ligesom Bloch, men uden dennes Format, søgte han med pertentlig Omhu at gøre sine Scenebilleder saa »virkelighedstro« som mulig. Han var Bayreuther-Scenens og Meiningeres lydøre Lærling, en Epigon, men en smagfuld og kultiveret Epigon. Glemmes skal det dog ikke, at det var Lehmann, der skabte den første udmærkede Opsætning af Carl Nielsens Mesterværk »Maskarade«. I denne omhyggeligt udarbejdede Iscenesættelse gjorde han ligefrem et Forsøg paa at overføre Blochs re-

Peter Cornelius i Wagners »Siegfried«.

alistiske Holbergstil paa Operaen, og støttet af Kunstnere som Karl Mantzius, Jerndorff, Helge Nissen og Jonna Neiiendam lykkedes Forsøget forbløffende.

En ganske særlig Position inden for vor Opera i denne gyldne Periode indtog Bagersonnen fra Bornholm, Vilhelm Herold. Oprindeligt uddannet til Seminarist glødede han af Længsel efter Scenen og fik sin første Uddannelse af Peter Jerndorff og den kendte Sanglærer og Romancekomponist Leopold Rosenfeld. Første Gang Jerndorff indstillede ham til Prøve paa Det kgl. Teater, fandt man ham bl. a. for grim til at være Elsker, og Stemmen var for lille. Men Herold kom igen og denne Gang med mere Held. D. 10. Febr. 1893 fandt hans mere end lovende Debut Sted som Faust i Gounods berømte Opera. Ingen havde været mere ivrig efter at faa det unge Tenorhaab knyttet til Teatret end Johan Svendsen, der her fik den Sanger, som han saa haardt havde savnet.

Herold, der jo snart skulde fastslaa sit Navn ved talrige virakombruste Gæstespil, var en receptiv Natur. Hele den Tids fremragende sceniske Kultur gik ham saa at sige i Blodet, repræsenteret ved Kunstnere som Betty Hennings, Anna Bloch, Mantzius og Emil og Olaf Poulsen. Ikke for ingen Ting er han Gang paa Gang blevet kaldt »Sangerskuespilleren« eller »Skuespillersangeren«, altsaa med lige Vægt paa begge Led i Ordene. Fjernt fra al tom og hul Opera-

Scenebillede fra »Boris Godunoff«, med Albert Høeberg og Poul Wiedemann. O. 1924.

manér lyttede han sig ind til selve det menneskelige Grundmateriale, han skulde fremstille, og han havde som Skuespiller den mest haarfine Sans for Nuancerne, Overgangene, Forberedelsen af Situationen og Opbygningen til den store Kulmination. Et Blik, en uventet Bevægelse kunde pludselig bringe uanede Perspektiver ind i Fremstillingen. I mange af sine ypperste Karakterfremstillinger var han, uden at der kom den fjerneste Mislyd ind i selve den poetisk-musikalske Følelse, Realismens store Operakunstner. Dette traadte med ganske særlig Tydelighed frem i hans Fortolkning af de italienske Verister, ikke mindst i Roller som Canio i »Bajadser«, Turido i »Cavalleria« og Mario i »Tosca«. Dette realistiske Træk

Vilh. Herold. Efter Tegning af Ludvig Find, 1901.

gjorde ogsaa Roller som Pedro i »Dalen«, Kong Erik i »Drot og Marsk« og ganske særlig Don José i »Carmen« til hidtil uovertrufne Højdepunkter i den danske Operas Fremstillingskunst.

Det var noget af en Uriaspost, den myndige som Operakapelmester ikke særlig fantasiprægede Fr. Rung gik ind til. Heller ikke med Carl Nielsen, vor geniale Komponist, fik Teatret det Dirigentemne, det savnede. Ingen af dem formaaede at løfte Arven efter Svendsen. En Musiker med et ganske anderledes Haandelag dukkede imidlertid op med den unge Georg Høeberg, der 1909 dirigerede Premiereren paa sin egen Opera »Et Bryllup i Katakomberne«. Rung fattede Interesse for ham, og efter hans Død i 1914 blev Høeberg ansat som Kapelmester. Her fik man en kyndig og saddelfast Orkesterleder, der hurtigt viste sig som en begejstret og initiativrig Teatermand. Høeberg gik med virkelig Passion op i Begrebet Teatermusik. Som Musiker var han opdraget i Senromantikken, og hans musikalske Interessessfære kom da ogsaa til at præge Repertoirefornyelserne. Wagnerrepertoiret blev saaledes forøget med »Parsifal«, ligesom ogsaa Richard Strauss vandt Indpas med »Rosenkavalleren« og »Salome«. Ogsaa Tschairowskys »Eugen Onegin«, Mussorgskys »Boris Godunoff« og Debussys »Peleas og Melisande« hører til Høebergs fortjenstfulde Gerninger. Selvsagt blev Høeberg ogsaa

»La Traviata« med Ely Hjalmar, Tenna Kraft, Alfred Osmund, Holger Bruusgaard og Marius Jacobsen.

den danske Operaproduktion en god Mand. Foruden flere Operaer af August Enna er der særlig Grund til at nævne de to Succesværker af Hakon Børresen, den lille muntre Musikkomedie »Den kongelige Gæst« og Grønlænderbilledet »Kaddara«.

Et Kor af friske Stemmer kastede Glans over den Periode. I en Forestilling som Puccinis »Tosca« brillerede det ny Sangerpar Niels Hansen og Tenna Frederiksen, paa Barytonomraadet stod Albert Høeberg som en myndig Fremstillende af Partier som den flyvende Hollænder, Eugen Onegin og Marsk Stig, medens Karl Madsen boltrede sig som en trivelig og gemytlig Figaro. Ogsaa Operakunstnere som Ingeborg

»Bortførelsen fra Seraillet« med Marius Jacobsen, Ebba Wilton, Edith Oldrup Pedersen og Thyge Thygesen. 1936.

Steffensen, Lilly Lamprecht, Poul Wiedemann, Holger Byrding, Holger Bruusgaard og Marius Jacobsen var med til at give den Høebergske Periode Glans.

Georg Høeberg havde selv i sine unge Dage strøget Violinen i Det kgl. Kapel, og ogsaa Johan Hye-Knudsen, Teatrets ny Kapelmester, kom fra Orkestergraven. Han havde været Kapelmester ved Skaarups Scateater og havde her igennem de store Operetteforestillinger henledt Opmærksomheden paa sine Kapelmesterevner. Derefter virkede han en Tid som Cellist i Kapellet, og efter at han havde dirigeret et Par Operaer, ansattes han 1925 som kgl. Kapelmester. Hye-Knudsen har gennem de Aar, hvor han har været tilknyttet Teatret, vundet en Række Sejre, takket være hans ualmindelige, medfødte Habilitet og musikalske Nemme og Overblik. Sine betydelige Evner har han ikke mindst vist ved Opførelsen af en Række danske Værker, deriblandt den talentfulde Ebbe Hammerichs »Marie Grubbe« og »Rejsekammeraten«. Fra de seneste Aar kan nævnes hans fortræffelige Ledelse af Gerschwins Negeropera »Porgy and Bess«.

Efter Høebergs Afgang ansattes i 1931 yderligere Italieneren Egisto Tango som Kapelmester. Inden han begyndte sin Virksomhed ved Teatret, havde han haft en stor europæisk Karriere, blandt andet som Kapelmester i Berlin, Budapest og Wien, og han optraadte her i Landet første Gang 1927 som kunstnerisk Leder af et italiensk Operaensemble. Det, der først og fremmest har præget Tangos Indsats som Dirigent, er hans sikre Evne til at gengive et Partitur

Scenebillede fra »Lohengrin«, med Tenna Kraft og Niels Hansen.

med Klarhed og usvigelig Præcision i Forening med en sjælden Sans for en velafvejet orkestral Klang-Skønhed, der ikke mindst forlener Strygertonen med Varme, Fylde og Intensitet. Dertil kommer hans sydlandske Temperament, der ganske særlig giver sig Udslag i den træfsikre Maade, paa hvilken han formaar at udløse den dramatiske Nerve og Spændkraft, ikke mindst i Værker af Verdi som »Rigoletto«, »Aïda«, »Don Carlos« og »Maskeballet«, Opførelser, der har bragt os i nær Berøring med de store italienske Operatraditioner. Tangos Mozartopførelser, som f. Eks. »Bortførelsen« og »Cosi fan tutte« har været præget af en fornem Musikerindstilling og stor Respekt for Værkernes Uantastelighed. En betydningsfuld Indsats inden for moderne Musik gjorde han med Opførelsen af Sjostakovitjs' »Katerina Ismajlowa«, et vanskeligt Værk, der blev fremført med blændende Overlegenhed. Et Træk, der i høj Grad har præget Tango som kunstnerisk Operaleder, er hans medfødte Sans for det rent stemmelige, der har gjort ham til en meget værdifuld Instruktør for vor Tids Operakræfter.

Operaen kunde stadigt glæde sig ved Tilvækst af nye fortræffelige Kræfter. Den fremragende Kunstnerinde Birgit Engell vendte hjem fra Tyskland og sang i 1920'erne et omfattende Repertoire, og endvidere blev Personalet forøget med saa talentfulde Kunstnere som Else Schøtt, Ebba Wilton, Ely Hjalmar, Thyge Thygesen, Margherita Flor, Einar Nørby,

Edith Oldrup Pedersen, Henry Skjær og endelig Else Brems, der debuterede i Johannes Poulsens fantastisk fulde Iscenesættelse af »Carmen«, og som efterhaanden har udviklet sig til at blive en Kunstnerinde af Format.

Vor Opera har store Muligheder, som selvsagt ikke kan udnyttes fuldt ud paa et Teater, der ogsaa har Forpligtelser over for Skuespil og Ballet. Man maa derfor inderlig haabe, at den Dag vil oprinde, hvor Operaen faar sit eget selvstændige Tempel. Den fortjener det.

TORBEN KROCH

»Maskarade« med Marius Jacobsen, Jonna Neiiendam og Einar Nørby.

JOHAN SVENDSEN

Af Kapelmusikus VICTOR GANDRUP

Som Komponist funderes Johan Svendsens Navn i Musikkulturen af tre urokkelige og uforgængelige Søjler: Violinromancen, Pariserkarnevalet og Festpolonæsen. Omgærdet af hans øvrige genialtsprudlende, men desværre ret faatallige Kompositioner vil disse hans tre monumentale Værker trods alle Tiders skiftende Opfattelser og Smagsændringer uvisneligt bestaa og stadigt begejstre hvert nyt Kuld af modnende Ungdom, og hans Tonesprogs Magt til at bringe Fest i Sindet hos Samtiden vil usvækket gaa i Arv til kommende Slægter.

Med Dirigentryet bliver Forholdet straks et andet. Johan Svendsens enorme Betydning som Leder af vort Kgl. Kapel i Aarene 1883—1908 lader sig simpelt hen — uden mindste panegyriske Tilløb — ikke overvurdere, hans Førergenialitet til at hypnotisere sit Orkester og bjærgtage sit Publikum baade i Teatret og i Koncertsalen var saa blændende ubeskaaret, at hans Position som Dirigent her i Norden saa absolut er en Eners, saa hans Navnkundighed heller ikke paa dette Omraade burde blegne.

Det har imidlertid altid været Komponist-Dirigents Lod, at han af Eftertiden kun huskes som Skaaber, men ikke som Udøver. Komponistens Værker meddeler sig, naar de vel at mærke ellers har Levekraft, fortsat gennem Tiderne, hvorimod Dirigenten forbavsende hurtigt glemmes og kun for ganske enkeltes Vedkommende af virkelig gigantisk Format, som f. Eks. — blot for at nævne nogle: Hans v. Bülow (1830—94), Hans Richter (1843—1916), Arthur Nikisch (1855—1922), Karl Muck (1859—1940) m. fl., huskes med Taknemlighed og Veneration af Samtiden, medens Navnet allerede hos den efterfølgende Generation forekommer — selv Musikfagmanden — nærmest som en historiskfjern, sprødtklingende Bjælde.

Hovedformaalet med denne Artikel er derfor at lade den udelukkende omhandle Dirigenten Johan Svendsen, skildre hans Person og belyse hans Betydning for Samtiden ved den Indsats, han gjorde for vort Musikliv, og de store Traditioner, han derved skabte.

Da Johan Svendsen i 1882 besøgte København for at give sine med egne Kompositioner to opsigtsvækkende, nu historisk fastslaaede Koncerter, der virkede som et frisktbrusende Fossefald og varslede en kommende gylden Epoke, var Tiden herhjemme netop moden til at gribes af hans heroldiske Signal til en ny Tids Musik-Revolution.

Situationen og Stemningen før Johan Svendsens Komme skal lige kortelig angives her.

Niels W. Gade havde forsøgt sig ca. 3 Maaneder (1862) som Opera-Kapelmester, men en skønne Dag under en Repetitions-Prøve paa Donizettis »Regimentets Datter« forlod den danske Musiks Stormester — efter at have overladt sin beundrende trofaste Ven Holger Simon Paulli, der var Anden-Kapelmester, Taktstokken — uden videre Teatret og viste sig som bekendt aldrig mere paa Det kgl. Teaters Kapelmester-Podium, medens Paulli herefter som Første-Kapelmester pligttopfyldende, godt og elskværdigt røgtede det ham saa formløst overladte Hverv indtil 1883.

Paa Slutningen af Paullis Kapelmestertid var Franz Neruda, der i 1864 var blevet ansat som Violoncellist i Kapellet, udset af gamle Paulli som hans Efterfølger i Kapelmester-Embedet. Men Neruda ønskede ikke at overtage Stillingen som Opera-Kapelmester og afslog sin gamle afholdte Protektors indtrængende Vink om at blive hans Arvtager.

En Klike af Opera-Entusiaster havde imidlertid, da Sagen sivede ud, faaet denne galt i Halsen, idet de formodede, at Paulli var den direkte Hindring for Nerudas Kapelmester-Avancement, hvorfor de i Fælighed med Pressen paabegyndte et Agitations- og Undergravningsarbejde med Paullis Sortie for Øje. Og »Bagtalelsen« viste ogsaa ved denne Lejlighed sine »gode skjulte Kræfter«. En Uro-Cyklon, hvis Virkninger mærkedes baade uden og inden for Murene, hvirvlede nu op om Thalias, Fru Musicas og Terpsikores nidkære, gamle, tro Tjener, og da tilmed Teaterchefen (1876—94), Kammerherre Morten Fallesen i sin manglende Sagkundskab og i Tillid til, at Neruda vilde lade sig overtale til at overtage Kapelmester-Posten, ikke i denne for Paulli saa uheldsvangre Tid bistod sin veltjente Kapelmester, indsaar Paulli, der naturligvis følte sig i grov Grad desavoueret og derfor skuffet, det betimelige i at indgive sin Afskedsbegæring, hvilken Ministeriet, da Paulli var 74 Aar og saaledes med Ære havde tjent Teatret i samfulde 54 Aar, siden 1828, bevilgede pr. 1. August 1882. — Men Fallesen havde gjort Regning uden Vært! — for i et Brev til Fallesen afslog nemlig Neruda kategorisk Teatrets Tilbud. — Gode Raad var dyre! Teatret var i Vaande! Fallesen vidste ingen anden Udvej end at bede Paulli om at fortsætte i Embedet, indtil man fandt en Kapelmester, hvilket Paulli med alt passeret i frisk Erindring yderst nødigt, men langt om længe indvilligede i, dog paa den Betingelse — som kunstnerisk Opregnsning — at Fallesen skriftligt afgav sin Anmodning til Paulli om at forblive indtil videre i Embedet. Kammerherren gik ind her-

paa, og Pauli fortsatte da æret og elsket af sit Orkester og øvrige Operapersonale endnu et Aar, til Johan Svendsen kom i 1883. Den gamle og den ny Tid mødtes da ved to uselviske Kunstnere, der trods den ulige Rollefordeling havde stærk Sympati og oprigtig Agtelse for hinanden. Man kan derfor med Rette sige om Kapelmesterskiftet i 1883, at det tillige var et Kavalerskifte.

Den ny Kapelmester var som skabt til at skære igennem alt lokalt Vrøvl. Fallesens Præsentation af

Johan Svendsen.

Johan Svendsen for Kapellet var af en saa bydende Karakter, at man øjeblikkelig fik Indtrykket af, at de Betingelser, Svendsen havde stillet for overhovedet at acceptere Teatrets Opfordring om at overtage Kapelmester-Posten hernede, absolut var Eneherskerens. Mandag den 3. September 1883 dirigerede Svendsen sin første Forestilling, »Lohengrin«, og med den begyndte hans skelsættende Epoke, der af Samtiden med Stolthed karakteriseredes som den københavnske »Musikstortid« og nu kaldes for vor Operas »Guldaldertid«.

Med Iver og Energi foretog Svendsen straks store Omkalfatringer af de forældede Forhold. F. Eks. foretog han for at forbedre Kappellets Klang en Omplacering af Instrumentgrupperne, hvilket viste sig at være overordentlig heldigt for Helhedsvirkningen.

Dernæst udvirkede han, at »Mellemaktsmusikken« til Skuespillene blev afskaffet. Da Teaterledelsen imidlertid ængstedes for Publikums Reaktion over for det forestaaende Skridt og forsøgte at fremkomme med nogle Betæneligheds-Argumenter, udbød Svendsen overbevisende: »Det er Guds Død og Pine et skændigt Misbrug af Orkestret!« — og Nyordningen gennemførtes uden Tøven allerede i hans første Sæson, uagtet det obligate Ramaskrig Publikum og Presse intonerede, da Afskaffelsen traadte i Kraft.

I Modsætning til det hjemlige Mendelssohn-Epigoneri, hvor det først og fremmest kom an paa en pæn, jævn og dadelfri Præstation, mødte Svendsen ude fra den store Verden med Krav om orkestrale dynamiske Virkninger efter de Wagnerske Mønstre. Svendsens lange stigende crescendi, der kulminerede med hans glansfulde, men aldrig larmende fortissimi, eller hans ikke mindre eminente virkningsfulde diminuenti, der hendøde i hans berømte uhorlige pianissimi: f. Eks. i Teatret Forspillet til Richard Wagners »Lohengrin« og i Koncertsalen Edvard Griegs »Aases Død« o. s. fr., var af saa forbløffende Effekt, at Tilhørerne uvante dermed bogstavelig talt skræmmedes og nød det paa een og samme Gang. Selveste Niels W. Gade, der satte stor Pris paa Johan Svendsen baade som Kunstner og Menneske, havde ondt ved under Prøverne i Musikforeningen at tilbageholde smaa Skoseudbrud til Orkestret »om denne hersens nymodens Yderliggaaenhed!« — Heller ikke han som Datidens Dirigent par excellence kunde rigtig kapere Svendsens Dynamik og klangfarverige Orkester-Palet.

Sidst, men ikke mindst skal her fremdrages Svendsens store Fortjeneste ved at have bibragt den danske Musiker Rytme. Hvor end Svendsen havde været og dirigeret ude i Verden, havde han navnlig altid vakt Opmærksomhed ved og samlet Interessen om sin prægnante, inciterende Rytmik, og selvfølgelig var det ikke en uvæsentlig Del af hans revolutionerende Kapelmestergerning at vække Sansen hos sit Orkester for Rytmens lunefulde Kamæleonvæsen, for, som Svendsen af og til lod komme til Orde: »Det danske Folk er et urytmisk Folkefærd«, er og særlig var den Gang ingen Usandhed.

Først i Løbet af sin anden Kapelmester-Sæson (1884—85) fik Svendsen — ud over det løbende Repertoire og Repriser — ved Nyindstillinger Anledning til at vise, at han i fuldt Maal ejede en lykkelig Haand til at fuldbyrde de store Opgaver, han var gaaet ind til, og at han fuldtud svarede til de store Forventninger, man nærrede til hans Førerskab. Forandringerne Tid havde utvivlsomt været paakrævet, Bestræbelserne og Kravene var i hvert Fald idealistisk fordringsfulde, og Resultaterne udeblev heller ikke, for de var intet mindre end imponerende.

Ifølge Samværet i sine Udviklingsaar med retningsbrydende Personligheder som Charles Gounod og Georges Bizet i Paris og Richard Wagner i Bayreuth

var Svendsen naturligvis indstillet paa den ny-gallske og ny-germanske Musik, hvilket i høj Grad kom til at influere paa hans Repertoirevalg og Udførelse af Værkerne. Hans Faust-Opførelser var f. Eks. trukket op i den stærkest mulige dramatiske Form, og hans Carmen-Aftner var Indbegrebet af al spanskglødende Kolorit — navnlig Fremførelsen af sidstnævnte havde vundet et vidtrækkende Ry. Men ogsaa danske Værker, saasom »Aladdin«, »Hexen« og »Vølund Smed« m. fl. prægedes af Svendsens storstilede Føreraand. Med følelig Interesse fulgte Udlandets Musik-Kapaciteter, hvad der rørte sig i vort oplomstrende Musikliv, idet de ikke sjældent besøgte København for at overvære en Johan Svendsen-Opførelse, og under saadanne Fremmedbesøg kunde nu og da forefalde smaa kuriøse Begejstringsudbrud.

Da f. Eks. Hans Richter — Johan Svendsens store samtidige — omkring Aarhundredskiftet under et Besøg som Gæstedirigent her i Byen fra Teatrets Pladsloges første Række vilde overvære en af Svendsens ypperlige »Aladdin«-Opførelser, rejste Bayreuther-Dirigenten sig demonstrativt op, da Svendsen betraadte Podiet, og applauderede den norske Mester med kraftige Haandklap og stærke Bravotilraab, som Publikum omgaaende sluttede sig til. Da Svendsen forundret vendte sig ud imod Teatret for at erkyn- dige sig om Grunden til det spontane Bifald, observerede han straks sin Ungdomsven og Kollega, der ved sin Iver afslørede sig som »Urostifteren«. Svendsen gled diskret ned bag Orkester-Barrieren, indtil Bifaldet forstummede. —

I det hele taget kan man m. H. t. det bestaaende Repertoire vist roligt sige, at de første Sæsoner brugte Svendsen udelukkende til at fylde ny Vin paa de gamle Flasker.

Som Ildtilbeder af de nye Wagner-Strømninger gik Svendsen voldsomt i Brechen for de Wagnerske Musikdramaer. Det var Svendsen saa afgjort en Livssag at faa »Ringens« fremført herhjemme. Store Debatter maatte han føre med den herskende Ængstelse over for det ny, før han fik gennemtrumfet sin Vilje og bevilget sine gennemgribende Operaplaner. Den første Wagner-Sejr, Svendsen saaledes vandt, var med »Valkyrien«. Et Utal af Hindringer hobede sig truende op, men Svendsen ryddede alle Vanskeligheder fra sin Vej. Mangelen paa Sangermateriale var bl. a. en af de væsentligste Opgaver at løse. Enkelte Sangere maatte indforskrives, saasom en Brynhilde — Skjoldmøen. Ellen Nordgreen, den senere Fru Ellen Gulbranson, Bayreuths højt beundrede Valkyrie, kom saaledes til at udføre det straalende Wotanbarns Parti. En Del Misforstaaelser og Misstemning indfandt sig selvfølgelig ogsaa blandt dem, der følte sig forfordelt; dog, Svendsen var rund og glat i Fremgangsmaaden, men tillige den, der vidste, hvad han vilde, og kun vilde eet, og derfor gik han som en Erobrer sikkert og sejrrikt til sit Maal. Langt om længe naaede Operaen endelig at løbe af Stabelen og

blev trods al forudgaaende Skepsis en epokegørende Succes. Roligt og støt kom Tid efter anden »Ringens« forskellige Værker til Opførelse, dog blev det af Helbredshensyn ikke forundt Svendsen paa hans ældre Dage at dirigere »Ringens« i sin Helhed, men hans enkeltvise Opførelser var til Gengæld overordentlig straalende, hans Indlevelse og Forstaaelse af Bayreuther-Mesterens kæmpemæssige Værker var sublim, hvilket bl. a. gav sig Udslag i autentisk Tempolægning og genial berusende Klangskønhed, og det er saaledes let forstaaeligt, at Operaen en Overgang i Johan Svendsens Regeringstid indtog en førende Stilling paa vor Nationalscene. — Om Johan Svendsens Instruktionskunst i sin Helhed udtalte hans mangeaarige Koncertmester, Professor Anton Svendsen, ved Kapellets Afsked med Mesteren i 1908 bl. a., at Navnene paa de Forestillinger, Johan Svendsen havde indstuderet, burde — for at vise kommende Slægter hans store Betydning — skrives med gyldne Bogstaver paa Teatrets Mure.

Endelig skal som den værdifuldeste og ypperste Blomst i den Svendsenske Dirigent-Flora henede omtales det Kapitel af hans Virksomhed, som maaske til syvende og sidst allermest havde hans Hjerte og udelte Interesse, de straks ved Starten i Efteraaret 1883 kaldte: »Philharmoniske Concerter under Direction af Johan Svendsen«, og som 10 Aar senere omdøbtes til: »Johan Svendsen og Det kgl. Capels Symphoniconcerter«. Ogsaa disse overkom Svendsen allerede at stifte i sin første Teatersæson. Hvad Johan Svendsen har ydet vort Musikliv af kulturelle Værdier ved sine Symfonikoncerter, lader sig vanskeligt overvurdere og maales maaske bedst ved den store Berømmelse, disse Concerter naaede paa Kontinentet. Som det var at forvente, kaldtes Svendsen hyppigt til Udlandets fornemste Musikcentre for at dirigere, saasom Berlin, Dresden, Leipzig, Amsterdam, Paris, St. Petersborg, Moskva o. fl. a., og Gang paa Gang stadfæstedes Svendsens Berømmelse ved Udnævnelser og andre Udmærkelser fra Udlandet; bl. a. var Svendsen Medlem af »Kgl. musikalska akademien«, Stockholm, »Matschappij tot bevordering van toonkunst«, Holland, »Philharmonic society«, London, »Institut de France (Académie des Beaux-Arts)«, »Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts«, Belgien, »New Yorks filharmoniske Akademi« m. fl.

Ved en kritisk Gennemgang af Kapelkoncerternes Programmer kan det ikke undgaa ens Opmærksomhed, hvilken smagfuld Balance der er holdt mellem ny og gammel Musik. Samtiden og den yngre Generation skulde fremføres, men under ingen Omstændigheder fortrænge Musikkens store Skikkelser fra tilbage i Tiden. Hvad der heller ikke er uden Interesse at iagttage er, at Svendsen sikkert har haft Forkærlighed for at dyrke Andanter fra Strygekvartetter og selvstændige Strygestykker for Orkestrets samtlige Strygere, for næsten paa hvert Program finder man

en af disse Arter repræsenteret, og deri kan utvivl-
somt søges den direkte Aarsag til, at Kapellet under
Svendsens Førerskab opnaaede en sjælden gennem-
skolet og ædel Strygeklang, af hvilken Reminiscenser
i adskillige Aar efter Mesterens Død endnu kunde
spores.

Foruden at være rene Overflødigshorn — ja til
Tider endog vel righoldig lange — afspejler de
Svendsenske Koncertprogrammer ganske klart deres
Forfatters indre storstilede Personlighed. I tydelige
Træk ses af Tilrettelæggelsen, at Svendsen naar som
helst er parat til at tjene Kunsten; men tillige fast-
slaar de ogsaa hos ham en grandios Egenskab, der
ellers ikke udmærker Dirigenternes Hær, at han for at
gøre Koncerterne saa variable og fristende som mu-
ligt og for derved stadig at lade vort Musikliv tilflyde
fornyende Impulser ikke er Gnist af ængstelig for at
vige Podiet for andre lokale og fremmede berømte
Komponist-Dirigenter, nævnt i Flæng: Lange-Müller,
Franz Neruda, Anton Rubinstein, Edvard Grieg,
Saint-Saëns, Eugen d'Albert o. m. a., samt berømte
Kapelmestre fra forskellige udenlandske Operaer og
Koncertinstitutioner. —

Uvilkaarlig paatrænger sig efter dette Spørgsmaa-
let, hvorledes var egentlig Johan Svendsen?

Hvis man for Nutiden vil levendegøre Johan Svend-
sen paa Højdepunktet af hans Kunstnerbane som Di-
rigent, var han Orkester-Feltherren født med Kom-
mandostaven i sin Tornyster, et Kongsemne uden
Tvivlen — en Aladdin. Straks ved hans Tilsynekomst
havde man Følelsen af, at han var født til at herske.
Johan Svendsen var en af Guderne udvalgt Folkets
Søn. Hans olympiske Skikkelse var noget over Mid-
delhøjde, slank, men med brede Skuldre og hvælvet
Bryst. Han var flot, men ikke smuk, dertil var hans
Ansigtstræk altfor uregelmæssige, men samlet ud-
gjorde de djærv, opvakt Mandighed. Hans Hoved sad
stolt og smukt paa Skuldrene, hvorved hans beun-
drede klassiske Nakke fremhævedes; mørkebrunt
Haar, brune hypnotiserende Øjne, smaa Hænder og
Fødder, elegant og plastisk i sine Bevægelser som i
sin Direktion, og i sin Monumentalitet var han som
støbt til Dirigentpladsen. Paa Podiet var Svendsen
myndig, beherskende og tavs, meget hurtig og saglig
skarp i sine Svar over for en Sangers eller et Orke-
stermedlems eventuelle Indvending og Modsigelse.
Særkendet eller snarere Adelsmærket for Svendsens
Direktion var hans enestaaende, ideelle Taktslag.
Det var knapt og spændstigt, og ikke senere har man
truffet dets Lige. For Orkestermusikerne betød det
mere end at forstaa dets Tydelighed, de ligefrem nød
denne mærkelig levende — paa een Gang bundne og

fri — Fuldkommenheds-Aabenbaring, og nede i Salen
— ligegyldigt hvor — var Tilhøreren i Stand til nøje
at følge og forstaa Mesterens diskrete taktangivende
Tegnsprog.

I Kraft af sin magtfulde Enevoldshersker-Person-
lighed hørte Johan Svendsen faktisk til de faa Enere,
om hvem Georg Brandes mener, at de synes blevet til
ved et Spring i Naturen, og som virker mere ved
deres Væsen end ved deres Virken; for ganske bortset
fra, at Svendsen som den fødte Dirigent ejede den
forunderlige, udefinerlige Kapelmestergnist, hvorved
han selve Aftenen, naar det rigtig skulde gaa løs, lige-
frem alene ved sin Entré paa Podiet kunde hypnoti-
sere sit endog maaske efter en lang Dagprøve ar-
bejdsudpinte Orkester og faa dette til at præstere fy-
sisk det overmenneskelige og kunstnerisk det su-
blime, saa kunde Svendsen ligeledes i det daglige Ar-
bejdes Trædemølle — ud over sit fortræffelige Over-
blik og sin velgørende Evne til at trække alt op i
store Linier — ved sin inciterende Instruktion og sit
menneskelige, lunerige Diktatorvæsen altid mer eller
mindre behageligt stimulere sin Stab med et begej-
strende Udbrud, animerende Tilraab eller en vittig-
hedskoloreret riposterende Bemærkning, der altid
bed, men samtidig overbeviste eller morede Delin-
kventen. Og som Aarene gik, gjorde dette Svendsen
selvskreven til at opelske og forene Teatrets forskel-
lige Kunst-Etaters Respekt og Hengivenhed over for
sig til en grundmuret Ærefrygt, som blev Samarbej-
dets bærende Sokkel.

At omfatte Johan Svendsens Betydning for vort
Kgl. Kapel og derved for dansk Musikliv som her »i
en Nøddeskal« er saadan sin Sag; men i et Brev til
Faderen dateret den 26. November 1883, hvori han
fortæller om Forholdene hernede og om sit Sisyfos-
Arbejde lige efter sin Ansættelse ved Teatret og vi-
dere om sin martrende Hjemve, faar man hen imod
Brevets Slutning et levende Indtryk af Svendsens
store Resignation, og hvad han som Kunstner ofrer
og skænker Danmark. Det hedder: »Sommetider er
det, som om jeg ikke kunde holde det ud hernede i
Længden. Dog jeg faar trøste mig med, at jeg ogsaa
her kan blive nyttig for min Kunst.« — Og den Op-
gave »at blive nyttig her for sin Kunst«, var det netop
han løste i et saadant Format, at kun Arthur Ni-
kisch' Førerskab i Leipzig af Operaen (1878—95) og
»Gewandhaus« (1895—1922) og i vor Tid Arturo
Toscaninis Ledelse af »La Scala«-Operaen i Milano
og New Yorker-Filharmonikerne taaler Sammenlig-
ning med den Johan Svendsenske »Guldaldertid« i
København.

VICTOR GANDRUP

Hans Beck og Valborg Borchsenius i »Napolis«.

Gustav Uhlendorff og Ellen Price. Elfelt fot.

BALLETTEN FRA BOURNONVILLES DØD TIL DEN NY BLOMSTRING

Af Redaktør, cand. mag. SVEND KRAGH-JACOBSEN

Den 30. Nov. 1879 døde August Bournonville. Han havde været til Højmesse i Frue Kirke, rask og munter var han gaaet hjemmefra, i Kirken havde han med høj Stemme sunget med paa Salmerne, men paa Vejen til Sporvognen hjem faldt han om paa Hjørnet af Stormgade og Frederiksholms Kanal. Inden man fik fat i en Droske og bragt ham til Kommunehospitalet, var hans flittige Hjerte gaaet i Staa for evigt. Dødsfaldet vakte Bestyrtelse — ikke mindst paa Teatret, hvor han to Aftener før havde glædet sig ved et nyt Talents Debut. Den 28. November havde han, da Hans Beck skulde danse Solo, lænet sig mod Edgar Collin og hvisket: »Nu skal De faa en flink ung Mand at se. Skade kun, at han optræder i et Parti, der er danset tidligere af en anden, saa man fristes til Sammenligning. Var jeg ved Teatret, havde jeg komponeret noget Nyt.«

Men Bournonville var ikke ved Teatret 1879, om end han stadig kom paa det og med altid vaagen

Interesse fulgte den Ballet, han selv havde opelsket gennem sin mere end tressaarige Virksomhed ved vort kongelige Teater — som Danser, Koreograf, Balletmester og Organisator i største Format. Bournonville kendte til fulde sin Værd, men han overvurderede hverken sig selv eller sit Værk. Hans sidste Aar havde været fortrædelige paa Teatret, hvis Chef, Kammerherre Fallesen, ikke yndede Balletten eller ansaa den værdig til en fremragende Plads paa Repertoiret som selvstændig Kunststart. Bournonville vidste, at hans Ballet vilde faa endnu sværere Aar, naar han ikke selv var der og med usvækket Fyrighed kunde tordne dens Sag. 16 af sine ypperste Arbejder havde han i sine sidste Sæsoner indstuderet med Personalet. De skulde være Tærepenge for Tiden, som forestod, men han troede ikke selv paa nogen særlig lang Levetid for sit Repertoire. Efter Sæsonen 1876—1877 forlod han saa Nationalteatret, og den følgende Sommer skrev han fra Fredensborg til sin Ven F. L. Høedt:

Grethe Ditlevsen og Richard Jensen. Elfelt fot.

John Andersen. Elfelt fot.

»Balletterne besørages med megen Omhu af min Ven Gade, men Personalet fortyndes mere og mere, og jeg gør mig ingen Illusion om, at de jo om faa Aar aldeles ville forsvinde af Repertoiret. Intet i denne Verden er uforgængeligt og allermindst Scenens flygtige Fremtoninger. Det skulde glæde mig, om min flinke Elev Krum lidt efter lidt kunde frembringe nogle smukke Sager, der slog an hos Publikum og holdt Genren vedlige.«

Gade og Krum, som begge havde virket ved Balletten under Bournonville, var det, den gamle Mester satte sit beskedne Haab til. Ludvig Gade blev hans Efterfølger — dog ikke med Titlen »Balletmester«, men som »Balletdirigent« — og i hans Tid, 1877—1890, levede man hovedsagelig videre paa de af Mesterens Arbejder, der endnu sad i Benene paa Ballettens Folk, og som stadig havde Publikums Gunst, men altsaa ikke Teaterchefens, hvorfor de ogsaa fik en stadig beskednere Plads paa Repertoiret. Krums Arbejder i Bournonvilles Stil førte ikke til nogen Fornyelse, og de erobrede ingen varig Plads paa Repertoiret, og langsomt tyndede det alvorligt ud i Rækken af Bournonvilles Elever. Størst var Tabet af Betty Schnell, som allerede i Mesterens egne Dage var gaaet over til Skuespillet; men efterhaanden gled ogsaa Anna Tychsen, Daniel Krum og Maria Westberg ud af Repertoiret, Vald. Price noget senere, og blandt de ny, som skulde rykke frem i Førsteplanet, forlod den pikante Charlotte Hansen i Vrede Teatret, fordi hun

nægtedes Solodanserindetitel og Partiet Hilde i »Et Folkesagn«. Senere erobrede hun Paris som Charlotte Wiehe-Berény. Athalia Flammé rykkede frem i de fyrige Partier — snart som Fru Reumert, gift med Elith Reumert, mens den unge, friske Valborg Jørgensen stod parat med sin sunde Teknik og tiltalende Naturlighed til de førende Partier.

Da Gade trak sig tilbage 1890, blev Emil Hansen hans Efterfølger. Han havde vakt Haab for Fremtiden med et Par behændige Kompositioner — deriblandt den eksotiske *Aditi* — men det blev ikke til mere, og i hans kortvarige Balletmesterperiode, 1890—1894, skete der kun meget lidt. Mest Indtryk gjorde hans Hyldestdivertissement til Kong Christian IXs og Dronning Louises Guldbryllup, 1892, hvor det kommende Førstepar i Balletten, Hans Beck og Valborg Jørgensen, hævdede sig smukt ved deres blonde Dansekunst.

Da Emil Hansen i Slutningen af Sæsonen 1892—1893 maatte melde sig syg, overtog den unge Hans Beck, der i 1881 kun tyve Aar gammel var blevet Solodanser, og nu ubetinget var Ballettens førende Kunstner, Hvervet og klarede det fint hele den følgende Sæson. I Maj Maaned 1894 foreslog Fallesen Beck at overtage Ledelsen af Balletten — som Mester og Lærer. Beck sagde nej til Fallesens irriterede Forundring. Han anførte, at han ikke mente sig i Besiddelse af fornøden Autoritet, og at han ikke — hvad Reglementet paabød Balletmesteren — saa sig i Stand til at komponere Balletter. Resultatet blev dog,

at han lod sig konstituere som Balletdirigent — uden Koreograf-Forpligtelser — og som Lærer ved den voksne Balletskole og Tilsynsmand ved Børnedanseskolen. Indtil 1900 forblev han konstitueret Balletdirigent, saa ophørte Konstitutionen, men først fra 1. Juli 1911 blev han af Navn, hvad han hele Tiden havde været af Gavn, Balletmester. Og han var det, til han med Udgangen af Sæsonen 1914—1915 trak sig tilbage fra Teaterlivet.

Hans Beck-Perioden, der strækker sig over en god Snes Aar, blev først og fremmest en Genoplivelse af Bournonville-Repertoiret. Ikke mindre end 15 af Mesterens Værker fik Beck frem i ny og levende Iscenesættelse, og der er ingen Tvivl om, at det skyldes Beck, at dette vort klassiske Repertoire har overlevet til vor Tid. Samtidig tilkæmpede han med trodsig Energi Balletten en værdig Plads i Repertoiret. Selv om han var sluppet for Forpligtelsen til at komponere Balletter til Teatret, berigedes Repertoiret dog i hans Tid med enkelte værdifulde Værker. Det var kun faa i Betragtning af Aarene, men *Den lille Havfrue*, 1909, var dog Becks eget Værk — rent koreografisk betragtet solidt hvilende paa Bournonvilles Skole — udført i intimt og lykkeligt Samarbejde med Teatrets Instruktør Julius Lehmann, der kom med Idéen, og Fini Henriques, hvis Musik bar Balletten højt i Repertoiret. *Coppélia* hentedes 1896 hertil. En udenlandsk Balletmester, Glasemann, kom og foretog Indstuderingen, men maatte rejse inden Premiereren, hvorpaa Hans Beck rensede ud i Arbejdet, befriede det for »affektete Unoder«. *Coppélias* første Succes i Danmark skabtes af Valborg Jørgensen som den muntre og yndige Svanhilda og Beck selv som den livlige Frants. Endnu et af Becks egne Arbejder har overlevet hans Periode med Held — den stiliserede Rokoko-Ballet i Intermediet i Carl Nielsens Holberg-Opera »Maskarade«, 1906.

Hans Beck var sin Periodes førende Balletkunstner. Han var ikke blot den ypperlige Leder, hvis Autoritet der aldrig rokkedes ved paa Salen eller paa Scenen; han var tillige Ballettens første Danser, og en sjælden og værdifuld Kraft i vort Repertoire, i sine yngre Aar ved sin friske Teknik, senere ogsaa som Mimiker. Han erhvervede med Tiden den fornemme Plads, som den romantiske Valdemar Price havde indtaget. Hans Partnere var den blonde Charlotte Hansen, den norske Anna Harboe, den temperamentsfulde Athalia Reumert, men sidst og oftest i en lang, lykkelig Periode Valborg Jørgensen, senere Valborg Borchsenius. Disse to var dog ikke de eneste, der gjorde sig gældende. Under Hans Beck voksede en ung Danserskare op, som fik Lov at bruge sig og komme frem. Til de romantiske Partier kom Ellen Price, yndig som Sylfiden, og den første og højpriste Havfrue. I Gustav Uhlendorff fik hun en fornem Partner, et ungt, lidt spædt romantisk Par, der hævdede sig ved en vis — og ikke almindelig — scenisk Fornemhed. Robustere stod Emilie Smith, Grethe Dit-

levsen og den kække Richard Jensen, tilsammen et godt Femkløver til et løbende Repertoire. Som den yngste af Periodens Solodanserinder vandt Elna Lauesgaard, senere Elna Jørgen Jensen, sidst Elna Ørnberg med det hedeste Temperament og det største Talent af de fire Damer frem til en førende Plads, som hun bevarede længe efter at de andre havde forladt Balletten.

Repertoiret — fraset det klassiske Bournonville-Repertoire — var Svagheden ved Balletten paa Kongens Nytorv. Svagheden blev alvorlig, da Balletkunsten ude i Europa tog nyt Opsving. 1909 førte Sergei Diaghileff for første Gang den russiske Ballet til Paris, og i de følgende Sæsoner erobrede den ny Balletkunst en stadig sikrere Position inden for det europæiske Teaterrepertoire. Ogsaa herhjemme spurgte man efter det ny, men det tog lang — meget lang Tid, før den danske Ballet overhovedet fik Føling med de ny internationale Strømninger. Hans Beck saa den ny Ballet i Paris, men mente sig ikke egnet til at overføre den til den danske Nationalscene, da han frygtede — med Rette — at den kunde blive farlig for den rene Bournonville Stil, han saa nidkært havde bevaret paa sin Scene. Teatrets flittige Danseinstruktrice, Emilie Walbom, der havde vist koreografisk Snilde i flere mindre Arbejder, lod sig derimod inspirere af det ny uden dog at slippe Taget i det gamle. Sin lykkeligste Overførelse fra Fokin foretog hun, da hun — parallelt med Fokins Schumann-Ballet *Carnaval* — til vor egen H. C. Lumbyes Melodier skabte *Drømmebilleder*, 1915. 1918 satte hun *En Nat i Ægypten* op paa det Kongelige og forsøgte her direkte at lempe Fokins *Cléopâtre* (der for øvrigt i sin Urform havde heddet »*Une Nuit d'Égypte*«) for vor Scene og vort Personale. Opførelsen vakte Røre paa Kongens Nytorv. Den blev en Tilstrømningssucces med mange fulde Huse, de Ældre var chokeret af dens Vildskab og Dristighed, de Unge begejstrede. Fokin selv, som opholdt sig i Danmark i Tiden efter første Verdenskrigs Ophør, gav egen Danseaften paa det Kongelige og saa ogsaa Fru Walboms Værk. »Det er ikke min Ballet«, sagde han, og han havde Ret. Det var kun den ydre Ramme, man havde formaet at kopiere. Det skulde endnu vare Aar, inden vor kongelige Ballet skulde opleve den Fornøjelse indefra, som er Hemmeligheden i Fokins Succes.

Paa sin Kunsts Højdepunkt havde Hans Beck i 1915 trukket sig tilbage, hyldet fra alle Sider som Danser og som Balletleder. Gustav Uhlendorff var blevet hans Efterfølger, først med Titlen Balletdirigent, senere — indtil 1928 — som Balletmester. Repertoiret var stadig Bournonville — hvis Værker dog efterhaanden fremførtes i en noget bleg Form — spædet op med ny danske Værker og enkelte udenlandske Numre. Interessantest blandt disse var Poul Knudsens *Scaramouche* til Sibelius' Musik, der kom frem i Foraaret 1922. Her var det Johannes Poulsens Indsats med Iscenesættelsen, der samlede Interessen, og det var

ikke første Gang, den store Skuespiller var med i Ballet. Allerede tidligere havde han udført vigtige Partier, baade klassiske — som Bjørn i Bournonvilles *Valkyrien* — og nyere — bl. a. den uhyggelige Arlechino i Schnitzler-Dohnanyi Pantomimen *Pierrettes Slør*, som Beck havde sat op i 1911. Under Uhlendorff viste han sig særlig balletinteresseret, giftede sig endog med Ballettens *stella nova*. Uhlendorff selv leverede i disse Aar adskillige Balletter, men ingen af dem formaaede at holde sig paa Repertoiret gennem længere Tid, selv om adskillige ved deres brogede Underholdning gjorde Lykke ved Fremkomsten. Det danske Arbejde, som i Uhlendorffs Balletmesteraar gjorde størst Lykke, var Viggo Cavlings Ballet *Tycho Brahes Drøm* til Hakon Børresens Musik i Johannes Poulsens pragtfulde Iscenesættelse med Elna Jørgen Jensens Koreografi. Hun var nu Ballettens dominerende Kunstner med sit stærke Temperament og sin utæmmelige Energi. En dygtig Danserinde var hun og besad i udpræget Grad scenisk Fornemmelse og dertil en vis Behændighed i at sætte Tingene op, men hendes Koreografi blev aldrig original, hvorfor heller intet af hendes Arbejder fra Tyverne til hen i Trediverne har overlevet. Det gjorde derimod Fru Walboms sidste Ballet, den nydelige Bagatel *To i et Glashus* til Hakon Schmedes' Musik. Ny Kræfter dukkede dog efterhaanden frem, idet Balletten i den første Halvdel af Tyverne fik sig et nyt og udpræget dansk Elskerpar. Den purunge Ulla Iversen gjorde Lykke som Hilde i *Et Folkesagn* og *Sylfiden*

Ulla Poulsen.

Lindequist fot.

og voksede snart til en fornem Plads ved Balletten, hvis Stjerne hun blev som Ulla Poulsen, der med Tiden beherskede et stort Repertoire med Krondomæne i de lyrisk-romantiske Partier, men overraskende Ydelser i moderne, erotiske Roller, som den tilstundende Fornylse inden for Balletten skulde føre med sig. Ved hendes Side stod den unge John Andersen, der i en Række Partier avancerede frem som en speciel dansk Danser, og blev en fornem Junker Ove, en frisk Gennaro og en fortræffelig Frants, som foruden sin romantiske Partner Ulla Poulsen fandt en jævnbyrdig Kunstner i den pikante Elna Hansen, senere Elna Lassen. Ogsaa hun dukkede frem tidligt i Tyverne, men først efter Udlændighed og Læreaar hos Fokin foldede hun sig ud og straaledede i altfor faa Sæsoner som den mest blændende Stjerne, vor Ballet har ejet i dette Aarhundrede, ikke blot ved en legende let Teknik, udviklet i det ny internationale Format, men tillige med det uforklarlige over sin sceniske Fremtræden, der udmærker de faa Udvalgte. Baade hun og John Andersen blev dog kun til kortvarig Glæde for Balletten. Han døde i Sommeren 1926. paa Vej ud for at lære mere; hun berøvede sig Livet i 1930, hvor hun stod paa sin Karrieres Højdepunkt, foran Verdensberømmelsen. Begge var de dog med da den ny Ballet endelig for Alvor holdt sit Indtog paa Kongens Nytorv.

Mikael Fokin blev omsider engageret til at opsætte en Balletaften. Han kom hertil i Eftersommeren 1925

Elna Lassen.

Paetz fot.

og gik i Gang med Prøverne paa tre af sine egne Arbejder: *Petruschka* til Strawinskys Musik, *Chopiniana* — som her fik denne sin Originaltitel tilbage, ude i Verden hedder den *Les Sylphides* — og Polowjetzer-Dansene af Borodines Opera *Fyrst Igor*. Fokin-Aftenen blev en overvældende Succes for den ny Ballet og for vort eget Korps, som viste sig i Stand til fuldtud at honorere de Krav, Fokin stillede til Danserne. I *Petruschka* dansede Elna Lassen Dukken, John Andersen Negeren og Sven Aage Larsen vandt i Titelpartiet noget saa sjældent inden for dansk Ballet som en Sejr ved Mimikken. *Chopiniana* viste vort Danserindekorps i skønneste Udfoldelse, og i *Fyrst Igor* fik den sunde, maskuline Dansekunst, som altid har haft til Huse paa Kongens Nytorv, Lov til at springe ud i de rette Opgaver, ført an af Richard Jensen, Karl Merrild og John Andersen. Fokin-Aftenen blev et Bevis paa vor Ballets gode Kvalitet og store Fremtidsmuligheder. Men mere blev det ikke til. Fokin rejste. Hans Balletter holdtes naturligvis paa Repertoiret, men de avlede ikke ny Værker af virkelig Interesse.

Med Udgangen af Sæsonen 1927—28 forlod Gustav Uhlendorff stille Balletten. Han havde ikke formaaet at give det ny fast Indpas i sin Periode, men man kan ikke bebrejde en Mand hans Format, Bebrejdelseerne maa rettes mod dem, som indsætter ham paa en Post, hvor man venter andet og mere, end den valgte har Forudsætninger for at kunne. Uhlendorffs Position i dansk Ballethistorie er derved blevet svagere, end han fortjener. Han var en god og en fin Danser og i den Egenskab paa sin rette Post. I hans Sted blev nu Kaj Smith, der 1926 var hentet hjem som Solodanser og Elna Lassens Partner, Balletmester. Han var uddannet i Balletkorpset i Bournonville-Skolen, men var brudt ud og havde været en af de førende Dansere i Svenskeren Jean Börlins Trup, der i Tyverne vakte Interesse i Paris — i Skyggen af den russiske Ballet. Kaj Smith vilde indføre det ny Repertoire og tog fat med Fokins og Nijinsky's Værker — *Ildfuglen* og *Tennis*. Ingen af Forestillingerne gik godt. Aanden manglede i disse Opførelser. Fra Börlins Repertoire bragte han *De ukloge Jomfruer*, men ejheller denne Dalmaling-Ballet behagede i den Smith'ske Fremførelse. Selv leverede han blot *Potpourri*, en Samling højst forskelligartede Danse, hvoriblandt et enkelt Nummer — den hvide Kat — som raffinert fremhævede Elna Lassens internationale Dansekunst. Endelig tog han sig af Bournonville, fejrede 100 Aarsdagen for hans Ansættelse ved det Kongelige som Balletmester med en tilfældig Sammenstuvning *Bournonvilleana* og opsatte uden Held flere Bournonville-Balletter, som ikke ved disse Lejligheder fandt deres endelige Form.

Sæsonen 1930—1931 betød paa mange Maader en gennemgribende Forandring paa Kongens Nytorv. Dobbeltscenedriften skulde gennemføres, den ny fuldførte Stærekasse tages i Brug. Adam Poulsen var

blevet Teaterchef. Kaj Smiths Dage som Balletmester var talt. Den fremragende Musiker Victor Schiøler blev Leder for Opera og Ballet; han bevarede Elna Jørgen Jensen som Balletinstruktice, Harald Lander, der var uddannet paa Balletskolen, var vendt tilbage til Solodanserplads fra Studieaar i U.S.A., og endelig hentedes Diaghileffs sidste store Koreograf hertil. George Balanchine engageredes til at sætte to Balletaftener op.

George Balanchine knyttede med sit Repertoire Forbindelsen tilbage til det Fokinske Gæstespil. Hans første Aften bestod af een Fokin-Ballet *Scheherezade* og to Balletter af Leonide Massine *Den trekantede Hat* og *Legetøjsbutikken*. Atter viste det sig, at vort Ensemble kunde klare de internationale Krav, og atter dukkede ny Ansigter frem ved Siden af de anerkendte. Ulla Poulsen var nu den førende Danserinde, men Else Højgaard var paa Vej op, og en purung, Margot Florentz-Gerhardt, viste sig sammen med den endnu yngre Kirsten Nellemose. Som Margot Lander og Kirsten Elsass avancerede de i Trediverne frem mod Stjernerne, og i Fyrerne blev Margot Lander vor Ballets første Primaballerina og straalere nu som Ballettens Klenodie. Paa Mandssiden var det den unge Børge Ralov, som dukkede frem, mens John Andersens Efterfølger, Leif Ørnberg, hævdede sig bedst i det romantiske Bournonville-Repertoire, men dog gjorde solid Fyldest ogsaa paa andre Poster. Knud Henriksen gjorde sig bemærket ved sin maskuline Kraft.

Den første Balanchine-Aften blev stor Succes — for Korpset saavel som for den ny, livfulde Koreografi. Samtidig holdt ogsaa i større Grad end nogensinde før den ny Dekorationskunst sit Indtog i den danske Ballet — med Dekorationer af Kjeld Abell og Kay Nielsen. Anden Balanchine-Aften blev ikke saa stor en Publikum-Succes som den første, den gik endnu stærkere over til de ny Linier. Først den neoklassiske *Apollon Musagetes* til Strawinskys Musik, Balanchines eget Værk med en Koreografi, der i udpræget Grad er »ren Dans«, indebærende Skønheden i sit musikalske Liniespil, der ikke arbejder med mimisk Fortælling bag Trinene. Hans Groteske, *Barabau*, blev slet ikke forstaaet, og kun *Joseph-Legende* til Richard Strauss' Musik gjorde virkeligt Indtryk paa det store Publikum, særlig ved Ulla Poulsens erotisk betagende Fru Potifar og Børge Ralovs rørende Joseph. Med denne anden Aften var Balanchines Engagement slut. Sæsonen bød iøvrigt ogsaa paa en dansk Groteske, *Benzin* af Storm-Petersen med Knudåge Riisager-Musik. Heller ikke den gjorde sig. Publikum var endnu ikke modent til Balleteksperimenter.

Harald Lander fik nu sin Chance. I den følgende Sæson debuterede han som Koreograf med sin livfulde *Gaucht*, der dybest set er et ægte Barn af den fortællende Bournonville-Ballet, et Folkelivsbillede, fortalt i mere hidsende moderne Rytmer end den

gamle gjorde det, men ogsaa i mere variéagtige Billeder. Hovedsagen er dog, at Balletten fangede Publikums Interesse og udnyttede Korpset fortræffeligt. Den blev en meget stor Succes og skaffede Harald Lander Balletmesterposten. Hans Periode begyndte 1931, og i den er vor Ballet blomstret op, et nyt Repertoire er blevet skabt — Besættelsestidens Afskæring af udenlandsk Paavirkning gjorde det naturligvis en lang Tid noget eensporet — men der er nu alle Tegn til, at de ny Retninger, som fik Lov at afspejle sig i Landers første Periode, atter vil holde sit Indtog paa Kongens Nytorv. I Mellemtiden har Lander paa frugtbar Vis arbejdet for at skaffe os det Korps, som er nødvendigt til at fremføre det store, fyldestgørende Repertoire, som vi maa kræve af vor Ballet, om den skal kunne hævde sig i det internationale Balletselskab. Paa det Punkt er Landers Indsats uden Lyde. Han har opelsket et Korps — saavel Solister som Ensemble-Dansere — der er i Stand til at klare selv de mest krævende Opgaver. Vort Korps har aldrig været teknisk bedre funderet end nu. Det er intet stort Korps, men det er godt. Derfor har Danserne paa Kongens Nytorv ogsaa Lov at kræve Opgaver.

Gaucha blev Landers heldige Koreograf-Debut, og han videreførte den her anslaaede Linie i andre Folkelivsballetter, den ungarske *Tata*, 1932, og den russiske *Zaporogerne*, 1934. Han skabte Valsestemninger i sin *Blaa Vals*, det Divertissement, der er blevet tilbage af hans københavnske Folkelivsbillede fra Tivoli *Det var en Aften*. Med Held har han ogsaa løst

Børge Ralow og Margot Lander. Mydtskov fot.

stillede Opgaver, da han gav Cavlings Idé om *Gudindernes Strid*, 1933, med international Dansekoneurrence populær Form og hyldede vor geniale Billedhugger ved 100 Aarsdagen for hans Hjemkomst i *Thorvaldsen*. Brecht og Weils samfundsrevsende *Syv Dødssynder*, 1936, udløste han ligeledes med stor Fantasi og megen Intensitet. Lander har — som en skabende Kunstner maa det — eksperimenteret. I sine første Aar med de moderne Balletformer i *Diana* og *Fodbold*, 1933, som ikke lykkedes helt for ham, ligesom langt senere *Quasi una Fantasia* til Beethovens Maaneskinssonate forliste. — Ogsaa Klassikerne har Lander taget Livtag med. Han forsøgte at forny Bournonville og give hans *Valkyrien*, 1939, i ny Stil, hvad der mislykkedes totalt. Lander har selv indset det og derefter i frugtbart Samarbejde med Valborg Borchsenius givet sig i Lag med at give Bournonvilles Arbejder paa den eneste mulige Maade — som Stilballet. Foreløbig har de genskabt bl. a. *Napoli*, *Kermessen i Brügge* og *Konservatoriet* i en Form, hvor de kan leve videre og vise Bournonville-Stilen paa en ypperlig Maade. Lander har ogsaa forsøgt sig med H. C. Andersen — dog endnu ikke med afgjort Held. Rabundus gik hans komiske Pantomime *Svinedrengen*, 1936, og hans Fornylelse af *Den lille Havfrue* var kun delvis vellykket, god i de første Afdelinger, hvor han forsøgte en ny Kompositionsart.

Af det udenlandske Repertoire har han tilført os

Mona Vangsa og Harald Lander. Mydtskov fot.

adskillige af det internationale Repertoires store Numre, som vi ikke burde savne. Ypperst er her hans Opsætning af Tschaikowskys *Svanesøen*, som viste vort ny Korps i sin bedste Form og gav Margot Lander et af hendes skønneste Partier, der viser hende paa Linie med Verdensballettens Største. Med Held har Harald Lander ogsaa overført Ravels *Bolero* og *La Valse* til Kongens Nytorv og givet Dukas' *L'Apprenti Sorcier* en endog opsigtsvækkende fin Form — ikke mindst ved Margot Landers vittige Dans som den drilske Kost.

Interessantest i det Landerske Repertoire er dog hans egne nyere Balletter. Han har her skabt højst forskellige Værker. Populærest er hans *Fest-Polonaise* blevet, et Arbejde i Pagt med Balletkunstens ældste Funktioner: Hyldest til Monarken. Den blev skabt til Kong Christian Xs 30 Aars Regeringsjubilæum og udformer sin Hyldest i ædleste Form. Det er en virkelig Dansernes Fest med den dybe Slut-Kompliment turneret direkte til Kongelogen. Sin mest energiske Indsats gjorde Lander med den store Riisager-Aften i Februar 1942, hvor han præsterede to ny Balletter. Først Humoresken *Staraffenland* med en broget Dansefølge og muntre satiriske Momenter i den Stil, som uden for Danmark især er anvendt af Trudi Schoop og Kurt Joos. Aftenens Afslutning var Landers første Forsøg i den symfoniske Ballet-Art, den »grønlandske« *Qarrtsiluni*, hvor han til Riisagers Musik forsøgte at genskabe Musikkens Stemninger paa Scenen i Rytmer og Liniespil, ypperligt bistaaet af Svend Johansens Dekorationer og Dragter. *Qarrtsiluni* er kun grønlandsk i den Forstand, at Temaet stammer fra et Eventyr, fortalt Knud Rasmussen af en gammel Eskimokvinde, og Udstyret derfor er grønlandsk præget. Den er paa ingen Maade etnografisk, men et Forsøg paa at realisere den rene Dans, Musikken omsat i Syner. Lander har her præsteret et betydningsfuldt kunstnerisk Arbejde.

Harald Lander synes dog at have udtrykt sig selv — sine egne Anskuelser — mest direkte i to Balletter, som ejer noget i Balletverdenen saa usædvanligt som en *politisk* Kerne. Det skete først i *Vaaren*, 1942, der til Griegs Musik tolkede Norges Skæbne under den tyske Besættelse. Officielt var Balletten udlagt klimatisk. Det var Isen, Kulden, Vinteren, som knugede Norge, Balletten viste, men for den tænkende Tilskuer var det klart, at det var Nazismens Iskulde, der blev tænkt paa. Sine politiske Ideer har Lander udført videst i *Fugl Phønix*, som fik Premiere i Slutningen af forrige Sæson. Lander og Riisager kombinerer her Sagnet om Poesiens evige Fugl, der hver Tusinde Aar genopstaar af Ildhavet, med Ideen om Frihedens evige Kamp mod Tyranni, og giver det i Udviklingen fra Lykkelandets fri, uskyldige Livsglæde over Civilisationens Vækst, Diktatorens Opkomst, Krigens Hærgen til den totale Ødelæggelse. *Fugl Phønix* er storartet tænkt, og den ejer en Række Optrin, hvor Tankerne er blevet lykkeligt realiseret i Dans og Mimik.

Lander har været den dominerende Person i dansk Ballet i de sidste 15 Aar, og hans Værk har præget det kongelige Repertoire stærkt og godt. Dog har der været Plads for et Par andre danske Koreografer. I Trediverne fik Nini Theilade to Balletter frem *Psyche*, 1936, og *Cirklen*, 1938. Med den sidste præsenteres for første Gang den symfoniske Ballet for det danske Publikum. *Cirklen* er af Nini Theilade — med tydeligt Forbillede i Massines symfoniske Balletter — bygget over Tschaikowskys sjette Symfoni. Desværre hindrede et maadeligt Udstyr *Cirklen* i at virke med fuld Slagkraft. Men baade den og det henrivende mythologiske Balletdigt *Psyche* viste Nini Theilade som den mest opfindsomme af de nydanske Koreografer. Det tredje Koreografnavn af Betydning paa dansk Scene i disse Aar er samtidig vor Ballets ubestridte Førstedanser Børge Ralov. Han debuterede som Koreograf med den opsigtsvækkende *Enken i Spejlet*, 1934, der stadig staar som det interessanteste danske Eksempel inden for den intellektuelle Ballet, som den sidste Diaghileff-Periode frembragte. *Enken i Spejlet* er saa rig paa brillante Enkeltheder, og saa klar i sin Helhed, at den bør staa fast paa vort Repertoire som det klassiske Arbejde, den allerede er. 1939 skabte Ralov til Carl Nielsens *De fire Temperamenter* en symfonisk Ballet af samme Navn, men trods gode Enkeltheder er den ikke fuldbaaren, maaske mest fordi Musikken ikke er i tilstrækkelig Grad dansbar. I *Tolv med Posten*, 1942, har Ralov gjort et yndefuldt om end beskedent Diverissement efter Andersens Eventyr, men i sine sidste Koreografier *Den evige Trio* og *Passiones*, 1944, lykkedes det ham ikke at gøre klart Rede for sine Meninger. Han blandede Stilarterne sammen og tolkede uklare Ideer. Dette forhindrer dog ikke, at begge Balletter har udmærkede Detailler, ikke mindst i Udnyttelsen af Teatrets Kunstnere.

Balletten staar for Øjeblikket foran store Gæstespil i Udlandet. Den har i sit Korps en af Forudsættningerne for at kunne gøre Lykke. I de to Førstedansere Margot Lander og Børge Ralov ejer vor Ballet et Par, som vil kunne hævde sig overalt i Verden. En Rad af dygtig Ungdom følger de to i Hælene, særlig er vort Korps rigt paa fine Danserinder. Det helt unge Trekløver Mona Vangsaas, Kirsten Ralov og Margrethe Schanne er et meget stort Aktiv for vort Korps, og Svend Erik Jensen staar efter Ralov som den bedste og meget maskuline Danser. Men det er ikke blot disse Solister, der bærer vor Ballet. Den ejer andre, fra Karakterkunstnerinden Gerda Karstens og den blonde Kirsten Elsass ned til de endnu menige i Corps de ballet, som ikke blot er brillante Kræfter, men ganske simpelt er uundværlige for vor Ballet. En Ballets Standard maales nemlig ikke med dens enkelte Brilliant-Solister, det er *Korpsets* Kvalitet, der er afgørende. Paa det klarer vi os fint. Repertoire har vi noget af. Derfor er der god Grund til at være glad for den kongelige, danske Ballet for Øjeblikket.

SVEND KRAGH-JACOBSEN

BETTY NANSEN OG HENDES TEATER

Af Lektor VILH. SAXTORPH

Fru Nansens rigeste og betydeligste Gerning er knyttet til det Teater i Frederiksberg Allé, der bar hendes Navn, og som hun, med Undtagelse af enkelte vanskelige Perioder, ledede fra 1917, da hun ved en Rigmands Hjælp købte det, til sin Død 15. Marts 1943, fire Dage før hendes 70 Aars Fødselsdag; — men allerede inden da var hun en anset og ejendommelig Kunstnerinde, — af nogle regnet for den betydeligste —, baade herhjemme og i Skandinavien.

Betty Nansens Udvikling og Teatertilværelse havde været springende og urolig. Hun debuterede 20 Aar gammel d. 27. August 1893 paa Casino i Sardous »Dora«, spillede der ogsaa Cyprienne i »Lad os skilles« og Kameliadamen; var 1896—99 ved det kgl. Teater, hvor hun i sin Tid var blevet kasseret ved Optagelse til Elevskolen; her var Bødvild i Drachmanns »Vølund Smed« hendes største Rolle; derefter ved Dagmartheatret til 1903, med »Zaza«, »Agnes Jordan«, »Paul Lange og Tora Parsberg« (1901) og

»Paul Lange og Tora Parsberg«. Dagmartheatret. 1901.

»Agnete«. Folketeatret. 1905.

»Maria Stuart af Skotland«, — saa skandinaviske Gæstespil og 1905 til Folketeatret, hvor »Agnete« blev det betydeligste; fra 1910 paa det kgl. Teater, med Grevinde Olivia i »Helligtrekongers Aften«, Helena i »En Skærsommernatsdrøm« og Adelsdamen i »Et Revolutionsbryllup«; tilbage til Dagmartheatret, hvor flere af de tidligere Succes'er gentoges —, Gæstespil, Turneer, Udenlandsrejser.

Hendes rige Muligheder var da blevet udviklet, saa de gav et klart og stærkt Billede af hende baade som Menneske og Kunstnerinde.

Fru Nansen var høj, elegant og imponerende i sin Fremtræden; hun var ogsaa straalende: De stærke Øjne, der skiftede i graablaa og grønliggraa, det sikre Smil, den muntre eller ironiske Latter, — den mørke Stemmes rige Nuancer i et poleret, lidt bogagtigt gammeldags Sprog —, alt dette gav hende en Aura, der gjorde Rollerne personligt prægede. Hun var saa sikker og selvbevidst, som man kun bliver det ved klar Intelligens og stor Flid; de forskelligartede Roller viste hendes alsidige Begavelse, den

vekslende Tilværelse hendes Sind, Livstrang og Uforfærdethed.

Som Skuespillerinde var hun den vittige og glansfulde, baade Elskerinde og Dame, men levendegjorde ogsaa tragiske Skæbners ubønhørlige Fallit og Undergang; som Yderpunkter kan nævnes Cyprienne, Zaza, Olivia og Tora Parsberg, Agnete; de sidste to Roller, som hun beherskede saa at sige Livet igennem, viste hendes altbesejrende, gribende Karakteriseringsevne, bestemt af sjælelig Viden, Virkelighedstroskab og Medfølelse.

Hun havde som Kunstnerinde gjort det stærkeste Indtryk paa Samtiden; Kritikken brugte de fineste og almægtigste Gloser; der var blevet skrevet Stykker til hende, og Folk, som ellers ikke havde større Interesse for Teater, blev grebet af hendes Spil, der scenisk var saa fuldendt, at hun magtede at udtrykke præcis det, hun vilde, til den mindste Nuance paa en saa selvfølgelig Maade, at der ikke var det fjerneste Skær af den store Primadonna, som naturligvis blev serveret, hvor der var Brug for det.

De 25 Aar ved Betty Nansen Teatret blev ikke mindre urolige end hendes tidligere Tilværelse havde været det. De første Aars Svømmen i Penge afløstes af et Slid paa Arbejdsevner, Nerver og Sjæleliv, saa det er et Bevis paa hendes Styrke i enhver Retning, at hun holdt til det saa længe; at det ogsaa var det, der brød hende ned, er der ingen Tvivl om. Vægten af Arbejdet, det evige Besvær med Pengene og de sidste Aar Spændingen, der fremkaldtes af Tyskernes Huseren, blev omsider for meget for hendes Fysik, og maaske ogsaa for hendes Aand. Men hun naaede kunstnerisk, hvad hun vilde. Da hun overtog Teatret, troede ikke faa, at det først og fremmest var for at have en Scene, hvor hun selv kunde glimre med sine Smil og sine Taarer; men dertil var baade hendes Følelse af at have en Mission altfor stærk, hendes

Dannelse for omfattende og hendes Ærgerrighed for stor. Ved at spille et Repertoire, der spændte fra udenlandsk og nordisk Klassik til det moderne og aktuelle, gjorde Fru Nansen ved mange Lejligheder sit Teater til det førende i København.

Af nordisk Digtning opførtes bl. a.: *Oehlenschlägers* »Dronning Margaretha« og »Axel og Valborg«, *Ibsens* »Gengangere«, »Hedda Gabler«, »Fru Inger til Østråt« og »Rosmersholm«, *Bjørnsons* »Paul Lange og Tora Parsberg«, »Daglannet«, »Leonarda«, »Geografi og Kærlighed«, »En Fallit«, »Over Evne I«; af *Strindberg* »Faderen«, »Paaske«, »Kammerater« og »Den Stærkeste«; *Amalie Skrams* »Agnete«; *Peter Egges* »Brist«; *Gunnar Heibergs* »Kærlighedens Tragedie«; *Hamsuns* »Livet i Vold«; *Hjalmar Söderbergs* »Aftenstjernen«; *Sv. Lange* »Kærligheden og Døden«; *Karl Schlüters* »Under Jubelraabene«, »Polarvindlere«, »Planken ud«; *Howalt* »Hvis jeg havde Penge«; *Leck Fischer* »Barnet« og »Sorte Fugle«; af *Kaj Munk* »Ordet«, Bearbejdelsen af »Hamlet« og »I Brændingen«; *Asmund Rostrups* »Job«.

Af det internationale Repertoire: *Shakespeares* »Hamlet« og »Købmanden i Venedig«, *Schillers* »Maria Stuart«, *Maeterlincks* »Borgmesteren i Stillmonde«, *Leonid Andrejefs* »Professor Starytzin«, *Schnitzlers* »Reigen«; »Piger i Uniform«, *Alfr. Neumann* »Patriot«, *Ernst Toller* »Hoplå, vi lever«, *Noel Cowards* »Anna Christie« og »Drifter«, *O'Neills* »Sorg klæder Elektra«, *Somerset Maugham* »Den hellige Flamme«, *Capek* »Moderen«; og hertil en Række Skuespil, hvis Indhold var Mystik: *Sutton Vanes* »Den sidste Rejse«, *Priestleys* »Johnson over Jordan« (ogsaa hans »Bregnely«, »Vi lyver« og »Drifter«), *Pirandellos* »Seks Personer søger en Forfatter« og Neger-Himmelspillet »Guds grønne Enge«.

Af det lettere Repertoire: »Viktorias Mænd«, »Lady Frederich«, »Mordet paa 2. Sal«, »Den store Mand

»Du kan ikke tage det med dig«.

Henrik Bentzon og Betty Nansen i »Gengangere«.

privat«, »Pas paa Malingen«, »Du kan ikke tage det med dig«.

Disse Titler alene taler klart om Fru Nansens Kærlighed til alt Teater, om hendes høje Stræben og hendes Mod, at turde byde den lille Scene disse Stykker, der næsten alle er skrevet til store Forhold; — og ikke alene blev nogle af disse Forestillinger solide Succes'er, men de ragede ved deres Forstaaelse og kunstneriske Udførelse tindehøjt op i Skyerne. Des-

»Kammerater«

uden er flere af dem Førsteopførelser herhjemme af de nu berømte Forfattere, f. Eks. Pirandello, Noel Coward, O'Neill og Priestley, eller det var paa anden Vis en Bedrift, f. Eks. var Kaj Munks »Ordet« kasseret paa det kgl. Teater.

Godt i Sammenhæng med dette alsidige Repertoire fik Fru Nansen mange betydelige fremmede Skuespillere som Gæster ved sit Teater: Hollænderen de Vries, Tyskeren Moissi, Nordmændene Eigil Eide, Gunnar Tolnæs, Ingolf Schancke, Tora Segelcke, Svenskerne Harriet Bosse og Bleckingberg, og hun havde mange betydelige Danske for længere eller kortere Engagementer: Peter Fjelstrup, Fru Oda, Fru Bloch, Bodil Ipsen, Else Skouboe, Martinius Nielsen, Johs. Meyer, Holger Reenberg.

*

Det er jo dog hverken store Navne i Repertoire eller Rollelister, der skaber stor Kunst, men den Aand og Evne, hvormed Udførelsen sker; og Betty Nansen Teatret fik lige saa meget sit Særpræg af hendes Instruksion som af hendes Spil.

Fru Nansens Iscenesættelser var altid udformet med den største Sikkerhed, og hun gik selv i Spidsen med at kunne sit. Karakterernes Sjæleliv var det vigtigste for hende, men ogsaa i det ydre skabte hun ejendommelige, gribende eller morsomme Ting; da den lille Scene let blev overfyldt, maatte hun forinkle og stilisere, hvad der passede til hendes egen sproglige og kunstneriske Smag. Dragter, Farver og Belysning spillede med, ikke saa de nogensinde tog Interessen fra Spillet, men saa de understregede og forstærkede, saa diskret og i saa intim Forbindelse med Stykkernes Aand, at man ofte først kom i Tanke om, hvordan Virkningen var skabt, naar den havde virket i Ens Sind. Man mærkede det stærkest i de historiske Stykker og i de mysteriøse; men ogsaa f. Eks. i »Gengangere« understøttedes Stemningen af Lyset, der til Tider gik helt over i det grønligt-graa. Man saa Scenebilleder, der erindrede om det 16. og 17. Aarhundredes storladne, flade, skyggeløse Kunst, eller man mødte Rembrandts Slagskygger og clair obscur; i de moderne Stykker mindedes man ofte om de franske Impressionister, vel især om Manets Sorte-Graat og hans tynde Luft. — I Placeringen af Figurerne havde Fru Nansens Teater en udpræget *en face* Stil, et Facadespil, ofte med stor Afstand mellem de optrædende; paa mange virkede det gammeldags, paa andre befriende rigtigt i Forhold til Teatrets Størrelse, og fordi det tog Tilskuerne. Det var en bevidst Stil, dog kunde ogsaa en helt anden Teknik anvendes: filmagtig, brat skiftende, tidløs, saaledes i »Seks Personer søger en Forfatter«, »Hopla, vi lever« og »Johnson over Jordan«. »Mordet paa 2. Sal« blev spillet som et Teaterekspirement, bag Kulisserne, aaben Scene uden Fortæppe; Kaj Munks »Hamlet« som en Slags Generalprøve uden Kostumer. »Sorg klæder Elektra« var antydet græsk i Dragter og Situationer.

Fru Nansen forstod at respektere et Stykkes Tone og lagde ofte an paa at forstærke den. Tragedien fik al den Vælde og Uhygge, den kunde bære, ingen Gaaen paa Akkord med Betoningens, Maskeringens eller Opstillingens Konsekvens; og alle de lette Stykker holdt hendes Sans for Humor og intelligent Morskab fri for Pjankethed, selv hvor de nærmede sig Farcen, en meget fin Balancekunst, hvor paa den ene Side Realismen lurede og paa den anden Klovneriet; det blev altid Humoren og Munterheden — altsaa *Dannelsen* — der sejrede.

Det vigtigste var dog den personlige Instruksion, hvor Karakteren og Sjælelivet skulde levendegøres, aldrig hvad der blot virkede. Hvor blændende Fru Nansen end var, saa spillede hun ikke for at blænde; Teatret var for hende Alvor, Aandens Virkelighed, Menneskenes Hjerne og Hjerte, aldrig Blændværk. — Alene ved sin rige Teaterviden kunde hun være blevet en udmærket Instruktør; men det særlige, hun havde at sætte ind, var Livserfaring og menneskelig Visdom, gjort levende ved Fantasi og Tempera-

ment. Fru Nansen havde altid været overlegen i den Betydning, at hun ikke behøvede at anstrenge sig for at forstaa. Hendes Sind var af den forunderlige Art, at det paa én Gang var baade haardt og meget modtageligt, og denne Modtagelighed varede hele hendes Liv. Hun gjorde aldrig Indtryk af at være færdig, fordi der blev ved at være Overraskelse, Fornyelse og Perspektiv i hendes Spil som i hendes Instruction. Til det sidste troede hun paa, at det var noget stort og værdifuldt at være Menneske, og at Livet var værd at leve. Følgelig kom der aldrig noget smaaligt i hendes Instructioner, ikke noget partisk i Opfattelsen af Stykkerne, heller ikke noget hysterisk eller patologisk, som jo nok kunde være fristende i »Gengangere«, »Dronning Elisabeth« og de mysteriøse Skuespil. Opførelsernes Hovedpræg var dybtgaaende Psykologi, ofte paa Grund af Stoffet *tenderende* mod det sygelige, saadan som det er moderne at belyse det sunde ved dets Modsætning, men bag alt det slemme gjorde sig i Opfattelsen Menneskelighed og Smerte gældende som det væsentligste. — Med sin Personligheds Myndighed og sit Livs Erfaring bandt hun sine Skuespillere som i Jern; hvis de var umodne, blev de blot hendes Kopier, men hvis de var betydelige og indholdsrige, blev de frigjorte og sig selv, mens de voksede under hendes Inspiration og Disciplin. Peter Fjelstrup var ved at glide ud i Narrestreger og Særheder; da han kom under Fru Nansens stærke Hænder, blev han i Strindbergs »Faderen« en Kunstner af kaotisk Vælde og stort Format; og Johs. Meyer reddedes vist ligefrem i Land af hende; i »Livet i Vold« og »Sorg klæder Elektra« lærte han det, der gjorde, at han kunde spille Gangsteren i »Vintersolhverv« uden at blive Teaterskurk; men sjældent har ogsaa Fru Ipsen spillet saa rent som i »Sorg klæder Elektra«; alle Unoder var strøget af hende. Henrik Bentzon, Fru Nansens Medspiller i saa mange Roller, fik sin Form og Udvikling under hendes Ledelse; ogsaa Reenberg løftede hun op og placerede rigtigt som Karakterskuespiller.

Naar Fru Nansen havde betydelige Medspillere, forstod hun at skabe Ligevægt mellem deres Spil og sit eget; var de ringere, blev Instructionen lagt an paa, at de blot skulde være hendes Omgivelser eller støtte hende. Det var næppe Primadonnævæsen i almindelig Forstand, men fordi kun saadan kunde Stykkerne komme til deres Ret; og selv med denne Indskrænkning betød hendes Instruction meget for de unge; de kan stadig kendes paa deres Stil, hvor de nu optræder under Ledelser, der sætter sig andre Maal end hendes. Flere af dem er ogsaa blevet ærlige og dygtige Instruktører.

*

Ser man paa Billederne af Fru Nansen i hendes Roller, og det er jo det, der vil blive staaende teaterhistorisk som hendes sceniske Personlighed, vil ingen være i Tvivl om Sikkerheden, Monumentaliteten

og den klare Karakteristik i Udtryk og Kostume; — paa hendes ældre Dage brugtes Ordet Dronning baade for Spøg og Alvor om hende; hun anerkendte det selv; en Gang sagde hun, at hun var jo »die komische Alte, men jeg elsker at spille Enkedronning.«

Fru Nansens høje Skikkelse og lange Lemmer var baade en Fordel og det modsatte. Hun kunde ikke flagre og være scenisk let, som f. Eks. Fru Hennings eller Fru Skoubøe; da hun ikke mere helt ung spillede Nora i »Et Dukkehjem«, kunde hun ikke danse Tarrantellen, og hun har sikkert aldrig kunnet det, hendes straalende og stemningsbevægede »Zaza« havde heller ikke sin Styrke som den store Verdensvariété-Stjerne; men Staturen var ogsaa en Fordel: den krævede Ro, Rejsning og Beherskelse for at gøre sig gældende, og til sidst spillede Fru Nansen med en enestaaende Monumentalitet; selv da hun havde vanskeligt ved at bevæge sig, kunde hun »sidde« sine Roller, skrev en anset Kritiker. I hendes Ungdom og yngre Aar brugte hun Armene meget som Udtryksmiddel; hun samlede Hænderne foran Brystet, ofte i halvløftet Stilling, og derefter bredte hun Armene ud i en Bevægelse opad; det kunde give en rent umiddelbar Fornemmelse af Jubel og Lykke, overjordisk og svimlende; — i mangen tragisk Positur brugtes ogsaa de løftede Arme, hvis Virkning forøgedes af lange, vide Ærmer; hvileløse kunde disse lange Arme ogsaa hænge, ude af Stand til at gribe; eller Hænderne knugedes i Fortvivlelse og Hjælpeløshed; Haanden under Kinden var meget benyttet for at udtrykke Eftertanke og Resignation; — naar det var muligt, *gik* Fru Nansen meget paa Scenen, aldrig, som man ofte ellers har set, blot for at fylde en Pause eller fordi hun ikke vidste, hvad hun skulde gøre. — Det var indre Uro, der jog hende, Smerte, Søvnløshed, i de sidste Aars Roller af en mægtig Virkning, som i alle onde Aanders Slot. Saadan saa man Fru Inger, Fru Alving, Dronning Elisabeth stavre hjælpeløse hen over deres egen Ruin; i saadanne Roller var Fru Nansen ikke bange for den voldsomme Maskering; hendes store Ansigt med de levende Øjne kunde da virke helt spøgelsesagtigt; nogle graa Haartjavsere i Urede gav Indtryk af et Menneske i fuldstændig Opløsning; med faa rastløse Skridt personificerede hun den fortvivlede Hjælpeløshed ved ikke at have blivende Sted.

I Kostumeringen var hun meget sikker; den grønne Kjole i »Sorg klæder Elektra« gav Klytaimnestras Giftighed; Rødt og Guld vidste hun betød Kærlighed, Fest, Ungdom; oftest krævede hendes Roller Sort; men hun kunde ogsaa skabe en stærk Virkning af Smaalighed og ikke til at komme uden om, naar hun i »Bregnely« satte sig til Rette med en sribet Plaid om sig; Dens stive Linier gav Fasthed og Fornemmelse af, at der kunde hun sidde til evig Tid; hun vidste, at noget hvidt om Halsen, et Tørklæde, et Sjal, en Krave eller en Flip gjorde Ansigtet stærkt, især i Modsætning til Sort; hun kunde ikke blot klæde sig smagfuldt i Forhold til Rollen, men hun kunde ogsaa ugle

»Moderen«.

»Dronning Elisabeth«.

sig ud, naar Teatervirkningen krævede det, ikke bange for mærkelige Parykker; derved naaede hun stor Virkning i Spillet som Dronning Elisabeth i Nat-scenen, hvor hun lignede en græsselig gammel Pulverheks, eller i »Du kan ikke ta' det med dig«, hvor en daarlig siddende blomstret Kjole, et skævt Fichu, en smagløs Halskæde tydeligt fortalte om Uorden og Ligegladhed, men ogsaa om Livsglæde og Evne til at klare sig, altsammen festlig pointeret i de nysgerige runde Øjne, forstærkede ved alt for store Brilller og ved, at Brynene var trukket højt op i Panden. — Alligevel spillede Fru Nansen ikke Maskekomedie, selv om hendes Maskeringskunst stod paa Højde med det store Maleri; det var ikke i den Forstand, hun elskede Teatret — selv om det vel ogsaa var det —, for hende gjaldt det Sindet, i hendes første Tid blot hendes eget, men med Aarene alt det, hun forstod af andre gennem sit eget.

Hendes Ansigts Udtryk var med smaa Midler meget tydeligt; bortset fra, hvad Sminkningen kunde skabe, spillede hun mere med Øjnene og Hovedets Holdning og smaa Mundbevægelser end med stærkt nuanceret Mimik; — sin naturlige Rankhed kunde hun forstærke ved en Rejsning af Hovedet, ligesom Eftertanke eller Haardhed i Replikken kunde føre Hovedet svagt fremad; med en lidt langhalset Bevægelse kunde hun udtrykke Forbavselse, baade isnende og muntert; men Øjnene var med, og de sagde altid noget, hvad der ikke altid er Tilfældet med andre

Skuespillere, som ogsaa bruger deres meget. De store Øjne kunde være stejle og haarde i et stift, skraat Blik, flakkende usikre, slørede og haabløse, skyggede og visionære. Glæde, Jubel, Smerte, Haabløshed stod ud af dem som noget næsten fysisk synligt: Tora Parsbergs Lykke, Agnetes Fortid, Dronning Elisabeths Raadvildhed og saarede Ensomhed, Fru Alvings Afmagt, den kolossale Styrke i »Hellige Flamme«, Troens Forvisning i »Moderen«, hævet over almindelige Menneskers Trang til Lykke. — At Øjnenes skiftende Udtryk lydigt fulgte Replikkerne og fyldte Pavserne, er en Selvfølge, men de sagde ogsaa ofte *mere* end Ordene. Fru Nansens Øjne havde ikke i sig selv noget tragisk Udtryk ved særlige Ejendommeligheder ved deres Omgivelser eller ved Pandens Form, de havde maaske endda et Handicap i hendes Opstoppnæse, der i hendes Ungdom prægede Ansigtet mere end senere; men Øjnene var i sig selv ikke tragiske; de var muntre, lystige, stærke, kloge, men hun kunde *bruge* dem.

Fru Nansens stærkeste og mest omfattende Sjælsudtryk var sammen med Øjnene hendes Stemme. Den var særpræget i saa høj Grad, at den kunde hun ikke maskere; hun var ikke af de Teaterkunstnere, der kan tale med mange Stemmer i ren artistisk Forstand; men hun kunde karakterisere alle Slags Stemninger og alt Sjæleliv med den. Stemmen var mørk, en Moll-Stemme, smuk, uden ru Bitoner; hun beherskede den fuldkomment, saa den aldrig gik paa egen

Haand, som det kunde ske med berømte Stemmer som Fru Hennings, Fru Ipsens, Ella Ungermanns og Else Skouboes. — Stemmen havde ikke af Naturen lyrisk Sødme, men den var klar, lynende, intelligent, kunde ved en eminent distinkt Talekunst udtrykke Skælmeri, Vittighed, Ironi i musikalske Kaskader eller spidse Pointer, kunde juble og lege, glad og henrykt; men den kunde ogsaa stikke af Ondskab, vrænge af Væmmelse og Foragt, kunde hviske ømt eller haabløst, kunde græde og skælte — kunde give Indtryk af rige Farver og kunde være graa, affarvet.

I »Fru Inger til Østråt« var der et gribende Øjeblik: Fru Inger staar ved sit Højsæde som en Dronning ved sin Trone, helt opfyldt af Tanken at være Kongemoder, og pludselig er det, som hun ser sin Søns Triumftog; da løftede Fru Nansen sin Stemme til Sang eller Raab, to Gange to Toner; da var det, som alt, hvad en Menneskesjæl kan indeholde af Lykke og Elendighed med ét sprængte alle Former, saa Ord var overflødige: En Sjæl løftede sig paa sine egne Vinger — gylden, sorteblaa — maaske med et saa stærkt Lys, at det gjorde ondt at se ind i det.

I Sv. Langes »Kærligheden og Døden«, der handler om Livet og Kærlighedens Forsjofling og Naragtighed i Symbolet af en Skøge og en Forbryder, tager han en Revolver, som ogsaa til sidst anvendes: »Skyd saa, for Helvede«! Fru Nansen skreg det, i Lede og Fortvivlelse — det *var* Helvede, ligesom hele Stykket — for lige derefter med en næsten religiøs Lettelse roligt at sige »Aa, Gud ske Lov«, en mild og taknemlig Lykke over endelig at være fri for at slæbe videre paa sig selv og den forbandede Tilværelse.

I Strindbergs »Kammerater«, hvor hun spiller den meget lidt kvindelige Abel — med Mandfolkejakke og Vest, store Sko og Mandeskridt, Dobbeltflip, kortklippet, emanciperet, cigarrygende, Lorgnetter — bliver hun spurgt, hvordan det egentlig føles at være Kvinde. »Som at være Neger«, vrængede Fru Nansen det fra sig i Væmmelse, som om hun var ved at kaste op, mens hun spyttede.

Hendes hidsende, nysgerrige Stemme, paa én Gang hviskende og befalende, stødvis, myndig og dog ulykkelig over Nedværdigelsen, da hun som den stakkels Dronning Elisabeth vil trække ud af den unge Hofdame, hvordan det er at være kvindelig lykkelig. — Og Stemmens nøgne, smertefulde Nøgternhed i »Kærlighedens Tragedie«, den erotisk alt krævende Kvindes skuffede: »Nu er jeg tom. Indtil Natten har øst mig fuld af sin sorte Brønd« — og saa smilede hun!

Vild, hjælpeløs og anklagende lød hendes Stemme i Slutningen af »Gengangere«. Hendes og Henrik Bentzons Spil var trods den afdæmpede Form saa stærkt og brændende, at Stykkets sidste Ord: »Dette bæres ikke«, hvor Fru Alving ligger for Fødderne af

sin sindssyge Søn som et Moderdyr ved sin saarede Unge, syntes at være Inspirationen og Formaålet med hele Spillet. Intensitet, Menneskekundskab, Fantasi og Kærlighed; gribende og rystende; denne Fru Alving var mærket af sit Livs Storme, som havde hærdet hendes Træk og pisket hendes Sanser og hendes Forstand. Nu havde hun tabt: »Dette bæres ikke«. Hendes Verden var sprængt.

Og hvor hendes Stemme stak af Sejr og isnende Ondskab, da hun som Hedda Gabler brændte Manuskripterne: »Nu brænder jeg dine Børn, Ejlert Lønborg.«

At udtrykke Liv var altid det, Fru Nansen vilde, i hendes Ungdom, inden Agnete og Tora Parsberg, sikkert glansfuldt, men noget udvendigt, siden med de Udtryk, der røbede, at Sjælenes Bølgebevægelser blev fulgt helt ned til Kaos. Hun studerede ikke andre Mennesker for at forstaa Livet, men fordybede sig i sig selv, saa hun kunde hale Følelser og Længsler, afklarede Tanker og dunkle Anelser op derfra, i Stand til at give dem plastiske Udtryk, personlige Skikkelser og særprægede Ansigter; og hendes Kunst blev saa rig, fordi hendes Udvikling aldrig standsede, men fulgte hendes Aar —, saa da hun maatte slippe Elskerinderne og Ungdommen, kunde hun udtrykke alt Livet i ældre Kvinder, i den gamle, i Moderen, den skuffede og den ensomme, endogsaa et helt Lands Symbol — som stadig lige stærke og lige ægte Vidnesbyrd om Livets Kaar. Hendes Livsvisdom kunde synes forfærdende, og hun var vel kun i Stand til at bære den, fordi hun inderst inde først og fremmest havde Tro paa Mennesker og en ubegrænset Medfølelse. Hun gennemlevede livsrige Kunstneres store Tragedie: At jage sin egen Sjæl, til der ikke var en Krog, hun ikke kendte og ikke kunde fremstille; en Gerning, som ingen gør uden at faa Mærker deraf — »den, der ser sig selv, skal dø« —, hendes store Roller viste, at hun havde set Døden i Ansigtet og turde gøre det igen; derfra dens forfærdende Genskin paa hendes eget.

Fru Nansen var dansk Teaters største Personlighed i sine sidste 25 Aar. — Hun var det i Kraft af sin kunstneriske Evne, sit Sinds Spændvidde og Dybde og ved sin store menneskelige Visdom. Der var ingen Roller, hvis Aandsindhold hun ikke magtede. Ingen Digter har skabt Skikkelser, som hun ikke kunde føle som sine Lige og levendegøre, lad Digterne saa hedde Shakespeare, Ibsen, Bjørnson, Strindberg eller O'Neill, Pirandello, Capek — hun kunde som Tragediens Muse staa ved deres Side, naar de styrer Menneskeandens Triumfvogn hen over Dynd og Smuds, gennem Sorg og Smerte og Fornedrelse op til det sublimes snelysende Tinder.

VILH. SAXTORPH

HALVTREDS AARS KØBENHAVNER-REVVY

Af Mogens Dam

Den københavnske Revy — og man tør vel samtidig sige: den danske — nærmer sig med stærke Skridt sin 100 Aars Dag. Det var Nytaarsaften, den sidste Aften i Aaret 1849, Erik Bøgh satte den Forestilling op, som blev Indledningen til en lang, endnu ikke afsluttet Æra i den danske Teaterkunst, flagrende let, ustadig men aldrig kuert, overfladisk maaske, men dog med dybe Spor efter sig — *den danske Revy*.

Ganske vist havde Fader Holbergs Komedier mere end eet Kim i sig til de senere Revyer, og baade Heiberg og Hostrup m. fl. havde strejft det aktuelt og lokalt satiriske i mange Ting, men nogen egentlig Revy havde dog ingen af dem præsteret. Det var Erik Bøgh, der her lagde for.

Fra sin første Begyndelse blev Revyen det københavnske Publikums Hjertebarnd, og op igennem den sidste Halvdel af 1800-Tallet dyrkedes den med vekslende Held men i stadigt voksende Antal, saaledes at man mod Aarhundredets Slutning kan tale om en Revyens Blomstringstid, hvor denne Kunstart baade kvantitativt og kvalitativt betød en virkelig Indsats, et *Salt* i det københavnske Aandsliv. Døgnbestemt — javel — men dog afgjort af Betydning, hvilket turde fremgaa alene deraf, at vekslende Censorer og Justitsministre med afmægtig Forbitrelse var paa Nakken af baade Teaterdirektører og Forfattere.

Denne Periodes frugtbareste Afsnit faldt i Halvfemserne og repræsenterer for ældre Nulevende det, de kalder »de gode gamle Revyer«. Man kan strides om, hvorvidt de alle virkelig var saa forfærdelig gode

i Forhold (eller Modsætning) til vore Dages Revyer, men der var i alt Fald absolut ypperlige Momenter i de gamle Revyer, og der var, vistnok oftere end i vore Dage, en Mening og et Mandfolk bag Løjerne.

Det største Navn omkring Aarhundredskiftet var ubestridt *Peter Vilh.* — Teaterdirektøren, der paa Nørrebro forstod at samle Forfattere som *Johs. Buntzen*, *Axel Henriques*, *Schwanenflügel*, *Ricard*, *Anton Melbye* og *Johannes Dam*, og som i sit Personale talte saa fremragende Revykunstnere som *Gerner* og *Frederik Jensen*. Peter Vilh. (Vilhelm Petersen) havde været Skuespiller og Provinsteaterdirektør og skrev ogsaa i de første Aar Revyer selv sammen med Johannes Buntzen, men i 1893 blev han Direktør for Nørrebros Teater, hvor han med Lune og Smag og en for Teaterdirektører usædvanlig fast Haand skabte en Række udmærkede Revyer.

I den ydre Form var disse Revyer ikke saa langt fra Heibergs Vaudeviller og Erik Bøghs smaa Enaktere, men de tog i stigende Grad Aktualiteten og kendte Navnes Nævnelser i Brug og fik derved et betydelig mere nærgaaende Præg end Vaudevillerne. Datidens Justitsministre, f. Eks. *Nellemann* og *Peter Adler Alberti* for bare at nævne to, vred sig paa deres Taburetter og paalagde den til enhver Tid fungerende Censor — især *Carl Levin* — at skære og klippe, hvor han kunde, ligesom de ikke altid veg tilbage for ligefrem ved Uddelingen af Bevillinger og i lignende Tilfælde at lægge alle de Hindringer i Vejen for det frie Ords muntre Udfoldelse, de kunde.

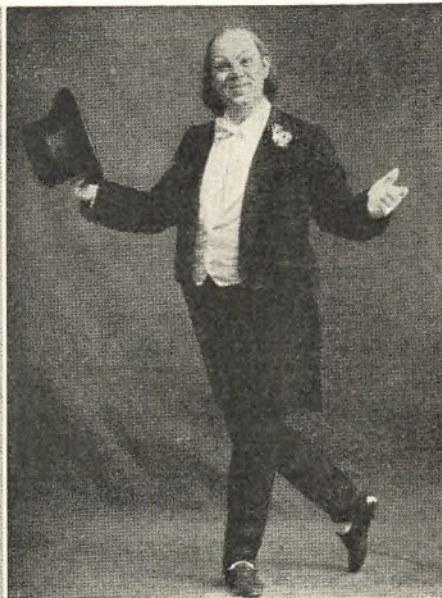
I Halvfemsernes Slutning, i Axel Henriques' og Anton Melbyes Revyer dukkede en straalende Stjer-

Teaterdirektør Vilh. Petersen.

William Gerner og Frederik Jensen. 1897.

Frederik Jensen i »Barn i Kirke«.

ne op paa Revyens Himmel, en Scenekunstner, der synes ligefrem født til denne specielle Form for Scenekunst: *Frederik Jensen!*

De første Aar kappedes han vel med den populære *William Gerner* om det københavnske Revypublicums Gunst. Gerner var mere rund og gemytlig end *Frederik Jensen*, mere barok — grinagtig, om man vil — men *Frederik*, som han snart kom til at hedde, spændte langt videre. Han, der kunde være grotesk og løssluppen i Farcerne og i barokke Vrøleviser, mestrede samtidig den virkelige Satire med sand Autoritet og ydede endog i det patetiske nu og da en meget fin Visekunst. Paa sine gamle Dage viste han, som man vil huske, endog, at hans betydelige Evner ogsaa omspændte den virkelige Menneskefremstilling baade paa Scene og Film.

De, der ikke selv har oplevet det, vil næppe fatte den enestaaende Popularitet og Beundring, der efterhaanden groede op omkring *Frederik* paa »Nørre«. Han var elsket af sit brede Stampublikum derude, beundret af den litterære Inderkreds og en kærkommen Gæst paa Fredensborg og Amalienborg, hvor han flere Gange sang et Udvalg af sine Viser baade for Christian IX og for sin Navne Kong *Frederik VIII*.

Det var mer end noget andet *Ordet*, der bar Datidens Revyer. Oftest forbandtes Viserne ved en spinkel Handling, en »rød Traad«, men ogsaa i selve Handlingen fandt Satiren Udtryk, og Dialogen i de vekslende Scener rummede lige saa megen Humor, som man finder i vore Dages »Sketch«. Musikken spillede derimod langt fra den samme Rolle som nu. I mange Aar var Melodierne et Udpluk af gamle Toner — akkurat som hos *Heiberg* og *Bøgh* — men *Henriques* og *Melby* gjorde et godt Kup, da de en Aften paa Sangerindeknejsen »Fregatten« i Tivoli sikrede sig den unge Spillekant *Olfert Jespersen*, en primitiv og folkelig Sjæl med en eventyrlig Ungdom bag sig men fuld af Lune og Musikalitet, en ægte Gøgler og, trods sit svage Helbred, et Arbejdsjævn uden Lige.

Olfert Jespersen komponerede i næsten 25 Aar omtrent hele Musikken til Nørrebros Revyer og senere »Sommerrejserne« i Tivolis Glassal, og han nedlagde kun modstræbende Nodepennen, da henimod Tyverne yngre Talenter dukkede op og samtidig med dem de første Antydninger af Jazzen, dette »affektete Negerhyl«, som *Olfert* hadede af et godt Hjerte og tog saa knusende fejl af.

I Henseende til scenisk Udstyr var Nørrebro-Revyerne ikke overdaadige. Som oftest nøjedes man med 3 højst 4 Dekorationer, og naar det skulde være rigtig flot — et »Vandretæppe« — det var Tidens fejrede Teatermaler *Carl Lund*, der altid var Mester for dem, og som hvert Aar af Presse og Publikum fik at vide, at han atter havde »overgaaet« sig selv. Dansen spillede en ringe eller saa godt som ingen Rolle. Senere Tidens »Kor« med snorlige Rækker af haandskrællede »Glamour-girls«, omvundet med Silke og

Tyll, kendtes ikke. Allerhøjst drev man det til at lade Revyens unge Par træde en liden Dans efter den obligate Duet.

Efter Aarhundredskiftet kom der vældig Fart i Revyerne. Foruden Nørrebro begyndte man at spille Revy i »Kisten« (det senere Apolloteater), Sønderbros Teater, Røde Kro, Over Stalden og Scala Varieteeen, sidstnævnte Sted dog endnu nærmest Varietéforestillinger med Revysange af enkelte Foredragskunstnere. Men i 1905 fik Nørrebro-revyerne deres første virkelige Konkurrent, da *Anton Melbye* — efter at Teaterintriger havde jaget ham fra Nørrebro, samtidig med at *Axel Henriques*, der »i Privatlivet« var en velhavende Bogtrykker, holdt op, ked af Le-gen, — fandt sig en Medarbejder i *Johannes Dam* og i Samarbejde med ham og *Olfert Jespersen* begyndte paa Sommerrejserne i Tivolis Glassal. *Dam* og *Melbye* fortsatte herinde til 1910, hvorefter de atter gik til Nørrebro, mens Glassalen fortsatte med Revyer af andre, ikke helt saa betydelige Forfattere.

Med Scalas Aabning som rigtigt Teater under Direktion af *Emil Wulff* — en fin og kyndig Teatermand, der havde ledet »Sommerrejserne« — og den offervillige Teaterelsker *Frede Skaarup*, indleddes en ny og festlig Revyperiode, fuld af Farver og Musik, men med en betænkelig Svaghed i Henseende til *Ordet*.

Foreløbig gjorde det dog ikke noget. *Frederik* stod stadig fast i Revyens Højborg paa »Nørre« og vogtede den store Satire — og efter *Dam* og *Melbye* fulgte et Par yngre Penne som *Thorsten Larsen* og *Ludvig Brandstrup*, der respektfuldt fortsatte Traditionerne og ofte præsterede storartede Ting. I Scala blev *Carl Alstrup* den store, populære Primas, ligesom *Frederik* tilbød af høj og lav. Man sammenlignede ofte ham og *Frederik Jensen*, men intet kunde være mere urimeligt. Hvem af dem, der var størst, kan man strides om, men de var i alt Fald vidt forskellige. Med mere Berettigelse kunde man have sammenlignet *Alstrup* med den tidligt afdøde *Gerner*, hvis barokke Lune mindes endnu. *Frederik Jensens* svidende Bid og Autoritet i de satiriske Viser magtede *Alstrup* langt fra — og han var selv ogsaa klog nok til i Reglen at holde sig fra det — men han naaede til Gengæld ofte langt højere — eller dybere — i den stilfærdige, lune Menneskelighed, som maa-ske nok stod Hjerterne nærmere end *Frederiks* magtfulde Satire.

Hermed være naturligtvis ikke paastaet, at Satiren slet ikke kom til Orde i Scalarevyerne, der havde en lang Række udmærkede Forfattere, som f. Eks. *Johannes Dam*, *Thorsten Larsen*, *Axel Andreasen*, *Alfred Kjerulff*, *Paul Sarauw* og *Brandstrup* — men det var ligesom om *Ordet* druknede i de dødsle Opbud af Farveorgier, skønne Damer i meget og i lidt, Trapper, Vandfald og Orkesterbrus, som *Frede Skaarup* med diktatorisk Foragt for Omkostningerne dyngede op paa Scalas forbløffende lille Scene.

Dog maa man ikke overse den Betydning, den gemytlige og kvikke københavnske Vise og Dialog herinde kunde have, ofte lige saa vidtrækkende og dybtgaaende som de saakaldte »store« satiriske Viser. Mange af Scalarevyernes Viser og Slagord har overlevet Perioden og maaske sat deres Mærker i Sproget eller Folkehæmøret. Det gælder med Revyernes »Guldkorn« som med Reklamen, hvis »Magt er underfuld«: det er ikke altid muligt at paavise, hvor Betydningen findes, men den findes i alt Fald!

Paa Scala blev Frede Skaarup snart Enedirektør — Emil Wulff udvandrede og vendte tilbage til Frederiksberg, hvor han før havde sat Revyer op paa »Morskabsteatret« og nu startede »Fønixteatret«, der siden da har været Revyscene med enkelte Sidespring til den litterære »Menneskekomedie«.

Skaarup holdt Stillingen paa Scala indtil 1927 og forsøgte derpaa et Come-back paa Nørrebro, hvor han naaede at vise en delvis ny Genre med de elegante og skarptslebne *P.H.-Revyer*, i hvilke den forholdsvis nytændte Stjerne *Liva Weel* var det selvfølgelig Midtpunkt. *P.H.* var — ligesom de »gode gamle« Revyforfattere — ikke egentlig af Professionen, men Arkitekt og Journalist og en Skribent med tydelige Meninger og en ikke ringe Evne til at give dem prægnante Udtryk. Efter Nørrebrorevyen fortsatte han hos *Arne Weel* i Riddersalen og er stadig en dristig og utæmmet Leopardjæger, der ligger paa Lur i Buskadset med giftige Pile.

Som den tredie Periode inden for de her omtalte 50 Aar kan man maaske med nogen Berettigelse opstille den, der indlededes med *Co-Optimisternes* Start i 1926. Ikke fordi dette Ensemble eller Begreb netop har Eneret paa Revyen i det følgende Tiaar, men for-

»Gissemand«, Skuespiller Holger Petersen, der døde forholdsvis ung, var umaadelig populær. I *Apollo-Revyen* 1925 sang han »Jeg elsker Turen op ad Sundet«, en formaalsløs, men pudsigt Vrålevise, der blev Landeplage.

Frederik Jensen var i ca. 30 Aar den danske Revys stærke Fløjmand. I sine senere Aar viste han betydelige Evner som alvorlig Karakterskuespiller, oftest paa Filmen.

di det i nogen Grad indvarslede en Fornyelse af Genren, som satte Spor viden om.

Det var Kabaret-Revyen, Nummer-Revyen, Etage-Revyen, Lagkage-Revyen, hvad man nu vil kalde den, der her fik sin endelige og elegant afslebne Form.

Ludvig Brandstrup, der var den kunstneriske Førstemand hos *Co-Optimisterne* og som skrev Revyen i Samarbejde med yngre Medarbejdere og Komponisten *Kai Normann-Andersen*, havde lært hos de Gamle, Melbye, Thorsten Larsen og Johannes Dam, og med det lærte forenede han sine medfødte sceniske Evner, en vis charmebetonet Frækhed og Skarphed, baade naar han skrev og naar han foredrog Viserne fra den diminutive Scene i et Kafélokale paa Strøget og senere andre Teatre.

Co-Optimisterne havde laant Navnet fra en kammeratlig Kunstnersammenslutning i London men bragte den københavnske Revy nye Impulser ved atter at sætte Ordet, og helst det skarpe Ord, i Høj-sædet. Udstyrseffekter saa man af gode Grunde helt bort fra, oftest var de faa Dekorationer malt af en af de Optrædende eller Forfatterne selv. Princippet i Revyerne var Lagdelingen — Sketch, Vise, Sketch, Vise o.s.v., forbundet af en Konferencier, og efter de mange Aars Handlingsrevyer fandt Publikum nu en vis Hvile i denne funktionalistiske Servering, der mindede om Filmens skiftende, flimrende Billeder.

Co-Optimisternes Glansperiode var kort — ikke mere end 4—5 Aar, og den næste bemærkelsesværdige Indsats til Fornyelse møder vi først fra 1935 ved *Hornbækrevyen*.

Naturligvis maa man ikke opfatte det, som om de her nævnte to Revyensembler var de eneste saliggørende i de nævnte Perioder, de er blot trukket frem for at karakterisere den Ændring i de københavnske Revyers Form, der er sket, og dér, hvor den var mest fremtrædende. I de samme Perioder, altsaa Tyverne og Tredverne, blomstrede Revyerne kraftigt, baade gammeldags og moderne. København var virkelig blevet Revyernes Hovedstad og visse Somre helt oppe paa 10 Revyteatre i Gang samtidig, naar man da regnede Helsingør, Roskilde og Nykøbing Falster med, og det gør vel enhver god Københavner.

Foruden *Nørrebro*, *Scala* og *Co-Optimisterne* kunde nævnes en lang Række større og mindre Revyseener fra disse Aar. I *Tivoli* var »Sommerrejserne« efter 1910 blevet afløst af »Tivolirevyerne«, først i Glassalen, senere i Arenateatret, hvor den unge dygtige *Hilmar Clausen* kappedes med *Frede Skaarup* i Pragtrevyer med flotte Dekorationer, udenlandske Artister og Dancing-girls, moderne Musik etc., og det var ikke altid Skaarup, der sejrede. Ved Siden af Sommerrevyerne i Tivoli havde *Hilmar Clausen* i nogle Aar »Bonbonnieren«, hvor der opførtes smaa Tribunerevyer, i hvilke bl. a. *Storm-Petersen* brillede. Det bør vel ogsaa nævnes, at »*Edderkoppen*« i sin Glansperiode ofte lancerede revyagtige Sange og Smaasketches. *Sønderbro*, *Røde Kro* og *Over Stalden* fortsatte de gamle Revytraditioner — længst vistnok »*Over Stalden*«, hvor der lige til det sidste fandtes en »rød Traad« i Revyen, og hvor den meste Prosa-tekst uden om Viserne formede sig som Dialoger, en lang løst sammenkædet Række Vittigheder, oftest udvekslede mellem en Opvarter og en Gæst, gamle Musikere, en Betjent og en Bananmand eller lignende populære Figurer.

I Tredverne dukkede Revyerne op rundt omkring ved vore Badesteder paa de store Hoteller, og mest

Opmærksomhed har man ofret paa »*Hornbækrevyerne*«, som startedes af den daværende Tegner *Stig Lommer*, der først i Studenterforeningen, senere paa *Scala* havde forsøgt sig som Revyskuespiller uden egentligt Gennembrud. Nu samlede han paa en ubeskrivelig lille, men elegant Scene i Hornbæk et udsøgt Ensemble af lutter unge Kræfter, af hvilke kun faa havde givet sig af med Revy tidligere. Starten blev en Succes, og Heldet fulgte derefter Lommer i flere Aar. Takket være en stor Portion Opfindsomhed, en udsøgt Smag for Dekorationer og et dristigt, ofte inspireret Valg af Personale har Lommer skabt en Række Revyer af Værdi, selv om *han* naturligvis ogsaa har kunnet fejle.

Blandt Lommers pudsige Personalepaafund kan saaledes nævnes hans Revy paa *Betty Nansen-Teatret* 1937, hvor han formaaede selveste *Thalias* Ypperstepræstinde *Fru Betty* til at synge Viser og optræde i Sketch sammen med — *Storm-P.* Resultatet var slet ikke godt.

Maaske bør man i denne Forbindelse nævne »*Helsingørrevyerne*«, hvor *Erik Lassen* især har lagt Smag og Dygtighed for Dagen i den ydre Opsætning, hvor han bl. a. i stor Udstrækning har benyttet sig af fremstaaende Maleres Værker som Dekorationsskitser, hvorimod Teksten ofte har syntes at være hans Problembarn.

En større og mere langvarig Indsats gjordes i Aarhundredets første Trediedel af *Apolloteatret*, der siden Tyverne aarligt spillede en Sommerrevy i den nu saa moderne Lagkagestil. De har været svingende i Kvaliteten og Udtrykket, snart barokke og folkelige, nu og da paa Grænsen, snart fikse og elegante og enkelte Gange satiriske, næsten litterære — som da man et Aar forsøgte sig med *Kjeld Abell* og *P.H.*, et Forsøg, der for øvrigt ikke faldt særlig heldigt ud.

Co-Optimisterne 1926: *Børge Christiansen*, *Lederen Ludvig Brandstrup*, der baade som *Forfatter*, *Skuespiller* og *Instruktør* gjorde en betydelig Indsats, *Aase Jacobsen*, *Sigurd Langberg*, *Karina Bell*, *Peter Malberg*, *Marie Brandstrup*, *Carl Goos* og *Asta Nielsen* (norsk).

Carl Alstrup, Førstemand paa Scala og senere i nogle Aar paa Apolloteatret.

Liva Weel er stadig en af dansk Revys fornemste Kræfter.

De største Navne fra Apolloteatrets Revyhistorie er *Gissemand* og *Marguerite Viby*.

Gissemand, med det borgerlige Navn *Holger Petersen*, var en enestaaende frodig og barok Skuespiller eller Gøgler, ikke netop Revymand — han holdt sig altid langt fra det satiriske — altsaa ingen Frederik Jensen og heller ikke saa lunt menneskelig og varmende, som Carl Alstrup kunde være det, men frodig og opfindsom, evig oplagt og ustyrlig grinagtig. Han var forgudet af sit Publikum og vistnok den eneste i vor Tid, der kunde fylde et Teater, uanset hvad Teatret bød paa. Desværre døde han allerede ved ca. 40 Aars Alderen.

Det var paa Apolloteatret, at *Marguerite Viby* kom til at gøre sin største Indsats inden for Revyen. Hun debuterede som Revyskuespillerinde paa Scala, pudsig nok i den samme Revy, hvor Frederik Jensen viste sig for sidste Gang som Revyskuespiller, og hun havde i P.H.-Revyen i Riddersalen gjort stormende Lykke ved sit friske og søde Gaminforedrag af sprælske Revyviser — man husker bedst »Det er sjovt at være til, man sku' aldrig være andet —« — men efter at hun var blevet knyttet til Apolloteatret, var hun i en halv Snes Aar dets unge, kaade Primadonna og udviklede sig med Stormskridt. Med virkelig, ung Autoritet sang hun f. Eks. »Hej, Danmark, vaagn op, rul dig ud!« Senere indfangedes hun af Film og Operette og gik næsten helt tabt for Revyen.

Maaske vil det her være paa sin Plads at nævne, at det københavnske Revyliv til Overflod fik ekstra Impulser ved Besøg »från hinsidan«, af Revykongerne *Ennst Rolf*, den gennemmusikalske, glade og folke-

lige Charmeur, og *Karl Gerhard*, den elegante og spidse Satiriker, der ikke helt uden Berettigelse af sine forgabede Landsmænd kaldes for Nordens Aristofanes.

Jo, Revyen havde bevist sin Livskraft og beviser den endnu dagligt. Det er lige ved, at man tør paa-staa, at Revyen er den Dansken mest nærliggende aandelige Udtryksform paa Scenen. Det viser sig om ikke andet saa i Kvantiteten af Revyerne. Ikke alene paa de professionelle Scener blomstrer Revyerne, men ogsaa Amatørerne har taget denne Form for Komædie til Hjertet. De største eller mest fremtrædende blandt Amatørrevyerne saas og ses i *Studentforeningen* — der for øvrigt har været en ren Ud-klækningsanstalt for senere professionelle Revyfolk — og *Handels- og Kontoristforeningen*, men mindst hundrede andre Foreninger Landet over, Stormagasiner, Sportsforeninger, politiske Foreninger og andre har deres aarlige Revy — ligesom det burde være nævnt, at de fleste Provinsbyer med Respekt for sig selv har deres Sommerrevyer. Rent kunstnerisk skal man dog ikke tillægge disse for stor Betydning, da de som Regel repræsenterer en Buket af de københavnske Revyers bedste eller populæreste Numre. Nogen Indsats af Betydning er endnu ikke kommet fra Provinsen, selv om enkelte udmærkede Skuespillere og Forfattere har tjent deres Sporer derude.

Skal man karakterisere den danske Revy af i Dag i Modsætning til »i de gode gamle Dage«, er det ikke saa meget Indholdet og Tonen, der har forandret sig, som den ydre Form. Udstyret er mere fremtrædende, dog heldigvis nu atter kun Ordets Tjener ikke dets

Carl Fischer er trods sine 70 Aar i fuld Vigueur. Som den typiske forsørne københavnske Gæst vandt han sine fleste Laurbær i Bonbonnièren og Tivoli-Revyen.

Modspætningerne Carl Alstrup og Marguerite Viby mødtes paa indtagende Maade i Apollorevyen 1930 med Duetten »En lille Blomst fra Danmarks Have«.

Osvold Helmuth, Frederik Jensens lovende Elev, i Dag maaske vor allerpopulæreste Revy-Skuespiller.

Voldsmand, men navnlig Musikken, nærmere bestemt Jazzen, spiller en gennemgribende Rolle for Visernes Form. Der kræves mere af en nutidig Forfatter i musikalsk Henseende, end der krævedes i gamle Dage. Det er i saa Henseende typisk, at af de tidligere nævnte »Klassikere«, Henriques, Melbye, Thorsten Larsen m. fl. var der kun een — Johannes Dam — der kendte Noderne, og som virkelig kunde kaldes musikalsk. Mens de andre maatte tælle sig frem til Linierne, Node for Node, og i deres Vaande klamrede sig til »Maskevers«, ofte forfattede af Olfert Jespersen, kunde Johannes Dam nynne en Melodi, naar han bare havde hørt den en eller to Gange, og det gav ham naturligvis et Fortrin frem for de andre. Henriques og Melbye kappedes med ham i Skarphed og Bid, men ingen af dem havde hans Ynde og Hjertevarme i de lyrisk prægede Viser.

Nutildags kunde en Forfatter aldrig klare sig uden en stærk musikalsk Sans. Jazzen stiller store Fordringer til sine Tjenere men skænker dem til Gengæld store Resultater. Jazzens synkoperede Form passer til den daglige, gemytlige Tale som Handsken til Haanden, og den har uden Tvivl bragt en langt større Naturlighed ind i den danske Visers Form. Læser man — eller synger man — nogle af de bedste Viser fra »den gode gamle Tid«, studser man ofte over deres ubehjælpomme Inversioner, deres stive næsten gejstlige Ordvalg, hvorimod vor Tids Revyviser — og for øvrigt ogsaa Dialoger — bærer Præg af den daglige Tales Utvungethed og Humør.

Frederik og Alstrup er borte, men dansk Revy ejer stadig mange talentfulde Dyrkere — foruden *Liva Weel* maa man i alt Fald nævne *Osvold Helmuth*, oprindelig Frederiks talentfulde Elev, nu en

frodig og meget populær Kunstner, helt i sin egen Form.

Revyforfatterne er legio i vore Dage. De har organiseret sig som Stand med op imod hundrede Medlemmer og betaler store Bidrag gennem Kulturfonden til Det kongelige Teater og andre kostbare Hobbies, og den borgerlige Agtelse for Faget synes stigende. Kongelige Skuespillere og Instruktører arbejder ved Revyerne, og Revyernes Folk optræder lejlighedsvis paa Det kongelige Teater — saavel som Byens andre »litterære« Scener — og en skønne Dag er vel den Fordom helt udryddet, at Revyens Kunst er noget letbenet, overfladisk noget, der ikke fortjener den samme Interesse som den litterære »lødige« Kunst. Det vilde se godt ud, hvis forskellige Myndigheder vilde anlægge dette Synspunkt, hvad de synes at have lidt svært ved, men det er i alt Fald en Trøst for vore Dages Revyforfattere, at mens tidligere Tiders Censorer — tilskyndet af deres Justitsministre — hadede og modarbejdede Revyerne, har den nutidige Revy i Dr. *J. C. Normann* en kyndig og lunerig Tilbeder, der med stor Finhed og Smidighed under Besættelsen og de Fremmedes haarde Censur stod Revyforfatterne bi paa mere end een Maade.

Revyernes Indsats under Modstandskampen er i øvrigt et interessant Kapitel, der nok vilde være værd at fordybe sig i, men det er næppe gørligt endnu at afdække hele dette Stof. Dog kan det sikkert siges, at Revyforfatterne har deres Andel — stor eller lille — i, at det lune, utæmmelige danske Humør spillede en saa stor Rolle i Modstanden, som det vitteligt gjorde. Den danske Revy har bevist sin Levedygtighed og sin Værdi i det danske Samfunds Aandsliv.

MOGENS DAM

INDRE OG YDRE STUDIEVILKAAR GENNEM ET HALVT AARHUNDREDE

Af Professor EJNAR THOMSEN

Ordet *Universitet* gaar tilbage til det latinske *universitas*, som har to Hovedbetydninger: *Helhed* og *Sammenslutning*. Under en historisk Synsvinkel bliver den sidste af disse den vigtigste. Saaledes var det middelalderlige Pariseruniversitet oprindelig kun en fri Organisation af Lærere, der hver for sig meddelte højere Undervisning; deres Fagforening var blevet stiftet til Protest mod den Handel, som den navnkundige stedlige Katedralskoles Kansler efterhaanden var kommet ind paa at drive med Bevillinger til pædagogisk Virksomhed ved private Forberedelsesinstitutter, og da de ikke kunde komme det korrupte System til Livs, flyttede de over paa venstre Seinebred: her var de uden for Notre Dames gejstlige Retskreds og fandt hos St. Geneviève-Klostrets Chef større Lydhørhed for deres Krav om, at Undervisningslicenser ikke skulde bortauktioneres til de højstbydende, men tilfalde de kyndigste.

Mellem de gamle Parisermagistres lærde Republik og et moderne statsdrevet eller statsstøttet Universitet er der tilsyneladende et Svælg. Alligevel har mange videnskabelige Højskoler trods deres økonomiske Afhængighed af det offentlige formaaet at bevare deres indre Frihed. Saaledes har Københavns Universitet den Dag i Dag et meget vidtgaaende Selvstyre, og skønt dets Forfatningsformer fra Tid til anden ændres (for øvrigt ofte i paafaldende Overensstemmelse med de skiftende politiske Vinde), er det hidtil lykkedes i de rent akademiske Anliggender at forbeholde Universitetets egne Lærere den afgørende Myndighed. De Arbejdsbyrder, som følger med en saadan Magtudøvelse, kan periodevis tynde den enkelte Universitetsmand ret haardt; dog er Prisen ikke for høj. At Studenterne i de senere Aar gennem deres Raadsrepræsentanter har faaet en Plads i Højskolens Selvstyre, føles kun som et Plus; paa den Maade indgaar ogsaa de i den Sammenslutning, som ligger i Navnet Universitet, og hvis ældste Struktur altsaa kan spores tilbage til det parisiske Latinerkvarter i det 13. Aarhundrede.

Men heller ikke den anden Betydning af *universitas* — *Helhed* — kan lades ude af Betragtning. Tit ser man den brugt i Definitioner af Begrebet Universitet: en Anstalt for højere Undervisning i *samtlig*e Videnskaber. I Praksis maa dette Fuldstændighedskrav dog selvfølgelig ikke forstaas bogstaveligt.

En Helhedsfordring af højere Art er Forlangendet om en organisk Sammenhæng mellem alle de Faggrupper, som Universitetet docerer. I det mindste formelt opfyldtes det herhjemme, saa længe Højskolen først og

fremmest var et luthersk Præsteseminarium, der ogsaa uden for Teologien var forpligtet paa den rene evangeliske Lære. Dette Forhold er jo for længst ophørt (uden at noget Aarstal for Frigørelsen kan fikses); men en viss Side af Protestantismen — der rigtignok tit har været usynlig i dens kirkelige Praksis — er den enkeltes Ret eller endog Pligt til ad rent personlig Vej, uden noget autoritativt Præsteskab som nødvendigt Mellemlid, at komme i Forbindelse med Gud, og en saadan subjektiv Frihed er — inden for visse Grænser — ogsaa af intellektuel Karakter, med andre Ord: en Tankens Frihed. Den Dag i Dag er det hyppigst brugte Festdigt ved Aarshøjtideligheden paa Københavns Universitet J. L. Heibergs Reformationskantate. Introduktionen lyder saaledes:

Vær hilset, Lys fra Sandheds Væld,
Som har i trende Secler funklet,
Som aldrig vorde skal fordunklet,
Men sprede Klarhed, Liv og Held!
Du strømmet ind i Verdens Øie,
Og Tanken for sig selv blev klar,
Og Gud for Tanken aabenbar;
De monne sig til Eenhed føie,
Lig Bækken med sit Udsprings Elv,
Thi Tanken opsteg til det Høie,
Dengang den nedsteg i sig selv.

Endnu J. L. Heiberg tilhørte en Generation, der ikke var fremmed for et berømt Kærncord af Universitetets store romantiske Fysiker, H. C. Ørsted: »Hvad Tanken lover, det holder Naturen.« I hine Dage var der ikke langt fra Naturvidenskab til Naturfilosofi eller fra Historie til Historiefilosofi. Den videnskabelige Specialisering var ikke saa vidt frømskreden, at de enkelte Faggrupper hensad i tragisk Isolation, hver i sit Taarn; mangt og meget i Datidens Metodik og Ræsonnementer kan tage sig diletantisk ud, set fra vort Standpunkt i Dag, men de enkelte Forskere havde Betingelser for frugtbar indbyrdes Kontakt, Naboens og Genboens Omraade var ikke noget helt lukket Land, og det videnskabelige Liv stod i Vekselvirkning med den dannede Almenhed.

Anderledes er Situationen i det meste af den Periode, som her omhandles, Tiden fra ca. 1890 til ca. 1940. Vi befinder os nu i den saakaldte Positivisme. Den tilgrundliggende Filosofis mest repræsentative Systematiker, Franskmanden Auguste Comte, hvis vigtigste Værker allerede falder i 1830'erne og 1840'erne, opstiller — bl. a. med Forudsætninger i de erfaringsdrevne Na-

Professor, Dr. phil. Viggo Brøndal.

turvidenskabers mægtige Fremskridt — en Lov om tre stigende Erkendelsestrin: det teologiske, det metafysiske og det positive; til dem svarer Overvægten af henholdsvis Fantasi, Argumentation og Iagttagelse. Al positiv Videnskabs Genstand maa være den ydre Virkelighed; men langt fra at standse ved de enkelte usammenhængende Kendsgerninger skal Iagttagelsen ende med at konstatere deres lovmæssige Forbindelse med hinanden, og Sjælelivet inddrages under den natur- og samfundsvidenskabelige Lovmæssighed.

Den strenge Udspecialisering har medført, at ikke engang Kolleger inden for samme Videnskabsgebet altid er i Stand til at præstere gensidig Forstaaelse og Kontrol. Imidlertid er der naaet imponerende Resultater, baade inden for Natur- og Aandsvidenskaberne. Og disse sidste har — i større eller mindre Grad — underkastet sig en lignende Eksakthedsdisciplin som f. Eks. Fysik og Kemi. Det er i saa Henseende betegnende, at Udtrykket *Laboratorier* nu ogsaa bruges om filologiske og historiske Studiebiblioteker. Banebrydende i dansk Universitetsundervisning blev Historikeren Kr. Erslevs kildekritiske Laboratorieøvelser.

Medens Naturvidenskaberne under denne mægtige Udvikling stadig har bevaret Forbindelsen med Menneskenes daglige Tilværelse, for saa vidt som mange af dens Resultater har kunnet udnyttes i den praktiske Civilisation (Krigsteknikken inclusive!), har Aandsvidenskaberne for en væsentlig Del artet sig saaledes, at

deres Resultater ikke — som tidligere — har kunnet paakalde den dannede Almenheds Interesse. Ogsaa inden for Akademikernes Kredse har mange opgivet at »følge med« i deres Fagomraades Udvikling; Detailleringerne har virket for overvældende, Metoderne for specielle, Terminologien for eksklusiv. Og de, som har prøvet at forcere de høje Barriærer, har ofte følt, at Udbyttet ikke modsvarede Anstrengelserne.

Delvis ud fra andre Synspunkter har der selv i Videnskabsdyrkernes Rækker i Løbet af den sidste Menneskealder begyndt at gøre sig nogen Skepsis gældende over for de mange Resultater af den positive Forsknings Iagttagelsesarbejde. Med al skyldig Respekt for dets Effektivitet har man ofte savnet en Besindelse paa hver enkelt Videnskabs Grundlag, og saadanne principielle Overvejelser — bl. a. af erkendelsesteoretisk Karakter — som tidligere noget haanligt var blevet afvist som »Filosofi«, »Metafysik« og »Spekulation«, er hos adskillige moderne Granskere kommet i Forgrunden. Det gælder om f. Eks. Psykologer som *Edgar Rubin* (f. 1886) og *E. Tranekjær Rasmussen* (f. 1900) og en Filosof som *Jørgen Jørgensen* (f. 1894), hvis indgaaende Beskæftigelse med den nye Videnskab Logistik peger ud over deres i øvrigt strengt naturvidenskabeligt funderede Forskning. (Overhovedet bestaar der ingen absolut Modsætning mellem de udtalt grundlagsinteresserede Videnskabsmænd og deres mere haandfaste Kolleger af den lidt ældre Skole; der er betegnende nok talt om en Ny-Positivisme). Man er ikke blind for, at en indgaaende Fordybelse i hele den videnskabelige Virksomheds teoretiske Bund en Overgang vil sinke Tempoet og reducere de synlige Bedrifters Antal; men ikke mindst inden for de humanistiske Omraader er der skabt værdifulde Fornyelser ved den lejlighedsvise Flytning fra det naturvidenskabeligt prægede »Laboratorium«, hvor Kartotekssedler yngler med Kartotekssedler, til Tænkercellen, hvor man saa at sige begynder helt forfra.

Mest udtalt herhjemme er disse Tendenser maaske kommet til Orde inden for Sprogvidenskab, saaledes hos *Viggo Brøndal* (1887—1942), i hvis Doktordisputats (fra 1917) der med megen principiel Skarphed skelnes mellem fire Synspunkter: Sprog og Samfund, Sprog og Folk, Sprog og Kultur, Sprog og Individ. Efterhaanden førte hans filosofisk funderede Sans for de store Sammenhænge ham ind paa almen Grammatik; paa Grundlag af Undersøgelser over Forholdet mellem Sprog og Tanke vilde han opbygge et grammatisk System. Skønt vidt forskellig fra ham og paa flere Maader hans polære Modpart, stemmer dog en Lingvist som *Louis Hjelmslev* (f. 1899) overens med ham i sin overvejende Interesse for den *systematiske* Sprogbetraktning (til Forskel fra den historiske, der var Positivismens Kælebarn); medens Filologiens egentlige Maal med Sprogstudiet er litterær og historisk Indsigt, sætter Lingvistikken Beskæftigelse med Sproget som et Maal i sig selv, og Hjelmslev kræver Lingvistikken rendyrket, saa at Sproget ikke opfattes som en uensartet Sammen-

hobning af ikke-sproglige Fænomener (fysiske, fysiologiske, psykologiske o. s. v.), men »som en i sig selv hvilende helhedsdannelse«. Om Perspektiverne i denne Stræben faar man et Begreb gennem en Ytring som følgende: »Hvad enten sprogets struktur tør sættes lig med tilværelsens eller den skal opfattes som et spejlbillede af denne, mere eller mindre deformeret, maa desuden paa kortere sigt lingvistikens betydning kunne maales paa dens bidrag til den almindelige erkendelseslære.«

Beslægtede — om end mindre radikale — Retningslinjer kan man spore hos saa forskellige Litteraturforskere som *Paul V. Rubow* (f. 1896) og *F. J. Billeskov Jansen* (f. 1907), der — hver paa sin Maade — vil befri Litteraturvidenskaben for uvedkommende Elementer, f. Eks. kultur- og personhistoriske; Rubow har i nogle af sine banebrydende Værker især betonet Begrebet *Genre*, Billeskov Jansen især Begrebet *Motiv*. Karakteristisk er Billeskov Jansens smukt begyndte Forsøg paa at skrive en dansk Litteraturhistorie som en ren Digtningens Historie, der ikke vil give det hele Aandslivs Forløb, men tværtimod forudsætter en supplerende Videnskabshistorie og Livsanskuelseshistorie.

I hvor afgørende Grad de Studerende som Helhed bliver paavirket af den Videnskabsaand, de møder i hvert Fald hos nogle af deres Lærere, beror navnlig paa, om de har valgt den akademiske Vej for at faa en Embedseksamen eller for virkelig at studere. Desværre er det stive og meget skolemæssige danske Eksamenssystem ogsaa ved de højeste Lærestalter saaledes indrettet, at lektiemæssig Kundskabstilegnelse belønnes alt for rigeligt og selvstændig videnskabelig Skønneevne alt for karrigt. Et Medansvar herfor bærer de Samfundsinstitutioner, som kræver pedantiske Uddannelsesgarantier, der kan nuanceres i Gennemsnitskarakterers Decimaler. Ikke helt med Urette kan Studenten ved det grønne Bord sidde med den Fornemmelse, at et Par Hundredele kan blive afgørende for hans Løbebanes Begyndelse. Saadanne Vilkaar er ikke fremmede for det frie og selvstændige Studium.

En anden Hemning ligger i den Fattigdom, som tynger et stort Tal af Studenterne. Legatmidlernes relativt sparsomme Vækst har ikke paa langt nær kunnet holde Trit med Studentermængdens, og mens de største Aarsstipendier oprindelig saa nogenlunde kunde dække alle Studentens Fornødenheder, udgør de nu næppe stort mere end mellem Halvdelen og Tredjedelen af det aarlige Minimumsbehov. Højst uheldigt er det, at unge Mennesker fra de daarligst stillede Samfundsklasser under saa vanskelige pekuniære Omstændigheder som Regel ser sig uhjælpelig afskaaret fra at følge en eventuel Studiedrift. Sandsynligvis bliver Universitetet narret for mange særlig velegnede unge Kræfter.

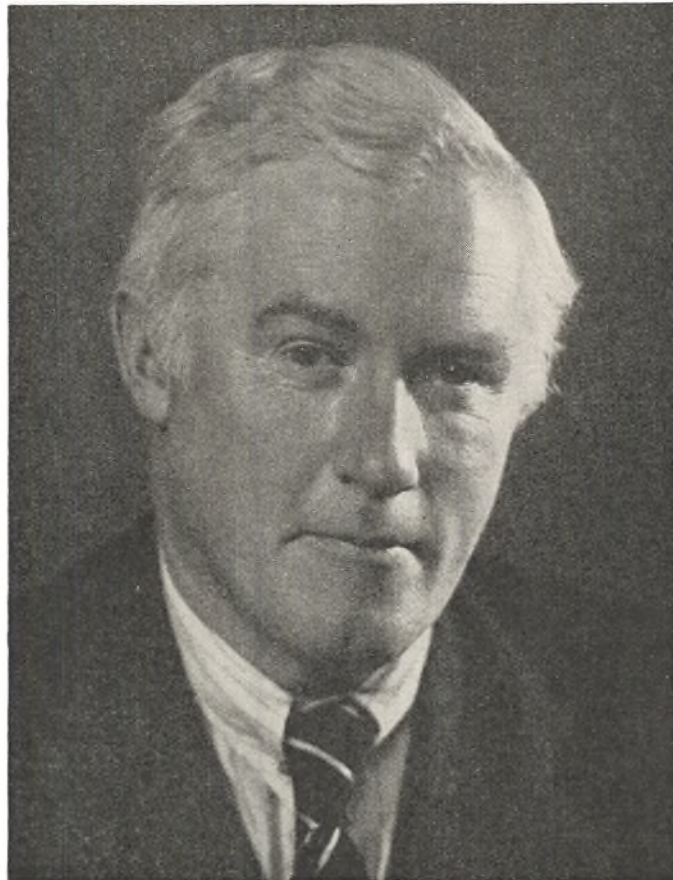
Det kan næppe være nogen større Trøst for Studenterne, at Flertallet af deres Lærere — fra Assistenterne til Professorerne — er forholdsvis lige saa slet stillet. De successive Lønningsloves Placering af Universitetsfolk i Forhold til juridiske Tjenestemænd i Ministerier

Professor, Dr. phil. Louis Hjelmsov.

og Domstole taler et tydeligt Sprog om en formelig systematisk Reduktion af Videnskabsmændenes sociale Standard. Denne Tilsidesættelse er saa meget mere grell, som Kravet til Universitetslærerne om at være videnskabeligt produktive forudsætter en viss økonomisk Sorgløshed, bl. a. nogenledes anstændige Boligforhold og Muligheder for Rejser og Bogkøb. Bevillingsmagten synes i det hele at have beroliget sin Samvittighed over for Videnskaben med Forestillingen om Carlsbergfondets Eksistens. Det er imidlertid en betænkkelig Sag at statsansætte videnskabelige Tjenestemænd under Betingelser, som nødvendiggør supplerende privat Støtte, hvis de skal kunne hengive sig fuldt til deres egentlige Arbejde. Desuden er det tilsyneladende overset, at Undervisnings- og Eksamensbyrderne ved Universitetet og andre højere Lærestalter som Følge af det øgede Studentertal er blevet langt større end tidligere, og at Stigningen i Studenternes Antal ingenlunde har været fulgt af nogen proportional Udvidelse af Lærerkorpset, ogsaa en Omstændighed, der har nedsat den videnskabelige Arbejdskapacitet.

At Danmark trods disse forstemmende ydre Vilkaar for videnskabeligt Arbejde indtil videre har kunnet hævde en international videnskabelig Position, skyldes i første Række Tilstedeværelsen af en Række Forskerbegavelse med tilstrækkelig uverdslig Livsholdning til at vælge en trang Vej, i anden Række Carlsbergfondets Virksomhed. Men det kan forudses, at Landet inden længe vil blive tvunget tilbage til en Tredje- eller Fjer-

Professor, Dr. phil. Paul V. Rubow.

derangspads blandt de videnskabeligt ydende Nationer, dersom Staten ikke i den allernærmeste Fremtid viser stigende Forstaaelse af aktiv Videnskabs materielle Behov; selvfølgelig maa det herved forudsættes, at man i Midlernes Fordeling ikke ud fra snævre Nyttenhensyn foruretter de sproglig-historiske Faggrupper.

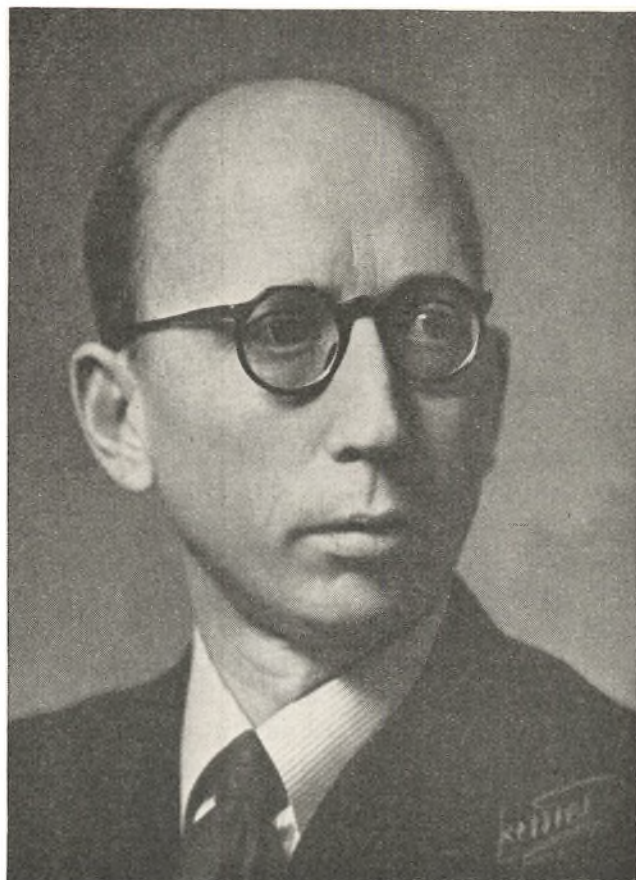
Saaftremt Landets økonomiske Situation udvikler sig til haabløs Fattigdom, vil i hvert Fald de humanistiske Videnskaber sagtens blive blandt de Omraader, man afskriver som Luksus, og det maa i saa Fald være en Trøst, at der ogsaa er Aandsliv uden for Videnskaben. Men en videnskabelig-Stagnation eller Selvpogivelse vilde betyde et Brud paa den danske Kulturlinje. Man saa det gerne undgaaet, og visse Praktikere, som vilde græde med tørre Taarer over en saadan Udvikling, kunde maaske med Fordel overtænke den Mulighed, at Nedgang i intellektuel Anseelse kan faa merkantile og industrielle Konsekvenser af ubehagelig Art.

De danske Videnskabsmænd er i den sidste Tid — bl. a. gennem Organisation — begyndt at fremføre deres alt for beskedne Krav noget mindre lavmælt end forhen. Og Pressen har søgt at mobilisere den offentlige Mening til Gunst for Videnskaben. Det er for tidligt at spaa om Virkningerne af disse Aktioner, ogsaa om Resultaterne af den nylig nedsatte store Videnskabskommissions ypperligt tilrettelagte og planmæssigt fremadskridende Arbejde. Men det er i hvert Fald sikkert, at et Land heller ikke videnskabeligt kan leve paa en stor

Fortid, ikke engang paa en anselig Nutid, hvis Fremtiden er udsigtsløs.

Ovenstaaende Fremstilling har navnlig beskæftiget sig med Københavns Universitet; dens Betragtninger har dog formentlig nogen Gyldighed ogsaa for de andre højere Lærestalters Vedkommende.

Af største Betydning for Danmarks akademiske Liv blev Aabningen den 11. September 1928 af Universitetsundervisningen i Aarhus, og fra April 1934 har Aarhus Universitet været anerkendt som en selvstændig Institution, blandt hvis særegne Karakteristika navnlig Det økonomiske Fakultet bør fremhæves. Det beundringsværdige kommunale og private Initiativ, som er udfoldet ved Grundlæggelsen og Udbygningen af den jyske videnskabelige Højskole, har indtil videre haft de smukkeste Resultater, og inden for de forbilledlige ydre Rammer, som kan friste en københavnsk Universitetsmand til Misundelse, trives en energisk Undervisning og en frisk Forskervirksomhed. Det kan dog formodes, at det nye Universitets Tilskud til dansk Studieliv vilde være blevet endnu rigere, hvis man fra først af havde opgivet den strenge Ensretning m. H. t. Eksamensregler for de Fakulteter, som de to Højskoler er fælles om. En aarhusiansk Emancipation i saa Henseende vilde dels markere den Frihed, som (trods det stive Eksamenssystem) med Rette regnes for et af Adelsmærkerne ved Formerne for vor hjemlige Opdragelse, dels fremelske en Nuancering og Mangfoldighed, som rime-

Professor, Dr. phil. F. J. Billeskov Jansen.

ligvis kunde tilføre de unge Akademikers fremtidige Arbejdspladser frugtbar Fornøjelse.

At *aabne* Muligheder i Stedet for at spærre dem vilde ogsaa være i Pagt med Aanden i den vægtigste Universitetskantate, som har set Lyset siden J. L. Heibergs, Niels Møllers (fra 1908); det hedder heri:

Når den vingede ånd
 på sin brusende færde
 vidt i verden gør strålende bytte,
 bag om havlinjens bånd
 ved de yderste skær
 den bøjer sig frem for at lytte;
 og ydmyg den nemmer, hvor solen går under:
 vor viden i gætninger bunder;

og det gynger og vugger,
 og visheden viger og gåderne stiger,
 jo dybere tanken sig dukker.

Men der bryder et råb
 fra den mandige hu:
 vi vil træde den bølgede tilje,
 der er tindrende håb,
 der er fryd, der er blu,
 men lutret og hård er vor vilje.
 Vi føjer tilhobe de prøvede planker
 til båd for de spejdende tanker;
 når den tættes og lukkes,
 vi *kan* drage over de bundløse vover
 og fast på det flydende vugges.

EJNAR THOMSEN

At netop de ovennævnte Videnskabsmænd er fremdraget, indebærer ikke nogen kvalitativ Placering af dem fremfor de unævnte; men de har forekommet egnede som illustrerende Eksempler inden for de anlagte Synspunkters Ramme. I øvrigt henvises til nedenstaaende Liste over Artikler, som Tidsskriftet har bragt om Videnskabsmænd, hvis Virksomhed helt eller delvis er faldet inden for Perioden fra ca. 1890 til ca. 1940.

Julius Lassen (1847—1923).... „Danmark“, 5. Aarg. S. 145
 Niels Finsen (1860—1904)..... „ 1. „ „ 63
 Emil Chr. Hansen (1842—1909) „ 2. „ „ 119

Aug. Krogh (f. 1874)	„	5.	„	„	280
Chr. Saugman (1864—1923)...	„	5.	„	„	56
Wm. Sørensen (1848—1916)...	„	5.	„	„	269
Eug. Warming (1841—1924)...	„	2.	„	„	303
Vald. Poulsen (1869—1942)...	„	1.	„	„	170
Vilh. Andersen (f. 1864)	„	4.	„	„	33
H. V. Clausen (1861—1937)...	„	5.	„	„	416
H. F. Feilberg (1831—1921)...	„	2.	„	„	281
A. D. Jørgensen (1840—1897)...	„	2.	„	„	187
Vilh. Thomsen (1842—1927)...	„	5.	„	„	241
Troels-Lund (1840—1921)	„	1.	„	„	193

HARALD HØFFDING

Af Professor JØRGEN JØRGENSEN

Blandt de Forskere der omkring sidste Aarhundredskifte kastede Glans over Københavns Universitet og dansk Videnskab indtog Filosofen Harald Høffding en fremstaaende og central Plads. Baaede inden for Landets Grænser og i den store Verden var han højt skattet som den lærde Tænker og den store Humanist. Ikke just fordi han havde naaet overraskende nye Resultater eller fordi hans Fremstillingsform var særligt blændende, men fordi hans Værker paa en saa overbevisende Maade vidnede om ubestikkelig Redelighed, personlig Selvstændighed og Besindighed i Forbindelse med en usædvanlig omfattende Orientering paa alle Aandslivets Omraader og en dybtgaaende og levende Interesse for alle Menneskelivets Problemer og Ytringsformer. Lige fjernt fra luftig Spekulation og fra dunkel Mystik var hans grundfæstede Realisme dog bestandig præget af en vaagen Sans for de menneskelige Idealer og en aldrig svigtende Tro paa Værdien af Arbejdet paa at realisere dem. Skulde man karakterisere ham med et enkelt Ord, maatte det sikkert blive med Ordet: Humanist, dette Ord taget i videste Betydning, for hans hele filosofiske og personlige Indstilling var bestemt ved hans levende Interesse for Mennesket, det enkelte Menneske, Menneskelivet i Almindelighed og den hele menneskelige Kultur i dens forskellige Faser og Former. Verden interesserede ham egentlig kun som Bosted og Arbejdsplads for Mennesker, som Skueplads for deres Handeln, som Genstand for deres Erkenden og som Basis for deres Livsværdis Skæbne. For saa vidt har hans Filosofi et fundamentalt antropocentrisk Præg, idet alle dens Problemer og de Begreber, hvormed de behandles, søges begrundede i den menneskelige Natur, — de har alle et »psykologisk Grundlag«, som han selv vilde have sagt. Men til Gengæld hævdede han ogsaa bestandig, at alle disse almentmenneskelige Problemer kun kan løses eller behandles tilfredsstillende netop paa Grundlag af de i Menneskenaturen givne Evner og Betingelser, og hans hele Filosofi munder saaledes ud i en rent human Livs- og Verdensopfattelse, ligesom den er udsprunget af en rent humanistisk Indstilling og udformet ud fra rent humane Interesser.

*

Harald Høffding blev født den 11. Marts 1843. Hans Far var Grundlæggeren af et stort Jern- og Frøfirma paa Gammeltorv, og det var i et velstaaende, gammeltdags Købmandshjem, Harald Høffding voksede op. Herfra stammer sikkert det i bedste Forstand borgerlige Præg, som han bevarede Livet igennem. Soliditet, Hæderlighed og beskedne Livsvaner var hos ham parret med Flid og vidtstrakte Interesser. Da han var blevet

Student vaklede han en Tid mellem den klassiske Filologi og Teologien, men valgte sluttelig den sidste som Fagstudium i det Haab derved at faa klaret sin religiøse Anskuelse og med det Formaal engang at blive Præst. Imidlertid blev de Forhaabninger, han havde sat til Teologien, skuffede, og under Paavirkning af Søren Kierkegaards Skrifter vakte der hos ham en stærk Tvivl om, hvorvidt den sande Kristendom virkelig kunde forenes med det borgerlige Liv, som det føres i Familie og Stat, i Kunst og Videnskab. Efter i Sommeren 1868 at være blevet teologisk Kandidat kastede han sig derfor med stor Iver over almindelige humanistiske og særligt filosofiske Studier og fik navnlig rigt Udbytte af et halvt Aars Ophold i Paris i Vinteren 1868—69. Han stiftede her Bekendtskab med saavel den franske som den engelske Positivisme, og baaede Comtes Erfaringsfilosofi, Stuart Mills Utilitarisme og Spencers Udviklingslære vakte hans levende Interesse og fremkaldte Synspunkter og metodiske Krav, som han opretholdt i hele sin Filosofi, selv om han paa adskillige Punkter stillede sig kritisk over for Positivismen.

Tydeligst fremtræder dette i hans første større Arbejde: »Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring« (1882), hvor han paa den ene Side bestræbte sig for virkelig at gennemføre det positivistiske Krav om at bygge paa Erfaringen i Stedet for paa spekulative Antagelser, men paa den anden Side skarpt kritiserede den engelske »Associationspsykologi« og i sin Opfattelse af Bevidstheden som en sammenfattende Proces eller Virksomhed, en Syntese, væsentligt sluttede sig til Tanker der gaar tilbage til Leibniz og Kant. Dette Grundsyn blev ikke alene Udgangspunktet, men ogsaa Grundlaget for hans hele følgende Virksomhed som Universitetslærer og filosofisk Forfatter, efter at han i 1883 var blevet udnævnt til Professor. Som saadan har han gennem 30 Aar øvet en dybtgaaende Indflydelse paa mangfoldige af de Studenter, som han underviste til Filosofikum. Endnu større Betydning har dog hans omfattende Forfatterskab haft. Det fortsattes i 1887 med hans andet Hovedværk: »Etik. En Fremstilling af de etiske Principper og deres Anvendelse paa de vigtigste Livsforhold«, og i 1894—95 med det tredje: »Den nyere Filosofis Historie«, I—II, i 1901 med det fjerde: »Religionsfilosofi« og i 1910 med det femte: »Den menneskelige Tanke, dens Former og Opgaver«. Herudover har han imidlertid i Aarenes Løb offentliggjort en uhyre Mængde mindre Arbejder, saavel Monografier som Artikler og Anmeldelser. Ogsaa efter at han som 72-aarig i 1915 havde taget sin Afsked fra Universitetet for indtil sin Død i Sommeren 1931 at nyde sit Otium i Æresboligen paa Carlsberg, hvis første Beboer han var, fortsatte han

Harald Høffding som femogtyveaarig.

Harald Høffding o. 1890.

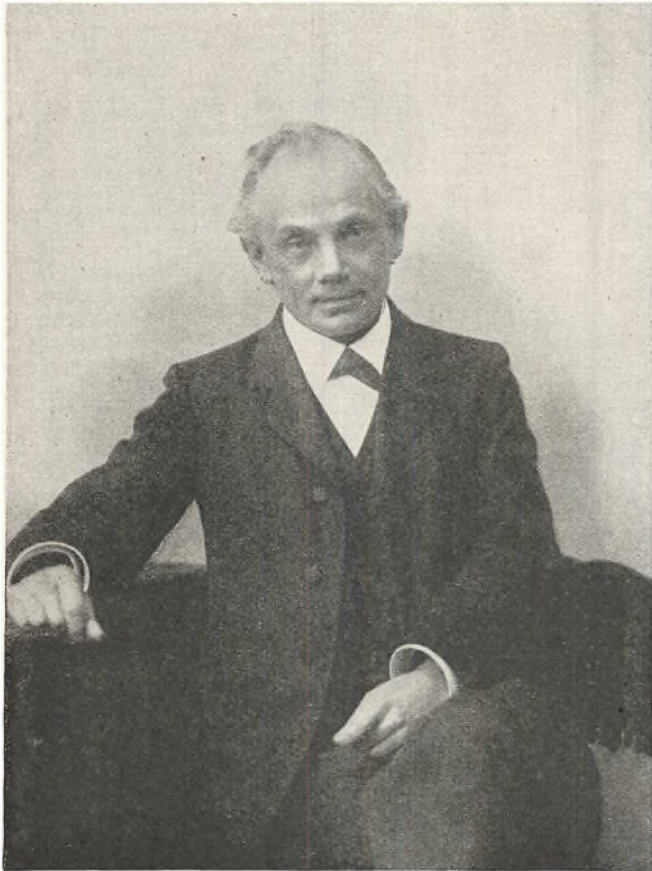
med forbavsende Arbejdskraft at udsende en Række Bøger, blandt hvilke særligt kan fremhæves »Den store Humor« (1916) og »Erkendelsesteori og Livsopfattelse« (1925), hvori han har fremstillet den Livsopfattelse, som han havde arbejdet sig frem til og havde fundet Hvile i.

•

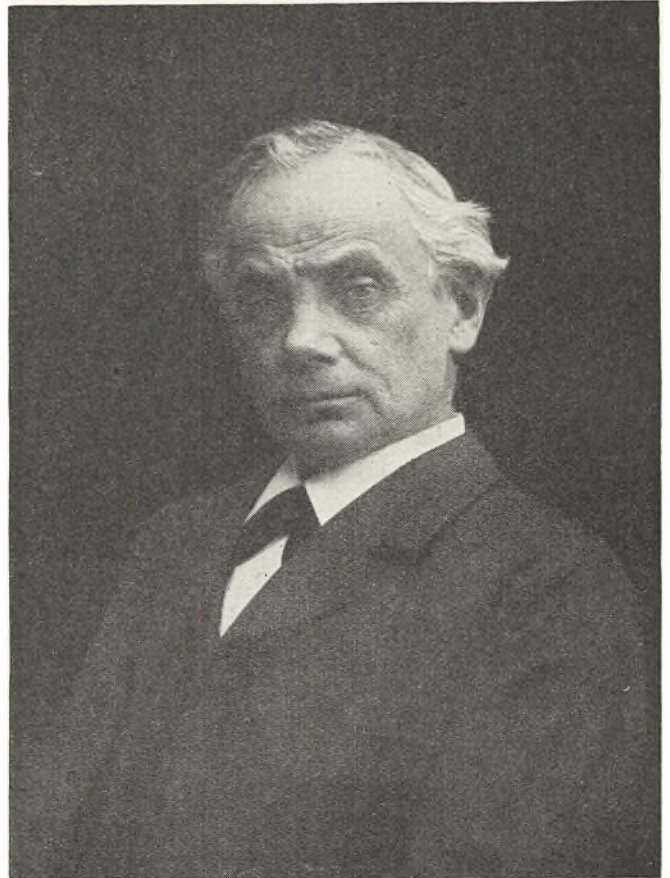
Hvis man spørger om, hvad Høffdings Filosofi egentlig gaar ud paa, kan man neppe give et kort og klart Svar — et Resumé. Han har nemlig aldrig udformet et filosofisk System med bestemte Principper og Læresætninger, som kan gengives i sammentrængt Form. De Ord, hvormed Kant engang indledte sine Forelæsninger: »Man kan ikke lære Filosofi, men kun lære at filosofere« passer for saa vidt bedre paa Høffding end paa Kant selv. Karakteristisk er det da ogsaa, at Høffding, naar han skulde give et Overblik over Filosofiens Omraade, gjorde det i Form af en Redegørelse for Filosofiens Hovedproblemer og ikke i Form af Løsninger af dem. Af saadanne Problemer eller Problemgrupper gives der efter hans Mening fire, som han betegnede med Ordene »Bevidsthedsproblemet«, »Erkendelsesproblemet«, »Tilværelsesproblemet« og »Vurderingsproblemet«. Oprindeligt var det filosofihistoriske Studier, der førte ham til denne Inddeling af de Spørgsmaal, som Filosoferne i Tidens Løb har diskuteret. Men nærmere Eftertanke viste ham, at der mellem dem ogsaa bestaar en indre Sammenhæng, saaledes at de alle kan opfattes

som forskellige Udtryk for et og samme Grundproblem: Problemet om Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed, mellem Sammenhæng og Sammenhængsløshed eller — som han hellere sagde — mellem Kontinuitet og Diskontinuitet. Overalt viser det sig nemlig, at de filosofiske Problemer opstaar, naar en given Sammenhæng brydes ved at nye Erfaringer eller nye Begreber eller Vurderinger dukker op, og Problembehandlingen bestaar da i, at den brudte Sammenhæng paa ny søges tilvejebragt, saaledes at Enhed og Harmoni atter hersker, indtil Sammenhængen paa ny brydes og nye Problemer — eller gamle Problemer i ny Skikkelse — opstaar. Gennem saadanne stadige Brydninger mellem Kontinuitet og Diskontinuitet, mellem Syntese og Analyse, skridder Tanken frem og der vindes stedse mere omfattende Kendskab til og mere dybtgaaende Forstaaelse af Tilværelsen, uden at det dog er muligt paa noget Punkt at sige, at man har naaet Bunden og for bestandig kan slaa sig til Ro med de opnaaede Resultater. I det følgende skal nu disse Brydninger skitseres for hvert af de fire nævnte Hovedproblemers Vedkommende.

Problemet om Bevidsthedens Natur behandlede Høffding ud fra den Hypotese, at Bevidsthedens Væsen er en Syntese, d.v.s. en sammenfattende Virken, som forudsætter, at der er givet en Mangfoldighed af Elementer, der søges forbundne til en Enhed. Denne Hypotese var han kommet til dels ved at lægge Mærke til den Sammenhæng, der faktisk kendetegner den normale Bevidsthed og som tydeligst viser sig i Erindringsfæno-

Harald Høffding o. 1895.

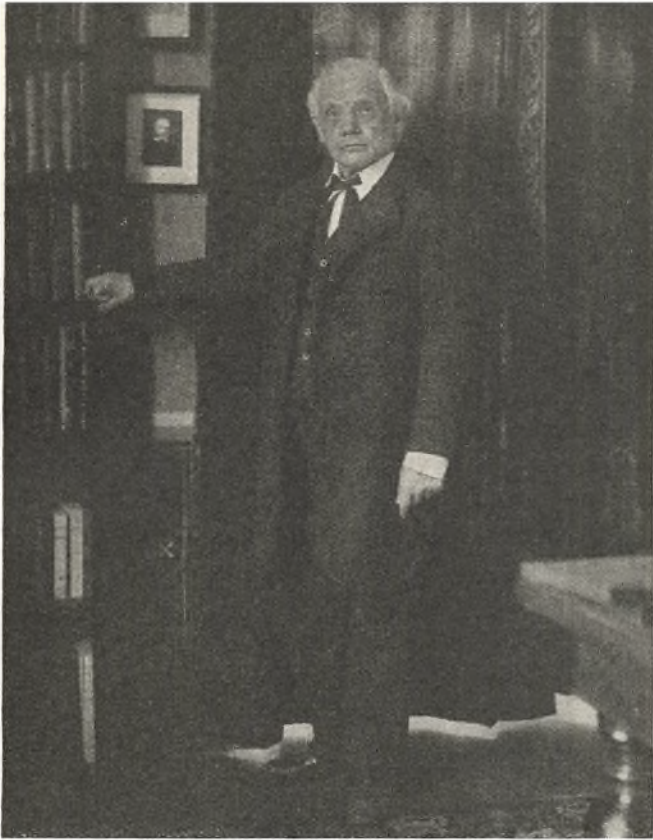

Harald Høffding o. 1900.

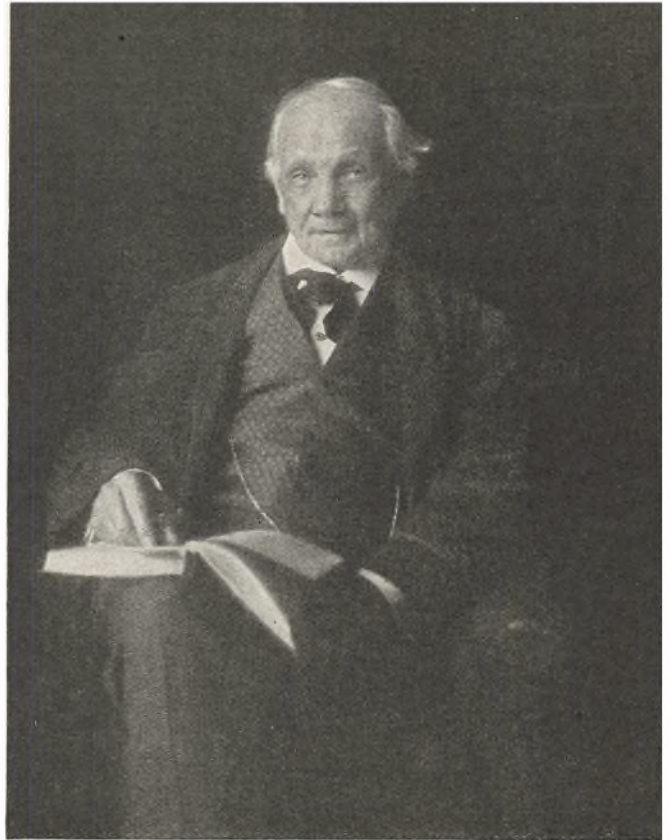
menet, hvor et nutidigt Bevidsthedsindhold er sammenknyttet med et fortidigt, dels ved at bemærke, at Ophevelse af Mangfoldigheden tenderer mod at ophæve Bevidstheden, som naar ensformige Vuggesange dysser i Søvn, eller naar Bevidsthedsindholdet i forskellige Sindssygdomme spaltes i forskellige, indbyrdes uafhængige Grupper, hvilket til sidst resulterer i fuldstændigt Sløvsind. Og han fandt Hypotesen bekræftet bl. a. derved, at den nærmere Analyse af Bevidsthedsfænomenerne viste, at disse altid er sammensatte, saaledes at Begrebet om »Elementer« i disse Tilstande kun er relativt, baade i den Forstand at »Elementerne« selv er komplicerede Helheder, og i den Forstand at deres Karakter i hvert enkelt Tilfælde er bestemt af den hele Sammenhæng, hvori de optræder. De tre Slags psykologiske Elementer, som han opererede med: Erkendelses-, Følelses- og Viljeselementer, kan derfor ikke opfattes som selvstændige Dele af Bevidsthedslivet; de er blot forskellige Sider af dette og kan ikke isoleres fra hverandre. Som et fundamentalt Udtryk herfor formulerede Høffding den saakaldte »Forholdslov«, der siger, at ethvert Bevidsthedselement og enhver Bevidsthedstilstand er bestemt ved Forholdet til andre (samtidige eller tidligere) Bevidsthedselementer eller -tilstande. Bevidstheden kan derfor aldrig analyseres til Bunds, for der gives slet ingen Bund: Ethvert Element, man i en given Sammenhæng standser ved som noget elementært, viser sig ved nærmere Eftersyn som noget sammensat, der selv bestaar af Elementer.

At den her skitserede Hypotese om Bevidstheden som en Syntese ikke forklarer alle Bevidsthedslivets Gaader er imidlertid klart, og Høffding fremhævede selv to indtil videre uløste Problemer, nemlig dels Afbrydelserne af Bevidsthedslivet under Søvn og anden Bevidstløshed, dels Manglen af direkte Forbindelse mellem de forskellige Individuers Bevidstheder. Og hertil kommer som et tredje ubesvaret Spørgsmaal Problemet om Forholdet mellem Bevidsthedsfænomenerne paa den ene Side og de materielle Fænomener, specielt Hjerneprocesserne, paa den anden. Men Høffdings Stilling hertil kan bedst forstås i Forbindelse med hans Syn paa Tilværelsesproblemet, som paa sin Side forudsætter en Afklaring af Erkendelsesproblemet, hvorfor jeg nu vender mig til hans Behandling af dette.

»Erkendelsesproblemet opstaar, naar der spørges, hvorpaa *Forstaaelsens Gyldighed* beror, og hvorvidt den strækker sig«. Da selve det at forstaa er en menneskelig Aandsvirksomhed, vil den bl. a. være afhængig af vor intellektuelle Beskaffenhed: »Der vil være en vis Type for alle Principper og Hypoteser, som tilsidst viser tilbage til Bevidsthedslivets inderste Natur. Og det vil her altid være Trangen til Enhed og Kontinuitet, hvortil man kommer tilbage«. Selve Sandheden definerede Høffding som den størst mulige Sammenhæng mellem vore Forestillinger og Begreber. Og denne Sammenhængs nærmere Beskaffenhed mente han betinget af de Grundbegreber eller »Kategorier«, hvormed der paa ethvert givet Trin af den menneskelige Erkendelsesudvik-

Harald Høffding o. 1920.

Harald Høffding o. 1927.

ling opereres. Men herved opstaar nu Erkendelsesproblemet: Hvorledes er Forholdet mellem Kategorierne (Identitet, logisk Følgeforhold, Aarsag, Totalitet, Udvikling og Værdibegreberne) paa den ene Side og Erkendelsens Genstande eller Emner paa den anden? Stammer Kategorierne fra Emnerne eller er de givet med den menneskelige Bevidstheds Natur? Og i hvilken Udstrækning kan de anvendes paa de givne Emner, saadan at vi kan forstaa disse? Ogsaa her mente Høffding at der gives uløste — og maaske uløselige — Problemer, nemlig: 1) Kvalitetsforskellene i Verden kan ikke reduceres til Kvantitetsforskelle, hvilket han ansaa for en Betingelse for deres fulde Forstaaelighed, 2) Tidsforskellene i Verden kan ikke reduceres til blot logiske Forskelle, og 3) Modsætningen mellem det erkendende Subjekt og det erkendte Objekt kan aldrig ophæves. En Afslutning af Erkendelsen, d.v.s. en fuldstændig Forstaaelse af Verden er umulig saalænge disse »Irrationaliteter« bestaar, men de udelukker ikke, at der stadig sker en Fremskriden, hvorved de reduceres mere og mere, selv om de vist aldrig kan elimineres. Til en vis Grad vil Muligheden for denne Fremskriden imidlertid afhænge af Tilværelsens Beskaffenhed, som Høffding diskuterer under Titlen »Tilværelsesproblemet«.

Dette Problem angaar Tilværelsens Beskaffenhed, og en Hovedvanskelighed ved Behandlingen af det ligger deri, at vi jo kun kender Brudstykker eller enkelte Sider af den, hvorfor det altid bliver problematisk, om vi ud fra disse kan drage holdbare Slutninger om Tilværel-

sen som Helhed. Som Udgangspunkt for saadanne Slutninger vil man naturligvis vælge netop saadanne Fænomener der forekommer en mest betydningsfulde, men derved faar hele Tankegangen et subjektivt Præg der gør, at den ikke kan anses for strengt videnskabelig. I Tidens Løb er der da ogsaa fremsat mange forskellige Verdensanskuelser ud fra forskellige Grundlag, d.v.s. ud fra forskellige »Urfænomener«, som Høffding med et fra Goethe laant Udtryk siger. Men af alle disse Urfænomener mente han dog at seks, der parvis er hinandens Modsætninger, er de vigtigste. Disse tre Modsætningspar er: Enhed—Mangfoldighed, Aand—Materie og Bestaaen—Udvikling, og da Modsætningsleddene paa den ene Side ikke kan bortforklares og paa den anden Side heller ikke kan udledes af hinanden, staar de som tre Diskontinuiteter der vanskeliggør Dannelsen af et sammenhængende Verdensbillede. Efter Høffdings Opfattelse hænger disse Vanskeligheder dog maaske sammen med, at vor Erfaring bestandig er begrænset netop til disse Modsætningspar, og der er derfor en Mulighed for, at andre Dele af eller Sider ved Tilværelsen, som vi ikke kender, indeholder Nøglen til Forklaring af Forholdet mellem dem — f. Eks. at Aand og Materie blot er forskellige Sider af en og samme Realitet. Men foreløbigt ved vi intet bestemt derom, og denne vor Mangel paa Viden om Tilværelsens Beskaffenhed er bl. a. medbestemmende for vor Stilling til det sidste af de fire store Problemer: »Vurderingsproblemet«, hvis Behandling hos Høffding nu sluttelig skal skitseres.

Vurderingsproblemet er for Høffding et Dobbeltproblem, idet det dels er et etisk, dels et religiøst Problem. Det etiske Problem handler om, hvorvidt det er muligt at give en rationel Begrundelse af de Vurderinger af menneskelige Handlinger, Egenskaber og Institutioner, som faktisk foretages, og deraf at udlede almengyldige Handleregler eller -normer. Dette ansaa Høffding ikke for muligt. Hvert enkelt Menneskes Værdisystem er betinget af det egen Personlighed og dets egne Erfaringer og kan ikke rationelt paatvinges andre. Men inden for ethvert saadant System maa der ifølge Høffding gives en Værdi, ved Hjælp af hvilken alle andre Værdier vurderes, en »Grundværdi«, der inden for Vurderingsproblemet Omraade spiller en lignende Rolle som »Urfænomenet« inden for Tilværelsesproblemet. Og denne »Grundværdi« vil efter Høffdings Mening altid være betinget af Forholdet til en eller anden Totalitet eller Helhed, saaledes at det værdifulde bliver det der er gunstigt for denne Helheds Bestaaen og Udvikling. Forskellen mellem de mulige etiske Standpunkter vil efter denne Opfattelse bero paa, hvilken Helhed der lægges til Grund ved Vurderingerne: »Man kan stille sig paa det enkelte Øjebliks eller den enkelte Drifts Standpunkt, eller paa den isolerede Personligheds Standpunkt, eller paa Familiens, eller Klassens, eller Statens eller Menneskeheds Standpunkter.« For Høffdings eget Vedkommende er Grundværdien den almene Velfærd (hvilket svarer til at han stillede sig paa Menneskeheds Standpunkt), og det psykologisk-historiske Grundlag for den er den universelle Sympati, den almene Humanitetsfølelse, der udviklede sig i den græsk-romerske Verden og efter at være fordybet ved den kristelige Menneskekærlighed dukkede op igen i det XIX. Aarhundredes Ideer. Herudfra søgte han at bestemme de menneskelige Handlemaaders og Institutioners Værdi, idet han dog samtidigt hævdede, at de etiske Krav til Menneskene, hvis de skal være retfærdige, maa afpasses efter hvert enkelt Individets Udviklingstrin i etisk Henseende: der maa tages Hensyn til, at hvad der er let for en er svært for en anden, og hvad den ene kan svinge sig op til er psykologisk umuligt for den anden (»Forholdsloven i Etiken«). Til syvende og sidst vil det dog vise sig, at den etiske Stræben kan betegnes som »en Stræben efter at frembringe større Kontinuitet dels indenfor den enkelte Personlighed, dels mellem de forskellige Personligheder indbyrdes«, og at Maalestokken for denne Stræben saaledes er bestemt ved Kontinuitetskravet.

Det religiøse Problem angaar ifølge Høffding Menneskenes Vurdering af Tilværelsen som Helhed. I sin Religionsfilosofi opstillede han den Hypotese, som han mente at finde bekræftet inden for Religionshistorien, at al Religion til syvende og sidst bestaar i en Tro paa Værdiernes Bestaaen, d.v.s. en Tro paa, at der bag Til-

værelsens mangfoldige Omskiftelser bevares en Mulighed for, at Menneskenes Livsværdier ikke forringes, selv om de optræder i højst forskellige Former efter de skiftende Tiders Behov. At man maa opgive Religionen som Forklaring paa Tilværelsens Gaader betyder saaledes ikke et virkeligt religiøst Tab, saa længe Videnskaben, som i denne Henseende har erstattet Religionen, kan frembringe Værdier, der for Menneskene ækvivalerer med den Værdi, de i tidligere Tider tilskrev de religiøse Forklaringer, som nu har vist sig uholdbare. Og at Etikken maa renoncere paa en religiøs Autorisation er heller intet Tab, naar den i Erfaringen givne Menneskenatur frembyder tilstrækkelige Vurderings- og Handlingsmotiver. Men selv om Videnskab og Etik saaledes uden Skade for Menneskelivet og den aandelige Kultur kan overtage nogle af de Opgaver, som Religionen tidligere var ene om, saa bliver der dog — i hvert Fald for mange Menneskers Vedkommende — et vist Omraade tilbage, som ikke kan erstattes helt inden for de andre Former for aandeligt Liv. Der findes nemlig hos mange Mennesker en Trang til at finde Udtryk for deres almindelige Stemning ved Livet, og af denne Trang kan der udspringe en »Livs poesie«, som i symbolske og billedlige Forestillinger søger at udtrykke det enkelte Menneskes Totalindtryk af Tilværelsen og dens Forhold til dets Livsværdier. Og i en saadan dogmefri »Livs poesie« mente Høffding at finde et Ækvivalent for det egentlig religiøse i Religionerne. For hans eget Vedkommende antog den Karakter af en Livsanskuelse, der er nært beslægtet med den, som Søren Kierkegaard kaldte »Humor«, og som Høffding paa sine gamle Dage beskrev saaledes:

»Der gives, som jeg engang har udtalt, et Standpunkt, paa hvilket der gennem Livets Blanding af Tragedie og Komædie, af Sejr og Nederlag, er vundet en Grundstemning, som paa een Gang har Karakteren af Alvor — formedelst det Store, der er oplevet, og den Smerte, det ofte har kostet — og af Ironi overfor ethvert Forsøg paa i Billeder eller Begreber at ville udtrykke, hvad der i sin Fylde og ved sine Modsætninger sprænger enhver Form, man forsøger at slaa fast. Den Livsanskuelse eller Livsfølelse, som saaledes opstaar, fastholder Forvisningen om en stor Sammenhæng i Tilværelsen, hvad Værdier saavel som hvad andre Emner og Elementer angaar, og kan derfor vende sig spøgende mod Livets Tilskikkelser, fordi de staar magtesløse overfor det Højeste og det Bedste, saavel som mod alle Forsøg paa at udsige det Udsigelige.«

Det var denne Stemning og denne Tro Høffding sigtede til, da han som Motto for sin »Religionsfilosofi« satte Ordene: »Dyb Tvivl, paa Grundlag af en endnu dybere Tro«. Og i denne Tro fandt den gamle Filosof den Sjælefred, han som ung Student forgæves havde søgt i Teologien.

JØRGEN JØRGENSEN

WILHELM JOHANNSEN

Af Overbibliotekar, Dr. phil. JEAN ANKER

Wilhelm Ludvig Johannsen fødtes i København den 3. Februar 1857 som Søn af Premierløjtnant i Infanteriet, senere Oberst Otto Julius Georg J. Faderen tilhørte en Embedsmandsfamilie, som oprindeligt stammede fra Ditmarsken, medens Moderen, Anna Margrethe Dorothea, f. Ebbesen, var af sønderjydsk Oprindelse. I Aarene 1863—68 gik Drengen i Schneekloths Skole i København, hvorpaa han, da Faderen blev forflyttet til Helsingør, blev sat i den højere Realskole i denne By.

Barndomshjemmet, som havde megen Indflydelse paa Johannsens Udvikling, var præget af Faderens Punktighed og Ordenssans og Moderens Fantasi og Følsomhed, der gav sig Udslag i stor Kærlighed til Naturen med dens Planter og Dyr, en Kærlighed, som hun overførte til Sønnen, der tidligt lærte at agte paa det vaagnende Liv i Naturen ved Foraarstide. En anden, som betød meget for ham i Barndomstiden, var Mormoderen, der var fra Als, og som Enke efter en Stænderdeputeret boede i Datterens og Svigersønnens Hjem. Hun tog sig meget af Børnebørnene, deriblandt ogsaa Frits, den senere Telefondirektør, og lagde dem, selv tysktalende, steds paa Sinde, hvilken Vigtighed det havde at lære Sprog, og denne Læresætning indprentede ikke mindst

Wilhelm Johannsen bag sine to Brødre, Frits (t. v.) og Otto.

Wilhelm sig. Vant til fra Barndommen at høre Tysk talte han senere dette Sprog som en indfødte og var i Stand til at skrive sine Bøger og Afhandlinger paa Tysk. Engelsk talte han flydende, og han havde ingen Vanskelighed ved at udtrykke sig paa Fransk. Som Præsident for en international Kongres kunde han derfor engang gengive Hovedpunkterne af hvert Foredrag paa de to andre Hovedsprog.

Sin Skolegang i Helsingør afsluttede Johannsen 1872 med den store Præliminæreksamen. Hans Lyst stod til at betræde den akademiske Løbebane; men Hjemmets økonomiske Forhold bevirkede, at han blev sat i Lære som Elev paa Apoteket i Helsingør. Her arbejdede han til han 1876 tog Medhjælpereksamen og benyttede Læretiden til ved Selvstudium og kemiske Eksperimenter at udvide sine Kundskaber. Efter Eksamen arbejdede han nogle Aar ved forskellige Apoteker i Sønderjylland og Tyskland og begyndte her at studere Plantelivet og læse om Planternes fysiologiske Forhold, idet han paa dette Omraade kunde forene sine to Hovedinteresser: Kemien og Botanikken. I 1879 begyndte han sit Eksamenstudium i København, og her fik navnlig Eug. Warmings Undervisning i Botanik Betydning for ham.

Wilhelm Johannsen (til venstre) og Broderen Frederik (Frits), den senere Telefondirektør i København.

Wilhelm Johannsen i sit Kontor paa Landbohøjskolen sammen med sin Elev, den senere Professor i Plantepatologi, F. Kølpin Ravn.

Efter i 1880 at være blevet farmaceutisk Kandidat fik han Ansættelse ved Svaneapoteket i Aalborg. Men allerede Aaret efter blev han ansat som Assistent ved den kemiske Afdeling af Carlsberglaboratoriet. Og derved paabegyndte han den rent videnskabelige Virksomhed, der skulde optage ham Resten af Livet.

Som Chef ved Carlsberglaboratoriet havde han den berømte Kemiker Johan Kjeldahl, og han havde den Lykke at blive fritaget for egentligt Assistentarbejde for efter J. C. Jacobsens Ønske at kunne hellige sig Undersøgelser af Byg; men han arbejdede i øvrigt ganske frit og selvstændigt. Han udvidede sin Horisont ved Studiet af Filosofi og Fysiologi, paa det sidstnævnte Omraade særlig under Paavirkning af den berømte franske Fysiolog Claude Bernards Værker, med deres Fremhæven af Helheden i den levende Natur og de almene Problemers Betydning. Herfra stammer i Virkeligheden Johannsens Sans for og Interesse for disse almene Problemer i Plantelivet, Fænomener som Periodicitet, Variation og Arvelighed, altsammen Omraader, Johannsens Forskning og Studium senere samlede sig om.

Ved de Undersøgelser, Johannsen beskæftigede sig med ved Carlsberglaboratoriet, paaviste han forskellige anatomiske Ejendommeligheder i Byg- og Hvedekorn, ligesom han gav sig af med plantefysiologiske Studier, særlig under og efter en i 1883 foretaget Studierejse til Professor Pfeffer i Tübingen. Navnlig i de plantefysiologiske Arbejder fra disse Aar sporer man de Retningslinier, der skulde blive grundlæggende for hans

Forskning. I 1883 fremhæver han saaledes Betydningen af at bedømme de biologiske Fænomener objektivt og ikke lade sig lede af Følelser eller forudfattede Meninger. Her maa Kritikken være paa Vagt. De Forsøg, man foretager, maa derfor være ledsagede af Kontrolforsøg, og de maa udføres i saa stort Antal, at Fejl, dels ved Tilfældigheder, dels paa Grund af individuelt Særpræg, udelukkes. Det er disse Tilfældigheder, han senere paa bredere Basis søger at borteliminere i den biologiske Forskning ved sin Fremhæven af Variationsstatistikens Betydning. Og Betydningen af det enkelte Individets Særpræg har han skarpt belyst ved sine Undersøgelser over rene Linier.

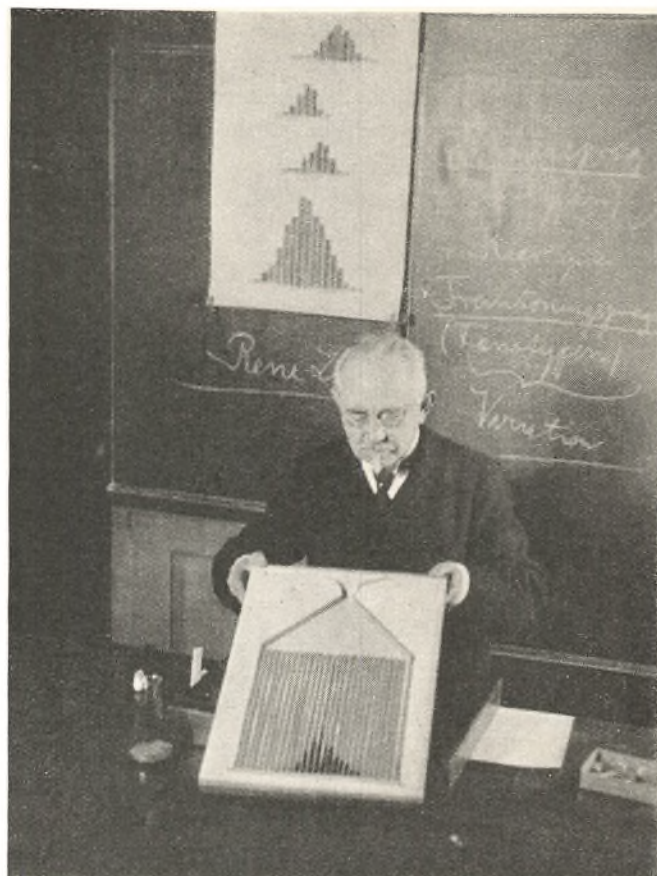
Den kritiske Skarphed, som var et Særkende for Johannsens Forskning, spores saaledes allerede paa dette tidlige Tidspunkt. Ved Siden heraf omtaler han blandt andet den nedstemte Livsvirksomhed, som manifesterer sig under Dvaletilstanden hos baade Planter og Dyr, og berører herved et Forhold, som han senere skulde studere med glimrende Resultat.

I 1887 opgav Johannsen Assistentstillingen ved Carlsberglaboratoriet, da der agtedes oprettet en Lærepost i Plantefysiologi til ham ved Landbohøjskolen. Det trak imidlertid ud med Stillingens Oprettelse, og efter en større Rejse til det sydlige Udland for at studere Plantefysiologi maatte han i nogle Aar leve af forskellige mere tilfældige Hverv. I denne Periode indgik han i 1889 Ægteskab med Elisabeth Kristine Petersen, der var Halvsøster til Medicinalhistorikeren, Dr. med. Jul. Petersen.

Wilhelm Johannsen (til højre) og hans Ven, den kendte Politiker, Overretssagfører Alfred Christensen. 1924.

I 1892 blev Johannsen omsider udnævnt til Lektor i botaniske Fag, særlig Plantefysiologi, ved Landbohøjskolen og havde dermed faaet en gunstig Basis for sine videnskabelige Studier. Han tog nu fat paa mere dybtgaaende Undersøgelser over Hvileperioderne og Stofomsætningen under Spiring og Modning. Medens Stofskiftet under den sidste Proces resulterer i en Opbygning og Aflejring af Stoffer i Frøets Frøhvide eller Kimblade, vil de saaledes opmagasinerede Stoffer under Spiringen nedbrydes til simple Forbindelser, der forbruges af Kimen. Der sker saaledes paa en Maade en Ændring af Stofskiftet til modsat Retning, naar Spiringen indledes. I Tiden mellem Modning og Spiring befinder visse Frø sig i en Hvileperiode, saaledes at de ikke spirer, selv om de ydre Betingelser derfor er til Stede. Aarsagen til Hvilen maa derfor formentlig søges i indre Forhold hos Planterne. En lignende Hvileperiode finder man i øvrigt hos Løg, Træernes Knopper og visse andre Organer. Fra Claude Bernards Forsøg vidste Johannsen, at Æterisering og Kloroformering kunde hæmme de opbyggende Processer. Skulde det derfor ikke være muligt ved at lade disse narkotiske Midler virke paa hvilende eller modnende Plantedele, som Frø, Knolde og Knopper, at fremkalde en Ændring i Stofskiftet, saaledes at Hvilen blev afbrudt, og Udviklingen kom i Gang? Johannsens Undersøgelser viste, at dette var Tilfældet. Allerede i Efteraaret 1893 lykkedes det ham at opnaa positive Resultater ved Forsøg med for Eksempel Pilegrene og Kartofler, der brag-

Wilhelm Johannsen ved en Forelæsning over Arvelighedslære.

Wilhelm Johannsen (til højre) forlader som Universitetets Rektor Landbohøjskolens Aarsfest i Foraaret 1918 sammen med den norske Gesandt, Minister Irgens.

tes til Udspring og Spiring. Og derved gjorde Johannsen for første Gang sit Navn verdenskendt. Ikke alene betød hans Metode, at det blev muligt at faa et dybere Indblik i Hvilens Natur. Men ogsaa i Gartneriet kom den i en Aarrække til at spille en stor Rolle, navnlig for tidlig Drivning af Syrener, der tillige med andre Prydplanter nu kunde fremstilles midt om Vinteren. Johannsens Metode fandt derfor Anvendelse over hele Europa, indtil den blev afløst af Varmtvandsbehandling.

Johannsen havde dog selv været meget forsigtig med Hensyn til Vurderingen af sin Metodes praktiske Betydning. Men denne smukke videnskabelige Undersøgelse er et Vidnesbyrd om et andet karakteristisk Træk ved Johannsens videnskabelige Arbejder, nemlig deres Betydning for Praxis og det praktiske Arbejde. Herom vidner ogsaa hans mange Bidrag af rent praktisk Natur til forskellige Fagblade inden for Landbrug og Gartneri.

Denne Side af hans Virksomhed staar utvivlsomt i Sammenhæng med, at han begyndte sin videnskabelige Løbebane ved Carlsberglaboratoriet, hvor Undersøgelserne sigtede mod et praktisk Formaål. Det var i det hele taget de Bygundersøgelser, han her foretog, som var Basis for alle hans senere Studier. Her paabegyndte han ogsaa i 1893, altsaa efter at han var blevet knyttet til Landbohøjskolen, de Forsøg over Variabiliteten hos Byg, som skulde føre ham videre ad Arvelighedsforskningens Vej og gøre ham til en Foregangsmand paa dette Omraade, jævnsides med Mænd som Gregor Mendel, Hugo de Vries og Thomas Hunt Morgan.

Den Form for Arvelighedsforskning, som var fremherskende eller, som Johannsen selv udtrykker det, var »moderne« hen mod 19. Aarhundredes Slutning, var rettet mod at belyse Arvelighedsforholdene ad statistisk eller eksperimentel Vej i Tilslutning til den Selektionslære, som i 1859 var fremsat af Darwin. Dennes Hovedsynspunkt var, at de Individier, som gennem dertil egnede Egenskaber var bedst rustede til Kampen for Tilværelsen, vilde udvikle sig bedst og sætte mest Afkom i Verden, fordi de var bedst udstyrede til at sikre sig Føden og andre Livsgoder, deriblandt ogsaa Forplantningsmuligheder. Det naturlige Udvalg, som paa denne Maade skulde finde Sted, vilde efterhaanden ændre Arterne, idet Darwin forudsatte, at de afvigende Egenskaber i hvert Fald delvis gik i Arv til Afkommet.

Dette Punkt i Darwins Lære, de afvigende Egenskabers formodede Nedarvning, søgte hans Fætter, Francis Galton, at belyse ved at prøve at finde mere eksakte Udtryk for Nedarvningen af Variationerne omkring eller Afvigelserne fra en bestemt Type. Baade ad statistisk og eksperimentel Vej fandt han, at en vis Del, men altsaa ikke alt af Forældrenes Afvigelse fra Gennemsnitstypen genfindes hos Afkommet; eksempelvis godtgjorde han, at Børn af høje Forældre gennemsnitlig set er over Gennemsnitshøjde, men dog ikke saa høje som Forældrene, medens Børn af smaa Forældre vel gennemgaaende er højere end Forældrene, men dog under Gennemsnitshøjde; der finder med andre Ord et delvist Tilbageslag mod Typen Sted.

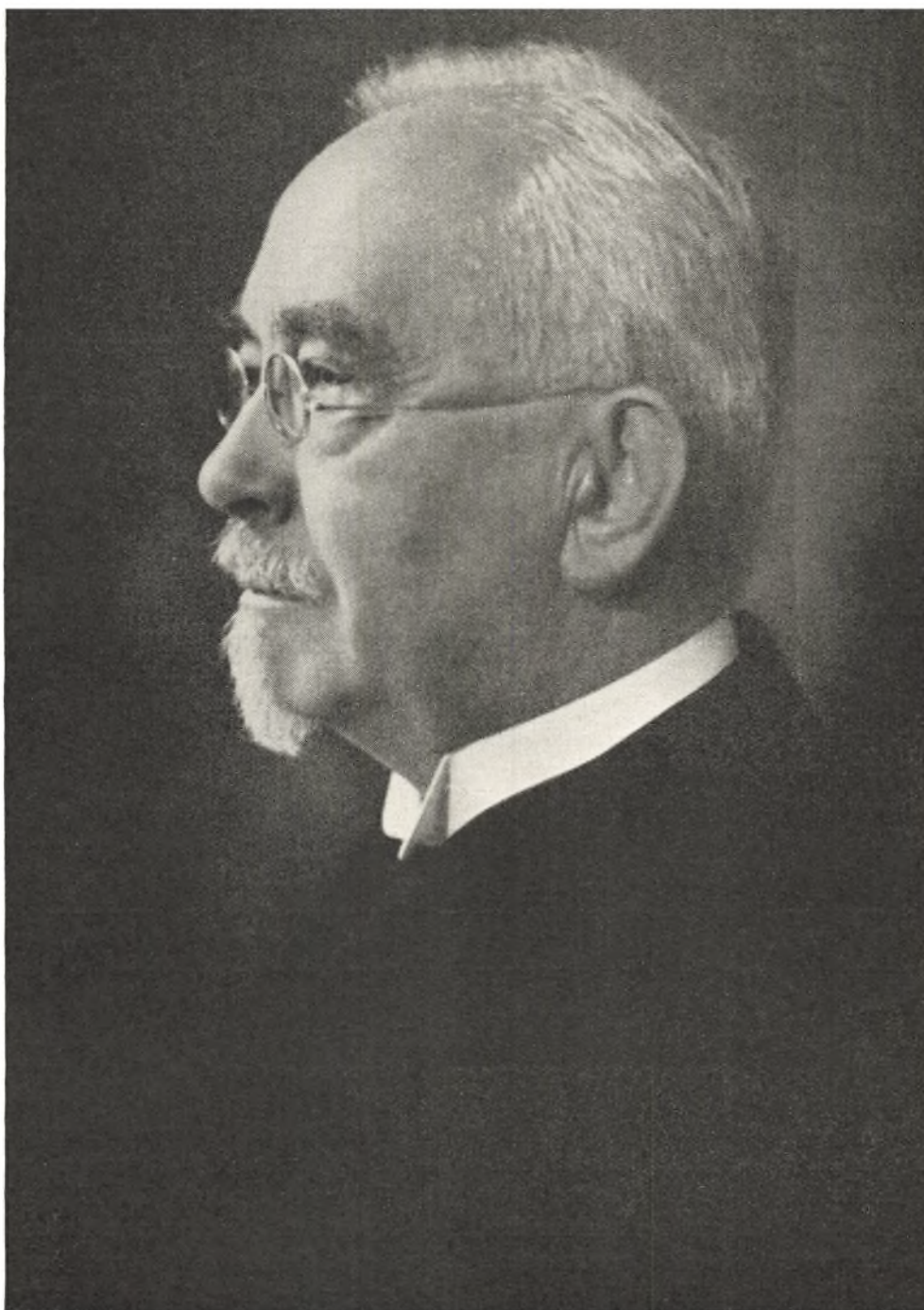
Den summariske Undersøgelsesmetode, som ligger til Grund for denne af Galton paaviste Tilbageslagslov, blev nu stærkt kritiseret af Johannsen, særlig i hans grundlæggende og klassiske Afhandling »Om Arvelighed i Samfund og rene Linier«, der udkom 1903. Han fremhæver heri, at man ved Arvelighedsundersøgelser maa arbejde med biologisk set rent Materiale. Vil man behandle en blandet Bestand, en Population, maa man derfor først udrede dens biologiske Elementer, eller de Typer, den omfatter. Dette Synspunkt havde for øvrigt allerede Louis de Vilmorin fremhævet gennem sit Isolationsprincip, idet han ved Forædling af Kulturplanter gik frem paa den Maade, at han holdt Afkommet af hvert Individ for sig; thi kun ved en Bedømmelse af Afkommet var det muligt at udskille de til Fremavl bedst egnede Planteindividier af Bestanden. Johannsen fik rent Materiale til sine Eksperimenter ved at benytte selvbestøvende Planter, nemlig brune Bønner, og ved gennem flere Generationer at holde hver Plantes Afkom for sig. Som Betegnelse for den fra et enkelt Individ af en absolut selvbestøvende Organismetype stammende Afkomsrække, frembragt ad kønnet Vej, indførte Johannsen Udtrykket »ren Linie«. Foretog han nu Udvalg af for Eksempel store og smaa Bønner inden for en saadan ren Linie, viste det sig, at de deraf frembragte Afkomsbønner fik samme Gennemsnitsstørrelse. De personlige Egenskaber, i dette Tilfælde Størrelsen, overføres altsaa ikke til Afkommet, og man kan ikke ved Udvalg inden for en ren Linie faa frembragt for

Eksempel særlig storbønnede eller særlig smaabønnede Former. Tilbageslaget til Liniens Type er med andre Ord fuldstændigt, og Selektionen er altsaa virkningsløs inden for den rene Linie. Naar man i en blandet Bestand, for Eksempel i en Blanding af rene Linier, iagttager en Virkning af Udvalg, saaledes som det kommer til Udtryk i Galtons Tilbageslagslov, ja, da skyldes det blot, at man derved efterhaanden faar isoleret de forskellige deri sammenblandede Typer. Men naar dette er sket, ophører Selektionens Virkning. Selektionen frembringer med andre Ord intet nyt; den sorterer blot Materialet.

Med disse Undersøgelser og den skarpe og klare Formulering af Resultaterne bidrog Johannsen i høj Grad til Afklaring af Arvelighedsforskningen, ligesom det praktiske Forædlingsarbejde derved kunde baseres paa fastere Principper, end det hidtil havde været Tilfældet. Han havde ligeledes vist, at de levende Væsener er anderledes konstante, end man hidtil havde antaget, og kunde derved rette en skarp og indgaaende Kritik mod de herskende Nedstamningsteorier, idet saavel Lamarekismen som Darwinismen byggede paa, at de personlige Egenskaber skulde være arvelige. Nutidens mere nøgterne Vurdering af disse Teorier skyldes i første Række Johannsen.

I 1903 var han blevet Professor i Plantefysiologi ved Landbohøjskolen, og i 1905 blev han Professor i samme Disciplin ved Universitetet. Dette vakte den Gang megen Opsigt, ikke mindst i Pressen, da Johannsen som omtalt ikke havde taget Studentereksamen. Og lejlighedsvis maatte han høre derfor, som da en Modstander i en Diskussion engang skal have bemærket, at »ganske vist forlyder det, at Professor Johannsen engang har taget Præliminæreksamen«. Ingen var dog i sin Færd og Fremtræden mere akademisk end Johannsen, og han blev Universitetet en god Mand, der altid var ivrigt optaget af dets Affærer og Problemer. I 1917—18 var han Universitetets Rektor.

Efter Klarlæggelsen af de rene Liniers Forhold samlede Johannsens Hovedinteresse sig efterhaanden ikke mere om den eksperimentelle Forskning. Derimod beskæftigede han sig senere hovedsagelig med Kampen for de Principper, han havde tilført Arvelighedsforskningen, særlig gennem sin i flere Udgaver udkomne klassiske Haandbog »Elemente der exakten Erblichkeitslehre«, der staar som et Monument over hans Forskning, og som et Vidnesbyrd om hans klare og livfulde Fremstillingskunst. Herhen hører ogsaa hans Bestræbelser for skarp Afgrænsning og Afklaring af Arvelighedsforskningens Begreber og deres Præcision gennem hensigtsmæssige sproglige Udtryk. Derved skabte han og førte frem til almindelig Anerkendelse blandt andet de nu gængse Betegnelser: Gen, der betegner en Arveenhed, Genotype (Anlægspræg), der betegner Individets samlede Arvemasse og Fænotype (Fremtoningspræg) eller Individets Udseende og øvrige Egenskaber, der, foruden af Genotypen, afhænger af de ydre Kaar, hvorunder det paagældende Individ udvikler sig og lever.

Wilhelm Johannsen omkring 70 Aarsalderen.

Johannsen var en rig og levende Aand, hvis Interesser strakte sig langt uden for de faglige Omraader. Dette hænger sammen med hele hans Karakter og Personlighed. Han var fra Naturens Haand i Besiddelse af et livligt Temperament og et optimistisk Livssyn, der gav sig Udslag i en naturlig Munterhed lige fra den tidlige Barnealder. Med aabent Sind indsgede han de forskelligartede Indtryk, Livet omkring ham frembød. Slagfærdig og vittig var han saavel i Samtaler paa Tomandshaand som navnlig i selskabeligt Samvær. Som Taler og Foredragsholder evnede han ved sin Tankes Klarhed at fremstille selv vanskelige Emner paa en letfattelig Maade. Aandfuldhed og Vid prægede hans skriftlige og navnlig hans mundtlige Fremstilling. Man

glemmer ikke let de Luer af Intelligens og Vid, der glimtede gennem Brilleglassene. Hans Forelæsninger kunde, naar han var oplagt, være meget livfulde og krydrede af vittige Bemærkninger. Ved sin første Forelæsning i Efteraarsemestret 1914, kort efter den første Verdenskrigs Udbrud, underholdt han Tilhørerne med en Omtale af sine Forbindelser med fremstaaende Videnskabsmænd i begge Lejre; thi han lagde ikke Skjul paa sin Stolthed over at være naaet frem til at blive en af Videnskabens Store. Ved selve Forelæsningen, der drejede sig om et plantefysiologisk Emne, strøede han om sig med vittige Bemærkninger og Brandere, som at visse Molekuler ved en bestemt Iltningsproces befandt sig i »Iltlinien«, o. s. v. Det var ikke med Urette, at

Harald Høffding en Gang karakteriserede ham som »Lunets lyse Søn«. Han var i udpræget Grad, hvad man forstaar ved en livlig Mand.

Den samme Livfuldhed, som var saa karakteristisk for Johannsens mundtlige Foredrag, genfinder man ogsaa i hans Skrifter; ogsaa disse krydrede han med livfulde og vittige Smaabemærkninger, der kastede lysende Glimt over Emnet. Han besad store Evner som populærvidenskabelig Forfatter, og han lagde stor Vægt paa at gøre Forskningens Resultater kendte i videre Kredse, ikke mindst blandt det praktiske Livs Mænd. En af hans mest kendte populærvidenskabelige Bøger er hans »Arvelighed i historisk og eksperimentel Belysning«, der udkom i flere Oplag og blev oversat til mange Sprog. En anden i sin Tid meget omtalt og diskuteret Bog er hans »Falske Analogier« (1914), hvori han fremdrog alskens Uklarhed fra mange forskellige Omraader. Thi han hadede al Uldenhed og Uklarhed, og det der ikke var rigtigt. Særlig stærkt angreb Johannsen den franske Filosof Henri Bergson og hans »Évolution créatrice«, idet han fandt, at Bergsons biologiske Opfattelser var »ganske forvirrende, opbyggede som de er paa et helt System af falske Analogier og paa en ganske uverificeret Spekulation over Spørgsmaal, som han tydeligvis har savnet de vigtigste Forudsætninger

til at kunne besvare«. En saadan Forfatters »positive« Anskuelse »er jo ikke en Bønne værd«. Johannsens Udfald til forskellige Sider i denne Bog vakte den Gang Anstød i visse Kredse. Det havde dog ikke været hans Mening at saare nogen, og selv udtalte han om »Falske Analogier«, at det var den Bog, der havde glædet ham mest og kostet ham mest, men han havde aldrig fortrudt dens Udgivelse. Hvor højt Johannsens Fremstillingskunst vurderes fremgaar af det, den finske Arvelighedsforsker H. Federley skrev om hans »Elemente« paa hans 70 Aarsdag: »Man skal være en Skribent af Guds Naade for at formaa at forlene en Bog som »Elemente« med en saadan Tryllemagt, som den endnu den Dag i Dag i sin tredje Udgave besidder. Dens Forfatter forener i sin Stil gallisk Esprit og Klarhed med tysk Gemyt og angelsachsisk Saglighed og Knaphed med dansk Vid, en i Sandhed sjælden Kombination hos en videnskabelig Forfatter.«

Den store Anseelse, Johannsen nød som Forsker, medførte, at han modtog mange videnskabelige Æresbevisninger, og han var glad for den Anerkendelse, der saaledes blev ham til Del. Sin Universitetsvirksomhed fortsatte han til faa Maaneder før sin Død, der indtraf den 11. November 1927.

JEAN ANKER

KRISTIAN ERSLEV

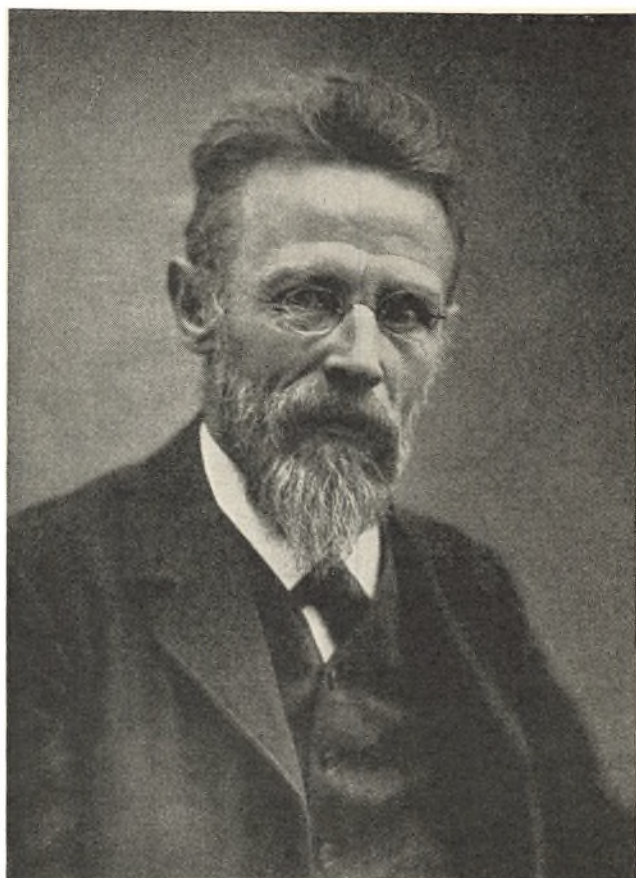
Af Mag. art. JOHN DANSTRUP

Da den militære Afgørelse var faldet 1864, og det stod klart, at hele Slesvig vilde gaa tabt for Danmark, søgte den nationalliberale Politiks Ledere i Hi under den voldsomme Reaktion, Nederlaget fremkaldte. Landets virkelige Magthavere, de danske Godsejere overtog atter lidt efter lidt deres tidligere Position, og det var i deres Skygge, de efterhaanden konservative Nationalliberale ventede paa den sidste Mulighed for en ydre Genrejsning, Frankrigs Opgør med den preussiske Ekspansion. Samtidig var den æstetiske Romantik ved at dø ud efter »Guldaldergenerationen«. Den grundtvigianske Højskole havde taget Arven op for at slutte Rækkerne blandt de unge. Hos Historikerne kæmpede den selv lærte *A. D. Jørgensen* for en Genrejsning i sine ildnende Arbejder, mens Teologen *Troels Lund* paa een Gang bar det idealistiske Livssyn videre og fordybede sig i det danske Folks Kultur fra fjerne Aarhundreder. Man biede paa den afgørende Strid.

Den brød ud 1870 og afgjordes paa faa Maaneder af de preussiske Hære. Det sidste Haab var dermed bristet for den gamle Generation af Borgere, der havde overvurderet baade sit Lands og sin Klasses Magt. Fra 1870'erne begyndte nye Toner at lyde fra det unge

Slægtled. De gjorde op med Fædrene i skarp og bitter Kritik. Positivism og Naturalisme naaede op til dem fra Vesten, en mærkelig Blanding af Fremskridtstro og Skepsis. Politisk opgav man Storhedsdrømmen og afslørede Sandheden om Danmarks magtløse Stilling over for det nye Tyskland. I Aandslivet vendte man sig mod Romantikens idealistiske Syntese for at finde en sikrere Grund, og man fandt den i Naturvidenskabens Resultater og Metode. Det var et Arbejde, som bl. a. skulde sætte sig dybe Spor hos Sprogfolkene *Vilhelm Thomsen* og *Otto Jespersen* og hos Filosofen *Harald Høffding*. En lille Kreds af Borgerskabets Unge førte dette Felttog an. Forrest gik en Tid *Georg Brandes*. I Universitetsforelæsningerne 1871—72 fængede hans Kritik og straalende Veltalenhed i unge modtagelige Sjæle.

Blandt de mange Tilhørere i det tætpakkede Auditorium sad tre helt unge Studenter sammen, alle Historikere. Det var den tunge, søgende *J. A. Fridericia*, der siden blev Professor i Faget, den livfulde og skarpe *Marcus Rubin*, der snart slog over i Økonomien og skabte sig en Embedsmandskarriere — begge fra det jødiske Bourgeoisi —, og endelig *Kristian Erslev*, af Bondeslægt paa fædrene Side og dansk Adel paa mødrene.

Kristian Erslev o. 1910.

Han var født paa Frederiksberg 1852 som Søn af en velhavende Boghandler. Moderen, *Jacobine Casten-skjold*, døde, da Sønnen kun var ti Aar gammel. Han havde siden da mest levet i Ensomhed, en paafaldende intelligent og gammelklog Dreng, mangelfuldt opdraget, henvist til sin egen historiske Læsning og sin store Fritidsfornøjelse, gamle Mønter. Dem studerede han med en saa maalbevidst Energi, at han tidlig kunde udgive videnskabelige Afhandlinger derom.

Efter Studentereksamen 1870 valgte den selvbevidste Yngling at studere Historie, og han greb Studiet an med samme fortættede Arbejdsiver, havde kun faa Fornødenheder derudover. Studieaarene udviklede hurtigt hans historiske Viden, men de rev ham kun sjælden ud af den Isolation, han var vokset op i. Han arbejdede mest paa egen Haand, fik ej heller megen Tilskyndelse fra sine Professorer. *Schierns* efterhaanden affældige Gennemlæsning af Historien, og Filologen *Edvard Holms* velformede, men ukritiske Forelæsninger havde intet Bud til Erslev. Kun den tredje Professor kom til at betyde noget for ham, den originale, kritiske Begavelse *Caspar Paludan-Müller*, der stedse rejste Kravet om streng Analyse af de enkelte historiske Kilder, en trofast Fortsætter af *Hans Grams* Kildekritik i det 18. Aarhundrede. Paludan-Müller var end mere egensindig end sin Elev, i mange Aar holdt ude fra Universitet og Fagkreds ved sin Kritik. Og intet af hans Forskningsresultater holdt siden Stik. Men ved sine kritiske Analyser har han alligevel præget dansk Historieforskning lige

siden. Og her stemte Erslevs Intellect helt overens med Lærerens Krav; han indrømmede senere taknemmelig, at Paludan-Müllers — og A. D. Jørgensens — kritiske Arbejde blev Inspirationen for hans egen Indsats. Han opflammedes til i sin Studietid at gribe ind i den standende Strid mellem Forskerne, og efterhaanden stod det ham klart, hvad man fattedes i Studiet af Danmarks-historien, en nøgtern Bedømmelse af det gamle Kildegrundlag, en Revision af den foregaaende Generations Resultater, og en kritisk Fremlæggelse af det værdifulde Materiale, der endnu gemte sig i Arkivernes Skjul. Efter at han i 1876 var blevet Magister, samlede han flere yngre Fagfæller i »Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie«, der snart begyndte sin betydningsfulde Virksomhed.

To Aar senere foretog Erslev en omfattende Studierejse til Udlandet. Den bekræftede ham i den Kurs, han havde taget med hele sin faastrengede Naturs Resolut-hed. I Berlin kom han midt ind i det vældige Udgiverarbejde, som bl. a. Historikeren *Waitz* ledede, over Kilderne til tysk Middelalderhistorie. Han deltog i Berlinerprofessorernes minutiøse og systematiserede Gennemgang af de enkelte Dokumenter og tugtedes her under eksercitsagtige Øvelser, hvor Professoren tvang de Studerende til at følge den kritiske Metode i stadig Samvirken mellem Lærer og Elev. Det var det, Erslev havde søgt, men ikke fundet, i København.

Efter at have fortsat Rejsen til Grækenland og Italien, hvor han gennemtrængtes af Minderne fra en

straalende Middelalder, vendte han hjem og forsvarede sidst i 1879 sin Disputats, »Konge og Lensmand i det 16. Aarh., Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde«, hvor han i en ganske lille Bog havde sammentrængt Gennemgangen af det store Materiale fra Lensadministrationen, — med det omvæltende Resultat, at det var Kongen, der tjente ved Reformationens Inddragelse af den gamle Kirkes Godser. Ikke mindst for dette glimrende Arbejde blev han faa Aar efter Professor ved Schierns Død.

Erslev tog straks fat paa en praktisk Opbygning af Historieundervisningen, efter Mønster fra Berlin. Han udformede den nye Skoleembedseksamen i Historie, oprettede et filologisk-historisk Laboratorium, og udgav kortfattede Lærebøger for de Studerende. Han var en ypperlig Pædagog og samlede snart om sig en begejstret Elevskare, der siden bar hans Arbejde videre i deres specielle Fag, Mænd, som Politikerne *P. Munch*, *Valdemar Koppel* og *Hartvig Frisch*, Kirkehistorikerne *J. Oskar Andersen* og *Moltesen*, Historikerne *Nina* og *Gustav Bang*, *Aage Friis* og *Erik Arup*, og Digteren *Jeppe Aakjær*. Der var i hans unge Aar en elektriserende Kraft i hans Fremtræden. Mange har vidnet om den Oplevelse, hans Timer gav dem, naar han med sin lave, kølige Stemme og det klare, gennemtrængende Blik drog dem ind i Arbejdet, i Kildekritikkens Metode, og advarede dem mod Fantasteri og Overfladiskhed. »Hans Timer var det egentlige for os, hans Undervisning fremadvivende, ... den Uro, der aldrig lod os hvile, hans altid aktive, aldrig trættende Interesse førte os

fra det ene Arbejde til det andet. Vi havde af de i al deres Knaphed saa indholdsrige Samtaler med ham det Indtryk, at han overvaagede alt, hvad vi foretog os,« beretter en af dem. »Det var en systematisk Optugtelse til utrættelig Udspørgen af Kilderne,« siger en anden, der som Rus sad indeklemmt i et fyldt Auditorium i Efteraaret 1889.

Hvad Erslev lærte sine Elever, var den kritiske Gennemgang af de historiske Kilder, — baade af deres Art og Karakter og af deres reelle Indhold, hvad og hvor langt man turde slutte efter en saadan Undersøgelse. Han lærte dem en Historikers Haandværk, og samtidig at dømme nøgternt. Han appellerede til deres sunde Sans. Det var alt. Men det var meget under de Omstændigheder, fordi man ofte havde negligeret en saadan Oplæring, og det blev endnu mere, fordi de Resultater, der efterhaanden udsprang af dette Arbejde, understøttede Opgøret med den gamle Generation og var med til at nedbryde ikke alene Romantikens Historiesyn, men ogsaa de politiske, sociale, religiøse og filosofiske Tanker, der havde hentet Materiale fra Fortidens Historie-skrivning. I nært Samarbejde med Eleverne opbyggede Erslev dermed en helt ny Disciplin inden for det historiske Studium, Kildekritikken eller den historiske Metode, der dels ved hans særegne personlige Anlæg, dels ved hans Uddannelse hos Paludan-Müller og Berlinerprofessorerne, blev til en systematiseret Gennemgang først og fremmest af middelalderlige Kilder. Saaledes gik det til, at det, som dengang var det første Gennembrud af Samarbejdet med de Studerende, blev et særligt Fag, der endnu doceres ved Københavns Universitet,

Kr. Erslev. 8. 2/10 1874.

Da vil vide, at jeg har forfattet en
 en del af jordebygsindens og som ligger
 til dem de medfølgende till. Kildekritik
 opvækket skrevet. Medlødte har Holstebro
 Tidsskrift ikke haft plads til min samlet
 deler i sit snart udkomne slutningshefte,
 og da vil derfor — formentlig — kunne
 snart være først hæft under en meget andet
 form som det vil de kun blive dertil plads
 for det ligger om angik i jordebygsind. Dette
 der i sidste korthed opløser overgangen fra
 dansk til form med angik, som
 den mest måske pass til Dansk Samlinger.
 Jeg tillader mig at bede Dem om den
 for videre gennem og meddel mig Deres
 mening derom, hvor høvedt det muligt
 de katalonisk form kan pass for det, når
 det i liden opløser samstalt. Sagen er den,
 at der mellem dem korte skildring og

Brev fra Erslev til Birket Smith 20. Okt. 1874.

Kr. Erslev 5 febr 1876

Højelshøim er justitiedet:

De ønsker at jeg om det formentlig angik
 skal være ligger, som jeg for øjeblikket har byens for
 det kongelige kancelliet, og gik det for at jeg skulle
 tillægges en del af den ligger i den udsending tillader
 jeg mig at give følgende oplysninger:
 Som jeg understøtte er justitiedet i ang og om
 det i form om ligger for form af kancelliets embeds-
 man og jeg i den ligger til angik angik i
 kancelliet, og kan til byens angik for kancelliets
 form til den angik angik og ligger af den 1874-1875
 det er til det angik, at jeg har ligger 17 ligger og med den
 17 er formentlig ligger, at jeg under det ligger af den
 angik ligger den ligger for 15, at jeg vil ligger i den ligger den
 ligger 2 og at jeg kan tillægges, under 2.
 Jeg kan nemlig byens:
 de kancelliets kancelliet i kancelliets ligger (1874-1875)
 og ligger til kancelliets kancelliet. Der 12
 de ligger under kancelliet (1874-1875)
 de ligger kancelliets kancelliet ligger (1874-1875)
 de ligger kancelliet ligger (1874-1875)
 de ligger kancelliet ligger (1874-1875)

Brev fra Erslev til Chr. Bruun 5. Febr. 1876.

Læsesalen paa Rigsarkivet.

helt afvigende fra Undervisningen i de øvrige nordiske Lande og i England og Frankrig, hvor denne Disciplin blot indgaar som et naturligt Led i enhver Øvelse over historisk Stof.

I Universitetets Styrelse tog han ivrig Del, hjulpet af sin praktiske Sans, som han fik yderligere skærpet, da han fra 1902 maatte overtage Faderens Boghandel. Men han led ogsaa svære Skuffelser i Universitetsarbejdet. Hans Blanding af stiltfærdig Realitetsfønmelse og selvbevidst Autoritet stødte til Tider an hos hans Kolleger. Hans Ideer om en centraliseret Universitetsadministration gav vel Præg til den nye Ordning 1902 og virkede atter i 20'erne, men Erslev opnaaede langt fra, hvad han havde drømt om. I Aarene op til den første Verdenskrig fjernede han sig derfor stedse mere fra det Universitet, hvor han havde nedlagt sin Manddoms Arbejde. Medvirkende dertil var uden Tvivl hans videnskabelige Udvikling.

Ved Siden af Universitetsundervisning og Administration havde han i mange Aar fra 1880'erne udfoldet et omfattende videnskabeligt Arbejde. Sine første Kildeudgaver havde han fortsat med nye store Samlinger fra ældre og nyere dansk Historie. Det fordrede mere end noget andet historisk Arbejde Kritik og Nøjagtighed i Detailen, fordi saadanne Samlinger bliver normgivende for Generationers historiske Forskning. Det krævede Udholdenhed, fordi Udgiveren berøves Forskerens stimulerende Glæde over at finde Vej frem i Argumenternes Kæde til nye Konklusioner, og endelig tvang det til Resignation, fordi Udgiveren maa holde personlige

Hypoteser tilbage og det ofte bliver andre Forskere, der høster Udbyttet af det taalmodige Slid. Ved Siden af dette store Arbejde fandt Erslev endda Tid og Kraft til at udføre nogle af sine bedste Forskerarbejder, det to-Binds Værk om Kalmarunionen under Margrethe og Erik af Pommern, hvor han lige imod Romantikernes skandinavistiske Historieskrivning paaviste Margrethes hensynsløse Magtkamp for at sikre et dansk Storrige under sit Dynasti, — og den værdifulde Skildring af »Valdemarernes Storhedstid«, en ypperlig Undersøgelse af Grundlaget for Danmarks Udvikling i Højmiddelalderen, vel Erslevs bedste Værk. Rundt om disse Arbejder skarede sig en Række kritiske Afhandlinger, der angreb fastslaaet Tradition ud fra Tidens Dokumenter, ofte i helt aktuelle Spørgsmaal, som naar han behandlede Striden om den danske Dragon *Jens Kjeldsens* Kamp eller i 1915 paaviste Berettigelsen af Augustenborgernes Arvekrav i Striden om Hertugdømmerne. Men dermed var Erslev ogsaa kørt fast. Han havde arbejdet sig gennem et omfattende Stof til sine bredt anlagte Undersøgelser, ved Siden af Kildeudgivelser, Lærebøger, Undervisning og Administration. Han var nu træt af alt dette og vilde bort derfra.

Muligheden fandt han 1916, da Rigsarkivembedet blev ledigt. Han var da 64 Aar gammel. Embedet vilde give ham forøget Myndighed i en selvstændig Chefstilling, og til Posten var han selvskrevet. Han tog da sin Afsked fra Universitetet, og i otte Aar styrede han det gamle Gehejmearkiv paa Slotsholmen ud fra moderne Synspunkter. Han ordnede saaledes den værdifulde

Samling af Pergamentbreve efter Proveniensen, saa at Sagerne atter blev henlagt til de Grupper, hvor de administrativt hørte hjemme, da de blev udført i Statens Administration, den eneste praktiske Ordning for et Centralarkiv. Og for at gøre Arkivet brugbart for Historikere af alle Slags lod han udarbejde en letoverskuelig Haandbog over »Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse«.

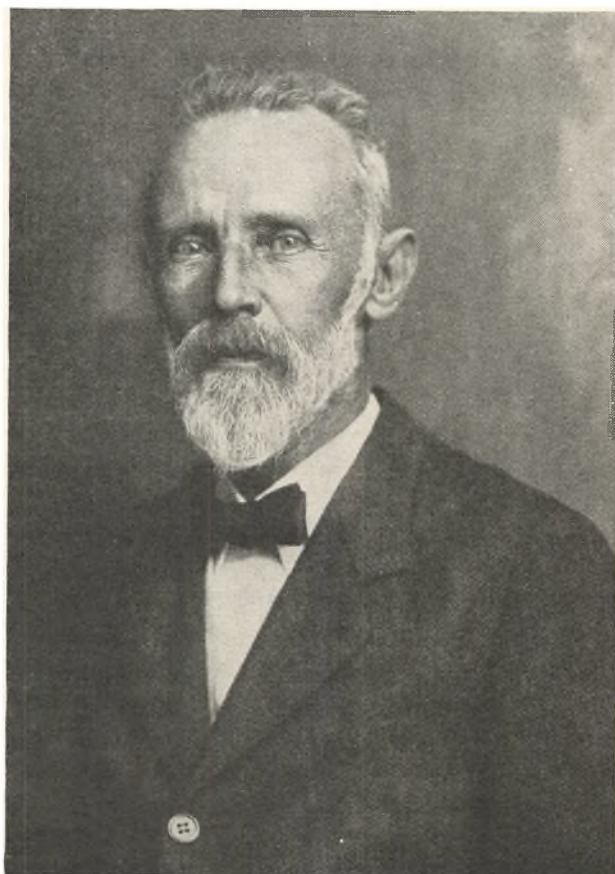
I Universitetets Læresale havde Erslev skabt en ny radikal Generation af Historikere. Fra Rigsarkivet fulgte han nu deres Arbejde videre frem. Samtidig havde han sikret sig endnu et fast Hold paa dansk Historieforskning lige til 1926. Det skete gennem *Carlsbergfondets* Ledelse.

Gamle Brygger *J. C. Jacobsen* havde skænket sit Bryggeri til dette storslaaede Fond, at understøtte dansk humanistisk Videnskab. Hans Søn, *Carl Jacobsen*, havde ført Ny Carlsberg-Bryggerierne videre, havde stiftet Kunstsamlingen paa Glyptoteket og oprettet *Ny Carlsbergfondet* til Støtte for Kunst og Kunsthistorie og til at udrede Underholdet til hans egen Familie.

Disse to Gaver til dansk Aandsliv manglede imidlertid den endelige Afklaring i Administrationen, og Problemerne kompliceredes ikke mindst ved Carl Jacobsens bohemeagtige og højst særegne Personlighed. Der til bestod den Vanskelighed for Carlsbergfondets Ledelse, Videnskabsmænd udpeget af Videnskabernes Selskab, at administrere den store Bryggerivirksomhed, der af sit Overskud skulde give dem forøgede Midler, og som netop da led under Konkurrencen fra »De forenede Bryggerier«. Til at lede alt dette krævedes en myndig Person med stærke Hænder og forretningsmæssig Kunnen. Allerede 1909 var Erslev indtraadt i Fondets Ledelse og havde i fire Aar haft Løjlighed til at sætte sig ind i de økonomiske og administrative Problemer. 1913 valgtes han til Formand og holdt denne Nøglepost i dansk humanistisk Videnskab i tretten Aar. Til dette Arbejde medbragte han sine tidligere praktiske Erfaringer og havde siden specielt sat sig ind i Bogholderiteknik. Han var altid saa vel forberedt, siger en af hans mangeaarige Medarbejdere fra Fondet. Det lykkedes ham da ogsaa at klare Forholdet mellem de to Fonds og Familien Jacobsen, efter at han helt havde betaget Carl Jacobsen med sin faste Myndighed, — det lykkedes ham at skabe en praktisk Administration af Carlsbergfondet, at redde Forholdet mellem Carlsberg og De forenede Bryggerier og ved Hjælp af dygtige Teknikere at forbedre Bryggeriets Drift. Det blev hans sidste store Indsats. Han døde faa Aar efter, i 1930, 78 Aar gammel.

Det er altid vanskeligt for Eftertiden fuldt ud at forstaa Omfanget af en tidligere Generations Indsats. Man har at sætte sig tilbage i Tiden, før den tog Form. Først fra 1850'erne set faar Erslevs Indsats sine markante Omrids. Den blev Systematiseringen af den kritiske Forskning og radikale Omvurderinger i dansk Historie. Og det blev en pædagogisk Indsats, som ikke var blevet de historiestuderende til Del siden det 18. Aar-

hundrede. Bagefter vil det være let nok at paapege Mangler og Skævheder. Erslevs Middelalderhistorie havde, selv for sin Tid, tydelig Slagside, baade i Betoningen af det rent politiske og i sin konkrete Opfattelse af Middelalderens afgørende Faser. Men klarest fremtræder vel Svagheden i det tankemæssige, den konsekvente, abstraherende Spekulation over historisk Metode og Historien selv. Da Erslev søgte at opstille en tysk-inspireret metodisk Klassificering af de Kilder, en Historiker maa arbejde med, led han Nederlag over for Udlandets trænede Historikere. Ligeledes da han vilde naa til en dybere Bestemmelse af Historieforskning og Historieskrivning. Og hans Forsøg paa Historieskrivning i en bred Skildring af Tiden 1241—1481 i »Danmarks Riges Historie« blev lidt af en Skuffelse, fordi Erslev ikke her drog Konsekvensen af sit eget kritiske Arbejde. Til den Slags kræves ikke alene en fast Personlighed, men ogsaa et rigt, facetteret Sind, og her fattedes ham en Del. Af den store Historikers kritiske Sans og rige Kombinationsevne, af hans sympatiske Indføling og sikre Formsans ejede Erslev egentlig kun den første i eminent Grad. Hans praktiske Indstilling hindrede dyberegaaende teoretisk Tænkning. Men selv i det praktiske havde han aabenbart sin Begrænsning. Det rakte ikke altid ud til det enkelte Menneske. Dette skyldtes vel ikke, at han manglede hjertelig Medfølelse, som en af hans Elever siden hævdede. Snarere laa det i, at denne Medfølelse med Aarene havde vanskeligere ved at trænge igennem den anden Side af hans Væsen, den Afstandsfølelse, som var grundlagt i Barneaarene, og

Kristian Erslev. 1922.

Elfelt fot.

Carlsbergfondens Direktion o. 1926. Fra venstre: Professor V. Henriques, Professor J. Hjelmslev, Rigsarkivar Kr. Erslev, Professor C. H. Ostenfeld og Professor A. B. Drachmann. Efter Maleri af Herman Vedel. Videnskabernes Selskab.

som hans aarelange Arbejde med Kildeudgaver og kritiske Studier bidrog til at styrke. Han forstod ganske vist folkeligt Oplysningsarbejdes Værdi og var med til at starte Folkeuniversitetsudvalget, men han var ogsaa selv med til at begrænse dets Virkefelt blandt Befolkningen. Han interesserede sig vel nok for den aktuelle Politik, som hans radikale Kampfæller førte frem, men da han en eneste Gang stillede sig til et Folketingsvalg, følte han selv, hvor fjernt han stod de Mennesker, han skulde vinde for sig. Det laa ikke til ham at ville vinde nogen. Han havde i sit Forskningsarbejde bevidst maattet lukke af for den intime Lykke ved andre Mennesker; fra omkring 1910 holdt han aldrig Selskab og blev heller ikke bedt ud. Resultatet blev efterhaanden en hemmelig Usikkerhed over for Mennesker, saa fast og stejlt han i øvrigt stod over for Tingene. Det var Prisen for den store Indsats. Og det var en Pris, ikke alene han maatte betale. Skyggen fra 1864-Nederlaget faldt langt. I Reaktionen mod Romantikken havde man skaaret dybt. Kampstillingen mod den gamle Verden tvang ganske naturligt til Ensidighed. Det førte til en ærlig og nødvendig Udrensning, men længere naaede man heller ikke i første Omgang; tydeligst blev det maaske netop i Historieforskningen, hvor Stoffet overvældede, og saa forfærdende meget stod at indhente. Det taler til

Erslevs Ære, at han selv følte dette og gav Udtryk for, at den Opgave, hans Tidsalder havde stillet ham, idet den krævede hans fulde Indsats for en kritisk Revision, netop derved begrænsede hans Perspektiv. Som Universitetets Rektor gjorde han Resultatet op ved Talen til Aarsfesten 1911 om »Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie«: »Maaske vil en senere Tid sige, at dette Slægtled ikke er naaet til et stort, samlet Syn paa vor Fortid, og at det derfor ikke har haft Øje for den dybe Forbindelse mellem vort Folks Fortid og dets Fremtid; men saa vil man heller ikke glemme, at dette hænger sammen med den Tid, vi har virket i. Vi er vokset op under Indtryk af det store Sammenbrud af det tidligere Slægtleds Stræben; vi har levet i en Tid, hvor gamle Idealer er blegnede, og nye endnu ikke har formaaet at samle hele det danske Folk i en enig Stræben. Dette har mærket vore Studier og hele Syn paa Fortiden; det har ført os til først og sidst at udtale den nøgne usminkede Sandhed. Ikke sjældent er dette faldet vor Samtid haardt at høre; det ene og det andet har, for at bruge et Udtryk af A. D. Jørgensen, været en bedsk Lægedrik. Men jeg haaber og tror, at Eftertiden vil dømmе, at netop derved har hele vor Historieforskning givet vægtige Bidrag til det danske Folks Selvførstaaelse og Selvbedømmelse.«

JOHN DANSTRUP

SOPHUS MÜLLER

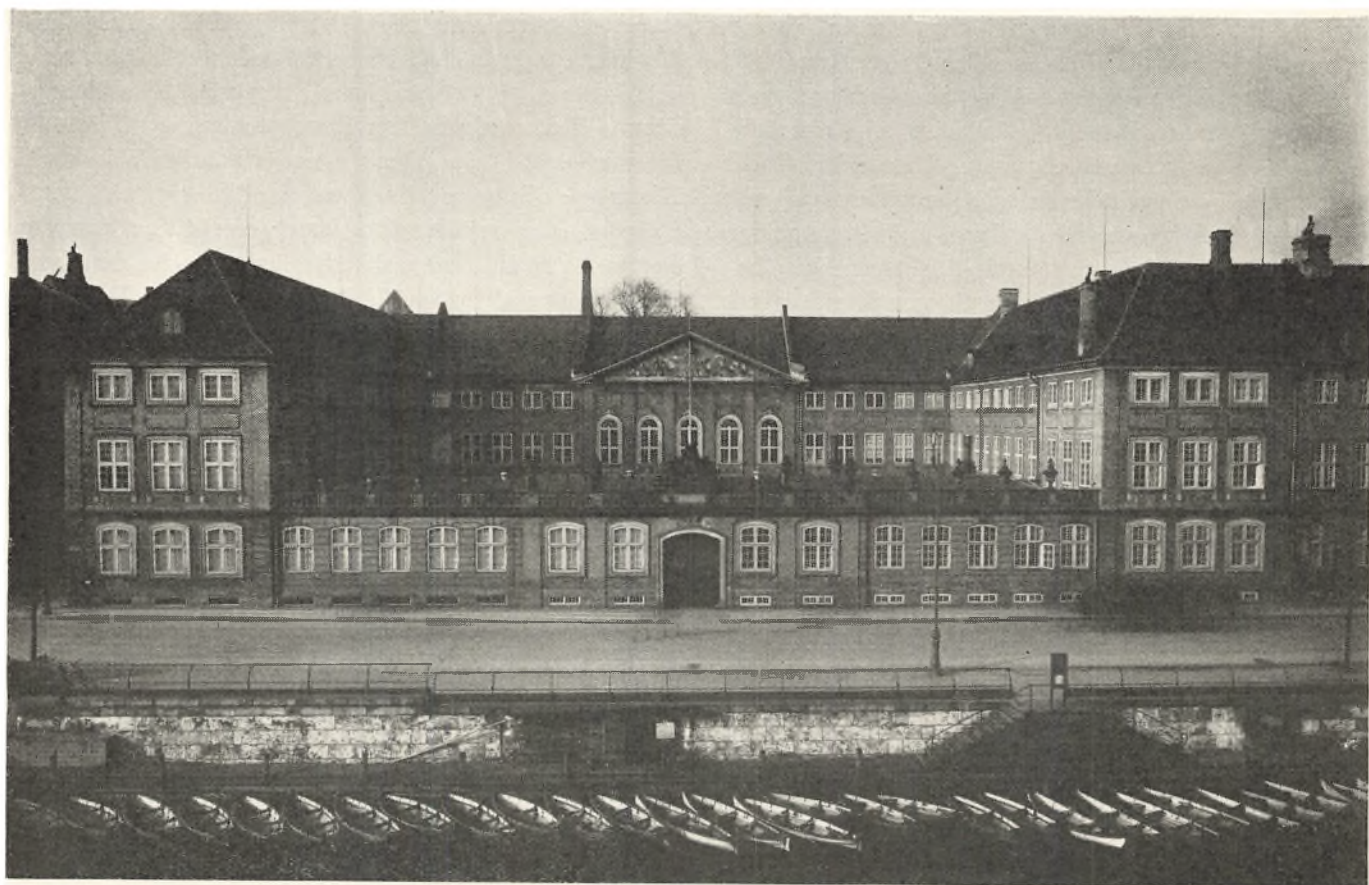
Af Professor, Dr. phil. JOHANNES BRØNSTED

Som Tvillingstjerner lyser Worsaaes og Sophus Müllers Navne paa den hjemlige Arkæologis Himmel. Det kan omtvistes, hvem af dem der har betydet mest; i Grunden er de vel jævnbyrdige og har sat deres Stempel og Herskerpræg paa det arkæologiske Liv i Danmark hver i sin Menneskealder, Worsaae fra Halvtredserne til Firserne, Müller fra 1890 til 1920.

Over Worsaae er der noget aladdinsagtigt, en lys Skaberglæde; noget straalende udgaar fra hans Liv. Müller er af en strengere Lægning, dog er hans videnskabelige Frodighed og medfødte Forskervner ikke ringere. De staar mod hinanden som Lærer til Elev. Müller højagtede og elskede Worsaae; gennem hans monumentale Mindeartikel i Aarbøgerne 1885 efter Worsaaes Død strømmer Beundring og Hengivenhed, ikke mange Disciple har sat deres Mester en smukkere Mindestøtte. Da Worsaae døde, rustede Müller sig til at løfte Arven som arkæologisk Foregangsmand herhjemme, og fra 1892, da han overtog den ene af det nyorganiserede Nationalmuseums to Direktørposter — den hvorunder dansk Oldtid, de etnografiske og de klassisk-antike Samlinger var henlagt — gik han direkte løs paa sine Opgaver vel forberedt og vel oplagt.

Müllers Embede var ikke paa langt nær saa omspændende, som Worsaaes havde været, til Gengæld saa Müller sin Styrke i Koncentrationen. De etnografiske Anliggender saavel som de klassisk-arkæologiske maatte i Müllers Rige aldeles vige Pladsen for de nordiske, for de danske. Studier i de etnografiske og klassiske Samlinger var i Müllers Øjne først og fremmest at anbefale, forsaavidt de kunde afgive Paralleller, Sammenligningsgrundlag eller Baggrund for danske Oldtidsforhold og Problemer. Det var *vor* Oldtid det gjaldt, det var her Slaget skulde staa, og sandelig om det ikke kom til at staa der!

Inden vi ser nærmere paa denne Müllers store Gerning i dansk Oldtidsforskning, vil det lønne sig at kende hans Forudsætninger; derved bliver hans forbavsende mangesidige Aktivitet med de store Resultater i Halvfems-Aarene mere forstaaelig. Atter her trænger sig paa en Sammenligning med Forgængeren. Worsaae var fra sin pure Ungdom, ja allerede i Drengenaarene, dybt interesseret i Oldtidens Mindesmærker og Fund; som tolvaarig foretog han Udgravninger i en Højgruppe ved Jelling. Ganske anderledes Müller. Hos ham kom alt senere. Student blev han 1864, valgte klas-

Nationalmuseet.

sisk Filologi som Universitetsstudium, blev cand. philol. 1871, hvorefter han slog ind paa Skoleundervisning. Først da, fra Begyndelsen af Halvfjerdserne, vender han sig mod det Studium, der skulde blive hans Livs Indhold (paa det tilsvarende Alderstrin, som 25-aarig, er Worsaae allerede en kendt, fremstaaende Arkæolog med betydelig videnskabelig Produktion bag sig). Filologien som Videnskab laa ikke for Müller, og hans hele Forhold til Universitetet var og blev køligt; men den brede humanistiske Basis, han gennem sit Studium fik lagt, gav ham Styrke og Baggrund.

Straks som nybegt Kandidat kom Müller paa Rejse, med Engelhardt og Worsaae, til den internationale Arkæologkongres i Bologna, hvor Worsaae var Stjernen blandt de udenlandske videnskabelige Gæster. I et Brev til sin Hustru fra München bemærker Worsaae: »Mül-

Nationalmuseets Gaard før Ombygningen, med de to busketklædte Oldtidsgrave.

ler er meget god at reise med, om end lidt urolig. Vi ere komne fortræffeligt ud af det sammen.« Man tror gerne paa Müllers Uro, han er ude her for første Gang, han konfronteres nu med Udlandets brogede Stofmængder. Tre store Studierejser foretog Müller i Halvfjerdserne og Begyndelsen af Firserne: Til Mellemeuropa og Italien, dernæst til Vesteuropa (England, Irland, Frankrig), sluttelig mod Øst og Syd (Rusland og Grækenland). I dette første Tiaar af sit arkæologiske Liv forfatter han adskillige store Afhandlinger: Om Danmarks romerske Jernalder, om Bronzealderens Perioder og endelig Doktordisputatsen 1880 om Nordens Dyreornamentik, et Skrift der vistnok forekom Opponenten Julius Lange, vor olympiske Kunstforsker, noget smalt og spidsfindigt, men som ikke des mindre fik grundlæggende Betydning for Udforskningen af nordisk ornamental Kunst i yngre Jernalder. Julius Lange i sin Bredde og Pragt, Müller med sit mefistofeliske Intellect, dannede, stillet mod hinanden, en virkningsfuld Kontrast, som dette kan ses paa Krøyers Billede af Aftenselskab hos Carl Jacobsen i Valby. (Se 4. Aarg. S. 277).

Sophus Müller.

Hjemkommet efter Ruslandsrejsen overtog Müller 1881 efter Engelhardts Død Sekretærposten for Oldsagsafdelingen i Det kgl. nordiske Oldskriftselskab og indledte hermed en for Selskabets Trivsel saare betydningsfuld Virksomhed. Faa Aar efter fik han Lejlighed til at tage kraftig Stilling mod den af Svenskerne Hans Hildebrand og Oscar Montelius saa stærkt anvendte og saa ivrigt forfægtede saakaldte »typologiske Metode«, hvorefter det skulde være muligt i Analogi med den darwinske Udviklingslære at paavise et lovbestemt Vækstforløb indenfor Oldtidens Haandværk og Kunst. Müller hævdede i Worsaaes Aand med fuld Ret, at Oldsager er Menneskeværk, ikke Naturprodukter, og erklærede »den arkæologiske Sammenligning« for det eneste brugelige Værktøj i Arbejdet med at opbygge en forhistorisk Kronologi. Ligesaa fuldt som Müller havde Ret i dette principielle Synspunkt, ligesaa uomtvistelig er det, at han i disse Ungdomsaar, hvad angaar Arbejdet med at lægge Rammerne for nordisk Oldtids Periodeforløb og hele Kronologi, blev distancet af Montelius. Denne blev her Mesteren, omend Müller senere for dansk Bronzealder Vedkommende, ligesom for romersk Jernalder i Danmark, naaede at yde selvstændig, værdifuld Indsats.

Efter Worsaaes uventede Død 1885 fulgte i dansk Museumsverden en afventende Overgangstid paa syv Aar, hvorunder den temmelig alderstegne C. F. Herbst var Efterfølgeren i Worsaaes Stol. Vi finder i denne Tid Müller utrætteligt arbejdende i sin Videnskabs Tjeneste. Systematisk gennearbejdede han det hele danske Oldtidsstof fra Sten- og Bronzealder som Forarbej-

de til sin senere udgivne store Haandbog, og han fremlagde disse Arbejder i to brede Billedværker »Ordning af Danmarks Oldsager«, Stenalder (1888) og Bronzealder (1891): uundværlige Ordnings- og Opslagsinstrumenter for danske Arkæologer gennem mere end et halvt Aarhundrede. I Oldskriftselskabet skabte Müller nyt Liv, dels ved at grundlægge den vigtige Publikationsserie »Nordiske Fortidsminder«, hvori han selv i de følgende Aar skulde udsende saa mange vægtige Arbejder, dels ved at indføre Selskabets »Sommermøder«. I 1886 startede denne berømmelige Udflugtserie med Turen til Lille Rørbæk og Slangstrup, hvor Henry Petersen, Kornerup, Troels Lund og Müller selv talte.

Da saa i 1892 Müller omsider naaede frem til Direktørstolen — ganske vist ikke en saa bred og rummelig som Worsaaes, men dog et Herskersæde med Myndighed over den forhistoriske Arkæologis hele Omraade — vil man forstaa, at har nogen Sinde en Mand overtaget et Førerskab vel forberedt og maalbevidst, da var det Müller. Og hvilke Resultater naaede han ikke allerede inden Aarhundredskiftet!

Straks for fuld Kraft satte Müller ind, samtidig ad flere Linier med en Række store Opgaver for Øje. Der var Udgravningsvirksomheden: den nyorganiseredes efter faste Principer, udøvedes nu paa selvvalgte Maal til Klaring af videnskabelige Problemer (ikke bare paa tilfældige Funds vilkaarlige Impulser). Der var den antikvariske Berejsning og Kortlægning af Landet (»Herredsrejserne«): den fortsattes i øget Tempo Haand i Haand med Arbejdet paa de frivillige Fredninger af Oldtidsmindesmærker i Terrænet. Müller skaffede Statsstøtte til begge disse Formaal, Gravning og Berejsning. Samlinger nyopstilledes og Arkiver indrettedes. Sidst og ikke mindst skrev Sophus Müller. Han stod i sin Manddoms fulde Kraft, længst forbi var Vandretid og Læreaar, nu meldte sig de store Opgaver paa hjemlig Grund. Han færdiggjorde sit Billedværk »Ordning« med et tredje Bind om Jernalderen, han publicerede den nyfundne store Sølvkedel fra Gundestrup, et Unikum i Europas Oldtid, han skrev sin prægtige Haandbog »Vor Oldtid«, en storartet Sammenfatning af al Tidens Viden om dansk Forhistorie, og endelig fremlagde han en fortrinlig Studie over den da helt nye, ukendte Stenalderkultur i Jylland, benævnt efter Smaahøjene med Enkeltgrave. Han udsendte ved Aarhundredskiftet sammen med en Række Medforskere det monumentale Skrift om Danmarks Køkkenmøddinger (»Affaldsdyngeværket«), og endda fik han Tid til i Afhandlingen om Hedeby at begrunde sin rigtige Tanke, at Halvkresvolden har omsluttet en By, Oldtidens Hedeby. Sandelig, en imponerende Række Arbejder, der placerede deres Forfatter som dansk Oldtidsforsknings Midtpunkt og ubestridte Førstekraft.

Dette høje Niveau, denne Førerstilling holdt Müller ned gennem Aarene, egentlig hele sin Direktørtid igennem, den der sluttede 1920. Alle Grene af sin Videnskab beherskede og fremmede denne utrættelige For- sker. I Genren Ordning og Systematik, hvor han alle-

rede havde udrettet saa meget, skrev han endnu to fremragende Arbejder, et 1909 om den ældre Bronzealder, et 1911 om romersk Jernalder. Af Monografier udsendte han Skriftet om Flintdolkene 1902, om Solvog- nen fra Trundholm 1903 og samme Aar (med Neer- gaard som Medforfatter) Værket om Danevirke. Friske Friluftsstudier, terrænbestemte Markundersøgelser, og- saa dem mestrede han; forbilledlig er i saa Henseende Afhandlingen »Vej og Bygd« fra 1904. Senere fulgte lignende Studier for Vendsyssels Vedkommende (1912) og for Sønderjyllands (1913—14). Store Bopladsserier tog han under kritisk Behandling (Jernalderens 1906, Bronzealderens 1919). Endda fik han Tid at skitsere Europas Forhistorie (i 1903) og til Nationalmuseets Hundreedaarsdag 1907 at forfatte et charmerende lille Populærskrift. Kort før sin Afgang fik han færdiggjort et større Værk om Stenalderens Kunst.

En myndig, stærk Mand var Sophus Müller, en der forstod at sætte sin Vilje igennem. Egentlig saa han vist gerne, at Modstand rejstes, for han elskede at naa sit Maal gennem besejrede Hindringer. Alt for smult Vande huede ham ikke. Den, der ikke har kendt ham, forestiller sig næppe, i hvor udpræget Grad han var Regent i sit Rige. Det samlende Brændpunkt blev han i dansk Oldtidsforskning, tillige det kraftspredende Centrum. Han var i sin Institution en Selvhersker, som vel kun Rigsarkivar Secher var det samtidigt i sin. Han befandt sig helt vel i Strid, og ikke ganske faa Fjender skaffede han sig gennem Aarene.

Müller var i sin mundtlige Udtryksform skarp, æg- gende, spotsk. At saare sine Medmennesker var ham ingenlunde imod. Adskillige kan, eller har kunnet, tale med herom. Han var meget tunghør, en Mangel han med sit Sind og stærke Vilje paa en Maade vidste at vende til sin Fordel: til øget Koncentration i sit lange utrættede Forskerliv og til Styrke i den mundtlige De- bat, hvor han i givne Situationer simpelthen lod Høre- røret falde.

Müller var rundet af gammel Patricierslægt. Hans Fader, Ludvig Müller, var klassisk Arkæolog og Nu- mismatiker, Direktør for Antiksamlingen og Møntka- binettet. Farfaderen var teologisk Professor, senere Sjællands Biskop, Peter Erasmus Müller, Saxos Ud- giver. Oldefaderen, Stempelpapirforvalteren Adam Müller, var Indehaver af en udmærket Kobberstiksam- ling. Og Aristokrat var Müller i Udseende, Optræden og Tankegang. En smuk Mand med ædle, kraftige Træk og trods ret lille Vækst med særdeles myndig Frem- træden. Han skulde ses som den uindskrænkede Hersker paa sit Museum, eller som den paa en Gang bestemte og muntre Leder af Oldskriftselskabets Sommerture, klædt i sin lyse Sommerjaket og med lysegraa, stiv, rundpul- det Hat. Altid var han fuld af Liv, idérig og impulsiv. Han var haard ved Sinker, men respekterede Intelligens. De helt unge kunde han lide, »de er endnu Muligheder«, sagde han; »naar de senere bliver Umuligheder, er de uden Interesse«. Mangfoldige er Anekdoterne om »S. M.«; de burde samles, mens de, der kan dem, endnu lever.

Endnu 14 Aar levede Müller efter sin Afgang som Direktør for Museet og som Sekretær i Oldskriftselskabet (der udnævnte ham til Æresmedlem). Hans Forskeraand lod sig ikke standse. Karakteristisk for ham var, i Modsætning til f. Eks. Montelius, at han som Olding ikke blev vidtstvævende i Teorier og Tanker, men tværtimod med sejt Energi fordybede sig i de hjemlige Problemer. Hans Værk om Oldtidens Kunst sysselsatte ham gennem hans Alderdoms Dage indtil det sidste. Utrættelig rejste han rundt til Oldsagerne i Landets Museer, altid gik han til Arkæologiens Stof førend til dens Litteratur. Han opnaaede at udsende »Kunstens« 3die Bind (om ældre Jernalder) i sit Dødsaar 1934, 88 Aar gammel. Over fulde 60 Aar spænder da hans mægtige Produktion.

Müller var i sin mundtlige Form en Ven af spidse Antiteser, af Ironi og Spot. Han talte staccato, ogsaa naar han foredrog. »Man bør«, sagde han engang til mig, »bygge sit Foredrag ud i Spidser«. Han gjorde det selv, altfor meget; var ikke egentlig veltalende. Imidlertid var det ejendommeligt for Müllers stærke Krav til Selvdisciplin, at hans skriftlige Sprog altid var stærkt

tøjlet; han tillod sig aldrig paa Prent de ofte barokke Udfald, der kunde forekomme i Samtalen. Den, der kun kender Müller fra hans Skrifter, faar ingen Forestilling om den Ildfuldhed, Glød og Drøjhed, der prægede hans mundtlige Debat. Men Sproget i hans Manddoms Bøger, i »Vor Oldtid« f. Eks., er rent og smukt, vel ordrigt maaske, men fuldt af Holdning. Senere fik det Særheder, udartede til Tider i skæmmende Manér.

Klart og indtrængende kunde Müller fremholde hvad det for ham kom an paa i sund arkæologisk Forskning: *den primære nøjagtige Iagttagelse* i Marken; *den bindende Lighed* i de sammenlignende Studier. Han har med sin videnskabelige Strenghed overfor al Dilettantisme og Løshed gjort sin unge Videnskab uvurderlig Nytte. Den danske Arkæologi trængte efter Worsaae just til en Mand som Müller, der forstod Værdien af at holde den videnskabelige Linie, og som ejede Kraft dertil. Hans Forskning var ofte præget af Ensidighed, og ikke altid har hans Synspunkter kunnet opretholdes, men Sophus Müller er desuagtet en af dansk Oldtidsvidenskabs to store Mænd. Som saadan vil han mindes gennem Tiderne.

JOHANNES BRØNDSTED

HARALD WESTERGAARD

Af Professor HANS CL. NYBØLLE

Professor Harald Westergaards videnskabelige Virksomhed omfattede først og fremmest Statistik og Nationaløkonomi, men vil man forsøge at opridse et blot nogenlunde vellignende Billede af hans Virke, maa man fuldt saa vel medtage de Konsekvenser, han drog af sit intellektuelle Arbejde med Henblik paa Ideernes Om-sætning i Praksis, stort set hans Arbejde paa Forsikringsvæsenets, den sociale Lovgivnings og det kirkelige Livs Omraader. Uden Hensyntagen til denne Side af Westergaards Manddomsgerning i en til de videste Grænser udstrakt socialpolitisk Virksomhed vilde Billedet blive ganske fortegnet. Denne Virksomhed var den egentlige Mening med og det virkelige Indhold af Westergaards Livsværk ogsaa paa det videnskabelige Omraade. Uomtalt maa derimod alt det lades, som ikke blev noteret noget Steds. Hans Trang til at hjælpe gav sig ogsaa Udslag over for den enkelte, Studerende og andre, og han havde, som det er blevet sagt, Tid til at finde den, der trængte til Hjælp. Overhovedet er den Positivisme, der besjælede ham og udstraalede fra hans Virke og Personlighed, omtrent ubeskrivelig. Han var nok Videnskabsmand og blandt danske en af Tidens mest fremragende; men til Forskel fra de fleste andre var han ikke Videnskabsmand for Videnskabens egen Skyld, men først og fremmest for Menneskenes Skyld. Heraf fulgte, at der var Problemer, han ikke gav sig af

med, men paa den anden Side, at de Spørgsmaal, der virkelig optog ham, ikke kunde nøjes med en ren tanke-mæssig Løsning. De paakaldte ogsaa et Initiativ til Virkeliggørelse. Opstilles Westergaards litterære Arbejder i kronologisk Orden, afgiver de en Mængde Eksempler paa den Forbindelse, der findes mellem hans tankemæssige Arbejde med Problemerne og hans Bidrag til Virkeliggørelse af sociale Fremskridt, lige fra rent praktiske og mere dagligdags Ting til omfattende Sager, der krævede Kommissioner og Lovgivning, overhovedet mange Menneskers Medvirken; hans Kamp imod de kirkelige Myndigheder og navnlig for den københavnske Kirkesag er et Eksempel paa, at han i Kraft af sin religiøse Indstilling lige saa fuldt regnede de aandelige Værdier med blandt dem, der skulde erhverves ogsaa af de ringest stillede. Til syvende og sidst var det vanskeligt eller umuligt i Westergaards Personlighed at adskille Mennesket, Videnskabsmanden og Socialpolitikeren.

Det er nu en let Sag at henvise til Westergaards naturlige Begavelse for at finde Forklaringen paa hans omfattende Virksomhed og hans eminente Virksomheds-trang. Men en Henvisning til hans Intelligens strækker ikke til. Naar han havde erhvervet en Indsigt, forpligtede denne ham paa en Maade, der ikke kunde hindre, at han, ogsaa af sine Venner, betegnedes som fanatisk; herved tænkte dog ikke paa noget uskønt, endsige

noget »vildt«, men snarere paa hans utrolige Kraft og Utrættelighed, der forlangte, at havde man hørt hans Mening, skulde man ogsaa reagere som Tilhænger eller Fjende, ogsaa i Sager, hvis Fremskyndelse mødte store Vanskeligheder, og hvis Løsning skulde synes at ligge langt ude i Fremtiden. Westergaards vigtigste Remedium var her den varme, men til daglig stille Magt, der udstraalede fra hans Personlighed, og som samlede hans Medarbejdere og Elever af forskellig Herkomst og Uddannelse, af forskellig Livsanskuelse, læge og lærde. For mig er der ingen Tvivl om, at denne særlige Form for »Fanatisme« nok for en stor Del hidrørte fra, hvad han havde modtaget i Vuggegave, men ogsaa fra hans religiøse Tro, der ingenlunde var naturgiven, men snarere et Resultat af »Opøvelse til Kristendom« end af Opdragelse.

Det er saare lidt, hvad Westergaard har efterladt sig trykt eller skrevet af Erindringer fra hans Dreng- og Ungdomsaar. Han blev født 1853 som Søn af Orientalisten Professor N. L. Westergaard. Han mistede sin Moder, der var Datter af Skuespilleren Dr. J. C. Ryge, inden han var fyldt 3 Aar. Noget egentlig direkte Kendskab til hende kan han saaledes aldrig have modtaget, og den Paavirkning, han modtog fra sin Fader, betegner han selv for en stor Del som værende af indirekte Natur. Han fremhæver dog sin Faders Sandhedskærlighed og Retfærdighedssans; men navnlig efter Hustruens Død skal Faderen være blevet faamælt og have levet tilbage trukket mellem sine Bøger.

I 1871 blev Westergaard Student, og hans Studenter-tid faldt saaledes netop i en voldsom Brydningstid i dansk Historie. Han meddeler selv herom:

„Det er altid vanskeligt at udrede, hvilke Personligheder der har øvet Indflydelse paa en. Man vil altid være tilbøjelig til at mene om sig selv, at man har fulgt sin egen Udviklings Lov. I Virkeligheden er det for en stor Del Selvbedrag; meget af det, der ligger i Luften, tilegner man sig uden at vide af det.“

Karakteristisk for Westergaard er det dog, at en Higen efter et fast Punkt at staa paa prægede hele hans aandelige Liv i Studieaarene. Kristendommen lagde han hurtigt til Side, bl. a. under Indflydelse af Studiet af Søren Kierkegaard. Foruden sin Faglitteratur dyrkede han ogsaa Digterne, ganske særlig Henrik Ibsen. Men det er ogsaa her karakteristisk, at han »aldrig kunde finde sig til Rette med Goethes Faust«, hos hvem han savnede Vilje og Kraft, netop det, Westergaard senere viste, han besad i saa rigt Maal. — I denne aandelige Tilstand ønskede han at lukke sig inde i sig selv. »Ingen skulde kunne sejre over den Fæstning, ingen Gud skulde kunne trænge derind; var der ogsaa Trøstesløshed derinde, saa var det dog min egen Verden, mit eget Kongerige, hvori jeg ikke vilde dele Magten med nogen anden.«

Hvad der videre er sket, faar man paa Grund af denne Aflukkethed intet at vide om. En Antydning ligger dog deri, at Westergaard et andet Sted skriver,

at »det var en stor Lykke for mig, at jeg i min Gærings-tid kom til at rejse udenlands og herunder kom i Berøring med alvorlige Kristne,« blandt hvilke han særlig nævner den fremragende Repræsentant for de kristelige Socialister i England, Chief Registrar of Friendly Societies *John Malcolm Ludlow*. Med de Egenskaber, der var givet Westergaard i Vuggegave, synes imidlertid den Linie, han gennemløb fra Gæringen i sine unge Dage, til han som modnet Mand traadte ind i sin omfattende Gerning, ganske klar. Af den i 1885, faa Aar efter hans Udnævnelse til Universitetsdocent, af ham udgivne »*Fra Forargelse til Tro, et Lægmandsvidnesbyrd*« fremgaar i Virkeligheden ogsaa, at det, der fuldbyrdedes i ham, snarest var en Vækst, under hvilken Spændingen mellem det daglige Arbejdes praktiske Krav og den Vurdering af dette, som ingen helstøbt Personlighed kan være uden, formidlede og resulterede i en Afgjorthed, der ganske svarer til Westergaards Personlighed i det hele taget, og en Afgjorthed, som han fastholdt hele sit Liv. Ved den personlige Varme, der blev et Resultat af denne Udvikling, frigjorde han sin Videnskab for Tallenes ellers noget kølige Formalisme, og han skabte derved, som Vilh. Andersen udtrykker det, »et af de skønneste Udtryk for sin Tids positive Realisme«.

Westergaard begyndte i øvrigt med at studere Matematik og tog Magisterkonferens 1874. Men efter al Rimelighed under Indtrykket af den Udvikling, han allerede da var inde i, kastede han sig derefter straks over de sociale Videnskaber, studerede Nationaløkonomi og Statistik og tog statsvidenskabelig Eksamen i 1877.

I de næste Par Aar drog Westergaard saa paa Udenlandsrejser, men efter sin Hjemkomst tog han i de følgende Aar Ansættelse i forskellige Forsikringsanstalter, bl. a. i Kjøbenhavns Brandforsikring; og allerede i Efteraaret 1879 gav han sig i Kast med en af Universitetet for 1879—80 stillet Prisopgave: »Der ønskes en Fremstilling og Vurdering af de i den nyere Tid fremkomne Undersøgelser om Dødeligheden i forskellige Samfundsklasser.«

Besvarelsen, der i Henseende til Omfang og Grundighed gik langt ud over, hvad der kan fordres af en akademisk Prisafhandling, indbragte i 1881 Westergaard Universitetets Guldmedaille og udkom snart efter paa Tysk under Titlen: »Die Lehre von der Mortalität und Morbilität« (2. Udg. 1901). Den er Westergaards Hovedværk, paa ca. 500 tæt trykte Sider, og giver foruden en Fylde af positive Oplysninger, delvis ved selvstændigt indsamlet Materiale tillige en Behandling af Iagttagelserne, der snart skaffede Forfatteren et fremtrædende Navn som Statistiker ogsaa i Udlandet. Men et stort Antal Afhandlinger fra Westergaards Haand (saavel paa Dansk som paa Engelsk og Tysk) saa ogsaa Lyset i disse Aar (om Alderdomsforsørgelse, om Kooperation, om de arbejdende Klassers Boligforhold o.s.v.).

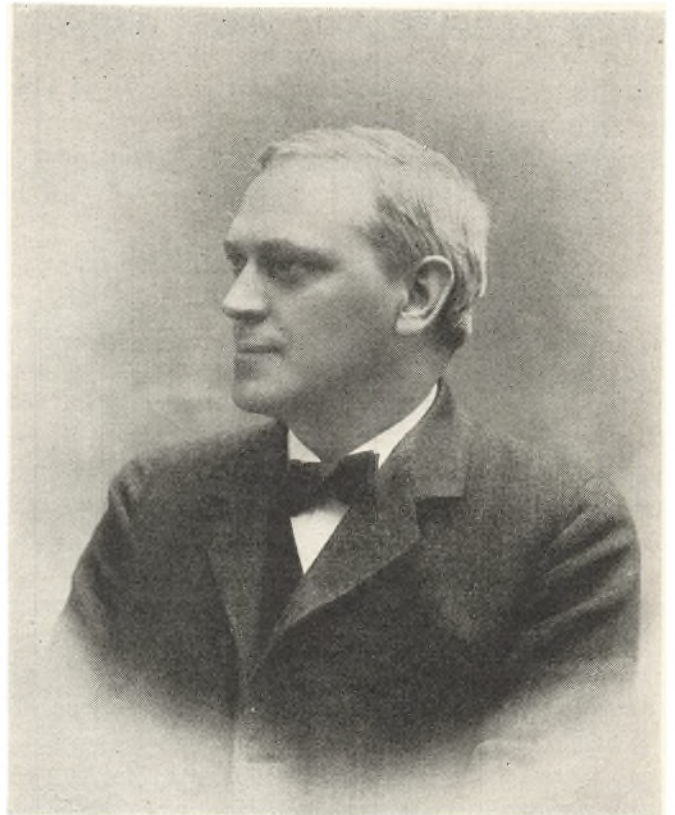
Vejen til en Lærestol ved Universitetet var herefter ikke lang. Fra 1. Januar 1883 udnævntes Westergaard til Docent og fra 1. April 1886 til Professor i Statsvidenskab. Han var da netop 33 Aar gammel. Næsten

samtidigt hermed blev han 1. Okt. 1885 valgt til Direktør i Kjøbenhavns Brandforsikring (som Fortsættelse af sin tidligere Ansættelse) og 1. Oktober 1886 til Direktør i Sparekassen »Bikuben«, hvis Direktør, Professor Adolph Steen, tidligere var blevet opmærksom paa denne Kraft og havde faaet ham indvalgt i Sparekassens Repræsentantskab kort før sin egen Død. Medens Westergaard paa Grund af Alder maatte fratræde sit Professorat i 1924, beklædte han de to andre Stillinger i samfulde 50 Aar.

Den Udvikling, som Westergaard ved Midten af 1880'erne havde gennemløbet, og den Position, han nu som relativ ung Mand havde skabt sig, kom i enestaaende Grad til at danne Grundlaget for en storstilet Virksomhed til Fordel for Samfundsforholdenes Udvikling i hans Fædreland. Af denne Virksomheds Omfang er selve de officielle Data i Westergaards Liv ganske ude af Stand til at give noget Indtryk, saa lidt som af den Betydning, denne Virksomhed fik, og den Indflydelse, han derved kom til at udøve i det kommende halve Aarhundrede.

Foruden sin Gerning ved Universitetet (der valgte ham til Rektor i Aaret 1914—15) og en omfangsrig litterær Aktivitet bestred Westergaard en Række betydningsfulde Hverv, af hvilke nogle til Stadighed maatte lægge Beslag paa hans Kræfter (saaledes de to Hverv som Direktør i Brandforsikringen og Bikuben), medens andre i skiftende Anledninger, men derfor ikke mindre stadigt førte ham frem i første Linie. Til disse sidste hører de mange offentlige og private Kommissioner og Udvalg, i hvis Arbejde han deltog, oftest som *primus motor*. Blandt disse kan der her først nævnes den store Arbejderkommission af 1885, som udarbejdede Forslaget til den nye Sygekasselov, der gennemførtes i 1892. Da Loven intet Hensyn tog til Kommissionens Overvejelser angaaende Ulykkesforsikring og de til Sygekasserne knyttede Begravelseskasser, arbejdede Westergaard uden for Kommissionen videre med disse Spørgsmaal. Dette førte i 1902 til Oprettelse af det ældste danske Ulykkesforsikringsselskab »Skjold« og i 1901 til Oprettelsen af »Genforsikringen af Begravelseskasser«, i hvis Bestyrelser Westergaard sad til sin Død. Navnlig Genforsikringen, der oprettedes i Samarbejde med Sygekasseinspektør *Th. Sørensen* og Borgmester *P. Knudsen*, viede han et stort Arbejde for derved at sikre Kassernes Medlemmer, at de virkelig opnaaede den Hjælp, de ofte gennem mange Aar havde betalt til i Kasser, hvor der i mange Tilfælde ikke forelaa Sikkerhed herfor.

Den næste større Kommission, hvori Westergaard som førende Mand tog Del, var Invaliditets- og Alderdomskommissionen af 1903. Her tog han Initiativet til, at Kommissionen først fremsatte Forslag om Lov om Arbejdsløshedskasserne, der gennemførtes 1907. Loven bygger paa en Analogi til Sygekasselovgivningen, men da det mange Aar efter viste sig, at en Forsikringsordning paa den ældre Tids Betingelser ikke kunde løse Vanskelighederne, veg han ikke tilbage for, om saa

Harald Westergaard.

skulde være, at gaa med til planøkonomiske Foranstaltninger (Pjecen: »Hvor glider vi hen?« 1933).

Om de Forhold, som Kommissionen af 1903 i øvrigt behandlede, lykkedes det dog først efter den første Verdenskrig at gennemføre en Lovgivning, dels ved Invalidforsikringsloven af 1921 dels ved Aldersrenteloven af 1922, hvilken sidste ligesom Loven af 1891 om Alderdomsunderstøttelse bygger paa »Forsørgelse«. Mellem disse to Love bestod i øvrigt andre Uoverensstemmelser, der bevirkede, at en ny Kommission i 1922 nedsattes for at løse disse. Medens der ikke af denne Kommissions Overvejelse kom nogen Lov, gav dens Forhandlinger Westergaard Anledning til i og uden for Kommissionen at hævde, at den Gave, man for en Menneskealder siden havde ydet det danske Folk med Loven af 1891, ikke burde fratages det. Af dette Standpunkt fremgik klart den tidligere Forsikringstilhængers Evne til trods sin fremskredne Alder at se Problemerne fra de Menneskers Standpunkt, for hvis Skyld de skulde gennemføres. Westergaard var intet Lineal-Menneske.

Af større officielle Kommissioner var Westergaard endnu saa sent som i 1925 Medlem af Arbejdskommissionen af samme Aar. Af politiske Grunde kom der dog intet endeligt Resultat fra denne.

Til alt dette, der allerede giver Udtryk for Westergaards Iver efter at faa »Forsikringstanken« til at yde sit Bidrag til Løsningen af Samfundsopgaverne og for en socialpolitisk Indstilling, som navnlig i forrige Aarhundrede afgjort adskilte sig fra den gængse, kom en hel Række Opgaver i Udvalg, i Komiteer og Foreninger med højst forskellige Programmer. Eksempelvis kan nævnes, at han allerede i 1885 var Medstifter af en

»Søndagsforening«, blandt hvis vigtigste Opgaver var at faa indført Butikkernes Lukning om Søndagen. Det lyder i vor Tid mærkeligt, at dette skulde blive en lang og sejt Kamp. I 1891 lykkedes det med Bistand navnlig af *Jens Busk* at gennemføre Eftermiddagslukningen, men først saa sent som i 1904 fik man en Lov, der ogsaa forbød Morgenhandelen.

Men mange andre Felter paakaldte Westergaards Opmærksomhed; saaledes hans Bidrag til Tuberkulosens Bekæmpelse og ganske særlig hans enorme Arbejde i Skrift og Tale for Ædruelighedssagen. Denne har han behandlet i over 30 Afhandlinger, og han var Medstifter af og indtil 1934 Formand for »Dansk Selskab til videnskabelig Alkoholforskning«. Navnlig i Ædruelighedsarbejdet hændte det, at Westergaards selvstændige og overlegne Syn stundom bragte ham i en vis Miskredit blandt Afholdssagens svorne Venner. Men Westergaard fastholdt sine Synspunkter (der ligesom i Forsikringssspørgsmaal kunde skifte fra Tid til anden) og førte dem som Regel til Sejr. Noget lignende gjorde sig gældende paa en Mængde andre Omraader, ogsaa de kirkelige, der efter den Udvikling, han havde gennemløbet, og den Indstilling, som deraf fulgte, blev et Led i hans socialpolitiske Bestræbelser. Han var i 1898 Medstifter af »Udvalget til social Oplysnings Fremme«, hvis Formaal var »at søge Kristendommens Retfærdigheds krav klarere erkendt og bedre gennemført i de sociale Forhold.« I et Ugeskrift, »Vor Tid«, som han var Medudgiver af i Aarene omkring den store Lockout i 1899, behandler han mere journalistisk en lang Række Emner, ofte ikke blidt, men altid positivt og ikke sjældent ikke saa lidt radikalt. Læsningen af disse Artikler vidner i Dag om Westergaards arbejdervenlige Indstilling, men rigtignok ogsaa om en Tid, som nu maa synes fjern.

I det kirkelige Arbejde indtog Westergaard hurtigt en Plads, der ikke var mindre fremtrædende end i hans øvrige sociale Arbejde. Væsentlig paa hans Initiativ rejstes i 1890 »den københavnske Kirkesag«, og han var fra 1896 Formand for Bestyrelsen af det københavnske Kirkefond, der inden Westergaards Død havde rejst 38 Kirker i København. Tillige var han Formand for »Bibelselskabet for Danmark« og af begge de kirkelige Udvalg af 1903 og 1921. Under det sidste af disse var der Tale om at faa ham udnævnt til Biskop, skønt han ikke var Teolog; denne Tale hidrørte dog officielt ikke fra Kirkeministeriet.

Westergaards oprindelige Interesse for Livs- og Brandforsikring bevarede han til det sidste. Han var Medlem af »Danmark«s Bestyrelse fra 1885, til han i 1904 indtraadte i det nyoprettede Forsikringsraad, det officielle Tilsyn med Livsforsikringen. Raadet forlod han først i 1932, da han indtraadte i Bestyrelsen for »Nordisk Brandforsikring« omtrent samtidig med, at Sagforsikringsvirksomhederne her i Landet kom under officielt Tilsyn.

I Westergaards videnskabelige Arbejder indgaar Økonomien og Statistikkens ofte en intim Forbindelse. Med hans særlige Uddannelse havde der været Tilskyndelser

Harald Westergaard.

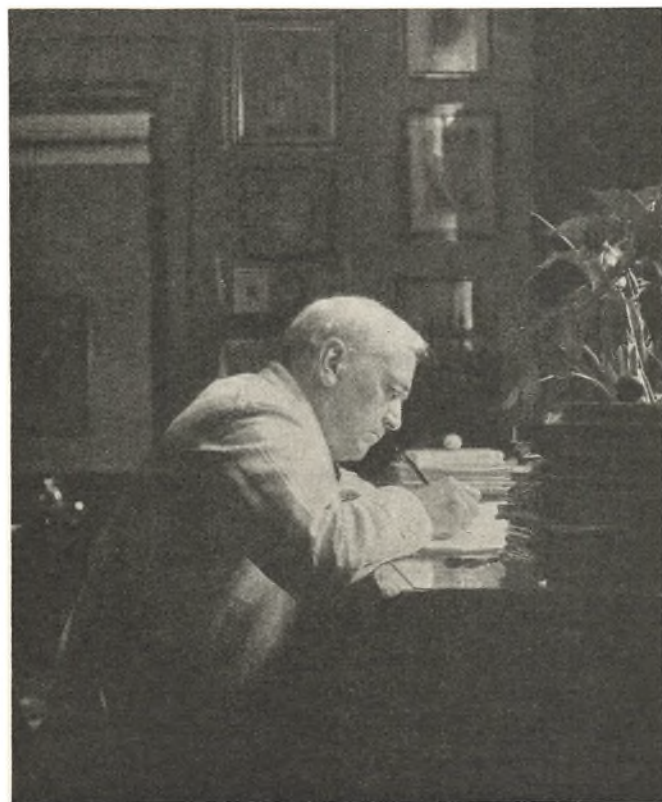
nok for ham til at kaste sig over de rent teoretiske Sider af Økonomien. Selv om det nu som beskrevet blev de sociale Problemer og de af disse affødte statistiske, der hovedsagelig kom til at optage ham, præges hans Betragtninger af de økonomiske dog tydeligt af hans særlige Uddannelse, og han kom derved i Besiddelse af ganske særlige Forudsætninger for at blive den Økonom, der i Danmark introducerede »Grænseværdilæren«, og hvorved han skaffede højst tiltrængt frisk Luft i den af den klassiske Økonomi hidtil beherskede Systemverden, der kun daarligt slog til over for det virkelige Livs Problemer, specielt de sociale.

Men som Videnskabsmand var Westergaard i første Række Statistiker; det var i denne Egenskab, han allerede i en ung Alder gjorde sig bemærket med sin Prisafhandling, og det Verdensry, han tidligt opnaaede, skyldtes særligt hans omfangsrige statistiske Forfatter-skab, der ikke blot udviser Rigdom paa positive Resultater, men ogsaa præges af hans mærkelige Evne til at udnytte og vurdere numeriske Iagttagelser. I mere sammenhængende Form fremgaar den Maade, hvorpaa han arbejdede med Tallene og vurderede sine Resultater — hans hele, men enkle statistiske Teori — af 1. Udgaven af »Mortalität und Morbilität« og af hans Lærebog i Statistikkens Teori (Manuskriptudgave 1884, 1. Udg. 1891, 2. Udg. 1915 og 3. Udg. 1927). Det var ham her navnlig om at gøre at vurdere Resultatet under Hensyn til Antallet af Iagttagelser og under passende Udskydelse af saadanne forstyrrende Momenter, der

kunde give Anledning til skæve eller helt falske Fortolkninger. Dermed skabte han Epoke. Forud for hans Tid havde man en Tid ligefrem svælget i Udnyttelsen af den tilsyneladende Regelmæssighed, som mange statistiske Iagttagelser udviste, indtil Skuffelsernes Periode indtraf og prægede Opfattelsen i lange Tider. For Westergaard drejede det sig om at faa Udnyttelsen af denne Regelmæssighed gjort frugtbar ved at faa den under den Kontrol, som alene Sandsynlighedsregningen kunde præstere, og uden hvilken der heller ikke bliver Tale om objektiv Statistik.

At gennemføre og udnytte denne Anskuelse i de enkelte Tilfælde var Westergaards fornemste videnskabelige Fortjeneste. Det var ikke altid let. Men Kernepunktet var netop her, at Vanskelighederne med at faa Overensstemmelse med det, Sandsynlighedsregningen lærte, maatte tvinge Statistikerens ind paa nye Overvejelser over, om der var spurgt forkert, om Materialet ikke var bearbejdet til Ende, eller om der manglede Data, hvis Betydning var overset, saaledes at Spørgsmaalet om Materialets Tilstrækkelighed enten blev svævende eller endog uden Mening.

Westergaards Opfattelse af dette Grundproblem i al Statistik og den Overlegenhed, hvormed han ved Anvendelserne manøvrerede mellem Statistikkens for mange andre saa farlige Skær, er imidlertid kun et andet Udtryk for en ganske særlig Familiaritet med det, han gav sig af med, og ved den næsten intuitive Indlevelse i Problemerkens virkelige Indhold sammenvævedes hans Arbejdsomraade ofte med et Islæt af Kunst. Om Universitetslæreren Westergaard manglede pædagogisk Sans, hvad man ikke sjældent fandt Udsagn om, er paa

Professor Westergaard ved Skrivebordet.

Harald Westergaard i sit Hjem.

den anden Side et Spørgsmaal, man vanskeligt kan besvare med Ja eller Nej. — Lige fra sine første Professoreddage virkede han saaledes for den Laboratorieundervisning, hvormed man nu næsten overalt supplerer den øvrige Undervisning, og det lykkedes ham saa tidligt som i 1892 at faa indrettet Universitetets økonomisk-statistiske Laboratorium adskillige Aar før andre af den Slags Laboratorier, der dengang ikke havde været anset som selvfølgelige.

Hvad Westergaards Arbejdsomraade i øvrigt angaar, kan kun en nøjere Fordybelse i den indre Sammenhæng mellem de fleste af hans Arbejder lægge for Dagen, hvad der gjorde ham til den Tallenes Mester, han var, og gav ham den enestaaende Evne til næsten umiddelbart at kunne se, hvad der kunde faas ud af givne Iagttagelser — og hvad ikke. Udøvelsen af denne Evne gav ham rig Lejlighed til at være kritisk og til at lære sine Elever sund Skepsis og ærligt Arbejde. Men den gav ham navnlig rig Anledning til overalt at nyttiggøre den Virkelighedssans og Redelighed, der var saa fremtrædende i hans Karakter. Denne positive Indstilling, der grundede sig paa hans dybe Alvor, men i øvrigt fungerede med baade Vid og Charme, skabte ham den Respekt, der stod om hans Personlighed, og den skaffede ham ogsaa i Forbindelse med hans Hjertelighed den Hengivenhed, som navnlig hans Elever og hans Medarbejdere fra alle Lejre nærede for ham.

HANS CL. NYBØLLE

OTTO JESPERSEN

Af Professor, Dr. phil. C. A. BODELSEN

I Sprogvidenskaben har Danmark i de sidste 100 Aar gjort en Indsats, som er langt betydeligere, end man kunde vente efter Landets Størrelse: Rask, Madvig, Verner, Herman Møller, Vilhelm Thomsen, Nyrop, Sandfeld og Brøndal, for blot at nævne nogle af de store døde. Men næppe nogen af dem har opnaaet en større Berømmelse ude i Verden end Otto Jespersen.

Jespersen blev født 16. Juli 1860 i Randers, hvor hans Fader var Herredsfoged. Han kom af en Familie af Embedsmænd og Jurister, og da han i 1877 blev Student fra Frederiksborg, var det Jura, han begyndte at studere. Det varede fire Aar. Saa opgav han Juraen, som kedede ham, og gik over til at studere Sprog: Skoleembedseksamen med Fransk, Engelsk og Latin. Den Undervisning i moderne Sprog, som Universitetet paa den Tid bød paa, brød han sig ikke om. Tilmed havde han allerede dengang en udpræget Despekt for Eksaminer, som han beholdt hele sit Liv, og en Forkærlighed for at gaa sine egne Veje.

Det gav sig det Udslag, at han næsten kun gik til Forelæsninger over Emner, som han ikke skulde op i. Hans store Læremester her i Landet var Professoren i sammenlignende Sprogvidenskab, Vilhelm Thomsen. Fransk og Engelsk klarede han ved Selvstudium, og dette blev Udgangspunktet for hans senere Interesse for praktisk Sprogundervisning. Efter at have taget sin Eksamen tilbragte han et Aar ved engelske, franske og tyske Universiteter og tog 1891 Doktorgraden med en Afhandling om det engelske Kasussystems Forfald. 1893 blev han Professor i Engelsk, en Stilling, som han næppe havde regnet med nogen Sinde at opnaa, da han begyndte paa sine Sprogstudier: Han havde lært sig Stenografi, var blevet Rigsdagsstenograf, og — beskeden som han var i sine materielle Fordringer til Livet — var han tilfreds med Udsigten til at dyrke sine Interesser i den Tid, som Levebrødsarbejdet levned.

Jespersens Livsværk er saa stort og mangesidigt, at det er umuligt at give et blot tilnærmelsesvis udtømmende Billede af det i en kort Artikel. Denne Mand, som engang var saa svagelig, at han ventede at dø ung, efterlod sig over 400 Bøger og Afhandlinger og opnaaede at blive en Verdensautoritet paa ikke mindre end fem sprogvidenskabelige Omraader, hvoraf faa Forskere behersker mere end eet: Fonetikken, engelsk Sproghistorie, engelsk Grammatik, almindelig Sprogvidenskab og praktisk Sprogpedagogik.

Saa stort et Overskud af Energi blev der endda tilbage, at han kunde ofre Aar af sit Liv paa Problemet om et internationalt Kunstsprog. Han var med til at udarbejde *Ido*, en revideret Form af Esperanto, og han

konstruerede senere sit eget Sprog, *Novial*. Det blev for øvrigt hans Livs eneste Nederlag; han fik aldrig andet ud af det end Fornøjelsen ved at arbejde med det. Men det har antagelig ogsaa været ham nok, for det var karakteristisk for ham, at han aldrig tænkte paa, hvad det, han beskæftigede sig med, vilde indbringe ham. Karrieren og Berømmelsen kom som Biprodukter af Arbejdet med de Ting, der optog ham, og som han vilde have lagt sine Kræfter i, selv om de aldrig havde skaffet ham anden Fordel end Tilfredsstillelsen ved at arbejde med dem.

En Produktion af et saadant Omfang kan faa nulevende Forskere opvise Magen til. Man forstaar egentlig ikke, hvordan han kunde faa Tid til det altsammen, og man kunde maaske tro, at Jespersen var en forslidt Mand, der tilbragte hele Dagen ved sit Skrivebord. Men det var slet ikke Tilfældet. Det noget umenneskelige Præg, der undertiden kunde være over Filologer af den ældre Skole, havde han intet af: Studerekammeratmosfæren, Dyrkelsen af det sure Slid for dets egen Skyld og Afspærretheden fra alle andre Ting end Faget. Han gjorde aldrig Indtryk af at have travlt. Han gav sig Tid til Ferier, Rejser og private Interesser (han var f. Eks. en første Rangs Skakspiller), til at omgaa sine mange Venner, til at læse Detektivromaner og til at deltage i Pressediskussioner om de mest forskellige Emner.

Baade hans Væsen og hans Apparition havde et angelsaksisk Præg. Naar han stod paa Katedret, spinkel og en Smule duknakket i sit graa Tweed-Tøj, lignede han en engelsk Universitetslærer, og hans Hjem paa Ermelundsvej med dets gammeldags Stuer og skyggefulde Have kunde have ligget paa en Villavej i Oxford eller Cambridge. Som ung kunde han virke en Smule tilknæppet og streng — det var vist egentlig kun Generthed — men Tiden mildnede ham; som ældre var hans Væsen præget af Venlighed og et stilfærdigt Courtoisi.

Selv om Jespersens sprogvidenskabelige Værker naturligtvis mest henvender sig til Fagfolk, kan de læses af enhver uden større Hovedbrud, for han skydede hele sit Liv den mere utilgængelige videnskabelige Jargon. Han var en Mester i at forklare indviklede Ting, saa at de kom til at se simple ud. Egentlig mente han vist, at der overhovedet ikke eksisterede indviklede Ting i Verden: De dunkle Tanker var kun dunkle, fordi de var daarligt udtrykt. Eller ogsaa var de simpelthen forkerte. Han var Rationalist og en Dyrker af *common sense*, og Virkeligheden var for ham enkel og ligetil.

Jespersen var et Barn af det 19de Aarhundredes Liberalisme, og en Elev af Darwin, Spencer og John

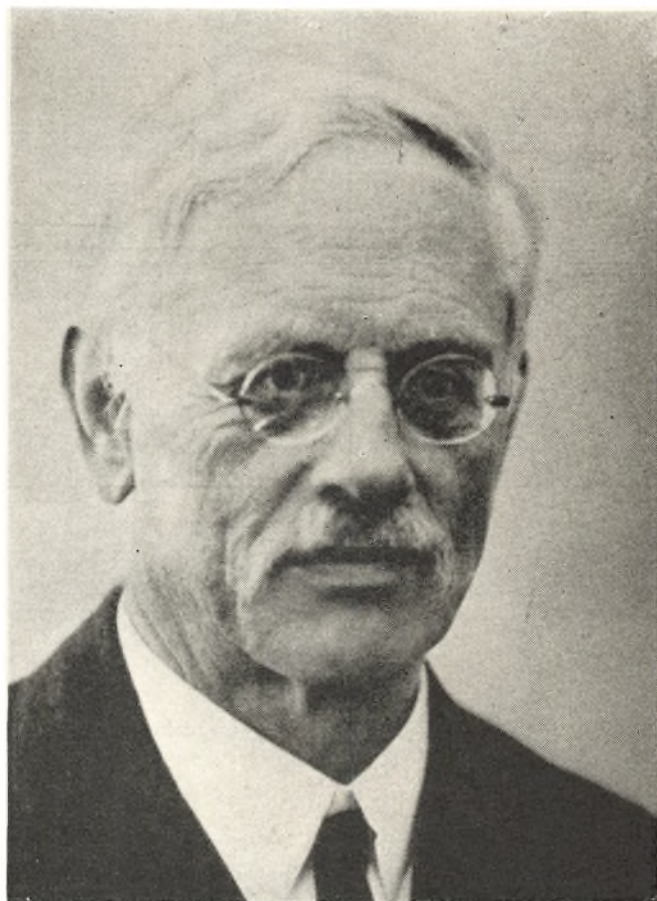
Stuart Mill. Det meste af hans Liv faldt i en Periode, hvor man endnu, uden at være overdrevent optimistisk, kunde tro paa, at Verden blev bedre og bedre, og Menneskene mere og mere fornuftige. Han var Internationalist og hadede Chauvinisme, Militarisme og Krig. Sin Fremskridtstro overførte han ogsaa til sit Syn paa Sproghistorien. Den var efter hans Mening præget af en Udvikling i darwinistisk Forstand, en »survival of the fittest«, som udryddede det daarlige og bevarede det gode.

Allerede i sin Disputats var han inde paa denne Tanke. Han skrev senere en Bog, »Progress in Language«, om den. Den var hans Ungdomskærlighed, og han vendte endnu engang tilbage til den i sin høje Alderdom med »Efficiency in Linguistic Change«.

Da Jespersen begyndte at skrive, mente næsten alle Sprogforskere, at de indoeuropæiske Sprog af en yngre Type, som f. Eks. Engelsk, var uædle og degenererede i Forhold til Sprog af en ældre Struktur, som Latin eller Tysk, fordi de havde sat det meste af deres oprindelige Bøjningssystemer over Styr, havde opgivet de grammatiske Køn og Kongruensen (d.v.s. det Træk at Adjektiver faar Kasus-, Køns- og Tal-Endelser svarende til de Substantiver de hører til) og var gaaet over til at bruge Ordstilling til at udtrykke det, som de ældre Sprog angav ved Kasusendelser. For Jespersen var det lige omvendt: Engelsk repræsenterer ikke blot et senere, men ogsaa et højere Udviklingsstrin end Latin og Tysk, fordi det er mere hensigtsmæssigt; det udtrykker Tan-

Otto Jespersen som femogtyveaarig.

Professor Otto Jespersen.

ken lige saa præcist, men paa en mere arbejdsbesparende Maade. Det var f. Eks., hævdede han, en Fordel, at man i en Forbindelse som »alle de gode, gamle mænds berømmelse« kun behøver at udtrykke Flertal og Genitiv een Gang (nemlig ved »mænds«), og ikke fire Gange som paa Latin, og det var en Fordel at kunne angive, hvad der er Grundled og Genstand i Sætningen, ved Hjælp af Ordstillingen i Stedet for ved Kasusendelser.

Eftertidens Dom over denne Lære kan vist siges at være, at den indeholder noget rigtigt, men at den er sat for stærkt paa Spidsen. Det er rigtigt, at det var en Fordel at komme af med Kongruensen og de tre Køn, fordi de ikke er nogen Nytte til, men det er tvivlsomt, om det er mindre arbejdsbesparende at bruge Kasusendelser til at udtrykke det indbyrdes Forhold mellem Sætningsleddene end at bruge Ordstillingen. Vanskeligheden ved at lære latinsk eller oldengelsk Grammatik ligger ikke i, at der er Kasus, men i, at de kommer til Udtryk paa saa mange forskellige Maader. Det er en Fordel at være kommet af med dette Mylder af Endelser, men et forenklet Kasussystem, hvor den samme Kasus altid betegnedes ved samme Endelse, vilde næppe være besværligere at have med at gøre end et Ordstillingssystem.

For øvrigt er Jespersens Hovedværker hans »Philosophy of Grammar«, i hvilken han underkaster den traditionelle Grammatik en yderst radikal Kritik og paa en Mængde Punkter foreslaar nye Maader at forklare Fænomenerne paa, en Bog, som har haft stor Indfly-

Otto Jespersen og hans Frue foran Æresboligen Lundehave ved Helsingør.

delse paa den senere Forskning, hans »Language«, der behandler en lang Række af den almindelige Sprogvidenskabs Grundproblemer, og hans vældige »Modern English Grammar«, en Beskrivelse af hele det engelske Sprog, som længe vil blive staaende som et Standardværk.

Jespersen arbejdede med Grammatikken efter lignende Principper som en Naturforsker: Han indsamlede først et uhyre Materiale af Eksempler — hans Grammatik hviler paa ca. en halv Million Sedler — og søgte ud fra dem at opstille Generalisationer over, hvordan man taler. Det var den eneste Arbejdsmaade, han havde Respekt for, og han vendte sig som ældre undertiden med betydelig Skarphed mod de mere spekulative Metoder, som kendetegner meget af den yngre Generations Sprogforskning.

Begrebet sproglig Korrekthed betragtede han med den største Skepsis. At en Sprogvane er korrekt, betyder jo blot, at den findes hos Flertallet, eller hos de Folk, der giver Tonen an, og da Sprogvaneerne stadig forandrer sig, bliver det, der var »daarligt Sprog« i den ene Generation, ofte korrekt i en senere. Set i historisk Perspektiv bliver de, der taler »forkert«, ikke sjældent Foregangsmænd.

Hans Beskæftigelse med Fonetikken havde givet ham den Overbevisning, at Sprog var *Lyd*. Det var i hvert Fald ikke *Skrift*. Skriftsproget var for ham kun en Gengivelse af det virkelige Sprog, og tilmed en yderst daarlig Gengivelse, fordi de fleste moderne Sprogs Retskrivning er saa usystematisk. Der var ingen Grund til at tage Retskrivningsreglerne højtideligt. »Disse for en del værdiløse paahit af skriverkarle, bogtrykkersvende eller skolemestre uden sproglig dannelse eller begreb

... slæbes nu fra slægt til slægt, blot fordi de nu engang har faaet hævd,« og det er Synd og Skam, at Skolebørnene stadig skal plages med at lære alt dette Ragelse, i Stedet for at bruge Tiden til noget mere nyttigt. Og navnlig saarede det hans demokratiske Følelser, at disse vilkaarlige Regler bruges til at afgøre, om Folk er »dannede« eller ikke. De, der ikke spildte deres Tid med at lære Subtiliteter som Forskellen mellem »kunde« og »kunne«, var egentlig de fornuftigste, mente han.

Jespersen var en udadvendt Natur, som holdt af at tage Del i Dagens Debat, og hans Indflydelse paa dansk Kultur har vistnok været større end nogen anden Sprogforskers. I denne Forbindelse fortjener hans Indsats paa Sprogpedagogikkens Omraade en nærmere Omtale.

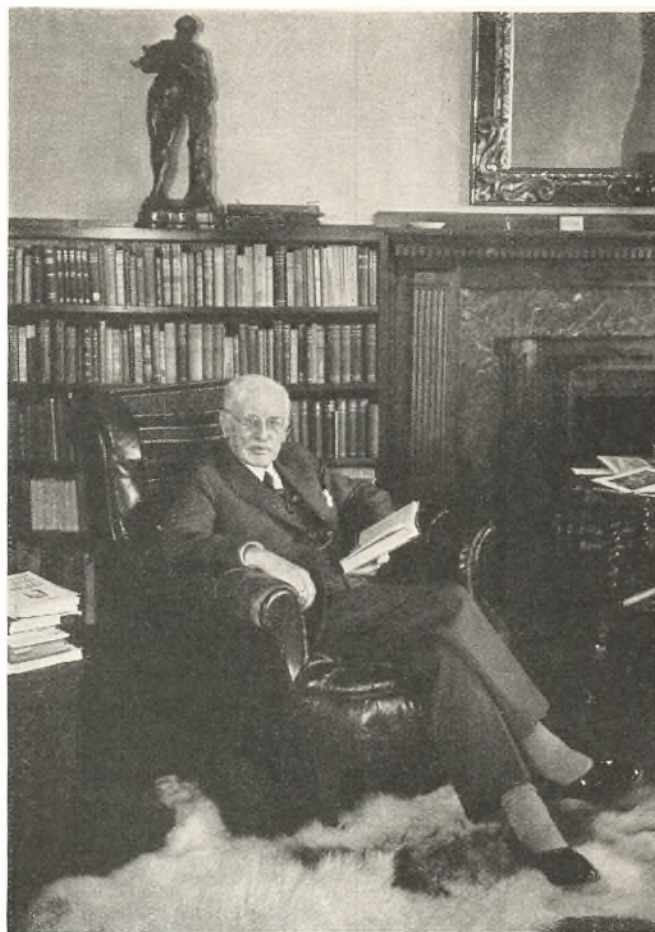
Før Jespersen begyndte at reformere den, var den Undervisning i moderne Sprog, som de danske Skoler præsterede, under Lavmaalet. Udtalen var rædselsfuld, og paa det nærmeste uforstaaelig for Udlændinge. Naar man stod over for en Lyd, som ikke fandtes paa Dansk, indsatte man en eller anden dansk Lyd, som man syntes mindede om den. »Enfant« blev til »Angfang« og »Butter« til »Bøtter«. Grammatikken bestod af Remser, som indterpedes, til de sad fast i Hukommelsen for Livstid, længe efter at man havde glemt, hvad det nu egentlig var med de Ord. Undervisningen bestod, bortset fra Grammatikterperiet, næsten udelukkende af Oversættelser til Dansk. For at indøve Talefærdighed gjordes der saa godt som intet. Naar man overhovedet beskæftigede sig med Oversættelser til det fremmede Sprog, var det ved Hjælp af usammenhængende Sætninger, ofte af et overraskende Indhold: »Hvorfor giver De ikke Negeren et Hus? Nej, min Herre, men jeg kan for-

tælle Dem, at Tyskeren har givet hver af Negrene et smukt lille Hus. Har Damen en Kniv? Ja, Damen har to Knive. Hvorfor giver De ikke Damerne Tyskerens Nøgler til Kirken? Adelsmændene have Tyskernes Nøgler.»

Hvor mange Læsere af »Praktisk engelsk Læsebog«, i hvilken Jespersen fandt ovenstaaende Eksempler, er mon nogen Sinde blevet hensat til det surrealistiske Milieu, befolket med Negre, Tyskere og Adelsmænd og fuldt af Nøgler og Knive, hvor disse Sætninger er gangbare?

En kendt tysk Læsebog fra samme Tid giver følgende gaadefulde Ordskifte: »Wo seid Ihr? Wir sind nicht hier« (Ak ja, meget vilde have været anderledes, hvis det havde været Tilfældet).

Jespersen krævede, at der skulde lægges mere Vægt paa Udtalen og Talefærdigheden. Eleverne skulde fra Begyndelsen læse Stykker, der var Mening i. Man skulde bort fra Grammatikterperiet, og Modersmaalet skulde træde i Baggrunden ved Undervisningen: det gjaldt om at koble fra, saa at Tanken vænedes til at bevæge sig ad det fremmede Sprogs Baner, uden stadige Tilbagespring til Modersmaalet. For at lette Tilegnelsen

Otto Jespersen paa Lundehave.

Otto Jespersen.

Effelt fot.

af Udtalen brugte han allerede paa Begynderstadiet en letfattelig Lydskrift.

Han forfægtede disse Tanker i Tidsskriftet »Quousque Tandem« og skrev selv en Mængde Skolebøger, som udkom i talrige Oplag og bruges endnu. Hans Ideer slog igennem i Løbet af ganske faa Aar, hvad der sikkert har overrasket ham, for de maa have forekommet ældre Skolemænd yderlig radikale og dristige; endnu kan man træffe Folk, der betragter Lydskriften, som om den var en personlig Krænkelser.

I Gennemførelsen af Skoleordningen af 1903, som satte de moderne Sprog i Stedet for Latin og Græsk, havde han en stor Andel. Vi høster nu, hvor Jespersen saaede. Uden i øvrigt at ville deltage i den almindelige Selvtilfredshed med alt, hvad vi har her i Landet, har man vist Lov at sige, at Undervisningen i fremmede Sprog er et Omraade, hvor Danmark er »second to none«. Æren herfor tilkommer Otto Jespersen mere end nogen anden enkelt Mand.

C. A. BODELSEN

P. O. PEDERSEN

Af Civilingeniør J. P. CHRISTENSEN

Den 30. August 1941 døde Rektor ved Danmarks tekniske Højskole Professor P. O. Pedersen, og Videnskaben led derved et smerteligt Tab, da man turde have haabet paa endnu en Række frugtbare Aar for ham, der kun blev 67 Aar.

P. O. Pedersen blev født d. 19. Juni 1874 i Landsbyen Sig nær Varde i Vestjylland. At han fra Fødselen har været udstyret med Aandsevner, betydeligt over Gennemsnittet, faar man et levende Indtryk af, naar man læser hans henrivende Erindringsbog om Barneaarene, som blev publiceret 1937.

Han var i Besiddelse af en aaben Iagttagelsesevne, en logisk Sans til at slutte ud fra de gjorte Iagttagelser, og dertil en produktiv Evne, der søgte at nyttiggøre de gjorte Iagttagelser.

Den udtalte matematiske Begavelse, der senere saa stærkt gjorde sig gældende, sporedes allerede i de tidlige Aar, mens han gik i Landsbyskolen, idet han tumlede med saa temmelig vanskelige Opgaver som Tryllekvadrater. De dengang i Folkeskolen anvendte Regnebøger løb han let igennem uden nogen Bistand og forskaffede sig selv videregaaende matematiske Bøger til Selvstudium.

Desværre fører P. O. Pedersens Erindringsbog kun frem til 1890, da han drog til København for at paa-begynde de Studier, der for ham medførte en saa rig Udvikling og gjorde ham til en af de førende Kræfter i det danske Samfund. En Fortsættelse vilde have været en uvurderlig Berigelse af vor Memoirelitteratur; men som Følge af den alt for tidligt indtraadte Død kom Fortsættelsen desværre ikke. Aarene fra 1890 til 1897, da han blev polyteknisk Kandidat med en stor Udmærkelse, helligede han helt til sin Uddannelse, og fra denne Periode ved man blot, at han mellem sine Studiekammerater hurtigt viste sig som en Ener, hvis Dygtighed de alle erkendte. Med kun sin Viden fra Landsbyskolen som Ballast ved Ankomsten indsugede han i disse syv Aar de nødvendige Kundskaber til at tage baade Præliminæreksamen, Adgangseksamen til Læreanstalten og endelig den polytekniske Eksamen.

Efter aftjent Værnepligt og Beskæftigelse ved forskelligt Ingeniørarbejde gik P. O. Pedersen i Begyndelsen af 1899 i intimt Samarbejde med Valdemar Poulsen, og fra dette Tidspunkt begyndte hans videnskabelige Karriere.

De, der allerede dengang lærte P. O. Pedersen at kende, og som har fulgt hele hans senere Løbebane, kan, med den endelige Viden som Baggrund, nok erindre mange Episoder og mange Tegn, der varslede den store Indsats, som senere fulgte; men i disse unge Aar skjulte hans stille, reserverede Væsen og store Beske-

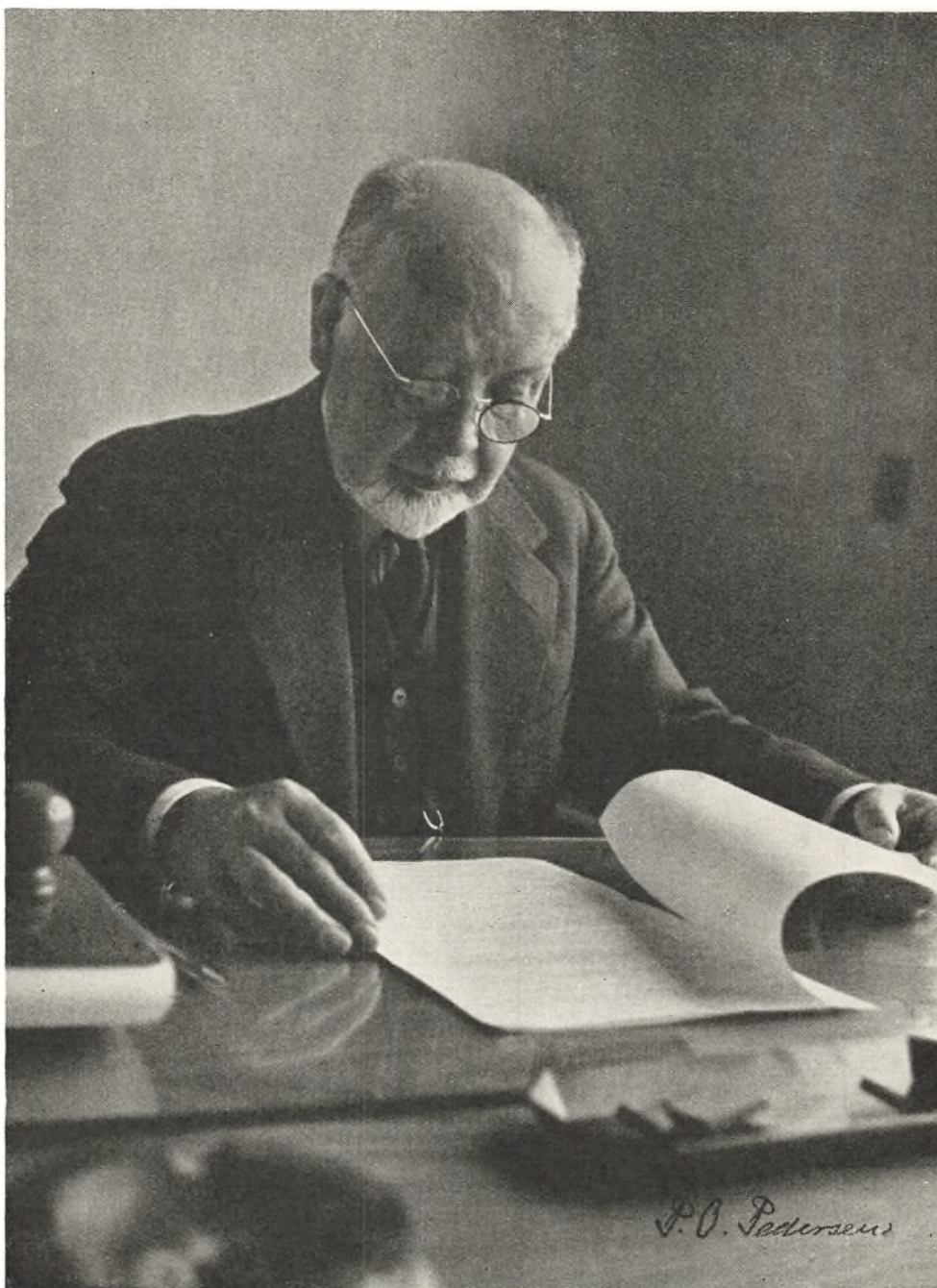
denhed ganske for dem, han færdedes imellem, hvor intenst og maalbevidst han arbejdede paa stadig at til-egne sig al den Viden, der kunde erhverves til Løsning af de Opgaver, han var midt i, og — som man nu ved — til Opgaver, som han med Klarsyn øjnede fremefter. Hans Begavelse var overvældende alsidig og kunde have ført ham frem til Specialist paa et hvilket som helst videnskabeligt Felt, han maatte vælge sig. Oprindeligt havde Fysikken vist en Fortrinsstilling i hans Interesser, og det var nok nærmest den Tilfældighed, at de første interessante Opgaver, der tiltrak ham, faldt inden for Elektroteknikken, nemlig i Samarbejdet med Valdemar Poulsen, som førte til, at denne Disciplin blev det fremtidige Hovedvirkefelt.

Aarene lige efter Aarhundredskiftet gik i roligt Samarbejde med Valdemar Poulsen paa Udvikling af dennes første Opfindelse Telegrafonen og fra 1902 tillige med Valdemar Poulsens næste Opfindelse Buegeneratoren.

Man maa imidlertid erindre, at ved dette Samarbejdes Begyndelse, i 1899, var P. O. Pedersen kun 25 Aar, af Uddannelse Bygningsingeniør, og at Elektroteknik som selvstændig Studieretning endnu ikke var indført paa den polytekniske Læreanstalt; den kom først 1903. Saa man vil forstaa, at megen Tid i disse Aar blev anvendt til Selvstudium af Elektroteknik og af den for dette Fag specielle Matematik, og da dette Selvstudium, gennemført af en ung Bygningsingeniør, førte frem til Professoratet i Svagstrøms elektroteknik, kan man slutte sig til Omfanget og Intensiteten af disse Studier, og de viser samtidig P. O. Pedersens ekstraordinære Begavelse.

Naar dette Forhold i de senere Aar blev berørt i Samtaler, yndede Professor Pedersen med et stille Smil at sige: »Mon jeg dog ikke paa denne Jord er den eneste Professor i Elektroteknik, der aldrig forinden har hørt en elektroteknisk Forelæsning.« Nu bag efter ved vi alle om dette intensive Arbejde; men det var dengang den unge, ukendte Ingeniør Pedersen, og jeg kan ikke nægte mig Fornøjelsen her at fortælle, hvordan hans ofte nævnte store Beskedenhed dengang førte til fejlagtige Antagelser.

Arbejdet med Telegrafonen og Buegeneratoren foregik i Laboratorier paa Vestre Boulevard. Her kom P. O. P. som Regel spadserende ind henimod Frokost, talte med Medarbejderne om det løbende Arbejde, men gik saa snart som muligt hjem igen. Om sine Hjemmearbejder talte han aldrig, og den almindelige Mening mellem Medarbejderne var, at Ingeniør Pedersen dog vist var, for at sige det mildt, en ret magelig Herre!! Jeg maa, efter 42 Aars Samarbejde, straks her be-

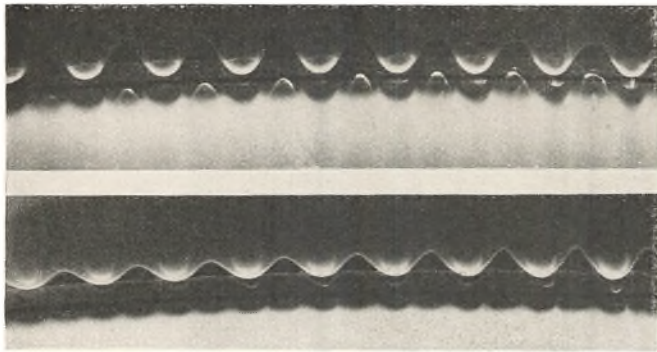
Professor P. O. Pedersen ved sit Skrivebord paa Den polytekniske Lærestalt.

mærke, at Professor Pedersens Arbejdstempo var imponerende og hans Ydeevne langt ud over normal Arbejdspræstation.

Da hverken Valdemar Poulsen eller P. O. Pedersen har efterladt Redegørelser for deres Samarbejde, kan Fordelingen af Prioritet og Ære for de forskellige, opnaaede Resultater ikke mere klarlægges; men Hovedlinien i disse første 5—6 Aar var, at Valdemar Poulsen var den ivrige og geniale Eksperimentator, hvis Resultater P. O. Pedersen derefter analyserede og udredede teoretisk, for derudfra saa at foreslaa Vejen fremefter til nye Fremskridt.

Men saa kom P. O. Pedersen 1906 frem med sit første, færdige videnskabelige Arbejde, smukt gennemført og klart fremlagt.

Videnskabernes Selskab udsatte i 1905 en Guldmedaille for en tilfredsstillende Eksperimentalundersøgelse af Vædskestraalers Svingninger og Muligheden for ud fra disse Svingninger at bestemme Straalens Overfladespænding. Der blev kun indleveret to Afhandlinger, og af disse blev P. O. Pedersens erklæret for i alle Henseender at give en udtømmende Besvarelse af den stillede Opgave, og Guldmedaille blev ham tildelt. Undersøgelsen blev udført hjemme i Villaen paa Monradsvej, og det er det eneste større Arbejde, hvor P. O. Pedersen i det væsentlige personlig udførte det omfattende, manuelle, laboratiørmæssige Arbejde; men Redegørelsen viser, at dette blev gjort paa en saa minutøs og elegant Maade, at han for alle Tider har dokumenteret sine fremragende Evner ogsaa som Eksperimen-

Mikrofotografier af Vædskestralers Overflade ved Tværsvingninger. Straalens Diameter ca. 2 mm.

tator. Naar han siden hen maatte overlade denne Del af sine videnskabelige Arbejder til Medarbejdere, var det ham direkte et Savn. Ofte udtalte han Haabet om igen at faa Tid til selv at arbejde i Laboratoriet.

Fra April 1909 blev han ansat som Docent ved Polyteknisk Lærestanstalt og var i de nærmest følgende Aar travlt beskæftiget med Tilrettelæggelsen af Undervisningen i Svagstrømselektroteknik, men fandt dog Tid til at gennemarbejde og publicere en Række mindre, teoretiske Afhandlinger, f. Eks. om Modtagelse af elektromagnetiske Bølger i Radiotelegrafien, om Resonans i koblede Svingningskredse, om Hvirvelstrømstab og effektiv Modstand i lige, runde Metalcylindre, om den traadløse Telefonis Teori og endnu flere, dels i udenlandske, dels i danske Tidsskrifter.

1913—14 gennemfører han en omfattende Undersøgelse af mikrofonske Kontakter, ogsaa offentliggjort paa flere Sprog.

Skønt Poulsens Buegenerator omkring denne Tid var ca. 12 Aar gammel og i store Antal var i Funktion Verden over i Enheder op til flere Hundrede Kilowatt, havde der aldrig været Tid til en helt til Bunds gaaende Undersøgelse af dens Teori og Virkemaade. Efter den første Verdenskrigs Begyndelse, der isolerede Danmark fra de fleste internationale, videnskabelige Forbindelser, fandt P. O. Pedersen, at Tiden burde udnyttes til en saadan Undersøgelse, og gennemførte den 1916—17; Resultaterne blev forelagt for og publiceret af Videnskabernes Selskab.

Her udfoldes igen en genial Forsøgsteknik, hvorved Buens Bevægelser og Baner inden for en enkelt Periode bliver fotograferet, dels Kraterets Vej paa Katoden, dels — under Anvendelse af en Gehrcke Katedelys-Oscillograf — af Spændingsforløbet ved Buens Start og ved dens Udblæsning. Kravene til en saadan Forsøgsteknik er indlysende, naar man erindrer, at en Periode ved den mest anvendte Forsøgsfrekvens varede $\frac{1}{50.000}$ af et Sekund Elektronrørsoscillografen, som nu letter saadanne Undersøgelser, eksisterede dengang ikke.

Fra 1917 og fremefter gennem de følgende 10—15 Aar gennemførte P. O. Pedersen en lang Række af teoretiske og eksperimentelle Arbejder — ofte adskil-

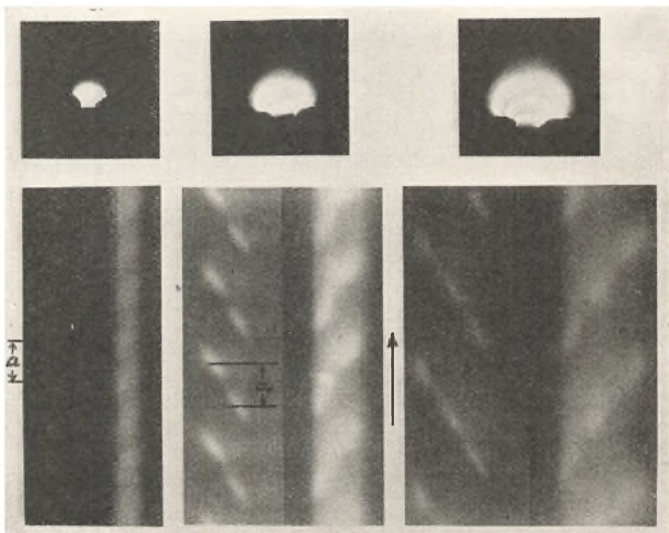
lige løbende samtidig — som Pladsen her ikke tillader nogen udtømmende Beskrivelse af, blot enkelte Hovedarbejder maa omtales.

Først Undersøgelsen over Lichtenbergfigurene, elektriske Udladninger, som har faaet deres Betegnelse efter den tyske Fysiker Lichtenberg, der i 1777 som den første beskrev dem. Mange har gennem Aarene forsøgt at forklare disse Figurers Dannelsesmaade, men overbevissende Forklaringer var ikke fremkommet, og naar Problemet fristede P. O. Pedersen, var det, fordi han mente, at en virkelig Forstaaelse af disse Fænomener maaske kunde give nyttige Bidrag til Oplysning om Atomets Hemmelighed.

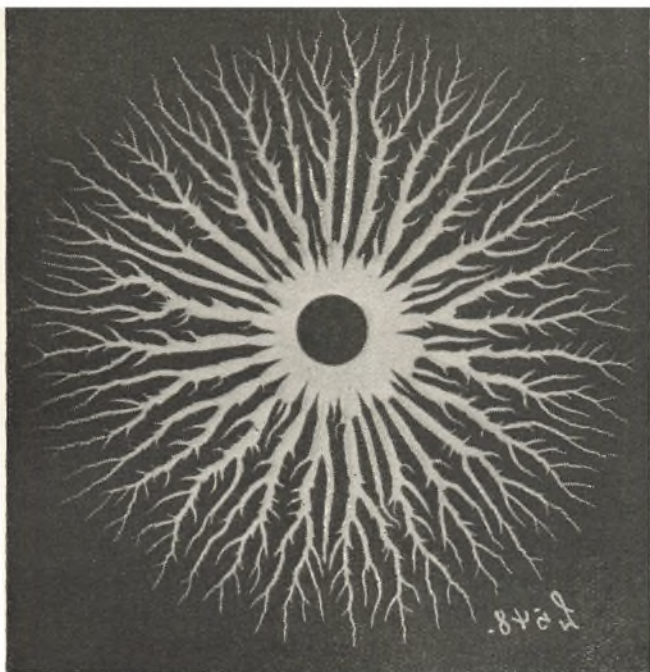
Her skal blot — igen til Belysning af P. O. Pedersens Genialitet — af denne Undersøgelse omtales et lille Afsnit, der er taget i Brug ude i Praksis.

For at faa Oplysning om Figurerens Dannelsesetid lod han først en positiv og en negativ Figur, startet samtidig, løbe mod hinanden. Derved konstateredes, at den positive Figur voksede betydeligt hurtigere end den negative. For saa at faa oplyst den absolutte Dannelsesetid for hver af Figurerne lod han to Figurer af ens Fortegn løbe mod hinanden, idet Startimpulsen for den ene Figur paa sin Vej mod Startstedet bragtes til at gennemløbe en ekstra Lederstrækning af kendt Længde. Da Elektricitetens Bevægelseshastighed i en Leder er kendt, kunde han ved at variere Længden af denne ekstra Lederstrækning selv fastsætte Tidsforskellen mellem de to Figurers Start, og derefter ved Maaling til Sammenstødslinien for de to fotografisk registrerede Figurer faa en nøjagtig Bestemmelse af det Stykke, som den først startede Figur var vokset i den kendte Tid, der hengik, før Figur 2 startede.

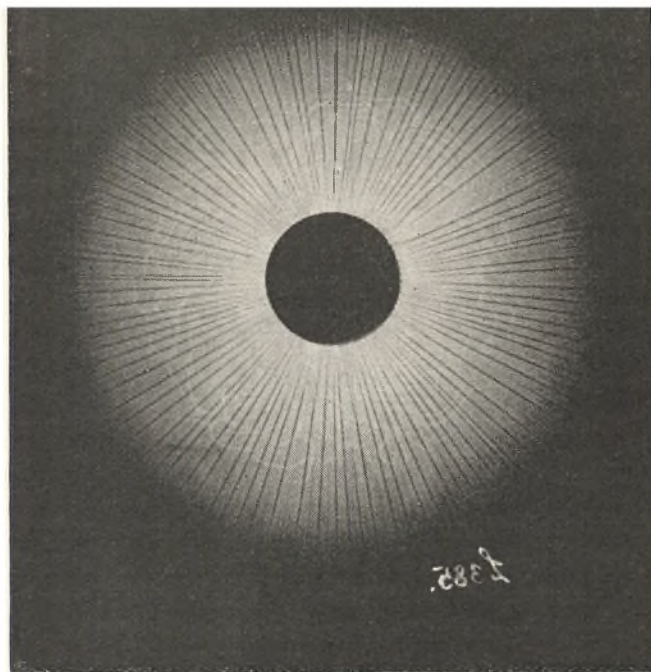
Dannelses tiden viste sig, alt efter den anvendte Spændings Størrelse, at ligge mellem 10^{-6} og 10^{-8} Sekund. Fænomenet viste sig at være saa prægnant, at det, brugt i modsat Orden, kunde anvendes til Tidsbestemmelse ved Undersøgelse af andre kortvarige Fænome-

Kraterfotografier af Poulsenbue, taget med roterende Spejl. Distancen a gennemløbes i $\frac{1}{50.000}$ Sekund.

Positiv Lichtenbergfigur ved Lufttryk 150 mm Hg.
(Hg = Kviksølv).

Negativ Lichtenbergfigur ved Lufttryk 300 mm Hg.

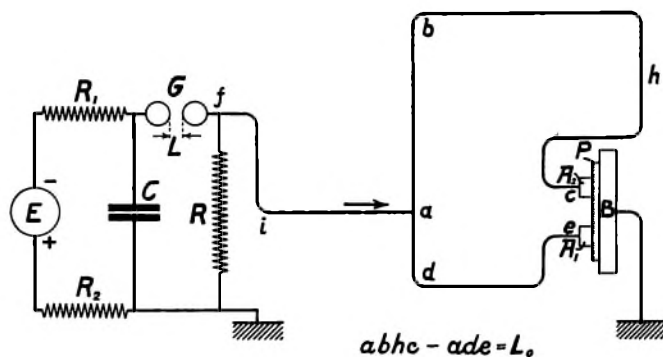
ner, naar disse ved at udløse en Spændingsimpuls kan danne Lichtenbergfigurer, ud fra hvilke den betragtede Tid kan bestemmes.

P. O. Pedersen benyttede selv senere denne Maalemetode i en paralleltløbende Undersøgelse af, hvorledes en elektrisk Gnist startes i en Gnistbane. Men ogsaa ude i Verden er den benyttet, f. Eks. paa mange Højspændingsledninger i U.S.A. til at give Oplysninger om Fænomener som f. Eks. Lynnedslag og Vandrebølger.

Redegørelser over Arbejderne med Lichtenbergfigurerne og med elektriske Gnister foreligger i fem Publikationer fra Videnskabernes Selskab i Tiden 1919—29.

Da omkring Midten af 1920-erne de mærkelige Resultater med Forbindelser over de største Afstande paa vor Klode, ved Anvendelse af korte Radiobølger med ringe Afsenderenergi, blev erkendt som et relativt stabilt Fænomen, der eventuelt vilde kunne afløse de meget store og kostbare Langbølgestationer, gik P. O. Pedersen, skønt midt i adskillige andre omfattende Arbejder, impulsivt ind i en teoretisk Undersøgelse af Radiobølgers Transmissionsforhold. Oprindeligt tænkt som en mindre, rent foreløbig Orientering udviklede Arbejdet sig hurtigt og resulterede efter kun ca. halvandet Aars Forløb i Udgivelsen af den 264 Sider tykke Bog: »The Propagation of Radio Waves«, der Verden over har faaet Anerkendelse som grundlæggende med Hensyn til Forstaaelsen af Radiobølgers Udbredelsesforhold. Bogen er omfangsrig i Betragtning af den korte Tid, Forarbejderne stod paa, og dog giver den ingen Idé om Omfanget af det Beregningsmateriale, som P. O. Pedersen med en Stab af Medarbejdere frembragte til Belysning af Problemerne, der var mangfoldige. F. Eks. maatte han ved Beregninger forskaffe

sig temmelig sikre Forestillinger om den øvre Atmosfæres Sammensætning, Tryk og Temperatur, Oplysninger som Meteorologerne ikke ad direkte Vej kan forskaaffe sig. Han beregnede ogsaa de højtliggende, ioniserede Luftlags Dielektricitetskonstant og Ledningsevne, for at komme til Klarhed over Brydningsforholdene, der er bestemmende for, at de korte Radiobølger afbøjes og vender tilbage til Jorden. Og mange andre Problemer blev gennemarbejdet. Efter at Bogen var udsolgt, kom der endnu Anmodninger om Eksemplarer fra Videnskabsmænd ude i Verden, som havde set den og gerne vilde erhverve den. P. O. Pedersen talte jævnlig om at udsende en ny revideret og udvidet Udgave, men naaede det ikke. I Begyndelsen af Trediverne gennemførte han en omfattende Undersøgelse af Under-toner i Svingninger i dæmpede Systemer. Overtoner i saadanne Systemer er et kendt Fænomen; men P. O.

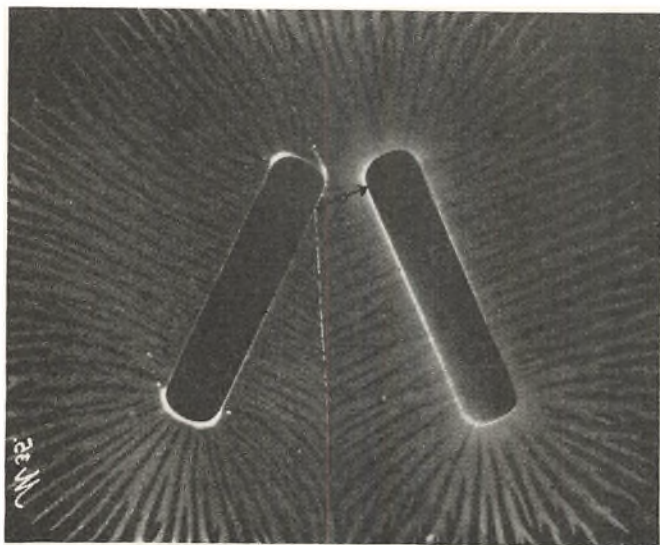

Opstilling til Maaling af Lichtenbergfigurers Dannelses-tid. En Vandrebølge, kommende fra Gnist G, deler sig ved a, og de to Delbølger ankommer til henholdsvis Elektrode c og Elektrode e med en Tidsforskel lig med $\frac{L_0}{3 \cdot 10^{10}}$ Sekund. L_0 = Vejforskellen i cm fra Punktet a til henholdsvis c og e.

Pedersen paaviste her, som den første, Undertonerne Eksistens og redegjorde for Betingelserne for deres Opstaaen.

Omkring denne Tid fik han en levende Interesse for Akustik, der griber ind i saa mange af baade Teknikkens og Dagliglivets Forhold, og gjorde de sidste 5—6 Aar, han levede, et stort Arbejde for at skabe de nødvendige Betingelser for grundig videnskabelig Behandling her i Landet af akustiske Problemer. Hurtigt gjorde han sig til videnskabelig Ekspert ogsaa paa dette Omraade, og havde han levet længere, var der sikkert kommet betydelige Arbejder fra hans Haand ogsaa paa dette Felt. Hans sidste Publikation, der først blev udsendt efter hans Død, var: »Lydtekniske Undersøgelser«.

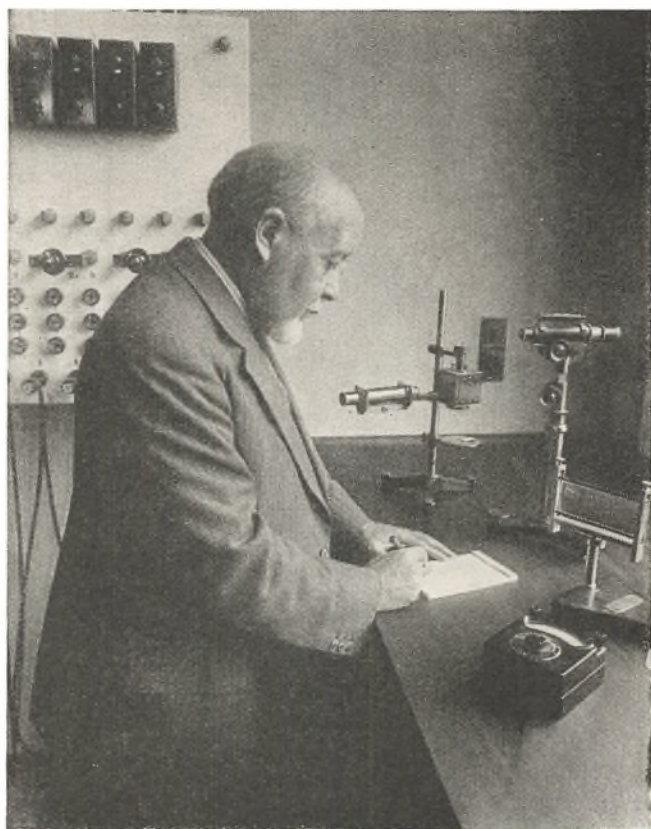
Til Belysning af P. O. Pedersens Alsidighed bør endnu nævnes, at han ogsaa har ydet vægtige Bidrag til videnskabelig Behandling af Økonomien. Ved en Serie Foredrag og ved Publikationer har han søgt at anvende Teorien for elektriske Svingninger ved videnskabelig Analyse af Konjunktursvingninger, og han har skrevet værdifulde Afhandlinger om Afskrivning paa tekniske Anlæg. Han var en af de drivende Kræfter ved Starten af »Nordisk Tidsskrift for teknisk Økonomi«.

Tidsmaaling ved Lichtenbergfigur. Vejlangden a repræsenterer $2 \cdot 10^{-8}$ Sekund.

Det Gennemsnit af P. O. Pedersens videnskabelige Arbejde, der her er forsøgt, giver kun et meget svagt Billede af, hvad han har udrettet. Mange andre smukt gennemførte teoretiske og eksperimentelle Arbejder kunde med samme Ret være trukket frem, og en udtømmende Redegørelse kommer forhaabentlig engang; men det maa saa blive et omfangsrigt Værk.

P. O. Pedersen var i sin Færd stille og reserveret; men den, der kom under hans Paavirkning, mærkede hurtigt en stærk Personlighed, hvis milde og afdæmpede Væsen gav een Tryghed. Uden mange eller stærke Ord strømmede der fra ham en intens Arbejdsglæde, som paa magisk Maade fyldte Medarbejderne og fik dem til at yde det bedste, de formaaede.

P. O. Pedersen i Laboratoriet.

Hans Hjerne hvilede tilsyneladende aldrig. Hvis han ikke arbejdede paa selv at frembringe noget nyt, ja, saa læste og læste han, for at følge med i, hvad andre frembragte.

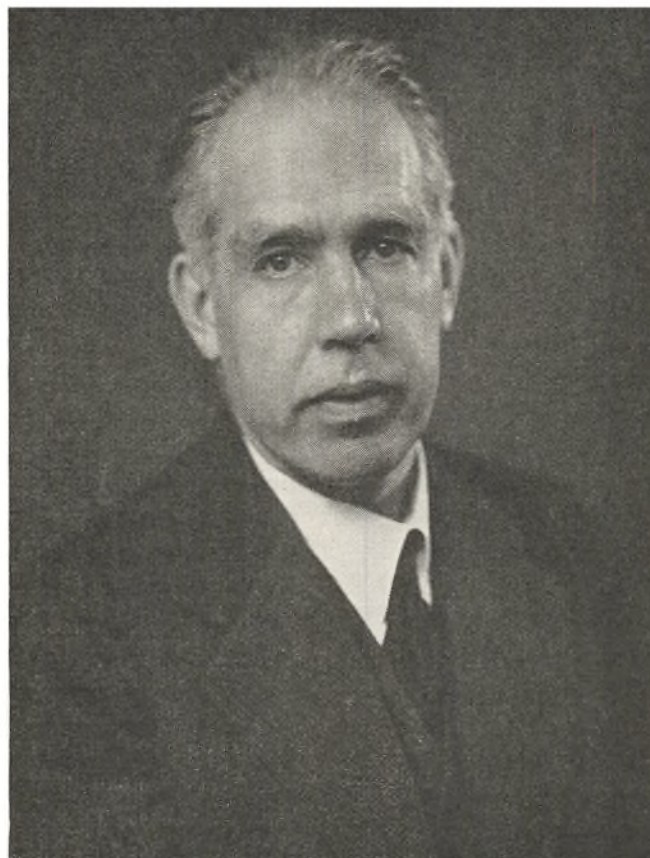
En hyppigt forekommende Vending ved Dagens Begyndelse var: »Da jeg i Nat laa vaagen nogen Tid, kom jeg til at tænke paa...«, og saa gav han i Tilslutning til Gaarsdagens eventuelt drilagtige Problemer en Udredning af, hvordan han i Nattens Stilhed havde gennemtænkt, hvorledes man skulde fortsætte.

End ikke Ferierne var hellige. I sit Badehus paa Stranden i Raageleje havde han improviseret en Skriveplade, og her har han i Badedragt udarbejdet mangan vigtig Afhandling og udkastet Skitser til nye Forsøg, som saa omgaaende gik ind til Laboratoriet.

P. O. Pedersens Løbebane minder meget om Ole Rømers. Hans vidtspændende Evner blev der lagt Beslag paa fra mange Sider i vort Samfund. De sidste mere end 20 Aar, han levede, var han stærkt optaget af mere eller mindre paatvungne administrative Opgaver, der røvede alt for megen Tid fra Videnskabsmanden; men et forsonende Moment er det, at en meget væsentlig Del af dette administrative Arbejde tjente til at skaffe netop Videnskaben, som han elskede saa højt, bedre Kaar i Danmark.

Han tog Initiativet til og udrettede et mægtigt Arbejde for Oprettelsen af Akademiet for de tekniske Videnskaber; og hans store Indsats for Udvidelse af Den polytekniske Lærestanstalt er velkendt af alle.

J. P. CHRISTENSEN

Elfelt fot.

NIELS BOHR

Af Dr. techn. PAUL BERGSØE

Atomernes Verden er, set med vore Øjne, et Ocean af Overraskelser og ofte tilsyneladende Modsigelser, vi og vore Tankeforestillinger tilhører en hel anden Sfære. Det er Mikrokosmos set med Makrokosmos's Øjne, man kan ikke forlange en umiddelbar Forstaaelse. En Indtrængen i Atomernes Verden er vanskelig, man kan jo ikke se det enkelte Atom eller de Partikler hvoraf Atomerne bestaar. Naturen stiller her et Forbud, thi hvis man kunde se en saadan Partikel vilde den, blot af den Grund, have undergaaet en Forandring. Hvad vi kan se og opfatte af Enkeltatomer eller enkle Partikler er blot deres Virkning paa hinanden eller paa Omgivelserne, kun naar de optræder som Masseansamlinger er de tilgængelige for vort Blik, men saa er de jo ikke længere Enkeltheder men Ophobninger.

Det blev Niels Bohrs Skæbne at forsøge en Indtrængen i dette lukkede Land, ligesom det blev Tyge Brahes at prøve paa at gøre Universet, ligeledes et lukket Land, tilgængelig for Forstaaelse. I mere end een Henseende er der Analogi mellem disse to danske Mænd.

Deres Forsøg lykkedes. Som Pionerer trængte de saa langt frem at Verden blev opfyldt af Undren, Vejen var nu banet og andre kunde følge efter og bygge videre ad Erkendelsens Vej. Men denne Efterbygning skete ganske vist i et højst forskelligt Tidsrum. Det tog adskillige Aarhundreder at gøre Universet saa forstaaeligt som det nu er, Tempoet var ikke det samme som i vor Tid. Anderledes med Niels Bohrs Arbejde. I kun fyrretyve Aar er den Udvikling naaet som vi kender den i Dag. Alligevel! Hvor langt er der ikke tilbage endnu.

En anden Analogi er begge Mænds Tilbøjelighed til at danne Skole. Tyge Brahe fik sit »Institut« paa Hveen, men trods kongeligt Tilsagn lykkedes det ham ikke at faa sit Ønske om en virkelig Skole for unge Mennesker gennemført. Alligevel blev Hveen en Skole i samme Format som »Københavnerskolen« blev det. Det sidste Udtryk dækkede i internationale videnskabelige Kredse over Bohrs Teorier, da de var i Ildlinien. Niels Bohrs Institut blev efterhaanden en virkelig Skole hvor enhver med Aand og videnskabelig Arbejds-

evne, uanset Nationalitet, kunde faa et Arbejdssted, og hvor han tillige kunde hente den Inspiration som enhver Videnskabsmand ikke kan undvære. De betydeligste Atomforskere kan tale med herom.

Det vilde være haabløst, i et Tidsskrift som »Danmark«, at give en blot nogenlunde forstaaelig og samtidig nogenlunde kortfattet Oversigt over Niels Bohrs Arbejder. Rutherford havde opdaget Atomkernen, Bohr paatog sig nu den Opgave at opstille en Teori om hvorledes Atomernes negative elektriske Ladninger — Elektronerne — var arrangeret udenom denne Kerne. Bohrs Teori herom var en af de mest overraskende Løsninger som Menneskeand nogensinde har formaaet at skabe, husk paa, det gjaldt om at opstille en Forklaring paa det tilsyneladende uforklarlige. Men Teoriens Beretigelse var aabenbar, nu var der skabt en Forklaring paa hvorfor Brintspektrets Spektrallinier indtog de Pladser som Erfaringerne gennem mange Aar havde fastslaaet med usvigelig Nøjagtighed. Og man øjnede en Forklaring paa hvorfor Grundstofrækkens enkelte Elementer havde de forskellige kemiske Egenskaber som Kemien netop havde vist os at de var i Besiddelse af. Grundstenen var lagt til den Bygning som nu mange Forskere skulde arbejde videre paa.

Bohrs Teori var, som den først blev opstillet, ikke uangribelig, det er Teorier næsten aldrig, der maa lempes og forbedres, men hans Teori var brugelig, og det er Hovedsagen. Denne Indtrængen i det hidtil lukkede Land var vel noget af det vanskeligste Videnskaben nogensinde har staaet overfor. Store matematiske Problemer kom man ud for, og hvis den kendte Matematik ikke slog til maatte den forbedres. De kendte klassiske

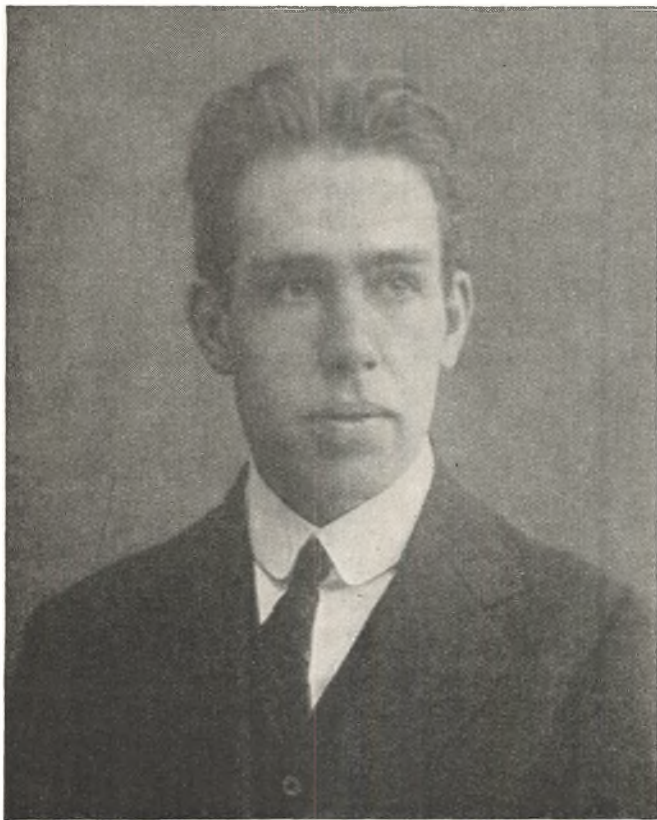
Love for Fysikken viste sig ikke altid at være fyldestgørende i den mikrokosmiske Verden, ligesom de Erkendelsesgrundsætninger, som vi i vor Verden anser for fundamentale, undertiden viste en overraskende Tilbøjelighed til at vakle, og her laa nogle Anstødssten som enkelte havde Vanskelighed ved at komme over, ganske ligesom det var gaaet da Einstein kom med sin Relativitetsteori.

I de første Aar var det ikke saa let at forudse hvad al denne Atomforskning skulde føre til. Filosofiske Spekulationer eller materiel Nytte. Jeg erindrer en Aften i Ingeniørforeningen. Bohr havde i et blændende Foredrag talt om Atomer. Saa skulde Tilhørerne have Lov at spørge. Op paa Talerstolen kom der en Ingeniør, han gav Udtryk for sin praktiske Sans ved at spørge hvad alt dette her nu kunde bruges til. Bohr maatte med et noget forlegent Smil tilstaa at det kunde han ikke øjne, men maaske vilde der senere komme anvendelige Resultater. — Nu er de kommet!

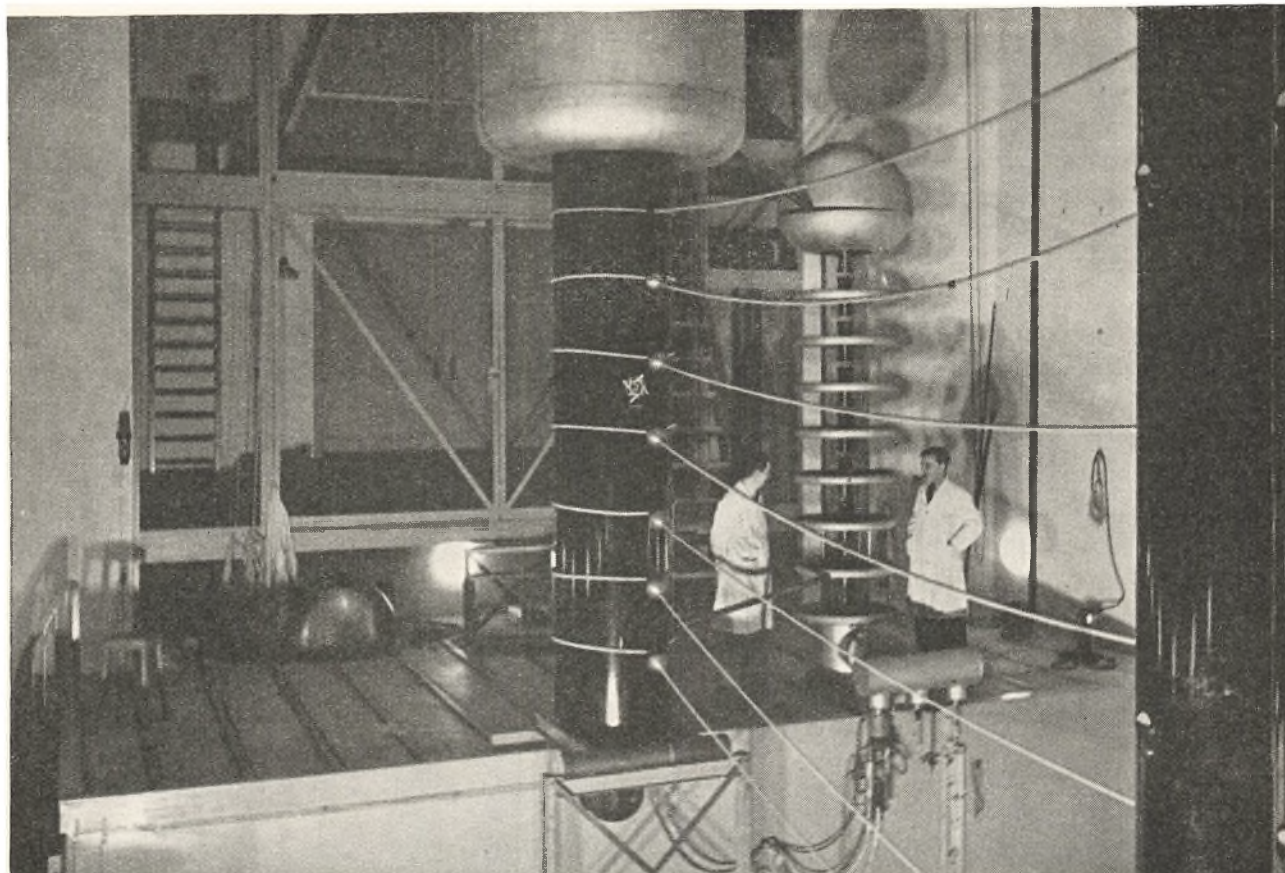
Bohr ynder i sine Foredrag at give Udtryk for den størst mulige Anskuelighed, hans Opfindsomhed paa dette Omraade er stor. Vi mindes Billedet af en lille Skaal af Form som en omvendt Tallerken med en Fordybning foroven. Fordybningen forestiller Atomkernen der maa tænkes at bestaa af sammenpakkede Partikler. Naar nu en udefra kommende Partikel — i Form af en Billardkugle — støder imod denne omvendte Tallerken vil Kuglen enten trille tilbage naar den forsøger at entre Volden for at komme op i Skaalen — det er den elektriske Frastødning. Eller ogsaa — hvis Stødet er tilstrækkelig kraftigt — vil den trille op over Volden og derfra ned til de andre Kugler som herved alle faar et Stød, — herved faar man et Billede af den mystiske Kraft der faar Partiklerne i Kernen til at holde sammen trods den gensidige elektriske Frastødning.

Eller, der er paa Tavlen tegnet smaa Gummiballoner, hver forsynet med et Termometer i Opblæsningstutsen. De forestiller Atomkerner. Tilføres der nu Energi til Kernen, for Eksempel ved at den optager en Partikel, vises det ved at Kviksølvet i Termometret stiger. Uranets Kløvning illustreres ved Vanddraaber, der dels kan miste Stof ved Fordampning, dels spaltes til to Draaber. At høre Bohr holde Foredrag eller følge ham, naar han viser sit Institut frem, er noget man aldrig glemmer, saafremt man nogenlunde har Forudsætninger til at forstaa.

Skønt Atomforskerne endnu kun er faa er deres Antal dog tilstrækkeligt til paa et enkelt Omraade at vise et meget stort Skel paa nutidig og fortidig Forskning. I ældre Tid, navnlig saa langt tilbage som til Renæssancen og dens Eftertid, var en stor Videnskabsmand en Ener, han havde sjældent eller aldrig Lejlighed til at udveksle Tanker om de Emner som udgjorde hans Liv. Det maa have været en haard Skæbne at være omgivet af Mennesker der, selv om de maaske var velmenende, dog ikke evnede at fatte de Tanker og Spekulationer der optog en saadan Mand indtil Besættelse. Naar man tager dette i Betragtning forstaaer man Tyge

Ungdomsbillede af Niels Bohr.

Interior fra Institutttet for teoretisk Fysik.

Cyclotronen paa Institutttet for teoretisk Fysik.

Brahes heftige Sind og hans Kvæulanteri der var rettet mod de Magthavere der ikke saa videre end hans Fejl ved ikke at gaa tilstrækkelig til Alters, og ved at have giftet sig og faaet Børn med en uadelig. Eller, smaa hundrede Aar før ham, Leonardos Indesluttethed i en Verden hvor Offentliggørelse af betydelige videnskabelige Sandheder, og dermed Fremskridt, indebar en Risiko der kunde koste Livet, vi mindes Leonardos hemmelige Spejlskrift og de ydmyge forsigtige Vendinger hos Copernicus. Ja, helt hen til Midten af forrige Aarhundrede var der endnu Videnskabsmænd der stod saa alene at de blev Særlinge.

Takket være vor Tids mange videnskabelige Fagskrifter, og vore Kommunikationsmidler, er dette nu helt forandret. Videnskabsmanden af i Dag har Lejlighed til at blive et lykkeligt Menneske, mere paa Grund af Forstaaelse end paa Grund af Anerkendelse og Æresbevisninger. Han er ikke længere ene med sig og sin Viden, han arbejder kollektivt med mange andre, hvoraf han maaske kun kender de færreste personligt. Den nye Videnskab, Atomfysikken, er et af de bedste Eksempler

herpaa. Enhver Atomforsker i Verden kender Niels Bohrs Virke, og arbejder videre paa hans Erfaringer eller det Grundlag han har skabt. Og ethvert Arbejde fra en Atomforskers Haand vil ikke undgaa Niels Bohr og andre Atomforskeres Opmærksomhed. Er det værdifuldt, vil der blive bygget videre, er der Fejl vil de blive rettet. Det er en Art Samarbejde der hidtil var ukendt i Verden og som har givet de Resultater vi nu alle kender, Resultater der ikke kunde opnaas ad andre Veje.

Saa længe et saadant Samarbejde eksisterer, og saa længe Verden vil anerkende Videnskaben, som den førende Kraft i Menneskehedens Udvikling, kan vi se Fremtiden roligt i Møde. Svigter derimod den Tillid føres vi tilbage til tidligere Tiders Uforstand eller ligefrem Forbud, men saa længe Tilliden findes er Niels Bohr et lykkeligt Menneske der kan se tilbage paa saa store Resultater af et Livs Arbejde, som det kun sjældent er beskaaret en Videnskabsmand at opnaa.

PAUL BERGSØE

Professor Niels Bohr med sine Drenge ved Sommerboligen i Tibirke. O. 1933.

VILHELM GRØNBECH

Af Magister TAGE HIND

I Løbet af 1800-Tallet underlægger den empiristisk-positivistiske Metode sig alle Videnskabens Grene. Det betyder, at man ved Hjælp af en ligefrem kemisk Analyse ogsaa inden for Aandsvidenskaberne opnaar rent ud fabelagtige Resultater, hvad Detailkendskab angaar. Man faar en pinligt nøjagtig Kortlægning af alle Discipliner, idet hver eneste selv nok saa lille Sti, hvert eneste Sidespor følges, opmaales og fremstilles grafisk, rede til Brug for eventuelle Rejsende.

Det gælder Sprogforskning og Historieforskning saavel som Psykologi og Antropologi, for ikke at tale om Teologi.

En saa vidtgaende Udforskning af Detaillerne har ført til, at et uhyre Materiale staar til Raadighed for Videnskabsmanden, et Materiale, der er ubetinget nødvendigt og af en Værdi, som ikke kan diskuteres. Men samtidig med at denne analytiske Metode bliver den altdominerende, sker der en Forskydning, som maatte blive og ogsaa er blevet skæbnesvanger for europæisk Forskning overhovedet: Metoden, Midlet ophører med at være Middel og bliver Maal i sig selv. Detailanalysen bli-

ver ikke kun en Videnskab for sig, men *selve Videnskaben*.

Man fordyber sig i den Grad i den antropologiske Videnskabs Enkeltheder, at man glemmer, at *anthropos* betyder Menneske. Man fortaber sig i det synoptiske Problems Irgange, men fornemmer intet af den Alverdens levende Vælde og frugtbare Stilhed, der rummes i det Ord *theos*.

Dette har ført til en Opløsning, der gør, at europæisk Videnskab — og den er jo eneherkende — i Dag mest af alt maa lignedes ved en Række smukt ordnede Stabler af Mursten, stadig voksende i Antal — og stadig ventende forgæves paa Bygmesteren. Derfor er det store Spørgsmaal for den unge studerende i stedse højere Grad blevet Spørgsmaalet om, *hvad han skal bruge af denne Viden til*. Og derfor var det saa stor en Oplevelse for ham, som det faktisk var, at faa at høre et klart og direkte Svar derpaa.

Kulturhistorikeren *Vilhelm Grønbechs* hele Værk som Forsker og som Lærer er et dristigt og mandigt Forsøg paa at besvare det Spørgsmaal: *Hvad skal jeg*

stille op med al min Viden, hvor er Forbindelsen mellem alt dette og mig selv. Men Grønbech viser ud over Universitetets Verden, og i videste Forstand bliver hans Svar et Svar paa det største Spørgsmaal af alle: Hvad er det egentlig at være Menneske; eller som han selv har formuleret det: Hvad er vores Virkelighed.

Vilhelm Peter Grønbech blev født i 1873 i Allinge paa Bornholm. Han er af Almueslægt, hvilket han altid med Stolthed gør opmærksom paa. Efter at være blevet Student i 1890 paabegyndte han et filologisk Studium, samtidig med at han var Organist i forskellige københavnske Kirker. Han tog Skoleembedseksamen med Dansk som Hovedfag og Engelsk og Latin som Bifag, og efter nogle Aar som Lærer blev han i 1902 dr. phil. paa Afhandlingen *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*. I 1908 blev han knyttet til Universitetet som Docent i engelsk Sprog og Litteratur og fra 1911 i Religionshistorie, i hvilket Fag han blev ekstraordinær Professor i 1915, da Københavns Universitet ønskede at sikre ham for dansk Videnskab. Vilhelm Grønbech var gift med *Pauline Ramm*, der bogstavelig til sin sidste Dag var ham en enestaaende dygtig og opofrende Medarbejder.

Det er ikke nogen Tilfældighed, at det første store Arbejde fra Vilhelm Grønbechs Haand var en Behandling af hans eget Folks ældste Historie, *Vor Folkeæt i Oldtiden*, blevet til i Aarene 1909—12, hvortil slutter sig Afhandlingen *Religionsskiftet i Norden* (1913).

Forudsætningen for det historiske Syn paa vore Forfædre, som her kommer til Udtryk, maa søges allerede i Doktordisputatsen om tyrkisk Lydlære og de indgaaende lingvistiske Studier fra Aarene før og efter denne. Gennem disse Studier, hvor først og fremmest *Vilhelm Thomsen* var hans Læremester, og takket være en ganske usædvanlig Evne til gennem Sproget at lytte sig ind til et Folks Hjerte naaede Grønbech til den Overbevisning, at der forelaa en Spaltning inden for en lang Række Kulturer, ogsaa den europæiske; en Forskydning i Livsform, der gav sig Udslag paa alle Livets Omraader, og som Forskerne kunde lytte sig til gennem Kilderne til Folkets Historie. Denne Forskydning kan først og fremmest karakteriseres ved en Opløsning af det gamle Slægts- og Stammefællesskab og Dannelsen af et Samfund af en helt anden Art, bestaaende af Enkeltindivider, hvis Forhold indbyrdes reguleres ved Love, der bygger paa almindeligt Stemmeftal eller paa en Tyrans Magtbud, samt ved den almindelige traditionelle Moral, arvet efter Fædrene og ret snart uforstaaelig for de opvoksende Generationer paa Grund af den manglende Forbindelse med Fortidens Fællesskabskultur.

Denne Revolution, som det jo er, falder i Norden i det store og hele sammen med Kristendommens Indførelse, men i de Arbejder, der fremkommer fra Vilhelm Grønbechs Haand i Aarene efter 1913, da *Religionsskiftet i Norden* blev udsendt, viser han, af hvor dybtgaaende og afgørende Betydning for Verdenssituationen dette Skel mellem den gamle Fællesskabets Tid

og den nye individualistiske Periode i Menneskehedens Historie egentlig er.

Med Værkerne *Vor Folkeæt i Oldtiden og Primitiv Religion, Hellas og Jesus, Menneskesønnen*, træder en helt anden Art Mennesker end vi selv frem af Historiens Dyb. Ikke at de er ens: Græsk og Nordisk kan aldrig blive det samme, og Jesus staar ene i Verdenshistorien. Men de har noget fælles, som det moderne Menneske ikke kender. En hemmelig Viden om Samhørighed med den Natur, der omgiver dem, med andre Mennesker, med Gud. En Ro og samtidig en lidenskabelig Trang til at leve intenst, som kommende Tider totalt skulde mangle. En Vilje og Evne til at leve i Kontakt med og paa Højde med de henfarne Fædre og Slægtens glørværdige Historie, som vi maa opfinde Ord som Magi til, for overhovedet at kunne faa Mening i.

Alt dette formaar Grønbech med forunderlig Lykke at faa til at lyse ved atter og atter at kredse om det centrale, idet han taler disse Menneskers eget Sprog og faar frem netop alle de Nuancer i Ordbehandlingen, som siger den, der er fortrolig med Sproget, alt det underforstaaede, det paa Forhaand givne.

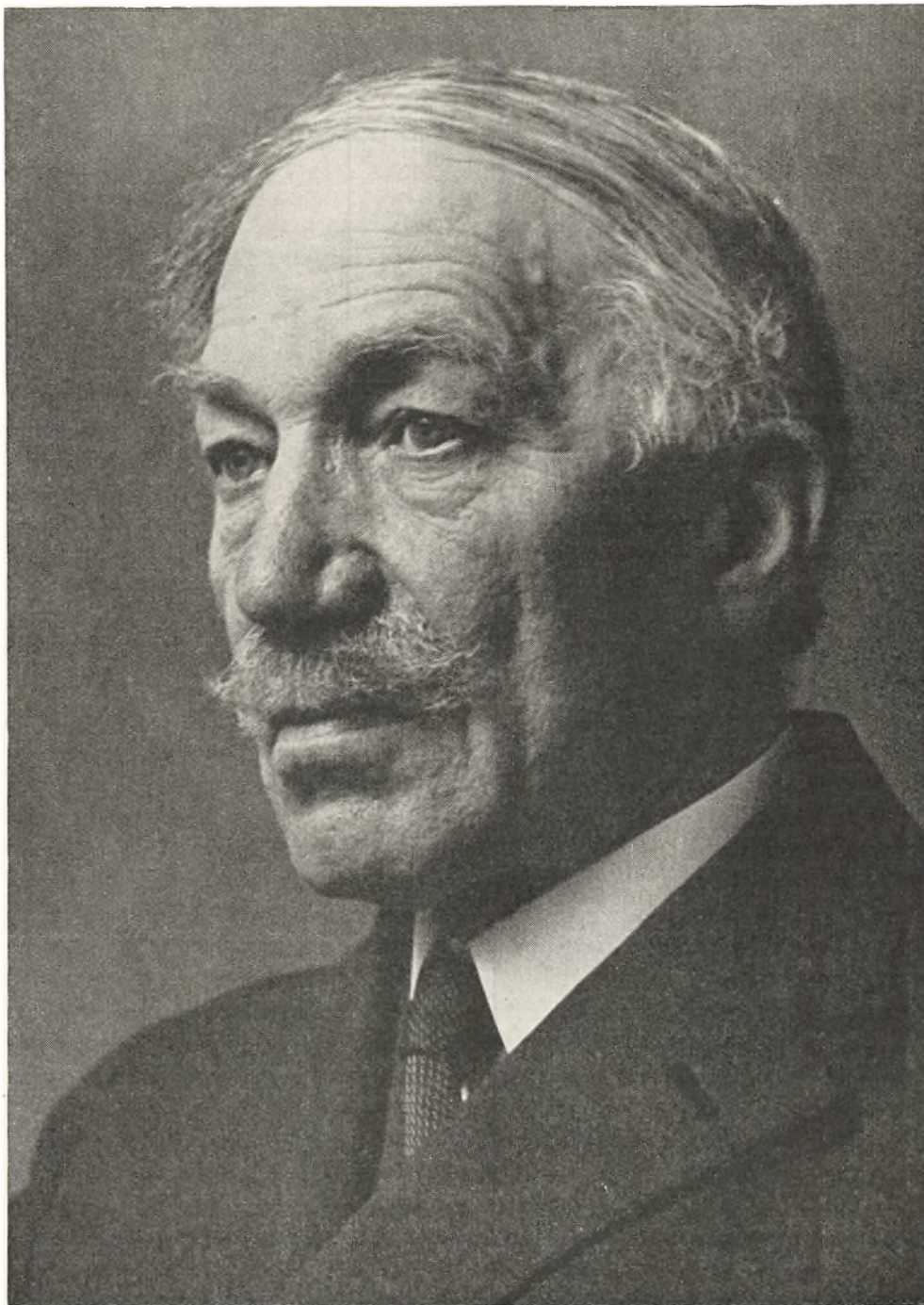
Men samtidig følger Grønbech Linien efter Bruddet med det gamle helt op til vor egen Tid.

I Indien fandt Overgangen fra den adelige Fællesskabskultur til Individualisme Sted allerede et Tusind Aar før Kristus, og i *Mystikere i Europa og Indien I* genskabes hele den Stemning af Livsangst og Ensomhed, som blev Følgen deraf, og den endeløse og tragiske, men altid værdige Søgen efter Udløsning og Befrielse for Jordelivets Smerte, som karakteriserer Inderen den Dag i Dag, i Modsætning til hans fjerne, livsglade Forfædre, som vi kender dem fra Veda-Tiden.

Fra Grækenland ved vi, at Revolutionen, den økonomiske som den aandelige, satte ind omkring 600 f. Kr., og allerede *Heraklit, Mystikere i Europa og Indien II*, viser os Opløsningen og den Vej, han selv gik for at bevare Helheden. Med Bitterhed og Foragt saa han den gamle Verden blive løbet over Ende af Opkomlinge og Proletarer, men ingen kunde trænge ind i hans egen Sjæl og tilintetgøre den Harmoni, som *dér* bestod mellem Jeg'et og Altet.

Med Bogen fra 1939 om *Hellenismen* gør Grønbech op med den Periode i græsk Historie, der for ham staar som den direkte Forudsætning for den moderne europæiske Kultur; hvis man kunde tale om Hovedværker i den Forstand inden for Grønbechs samlede Arbejder, hvad man paa Grund af den inderlige Sammenhæng mellem alt, hvad han har skrevet, faktisk ikke kan, saa maatte *Hellenismen* kaldes hans Hovedværk ved Siden af *Vor Folkeæt*.

Mens Inderen saa godt som aldrig mister sin naturlige Menneskeværdighed, blottes her det livsangste Menneskes Virkelighed med al den Rastløshed og Raadvildhed og Mulighed for etisk Kaos, den bærer i sig. Men samtidig med al den Stømningsfyldte og Følelsesfuldhed, som kun Enkeltmennesket kan opnaa, der helt kan give sig af med at fordybe sig i sin egen Sjæl og udnytte

Professor, Dr. phil. Vilh. Grønbech.

dens Muligheder. Denne den hellenistiske Linie føres op gennem Middelalderen og nyere Tid med de sidste tre Bind af *Mystikere i Europa og Indien* samt *Goethe-Bogen*. Allerede i den samlende Skildring af Romantikken, *Religiøse Strømninger i det 19. Aarhundrede* — et Værk, det vilde være frugtbart at sammenholde med Georg Brandes' litterære Strømninger o. 50 Aar tidligere — har Grønbech anslaaet de Akkorder, der klinger helt ud i Arbejderne om *Donne*, *Wordsworth*, *Herder* og i Bøgerne om *Schlegel* og *Goethe*.

Donne og *Wordsworth*, *Mester Eckehart* og *Teresa* er Mystikere, sjæleligt ensomme Væsner, som med et sikkert Instinkt for, at Mennesket ikke er skabt til at staa isoleret, søger Harmoni med Verden og med Gud ved at fordybe sig i deres eget Indre, og derinde i deres

inderste jeg finder de alt det skjult, som andre Mennesker søger uden for sig selv og derfor aldrig kan finde.

Grønbech har formaaet at genskabe Mystikerens forunderlige Verden saa stærkt og oplevet, at han selv ofte er blevet kaldt Mystiker. Ser man hans *Mystikere* i Sammenhæng med de øvrige Værker, forstaar man imidlertid, at den mystiske Livsform staar for ham som et Symptom paa noget i Virkeligheden livsfjendsk, men hans Forstaaelse af disse Mennesker er saa dybtgaaende, fordi han jo, trods al sin Klarsynethed og tunge Viden, selv tilhører den Kultur, hvis Skabninger ogsaa de er.

Friedrich Schlegel viser tilbage til den mest betagende af Grønbechs Enkeltstudier, *Bogen om William Blake*. Ogsaa Blake var en Oprører, en Kætter baade

kulturelt og religiøst, men han besad den Styrke, som Schlegel savnede; han evnede at rumme Livets Mangfoldighed uden at sprænges og uden at føle sig fristet hverken af Mystikerens eller den systematiserede Teologis Genvej. Han opfatter Livet som en levende Helhed, rummende store Modsætninger, men han forsøger ikke at forlige disse Modsætninger med hinanden, han lader dem virke helt ud. Han indlader sig ikke paa at dømme Livet, Dualismens godt—ondt, Sjæl—Legeme vil han ikke vide af, han vil elske det levende, som det er.

Blake sætter Tingene paa Spidsen, men at han er paradoksalt betyder ikke, at det hele er en æstetisk Tankeleg — Himmel og Helvede er ligesaa store Realiteter som Jorden og hvad dens er. Han bliver Oprører, fordi han drager Konsekvensen af sine Erfaringer som Videnskabsmand og som levende Menneske blandt andre Mennesker og konfronterer sin egen Tid med denne Erfaring.

Naar Vilhelm Grønbech i mange Henseender staar som Oprøreren i sin Samtid, skyldes det samme Grund.

Med *Kampen om Mennesket* og forskellige Artikler fra Begyndelsen af 30'erne, med Forelæsningerne over moderne Litteratur og Foredragene paa Borups Højskole, Liselund og Kunstakademiet, konfronterer Grønbech sit historiske Syn med sin egen Tid og drager Konsekvensen deraf for det moderne Menneske.

Hvad er da Konsekvensen af dette historiske Syn?

Konsekvensen for *Videnskaben* ses af den Definition, Grønbech selv giver af den historiske Forsknings Mission: »Den historiske videnskab bør være selve aandedrættet i en kultur; den er af vital betydning for hele folket — for det er den levende historiker, der skal vise vejen frem, vise paa de levende gamle. Og indenfor historien er og bliver religionshistorien det egentligste; thi: med religionen kommer vi til selve menneskehjertet, og med religionshistorien kommer vi til hjertet i historien. Og der naar vi til Gud.«

Historie er altsaa ikke kun noget, man lærer i Skolen, eller noget man bliver Professor i — Historie er altid *et Folks* Historie. Og ligesom et Menneske, der ingen Historie har, ingen Erfaring om Livet, er hul i Ryggen som en Elverpige og ligesaa godt kan pustes den ene Vej som den anden, saadan er ogsaa et Folk, der ikke er i levende Kontakt med sin historiske Fortid, udsat for at blive løbet over Ende kulturelt set. Derfor er det den sande Historikers Opgave at vise sine Elever og Menneskeheden i det hele taget, hvad der kan bygges paa og af det historiske Materiale, han har til Raadighed, fordi det er *Bygmestre og ikke Haandlangere, europæisk Kultur behøver.*

Mellem Historie og Religion er der en Forbindelse saa intim, at den kun kan lignedes ved den Forbindelse, der er mellem et Menneske og hans eget Hjerte. Det er noget centralt i Vilhelm Grønbechs Grundsyn, at han finder Gud i Historien og ikke i den enkeltes Sjæl. Gud kan kun blive til Virkelighed for Mennesket gennem Historien, thi kun der ses det, hvad vi er skabt til — og hvad vi har forraadt. Hvis Mennesket gaar an-

dre Veje for at søge, risikerer det, at den det søger svæver op i en saa ren og fin Sfære, at det er afskaaret fra at opretholde enhver Form for Forbindelse. For Grønbech rummes Kristendommens Sandhed i Kingos og Grundtvigs Menighedssalmer frem for i Brorsons sjælelige Bekendelser.

Konsekvensen af Grønbechs Syn paa Historien omfatter imidlertid mere end Videnskaben som saadan. Klarest og mest direkte kommer dette frem i det paa Svensk trykte Arbejde: *Kampen för en ny Själ* (1940), hvis sidste Afsnit *Vårt Århundredes Myt* munder ud i Spørgsmaalet: Skal vort Aarhundrede finde sin Myte? Et Spørgsmaal, der ogsaa kunde formuleres saaledes, om vort Aarhundredes Kamp og Lidelse er Ligpletter paa Menneskehedens Legeme, eller om det er Veer, der bebuder nyt Liv. Thi Myter skabes kun, hvor der er Liv, eller rigtigt: Hvor det levende er noget skabende, og Tilværelsen ikke kun et Stykke Mekanik. En Myte bliver kun til ud af en Undren over og Ærefrygt for Livets og Menneskets Mangfoldighed, som den Barnet og Kunstneren ejer, og som de er ene om at have bevaret.

»Vår frågan blir till sist: Kan det skapas en kultur på detta? Kan det skapas en kultur där livet lever, där människor är liv, där tingen är liv? Ett svar på frågan kan lyda så: Det våre i så fall inte något nytt, ty så har kulturer existerat över jordens vida krets i årtusinden. Nästan den enda kultur som satt sig utanför den tillvaran är vår egen. Därmed är icke menat eller sagt att vi kan gå tillbaka till något som varit. Det är omöjligt, och det kunde aldrig hjälpa att återinföra något från forntiden. Det är bara detta vi skal se, att en kultur kan byggas på det som är levande och detta kan vara självklart ... Et annat svar på frågan om en kultur kan byggas på liv i stället för på krafter och verkningar är detta: *Det finns ingen annan väg fram.*«

I nøje Sammenhæng med Grønbechs videnskabelige Værker staar Bogen om *Sejersen fra Variager* og Digt-samlingerne *Solen har mange veje, Vorherre på bjerget* og *Sangen om livet og døden*, udsendte i Aarene 1940—46.

Sejersen er Almuesmand, og med ham dør den Tid, hvor Arbejdet var en Værdi i sig selv og ikke kun et nødvendigt Onde, og hvor Mennesket og hans Omgivelser, fra Husets Indbo til de Redskaber han brugte og de Klæder han gik med, hørte sammen som een stor Personlighed. En straalende, humorfyldt og dybt vemodig Hyldest til den gamle Almuekultur, som Vilhelm Grønbech selv er et Barn af.

Som et af de smukkeste — og ved Siden af den fornylig udkomne »Komædie om to mennesker«, *Madonna og Gøgleren* det mest personlige — Udtryk for Grønbechs Fornemmelse for det inderste i Tilværelsen staar Sangene om Solen, der har mange Veje, og de to følgende Bind Digte. Med usigelig nænsom Haand skildres her Menneskehjertets brændende Trang til at bryde ud af Ensomheden og komme i saa intim Kontakt med et andet Hjerte, at Verden igen engang kan

blive fyldt med vaarlig Varme og Frodighed. Og det menneskelige Hjerte er saa stort og rigt, at det har Landevejen og den gamle Pumpe med i sin Rigdom:

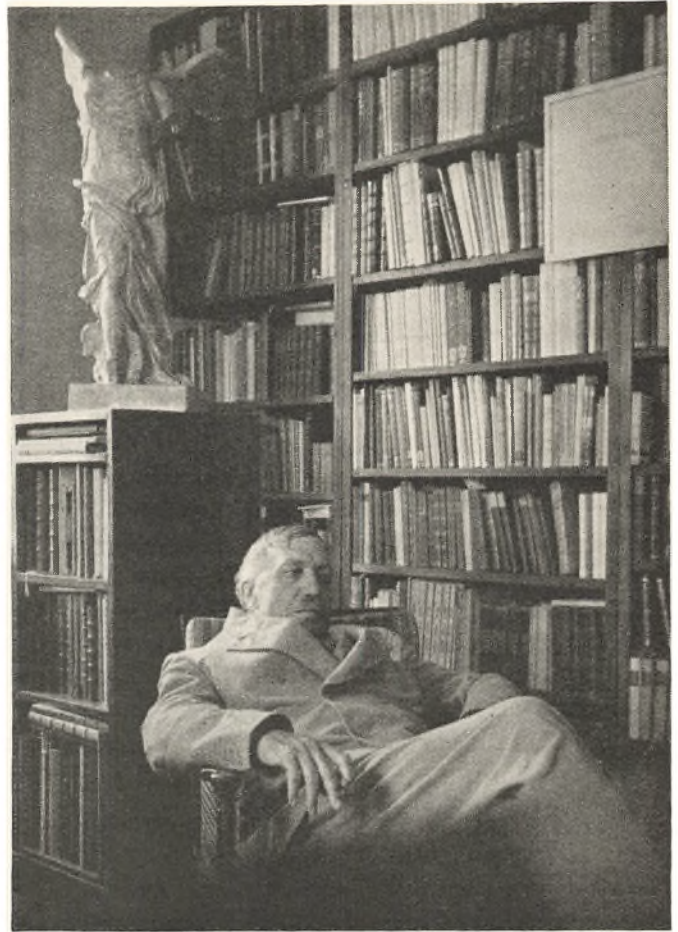
Naar jeg følges med vejen, ser jeg dem
langt ned i sjælen,
huse og lader, haver og pumper.
Gud bevares hvad en pumpe kan tænke paa,
uden at nogen ved af det!

Men al den Rigdom, Livet rummer, trues af Menneskets ulyksalige Trang til at spørge hvorfor:

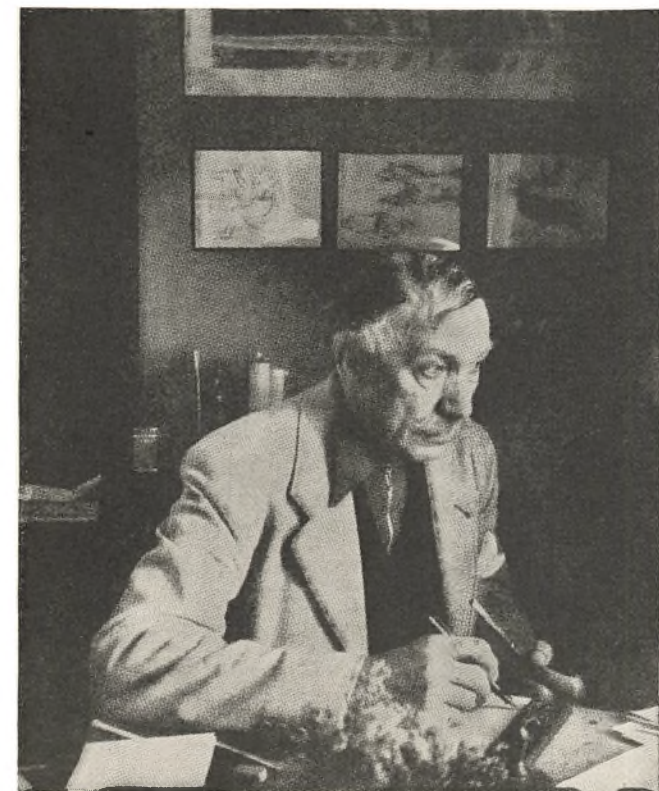
Og vi grubler os til døde over døde gaader,
som skaberen glemte i skabelsens glæde,
i urdagens brusende Bliv.

Paa Bagsiden af *Solen har mange veje* havde Vilhelm Grønbech skrevet nogle faa Linier om den nære Forbindelse, der er mellem disse Sange og deres Melodi. Den Kritik, disse Linier vakte, førte til en Række Forelæsninger over Sproghistorie og Sprogforstaaelse, der siden udkom i Bogform under Titlen *Sprogets Musik*, Grønbechs hidtil mest sprudlende morsomme Bog. Heri gør han endnu en Gang og paa et nyt Grundlag op med Evolutionstankens Herredømme over vor Videnskab, og gør det paa en saa veloplagt og samtidigt sagligt underbygget Maade, at to Auditorier fyldte til sidste Plads var et brusende Hav af Fornøjethed, da de hørte det som Forelæsning.

Der er kun faa, der har formaaet at give saa fint og forstaaende Udtryk for sin egen Kultur som Vilhelm

Professor Grønbech i sit Bibliotek.

Professor Grønbech ved Arbejdsbordet.

Grønbech, men ingen har heller som han paavist, hvilke frygtelige Muligheder for kold, tilfældig Grusomhed og uhørte Lidelser denne Kulturs Rodløshed og Egoisme indebar. Ingen har vel været mere angst for Europas kommende Dage end han i Aarene op mod den anden Verdenskrig, og det er en af Forudsætningerne for, at hans Dom ofte blev saa skarpt formuleret, som den blev. Hører man hans *Sangen om livet og døden*, eller fordyber man sig i hans *Madonna og Gøgleren*, det mest personlige og aabenhjertige han har skrevet, saa forstaar man, at det netop er hans store Forelskelse i Menneskene, der faar ham til at lade sin Ironi spille saa ubarmhjertigt over dem. Ofte paa en saadan Maade at det kan synes uretfærdigt — og ogsaa være uretfærdigt, hvis man ikke tager i Betragtning, at han aldrig bedømmer noget isoleret, men ser alt ud fra sit historiske Helhedssyn.

Den Depression, der naturligt maatte blive den første Følge af at se sine ondeste Syner blive til Virkelighed ogsaa i sit eget Land, veg snart for en stærk Trang til at være aktiv med ogsaa i Arbejdet for det, der her i Landet skulde følge efter Krigens Ophør.

De Tanker, Grønbech havde om den aktuelle Situation i Danmark og i Europa, gav han Udtryk for dels i nogle Kronikker, dels i Tidsskriftet *Frie Ord*, som han redigerer sammen med Professor *Hal Koch*. I dette Tidsskrift, der begyndte at udkomme 6. Februar 1946 og har opnaaet et efter danske Forhold svimlende Abon-

nantantal — det trykkes i 6000 Eksemplarer — har han skrevet sine Artikler *Atombomben* og *En Lægmands enfoldige Tanker mellem 9. April og 5. Maj*. Samme Sted kommer i Fortsættelse heraf en Behandling af Englands, Frankrigs og Tysklands Rodløshed i Tiden mellem Krigene. Hermed trækker han den historiske Linie op indtil Dato for som Afslutning at give sin Konklusion.

Som et Forvarsel om, hvordan dette sidste, positive Afsnit vil forme sig, staar det ganske lille Særtryk fra Frie Ord *Dengang Fadervor aabenbarede sig som et Eventyr*.

Hvis man skulde fremhæve noget frem for andet af det, som Vilhelm Grønbech har lært sine Elever ud over selve det frugtbare Grundsyn, da maatte det blive dette: *At arbejde og at Humoren hører med til Livet*.

Vilhelm Grønbech er aldrig blevet træt af at understrege, at hver enkelt Forsker af Livets uendelige Dybder maa og skal begynde forfra. Arbejdet med Kilderne skal gøres og skal gøres om og om igen. Det *quand même*, som Grønbech selv modtog i Arv fra sin store Lærer Vilhelm Thomsen, hvis Livs Omkvæd det var, har han givet videre til sine egne Elever. Aldrig give op, aldrig være færdig, før den Helhed lyser frem, som Enkelthederne altid er en Del af.

»Historikeren lever ikke af de store syner — Gud give han faar mange af dem — men han lever af *slid-det*.«

Og den Humor, der i gammel Tid var saa udpræget et Element i Menneskets Liv, at det ogsaa maatte have sin Plads i Gudstjenesten, den har forgyldt mange Tirsdags- og Fredagstimer paa Universitetet og tilført den studerende Ungdom fornyet Mod paa endogsaa saa brydsom og enerverende en Tilværelse som den danske Students.

Det kunde tænkes at have sine Vanskeligheder at være saa vidtspændende en Aands og saa personlighedspræget en Forskers Elever, men ingen har tydeligere end Grønbech selv advaret mod enhver Form for passivt Epigoneri og æstetiserende Videreførelse af Ideer og Tanker, der oprindeligt blev skabt ved endeløst Slid og ofte under stor personlig Lidelse.

»Om tradition skal blive til liv eller død, det afhænger støds af den generation, der tager arven op. Thi troskab er ikke det samme som trælles vedhængen, den fordrer selvstændigt valg saavel som lydighed, den kræver mod lige saa vel som selvtugt, den forudsætter klogskab i ikke mindre grad end ærlig vilje. Troskab er en svær dyd. Livet stiller sine krav til os mennesker uden at spørge om vi har forstand og sjælskraft til at opfylde dem, og det straffer os ligesaa skaanselsløst for vor svaghed som for vor sløjhed: Denne meningsløshed er livets storhed.«

Enhver maa, udfra hvad netop han rummer af Evner og Muligheder, af Selvtugt og af Mod, give sig i Kast med Opgaverne, kun ved sin egen Hjælp vinder man

selv Sejren. Saadan er Livets Krav, og ogsaa Videnskabsmænd behandles i saa Henseende som ganske almindelige Mennesker.

Vilhelm Grønbech har altid indtaget en Særstilling paa det videnskabelige Parnas. Man har karakteriseret ham som den genialt-intuitive Kunstner, *maaske* til Tider ikke uden den Bagtanke, at man saa ikke behøvede at tage det videnskabelige Sigte i hans Værker saa højtideligt endda. Og man har talt om ham som den ensomme Aristokrat i vort Aandsliv uden at se, at han netop peger frem mod en Tid, hvor Menneskets Ensomhed bliver mindre, og Ordet om Kærlighed til Næsten kanhænde faar et skæbnetungt og virkelighedsbundet Indhold for den enkelte. Saadanne Betegnelser bliver nu engang aldrig andet end Etiketter, og det spillende Liv og den Mangfoldighed af Muligheder, der rummes i hvert eneste levende Menneske, kan aldrig dækkes af en Etiket.

Fra Grønbech udgaar der en Inspiration til Revision og fornyet Arbejde paa saa godt som alle vor Kulturs Omraader, en Inspiration, der virker langt ud over den Kreds, som med Malice er blevet kaldt den grønbechske Menighed, og den har allerede sat sine Spor inden for saavel Videnskab og Kunst som i det rent praktiske kulturelle Arbejde, der giver sig Udslag i det politiske og folkelige Liv.

Et særlig vigtigt Spørgsmaal — kanhænde det vigtigste af dem alle — er, hvorvidt denne Inspiration kan faa Betydning ogsaa for *den danske Kirke*. At Grønbech selv anser dette Spørgsmaal for at være betydningsfuldt, ses blandt andet deraf, at han altid med den største Skarphed hævder, at *et Folk uden Religion er et Folk, der er ved at dø*. Og for det danske Folk vil Religion altid være det samme som Kristendom. Men kan Vilhelm Grønbechs Tale om det levende Menneskelivs Betydning i Jesu Kristi Lære forenes med Kirkens Forkyndelse?

At Grønbech ikke selv bliver en Kirkens Reformator, følger af den enkle Kendsgerning, at han personligt har sat sig uden for denne Kirke. Og Reformatorer maa — hvor underligt det end kan lyde — helt og fuldt gaa ind for det, de vil reformere. Men at Kirkens Folk burde tage det Opgør med den kirkelige Forkyndelse, han staar som Udtryk for, op til en alvorlig Efterprøvelse uden at lade sig skræmme af den ofte kætterske Form, det staar som noget indlysende for den, der har set til Bunds i, hvor alvorlig vor Kulturs øjeblikkelige Stilling er. For vel er det en urokelig Sandhed, at den kristne Kirke og den menneskelige Kultur ikke er identiske, men en lige saa uomstødelig Kendsgerning er det, at *ingen af dem kan undvære den anden*.

Som Lærer har Vilhelm Grønbech været med til at give Københavns Universitet og dansk Forskning overhovedet sit Særpræg, og saa længe der findes en Forskning i Aand og Sandhed i Europa, vil hans Indsats leve og sætte Frugt.

TAGE HIND

INDUSTRIBYEN KØBENHAVN

SIDEN UDS STILLINGEN 1888

Af Redaktionssekretær POUL MELGAARD

København og dens nærmeste Omegn, herunder ogsaa Egnen omkring Mølleaaen, var fra gammel Tid den danske Industris Centrum.

Som Kongens Residensstad og Centraladministrations Sæde var det naturligt, at Hovedstaden øvede Tiltrækning for industriel Foretagsomhed. Dette saa meget mere, som Københavns Beliggenhed som »Port« til Østersøen og Baltikum medførte en livlig Omsætning af Varer og gode Tilførselsmuligheder for Raavarer, ligesom Betingelserne for at skaffe sig den fornødne Arbejds kraft her, med den relativt store Befolkning, var bedre end andre Steder i Landet.

Disse Forudsætninger er vel fortsat de bærende for den københavnske Industri, hvormed ogsaa tænkes paa Industrien paa Frederiksberg og i Gentofte Kommune.

•

Det var paa Haandværkets Fundament, den københavnske Industri i vidt Omfang opbyggedes — og paa Resterne af »Manufakturerne« og de for Statskassen dyrekøbte Erfaringer fra Merkantilismens Tid. Men det var ikke blot den københavnske Borger — Købmand og »Fabrikør«, Haandværker og Arbejder — som byggede Industrien op i Danmarks Hovedstad. Initiativet laa i et ikke uvæsentligt Omfang hos Udlændinge, ikke mindst Franskmand og Tyskere, som slog sig ned her.

Slesvig-Holstens Adskillelse fra Kongeriget i 1864 bragte, foruden Flytningen af ogsaa Toldgrænsen til Kongeaaen og dermed Beskyttelse for den danske Industri, som laa Nord herfor, nogle tidligere holstenske Industrimænd herop, ligesom der ogsaa af andre til Erstatning for megen af den Fabrikation, som tidligere var foregaaet i Hertugdømmerne, fortrinsvis i Holsten, nu skabtes Fabrikker i Kongeriget, og da først og fremmest i København.

Nok saa stor Betydning havde det dog, at Industrialismen efter Inertiens Lov — baaret frem af den tekniske og transportmæssige Udvikling — bankede paa Danmarks Dør. Og det var ikke forgæves, der bankedes paa. Næringsloven af 1857 og 1863-Toldloven virkede befordrende for den frembrydende industrielle Udvikling.

En Brydningens Tid var det ... Brydning mellem gammelt og nyt. Ogsaa en Omvæltningens Tid. Vi behøver blot at erindre om vort Landbrugs Omlægning fra ekstensiv til intensiv Drift i 1870'erne og 1880'erne — en Omlægning, som ogsaa fandt Udtryk i Opbygningen af en dansk Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Mejeri-, Slagtermaskiner m. v.

Først fra 1897 findes en ordentlig Statistik over den københavnske Industri og Haandværk. Men et og andet statistisk Materiale fra før den Tid kan dog belyse Sider af de industrielle Forhold i København i de sidste Decennier af det 19. Aarhundrede.

Saaledes fremgaar det af Fabrikoversigten af 1872, at der i København fandtes 463 Fabrikker, det vil sige omkring 33 pCt. af samtlige Landets Fabrikker. Og disse 463 Fabrikker beskæftigede i alt 14.000 Industriarbejdere, eller ca. 46 pCt. af samtlige danske Industriarbejdere.

Folketællingen af 1882 omfattede for Københavns Industri og Haandværk 31.464 Personer, hvoraf 30.213 Mænd og 1.251 Kvinder. Det er dog vist ikke helt uberegtiget hertil at lægge det Antal paa ca. 12.500 Kvinder, som — ifølge V. Falbe Hansen og W. Scharling: »Danmarks Statistik«, 1887 — »havde deres Ophold som industrielt beskæftigede«. Ca. 8.000 af disse Kvinder var beskæftiget ved Syning og maa formentlig for en meget stor Dels Vedkommende henregnes til, hvad vi i Dag kalder Beklædningsindustrien.

Det kan ogsaa nævnes, at der paa »Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling« i 1888 blandt de danske Udstillere var ikke mindre end 1976 industrielle Udstillere, deraf et meget stort Antal københavnske Industrivirksomheder, hvis Navne ogsaa i Dag har Klang, og det ikke blot inden for vor eget Lands Grænser.

Det var den kunstindustrielle Epokes Fane, der blev svunget over 1888-Udstillingen. Dog blev det ikke under denne Fane, at dansk Industri skulde foretage sin store Fremmarch. Det skønne Kunstporcelæn og det dejligt eiselerede Sølv, det fine Møbelarbejde m. v. betød meget dengang — som nu. Men det blev i Hestekræfternes og de drønende Maskiners Tegn, at Forudsætningerne skabtes for det betydningsfulde Erhverv, som moderne dansk Industri er, og som indtager saa fremtrædende en Stilling i Hovedstadens økonomiske Liv. Det blev Dampmaskinen, Elektromotoren og Dieselmotoren — Ingeniøren og Kemikeren — som viste Vejen frem!

Af Erhvervstællingen for 1897 fremgaar, at der i København-Frederiksberg fandtes 9.165 Industri- og Haandværksvirksomheder (d.v.s. 11,9 pCt. af Landets samlede Industri- og Haandværksvirksomheder). Det samlede Personel udgjorde 86.209 (= 31,4 pCt. af den hele danske Industri og Haandværks Personel), og den samlede mekaniske Kraft udgjorde 13.578 HK., hvilket betød, at 29,2 pCt. af den samlede mekaniske Kraft

i Landets Industri og Haandværk fandtes i Hovedstaden.

Dette er det talmæssige Udtryk for den omfattende industrielle Udvikling, som havde fundet Sted siden 1870'erne — en Udvikling, som ogsaa havde medført betydningsfulde Sammenslutninger af en Række industrielle Virksomheder. I det første Tiaar af det nye Aarhundrede gjorde denne Sammenslutningstendens sig ogsaa stærkt gældende. Industrien stræbte mod Stordrift!

*

I det følgende skal kort gennemgaaes Udviklingen i de enkelte Industrigrupper med Hensyn til Personel og Maskinkraft fra 1897 til 1935. Tallene i Parentes betegner den procentvise Andel af det samlede Personel og den samlede Maskinkraft inden for den enkelte Industrigruppe i hele Landet. Der kan ogsaa være Grund til at gøre opmærksom paa, at Grupperne: Bygningsindustri og Soigneringsindustri i højere Grad maa karakteriseres som Haandværk end som Industri, men Statistikken skelner nu engang ikke mellem disse to Erhverv, men slaar dem sammen under eet og anvender oftest kun Betegnelsen: Industri.

Saa relativt stor en By, som København gennem adskillige Aarhundreder havde været, havde naturligvis en omfattende Fremstilling af Nærings- og Nydelsesmidler, ud over hvad den enkelte Husholdning frembragte.

I 1897 talte Hovedstadens *Nærings- og Nydelsesmiddelindustri* 972 Virksomheder med et samlet Personel paa 12.872 (d.v.s. 27,3 pCt. af den samlede danske Nærings- og Nydelsesmiddelindustri's Personel) og med en samlet mekanisk Kraft paa 3.783 HK. (= 22 pCt. af denne Industrigruppens samlede mekaniske Kraft). I 1935 talte Hovedstadens Nærings- og Nydelsesmiddel-

industri 2.318 Virksomheder med et Personel paa 23.933 (= 32,5 pCt. af den samlede danske Industrigruppens Personel) og 41.591 HK. (= 20,7 pCt. af denne Industris mekaniske Kraft).

Den betydelige *Tekstilindustri*, som var opvokset i Merkantilismens Tid, bortsmuldrede for største Delen, da den ikke længere havde Statsmagtens Bevaagenhed og Støtte. I en stor Del af det 19. Aarhundrede forsynedes kun den jævne Mand og Kvinde af den hjemlige Produktion, gennem haandværksmæssig Spinding, Vævning m. v. Den bedrestillede Del af Befolkningen fik hovedsagelig sit Forbrug dækket gennem Import af finere, udenlandske Varer.

Det var — hedder det i »*Textilfabrikantforeningens Historie 1895—1945*« — »Ophævelsen af Laugsprivilegierne ved Gennemførelsen af Næringsloven af 1857 og Virkningerne af Toldloven af 1863, der skabte de økonomiske og erhvervsmæssige Betingelser for Oprettelsen af en Tekstilindustri i moderne Forstand her i Landet«. I øvrigt havde maskintekniske Opfindelser i England baade paa Spindingens og Vævningens Omraade i Forbindelse med Dampkraftens Anvendelse i Industriens Tjeneste skabt de produktionsmæssige Forudsætninger for den Udvikling, som førte til, at der ved Aarhundredskiftet fandtes en ret betydelig Tekstilindustri i København.

I 1897 fandtes nemlig 177 tekstilindustrielle Virksomheder med et samlet Personel paa 5.608 (30,4 pCt.) og med en samlet mekanisk Kraft paa 1.399 HK. (28,2 pCt.). I 1935 var Antallet af Virksomheder 209 med et samlet Personel paa 6.623 (32,9 pCt.) og med en samlet mekanisk Kraft paa 6.563 HK. (26,2 pCt.).

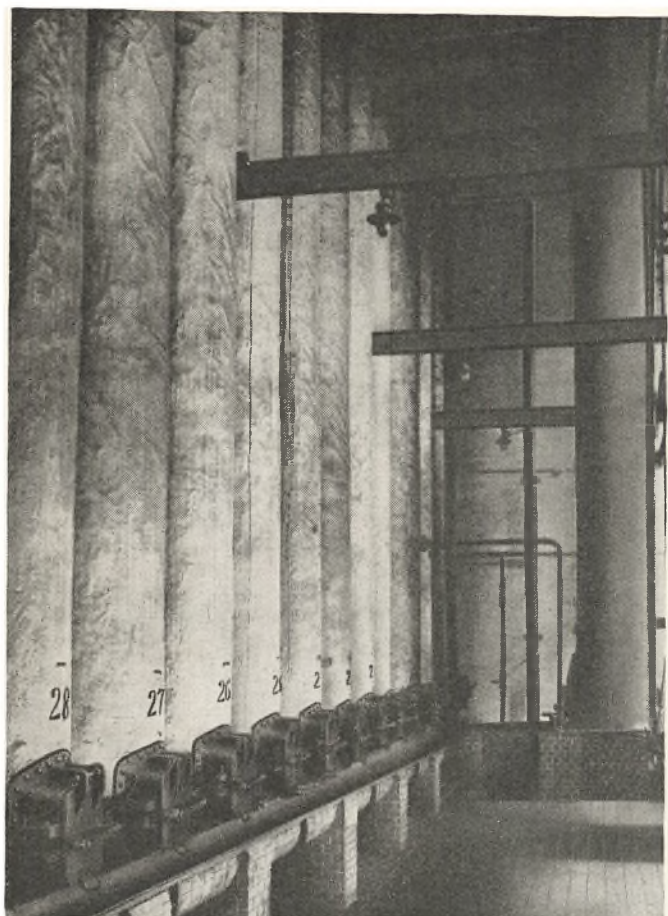
Da den i 1840 opfundne Symaskine kom til Danmark i 1856, holdt »moderne Teknik« sit Indtog i det

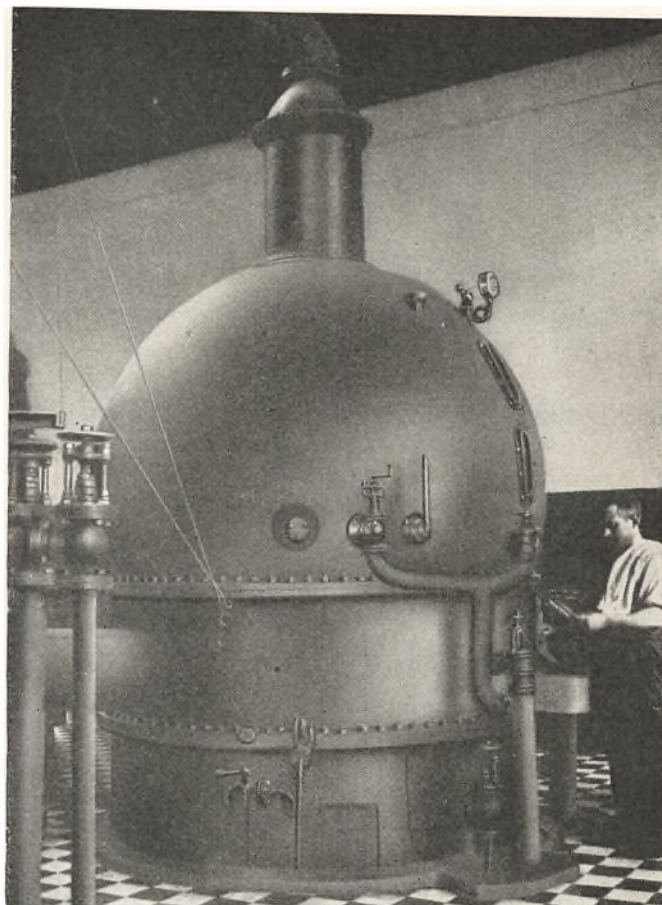
Fra en Konserverfabrik.

Fra en Chokoladefabrik.

Benkulsbeholdere paa en Sukkerfabrik.

Vacuumapparat fra 1866, som endnu bruges paa Sukkerfabrikken.

gamle Skrædderfag. Grundlaget for en egentlig *Beklædningsindustri* var skabt. Beklædningsindustrien er nu i beskæftigelsesmæssig Henseende den næststørste københavnske Industri. Mod 1.995 Virksomheder i 1897 talte Beklædningsindustrien i 1935 2.995 Virksomheder. I 1897 beskæftigedes i denne Industri et samlet Personel paa 14.274 (41,7 pCt.), i 1935 28.284 (57 pCt.). Og medens den mekaniske Kraft i 1897 udgjorde 52 HK. — akkurat Halvdelen af, hvad den samlede Beklædningsindustri i Danmark havde af mekanisk Kraft — var Tallet i 1935 3.540 HK. (63,4 pCt.).

Inden for Gruppen: *Bygningsindustri, Vej- og Jordarbejde* var der i 1897 1.313 Virksomheder med et samlet Personel paa 14.084 (27,7 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 1.433 HK. (49,3 pCt.). I 1935 var Tallene: 2.333 Virksomheder med et samlet Personel paa 21.792 (27,6 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 11.709 HK. (25,6 pCt.).

Der har altid i Hovedstaden været en ret livlig Virksomhed i *Træindustrien*. I 1897 var der 978 Virksomheder med et Personel paa 5.220 (20,2 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 816 HK. (22,4 pCt.). I 1935 fandtes 2.057 Virksomheder med et samlet Personel paa 7.602 (24,2 pCt.) og 6.931 HK. (11,2 pCt.).

Ogsaa *Læder- og Lædervareindustrien* har gamle Aner i Kongens København. Den Del af Industrien, som udgøres af *Skotøjsindustrien*, er imidlertid af nyere Dato. Det var først paa den anden Side Aarhundredskiftet, at *Skotøjsindustrien* fik sit store Opsving.

I 1897 fandtes inden for *Læder- og Lædervareindustrien* 1.205 Virksomheder med et samlet Personel paa 5.779 (30,4 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa i alt 158 HK. (42,1 pCt.). I 1935 var der 1.678 Virksomheder med et samlet Personel paa 8.479 (48,7 pCt.) og med en samlet mekanisk Kraft paa 5.547 HK. (54,2 pCt.).

Inden for *Sten-, Ler- og Glasindustrien* var der i 1897 81 Virksomheder med et samlet Personel paa 2.340 (14,6 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 1.073 HK. (18,4 pCt.). For 1935 var Tallene: 160 Virksomheder, et Personel paa 3.210 (14,3 pCt.) og en samlet Maskinkraft paa 4.174 HK. (5,2 pCt.).

Jern- og Metalindustrien har altid spillet en meget betydelig Rolle i det københavnske Arbejdsliv. Og det er den af Hovedstadens Industrigrupper, der i hele den omhandlede Periode har været den i beskæftigelsesmæssig Henseende mest betydningsfulde. Elektricitetens voksende Anvendelse i Slutningen af det 19. Aarhundrede gav Basis for Opbygningen af en elektroteknisk Industri, som i det nye Aarhundrede blev stærkt udviklet, og som inddrog stadig nye Fabrikationer under sit Virkefelt. Ogsaa paa andre Felter er der sket en rivende Udvikling inden for *Jern- og Metalindustriens* omfattende Gruppe. I 1897 talte *Jern- og Metalindustrien* 1.204 Virksomheder med et samlet Personel paa 15.614 (37,8 pCt.) og en mekanisk Kraft paa 2.292 HK. (d.v.s. 44,1 pCt.). I 1935 var Antallet af Virksomheder 3.632 med et samlet Personel paa 42.660

Fra et Bomuldsspinderi.

(44,8 pCt.) og med en samlet mekanisk Kraft paa 61.453 HK. (46,1 pCt.).

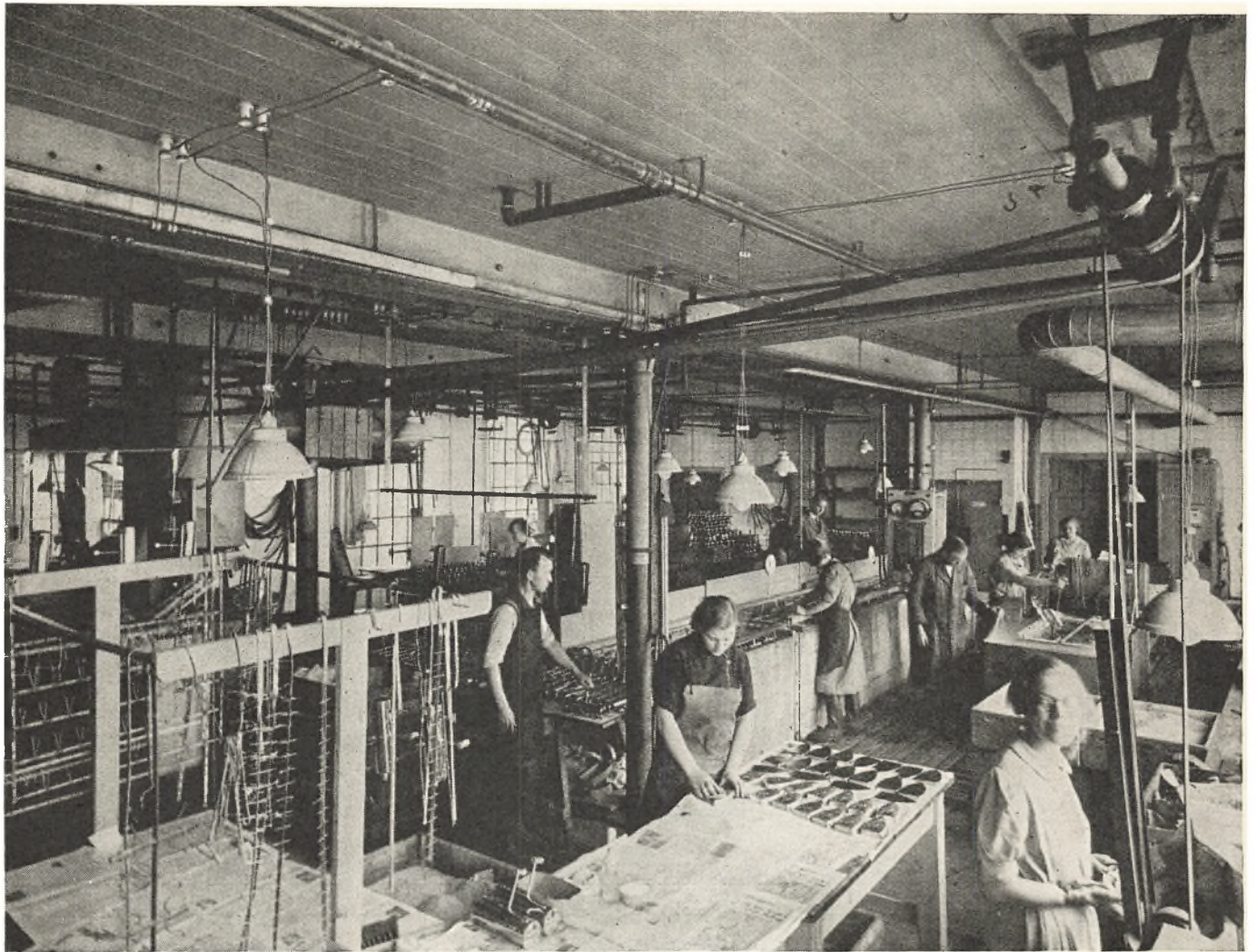
Den moderne *kemisk-tekniske Industri* skylder det 20. Aarhundrede største Delen af sit nuværende Omfang.

Fra et Væveri.

Ingen anden københavnsk Industrigruppe har haft en forholdsvis saa stærk Udvikling som den kemisk-tekniske Industri, der spænder fra Oparbejdning af Olieraastoffer fra det fjerne Østen over Medicinalvarer (bl. a. Insulin), Sæber, Parfumer, Tændstikker, Farver og Lakker, Vejmaterialer og Mejeripreparater til Fremstilling af Blæk. Medens der i 1897 i København fandtes 198 Virksomheder inden for denne Industrigruppe, var Antallet i 1935 624. Mod et samlet Personel paa 3.662 i 1897 (51,2 pCt.) havde denne Industri i 1935 et Personel paa 11.633 (43,1 pCt.), og samtidig var den mekaniske Kraft steget fra 1.717 HK. (45,2 pCt.) til 30.703 HK. (35,6 pCt.).

Inden for *Papirindustrien*, omfattende Papir- og Papfabrikker, Papirvare- og Papvarefabrikker, Tapetfabrikker m. v., indtager København en meget fremtrædende Position — og den er ikke af ny Dato. I 1897 eksisterede 53 Virksomheder med et samlet Personel paa 1.142 (45,1 pCt.) og med en samlet mekanisk Kraft paa 358 HK. (21,2 pCt.). I 1935 var Antallet af Virksomheder 133 med et samlet Personel paa 2.855 (49,9 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 5.851 HK (27,3 pCt.).

Fra en Metalvarefabrik.

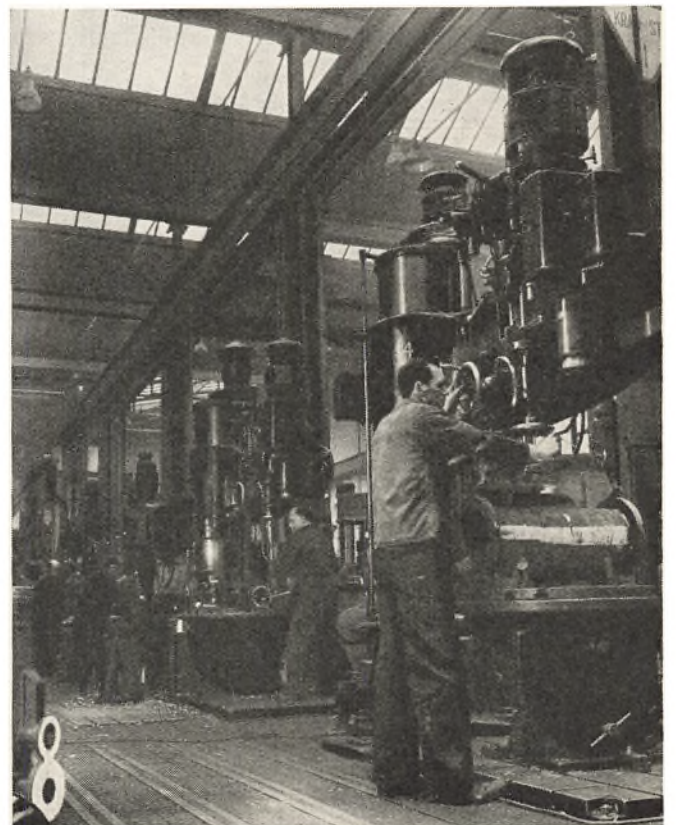
Største Delen af den *grafiske Industri* har Hjemsted i Hovedstaden — og saaledes har det stedse været. I 1897 var der 401 Virksomheder med et samlet Personel paa 4.105 (53,8 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 479 HK. (70,8 pCt.). I 1935 var der 901 Virksomheder med et samlet Personel paa 9.136 (59,7 pCt.) og med en mekanisk Kraft paa 7.637 HK. (60,8 pCt.).

Soigneringsindustrien, som 1897 omfattede 588 Virksomheder med et samlet Personel paa 1.509 (38,7 pCt.) og en mekanisk Kraft paa kun 18 HK. (25,7 pCt.), talte i 1935 ikke mindre end 3.218 Virksomheder med et samlet Personel paa 9.022 (39,5 pCt.) og en mekanisk Kraft paa i alt 3.438 HK. (52 pCt.).

*

Saaledes former sig altsaa et hastigt Rids af Udviklingen inden for de forskellige københavnske Industri-grupper gennem det sidste halve Aarhundrede — en Periode, som paa mange Maader har betydet en kolossal Forandring i den daglige Tilværelse for det enkelte Menneske, først og fremmest i Kraft af den teknisk-industrielle Udvikling og de Forbrugsgoder, den har skabt.

Af mange Grunde er det vanskeligt at foretage en direkte talmæssig Sammenligning mellem Tiden dengang og nu. København er gennem Indlemmelse af

Fra Hallen i en stor Maskinfabrik.

Fra en Skotøjsfabrik.

Valby-Brønshøj-Distriktet (1901) og Sundbyerne (1902) blevet større, og Grundlaget for Statistikkens Udarbejdelse er ændret i Tidens Løb. F. Eks. omfatter de benyttede Tal for 1897 København-Frederiksberg, men for 1935 tillige Gentofte Kommune.

Et godt Billede af den stedfundne Udvikling giver alligevel følgende Tal. Medens i 1897 86.209 Personer af en samlet Hovedstadsbefolkning paa ca. 450.000 be-

skæftigedes ved Industri og Haandværk, var Tallet for 1940 ca. 220.600 af et Befolkningstal paa 890.130.

Et langt stærkere Vidnesbyrd om den skete industrielle Udvikling er det imidlertid, at mod en samlet mekanisk Kraft i Hovedstadens Industri og Haandværk i 1897 paa 13.578 HK. stod i 1935 189.137 HK.; og der har været en yderligere Stigning i Tiden siden da.

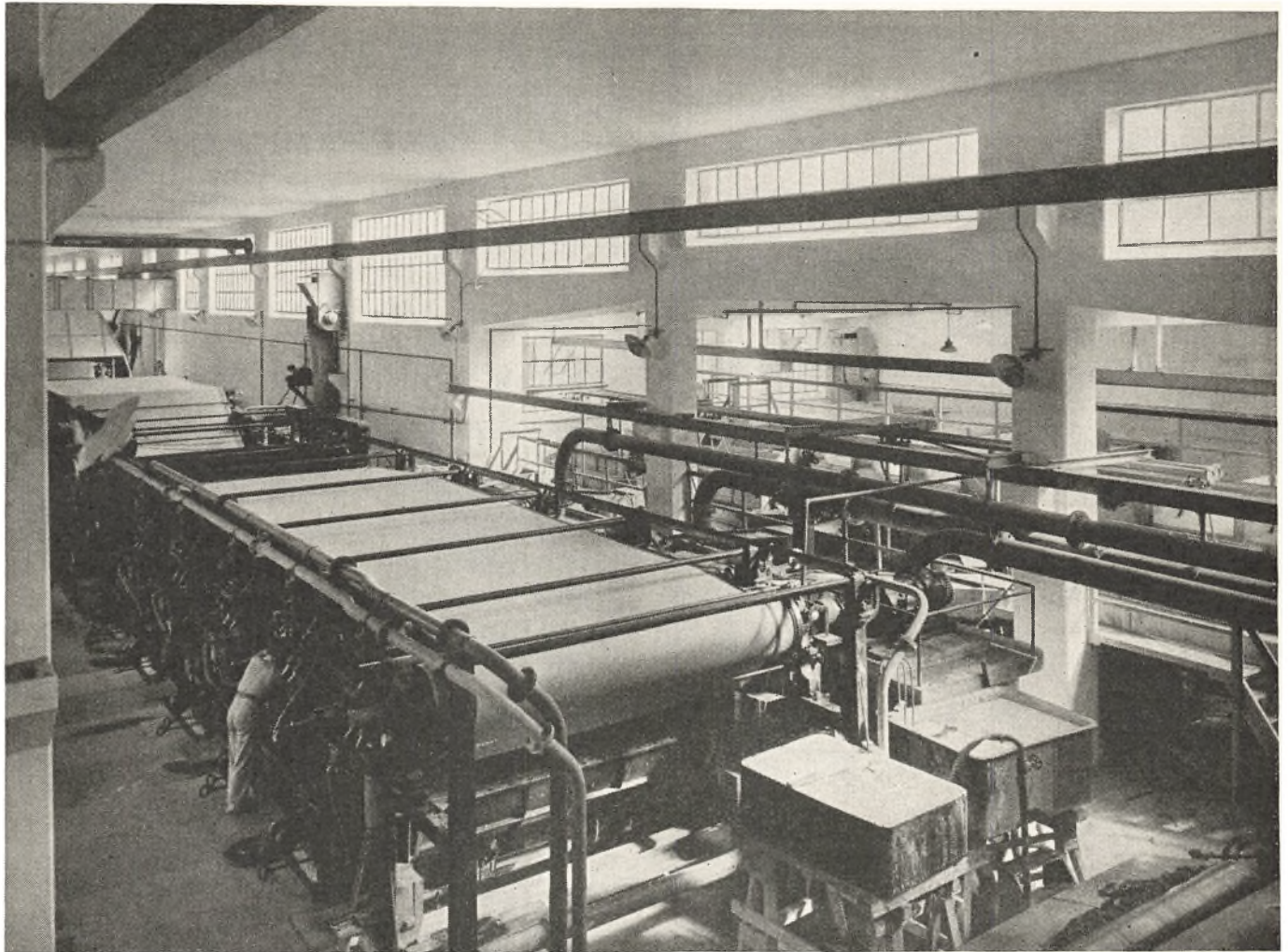
For kort Tid siden udsendte Københavns statistiske

Fra en Skotøjsfabrik.

Fra en Skotøjsfabrik.

Kartonmaskine, 90 Meter lang, paa en Papir- og Kartonfabrik.

Kontor en Redegørelse for Befolkningens Fordeling efter Erhverv i Hovedstaden og dens Forstadskommuner ved Folketællingen den 5. November 1940. Det er ganske vist lidt andre Principper, der har været lagt til Grund ved denne Opgørelse end ved tidligere Tællinger, men alligevel tør Hovedtræk derfra sikkert benyttes til en vis Sammenligning med de tidligere anførte Tal.

Inden for de enkelte Industrigrupper i Hovedstaden beskæftigedes i 1940 følgende Antal Personer:

Nærings- og Nydelsesmiddelindustri	31.402
Tekstil- og Beklædningsindustri	35.481
Bygningsindustri, Vej- og Jordarbejde	29.501
Træindustri	9.469
Læderindustri	9.110
Sten-, Ler- og Glasindustri	3.388
Jern- og Metalindustri	53.533
Kemisk-teknisk Industri	8.780
Papirindustri og grafisk Industri	15.875
Soigneringsindustri	10.914
Uspecificeret Industri og Haandværk	9.858

Af Hovedstadskommunernes Befolkning var i 1940 ikke mindre end 42,7 pCt. tilknyttet Industri og Haandværk, og dette Erhverv var saa langt Hovedstadens største. Paa Handel og Omsætning faldt 20,7 pCt., paa

immateriel Virksomhed 12,1 pCt. og paa Transport m. v. 8,4 pCt.

Efterhaanden er det jo ret begrænset, hvad der inden for Hovedstadsomraadet findes af Arealer til Udvidelse af bestaaende eller Oprettelse af nye industrielle Virksomheder. De seneste Tiaar har derfor, ogsaa forarsaget af Grundpriserne, set en stadig mere omfattende industriel Foretagsomhed i Hovedstadens Forstadskommuner. Bl. a. har Egnen omkring Mølleaaen oplevet en Slags industriel Renæssance! Ved 1940-Tællingen var da ikke mindre end 47,5 pCt. af Forstadskommunernes Befolkning (62.449 af en samlet Befolkning paa 131.369) knyttet til det industrielle Erhverv. I det øvrige Land er 29,8 pCt. af Befolkningen tilknyttet Industri og Haandværk.

Bortset fra Befolkningens Erhvervsfordeling foreligger 1940-Erhvervstællingens Resultater desværre endnu ikke for Københavns Vedkommende. I Stedet skal da fremdrages 1935-Tallene for at give et Indtryk af Hovedstadens industrielle Virksomhed i Forhold til det øvrige Land.

I 1935 fandtes i de tre Hovedstadskommuner i alt 20.256 Haandværks- og Industrivirksomheder, der tilsammen beskæftigede 175.229 Personer, og $\frac{2}{5}$ af Hovedstadens Befolkning havde umiddelbart sit Udkomme gennem Industri og Haandværk. Af det samlede

Personel inden for Hovedstadens Industri og Haandværk betegnedes 130.206 — eller 74 pCt. — som egentlige Industriarbejdere.

Hovedstadens Andel af hele Landets Industri er meget stor. Medens der i Hovedstaden i 1935 boede 23 pCt. af Danmarks Befolkning og fandtes ca. 20 pCt. af Antallet af Landets samlede industrielle og haandværksmæssige Virksomheder, beskæftigedes der her 38 pCt. af den samlede Industris Personel og endog 41 pCt. af Landets egentlige Industriarbejdere. Af den samlede mekaniske Kraft inden for dansk Industri faldt 27 pCt. paa Hovedstads-Industrien, og 37 pCt. af Landets samlede Industriomsætning faldt paa Hovedstaden. — mod 31 pCt. i 1925.

I højere Grad end Tilfældet er for det øvrige Lands Vedkommende er Industri og Haandværk i Hovedstaden koncentreret i større Virksomheder. Saaledes var det gennemsnitlige Antal egentlige Industriarbejdere 6,4 pr. Virksomhed i Hovedstaden — mod 2,3 i det øvrige Land. Og medens kun henholdsvis 16 og 21 pCt. af Landets Industri- og Haandværksvirksomheder med resp. 0 og 1—5 Arbejdere var beliggende i Hovedstaden, saa gjaldt dette 34 pCt. af Virksomhederne med 6—20 Arbejdere, 44 pCt. inden for Størrelsesgruppen 21—100 Arbejdere, og af Virksomheder med over 100 Arbejdere var endog 57 pCt. beliggende i Hovedstaden. Disse sidstnævnte større Virksomheder, i alt 215, beskæftigede i øvrigt 43 pCt. af samtlige Hovedstadens Industriarbejdere.

Gode og daarlige Tider har skiftet for den københavnske Industri som for dansk Industri overhovedet. Men stadig større og mere betydningsfuldt har det industrielle Erhverv i Hovedstaden vokset sig.

Hovedstadens Vækst har haft sin meget store Indflydelse paa den industrielle Udvikling, men samtidig — i et Vekselvirkningsforhold, hvor det er umuligt at sige, hvem der har gavnet mest — har Industrien haft en afgørende Andel i Hovedstadssamfundets Udvikling ... en Udvikling, som ogsaa har muliggjort en social Standard for de brede Befolkningslag, ikke mindst for Industriens Arbejdere, som næppe nogen havde drømt om for 50 Aar siden.

I Dag er Industrien en saare integrerende Del af vor Hovedstad og dens Liv.

Rundt omkring i Byen ser vi paa vor daglige Gang den ene Industrivirksomhed efter den anden — ofte bærende Navne, vi erindrer fra Barndommens Dage. I den daglige Tilværelse er de industrielle Frembringelser blevet os uundværlige, om end vi vel kun sjældent tænker synderligt derover. Mangt og meget af det, vi i Dag betragter som Selvfølgeligheder, kendte vore Byfæller 50 Aar tilbage i Tiden, ja for endnu kortere Tid siden, overhovedet ikke. Og Ting, som tidligere var forbeholdt de økonomisk velstillede, er nu Hvermandseje.

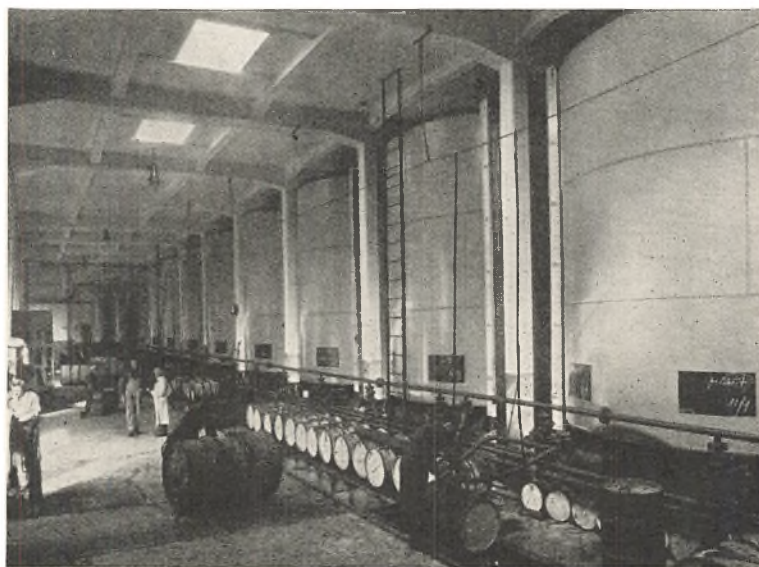
Alt dette maa først og fremmest tilskrives den teknisk-industrielle Udvikling. Det er skabt gennem »Arbejdets, Flidens og Snillets Strid«.

Ved 1888-Udstillingens Aabning hed det i *Chr. Richardt's* pompøse Kantate:

»Lad os vise Alverden, og ej blot i Ord,
vi er meer end et Train i de Fremmedes Spor,
— der er Fremskridt i Nord!
der er Mod, der er Kløgt, der er Evne!«

Hovedstadens Industri har for sit Vedkommende gennem sin Indsats og sin Udvikling i de sidste Par Menneskealdre bekræftet Sandheden i den gamle Digters Ord

POUL MELGAARD

Aftapningshal for tekniske Olier.

ALEXANDER FOSS

Af Kontorchef i Industriraadet, cand. jur. JOHANNES HANSEN

Den sidste Verdenskrigs dramatiske og skæbnesvangre Forløb har ikke mindst for den yngre Generation stillet Krigen 1914—18 i Skygge og faaet den til at for- tone sig i en fjern Fortids usikre og flakkende Lys. Hos dem, der som Voksne har oplevet begge Krige, vil Tiden dog aldrig udslutte den mærkelige og ganske uventede Oplevelse, at en Fredstilstand, præget af en næsten idyllisk Ro og en fastgroet Tro paa en langsom men lykkelig Udvikling for Menneskeheden, pludselig aflø- stes af en bitter og umenneskelig Krig mellem Europas førende Kulturnationer.

Paa faa Dage kom et helt nyt Livssyn til Verden — en Anskuelse for hvilken det næste Krigsudbrud ikke kunde betyde nogen Overraskelse. Ej heller vil det blive glemt, at de bedste i Landet under den første Verdens- krig ydede en stor og værdig Indsats for i Neutralite- tens Navn at bevare og udvikle vor truede Økonomi og Selvstændighed, og at dette Arbejde blev ledet af en Kreds af prominente og egenartede Mænd, hvis Navne fik Glans af Tidens Gerning. En af disse var Alexander Foss. Hans Virke som Industrimand og Organisations- leder rakte langt ud over de Opgaver, som var præget

af Krigstiden, men det var denne Periode, der paa sær- lig Maade tvang ham frem i Lyset og gjorde ham til en af Datidens centrale Personligheder.

Alexander Foss levede det meste af sit Liv i Køben- havn, men kan alligevel ikke henføres under nogen kø- benhavnsk Kategori, for der var intet som helst »køben- havnsk« ved ham. Kategoriens Anvendelse kan derimod have sin Berettigelse, forsaavidt som han har været med til at sætte sit Præg paa vor Hovedstads Udvikling.

Foss, der tilhørte en Slægt af Embedsmænd og Offi- cerner, var født i Viborg i 1858. Hans Far, der var Stifts- landinspektør, døde, da Sønnen kun var 4 Aar gammel, og Moderen rejste saa til København med tre smaa Børn. Det lykkedes dog at skaffe Alexander Foss, hvis hele Opvækst og Ungdom var præget af hans Stilling som den fattige Enkes Søn, den Uddannelse, han ønske- de sig. Han blev Student og i 1882 polyteknisk Kandi- dat. Efter forskellig praktisk Virksomhed indtraadte han i 1885 i en beskeden Ingeniørforretning, som i 1882 var grundlagt af F. L. Smidth, og som solgte Dampma- skiner og projekterede Mølleri- og Teglværksanlæg og lignende. Aaret forud havde ogsaa Ingeniør Poul Lar-

sen knyttet sig til denne Virksomhed, som fra en ringe Begyndelse blev udviklet til Verdensfirmaet F. L. Smidth & Co., hvis Hovedsæde ligger i Vestergade i København.

Det er her ikke Tanken at skildre Firmaets Historie. Sin mest vidtrækkende Betydning fik det ved Konstruktionen af Cementmaskiner og de dertil knyttede Anlæg af Cementfabrikker. Virksomheden bredte sig fra Land til Land og naaede Jorden rundt gennem alle Verdensdele. Herhjemme byggedes den første Cementfabrik 1890 i Aalborg, og vor Cementindustri er i sin Oprindelse og Udvikling helt bundet til F. L. Smidth & Co.s Indsats. I 1898 anlagdes Valby Maskinfabrik, der fremstiller Cementmaskiner og andet Materiel, og som er et af vore største Maskinværksteder. For Udenforstaaende kan det ikke i Enkeltheder klarlægges, hvad der blev ydet af hver enkelt af Firmaets tre Ledere. F. L. Smidth døde allerede i 1899, saa det derefter blev Foss og Poul Larsen, der mere og mere samlede Opmærksomheden om den Bedrift, at danske Ingeniører var i Stand til alene i Kraft af teknisk Dygtighed, Organisationsevne og Forretningstalent at erobre et Verdensmarked for dansk Snilde og Teknik. At Foss havde sin afgørende Andel i de opnaaede Resultater, er der ingen Tvivl om. Han elskede Industrien og Ingeniørens Kald over alt andet og har selv bekendt det i sin Tale om Ole Rømer, hvis Monument han lod rejse ved Indgangen til Polyteknisk Lærestanstalt, med Ordene: »Den største Lykke er at bruge Videnskab og Erkendelse til ny Frugt i Virkelighedens Verden«.

F. L. Smidth & Co.s Udvikling var en hidtil ukendt Triumf for danske Ingeniører, der herigennem ydede et Bidrag til at fæstne det nye internationale Præg paa vort Erhvervsliv, som traadte frem omkring Aarhundredskiftet. H. N. Andersens Oprettelse af Det østasiatiske Kompagni og senere Burmeister & Wains Udvikling af Dieselmotorernes Anvendelse var andre fremtræ-

dende Eksempler paa, at vor Handel, Skibsfart og Industri formaaede at gøre sig gældende ud over Landegrænserne, og at Danmark kunde hævde sin Plads i det internationale Handelssamkvem ogsaa uden for de Omraader, der var knyttet til vor Landbrugseksport. Denne Bevægelse gjorde utvivlsomt ogsaa sit til at styrke Hovedstadens internationale Position og gøre den til et vigtigt Industricentrum.

Foss, der ejede en udpræget Almensans og i Kraft af en stærk og elementær Fædrelandskærlighed følte sig kaldet til at deltage i Anliggender uden for hans private Virksomhed, var ogsaa en ny Type i det offentlige Liv. Den internationalt orienterede Ingeniør og Industriemand, for hvem Realiteterne og ikke den polemiske og formelle Debat havde Hovedinteressen. Inden for den faglige Arbejdsgiverorganisation paatog han sig Hvervet som Formand for Jern- og Metalindustriens Sammenslutning, og han var i 3 Aar Formand for Dansk Ingeniørforening, ligesom han i en Valgperiode indtraadte i Københavns Borgerrepræsentation. Det afgørende Skridt tog han dog, da han i 1912 lod sig vælge til Formand for det i 1910 oprettede Industriraad, der havde til Formaal at samle Industrien om alle saadanne Fællesopgaver for Erhvervet, der laa uden for de Løn-aftaler og dermed beslægtede Forhold, som Arbejdsgiverforeningen tog sig af.

I et i Datiden meget omtalt og stærkt debatteret Foredrag »Danmark som Industriland«, som Foss holdt i Industriforeningen i Marts 1912, angav han sit Program, og allerede i Indledningsordene laa foruden et Tidsbillede hele Udgangspunktet for hans Kamp for Industrien.

»Da den Generation, hvortil jeg hører, gik i Skole — det var i Aarene omkring 1870 — lærte vi, at Danmark var et agerdyrkende Land, som i Hovedsagen var fri for Industri og de mange sociale Ulykker, som denne medførte i de store Industrilande. Og vi lærte endvidere, at

Barndoms- og Ungdomsbilleder af Alexander Foss.

Familien Foss ved Morgenbordet. Fra venstre: Hoffjægermester Torben Foss, Ingeniør Alex. Foss, Fru Alex. Foss, Landstingsmand, Civilingeniør Einar P. Foss, Fru Rigmor Dahl, født Foss, og Civilingeniør Erling Foss. Foran Margrethe Foss (død 1922) og Fru Sigrid Matthissen, født Foss. Efter Maleri af Knud Larsen 1916.

den agerdyrkende Befolkning er bedre og lykkeligere stillet end en industridrivende Befolkning. Dette var noget af en Trossætning, som indeholdt en Del Sandhed og nogen Misforstaaelse. Det er ikke vanskeligt at faa Øje paa Skyggesiderne ved den sociale Udvikling, saaledes som den til Tider har formet sig i Lande som England og Sachsen, men Sammenligningerne bliver dog misvisende, naar man giver Billedet af Industribefolkningens Vilkaar alle Skyggerne og den agerdyrkende Befolknings Liv alt Lyset. Ogsaa i agerdyrkende Lande kendes Fattigdom, Ukyndighed og et lavt aandeligt Niveau. Vel gør Penge ingenlunde alt, men at der er en nøje og uløselig Forbindelse mellem økonomisk Udvikling og kulturel Udvikling, maa staa klart for enhver, og at et lidet fattigt Land ogsaa er synonym med et lykkeligt Land er i hvert Fald mere Poesi end Virkelighed.

Foss understregede, at en Industris Eksistens ikke længere var afhængig af bestemte Naturrigdomme inden for Landets Grænser, og han dokumenterede Nødvendigheden af, at Danmark udviklede en Industri ikke mindst af Hensynet til at skabe Livsmuligheder for kommende Generationer.

Foredraget, der er udgivet som Pjece, kom til at danne Udgangspunktet for Industriens selvstændige Indsats i den erhvervspolitiske Debat.

Prøvestenen for Industriens nye Sammenhold, for dens økonomiske Betydning og for Industriraadsorganisationens Evne til at gøre en samfundsmæssig og erhvervsmæssig Indsats blev den Situation, der indtraf ved Verdenskrigens Udbrud i 1914. I Kraft af Foss' Personlighed gjorde Industriraadet sig straks gældende som en vigtig erhvervspolitisk Faktor sideordnet med andre Erhvervs Repræsentanter, og Foss indtraadte allerede i August 1914 i den overordentlige Kommission, som sammen med Professor Birch, Niels Frederiksen m. fl. kom til at øve en betydelig Indflydelse paa vor indre Fordelingspolitik. Som alle fremtrædende Mænd i ansvarlige Stillinger, og som for øvrigt alle Danske, maatte han være tilbageholden i sine Udtalelser om Stormagterne og Krigen, men at han i sin Indstilling var anti-tysk, ligesom hans politiske Livssyn var stærkt engelsk paavirket, kan efterspores flere Steder i hans Bog »I Krigsaarene 1914—1919«, som blev udgivet i 1920, og som navnlig gengav de vigtigste af hans Taler under Krigen. En Artikel om »Krigen og Idealerne« fra November 1914 slutter han saaledes med Ordene:

»Men Fædrelandet kommer vi ikke udenom, og just derfor synes denne Krig uundgaaelig. Thi vil Preusservæsenet erkende noget andet Fædrelands Ret end det tyskes? Og kan den hvide Races Fællesfølelse naas gennem Preussen-Tysklands Hegemoni? Hvis ikke, hvis den-

ne Krig i sin Logik er Kampen for Nationalitetens selvstændige Ret, saa er det ikke Ragnarok, vi oplever, men Gudernes sejrige Kampe mod Jætterne.«.

Dette er vel nok en Udtalelse, som Tiden ikke er løbet fra.

Det store Problem, der hurtigt meldte sig, var Spørgsmaalet om Landets Forsyning med de Raavarer og Hjelpestoffer, der var uundværlige for Opretholdelsen af vort økonomiske Liv. Importen af Kul, Jern, Metaller, Uld, Bomuld, Olie, Gummi o. s. v. var nødvendig, for at vi overhovedet kunde opretholde det økonomiske Samfund og bevare Beskæftigelsen for vor Befolkning, og det viste sig snart, at de folkeretlige Regler, der gjaldt for den neutrale Skibsfart og Handel, ikke anerkendtes i den moderne — som vi nu kalder det, totalitære Krig, hvor de krigsførende Landes Taktik ikke blot gaar ud paa at ramme Modstanderen militært, men ogsaa økonomisk. I Krigen 1914—18 var dette en ny og ganske ukendt Situation. Naar England, der kontrollerede al oversøisk Handel, og Tyskland, der beherskede Handelen sydfra, skulde tillade Leverancer til os, udviklede Forholdene sig saaledes, at Tilførslen kun kunde ske paa det Vilkaar, at de hjemførte Varer hverken direkte eller indirekte maatte komme de respekt: Fjenders Krigsførelse til gode. De herværende Repræsentationer for de krigsførende Magter havde derigennem et Magtmiddel til at tilrive sig et for vore Interesser uheldigt Overopsyn med al dansk Produktion og Handel.

For at imødegaa denne farlige Situation og for at sikre de fornødne Varemængder blev det Industriraadet, der sammen med Grosserer-Societetets Komité kom til at yde en meget betydningsfuld Indsats i vor Neutralitetspolitik. Da Regeringen af politiske Grunde ansaa det for inopportunt direkte at forhandle om disse Spørgsmaal med Stormagterne, tilfaldt det Organisationerne paa egen Haand, men med udenrigsministeriel Billigelse, at afslutte vigtige Handelsaftaler med de krigsførende Lande. Alex. Foss satte alle sine Kræfter ind paa at gennemføre dette Arbejde og blev den Mand, der var Sjælen i hele denne vigtige Del af vor Handelspolitik under Krigen.

Den første dansk-tyske Handelsoverenskomst blev indgaaet den 24. August 1915 mellem den tyske Regering og Industriraadet, og der blev her fastslaaet Regler for de Genudførsels- og Kontrolbestemmelser, der skulde gælde for Industriens Import fra Tyskland. Industriraadet skulde overtage Ansvaret for Overholdelsen af de saakaldte »Klausuler« (Bestemmelser om Forbud mod Genudførsel) og skulde sørge for, at det enkelte Firma for sit Vedkommende paatog sig de fornødne Forpligtelser over for Raadet. Omtrent samtidig — den 23. August 1915 — afsluttedes den saakaldte Prior-Hopwood'ske Aftale, hvorefter Industriraadet garanterede England mod Genudførsel af den indførte oversøiske Raabomuld. Den afgørende Indsats paa dette Omraade blev imidlertid den dansk-engelske Handelsaftale, som blev indgaaet med den engelske Regering i London den 19. November 1915 af Alex. Foss paa Industriraadets Vegne

og Bankdirektør C. C. Clausen for Grosserer-Societetets Komité. Denne Aftale, som blev en Hovedhjørnesten i hele vor Handelspolitik, kom først til Verden efter vanskelige Forhandlinger, under hvilke de to Organisationsformænd var virksomt understøttede af Etatsraad H. N. Andersens Indflydelse i ledende engelske Kredse. Organisationerne paatog sig nu at garantere for, at de gennem den engelske Kontrolzone indførte Varer ikke gik videre til Tyskland, og det blev tillige ved en Række Supplementsaftaler fastsat, hvilke Kvanta af de forskellige Produkter Danmark skulde have Lov til at købe Kvartal for Kvartal.

En Konsekvens af Ordningen blev, at Industriraadet ligesom Komiteen maatte oprette en omfattende Administration i København og i London til Formidling af Udenrigshandelen, og disse Kontorer opfyldte saaledes mange af de Funktioner, som i den sidst forløbne Krig blev udført af Handelsministeriet og Direktoratet for Vareforsyning. Dengang var Restriktioner af denne Art, som begrænsede de enkelte Firmaers Handlefrihed, noget helt nyt og ukendt, selv om den særlige Forpligtelsesform over for Organisationerne frembød en vis Lighed med almindelige forretningsmæssige Betingelser. Skønt der opstod en Del af de saakaldte »Klausulædere«, som rantes af en af Regeringen gennemført Straffelov, der var rettet mod dem, der brød deres Forpligtelser over for Industriraadet og Grosserer-Societetets Komité, blev Arrangementet som Helhed gennemført med fuld Loyalitet af hele vort Erhvervsliv.

De gavnlige Virkninger af den engelske Overenskomst gjorde sig gældende i Løbet af 1916 og bidrog til, at vi endnu besad Raastofreserver, da Krigen ved den tyske uindskrænkede U-Baads-Blokade 1. Februar 1917 gik ind i et for vore økonomiske Interesser meget faretruende Stadium, idet vi for en Tid blev afskaaret fra næsten enhver Forbindelse over Nordsøen. Handelen med Vestmagterne kom langsomt i Gang igen, men naaede ikke sin hidtidige Betydning. Nye Veje maatte søges for at udnytte vore Hjelpekilder og de Tilførselsmuligheder, der vedblivende bestod. Det blev atter Alex. Foss, der som Formand for Erhvervenes Fællesudvalg — et fælles Organ for vore store Erhverv — blev Forgrundfiguren i det erhvervspolitiske Arbejde. Gennem dette Udvalg gik Leverings- og Kreditaftalerne med Tyskland, og den skandinaviske Vareudveksling, der i Krigen sidste Aar kom til at spille en ikke ringe Rolle. Foss var levende interesseret i denne nye Idé, og han var en af dem, der gav Stødet til Oprettelsen af Foreningen Norden. Hvis det som Organisation uprøvede Industriraad ikke under Krigen havde haft en Formand som Foss, vilde det næppe have været i Stand til at indtage en saa fremtrædende Position som Tilfældet blev, og vort Erhvervsliv som Helhed kunde ikke have undværet ham. Den særlige Styreform, der gennemførtes herhjemme for Kontrollen med Udenrigshandelen, var usædvanlig baade her i Landet og andetsteds. Da Krigen var forbi, gjorde Foss den til Genstand for en Vurdering bl. a. i følgende Ord: »Medens Statssocialismen

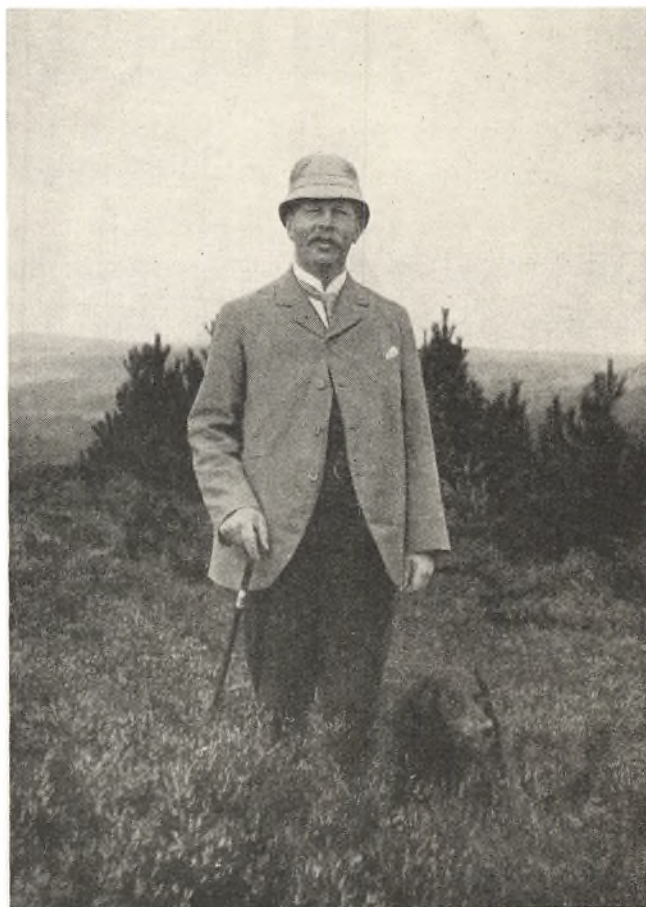
i og for sig ikke stiller store Krav til Folkets aandelige og moralske Niveau, saa stiller Selvstyret omfattende Krav i saa Henseende. Det er derfor ogsaa en højere Samfundsform, som, naar det kan udføres, giver langt betydeligere og værdifuldere Resultater. Under Krigen har vi i Danmark arbejdet med begge Principper, snart har det ene faaet Overtaget, snart det andet. Naar Boet skal opgøres, naar hele Rækken af Foranstaltninger truffet under Krigen skal vurderes, gælder det om at rede disse to Principper og deres Virkninger ud fra hinanden. Man vil finde, at det levedygtige og det bærende skyldes Selvstyret«.

For Foss personlig fik hans store Arbejde under Krigen tragiske Følger. Medens han talte paa et Møde i Industriraadet i December 1919, faldt han om ramt af et apoplektisk Anfald, der for bestandig gjorde ham syg og uarbejdsdygtig, og der er ingen Tvivl om, at hans Sygdom i overvejende Grad hidrørte fra, at han havde anspændt sine Kræfter ud over Grænsen for deres Ydeevne. Han døde i 1925.

*

Hvad der for Foss blev den bærende Tanke i al den Gerning, han øvede i hele den danske Industris Tjeneste, var Resultatet af hans eget Livs Erfaring, der havde givet ham en urokkelig Tro paa Industriens Muligheder og dens Betydning og Uundværlighed for det danske Samfund. Da han ved sine Slægtsanlæg og ved sin Opdragelse var gennemtrængt af national Tankegang og Tradition, blev Industriens Idé i hans Udformning til en Del af det nationale Fælleseje og angivende en Vej, der vilde føre baade til Ære og Fremgang for Fædrelandet. Den oversete og til Dels mistænkeliggjorte Industri skulde indtage en hæderfuld Plads blandt de Faktorer, der opretholdt Nationens Liv. Omfanget af Foss' Indsats vil kunne maales i den Højnelse af den samfundsmæssige Vurdering og Forstaaelse af Industrien og dens Vilkaar, der kendetegner Forskellen mellem Tiden før og efter hans Fremtræden. Med Foss fik Industrien en Fører, der skænkede den en forøget Selvtillid og et større indre Sammenhold, idet han prægede dens Bevidsthed som social Gruppe og selvstændig Samfundsfaktor. I den Del af Industriens Historie, der omfatter Industriens sociale Selvhævdelse og Selvstyre og dens erhvervspolitiske Indflydelse og Begrebsdannelse, blev han den grundlæggende, den klassiske Skikkelse.

Usædvanlige og sjældne Forudsætninger var der givet Foss for at løse selv de største Opgaver. Allerede hans ydre Fremtræden bar det Høvdunge- og Adelsmærke, der som en Selvfølge gjorde ham til den første blandt Ligemænd. Med fysisk Kraft og Arbejdsevne af overordentligt Omfang forbandt han mangeartet Viden, stor Grundighed og en klar Intelligens, men hans dybeste Ejendommelighed laa i Karakterens Fasthed og Personlighedens Styrke og Omfang. Hans Væsen var først og fremmest præget af en moralsk Vilje og Alvor, der af tvang umiddelbar Respekt og ubetinget Tillid. En Kæmpenatur var formet til en magtfuld Personlighed, hos hvem Evne og Vilje dækkede hinanden i fuld Harmoni

Alexander Foss paa sit Landsted »Høvildgaard« ved Silkeborg.

og i høj Kultur. Disse Egenskaber, der gjorde Foss til Industriens autoritets sikre Fører og Industriraadets myndige Formand, maatte ogsaa i særlig Grad gøre ham egnet til at føre de Forhandlinger med de krigsførende Magters Repræsentanter, hvorigennem han kom til at yde sin videstrukkende og mest omfattende Indsats i hele Landets Tjeneste. Hans Erfaring og Viden paa nationale og internationale Erhvervsomraader kom her til den største Udfoldelse, og hans direkte og modige Forhandlingsform, der var frigjort for den Frygtsomhed og Tilbageholdenhed, der ofte har hæmmet vort lille Lands Talsmænd i den store Verden, har ogsaa udadtil bidraget til at skabe Tillid og give det rette gunstige Indtryk af, at Danmark vilde og kunde overholde sine Neutralitetsforpligtelser. Den Gerning, Foss fuldførte under de vanskelige Krigsforhold til Gavn for hele vort Samfund, var saa betydningsfuld, at han med Føje blev betegnet ikke blot som Industriens, men ogsaa som Fædrelandets Mand.

Den Taknemlighed, Industrien følte over for Ingeniør Foss, fandt et ydre Udtryk ved en festlig Sammenkomst paa Københavns Raadhus i April 1919, hvor det meddeltes ham, at der ved en Indsamling inden for Industrien var stiftet et Fond, som til hans Ære skulde bære Navnet Alex. Foss' Industrifond og hvis Renter skulde anvendes til Industriens Fremme her i Landet. I 1939 rejste Industrien et Æresminde for Foss paa Pladsen foran Industriraadets Hovedindgang paa Vestre Boulevard.

JOHANNES HANSEN

DIESELMOTOREN

Af Overingeniør, cand. polyt. CHR. JENSEN

Dieselmotoren har for nylig fejret sit 50-Aars Jubilæum, idet nemlig Modermaskinen for alle Dieselmotorer i Begyndelsen af December 1896 stod færdig til Prøvekørsel i Maschinenfabrik Augsburgs Værksteder og ved den officielle Afprøvning i Februar 1897 beviste, at den var alle andre eksisterende Kraftmaskiner overlegen med Hensyn til økonomisk Udnyttelse af Brændslet. Denne Motor kunde man i hvert Fald indtil sidste Krig se paa dens Hædersplads i Deutsches Museum i München.

Den var ikke et Produkt af en pludselig opdukende Idé eller et tilfældigt Resultat af et eller andet Forsøg, som saa mange andre Opfindelser. Den var tværtimod Resultatet af Aaringers utrættelige og maalbevidste Arbejde af dens Opfinder, den geniale tyske Ingeniør Dr. Rudolf Diesel.

Allerede omkring 1880 begyndte Dr. Diesel at sysle med Tanken om at lave en Maskine, der bedre kunde udnytte den i Brændslet indeholdte Energi end de da kendte Kraftmaskiner, Dampmaskinen, Gasmaskinen og Petroleumsmotoren, som dengang kun udnyttede 10 à 20 pCt. af Energien. Dr. Diesel gik teoretisk frem og udgav i 1893 et Skrift, »En rationel Varmemotors Teori og Konstruktion«, hvori han fremstillede sine Teorier om den nye Motors Arbejdsmaade. Han mødte straks megen Modstand dels af Folk, som ikke vilde eller kunde forstaa hans Tanker, og dels af dem, der var bange for Konkurrencen fra den nye Motor. Det lykkedes imidlertid at interessere Firmaet Krupp, Essen, og Maschinenfabrik Augsburg i Nürnberg for Sagen, og i sidstnævnte Fabrik blev da de første Forsøgsmaskiner bygget og afprøvet. Der maatte imidlertid bygges flere Maskiner og foretages Masser af Forandringer og Forsøg, før den ovenfor nævnte Modermaskine beviste, at nu var Opgaven løst.

Denne Motor udnyttede ca. 32 pCt. af Energien i Brændslet, men i Tidens Løb har man opnaaet, at Dieselmotoren nu nyttiggør ca. 40 pCt. Forklaringen paa, at Dieselmotoren er saa økonomisk, er den, at Forbrændingen af Brændslet foregaar under højt Tryk i Maskinens Cylinder, hvor det bliver sprøjtet ind i forstøvet Tilstand og antændes af den i Cylinderen værende højt komprimerede og af den Grund stærkt opvarmede Luft.

Overalt i Verden vakte Diesels Opfindelse den største Opmærksomhed. Her i Landet havde den unge Direktør hos Burmeister og Wain Ivar Knudsen allerede tidlig haft Opmærksomheden henvendt paa Diesels Forsøg og ved sine Besøg hos ham haft Lejlighed til at give gode Raad og paapege Mangler. Da det gode Resultat forelaa, lykkedes det ogsaa Direktør Knudsen efter lange

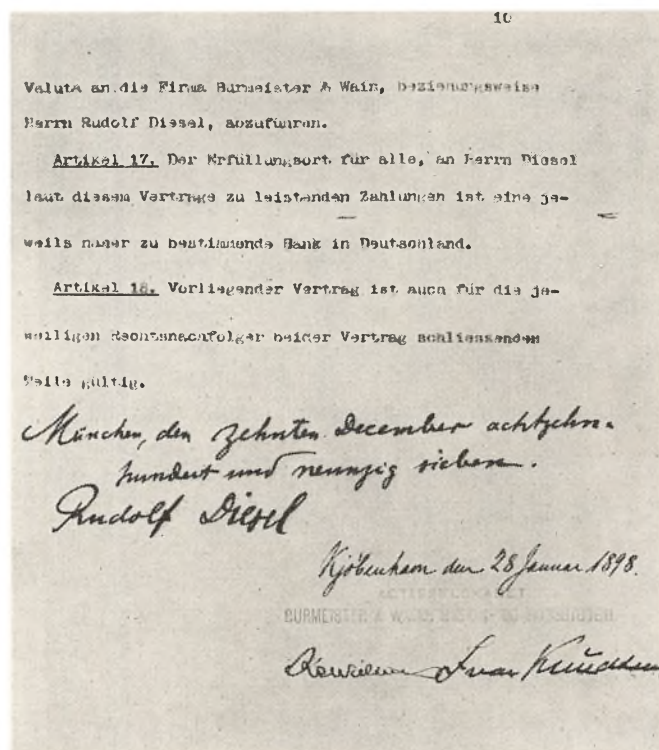
Forhandlinger og paa Trods af stærk Modstand fra forskellige Side, hvor man tvivlede om den praktiske Nytte af Dieselmotoren, at opnaa, at Burmeister og Wain sikrede sig Patentretten for Danmark. Kontrakten blev underskrevet den 28. Januar 1898, og der byggedes straks en Forsøgsmotor, som i alt væsentlig lignede Modermaskinen, men der gik endnu nogle Aar med forskellige Forbedringer, inden Fabrikken begyndte paa den egentlige Fabrikation i Aaret 1903.

De første Dieselmotorer blev anvendt til stationære Anlæg, og det varede ikke længe, før man fik Øjnene op for, hvilken udmærket Kraftmaskine Dieselmotoren var, og da samtidig Trangen til mere udstrakt Brug af Elektricitet voksede, vandt Dieselmotoren snart Indpas paa mindre Elektricitetsværker, idet det hurtigt viste sig, at den havde mange Fordele frem for de tidligere benyttede Maskiner, saaledes at den i hvert Tilfælde for mindre Elektricitetsværkers Vedkommende efterhaanden fuldstændig besejrede alle de øvrige Maskintyper.

Dieselmotorens mange Fordele kan sammenfattes i følgende Punkter:

Den har et lille Brændselsforbrug, ikke blot ved fuld Belastning, men ogsaa ved lavere Belastninger, derfor økonomisk ogsaa ved variabel Belastning.

Dens Brændselsforbrug er omtrent ens for store og smaa Motorer, derfor kan flere smaa Anlæg drives lige saa økonomisk som et stort.

Sidste Side af Burmeister & Wains Kontrakt med Dr. Diesel.

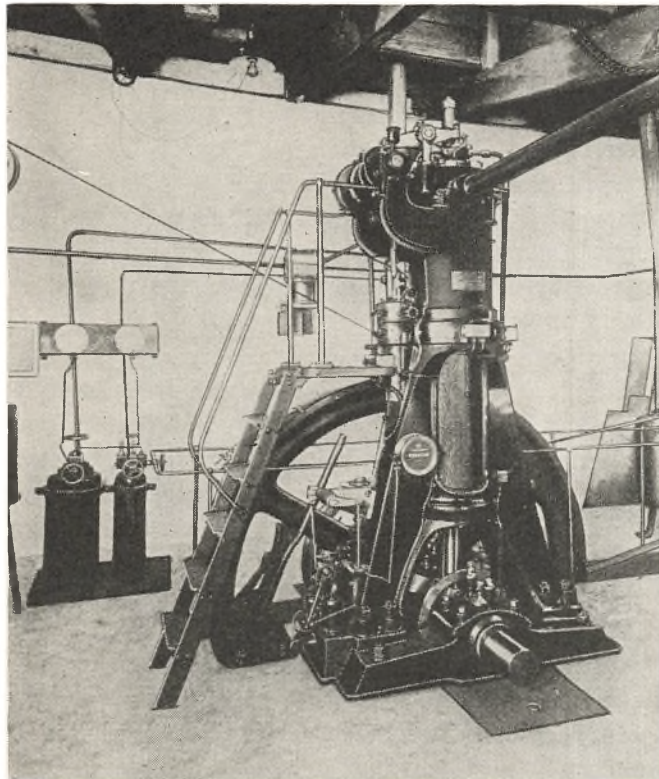
Den forbruger kun Brændsel, naar den er i Drift, derfor ingen Brændselsudgifter i Hvilepauserne og ingen Opfyring.

Dens Brændsel opbevares i underjordiske Beholdere og tilføres let gennem Rørledninger, derved undgaas den dyre Kul- og Asketransport.

Den optager kun ringe Plads, har et forholdsvis lille Fundament, intet Kedelhus, ingen Skorsten etc., herved formindskes Anlægsomkostningerne.

Den har intet Hjælpemaskineri, saasom Dampkedel, Overheder, Economiser, Gasgenerator etc., derfor ingen Udgifter til Anskaffelse og Pasning heraf.

Den startes uden nævneværdig Forberedelse, uden Opfyring af Kedel, Gasgenerator eller lignende, derfor en ideel Maskine til Reservekraftanlæg.

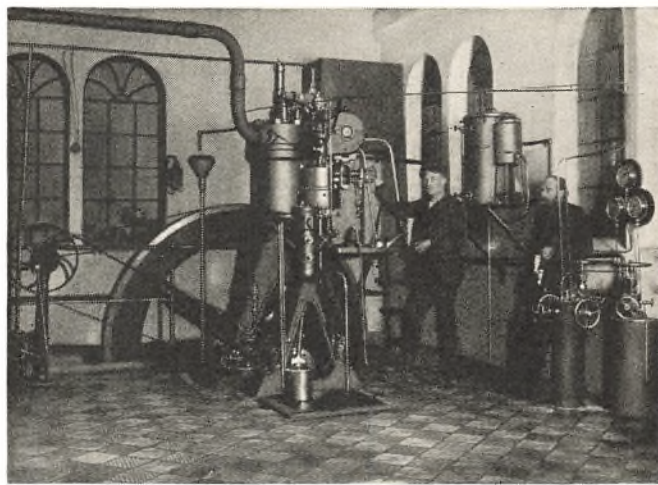
B. & W.s første Forsøgsdieselmotor.

Den frembringer ingen skadelige Gasarter, er fri for Brandfare og har usynlig Udstødning, derfor kan den installeres selv i bebyggede Kvarterer.

Den fordrer kun lidt Kølevand, og dette er fuldstændig rent ved Afgangen, derfor Mulighed for at anvende det varme Vand til andre Formaal.

Dens Regulering er meget fin, derfor særlig anvendelig til Elektricitetsværker.

Det er jo givet, at en Maskine med saadanne Fordele var den ideelle Kraftmaskine for mindre Elektricitetsværker, og det varede heller ikke længe efter Dieselmotorens Fremkomst, før der dannedes en Mængde Værker omkring i Landet. De Elektricitetsværker, der blev anlagt med Dieselmotordrift, blev sat i Stand til — idet Anlægsudgifterne og navnlig Driftsudgifterne var forholdsvis lave — at arbejde paa en sund økonomisk Basis, saaledes at de kunde producere Elektriciteten saa

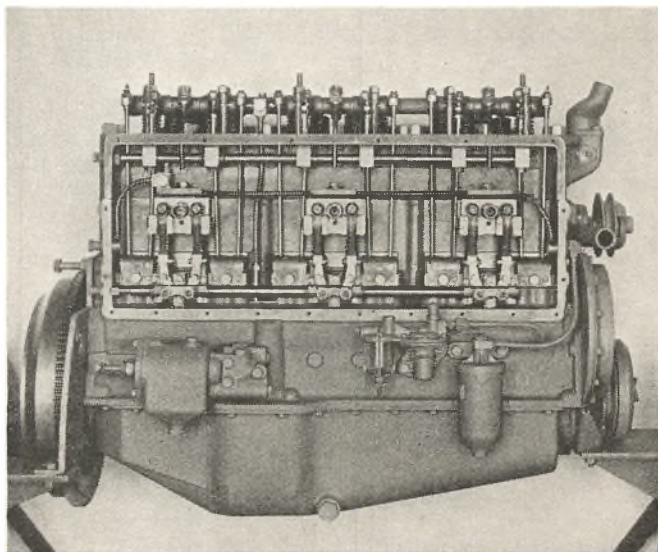

Hurup Elektricitetsværk.

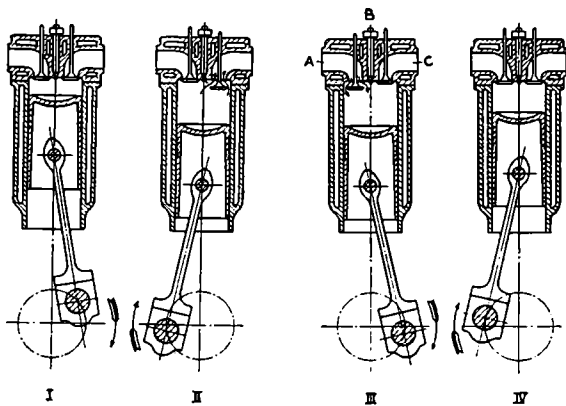
billigt, at de derved bidrog til paa et tidligt Tidspunkt at skaffe Befolkningen alle de Goder, der følger med Brugen af Elektricitet. Et typisk Eksempel paa et saadant Anlæg ses paa Billedet ovenfor. Denne Motor er paa 25 eff. HK og blev leveret i 1904.

De første Dieselmotorer blev udelukkende bygget som enkeltvirkende Motorer, d. v. s., at Forbrændingsprocessen kun foregik i den ene Ende af Cylindren paa lignende Maade som ved Automobilmotorer. Senere kom man ind paa, navnlig ved store Motorer, at bygge dem dobbeltvirkende, saaledes at begge Ender af Cylindren udnyttedes ligesom ved en Dampmaskine, hvorved Motorens Hestkraft fordobledes.

I mange Aar blev Dieselmotoren altid bygget efter 4-Takts Princippet, d. v. s., at den kun udførte Arbejde for hvert fjerde Slag af Stemplet op og ned, saaledes at den enkeltvirkende Motor kun udførte et Arbejdsslag for hver to Omdrejninger; men da man efterhaanden forbedrede Materialerne, saa de kunde modstaa de større Varmespændinger, gik man over til ogsaa at bygge Dieselmotorer efter 2-Takts Princippet, saaledes at enkeltvirkende Motorer fik eet Arbejdsslag for hver Omdrejning og de dobbeltvirkende fik to.

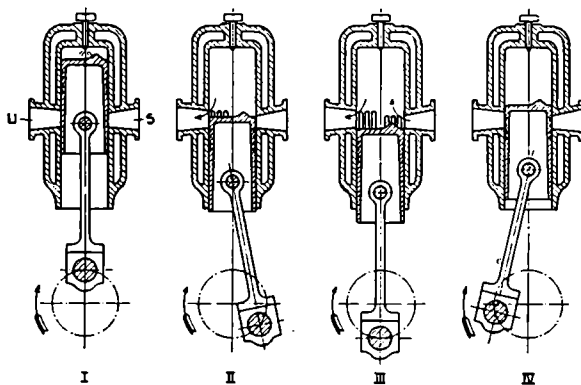

Automobil-Dieselmotor.

Arbejdsgangen i en 4-Takts Dieselmotor.

Side 348 øverst er skematisk vist en enkeltvirkende Motor, som arbejder efter 4-Takts Princippet. Paa første Figur er Brændselsolien indsprøjtet i Cylindren i fint forstøvet Tilstand paa en saadan Maade, at den kan forbrænde regelmæssigt uden pludselig Trykstigning, idet Antændelsen sker ved Berøring med den komprimerede, hede Luft, medens saavel Indsugnings- som Udstødningsventilen er lukket. Ved Forbrændingen opstaar der en stærk Udvidelse af Luften i Cylindren, hvorved Stemplet presses nedad og gennem Plejlstangen afgiver Arbejde til Akslen. Paa Figur II har Stemplet passeret Bunddødpunktet og er paa Vej op. Udstødningsventilen er aaben, og Forbrændingsgassen stødes ud gennem denne. Paa Figur III er Stemplet for nedadgaende. Udstødningsventilen er lukket. Indsugningsventilen er aaben, og Cylindren fyldes med frisk Luft til Forbrændingen. Paa Figur IV er Stemplet under Opgang. Saavel Indsugnings- som Udstødningsventilen er lukket, Luften komprimeres til ca. 35 Atmosfærer, og lidt før Stemplet naar Toppen, begynder Brændselsolien at blive sprøjtet ind og antændes, og Processen foregaar igen som beskrevet ovenfor.

Arbejdsgangen i en 2-Takts Dieselmotor.

En 2-Takts Motor er vist S. 348 nederst. Da Arbejdsslaget og Kompressionsslaget ikke kan undværes, maa Udstødningen og Indførelsen af den friske Luft finde Sted i en forholdsvis kort Periode mellem disse to Slag, nemlig i det Øjeblik Stemplet vender i det underste Dødpunkt. For at dette kan opnaas, maa Luften tilføres under Tryk, og man maa forsyne Anlægget med en Luftpumpe til dette Formaal. Luften kan da i Løbet af et Øjeblik skylle Forbrændingsgassen ud og samtidig

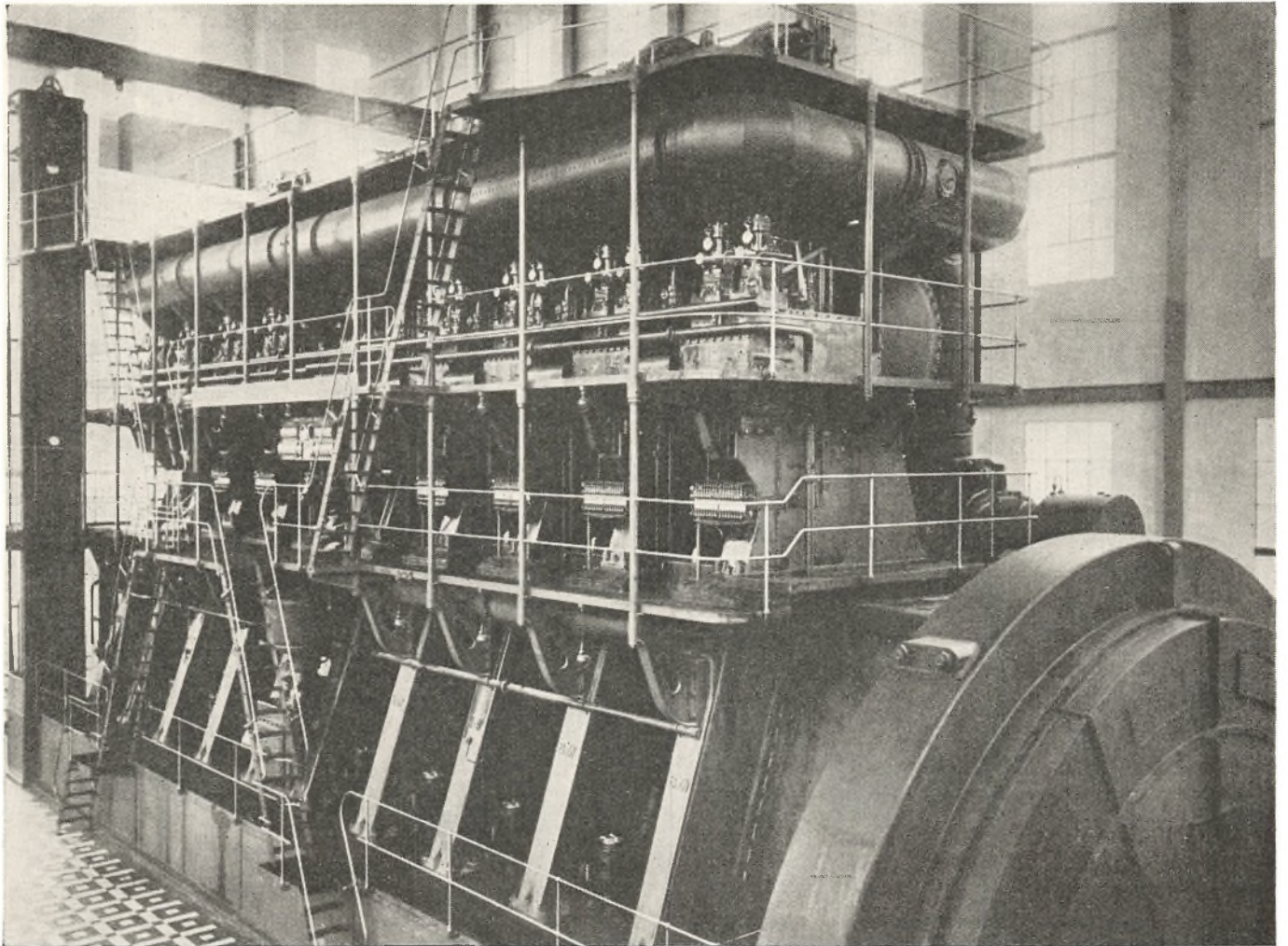
fylde Cylindren med frisk Luft. Dette kan ske ved, at Gassen bortføres gennem Slidser forneden i Cylindrens ene Side, og Skylleluften indføres i Cylindren gennem Slidser paa den modsatte Side, men man kan ogsaa anvende andre Metoder.

Billedet S. 348 nederst viser Arbejdsgangen i en 2-Takts Motor. I Figur I er Stemplet i sin øverste Stilling, Brændselsolien sprøjtes ind og antændes. Medens Forbrændingsgassen nu ekspanderer, bevæger Stemplet sig nedefter og afgiver Arbejde til Krumtapakslen. Lidt før Stemplet naar Dødpunktet, aabner det for Udstødningslidserne, som vist paa Figur II. Trykket inde i Cylindren falder, og et Øjeblik efter aabner Stemplet ved sin videre nedadgaende Bevægelse for Skylleluften, hvilket er vist paa Figur III. Skylleluften kommer nu ind gennem Slidserne forneden i Cylindren og støder Forbrændingsgassen ud gennem Udstødslidserne. Stemplet bevæger sig derefter opad, og lidt efter Dødpunktstillingen har det lukket for Skylleluften og for Udstødslidserne, og Cylindren er nu helt lukket og fuld af frisk Luft af et Tryk lidt større end Atmosfærens. Idet Stemplet bevæger sig videre opefter, komprimeres Luften, som det ses af Figur IV, og naar Topdødpunktstillingen er naaet, bliver Brændselsolien atter indsprøjtet i Cylindren, og Processen gaar videre som beskrevet.

Den første Dieselmotor, der blev leveret af Burmeister & Wain, var paa 40 eff. HK, men efterhaanden voksede Motorerne i Størrelse, Forbedringer og Nykonstruktioner indførtes, og Patenter udtoges, saaledes at Firmaet i 1934 saa sig i Stand til at levere Verdens største Dieselmotor til Københavns Elektricitetsværk, H. C. Ørsted Værket. Det er en 2-Takts dobbelt virkende Motor paa 22.000 eff. HK med 8 Cylindre, altsaa næsten 3000 eff. HK pr. Cylinder.

Medens Dieselmotorerne saaledes voksede i Størrelse, gik man ogsaa den modsatte Vej og fremstillede forholdsvis let byggede hurtiggaaende Motorer til Brug i Automobileer med det Resultat, at Dieselmotoren nu vinder mere og mere Indpas paa dette Omraade navnlig til Lastautomobileer. Ogsaa til Flyvemaskiner anvendes Dieselmotorer mere og mere, da de her har den store Fordel, at Brændselsolien er vanskelig antændelig i Modsætning til den let antændelige Benzin.

Som foran nævnt kan Dieselmotoren nyttiggøre ca. 40 pCt. af Energien i Brændselsolien, og af de øvrige 60 pCt. gaar ca. 30 bort med Kølevandet og ca. 30 med Forbrændingsgassen (se Billedet S. 349). En stor Del af disse 60 pCt. kan dog ogsaa udnyttes f. Eks. til Opvarmning, saaledes som det sker mange Steder her i Landet ved de saakaldte Fjernvarmeanlæg. Ved disse Anlæg gaar det varme Kølevand (ca. 80°) fra Dieselmotoren gennem en Kedel, der opvarmes af Forbrændingsgassen, og som det forlader med en Temperatur paa ca. 100°, hvorefter det ledes ud til Radiatorerne i Byen. Fra disse gaar Vandet med en Temperatur paa ca. 60° tilbage til Dieselmotoren, som oven i Købet er taknemmelig for dette varme Kølevand, og Kredsløbet

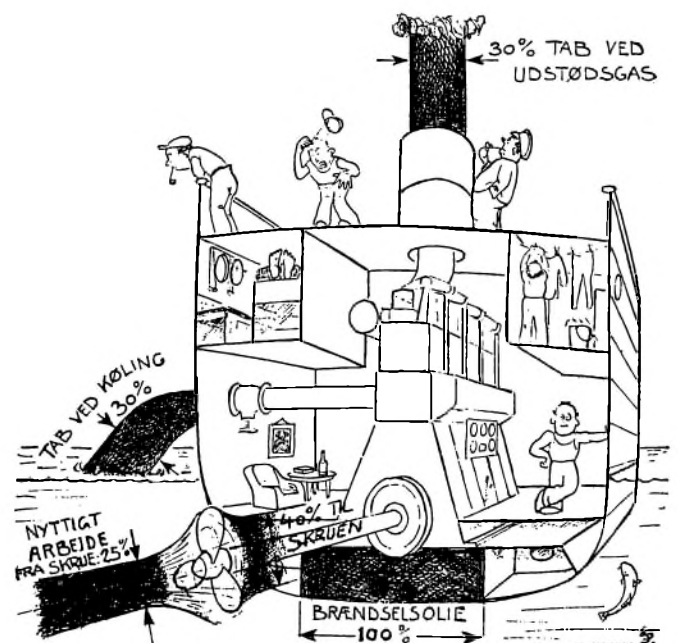
Værdens største Dieselmotor (22.000 eff. HK), opstillet i H. C. Ørsted Værket i København.

er sluttet. Den samme Fremgangsmaade bliver benyttet i Skibe. Paa denne Maade bliver ca. 40 af de 60 pCt. nyttiggjort til Opvarmning, saaledes at den totale Udnyttelse af Brændselsolien kan komme op paa ca. 80 pCt., og kun ca. 20 pCt. gaar tabt.

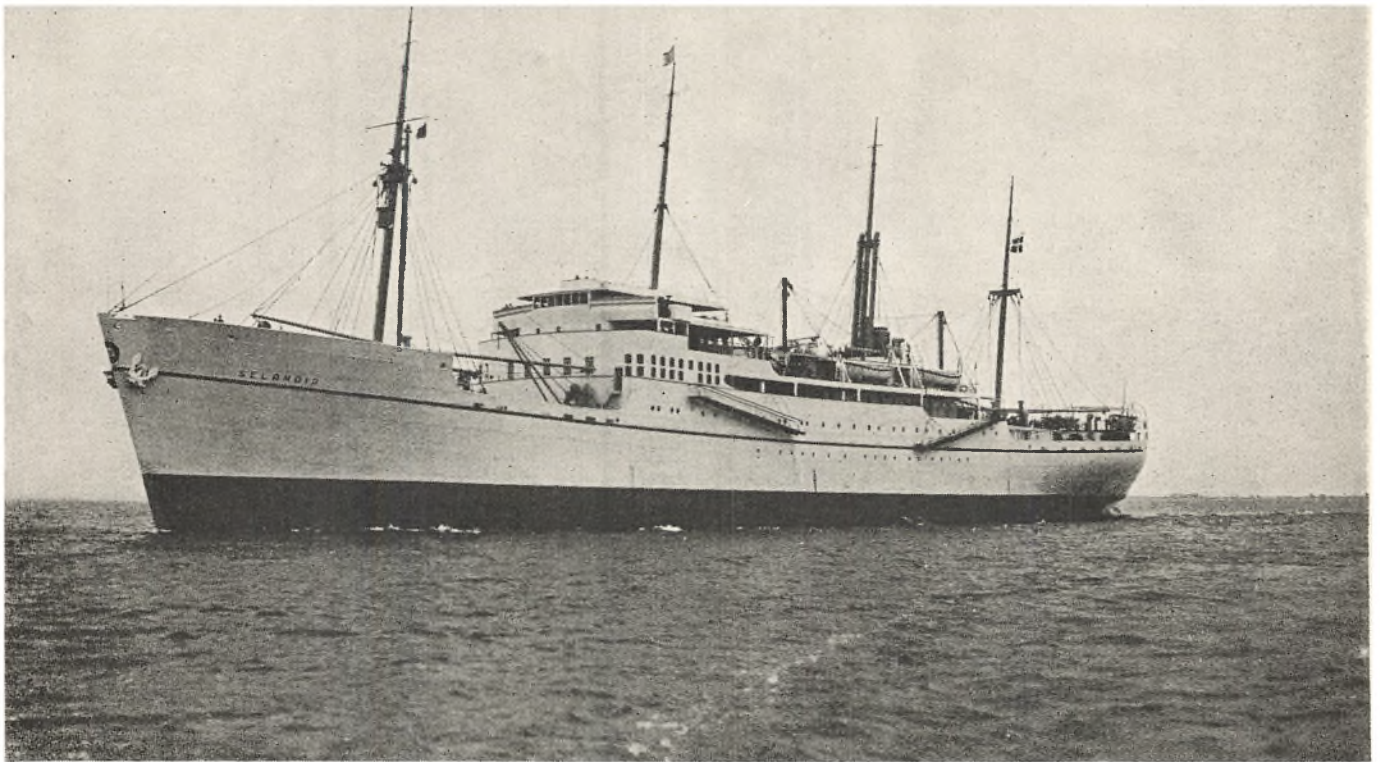
Sideordnet med Udviklingen af Dieselmotoren til stationært Brug var det naturligt, at man overalt i Verden ogsaa arbejdede paa at gøre den egnet til Brug i Skibe, da det var klart, at Dieselmotorens foran nævnte Fordele vilde gøre sig endnu stærkere gældende i et Skib end paa Landjorden.

Det, som det først og fremmest gjaldt om, var at faa Dieselmotoren til at kunne løbe i begge Omdrejningsretninger og til hurtigt at kunne gaa fra den ene Omdrejningsretning til den anden, og naturligvis skulde Konstruktionen være saa sikker, at den aldrig svigtede; men desuden var der ogsaa en Mængde Enkeltheder i Motorens Konstruktion og Bygning, som maatte ændres for at tilpasse den til de nye Forhold. Tillige skulde alt Skibets Hjælpemaskineri som Spil, Styremaskine, Pumper etc., som tidligere var dampdrevne, nu omkonstrueres og drives ved Elektricitet, da man ikke ønskede at have nogen Dampkraft overhovedet i Skibet, og den største Triumf for dansk Ingeniørkunst var vel nok det Faktum, at Hovedlinierne i Motorskibets Maskineri, som dengang blev fastlagt, i mange Aar efter blev bibeholdt

ikke alene af Burmeister & Wain og dets Licenshavere, men ogsaa blev annekteret af Firmaets Konkurrenter og saaledes stod som et Mønster paa, hvorledes Maskineriet i et Motorskib skulde udformes.

Skematisk Fremstilling af de Tab, der tidligere fandt Sted i en Dieselmotor, mens Brændselsolien nu udnyttes med 80 pCt.

M/S »Selandia«.

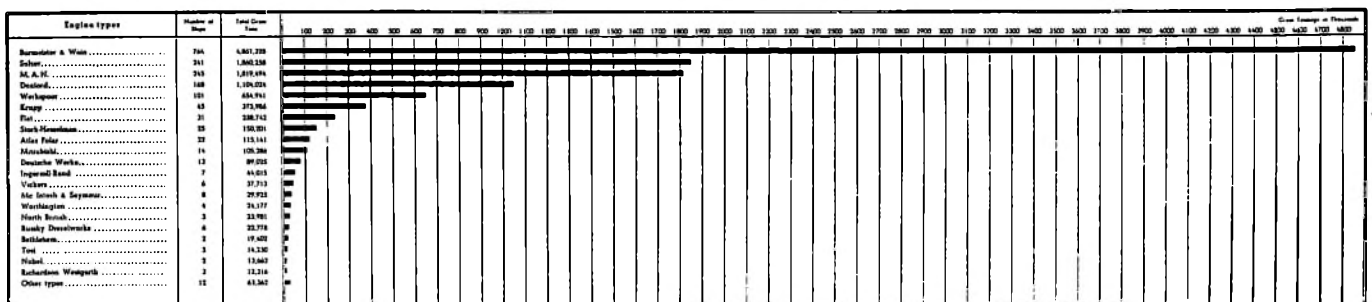
At Burmeister & Wain som gammelt Skibsbygnings-firma havde store Forudsætninger for at kunne tilpasse Dieselmotoren til Skibsbrug var givet, og det lykkedes da ogsaa Firmaet før nogen anden at sende det første søgaaende Motorskib »Selandia« ud paa Verdenshavene som den største Propaganda for Danmark og Burmeister & Wain, der nogensinde er gjort.

Det var den 24. Februar 1912, at »Selandia« efter 3 velykkede officielle Prøveture, hvortil der var indbudt en Mængde interesserede udenlandske Teknikere, forlod København for at begynde sin første Rejse, som det tilbagelegde paa fuldstændig planmæssig Tid, og som blev en sand Triumftur. Den første Havn, som »Selandia« anløb, var London, og ikke blot i den engelske Presse, men i hele Offentligheden vakte det den allerstørste Opmærksomhed, og det strømmede ind med Ønsker om at faa det nye Vidunder at se. Den daværende britiske Ma-

rineminister, Winston Churchill, der kom om Bord i Spidsen for de øverste Officerer i Admiralitetet, gav sin Beundring Udtryk i følgende Ord: »Det er mig en kær Pligt at lykønske Danmark, den gamle søfarende Nation, der har vist Vejen og er gaaet i Spidsen med et Fremskridt, som vil blive epokegørende i Skibsfartens Udvikling. Denne nye Skibstype er Aarhundredets mest fuldkomne maritime Mesterværk.«

Overalt, hvor »Selandia« kom, vakte det Opmærksomhed og Beundring, og det varede ikke længe, før Burmeister & Wain havde solgt Licens til en Række betydende Firmaer i de forskellige Lande, og at Burmeister & Wains Konstruktioner stadig har været de førende ses bedst af, at ca. 43 pCt. af Motorskibstonnagen ved Krigens Udbrud var forsynet med Burmeister & Wain Motorer eller Motorer udført efter Burmeister & Wains Licenser. -

CHR. JENSEN

Skematisk Fremstilling, der viser Verdenstonnagen af dieseldrevne Staalskibe paa over 2000 Brutto Tons, hvoraf B. & W. er repræsenteret med 4.000.000 Tons eller ca. 43 pCt. af den samlede Tonnage.

AKTIESELSKABET

DANSK SVOVLSYRE- OG SUPERPHOSPHAT-FABRIK OG DETS DATTERSELSKABER

Af Direktør H. STEVENIUS-NIELSEN

Den intensive Maade, hvorpaa Jorden dyrkes i Danmark, har nødvendiggjort en stadig stigende Tilførsel af Plantenæringsstoffer saavel i Form af Staldgødning som af Kunstgødning. Den vigtigste Kilde til Forsyning af dansk Jord med Plantenæringsstoffer er Staldgødningen, men vor Tids store Høstudbytter vilde ikke være opnaaet og vil ikke kunne opretholdes, uden at der tillige anvendes Kunstgødning.

De tre Hovednæringsstoffer for Planterne er Kvælstof, Kali og Fosforsyre, og naar Talen er om Kunstgødning, tilføres Kvælstof til Jorden især i Form af Kalksalpeter, Chilesalpeter og Svovlsur Ammoniak; Kali som Kalisalte og Fosforsyre næsten udelukkende i Form af Superfosfat. Medens Kvælstof- og Kaligødningerne maa importeres (Kalksalpeter fra Norge og tidligere ogsaa fra Tyskland, Chilesalpeter fra Chile, Svovlsur Ammoniak tidligere især fra Tyskland og Kalisalte fra Frankrig og Tyskland), bliver Superfosfaten fabrikeret her i Landet. Fremstillingen sker igennem en kemisk Proces, hvorved fintmalet Raafosfat (eller — navnlig i tidligere Tid — Benmel) omsætter sig med Svovlsyre, hvilket bevirker, at Raafosfatens (eller Benmelets) Indhold af Fosforsyre, der kun er vanskeligt tilgængeligt for Plan-

Leopold Damm. 1841—1901.

terne, omdannes til en hurtigt og let optagelig Form. — Superfosfat fremstilledes første Gang i 1842 i England.

Raafosfaten importeres i vore Dage til den danske Fabrikation især fra Nordafrika, Florida og Rusland, medens Raastoffet til Svovlsyrefabrikationen, Svovlkis, faas fra Norge og Spanien. Svovlsyre anvendes som bekendt til mangfoldige tekniske Formaal; men et af de vigtigste er Superfosfatfabrikationen, og her i Landet anvendes langt største Delen af den fremstillede Svovlsyre til dette Formaal.

*

En Omtale af *Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- og Superphosphatfabrik*, der er vort Lands eneste Producent af Superfosfat og Svovlsyre, bør naturligt indledes med nogle Ord om Grundlæggeren af Danmarks Kunstgødningsindustri, *Joseph Owen*, der — engelsk af Fødsel — i Aaret 1813 kom til Danmark og til sin Død i 1862 virkede som Storkøbmand og Fabrikant i København, hvor han blev Ejer af en Oliemølle med Sæbesyderi, Fredens Mølle paa Christianshavn; men tillige drev han en om-

Joseph Owen. 1789—1862.

fattende Handelsvirksomhed samt Fabrikation af en Række andre Produkter bl. a. Cement, Benkul og Benfedt. Fra sit Fædreland medbragte denne driftige og fremsynte Mand Kendskabet til som Gødning at anvende knuste Ben (Superfosfatens »Forgænger« som Fosforsyre-gødning), hvilket endnu ikke var i Brug i Danmark, og i 1827 begyndte han paa Fredens Mølle at tilvirke Benmel til Gødningsbrug, hvorved han blev Danmarks første Fabrikant af Kunstgødning. I 1833 byggede Owen Danmarks første Svovlsyrefabrik ligeledes paa Fredens Mølle, og i 1851, 9 Aar efter Superfosfatens Opfindelse i England, paabegyndte han tillige Danmarks første Superfosfatfabrikation. Vedrørende denne nye Gødnings Anvendelse samarbejdede han med flere af den Tids førende Landmænd, f. Eks. Tesdorff, Ourupgaard, og Valentiner, Gjeddesdal, som udførte en Række praktiske Gødningsforsøg. Owen grundlagde ved dette Samarbejde en Tradition, som den Dag i Dag i stærkt udvidet Form følges af Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- og Superphosphatfabrik, der stedse i Forbrugernes Interesse har haft et nært Samarbejde saavel med Landmændenes egne som med de statslige Forsøgsorganisationer. Fredens Møllens Gødningsvirksomhed voksede hastigt, og i 1871 byggedes til Betjening af det jyske Marked en Fabrik i Mundelstrup ved Aarhus, medens tillige Handel med importerede Gødningsstoffer (f. Eks. Salpeter og Kalisalte) optoges. Fredens Mølle producerede samtidig Svovlsyre af forskellige Kvaliteter til Salg og beherskede dette Omraade af det danske Marked.

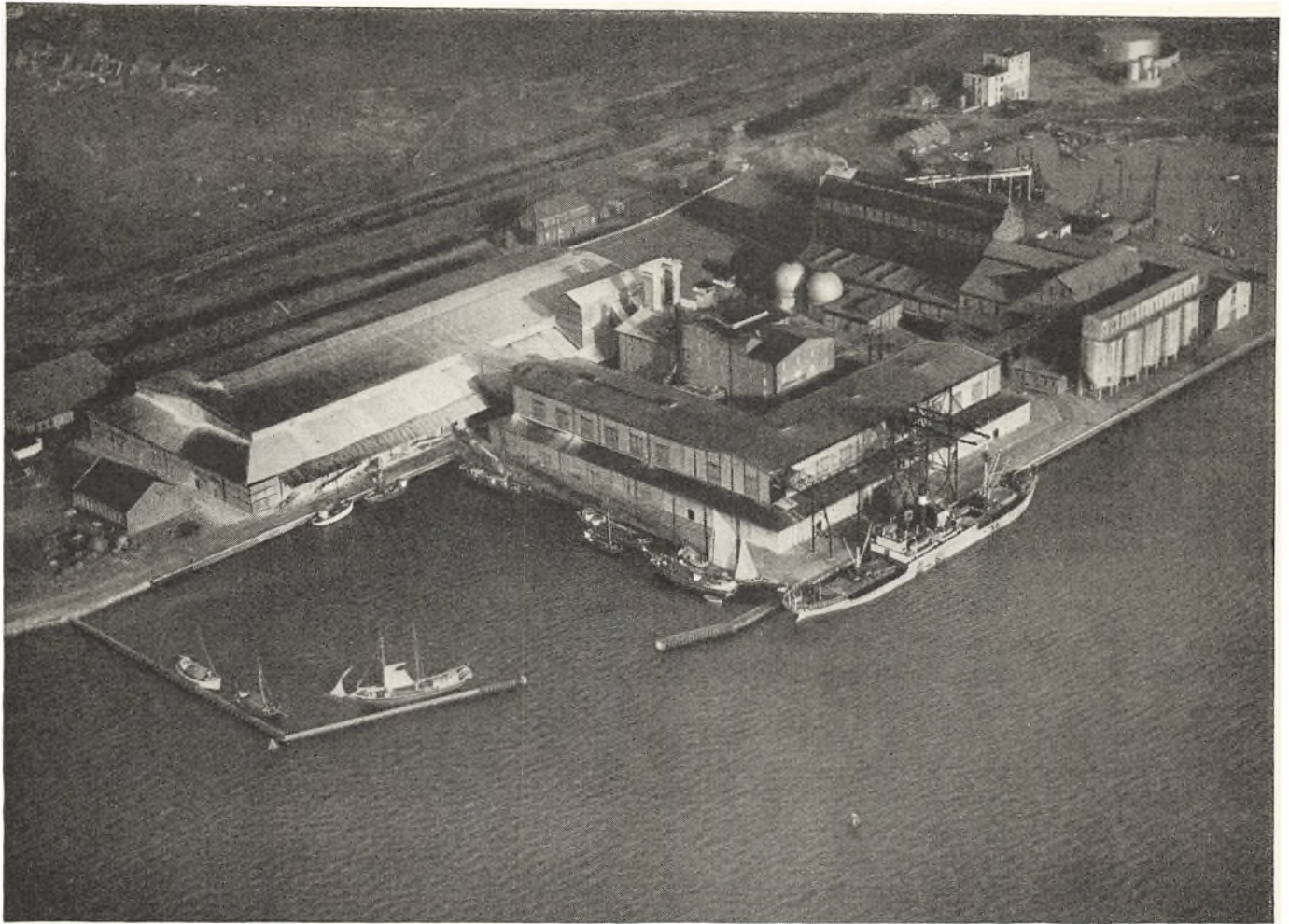
Den stigende Efterspørgsel efter Kunstgødning og det Held, som havde fulgt Fredens Mølle, der i 1846 blev omdannet til Aktieselskab, fremkaldte i 1860'erne og 70'erne en Række Konkurrenter rundt i Landet saavel Købmænd, der importerede Gødninger, som Fabrikanter af Fosforsyre-gødningsstoffer. Af de sidstnævnte var største Delen Møller, der købte Svovlsyre, hvormed formalet Raafosfat eller Benmel behandledes; men disse Fabrikkers Levetid blev kun kort. Af Konkurrenter, som selv fabrikerede Svovlsyre, opstod der fire. Tre, hvis Opræden i Svovlsyre- og Gødningsbranchen kun blev kortvarig, nemlig Fabrikken »Ceres« ved Korsør, »Øre-

sunds kemiske Fabriker« og »Tuborgs Fabriker« samt endelig en fjerde: »Albertis Svovlsyrefabrik og Amager Baker-Guano-Superfosfat-Fabrik« i Kastrup, der — grundlagt i 1873 — førte en noget omtumlet Tilværelse under skiftende Ejere indtil 1892. I dette Aar paabegyndte det nystiftede »Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik« sin Virksomhed og overtog Albertis Fabrik. Det var den tidligere Direktør for Tuborg, *Leopold Damm*, som efter i en Aarrække at have drevet Gødningshandel tog Initiativet til det nye Selskabs Stiftelse, og hermed indlededes en ny Epoke i dansk Gødningsfabrikations og -handels Historie. Det lykkedes hurtigt for Leopold Damm og hans Medarbejdere at drive Selskabet op til en betydelig Handels- og Industrivirksomhed, men Leopold Damms Maal var mere vidtgaaende. Allerede fra sin Tuborg-Tid havde han haft Tanker om at koncentrere og sanere den danske Gødningsbranche, men kunde den Gang ikke gennemføre sine Ideer. Nu, hvor han stod som Leder af et betydeligt Foretagende, der besad en egen, ydedygtig Fabrik, følte Tiden inde til at realisere de gamle Tanker.

De tre største Gødningsfirmaer var da Fredens Mølle, Dansk Svovlsyre og »Beckett & Meyer«, hvoraf de to første udøvede baade Fabrikation og Handel, medens det sidste var en ren Handelsvirksomhed, der i 1883 havde paabegyndt Gødningsforretning. Disse Firmaer maatte under indbyrdes Konkurrence bekæmpe en Strøm af udenlandske Dumpingvarer, der paa dette Tidspunkt oversvømmede det danske Marked. Et virksomt Middel i Kampen mod denne usunde udenlandske Konkurrence, som havde medført en almindelig Usikkerhed og Mistillid inden for Gødningsmarkedet, vilde være en Nedsættelse af Distributionsudgifterne, der var blevet for store, fordi alle de tre nævnte Firmaer leverede over hele Landet. Der var derfor al Grund til, at disse Firmaer søgte Føling med hinanden for at rationalisere deres Distribution og i øvrigt sanere Gødningsmarkedet. Det første store Samlingsskridt blev foretaget i 1897, hvor de tre Konkurrenter dannede et fælles Salgskontor, *Det danske Gødnings-Kompagni*, og da det hurtigt føltes, at Skridtet var taget i den rigtige Retning, førtes

Svovlsyrefabrikken i Kastrup. 1941.

Svovlsyre- og Superfosfatfabrikken i Kalundborg. 1935.

det videre. I 1898 overtog Dansk Svovlsyre Beckett & Meyer's Gødningsforretning, og i 1902 foretoges Likvidation af A/S Fredens Møllers Fabrikker, hvorved Fabrikken i Mundelstrup samt Svovlsyre- og Gødningsforretningen overgik til Dansk Svovlsyre, medens den gamle Fabrik paa Christianshavn, der nu helt omsluttedes af Byen, blev nedlagt (1904). Hele den danske Gødningsfabrikation blev herved — og har siden da været — samlet hos Dansk Svovlsyre, der tillige i sine Hænder havde langt den overvejende Del af Handelen med importerede Gødninger. Det danske Gødnings-Kompagni, af hvilket Dansk Svovlsyre nu var Eneindehaver, har fortsat bestaaet som Selskabets indenlandske Gødnings-Salgsafdeling. — Leopold Damm døde allerede i 1901 og kom saaledes ikke til at opleve den videre Udvikling af det Selskab og den Organisation, som han havde lagt Grunden til.

Med den Driftsomlægning, som det danske Landbrug havde paabegyndt i 1880'erne, var bl. a. fulgt en udvidet Dyrkning af Foderafgrøder til Støtte for en fortsat Udvikling af Husdyrbruget, hvilket medførte en stigende Anvendelse af Kunstgødning. For Dansk Svovlsyre betød dette en stærk Udvikling baade i Handels- og Fabrikationsvirksomheden, og der fulgte nu en Række Ombygninger af eksisterende Anlæg og Opførelser af nye. Kastrup-Fabrikken blev udvidet og moderniseret i 1903 og 1911; Mundelstrup ligeledes i 1904—1908. Nye

Fabrikker byggedes i Aalborg 1907 (udvidet 1913—14); i Nørresundby 1913; i Fredericia 1915—18; i Kastrup 1922 (et særligt Anlæg efter det saakaldte Kontaktsystem for Fremstilling af koncentreret og ren Svovlsyre til en Række tekniske Formaal); i Kalundborg i 1929—30, og endelig foretoges der i 1938 en Modernisering af Fabrikken i Fredericia, hvis Kapacitet samtidig udvidedes med godt 50 pCt., medens en ganske tilsvarende Ombygning af Nørresundby blev afsluttet i Begyndelsen af 1947. Selskabets Fabrikationsprogram har hele Tiden været lagt an paa at kunne fremstille Superfosfat til Priser, der er konkurrencedygtige med Udlandets, og med dette Maal for Øje har man stedse uden Tøven ombygget eller nedrevet umoderne Anlæg, hvorved Fabrikationens Teknik til enhver Tid har kunnet holdes paa et højt Stade. Mundelstrup blev saaledes nedlagt i 1923, Kastrup (med Undtagelse af den nye Afdeling for Fremstilling af Svovlsyre) i 1927 og Aalborg i 1940. Fabrikationen af Superfosfat findes derfor nu samlet paa de 3 store Fabrikker i Nørresundby, Fredericia og Kalundborg.

Medens Produktionskapaciteten i Selskabets Begynderaar var ca. 10.000 Tons Superfosfat aarlig, er den nu paa de 3 Fabrikker tilsammen steget til ca. 400.000 Tons, hvortil der aarlig som Raavarer anvendes ca. 235.000 Tons Raafosfat og ca. 125.000 Tons Svovlks. Disse store Raavaremængder kranlosses ved Fabrikker-

nes egne Kajer og føres i Hængebanevogne eller paa egne Jernbaner til Raavarelagrene. Den færdige Superfosfat oplagres i Lagerbygninger, der paa hver enkelt Fabrik kan rumme 50—70.000 Tons, og herfra ekspederes Superfosfaten med Maskiner, der udgraver, finder og afvejer Varen i Sække, som derefter med Jernbane, Lastvogne eller Sejlere fordeles over hele Landet. I Fabrikkerne er den moderne Tekniks mange Hjælpe-midler taget i Brug: alle Varetransporterne sker mekanisk, og de nyeste Apparater og Principper anvendes ved de kemiske Processer.

Selskabets samlede Gødningssalg, som ved dette Aarhundredes Begyndelse aarlig udgjorde ca. 60.000 Tons, var i det sidste Aar før den anden Verdenskrig steget til ca. 530.000 Tons. Det vil forstaaes, at Hjemtagningen af de store Mængder Raavarer og importerede Gødninger samt Distributionen af Salgsvarerne giver en betydelig Beskæftigelse ikke alene for Skibsfarten, men ogsaa for Jernbane- og Lastvognstrafikken.

Gødningssalget, der foruden Superfosfat tillige omfatter især Kalksalpeter, Chilesalpeter, Svovlsur Ammoniak og Kaligødninger, formidles som nævnt af Det danske Gødnings-Kompagni, der har Hovedsæde i København og Filialer i Aalborg, Struer, Aarhus, Vejle, Esbjerg, Sønderborg, Odense og Nykøbing F. samt egne Pakhuse i 31 Havnebyer. Paa Grund af sin nære Tilknytning til Landbruget gennem Salget af Gødning har det været naturligt for Gødnings-Kompagniet ogsaa at forsyne det danske Landbrug med Artikler til Ukrudtsbekæmpelse, Blaasten til Sprøjtning af Kartofler, Kobbergødning mod Gulspidsyge, Mangangødning mod Lyspletsyge, en Række Plantebeskyttelsesmidler samt A. I. V.-Syre til Ensilering af Grøntfoder. En Del af disse Varer hidrører fra egen Produktion.

Med Hensyn til den praktiske Anvendelse af Gødningerne og de øvrige Salgsprodukter følger Det danske Gødnings-Kompagni som ovenfor omtalt de Owenske Traditioner og ser det som en af sine væsentlige Opga-

ver gennem nøje Kontakt med de landøkonomiske Organisationer at tage Del i den Gren af det landbrugsfaglige Arbejde, der tager Sigte paa en bedre Udnyttelse af Jorden.

Som Landets eneste Producent af Svovlsyre indtager Dansk Svovlsyre Førerstillingen paa det danske Svovlsyremarked, og gennem Selskabets Syreafdeling foregaar Salg af alle Svovlsyre-kvaliteter til teknisk Brug samt af importeret Saltsyre og Salpetersyre, der indgaar som et naturligt Led i Selskabets øvrige Handel med Syrer. Produktionen af Svovlsyre til Salg er hovedsagelig knyttet til den Del af Kastrup-Fabrikken, der ikke berørtes af Nedlæggelsen i 1927, og paa et mindre Anlæg paa Frederiksberg foregaar Fremstilling af fortyndet Svovlsyre, Akkumulatorsyre og destilleret Vand samt en betydelig Del af Syreeksportationen.

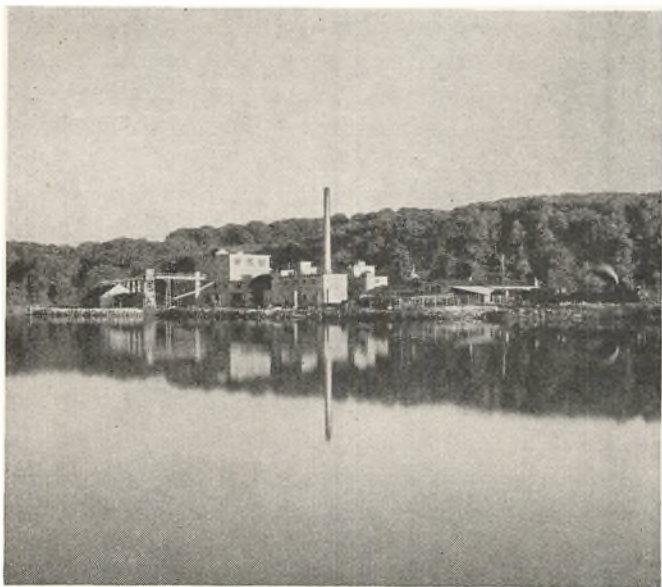
Som Biprodukter fra Superfosfatproduktionen fremstiller Selskabet Raajod og forskellige Fluorforbindelser, hvoraf sidstnævnte, der bl. a. anvendes i Emaillefabrikationen og til Skadedyrbekæmpelse, er Genstand for en betydelig Eksport. I et særligt Fabriksanlæg i Kastrup fremstilles Aluminiumhydroxydsuspension, som leveres til Statens Seruminstitut til Brug ved Fremstilling af Mund- og Klovsygevaccine, og som tillige eksporteres.

Dansk Svovlsyre's Aktiekapital, der ved Stiftelsen var 700.000 Kr., er nu 15 Mill. Kr.

*

De Tanker om en industriel Virksomhed paa bred Front, som oprindeligt laa til Grund for Joseph Owens Foretagende, er blevet genoptaget af Dansk Svovlsyre og ført ud i Livet ikke alene gennem dette Selskab selv, men ogsaa gennem dets *Datterselskaber*. Vi skal nu til Slut se, hvorledes disse har udviklet sig til Virksomheder, der tilsyneladende staar ret fjernt fra Moderselskabet, men som dog ved deres Opstaaen har haft naturlige Berøringspunkter med dette.

Superfosfatindustrien havde, som det fremgaar af det tidligere anførte, i gammel Tid en vis Tilknytning til Fabrikationen af Benmel og Benprodukter, og Dansk Svovlsyre drev da ogsaa stadig Handel med Benmel. Denne Interesse førte til, at Selskabet i 1907 erhvervede Aktiekapitalen i *Aktieselskabet Blaakilde Møllens Fabrikker*, der var stiftet i 1899, og hvis Formaal var »Fabrikation af og Handel med Benpræparater og dermed beslægtede Forbindelser«. Selskabet havde Fabrikker i Hobro og København og endvidere en Limfabrik i Tarm, der dog nedlagdes i 1920. Fabrikkerne i Hobro og København, som hovedsagelig ved Benzineks-traktion oparbejder Affaldsben til teknisk Født og ekstraherede Ben (til Limfabrikation), er gentagne Gange blevet udvidet. Ved disse Udvidelser og ved Installation af moderne Tørsmeltningsanlæg til Behandling af kødholdigt Affald er optaget Fabrikation af animalske Foderstoffer, der anvendes som Tilskudsfoder til Høns, Svin og Kreaturer. I de senere Aar har Selskabet yderligere udvidet sit Virkeomraade ved Oprettelse af moderne Destruktionsanstalter rundt om i Landet og besidder nu foruden Hovedfabrikkerne i Hobro og København 8 saadanne,

Aktieselskabet Blaakilde Møllens Fabrikker. Fabrikken i Hobro. 1941.

Udsnit af Svovlsyre- og Superfosfatfabrikken i Fredericia. 1941.

Aktieselskabet for Kemisk Industri. Udsnit af Fabrikken i Kastrup. 1946.

der alle er udstyrede med Tørsmeltningsanlæg. Foruden teknisk Fedt, Kødbenmel, Foderbenmel o. l. fremstiller Selskabet Limgelé, Marvolie og Blodmel samt, som Gødning til Havebrug og Gartneri, Hornmel og Gødningsbenmel. Selskabet har desuden betydelig Import og Salg af udenlandsk Lim.

Den svovlholdige Gasrensemasse fra Gasværkerne kan bruges som Raastof for Svovlsyrefabrikationen i Stedet for Svovlkis, og Dansk Svovlsyre havde i ældre Tid visse Interesser i Aftagelsen af Gasrensemasse fra Københavns Belysningsvæsen. I Forbindelse hermed var Selskabet tillige inde paa Handel med et andet Gasværksbiprodukt, Kultjæren. Da derfor *Aktieselskabet for kemisk Industri* (AKI) i 1916 blev dannet paa Initiativ af ledende Mænd inden for dansk Videnskab og Erhverv med det Formaal at udnytte Gasværkernes Biprodukter, navnlig Gasrensemasse og Kultjære, var det naturligt for Dansk Svovlsyre at deltage i dette Foretagende, hvis Ledelse blev overdraget Dansk Svovlsyre, som senere har erhvervet hele Aktiekapitalen i AKI. Der opførtes en Fabrik i Kastrup, og Produktionen kom til at omfatte: Tjæredestillation, Benzolraffinering, Nitrobenzol- og Anilinfabrikation, Nigrosinfremstilling, Nafalinsublimation og Udvinning af Ferrocyankalium. Fra Salget af disse Produkter var Skridtet til en mere omfattende Handel med Kemikalier ikke langt. AKI gik da ogsaa ind paa denne Vej og har i Aarenes Løb oparbejdet en Kemikalieforretning, der nu er Landets største inden for Grovkemikalieområdet.

Forholdene efter den første Verdenskrig formede sig saadan, at AKI's oprindelige Produktionsprogram maatte ændres, og da Fabrikken besad et fortrinligt Tjæredestillationsanlæg, slog man ind paa at fremstille destilleret Tjære til Vejbrug, et Anvendelsesomraade for Tjære, der opstod herhjemme først i 1920'erne. AKI kom saaledes ind i Vejmaterialebranchen og deltog nu i dennes rivende Udvikling. I 1927 paabegyndtes Fabrikationen af Asfaltemulsion, og Aktiviteten paa Vejområdet udvidedes i 1931 gennem et andet Datterselskab af Dansk Svovlsyre, Aktieselskabet Dansk Dammann Asfalt, som senere skal omtales.

Den indgaaende Beskæftigelse med Asfalt og destilleret Tjære, som Fabrikationen af Vejmaterialer medførte, ledede AKI ind paa andre Anvendelsesomraader af de bituminøse Produkter, hvilket bl. a. resulterede i Oprettelsen af en Tagpapfabrik i Kastrup (1930), som hurtigt opnaaede en betydelig Produktion af saavel Asfalt- som Tjærepap. AKI var nu, ikke alene herved, men ogsaa gennem Fremstillingen af forskellige asfalt- og tjæreholdige Isolationsprodukter blevet placeret i Byggematerialebranchen og udvidede sin Stilling inden for denne ved i 1936 i Kastrup at oprette en Fabrik for Fremstilling af Glasuld med Glasskaar som Raastof. Glasuld anvendes til Bygningsbrug og i Industrien som Isolation mod Varme, Kulde og Lyd, baade i løs Form og som de saakaldte Skaale til Rørisolation, men navnlig som konfektioneret Vare i Form af Maatter.

AKI's Produkter fabrikeres nu paa 3 Fabrikker beliggende i Kastrup, Vejle og Aalborg, som alle besidder Tjæredestillation og Emulsionsanlæg. I Kastrup og Aalborg findes Tagpapfabrikker. Foruden Vejtjære, Asfaltemulsion, Tagtjære, alle Sorter Tagpap, bituminøse Isolationsmaterialer, Glasuld samt Tjæredestillationens Biprodukter — Naftalin, Karbolium, Raakresol og Benzolprodukter — fabrikeres bl. a. Plantebeskyttelses- og Desinfektionsmidler til Havebrug og Landbrug saasom Svovlkalk, Kolloidsvovl, Kobberpræparater, Frugttrækarbolium, Kreolin og Lysol.

AKI's *Byggematerialeafdeling*, hvorunder bl. a. Salget af Tagpap og Glasuld henhører, driver tillige en Tagtækningsafdeling og en Isoleringsafdeling for Udførelse af henholdsvis Tagtæknings- og Isoleringsarbejder. AKI's *Kemikalieafdeling* omfatter Handel med alle Slags Grovkemikalier, der finder Anvendelse i Industri og Landbrug, samt bl. a. Plantebeskyttelsesmidler, Tekstilarvestoffer samt Hjælpestoffer i Garveri- og Tekstilindustri.

Som nævnt har Dansk Svovlsyre foruden AKI ogsaa et andet Datterselskab, der fremstiller Vejmaterialer, nemlig *Aktieselskabet Dansk Dammann Asfalt*, der stiftedes i 1931 med Fabrikation af bituminøse Materialer til Vej- og Gadebelægning for Øje. AKI havde da i en

Aarrække fabrikeret Vejtjære og Emulsion, der anvendes til lettere Belægninger; men man forudsaa, at den stærke Udvikling i Automobiltrafikken maatte medføre, at man vilde gaa over til at forsyne Landets Veje med Vejbelægninger af sværere Karakter. Dansk Dammann optog straks Fabrikationen af et nyt Vejbelægningsmateriale, Dammannasfalt, der var kommet frem i Udlandet. Som Raamaterialer anvendtes Asfalt og Faxekalk, og der opførtes et Fabriksanlæg i Faxe Ladeplads. Dammannasfalten fik hurtigt stor Fremgang, og nye Anlæg maatte bygges, idet man tillige optog Fabrikationen af bituminerede Skærver. I 1936 fremkom Selskabet med en ny ru Vejbelægning, der giver langt sikrere Kørsel i fugtigt Vejr, og dette Materiale har vundet stærkt Indpas paa Landets Veje. Saadanne Belægninger kræver for vedvarende at kunne beholde den ru Overflade, at der til deres Fremstilling anvendes stærke og sejge Stenmaterialer, og Dansk Dammann er derfor mere og mere gaaet over til i Fabrikationen at anvende »Blaa Rønne Granit«, der udmærker sig ved sin store Styrke og Sejghed. Selskabet har som Følge heraf selv optaget Fabrikationen af Skærver af »Blaa Rønne Granit« og driver nu Granitbrud og Stenknuseri paa Bornholm.

Dansk Dammann fabrikere sine Vejmaterialer paa 10 Anlæg rundt i Landet, men jævnsides hermed drives

Entreprenørvirksomhed med Udførelse af Gade- og Vejbelægninger for Amter, Landkommuner og Byer.

Da man besluttede, at AKI skulde gaa ind i Tagpapfabrikationen, begyndte man med i 1928 at erhverve en Tagpapfabrik i Malmø, som var grundlagt i 1904. Denne Virksomhed, som nu hedder *Aktiebolaget Matak*, har som Datterselskab af Dansk Svovlsyre oparbejdet en Fabrikations- og Handelsvirksomhed af lignende Art som AKI; men tillige driver Matak Vejmaterialevirksomhed paa samme Omraader som Dansk Dammann. Matak har sin Hovedfabrik i Malmø, hvorfra Selskabet ledes, samt endvidere Vejmaterialefabrikker i Hardeberga, Karlshamn, Jönköping og Nordsholm. Matak har i Aarenes Løb gennemgaaet en stor Vækst, og da den hidtilværende Fabrikgrund i Malmø ikke længere tillader yderligere Udvidelser, er man nu i Gang med at bygge et nyt og udvidet Fabriksanlæg ved den nye Havn i Malmø, hvortil hele Matak's Malmøfabrik overflyttes i nær Fremtid.

Af den henmed afsluttede Oversigt over Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik's og dets Datterselskabers Udviklingshistorie vil det forstaas, at disse Selskaber gennem deres omfattende Virksomhed paa saa mange Omraader af Danmarks Erhvervsliv har faaet Betydning for vide Kredse af vort Samfund.

H. STEVENIUS-NIELSEN

*Landevej med ru Belægning indfattet af lys Dammannasfalt.
Fremstillet af Aktieselskabet Dansk Dammann Asfalt.*

SADOLIN & HOLMBLAD A/S

Af Civilingeniør KNUD CHRISTENSEN

I 1912 sammensluttedes Københavns dengang ældste og yngste Farve- og Lakfabrikker til Firmaet Sadolin & Holmblad A/S, og hermed lagdes Grunden til en ret usædvanlig Udvikling. I Dag er Sadolin & Holmblad Nordens største Farve- og Lakfabrik, som ud over at forsyne det danske Marked med alle Arter af Farver og Lakker samtidig har formaaet at oparbejde en ikke ubetydelig Eksport.

Vi skal helt tilbage til Aaret 1777 for at finde Oprindelsen til »S. & H.«, som Firmaet hyppigt kaldes. Jacob Holmblad hed den Mand, en indvandret Svensker, der i Aaret 1777 indrettede et Farveri i et lille Lokale i »Guldhuset«. Senere optoges ogsaa en Fabrikation af Malerverer, og efter Slægtleds Arbejde naaede »Holmblads Farvefabrik« en ikke uanselig Størrelse.

I Aaret 1912 blev Virksomheden sammensluttet med et nyt og vaagent Foretagende inden for Branchen — G. A. Sadolins Fabrik for Kunstnerfarver. Denne Fabrik har sin egen stærkt personlighedsprægede Historie: G. A. Sadolin var nemlig ikke Forretningsmand, men Kunstmaler. Under sit Arbejde med kunstneriske Problemer var han blevet mere og mere interesseret i den tekniske Side af Problemet: Kunstnerfarver. Denne Interesse fængslede ham efterhaanden helt, og det skulde vise sig at blive afgørende for hans Livsbane, idet han en skønne Dag bestemte sig for selv at ville fremstille Farverne i Stedet for blot at studere dem.

Med økonomisk Hjælp fra Familien begyndte G. A. Sadolin en Fabrikation først af Voksfarver og senere ogsaa af Olie- og Dekorationsfarver, og hermed var Grunden lagt til hans Livsværk, som skulde faa saa stor Betydning for den danske Farveindustri Udvikling.

De nye og smukke Farver blev hurtigt kendt i hjemlige Kunstnerkredse, Salget voksede stærkt, og man begyndte at lægge Mærke til det ny Firma. Igennem forstaaende Støtte fra nogle indsigtfulde Handelsmænd, som havde fattet Interesse for denne nye danske Produktion, blev der nu hurtigt skabt saadanne Arbejdsforhold, at G. A. Sadolin kunde koncentrere sig om den Eksperimentering, hvormed han helst vilde virke, og hvori han saa Grundlaget for Virksomhedens Fremtid.

For det unge Firmas videre Udvikling blev det imidlertid ogsaa af stor Betydning, at G. A. Sadolin havde en Broder — Civilingeniør Knud Sadolin — som i nogle Aar havde deltaget i en Række store Ingeniørarbejder i U.S.A., og som havde et udpræget forretningsmæssigt Instinkt plus Erfaring i amerikanske Organisations- og Salgsmetoder. Han blev nu knyttet til Virksomheden — og dermed havde man baade den tekniske Kunnen og den forretningsmæssige Indsigt i Orden. Nu kunde man gaa i Gang med større og vanskeligere Opgaver.

Først af alt tog man fat paa at udvide Produktionen af Bog- og Stentrykfarver. Denne for Danmark næsten ukendte Produktion mødte i Begyndelsen en hel Del Skepsis og Hovedrysten fra »Sagkundskaben«s Side. Til Trods for Uheld og Skuffelser lykkedes det imidlertid efter et spændingsfyldt Forsøgsarbejde at løse de Problemer, som knyttede sig til Produktionen af Trykfarverne, og det unge Firma kunde begynde den vanskelige Indarbejdning af sine Varer blandt Bogtrykkerne. Arbejdet blev dog trods megen Mistro ført igennem med Succes. Faa tænkte dengang over, at netop Salget af Trykfarver skulde faa en saa stor Betydning for Firmaet, at det blev Grundlaget for den senere stærke Udvikling, der i hurtigt Tempo førte Firmaet frem til at indtage den førende Stilling inden for dansk Farvefabrikation.

Under alt dette havde man store økonomiske og tekniske Vanskeligheder at kæmpe imod. Men Firmaet stod ikke ene i denne Kamp. Fremtrædende Industrifolk som Gustav Hage og Alexander Foss havde med Interesse og økonomisk Støtte fulgt Udviklingen og traadte nu til med yderligere Hjælp og Opmuntring. Det gjaldt

Indkørslen til Sadolin & Holmblads Fabriksanlæg paa Amager med Malerverefabrikken, hvor Produktionen ledes fra øverste Etage nedefter for at ende i Lagerkældrene.

jo en dansk Industris Kamp om at vinde et Marked i sit Hjemland. Her maatte alle Kræfter samles om dette ene: At føre den danske Produktion frelst gennem Skærene.

Alexander Foss staar endnu i Dag — saa mange Aar efter sin Død — som den ypperste Repræsentant for industriel Foretagsomhed og Fremsynethed, og til Trods for at hans egen Virksomhed og hans politiske Interesser krævede hans Nærværelse ved utallige Møder, fik han alligevel Tid til at bistaa Sadolins Farvefabrik som Raadgiver og Hjælper, samtidig med at han indvilligede i at være Formand for Selskabet.

Det var da ogsaa paa Foranledning af Gustav Hage og Alexander Foss, at man i 1912 vedtog den i Indledningen nævnte Sammenslutning med Holmblads Farvefabrik, hvis daværende Indehaver: Fabrikant L. Friis for øvrigt var Medlem af Bestyrelsen for »Sadolins Farver«. »Holmblads Farvefabrik« drev paa dette Tidspunkt en ret omfattende Grossistvirksomhed og havde samtidig en ikke ubetydelig Fabrikation af Lakker og Sikkativer samt af olierevne Farver i Pasta til Brug for Malere.

Det var i Virkeligheden en Sammenslutning, der gav vide Perspektiver for Fremtiden, men som ogsaa rummede Muligheder, der kunde give Pessimisterne Ret, naar de nærrede Betæneligheder ved at etablere et Samarbejde mellem Lederne af de to i Væsen vidt forskellige Virksomheder: den unge, til et hastigt Tempo og stadig Forsøgsvirksomhed vante Sadolinske Fabrik, og den mere konservative, traditionsbundne Holmblads Farvefabrik. Man slog alligevel de to Virksomheder sammen og flyttede ud til Holmbladsgade, hvor der var Plads til alle de nye Udvidelser, som forestod.

Men netop da kom Verdenskrigen — Verdenskrig Nummer 1 — og med den fulgte nye og atter nye Vanskeligheder: De tilvante Raastoffer forsvandt, og der krævedes stor Fantasi, teknisk Viden og købmandsmæssig Dygtighed for at klare alle de mange Problemer.

Men af Krigsaaarenes Besværligheder opstod et rigt Erfaringsmateriale, der skulde blive til stor Gavn for Virksomhedens fremtidige Udvikling. Allerede i 1914 havde man begyndt en Tilvirkning af Emailler, baade

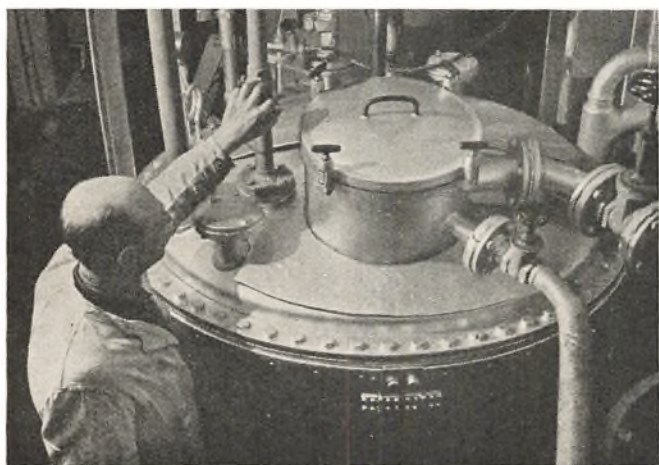
hvide og kulørte, og i 1917 tog man fat paa at lave Skibsfarver, saavel som rustbeskyttende Farver. Her var der et Felt, hvor man kunde sætte ind til Gavn for hele den danske Skibsbygningsindustri. Tidligere var disse Produkter blevet indført fra Udlandet, men nu blev det de danske Varer, der tog Førerskabet.

Krigens Ophør bragte ikke den økonomiske Fred, man havde haabet paa. Den danske Industri blev Vidne til og Offer for en Række nye katastrofale Foreteelser inden for Europas Erhvervsliv. Prisfald og svigtende Købeevne, Valutaderoute og Dumpingkonkurrence paa praktisk taget alle Omraader rettede det ene alvorlige Stød efter det andet mod Danmarks Industri.

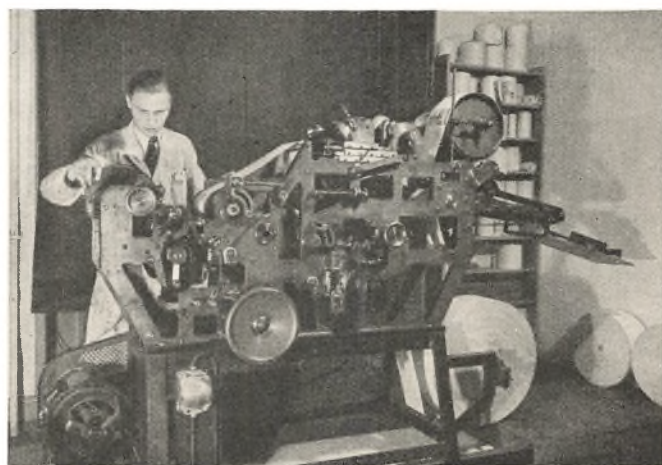
Nu kom det Sadolin & Holmblad til gode, at man i Tide havde været forudseende og tænkt paa Produktionens Rationalisering. Samtidig med at man saaledes i teknisk Henseende havde sikret sig den billigste Fabrikation, bestræbte man sig ogsaa for i handelsmæssig Henseende at tage Hensyn til det forventede Prisfald. I 1921 kom Krisen, men Firmaets Forudseenhed reddede det igennem, og Produktionen kunde fortsætte sin støtte Vækst. I 1920 var Fremstillingen af Lakker og Sikkativer seksdoblet i Forhold til 1912, og Malerfernisproduktionen var firedoblet.

En ny Klasse af Farvestoffer havde imidlertid efterhaanden vundet stigende Anvendelse til saavel Malerfarver som Trykfarver. Det var de saakaldte Farvelakker, fremstillede af Tjærefarvestoffer. De gammelkendte Mineralfarver brugtes stadig i stor Udstrækning, begge Farvetyper maatte dog importeres. Tro mod Firmaets Tradition for størst mulig Egenproduktion begyndte man efter Krigen nogle omfattende Forsøgsarbejder, som førte til, at man i 1923 indrettede en stor og moderne Fabrik for Fremstilling af fældede Mineralfarver og Farvelakker. Dette var og er noget ganske uhørt i nordisk Malervarefabrikation. Det var i særlig Grad Trykfarvefabrikkens store Forbrug af syntetiske Pigmenter, som muliggjorde denne Fabrikation, og det var Firmaets ledende Kemiker: Dr. techn. A. N. Neergaard, der var Sjælen i denne Landvinding for dansk Industri.

Den nye Afdeling maatte hurtigt udvide — senere optog man en Produktion af fældede Farver til Tapet-

Kedel til Kogning af Linolie eller kinesisk Træolie i Lakfabrikken.

Lilleput-Rotationstrykmaskine til Eksperimenter med Trykfarver til Aviser.

Sal med Rivemaskiner. Gennem lodrette Rør fra Etagen ovenover løber den færdigblandede Farve direkte ned i Maskinerne, hvor Pigmentet findeles i Bindemidlet, saa man faar en jævn Maling. Gennem Gulvet ledes Farven videre til Toning i næste Etage.

farver, og da ogsaa dette krævede en Udvidelse, byggede man allerede i 1927 en ny stor Fabriksbygning.

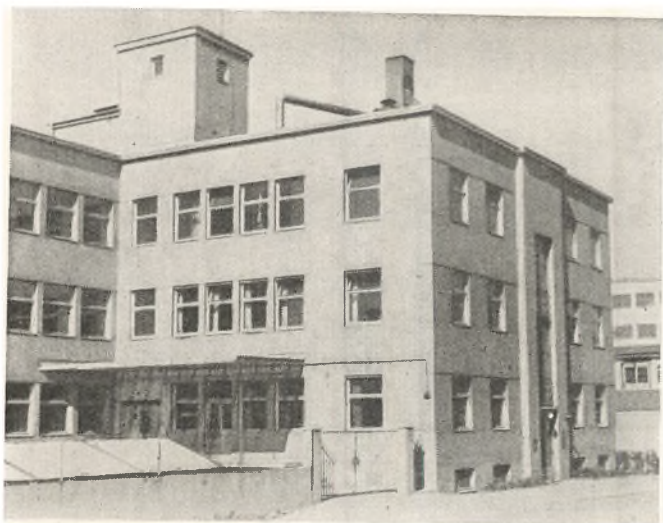
I 1934 besluttede man at skille Farvepulverfabrikationen ud fra Fabrikken i Holmbladsgade. Den ny Fabrik blev bygget lidt Nord for Køge. Fabrikationen har her i de forløbne Aar gennemgaaet en rig Udvikling, Produkterne sælges ikke blot til danske Virksomheder, men tillige til en lang Række Lande i Europa. Denne Virksomhed er et selvstændigt Firma: »Kemisk Værk Køge A/S«, der ud over Farveproduktionen har optaget en Række organisk-kemiske Fabrikationer.

I Løbet af Tyverne udbyggede man i øvrigt fortsat Fabrikationen af Olielakker og Emailler, og saa begyndte igen et nyt Eventyr: Nitrocellulosen — en helt ny Form for Lakraastof, skabt af Krigen 1914—1918 paa Basis af de store Lagre af Nitrocellulose fra Sprængstoffabrikationen. Det var U.S.A., der begyndte, specielt med Henblik paa Fabrikationen af Lakker og Emailler til Automobil- og Møbelindustrien. Sadolin & Holmblad blev en af de første Farvefabrikker, der her i Europa tog Initiativet til en Fabrikation af Celluloselakker. Ogsaa dette Forsøg lykkedes, og før sidste Krig havde Virksomheden en omfattende Eksport af klare Celluloselakker og Cellulosemailler. Navnet »Sado« Emaille er som Følge deraf kendt langt udenfor Landets Grænser.

I Slutningen af Tyverne fremkom endnu en ny Type

Lakprodukter, de saakaldte syntetiske Lakker eller Alkydlakker. Allerede paa et tidligt Tidspunkt startedes indgaaende Laboratorieforsøg med det Formaal for Øje at fabrikere Raastoffer selv, og Sadolin & Holmblad har nu en betydelig Fabrikation, ikke alene af Alkydharpikser, men ogsaa af de saakaldte modificerede Fenolharpikser. Hele denne Fabrikation er baseret paa den størst mulige Anvendelse af danske Raavarer.

Inden for Farveindustrien er det meget almindeligt at arbejde paa Licensbasis. D. v. s. at man køber Fremgangsmaaden af et udenlandsk Firma, mod at betale en vis Afgift pr. solgt Kilo. Men Sadolin & Holmblad har stadig gennem et betydeligt Laboratoriearbejde selv søgt at løse Fabrikationsproblemerne, saaledes at man har kunnet spare Licensafgifter. Disse Forsøg foretages nu efterhaanden i een enkelt Afdeling: Centrallaboratoriet, hvor de nye Fremstillingsmetoder undersøges og planlægges. De øvrige Undersøgelser af Malervarerne, som udføres saavel paa de enkelte Fabrikafdelingers Laboratorier som paa Centrallaboratoriet, er en videre Udvikling af Traditionen fra Firmaets første Aar og er utvivlsomt Grundpiller i hele Virksomhedens indre Struktur og en af Aarsagerne til Firmaets anerkendte tekniske Stadi. Farverne undersøges ikke blot videnskabeligt, men ogsaa gennem udstrakte praktiske Forsøg, hvor man undersøger Farvernes Holdbarhed, Lysæghed og Vejrbestandighed.

»Sadolins Färgfabrik« i Stockholm.

Hele den tekniske Indsats vilde dog ikke have nyttet Firmaet tilstrækkeligt, hvis ikke Firmaets Ledere havde haft nogle dygtige og fremsynede Medarbejdere i Handelsafdelingen, som har formaaet at sikre et stort Salg ikke alene i Danmark, men ogsaa mange Steder i Udlandet. De drivende Kræfter i dette betydningsfulde Arbejde har været afdøde Underdirektør P. Munck-Petersen samt Direktør G. L. Axelsen.

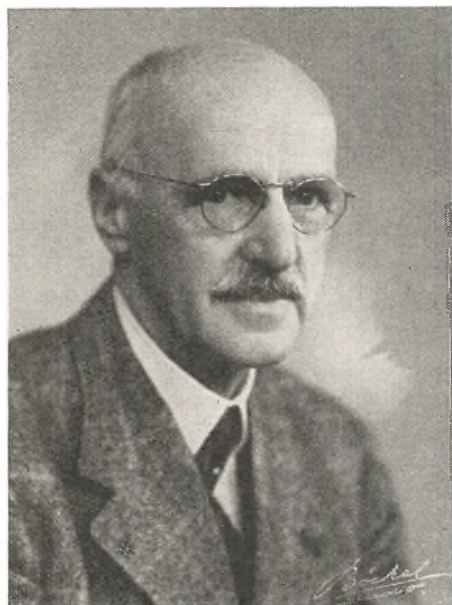
Den sidste Verdenskrig bragte igen meget store Vanskeligheder med sig, saavel hvad angik Raavareforsyningen som Emballagen, og det viste sig da, at de Muligheder, der forelaa for Firmaet derved, at det havde indrettet egne Anlæg til Fabrikation af saa mange af sine Raavarer, var en uvurderlig Fordel for den danske Industris og det danske Haandværks Forsyning med Malervarer i disse vanskelige Aar. Efter Danmarks Besættelse den 9. April laa det klart, at Mulighederne for Indførelse af Linolie udefra var forsvindende smaa. Dette vilde medføre katastrofale Følger for Fabrikationen af Malervarer og andre Farver, hvis Betydning for Beskyttelsen af Danmarks Broer, Skibe og andre Vær-

dier man først helt forstaaer, naar man i nogle Aar udsættes for Trusler om at maatte undvære dem. Meget hurtigt fik man derfor arrangeret en Dyrkning af dansk Oliehør hos en Række Landmænd paa Sjælland. Arrangementet med denne Hør dyrkning blev senere overtaget af Myndighederne, og igennem alle Krigsaarene er det lykkedes ved denne Hjælp fra dansk Landbrug at faa stillet ca. 25 pCt. af Førkrigsforbruget af Linolie til Raadighed for Farvefabrikkerne, saaledes at det mest nødvendige Forbrug af Oliefarver har kunnet tilfredsstilles.

Ogsaa andre Produktioner blev taget op under Krigen, f. Eks. Fremstillingen af Ftalsyreanhydrid paa Basis af de danske Gasværkers Naftalinoverskud.

Under Krigen medførte Manglen paa Bygningsmaterialer desværre, at man maatte indskrænke Udvidelserne. Det lykkedes dog trods store Vanskeligheder at faa opført et nyt Kedelhus, ligesom man byggede en ny Bygning til Udvidelse af Trykfarvefabrikken og Centrallaboratoriet. Med den forventede store Efterkrigsproduktion for Øje har man i den sidste Tid planlagt meget betydelige Udvidelser af saavel Olie- som Cellulose-lakfabrikken. Bygningen af disse Afdelinger, som vil blive gennemført efter de mest moderne Principper, baseret paa Erfaringer fra Amerika, vil blive paabegyndt snarest muligt.

En Produktion af den Art, som finder Sted hos Sadolin & Holmblad, stiller imidlertid ikke alene Ledelsen over for mange tekniske Problemer. Det gælder om at skabe saa gode Arbejdsforhold som muligt for Firmaets over 500 Arbejdere og Funktionærer. Ved Cellulose-lakfabrikationen er f. Eks. mange af Dampene ubehagelige og sundhedsfarlige at indaande, og man har derfor indrettet meget store Ventilationsanlæg, som ustandselig blæser frisk og varm Luft ned paa Arbejdspladserne, medens den dampholdige Luft øjeblikkelig suges væk. Arbejderne faar i øvrigt udleveret Arbejdstøj og er underkastet regelmæssigt Lægetilsyn, og Firmaet ejer

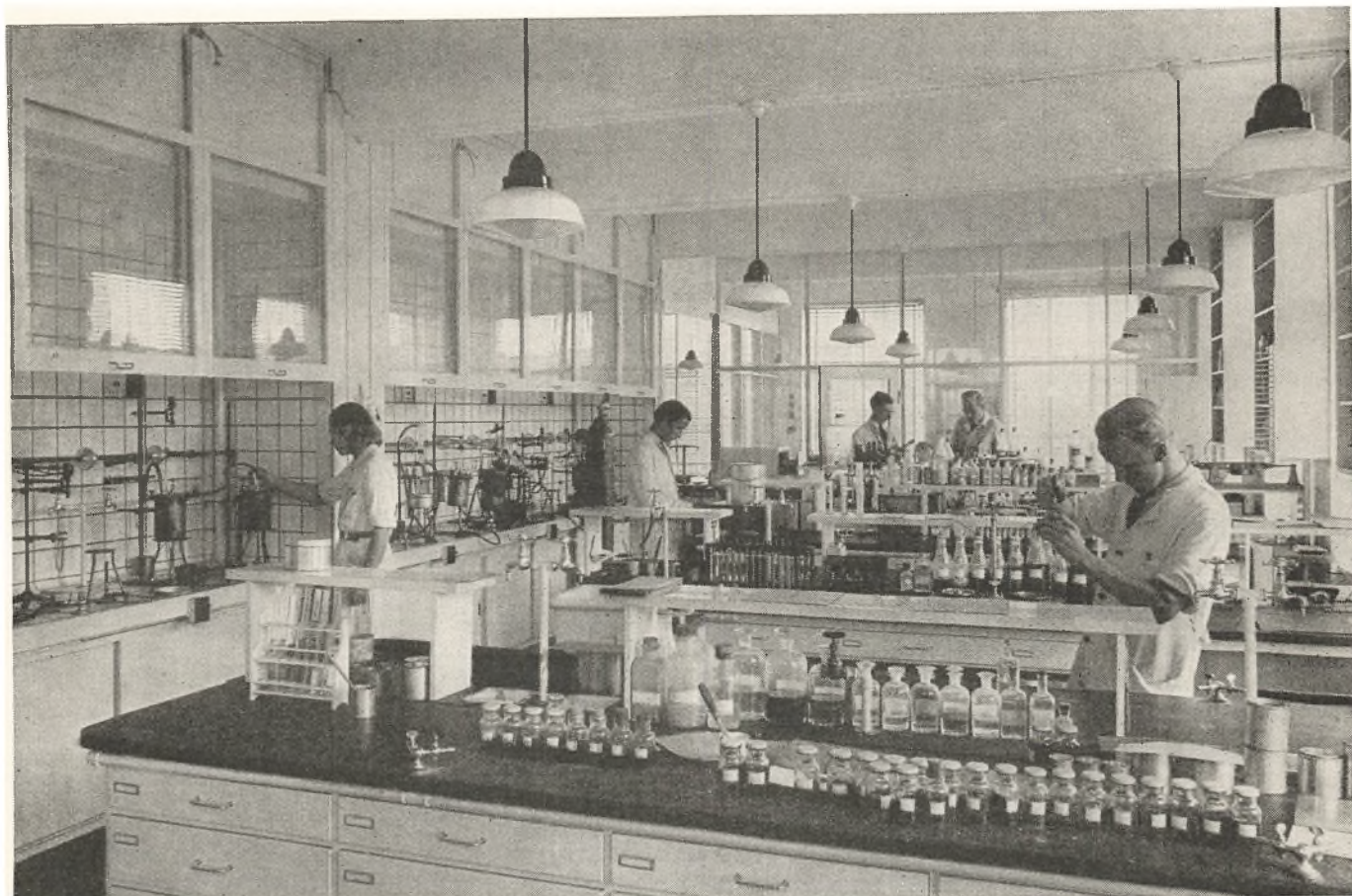
Direktør, cand. polyt. K. Sadolin.

Direktør G. A. Sadolin.

Direktør G. L. Axelsen.

Laboratorium til Undersøgelse af Farve- og Lakprodukter.

endvidere en Række Sommerhuse, som udelukkende staaer til Arbejdernes og Funktionærernes Disposition.

Vil man til Slut se paa, hvilke Varer der fremstilles hos S. & H., da undgaar man ikke først at nævne Produktionen af Gulvlakker («Sahocol»), der ligesom Produktionen af Malervarer af enhver Art er kolossal og naaede sin Kulmination kort før sidste Krig. Blandt disse Malervarer indtager især Rustbeskyttelsesfarverne («Ferrolin») en fremtrædende Plads. Disse Farver beskytter et meget stort Antal danske Konstruktioner mod Rustens nedbrydende Virkninger.

Firmaet har stadig en Afdeling, der fremstiller Kunstnerfarver, og mange af disse Farver fremstilles den Dag i Dag efter de oprindelige Recepter. Naturligvis er Produktionen af andre Farver langt mere omfattende, for blot at nævne Skibsfarver, Celluloselakker og ovntørrende Lakker. Disse Farver anvendes især af den danske Industri, Skibsværfter, Automobilfabrikker, Møbelfabrikker m. m. Ved Eksporten af vore Skibe, Maskiner, Køleskabe og utallige andre Apparater er der ikke blot Tale om Eksport af forarbejdet Jern, Staal og Træ, men ogsaa om en Eksport af de Farver, der beskytter Jernet, Staalet og Træet. Tænk ogsaa paa de utallige andre af Dagliglivets Ting, der kræver Farver: Aviser, Tidsskrifter, Bøger, Pengesedler, Frimærker og Legetøj.

Eksporten af Sadolin & Holmblads danske Trykfarver er meget betydelig, og som et Kuriosum kan nævnes, at f. Eks. en Udgave af Koranen er blevet trykt med S. & H.'s danske Farver.

Som et Led i Trykfarveafdelingens Ekspansion oprettedes i øvrigt i Sommeren 1946 en Filialfabrik i Stockholm under Navnet: »Sadolins Färgfabrik«, og dermed er indledet en ny Periode i Firmaets Betjening af dets udenlandske Marked, som vil blive fulgt med særlig Interesse.

Stor Vægt har man endvidere altid lagt paa at udføre den bedst mulige Service for Firmaets betydelige Kundekreds. Med den rivende Udvikling, som i disse Aar finder Sted inden for Farve- og Lakfabrikationen, vil det blive stadigt vanskeligere for dansk Haandværk og Industri at orientere sig om alle de nye Lakker og Farver, som fremkommer som en Følge af Farvestof- og Kunststofindustriens Udvikling. S. & H.'s Service vil derfor blive udvidet yderligere i de kommende Aar i Takt med Produktionens Udspecialisering, saaledes at man fortsat kan udbygge det gode Samarbejde med det danske Malerhaandværk og med Industrien til Sikring af en dansk Produktion af Industri- og Haandværksprodukter, der kan konkurrere med Udlandets — ikke alene herhjemme, men ogsaa uden for Landets Grænser.

De kommende Aar vil utvivlsomt stille den danske Farveindustri over for store Opgaver; men den nye Fabrik i Stockholm og de mange Planer, som i disse Maaneder strømmer ud fra Firmaets Tegn timer, er et Tegn paa, at Opgaverne søges løst, og at Sadolin & Holmblad ogsaa i Fremtiden vil kunne bidrage til vort Lands Velstand og Fremgang.

KNUD CHRISTENSEN

MEDICINALINDUSTRIEN I KØBENHAVN

Af Laboratorief, Dr. med. ERIK JACOBSEN

Til at begynde med fremstillede Lægen selv den Medicin, hvormed han behandlede sine Patienter. Den berømte Henrik Harpestreng var lige saa meget Apoteker som Læge.

Henimod Middelalderens Slutning begyndte imidlertid en Arbejdsdeling mellem Læger og Apotekere, idet selve Tilberedningen af Medicinen udviklede sig til en særlig Kunst.

Nu er det saadan i Danmark, at Lægen ordinerer Medicinen, medens Apoteket udleverer den. I gamle Dage var en Lægerecept en Slags Kogebogsopskrift, angivende hvorledes Apotekerne skulde fremstille Medicinen, men Udviklingen har medført, at kun en forholdsvis ringe Del af al lægeordineret Medicin fremstilles efter Lægens Opskrift. Resten bestaar af de saakaldte Standardpræparater. Et Standardpræparat kan enten være et Præparat, der er færdigpakket paa en Fabrik; et saadant Præparat kalder man en *Specialitet*. En anden Form for Standardpræparater er at finde i *Farmakopeen* eller i en *Formelsamling* (f. Eks. »Dispensatorium danicum«, udgivet officielt, eller »Danmarks Apotekerforenings Kompositioner« (forkortet D.A.K.), udgivet af Apotekerforeningen).

Disse Formelsamlinger bestaar af en Række Opskrifter paa de mest anvendte Lægemedler og Blandinger deraf. I Stedet for at give en lang Beskrivelse af en Fremgangsmaade til at fremstille en bestemt Medicin, kan Lægen saa nøjes med at skrive Formelsamlingens Navn, og i Reglen har Apotekeren et færdigfremstillet og færdigpakket Lager af Formelsamlingens Præparater, der i mange Tilfælde ligner Specialiteterne saa meget i Form og Udstyr, at den almindelige Mand har svært ved at skelne mellem dem. Men Forskellen er alt saa, at Specialiteterne er færdigpakkede paa Fabrikken, medens den øvrige Standardmedicin er færdigpakket paa Apoteket.

Saaledes som Forholdene nu ligger, falder Medicinalindustriens Opgaver i to ret skarpt adskilte Grupper: paa den ene Side Fremstillingen af de medicinske Specialiteter, altsaa den færdigpakkede Medicin, der direkte er bestemt til Udlevering, og paa den anden Side at stille Raastoffer eller Halvfabrikata til Apotekernes Raadighed, saa Formelsamlingernes Standardmedicin og den af Lægerne komponerede Medicin kan blive fremstillet og udleveret paa Apoteket.

Fabrikationen af Raastoffer tilhører for en stor Del den almindelige tekniske Industri og spiller en forholdsvis lille Rolle her i Landet. Den danske Industri kan kun i ganske enkelte Tilfælde paatage sig en Fabrikation af saadanne Stoffer, idet det er nødvendigt at have et Verdensmarked bag sig for at konkurrere med de udenlandske Fabrikker. De store udenlandske Fabrikker

kan ofte arbejde billigere paa dette Omraade, dels fordi de kan have større Anlæg i Gang, og dels fordi de ofte disponerer over Udgangsmaterialer, som fremkommer fra andre kemiske Processer til lavere Pris end danske Værker kan fremskaffe dem til.

Under Krigen har der dog paa danske kemiske Fabrikker for Eksempel været fabrikeret Sulfastoffer og Sovemidler i betydelig Maalestok, men de danske Fabrikker vil komme til at arbejde under vanskelige Kaar med disse Stoffer, naar Forholdene igen begynder at blive normale.

Denne Side af Medicinalindustriens Virksomhed er alligevel forholdsvis beskeden i Sammenligning med den anden store Gruppe: *Specialiteterne*.

Ved en medicinsk Specialitet forstaaer man efter Lovens Ordlyd Stoffer eller Præparater, der falholdes som Lægemedler i Fabrikantens for Forbrugerne bestemte ved Form og Indhold karakteriserede Pakning.

For at udsende en medicinsk Specialitet maa der indhentes Tilladelse af Sundhedsstyrelsen, og en Gang kendte Præparater eller Blandinger af Præparater maa ikke sendes ud. Heraf følger, at kun Præparater, hvorpaa der er ofret et overordentligt stort Forarbejde, kan forventes tilladt.

Det er almindeligvis Apotekerne forbudt at bryde en Specialitetspakning, men heraf fremgaar, at den store Forskel paa Specialiteter og den anden store Gruppe af Medicinalindustriens Produkter er, at *Fabrikken* har Ansvaret for Specialitetens Indhold, medens *Apoteket* har Ansvaret for al anden Medicin. En anden Ting er, at Apoteket i alle Tilfælde har Ansvaret for, at Recepten er ekspederet rigtigt. Heraf følger, at det vil være meget praktisk at lade en Række vanskeligt fremstillelige eller vanskeligt kontrollerbare Præparater distribuere til Publikum udelukkende som Færdigpakning, altsaa som Specialitet. Dette gælder i første Række de Præparater, der er under biologisk Kontrol. Selv om det er hændt, vil man forstaa det vanskeligt kontrollerbare i at lade Apotekerne modtage Varer i løs Vægt, som de slet ikke ejer Midler til at kontrollere — hvilket faktisk er i Modstrid med hele Aanden i dansk Apotekerlovgivning.

Der er ogsaa andre Grunde til, at Fabrikkerne sender Præparater ud som Specialiteter. Nedenfor vil der nærmere blive gjort Rede for dette.

Medicinalindustrien i København omfatter i Hovedsagen 7 Virksomheder; udelukkende Specialitetsfabrikker er:

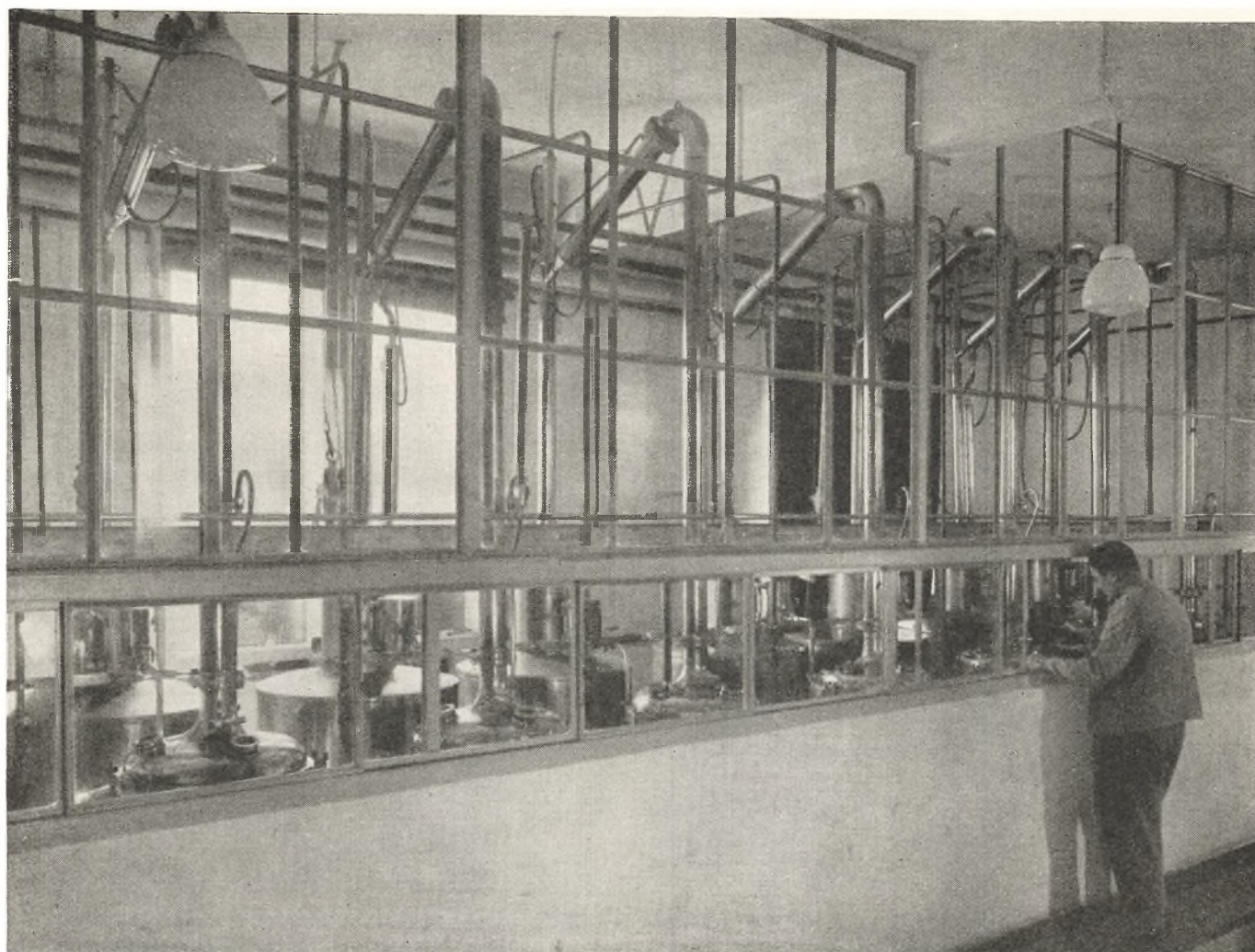
Løvens kemiske Fabrik.

A/S Ferrosan.

Gea A/S.

H. Lundbeck & Co.

Pharmacia A/S.

Destillations- og Ekstraktionsapparater.

Nært sammenknyttede med en Gros-Foretagender i Medicinalvarebranchen er:

Alfred Benzon A/S.
A/S Medicinalco.

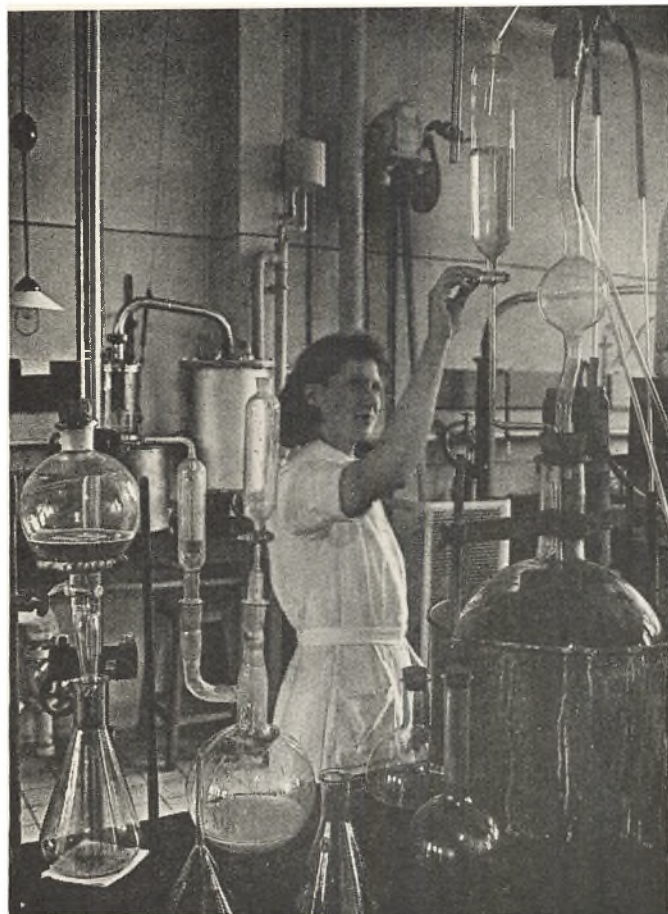
Specialiteterne fra disse 7 Virksomheder, der er tilknyttet en Brancheforening under Industriraadet, beløber sig til over $\frac{1}{10}$ af alle Specialiteter, der er fremstillet i Danmark.

Dertil kommer *Nordisk Insulinlaboratorium* og *Novo Therapeutisk Laboratorium A/S*, som fortrinsvis har specialiseret sig i Insulin og er overordentligt betydningsfulde Virksomheder. Insulin eksporteres i øvrigt i stor Udstrækning.

Den historiske Udvikling af Medicinalindustrien i Danmark er interessant. De ældste Virksomheder har deres Udspring fra Apoteker. *Løven* fra Løveapoteket, *Alfred Benzon* fra Svaneapoteket, begge København, medens *Medicinalco* i hvert Fald for en Del er udgaet fra Løveapoteket i Odense. *Ferrosan* er ikke udgaet fra noget Apotek, men startet som Specialitetsfabrik; det samme gælder de senere opstaaede Virksomheder.

Allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede havde Apotekerne Kongsted og Antons indset, at der paa Løveapoteket i København maatte oprettes farmakologiske og

bakteriologiske Laboratorier for at kunne følge med i Lægevidenskabens Udvikling. Samtidigt havde Indførslen af medicinske Specialiteter til Danmark fra de store udenlandske Fabrikker taget et stedse voksende Omfang. Disse udenlandske Specialiteter omfattede ikke alene medicinske Nyheder, men var i meget høj Grad Blandinger af allerede anvendte og velkendte Lægemidler. Forskellen var blot den, at de udenlandske Fabrikker havde lært at tilberede deres Specialiteter paa en ganske anderledes tiltalende Maade end hidtil var kendt. Medens danske Apotekere serverede Medicinen i afdelte Pulvere, der i mange Tilfælde smagte bittert og mindre godt, fremtraadte de udenlandske Specialiteter som tiltalende Tabletter, der tilmed ofte var overtrukne med Sukker eller Chokolade. Løven's Indehavere saa, at dette nye maatte tages op herhjemme, og gik i Gang med at fremstille en Række Erstatningspræparater for de tilsvarende udenlandske af samme Standard og endog billigere. Dette var dengang en god Indsats og økonomisk set til Fordel for Landet, men da efterhaanden mange Virksomheder begyndte paa det samme, og mange udsendte det samme Præparat under forskellige Navne, truede Forholdene med at blive vanskelige at overskue for Lægerne. Med Apotekerloven af 1932 blev imidlertid indført den nugældende Specialitetsordning.

Kemisk-Tekniske Forsøg i Laboratorieskala.

Inspirerede af Fabrikkerne begyndte Apotekerne selv at forbedre Udseendet af de Præparater, de fremstillede, og udsendte den Formelsamling, D.A.K., der er omtalt ovenfor, hvor Opskriften tilfredsstillede ethvert Krav til Medicinens Udseende og Smag.

Dette Forhold tvang Udviklingen videre, ydermere stimuleret af Apotekerlovens Bestemmelser fra 1932 om, at det nu er forbudt at udsende Stoffer som Specialiteter, der i Forvejen maa anses for at være kendt og anvendt her i Landet. Nu gælder det ikke alene om at fremstille Erstatningspræparater for udenlandske Specialiteter, som har opnaaet en vis Omsætning i Danmark, men at sende Specialiteterne ud, allerede inden det udenlandske Præparat er indarbejdet, og allerede inden Raastofferne er blevet almindelige Handelsvarer, fremstillet af den store udenlandske kemiske Industri.

Heraf følger, at Fabrikkerne maa lægge et betydeligt større Arbejde i Udarbejdelsen af Præparaterne, foretage de nødvendige farmakologiske og kliniske Undersøgelser og anvende store Summer paa at faa en lønende Fabrikation af Stofferne i Gang.

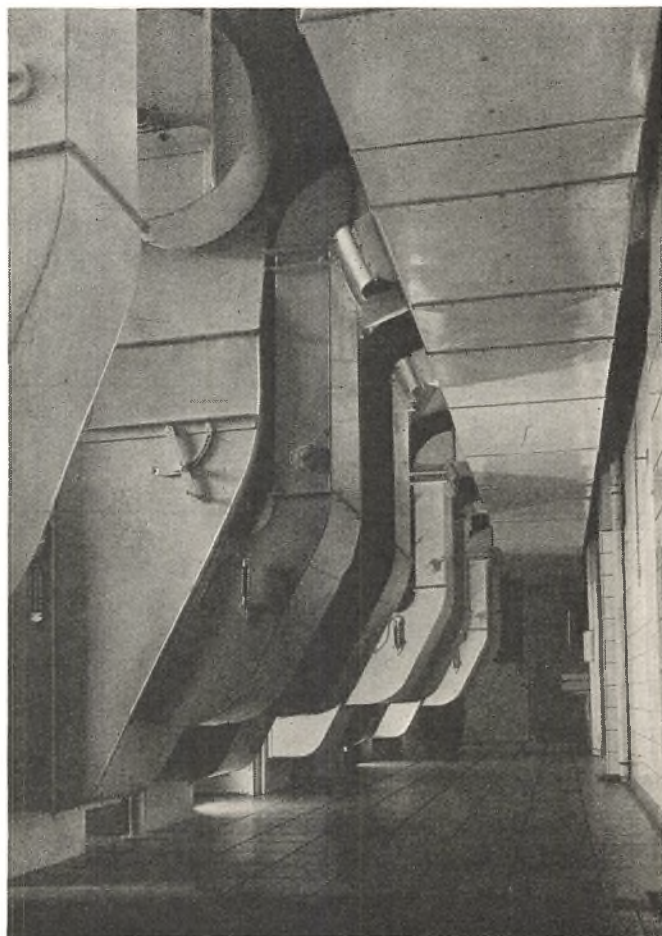
En stor Stimulans fik den danske Medicinalindustri, da *Organterapien* ved Insulinets Indførelse fik en videnskabelig Basis. Som udpræget Landbrugsland fik vi pludseligt her i Landet Raamateriale til Fremstilling af en hel Del Lægemidler i Slagteriprodukter, der hidtil havde været betragtet som Affald.

Løven var allerede paa dette Tidspunkt tilstrækkelig økonomisk stærkt til at kunne finansiere den første

danske Insulinfabrik, *Nordisk Insulinlaboratorium*, der senere blev skilt ud som en selvejende Institution og i Løbet af kort Tid udviklede sig til et Millionforetagende. En Række andre Organpræparater: Leverpræparater, Binyrepræparater og Kønshormoner blev efterhaanden optaget inden for den danske Medicinalindustri Rammer. Da det nu viste sig, at de fleste af disse Organpræparater kun kunde kontrolleres gennem Dyreforsøg, blev det nødvendigt for samtlige Fabrikker at oprette store fysiologiske Laboratorier med et stort Dyrehold og med et særligt skolet Personale.

Heller ikke selvstændige kemiske Opgaver har man ladet ligge. Ferrosan optog som første Firma i Verden Fabrikationen af Guldpræparatet Sanocrysin, og senere har den danske Medicinalindustri ogsaa bragt andre selvstændige Præparater i Handelen, som er blevet efterlignet af Udlandet. Dette stiller naturligvis yderligere Krav til Industriens videnskabelige Personale og Udstyr.

Ydermere maa paa dette Sted gøres opmærksom paa følgende Forhold: Man plejer i Videnskaben at skelne mellem to Slags Forskning: Grundforskning og Maalforskning. Grundforskningen er den rent videnskabelige Udredning af Problemer, der forekommer i Naturen, uden Hensyn til, om Resultaterne i første Omgang kan blive praktisk udnyttede eller ikke. Maalforskningen er derimod Arbejdet paa at naa til et bestemt praktisk anvendeligt Resultat. Det er givet, at Maalforskningen maa benytte sig af de Erfaringer, Grundforskningen har

Apparater til Tørring.

Kedler til Overtrækning af Tabletter.

naaet, og heraf følger, at en Maalforskning uden en Grundforskning som Basis ikke er gennemførlig. Nu er Danmark et lille Land, og de Ressourcer, der staaer til Raadighed for Grundforskningen paa de officielle videnskabelige Institutioner, er forholdsvis begrænsede, navnlig inden for de Discipliner, som har Interesse for Medicinalindustrien. Det har derfor været nødvendigt ogsaa at optage Grundforskningen paa Programmet. Her har ikke alene Medicinalindustriens eget videnskabelige Personale deltaget i Arbejdet i det Omfang, det var muligt, men Laboratorierne har i stort Omfang staaet til Raadighed for unge Læger eller Videnskabsmænd, der ønskede at arbejde med en eller anden speciel teoretisk Opgave. Det er ikke noget ringe Antal Disputatser, der helt eller delvist er udgaaet fra Medicinalindustriens Laboratorier, eller er udført paa andre Laboratorier med Støtte fra Medicinalindustrien. Hertil kommer talrige Publikationer i de internationale videnskabelige Tidsskrifter, som alene for en enkelt Virksomheds Vedkommende beløber sig til mere end 100.

Man kan i Øjeblikket regne, at der paa de videnskabelige Laboratorier i de danske Medicinalfabrikker findes beskæftiget op imod 50 faguddannede Videnskabsmænd, foruden et stort veluddannet Personale, der anvendes som Assistance, og det kan skønnes, at den danske Medicinalindustri ofrer omkring 2 Millioner Kroner om Aaret paa videnskabelige og tekniske Forsøg.

Disse Penge skal jo ind igen. Vi har her en af de væsentligste Aarsager til, at en Række Præparater fremkommer som Specialiteter. Nogen Beskyttelse i Lighed med mange andre Industrier findes ikke — hverken Toldbeskyttelse eller Indførselsforbud for lignende Produkter, og i Almindelighed er heller ikke Patentering af Fremstillingsmetoder opnaaelig eller ønskelig.

Der bliver kun den Mulighed tilbage, at Fabrikanten saa vidt muligt søger at samle hele Omsætningen af det paagældende Præparat paa sin egen Haand; kun paa denne Maade kan det lykkes at faa Præparatet til at svare sig.

Risikoen for, at andre danske Fabrikker tager det samme Præparat op, er kun ringe i Sammenligning med, at det paagældende Stof, hvis det da er terapeutisk værdifuldt, meget hurtigt vilde kunne importeres udefra. Herved vilde den danske Fabrik blive unddraget en Del af den Omsætning, som den med rette havde ventet, da Arbejdet blev paabegyndt. Handelsvidenskaben anviser imidlertid et Middel, som uden at fordyre en Vare kan samle en betydelig Del af Omsætningen paa én Haand. Den saakaldte Mærkevare sælges færdigpakket under et indregistreret (og derfor ikke efterligneligt) Navn; den er derfor betydeligt lettere at sikre en Omsætning end en almindelig Vare, og de medicinske Specialiteter adskiller sig i merkantil Henseende ikke fra andre Mærkevarer.

Hvis det medicinske Præparat altsaa sælges som en Specialitet under et indregistreret Navn, vil Fabrikkerne herigennem kunne opnaa en vis Garanti for, at de gennem en Aarrække kan beholde et Salg, der kan dække Omkostningerne ved Fremstillingen og navnlig ved Udarbejdelsen. — For øvrigt er dette ikke noget specielt for danske Forhold; alle udenlandske Fabrikker, selv de største, lancerer ethvert nyt Præparat som en Specialitet, medens det samme Præparat i Løsvægt først senere bliver udsendt af rent kemiske Værker.

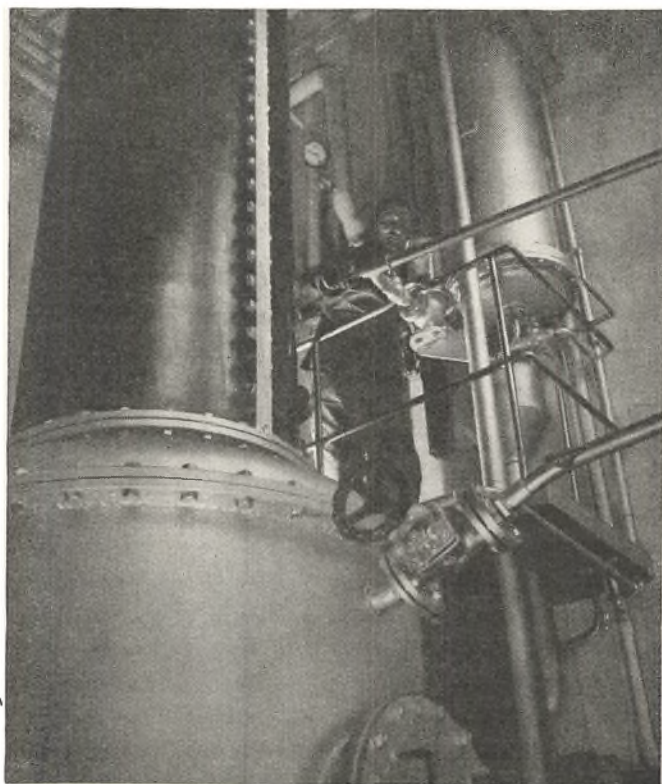
Disse Forhold har gjort, at netop Specialiteterne indtager en saare vigtig Stilling inden for den danske Medicinalindustri Produkter. En Medicinalindustri, som blot er henvist til at fremstille Raastoffer for Apotekerne, kan ikke blive i Stand til at følge med Udviklingen og arbejde i første Række, den er udelukkende nødsaget til at fremstille gamle og velprøvede Præparater, og der skal endda særligt gunstige Omstændigheder til, for at den kan klare sig mod Verdensmarkedets Konkurrence. Kun den Virksomhed, der støtter sig paa Specialiteter, er i Stand til at arbejde i Medicinens Vækstzo-

ner. Præparater som Insulin, Insulin rétard, Antex, Pylorin, Chemosept, Lucosil og Alfasol er alle Eksempler paa, at den danske Industri er i Stand til at yde en Indsats af betydeligt Format.

Den danske Medicinalindustri med op imod 1000 ansatte og med en aarlig Produktionsværdi paa omkring 25 Millioner Kroner i alt hører ikke til Landets største, men er vel nok en af de mest betydningsfulde. Der blev i 1939, det sidste Aar, hvorfra man har sikre tilgængelige Tal, eksporteret for omkring 9 Millioner Kroner, hvoraf ca. $\frac{2}{3}$ repræsenteredes af Insulinet.

Det maa fremholdes, at den danske Medicinalindustri baade i videnskabelig, kemisk, teknisk og farmaceutisk Henseende staar fortræffeligt udrustet, saa godt, at den i væsentlig Grad satte sit Præg paa Landets Forsynings-situation under den anden Verdenskrig. Og saafremt den faar blot nogenlunde rimelige Arbejdsvilkaar i Fremtiden, vil den i fuldt Maal ikke alene kunne holde den Position, den har opnaaet i Løbet af de sidste 25 Aar, men udvide den udadtil, saaledes at den kan blive en betydelig økonomisk Faktor for hele Landet.

ERIK JACOBSEN

Destillationsapparat til Rensning af Opløsningsmidler.

TOBAKSINDUSTRIEN

Af Redaktør SVEND CARSTENSEN

Skal man søge at give et Indtryk af Tobaksindustriens Udvikling i det sidste halve Hundrede Aar, maa det siges, at den i nogen Grad har svaret til det øvrige Erhvervslivs — de smaa Bedrifter er trængt mere og mere tilbage og de store blevet større. Den maskinelle Udvikling har naturligvis ogsaa præget Tobaksindustrien, men i mindre Grad end paa saa mange andre Felter. Det er stadig Haandarbejdet og Kvaliteten, som giver dansk Cigarindustri sin Særstilling og sit Verdensry.

Udviklingen fra dengang de første Søfolk via Spanien kort efter 1500-Tallet bragte Tobakken til Danmark gik kun langsomt. Tobaksspinderlauget i København stiftedes ikke førend 1750, og under megen Omskiftelighed med en fra Statens Side svingende Holdning over for Tobakken som Handelsvare og Skatteobjekt adskilte Hændelsesforløbet i Danmark sig ikke synderligt fra Udlandets. Det var en Mængde mindre Virksomheder — 130 til 140 i alt — i Hovedstad og Provins, som opretholdt Fabrikationen, og over for de tilsammen ca. 3000 Arbejdere stod de svagt. — Efter 1870 var den socialistiske Bevægelse sydfra naaet til Danmark; den første Fagforening stiftedes i Fredericia, hvor Socialdemokratiets senere store Skikkelse *Thorvald Stauning* som ung Cigarsorterer traadte sine politiske Børnesko netop i denne Organisation. I 1871 dannede de københavnske Tobaksarbejdere deres Forening. En Del mindre Strejker prægede disse Aar, men først i 1875 kom det til den egentlige Styrkeprøve, da en truende Strejke over for en af de største gamle Virksomheder affødte Dannelsen af Fabrikanternes Forening af 20. Juni 1875 — hvor en Række af de førende Firmaer besluttede at staa solidarisk i alle Arbejderspørgsmaal.

Tobaksindustrien undgik ikke de store Arbejdskampe, og i 1913 dannedes fra Arbejdsgivernes Side »Sammenlutningen af Arbejdsgivere indenfor Cigarindustrien i Danmark«, som efterhaanden rummer alle betydende Virksomheder. Det falder uden for denne Artikels Rammer at skildre den fagpolitiske Udvikling, men det skal fremhæves, at efter Kampaarene lykkedes det at skabe et saadant Forhold mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, at Strejker og Arbejdsvanskeligheder blev en Sjældenhed, og at man nu paa en Række Omraader, bl. a. de hygiejniske og forsikringsmæssige, har gjort banebrydende Indsats.

Ved Aarhundredskiftet fordeltes Tobaksindustriens mangeartede Fabrikater i al Væsentlighed paa følgende Varer:

Røgtobakker,
Skraa,
Snus og
Cigarer.

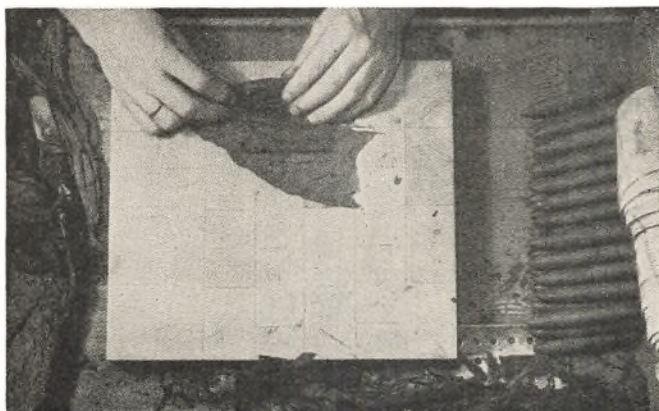
Begrebet Røgtobak omfatter baade den gammeldags Pibetobak og den mere moderne Shagtobak — de skaarne Tobakker. Piberygningen er jo langsomt, men sikkert gaaet fra de lange Piber over til de korte Shagpiber, og Tobakkerne er tilsvarende ændret. Fra Fortidens Karduser og Papirposer med de berømmelige *Melanger*, f. f. Portorico m. m. er man gaaet over til mindre Pakninger med de forskelligste Blandinger af Shagtobakker. — Udviklingen synes at fortsætte i Retning af de *pressede Pladetobakker*, som Shagpibens Tilbedere selv smuldrer i Haanden og ofte blander efter egne hemmelige Recepter. Shagtobakken er i Forvejen fra Fabrikken blandet af mangfoldige Sorter og behandlet med hvert enkelt Fabrikats *Sauce*. Recepterne til disse Tobakssaucer har gennem Generationer været Fabrikanternes store Hemmelighed — det er de forunderligste Ingredienser, der anvendes for at opnaa Fabrikatets særegne og almenyndede Aroma.

I Tobaksgaarden i Den gamle By i Aarhus findes en Del tidligere Recepter af den Slags, som *Fabriqueuren* skinsygt vogtede, men som man nok nu tør bringe ud fra Hemmelighedskrammeriets Omraade:

Den danske Tobaksspindersvend har noteret »Sauce til Pakket (o: Paket?) Tobak Nr. 1« saaledes: »Man koger stærkt 4 Pund hakkede Virgin-Stilke og 2 Pund Sirup i 6 Potter Vineddike. Naar det er gennemtrukket, og Stilkene er afpressede, tager man 4 Lod fint Sukker, 2 Lod hvid Kanel og 2 Lod Sassafras Træ. Derpaa koger man igen, og naar Saucen er kold og klaret, hældes en Pot god Rosinvand, hvori ½ Pund stødt Salpeter er opløst, paa, og saa er Saucen færdig.«

Saucen til Paket-Tobak Nr. 2 har følgende Ordlyd: »I en veltillukket Potte koger man ved jævn Ild 2 Potter gammel Landvin og 2 Potter Vand, ¼ Pund Rosin Træ, ½ Pund Sassafras, 18 Lod fint Sukker og 2 Lod Storax, indtil alle Kræfterne er kogt af Træet, hvorefter Saucen bliver filtreret. Inden man sprængter Tobakken, maa man opbløde 4 Lod Salpeter i en Pot Vand og stænke Tobakken dermed; derefter bliver den skaaret og tørret i Luften, at den ikke skal komme saa vaad paa Tørreovnen.«

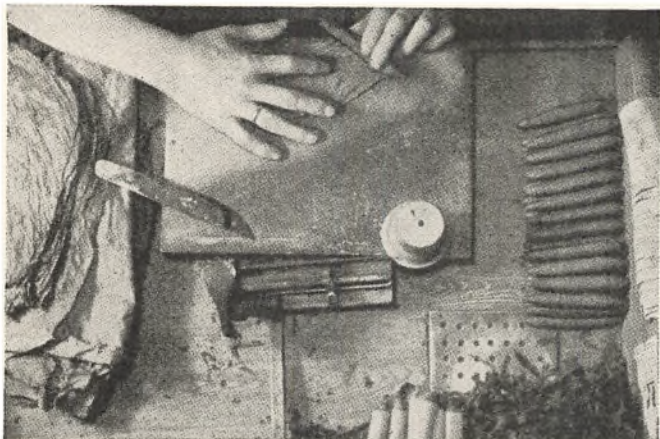
En tysk Haandbog har bl. a. en Opskrift paa Rulle-Tobaks-Sauce, hvoraf man tillige ser Sammensætningen af Tobaksbladene: Man tager 16 Pund fine, lysebrune, lette Maryland-Blade, hvor 3 Tommer af den tykkeste Stilk er fjernet; dernæst 30 Pund fine, guldbrunne eller gode, brune Portorico, som i Forvejen er fugtet, saa at Rullen let lader sig løse (Portorico indførtes næsten altid i spunden Tilstand); 6 Pund af de største, lyse-

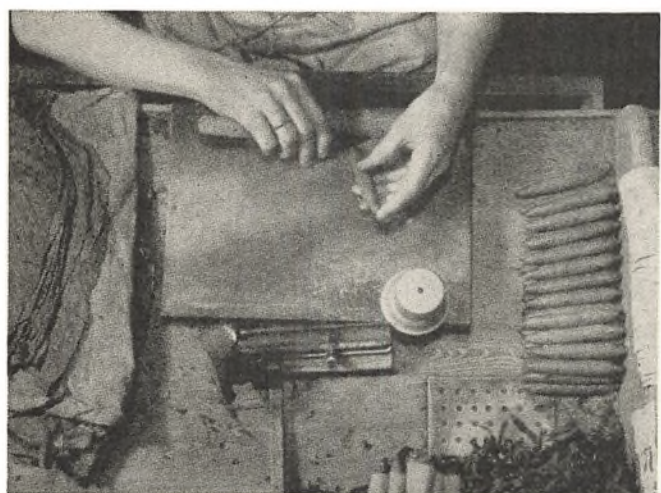
Fra en Cigarfabrik. Viklen formes.

Dækbladet skæres.

Dækbladet rulles over.

Cigaren er færdig.

brune og lette Brasil- eller Havana-Blade og 2 Pund Lugs. — Derefter kommer man følgende Ingredienser i en stor Flaske: $1\frac{1}{2}$ Pægl god, gammel Malagavin, 3 Lod af den bedste, stødte Kanel, 4 Lod Spiritus vini af Rhinsk- eller Fransk-Brændevin, 4 Lod stødte Fennikel, 2 Lod Salmiak, 2 Lod Salpeter, 2 Lod Salt, $\frac{1}{3}$ Lod Cascarillabark, $\frac{1}{3}$ Lod stødte Gummi Benzon, $\frac{1}{3}$ Lod pulveriseret Rav; endelig $\frac{1}{4}$ Quint af den bedste stødte Ambra og halvt saa meget Moskus tilligemed 8 Lod fint raffineret Sukker og 4 Lod hakkede, ægte Virginia-Stilke.

Disse Dele skal nu i en Flaske staa paa en varm Ovn ca. 8 Dage eller nogle Timer i varmt Sand, og destilleres, for at flygtige Stoffer kan trække ud, og derefter hældes Vædsken over i en anden Flaske, mens selve Ingredienserne sammen med en Pot Vand kommer i en Kobberpote forsynet med et tætsluttende Laag, der yderligere tættes med stærkt, paaklæbet Papir.

Naar denne Kobberpote har kogt ca. $\frac{1}{2}$ Time over jævn Kulild, og Vædsken er blevet kold, presses den gennem et tæt Tørklæde og blandes derefter med det første Afkog, hvorpaa Saucen hældes paa Flasker og opbevares paa et køligt Sted.

Nu lægges Tobaksbladene paa Fugtebænken og sprængtes med Saucen, dog ikke for meget; derefter presses Bladene fast ned i et Anker, hvori der har været Vin, eller i en anden, ren Fustage, dækkes godt til og tynges ned med noget tungt. Naar Bladene derpaa har staaet saaledes nogle Dage, om Sommeren 4—6, men om Vinteren flere Dage, spindes de i 3 Ruller og hæftes med Træpløkke.

De færdige Ruller presses og sættes derefter paa et tørt Underlag, hvor de maa staa mindst 4—6 Maaneder, saaledes at Saucen helt kan gennemtrænge Tobakken. Først da er de færdige til Brug.

Det anførte giver et ganske godt Begreb om svundne Tiders Tobaksfabrikation, — men endnu i Dag spiller Saucerne en stor Rolle. Det kan saaledes nævnes, at den danske Tobaksindustri er Landets største Aftager af Lakrids.

Efter dette lille Spring tilbage i Tiden kan til Belysning af den skete Udvikling nævnes, at Røgtobakfabrikationen har holdt sig nogenlunde konstant gennem Aarene: Fra 1900 til 1910 produceredes ca. 2 Millioner kg aarlig, i 1920 2.700.000 kg, i 1930 igen kun lidt over 2 Millioner kg, og siden da har der op til Krigens Begyndelse været en jævn Stigning med 1936-Opgørelsens 2.727.000 kg som Statistikkens sidst nævnte Tal. Samtidig er Kroneværdien (inklusive Skatter) jævnt stegget fra smaa 3 Millioner til godt 13 Millioner aarlig!

Inden for Omraadet Røgtobak er Shagtobakken efterhaanden blevet altdominerende, — og det er ganske karakteristisk, at Smagsretningen viser en tydelig Tendens bort fra den orientalske Type over mod den amerikanske.

Hvad Snus og Skraatobak angaar er der en Stagnation at spore — den oprindelige, navnlig paa Holbergs Tid saa stærkt yndede Snustobak, hvor en Pris Tobak

fra den rigt forsirede Tobaksdaase indsnustes gennem Næsen, er praktisk talt forsvundet — men mange ynder endnu den anden Form for Snus, der anbringes bag Overlæben eller i Kæben og nydes som en Art Skraa-tobak.

Den berømmelige danske Skraa trænges ogsaa stadig tilbage — men bevarer endnu sit Verdensry. Blandt Sø-folk er ægte dansk Skraa eftertragtet, hvor paa de syv Have man saa end monne sig befinde.

Sammen med de danske Cigarer er Skraatobakken vor Tobaksindustri mest berømte Produkt.

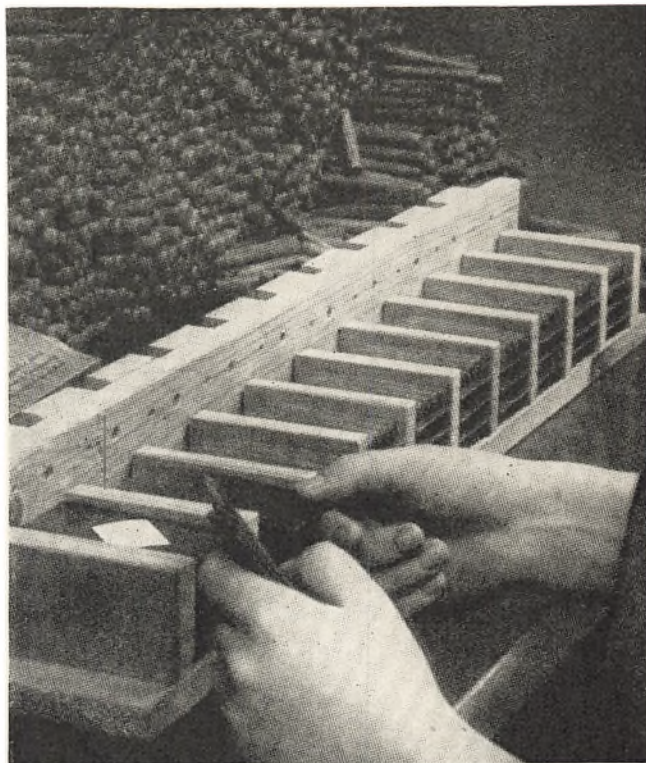
Cigaren i dens nuværende Form er et Barn af vor Tid. Ganske vist rullede den til Cigarens danske Historie uløseligt knyttede københavnske Cigarmager Radekop allerede ved sit Svendestykke i 1816 den første egentlige Cigar, og i 1819 meddeltes der Isach Lehman Cohen Privilegium paa at anlægge den første »Zigarfabrik«, men det store Opsving i Cigarfabrikationen kom dog først i Slutningen af det 19. Aarhundrede. I 1897 rullede i Danmark 150 Millioner Cigarer — i 1910 var Tallet vokset til 250 Millioner, i 1916 var man oppe paa 321 Millioner, i 1935 naaedes 412 Millioner, og i 1936 fabrikeredes 442 Millioner Cigarer. Heraf var ca. 150 Millioner egentlig store Cigarer, Resten Cerutter.

Typisk for Cigarfabrikationen i Danmark er den stadi-gende Udvikling henimod bedre og mere kvalitetspræget Arbejde. Fra tidligere Tiders Formarbejde, hvor Cigarerne fremstilledes i Forme (en Art Plader med Fordybninger, hvori Viklen presses, idet Overliggeren, den saakaldte »Fisk« med tilsvarende Fordybninger, trykkes ned mod Underlaget) er man mere og mere gaaet over til Haandrulningen af Cigarerne.

Danmark er faktisk det Land i Verden, der kommer nærmest Cuba hvad Haandarbejdet angaar. Ude omkring trænger Maskinerne ind ogsaa i Cigarfabrikationen, — herhjemme holdes Haandarbejdet og Kvaliteten i Hævd for Cigarens Vedkommende, medens Maskinerne har skabt det nyeste Eventyr i Tobaksfabrikationen: Cigarillos, Cerutter og Cigaretter. Det var i Begyndelsen af 1920'erne, at Cerutterne for Alvor holdt deres Indtog paa det danske Marked. Mange Mennesker yndede ikke Cigaretterne — men vilde dog gerne have »et kortere

Cigarsorteren.

Presning af Cigarillos foregaar i Forme.

Smøg« end Cigaren bød. Et af den Tids store Cigarillos-Navne, den kendte *Antipapros*, er inspireret af denne Tendens.

Flere af de store tobaksindustrielle Virksomheder op-tog i disse Aar Fabrikationen af »smaa Cigarer« — Statistikken viser, hvorledes denne Fabrikationsgren, som umiddelbart før Aarhundredskiftet kun figurerer med sølle 10 Millioner Cigarillos og kun langsomt i Løbet af Aarene op til 1920 nærmer sig de 100 Millioner, pludselig sætter ind med voldsomme Spring i Vejret — i 1925 naar man op paa 133 Millioner i alt, i 1930 232 Millioner og i 1936 ganske nær de 400 Millioner Cigarillos.

Cigaretfabrikationen i Danmark ligger koncentreret hos ret faa, men til Gengæld meget store Virksomheder.

Cigaretterne blev først populære i Danmark i Tiden kort før første Verdenskrig — men siden er Forbruget steget støt, i de senere Aar jævnt med 10 pCt. om Aaret, og det er efterhaanden store Tal at beregne Procenter af, — hvad Statskassen ikke beklager.

Der fremstilledes omkring Aarhundredskiftet ca. 20 Millioner Cigaretter aarlig, og derefter voksede Produktionen, som det fremgaar af følgende Opstilling:

Aar 1900.....	20 Millioner	
» 1910.....	110	»
» 1920.....	850	»
» 1930.....	1210	»
» 1940.....	1700	»
» 1946.....ca.	2000	»

Det kunde være fristende at slutte denne Oversigt med en Skildring af Tobaksindustriens Fabrikationsformer, — der er noget fascinerende over hele Tilvirkningsprocessen af denne »stinkende og fordærlige Urt«,

Fra Cigaretfabrikken. Tyrkiske Tobaksballer.

som dog har bescjret en Menneskehed, takket være dygtige Fagfolks Evne til at udvinde af disse fra fjerne Lande importerede gule, brune, sorte eller gyldne Plantoblade netop den Aroma og Stimulans, der har gjort Tobakken saa overordentlig populær. Men at gaa i Detaillier vil føre for vidt, — Læseren bør engang forsøge selv at faa at se, hvorledes Tobaksballernes Indhold fra Fabrikkens Kælderrum vandrer Virksomheden igennem og under kyndige Hænder bliver til det færdige, velsmagende Produkt. Man vil nyde Duften, der hænger over den hele Virksomhed, glæde sig ved Synet af Tobaksarbejdernes ferme Haandelag, hvad enten det nu drejer sig om Konen, der i Kælderens giver de udsorterede Blade netop den rette Fugtighedsgrad, som betinger den videre Fabrikation, eller Strippersken, som med rappe Fingre fjerner Stilken fra Bladet. Man vil standse ved Cigarillosmaskinen med dens Kombination af Vacuumteknik og forbløffende Automatik, — man ved næppe, hvad man mest skal beundre, Maskinen med dens minutjose Hurtigpræstation eller Haandrulleren, som med sit Fags stolte Tradition taget i Arv fingerfærdigt fremstiller Cigar efter Cigar i formfuldendt Facon.

Og se til Sortereren, — han, som tilsyneladende tilfældigt spreder Cigarerne i Bunker efter Kulører: *Colorado*, *Colorado-Claro* eller *Claro* — og dog ligger de saa usvigelig sikkert farvebedømt, at ikke den svageste Nuance i Kuløren er at skimte, naar Kassens Indhold er bundtet. Eller stands ved Cigaretmaskinen. Se, hvordan den gyldne Strøm af fintskaaren Tobak — ofte blandet sammen af 20—30 forskellige Sorter — løber i stadigt rindende Strøm, nøjagtigt afvejet, ned over det evigt

glidende Papirbaand, der i den videre Fart gennem Maskinen føjes sammen, bliver til en lang, hvid Papirslange, som hastige Knive skærer over til Cigaretter af Standardstørrelse og hver eneste en med samme Vægt. De bundtes, omvikles med Staniol, pakkes, overtrækkes med Cellophanhylster, banderolleres, tælles — og kastes ud paa Transportbaandet! Altsammen paa samme Maskine, et Teknikkens fuldautomatiske Vidunder.

Emnet Tobaksindustri er saa stort og omfattende, at en Tidsskriftartikel kun kan give et højst utilfredsstillende og ufuldstændigt Billede, og saa mangler vi endda Fremtidsperspektivet.

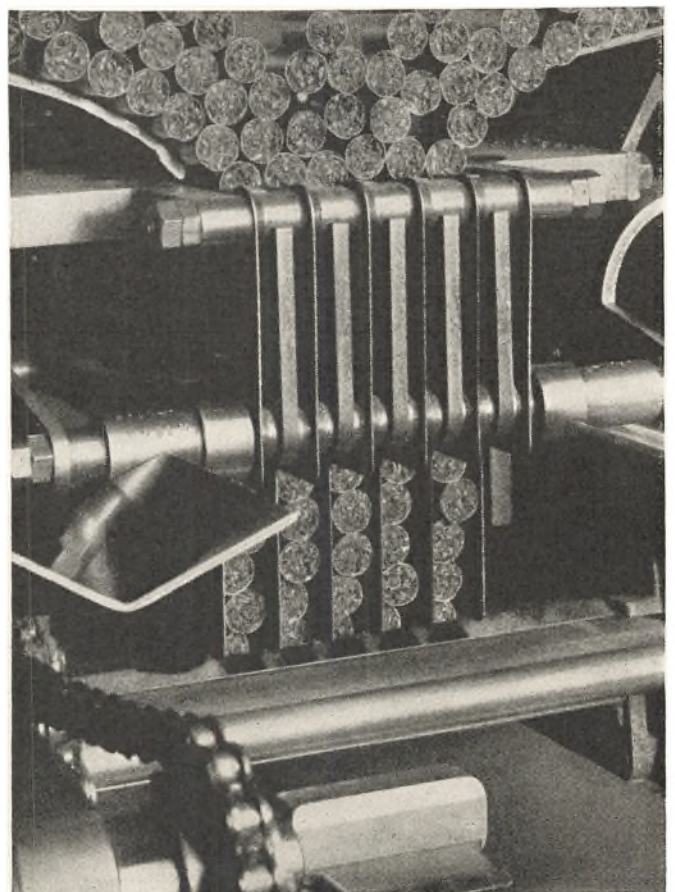
Hvornaar faar vi den gode Cigar, det rigtige Stop og den fine Cigaret? Lad os tale om Cigaren i 1951. *Brasilien* har hjulpet os — men Dæksbladene mangler vi stadig. For de billige Cigarer bliver Dæks'ene danske endnu i denne Sæson. Resten er et Spørgsmaal om Dollars — og østindisk Politik. Og for Udfaldet af *Dr. Soekarnas* Stridigheder med Hollænderne er det vanskeligt her i Danmark at stille noget Horoskop, — men en Klaring er ganske afgørende for vor haardt savnede østindiske Import.

Cigaretterne vil blive betydelig bedre allerede i den kommende Sommer.

Og *Piberygningen*?

Ja, antagelig vil der ogsaa her og endda ret hurtigt vise sig en udpræget Forbedring i Shagtobakkens Kvalitet, men hvorlænge? — Desværre, en Artikel om Tobak maa endnu i Dag slutte med et Spørgsmaalstegn.

SVEND CARSTENSEN

Cigaretpakkemaskine.

Borgbjerg taler ved et Møde i Fælledparken.

DEN KØBENHAVNSKE ARBEJDER

Af Redaktør ERNST CHRISTIANSEN, M. L.

Den 28. Marts 1893 valgtes for første Gang to Socialdemokrater til Medlemmer af Københavns Borgerrepræsentation. Det var Malersvenden Jens Jensen og Læreren K. M. Klausen.

At de københavnske Arbejdere følte denne Begivenhed som en umaadelig Sejr er kun naturligt. For første Gang havde Arbejderne faaet nogle af deres egne ind i en Forsamling, der hidtil havde været behersket af en meget lille Gruppe af de mere velstaaende Bysborgere. Men nogen Revolution betød denne Dato ikke. Den københavnske Arbejder har sikkert den 29. Marts 1893 følt sig lidt mere stolt i Sindet, naar han gik til Arbejde, men paa Arbejdspladsen og økonomisk som paa alle andre Maader var den 29. Marts ellers som den 27. Marts. Det var blot en Begyndelse, der var gjort til den Udvikling, som i Løbet af 10 Aar skulde gøre Maleren Jens Jensen til Byens Finansborgmester og efter yderligere 14 Aar skulde give Arbejderpartiet Flertallet i Kommunens Styrelse med Arbejdere som Borgmestre og Raadmænd som en dagligdags Begivenhed, der nu længst er ophørt med at undre nogen.

Selv om den 28. Marts 1893 i sig selv kun var Begyndelsen til en kommunalpolitisk Udvikling, saa er den dog symbolsk for det Gennembrud, de københavnske Arbejdere paa saa mange Maader oplevede i 1890erne. Valget hin Martsdag siger ogsaa noget baade om Sindelag og økonomiske Muligheder hos Datidens Arbejdere, for en Betingelse for at faa Valgret var dengang en skattepligtig Indtægt af mindst 1000 Kr. Havde Arbejderne da en saadan Indtægt? Efter en Opgørelse af Marcus Rubin havde faglærte Svende i 1892 en Dagløn

paa 332 Øre, og han kommer derefter til det Resultat, at Aarslønnen i Almindelighed var 996 Kr. For Arbejdsmændene var Daglønnen 239 Øre og Aarslønnen 777 Kr. Dette var Lønningerne i Almindelighed eller en Slags Gennemsnitslønninger. Nogle havde altsaa mere, og nogle havde mindre. Kommunalpolitisk betyder disse Tal, at mange Arbejdere for at faa Valgret fulgte Arbejderorganisationernes Opfordring til at ansætte sig selv i Skat af 1000 Kr., skønt de ikke havde denne Indtægt.

Til de her nævnte Indtægter svarede en Arbejdstid, der i Almindelighed laa mellem 10 og 11 Timer. Nogen Forkortelse var der sket i Arbejdstiden siden 1870'erne. Særlig var det lykkedes at faa afskaffet den saakaldte »Slavetime«, d.v.s. Timen 6—7 om Aftenen. I Almindelighed var Arbejdsdagen fra 6 Morgen til 6 Aften med indskudte Spisepauser.

Alt i alt var det en baade med Arbejdsvilkaar og Løn haard og ofte meget kummerlig Tilværelse, Datidens Arbejdere havde. A. C. Meyer karakteriserede Arbejdernes Liv saaledes i en Sang til den første 8-Timers-Demonstration 1. Maj 1890:

Daglig hører vi Maskinen brummer,
halve Døgnet hviner travle Hjul,
Lønnen dog kun byder usle Krummer
og til Husly kun et nøgent Skjul.
Trætte søger vi et fattigt Leje,
trætte staar vi op med gammelt Nag.
Nu skal over Lande Fanen veje
for den 8 Timers Arbejdsdag.

A. C. Meyer nævner i sit Vers foruden Løn og Arbejdstid ogsaa Boligforholdene, som han agitatorisk kal-

K. M. Klausen.

der »et nøgent Skjul«. Det var maaske en tilspidset Vending, men Boligforholdene var meget daarlige. Mange levede i 1-Værelses Lejligheder. Og selv om det allerstørste Antal Arbejdere havde 2 Værelser, boede de dog meget daarligt. Københavns Indbyggerantal, der i 1890 var 312.000, var næsten fordoblet i Løbet af 1870'erne og 1880'erne, og Arbejdernes Antal var tredoblet. Det var den industrielle Udvikling, der brød igennem i Danmark og fortsattes i et lige saa stærkt Tempo i 1890'erne. Navnlig Arbejdere strømmede fra Provinsbyer og Landdistrikter til København, hvor de skulde have Lejligheder. Et hektisk Byggeri foregik i disse Aartier, næsten kun ledet af Spekulantinteresser, og uden at de offentlige Myndigheder havde Interesse i eller Sans for at øve den nødvendige Kontrol. Resultatet blev de utallige trøstesløse Lejekaserner, der endnu paa Broerne i saa høj Grad skamskænder København og bidrager til, at Boligforholdene selv nu trænger til megen Sanering. Og da Familierne dengang havde flere Børn end nu, blev Boligforholdene yderligt fortvivlede.

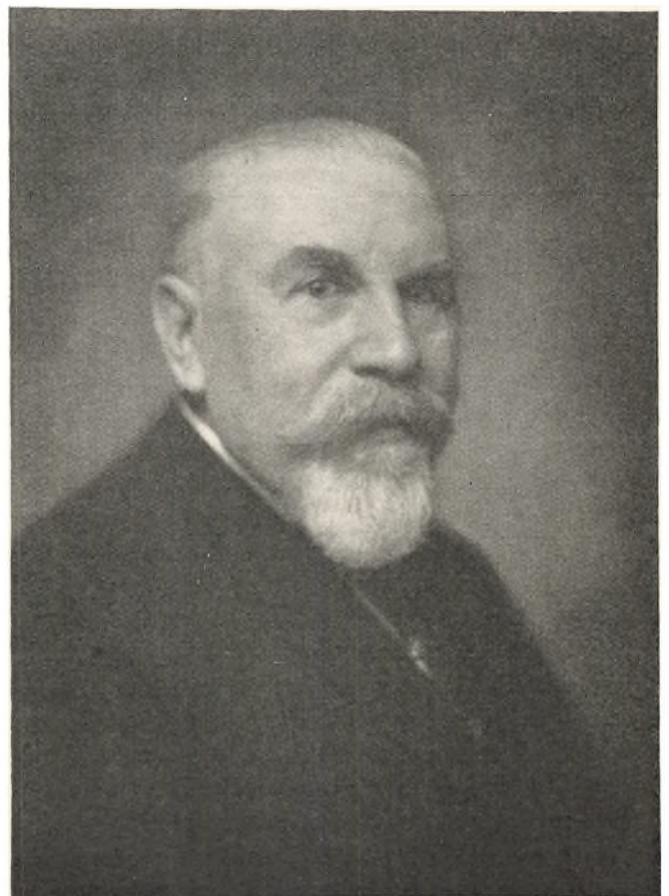
Den trølsomme Tilværelse med en lang Arbejdsdag, lav Løn og triste Boligforhold gjorde Værtshuset til et festligt Sted. Drikkeriet var en Svøbe for Datidens Arbejderklasse. Brændevin var billigt — og bragte et Øjeblikks Glemsel. En kraftig Afholdsagitation samlede i 1890'erne og Tiden op til første Verdenskrig mange Medlemmer blandt Arbejderne og gjorde et socialt højst værdifuldt Arbejde, men det var dog først, da Arbejderbevægelsen havde skaffet bedre økonomiske Kaar, kortere Arbejdstid med Raad og Tid til et Hjemmeliv i bedre Boliger, at Drikkeriet virkelig blev begrænset.

1870'erne havde for de københavnske Arbejdere været en Rejsningens Tid, hvor en ny Bevægelse havde gæ-

ret blandt dem. I 1880'erne havde denne Bevægelse begyndt at tage Form fagligt og politisk og havde naaet enkelte Resultater i Form af kortere Arbejdstid og bedre Løn. Men 1890'erne bragte Resultater, der paa visse Maader kan betegnes som et Gennembrud.

Der kom en helt ny social Lovgivning. Arbejderne selv betragtede den som en indirekte Følge af deres egen politiske Bevægelses Vækst. Andre politiske Partier, der jo udgjorde det politiske Flertal i Rigsdagen, sagde, at den var Udtryk for deres gode Vilje og sociale Forstaaelse. Kølige Økonomer vurderede den som en simpel Nødvendighed, hvis den stærke Industrialisering ikke skulde ødelægge de Menneskemasser, der som Arbejdere var Basis for Udviklingen. Under alle Omstændigheder betød den Lovgivning, der i 1890'ernes Begyndelse gennemførtes om Alderdomsunderstøttelse, Sygekasser og bedre Fattighjælp samt Ulykkeslovgivningen i 10-Aarets sidste Del, saa begrænsede alle disse Love end var, dog et stort Fremskridt. De lettede mange af de Bekymringer, der hidtil havde knuget Arbejderhjem under Sygdom, Arbejdsløshed og ved Alderens Indtræden.

Mest betød det dog, at Arbejderne gennem deres faglige Organisationer i 1890'erne naaede betydelige Resultater. Da 10-Aaret sluttede, var det praktisk taget lykkedes samtlige Fag at opnaa Overenskomster med deres Arbejdsgivere for Københavns Vedkommende. Det øvrige Land laa endnu langt bagefter. Mange Lønforhøjelser var sket, saa Reallønnen var hævet med 20—25 pCt. De ufaglærte Arbejdere var kommet med og havde en stor Del af Fremskridtet paa deres Kappe. Det var

Jens Jensen.

Da Lyngsø inviterede de lockoutede Arbejdsmænd paa Skovtur til Ulvedalene Mandag den 17. Juli 1899.

Aarene, hvor *Michael Lyngsø* tog sine første haarde Dravater, og hvor han i 1897 var i Stand til at samle Arbejdsmændene i det Arbejdsmandsforbund, der senere skulde blive en saa mægtig Organisation. I de samme Aar indrettedes i København Hovedsæde for en Række nyoprettede Landsorganisationer i de forskellige Fag. Og i 1898 stiftedes De samvirkende Fagforbund. Hele denne Aktivitet medførte foruden Lønhævninger ogsaa Arbejdstidsfonkortelser. Ved Aarhundredskiftet var næsten overalt Arbejdstiden kommet ned under 10 Timer. En Boligstatistik fra samme Tidspunkt viser en begyndende Forskydning fra 1-Værelses Lejligheder til 2 Værelses, ja, i en vis Udstrækning endda til 3 Værelses Lejligheder.

Arbejdernes bedre Kaar var ikke naaet uden Kamp og Sammenstød med Modparten. Det havde været de smaa raske Strejkers Tid, undertiden blev det dog til større og mere langvarige Kampe. Ind imellem tabtes Strejker, men oftest blev noget vundet. Og ofte var Aarsagen, at Arbejdsgiverne ikke var organiseret. I 1896 kom Modtrækket ved Oprettelsen af Arbejdsgiverforeningen. Da to Aar efter De samvirkende Fagforbund var oprettet, stod de to store Armeer opmarcheret, og Aaret efter kom Kampen: den store Lockout i 1899.

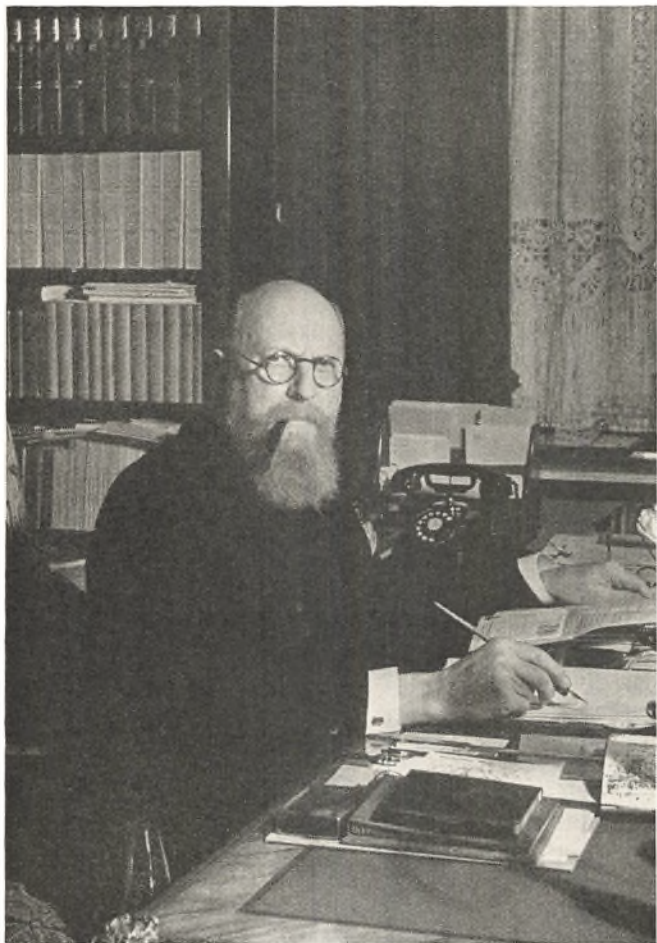
I sit Udspring var Lockouten ikke nogen københavnsk Affære. Foranledningen til den store Strid var en lille Snedkerkonflikt i nogle jyske Byer. Det blev imidlertid de københavnske Arbejdere, der rantes haardest, da Arbejdsgiverne gik til Kamp. Efter Nutidens Forhold var Antallet af lockoutede Arbejdere ikke overvældende, nemlig ca. 40.000. Men det var over Halvparten af De

samv. Fagforbunds Medlemmer. Og Organisationerne var endnu svage og fattige. Det blev derfor en haard Tid. Utallige københavnske Arbejderhjem blev ribbede i de tre Maaneder, Konflikten varede. Den 5. September 1899 sluttedes et Forlig, hvis Regler kom til at gælde langt fremefter og endnu den Dag i Dag er en Del af Basis for Arbejderen og Arbejdsgiverens indbyrdes Forhold.

Tiden fra Aarhundredskiftet og frem til den første Verdenskrig blev ikke nær saa fremgangsrig som det forudgaaende Tiaar. Tilsyneladende opnaaedes en hel Del Lønforbedringer, men de opslugtes i høj Grad af Pristigninger, saa det kun blev enkelte af de faglærte Grupper, der virkelig forbedrede deres Kaar. Arbejdstiden holdt sig omtrent uforandret og naaede kun ned paa

Arbejdsmænd paa Skovtur med Lyngsø.

Th. Stauning.

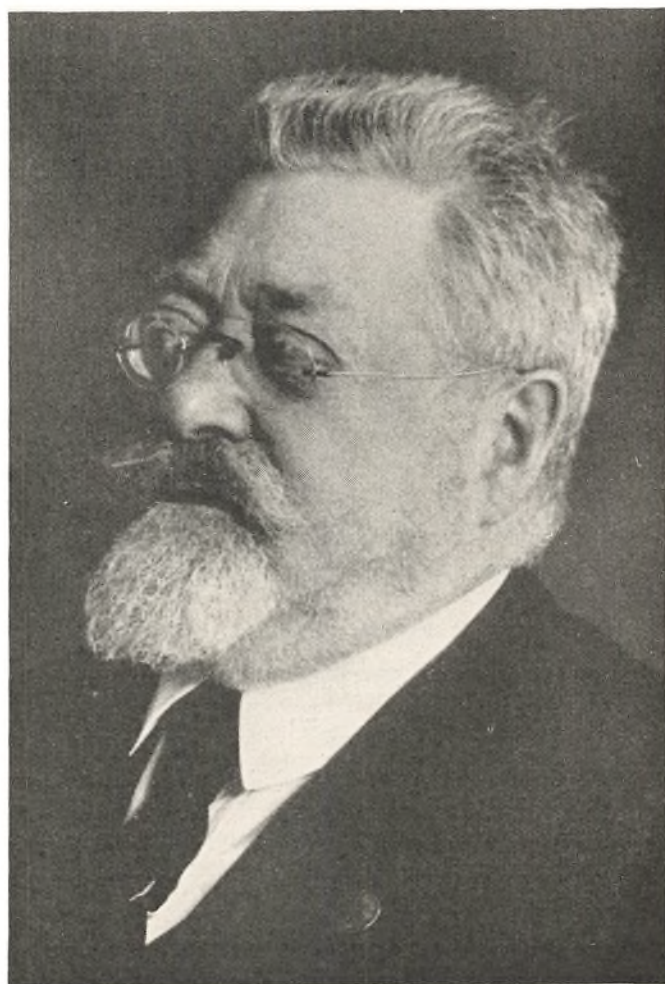
gennemsnitlig 9 $\frac{1}{2}$ Time. Den københavnske Arbejder kunde ikke mere benytte den korte, improviserede raske Strejke, der paa visse Maader passede saa godt til københavnsk Sindelag. Arbejdsgivernes Svar var altid i saadanne Tilfælde Trusel om Lockout. Alene i et enkelt Aar truedes 12 Gange med Lockout. Et Par københavnske Konflikter bør dog nævnes. Den ene er Konflikten i 1908 i de grafiske Fag, som begyndte med, at Litograferne strejkede, hvorefter Arbejdsgiverne lockoutede alle Typografer undtagen det Faatal, der var ansat paa Dagbladene. Disse sidste svarede med Strejken. En Standsning af Dagspressen vakte dengang næsten større Opsigt end nu, og Konflikten varede da heller ikke længe, men den medførte, at der gennemførtes en Lov om den faste Voldgiftsrets Oprettelse. En anden københavnsk Strejke, der vakte Opsigt, var Sporvejsstrejken paa Frederiksberg i 1912, hvor det kom til haarde Sammenstød mellem Strejkende og deres Meningsfæller og Politiet.

I denne Periode kom de københavnske Arbejdere for første Gang til at mærke, hvor haardt Arbejdsløsheden kunde slaa. 1907—08 blev Kriseaar med Tusinder af københavnske Arbejdere som Arbejdsløse. Det lykkedes kun at gennemføre smaa og lidet effektive Lovgivningsforanstaltninger til Støtte for de Arbejdsløse, og Nøden i mange Hjem var stor. Det gav sig Udslag i Uroligheder og i haarde Brydninger indadtil i Bevægelsen, hvor mange syntes, at det hele ligesom stod stille.

De første Aar under den første Verdenskrig blev med

voldsom Dyrtid endnu en Belastning paa Arbejderne. Dyrtidsforanstaltningerne var utilfredsstillende, og det samme var Dyrtidstillæggene paa Lønningerne. Først hen mod Krigens Afslutning, og navnlig i Tiden umiddelbart derefter, skete der store Lønforhøjelser, saa man i 1920 anslog, at der i Forhold til 1918, var sket en betydelig Forøgelse paa op til 20 pCt. af den gennemsnitlige Realløn. Ved Krigens Afslutning lykkedes det tilige at gennemføre Kravet om 8 Timers Arbejdsdag. De københavnske Bygningsarbejdere havde iværksat en særlig Konflikt for at gennemføre dette Krav, og de bidrog utvivlsomt derved til at stille Spørgsmaalet i Forgrunden, men lige saa utvivlsomt er det, at det var den samlede Arbejderbevægelse, der viste sig i Stand til at gennemføre det gamle Programkrav. Ved øget politisk og kommunal Indflydelse gennemførte Arbejderne betydelige sociale Forbedringer, navnlig med Hensyn til Arbejdsløshedslovgivningen. De københavnske Arbejdere rantes imidlertid ved Afslutningen af første Verdenskrig af en Krise med Bolignød af et saadant Omfang, at det blev en Ulykke for mange Familier, som maatte indkvarteres i Skoler eller uhensigtsmæssige Baraklejligheder.

Mellemkrigsaaarene bragte store økonomiske Kriser og Krak for hele det danske Samfund. Det kom til store Arbejdskonflikter. Endnu huskes den store Arbejdsmandskonflikt, hvor Lyngsie midt under Konflikten en

Michael Lyngsie.

Arbejdsløses Demonstration paa Vej til Rigsdagen. 1921.

Sommerdag lejede en Masse Ekstratog og kørte alle sine konfliktberørte Medlemmer i Skoven til en gammeldags Skovtur. Arbejdstidsforkortelsen holdt igennem Kriseaarene, men Lønningerne blev reducerede, og Arbejdsløshedskriser satte ind. Den sociale Lovgivning var en Periode Genstand for temmelig haard Nedsækering.

I 1929 indledte Staunings 2. Ministerium en Periode med betydelige Reformers. Den økonomiske Verdenskrise, der begyndte samme Aar i Amerika og som snart forplantede sig til Europa, hvor England »gik fra Guldet«, skabte nye Vanskeligheder med stor Arbejdsløshed, som der maatte bødes paa med Kriselove og ekstra Arbejdsløshedsforanstaltninger samt offentlige Arbejder. Trods alle Vanskeligheder blev dog Tiaaret 1929—1939 en social Fremgangsperiode af enestaaende Karakter for samtlige danske Arbejdere. Den store Socialreform, Ferielovgivningen og meget andet gav Arbejderen — i København som i det ganske Land — Følelsen af, at han som Partner i Landets politiske Ledelse var blevet en medberettiget Samfundsborger.

Da Besættelsesaarene kom, var alle disse sociale Erobringinger en Del af det Kit, der holdt Nationen sammen. Arbejderen havde erobret Danmark, saa han ogsaa følte, at han havde Del i Fædrelandet. Og naar de københavnske Arbejdere under Folkestrejken og senere viste en saa straalende Holdning overfor de fremmede Voldsmænd, saa hænger dette nøje sammen med hele den politiske og sociale Udvikling i de foregaaende Aartier.

Men da Befrielsen kom, da følte Arbejderne, at de havde Ret til at faa godtgjort de Indrømmelser, der i den første Krigstid var afpresset dem og som havde reduceret Reallønnen fra 1939. Lykkeligvis skabtes der Ordninger, saa store Konflikter ikke kom til at hærge Landet i en Tid, hvor Kræfterne skulde samles om Genopbygningsarbejdet.

Og nu staar saa Arbejderen i København som i det hele Land midt i Genrejsningsarbejdet. Hvordan er da den almindelige københavnske Arbejder af i Dag? I Sammenligning med Arbejderen for 50 Aar siden, er den københavnske Arbejder i 1947 et helt andet Menneske. Den bedre Skoleundervisning og den kortere Arbejdstid, der giver Mulighed for baade Sport og Oplysningsarbejde, har løftet ham kulturelt, saa han ikke behøver at føle sig underlegen over for andre Samfundsklasser. Og selv om Adgangen til højere Uddannelse endnu i for høj Grad er afhængig af økonomiske Midler, er dog Vejen aaben dertil navnlig for hans Børn. I sin ydre Fremtræden hævder han sig ogsaa ved Siden af de andre Samfundsklasser. Hans Hjem har vel ofte for lidt Rumfang, men det er blevet til et virkeligt Hjem, og han har ofte enten et lille Hus med Have eller dog Kolonihave, hvor han med Kærlighed sysler med Dyrkning af Blomster og Nytteplanter. Paa et Punkt ligner han sin Standsfælle fra Fortiden: Københavnergemytligheden er blevet bevaret. Han kan maaske godt lide engang imellem at være med i et glad Lag, vel mest

Den moderne københavnske Arbejder nyder Søndagen i sin Kolonihave.

i Familiekreds ved festlige Anledninger, men Fortidens Drikkeri er han ingen Ynder af. Det er ikke »god Tone« mere at drikke. Han har — trods den kortere Arbejdstid — hverken Tid eller Raad dertil. Andre og bedre Interesser tager hans Tid og Kræfter. Blandt andet spiller det her en stor Rolle, at han er, hvad man kan kalde »gennemorganiseret«. Naturligvis er han Fagforeningsmedlem. Det er en Selvfølge for de 223.000 Medlemmer i Fagforeningerne i København og paa Frederiksberg. Maaske er Fagforeningen til Tider en næsten for stor Selvfølgelighed for ham, dog betød Nazismens onde Aar i Tyskland og senere Besættelsesaarene, at Opfattelsen af faglig Organisation som en selvfølgelig Ret blev bedre værdsat. Det samme gælder for den politiske Frihed. Han er som Regel i en politisk Forening og desuden i Sygekasse og adskillige andre Sammenslutninger. Han er vant til at arbejde i Takt med andre, og det gør Samarbejdet i Organisationer let for ham. Men det gør

ham paa ingen Maade ensrettet. Han har sin egen Mening og elsker i mange Tilfælde at sige den. Sine Ledere værdsætter han, men det betyder ikke, at de ikke kan blive Genstand for en bidsk Kritik, baade paa Generalforsamlingen og i en snævrere Kreds. Økonomisk føler han sig haardt spændt for, skønt han har meget bedre økonomiske Kaar og som Regel færre Børn end Fortidens Arbejder. Men det beror paa, at han stiller større Krav til Livet. Han og hans Kone vil gerne have pæne Møbler i Stuerne. De vil ogsaa gerne være ordentlige i Tøjet. Og saa vil han ogsaa gerne — i hvert Fald vil mange det — kunne købe en Bog nu og da og maaske endda et Billede til Væggen, pænere end gammeldags Skilderier. Og han vil gerne kunne tage med Familien paa en lille Tur i Sommerferien. Alt i alt rimelige Krav til Livet, men hvert af dem koster Penge, og derfor bliver Økonomien stram. Paa Arbejdspladsen vil han gerne præstere ordentligt Arbejde, men han føler, at han ikke rigtig har faaet Lov at være med, som han egentlig burde, i den Bedrift, hvor hans Arbejde dog er et af de værdifulde Led. Men han haaber, at de nye Produktionsudvalg vil ændre Forholdene til det bedre.

Er det et for venligt Billede af den københavnske Arbejder i Dag? Jeg tror det ikke. Men det er ikke min Mening, at han har Englevinger. Han vilde selv grine godt af den, der søgte at bilde ham det ind. Han har individuelt sine Fejl og Svagheder, nøjagtig som alle andre Mennesker, og paa samme Maade sine individuelle gode Egenskaber. Men som social Type er den københavnske Arbejder i Dag et smukt Produkt af den fredelige Revolution, der er foregaaet i Danmark gennem Aartier, og som han skylder tidligere Tiders daarligt stillede Standsfæller saa stor Tak for at have paabegyndt. Denne revolutionære Evolution blev til Lykke for ham, men mon ikke de øvrige Samfundsklasser nu vil mene, at den ogsaa var til Lykke for hele Samfundet.

ERNST CHRISTIANSEN

Fra »Dansk Folkeferie«s Feriehjem ved Nykøbing F.

HELLESENS ENKE & V. LUDVIGSEN A/S

Af Kontorchef, cand. jur. JOHANNES HANSEN

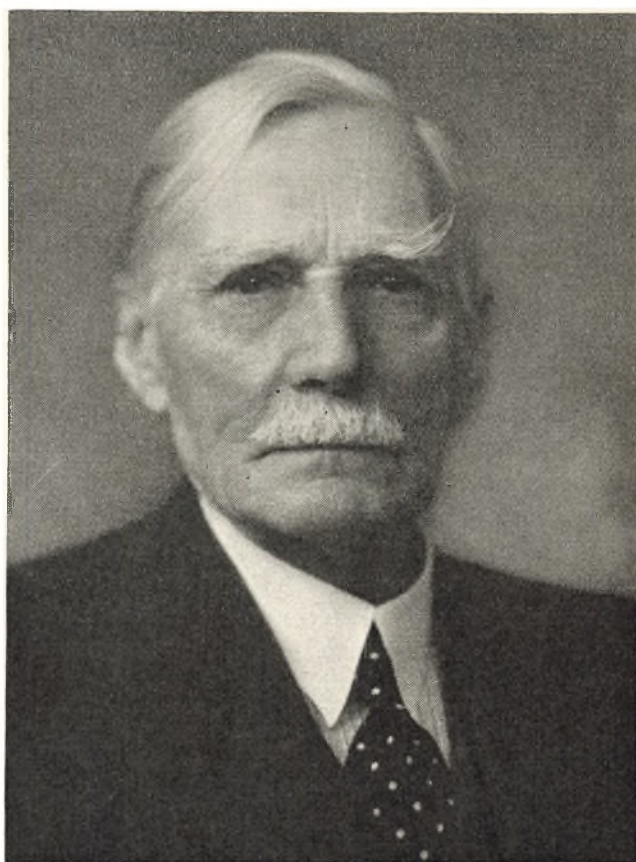
Ved Vibenshus, hvor Jagtvejen møder Lyngbyvejen, ligger i Aldersrogade en københavnsk Fabrik, der har faaet Verdensry. Her fremstilles største Delen af Danmarks Forbrug af Tørelementer, og Virksomheden, der beskæftiger ikke mindre end 700 Mennesker, omfatter tillige Eksport af denne Vare til et meget stort Antal fremmede Lande. Dens Navn er HelleSENS Enke & V. Ludvigsen A/S. Som mange store Virksomheder er dette Firma vokset frem fra en beskedent Begyndelse og paa enkelte Mænds Initiativ. Det skyldes to fremtrædende Personligheder, hvis Navne er samlede i Selskabets Navn, og en meget særpræget Indsats, at Virksomheden er naaet frem til den enestaaende Position, den allerede har hævdet i en lang Aarrække.

Selskabets Oprindelse kan føres tilbage til den Periode i 80'erne og 90'erne i forrige Aarhundrede, da Elektriciteten og dens Anvendelsesmuligheder stod øverst paa den tekniske Udviklings Program. Et af de store Problemer var Fremstillingen af elektriske Batterier. Man kendte de vaade Elementer i forskellige Former, men der var store Vanskeligheder ved at anvende dem i Praksis. De rummedes i skøre Glas eller Lærkrukker og var ofte ildelugtende. De krævede en stadig Pasning, fordi der skulde hældes Vand eller Kemikalier paa, og de ofte skulde skilles ad og renses. Det moderne

Tørelement stod over for sin Opfindelse, og det blev Københavneren *W. Hellesen*, der som den første af alle løste denne Opgave. Hans Udgangspunkt var Franskmanden Leclanché's Element, der bestod af en Kulstang omgivet af Brunsten og en Zinkplade med en Salmiakopløsning som Elektrolyt. Det første Tørelement, som Hellesen fremstillede i 1887, var anvendeligt, men ikke videre holdbart, og der var endnu en lang Vej frem, indtil det lykkedes at naa frem til det moderne af alle kendte og til mange praktiske Formaal anvendelige Tørelement. Der findes Virksomheder, som har HelleSENS Elementer, der er 35 Aar gamle og endnu er i Stand til at afgive elektrisk Strøm.

W. Hellesen.

V. Ludvigsen.

W. Hellesen var Smørgrosserer i København, men var ved Siden af sin praktiske Virksomhed stærkt optaget af fysiske Eksperimenter. Med andre Ord, han var, hvad man i vore Dage vilde kalde en Amatørpfinder, hvis tekniske Viden beroede paa frie Studier. Som Bindemiddel i sit Element benyttede han Gips, en Fremgangsmaade, der dog senere maatte forlades, fordi Gipsen ved sin Haarrørskraft selv udtørrede Elementet og derved havde en skadelig Indflydelse paa dets Holdbarhed. Imidlertid fik han et Patent paa denne Frem-

gangsmåde. I Slutningen af 1889 kom Hellesen i Forbindelse med den fra Amerika hjemvendte Kemiker V. Ludvigsen, som tilførte nye Ideer, og som blev den Mand, der paa dansk Grund bragte Tørelementet frem til industriel Fabrikation og skabte det danske Elements Ry. Hellesen, om hvis Personlighed der foreligger meget faa Oplysninger, døde allerede i 1892, 56 Aar gammel, og han oplevede saaledes ikke at se de store Resultater, der blev opbygget med Udgangspunkt i hans Idé. Hans Navn blev knyttet til Varen, men det blev Ludvigsen, der kom til at føre Planerne ud i Livet.

Hans Valdemar Ludvigsen var født i 1861 i Odense, hvor hans Fader dels var Fabrikant dels som Kemiker virkede som Docent i Jordbundslære ved Landbrugsskolen i Odense. Fra Odense Katedralskole fik han Afgangseksamen i 1877 og tog derefter Undervisning i Kemi og praktisk Anvendelse af Kemi. Sine første Ungdomsmaal tilbragte han saaledes med helt frie Naturstudier. Han fortæller selv, at hans Bogsamling bestod af Fysik- og Kemibøger, Rostrups Flora, Danmarks Fauna, Esrichts Fysiologi, Darwin samt Beskrivelser af Rejser og Opfindelser. Derimod læste han i sin Ungdom kun en eneste Roman, hvis Hovedpersoner han dog erindrede indtil sin høje Alderdom. Familiens Økonomi tillod ham imidlertid ikke i ret lang Tid at anvende sin Tid paa denne Maade, og sammen med en ældre Broder kastede han sig saa over Fabrikation af Sæbe, Skriveblæk, Smør- og Ostefarve og lignende kemisk-tekniske Produkter. Foreløbig var det dog kun ubetydelige Beløb, der kunde investeres i denne Virksomhed, og Udbyttet var ikke stort, men da Familien i 1880 flyttede til København, startede den 19-aarige Valdemar Ludvigsen sammen med sin Broder en kemisk-teknisk Fabrik under Navnet Jettadam Fabrikker. Navnet var dannet af Forældrenes Fornavne, Jette og Adam. Selv om Forretningen kom godt i Gang og i øvrigt bestaar endnu under dygtig Ledelse af Civilingeniør A. Fuchs, søgte de to Brødre dog større Felter for deres Virksomhedstrang, og de solgte derfor Fabrikken, hvorved Ludvigsen for sit Vedkommende fik Raadighed over et Par Tusind Kroner.

Her pakkes Hellesens Tørelementer til Forsendelse Verden over.

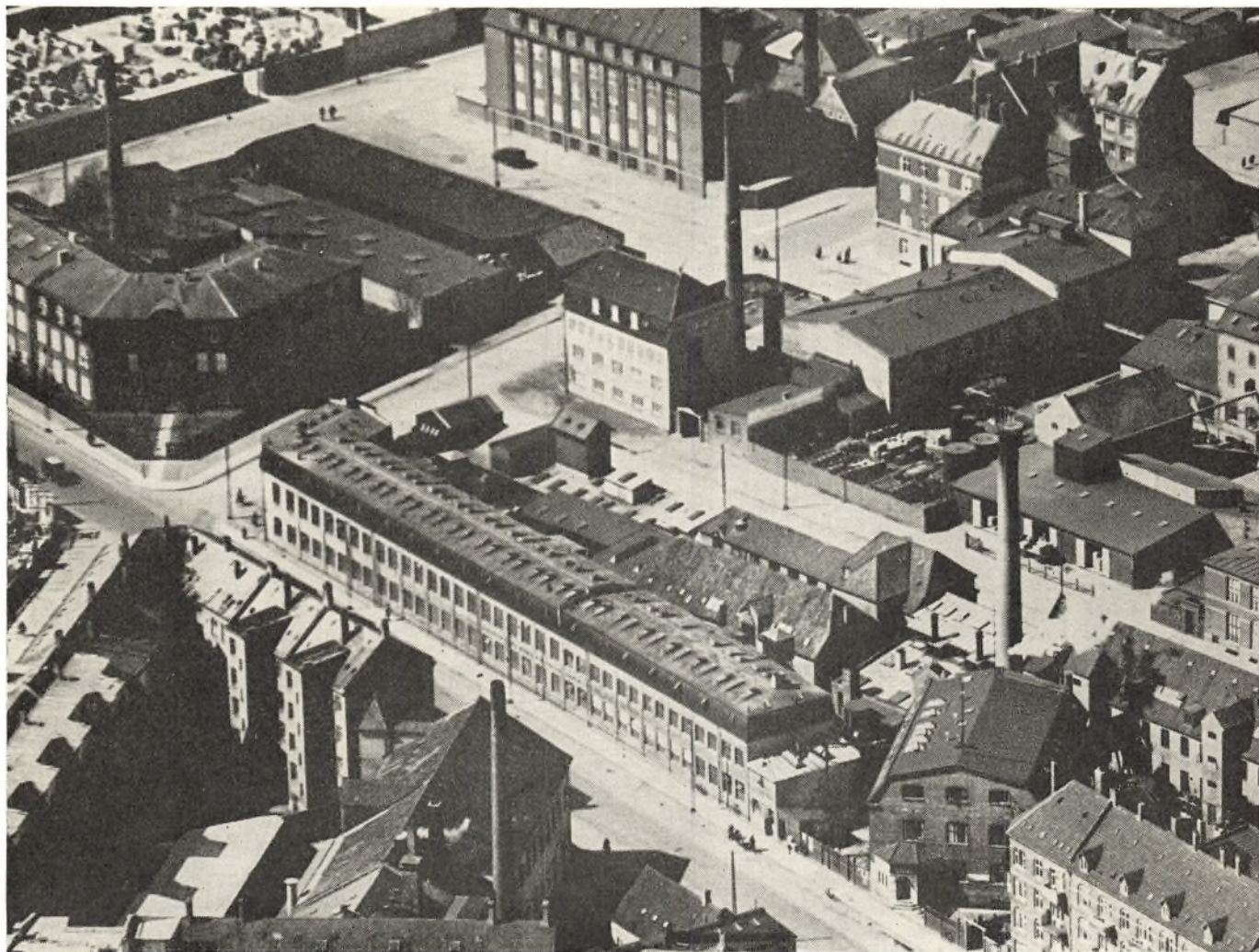
Nu havde han faaet den Idé, at der paa Island maatte være Chance for Oprettelsen af en Fiskeguano-fabrik, og han rejste derfor derop paa et lille Sejlskib. Imidlertid blev han klar over, at Planen ikke kunde lade sig realisere, og han rejste derfor i 1884 tilbage til Danmark og derfra straks videre til England. Her tilegnede han sig engelsk Sprog og adskillig Viden om Handelsforhold, og saa tog han til Amerika, hvor han blev i 3 Aar. I sine Optegnelser fortæller Ludvigsen, hvordan Chicago paa den Tid var en lille By omkring Slagterierne ved Michigan-Søen, Detroit en lille Flække og Florida en Sump. Der var endnu Kampe med Indianerne, og der eksisterede rigtige Wild-West Mænd og halvvilde Cowboys. Ludvigsen naaede at komme omkring i næsten alle Staterne, i Mexico og Mellemamerika, og han oplevede mange farlige Eventyr. Men, som han selv siger, »jeg lærte Betydningen af intensivt Arbejde og Fordelene ved at specialisere sig.« Han iagttog, hvorledes Telefonvæsenet var i Fremgang, og han tog Stilling ved forskellige Fabrikker, der fremstillede Telefoner og lignende. Økonomisk maatte han sørge for sig selv og tjene Penge til sin Hjemrejse.

Da han kom til Danmark i 1888, var han klar over sit Livsmaal. Han vilde være Industrimand og koncentrere sig om Fremstillingen af særlige Genstande. Da Elektrokemien var hans Speciale, var det derfor for-

Fabrikkens Façade mod Aldersrogade.

staaeligt, at han i Slutningen af 1889 kom i Forbindelse med W. Hellesen, sammen med hvem han indledede et Samarbejde om Fremstillingen af Tørelementer. Det blev efter Hellesens Død Ludvigsen, der maatte finde Vejen frem til at skabe det i almindelig Brug anvendelige Tørelement. Han opgav at anvende Gips og opnaaede Holdbarheden blandt andet ved at neutralisere Salmiakvædsken ved Tilsætning af Klorzink. I Hovedsagen er Tørelementet, som det lykkedes Ludvigsen at gøre berømt, opbygget med en Kulstang som det centrale Punkt. Driftsingeniør Nyegaard har i et Foredrag i Elektroteknisk Forening givet følgende kortfattede Forklaring af Fremstillingen: »Kulstangen

Luftfotografi af Hellesens Enke & V. Ludvigsens Fabrikker inden den store Ombygning.

er fremstillet af pulveriseret Retortkul æltet med Tjære, formet i lange Stænger og brændt. Uden om Kulstangen er presset en Klump, den saakaldte Elektrode, bestaaende af en Blanding af pulveriseret Brunsten og Grafit. For at holde sammen paa denne Elektrode er der svøbt et Stykke Lærred eller Papir udenom, det hele snøret fast med Garn. Den færdige Elektrode skal anbringes i et Zinkbæger paa en saadan Maade, at den ikke paa et eneste Punkt rører Zinkbægeret; dette kan f. Eks. ske ved at holde Elektroden centreret i Zinkbægeret ved Hjælp af et Kryds af Strimler. Mellemrummet mellem Elektroden og Zinkbægeret udhældes med Elektrolytpasta, d.v.s. en vandig Opløsning af Salmiak og Klorzink tilsat Hvedemel eller Stivelse. Ved Henstand eller i nogle Tilfælde ved Opvarmning stivner denne Pasta, saaledes at Elementet kan ligge ned eller staa paa Hovedet, uden at Elektrolyten løber ud.« Det er værd at understrege, at der her er skabt en Eksportindustri ved Fremstilling af en Vare, hvis Raastoffer næsten alle hentes uden for Landets Grænser. Dette er et af mange Eksempler paa, at Danmark har Muligheder for at skabe Industri i større Stil, naar blot Chancerne udnyttes gennem en særlig Indsats.

Det tog nogle Aar, inden Ludvigsen turde sende

sine Elementer i Handelen, men i 1896 viste det sig, at et Parti havde kunnet holde sig i to Aar. Først da tog han Ansvar for at lade Varen gaa ud paa Markedet. Han fulgte det Princip ikke at udtage Patenter, men lagde Hovedvægten paa, at hans Elementer var bedre end de tilsvarende, der i Mellemtiden var kommet frem i Udlandet. Vanskelighederne var overordentlige, blandt andet fordi det kun var faa Pengemidler, der stod til hans Raadighed, og hans Lokaler var oprindelig nogle beskedne Rum paa Frederiksberg.

Allerede i 1897 fandt Ludvigsen paa at fremstille 1.000 Stk. Haandlamper med Tørelementer. Denne Brug af Elementet er senere gaaet sin Sejrs gang over hele Jorden. Ved Verdensudstillingerne i Stockholm 1897 og Paris 1900 opnaaede han Guldmedaille, hvad der dengang var en Udmærkelse, der virkelig betød noget. Ved energisk Arbejde lykkedes det saa i det kommende Tiaar at slaa Virksomheden op i den helt store Stil. Hjemmemarkedet erobredes, og Eksport blev gennemført til henved 60 Lande. Med Elektricitetens Fremgang voksede ogsaa Mulighederne for at anvende Tørelementer. Der er mange Vidnesbyrd om, i hvilken Grad det lykkedes at skabe et Ry for det danske Tørelement. Conan Doyle lader saaledes Sherlock Holmes omtale sine Batterier som Hellesens uden anden nær-

Cykkellygten gøres klar.

mere Angivelse. I 90erne fik Firmaet fra den svenske Marine Ordre paa Elementer til Søminer med Krav om Garanti for Holdbarhed i to Aar. Garantien blev ydet, og flere Aar efter forespurgte Marinen, om Elementerne ikke burde udskiftes for en Sikkerheds Skyld, skønt de endnu var fuldtud virksomme.

For nogle Aar siden forelaa der et slaaende Eksempel paa, hvorledes Firmaet havde fulgt med Tiden og stadig ydede det ypperste. Da Picard med en Ballon steg op i Stratosfæren, medbragte han et Anodebatteri paa flere tusind Volt. Da han var faldet ned i Gletscherne i Alperne, fandt man nogen Tid senere inde-frosset i Isen Dele af dette Batteri. De blev sendt tilbage til Helleesen, hvor de var fabrikeret, og de kunde vedblivende yde Strøm.

General Nobiles ulyksalige Luftskebstur over Nordpolen blev reddet fra den totale Katastrofe ved Hjælp af Helleesens Tørelementer, der gav Strøm til den Radiosender, hvis Nødsignaler hørtes af Omverdenen og hidbragte Hjælpen.

De Principper, Helleesen har anlagt for Produktionen af Tørelementer, er blevet antaget af de Fabrikker, der efterhaanden er opstaaet rundt omkring i andre Lande. Af særlige Forbedringer kan nævnes det saakaldte System Ludovit, der blev indført for ca. 14 Aar siden. Firmaets Udvikling har i det hele taget været præget af en fortsat Fremgang, der skyldes et strengt og maalbevidst Arbejde og en stadig Udvikling af den moderne Tekniks Metoder til Simplifikation af

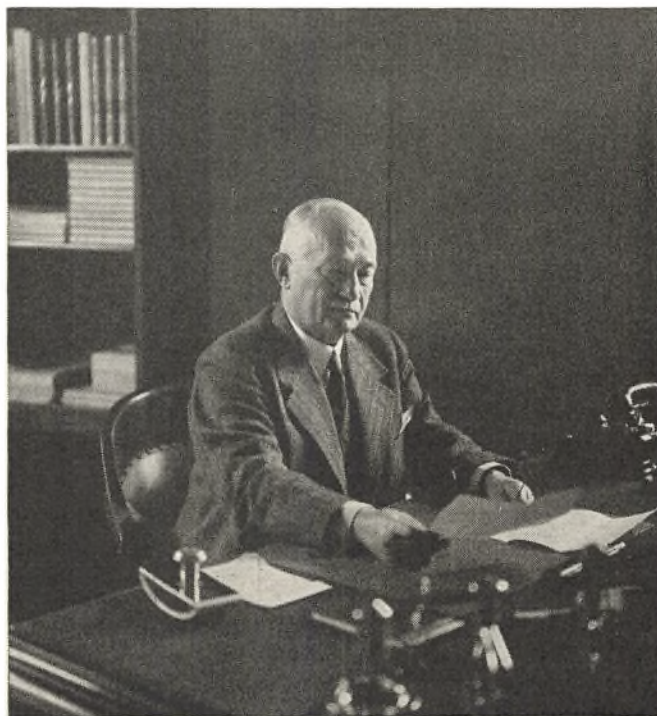
Fabrikationen og til Billiggørelse af Produktet. For nogle Aar siden er der ogsaa optaget en Fremstilling af elektrolytiske Kondensatorer.

Den første egentlige Fabrik blev anlagt i Blaagaards-gade, men i 1905 flyttedes Virksomheden til en Ejendom, som Ludvigsen købte i Aldersrøkkvarteret, og hvor der havde ligget et Bryggeri, den eneste Bebyggelse, der dengang fandtes i det store Industrikvarter, der nu findes ved Lyngbyvej. I 1906 udløstes de Kapitalinteresser, der tilhørte W. Helleesens Enke, og Ludvigsen var derefter Eneindehaver, indtil Virksomheden i 1918 overgik til et Aktieselskab.

Valdemar Ludvigsen fik Lykke i sin Gerning, og han blev ikke blot anerkendt herhjemme, men fik internationalt Renommé paa sit specielle Omraade. 1907 blev han Konsul og i 1926 Generalkonsul for Guatemala. Da Firmaet blev Aktieselskab, trak han sig tilbage som daglig Leder. Alligevel vedblev han at følge Virksomhedens Udvikling paa nærmeste Hold, og han virkede som Formand for Selskabets Bestyrelse til sin Død i 1939. Om end han ikke tog Del i offentligt Liv, nærrede han en særlig Interesse for Automobilismen og Luftfarten, Emner, der naturligt maatte fængsle en teknisk Pioner som Valdemar Ludvigsen.

I 1920 ansattes som administrerende Direktør den senere Generalkonsul, Wald. Jacobsen, der af Uddannelse er Forretningsmand. Den Opgave, som han har løst med fremragende Dygtighed, har været at genoptage Eksporten, der blev afbrudt ved Krigen 1914—18, og at skabe nye Afsætningsmarkeder.

Som en Detalie i Helheden kan det nævnes, at han knyttede Tigermærket til Navnet, saaledes at Kunderne kan indprente sig Etiketten selv paa meget primitive Markeder, hvor de Indfødte ikke kan læse. Direktør Jacobsen gennemførte en Mekanisering af Fabrikens

Wald. Jacobsen.

Interiør fra Hellesens Enke & V. Ludvigsens Elementfabrik. 1930.

Produktion efter Tidens Krav og sørgede for, at Elementerne kvalitetsmæssigt beholdt den førende Stilling.

I Modsetning til Generalkonsul V. Ludvigsen har han interesseret sig stærkt for det faglige, industrielle Organisationsarbejde og har spillet en betydelig Rolle inden for Industriraadets Ledelse. I en lang Aarrække var han saaledes Formand for Industriraadets Eksportudvalg, Medlem af Industriraadets Staaende Udvalg og 1. Vice-

formand i Industriraadet og Industriforeningen i København.

Generalkonsul Waldemar Jacobsen, som nu er over 71 Aar, trak sig for nylig tilbage fra sit meget krævende Arbejde, og Stillingen som administrerende Direktør blev overdraget til Grundlæggerens Søn, Konsul Børge Ludvigsen, som i en Aarrække har været knyttet til Ledelsen af Fabrikken.

JOHANNES HANSEN

ØLINDUSTRIEN

Af Laboratoriedirektør ALBERT HANSEN

Øl fremstilles almindeligvis ud fra tre Raastoffer: Byg, Humle og Vand. Hertil kommer som et fjerde Stof: Gær, der ikke indgaar direkte i Øllet, men som ved sin Livsvirksomhed omdanner Ølurten til Øl. Udforskningen af disse Stoffers Natur og Egenskaber samt Bestræbelserne for at forædle dem har været afgørende for den Udvikling, som Ølindustrien overalt i Verden har gennemløbet i de sidste Par Menneskealdre. Til denne Udvikling har dansk Forskning og dansk Teknik bidraget paa en Maade, der tjener vort Land til Ære.

Vi skal indlede denne Artikel med en kort Omtale af nogle af Brygningens Raamaterialer, og i den Forbindelse skal vi nævne enkelte af de Forskere, der har bidraget til Forædling og bedre Udnyttelse af disse Stoffer.

Byg til Ølfremstilling skal være af en særlig Kvalitet. Det skal være forholdsvis fattigt paa Æggehvite-stoffer, skal kunne give et ekstraktrigt Malt og af Hensyn til Dyrkerne have en vis Stivstraaethed. Klimaet i Danmark er ikke det bedste for et Byg med disse Egenskaber. Naar der dog i de senere Aar er fremkommet danske Bygsorter, der tilfredsstiller baade Bryggeren og Avleren, skyldes det de betydningsfulde og verdenskendte Forædlinger, som *Dr. agro. h.c. Vestergaard* (f. 1872) gennem en Aarrække har udført paa *Abed Plantavlsstation*. Ved systematiske Krydsninger har *Dr. Vestergaard* skabt en Række nye Bygsorter, som særlig egner sig til Maltfremstilling samtidig med, at de tilfredsstiller Dyrkernes Krav.

Der skal i Forbindelse med Maltbyggets Kvalitet nævnes, at den analytiske Bestemmelse af Byggets Æggehviteindhold foretages efter en Metode, der i 1883 er udarbejdet af den danske Kemiker *Johan Kjeldahl* (1849—1900), som fra 1876 til sin Død var Leder af Carlsberg Laboratoriets kemiske Afdeling. Metoden er maaske den Analysemetode, der Verden over udføres hyppigst, idet den ikke alene kan bruges til at bestemme Æggehvitestof i Byg, men tillige i Foderstoffer, Fødevarer o. m. a. Man overdriver næppe, naar man siger, at der Jorden over foretages Kjeldahl-Analyser flere Tusind Gange daglig, ja, saa fortrolige er Kemikerne med Kjeldahls Navn, at man paa flere Sprog taler om »at kjelddähle«!

Danmarks Forbrug af Maltbyg er ca. 40.000 Tons aarlig, hvilket er 4 pCt. af den danske Byghøst og 1 pCt. af den samlede danske Kornhøst.

For at Bygget skal kunne anvendes til Brygning, maa det først gøres til *Malt*, d. v. s., det skal udblødes, bringes til Spiring, og Spiringen skal standses ved Tørring i varm Luft. Under Spiringen vækkes en Række Stoffer, kaldet *Enzymer*, til Live i Bygkornet, og disse Stoffer er i Stand til at omdanne Maltets uopløselige Sti-

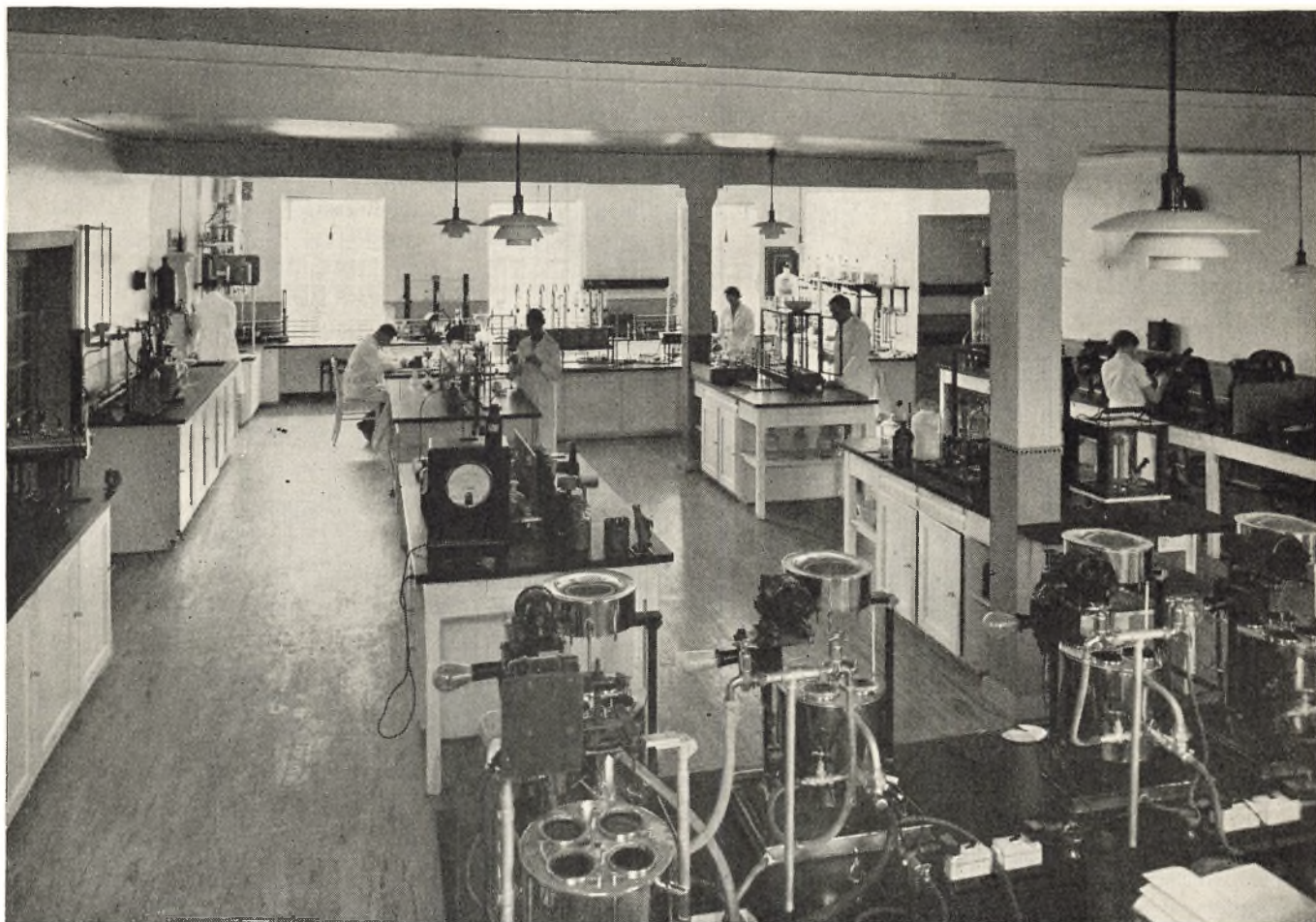
velse til den opløselige Sukkerart, Maltose, og endvidere til at omdanne Maltets uopløselige Æggehvite-stoffer til opløselige kvælstoffholdige Forbindelser.

Disse Opløsningsprocesser sker dels under Maltningen — derfor smager et Maltkorn sødt — dels under *Brygningsprocessen*. Denne sidste indledes med, at det knuste Malt blandes (mæskes) med varmt Vand til en tyk Vælling (Mæsk), der faar Lov til at henstaa nogen Tid, hvorved Enzymerne i Maltet virker opløsende paa Maltets Indholdsstoffer. En Portion af Mæsken tages ud og koges, hvorefter den kogende Blanding pumpes tilbage til Hovedportionen, hvis Temperatur saaledes stiger. Dette foretages to à tre Gange, hvorved Hovedportionens Temperatur efterhaanden kommer op paa 75° C. Nu filtreres den varme Mæsk, og Filtratet koges med Humle, der virker som et for Øl karakteristisk Krydderi og i øvrigt hjælper med til at udfælde Maltets Æggehvite-stoffer. Filtratet fra Humlen er den egentlige *Ølurt*, der efter at være blevet svalet ned til ca. 6° paasættes Gær og gæres. Lagerøl, Pilsnerøl og lign. Ølsorter gæres ved 6—10° i 8—10 Dage, hvorefter Øllet fyldes paa Lagertanks og lagres ved 0—2° i 6—12 Uger, medens Hvidtøl gæres ved almindelig Temperatur i 2 Dage, hvorefter det uden Lagring bringes til Konsum. Alt Øl, der her i Landet sælges paa Flasker, pasteuriseres, d. v. s. det opvarmes paa Flasken i Vandbad til ca. 62° i 20—30 Minutter — lidt forskelligt efter de forskellige Ølsorter.

De mange biokemiske Processer, der finder Sted under Mæskningen, og som alle er bestemmende for Øllets Kvalitet, sættes i Gang af *Enzymer*, der som en Slags usynlige Hænder bringer Stofferne sammen og faar dem til at reagere med hinanden, Molekyle efter Molekyle.

Næsten alle biologiske Processer bringes i Stand ved Hjælp af Enzymer, og det er derfor indlysende, at et nøje Studium af de Betingelser, hvorunder Enzymerne virker, er af den allerstørste Interesse, ikke alene for Bryggeriteknikken, men for hele vor Erkendelse af den levende Natur. Paa dette Omraade har dansk Videnskab med Tilknytning til den københavnske Bryggeri-industri ydet en meget betydningsfuld Indsats. Der tænkes her først og fremmest paa *S. P. L. Sørensens* Opdagelse af, at hvert enkelt Enzyms Virkning er afhængig af, hvor mange Brintioner, der findes i den Vædske, i hvilken det skal virke.

Allerede Kjeldahl havde i 1881 i Carlsberg Laboratoriet vist, at visse bryggeriteknisk vigtige Enzymers Aktivitet blev forøget ved Tilsætning af Syre, men kun indtil et vist Punkt; ved yderligere Syretilsætning gik Aktiviteten tilbage. Andre Forskere havde endvidere vist, at Virkningen blev forskellig, om man anvendte Svovlsyre eller Eddikesyre, og at Virkningen var forskellig

Driftslaboratoriet paa Tuborgs Bryggerier.

alt efter Arten af de tilsyneladende neutrale Stoffer, der samtidig var til Stede i Opløsningen. Nogen Lovmæssighed for disse Forhold var det imidlertid ikke muligt at opstille, dertil var Fænomenerne tilsyneladende for lunefulde. Professor, Dr. phil. S. P. L. Sørensen (1868—1939), der fra 1901 til 1938 var Leder af Carlsberg Laboratoriets kemiske Afdeling, viste i sit berømte Arbejde »Enzymstudier II« fra 1909, at Syrevirkningen ikke beror paa selve Syren, men udelukkende paa de fra Syren afspaltede Brintioner. Den svenske Kemiker Svante Arrhenius (1859—1927) havde omkring Aarhundredskiftet vist, at alle Syrer i vandig Opløsning fraspalter Brintioner, d. v. s. Brintatomer, der har mistet en Elektron og derfor er positivt ladede. Denne Brintionsafspaltning er ikke lige stor for alle Syrer. Eddikesyre fraspalter f. Eks. ikke saa mange Brintioner som Fosforsyre, denne ikke saa mange som Svovlsyre o. s. v. S. P. L. Sørensen viste nu, at det ved Enzymvirkningen udelukkende var Mængden af Brintionerne og ikke Mængden eller Arten af Syren, det kom an paa. Han udarbejdede en Metode, hvorefter man kan maale Mængden af Brintioner i en Vædske, og endvidere indførte han et nyt Symbol, det saakaldte *pH*, der i Tal udtrykker Brintionkoncentrationens Størrelse.

I Dag er *pH*-Maalinger i Bryggeriindustrien lige saa betydningsfulde som Temperaturmaalinger, og vi kan føje til, at det samme gælder for mange andre Omraader inden for Kemien og Biologien.

En Faktor, der har Betydning for *pH*-Tallet i Mæsken og derigennem ogsaa for de enzymatiske Processer under Mæskningen, er *Brygvandet*. Det er ganske vist kun smaa Forskelle i Mæskens *pH*-Tal, som Brygvandet kan fremkalde, men store nok til, at de kan influere paa Øllets Smag, Farve o. s. v. Gennem Erkendelsen af, at Brygvandet kan øve Indflydelse paa Mæskens *pH*-Tal, fik man hævet en Del af den Mystik, der fra gammel Tid havde været om Vandets Betydning for Øllets Kvalitet og Type.

Ogsaa *Gæringen* er en enzymatisk Proces, idet de Millioner af kugleformede, eencellede Planter, der udgør Gærmassen, producerer en lang Række Enzymer, der Trin efter Trin — og med et nyt Enzym til hvert nyt Trin — omdanner Ølurtens Maltose til Alkohol og Kulsyre.

Gær har været anvendt til Vin- og Ølgæring i Aartusinder, men det er ikke mere end godt hundrede Aar siden, at man opdagede, at den bestaar af levende, mikroskopiske Organismer, og der gik adskillige Aartier, inden denne Opdagelses Rigtighed blev almindeligt anerkendt.

Pasteur, der begyndte sin mikrobiologiske Forskning i Gæringsindustrieme, førte omkring 1860 det uigen- drivelige Bevis for, at Gær bestaar af levende Celler, og han viste tillige, at Gær for at kunne give gode Gæringsresultater maa være *ren*, d. v. s. fri for Bakterier. I Overensstemmelse hermed udarbejdede Pasteur en Me-

tode, hvorefter man gennem en Syrebehandling kunde rense sin Gær for Bakterier, og han gav endvidere Bryggerierne Anvisning paa, hvordan de kunde nedsvale deres Urt o. lign. med den mindst mulige Fare for Bakterieinfektion.

Bryggeriet Gl. Carlsberg i København hørte til de første Bryggerier uden for Frankrig, der ubetinget gik ind for Pasteurs Metoder, og disse betød for saa vidt ogsaa et Fremskridt for Bryggeriet, som Forekomsten af »sygt« Øl blev sjældnere; men det viste sig snart, at helt sikker kunde man ikke føle sig. Gæren kunde under Mikroskopet se ensartet og bakteriefri ud, og alligevel blev Øllet uklart, fik Bismag o. s. v. Hvad var Aarsagen?

Det blev en af Bryggeriets egne Videnskabsmænd, Botanikeren *Emil Christian Hansen* (1842—1909), hvem det lykkedes til Bunds at løse Spørgsmaalet om »den rene Gær«. Hansen, der af Brygger *J. C. Jacobsen* i 1879 var blevet ansat som Gæringsfysiolog ved Gl. Carlsberg, opdagede, at Gær og Gær er mange Ting. Ensartet udseende Gærceller kan forgære Ølurten paa forskellig Maade, idet de kan repræsentere forskellige Gær-racer med vidt forskellige Egenskaber. Ligesom der blandt Kulturplanter kan findes vildtvoksende Ukrudtsplanter, kan der blandt Kulturgærceller findes Celler af Vildgærracer, der har deres Hjemsted ude i Naturen, og som ikke forgærer Ølurten nøjagtig paa samme Maade som Kulturgæren, hvis Forfædre gennem Aarhundreder — maaske Aartusinder — ved Udvælgelse er blevet vænnet til at forgære Ølurt til Øl. Vildgæren, der navnlig i Sommertiden forekommer i Luften i stor Mængde, kan blande sig med Kulturgæren, og sker dette i tilstrækkelig Grad, sætter den sit — som Regel ubehagelige — Præg paa Øllet. Det var alt dette, Hansen efterhaanden blev klar over, dels ved at undersøge Gærarternes Forekomst i Jord og Luft, dels ved at analysere Gær, der gav »sygt« Øl. Det sidste var ikke saa let, fordi Vildgærceller og Kulturgærceller ser omtrent ens ud, men Hansen fandt en Metode, hvorved han ud fra een eneste Celle, som han nøje kunde holde under Kontrol ved Hjælp af Mikroskopet, kunde *rendyrke* en Gær, som var absolut ren, fordi alle dens Celler havde fælles Stammoder. Hansen kunde nu ved Hjælp af denne Metode fra en Gær, der gav sygt Øl, udskille en Række forskellige Gærar-

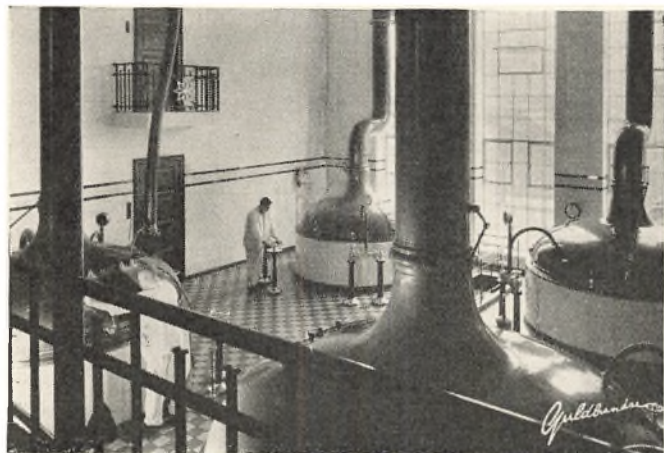
cer, og han kunde vise, at kun een af dem — nemlig Kulturgæren — gav normal Ølgæring, de øvrige var Magen til Gær, han havde fundet vildtvoksende i Naturen. Dette var en af de mest betydningsfulde Opdagelser, som Ølindustrien havde oplevet. Det var nu muligt at rendyrke Kulturgær, der var fri for Vildgær, og da Hansen tillige fandt nogle ret overkommelige Metoder til ad fysiologisk Vej at paavise ret smaa Mængder Vildgær i Kulturgær, kunde man stadig kontrollere, om Kulturgæren holdt sig ren.

Den 13. November 1883 bryggede Gl. Carlsberg første Gang Øl med rendyrket Gær, og Resultatet overbeviste til fulde den i Begyndelsen noget skeptiske Brygger *J. C. Jacobsen*. Nu om Stunder er rendyrket Gær en Selvfølge i alle Bryggerier Verden over.

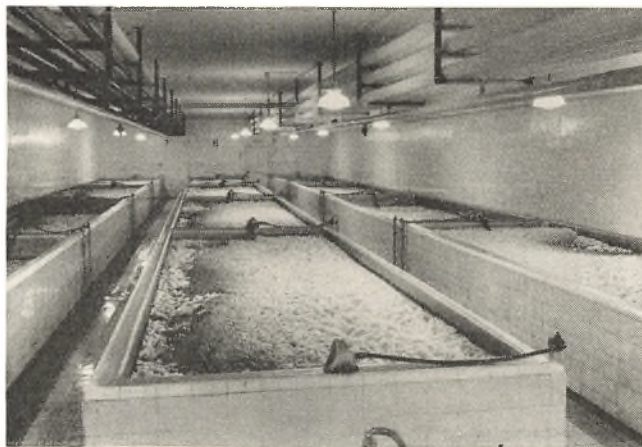
Omtrent samtidig med Hansens Opfindelse af Metoden til Fremstilling af ren Gær skete der en anden Opfindelse, som fik stor Betydning for Ølgæringens rigtige Forløb, nemlig Opfindelsen af *Kølemaskinen*. Den blev opfundet i Halvfjerdserne af en Tysker, *Carl v. Linde*. Tidligere havde de Bryggere, der bryggede Bayerskøl, maattet klare sig med Is til Afkøling af Ølurten og til Køling af de Kældre, hvori Gæringen og Lagringen skulde foregaa, og det var ikke smaa Ismængder, man skulde bruge hertil. Man regnede med, at et Bryggeri med en Aarskapacitet paa 300.000 Hektoliter skulde bruge 25.000 Tons Is om Aaret, hvilket vil sige 800 gr. Is til hver Liter Øl! En isfri Vinter kunde betyde en Katastrofe for et Bryggeri, og i Sommermaanederne maatte mange Bryggerier ligge stille paa Grund af Ismangel.

Kølemaskinen skabte Mulighed for en ensartet Temperatur i Gærkælder og Lagerkælder hele Aaret rundt. Dette var naturligvis et umaadeligt Fremskridt. Gl. Carlsberg indførte som det første Bryggeri i Landet Kølemaskinen i 1879.

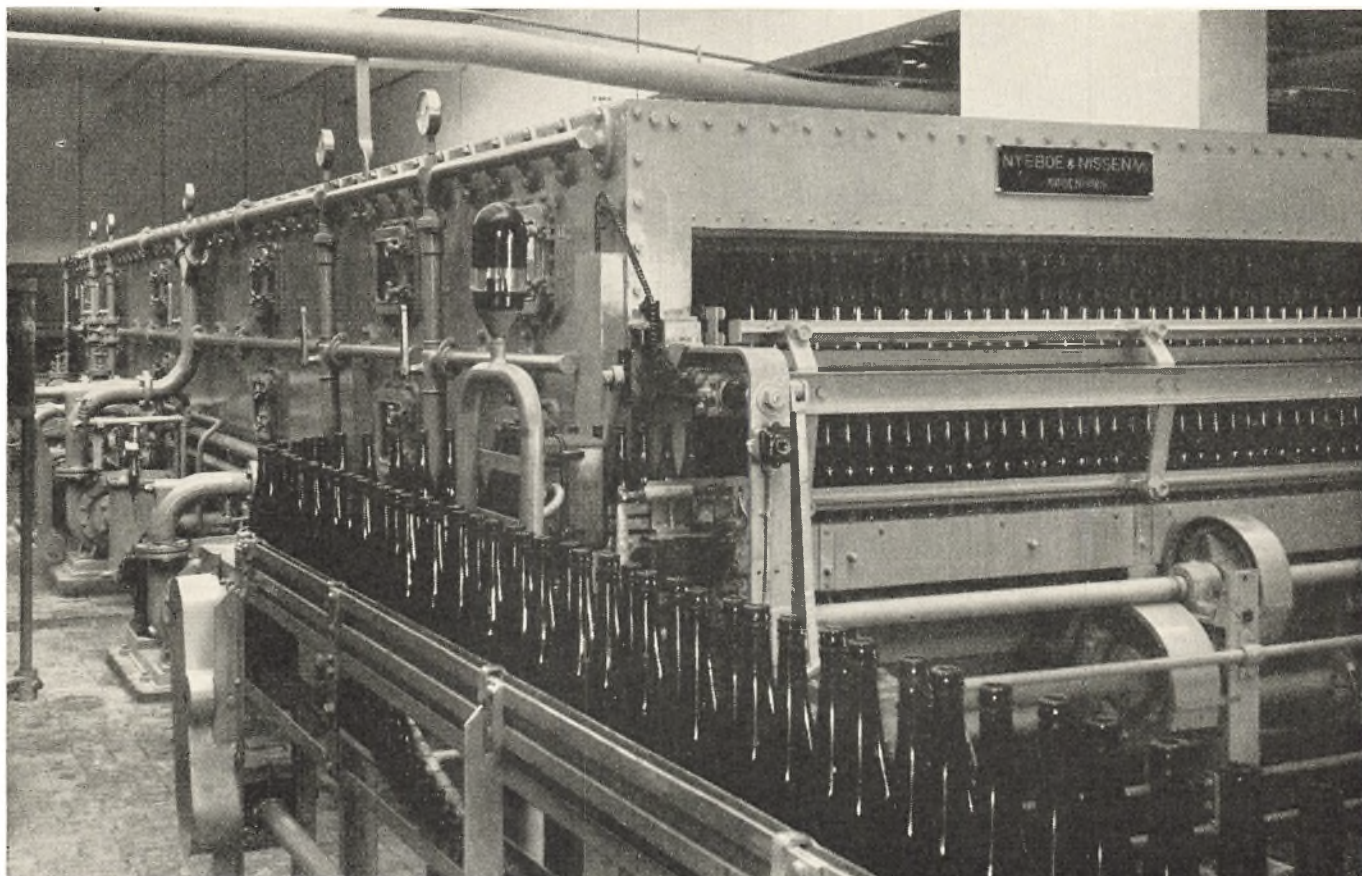
Ølfremstillingen i Danmark er af gammel Dato. Sandsynligvis har vore Forfædre i den yngre Stenalder kunnet fremstille Øl eller andre lignende Korndrikke, og jo almindeligere Korndyrkningen blev, desto almindeligere blev Ølbrygning. Øl som Handelsvare træffer vi første Gang omtalt i Københavns Stadsret af 13. Marts 1254, idet der her gives Regler for Ølsalg og de dermed for-

Interiør fra Bryghuset paa Bryggeriet »Stjernen«.

Gærkælder paa Tuborgs Bryggerier.

Helautomatisk Pasteuriseringsanlæg paa Bryggeriet »Stjernen«, det første i sin Art i Europa.

bundne Afgifter. De første sikre historiske Vidnesbyrd om en egentlig *Ølindustri* i Danmark er fra Chr. II's Tid. Kongen, der jo var levende interesseret i Byerhvervenes Udvikling, forbød Indførsel af tysk Øl og fastsatte Regler for det danske Øls Pris, dets Kvalitet m. m. Forbudet mod Indførsel af tysk Øl blev ikke overholdt, heller ikke da det af senere Konger blev fornyet. Paa Christian II's Tid var det navnlig Hanseaterne, der ad forskellige illegale Veje oversvømmede Landet med tysk Øl. Fra gammel Tid har Tyskland altid ligget i Spidsen med Hensyn til at fremstille godt Øl, og i det 15. og 16. Aarhundrede var tysk Øl meget populært her i Landet. Det kom hertil under forskellige Navne: Pryssing (preussisk Øl), Brunsviger-Mumme (opkaldt efter en Brygger ved Navn Mumme), Rostocker-Øl o. s. v. Man prøvede ogsaa paa i København at lave det tyske Øl efter, f. Eks. »Gose-Øllet« fra Gotzlar. Herom minder endnu Gaasegade (fra Vandkunsten til Kompagnistræde), hvor — paa Frederik II's Tid — Gose-Bryggeriet laa.

Ølbrygningen i København var i det 15. og 16. Aarhundrede som i alle andre Købstæder lagt i Hænderne paa et Laug, men i 1613 ophævede Christian IV alt Laugsvæsen i Danmark, og altsaa ogsaa Bryggerlauget. Den Tilstand, der herved opstod, synes — i alt Fald for Københavns Vedkommende — ikke at have været tilfredsstillende, idet Kongen allerede 1621 maatte give en Del Gaarde i København, der havde »bedst Vand og Lejlighed«, Privilegium paa Brygning af Salgsøl; der blev altsaa i Virkeligheden oprettet et nyt Bryggerlaug. Indførsel af tysk Øl — Pryssing undtaget — blev for-

budt, og Øllet skulde takseres i Overensstemmelse med Kornprisen. Der blev ansat »Vragere« til at »circle« Øllet, d. v. s. forsyne de Tønder, hvori der fandtes godt Øl, med en Cirkel som Tegn paa, at Kvaliteten var prøvet og fundet tilfredsstillende. De mindre gode fik kun en halv Cirkel eller ingen. Christian IV drev i øvrigt selv et Bryggeri, *Kongens Bryghus*, der forsynede Hof-fet og Flaaden med Øl. Dette Bryghus skriver sig fra 1454 og var oprindelig en Del af Slottet. Det nuværende Christian IV's Bryghus ved Frederiksholms Kanal stammer fra 1619.

I 1640 var Bryggeriernes Antal i København 122, i 1687 steg det til 140 og gik derefter tilbage. Særlig tæt laa Københavns Bryggerier paa Nørregade.

Privilegieordningen var ikke heldig, hverken for Øllets Kvalitet eller for den Service, Kunderne fik. Samtiden jamrede over, hvor slet Øllet var i København, men Bryggerne sad fedt paa deres Privilegier og var ligeglade. Den, der ønskede at købe en Tønne Øl, maatte først henvende sig paa Bryggerens Laugshus i Klosterstræde og dør fremføre sin Begæring for Oldermændene og et særligt Nævn, hvilke to tilsammen afgjorde, om Anmodningen kunde imødekommes, og hos hvem Øllet skulde købes. Det var i høj Grad en Naadesag! Som Regel var Indehaveren af Privilegiet ikke selv Brygger, han financierede kun Foretagendet og lod »Bryggerknægte« om Brygningen og om Kundernes Betjening. Denne Ordning varede med mindre Ændringer i næsten 200 Aar. Ved Forordning af 30. August 1805 blev Ølbrygningen i København fri Næring. Laugshuset brænd-

J. C. Jacobsens første Bryggeribygning paa Carlsberg, efter en Model udført i 1888.

te under Københavns Bombardement i 1807 og rejste sig aldrig igen. Den frie Konkurrence bevirkede dog ikke, at Øllet blev bedre. Det Øl, man i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede bryggede i København, var overgæret Øl, og Brygningen skete under meget primitive Forhold, uden mindste Hensyntagen til Renlighed eller til Raastoffernes Kvalitet. De samme Fremgangsmaader blev slæbt videre fra Slægt til Slægt, og Bryggerne var tilsyneladende døve for Samtidens Klager over, at Øllet var surt, dovent og tyndt. Trods oplysende Publikationer fra interesserede Videnskabsmænds Side — f. Eks. fra *Hans Christian Ørsted* — viste de fleste Bryggere stor Uvilje mod at gaa over til nye Metoder

En Undtagelse var dog Lejebrygger *Chresten Jacobsen* med Tilnavnet *Nørkjær* i *Brolæggerstræde 5*. Han var *Vendelbo* og blev Lejebrygger i København 1817. Efter alt at dømmes har han næret stor Interesse for sit Bryggeri og har grundigt sat sig ind i de populærvidenskabelige Publikationer om Øl, som fremkom fra forskellig Side. *Chresten Jacobsen* skal have været den første danske Brygger, der brugte et Termometer, og hans Bryggeri blev i det hele taget ledet efter rationelle Principper, f. Eks. hvad angik Renlighed. Øllet blev da ogsaa fordelagtigt bekendt over hele Byen.

Chresten Jacobsens Søn og eneste Barn blev *Carlsbergs Grundlægger*, Bryggeren, *Kaptajn* i *Borgervæbningen* *Jacob Christian Jacobsen* (1811—1887), *Fornyeren* ikke alene af dansk Ølindustri, men direkte eller indirekte af hele Verdens Ølindustri.

Brygger *J. C. Jacobsens* Liv og Livsværk er kendt af alle. Hvert Barn i Landet kender Historien om hans

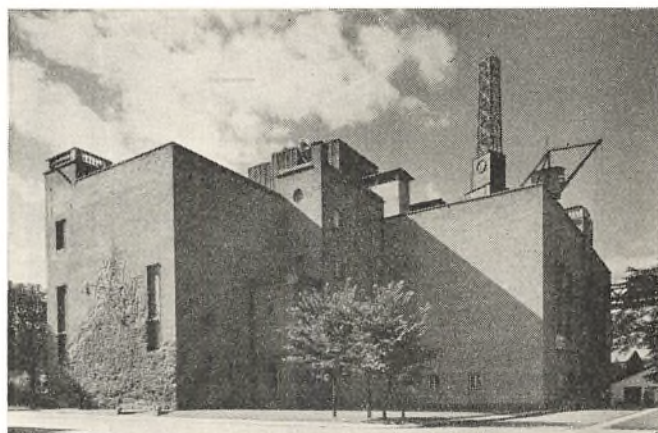

Christian IV's Bryghus ved Frederiksholms Kanal.

Moders Vaskekedel, i hvilken han bryggede sit første Bryg *Bayerskøl*, om »den høje Hat« (d. v. s. en *Blikdaase*, der passede i et *Hattefederal*), i hvilken han hjembragte *Undergær* fra et Bryggeri i Tyskland. Hele Verden har hørt om Bryggeriet, han byggede paa »*Bjerget*« i *Valby*, og om de rige *Gaver*, han herfra har skænket sit Folk.

Tanken om at brygge *undergæret Øl* i København var ikke ny. *Kongens Bryghus* havde i 1838 indforskrevet en bayersk Bryggeriekspert til at brygge bayersk Øl, men det blev mere til Teater end til Produktion. Den tyske Ekspert foreskrev en Mængde *Hokus-Pokus*, f. Eks. at der skulde hældes *Champagne* i Øllet, mens det gærede (for at give *Gæren* »*Livskraft*«) o. m. a. Paa den anden Side havde han slet ikke tænkt paa en saa vigtig Ting som ordentlige *Lagerkældre*! Forsøgene blev derfor mislykkede og maatte opgives.

Den Reform, *Jacobsen* vilde indføre i dansk Bryggeriindustri, var baseret paa et dybtgaaende Kendskab til Brygningens Teori og Praxis. Det er karakteristisk for *Jacobsen*, at han længe eksperimenterede med at fremstille *Undergær* af *Overgær*, idet han følte sig overtødet om, at der i *Overgær* fandtes *Undergær*, en Antagelse, som *Emil Chr. Hansen* senere viste ikke var helt gal. Eksperimentet lykkedes imidlertid ikke, og *Jacobsen* maatte derfor hente *Undergær* hjem fra sin gamle Ven og *Læremester* Brygger *Sedlmagers* Bryggeri »*Zum Spaten*« i *München*. Det første Bryg *Bayerskøl* blev brygget i 1845, og det blev lagret i en *Kasemat* i *Volden*

Kraftcentralen paa Carlsberg Bryggerierne med det røde Fyr, der om Natten lyser over København og vejleder Flyverne til og fra Byen.

ud for *Teglgaardsstræde*, som *Jacobsen* havde faaet overladt af *Militæret*. Øllet blev bragt i *Handelen* i 1846, og i *Løbet* af dette Aar bryggede *Jacobsen* i alt 300 *Tønder*. Den 25. *November* 1846 fik han kgl. *Bevilling* til at »anlægge og drive et *Bayerskøl-Bryggeri* med tilhørende *Lagerkældre* paa et *Sted* i *Københavns Omegn*«, og 10. *November* 1847 indviede han det første *Carlsberg*, som blev opkaldt efter hans 5-aarige *Søn*. Det første Aar bryggede *Carlsberg* 3000 *Tønder* Øl, men det gik imidlertid ikke helt let at faa denne Ølmængde afsat. *Menneskene* er *konservative*, og *Københavnerne* syntes til at begynde med slet ikke om det

Prins Bernhard af Holland og daværende Kronprins Frederik paa Besøg paa Carlsberg Bryggerierne i 1946.

stærke, bitre Bayerskøl; man havde vænnet sig til det tynde, halvsure Sprøjt, som de københavnske Bryggere lavede. Denne Tilbageholdenhed varede dog kun en Overgang, det bayerske Øl sejrede, og hvad det bayerske Øl navnlig sejrede over, var *Brændevinen*. Det daarlige Øl fremmer Misbrugen af Brændevin, medens det gode og tilpas alkoholstærke Øl hæmmer den. Derfor maatte man fra et folkehygiejnisk Synspunkt se med al mulig Sympati paa, at den nye Ølsort vandt Indpas i Folkets daglige Vaner.

Carlsbergs hundredeaarige Historie kan ikke skrives paa nogle faa Sider, derfor kan Udviklingen i dette Danmarks mærkeligste og interessanteste Industriforetagende her kun beskrives med nogle enkelte Data.

I Aarene 1870—71 opførte J. C. Jacobsen »*Ny Carlsberg*«, det senere »*Mellembryggeri*«, som han gav sin Søn *Carl Jacobsen* i Forpagtning, og i hvilket der hovedsagelig skulde brygges engelske Ølsorter som Porter, Ale o. l. 1880 opførte Carl Jacobsen sit eget Bryggeri, det egentlige »*Ny Carlsberg*«, hvorved Mellembryggeriet blev inkorporeret i Gl. Carlsberg. I 1875 oprettede J. C. Jacobsen *Carlsberg Laboratoriet* og det følgende Aar *Carlsbergfondet*, der efter hans Død i 1887 arvede Gl. Carlsberg. I 1902 grundlagde Carl Jacobsen *Ny Carlsbergfondet* og i 1906 blev Gl. Carlsberg og Ny Carlsberg

samlet under en fælles Ledelse under Navnet *Carlsberg Bryggerierne*, hvis hele Overskud skulde gaa til de to nævnte Fonds til Støtte for Kunst og Videnskab.

Carlsberg Bryggerierne er Nordens største Bryggeri; det producerer Halvdelen af Danmarks skattepligtige Øl, og det udreder gennem Ølskatten 3 pCt. af den danske Stats samlede Indtægter.

Da J. C. Jacobsen grundlagde Carlsberg, fandtes der i København 46 Bryggerier (til ca. 120.000 Indbyggere), og efterhaanden som det bayerske Øl blev populært, begyndte ogsaa andre Bryggerier at brygge denne Ølsort. Det første begyndte i 1853. Det var Bryggeriet *Svanholm* i Danmarksgade, der blev anlagt af Vekselerer *Wulff Philip Heymann*. Det var oprindeligt meget primitivt, men voksede hurtigt og gjorde sig i Københavnerens Bevidsthed kendt ved de Udskænkingslokaler, der var knyttet til Bryggeriet, først en Tyrolerpavillon mod Gl. Kongevej og senere »*Thorshal*« mod Vesterbrogade (der, hvor nu »*Valencia*« ligger), som Frederik VII var med til at indvie. Senere kom adskillige andre Bryggerier til, og i Begyndelsen af 80-erne var der i København og nærmeste Omegn 15 Bryggerier (til en samlet Folkemængde paa 300.000), der bryggede bayersk Øl. Konkurrencen mellem disse Bryggerier var skarp; Rabat, Laan, Returkommission o. s. v. var de gam-

melkendte Midler, man benyttede sig af for at kapre hinandens Kunder. Disse usunde Konkurrenceforhold førte til Dannelsen af »De Forenede Bryggerier« i 1891.

Denne Sammenslutning, for hvis Tilblivelse *Tietgen* havde arbejdet siden 1883, fik Grosserer *H. Frische* (død 1905) til Formand, og dens Direktør blev *W. Haurowitz*. Sammenslutningen omfattede alle Bryggerier i København, der bryggede bayersk Øl, med Undtagelse af Carlsberg Bryggerierne og Tuborg. Det drejede sig om ialt 11 Bryggerier, nemlig *Tvedes Bryggeri* paa Vesterbrogade, *Kastrup Bryggeri*, *Bryggeriet Rabenshave* ved Christianshavns Vold, *Aldersro Bryggeri* paa Hjørnet af Jagtvej og Lyngbyvej, *Krone Øl Bryggeriet* paa Vodroffsvej (de to sidste var forenet under Navnet *Marstrands Bryggerier*), *Bryggeriet Svanholm*, *Bryggeriet i Rahbeks Allé*, *Bryggeriet Alliance*, Valby, *Bryggeriet Ravensborg* i Ryesgade, *Nyt Bryghus*, der laa paa Bülowvej, og *Bryggeriet Frederiksberg*, der laa paa Finsensvej. Hertil kom *Kongens Bryghus*, der i 1891 dog ikke bryggede bayersk Øl. Dette Bryggeri var efter en Brand i 1767 flyttet fra Slotsholmen til dets nuværende Beliggenhed paa den anden Side Frederiksholms Kanal. Det brandlidte Hus (Chr. IV's Bryghus) blev efter Branden genopført i sin oprindelige Skikkelse, men til Bryggeri blev det ikke mere anvendt. Den mørkerøde Murkolos med det vældige Tag er heldigvis bevaret til vore Dage som et djærvt og mandigt Træk i Kanalpartiets Fysiognomi.

I 1894 sluttede sig til »De Forenede Bryggerier« endnu et Bryggeri, nemlig *Tuborgs Fabrikker*, der i 1873 var oprettet dels som Bryggeri, dels som Svovlsyre- og Gødningsfabrik. De to sidstnævnte Virksomheder betalte sig imidlertid ikke, medens Bryggeriet — ikke mindst efter at Grosserer *Philip W. Heymann* i 1880 var indtraadt i Ledelsen — blev en stadig voksende Forretning. Efter *Philip W. Heymanns* Død i 1893 overtog *Benny Dessau* (1868—1937) Ledelsen, og i 1894 indgik Bryggeriet i »De Forenede Bryggerier«, hvis Direktør Dessau blev i 1899.

De fleste af de Bryggerier, der ved Starten hørte til »De Forenede Bryggerier«, er nu nedlagt; tilbage er som arbejdende Bryggerier kun Tuborg og Kongens Bryghus (i Rahbeks Allé og paa Vodroffsvej). Dette er et Resultat af den tekniske og administrative Rationalisering, som »De Forenede Bryggerier« gennemgik under Dessaus fremragende Ledelse.

»De Forenede Bryggerier« var ikke som Carlsberg med i de store videnskabelige Opdagelser, der revolutionerede Bryggeriindustrien, men De Forenede Bryggerier har siden Selskabets Stiftelse været førende i den bryggeritekniske Udvikling, der gennem de sidste 30—40 Aar har skabt de store, moderne, københavnske Bryggerier.

Tuborg Pilsneren, hvis Fremstilling paabegyndtes i 1879, og som adskiller sig fra det egentlige Bayerskøl (Lagerøl) ved at være lysere, lettere og mere humlesmagende, var det første Øl af denne Type, der blev brygget i Danmark. Til Pilsnerøl kræves blødt Vand.

Vandet i Pilsen er blødt; det har kun een Haardhedsgrad, medens Vandet i København og Omegn er haardt; det har 18—20 Haardhedsgrader og maa derfor afhædes, inden det kan bruges til at brygge Pilsnerøl af. Medens man mange Steder klarer denne Vanskelighed ved at sætte Mælkesyre til Mæskan, bliver Vandet paa Tuborg ved Hjælp af et meget præcist virkende Afhædningsanlæg gjort omtrent lige saa blødt som Vandet i Pilsen.

Tuborg var det første Bryggeri i København, der selv foretog Aftapning af sit Øl. Tidligere havde Aftapningen altid fundet Sted hos Øltappere ude i Byen, til hvilke Bryggerierne leverede Øllet i Tønder. At Bryggeriet selv foretog Aftapningen, betød et meget stort hygiejnisk Fremskridt. Endelig var Tuborg det første Bryggeri i Landet, der pasteuriserede alt sit aftappede Øl.

Den 9. Februar 1931 oprettede »De Forenede Bryggerier« *Tuborgfondet* med en Kapital paa 1 Mill. Kr. Aktier i A/S De Forenede Bryggerier og med det Formaal at virke for samfundsgavnlig Formaal, særlig til Støtte af dansk Erhvervsliv.

Det meget betydelige Opsving, som Salget af de undergærede, flaskeaftappede Ølsorter efterhaanden fik her i Landet og ikke mindst i København, skyldes for en stor Del Arbejderbevægelsens Vækst i 80-erne og 90-erne. Det var derfor maaske naturligt, at det Tidspunkt maatte komme, da Fagforeningerne følte sig opfordret til at starte deres eget Bryggeri i Lighed med Fagforeningernes Brødfabrikker, Mælkeforsyninger etc. Den 10. Marts 1902 stiftede de københavnske Fagforeninger *Bryggeriet »Stjernen«* som Aktieselskab med en Aktiekapital paa 150.000 Kr. I 1944 udvidedes Aktiekapitalen til en halv Million Kroner. Den 8. April 1902 skete »Stjernen«s første Indbrygning af Bayerskøl i et ældre Hvidtølsbryggeri, man havde lejet paa Dr. Olgasvej. Dette Bryggeri med tilhørende Malteri blev købt i 1907; i 1925 blev købt en Naboejendom, i 1931 den over for Bryggeriet liggende Hærens Ride- og Beslagsskole og i 1938 Brødfabrikken »Ceres« Bygninger og Arealer, der støder umiddelbart op til Bryggeriets Grund. Med Udgangspunkt i det gamle Bryggeri udførtes i 1924—40 paa de nye Arealer de store Ombygninger og Nyinstallationer, der omdannede Bryggeriet »Stjernen« til et fuldt moderne Bryggeri, som i 1945 kunde præstere en Produktion af 162.000 hl Øl.

Ølindustrien i København har paa mange Maader præget Byen. To Trediedele af Danmarks Øl brygges i København, og 6000 Københavnerne har deres daglige Arbejde ved Bryggerierne. Mange af Byens Gæster kommer til Staden for at besøge eller studere ved de verdenskendte Bryggerier, hvor Gæster altid modtages med uforbeholden Gæstfrihed, hvad enten de kommer som Fagfolk eller som Turister. En særlig Kontakt mellem Bryggerierne og Byens Befolkning er naturligvis skabt gennem de rige Gaver, som Ølindustriens Fonds, navnlig Carlsbergfondet og Ny Carlsbergfondet, har skænket til Byens Udsmykning og til dens videnskabelige og kulturelle Liv.

ALBERT HANSEN

DANSK PORCELÆN OG KERAMIK

Af Kunsthistorikeren AKSEL RODE.

I en Bog om moderne Keramik skrev den engelske Kender Gordon Forsyth i 1936, at Danmark trods sin Lidenhed maa betragtes som et af Europas førende Keramiklande. Der er vel heller ikke Tvivl om, at Pottemagerkunsten i næsten alle dens Former siden 80'ernes Midte har været dyrket med større Ihærdighed herhjemme end de fleste andre Steder.

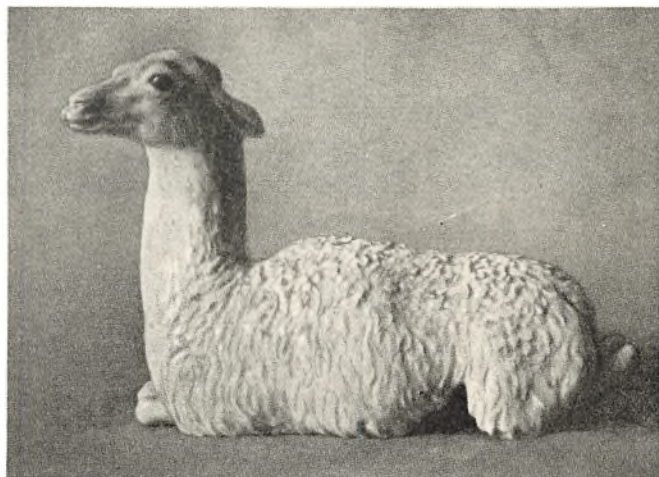
Det var vore keramiske Arbejder, der tidligst vendte Europas Opmærksomhed imod dansk Kunstindustri, og endnu i Dag er det vore keramiske Kunstnere og Industrier, der kraftigst og myndigst forstaar at skabe Respekt om dansk Formkultur og Haandværkerduelighed.

Udgangspunktet for nyere dansk Keramiks internationale Berømmelse var uden Tvivl det Underglasurmaleri, som Arnold Krog i 80'ernes sidste Femaar skabte paa Den kongelige Porcelainsfabrik. Med sin Naturalisme og sine Impulser fra japansk Kunst og med den tekniske Sikkerhed, der allerede fra første Færd udmærkede Fabrikkens Arbejder af denne Art, maatte det helt og udelt falde i Tidens Smag. De douce blaa Toner, hvori Krog havde stemt sine Dekorationer, og de ejendommelige stofflige Virkninger, han havde

forstaaet at faa frem, adskilte, i Forbindelse med Motivopfattelsen, der paa een Gang var tilpas naturalistisk og tilpas romantisk, paa afgørende Vis det nye danske Porcelæn fra al anden samtidig Porcelænskunst. Med Rod i Tidens særlige Smagsforudsætninger havde Krog skabt en særpræget og ny keramisk Stil i nøje Pagt med 80'ernes almindelige maleriske Idealer.

Stilen blev ikke blot Krogs, men i Løbet af faa Aar den hele danske Porcelænskunsts.

Det naturalistiske Underglasurmaleri, der lagde

Anne Marie Carl-Nielsen: Liggende Lama. Bing & Grøndahl. Ca. 1897.

Arnold Krog: Fad med Bølge og flyvende Svaner. Den kgl. Porcelainsfabrik. 1888. Kunstindustrimuseet.

Grunden til vor Keramik-Berømmelse, passerede imidlertid snart sit kunstneriske Højdepunkt. Krog selv var ikke blot Stilens Skaber, men ogsaa dens Førstemand. Af de Kunstnere, der kom ham nærmest, tilhørte Fler-tallet Krogs egen eller den umiddelbart efterfølgende Generation; Folk, for hvem den naturalistiske Dekora-tionsform var et naturligt Udtryk i dyb Overensstem-melse med deres almindelige kunstneriske Indstilling.

Arnold Krog og hans Medarbejderes Værker var imidlertid blevet til som Led i en stor Industris Bestræ-belser paa at erobre et Verdensmarked. Som al anden Industri er ogsaa den keramiske Forretning, og maa ifølge Sagens Natur være det. Den enestaaende Sukces maatte af økonomiske Grunde forfølges til det yderste. Massefabrikationen fulgte i Hælene paa Unicamaleriet. Kopisterne holdt deres Indtog paa vore Porcelænsfab-rikker, og med dem den uundgaelige og almindelige Forfladigelse af Stilen.

Teknisk har de tresindstyve Aar, der ligger imellem Dagen i Dag og Krogs første Arbejder, vel skabt betyd-ningsfuld Fremgang, men kunstnerisk har det danske Underglasurmaleri staaet i Stampe, eller rettere, det er direkte sejlet agterud, fordi det er forankret i en

Niels Skovgaard: Aage og Else, 1887. Kunstmuseet.

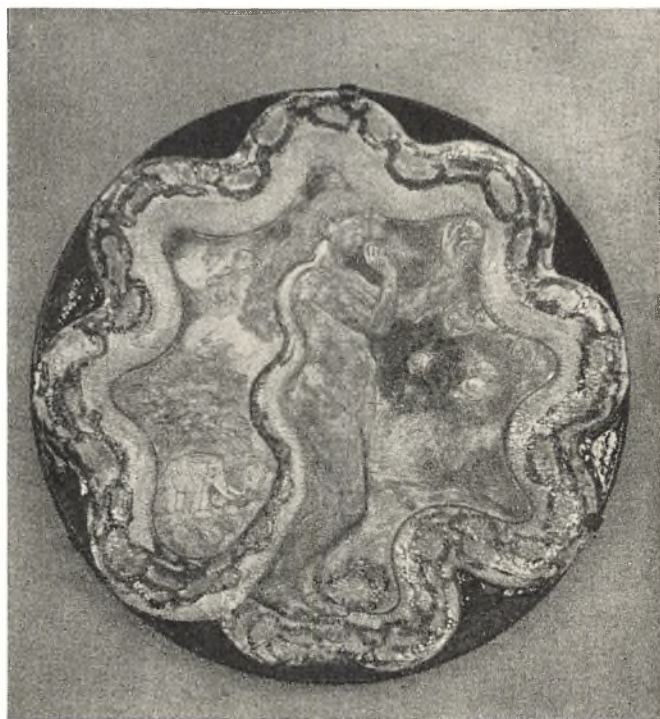
Kunstopfattelse, der forlængst er forladt af alle betydelige skabende Kunstnere.

En væsentlig Faktor inden for den hjemlige Porcelænsindustri — som Salgsvarer og Verdensartikel vist helt paa Linie med Underglasurmaleriet — udgøres af den naturalistiske Statuettekunst, som blev til i Underglasurmaleriets Køl vand. Ogsaa her er udført interessante og betydelige Arbejder baade paa Den kongelige Porcelænsfabrik og hos Bing og Grøndahl; men Evnen til at skabe kunstnerisk Fornyelse er ogsaa her glippet. Det sentimentale og smaaligt naturalistiske er kommet i Højsædet. Publikums Smagskrav har stort set bestemt Produktionens Udformning. Skulde vor Porcelænsplastik dømmes efter disse Værker, maatte Dommen blive alt andet end opmuntrende.

Men dansk Porcelænsindustri er andet og mere end Underglasurmaleriet og de naturalistiske Hunde, Løver og Elefanter. Det er et karakteristisk Træk i dansk Porcelænstilvirknings nyere Historie, at den til Stadighed Side om Side med Fremstillingen af en Masseproduktion, afpasset efter Verdensmarkedets Salgsmuligheder og den i 80'erne og 90'erne skabte Forestilling om dansk Porcelæns særlige Ejendommeligheder, har arbejdet i levende Kontakt med Tidens værdifuldeste kunstneriske Bestræbelser. Industriernes naturlige Salgsformaal har ingen Sinde gjort dem blinde for Betydningen af stadig at vedligeholde en intim Forbindelse med de kunstnerisk nyskabende Kræfter. Den naturalistiske Stil og Reaktionen imod den er derved igennem snart mange Aar kommet til at arbejde under samme Tag saavel hos Bing og Grøndahl som paa Den kongelige Porcelænsfabrik.

Det er herved som igennem en fremragende teknisk Dygtighed, at vore Porcelænsfabrikker har forstaaet at bevare en Førerstilling inden for Samtidens europæiske Keramik. Stammer deres Fortjeneste i Ordets merkantile Betydning hovedsagelig fra den lidet opmuntrende Produktion af Vaser og Figurer i den traditionelle Stil fra 80'erne og 90'erne, saa ligger deres Fortjeneste i Ordets anden og for Eftertiden mere afgørende Betydning netop deri, at de har givet et saa stort Antal alvorligt arbejdende Kunstnere frit Spillerum for keramisk Udfoldelse.

Det er næppe muligt nøjagtigt at fastslaa naar og hvor Reaktionen imod Krogs naturalistiske Stil først satte ind. Bestræbelser, der førte i en ganske anden Retning end hans og som havde andre og kunstnerisk værdifuldere Maal for Øje, var allerede gaaet forud for Krogs Fremtræden. I Utterslev Mose hos Pottemager Johan Wallmann og hos Eifrig i Valby havde en lille Kreds af Kunstnere saa tidligt som i 1883/84 arbejdet intenst med keramiske Problemer. Iblandt dem var saa betydelige Begavelser som Arkitekten Th. Bindesbøll, Brødrene Niels og Joakim Skovgaard, Elise Konstantin Hansen og August Jerndorff. For disse Kunstnere betød det keramiske Arbejde netop en Vej bort fra den maleriske Naturalisme; et Forsøg paa at skabe en enkel og simpel Stil i Tilknytning til det givne Materiale. Skønt Afstanden fra denne »Kunstnerkeramik« primitive Pottemagerteknik med dens polykrome Glasurer til Krogs blaa og hvide Porcelæn, der var et Produkt af den højeste tekniske Beherskelse, kan synes umaadelig stor, er det ingenlunde urimeligt at sammenstille disse Arbejder. De blev til inden for samme Tidsrum som Udslag af Datidens opblomstrende Interesse for Kunsthaandværket. Skønt Krog fik en Verdenssucces, hvad

Joakim Skovgaard: Evafadet, 1889. Kunstindustrimuseet.

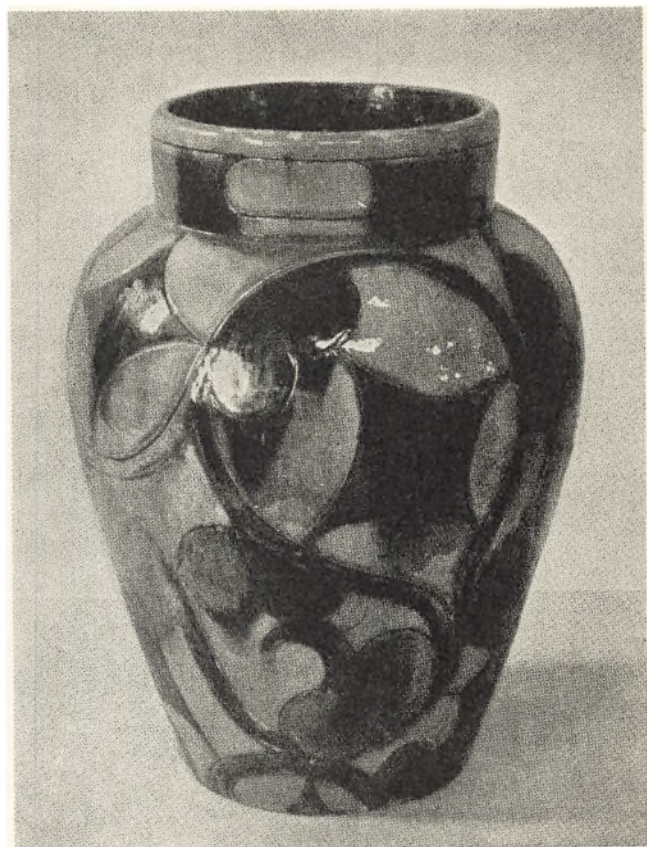
Kunstnerkeramikken aldrig opnaaede, blev det dog den sidste, som i det lange Løb fik den største Betydning. Med den blev en stor dekorativ Tradition, der havde sin Rod i vor hjemlige Klassicisme, ført videre og fornyet paa en Maade, som kunstnerisk kom til at pege fremad.

Rent æstetisk gjordes her en Indsats, der til fulde viste, at det keramiske Formsprog ingenlunde var kunstnerisk mindreværdigt, blot man gik til det med samme Alvor som til al anden Kunstudøvelse.

Det bør ogsaa nævnes, at der hos Herman A. Kähler i Næstved i Tiden omkring 1895 udførtes et keramisk Arbejde, der fik en vis Betydning for Udviklingen. I Kählers bedste røde Lustervare fra disse Aar, og i enkelte af hans øvrige Arbejder mærker man en Søgen imod en karakterfuld Formbehandling, som de to store Porcelænsfabrikker var ved at slippe, fordi det naturalistiske Tonemaleri var næsten uforeneligt med en fast arkitektonisk Form. Med den yngre Kählers Overtagelse af Værkstedets Ledelse skete en Forskydning inden for Produktionen. De modellerede og støbte Varer, der ofte var alt andet end keramiske i deres Formbehandling, gled i Baggrunden til Fordel for Ting, udført paa Pottemagerkunstens klassiske Manér, d. v. s. frit i Leret opdrejede Arbejder. Det gamle Hornmaleri holdt atter sit Indtog og medvirkede til en Højnelse af Fabrikkens kunstneriske Niveau.

Kählers Genoptagelse af den gode Haandværkertradition, som ogsaa Kunstnerkredsen fra Utterslev havde beundret, førte paa mange Maader til ny Forstaaelse af de keramiske Muligheder. Først og fremmest viste den, at en virkelig keramisk Kunst udmærket kunde udfolde sig inden for de Rammer, som afstikkes af en naturlig haandværksmæssig Teknik, der ikke gør Vold paa Materialernes Karakter. Den simple, dagligdags Brugsting fik sin Chance, medens Stilimitationerne og de alt for »kunstneriske« Dagligstuestykker fik Lov til at hvile. Betydelige Keramikere som Svend Hammershøi og Jens Thirslund er udgaet fra denne Kählerske Nyorientering, som de naturligt knyttede sammen med de stærke Indtryk, de havde modtaget fra Kunstnerkeramikken.

Bing og Grøndahls Fabrik, der en Periode havde sejlet saa nogenlunde i Den kgl. Porcelænsfabriks Kølvan, og lidt efter lidt tilegnet sig Underglasurmaleriets Stil og Teknik, besluttede i 1897 med virkelig Dristighed at ansætte den unge og meget omstridte J. F. Willumsen som Fabrikens kunstneriske Leder. Willumsen havde — som saa mange af de Kunstnere, der forsøgte at bryde ud af Tidens Naturalisme — følt sig voldsomt tiltrukket af de keramiske Materialer. I Frankrig havde han haft Lejlighed til at se baade Gauguins Arbejder af denne Art og de af japansk Stentøj inspirerede Ting, som Chaplet, Carriés og Delacherche igennem mere end et Tiaar havde eksperimenteret med. De Muligheder, der her aabnede sig, stemte helt sammen med Willumsens symbolistiske Søgen; og med det Alkymistsind, som synes at være en Side af hans Væsen, maa Arbejdet med Flint og Feldspat og mærkelige, kemiske Stoffer, som den lunefulde Ild forenede og gav

Th. Bindsøll: Krukke i Lertøj med farvede Blyglasurer. 1882.

Farve og stofligt Liv, have virket dybt inspirerende paa ham. Før sin Ansættelse hos Bing & Grøndahl havde han baade i Paris og København brændt keramiske Arbejder og forsøgt sig saavel med en Art Emailleglasurer som med egentligt, haardtbrændt Stentøj. Han havde udført saa udmærkede Ting som »Buksepigens« og »Refleksion«, Portrættet af Nygrækerinden, den sære Dobbeltskaal med Krybdyr og mange andre betydelige Værker. Som Leder af den store Fabriks kunstneriske Arbejde lykkedes det ham paa tre Aar at give Fabrikken dens egen Stil, væsensforskellig fra den, der kendetegnede Den kongelige Porcelænsfabrik.

Hvor Arnold Krog havde dyrket det maleriske og saa at sige skjult Porcelænets hvide Farve med svømmende, blaa Fortoning, der søgte Willumsen netop at fremhæve Stoffets Hvidhed; maleriske Virkninger gik ikke i Spænd med hans Forestillinger om Monumentalitet. Den plastiske Form var for ham Hovedsagen, Farvevirkningen skulde blot understøtte den og fremhæve Stoffkarakteren. Willumsens Porcelænsstil er i udpræget Grad en Plastikens. Den bygger paa kraftige Reliefvirkninger og søger at gøre Stoffet saa tungt og svært som muligt. Ved Anvendelse af en mørk, brun eller bronzeafarvet Jernforbindelse, der modstod den stærke Ild og altsaa lod sig brænde sammen med de øvrige Underglasurfarver, opnaaede han at fremhæve Massens Hvidhed og give Tingene et Alvorspræg, der udelukkede alle bestikkende eller romantisk-besnærende Egenskaber.

Fabrikens daværende Direktør, Harald Bing, har om Willumsen skrevet, at han greb Opgaven an »med

J. F. Willumsen: Buksepiggen. 1897. Kunstindustrimuseet.

en spekulativ Dybsindighed, som gjaldt det istedenfor uskyldige Krukker til vore Værelser at skabe uforgængelige Monumenter«. Bemærkningen er slaaende rigtig. Det tunge Aandsindhold, som Willumsen vilde tvinge ind i de keramiske Arbejder, der udførtes under hans Tilsyn og Vejledning, var til Tider saa spekulativt, at det kan synes uforeneligt med Tingenes Brugsformaal. Hans Medarbejdere manglede ofte Format til at realisere hans Ideer med den fornødne kunstneriske Styrke. Det eneste Porcelænsarbejde, der helt skyldes hans egen Haand, den gennembrudte »Reliefvase« med Drengen og Hjorten, er bevidst bragt ud over Brugstingenes dagligdags Sfære. Vi oplever den ikke som Vase, men som et selvstændigt og betydeligt Kunstværk. Lidt af de samme gode Egenskaber har den Askeurne, som han udførte i Samarbejde med Axel Locher; men i mange andre Arbejder, udført under Inspiration fra Willumsen, er der en saa stærk Smag af Jugendstil, at vi i Dag staar ret fremmede over for dem.

Den betydeligste af de Kunstnere, der virkede hos Bing og Grøndahl under Willumsens korte Lederperiode, var uden al Tvivl Effie Hegermann-Lindencrone. I hendes Stil, hvor Tang- og Plantemotiver stadig gaar igen, er der lejlighedsvis en virkelig keramisk Følelse. Hvad hun lærte af Willumsen og — ikke at forglemme — af Elise Konstantin-Hansen, omformede hun til et eget Formudtryk, paa een Gang præget af Tidens Skønvirkeideal, og hendes egen kultiverede Personlighed.

I Aarene umiddelbart forud for Aarhundredskiftet begyndte vore Keramikere, og dermed ogsaa vore Fabrikker, at interessere sig for det i Europa ganske ny, men i Østen ældgamle Stentøj med dets polykrome Feldspatglasur. Med det i 70'erne opstaaede Studium af

Orientens, først og fremmest Japans, Kunst og Kunsthaandværk fik europæiske Kunstnere og Samlere bogstavelig talt vendt op og ned paa deres Forestillinger om den keramiske Kunsts Udtryksmuligheder. Stoflige Egenskaber og Farvevirkninger, som Europas Pottemagerkunst aldrig havde blot tænkt paa at frembringe, var i denne fremmede Verdensdel blevet Udgangspunkt for en gennemført keramisk Æstetik. Østasiens Formkultur, der i japansk Fortolkning, som man først lærte at kende, paa een Gang var primitiv og næsten udspekuleret raffineret, gjorde et voldsomt Indtryk og tvang den keramiske Kunst bort fra de Veje, som den havde vandret igennem Stilimitationernes triste Tidsrum.

Den japanske Indflydelse paa Arnold Krogs Porcelæn har allerede været omtalt, og det har været nævnt, at Willumsen havde modtaget visse Impulser fra de franske Stentøjsmestre, der atter var Japanernes Læringer. Ogsaa Kunstnerkeramikken stod i Gæld til Japan — Joakim Skovgaard udførte endda et Udkast til et Fad med Paris' Dom i japansk Stil! — og bogstavelig talt ingen af de Folk, i hvis Hænder vor keramiske Produktion var lagt, undgik at paavirkes af det ny.

Skønt der allerede tidligt viser sig tydelige Tegn paa en vis Indflydelse fra Østens Formbehandling, med dens dybe Respekt for organisk Sammenhæng og haandværksmæssig Naturlighed, blev det i første Omgang Glasurerne med deres Stof- og Farvevirkninger, der interesserede. Her fandt vore videnskabeligt uddannede Teknikere et Omraade, inden for hvilket de havde Mulighed for at udnytte deres Viden og komme i intimere Kontakt med den mere æstetiske Side af Keramikken.

J. F. Willumsen: Dreng og Hjort. 1898—99. Bing & Grøndahl. Kunstindustrimuseet.

For helt at forstaa Udviklingen er det nødvendigt at erindre, at Paavirkningen fra Østen traf Europa netop paa det Tidspunkt, da den fysiske Kemis Forskningsresultater og den Metode, der var Frugten af Hermann Segers Arbejde, begyndte at gøre sig gældende ved Siden af den tidligere eneherkende empiriske Arbejdsmaade. Vore keramiske Ingeniører havde samtidigt faaet et æstetisk Maal at arbejde henimod og nye Midler i Hænde, der kunde lette dem Vejen til dette Maal. Dyrkelsen af Kunstglasurerne tog sin Begyndelse med de Flyde-, Krystal- og Slangeskindsglasurer, som baade paa Den kongelige Porcelainsfabrik og hos Bing og Grøndahl blev lagt paa den vanlige Porcelæns-skærv. Det var i første Række Teknikere som Ad. Clément og V. Enghehart, der i 90'ernes sidste Aar gjorde en Indsats her.

Iblandt Pionererne inden for Stentøjets Omraade maa i øvrigt nævnes Willumsen, hvis Arbejder tidligere er omtalt, Billedhuggeren Hansen-Jacobsen, der vel staar i dybere Gæld til de franske Stentøjskunstnere end nogen anden dansk Keramiker, Joachim Petersen, senere Fabrikken Aluminias kunstneriske Leder, og

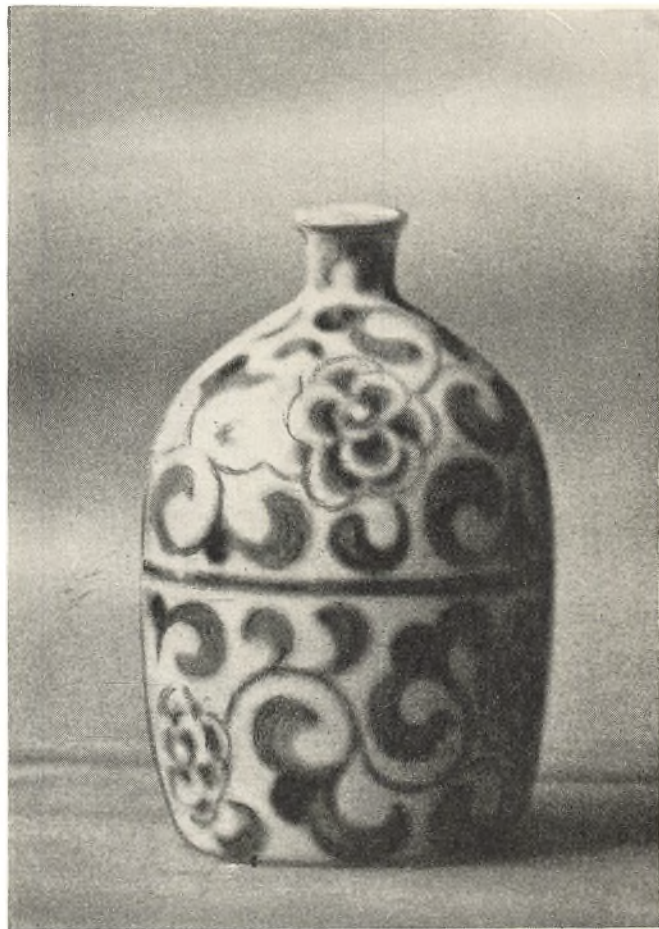

Carl Petersen: Lille Kop i Fajance. 1907—08. Bing & Grøndahl. Kunstindustrimuseet.

endelig Georg Jensen, der begyndte sin Kunsthaandværkervirksomhed som Keramiker.

Det betydeligste Arbejde i rent kunstnerisk og keramisk Henseende blev imidlertid gjort af et Par Mænd, der ikke var videnskabeligt uddannede Kemikere, men som ejede den Forstaaelse af Materialets Natur, der betinger al virkelig keramisk Skaben.

Den ene var Svenskeren Patrick Nordström, den anden Bornholmeren P. Hjort. Begge hører til dansk Keramikens største Begavelse, og med dem førtes dansk Stentøjsproduktion ind paa frugtbarere Baner end tidligere. Saavel Nordström som Hjort var overordentlig dygtige Teknikere; det er et Spørgsmaal, om Nordströms bedste Glasurer overhovedet senere er blevet overgaaet af nogen anden dansk Keramiker, og i teknisk Henseende er Hjorts Stentøj, dekoreret med Kob-

Carl Petersen: Lille Krukke, graahvidt Stentøj dekoreret med blaa Underglasur. Bing & Grøndahl. Kunstindustrimuseet.

berrødt under Glasuren, et Kunststykke, som enhver, der har haft med Stentøjsproduktion at gøre, ved at beundre.

Størst Betydning fik disse Mænds Virksomhed dog derigennem, at den fastholdt en saa stærk Forbindelse med selve Haandværket. Den simple og karakterfulde Form, saadan som den bliver til, naar den rette Mand sidder ved Drejeskiven, forenedes her med stærk og maskulin Stofvirkning, baade djærvere og naturligere end man tidligere havde set det. Der er i disse Bestræbelser en tydelig Parallel til det Arbejde, som for det almindelige Lertøjs Vedkommende gjordes af den yngre Kähler i Næstved, og tilsammen har dette Arbejde virket frugtbart tilbage paa vor hele keramiske Kultur.

Det bevidste kunstneriske Arbejde, som voksede ud af Beskæftigelsen med det paa samme Tid krævende og inspirerende Stentøj og af den noble Haandværkstradition, som Kähler dyrkede, fik sin fineste Repræsentant i Arkitekten Carl Petersen. Uden særlige tekniske Forudsætninger, ledet af et næsten eneste keramisk Instinkt og et dybtgaaende Kendskab til Fortidens Arbejde lykkedes det ham at skabe en ganske vist lille, men i kunstnerisk Kvalitet næsten fuldendt Produktion. Saa tidligt som i 1902 begyndte han i egen Ovn at brænde Lertøj, og allerede hans første Arbejder viser en forbløffende artistisk Beherskelse af saavel Form som Stof. Med ganske simple, klassiske Midler, ensfar-

*P. Nordstrøm: Stentøjskrukke med Okseblodsglasur. Ca. 1910.
Kunstindustrimuseet.*

*Nathalie Krebs: Stor Stentøjskrukke. Sarboe.
Kunstindustrimuseet.*

vede eller hvide, kraquelerede Glasurer og klare, bestemte Ornamentter, paalagt med Malehorn eller med Penslen paa eller under Glasuren, naar han Virkninger af den allerfineste keramiske Art. Hans Ornamentter slutter sig saa fast og organisk til Formen, at man vel maa tilbage til gammelkinesisk eller persisk Kunst for at finde et tilsvarende levende Sammenhæng imellem Tingene. Og selve Formen er til det yderste gennemdyrket, tænkt i et lykkeligt Sammenhæng med Stof og Farve.

Fra 1911 var Carl Petersen ansat som kunstnerisk Leder hos Bing og Grøndahl, der netop som den første af vore Fabrikker havde begyndt en egentlig Stentøjsproduktion. I Samarbejde med F. A. Hallin og Ingeniør Holger Busch-Jensen gik han i Gang med Eksperimenter, der skabte et værdifuldt baade kunstnerisk og teknisk Erfaringsgrundlag.

Carl Petersen tegnede en Række fortræffelige Stentøjsformer og overvaagede selv deres Opdrejning. I Kraft af sin Sikkerhed over for Tingenes stofflige Karakter ledte han de tekniske Forsøg ind i de rette Baner og angav de æstetiske Maal, hvorimod Glasurteknikeren skulde søge. Selv udførte han en Række Smaaarbejder, ornamentalt dekorede med Koboltblaat under en farveløs Glasur, der lod Stentøjslerets egen levende, graahvide Skærv komme til sin Ret. Hans Arbejder paa dette Omraade kan næsten opfattes som en Protest imod Porcelænsmaleriets Underglasurteknik og det karakterløse og ganske ukeramiske Sprøjtemaleri, der beherskede den.

Carl Petersens blaa Dekorationer staar med faste og klare Konturer imod Baggrundens fine Farvetone. Hans koboltblaa Farve er stærk og rent blaa uden den

simple og kvalmende rødviolette Tone, der stadig foretrækkes inden for Underglasurmaleriet.

Carl Petersens Tilknytning til Bing og Grøndahl blev kun kortvarig. Havde han haft Tiden for sig og den fornødne Arbejdsevne, maatte han bedre end nogen anden have kunnet lede vor Porcelænsproduktion ind paa Veje, der vilde have givet den en tiltrængt Fornyelse.

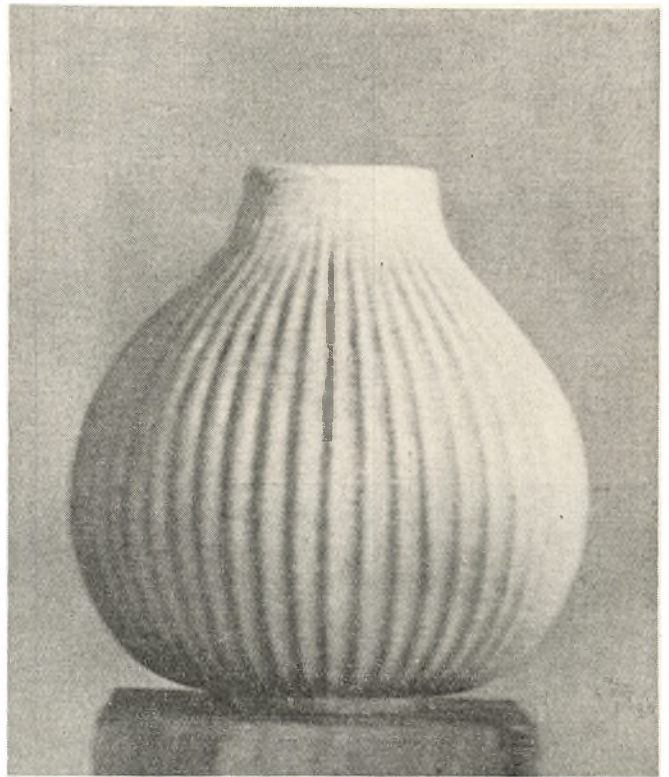
Stentøjet, der kunstnerisk blev den afgørende Inspirationskilde i det første Tiaar af det ny Aarhundrede, var imidlertid ikke det eneste Omraade, der tiltrak danske Keramikere. Paa Fajancefabrikken Alumina, et Barn af Den kongelige Porcelainsfabrik, søgte Joachim og Slott Møller at skabe en ny Fajancestil. Joachims brogede og stærktfarvede Arbejder styrkede stærkt Fabrikens Ry, og senere skabte han det graalige, blaadekorede Trankebarfajance, der vel i nogen Grad har et Præg af Pastiche, men som desuagtet er en ualmindelig tiltalende Standardvare.

Den Sukces, Trankebarfajancen opnaaede hos et virkeligt bredt Publikum, viser ganske lærerigt, at danske Købere slet ikke er saa absolut afvisende over for en Vare, der ikke har en ubetinget hvid Skærv. Det smukke, graaligtvirkende Materiale, hvis Farvetone jo bevidst efterligner ostindisk Porcelæn og Den kongelige Porcelainsfabriks Varer fra Tiden omkring 1790, da den graatbrændende bornholmske Kaolin dannede Grundlag for Produktionen, er smukt sammenstemt med en blaa, der ligesom de ypperlige Forbilleders er helt fri for det violette Anstrøg, som kendetegner Porcelænets blaa Underglasurfarve.

Det intensive Arbejde med de forskellige keramiske Materialer og de mange interessante Resultater, der

Jais Nielsen: Krukke med Evangelister. 1940. Den kgl. Porcelainsfabrik.

Avel Salto: Stor Stentøjskrukke med hvid Krakglasur. 1938. Den kgl. Porcelainsfabrik.

igennem Aarene var opnaaet, førte naturligvis ikke blot til en stadig øget teknisk Beherskelse af Tingene, men virkede ogsaa dragende paa danske Kunstnere. Med en frugtbar Blanding af Beundring og Kritik saa de yngre Generationer paa de ældres Indsats. Iblandt de Kunstnere, der paa Den kongelige Porcelainsfabrik fulgte Arnold Krog, gjordes — skønt Traditionen her var særlig sejglivet — enkelte Forsøg paa at skabe en Fornyelse. Med et Stel og en Række Vaser, bestilt af Bibliotekar Bonnesen, forsøgte Oluf Jensen at komme det naturalistiske Sprøjte- og Tonemaleri til Livs paa samme Tid, som han fastholdt de danske Landskabsmotiver.

Hans med faste Penselstrøg malte Dekorationer, der kan erindre om Sybergs og Johs. Larsens Tegninger med Rørpen, var lejlighedsvis overordentlig smukke og af en finere og langt naturligere keramisk Virkning end den, vort Porcelænsmaleri sædvanligvis arbejder med. I en lignende Stil — men under en vis Indflydelse fra Th. Philipsens keramiske Arbejder — har Gotfred Rode forsøgt sig i enkelte Værker. Beklageligvis fik disse Forsøg ingen fortsat Betydning for Den kongelige Porcelainsfabrik. De forsvandt med de Kunstnere, der havde sat dem i Gang, og har næppe efterladt sig Spor i Fabrikens senere Produktion.

Den naturalistiske Malerkunst i den Form, der havde affødt det nationale, danske Porcelæn, var med disse Mænd uigenkaldeligt forbi. Der findes næppe en eneste alvorligt arbejdende yngre Kunstner, som direkte kan fortsætte den Tradition, der skabtes i 90'erne. Og uden et stædigt, alvorligt, rent kunstnerisk Arbejde, som stiller sig sine Opgaver og søger at løse dem uden Skelen

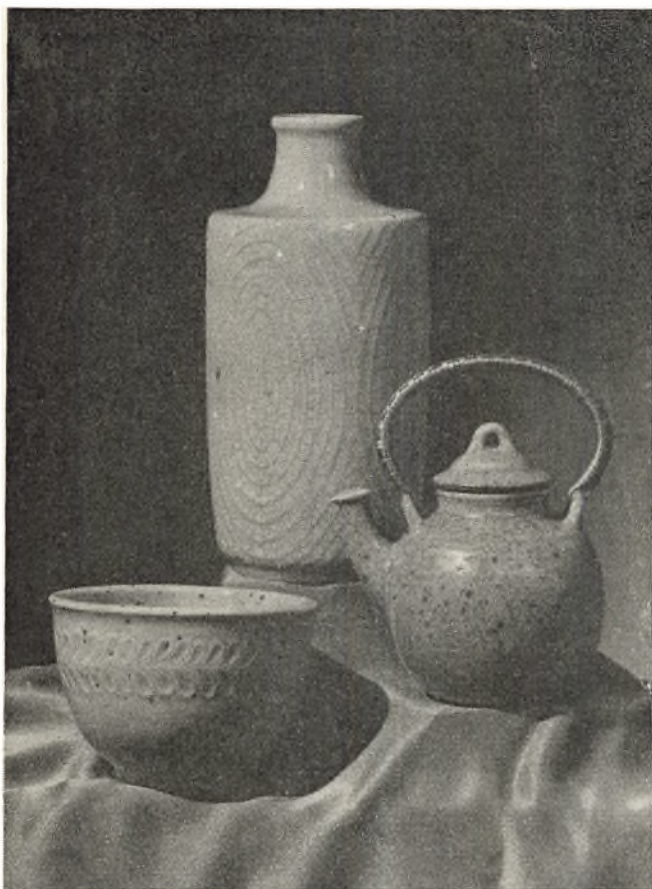
til Hensyn, der er den keramiske Kunst uvedkommen, kan ingen Produktion af Kunstporcelæn — hvor berømmelig dens Fortid end er — vedblive at eksistere.

Kunstnerisk søgte baade Bing og Grøndahl og Den kongelige Porcelainsfabrik at forny den keramiske Skulptur ved at søge Forbindelse med det yngre Slægtleds Billedhuggere. For Porcelæns-skulpturens Vedkommende blev Førstemanden Gerhard Henning. Hans raffinerede Materialebehandling og udsøgt gennemførte Formbehandling giver i Forbindelse med hans overraskende Kompositionsevne hans Arbejder en egen og ganske selvstændig Karakter. Hans senere Udvikling har ført ham bort fra Porcelænet. Som Billedhugger har Henning kun vundet derved, men for Porcelæns-skulpturen er det et ubetinget Tab, fordi man tænker sig, at han ogsaa inden for den vilde have gennemløbet en Udvikling, der nødvendigvis maatte have faaet den største Betydning for dansk Porcelænskunst.

Medens Henning virkede for Den kongelige Porcelænsfabrik, modellerede Kai Nielsen en Række aldeles udmærkede Arbejder, der udførtes i blankt, hvidt Porcelæn af Bing og Grøndahl; Kai Nielsens kraftige næsten barokprægede Form giver det hvide, levende Stof en virkelig festlig Virkning. Der er næppe Tvivl om, at hans Arbejder altid vil indtage en fremskudt Plads inden for vort Porcelænskunsts Historie.

Den førømtalte Udvikling inden for Stentøjstilvirkningen, hvor der skabtes helt ny stoflige Muligheder, havde naturligvis kraftigt Bud til vore Billedhuggere. Hvor Porcelænets farlige og krævende Hvidhed snarest afskrækkede, der lokkede Stentøjets levende Farvevirkning. En hel Kreds af Kunstnere har dyrket Materialet,

skabt ypperlige Ting og medvirket til at udvide vore Forestillinger om dets Natur. Salto, der er en af vore originaleste keramiske Begavelse, har arbejdet for begge vore to store Fabrikker og desuden udført storartede Ting hos »Saxbo«. Her har ogsaa Hugo Liisberg faaet sine Arbejder udført med en ofte enestaaende teknisk Sikkerhed. Fabrikkens Leder, Nathalie Krebs, har ikke blot arvtaget og videreført det bedste i dansk Stentøjs-tradition, men tilført vor keramiske Kunst afgørende Værdier. Med sin stadige Kamp imod de tilfældige Brændingsvirkninger, der er al god Stentøjskeramikks farligste Fjende, har hun saa at sige paavist Nødven-

Gertrud Vasegaard: Stentøj med Céladonglasur. 1946.
Bing & Grøndahl.

Jean Gauguin: Figur i uglaseret Stentøj. Bing & Grøndahl.

digheden af, at den arbejdende Keramik er ikke blot er Tekniker, men ogsaa raader over æstetisk Kultur og ejer det rette Keramikersind.

Blandt vore Stentøjskunstnere bør endnu nævnes Knud Kyhn, Jais Nielsen og Jean Gauguin og, ikke at forglemme, H. A. Madslund, som indtil sin Død var Den kongelige Porcelainsfabriks tekniske Leder.

Vor Keramiks sidste Kapitel, som her ikke skal forsøges belyst, hænger nøje sammen med en fornyet Interesse for det simple, letbrændte Lertøj. Et stort Antal unge Keramikere arbejder energisk med dette Materiale, og selv om mange af dem har ladet sig nøje med baade kunstnerisk og teknisk lidet betydelige Resultater, eller blot dyrket Keramikken som et Levebrød, er der Grund nok til at beundre det Mod, hvormed de bedste er gaaet løs paa Opgaverne. Skal nogle Navne nævnes, maa det blive Farum Keramik med Bodil og Julie Kyhn, »Hans og Grete«, hvor Grete Jensen udførte en lang Række smukke Dekorationer, og endelig Lisbet Munch Petersen og Gertrud Vasegaard, de to Søstre, der er vor nyeste Keramiks største og oprindeligste Begavelse.

AKSEL RODE

DET DANSKE HAANDVÆRK OG SAMFUNDET

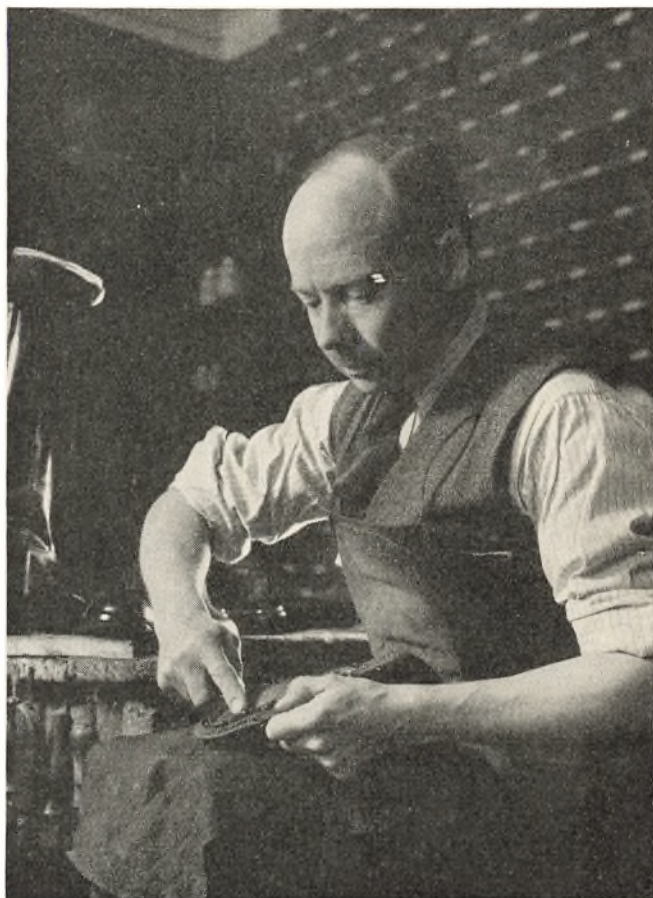
Af Kontorchef, cand. jur. ERIK HANSEN

Ja, hvem har rejst ved Strand den første Hytte?
Og hvem har knyttet Fiskegarnets Traad?
Hvem danned' Buen til den første Skytte
og Skjold og Spyd til gæve Kæmpers Daad?
Hvem huled' Baad af Skovens stærke Stamme?
Hvem retted' Skind til Skærm om nøgen Lænd?
Det gjorde alt og altid kun de samme:
de virkelystne snilde Haandens Mænd.

Med disse Ord har en højt agtet Haandværker — afdøde Snedkermester Hans Bendixen i Bredsten — i et Digt til Haandværkets Pris mindet om vort Haandværks Oprindelse.

Fra Arilds Tid og op til vore Dage har Haandværksmandens Arbejde sat sit Præg paa vor daglige Tilværelse. Fra Oldtidsmandens kunstfærdige Arbejder — Brugsting eller Vaaben, som vore Oldtidsminder er saa rige paa — over Middelalderens Haandværkerstand, rig paa dygtige og arbejdsglade Folk, der satte en Ære i at skabe det ypperste i Kvalitet og skønneste i Form, er vi i Dag naaet frem til at have en driftig, i faglig og kulturel Henseende veludrustet Haandværkerstand.

Forinden de seneste Aars Udvikling og Problemer for Haandværket skal omtales, vil en kort Oversigt over den

Skomageren ved Arbejdet — Skoen benejes.

Gennem Aarhundreder har Mureren lagt Sten paa Sten.

Udvikling, som det danske Haandværk gennem Tiderne har gennemgaaet, formentlig være paa sin Plads.

Stenaldermanden var sin egen Haandværker — hvad han havde Brug for, enten det var til Jagt, eller det var til fredelig Syssel, fremstillede han selv. Men den enkeltes særlige Anlæg og gode Færdigheder blev snart taget i Brug af andre, og den første Haandværker opstod. Med Tidens Udvikling og Samfundets Omdannelse følger Opdeling af Arbejde og Interesser inden for Samfundets forskellige Grene. Navnlige Bysamfundene befordrede denne Udvikling. Det at være Haandværker bliver en Profession — og Haandværket som Byerhverv og som en særlig Stand opstaar. Paa Landet er der helt op til Begyndelsen af dette Aarhundrede ikke sket en saa stærk Udskilning af Haandværksarbejdet, idet Landmanden selv har udført Arbejdet, som han har betragtet som en naturlig »Syssel« hørende til hans Arbejde som Landmand.

En almindelig kendt Epoke i Haandværkets Udvikling er Laugstiden. Af mange er denne Tid blevet betragtet som en Fagegoismens Tid. Det vil dog være forkert at maale svundne Tider med Nutidens Alen. Tingene maa ses og bedømmes i Forhold til Datidens Leve-

maade og Menneskenes Indstilling. Selv om det maa erkendes, at der klæber Mangler ved Laugsordningen, og adskillig Kritik fra Borgerskabets og andre Erhvervs Side var berettiget, bør paa den anden Side et Par gode Sider ved Laugstiden nævnes og skrives paa saavel Haandværksmestrenes som Svendenes Kredit-side. Laugsbrødrenes Interesse for Fagets Arbejde og for Ungdommens Uddannelse inden for Faget bør nævnes, endvidere deres Omsorg for de Laugsmedlemmer, som paa Grund af Sygdom eller ved Livets Fyraften havde Hjælp behov, bør mindes. I Virkeligheden er Laugsbrødrenes Arbejde paa dette Omraade det første Eksempel paa social Forsorg her i Landet. Ogsaa paa det forretningsmæssige Omraade viste Laugene mange Gange Forstaaelse af Fællesskabets Betydning. Udtryk som »Det to kan leve af, skal een ikke bemægtige sig«, eller mere konkrete Bestemmelser i Laugsartikler, f. Eks. om, at en Mester kun maatte holde to Svende, viser Interessen for, at der bør være Arbejde til saa mange som muligt, et tydeligt Tegn paa det, der med et nymodens Udtryk kaldes Arbejdsfordeling, som vi jo har faaet indført for nogle Aar siden som Modvægt mod Arbejdsløsheden.

Den politiske Frihedsbevægelse, der omkring Midten af forrige Aarhundrede gik over Europa, førte hos os til Grundlovens Givelse og dermed til Næringsfrihedens Indførelse. De Skranker, som var rejst af og om Haandværket, og som Landets Konger med visse Mellemrum havde løbet Storm imod, men som stadig havde holdt Stand, maatte nu uigenkaldelig falde. Da Næringsfriheden var blevet en Kendsgerning, og en særlig Næringslov i 1857 skulde indføres, mente man imidlertid, at hele Landet vilde blive kastet ud i økonomisk Kaos, men baade Samfundet og Erhvervslivet og dermed Haandværket levede roligt videre.

Snart holdt Maskinerne deres Indtog. Teknikkens Udvikling havde revolutioneret baade hævdvundne Opfattelser og Indstillinger — Mester og Svend, der arbejdede sammen under patriarkalske Forhold, blev til Arbejdsgiver og Arbejder, og Arbejdsmetoderne revolutioneredes ogsaa. Saavel Videnskabsmænd som »almindelige Mennesker« forudsagde Haandværkets Undergang, det vilde være en »naturlig« Følge af Maskinerne Indtog, mente man. Men det danske Haandværk var sejglivet. Det ikke alene har overlevet Teknikkens Sejrs-gang, men det staar stærkere end nogensinde, takket være, at det danske Haandværk har taget Teknikken i sin Tjeneste og altid vist Evne til at tilpasse Maal og Midler efter Tidernes skiftende Vilkaar.

De sidste 50 Aars Udvikling inden for Haandværket har været af overordentlig afgørende Betydning for det, saavel indadtil som i Spørgsmaalet om Haandværkets Placering i Forhold til Landets øvrige Erhverv, og dets Placering i Samfundet i det Hele.

Ved Aarhundredskiftet stod Haandværket ved en skarp Skillelinie. Det svundne Aarhundredes Haandværk med dets særlige Indstilling, saavel paa det faglige som det sociale Omraade, kunde ikke føres videre.

Teknikken og de sociale og politiske Forhold nødvendig-gjorde en ny Orientering for Haandværket, saafremt dette skulde og vilde bestaa som selvstændigt Erhverv. Som omtalt tog Haandværket Teknikken i sin Tjeneste, men for at der kunde komme det rette Udbytte heraf, maatte Uddannelse og Skoling finde Sted. Den tekniske Undervisning her i Landet tager sin Begyndelse med Teknologisk Instituts Oprettelse i 1906, og derefter er det støt gaaet fremad. Dygtiggørelse af den enkelte til Gavn for ham selv og til Gavn for det Fag, hvortil han hører, blev sat forrest i Haandværkets Program, nøje forbundet med Ønsket om Sikringen af Tilgangen til det faglærte Haandværk. Lærlingeloven af 1889 var blevet antikveret, og en Tilpasning efter Tidens Udvikling maatte ske. I 1921 fornyedes Lærlingeloven for atter at revideres i 1937. Hovedsynspunktet i Lærlingeu-dannelsen i Haandværksfagene har altid været at fastholde det gamle, gennemprøvede Princip — »Mesterlæren« — d. v. s., at Lærlingeu-dannelsen skal ske paa Mesterens Værksted, med andre Ord i Livets Skole, og saaledes at en ren Skoleundervisning ikke kan give den faglige Uddannelse, der kræves dokumenteret i Form af Aflæg-gelse af Svendeprøve, naar Læretiden er forbi.

Jævnsides med Interessen for den faglige Uddannelse er gaaet Interessen for at give Haandværket den næringsretlige Placering, som det med Rette maa have Krav paa, særlig naar henses til Statens Interesse for og Krav til Haandværkets Uddannelse, saaledes som det er udtrykt gennem Lærlingeloven, ikke mindst gennem de betydelige økonomiske Ofre, som bringes fra Statens Side til Haandværkeru-dannelsen gennem Tilskud til tekniske Skoler, Fagskoler og anden Støtte.

Næringsloven af 1931 bestemmer, at kun den Haandværker, der er fagligt uddannet og i Besiddelse af Dokumentation herfor, kan kalde sig »Mester«, hvorimod enhver uden faglig Uddannelse kan løse Næringsbrev som Haandværker. Men velkendt er paa den anden Side inden for Haandværket Ønsket om paa samme Maade som f. Eks. i Norge at faa Retten til at drive Haandværksnærings-gjort betinget af at have bestaaet en Svendeprøve i Faget.

Endelig skal som et karakteristisk Træk i de sidste 50 Aars Udvikling inden for Haandværket nævnes Haandværkets Interesse for dets Organisationsvæsen. Den stærke Stilling, Haandværket havde under Laugstiden, forsvandt jo med Næringsloven af 1857, og Samling af Haandværket kunde kun ske gennem en frivillig Organisationsdannelse. Saavel blandt Haandværkets Mestre som Haandværkets Svende har man indset Organisationernes Betydning, og Organisationer til Varetagelse af de paagældende Parters Interesser er i stort Antal dannet paa frivillig Basis. Der findes Haandværker- og Industriforeninger bestaaende af Mestre inden for forskellige Fag og ofte tillige tællende Medlemmer uden for Haandværkets Kred. Disse Foreningers Formaal er normalt Varetagelse af lokale Haandværker-interesser. Endvidere er der i de sidste 50 Aar dannet talrige faglige Mesterforeninger inden for de enkelte

Poul Popp's Hus i Aalborg fra 1571 — genopført i Den gamle By, Aarhus.

Fag — ofte samlede i Landsdels- eller Centralforeninger, med det Formaal at varetage de paagældende Fags særlige faglige Interesser, medens Haandværkets Svende gennem Fagenes Fagforeninger har skabt stærke Organisationer til Varetagelse af deres Interesser.

Det danske Haandværk staar i Dag som en Del af vort Erhvervsliv og hører med til de kraftige Bærepiller, hvorpaa hele vort Samfund hviler. Skal vi drage en Sammenligning mellem Haandværket og de øvrige Erhverv, maa vi tage Udgangspunktet i den sidste Erhvervstælling, nemlig fra 1935. Størrelsesforholdet stiller sig saaledes:

Landbruget, der regnes for Landets Hovederhverv, beskæftiger ca. 480.000, Handel 220.000, Søfart 15.000 og Transport 135.000, medens Haandværk og Industri beskæftiger ca. 460.000.

Ser man nærmere paa Gruppen »Haandværk og Industri«, repræsenterer denne ca. 104.000 selvstændige Virksomheder fordelt med ca. 92.000 Haandværksvirksomheder og ca. 12.000 Industrivirksomheder. Haandværksvirksomhederne fordeler sig med ca. 20.000 i Hovedstaden, der rummer de fleste Industrivirksomheder, omtrent 30.000 i Købstæderne og ca. 42.000 i Landdistrikterne. Haandværksvirksomhederne beskæftiger over 220.000 Haandværkere, medens Industrien giver Beskæftigelse til ca. 240.000.

Hvis man regner med, at Indehaveren af hver Haandværksvirksomhed er gift og har blot et Barn, vil det

sige, at ca. 276.000 Mennesker har deres Udkomme ved det selvstændige danske Haandværk. Saafremt man her til lægger de ca. 220.000 Mennesker, der er beskæftiget i Haandværksvirksomheder, kommer man op paa et Tal af ca. 476.000 Mennesker, der faar deres Udkomme gennem Haandværksarbejde.

Efter Erhvervstællingen i 1935 — nyere Tal har vi desværre ikke til Raadighed — omsætter Haandværk og Industri tilsammen ca. 5 Milliarder Kroner aarligt, hvoraf Industrien omsætter de 3,2 Milliarder, mens Haandværkets Omsætning beløber sig til ca. 1,8 Milliard. Det er altsaa meget store Beløb, Haandværket omsætter. Som det heraf fremgaar, er det en betydelig Rolle, Haandværket spiller inden for det danske Samfunds Husholdning baade som Producent, Skatteyder og Forbruger af andre Erhvervs Frembringelser. Fra 1939 har vi en Oversigt over erhvervsmæssig Fordeling af Danmarks Nationalindkomst. Af Nationalindkomsten falder 12,6 pCt. paa Haandværket, 19,2 pCt. paa Industrien og 17,3 pCt. paa Landbruget, heri er endda indbefattet Mejeriernes og Slagteriernes Produktion, medens 21,3 pCt. falder paa Handelen, der ogsaa omfatter Forsikringsvæsen og Pengeinstitutioner. Ogsaa af disse Tal fremgaar det, at Haandværkets Placering blandt de andre store Erhverv er af Betydning.

Naar man taler om Haandværkets beskæftigelsesmæssige Betydning, maa man tillige erindre sig, hvilken Rolle Haandværket spiller som Hjælpefaktor for andre

Gammelt Uhr fra ca. 1750.

Erhverv. Haandværket blev ikke — som mange spaaede — overflødig ved Industriens Opkomst — det er tværtimod gaaet saadan, at Haandværket ret beset er blevet Forudsætningen for en Række Industrier. Dels uddanner Haandværkeren en meget stor Del af de Arbejdere, der anvendes i Industrien, og dels fremstiller Haandværkets Virksomheder en Del af det Værktøjsmateriel, som er nødvendigt for Industriens Produktionsmetoder. Paa samme Maade er Haandværket et vigtigt Hjælpeerhverv bl. a. for Landbrug og Skibsbygning, saaledes at man her kan tale om et virkeligt Samarbejde mellem det moderne Samfunds Kræfter.

Man stilles ofte over for Spørgsmaalet, hvad er Haandværk og hvad er Industri — hvor er Grænsen? Nogen skarp Adskillelse mellem Haandværk og Industri findes ifølge Sagens Natur ikke. De to hver for sig vigtige Erhverv og Funktioner supplerer hinanden. Spørgsmaalet om Anvendelse af Maskiner i Virksomhederne er ikke afgørende for Virksomhedens Placering. Næringsretligt har Handelsministeriet efter Forhandling mellem Haandværkets Fællesorganisation og Industriraadet i en Bekendtgørelse foretaget en Opdeling af de to Erhverv og har ud fra visse sædvanemæssige Betragtninger placeret Fagene eller Virksomhederne, enten som Haandværk eller som Industri. At Grænsen er flydende, faar ogsaa Udtryk i den næringsretlige Bestemmelse om, at Næringsbrev paa Industri giver Ret til at udføre de Haandværksarbejder, som er nødvendige for at fuldstændiggøre Industriproduktet, og omvendt giver Retten til Haandværksnæring Adgang til at udøve Industrinæring, saafremt dette er nødvendigt for at gøre Haandværksproduktet færdigt.

Fælles for Haandværk og Industri er, at begge Er-

hverv er producerende gennem raastofforarbejdende Virksomhed, hvorimod Maal og Midler for deres Virksomhed naturligvis kan være forskellig. Karakteristisk for Haandværket er det, at det arbejder for Kunder efter særlig Bestilling, hvorimod Industrien almindeligvis arbejder for at samle paa Lager. Haandværksproduktet bærer ofte et individuelt Præg, hvorimod Industrien frembringer Artikler for den store Masse. Haandværksmesteren er i sin Virksomhed i nær Kontakt med sine Medarbejdere, faglige som ikke-faglige og har en betydelig Indflydelse paa Arbejdets Fremstilling. Industrilederen er almindeligvis ikke i Kontakt med sine Folk — han er Arbejdsgiver, og de er Arbejdere.

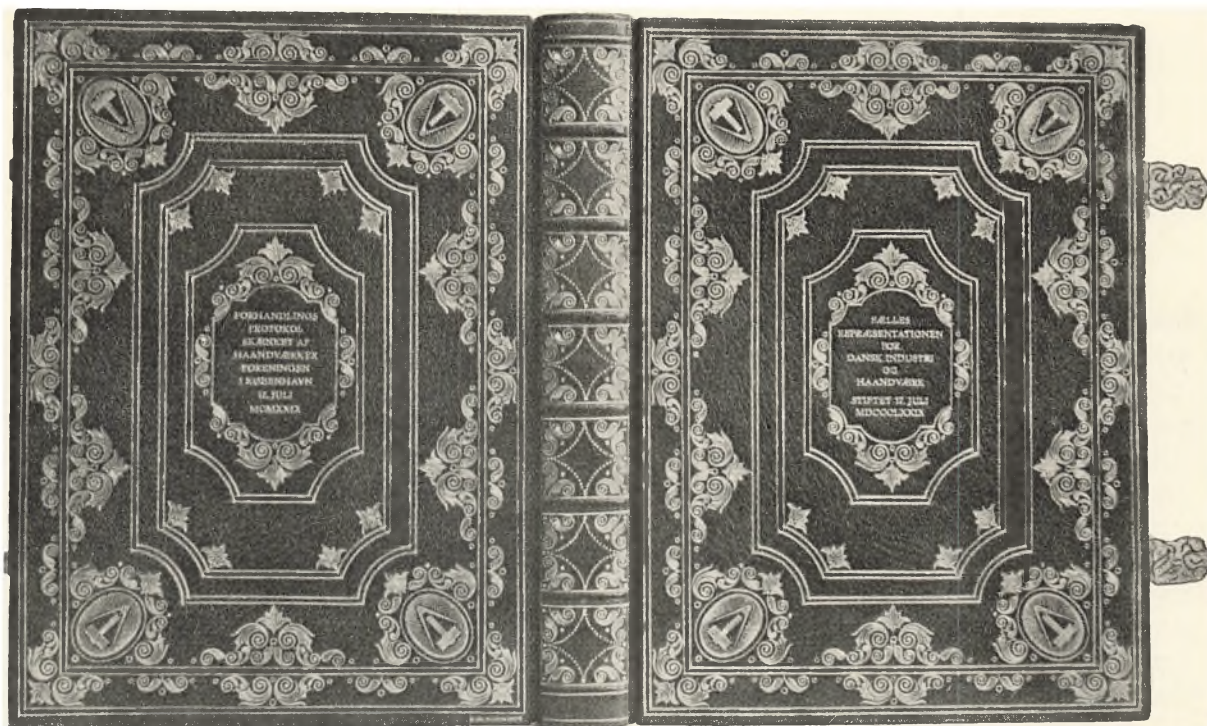
Som omtalt før, er Spørgsmaalet om Maskiners Anvendelse ikke afgørende for, om en Virksomhed kan betegnes som Haandværks- eller som Industrivirksomhed. Haandværkerne anvender som bekendt i udstrakt Grad Maskiner, men disse Maskiner dirigeres af en fagligt uddannet Mand og bliver i hans Haand Hjælpemidlet for Fremstilling af de paagældende Varers Kvalitet og Særpræg.

Industriens Anvendelse af Maskiner tager navnlig Sigte paa at fordele Arbejdsproduktionens enkelte Led og ved en gennemført Mekanisering at opnaa størst mulig Produktion med Anvendelse af mindst mulig Arbejdskraft og paa kortest mulig Tid.

Krigstiden har naturligvis ogsaa øvet sin store Indflydelse paa Haandværkets Arbejdsvilkaar. Først og fremmest har Spørgsmaalet om Fremskaffelse af de nødvendige Materialer været aktuelt. Vanskelighederne har for mange Fag været store, og Restriktionerne i Forbindelse med Vanskelighederne med Varernes Fordeling har ofte ført Haandværkerne til at se sig om efter Erstatningsvarer. Under første Verdenskrig kom Surrogatvarerne frem. Ordet Surrogat var ikke vellidt — og med Rette. Under anden Verdenskrig kom for mange Fags Vedkommende Erstatningsvarerne frem, og mange af disse er takket være det indgaaende Forsøgs- og Kontrolarbejde, som blandt andet er udført gennem Fællesrepræsentationens Haandværker-Konsultation ved Teknologisk Institut, blevet af god Kvalitet. Takket

Moderne Dekupørarbejde 1946.

Bogbind i rødt Maroquin med Guldornamenter fra 1929.

være Haandværkernes store Tilpasningsevne, ja Opfindsomhed paa dette Omraade er mange Vanskeligheder blevet overvundet. Prislovgivningens Forskrifter har naturligvis heller ikke kunnet undgaa at ramme Haandværkerne og for mange Fag været meget generende. Alle Forhold taget i Betragtning maa det siges, at Haandværket er kommet godt igennem de vanskelige Krigsaar, og Beskæftigelses- og Indtjeningsmulighederne har i det store og hele været tilfredsstillende.

Haandværkets sociale Stilling i vort Samfund bør ogsaa nævnes. Lige fra Laugstidens Dage har Haandværkeren tilhørt Mellestanden — hverken Industriens Fremkomst og Vækst i det 19. Aarhundrede eller Tiden efter Verdenskrigen, da »Rationalisering« var et Slagord — har formaaet at gøre danske Haandværkere til Maskiner. Det ene sociale Omvæltningsforsøg er kommet efter det andet, men den selvstændige, danske Haandværker har ikke ladet sig rive med eller ladet sig udnytte af politiske Spekulanter. Et smukt Træk hos den danske Haandværkerstand er dens Trang til at søge at hjælpe sine egne Folk, naar Sygdom eller Alderdom tvinger dem bort fra deres Virksomhed. Praktisk talt enhver Haandværkerforening i blot mellemstore Byer har sørget for Friboliger — oftest i egne Ejendomme — for gamle, veltjente Haandværkere, ligesom betydelige Legatmidler, som oftest stiftede af Haandværkere, staar til Raadighed, naar Hjælp og Støtte skal ydes.

Mellestandens Betydning for et Samfund er indlysende. Ikke alene er Mellestanden af overordentlig

stor økonomisk Betydning, men det Rygstød, som et Samfund har gennem Moral og Livsanskuelse, der rent naturligt altid har hersket i Mellestanden, er simpelt hen nødvendigt for et Samfunds Trivsel.

Enhver Livsform udvikler bestemte Træk i et Folks Karakter — dette gælder naturligvis ogsaa Haandværkers Livsform. De Grundtræk, der særlig kendetegner danske Haandværkere, er Frihedstrang og Arbejdsglæde. Det, der driver den unge Svend til at blive Meister, er Trangen til at blive fri og selv vove en Indsats for egen Regning og Risiko. — Han vil være sin egen Mand — og som saadan føler han stadig Trang til at skabe og til at glæde sig over det skabte.

En Mand spurgte den gamle Stenhuggermester, der med stor Omhu og Nøjagtighed sad og udhuggede Figurerne til Kirketaarnets Tagværk: »Hvorfor gør Du Dig saa megen Umage, der er dog intet Menneske, der faar Dit Arbejde at se paa nært Hold?« — »Nej, det kan være rigtig nok,« svarede Stenhuggermesteren, »men den kære Gud ser det.«

De sidste 50 Aars Udvikling har ført det danske Haandværk frem til en betydningsfuld Stilling inden for vort Erhvervsliv, der kan sammenlignes med en stor Glasmosaik, hvor større og mindre Stykker støtter hverandre og tilsammen danner et Hele, og hvor intet Stykke kan undværes; Haandværket udgør et betydningsfuldt Stykke og bliver dermed et Led i Helheden.

ERIK HANSEN

DANSK MØBELHAANDVÆRK GENNEM 50 AAR

Af Snedkermester A. E. MØRCK

Møbler, deres Udformning og Indretning synes for Øjeblikket at være i Forgrunden blandt de Tidens Problemer, der ogsaa af samfundsmæssig Betydning kan paaregne Interesse.

Som Baggrund herfor skal det forsøges at give en kort Oversigt over Møbelhaandværket, som det paa dansk Grund har udviklet sig gennem de forløbne 50 Aar, dog ikke som Resultat af nogen arkivarisk Granskning, men blot som et Billede oplevet i aktiv Tilknytning til den Side af Møbelsnedkeriet, hvor der gennem disse Aar foregik en skabende Udvikling, samt Betragtninger, der paa Grundlag heraf har kunnet anstilles.

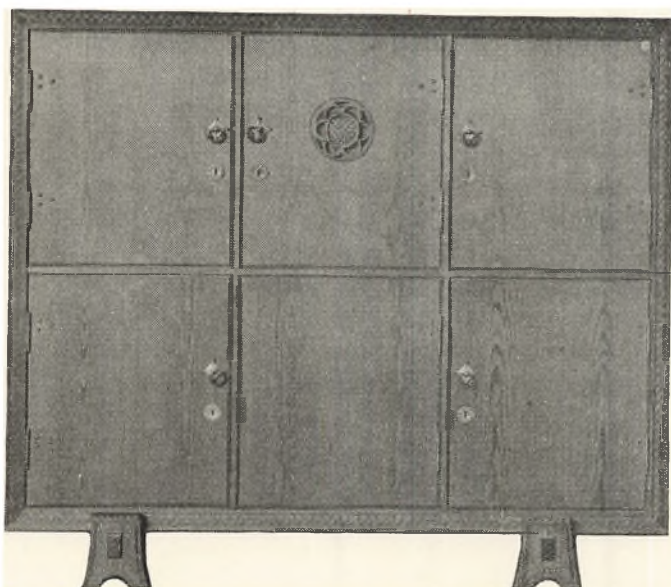
Det bliver endvidere kun Møblerne, de der kom til at præge Udviklingen, og deres Karakter som Enheder; ikke Møbleringen, de Omgivelser, i hvilke de som saadanne indgik under mange forskellige Vilkaar, og som de ofte var uden Ansvar for.

Omkring 1890 kunde den saakaldte »Klunketid« siges at være saa nogenlunde paa Retur som Smagsretning i alt Fald for yngre Hjems Vedkommende, der hvor man var lydhør for de nye Toner, der var begyndt at gøre sig gældende inden for alt det Haandværk, der sammenfattes under Begreberne Kunsthaandværk, anvendt Kunst.

Gennem Strømninger udefra (England særlig) havde saadan Trang til nyt Syn ogsaa her begyndt at vise sig i Tiden omkring den nordiske Udstilling i København i 1888. Paa denne havde den Aaret forud stiftede Kunstnersammenslutning »Dekorationsforeningen« en Udstilling af forskelligt Kunsthaandværk, særlig keramiske

Th. Bindsbøll: Skab i Mahogni med Broncer, udført hos J. P. Mørck.

Martin Nyrop: Dokumentskab i Pitchpine.

Arbejder, vævede og broderede Arbejder o. l., blandt hvilke ogsaa var nogle Møbler tegnede og prydede med malede figurlige og ornamentale Dekorationer af Maleren Lorenz Frølich. I en Kunstanmeldelse af Udstillingens Møbler fremhævedes disse Arbejder som de eneste paa Udstillingen, der røbede Aand og Kunst, til en Del Fortrydelse for de mange Snedkere, der med Assistance af Datidens kendte Arkitektnavne havde ofret en betydelig Indsats paa at repræsentere det danske Møbelhaandværks tekniske og kunstfærdige Evner i kostbare Møbler i forskellige Stilarter, den Retningslinie, der endnu var herskende.

Alligevel kom disse og lignende Forsøg fra andre Kunstneres Side i Aarene derefter til at vække Opmærksomhed særlig hos den da unge Generation, for hvem de Impulser til at se Tingene an med nye Øjne, der ogsaa var nedlagt i Arkitekten Martin Nyrops Udstillingsbygninger med deres konstruktivt dekorative Karakterpræg, var af Betydning for Retningerne i de kommende Aars Udvikling.

Særlig karakteriserende for den Fornyelse, der »laa i Luften«, var det, at man søgte at give bl. a. Møblerne et personligt kunstnerisk Præg. Rent traditionsmæssigt var Begreberne om det kunstprægede mere knyttet til de prydende Detailler end til selve Typernes Fornyelse. Ej heller var der nogen Stræben efter større brugsmæssig Hensigtsmæssighed i Møblernes Udformning. Det blev her det monumentalt ejendommelige, dekorative Ydre, der tilstræbtes og vurderedes, Brugsøjemedet maatte affinde sig bedst muligt inden for den af kunstneriske Hensyn bestemte Form.

Den saaledes spirende Nyorientering delte sig dog i to nærmere bestemte Retningslinier, en, der lagde udpræget Vægt paa det absolut nye og i Arbejdet med dekorative Motiver søgte direkte til Naturens Motivkredse som al Kunsts oprindelige Inspirationskilde, en anden, der samtidig ogsaa søgte gennem nyt Syn paa gode Traditioner at skabe en vis Kontinuitet i Udviklingen, de solideste Resultaters altid gyldne Middelvej.

I det Arbejde, der under Arkitekt Martin Nyrops Haand gennemførtes for Møblernes Vedkommende inden for hans Hovedværk, Københavns Raadhus, lige fra de almindelige Kontormøbler til de mere repræsentative Møde- og Festlokaler, blev denne sidste Linie fulgt.

Med en pietetsfuld Anvendelse af Karaktertræk fra hjemlige fortidige Møbelformer skabtes her en for hvert Omraade fuldt moderne brugbar Helhed, i hvilken Træk af Fortid som god Tradition kædedes sammen med Nutids Behov og Nutids Syn til en naturlig Sammenhæng.

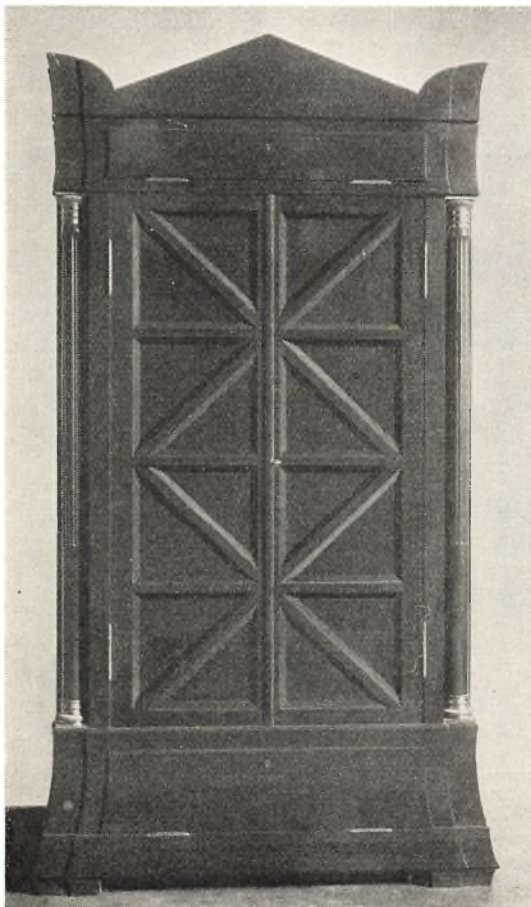
Inden for Privatlivets Møbler blev det en Række

Th. Bindsbøll: Skænk i Egetræ, udført hos Severin og Andreas Jensen.

Kunstnernavne (Malere og Billedhuggere saavel som Arkitekter), der kom til at præge Nyorienteringen, hver med sine Ejendommeligheder eller i alt Fald Stræben efter et Særpræg, der kunde navnefastes som deres personlige »Stil«.

Først fremme og i lang Tid — lige til hans Død i 1908 — blev det Arkitekten *Thorvald Bindsbøll*, der kom til at gøre den største Indsats paa Møblernes Karakter baade gennem sine egne Arbejder og den paavirkende Tendens, disse uvilkaarligt kom til at øve, ogsaa paa kollegiale Blyanter, særlig deres ornamentale Bevægelser.

← *P. V. Jensen-Klint: Klædeskab.*

→ *Johan Rohde: Skab i Citrontræ, udført hos Bdr. H. P. og L. Larsen.*

Det her afbildede Monumentalskab viser et Arbejde, i hvis klassiske Linier Bindsbøll helt var sig selv og som Arkitekt værdsattes. Imidlertid forbandt Omverdenen uvilkaarlig med Bindsbølls Navn Forestillingen om hans dekorative Ornamentik, saadan som den f. Eks. fremtraadte i hans keramiske Arbejder, og de fleste af hans Møbelarbejder ønskedes da smykkede med lignende, som et dokumenterende Stempel for at være i »bindsbøllsk Stil«.

Oftest var disse hans Arbejder i deres Grundformer de traditionelle Møbeltyper, som karakteriseredes op ved en kraftig barok Profilerings, der i Forbindelse med den nævnte Ornamentik skabte det særprægede Helhedsindtryk.

Mere mangesidigt søgende i Tidens banebrydende Arbejde var de Møbler, der stammede fra Arkitekten P. V. Jensen Klints Haand. Et Karaktertræk i disse var ogsaa en tung dekorativ Monumentalitet stadig i eksperimenterende Søgningen efter nye Udtryksformer, stundom præget af Antik, Barok, ja selv af Rokoko, og efter nye Udtryksformer i Materialekombinationer og en Arbejden med det blot til en vis Grad fjøelige Træ, der ofte gik langt ud over, hvad det uden Vold paa dets naturlige Livsytringer kunde svare til uden at reagere. Ved deres Fantasi og Sans for det dekorative dækkede saadanne Arbejder dog det, der var Tidens Stræben og Tilfredsstillelse, og finder nu som »Unika« deres Plads som Monumenter over Tiden og dens Karaktertræks Yderpunkter.

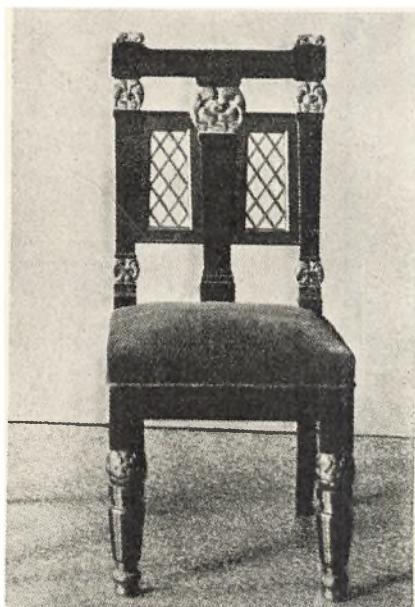
Mest i naturlig Føling med Kunsthaandværket kom dog Maleren Johan Rohdes mangeaarige og dybtgaaende Indsats ogsaa som Møbeltegner til at staa i senere Nutidsbetragtning. Selv om ogsaa mange Finesser fra hans Haand kunde sætte Snedkerens Evner og Taalmod paa Prøve, var hans Arbejder dog Møbler i Dimensioner og Karakter og efter det Brugsformaal, de skulde opfylde. De var som Regel enkle og uden anden Pry-

delse end hvad der var givet i en fin Konturlinie, følgende Profileringer og saa i den spiralfornede Ornamentdetaille, han som en Slags Signatur yndede at pryde sine Arbejder med i mange forskellige Variationer og forskellige Placeringer, men altid velvalgte.

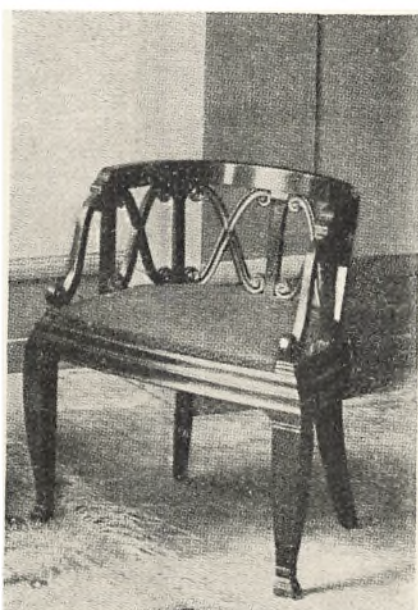
Det var i Aarene omkring Aarhundredskiftet i særlig Grad disse nævnte Kunstnernavne, der kom til at præge Retningslinierne for Møbelhaandværket fremefter. Dog i denne Sammenhæng maa ogsaa nævnes Arkitekten C. Leuning-Borch, der som Lærer ved Teknisk Skoles daværende Kunsthaandværkerskole i 1890'erne ved sin inspirerende Undervisning bibragte Unge af de forskellige Kunsthaandværksfag, deriblandt ikke mindst Snedkere, Tidens nye Tanker gennem eksperimenterende Arbejde for disse, og det var ham, der noget senere skabte Ordet »Skønvirke« som karakteriserende for Tidens Arbejde, det som altsaa siden er blevet staaende som det Navn, under hvilket disse Arbejder nu — ofte med noget syrlig Betoning — mindes.

Modens disse nyorienterende Bevægelser i Løbet af 1890'erne foregik ret ubemærkede inden for Møbelhaandværkets Dagligliv, hvor der smagsmæssigt ikke skete synderlige Ændringer ud over, at man var blevet træt af Nøddetræets lange Enehærdømme og søgte Afveksling ved atter at sætte Mahognitræet i Agt og Ære. Herved gled man lidt efter lidt ogsaa over til at forme Møblerne efter Empireremiscenser, som i Forneelsen mere passende for denne Træsart. Ved Verdensudstillingen i Paris 1900 var saaledes de danske Møbler paa den egentlige Udstilling særlig præget af denne Tendens, medens det helt nye gennem Kunstindustrimuseets Særudstilling var repræsenteret ved forskellige Møbler tegnet af Th. Bindsbøll.

I Aarene efter 1900 begyndte de nye Retningslinier ret at fæstne sig, ligesom ogsaa det nu kendte mere organiserede Samarbejde mellem Kunstner og Haandværker begyndte at tage Form, og i dette var Møbel-

Th. Bindsbøll: Stol i Mahogni med forgylde Ornamentter, udført hos J. P. Mørck.

Johan Rohde: Armstol, udført hos Otto Meyer.

Ole Wanscher: Armstol i Cuba-Mahogni, udført hos N. C. Jensen Kjær og Jens Rasmussen.

haandværket ved forskellige Udstillinger i særlig Grad det, der dannede Grundstammen.

Første Gang var det Tilfældet ved en Udstilling, som Kunstnersammenslutningen »Selskabet for dekorativ Kunst« arrangerede i 1903, og nogle Aar efter, i 1907, arrangeredes en lignende af den da nydannede »Forening for Kunsthaandværk«, som en korresponderende Haandværkersammenslutning.

Efter nogle Aars konkurrerende Omskiftelser om Indflydelse paa Arbejde og Retningslinier enedes man om fortsat Samarbejde inden for »Forening for Kunsthaandværk«s Rammer, den der nu er blevet den kendte »Landsforeningen Dansk Kunsthaandværk og Kunstindustri«.

I en Række Aar fremefter fortsattes inden for Møbelhaandværket dette Samarbejde mellem Kunstnere — særlig Arkitekter — og Haandværkere baade ved Udstillinger og under mere private Former, som Parterne

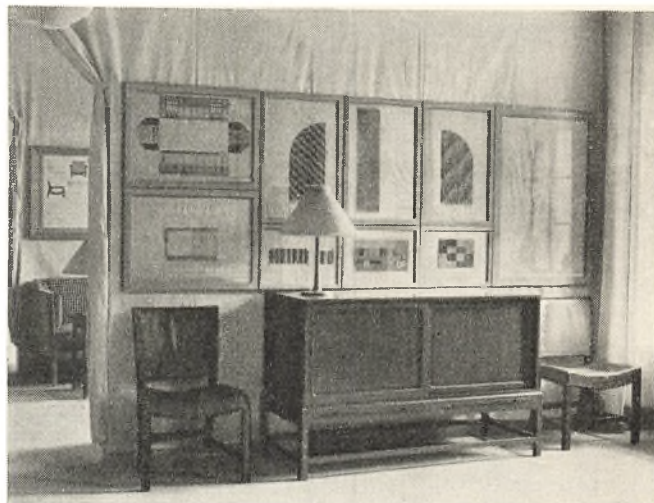

Johan Rohde: Skrivebord, udført hos Brdr. H. P. og L. Larsen.

kunde finde hinanden. Interessen for det særprægede Møbel var stadig stigende, det tegnedes og tilpassedes det specielle Tilfælde endda ofte med Klausul om ikke at blive gentaget i samme Skikkelse, hvilket selvsagt maatte gøre det saaledes baserede Møbelhaandværks Arbejde ogsaa økonomisk ret eksklusivt, hvad ikke altid i Datiden var til nogen Fordel for den i Samarbejdet medvirkende Haandværker, der næmt i Omdømmet fik sin Indsats vurderet ikke blot som dyr, men ogsaa for dyr, selv om den nød Anerkendelse som fin.

Ved Siden af denne virkelig interesseprægede Udvikling paa Møbelhaandværkets Omraade blomstrede under første Verdenskrigs økonomiske Velstand en anden Retning op, som i stilmæssig og antikvitetspræget Pragt havde den Opgave at forlene disse Aars nye Rigmænds hjemlige Omgivelser med en tilforladelig kunstpræget Patina, et Intermezzo, der dog helt er uden for Interesse i den Udvikling, der havde Betydning.

Først i 1920'erne begyndte imidlertid en Udviklingslinie at gøre sig gældende, som modsat det personlig særprægede i Møblets Udformning sætter sig en Normalisering saavel i dets ydre Skikkelse som i dets brugs-

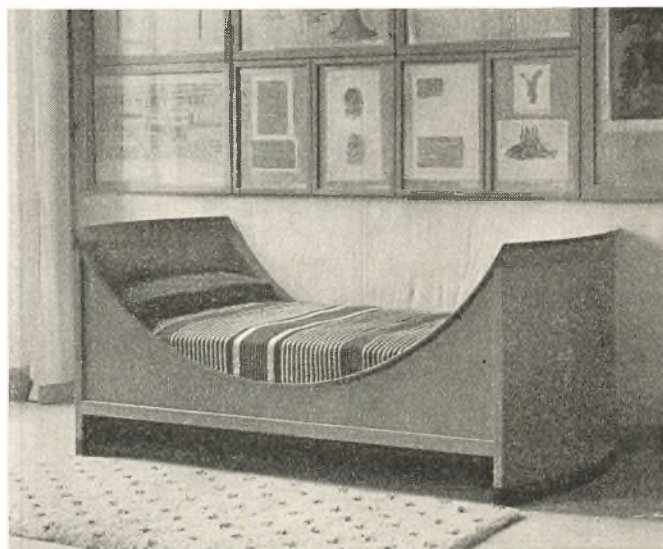
Kaare Klint: Skænk i Mahogni, udført af Rud. Rasmussens Snedkerier.

mæssige Indretning til Maal, ligesom ogsaa Siddemøblernes rette Udformning for Arbejdsstillinger og lettere og dybere Hvilestillinger tages op til moderne Revision.

Denne nye Indstilling skyldtes paa dette Tidspunkt i særlig Grad Arkitekten, nu Professor ved Kunstakademiet, Kaare Klints Initiativ og store Arbejdsindsats.

Gennem et under Kunstakademiets Arkitektuddannelse oprettet Docentur i Møbelkunst, nu udvidet til Professorat, har Kaare Klint siden da haft Lejlighed til gennem sin Undervisning her at gennearbejde Møbel- og Møbleringsproblemet paa Linie med de funktionelle Retningslinier, der ogsaa præger Uddannelsen i Bygningskunsten. Hans Principper og Syn paa saavel Møblets konstruktive som dets æstetiske Udformning har dannet Skole, hvis Linie i det store og hele følges af den yngre Arkitektgeneration, ligesom ogsaa ved den Undervisning, der gives Møbelsnedkere ved Teknisk Skoles Kunsthaandværkerskole.

Helt var dog Forestillingerne om Møblets repræsentative Mission og Holdning endnu ikke ude af Sind og Fornemmelse, og bl. a. da dansk Møbelkunst skulde vi-

Kaare Klint: Seng i Mahogni, udført af Rud. Rasmussens Snedkerier.

Tove og Edv. Kindt-Larsen: Stole og Bord i Mahogni, udført hos Gustav Bertelsen.

ses paa Pariserudstillingen i 1925, blev det i særlig Grad det dekorativt udformede, der ogsaa her samlede Interessen.

Efter den Tid og særlig efter Stockholmsudstillingen i 1930, som netop havde til Opgave at vise Funktionalismens Tanker i Praksis, kom disse til at sætte Præg ogsaa paa det danske Møbelhaandværk, og netop, naar dette har optraadt i repræsentativ og forbilledlig Mission, saaledes som det siden da og lige ned til i Dag har haft Lejlighed til ved Københavns Snedkerlaugs aarlige Møbeludstillinger.

Gennem den Udviklingslinie, der saaledes er kommet til at præge Møbelhaandværket paa disse Udstillinger, har det ved Siden af sin hidtidige Opgave at være forbilledligt i teknisk Bonitet og Kunstfærdighed i Forbindelse med æstetisk god Udformning tillige bidraget til, at Løsningen af en social Opgave er forberedt, ved at vise den rette Vej til en Udformning, der vil kunne godkendes ogsaa for Almenvellets Behov.

Socialt prægede Tanker og Bestræbelser er vel ikke af ganske ny Dato paa Møblernes Omraade, men Problemerne er blot aldrig løst til almindelig Tilfredshed for den Part, i hvis Interesse Bestræbelserne har været gjort.

Saa tidligt som kort efter Aarhundredeskiftet, i 1902, fremkom saaledes fra »Dansk Husflidsselskab« Tanken om, at Husmandshjemmene ude omkring i Landet trængte til baade mere hensigtsmæssige og for dem karakteristiske Møbler end dem, de forsynedes med fra nærmeste Købstads Møbelbutikker. En Konkurrence fremskaffede saadanne Møbler, der bl. a. efter Pro-

grammet var formede saaledes, at de ogsaa kunde udføres som Husflid, ligesom Arbejdstegninger udførtes og reproduceredes med dette Formaal. Det blev dog kun i ringe Grad hos Husmændene, de fandt Anklang; disse vilde ikke særpræges, de vilde »ligne andre Mennesker«, derimod fandt de saa meget desto mere Yndest i unge Lærer- og Embedsmandshjem foruden i Landliggeres Sommerhuse.

Paa lignende Vis gik det, da »Fællesforeningen af Danmarks Snedkermestre« i Forbindelse med en stor Møbeludstilling i Aaret 1913 udskrev Konkurrence om Møbler formaalstjenlige for en »Arbejderfamilies« Toværelses Lejlighed. De Forslag, der havde bestræbt sig for at løse Problemet i den Karakter, det var tænkt, fik ganske vist Præmier og nogle Resultater i forstaaende yngre Hjem; men stort set blev det de Forslag, der med alle til Raadighed staaende Camouflager havde iklædt de to Rum et »herskabeligt« Præg (Bogskabe at slaa ud som Senge o. l.), som fik Forretning ud deraf. Atter Trangen til at ville undgaa det naturlige for det at »ligne« noget mere.

Ved samme Forenings Jubilæumsudstilling i Aaret 1924 var imidlertid Begreberne om Møblerne og Boligindretning i nogen Grad ved at ændres, her var det et nyt Problem, »Opholdsstuen«, der forelaa som Opgave til Konkurrence og med Publikum som dømmende Myndighed. Afgørelserne faldt her naturligt efter Smag og Behag, saa det kunde ses, hvor mange der syntes om den ene og hvor mange om den andet af de Retningslinier, der kunde vælges imellem.

»Københavns Snedkerlaugs Møbeludstillinger«, der

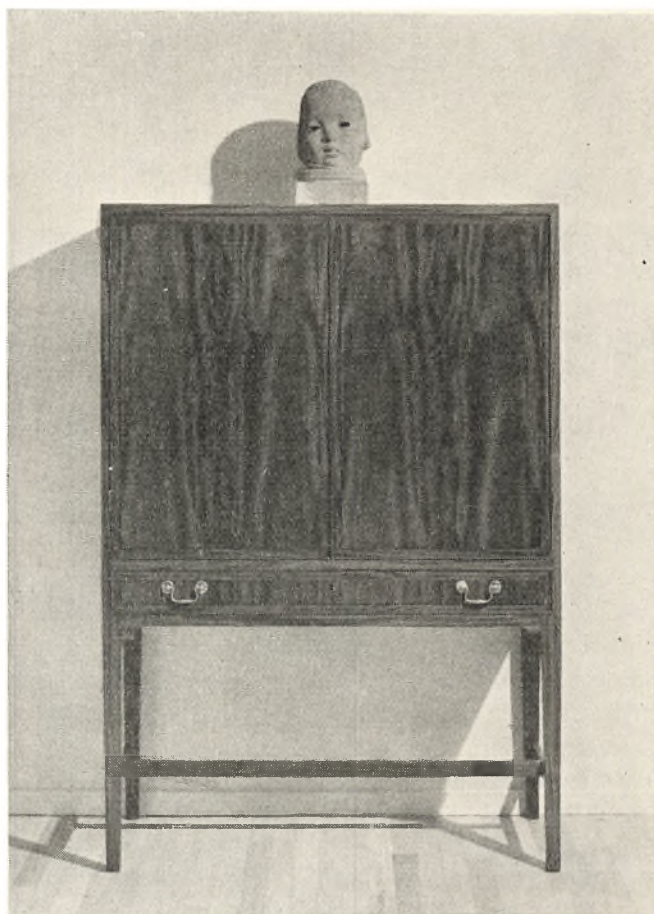
startedes i 1927 med det Formaal at skaffe Møbelhaandværket, hvis Opgave det gennem Aarene var blevet nærmest kun at formidle det særprægede Bestillingsarbejde, »et Øje mod Omverdenen«, kom som nævnt gennem Samarbejdet med Arkitekterne og den Retning, de slog ind paa i de aarlige Konkurrencer, til at blive toneangivende ogsaa for den store Industriproduktions Form, den der som Færdigvarer omsættes i Butikshandlen, og hvis rette Form og dermed Pris er blevet af social Betydning.

Skal Møblet af i Dag, det der i en Omtale og Værdsettelse kan paaregne almen Interesse, da karakteriseres, tør det vel siges saaledes: Dets Volumen og Karakter er blevet *mobilt*, overensstemmende med dets Navn *Møbel*, nemt at komme om ved, nemt at kunne flytte, nemt at holde rent, det er ikke mere det til Gulvet fastnaglede Monument. Saa har endvidere det enkelte Møbel faaet sin egen Skikkelse efter sin Opgave, frigjort for Afhængigheden af at være Led i et »Møblement«, Den tidligere saa fastgroede Tradition, at det ene Møbel i en Stue skulde »svare til« det andet i Opbygning og Iklædning, synes nu at være saa temmelig forladt ud fra den Erkendelse, at Møbler i Samværet kan »klæde« hinanden lige saavel ved Modsætninger som ved mer eller mindre anstrengte Ligheder.

Ogsaa bidragende til en vis Fordragelighed Nutidens

Kaare Klint: Armstol i Mahogni, udført hos Rud. Rasmussens Snekkerier.

Jacob Kjær: Skab i Mahogni til Service, udført hos Jacob Kjær.

Møbelyper imellem er endelig det, at de er fri for ethvert Stands- eller Klassepræg. De kan være kostbare — endda meget kostbare — naar eksklusivt kræsne Krav gør sig gældende med Hensyn til Indretning, Udførelse eller prydeligt Udseende (Intarsia, Billedskæreri o. l.); de kan i enkel Skikkelse med Nutidens industrielle Tilrettelæggelse udføres ligesaa solidt og forholdsvis billige; men — ligesom i Nutidens Klædedragt — er Karakteren og Snittet i det første som i det sidste den samme.

Stadig ligger der vel nok en Trang til, hvor Plads, særlige Forhold og Fornemmelser er til Stede, at mene, at Interiører i historiske Stilarter (Originaler eller Reproduktioner) sætter Niveaue i et højere Plan. Ogsaa den Opfattelse maa der være Plads for i Ly af den Privatlivets Fred tilkommende Frihed, men den er uden Interesse i Forbindelse med Møblets kulturelle Udviklingslinie.

Dog saa megen Tolerance maa Nutidens Møbler yde sine Kolleger fra de gamle Tider, at de med Pietet værner dem, naar de stilfærdigt beder om en Plads, hvor de kan være en Stue til Pryd og for Nutidens Smags eksperter et Memento om, at alle fortræffelige Doktriner til Trods vil Udviklingen ikke slaa sig til Ro med saadanne, men gaa sin Gang videre, hvorhen ved vi ikke endnu.

A. E. MØRCK

NYERE DANSK SØLVSMEDEKUNST

Af IVAN MUNK OLSEN.

I Encyclopædia Britannica fra 1946 er i Artiklen Danmark under Afsnittet om Kunstindustri kun omtalt Kniplinger, Keramik og Sølvsmedekunst, og med Føje, dog med et enkelt Forbehold. Det moderne danske Bogbind, som i de sidste Aartier har vakt saa megen berettiget Opmærksomhed paa de store Udstillinger af dansk Kunsthaandværk, burde ogsaa være omtalt. Kurriøst nok rummer Leksikonet ingen Artikel om Georg Jensen, men Georg Jensen og nyere dansk Sølvsmedekunst er jo næsten ogsaa blevet Synonymer.

For helt at forstaa dette, vil det være nødvendigt at betragte dansk Sølvsmedekunsts Udvikling ud fra et historisk Synspunkt. Gennem største Delen af det 19. Aarhundrede fulgte dette Haandværk de europæiske Stilbevægelser. G. F. Hetsch, der var tysk af Fødsel, videreførte den Schinkelske Klassicisme, ofte med megen Selvstændighed og altid med udpræget Smag. Forstaaelsen for de anvendte Materialers Egenart var dog ikke særlig udviklet.

Omkring 1840—45 opstaar Ny-Rokokoen. Denne Stil, der herhjemme kaldes Christian VIII's Stil, vandt stor Yndest. Mange af vore Sølvsmede, i Særdeleshed A. Michelsen, skabte i denne Periode mange smukke Ting, der endnu er al Anerkendelse værd. Ogsaa rene Kopier

efter originale Rokokoarbejder udførtes. Let tillempt moderne Krav dyrkes Genren stadig og omfattes med megen Respekt. Omkring Aarhundredets Midte er man endnu afhængig af de udenlandske Stilbevægelser, men man søger at give Udviklingen et vist nationalt Præg ved at optage Stilelementer fra den nordiske Renaissance. Ogsaa den »oldnordiske« Stil kom i Betragtning som Forbillede. Med Oprettelsen af de første kunstindustrielle Museer kulminerer Udviklingen i en blodløs Stilefterligning og Stilforvirring.

Senere blev man klar over, at man var endt i en Blindgade, og at en gennemgribende Fornyelse maatte finde Sted. L'art nouveau-Bevægelsen bryder frem. Den er fransk af Oprindelse, men dens Program formuleredes af Hollænderen van der Velde, hvis Hovedvirksomhed faldt i Tyskland. I et Foredrag i Weimar 1907 opstiller han den nye Stils 3 Grundprincipper. Den forsager Brugen af alle Elementer, som ikke klart og tydeligt udøver en Funktion; den undgaar Brugen af alle uægte Materialer, og den søger at komme til Klarhed over ethvert Materiales sande Natur og de Muligheder, Værktøjets rette Anvendelse indebærer. Dette udmærkede Program, der i sin grundige Formulering røber en udpræget germansk Indstilling, var dog ikke let at følge.

Skaal, tegnet og udført af Georg Jensen.

Vase efter Tegning af Harald Nielsen og Kande efter Tegning af Johan Rohde, udført i Georg Jensens Sølvsmedie.

Skaal, Kande og Bæger efter Tegning af Sigvard Bernadotte, udført i Georg Jensens Sølvmedie.

Skaal og Stage efter Tegning af Jørgen Jensen, udført i Georg Jensens Sølvmedie.

Man følte sig endnu alt for bundet af en romantisk Indstilling, og den nye Stil degenererede hurtigt og blev til Skønvirke.

Her i Landet forfaldt man dog ikke til kunstneriske Excesser. Dette skyldes, at en Kreds af højtbegavede og kultiverede Arkitekter traadte i Kunstindustriens Tjeneste, Folk som *Bindesbøll*, *Leuning Borch* og *Jensen Klint*, hvis rige Fantasi holdtes i Tømme af et sikkert kunstnerisk Instinkt.

Det var til denne kunstneriske Epoke, at *Georg Jensen* følte sig knyttet. Han kom som ganske ung i Guldsmedelære, men søgte senere videre Uddannelse paa Kunstakademiet, hvorfra han i 1892 tog Afgang som Billedhugger. Paa Verdensudstillingen i Paris udstillede han nogle keramiske Arbejder. Arbejdet med Karamikken tilfredsstillede ham imidlertid ikke; han genoptog sit gamle Haandværk og smedede sine første Smykker.

Det var i Foraaret 1904, Georg Jensen aabnede sit Værksted. Forholdene var yderst beskedne. Værkstedet var et lavloftet Rum over en Port i Bredgade. I et lille Udhængsskab anbragte han sine djærvtformede Sølvsmykker med indfattede Halvædelstene eller Rav. Disse tilforladelige Ting, der i deres Tunghed ikke var uden en vis Forfinelse, betegnede en Fornyelse af Smykkekunsten. De gav maaske ikke Udtryk for nogen stærk Individualitet, men det kunstneriske Sprog, der benyttes, havde en særpræget Klangfarve. Allerede Aaret efter vækker hans Smykkekunst Opmærksomhed i Udlandet, betegnende nok i Hagen i Westfalen, hvor van der Velde havde indledet et Samarbejde med den store Samler og Industrimagnat Osthaus, som med Ildhu gik i Brechen for den unge Kunst. I 1912 slog Georg Jensen sig ned i Knippelsbrogade, men da Virksomheden var i stadig Vækst, flyttede Sølvmedien i 1918 til Ragnagade og lagde Beslag paa en stor, moderne indrettet Fabriksbygning, som Gotfred Tvede havde givet

Tegning til. Man beskæftigede da 125 Mand. Lige før den anden Verdenskrig naaede Arbejdsstyrken op over 300. Hvor omfattende Virksomheden da var, fremgaar af den Kendsgerning, at over 75 pCt. af Omsætningen gik til Udlandet (her medregnes ikke Skandinavien). Særlig i Amerika var Efterspørgslen meget betydelig.

Paa de store Udstillinger paa Charlottenborg, som Firmaet lod afholde i 1920 og 1938, fik man et storslaaet Overblik over Sølvsmediens Virksomhed.

Skønt mange højtbegavede Kunstnere har ydet en Indsats som Medarbejdere, er det Georg Jensen, der har givet Sølvets Særpræg. Man kan ligefrem tale om en Georg Jensen-Stil. En Stil er et Begreb, der er afhængig af et vist Milieu, og dens Levetid er begrænset. Georg Jensen har dog skabt varigere Værdier, og herpaa beror i første Række hans store Betydning for nyere dansk Sølvsmedekunst. Som ingen anden har han forstaaet Sølvets særlige Natur. Han smedede Sølvet tungere, end man hidtil havde været vant til, og forlenede det med en stilfærdig og malerisk graalig Lød. En meget diskret Hammerslagsteknik gjorde Formen mere levende og lod Lyset vibrere paa en egenartet og indtagende Vis i de rolige, ubrudte Flader, som fremhævedes ved en sikkert beregnet Kontrastvirkning gennem nænsomt udarbejdede Detailler, Vindrueklaser, Spiralranker, en bristende Frugtstand, lancetformede Smaablade, samt ganske smaa paaloddede Frøkullemotiver. Georg Jensen var ikke alene en fantasifuld Kunstner, han var ogsaa en eminent dygtig Haandværker, og denne Konstellation vil altid være saare sjælden. Hertil kan føjes, at han paa en enestaaende Maade forstod at samarbejde med andre Kunstnere og at drage sig deres Erfaringer til Nytte, ligesom hans særprægede Naturel virkede stærkt inspirerende. Tidligt indlededes et Samarbejde med Maleren *Johan Rohde*. Georg Jensens frodige Formsprog afbalanceredes paa en heldig Maade af denne Kunstners Sans for det af-

klarede og for enkle, strengt disciplinerede Virkemidler.

Georg Jensens nærmeste Medarbejder var *Harald Nielsen*, som i 1909 knyttedes til Smedien. Hans Form er sikker og behersket, og han giver Afkald paa al overflødig Ornamentation. Hvor sikkert han behersker sit Fag, viser bl. a. hans Bestik, det saakaldte Pyramidemønster. Som ledende Kunstner i Sølvmedien har han ganske naturligt præget den yngre Generation.

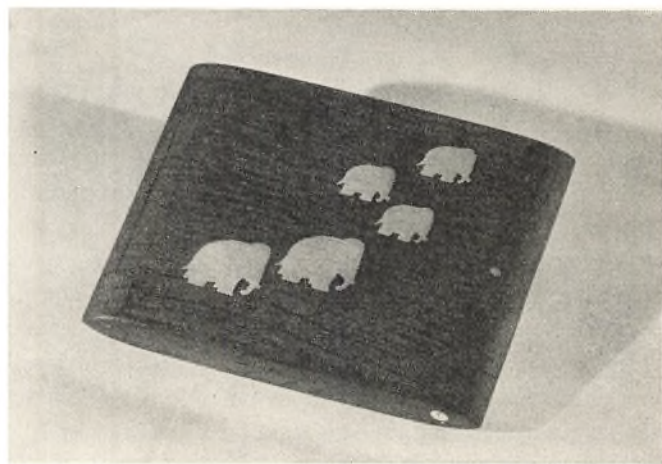
En lignende Betydning har *Gundorph Albertus* haft. Han er uddannet som Billedhugger, men det er fortrinsvis hans store Haandværkerduelighed, der har gjort sig gældende. Idet han stiller høje Krav til Udførelsens Kvalitet, er det lykkedes ham at bevare Kontinuiteten i den rivende Udvikling, der kulminerede i Stor-Industrien. Arkitekt *Gundlach-Pedersen* har beskæftiget sig med Korpusarbejder, der udmærker sig ved en velgennemtænkt og behersket Opbygning af Formen. Georg Jensens Søn, *Jørgen Jensen*, som fra 1933 har tegnet for Sølvmedien, har med megen Smag videreført Traditionen, dog ud fra helt andre kunstneriske Forudsætninger, idet han betjener sig af et klart og stringent Formsprog. *Sigvard Bernadottes* betydningsfulde Indsats betegner et Trin i Udviklingen henimod en større Forenkling. Han knyttedes til Virksomheden i 1930. Hans Smag er yderst decent, uden dog at virke altfor nøgternt. Han arbejder med glatte, hele Flader og med en meget sparsom Dekoration, fortrinsvis bestaaende af indgraverede Ringe eller parallelle Linier. Med en helt anden Indstilling til Opgaverne har Billedhuggeren og Medailløren *Arno Malinowski* været virksom. Han er i Besiddelse af en udpræget Fantasi og Forkærlighed for graciøse ornamentale og figurlige Motiver, der særlig manifesterer sig i en Række Brocher i gennembrudt Arbejde, smaa sindrigt komponerede Kapricer, tegnede med en let og sikker Haand. At han ogsaa mestrer den strenge Stil, viser hans succesfulde Kongemærke. Endelig bør nævnes Værkførerne *Gustav Pedersen* og *Henry Pilstrup*, der har udført smukke Korpusarbejder og Smykker.

Under Verdenskrigen, da Sølvmandgelen blev fuldkommen katastrofal, maatte man ty til Anvendelsen af

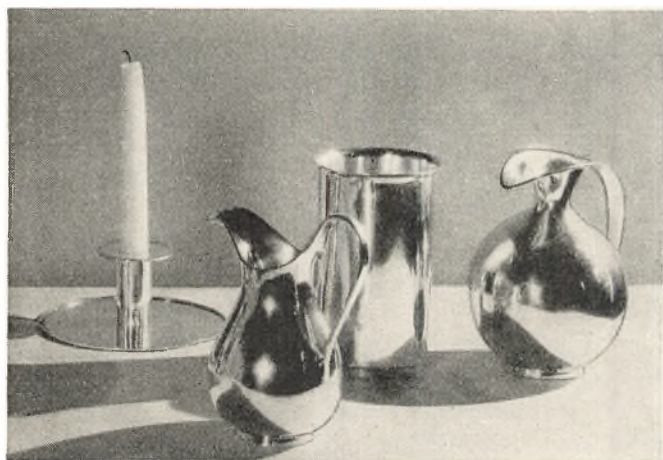
helt andre Materialer, bl. a. syrebehandlet Jern. Særlig Jernsmykkerne med yndefulde Smaamotiver i indlagt Sølv efter Udkast af *Malinowski* vandt megen Opmærksomhed. Ogsaa *Victor Isbrand* har arbejdet med lignende Opgaver. Man har ogsaa forsøgt at kombinere Sølv med Porcelæn, bl. a. i nogle Lysestager, og med afgjort Held.

I 1841 fik *Anton Michelsen* sit Mesterbrev. I de første Aar som selvstændig Sølvmed var han under stærk Paavirkning af Arkitekten G. F. Hetsch, der repræsenterede den Schinkelske Klassicisme. Han holdt sig stadig i Kontakt med de udenlandske Stilbevægelser og knyttede mange dygtige Kunstnere til sig, i overvejende Grad Arkitekter. Gennem Firmaets lange Levetid har det modtaget mange officielle Bestillinger. Dette bidrog meget til at give det en Særstilling. Allerede i 1848 fik Anton Michelsen Bestilling som Hof- og Ordensjuvelerer. Omkring Aarhundredets Midte udførtes en Række kapitale Arbejder, efter Tegning af *Heinrich Hansen*, *Olrik* og *Peters*.

Det er dog Udviklingen efter Aarhundredskiftet, der her interesserer os. I Perioden mellem de to store Pariserudstillinger Aar 1900 og 1925 var det *Bindesbøll*, *Svend Hammershøi*, *Johan Röhde*, *Thylstrup* og *Gagnaire*, der gav Tegning til de Arbejder, som udgik fra Firmaet. Deres Stil var malerisk og ornamental, en udpræget Skønvirkestil, og fik særlig i de Bindesbøllske Kompositioner en personlig og aandfuld Udformning.

Cigaretæske efter Tegning af *Ib Lunding*, udført hos *A. Michelsen*.

Kander, Stage og Bæger efter Tegning af *Kay Fisker*, udført hos *A. Michelsen*.

Fra ca. 1925 gør sig derimod en helt anden Opfattelse gældende. Kubismen havde haft sit Gennembrud og en Opdyrkning af de rene Flader stod nu paa Programmet. Funktionalismen, en Stilbevægelse, der bygger paa den fransk-schweiziske Arkitekt *Le Corbusier's* Teorier, trænger sejrrikt frem her i Landet, særlig efter den store kunstindustrielle Udstilling i Stokholm 1930. Kort Tid efter, at *Poul Michelsen* havde overtaget Firmaet efter Faderen *Carl Michelsens* Død, indlededes et Samarbejde med Arkitekt *Kay Fisker*, og han tilfører det gamle Firma helt nye og frugtbare Impulser og tegnede i Aarene 1925—28 en Serie Arbejder, der alle er logisk opbyggede og klare i Konstruktionen. Der er

Kaffeservice, tegnet og udført af Evald Nielsen.

Service, udført i Hans Hansens Sølvsmedie.

ikke her Tale om noget voldsomt Brud i Udviklingen. En Thedaase fra 1926, som er prydet med et paaloddet, fortløbende Ornament i quasikinesisk Stil, viser saaledes, at han fortsætter Linien fra Arkitekt Carl Petersen, der med Held videreførte de klassicistiske Idealer fra forrige Aarhundredes Begyndelse; andre Arbejder peger derimod frem mod noget helt nyt, en til Bunds gennemført Funktionalisme, der senere forsøgte at gøre sig gældende, dog ikke altid med afgjort Held. At han har megen Tilknytning til tidligere Tiders Formsprog, viser hans Genoptagelse af den gamle Sølvtraads-Flette-teknik fra det 18. Aarhundredes England. Meget paa-skønnelsesværdig er hans Bestræbelser for at skabe gode, moderne Sportsbægertyper.

Ud fra lignende Retningslinier arbejder Arkitekt Ib Lunding. Han foretrækker en let, ligesom improviseret Udsmykning, uden enhver Symmetri. Han anvender bl. a. indlagte Ornament, i Reglen af figurlig Art, og Mønstre dannet ved Indstempling. Et lille Daabsbæger, dekoreret med et Mælkevejs-Motiv af Smaastjerner, er særlig karakteristisk. Arkitekt Kaj Gottlob viser i sine Arbejder en dyb Forstaaelse af Sølvets Natur, dets tunge Stoflighed og dets Evne til at reflektere Lyset, bl. a. i et Bæger til Blomster.

I 1940 udskrev Firmaet en Konkurrence, som havde til Formaal at fremskaffe »fornuftige og smukke Typer inden for et rimeligt Prislag«. Betegnende nok vandtes samtlige Præmier af Arkitekter. Blandt de Arbejder, der præmieredes, var et Cigaretbæger af Tove og Edvard Kindt-Larsen det mest særprægede. Hovedpræmien vandtes af Arkitekterne Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen for et Kaffe- og Teservice. Af andre Kunstnere, der har tegnet for Firmaet, kan nævnes O. Stær-Nielsen, Flemming Lassen og Preben Hansen.

Firmaet Dragsted er grundlagt af A. N. Dragsted, der i 1854 udførte sit Mesterstykke, en Sølvkande med figurlig Dekoration. Sønnen Frants Dragsted lærte hos Faderen, hvis Forretning han overtog 1891 sammen med Broderen Alfred, der var den første Formand i Foreningen for Kunsthaandværk. Blandt de Kunstnere, som har været knyttet til Virksomheden, kan

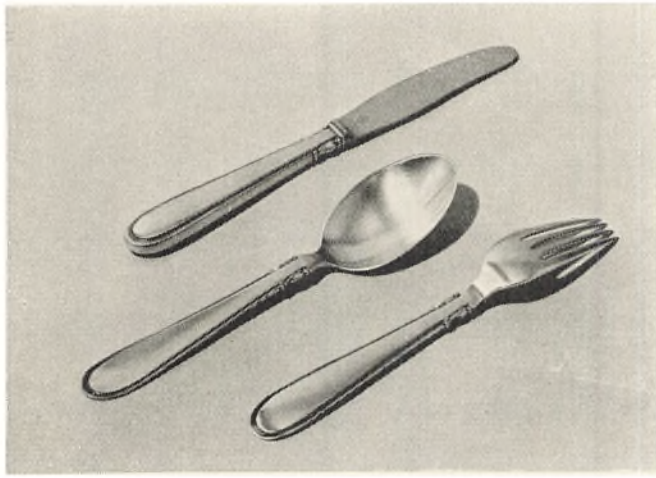
nævnes Billedhuggeren C. C. Peters og J. B. Dalhoff samt Johan Rohde; blandt de Arbejder, der har vakt særlig Opmærksomhed, kan anføres en Stemmeurne til Sadelmager- og Tapetsererlauget efter Tegning af A. Dragsted og Sølvøbefonten til Frederiksborg Slotskirke, en Rekonstruktion af Kirkens oprindelige Font fra det 17. Aarhundrede, der skylder den berømte Hamburger-Guldsmed Jakob Mores sin Tilblivelse.

Allerede i 1905 begyndte Evald Nielsen sin Virksomhed som Sølvsmed i en Kælder i Raadhusstræde. Med megen Dygtighed drev han Forretningen frem, og mange betydelige Kunstnere, bl. a. Kaj Gottlob, Stær Nielsen og Arne Bang, har været hans Medarbejdere. Som Oldemand fra 1918 har han bidraget meget til en Højnelse af Faget. I de senere Aar har hans Søn Aage Weimar, der blev Svend i 1923, leveret Tegninger til adskillige Arbejder. Gode Bestik er bl. a. komponeret af Evald Nielsen og Gustav Østerberg.

En smuk Position har ligeledes Hans Hansens Sølvsmedie tilkæmpet sig. Mange af de mere kapitale Arbejder skyldes Karl Gustav Hansen, der i 1930 kom i Lære paa Faderens Værksted i Kolding, hvor Holger Kysters Virksomhed som Sølvsmed (han arbejdede fortrinsvis efter Udkast af Bindsbøll og Svend Hammershøi) ikke har kunnet undgaa at virke inspirerende. I 1939 overtog Karl Gustav Hansen Værkstedet i København. En vis værdig Tyngde og sluttet Helhedsvirkning kendetegner hans Kunst. Under Betegnelsen Arvesølv er udsendt flere fortrinlige Bestik.

Sølvsmeden Inger Møller har faaet sin Uddannelse hos Georg Jensen. For Johan Rohde har hun udført flere Originalmodeller. Blandt hendes Arbejder bør fremhæves en Sølvpokal, udført for Vacuum Oil Compagniet. Hun har ofte deltaget i de store internationale Udstillinger, bl. a. Pariserudstillingen i 1925, hvor hendes sobre og redelige Kunst vakte Opmærksomhed.

Ogsaa Kay Bojesen er Elev af Georg Jensen. Han ejer en udpræget Trang til at gribe Tingene praktisk an, og han er i Besiddelse af megen Lune og Opfindsomhed, aabenbart en Arv efter Faderen, den kendte Forlægger. Han hader enhver Form for Forlorenhed,

Bestik efter Tegning af H. P. Jacobsen, udført i Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik.

hvorfor han i sin Tid drog ivrigt til Felts mod den grove Hammerslagteknik, der skulde give Sølv et falsk Præg af Haandarbejde. Med Forkærlighed dyrkede han den hensigtsmæssige Form og det rolige Spejl i Sølvets Overflade, men gik dog ikke helt af Vejen for det kapriciøse, idet han ofte paaloddede sine Korpusarbejder smaa fornøjelige plastiske Prydelser. I de senere Aar har han beskæftiget sig med Udførelsen af Arbejder i Træ, bl. a. Legetøj, og banet nye Veje for Trævareindustrien. For nylig har han genoptaget sit gamle Haandværk. Blandt hans mere fremragende Ting kan nævnes Rigsbannerets Sølvarbejde og en Skrivebox, udført for Bryggeriforeningen efter Udkast af Biilmann-Petersen. Han er repræsenteret paa Kunstindustrimuseet med flere Arbejder, bl. a. et Bestik fra 1929.

I disse Aar, hvor bl. a. Turistforeningen har taget et Arbejde op for en højst paakrævet Højnelse af vore Turistvarers Niveau, er der Grund til at fremhæve den Indsats, som er ydet af *Ingeborg Mølsted*, idet hun har bestræbt sig paa at skabe en Smykkekunst med et nationalt Særpræg. Det er Broncealderens Kunst, hun har

valgt til Forbillede. Her er dog ikke Tale om nogen direkte Kopiering. Det er Eentraadsteknikken, hun særlig dyrker, med Bøjlespændet med Spiralsnoninger som Udgangspunkt. Teknikken, hun betjener sig af, er meget vanskelig, men hun er naaet til at beherske den til Fuldkommenhed og at paatrykke den sin egen Personligheds Stempel.

Just Andersens Indsats som Sølvsmed er man tilbøjelig til at overse, fordi han fortrinsvis har beskæftiget sig med Broncearbejder. Han er i udpræget Grad en Formens Mester, hvad for Eksempel de Arbejder, han har tegnet for Guldsmeds-Aktiebolaget i Stockholm, viser. Ogsaa nogle mindre kendte Sølvsmede fortjener at nævnes, bl. a. *Birgitte Erichsen*, *Tabita Schwenn*, *Bjørn Andersen* og *Elise Thomsen*. Sidstnævnte har bl. a. udført nogle dygtigt gjorte smaa Sølvdaaser med indfældede ædle Stene.

Juvelerfirmaet *Laurits Berth* har i den allerseneste Tid gjort sig bemærket ved at genoptage den gamle Filigran-Teknik. I en sølvfattig Tid er dette særlig paaskønnelsesværdigt, thi der udkræves kun et Minimum af Materiale til Udførelsen af disse fordringsløse Smaating.

Firmaet *Frantz Hingelberg* i Aarhus, der grundlagdes i 1897, har i de senere Aar opnaaet en meget fremtrædende Position. Efter Grundlæggerens Død i 1919 viderefører Sønnen *Vilhelm Hingelberg* Forretningen. I 1928 blev Sølvsmeden *Svend Wehrauch* knyttet til Værkstedet. Han har forstaaet Værdien af en behersket Linieføring og et koncist Formsprog. Helt plane Flader kan let virke ordinært, i den spændstigt buede Form kommer Sølvets Genspejlingsevne, der er et af dette Materiales bedste Aktiver, smukkest til sin Ret. Som Eksempel paa den Stil, der er saa karakteristisk for Firmaets Arbejder, afbilder vi her en Kande, hvor Spillet af Lys og Skygge gør sig saa fint gældende.

For at tilfredsstille den brede Befolkningens stigende Behov for Brugs- og Prydsølv er der blevet oprettet en

Skaal, udført hos Grann & Laglye.

Stemmeurne, tegnet og udført af A. Dragsted.

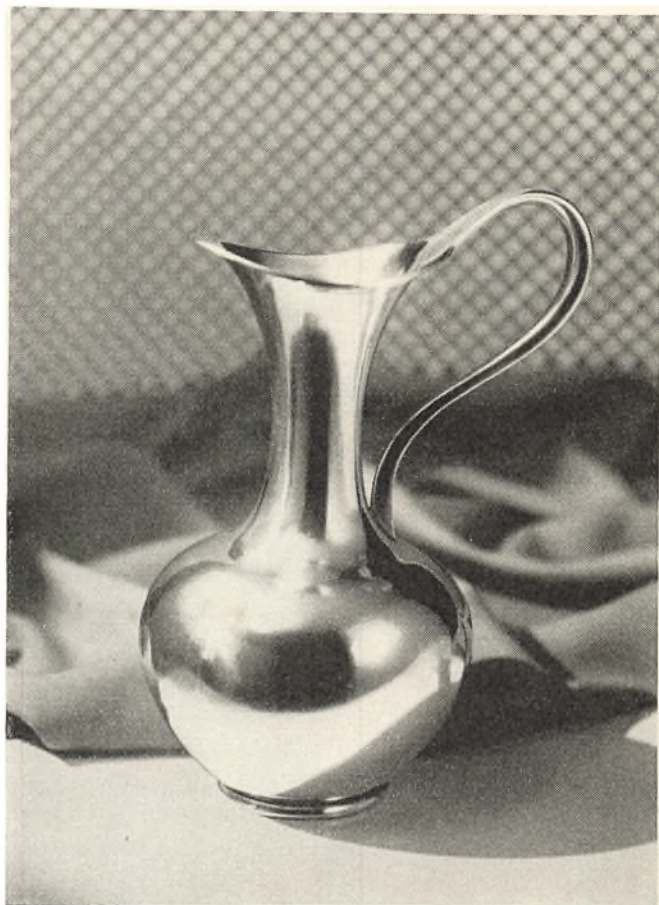
Del Sølvvarefabrikker. Talen er her om Ting i et ret billigt Prislæg. Af mange Grunde er det saare vigtigt, at netop denne Produktion bliver forsvarligt tilrettelagt, saaledes at den kan tilfredsstillende rimelige kunstneriske Krav. Man har fornylig lanceret Betegnelsen »Isenkræmmerskulptur« for den elendige Smaaplastik af saakaldt Kunststen, der for Tiden oversvømmer Landet. Et lignende Fænomen — for at blive i Jargonen kunde man kalde det »Blikkenslagersølv« — har i lang Tid været kendt inden for Sølvvareindustrien. Denne gyselige Genre, hvis mest karakteristiske Repræsentant er Sølvblik-Bowlen med den indvendige Glasskaal, fortjener hurtigst muligt at blive udryddet. Her har Sølvvarefabrikkerne en Gerning at udrette, og nogle enkelte har heldigvis taget Kampen op mod denne Forsimpling af Smagen.

Vi henleder først Opmærksomheden paa *Carl M. Cohrs* Fabrik i Fredericia. I 1860 aabnede D. M. Cohr en lille Guldsmedeforretning i den gamle Fæstningsby. Det var dog først, da Sønnen Carl M. Cohr efter Faderens Død i 1884 traadte til, at Virksomheden fik et anseligt Omfang. Den beskæftigede før Krigen 375 Arbejdere. De Ting, der her fremstilles, er gennemgaaende ret enkle i Formen og uden enhver overflødig Ornamentation. Nogle af de smukkeste Arbejder er tegnede af *H. P. Jacobsen*.

Broche efter Tegning af A. Malinowski, udført i Georg Jensens Sølvmedie.

Ogsaa Sølvvarefabrikken *Grann & Laglye*, der grundlagdes for snart 40 Aar siden, arbejder efter gode og sunde Principper. Til Fabrikkens Medarbejderstab hører bl. a. *H. F. Gross*, *Laglye*, *E. Stæhr-Nielsen* og *Siegfred Wagner*. *H. F. Gross* har bl. a. skabt en Række særdeles enkle Sportsbægre, hvilket er særlig paaskønnelsesværdigt, thi paa intet andet Felt af Sølvmedekunsten var en Højnelse af Smagen mere paakrævet. Ogsaa de forskellige Arter af Servicer er det lykkedes ham at give en tiltalende Udformning. Her er virkelig Tale om et helt nyt og frisk Syn paa Opgaverne; det ses bedst ved en Sammenligning, for Eksempel med de

Kande, udført af Frantz Hingelberg.

kunstlede Arbejder, *Georg Thylstrup* udførte for Fabrikken til Pariserudstillingen i 1925.

Paa Udstillingen »Nordisk Konsthantverk« i Stockholm i Efteraaret 1946 vakte den moderne danske Sølvmedekunst megen Opmærksomhed. Hvad der særlig betog Svenskerne, var »den Lethed og Glæde, Tingene gav Udtryk for, og den Ligevægt, der var tilvejebragt mellem gammel Tradition og nyt skabende Initiativ«. Mere paafaldende er det, at man fandt de danske Arbejder prægede af en sprød, aristokratisk Ynde og utvungen Aandfuldhed. Særlig Adjektivet aristokratisk kan falde En lidt for Brystet. At det er ment som en uskrømtet Anerkendelse, er givet nok, men det vilde maaske have været heldigere, om en mere jævn og demokratisk Smag havde faaet Udtryk i en Sølvmedekunst, der dog først og fremmest skal tjene Hverdagens Krav og ikke være en Luksus for de faa. I øvrigt er der i de senere Aar gjort meget for at give i al Fald Brugssølvet en formaalstjenlig Form, og mange mindre Ting, bl. a. Smykkerne, har alle Betingelser for at blive en virkelig folkelig Kunst af en egen naturlig og stilfærdig Fornemhed, som vi fordrister os til at mene vil forekomme En som værende typisk dansk.

IVAN MUNK OLSEN

HAANDVÆRKET OG DE TEKNISKE FREMSKRIDT

Af Direktør GUNNAR GREGERSEN

De store Omvæltninger inden for Erhvervslivet, som de forudgaaende Aarhundreders Opdagelser inden for teknisk Videnskab gav Stødet til, var til at begynde med ene forbeholdt Erhvervslivets »Overklasse«, d. v. s. de store Virksomheder, Industriernes. Det almindelige Haandværk og den mindre Virksomhed berørtes kun i ringe Grad af Teknikkens Fremskridt — man arbejdede her videre ad de en Gang fastlagte Baner, solidt og redeligt, men kortsynet og konservativt, uden Forbindelse med det nye.

Dette var nu ikke Videnskabens Skyld og sandelig heller ikke Haandværkets — i hvert Fald ikke alene. Videnskaben talte sit ganske vist naturlige, men for Haandværkeren uforstaaelige Sprog. Men hertil kom, at Teknikken til at begynde med tilsyneladende kun havde meget lidt at byde Haandværket. Og endelig den hos den jævne Mand dybt rodfæstede Mistro til det, han kaldte »Teori«, der gjorde Haandværksmanden tilbageholdende — han troede ikke paa de moderne Metoder og Teorier.

I H. C. Ørsteds Fædreland skal det ikke forties, at mangen en forudseende Naturvidenskabsmand — og Ørsted mere end nogen anden — indsaa Betydningen af at gøre de store Opdagelser frugtbringende i det praktiske Liv og maaltbevidst søgte at faa ogsaa det mindre Erhvervsliv i Tale — faa dem til at forstaa, at man bød paa en Hjælp, der kunde blive af afgørende Betydning i Arbejdet, og som ogsaa for Haandværket betød en Lettelse af dettes Slæb. — Og for et halvt Aarhundrede siden lykkedes det Teknikken at vinde Gehør — det vil sige, da begyndte det at lykkes. — En væsentlig Rolle under denne Udvikling spiller, som vi senere skal se, Københavns Industriforening og her særlig dennes Industriudvalg. — Man forstod, at Tiden var moden til et Fremstød.

Medens den moderne Teknik i sin første Epoke havde intet eller saare lidt at byde Haandværket, begynder det nemlig nu i 90'ernes Slutning at hjælpe, alt som Smaamotorerne dukker op, og man begynder at fremstille arbejdslettende Maskiner ogsaa for de mindre Virksomheder. Efter nogen Nølen tager den brave, men til at begynde med stærkt reserverede Haandværksmand med Dygtighed fat med de nye Hjælpebidler.

Som Formidler af denne nye Tid optræder som foran nævnt i særlig Grad *Industriforeningen i København*, hvis Industriudvalg ved kyndig Ledelse og med stor Energi under Feltraabet »Lille Industri« propagerer for den nye Tid i Tale og Skrift og — hvad der ikke er det mindst væsentlige — ved paa en lang Række Vandredstillinger Landet over, ligelig delt mellem Kunstindustri og moderne Teknik, at vise, hvorledes de nye Hjælpebidler bedst anvendes.

Det synes maaske ejendommeligt, at det var Industriforeningen, der tog fat her. Der var imidlertid et mærkeligt Samarbejde mellem denne gamle Forkæmper for Næringsfriheden, det gamle Haandværks fødte Modstander, og saa dettes fødte Forkæmper: *Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri*, der i overvejende Grad bestod af Haandværkere. Dennes Formand, Axel Meyer, der baade i København og Landet over har gjort vel nok den største organisatoriske Indsats for at samle Haandværket, sad i Industriudvalget, hvor han sammen med sin Broder, Emil Meyer, og med andre kyndige Haandværkere, dog navnlig med den store Mæcen, Grosserer Holger Petersen, gjorde et intensivt Arbejde for »Haandværkets Industrialisering«, som de kaldte det — man kunde maaske bedre kalde det for »Tillempning af de tekniske Hjælpebidler for Haandværket« — der satte Spor trindt om, skabte en teknisk Vækkelse inden for Haandværket, som saa ad forskellige Veje førtes videre.

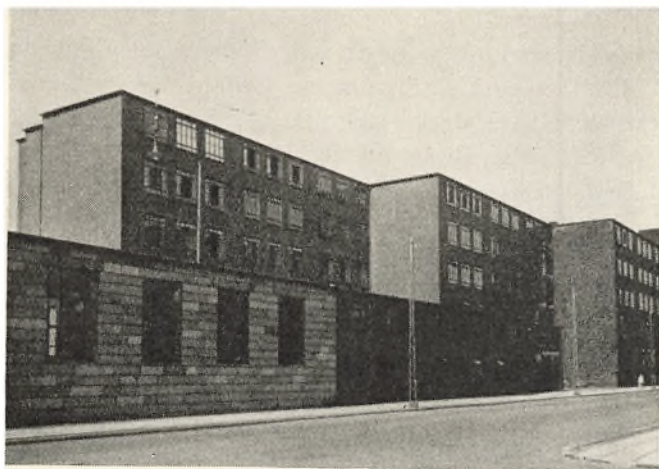
Løsningen af Spørgsmaalet om Formidling af den moderne Teknik er i Aarenes Løb gaaet ad tvende Hovedveje, nemlig Undervisningens og Raadgivningens.

Inden for førstnævnte Omraade havde man et solidt Grundlag at arbejde paa i de saakaldte Tekniske Skoler. Af saadanne findes nu over 300 spredt Landet over. Disse, som i første Række har til Opgave at give Haandværkslærlingene det stærkt paakrævede Supplement til Mesterlæren, som er nødvendigt Grundlag for en forsvarelig Tilegnelse af Faget, er gamle. De ældste er ca. 150 Aar.

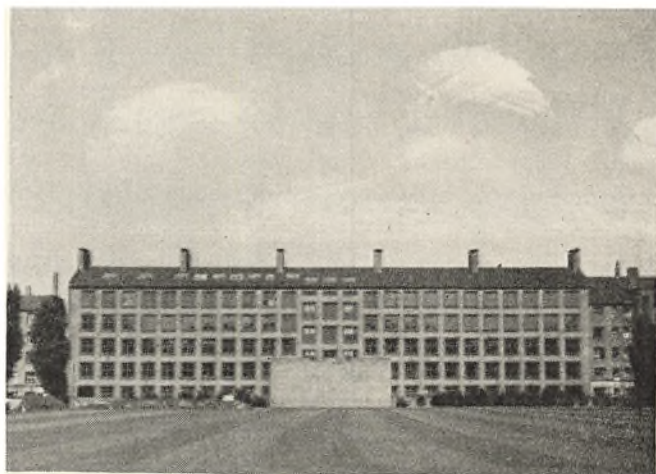
Den største af dem, »*Det tekniske Selskabs Skole*« i København, oprettedes i 1876 ved en Sammenslutning af »*Det tekniske Institut*« og »*Ny Haandværkerskole*«. Skolen havde til Huse i forskellige lejede Lokaler indtil 1881, da en ny, selvstændig Skolebygning indviedes i Ahlefeldtsgade. Der undervises desuden i Filialer i de

Det tekniske Selskabs Skole i Ahlefeldtsgade.

Det tekniske Selskabs Skole i Julius Thomsensgade.

Frederiksberg tekniske Skoler paa Falstersvej.

forskellige Bydele, idet man søger saa vidt muligt at lægge et passende Antal af de almindeligst forekommende Lærningeklasse i hver Bydel, medens alle Specialklasser og al videregaaende Undervisning koncentrerer paa Skolerne i den indre By. I 1936 fik Det tekniske Selskab i Københavns Kommune overladt en Grund i Julius Thomsensgade, og her indviedes i Januar 1938 Skolens statelige Nybygning. — I Skolerne undervises der rundt regnet 8200 Elever aarligt.

Frederiksberg tekniske Skole, der er langt mindre, begyndte den 14. Oktober 1871 i et Klasseværelse paa Falkoneralleens Skole under Navnet »Frederiksberg Tegneskole«. 1898 ændredes Skolens Navn til »Frederiksberg tekniske Skole«. — Efter Flytning til forskellige Kommuneskoler fik Skolen i 1930 sit eget Hus paa Falstersvej, hvor der Aaret rundt undervises 1000 Elever.

Medens de tekniske Skoler, hvis Betydning ikke kan skattes højt nok, giver det Fundament, hvorpaa Fagernes teoretiske Teknik hviler, særligt for Lærninge (og unge Svende), savnedes i lange Tider et Organ, der kunde give den færdigtuddannede Haandværker Mulighed for at følge med.

Forbløffende er det, at medens Haandværket allerede for mere end et Aarhundrede siden havde erkendt, at der maatte et »Supplement« til Mesterlæren til Fagets Unge, saa var man herhjemme mærkværdig tungnem, naar Talen var om Videreuddannelse af Mester og Svend! Her var ingen almindelig Adgang til at følge med — i hvert Fald ingen Undervisning at faa før ind i det 20. Aarhundrede. De forannævnte Organisationer, Fællesrepræsentationen og Industriforeningen i København, havde imidlertid klart Blik for netop denne Mangel — som i det hele for Savnet af en fast og velorganiseret Støtte for Haandværket under Tilegnelsen af det tekniske Fremskridts Hjælpemidler. Det var imidlertid Industriforeningen, der her offervilligt og kraftigt tog Initiativet og, da Professor Camillus Nyrop i 1906 var blevet dens Formand, med utrættelig Energi gennemførte Grundlæggelsen af den Institution, *Teknologisk Institut*, som denne Opgave tilfaldt.

Her skal lige mindes om, at vi i Danmark som be-

kendt ikke mere har nogen lovbehalet Mesterprøve, som man havde det i Laugstiden før Næringsloven. Mesterprøverne her i Landet er for Tiden frivillige. For nogle Aar siden lykkedes det ganske vist at sikre Mestertitlen for den uddannede Haandværksmester, men ikke mere. Haandværkets Fællesrepræsentation, der har indlagt sig uvisnelig Fortjeneste ved at kæmpe for atter at indføre de ved Næringsloven bortfaldne Svendeprøver — et Arbejde, der sikkert har været afgørende for Gennemførelsen af de obligatoriske Svendeprøver i Lærningeloven af 1937 — er i de senere Aar med lignende Energi gaaet ind for frivillige Mesterprøver og med godt Resultat.

Forudsætningen for en forstandig Mesterprøve er, at man klarer sig, at medens det, en Lærning til daglig tumler med paa Værkstedet, og det, Svenden efter mere eller mindre højtidelig Svendeprøve derpaa sættes til, i alt væsentligt er ganske det samme, stiller det sig lidt anderledes med Springet fra Svend til Mester, fra producerende til administrerende, fra at være den, der udfører Arbejdet, til at være den, der kalkulerer det, skal tilrettelægge det og indestaa ikke ene for dets haandværksmæssige, men ogsaa for dets økonomisk ansvarlige Udførelse.

Og hertil kommer, at den tekniske Udvikling, vi ser for vore Øjne, foregaar med mindst samme Hast nu som i Aarhundredet, der gik forud, i »Teknikkens Aarhundrede«. Den, der blev Smedesvend i 1908—09, havde eksempelvis aldrig hørt om anden Svejsning end ved Esse og Ambolt, men allerede 10 Aar efter var det meget ønskeligt, om han kendte noget til den saakaldte autogene Svejsning, 20 Aar efter blev det omtrent en Betingelse for at kunne faa Arbejde, 25 Aar efter holdt den elektriske Svejsning sit Indtog her i Landet og er nu saa almindelig, at den unge Smedemester, der skal drive Værksted, maa klare sig, om han overhovedet kan undvære dette saare effektive Hjælpemiddel, eller om det gaar bedre med Gassevejsning — men een af Delene maa han kunne. Dette blot om den tekniske *Mesteruddannelse*.

Haandværksmesteren og Teknikeren maa kort sagt have den nøjest mulige Føling med hinanden. Det betyder ikke alene, at Haandværkeruddannelsen maa præges

heraf — at f. Eks. en Smedemester lærer Svejsning, en Snedkermester Sprøjtrelakering, en Malermester Sprøjtemaling, men at de ud over Teknikkens fundamentale og vigtigste Grundsætninger, Eksperimentering og rationel Arbejdstilrettelæggelse, yderligere lærer Gennemkalkuleringen af Arbejdet og Kontrollen med Udførelsen. At dette ogsaa betyder, at Virksomhedens Økonomi bliver sikret gennem ordentlig Bogføring og Kalkulation, skal blot lige nævnes i denne Sammenhæng, fordi Teknik og Økonomi har saa betydningsfulde Berøringspunkter, at de inden for Produktionen altid maa behandles sammen.

Naar et saadant Arbejde skulde udføres, maatte der, som man klart saa, skabes en Virksomhed, der — ud over Undervisningen — gennem Forsøg og Undersøgelser kunde sikre Haandværket en *stadig* Kontakt med det tekniske Fremskridt og pege paa forretningsmæssig Økonomi.

Af foranstaaende Bemærkninger fremgaar det altsaa, at en Institution, der har det Formaal at skabe en stadig og levende Forbindelse mellem Haandværket og det pulserende Fremskridt, som Forudsætning *selv* maa have Kendskab til det allernyeste inden for Teknikken og kunne give det videre. Til den Undervisning, der var og er en Hovedvirksomhed, maatte købles en Undersøgelses- og Raadgivningsvirksomhed. Og saaledes opstod da Teknologisk Institut, der ud over *Skolen* rummer vort Lands eneste Haandværkerraadgivning samt et Haandværker-Forlag og et teknisk Bibliotek for Fagfolk inden for Haandværk og Industri.

Teknologisk Instituts Undervisning for uddannede Arbejdsgivere og Arbejdere er i højeste Grad præget af, at det er udlærte Folk, det her drejer sig om. Undervisningen forudsætter, at Eleven møder med et vist For-kendskab til Undervisningsemnet, og vil derfor fra første Færd vise sig at være vidt forskellig fra alle Elementærskolers Undervisningsform.

Undervisningen gives paa Hovedskolen dels som store Dagkursus for Smede, Snedkere o.s.v., hvor en almindelig faglig Undervisning gives jævnsides med praktisk Værkstedundervisning vedrørende vide Felter inden

for det paagældende Fag, dels som kortere Specialkursus vedrørende de mest aktuelle Spørgsmaal i Fagene, f. Eks. Gas- og Elektrosvejsning, Cellulosebehandling af Træ og andre Materialer og nu i de senere Aar Arbejde med forskellige Erstatningsstoffer.

Foruden Dagkursus afholdes der Vinteren igennem en lang Række Aftenkursus, som jo særlig søges af Haandværkere fra København og den nærmeste Omegn. Mange kommer igen Aar efter Aar og holder sig herved à jour med den tekniske Udvikling.

Mindst lige saa stor Interesse paakalder den saakaldte ambulante Undervisning rundt om i Landet. Hensigten med denne er at give de Haandværkere, Mestre som Svende, hvis Forhold ikke tillader længere Tids Fraværelse fra den hjemlige Virksomhed, lige saa god Undervisning inden for nærmere begrænsede Arbejdsfelter som den, der paa tilsvarende Felt gives paa Hovedskolen i København. Denne Undervisning former sig oftest som kortvarige Specialkursus vedrørende aktuelle Emner.

For dansk Produktion har Teknologisk Instituts Undervisning sikkert været en god Hjælp til Afrunding af Uddannelsen og til at lette Adgangen til at følge med, : lære det nye i Faget — en Hjælp, der i disse som i kommende Tider ikke kan vurderes højt nok.

Camillus Nyrop.

Teknologisk Instituts Svejsværksted paa Bülowvej.

I Aaret 1945—46 har Instituttet haft 14.698 Elever med et Elevtimetal paa 1.028.295.

Undervisningen i Klasse og paa Værksted er praktisk : stræber saa nær som muligt til Dagliglivets Forhold. Det er Meningen, at det, der læres paa Skolebænk og Værksted, skal kunne bruges Dagen efter Undervisningens Afslutning, og den teoretiske Undervisning er med klar Forstaaelse af, at Eleverne er Haandværkere og ikke »Ingeniører«: her tales Haandværkets Sprog. Ogsaa denne Undervisning er saa fagligt tilrettelagt som muligt. Dette gælder alt, lige fra Kemi til Bogføring; det er Meningen at give Oplysninger af Værdi for Dagen og Vejen.

Teknologisk Institut.

Men dette forhindrer slet ikke, at en saadan Undervisning kan være almindennende og derigennem give Deltagerne netop en hel Del af det, som er Forudsætningen for at blive en duelig Arbejder, nemlig Personlighed.

Formen, hvorunder al Undervisningen gives, sigter paa at øge Arbejdsglæden — — uden Arbejdsglæde, ingen Menneskelykke!

*

Det er tidligere nævnt, at en Hovedforudsætning for det Arbejde at holde Haandværket orienteret angaaende alt nyt af Betydning for dette, som det tekniske Fremskridt kunde byde, var Forsøg og Undersøgelser. Her stod man først over for et stort Tab.

Det var jo klart, at det Afbræk i den gamle Tids betydningsfulde Haandværkervandring, som første Verdenskrig foraarsagede — med den derefter følgende Landespærring, der varer den Dag i Dag — maatte virke stærkt hæmmende for Udviklingen af vore unge Haandværkere — men ogsaa for den tekniske Udvikling i det hele. Ikke lidt af, hvad der kom hjem paa dette Omraade, skyldtes unge, vaagne Haandværkssvende, der havde set og tilegnet sig det nye ude rundt om og om end med noget Besvær fik det praktiseret herhjemme. Her var altsaa noget at raade Bod paa. Her var et Nyorienteringsarbejde, der maatte tages op.

Det førte til, at der i samtlige Afdelinger paa Teknologisk Institut udføres et intensivt teknisk Forskningsarbejde, paa Grundlag af hvilket der atter drives en Raadgivning for Haandværk og mindre Industri —

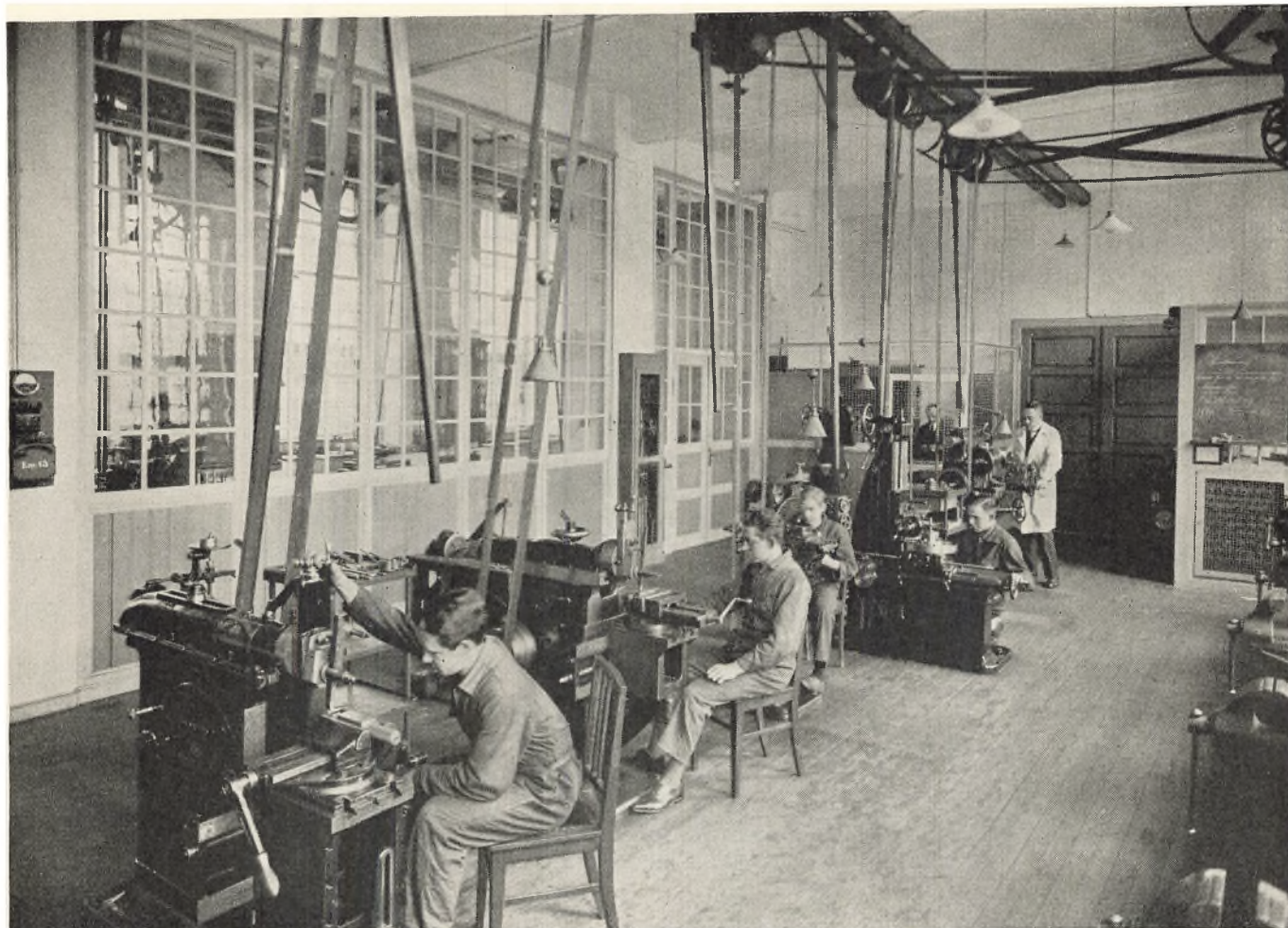
en Hjælp, der søger Manden i Værksted og paa Arbejdsplads.

Dette Arbejde var et Led i forannævnte Organisationers Planer allerede Aar 1900 og er senere udtrykkelig nævnt i Instituttets Love. I 1919 blev dets Betydning yderligere understreget gennem den »Samling af Arbejdet«, som førte til Oprettelsen af *Fællesrepræsentationens Haandværkerkonsultation*. Ved denne Ordning kom Ansvar og Kontrol for Arbejdet paa en lang Række Fagomraader til at hvile hos Fagene selv, medens Arbejdets Udførelse og det tekniske Ansvar paa hviler Teknologisk Institut.

Helt forudsætningsløse stod vi nu langtfra, da Spørgsmaalet kom om gennem Fagkontrol og Forsøg at indarbejde det tekniske Fremskridt i Haandværkets Liv og Vaner.

Det skal her med Berømmelse nævnes, at Garverfaget allerede i 1885 skabte Nordens første Haandværkerforsøgsstation og i øvrigt den næstældste Garveriforsøgsstation i Verden, der den Dag i Dag lever videre som et værdifuldt Led i Teknologisk Instituts Konsultations- og Raadgivningsvirksomhed, og som ikke mindst under den nu afsluttede Verdenskrig i afgørende Grad har hjulpet Faget gennem dets Vanskeligheder.

Hvad Arbejdsformen i de forskellige Afdelinger under Haandværkerkonsultationen angaar, da er den jo forskellig, men det bør understreges, at man gør sit yderste for at lette Adgangen for de spørgende, bl. a. gennem lave Takster og klar Redegørelse for Problemerne — skrevet i Haandværkets eget Sprog. Mest al-

Teknologisk Instituts Maskinværksted.

mindeligt er det, at der spørges pr. Brev eller over Telefon, eventuelt med Indsendelse af Prøver, men ogsaa Besøg af en Konsulent i Forespørgerens Virksomhed benyttes i stor — ja stigende Udstrækning.

En stor Del af dette Raadgivningsarbejde sker gennem »Forsøgsstationer«: Garvernes, Bagernes, Malerforsøgsstationen o.s.v.

Arbejdet i Haandværkerkonsultationen er i øvrigt yderst forskelligt for de forskellige Fag. I nogle Tilfælde spiller regelmæssige Driftsanalyser en afgørende Rolle, og her har man en fast Ordning gennem Abonnement for Fagets Udøvere, der indsender Prøver og faar dem analyseret og herigennem faar en stadig Kontrol med Arbejdets Gang. Dette gælder eksempelvis Garverforeningens Forsøgsstation, hvortil Landets interesserede Garvere efter Aftale indsender snart de forskellige »Farver«, »Bryer« o.s.v., hvori Garvningen foregaar, snart Garveekstrakter, snart Prøver af Læderet. For en anden Forsøgsstation, Bage- og Mellaboratoriet, er et af Hovedarbejderne bl. a. at forsyne Bagerne med Mælkesyre kulturer tilpasset efter det Mel, der anvendes, for at sikre en god Bageevne hos dette etc. I andre Tilfælde gaar Forespørgslerne ud paa Kontrol af Raamaterialer eller Vejledning i nye Fremgangsmaader. Men fælles for dem alle er, at der ydes en grundig og forstaaelig Vejledning angaaende Resultatet — en Form, der kun naas gennem en aarelang og levende

Føling med selve Faget. Her har baade Haandværkeren og Teknikeren Opgaver, og af Samarbejdet mellem disse afhænger Resultatet. Haandværkerkonsultationens Forsøgsstationer er altsaa *samlet* under eet Tag og een Administration, hvorved der kan etableres og er etableret et meget intimt Samarbejde og Vekselvirkning ikke alene imellem de enkelte Afdelinger, men ogsaa imellem Ingeniører og Haandværkere, idet de til Instituttet knyttede Værkmestre selvfølgelig i afgørende Grad medvirker ved Forsøg, som vedrører den rent haandværksmæssige Udførelse. Som Eksempel kan nævnes Forsøg, der har været udført vedrørende Værkstedsarbejde og dets Organisation, de forskellige Svejsninger, Prøver med Træbearbejdningsmaskiner, Undersøgelser af Maling, FERNIS o.s.v.

Paa Grund af den afgørende Værdi, fagligt Beredskab har og stadig vil faa i alle Kulturstater, maa vel en Institution som denne siges at være en fundamental Forudsætning, saa man sikkert kan følge den produktionstekniske Udvikling i Detailler, efterprøve Resultater, undersøge Nyheder og træne Ekspertter. I 1945—46 er besvaret 21.576 Forespørgsler, der sammen med de faglige Bidrag m. m. har indbragt 455.034 Kr.

Ved de gennem Aarene indsamlede Erfaringer staar Haandværkerkonsultationen rustet med en Stab af veltrænede Ingeniører og Konstruktører samt en Skare dygtige Værkmestre og en lang Række andre Ekspert-

Teknologisk Instituts Møbelsnedkeri.

ter, der med deres Indføling i Haandværket har særlige Muligheder for at behandle foreliggende Vanskeligheder saa praktisk teknisk, at de ikke alene kan bidrage til at udbygge et virksomt Forsvar for Landets Produktionsomraade, men ogsaa virke for Opdyrkning af nye Felter, der giver Beskæftigelse til arbejdsvillige Hænder.

•

Det er saare interessant at se, at dansk Haandværk efter en baade forklarlig og velbegrundet Tilbageholdenhed i Begyndelsen til Slut ganske resolut tog det nye i sin Tjeneste, men vel at mærke uden at sætte noget af det værdifuldeste i selve Haandværket — den særlige Tilknytning til Faget — over Styr. Her er ikke Tale om Revolution, men om en ganske simpel Reformation — man prøvede sig frem, tillempede det nye og tog, hvad man kunde bruge. Teknikken overvandt ikke Haandværket, men blev dets Tjener og gode Medhjælp!

Vidt er vi naaet inden for Haandværket med Tillempning af det tekniske Fremskridt. De Beløb, der er sparet gennem forstandige — paa naturvidenskabeligt Grundlag udførte — Forsøg, gennem undgaaet Spild af Materialer, Kraft, Tid og af ødelagt Arbejde, løber op

i Millioner (for den første Snes kan der let redegøres), og de Nydannelser inden for Produktionen, der paa Grundlag af Forsøg og Undersøgelser er skabt blot de seneste Aartier, løber ligeledes op i Millioner.

•

Vi gennemlever her til Lands en Brydningstid for al Produktion. Det er Knald eller Fald. Som for Industrien indebærer denne Tid ogsaa betydelige Chancer for Haandværket. Hvorledes de vil blive udnyttede, afhænger af flere Faktorer. En væsentlig turde ligge i Samarbejdet med Teknikken : det hastigt arbejdende tekniske Fremskridt.

Man maa haabe, at Haandværket klart maa indse denne Tilknytnings afgørende Betydning. Men man maa ogsaa haabe, at Samfundet — og her først og fremmest Bevillingsmyndighederne — maa forstaa, hvor betydningsfuldt det er for Manden i Værkstedet (som for Landbrugeren i Stald, Lade og paa Mark), at der beredes Fremskridtet Vej gennem let Adgang til »at følge med«, saa vi kan forsvare og helst udvide vort Fædrelands Arbejdsmark og derved bygge videre paa Landets økonomiske Grundvold, det skabende Erhvervslev, hvoraf Haandværket er en paa saa mange Maader betydningsfuld Del.

GUNNAR GREGERSEN

DEN KØBENHAVNSKE HAANDVÆRKER

Af Tapetserermester HOLGER JOHANNESSEN

Naturligvis er han Københavner — men er han født i København? En lille Episode siger noget om dette.

I 1902 blev den pragtfulde Krydser »Bojarin« færdigbygget hos Burmeister & Wain, for Regning den kejserlige russiske Marine, og det var et Stykke Kvalitetsarbejde, der bar Danmarks Navn langt ud over egne Grænser. Polsterarbejdet blev udført af Th. Poss Eftflg. paa Christianshavn, hvor jeg dengang arbejdede som Svend. Vi var 18 Tapetserersvende i Gang med dette fine Arbejde, og jeg tør vel nok sige, at vi følte os som de »Bekvemmelighedsingeniører«, vi var.

Der opstod Problemer under dette Arbejde, og under Løsningen af et saadant udbrød en af Svendene: »Det manglede jo bare, at vi Københavnerne ikke skulde kunne klare den Sag!«

Dette medførte, at en anden stilfærdigt spurgte: »Hvor mange af os her er egentlig Københavner?« Sagen blev undersøgt — og det viste sig, at af de 18 var 2 — to — født i København! Resten var fra Provinsen eller Landet.

At dette var unormalt, er jeg klar over — men de tekniske Skoler kan den Dag i Dag fortælle os, at København langt fra oplærer saa mange Haandværkere, som vi skal bruge, og dette giver sig da Udtryk i, at de fleste Haandværker-Borgerskaber løses af Folk, der ikke er født i Staden.

— — —

Den københavnske Haandværker var dengang — for 40—50 Aar siden — næsten altid en berejst Mand. Gennem 3 til 6—8 Aar havde han set en hel Del af Europa. Tyskland—Schweiz—Frankrig var den sædvanlige Rute, men mange naaede dog ogsaa ned gennem Italien, og en Del tog Turen helt til Jerusalem.

Disse sidste Langture blev dog som Regel at regne for en Pause i den haandværksmæssige Uddannelse, idet kun meget faa opnaaede at faa Arbejde Syd for Schweiz. Men Schweiz selv var noget af et Eldorado

for danske Haandværkssvende, og den sydlige Del uden i sproglig Henseende nyttig for dem, der senere havde Paris som Maal — og det var der mange, der havde. England trak knapt saa meget, men en vis Del naaede dog London — vel navnlig Skrædderne og Snedkerne.

At disse Aar i det fremmede var en Værdi for Haandværkeren, er klart. Man lærte sit Fag — lærte ogsaa noget Sprog — men navnlig lærte man dette, at klare sig igennem mangeartede Forhold og at tage sine Bestemmelser — paa eget Ansvar. Jeg regner selv mine 4 Rejseaar 1897—1900 for et af mine gode Aktiver. Ganske vist foregik selve Rejsen allerede da kun sjældent til Fods — paa Valsen, som det hed — det var der ikke mere Tid til, naar der var Arbejde at faa alle Vegne — men Rejsen i de fjerde Klasses Jernbanevogne var ogsaa en Oplevelse af Format, og der var dengang ingen Vanskeligheder med Toldvæsen og Paskontrol. Jeg selv ejede i de fire Aar ikke noget Pas — og der blev kun spurgt, om man havde et Par Mønter i Lommen, saa man ikke lige den første Dag skulde falde Landet til Byrde.

I 1914 skete der et Afbryk i det frie Samkvem mellem Landene, og dette gik i høj Grad ud over de mange rejsende Haandværkssvendes Muligheder.

At dette var et Minus for Haandværket, er let at se, men heldigvis groede der herhjemme paa samme Tid en hel Del op, der gav den unge Haandværker gode Muligheder for faglig Udvikling — om end ikke under saa frie og romantiske Forhold. I 1906 begyndte Teknologisk Institut sit saare nyttige Virke, som hurtig fik et Omfang, der vel ikke mindst forbavsede Haandværket. Man fandt det til at begynde med noget for usandsynligt, at Gunnar Gregersen — en Polytekniker — skulde kunne lære Bageren at bage og Smeden at hærde og svejse — men man maatte snart bøje sig for Kendsgerningerne, og Haandværket har nu i 40 Aar draget stor Nytte baade af de haandværksbetonede Kursus og

Lasenius Kramp Medaillen, 1908.

af de fortrinlige Laboratorier, der er knyttet til Instituttet.

Ved Siden af — og til Dels i — Instituttet groede Fagskolerne op sammen med den stadig forbedrede Mestrelære, hvor Lærlingene faar en Uddannelse, der vel nok tør betragtes som et Mønster for Oplæring. Fagskolerne blev her i Landet — i Modsætning til i flere af vore Nabolande — ikke et Sted, hvor man udklækkede »Haandværkerstudenter«, men en Skole, der periodisk udøver en vis Kontrol med, at der læres det fornødne paa de forskellige Værksteder — om Lærlingen specialiserer sig i for høj Grad paa dette tidlige Stadium — eller om han maaske anvendes til Arbejde, der ikke har nok med Uddannelsen at gøre. Brugt paa denne Maade bliver Fagskolerne et særdeles nyttigt Led i Oplæringen. Den grafiske Højskole i København staar vel her som Forbillede paa, hvad der kan naas af Bogtrykkere, Bogbindere, Litografer, Kemigrafer o.s.v. — Men ogsaa i mange andre Fag staar Fagskolerne paa et højt Udviklingstrin og gør Haandværket stor Nytte.

Det tekniske Selskab, der allerede begyndte sin Virksomhed i 1843, har navnlig i den sidste Menneskealder gennemgaaet en Udvikling, der paa alle Omraader gør Undervisningen mere faglig og derved mere nyttig og interessant for Lærlingene. Undervisningen her er nu obligatorisk for næsten alle Fag i fire Læreaar, og hertil er knyttet en videregaaende Uddannelse for dem,

Fra Teknologisk Instituts Maskinsnedkeri. Overfræseren og nogle af dens Frembringelser.

Tre 21-aarige rejsende Haandværkssvende i Winterthur i Schweiz. 1898.

der efter Svendepøven sætter sig nye Maal som Teknikere, Konstruktører o.s.v.

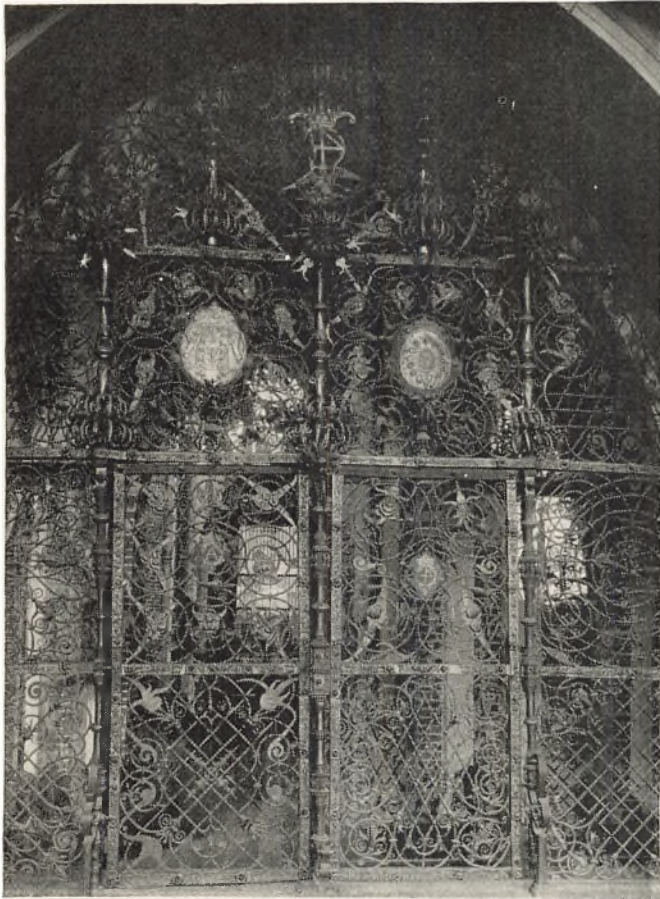
Ogsaa Kunsthåndværkerskolen, Maskinistiskolen m.m. har udviklende Betydning for det unge Haandværk, og sammenlignet med min Tids Haandværkerungdom — for godt 50 Aar siden — søger de unge jo nu i langt højere Grad Udvikling paa Omraader, der ligger lidt uden for Værkstedslinien — for Eks. Sprog, Musik m. m.

— — —

Og hvad er saa selve Haandværket for sin Udøver? Ja, det er højst forskelligt. Det kan være et Erhverv — simpelthen Vejen til en Dagløn. Det kan blive en kær Beskæftigelse og vokse til en Interesse, der holder sig længe efter, at den paagældende har ophørt med at drive Haandværket som Erhverv. Jeg har en Række Eksempler paa dette i vore Stiftelser: Alderstrøst, hvor mange af de gamle Mestre tilbringer det meste af deres Tid med at pusle i de smaa Værksteder, der her er stillet til deres Raadighed.

Men Haandværket kan, i sin højeste Udvikling, ligefrem blive en Del af en Mands Religion — en Afgudsdyrkelse, om man vil — men en af de gode Afguder. Og den, der naar saa vidt, kan ogsaa naa at faa sit Navn husket gennem Tiderne.

Verden vil saaledes til alle Tider huske Johan Gutenberg, der i 1444 opfandt de bevægelige Typer og

Caspar Finkes Smedejernsgitter i Roskilde Domkirke.

dermed Bogtrykkerkunsten. Denne Haandværker har nu sit eget Museum i Mainz, oprettet i 1901 af Gutenberg-selskabet.

Det danske Haandværk vil huske Smeden fra Helsingør, der 1622 signerede sit gedigne Smedejernsgitter foran Chr. IV's Gravkapel i Roskilde med de to kendte Linier:

Caspar Finke bin ich genannt
Dieser Arbeit bin ich bekannt.

Og det var et Arbejde, han kunde være stolt af. Endnu i vore Dage standser vi beundrende ved det, og vore Efterkommere vil gøre det samme.

Snedkermesteren Lasenius Kramp (1808—1876) vil heller ikke blive glemt. Hans hele Liv var viet til at højne Haandværkerens Uddannelse, Anseelse og Organisation. Denne særprægede Mand var langt forud for sin Tid, og hans Betydning spores helt ind i vore Dage. Baade det tekniske Selskab og Haandværkerforeningen i København skylder ham deres Tilblivelse.

Ogsaa fra vor egen Tid vil Haandværkernavne blive husket. Af københavnske Mestre burde jeg vel nævne en Række — men Sølvsmiden Georg Jensen, Bogbinde- ren Anker Kyser og Smeden Carl Seifert er gode Eksempler paa Haandværkere, hvis Navne vil blive staaende gennem Generationer — sammen med mange andre.

Men som et ganske særligt godt Eksempel paa en saadan »Afgudsdyrker« maa jeg nævne Urmageren,

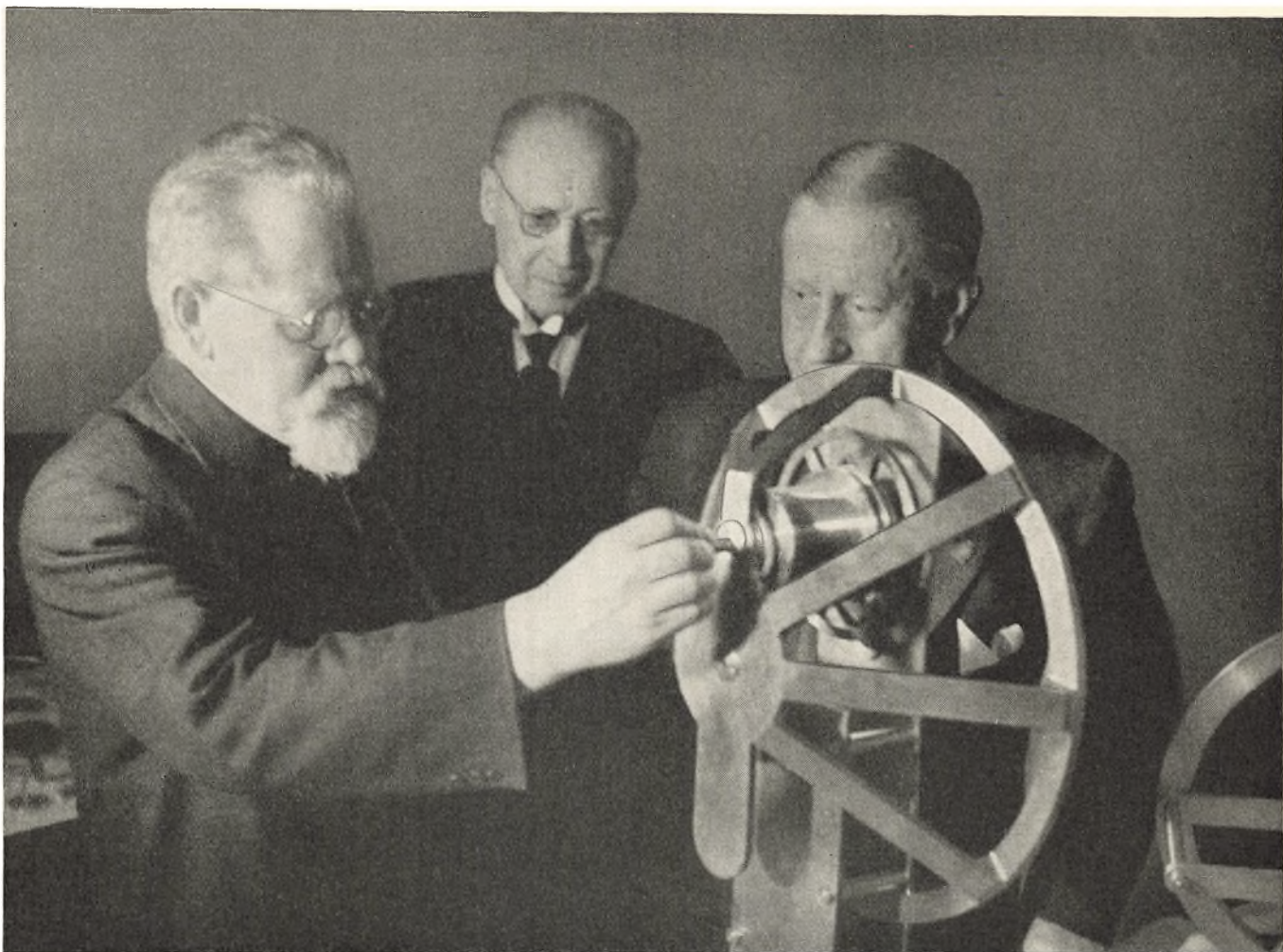
Astromekanikeren Jens Olsen, Københavner — men født i Ribe 1872 og oplært i Ribe. Jens Olsen var i hele sit Liv — han blev 73 Aar gammel — besjælet af den Tanke, at han vilde give Danmark et Vidunderur, hvis Kvalitet og Virkeomraade Verden endnu ikke havde set Mage til. Ogsaa han drog tidlig ud og arbejdede, bl. a. flere Aar i Urmagerlandet Schweiz. Men allerede dengang lagde han sit Liv saaledes til Rette, at han kun vilde arbejde for sin Mester de fem Dage om Ugen. De to Dage — og mange halve Nætter — brugte han til at læse Astronomi og til at gøre Forstudier til sit Værk. Da han var 50 Aar gammel, var han naaet til Klarhed over alle Enkeltheder, men han manglede den kvarte Million Kroner, der skulde bruges til Formaalet, og disse Penge blev først fremskaffet — gennem Haandværkerforeningen og Arbejdsgiverforeningen — da Jens Olsen var næsten 70 Aar, og først da blev der endelig taget fat paa selve Udførelsen af Uret.

Jens Olsen var alle Dage en god og en glad Mand, men hans sidste tre Aar under Arbejdet paa hans Livsmaal var maaske de lykkeligste i hans Liv, og den, der som jeg har fulgt hans Virke paa nært Hold, tør rolig betegne ham som en af de gode Afgudsdyrkere.

Som hans gamle Ven sad jeg den 15. November 1945 ved hans Seng paa Rigshospitalet og lyttede til hans Begejstring over, at han nu om et Par Dage skulde være saa rask, at han atter kunde møde til Arbejdet paa Værkstedet — men to Dage senere døde han pludselig, netop som han havde faaet Lov at staa op! En lykkelig Død!

Haandværkerforeningens Medailleuddeling i Raadhushallen.

Jens Olsen fremviser Dele af sit Livsværk, Verdensuhret, for Oldemand Wiboe og Ingeniør K. V. Koch.

Uret var dog ved hans Bortgang saa langt fremme, at Værkstedslederen — Otto Mortensen — og hans gode Hjælpere kunde fuldføre Arbejdet. Og Jens Olsen havde formaaet at bibringe sine Medarbejdere den samme Begejstring for Ideen, som han selv havde levet paa. Ingen af disse kan tænke sig at skifte Arbejdsplads, før Værket staar færdigt.

Uret er sikret en fornem Plads paa Københavns Raadhus, og Jens Olsens Navn er et af de Haandværkernavne, der vil blive husket.

— — —
Man siger jo, at Manden former sit Arbejde, og Arbejdet sin Mand. Haandværkeren er vel ikke saa meget forskellig fra andre samtidige, men alligevel er visse Egenskaber fælles hos Flertallet af Haandværkere. Af disse vil jeg nævne nogle enkelte, nemlig Dueligheden, Fagstoltheden, Hjælpsomheden og — Haandværkerhumøret.

At den danske Haandværker er kendt og anerkendt for sin Dygtighed, vides af alle — altsaa ogsaa af ham selv! At han i Vandreaarene saa let fandt Beskæftigelse i Udlandet og ofte blev foretrukket turde maaske være en Bekræftelse af dette, og han er ikke ringere i vor Tid.

Og hvad med Fagstoltheden?

Ja, hvis De spørger en rigtig Haandværker, hvilket

Fag han finder smukkest, bedst og mest betydende for Samfundet, saa nævner han uden Betænkning — sit eget Fag!

Mureren er ganske klar over, at det er ham, der bygger Huset! Tømreren haanler — for hvad var vel Huset uden Tag og Trapper? Snedkeren bemærker, at det er ham, der sætter Vinduerne og Dørene i Huset, men Smeden fastslaar med Vægt, at det er ham, der sætter Laasen og Nøglen i Døren og, tilføjer han: »Forresten lavede I vist ikke ret meget, hvis jeg ikke lavede Værktøjet til jer allesammen!«

Det kan lyde helt tosset med denne Fagstolthed, men alligevel har den baade sin Betydning og visse Beretigelser i Kapløbet om at yde det helt rigtige.

Hjælpsomheden viser sig fra de unge til de ældste. Der er et vist Broderskab mellem Haandværkere, som dog ikke hindrer, at de kan skændes bravt! Men mødte man en dansk Kammerat i Udlandet, var den sidste Daler klar til Deling med den, der ingen havde, og naar Haandværkets Stiftelser er de største og mest betydende i vort Land, er ogsaa dette en Følge af Hjælpsomheden. Der skal sørges for de gamle!

Her i København betyder Mestrenes Stiftelser og Huslejelegater noget over Tusinde Friboliger for de gamle Handværksmestre, deres Enker og ugifte Døtre. Gaa en Gang ind i Porten i Alderstrøst, Nørrebrogade

Nr. 9, og se de Hundreder af Haandværkernavne, der med Guld paa Marmor fortæller om Hjælpsomhed!

Provinsen staar efter Forholdene paa omtrent lige Fod med København, og ogsaa Svendene har gode Stiftelser for deres Gamle.

Denne Hjælpsomhed er for Tiden i travl Virksomhed med at skabe et Haandværkerkollegium for den Del af Haandværkets Ungdom, der søger den videregaaende Uddannelse. Kollegiet skal være paa ca. 80 Værelser, og det er tænkt bygget paa Haandværkerhavens Grund ved Tuborgvej, hvor »Alderstrøst« skal have i alt 600 Lejligheder, hvoraf foreløbig de 352 er færdige. Vi har i 1946 faaet samlet ca. 400.000 Kr. til dette Formaal, blandt Haandværkere og Venner af Haandværket, men der skal bruges noget over en Million Kr.

Og Haandværkerhumøret! Ja, Gud ske Lov for det! Det bærer over en hel Del. Hvad det kommer af, tør jeg ikke sige helt bestemt, men det er der, og uden Humør er man ikke nogen helt færdig Haandværker.

Jeg vil jo helst tro, at det egentlige Grundlag er Arbejdsglæden. Haandværkets Arbejde er antagelig ikke saa sløvende som Industriens, ikke saa trættende som Landbrugets, og ikke saa nerveslidende som Handelens Arbejde.

Dette Haandværkerhumør giver sig Udslag paa mange Maader. En af disse er det Utal af gode Viser, der i Tidens Løb er skrevet af Haandværkere, men hvoraf kun et Faatal er Folkets Eje. Snedkeren Lasenius Kramp skrev fortrinlige Viser, og mange fulgte efter: Pianofabrikant Conrad Møller, Faderen til Rejsestipendieforeningens nuværende forgudede Formand, Axel

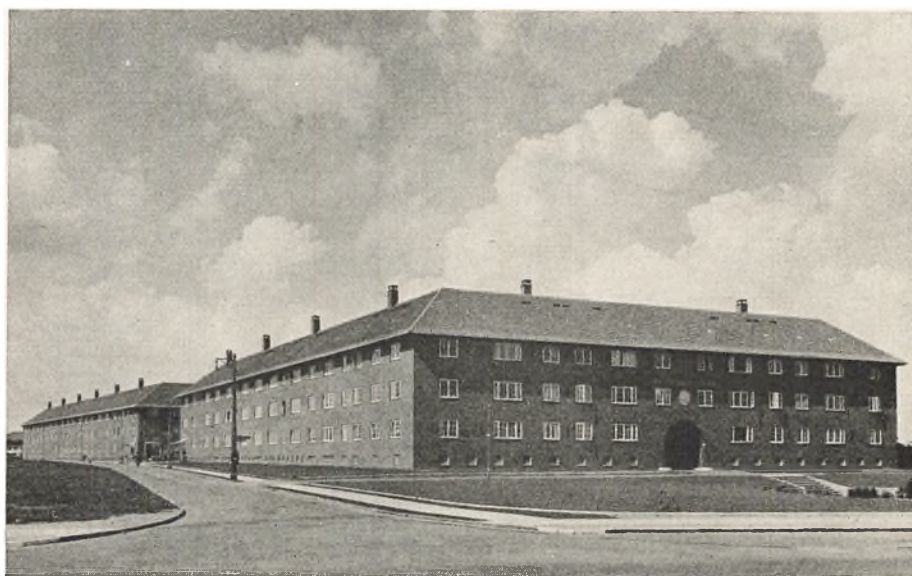
R. Møller, Snedkermester Kasper Rostrup, Tapetserer Louis Larsen, Possementmager Louis Guthler og Blikkenslager Lauritz Hindsø. Og i vor egen Tid: Litograf Lindegaard, Bogtrykker Gislason Pedersen, Hoffblikkenslager Torben Meyer, Snedkeren Lars Møller, Bogbinde Osvald Janner — og Hundreder af andre.

Sproget er frit mellem Haandværkere! Begynder de at sige »Herr« til hinanden, er der noget galt. En Aften i Laugene, i Haandværkerforeningen, i Rejsestipendieforeningen, i Foreningen for berejste Haandværkere eller i det gamle Naverlaug, kan gøre gamle Haandværkere saa kaade som Skoledrenge — og her hedder det med et godt gammelt Haandværkerudtryk: »Hvis du ikke kan taale Brødlugten, maa du hellere gaa ud af Bageriet!«

Borgmester Ernst Kaper skrev under Krigen om Haandværkets Folk, at de under skiftende Forhold var dem, der bedst beholdt begge Benene paa Jorden! Jeg bør vel overlade til mere uhildede at efterveje disse Borgmesterord, men jeg vil indrømme, at Haandværkermesteren, og ikke mindst den københavnske, har god Brug for Ligevægt for Tiden. Restriktioner, Vare- og Prisdirektorater sætter Pigtraad omkring ham og bebyrder ham med en Masse Arbejde, der tager Tiden fra hans produktive Virke. Hans Uddannelse skal, hvis han vil være kvalificeret, fortsættes, til Haaret graaner, og endelig maa han gøre et, større eller mindre, Arbejde i sine Organisationer.

Jeg vil inderlig haabe, at den københavnske Haandværker maa komme igennem denne Tid med sin Arbejdslyst, sin sunde Sans — og sit Lune — i Behold!

HOLGER JOHANNESSEN

Haandværkerhaven ved Tuborgvej.

Fra Københavns Børs. Efter Maleri af P. S. Krøyer. 1895.

DEN KØBENHAVNSKE HANDEL I DE SIDSTE 50 AAR

Af Forstander ved Købmandsskolen JENS VIBÆK

Næringsfrihedens Indførelse i 1857 havde skabt den københavnske Storhandel rige Muligheder for Udvikling; og den københavnske Grossererstand havde formaaet at udnytte dem under Tietgens myndige Førerskab. Men Verden var blevet en anden. Der var sket store Strukturforandringer inden for det københavnske Erhvervsliv. Nu stundede Tietgenperioden mod sin Afslutning. 1896 forlod Kaptajnen selv Kommandobroen. Den 6. Maj varetog han for sidste Gang sin Nøglestilling som Formand for Grosserer-Societetets Komité.

Aaret forinden havde Tietgens Generation af københavnske Forretningsmænd sat sig et stolt Minde i Krøyers berømte Børsbillede. Generationen havde Grund til at være stolt af sig selv. De fleste havde gjort Udviklingen med fra smaa Kornkøbmænd i den lille By bag de snævre Volde, til de nu sad som Ledere af moderne Virksomheder i en By, der forlængst havde sprængt sine Rammer og var paa Vej til at kunne smykke sig med Navnet Storstad, ikke blot, hvad Indbyggerantal, men ogsaa hvad Omsætning angik. Efter

Hamborgs Fald paa det danske Marked havde man banet sig en direkte Vej til Verdensmarkedet. Der er Ro og Selvbevidsthed over disse Mænd, som de staar og passiarer i Børssalen. De er mange Tønder Guld værd. Grupperingen er ikke tilfældig. Den rummer mange Pointer, der i Dag er glemte, men Tietgens Placering i Billedets Midte er letfattelig, isoleret fra alle Grupper og ligesom hævet over dem alle, lille, tætknappet og reserveret. Disse Mænd nyder, at de er Medlemmer af et sluttet Selskab, nok er de Konkurrenter, men de er ogsaa Standsfæller. De har deres fælles Rod i en Tid, da de alle var Kornkøbmænd og havde Skibsinteresser. Paa deres Kontorvæg var Barometret ingen ligegyldig Prydgenstand. Det var tit blevet raadspurgt med en bekymret Banken, naar Vejret var truende, og et Skib blev for længe væk.

Denne daglige Forsamling af Stadens Storkøbmænd, hvis Oprindelse taber sig i det 17. Aarhundrede, endte under den første Verdenskrig, da en Skare larmende Jobbere blev Børssalens faste Gæster; og Traaden er aldrig knyttet igen. Kunde man da undvære disse dag-

lige Møder? En Analyse af Krøyers Billede giver Svaret. Det er nemlig i Virkeligheden ikke den homogene Forsamling af Storkøbmænd, som man vilde tro (og som man *skal* tro). Undersøger man den enkeltes Forretningsforhold nøjere, vil man se, at *Specialiseringen* har holdt sit Indtog i den københavnske Handelsverden. Der er Redere, Assurandører, Bankmænd, Ejere af Stormagasiner og mange Industrifolk. De holdes i Virkeligheden kun sammen af Traditionen.

Ogsaa Detailhandlerstanden er under Udviklingens Lov. I Aarene efter 1857 havde man maattet likvidere de gamle Handelslaug. Forbindelsen med Fortiden var skaarret over. Den var blevet Arkiv og Museum. Men Næringsfrihedens haarde Kamp for Tilværelsen gav Organisationstanken ny Næring. I Slutningen af Firserne vokser en Række nye Organisationer frem til Varetagelse af Detailhandlernes Tarv. De kunde dels være Brancheforeninger, som f. Eks. Læderhandlerforeningen, eller de kunde være rent lokale, som f. Eks. Frederiksberg Handelsforening. Forskellige ydre Trusler, saaledes Oprettelsen af en Forbrugsforening for Embeds- og Bestillingsmænd samt Læger, kaldte paa Samarbejde. Et saadant begyndte i 1890, og i 1892 fik den nye Organisation Navnet »De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation«. Detailhandlernes Forhold til Tietgen var køligt. Man kendte hans Planer, der gik ud paa gennem en Forbindelse mellem Landbrug, Industri og Storhandel at spænde Detailhandleren ud af Omsætningen.

Det var ikke den eneste Fare, der lurede paa Detailhandleren i et liberalistisk Samfund. Der var ogsaa Stormagasinerne, og senere kom Fabriksudsalgene, som begge kunde betyde Storkapitalens frygtede Indtog paa Detailhandlerens Arbejdsmark. Derfor klamrede han sig ogsaa til Næringslovens Bestemmelse om, at man kun maa have eet Udsalg i hver Kommune.

Brugsforeningerne betød endnu ingen Trusel mod den københavnske Detailhandler. Fagforeningerne yndede dem ikke. Det er først mellem de to Verdenskrige, at Brugsforeningstanken har fæstet fast Rod i det københavnske Samfund. Derfor følte Detailhandleren sig ikke umiddelbart truet ved Oprettelsen af F.D.B. i 1896. Det gjorde derimod Storhandelen og senere ogsaa Industrien. Og Storhandelen havde jo allerede faaet Andelstanken pinligt ind paa Livet ved Andelsforeningernes Overtagelse af en væsentlig Del af Landbrugsseksporten, der har skabt det mærkelige Forhold, at Eksporten af vore vigtigste Varer undrages den egentlige Handel, saa at Importørerne faar en unaturlig Overvægt i den københavnske Grossererstand.

De vigende Konjunkturer, der siden 1873 havde skabt træge Tider over hele Verden, afløses ved Midten af Halvfemserne af en ny Opgang, der skyldes de sydafrikanske Guldfund ved Witwatersrand omkring 1890, og som varede indtil Verdenskrigen — for saa at vokse endnu stærkere indtil 1920. Samtidigt viste en ny Fare sig. Den gamle Fjende Hamborg var atter aktiv: Kielkanalen var under Bygning. Vilde nu

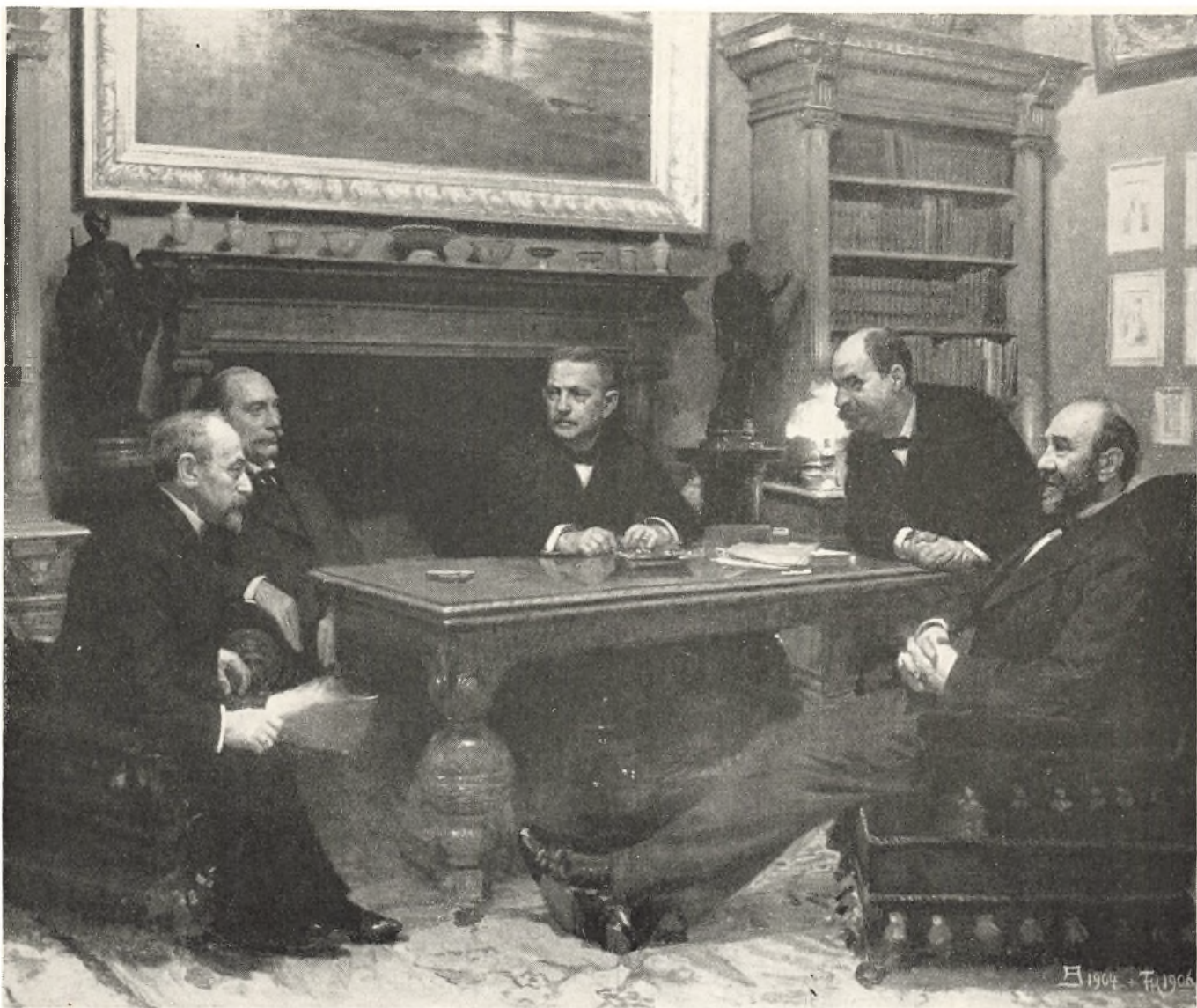
Handelen gaa uden om København? Her maatte handles. Frihavnen blev Resultatet og slet ikke saa ringe et Værn. I 1897 — to Aar efter Frihavnens Aabning — stiftedes et Foretagende, der var som skabt for Frihavnen: Ø.K., vor Tids dristigst tænkte danske Foretagende. Epokedannende var det, at disse to Virksomheder skabtes ikke alene uden Tietgen, men direkte mod hans Ønske. Hans Magt var brudt. I Isak Glückstadt og Landmandsbanken fik den nye Tid sin dristige og fremsynede Financier.

For de Folk, der har oplevet den, staar Perioden fra Aarhundredskiftet til den første Verdenskrig som den svundne Guldalder. Man havde Indtrykket af, at man befandt sig i en Fremgangsperiode, der vel kunde udsættes for temporære Rystelser, men som dog over sig havde noget af Uforgængelighedens Karakter.

De Storstadsdrømme, som Byen havde drømt i det 19. Aarhundredes sidste Halvdel, syntes nu at skulle realiseres i et rask og støt Tempo. Byen voksede, nye Kvarterer bebyggedes, og nye og stadigt elegantere Forretninger opstod i de egentlige Strøggader, der nu fik deres Særpræg. Ogsaa de store Færdselsaarer til Broerne skiftede Karakter. De almindelige Levnedsmidelforretninger fortrængtes af den høje Husleje til Sidegaderne, som de nye Hovedstrøg medførte. Det blev Strøggader i en mere jævn Forstand end »Strøget«s Luksusforretninger. Denne Udvikling er blevet fortsat i vor Tid, saaledes at disse Gader nu domineres af Forretninger, der er baseret paa Strøgsalg, som Konfektionsforretninger, Møbelforretninger o.s.v., medens de nedre Etager optages af Skræddere, Læger, Tandlæger o.s.v. Den kolossale Udvidelse af Byens Omraade, der skete ved Indlemmelserne 1900—1902, tredoblede dens Areal. Denne Udvidelse betød yderligere Spredning af Bebyggelsen, i mange Tilfælde med lavere Huse. En Følge heraf var, at Antallet af Detailforretninger steg voldsomt, til Tider næsten faretruende.

Disse Gyldenaar skulde dog ikke gaa til Ende uden en Krise, der lærgede Verden i 1908, og som i København fik sin særlige Karakter af Byggekrise. Byggevirkomheden havde taget et vældigt Opsving siden Aarhundredskiftet. Nu kom Bagslaget. Det viste sig, da Kreditvanskelighederne kom, at en Del Byggeforetagerer stod paa svage Fødder, hvilket medførte en Række Byggekrak, der i første Omgang ramte Haandværkerne, men hvis Virkninger ogsaa forplantede sig til en Række mindre Banker, der havde finansieret Byggeriet, saaledes kom Grundejerbanken og Detailhandlerbanken i Vanskeligheder. Aktionærerne tabte deres Penge, men Indskyderne reddedes ved Statens og Hovedbankernes Indgriben. Overproduktionen af Lejligheder var meget stor. Der stod i disse Aar 9000 Beboelseslejligheder og 1600 Butikker ledige. Krakket blev imidlertid hurtigt forvundet. Konjunkturerne fortsatte deres opadgaende Bevægelse — og 8 Aar efter var der Bolignød i København.

1908 moderniseredes Toldloven af 1863 som et Led i Systemskiftets almindelige finansielle Reformers. De

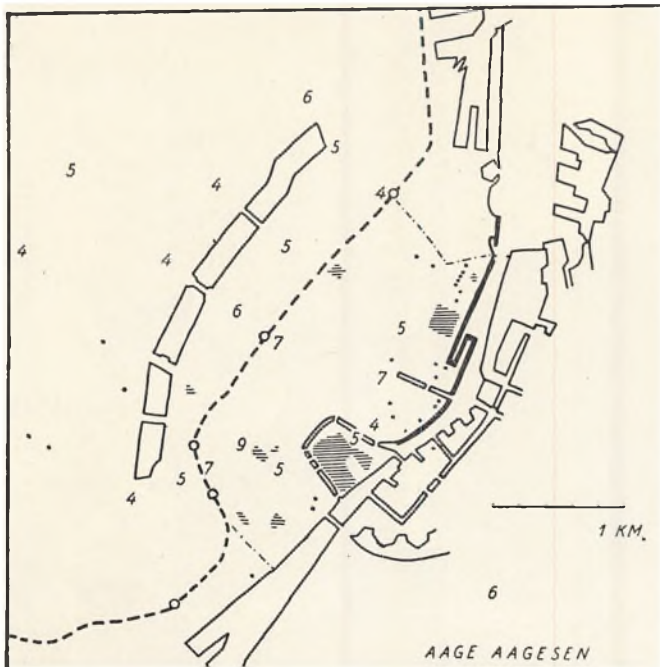
Danske Finansmænd ca. 1900; fra venstre: Direktør for Landmandsbanken Isak Glückstadt, Direktør H. N. Andersen, Ø.K., Admiral i den siamesiske Flaade Andreas du Plessis de Richelieu, Direktør for Privatbanken Axel Heide og Konseilspræsident J. H. Deuntzer. Efter Maleri af Aug. Jerndorff (1904) og Frantz Henningsen (1906). Frederiksborg.

store Konsumvarers Told lettedes og væltedes i nogen Grad over paa Luksusforbruget. Raastoftolden forsvandt næsten, men for den bestaaende Industri accepterede man fortsat en moderat Beskyttelse, der i første Række kom Tekstilindustrien til gode. Det var ikke ganske, hvad Handelen havde ventet. Men man kunde trøste sig med, at det var heller ikke Tilfældet for Industriens Vedkommende.

*

Verdenskrigens Udbrud den første August 1914 kom bag paa de fleste og traf ogsaa den københavnske Handelsstand ganske uforberedt. Der var jo ikke sket den Slags Ting i Mands Minde, og alle var derfor uden Erfaringer med Hensyn til Forløbet af Begivenhederne. Den umiddelbare Følge af Krigens Udbrud for det københavnske Erhvervsliv var derfor en trykkende Forretningssløshed. Men da man var kommet et Par Maaneder hen paa Efteraaret, havde Forskrækkelsen sat sig, og den københavnske Forretningsverden begyndte at indstille sig paa den nye Tingenes Tilstand, der efterhaanden viste sig at være særdeles fordelagtig.

Stort set kan man dele Verdenskrigen i to Perioder: fra August 1914—Februar 1917, da den uindskrænkede Ubaadskrig begyndte, og fra Februar 1917 til Krigens Afslutning. Den første Periode har man givet Navnet »Gullaschperioden«. Selve Ordet »Gullasch« hentyder til visse lyssky Konserverforretninger, der eksporterede tvivlsom Konserver til Centralmagterne. Ordets videre Betydning betegner den gyldne Periode, da vi endnu havde vore udenlandske Tilførsler og kunde hengive os til en uhemmet Eksport til stedse stigende Priser. Forholdene udviklede sig faktisk saaledes, at enhver kunde tjene Penge, naar bare han deltog i det store Spil. Børsen oversvømmedes af en Række Spekulanter, ofte af ret obskur Art, der med alle til Raadighed staaende Midler prøvede paa at faa deres Del af Kagen. Det gamle Børsliv sprængtes helt, og navnlig Efterbørsen prægedes af en larmende Skare Outsiderspekulanter, der ofte tjente eventyrlige Summer for hurtigt at tabe dem igen. Opgangen kom først og fremmest Landbruget til gode, og dette gavnede naturligvis ogsaa indirekte den københavnske Handelsstand, men ellers var det

2. Københavns trafikale og administrative Centrum.

- Vigtige Administrationscentre samt Kongens Residens.
- Vigtige Anlægs-kajer for Passagerskibsruiter.
- Hovedkontor for Rederi.
- Bybanestation.
- Bybanelinie.
- 6 Trafikeentrum med Tal, der angiver Antallet af offentlige Trafiklinier, som passerer det vedkommende Sted.

navnlig Industriens og Skibsfartens Fortjenester, der kom til at præge det københavnske Handelsliv i Guldschperioden.

Den første Februar 1917 erklærede Tyskerne den uindskrænkede Ubaadskrig, hvorved vor Forbindelse med England faktisk næsten fuldstændig blev afskaaret. Dette ramte frem for alt København. Paa Landet fik man fremdeles gode Priser for sine Varer, hvad enten de solgtes til indenlandsk Forbrug, eller de eksporteredes sydpaa. I København derimod mistede man de Indtægtskilder, som havde givet saa godt i de foregaaende Aar. Den oversøiske Import forsvandt, og dermed forsvandt Skibene fra Havnen. Med den oversøiske Imports Ophør og med de Vanskeligheder, der kom til at præge vor Kulforsyning, bragtes Industrien i vid Udstrækning til Ophør, og Arbejdsløsheden begyndte at vokse faretruende.

Forsyningsvanskelighederne satte ogsaa deres Præg paa Byen. Overalt saas det triste Billede af Folk, der stod i Kø foran Levnedsmiddelbutikkerne, og man oplevede, at Nødvendighedsartikler som Kartoffler periodisk ikke var til at opdrive.

Brændselsvanskelighederne var vel fuldt saa store, som de har været under sidste Krig. Til Gasrationeringen kom Indførelsen af Spærretimer, hvor der lukkedes helt af for Gassen, ligesom adskillige Industri-virksomheder totalt maatte indstille Driften.

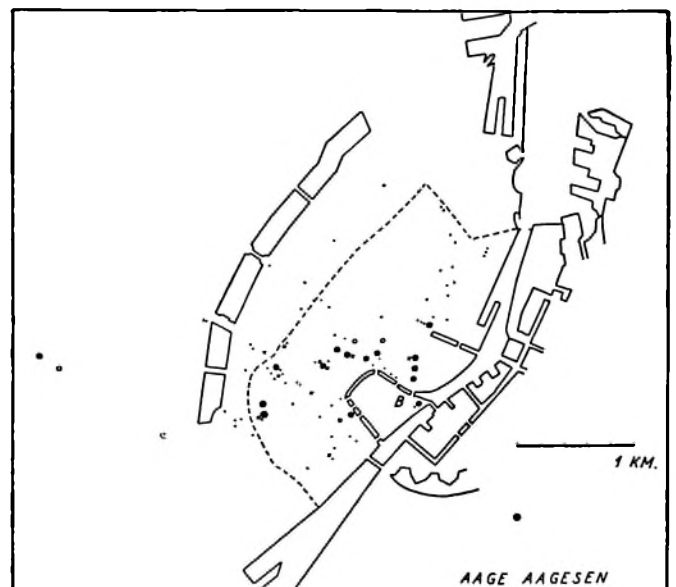
Det sidste Krigsaar fik et helt igennem uhyggeligt Præg. I Februar Maaned 1918 rettede en Skare demonstrerende Syndikalister et regulært Angreb paa Børsen, idet man under Kursnoteringen stormede Børs-

salen. Børsen var under de foregaaende Krigsaar for den jævne Mands Bevidsthed kommet til at staa som Indbegrebet af alt, hvad der smagte af Krigsprofit. Disse Optøjer blev Indledningen til en Række voldsomme Episoder i de følgende Aar af en Karakter, som Byen ikke tidligere havde oplevet. Hertil kom saa den Uhygge, der fulgte med den store Influenzaepidemi («den spanske Syge»), der opstod i Eftersommeren samme Aar, og som Aaret ud paa det voldsomste hærgede Byen, og som krævede mange Dødsopfre, ikke mindst blandt Folk i deres bedste Alder.

Budskabet om Vaabenstilstanden hilstes med Glæde overalt. Men heller ikke den Gang kom Fjendtligheder-nes Ophør til at betyde en jævn Overgang til Fredskonjunkturer. Tværtimod. Verdensøkonomien kom i en ustadig Ligevægt, som det ikke lykkedes at genoprette inden Udbruddet af den anden Verdenskrig.

Umiddelbart efter Vaabenstilstanden begyndte Pri-serne atter at stige, og hermed fortsatte de til 1920. Den økonomisk gunstige Stilling, som vi under Krigen havde opnaaet over for Udlandet, og som fik sit synlige Udtryk i høje danske Valutakurser og store Tilgodehavender, sattes aldeles over Styr i de kommende Aar ved en uhemmet Import til Dækning af Krigs-tidens Varehunger og til forventet, men fejlslagen Re-eksport. Samtidigt svigtede Eksporten som Følge af det stærkt reducerede Husdyrhold, der skyldtes, at man siden 1917 havde maattet anvende Kornet som Brødkorn. Og for øvrigt mødtes Eksporten af en engelsk Prispolitik, der ligner vor Tids.

Saa kom i Aaret 1920 det store Prisfald til Danmark, som nødvendiggjorde Realisationssalg af de opkøbte Varer. Mange af disse Varer var daarlige Krigs-varer, og de var i hvert Fald købt til meget høje Priser.

1. Københavns økonomiske Centrum.

- Hovedkontor for Bank
- — — Sparekasse.
- — — Kredit- og Hypotekforening.
- — — Forsikringsselskab.
- β Børsen.
- Udgangslinien for Isochronerne.

Begge Kortene paa denne Side efter Lektor Aage Aagesen.

Luftfoto af Holmens Kanal og Slotsholmen, hvor Størsteparten af Københavns Pengehandel er koncentreret.

Hertil havde ogsaa Kronefaldet bidraget, idet Finansieringen af de store Opkøb havde været medvirkende til, dels at vi havde forvandlet vore store Tilgodehaver til en lige saa stor Gæld, dels at Kronens Kurs var gaaet ned til omkring Halvdelen af sin Guldværdi.

Realisationssalgene medførte enorme Tab for de enkelte Virksomheder, og efterhaanden som man i det hele taget maatte til at nedskrive Krigstidens oppustede Værdier, kom det københavnske Erhvervsliv i de største Vanskeligheder. Tabene medførte en Række notable Fallitter, og i det store og hele kan man sige, at næppe nogen Gren af det københavnske Erhvervsliv forblev uberørt af Efterkrigsaaarenes Vanskeligheder. Verdenskrisen i 1920—21 fyldte Havnen med oplagte Dampere. Synet af »Oplæggere« hører til det mest forstemmende, en Københavner kan opleve, fordi de taler et tavst, men tydeligt Sprog om lammet Forretningsliv. Adskillige Rederier krakkede, og næsten alle maatte de foretage Nedskrivninger af deres Aktiekapital.

Paa samme Maade gik det Industrien. En Række Industrivirksomheder var opstaaet alene med Krigssituationen for Øje, og andre havde udvidet deres Anlæg af samme Grund. Nu kom Tilbageslaget. Ogsaa her fulgte Krak og Nedskrivninger paa den ene Side og Kæmpearbejdsløshed paa den anden.

Først i Aarene 1923 og 1924 begynder det at lysne

saa smaat. Men aldrig saa snart havde det københavnske Erhvervsliv begyndt at faa fast Grund under Fødderne, før det paa ny styrtedes i Ulykke. Man var nemlig kommet til det Resultat, at der burde gøres noget for at hæve Kronen til en højere Kurs. En Lov var blevet vedtaget med dette Formaal, og omkring et halvt Aar efter Lovens Vedtagelse begyndte Kronen i Forsommeren 1925 at stige meget stærkt, saa at den, før man vidste af det, havde nærmet sig Pari meget stærkt. Nu kunde pludselig alle se, at man havde baaret sig galt ad. Landbruget fik færre Kroner hjem for Eksporten, og derved følte Rentebyrden dobbelt haardt, saa at vi paa ny fik en Landbrugskrise, der indirekte maatte sætte sig Spor i det københavnske Erhvervsliv. Men ogsaa direkte rantes Byerhvervene haardt. Industrien havde nydt godt af den Fordel, der ligger i lav Valuta. Eksportindustrien havde haft let ved at konkurrere med andre Lande, og Hjemmeindustrien havde paa Grund af den lave Valuta kunnet holde udenlandsk Konkurrence ude. Nu lammedes Industrien. Ogsaa Søfarten rantes, og atter saa man talrige Oplæggere rundt om i Havnen.

Denne anden Krise var saa meget mere beklagelig, som den var et helt lokalt dansk Fænomen. Ude i Verden tjentes der store Penge under opadgaende Konjunkturer. Af denne Opgangsperiode kom vi derfor kun

»Børsbilledet 1915. Krøyers Børsbillede i ny og væsentlig forbedret Udgave«. Efter Tegning af Alfred Schmidt i Blæksprutten.

til at nyde godt af de to sidste Aar, 1928 og 1929, der var de første virkelig gode Aar efter Verdenskrigen. Og allerede i Slutningen af det sidste kommer Meddelelsen om den sorte Tirsdag i Wall Street. Det var det første Varsel. Snart kom en ny Verdenskrise ind over Landet, endnu voldsommere end de to foregaaende i samme Tiaar. De dybereliggende internationale Aarsager til denne Krise skal ikke oprulles her. I Danmark fik Krisen først og fremmest Karakter af en Landbrugs-krise, men ogsaa Byerhvervene rantes haardt, særligt Handelen.

Den svigtende Købekraft i hele Verden bragte den københavnske Industriekspert store Vanskeligheder. Værre blev dog Stillingen for den store københavnske Importørstand, der repræsenterede Flertallet af de københavnske Grosserere.

Oprettelsen af Valutakontoret i 1932 betød en Statsregulering, der i Omfang fuldt ud kunde maale sig med Merkantilismens. Staten monopoliserede Opkøb og Salg af udenlandsk Valuta; og herefter krævedes Valutaattest, for at en Importør kunde opnaa at faa udenlandsk Valuta til Raadighed for sine Betalinger.

Et Hovedformaal med denne Ordning var at begrænse Importen som Helhed for at hindre, at vor Valuta skulde bryde sammen. Det vil altsaa sige, at enhver Importgren blev skaaret ned, særligt hvor det drejede sig om Færdigvarer og Luksusvarer. Endvidere

bestemte Valutakontoret, hvor Indkøbene skulde gøres, for at tilvejebringe Balance i Samhandelen med de forskellige Lande. Herved henvises Importørerne ofte til at søge nye Markeder, hvilket i mange Tilfælde kunde betyde ringere Varer. Ja, Valutakontoret gik saa vidt, at det bestemte, hvilke Kvaliteter der skulde købes, naturligvis for at man kunde faa saa meget som muligt for Pengene. Med andre Ord: Kvaliteten af de indførte Varesorter forringedes i mange Tilfælde.

Handelens Utilfredshed med Statsindgrebet kom ved utallige Lejligheder stærkt til Orde, men alligevel havde ingen af de store politiske Partier Mod til at underkende Ordningens Nødvendighed. Det blev altsaa i Valutakontorets Tegn, at den københavnske Handelsstand kom til at virke i Trediverne. Aarene 1932 og 1933 var de værste at komme igennem, efterhaanden bedredes Forholdene noget. Der kom ogsaa Lempelser i Valutaordningen, saaledes at flere Varer overførtes til Fri-listen, hvor Importen var fri.

Den store Indskrænkning af Verdenshandelen, der fulgte med Krisen, fyldte atter Københavns Havn med Oplæggernes sørgelige Skare. Men ogsaa her mærkede man Bedringen omkring Midten af Trediverne. Skibene kom i Gang og opnaaede endog i flere Aar en usædvanlig stærk Beskæftigelse paa Grund af de forholdsvis lave Udgifter, de danske Skibe havde, takket være den yderligere Kronesænkning i 1933. De gode Aar benyttedes

Travlhed paa Kvæsthusbroen.

af Skibsfarten til en tiltrængt Fornyelse af Flaaden, der nu tæller mange moderne Skibe.

Aarene før Krisen havde medført en stærk Nyetablering af Detailforretninger, der kom i Vanskeligheder, da Krisen kom. Resultatet blev, at en hel Del mindre københavnske Detailforretninger forsvandt.

Naaede man saaledes inden den nuværende Krig frem til nogenlunde ordentlige økonomiske Forhold i København, led Handelen dog stærkt af Mangel paa Bevægelsesfrihed. Man havde svært ved at finde sig til Rette under Reguleringen af den udenlandske Handel. Ved Begyndelsen af Aaret 1939 var man dog kommet saa vidt i Retning af indre Frihed, at kun Varer for 200 Millioner Kroner resterede paa Valutakontorets bundne Liste. — Men den første September 1939 udbrød den anden Verdenskrig.

Hvad den anden Verdenskrig har betydet og vil komme til at betyde for København, unddrager sig selv sagt enhver Vurdering i Dag. Eet er imidlertid givet. Man var langt bedre forberedt til den anden Verdenskrig, hvad Forsyningen angaar, end til nogen tidligere. Varelagrene var enorme. Ogsaa Myndighederne var bedre forberedt end tidligere. Rundt om i Administrationen sad en Række Embedsmænd, der havde Erfaringerne fra forrige Krig at bygge paa. Resultatet med Hensyn til Forsyningen af Befolkningen blev derfor, at alt gik lettere under denne Krig, skønt Forsynings-

vanskelighederne var langt større, end de var under den forrige Verdenskrig. Myndighedernes Indgriben forhindrede en Del af den Spekulation, der prægede forrige Krig. København har ikke været nær saa præget af de nye rige, som Tilfældet har været i mange Provinsbyer. Men det er klart, at en By som København, der er Danmarks økonomiske Centrum, ikke i Længden kan taale en saadan Situation uden at tage Skade deraf. Derfor er ogsaa Drømmen om Fred og friere Handelsforhold bestandigt nærværende for den københavnske Handelsstand. Maatte den snart blive til Virkelighed.

*

København er den eneste Købstad i Danmark, hvis Navn fortæller noget om Indbyggernes Erhverv. Det kan derfor forekomme naturligt at spørge, om dette Erhverv nu ogsaa har sat sit Præg paa Byens Ydre, idet vi dog udstrækker Begrebet Købmænd til at omfatte Erhvervslivet i det hele.

Med andre Ord: Har København sit Citykvarter, sine særlige Gader, der er forbeholdt den ene eller den anden Erhvervsgren, saaledes som vi kender det fra de andre Millionbyer i Verden? Svaret maa absolut blive bekræftende, og det kan tilføjes, at denne Udvikling er blevet stedse tydeligere i Perioden efter 1900.

Det er naturligvis vanskeligt at angive en Grænse for Københavns egentlige Forretningskvarterer; og det

er uundgaeligt, at en saadan Grænse kommer til at medtage visse Beboelseskvarterer. Et moderne Forsøg paa en saadan Afgrænsning tager sit Udgangspunkt ved Godsbanegaarden, fortsætter over Hovedbanegaarden og følger derefter Boulevardbanen til Østerport, hvorfra den gaar langs Grønningen ud til Toldboden.

Inden for denne Grænse finder vi for det første de vigtigste Trafikknudepunkter saavel for Jernbane som for Sporvogn. Endvidere hele Centraladministrationens Kontorer tilligemed de vigtigste kommunale Administrationscentre.

Vender vi os til Erhvervslivet, vil vi se, at Byens Tyngdepunkt saa absolut ligger her. Begynder vi med Handelen, vil det være naturligt at nævne Børsen først. Undersøger man Engrosvirksomhederne, vil man finde det store Flertal inden for den angivne Grænse. Det samme gælder Forsikringsselskaberne og Bankernes Hovedsæder. Vender vi os derefter til Detailhandelen, bemærker vi, at Stormagasinerne Flertal har deres Plads ved den østre Ende af Strøget, der ligeledes rummer en væsentlig Del af Byens Specialforretninger inden for en Række Brancher.

Hvis vi vil medtage Hotel- og Restaurationsbranchen, der jo ligger paa Handelens Overdrev, vil Billedet være det samme. Alle de store Hoteller har deres Plads her, navnlig i Kvarteret omkring Raadhuspladsen, der ogsaa rummer de fleste af Storrestauranterne.

En særlig udpræget Erhvervskoncentration har København at opvise inden for Pengehandelen, der i Forhold til Byens Størrelse er et værdigt Sidestykke til den berømte Lombard Street i London.

Tager vi vort Udgangspunkt paa Kongens Nytorv og begiver os ned ad Holmens Kanal, finder vi paa højre Haand som Naboer to af de tre Storbanks, nemlig Handelsbanken og Landmandsbanken. Videre paa samme Side af Gaden finder vi Overformynderiet, der forvalter en Kapital paa langt over en halv Milliard. Paa den anden Side af Gaden kan nævnes Livsforsikringsselskabet Hafnia, der som alle Livsforsikringsselskaber forvalter vældige Kapitaler. Videre finder vi selve Hjertet i Danmarks Pengevæsen, Nationalbanken, placeret her. Undersøger man, hvem der i øvrigt beboer de gamle Huse i Kvarteret, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, at en væsentlig Del af Førstesalsbeboerne er Veksellerere og Bankiers. De behøver blot at gaa over Holmens Bro, saa er de paa Børsen. Men ogsaa Børsens Naboer fortjener at blive nævnt i denne Forbindelse. Paa den anden Side ligger nemlig Finansministeriet med Finanshovedkassen, og for Enden af Børsen mod Christianshavn finder vi den tredje Storbanks, Privatbanken. Gaar man tilbage over Børsbroen, behøver man blot at gaa faa Skridt ned ad Havnegade for at naa Statsanstalten for Livsforsikring, den største danske Livsforsikringsvirksomhed i det hele taget. Her har vi altsaa samlet inden for en Radius af faa Hundrede Meter langt den væsentligste Del af de Virksomheder, som har Indflydelse paa Danmarks Pengevæsen.

Citykvartret er den københavnske Handels Hjerte.

Men det er mere end det. Det er selve Danmarks økonomiske Centrum. Halvdelen af Landets Engros-handelsvirksomheder har deres Plads i København og Flertallet inden for de nævnte Grænser. I København er tre Femtedele af Landets Handelsflaade hjemmehørende. Rederikvarteret er St. Annæplads og Amaliegade. Hvad Bankerne angaar, saa dominerer de tre københavnske Storbanks mere end Halvdelen af Landets Pengeomsætning, uagtet Bankernes Antal er omkring halvandet Hundrede. For Forsikringsvirksomhederne er Forholdet endnu mere udpræget. De københavnske Forsikringsselskaber har formentlig mere end 90 pCt. af al dansk Forsikringsvirksomhed paa deres Hænder. Og endelig, hvad Stormagasinerne angaar, da findes de endnu i egentlig Forstand kun i København.

Kan København bevare den Stilling som Landets økonomiske Centrum, den under saa store Vanskeligheder atter tilkæmpede sig i forrige Aarhundrede efter Provinsbyernes Storhedstid? Kan Vægtskaalen atter svinge ud til Fordel for Provinsbyerne? Fremtiden vil vise det. At det ikke skorter paa god Vilje hos Provinsbyerne til at vinde ind paa København og prøve paa at knække dens Førerstilling, er givet. Bølgerne gaar til Tider højt blandt Provinsens københavnsfjendtlige Købmandskredse, der finder det urimeligt, at en Fjerdedel af Landets Indbyggere skal være sysselsatte i Landets Hovedstad. Der er ingen Tvivl om, at der i Øjeblikket blæser en gunstig Vind for Provinsbyerne i erhvervsmæssig Henseende. Skattetallet viser, at en langt større Del af Krigsgevinsten i denne Omgang er faldet paa Provinsbyerne end paa København. Men allerede i Perioden mellem Krigene arbejdede adskillige Provinsbyer paa at overtage deres egen oversøiske Import for at undgaa København. Mange Provinsbyer udbyggede deres Havne, saaledes at de store Kornbaade kunde udlosse Partsladninger i Provinsbyerne frem for, at man som hidtil skulde hente sin Kornforsyning i Københavns Frihavn.

Som Danmarks erhvervsmæssige Centrum er Københavns Stilling i Dag moralsk stærkere over for Provinsbyerne, end den var i den glimrende Handels Periode for halvandet Hundrede Aar siden. Dengang hvilede Københavns Magtstilling paa *Kunst*. Det var Regeringsprivilegier, der havde gjort København til, hvad den var.

Det er ikke Tilfældet i Dag, bortset fra de Fordele, der flyder af at være Centret for Landets Administration. Den Førerstilling, som København i Dag indtager i Landets Erhvervsliv, er ikke skabt ved Kunst, men ved Arbejde. Den er bygget op ved et udholdende Slid gennem det nittende Aarhundrede, og den holdes vedlige ved en stadig Indsats af ypperlige Kræfter. Ligesom Københavns Handelsstand under den sidste Krig har nydt godt af Erfaringerne fra den forrige, saaledes er der ogsaa Grund til at tro, at man vil kunne bygge paa den sidste Efterkrigsperiodes Erfaringer, saa at vor By fremdeles kan hævde sig som »Købmændenes Havn« i Danmark.

JENS VIBÆK

Børsen i København, opført 1619—1630, set fra Holmens Bro.

GROSSERER-SOCIETETET OG DETS KOMITE

Af Børssekretær, cand. polit. JENS VESTBERG

Københavns Børs blev bygget af Christian IV i Aarene 1619—1630. Det var Kongen personlig, der planlagde Bygningen, og med stor Interesse og Omhu fulgte den virksomme Konge Opførelsen heraf, som han betroede til Brødrene Laurids og Hans Steenwinkel. Den førstnævnte af Brødrene døde imidlertid allerede i 1619, og det blev derfor Hans Steenwinkel, der kom til at opføre Bygningen som Kongens Arkitekt.

Formaalet med denne Bygning var at gøre København til et Handelscentrum, ikke blot for Handelen paa Nord- og Østersølandene, men ogsaa for Handelen paa de nordlige Bilande og paa Indien, Kina og Afrika. Bygningens Stueetage var tænkt anvendt som Varehus, og Førstesalen som et Mødested for Handelens og Skibsfartens Mænd, og herfra skulde i øvrigt ogsaa Vare salg af forskellig Art kunne finde Sted. De store Forventninger, Kongen oprindelig nærrede til sin Børs, gik

desværre ikke i Opfyldelse som Følge af de Ufredsaar, der kom til at præge navnlig sidste Halvdel af Kongens lange Regeringstid, og i 1647 saa Kongen sig endog nødsaget til at afhænde Børsbygningen til en af sine Hovedkreditorer, en Borger i København. Senere kom Bygningen imidlertid igen i Statseje, indtil den i 1857 afhændedes til Grosserer-Societetet, som siden har staaet som Ejer af denne Bygning.

Kort efter at Grosserer-Societetet overtog Bygningen, undergik den indvendig en omfattende Reparation og Ombygning, og sidst i Halvtredserne skabtes bl. a. den store smukke Børssal, som atter en lille Menneskealder senere fik det Udstyr, som i det store og hele præger den i Dag.

Da Grosserer-Societetet i 1857 overtog Børsbygningen, kunde det allerede dengang se tilbage paa en lang Virketid, idet det var oprettet i 1742 under Ledelse af en Formand og to Ældste. Denne Ledelse undergik i

Børsens Bygmester Christian IV, efter Bronzestue af Francois Dieussart.

1817 den Ændring, at en Komite paa 13, nemlig en Formand og 12 Medlemmer, afløste det hidtidige Formandskab. I 1914 blev denne Komite yderligere udvidet til 17 Medlemmer; disse Medlemmer vælges alle ved simpel Majoritet paa Grosserer-Societetets Generalforsamling, som afholdes sidste Torsdag i Marts Maaned, og hvert Aar er 3 Medlemmer regelmæssig paa Omvalg. Ved samme Lejlighed vælger Generalforsamlingen 11 Medlemmer til det saakaldte Repræsentantskab, som bestaar af 44 Medlemmer fra Grosserer-Societetet, og som er at betragte som et Bindeled mellem Komiteen og Societetets mange Medlemmer. Dette Repræsentantskab er dog først oprettet i 1931.

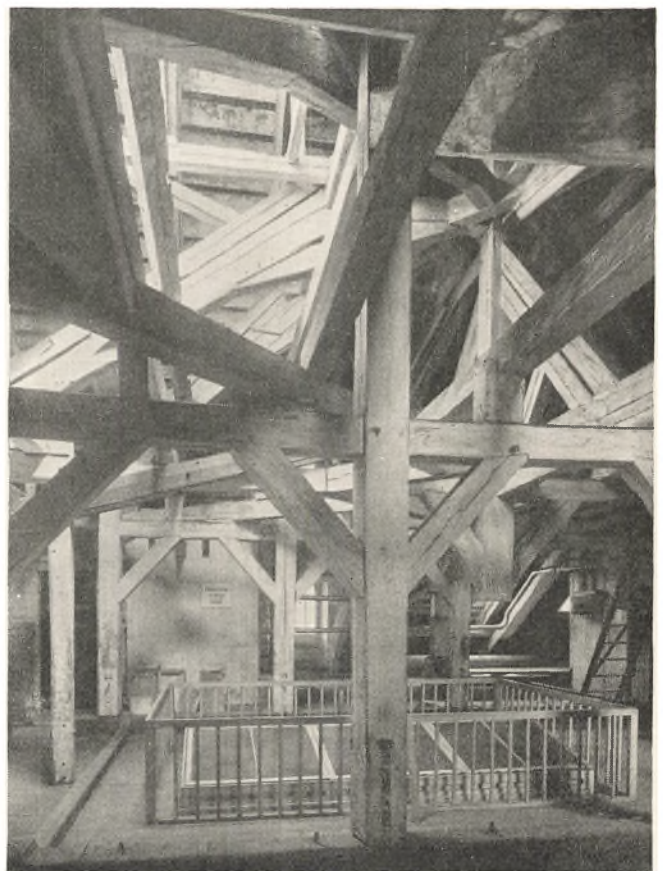
Grosserer-Societetet har i Dag ca. 9000 Medlemmer, og den udøvende Myndighed ligger hos Komiteen, som selv vælger sin Formand og sine Næstformænd. I 1941 valgtes Grosserer Rudolph Schmidt til Formand og har siden været genvalgt Aar for Aar. Enhver Grosserer i København er eo ipso Medlem af Grosserer-Societetet og skal herfor erlægge et Kontingent, hvilket senest er anført i den gældende Næringslov af 1931.

Er Grosserer-Societetet og dets Komite saaledes gamle Institutioner, maa det hævdes, at det ikke er legale Beføjelser, der har givet Komiteen dens Levedygtighed og Myndighed. Vel tilkommer der den ifølge den danske Lovgivning visse Hverv og Rettigheder, men den Maade, hvorpaa den har udøvet disse og i øvrigt har udfoldet Initiativ og Virkelyst for dansk Handel, for-

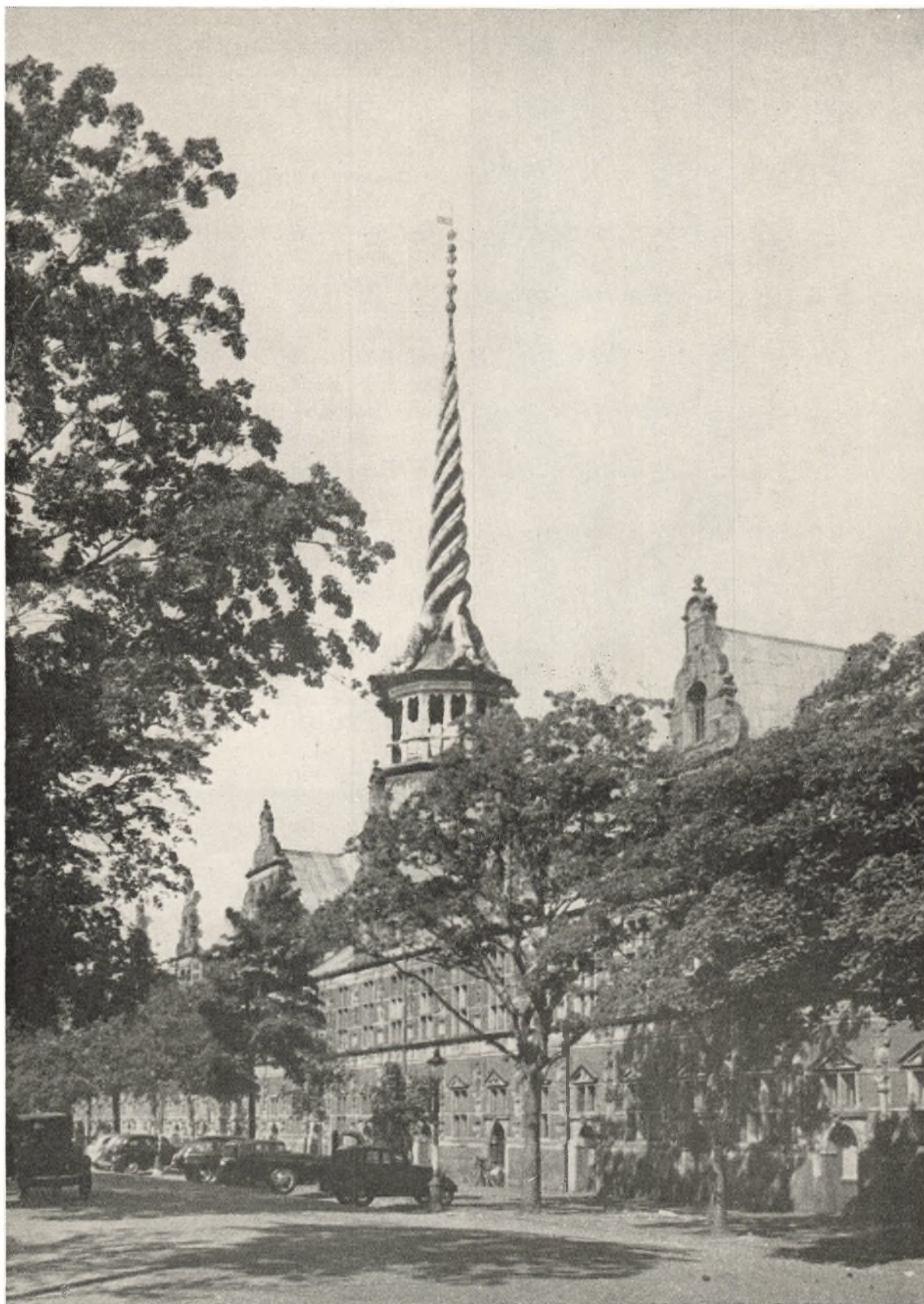
klares ikke ved selve den legale Støtte, der gennem Aarene har været den tilstaaet, men i nok saa høj Grad ved de vide Rammer, den har haft for sin Virksomhed, og den Arbejdslyst, den har lagt for Dagen.

Blandt Komiteens vigtigste legale Beføjelser er Pligten til at afgive *Responsa*, det vil sige til at afgive Erklæring om, hvad der maa betegnes som Handelscoutume eller god Købmandsskik, naar Oplysning herom æskes af Myndigheder og Private. Det var først i 1817 ved Komiteens Dannelse, at dette Hverv fik sit legale Fundament, men det gaar ulovbestemt helt tilbage til Midten af det 18de Aarhundrede, og den københavnske Handelsstands Organisationer har saaledes i snart 200 Aar afgivet Erklæringer om Handelscoutumer, hvilke i vid Udstrækning er kommet til at danne Grundlaget for den danske Handelsret og dermed for Nutidens saa talrige Love paa dette Omraade.

Komiteen indskrænker sig imidlertid ikke til alene at udtale sig om egentlige Handelscoutumer, den afgiver ogsaa Udtalelser om, hvad der er almindelig Fremgangsmaade inden for denne eller hin Handel, selv om der maaske ikke kan tales om en Coutume i egentlig Forstand, ligesom Komiteen ogsaa besvarer Forespørgsler om gældende Varepriser og om Handelsforhold, hvilke Oplysninger vanskelig kan faas ad anden Vej. Derimod har Komiteen ikke til Opgave gennem sin responderende Virksomhed at afgøre konkrete Retstilfælde; noget saadant henhører kun under Domstolene, hvis ikke Parterne foretrækker at lade Sagen afgøre ved *Voldgift*. En Voldgifts-Afgørelse kan ogsaa finde

Parti fra Børsens Loft med pommerske Bjælker fra Chr. IV's Tid.

Børsens Dragespir.

Sted paa Børsen, idet der her findes Bedømmelses- og Voldgifts-Udvalg inden for en Række Brancher, nemlig: Korn og Foderstoffer, Frø, Kaffe, Kolonial, Jern og Metaller, Smør og Mel. Hertil kommer den almindelige Bedømmelses- og Voldgifts-Ret til Afgørelse af Tvistigheder, der ikke hører under de specielle Vold-

gifts-Udvalg. Særlig skal fremholdes, at Bedømmelses- og Voldgifts-Udvalgene for Korn- og Foderstofhandelen og for Frøhandelen har internationalt Ry og ofte afgør Mellemværender ved Forretninger, hvor ikke blot den ene, men begge Parter er bosiddende i Udlandet. Dette hidrører fra, at man i den internationale Korn-

Hovedportalen paa Børsrampen.

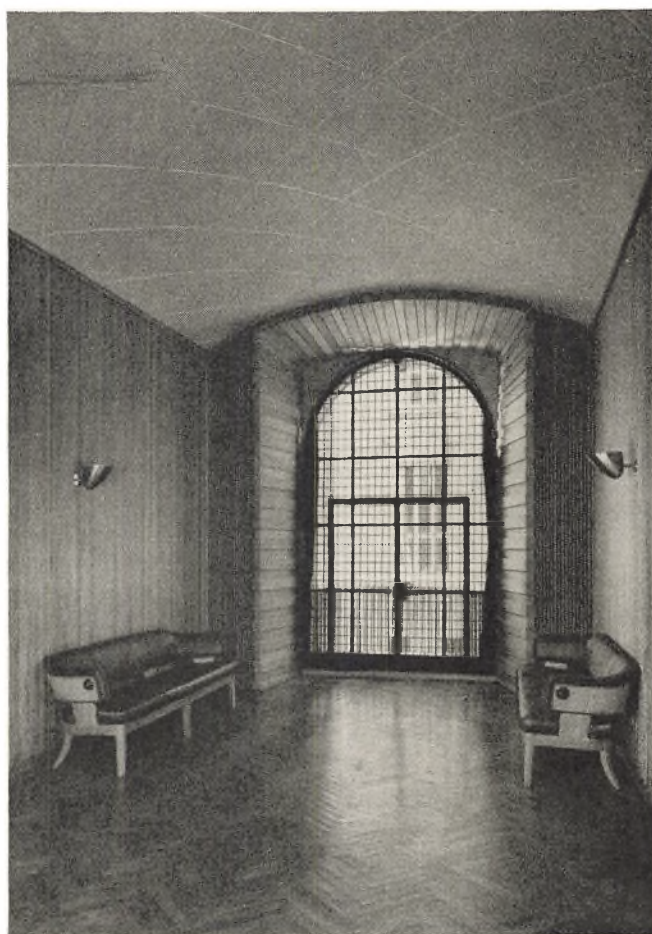
Foderstof- og Frøhandel i stor Udstrækning anvender de danske Standardkontrakter, hvori betinges Tvistigheders Afgørelse ved Voldgifts-Udvalgene paa Københavns Børs.

Gennem lige saa lang Tid som Formandsskabet og senere Komiteen har udøvet sin responderende Virksomhed, har den været og er stadig konsultativt Organ for Centraladministrationen ved Behandlingen af Konsulatssager, d. v. s. Sager vedrørende Besættelse, Opretholdelse eller Nedlæggelse af konsulære Poster i Udlandet. Dette er imidlertid kun et enkelt af Komiteens konsultative Hverv; Komiteen har adskillige andre, og har særlig i den sidste Menneskealder staaet i nøje Kontakt med Handelsministeriet og Udenrigsministeriet, men i øvrigt ogsaa med en Række offentlige Autoriteter angaaende Spørgsmaal vedrørende Handelen selv, Told-, Skatte-, Havne-, Post-, Telegraf- og Trafikforhold, dels paa Foranledning af de Autoriteter, der har med disse Sager at gøre, dels paa eget Initiativ eller efter Anmodning fra de forskellige Varebrancher, som i vid Udstrækning er organiseret i særlige Brancheforeninger, eller fra enkelte Medlemmer af Societetet.

For Komiteen er et særlig betydeligt Arbejde forbundet med Indsamling af Oplysninger og senere Deltagelse i Forhandlinger vedrørende de forskellige Handelsaftaler, der træffes med Udlandet.

Dette Arbejde har antaget store Dimensioner, efter at Samarbejdet mellem Landene som Følge af den verdensøkonomiske Krise i 1929/30 og den paafølgende Oprustning i Tyskland satte Selvforsynings Idé og lidt senere de to-sidede Clearingaftaler med deres udspecificerede Varekontingenter i Højsædet. Begge disse Tendenser har i høj Grad hindret den naturlige Vækst i Verdenshandelen, som man ellers tidligere har kendt efter enhver Lavkonjunktur, og i ganske særlig Grad kan man om den to-sidede Clearingaftale sige, at Samhandelens Omfang faktisk bliver bestemt af den Part, der raader over de mindste Eksportmuligheder. Verdenskrigens Aar har da ogsaa, med de samtidig stærke politiske Indgreb, afgivet Vidnesbyrd om, hvorledes den internationale Handel for næsten alle de europæiske Lande successivt blev tvunget ned til et Minimum. For Engroshandelens Folk som Forkæmpere for den største mulige internationale Omsætning har disse Aar derfor været præget af uhyre Vanskeligheder, samtidig med at de for den almindelige Befolkning har betydet en Sænkning af Levestandarden.

Det er imidlertid ikke blot Forberedelserne til Handelsforhandlingerne og disses Gennemførelse — herunder ikke mindst Fastsættelse af Import- og Eksportkontingenterne — som har krævet en betydelig Indsats fra Komiteens Side; ogsaa selve Handelsaftalernes praktiske Afvikling — herunder Udstedelse af Import- og Eksportbevillinger — har krævet en stor Ar-

Gaolvindue paa 1. Sal efter den indvendige Ombygning i 1942.

Børsen set fra Slotsholmen.

bejdsindsats fra Komiteens Side, for at de i Forvejen begrænsede Samhandelsmuligheder kan komme til Udnyttelse i videst muligt Omfang.

Den Opgave, der efter Krigens Ophør i første Række meldte sig, var, i saa vid Udstrækning, som Forholdene tillod det, at frigøre sig for den Tvang, som den internationale Handel i de sidste 12—15 Aar havde været underlagt. For de Kredse, der tror paa den internationale Handels Betydning som et virksomt Midde- til at opnaa en Højnelse af Levestandarden og Sikring af Solidaritetsfølelsen mellem de mange forskellige Nationer, vil Grosserer-Societetets Komite altid være en aktiv og uholdende Forbunds-fælle.

For at holde Grosserer-Societetets Medlemmer underrettet om Komiteens Virksomhed, Begivenheder af Betydning for Engroshandelen som saadan, og i øvrigt fremme Samarbejdet mellem Medlemmer og Komite, udsendes hver Fredag de saakaldte »Komitesider« i Dagbladet »Børsen«, der de paagældende Dage tilstilles alle Societetets Medlemmer.

I øvrigt udsender Komiteen hver Forsommer en *Handelsberetning* for det foregaaende Aar, der bl. a. indeholder Formandens Tale paa den ordinære Generalforsamling i Marts, en kort almindelig økonomisk Oversigt og en Række Beretninger om forskellige vigtige Varemarkeder. Endvidere en Oversigt over de for-

annævnte Voldgifts-Udvalgs Virksomhed og de vigtigere Responsa, et Udvalg af Komiteens Korrespondance samt statistiske Tabeller. Medens denne Aarvog er udsendt under hele Krigens med de Begrænsninger og Udeladelser, som Krigsforholdene har nødvendiggjort, indstillede Komiteen i Aarene 1939—1944 sin tidligere gennem en lang Aarrække udsendte Publikation »*Verdensmarkedet og Danmark*«, som allerede udkom ved Aarsskiftet, og som gav en Oversigt over Begivenhederne i det forløbne Aar med Hensyn til Handels-Valuta- og Konjunkturforhold, og hvoraf det afsluttende Afsnit omtrent samtidig udsendtes paa Engelsk under Titlen: General Review from »The World Markets and Denmark during 19...«. Fra og med 1945 er disse Publikationer paa henholdsvis Dansk og Engelsk atter genoptaget.

Formanden for Grosserer-Societetets Komite er tidligere Formand for *Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation*, som blev oprettet i 1883 som et Fællesorgan for København og Provinsens Handelsstand. Fællesrepræsentationen er en fast Institution, hvis fortløbende Arbejde varetages af Forretningsudvalget. Komiteens Formand er født Formand for dette, og det bestaar i øvrigt af to Medlemmer af Komiteen og seks Medlemmer repræsenterende de tre Centralforeninger af Handelsstandsforeninger, der er tilsluttet Provins-

Børsalen.

handelskammeret. Sagerne Behandling foregaar dels skriftligt, dels paa Møder, som finder Sted, naar mundtlig Meningsudveksling anses for nødvendig. Med større Mellemrum samles alle Fællesrepræsentationens Medlemmer til Møder, de saakaldte Handelsmøder.

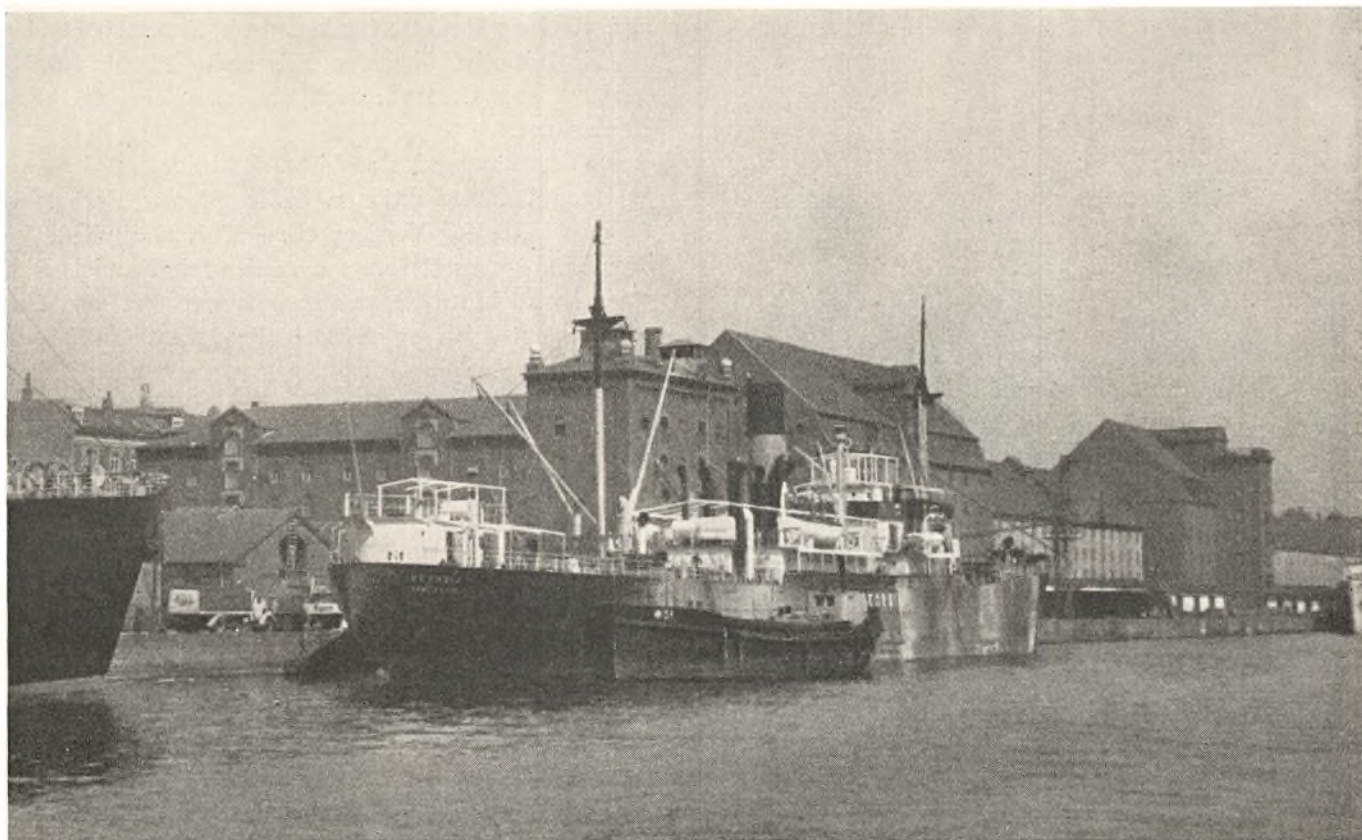
Allerede i Begyndelsen af dette Aarhundrede udkastedes Tanken om en organisatorisk Sammenslutning mellem de tre nordiske Landes Købmandsorganisationer, og Initiativet hertil udgik fra norsk Side. Først i 1917, paa et Tidspunkt hvor den første Verdenskrigs Vanskeligheder havde ført de nordiske Købmænd sammen i et Fællesarbejde for Landenes Vareforsyning, blev Tanken realiseret, og det første Møde blev afholdt i Stockholm inden for Institutionen »De skandinaviske Handelsmøder«, hvortil for Danmarks Vedkommende Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation vælger de Delegerede. I 1925 sluttede ogsaa Repræsentanter for Finlands Næringsliv sig til denne Institution, som samtidig forandrede Navn til »De nordiske Handelsmøder«. Verdenskrigens Aar betød en midlertidig Afbrydelse i disse Møders Afholdelse, men i September 1946 afholdtes i København et nyt nordisk Handelsmøde — det niende i Rækken siden 1917.

I 1919 stiftedes »Det internationale Handelskammer«, og allerede i 1920 sluttede danske Erhvervsorganisationer sig paa Initiativ af Grosserer-Societetets Komite til denne internationale Organisation. Der dannedes her som i andre Lande en national Komite bestaaende af Repræsentanter for Grosserer-Societetets Komite, In-

dustriiraadet og Provinshandelskammeret, til hvilke senere Dansk Dampskibsrederiforening sluttede sig. Danmark har i de forløbne Aar taget virksom Del i det internationale Handelskammers Arbejde. Ikke alene har det sendt Repræsentanter til samtlige de Kongresser, som hvert andet Aar har været afholdt rundt omkring i en Række Storbyer, men i det Omfang, det har været muligt, har man ogsaa deltaget i de saakaldte »Council« Møder og i de forskellige Gruppe- eller Underkomitemøder, der har behandlet de enkelte Spørgsmaal. I Sommeren 1939 kom Danmark i Forgrunden inden for Handelskammeret, idet dettes 10. og sidste Kongres inden den 2. Verdenskrig afholdtes i København, hvor Komiteens daværende Formand, Grosserer Holger Laage-Petersen i sin Egenskab af Formand for Den danske nationale Komite var Præsident for Kongressen. Ca. 1500 Forretningsfolk med Ledsagere fra over 40 forskellige Lande deltog, og København var i Kongresdagene Genstand for megen international Opmærksomhed.

Ogsaa for det Internationale Handelskammer betød Krigsaaene en midlertidig Afbrydelse af dets Arbejde, men efter Krigen er Arbejdet atter genoptaget i fuldt Omfang. Handelskammeret har navnlig koncentreret sit Arbejde om Problemerne vedrørende den økonomiske Rekonstruktion og Overgangen fra Krigs- til Fredsøkonomi, og det er lykkedes Handelskammeret at blive anerkendt som *konsultativt Organ for UN's økonomiske og sociale Raad* i Slutningen af 1946.

JENS VESTBERG

Skibe under Lastning ved Larsens Plads.

ENGROSHANDELEN I DANMARKS HOVEDSTAD

Af Direktør, Lektor, cand. merc. HANS C. CHRISTIANSEN

Engroshandel er Handel mellem Fagfolk. Hele Verden over og til alle Tider har den paa tidlige Udviklingsstadier været ensbetydende med Udenrigshandel. Ofte har den samtidig været kædet sammen med Detailhandel. Næsten alle Udviklingstrin er den Dag i Dag repræsenteret inden for dansk Handel. Ikke mindst gamle Købmandshuse forener hyppigt under samme Tag, maaske i samme Person, Importør og Eksportør, Grossist og Detaillist og ikke sjældent samtidig baade Producentens og Aftagerens Financier. I Provinsen er denne Indfiltrering særlig udpræget. I Hovedstaden derimod er tidligt udviklet en mere klar Arbejdsdeling, en Adskillelse af Funktionerne og Afgrænsning mellem dem.

Den første egentlige Handelsorganisation her i Landet, Danske Kompagni, oprettedes i København, sandsynligvis ca. 1420. I 1422 lovfæstedes Byernes Forret til Handel. Dette Privilegium er blevet hævdet langt op imod vor Tid — ikke altid til Gavn for Handelsstanden. Dermed blev samtidig indledet en bevidst Kamp mod Udlandets Handelsherredømme. De sidste Dønninger fra denne Dyst for at gøre Udenrigshandel paa Danmark til et dansk Anliggende kan spores helt op til vore Dage.

En Forordning af 1681 om Kommerciens og Negociens Befordring søgte at gennemføre en Sondring mellem Købmandsskab udi Gros og den partikulære Handel, men klare Skillelinier mellem Engroshandel og Detailhandel blev først givet med Kommerceordningen af 1742. Udøvelse af Udenrigshandel blev et afgørende Kendetegn paa Engroshandel. Med Retten til at blive indskreven Groshandler udvikledes en særlig Engroshandelsstand, og det lagde Grunden til Grosserer-Societetet. I 1842, da Grosserer-Societetet fik Selvstyre, var Antallet af Medlemmer 165. Ved Udgangen af 1946 var det over 8.300. Medens Byens Befolkning kun er godt og vel femdoblet, er Antallet af Grosserere saaledes steget til det 50-dobbelte.

Et Højdepunkt i Indflydelse og Magt naaede den københavnske Handelsstands vigtigste Organisation under C. F. Tietgens Formandsskab 1885—97. Handelens, Industriens, Søfartens og Bankvæsenets Interesser samledes om denne Leder. I Tidens Aand gjorde Tietgen sin Gerning først og fremmest for indadtil at vinde, hvad udad tabtes; men allerede i hans sidste Leve- og Virkeaar sporedes stærke Kræfter til at udvide dansk Handels Virkefelt ud over Landets Grænser. Tilløb her- til kan vel nok spores helt tilbage til 1850'erne, men

Losning ved Kvæsthusbroen.

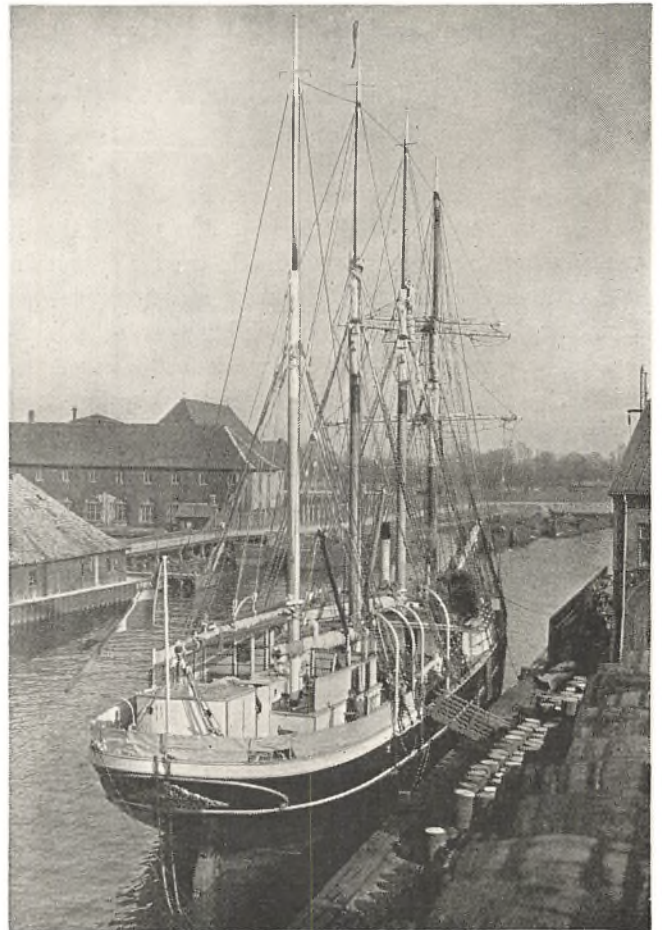
deres fulde Udfoldelse fik disse Bestræbelser først i det nye Aarhundrede under nye Mænd. Mange har baaret denne Udvikling frem, men den Mand, der mere end nogen anden staar som Udtryk for denne Epokes Handelsindsats, er vel nok H. N. Andersen, som skabte en dansk Storstyrksomhed, der har vundet Ry Verden over. Med Stiftelsen af Det Østasiatiske Kompagni i 1897 indledtes i Virkeligheden et nyt Tidehverv for Danmarks Handel; og da først Vejene var banet ud til Verdensmarkedets store Muligheder, fandt danske Købmænd stadig nye Virkefelter. Til Handelen med Landets egne Produkter kom en betydelig Omsætning med Alverdens Frembringelser, dels til Dækning af Hjemmemarkedets voksende Behov, til Produktion og Forbrug, dels som Led i den internationale Arbejdsdeling og Vareudveksling i Form af Transithandel og Reekspart.

Udenrigshandelens Fremgang og Blomstring naaede ogsaa for Danmarks Vedkommende et Højdepunkt op imod 1914. For baade Indenrigshandel og Udenrigshandel medførte Krigen mange Omvæltninger. Efter en hektisk Opblomstring meldte Varemangelen sig. Dermed fulgte i stigende Omfang Statsindgreb i Omsætning og Prisdannelse. Allerede i den første Verdenskrigs sidste Tid havde Pengerigeligheden givet Grobund for Oprettelse af store Handelskompagnier med højtflyvende Planer om Udfoldelse paa Verdensmarkedet. Disse Projekter fik ny Næring i de første Efterkrigs-

aar, til Dels støttet af udenlandsk Kapital og udenlandsk Initiativ. Christian II's stolte Planer om København som Centrum for Østersøhandelen fik deres Renaissance.

1920'erne prægedes af bitter Reaktion, af Sammenbrud og Rekonstruktioner, og knapt var Forholdene faldet til Ro, før Verdenskrisen af 1929 skyllede ind over Landegrænsen. Kampen om den frie Handels Eksistens havde indtil da væsentligt været ført mod Forbrugerkooperation og til Dels Producent-Andelsbevægelse, til Tider ogsaa mod stærke, især udenlandske, Industrikarteller og Truster. Nu opstod en ny og aabenbart langvarig Frontdannelse mod omsiggribende Statsregulering. Til Dels var denne en af Øjeblikket betinget Nødvendighed, men af politiske Aarsager udvikledes ofte Tendenser til Kontrol for Kontrollens Skyld. Der gaar en rød politisk Traad gennem mange af de Reguleringer, der gennemførtes fra den første Verdenskrigs første Dage, gennem vanskelige Mellemkrigsaar og op igennem den anden Verdenskrig og Tiden efter den.

København har før i Tiden været Engroshandelens privilegerede By. Dens Beliggenhed har prædestineret den til Handel mellem Nationerne i en Arbejdsdelingens og Vareudvekslingens Tid. Statsmagtens Indgreb har ikke altid gavnet denne Position. Øresundstoldens fire Aarhundreder flyttede megen Handel paa Udlandet og Kolonierne til Flensborg, den Gang Provinsens

Grønlandsbaad under Losning ved den grønlandske Handels Plads.

Kulkranen i Arbejde ved Kalvebod Brygge.

førende Handelsby, i nogen Grad vel ogsaa til Hamborg. Økonomisk Svaghed efter Napoleonskrigene førte ud i en finansiell Afhængighed af Hamborgs Pengemarked og støttede dermed Hamborgs Handel. Først med C. F. Tietgens og hans samtidiges Indsats kom Frigørelsen, og dermed vaagnede Selvbevidstheden, og Modet voksede.

Den gode Beliggenheds Fordele underbyggedes langsomt ved forøgede Erfaringer, ved voksende finansiell Styrke og samtidig dermed ved Udbygning af de tekniske Hjælpemidler. Frihavnen byggedes i 1890'erne som Værn mod Kielkanalen, men samtidig gav den et Forspring i Konkurrencen med svenske Havne. Fragtbalancen har ganske vist altid været de danske Havnes store Problem. Vægten af de Varer, der tilføres Landet, er mange Gange større end Eksportvarernes Vægt. I 1939 var Forholdet næsten som 6:1. De fleste Provinsbyer ligger i denne Henseende lidt gunstigere end København. Alligevel tog Københavns Havn omkring Halvdelen af Førkrigstidens søgaaende Trafik paa Udlandet. Medvirkende hertil har været, at København er den danske Ruteskibsfarts Centralhavn med gode Forbindelseslinier til de øvrige danske Havne. Det gør Byen til naturlig Modtagelses- og Omladnings-

plads for Stykgods. Provinshavnene derimod har i den direkte udenlandske Trafik deres største og naturlige Betydning for Udlosning af Styrtegods saasom Kul, Korn, Foderstoffer, Trælast og lignende Varer.

Udviklingen af Landbrugets og særlig Industriens Eksportproduktion har til at begynde med underbygget Hovedstadens Position, medens der nu paa enkelte Omraader kan spores Tendenser i modsat Retning. Engroshandelen har haft sin væsentlige Andel i denne Udvikling. Ofte har den fra gammel Tid været placeret i København, men derudover har ogsaa Provinsens Engroshandel i al Fald helt op til Mellemligsaarene haft en Tendens til at flytte til Hovedstaden eller dog at oprette Filialer der, saa snart Udenrigshandel blev en væsentlig Del af Virksomhedens Arbejdsfelt. Det maa siges at have været Engroshandelen, der først fandt Eksportmuligheder for dansk Produktion, men kunde danske Varer ikke skaffes i tilstrækkelige Mængder, saa har Handelen fra Østersøområdet eller — da det endnu var muligt — fra Ruslands store Vidder fremskaffet Varer, der kunde eksporteres til andre Lande. Transithandel og Reeksport har altid spillet en ikke ringe Rolle i førende københavnske Engrosvirksomheders Omsætning. Den har været et na-

Blomsterhandel paa Grønttorvet.

turligt og ofte nødvendigt Supplement til Handelen paa Hjemmemarkedet. Mange københavnske Engros-handelsvirksomheder er i den Grad gaaet ind for Vareudveksling med Nabolande og Bilande, at de har oprettet enkelte Filialer eller ligefrem kunnet udbygge et helt Net af Filialer paa alle vigtigere Pladser — i nogle Tilfælde med Henblik paa Vareopkøb, i andre med Afsætning af danske eller fremmede Varer for Øje, ikke sjældent ogsaa begge Dele. Inden for næsten alle Omraader af Engros-handelen findes en udpræget Specialisering: Om et snævert Vareudvalg, om en bestemt Købergruppes Behov eller om Samhandelen med bestemte Lande, maaske kun et enkelt Land. Den sidste Form findes stærkt udviklet i Hovedstaden for Handelen med Island og ligner i denne Henseende meget Handelen med Færøerne. I 1930'erne tilførte Reeksport-handelen Landet en aarlig Bruttoavance paa mellem 10 og 20 Millioner Kr. Handels- og Valutarestriktioner og national Selvstændighedstrang hos vore Handelspartnere har bragt en alvorlig Nedgang. — En særlig Form for baade almindelig Engros-handel og Reeksport repræsenteres af Den kongelige grønlandske Handel, den eneste statsmonopoliserede Handel i Danmark med Rødder i Historien Aarhundreder tilbage.

Fra mange Sider har man søgt at trænge ind paa Handelens Omraader. Det var Provinsens og Hovedstadens Handlende, der fandt de første Eksportmarke-

der for den forædlede Landbrugsproduktion og oprettholdt den gennem mange Aar. Navne som Hans Broge, L. E. Bruun og E. F. Esmann er uløselig forbundet med dette Arbejde. Først da Afsætningen blev stor nok til, at den kunde bære en selvstændig Organisation, trængtes den frie Handel ud. Tilsvarende Udviklingstendenser kendes ogsaa fra den industrielle Produktions Omraader. Ved Oprettelse af egne Indkøbs- og Afsætningsorganisationer er Industrivirksomheder i stigende Omfang trængt ind paa Omraader, der før var den selvstændige Engros-handels naturlige Domæne.

Alt dette har som Helhed ikke reduceret Engros-handelens Virkefelt. Den er efter hele sit Væsen Pioneren, der stadig opdyrker nye Markeder. Store Koncerner og Truster kan i Kraft af Kapitalstyrken ændre dette Billede paa afgørende Maade. Udenlandske Producentgrupper behersker saaledes Handelen med flydende Brændsel gennem hele Handelskæden, til Dels endog med et vidt forgrenet Net af egne Detailhandelssteder, alle med Afsætningscentrum i København. Finansiell Afhængighed præger i det hele taget Engros-handelen paa alle de Omraader, hvor store Lagerbeholdninger og kostbare tekniske Anlæg og dermed Kapitalbesiddelse er af afgørende Betydning. Kulhandelen er typisk for disse Forhold. Store københavnske Virksomheder behersker ved Kapitalbesiddelse, der kan

Fisketorvet ved Gammelstrand.

give sig Udtryk i Bestyrelsesfællesskab eller forbundne Bestyrelser, betydelige Dele af Provinsens Engroshandel paa dette Felt. I enkelte Tilfælde har til Tider ogsaa udenlandsk Kapital kunnet vinde Indpas og dermed Indflydelse.

Paa mange Omraader har det været naturligt at sprede Engroshandelen ud over hele Landet. Trafikvæsenets Udvikling, Udbygning af Veje og Havne, Industriens Spredning, Befolkningens Vækst og det med stigende Behov stadigt voksende Antal af nye Varer, baade Raa-varer, Halvfabrikata og Færdigvarer, har været Forudsætning for en betydelig Udvikling af Provinsens Engroshandel. Dette er ofte foregaaet i bedste Forstaaelse med Hovedstaden, i umiddelbart Samarbejde eller under direkte finansiel Afhængighed, men dog med stadig stærkere udviklet selvstændigt Initiativ fra en virksom Engroshandelsstand i Provinsen.

Paa en Maade bestaar Engroshandelen af to principielt men ikke altid i Praxis adskilte Grupper. Den vigtigste er den egentlige Engroshandel, der køber og sælger for egen Regning, selv træffer alle Afgørelser og selv overtager Handelens Risiko. Dette er den oprindelige Engroshandelsform. Af voksende Betydning er blevet Agenturvirksomheden, ikke mindst for de Dele af den københavnske Engroshandel, hvor den væsentligste Opgave er Formidlingen mellem Hjemmarked og Udlandet, hvilket særlig gælder for Import-

handelen. Udviklingen fra ren Engroshandel til Agenturvirksomhed kan konstateres mange Steder. En af dens Aarsager er Producenternes Krav om umiddelbar Kontakt med Afsætningen. Agenten gennemfører kun det egentlige Rapport- og Afsætningsarbejde, medens Planlægning, Levering og Finansiering almindeligvis udøves af Producenten. Forbrugets og Produktionens Vækst har skabt Forudsætningerne for stærkere Udvikling af denne Form for Specialisering. Af en samlet Engrosomsætning i 1934 paa 4226 Millioner Kr. for hele Landet faldt 618 Millioner Kr. paa Agenturhandel. Tre Femtedele af hele Engroshandelsomsætningen faldt paa Hovedstaden. For store Dele af Agenturvirksomhederne er København saa afgjort et naturligt Afsætningscentrum. Handelsforhold og Handelssædvaner har i Forbindelse med Administrationens og Befolkningens Koncentration medført denne Udvikling. For de vigtigste Grene af Agenturhandelen synes der af disse Grunde at være væsentligt mindre Mulighed for Spredning over hele Landet end for den rene Engroshandel.

Helt anderledes er det derimod, hvor Produktionen er ensrettet og koncentreret i store tekniske Enheder, medens Forbruget samtidig er spredt over store Omraader med uensartede og sammensatte Behov. Her vil den egentlige Engroshandel have en naturlig Plads. Det ser man ved Afsætningen af Bygningsartikler,

Isenkram, Tekstil og Kolonialvarer. For den sidste Gruppens Vedkommende spiller yderligere Verdensmarkedets Handelssædvaner ind, særlig Afsætningen af relativt store Enheder paa Afsætningshandelens første Trin. Kaffehandelen er typisk for disse Omraader, hvor det baade driftsøkonomisk og samfundsøkonomisk er hensigtsmæssigt at lade Varen passere mange stærkt specialiserede og derfor hver for sig relativt billige Led, inden den naar ud til Detailhandelens yderste Forgøring. Paa saadanne Omraader har Hovedstadens Engroshandel altid indtaget en Særstilling. Det er ikke nogen Tilfældighed, at netop disse Handelsgrene er forbundet med stærkt udviklet Transithandel, der ofte udnytter de Muligheder for Lettelse af Lagring og Afsætning, som Frihavnsanlægget byder.

Beslægtede Forhold gør sig, omend i omvendt Rækkefølge, gældende inden for visse Grene af Opkøbshandelen, hvor Opkøbets sidste Led ofte naturligt har fundet deres Plads i Handelens gamle Centrum. Handelen med Huder og Skind, med Frugt og med Landbrugets forædlede Produkter rummer en Række typiske Eksempler herpaa. Paa den anden Side gør den voksende Omsætning det netop paa disse Felter i vor Tid ofte atter muligt, at Provinsen i stigende Grad kan frigøre sig fra Hovedstadens afgørende Indflydelse. Ikke sjældent har Handelsformerne her faaet deres endelige Udformning i nært Samarbejde mellem Producenter og Handlende. Ogsaa Forbrugerhensyn har spillet ind, som oftest varetaget af kommunale Myndigheder.

Hovedstaden er med rundt regnet 25 pCt. af Landets samlede Indbyggertal et Forbrugscentrum af afgørende Betydning for Afsætningen og dermed ogsaa for Prisdannelsen. Det har gjort det muligt ikke blot at opretholde, men ogsaa at udvikle en af vore ældste Handelsformer: Torvehandelen. I Provinsen er denne af ringe Betydning for Befolkningens Forsyning. Hovedstaden derimod kan opvise særdeles veludviklede og moderniserede Former. Torvets Betydning som Detailsalgssted er ganske vist reduceret til det mindst mulige. Kvægtorvet f. Eks. er et typisk Engroshandelssted, hvor Kommunen optræder som Vogter af Forbrugernes Interesser. Paa samme Sted findes nogen Markedshandel med Heste og Kvæg, en Afsætningsform, der ellers synes at være forbeholdt Provinsen. Udviklingen mod Engroshandel præger ogsaa Omsætningen med Grøntsager, Frugt og Blomster. Grønttorvet er først og fremmest et Engrosmarked. For Fisketorvet gælder det samme, selv om en vis Detailomsætning finder Sted begge Steder. Nogle af de mest moderne Afsætningsformer er udviklet paa disse Engroshandelsmarkeder, bl. a. inden for Handelen med Frugt.

Den Prisdannelse, der foregaar inden for Engroshandelen, har Interesse langt ud over Handelens Kreds. Det er iøjnefaldende, at der her er foregaaet en Ensretning, allerede længe inden Krisernes og Krigenes ekstraordinære Forhold spillede ind. Engroshandelen har været førende i Kravet om højere Kvalitet og mere ensartet Kvalitet som Forudsætning for højere og mere

stabile Priser. Kvalitetskontrol og Kvalitetsensretning, som den her i Landet kendes bl. a. for Smør, Bacon og Frugt, er Forudsætning for Børshandel og Børsnoteringer og lignende Prisansættelser. Offentliggørelse af Prisnoteringer har gjort det muligt for hver eneste Producent at sammenligne og at reflektere. Det har skabt Grobund for Utilfredshed over for traditionelle Handelsled og derved været Forudsætning for mangen Andelsvirksomhed. Til Producentkooperation inden for Landbruget og Forbrugerkooperation over hele Linien kom ogsaa inden for Industrien Tendenser til at sikre sig Beherskelse af Afsætningskanalerne. Det har ofte maattet begrænses til Beherskelse eller Overtagelse af Engroshandelsfunktionen. Fremsynede Mænd inden for den frie Handels Rækker har klart og rigtigt set disse Udviklingslinier, men denne Erkendelses Resultater er i stor Udstrækning gledet Handelsstanden af Hænde, fordi Standen en kort Overgang ikke som Helhed formaaede at følge med i Tidens Udvikling. Erkendelsen heraf har været med til at øge Tendensen til Samarbejde mellem Handelens Udøvere.

Inden for alle de Handelsomraader, der omfatter Afsætningen af Landets Produktion, ikke mindst Landbrugsproduktionen, er saaledes udviklet et ret betydeligt horisontalt Samarbejde mellem Handelsvirksomheder paa samme Trin og vertikalt lige saa vel mellem Producent og Engroshandel som mellem Engroshandelen og dennes Aftagere. Ogsaa paa andre Omraader er — til Dels under Konkurrencens Tryk — udviklet Samarbejde af rent driftsøkonomisk Art. Et saadant Samvirke er naturligt, hvor finansielle Forhold binder Bedrifterne til hinanden, men det findes ogsaa paa helt frivillig Basis mellem uafhængige Bedrifter, særlig i Indkøbet, og uden Tvivl fremmet af Mærkevarernes voksende Betydning. Det er et af Mærkevaresalgets væsentligste Træk, at Producenten frem for alt forbeholder sig Beherskelse af Prispolitikken gennem hele Handelskæden. Tilbage bliver for hvert Handelsled kun en forud fastsat Rabat, som oftest baseret paa Handels-sædvaner og Handelsomkostninger, men hyppigt gra-dueret efter Omsætningens Størrelse. Det frister til Sammenslutning i Indkøbet — først af Mærkevarer, men senere ogsaa af andre Varer. Dette Samarbejde er saaledes højt udviklet inden for Handelen med Kolonialvarer, hvor det omfatter hele Landet. Mellemkrigsarenes og Krigsaarenes Vanskeligheder har paa mange andre Omraader fremtvunget Samarbejde mellem Engroshandelsvirksomheder i samme Branche. Sjældent gaar man dog videre til næste Led, til Produktionen, men ogsaa det er forekommet. Omvendt forekommer ogsaa Eksempler paa, at Engroshandelen har grebet over i Detailhandelen. Dominerende Filialkæder i Hovedstadens og til Dels samtidig i hele Landets Detailhandel med Kolonialvarer, med Æg og Smør, med Kaffe og med Spirituosa beherskes af københavnske Engroshandelsvirksomheder. Finansieringsfunktionen spiller en betydelig Rolle, særlig hvor der stilles store Krav til Inventar og Maskiner eller til Varelager —

Parti fra Købbyen.

som inden for Restaurationsvirksomheder eller Handelen med Levnedsmidler. Det samme gælder, hvor Finansieringen er afgørende for Haandværkeres Etablering.

Dette af egentlige driftsøkonomiske Interesser betingede Samarbejde udfoldes direkte mellem enkelte Bedriftsenheder eller mellem Grupper af Bedrifter, men Forholdenes Udvikling har ofte ogsaa stillet Handelsstanden i sin Helhed over for vidtrækkende Problemer af fælles Interesse. Løsningen af disse Opgaver er naturligt tilfaldet de egentlige Erhvervsorganisationer, for den københavnske Engroshandel Grosserer-Societetet med de til dette knyttede Brancheorganisationer.

Udviklingen igennem de forløbne 50 Aar karakteriseres af en stærk Udvidelse af Erhvervsorganisationernes Virkefelt. Det gælder ogsaa Engroshandelen. Samtidig præges Samfundslivet af en stadig mere udbredt social Grundindstilling, der medfører, at Erhvervsgrupperne maa se Udøvelsen af deres Funktioner som Led i et Samfundsliv, hvor sociale Hensyn og dermed ikke blot Respekten for Fagfæller, men ogsaa for andre

Samfundsgrupper og deres Interesser faar øget Vægt i den daglige Gerning. Den danske Handelsstand er blevet til under relativ stor Frihed. Det vil være vanskeligt om ikke umuligt og for Samfundet under alle Omstændigheder overordentlig bekosteligt at finde frem til samfundsdirigerede Fordelingsformer med tilsvarende teknisk og økonomisk Effektivitet. Samtidig med at den sociale Grundtone akcepteres af hele Samfundet, ogsaa af den frie Handelsstand, bliver det derfor et væsentligt Led i den Indsats, der skal gøres af den danske Handelsstand og dens Organisationer, at sikre Udfoldelse af det frie personlige Initiativ til Gavn for Produktionen, for Handelen og for Forbrugeren og dermed for hele Samfundet. Klar Erkendelse af Tidens politiske og økonomiske Vanskeligheder har ført til, at man ikke længere virker for Frihed for enhver Pris, men for den i enhver given Situation størst mulige Frihed for individuel Indsats. Kun dette kan skabe Forudsætningerne for, at den betydelige Fremdrift, der repræsenteres af det personlige Initiativ, stadig kan kobles med ind i Udviklingen til Gavn for hele Samfundet.

HANS C. CHRISTIANSEN

Ved Gammelstrand foregaar Detailhandel med Fisk i Dag som for Aarhundreder siden.

DETAILHANDELEN

Af Docent EJLER ALKJÆR

Naar Københavns Stilling og Betydning som Handelsby, saavel i Fortiden som i Nutiden, beskrives og vurderes, er det ganske naturligt dens Indsats og Muligheder inden for *Storhandelen*, der i første Række haves for Øje. I den internationale Handel, og særlig i Handelen inden for Østersøområdet, har København — som det omtales andetsteds i nærværende Tidsskrift — en bemærkelsesværdig Position, og i Forhold til Byerne i den danske Provins fremtræder København som et helt dominerende Engros-handelscentrum. I Henhold til den sidst foretagne Erhvervstælling (1935) foregaar 63 pCt. af den samlede danske Engrosomsætning i København, hvor 40 pCt. af samtlige Engrosvirksomheder med 57 pCt. af det samlede Engros-handelspersonel er hjemmehørende. Men for disse Kendsgerninger maa det ikke glemmes, at København ogsaa er en *Detailhandelsby* af Rang. Salget af forbrugsfærdige Varer i Smaapartier til de private Konsumenter foregaar ganske vist i overvejende Grad i ret smaa Be-

drifter, hvis Virksomhed i og for sig kan betegnes som Smaahandel i Modsætning til Storhandelen (Engros-handelen), men som det nærmere skal omtales nedenfor, foregaar en Del af denne »Smaahandel« dog ogsaa i stort Format.

I Henhold til den foran citerede Erhvervstælling foregaar 34 pCt. af den samlede danske Detailomsætning i København, som har 27 pCt. af samtlige Detailbutikker, sysselsættende 34 pCt. af Detailhandelens totale Personel. Opgjort i absolutte Tal findes der i København ca. 21.000 Detailhandelsvirksomheder med et samlet Personel paa ca. 53.000 (incl. Indehaverne) og en Omsætning paa godt 1 Milliard Kr. De tilsvarende Tal for Engros-handelen er ca. 4.500 Virksomheder med et Personale paa ca. 37.000 og en Omsætning paa knap 3 Milliarder Kr. Det fremgaar af disse Tal, at Detailhandelserhvervet baade i Henseende til Antal Virksomheder og Beskæftigede er større end Engros-handelserhvervet, der imidlertid omsætter for ca. 3

Magasin du Nord i 90erne, efter Illustreret Tidende.

Gange saa store Beløb som Detailhandelen. Videre ses det, at den københavnske Detailhandel ikke betyder saa meget i Forhold til den samlede danske Detailhandel som den københavnske Engroshandel i Forhold til Landets totale Engroshandel. København har dog $\frac{1}{3}$ af den samlede danske Detailhandelsomsætning, medens Hovedstadens Andel i Landets samlede Indbyggerantal

kun er ca. $\frac{1}{4}$. Flere forskellige Aarsager ligger til Grund for denne tilsyneladende uforholdsmæssigt stærke Stilling, som den københavnske Detailhandel indtager. For det første er Købekraften højere i København end i det øvrige Land; ca. Halvdelen af de samlede Skatteindtægter er hjemmehørende her. Endvidere er Prisniveauet paa flere Punkter højere end i Provinsen.

Endnu findes der mange Forretninger, som fører baade Kolonial, Frugt og Grønsager.

Københavnerne er langt mindre selvforsynende med Grønsager, Blomster, Æg, Kød o.s.v. end Befolkningen i Købstæder, Stationsbyer og Landdistrikter, hvilket ogsaa virker med til at sætte Detailhandelsomsætningen i Vejret. Endelig kan nævnes, at den københavnske Detailhandel trækker Kunder til sig fra et meget stort Opland, ja, en Del Forretninger har Kunder spredt ud over det ganske Danmark. København er Danmarks største Turistby, og de udenlandske Kunder lægger selv sagt ogsaa en Del Penge paa de københavnske Detailbutikkers Diske.

Som allerede understreget foregaar den overvejende Del af den københavnske Detailhandel — nu som før — i smaa og mellemstore Butikker. Stordriften inden for Detailhandelen har ganske vist naaet en vis Udvikling i Løbet af det sidste halvthundrede Aar, men i Henhold til Erhvervstællingen har Stormagasiner og lignende Stordriftsformer dog kun ca. 10 pCt. af den samlede Detailomsætning i København. Idet Detailhandelens Stordriftsformer nærmere skal omtales nedenfor,

skal det her fastslaaes, at den almindelige Detailhandel — Smaadriften — ogsaa i Løbet af de sidste 50 Aar har gennemgaaet en interessant Udvikling.

For det første har Detailhandelens forskellige Brancher skiftet Karakter. I Takt med Kundekredsens Vækst og Købekraftens Forøgelse har der været en Tendens til en stadig mere fremadskridende Specialisering af Vareudvalget, altsaa en Opdeling af de gamle Brancher. Den gammeldags »blandede Detailhandel«, som ikke alene førte Kolonial, men ogsaa lidt Grønsager, Isenkram, Brændsel og Manufaktur, var endnu for 50 Aar siden særdeles almindelig i København, men den — saavel som de traditionelle Brancheforretninger (Manufakturforretninger, Isenkramforretninger o.s.v.) — er i stigende Grad blevet afløst af mere specialiserede Forretninger, ja, i de centrale Kvarterer og paa de mest befærdede Gader endog af saakaldte Enkeltvarerforretninger: Theforretninger, Kaffe- og Osteforretninger, Chokoladeforretninger, Frugtkonservesforretninger, Farsforretninger, Damestrømpeforretninger, Korsetforretninger, Seleforretninger, Lampeskærmeforretninger, Tapetforretninger, Køkkenudstørsforretninger, Porcelænsforretninger, Papirforretninger, Fyldepenneforretninger, Frimærkebutikker, Dukkeforretninger o.s.v.

Helt nye Brancher og Forretningstyper er opstaaet i Løbet af de sidste 50 Aar. Gennemgaar man f. Eks. Branchebetegnelserne i Folketællingsstatistikken for 1890, finder man overhovedet ikke Gruppen »Brugsforeningsuddelere«; Brugsforeningerne havde paa dette Tidspunkt endnu ikke vundet Fodfæste i København, hvor »Hovedstadens Brugsforening« siden har udviklet sig til et Foretagende af ret stort Omfang. Man ser videre, at Indehavere af Cycle- og Automobilforretningerne i 1890 endnu ikke registreredes som en særlig Gruppe i Statistikken. Ukendte Brancher var dengang ogsaa bl. a. Handel med Fotografiapparater, Jagt- og

Ejendommene paa Hjørnet af Frederiksborggade og Nørrevold. Nedrevet 1897. (Før og Nu).

Manufakturforretning i Københavns Yderkvarter. De mange udstillede Varer søger at give Indtryk af stort Udvalg og smaa Priser.

Sportsartikler, Radioapparater samt specielle Forretningstyper som Smørrebrødsvoogne og Udlejningsforretninger. Paa den anden Side er i hvert Fald en enkelt Branche helt forsvundet fra Folketællingerne siden 1890. Det drejer sig om Sandhandlerne, som leverede Strøelse til Datidens hvidskurede Gulve. Enkelte forsvundne eller i hvert Fald forsvindende Branchebetegnelser er blot blevet afløst af nye Navne; Urtekræmmen kalder sig nu Kolonialkøbmand eller blot Købmand, og Spækhøkeren betegner sig som Viktualiehandler.

For de allerfleste Brancher gælder det imidlertid, at de har fortsat deres Bestaaen, men at der er sket meget bemærkelsesværdige Forskydninger i deres Varesortiment. Nogle faa Eksempler vil illustrere dette. Inden for Urtekram- eller Kolonialbranchen er de oprindelige Kolonialvarer fra de egentlige Kolonialomraader blevet suppleret med andre, som kommer fra Produktionssteder, der ligger nærmere Danmark, f. Eks. forskellige Frugter og Vine fra Sydeuropa. Endvidere hører overordentlig mange danske Produkter i vore Dage ind under Kolonialvarerne, bl. a. Mel, Kartoffelmel, Margarine, Kaffetilsætning, Sprit, Gær, Eddike og Sukker — Varer, hvis dominerende Stilling inden for det danske Markeds Forsyning netop er blevet naaet i Løbet af det sidste halvthundrede Aar. Fra den kemisk-tekniske Industri er talrige Essenser o. l. rykket ind i Kolonialbutikkerne, og den moderne Konserveringsteknik har bragt mange tidligere ukendte Varer ind i Kolonialforretningernes Vareudvalg, saasom henkogte Fødemidler, tørrede Grønsager o.s.v.

Spækhøker- eller Viktualiebranchen havde endnu i 90'erne et mangesidigt Vareudvalg, bestaaende ikke alene af Paalægsvarer, men ogsaa af Glas, Porcelæn, Kul, Koks, Brænde, Brændevin, Petroleum, Øl, Uldgarn, Børster, Kartoffler, Sæbe, Soda, Chokolade, Kaffe, Mel, Gryn, Brød, Mælk, Fløde, Sand og Sejlgarn. Siden har sundhedsmæssige Hensyn fremtvunget en Begrænsning

af Vareudvalget, hvilket nu foreskrives ganske nøje i den gældende Sundhedsvedtægt som kun omfattende Paalægs- og Fedevare. Sundhedsvedtægtens Bestemmelser har dog stadig maattet ændres i Overensstemmelse med den Udvikling, der har fundet Sted i Befolkningens Levnedsmiddelforbrug. Da Bananer i Begyndelsen af 20'erne begyndte at blive almindeligt brugt som Paalæg, blev denne Vare, som hidtil alene var blevet forhandlet i Frugt- og Kolonialforretninger o. l., naturligt samhørende med de øvrige Paalægsvarer, som føres i en Viktualieforretning, og denne Branche fik da ogsaa Ret til at handle med Bananer. Paa samme Maade gik det med Tomater, som de københavnske Viktualiehandlere nogle Aar senere fik Lov til at lade indgaa i Vareudvalget. Eftersom Behovet for færdige Middags- og Frokostretter var i Stigning, fik Viktualiehandlerne Adgang til at handle med saadanne i 1929.

Endnu et tredje Eksempel paa en Branches Omlægning af Varesortimentet: Isenkrambranchen. Her har

Nørrevold 90, Arbejderforeningen af 1860, før Ombygningen i 1915—16. (Før og Nu).

Indgangen til Fønnesbechs nye Bygning paa Østergade.

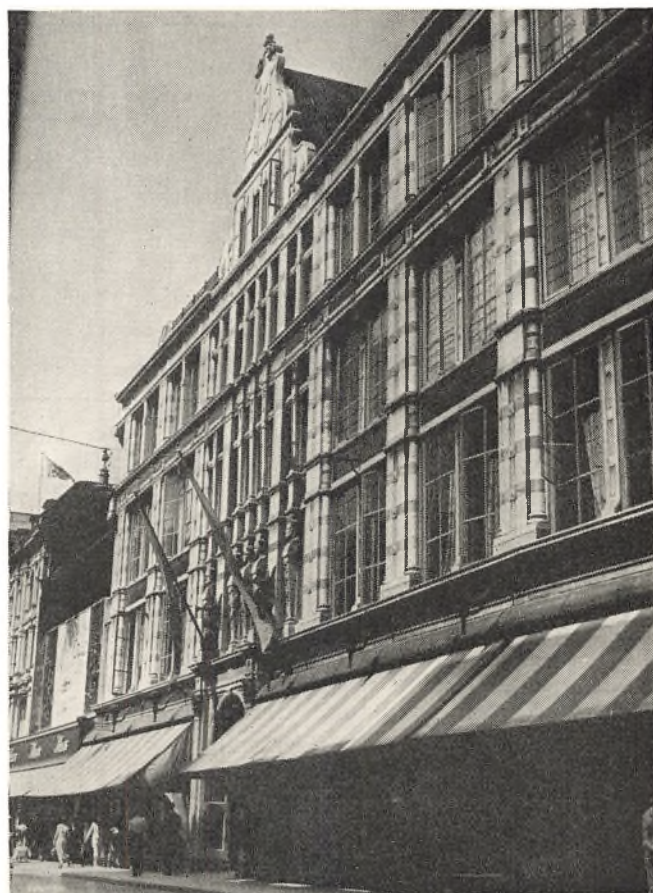
den tekniske Udvikling i mange Henseender virket omkalfatrende. Remedier til Gasbelysning er forsvundet ud af Vareudvalget, og et stort Antal elektriske Artikler er rykket ind i Stedet for. Salget af Petroleumslamper, Væger, Lampeglasser og Lampepudserer er i vore Dage minimalt. Det er ogsaa sjældent, at en Kunde nutildags spørger efter en Barberkniv. Salget af Servantestel er stagneret. Kaffemøller sælges næsten ikke nu. Nye Raastoffers Fremkomst og Udbredelse præger ogsaa Vareudvalget. Det gælder f. Eks. for Gummi og Aluminium. Som helt nye Opfindelser kan nævnes Støvsugere og Rawlplugs. Jagt- og Sports- og Hundartikler er blevet betydende Dele af Isenkræmmernes Sortiment.

Saa vidt Forskydningerne i Branchernes Vareudvalg. At Butikkernes Indretning, Udstyr og Reklame ogsaa har gennemgaaet en Udvikling, ved enhver, der kan huske blot et Par Aartier tilbage. De her anførte Oplysninger maa imidlertid være tilstrækkelige til at markere, at Smaadriften — skønt den har fortsat med at være Smaadrift — har været Genstand for bemærkelsesværdige Ændringer og Omlægninger.

Endnu mere iøjnefaldende er naturligvis Udviklingen inden for Detailhandelens Stordriftsformer. København rummer baade Filialforetagender (*Schous Sæbehuse*, *Scheplers Smørforretninger* m. fl.), Postordreforretninger (især det i 1910 oprettede *Daells Varehus*, som siden i stigende Grad har oparbejdet en Butiksomsætning, saaledes at det i Dag er et af Byens største Stormagasiner) og Stormagasiner. Disse sidste maa i

særlig Grad siges at være Storby-Fænomener. Kun Byer med Hundredtusinder Indbyggere og med et stort Fjernopland udgør et Marked, der er tilstrækkeligt stort som Basis for Stormagasinerne vidtspændende Vareudvalg, deres Snese af Afdelinger og deres Millionomsætning. I de større danske Provinsbyer har store Manufakturforretninger i de senere Aar udviklet sig i Retning af Stormagasiner, men de har dog endnu ikke opnaaet den samme Størrelse og samme salgsmæssige Karakter som de københavnske Stormagasiner, som virkelig er af internationalt Format, omend deres Vareudvalg er knap saa mangesidigt som det, der præsteres af deres Kolleger i Paris, London og New York. De københavnske Stormagasiner fører nemlig praktisk talt ikke Levnedsmidler, og de har heller ikke Afdelinger for f. Eks. Automobiles, Ligkister og levende Dyr, saaledes som det træffes i Udlandet. Men bortset herfra er de københavnske Stormagasineres Sortiment, der koncentrerer sig om Beklædning og Boligudstyr, særdeles omfattende. To Forhold er i øvrigt karakteristiske for de københavnske Stormagasiner: for det første, at de har udviklet sig af smaa specielle Manufakturforretninger, og dernæst, at de næsten alle ligger samlet i et bestemt Kvarter i Byen.

Det ældste af Stormagasinerne er *Fønnesbech* paa Østergade, grundlagt som blandet Manufakturforretning i 1847 af A. *Fønnesbech*. Forretningen udviklede sig til at blive et »Damernes Magasin«, og i Aarenes Løb opkøbtes en Del Ejendomme omkring den oprindelige, beskedne Butik, og Forretningslokalerne udvidedes stadig.

Illums Façade mod Østergade.

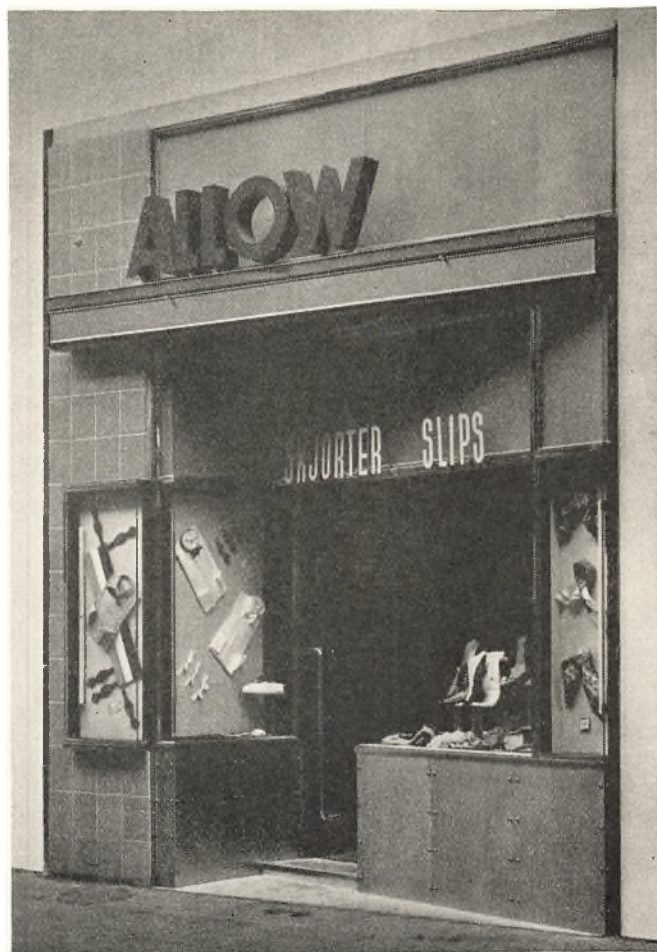
I 1938 kunde et nyt, stort Forretningskompleks mod Østergade tages i Brug.

Magasin du Nord paa Kongens Nytorv — Danmarks, ja Nordens største Stormagasin — er oprindeligt startet som Provinsforretning, nemlig som Hvidevareforretningen *Emil Vett & Co.*, etableret i Aarhus 1868 af de to unge Kompagnoner *Emil Vett* og *Theodor Wessel*. Alleerede i 1870 kunde den første Filial oprettes i Aalborg. Samme Aar aabnedes under Firmanavnet *Th. Wessel og Co.* en Engrosafdeling i København, og Aaret efter et københavnsk Detailudsalg af Hvidevarer under Firmanavnet »De forenede Hvidevareforretninger« i det daværende *Hotel du Nord* paa Kongens Nytorv. 1887 oprettede Firmaet i Landskronagade eget Væveri, og ud over Landet udbyggedes Filialnettet. Udsalget paa Kongens Nytorv var i stadig Vækst, og flere og flere Varer blev inddraget i dets Sortiment. I 1893 kunde den nuværende Hovedbygning aabnes, og hermed var Firmaet blevet et egentligt Stormagasin. Siden har Firmaet foretaget flere Udvidelser. 1914 færdiggjordes en Nybygning ud mod Lille Kongensgade. I 1932 aabnedes en stor, ny Salgshal, efter at der var foretaget en Række Grundkøb i Lille Kongensgade, Bremerholm og Vingaardsstræde. Efter et Mageskifte med Pelsfirmaet *A. C. Bang* erhvervedes Ejendommen mod det nuværende »Magasins Torv« mod den nye Gade Bremerholm, som er brudt igennem til Strøget. Endelig har Magasin i Aarene 1935—40 erhvervet samtlige Ejendomme i Karreen, der begrænses af Kongens Nytorv, Østergade, Magasins Torv og Lille Kongensgade, hvorved der er sikret Udvidelsesmuligheder af den mest storstilede Art. *Magasin du Nord* vil, naar de nye Byggeplaner kan føres ud i Livet, kunne faa en lang, ubrudt Façade direkte mod Strøget.

Udgangspunktet for *Crome & Goldschmidts* i 1884 etablerede københavnske Stormagasin var en lille Manufakturforretning, som i 1860 startedes i Horsens af Moritz Goldschmidt. Det lykkedes ham at faa Kontrakt med Myndighederne om Tugthusfangernes Sysselsættelse i Tekstilfabrikationen, og han stiftede Landet over en Række *Horsens Tugthus' Udsalg*, som senere antog Firmanavnet *Crome & Goldschmidt*. Siden byggedes store Tekstilfabrikker baade i Horsens og Ribe, men baade disse og Provinsfilialerne er nu afviklet, medens Stormagasinet, som siden 1916 har haft til Huse i sin nuværende, store Bygning mod Østergade, fortsat bestaar.

1891 aabnede *A. C. Illum* en Specialforretning i Sy- og Besætningsartikler i Østergade 55, hvor nu *Skandinavisk Skotøjsmagasin* har Domicil. Nogle Aar senere erhvervedes Nr. 52 paa den anden Side af Østergade, og 1898 opførtes en ny Forretningsbygning her. I 1919 købtes Ejendommen ved Siden af (paa Hjørnet af Pilestræde og Østergade), og efter endnu en Række Ejendoms-køb og efter Om- og Nybygninger i 1916 og 1929 skabtes det *Illum*, vi kender i Dag.

Alle disse Stormagasiner ligger i hinandens umiddelbare Nærhed, og ikke langt fra dem befinder sig to

Moderne Specialforretning med skraa Façade mod Strøget.

andre Stormagasiner: *Messen* paa Købmagergade og *Daells Varehus* paa Nørregade. De københavnske Stormagasiner synes at have valgt og bibeholdt deres Beliggenhed efter moden Overvejelse. De har, som antydet foran, foretaget Grundkøb efter Grundkøb og rejst Nybygning efter Nybygning, og de har saaledes haft rig Lejlighed til at flytte til andre Kvarterer i Byen, om de vilde. Men de har stadig holdt fast ved Beliggenheden i Strøgets Kongens Nytorv-Ende. Østergade vil derfor sikkert ogsaa i Fremtiden være Stormagasinerne Gade og dermed Byens »shopping center«. Men medens Østergade som Forretningsgade for en Menne-skealder siden var helt uden Konkurrence, saa er der nu vestpaa opstaaet et nyt Forretningskvarter: Vesterbrogade, især fra Frihedsstøtten til Vesterbros Torv, ja, helt ud til Frederiksberg Allés Begyndelse, hvor Vesterbros største Forretning *Havemanns Magasin* — som baade i Henseende til Størrelse og Vareudvalg er et Stormagasin — har sit nye Forretningshus. Dette og en Række andre store Vesterbroforretninger, især Dame- og Herrebeklædningsfirmaer, konkurrerer i Dag stærkt med Østergadeforretningerne. »Byen rykker mod Vest — mod *Westerby*«, hed det engang i en Vesterbroforretnings Annonce.

Der er alt i alt en livlig Dynamik i den københavnske Detailhandels Udvikling — baade i Stordriften og i Smaadriften.

EJLER ALKJÆR

KØBENHAVNS BANKER

Af Redaktør CARL THALBITZER

For 50 Aar siden havde det københavnske Bankvæsen en noget anden Stilling i Byens Liv end nu. De tre private Hovedbanker i København spillede en dominerende Rolle, og deres Ledere var som Pengefyrster, man kun nærmede sig til i Ærefrygt. 1857 var Privatbanken blevet oprettet, og C. F. Tietgen var begyndt sin Livsbane op til Verdensberømmelsen. I 1871 var Landmandsbanken fulgt efter og havde i Isak Glückstadt sikret sig en klog og maalbevidst Leder. I

den kongelige oktrojerede Bank med den minderige Fortid. Men den var, navnlig efter Moritz Levy's Død i 1894, blevet overfløjet af de private Banker og paa en lidet heldig Maade trængt tilbage fra sin centrale Plads inden for det danske Penge- og Kreditsystem. Nationalbanken i Kjøbenhavn, som Seddelbanken dengang hed, kunde føre sin Oprindelse helt tilbage til 1736, da den første danske Bank dannedes under Navn af den københavnske Assignations-, Vexel- og Laanebank, i daglig Tale kaldt Courantbanken eller Den københavnske Bank. Oprindeligt var den et privat Aktieselskab, men i 1773 købte Staten Aktionærene ud og overtog Banken. Efter Pengereduktionen i 1813 ændrede Staten denne Ordning og gengav Seddelbanken sin Frihed som et Interessentskab, ejet af Aktionærer. Det skete i 1818, og fra det Tidspunkt og op til 1850'erne stod Nationalbanken som den eneste Bank i Hovedstaden og faktisk i hele Landet.

Den første private Bank i Danmark saa Dagens Lys i 1846. Det var Fyens Disconto-Kasse i Odense. I 1850'erne begyndte den at faa Efterfølgere i Provinserne, og i 1854 oprettedes den første private Bank i København, Kjøbenhavns private Laanebank, der begyndte under beskedne Forhold og for øvrigt aldrig naaede nogen fremtrædende Stilling. Først med Privatbankens Oprettelse i 1857 kan der tales om et Gen-

C. F. Tietgen. Efter Tegning af P. S. Krøyer. Privateje.

1873 fremstod Handelsbanken med P. N. Damm som sin kyndige og særprægede Direktør. Gennem de tunge og saakaldte daarlige Aar op til Aarhundredskiftet kæmpede disse tre Banker — som efter Nutidsforhold vilde synes smaa, men den Gang imponerede ved deres talmæssige Beløb — sig frem til at udgøre Centrene for Hovedstadens og næsten hele Landets Industrier, Handelsforetagender, Søfart og Pengevæsen.

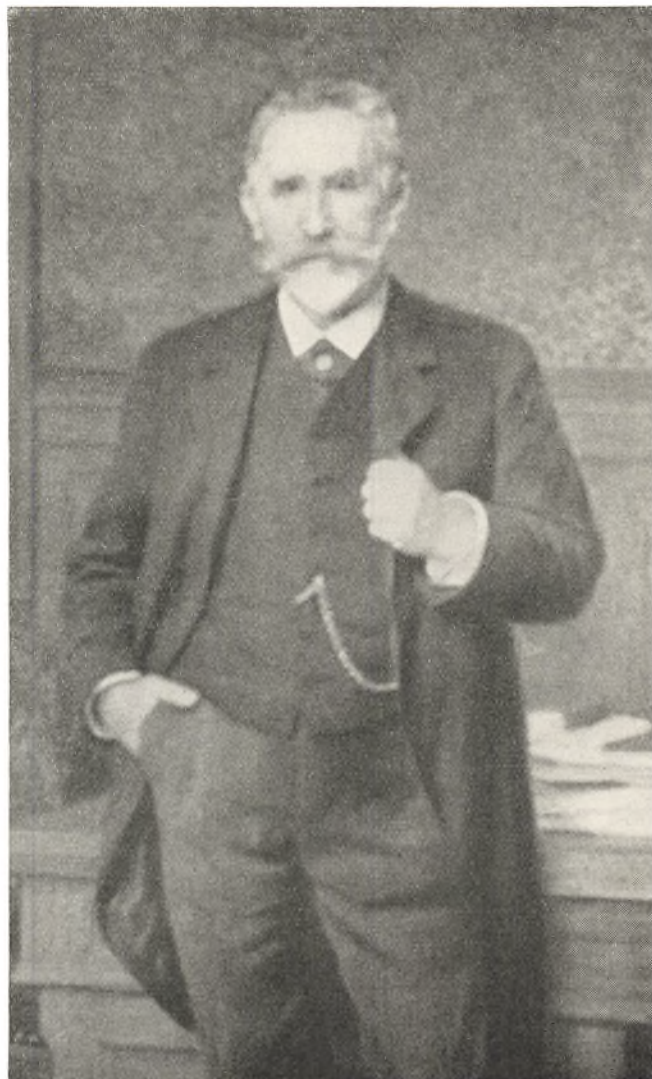
Bag dem stod den gamle Nationalbank, Seddelbanken,

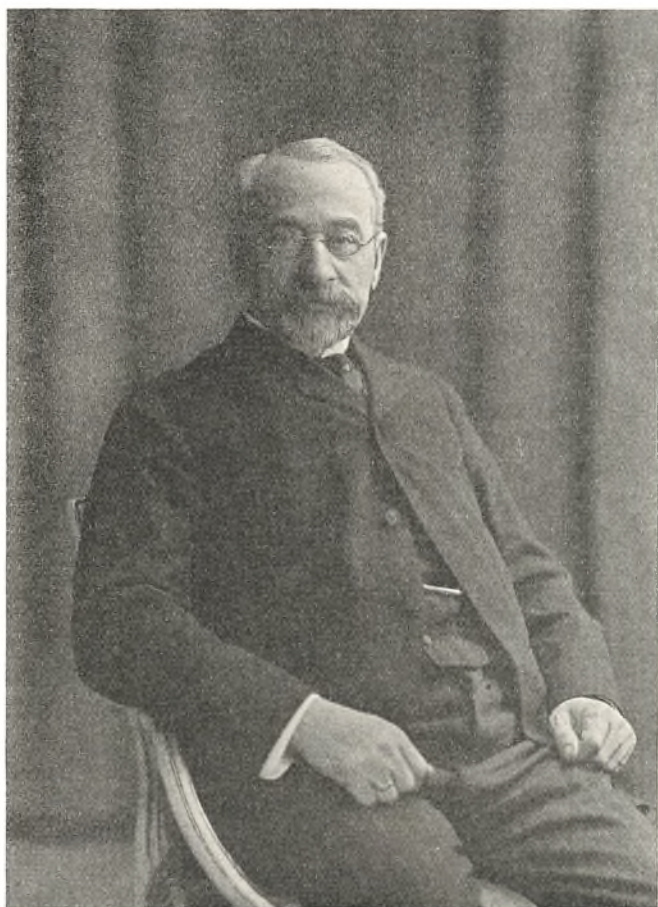
Moritz Levy.

nembrud i dansk Bankvæsen. Det Initiativ, der udgik fra denne Bank, er enestaaende i Danmarks Historie. Til Privatbankens Nydannelser knytter sig saadanne Navne som Det store nordiske Telegrafelskab, Det forenede Dampskibsselskab, De sjællandske Jernbaner, Sukkerfabrikkerne og Bunmeister & Wain, for blot at nævne nogle Foretagender blandt mange. Landmandsbanken og Handelsbanken fortsatte ærefuldt det indledede Gennembrud. Til Landmandsbanken knytter sig f. Eks. Det Østasiatiske Kompagni, til Handelsbanken en Kreds af Handelsforetagender og Skibsfartsselskaber. Privatbanken havde den Gang til Huse i selve Børsbygningen, som samtidig ved en Buegang var forbundet med den gamle Nationalbank. Det er betegnende for Hovedstadens daværende Struktur, at de to oprindelige Storbanker saa intimt levede Dør om Dør med Børsen, Samlingsstedet for Byens Grosserere og ledende Erhvervsmænd.

Endnu mens de tre Hovedbanker var paa Vejen op mod deres Magtstilling, havde Nationalbanken behersket Udviklingen. Dens Aktiekapital paa 27 Mill. Kr. var større end Landmandsbankens paa 24 Mill. Kr. og de to andre Hovedbankers, hver paa 12 Mill. Kr. I 1892 udgjorde Nationalbankens Balance 126,6 Mill. Kr.; Privatbankens var paa 36,7 Mill. Kr., Landmandsbankens 89,8 Mill. Kr., Handelsbankens 40,4 Mill. Kr. Men i de Aar, der fulgte efter, skete Omvæltningen i det københavnske Bankvæsen. Den Penge- rigelighed, der efter de store Konverteringer i 1880—

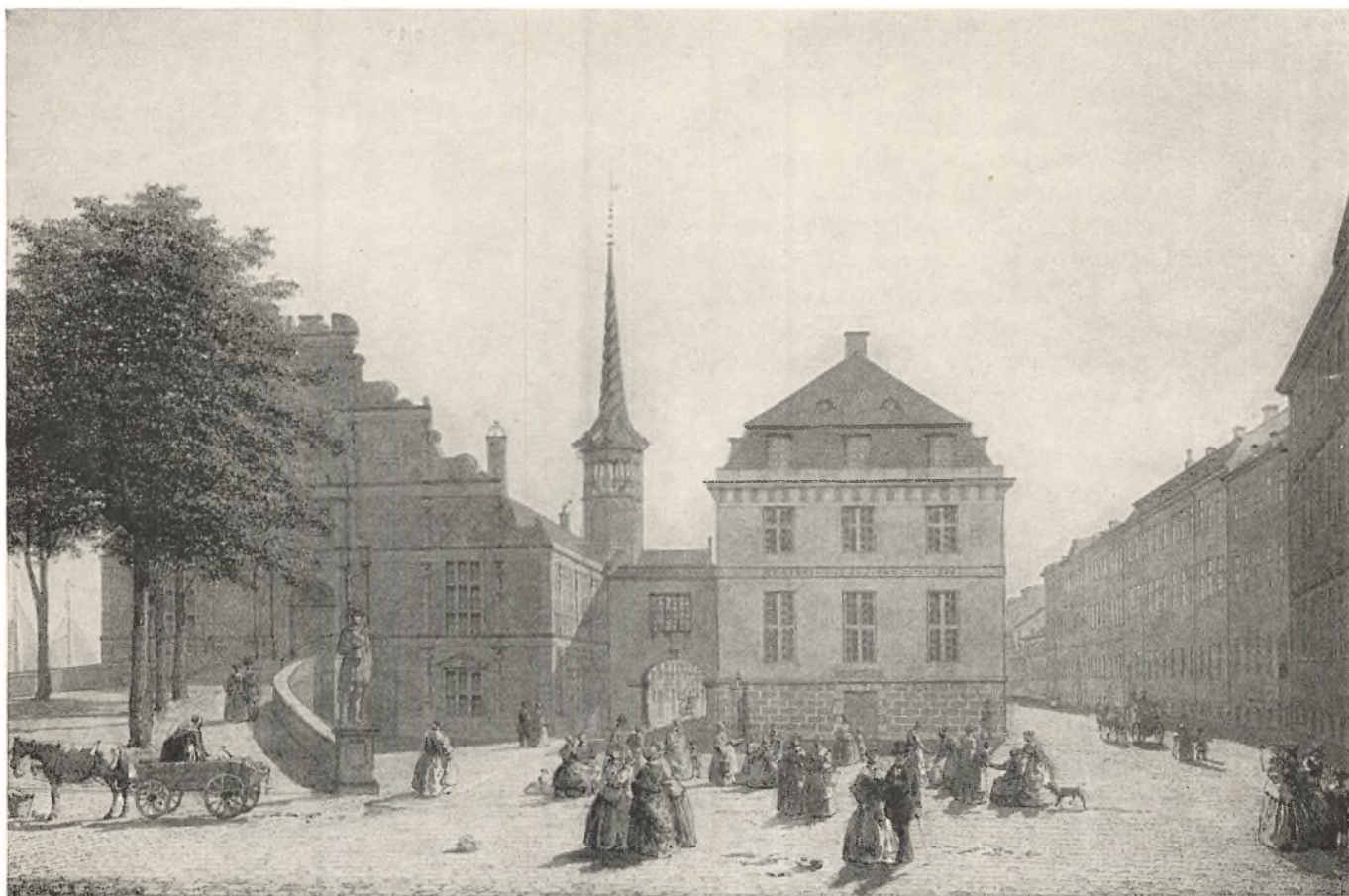
P. N. Damm. Efter Maleri af Otto Bache. Privateje.

Isak Glückstadt.

1890'erne var strømmet ind over Danmark udefra i Forbindelse med de opadgaaende Verdenskonjunkturer, gav Stødet til, at de private Banker blomstrede op som aldrig før.

Den nordiske Udstilling i København i 1888 havde aabenbaret for den danske Befolkning, hvilke ubrugte økonomiske Kræfter den raadede over. Efter 20 Aars Stagnation kom der atter Liv i Landbruget og Byerhvervene, og nyt Livsmod fyldte Befolkningen, som ogsaa følte sig udfriet af den politiske Visnepolitik. Bankerne gik i Spidsen med deres Initiativ, og unge Banker oprettedes og tog fat med dristigt Mod. I første Række kom som Arbejdsobjekt Byggeriet. Nogen knugende Boligmangel havde egentlig ikke trykket København, men mange Bykvarterer trængte til at moderniseres, og den hastige Folketilvækst krævede flere Boliger. Af nyoprettede Banker kan nævnes Laane- og Diskontobanken, Grundejersbanken, Detailhandlerbanken og Centralbanken. Nye Forretningsmetoder indførtes. Der opstod en Kappelstrid om Publikums Sparepenge; flere Banker betalte foruden Indlaansrenten en Bonus, det ene trak det andet med sig, Haandværkerstanden og Sagførerne strømmede som Kunder til Bankerne. Der kom Penge i Omløb i Byen, og Vel-

Nationalbankens, tidl. »Kurantbanken«, gamle Bygning ved Børsen. Efter Pastel af H. G. F. Holm.

standen voksede. Og det saa meget mere, som Begrebet Skatter var næsten ukendt. Skatteprocenten i København var under $2\frac{1}{2}$ pCt., og der fandtes ingen Indkomst- eller Formueskat til Staten.

Hvad der gav denne Udvikling særlig Stimulans var, at der ikke eksisterede nogen Banklovgivning i Landet. Der fandtes hverken Lovbestemmelser for Revision, for Stiftelse af Aktieselskaber eller for Driften af Banker. Derfor kunde Banklederne tumle sig frit, og det kan ikke nægtes, at der laa en Risiko heri. Man kunde kalde denne Periode i Hovedstadens Historie for Dilettantismens Tidsalder. Enhver som helst kunde starte en Bank eller et Aktieselskab og lade Kræfternes frie Spil afgøre Udfaldet.

Sjælen i denne Bevægelse inden for dansk Foretagssomhed var Axel Heide, der havde stiftet Laane- og Diskontobanken og derfra traadte ind i Privatbanken som Direktør. Tietgen havde trukket sig tilbage, Moritz Levy var død. Hovedstaden fyldtes foruden af nye Banker af disses Filialer og Kontorsteder. Ind i det nye Aarhundrede voksede Tempoet, fremhjulpes af de stigende Priser og den Velstand, der følte i By og paa Land.

Fremgangen blev afbrudt af en ondartet Krise i 1908. I Udlandet var Konjunkturerne brat slaedet om i 1907 og havde bevirket en Stramning af Pengemarkedet, der herhjemme bragte Nationalbanken i Beknæb. Diskontoen steg i December 1907 til 8 pCt., og de pri-

vate Banker saa sig pludselig stillet over for en Krise. I Januar 1908 brød den ud. Slag i Slag ramlede Centralbanken, Grundejersbanken, Detailhandlerbanken og Den lille Laanekasse. Byggeriet standsede paa Halvvejen, og efter nogle bevægede Dage nedsattes en Bankkomité til at ordne Forholdene.

Krisen var dog kun et Stormsus, et Varsel om, hvad senere skulde ske. Snart gik Farten fremad igen. I 1914 havde de private Banker helt overfløjet Seddelbanken. Dennes Balance var paa 296,1 Mill. Kr., mens de fem største københavnske Bankers samlede Balance udgjorde 989,3 Mill. Kr. Saa gik Danmark ind i Verdenskrigen.

Om Begivenhederne i 1914—1918 er ofte skrevet, og det behøver her kun at nævnes, at Bankerne benyttede de eventyrlige Chancer til nye Udvidelser. Efter Krigen kom Tilbageslaget. Fra 1920 til 1929 faldt Bankernes Indlaansmidler fra 4189 Mill. Kr. til 1911 Mill. Kr., og denne enorme Tapning af Virkemidler foranledigede, at omtrent $\frac{1}{3}$ af samtlige danske Banker bukede under. Tabet ved Sammenbrudene opgives til henved en Milliard Kroner, og ikke mindst gik det ud over Københavns Banker. Under Indtryk af disse Begivenheder indførtes i 1930 en Aktielov og en Nyordning af Banktilsynet, som i væsentlig Grad har ændret Bankernes Virkemaade. Faa Aar efter førte den kritiske Stilling for Danmarks Udenrigshandel og for Valutabeholdningen til Oprettelse af Valutacentralen, der

Privatbanken i Kjøbenhavn.

Danmarks Nationalbank.

Den danske Landmandsbank.

endnu bestaar under Navn af Varedirektoratet. Hertil kom i 1936 Statens Overtagelse af Nationalbanken, der under Navn af Danmarks Nationalbank fik en overvejende Myndighed over Bankernes Penge-, Valuta- og Kreditdispositioner.

Det Bankvæsen, som stod tilbage i Landet ved Udbrudet af den anden Verdenskrig i 1939, var derfor stærkere konsolideret, men ogsaa stærkere hemmet i sin Virksomhed end før i Tiden. Finansieringsforholdene for Enhverlivet havde ændret sig, idet de fleste store Foretagender var blevet økonomisk uafhængige. Bankernes Opgave skiftede derved i nogen Grad Karakter, Bankerne kom mere og mere til at blive de store og sikre Forvaltere af Befolkningens og Erhvervslivets Kapitaler og Opsparingsmidler. Under Okkupationen, da de ledige Penge voksede, samtidig med at Varebeholdningen svandt ind, og Tyskerne plyndrede Landet ved deres ublu Pengekrav til Nationalbanken, svulmede Bankernes Kassebeholdninger op, og en statistisk Sammenligning med Fortiden bliver af den Grund misvisende, og det saa meget mere, som Pengeværdien nødvendigvis maatte falde stærkt under de ekstraordinære Forhold.

Der findes i alt i Danmark 165 Banker. Af disse er 147 Banker samlet i de danske Provinsbankers Forening med en samlet Balance paa 2875 Mill. Kroner. Dette er et for Danmark særegent Fænomen. I de fleste andre

Lande finder man, at Bankvirksomheden er koncentreret i et Faatal af Storbanker, 4—5 Stykker som Regel, der gennem et Filialnet behersker hele Landets Bankvæsen, hvorved Hovedstaden næsten helt behersker det paagældende Lands Bankvæsen. I Danmark er det lykkedes Provinsbankerne at bevare deres Selvstændighed, og en af dem, Aarhus Privatbank, har endog kunnet lægge en Filial i Københavns Centrum.

Over for denne Kreds af Provinsbanker staar Københavns private Banker med en samlet Balance paa 4417 Mill. Kroner (i 1944), hvortil kommer deres udenbys Filialer med 335 Mill. Kr. Det samlede Beløb for Landets Bankbalancer androg ultimo 1944 7436 Mill. Kr., hvorfor Københavns Banker indtager en i Forhold til Befolkningens Fordeling imellem Hovedstad og Provins meget betydelig Overlegenhed i Kapitalstyrke, men alligevel ude i Landet møder et kraftigt lokalt Bankvæsen.

Dette Forhold forstærkes yderligere derved, at Danmarks Nationalbank, hvis Balance udgør 8137 Mill. Kr., har sit Sæde i København. Hvad sidstnævnte Bank angaar, maa dog bemærkes, at Hovedmassen af dens Virkemidler bestaar af de private Bankers Indlaansmidler, og at Banken som Følge af Okkupationen har fastbundet et Milliardbeløb paa »Statens Reguleringskonto«, mens dens egentlige Bankforretning er svundet ind til et Minimum.

Københavns Handelsbank.

Følgende Banker har deres Domicil eller Hovedsæde i København (Opgørelsen gælder ultimo 1944).

	Op- rettet	Aktie- kapital 1000 Kr.	Reser- ver 1000 Kr.	Balance 1000 Kr.
1. Privatbanken i København	1857	40.000	31.674	1.038.138
2. Landmandsbanken	1871	50.000	36.782	1.568.235
3. Københavns Handelsbank .	1873	50.000	43.778	1.370.447
4. Haandværkerbanken	1867	3.200	1.820	65.138
5. Følgebanken	1898	4.000	3.295	76.188
6. Amagerbanken	1903	2.000	3.602	61.677
7. Ordrup-Charlottenl. Bank .	1905	750	1.104	24.573
8. Den nye Laanebank	1915	680	461	2.991
9. Købmandsbanken	1916	500	440	10.845
10. Københavns Kreditbank ...	1916	500	291	1.677
11. Københavns Diskontokasse	1918	1.800	1.063	12.691
12. Arbejdernes Landsbank	1919	6.068	4.315	132.318
13. Frederiksberg Handelsbank	1919	750	776	17.147
14. Hellerup & Omegns Bank ..	1922	600	633	19.942
15. D. B. Adler & Co.	1924	750	202	3.692
16. Andelsbanken	1925	16.110	5.858	345.568

Disse Banker har i alt 330 Filialer og Kontorsteder, deraf 141 i Hovedstaden og Forstæder.

Det københavnske Bankvæsen har gennem Tiderne spillet en stor Rolle i Byens Liv og bidraget til dens

Udvikling. De store Bankers Bygninger i Byens Indre er paladslignende Bygningsværker, og mange af deres Filialer i Hovedstaden udfører Forretninger, der stiller dem paa Linie med de store Provinsbanker. Det er muligt, at deres Udbredelse af Filialer og Kontorsteder har været større end strengt nødvendigt, men Byens stærke Vækst har i de fleste Tilfælde motiveret dette og har for Publikum budt indlysende Fordele.

Foruden de i Tabellen nævnte Banker findes, som før omtalt, Danmarks Nationalbank, der indtager Stillingen som Landets centrale Bank, men ved Siden deraf findes andre Pengeinstitutter, der arbejder sideordnet med og til Dels i Konkurrence med de egentlige Banker. Det er Sparekasserne og flere betydelige Bankhuse. Andre Pengeinstitutter som Kongeriget Danmarks Hypotekbank, Kreditforeningerne og Forsikringselskaberne følger sig hertil.

Skal København i kommende Aar kunne hævde sin Plads som den ledende Hovedstad i de nordiske Lande, maa dens Banker ligesom før i Tiden gaa i Spidsen for Bestræbelserne og ved deres Initiativ og Erfaring bidrage til, at Bestræbelserne lykkes.

CARL THALBITZER

Vesterport med Neonreklamer.

REKLAMEN I STORBYEN

Af Docent EJLER ALKJÆR

I Begyndelsen af 30'erne var der inden for den københavnske Handelsstand en Bevægelse i Gang for at faa gennemført en saakaldt »mørk Uge«, i hvilken man tænkte sig ved fælles Overenskomst at faa al Vindues-, Skilte- og anden Reklamebelysning slukket. Man vilde herved dels demonstrere over for Kommunen, at der var Tale om et meget stort forretningsmæssigt Lysforbrug (som man ønskede leveret til nedsat Takst), og dels vilde man vise Offentligheden, i hvor høj Grad den af Handelen anvendte — og betalte — Reklamebelysning bidrog til at oplyse Gaderne og skabe Liv og Stemning i Byens Aften. Denne frivillige »mørke Uge« blev dog aldrig realiseret, men siden kom jo mange tvungne mørke Uger, Maanedes og Aar — ja, endnu i Dag, over to Aar efter Danmarks Befrielse, gælder der for Reklamebelysningen en Række Restriktioner og Forbud, som berøver det københavnske Storbillede nogle af dets mest karakteristiske Træk: de straalende oplyste Rækker af Vinduer ikke alene i

Aftentimerne, men langt ud paa Natten, de talrige Lyskilte i alle Regnbuens Kulører, de belyste Husfaçader, de store, levende Lysreklamer og de evigt rullende Lysaviser. Men den Dag kommer vel, da Byens Lys atter tændes, og Erhvervslivet atter kan tage Vinduesreklamen og Lysreklamen i Brug i fuld Udstrækning.

De første Lysreklamer, som kun bestod af enkelte elektriske Pærer, toges i Brug i Slutningen af 90'erne. Der kom imidlertid ret hurtigt Gang i Anvendelsen af elektrisk Strøm baade til dette Formaal og til Vinduesbelysning. Allerede i 1903 rettede De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation en Henvendelse til Magistraten om at faa gennemført en Reduktion af Belysningstaksten, eller rettere at faa indført en speciel Takst for den Belysning, der benyttedes i forretningsmæssigt Øjemed. Først med Opfindelsen af Neonreklamen, der ikke blev almindelig brugt før Midten af 20'erne, var der imidlertid skabt de rette tekniske Muligheder for Anvendelse af en iøjne-

Fra en Kogekunstudstilling i Forum.

faldende, tydelig og enslysende Reklame, som var rimelig i Drifts- og Anskaffelsesomkostninger. Det blev disse Neonrør, som — i alle Regnbuens Kulører — opsattes paa Hustagene paa Raadhuspladsen, paa Vesterbrogade og langs Sørerne, ligesom de i stigende Grad fandt Anvendelse som Skilte paa Butikker, Teatre, Biografer o.s.v.

En særlig Udformning har Belysningsteknikken faaet med Hensyn til Oplysningen af Vinduesudstillingerne, hvis største reklamemæssige Virkning dog naturligvis opnaas om Dagen, medens Forretningerne er aabne, saaledes at de Indskydelser, som de udstillede Varer fremkalder hos de forbigående, direkte og omgaaende kan omsættes i Handling, d.v.s. i Køb. Der har jo altid skullet være Vinduer til at give Lys i Butikslokalene, men den bevidste Udnyttelse af Vinduet ikke alene indadtil — som Lysgiver — men ogsaa udadtil, — som Reklamemiddel — er af forholdsvis ny Dato og har i overvejende Grad udviklet sig i Løbet af det sidste Par Menneskealdre. For hundrede Aar siden var det en Sensation, at Modehandlerinde Louise Rasmussen — den senere Grevinde Danner — i sit Vindue i Vimmelskaftegade udstillede en legemsstor Dukke i Reklameøjemed. Og da »den franske Svineslagter« F. L. Beauvais i 1847 aabnede den nuværende *Mouvielle'ske* Viktualieforretning paa Østergade og i sit Vindue

havde arrangeret en Vinduesudstilling med kogt Oksetunge, Leverpostej og andre færdiglavede Paalægsvaarer, maatte der Dag efter Dag rekvireres Politi for at holde Gaden ryddelig! Endnu saa sent som i 1919 forarsagedes der Opløb paa Fortovet (og megen Omtale i Pressen) ved, at et Stormagasin udstillede nye, moderne Voksmannequiner, der virkelig illuderede som levende Kvinder, og som var iført dekolleterede Selskabskjoler. Siden er Udstillingsvinduerne blevet et ganske naturligt Led i det moderne Storbybillede, men Gang paa Gang skabes der dog Udstillingsvinduer, som faar de Forbigaaende til at danne Kø, som f. Eks. da en Herreekviperingsforretning for nogle Aar siden lod forskellige Kunstnere, bl. a. Billedhuggeren *Harald Isenstein* og Surrealisten *Freddie*, dekorere Vinduer med Underbenklæder, Sækker o.s.v. fuldstændig efter deres eget Hovede! Butikkernes Vinduer og Facader i det hele taget indrettes i øvrigt i stigende Grad med Henblik paa at opnaa den størst mulige Udnyttelse af Udstillingsreklamen. Siden Midten af 20'erne er det saaledes blevet almindeligt at gaa bort fra den frontale Butiksfacade og i Stedet anvende tragtformede Facader, eller Facader, som er skraa i Forhold til Færdselsretningen. Ogsaa den indre Dekoration af Forretningslokalene er blevet udviklet stærkt. Lige fra Stormagasinerne første Aar har disse Forretninger

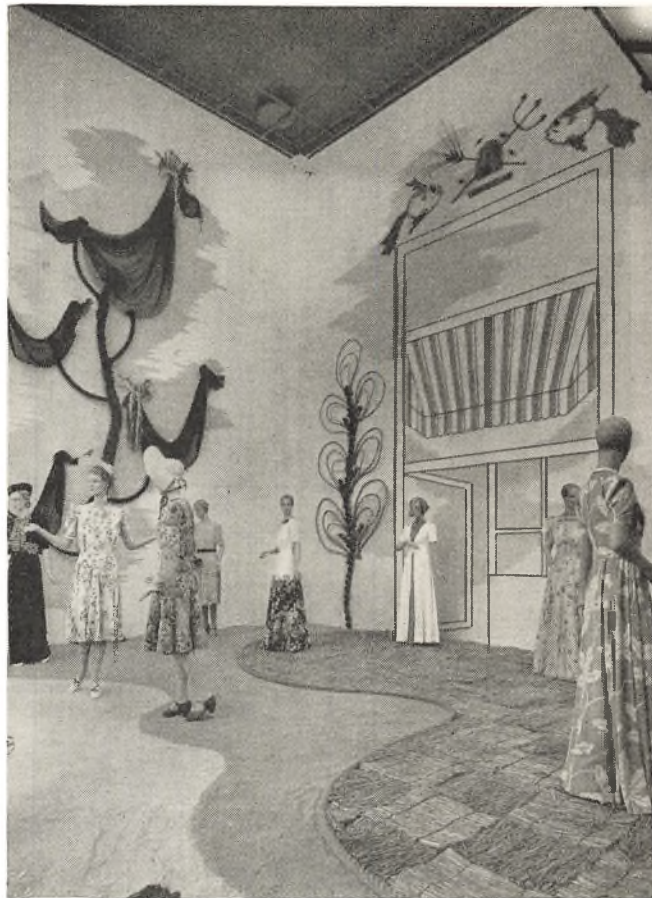

General Motors Udstilling i Forum i 1930'erne.

haft Juleudstillinger, som har bragt Tusinder og atter Tusinder af Barneøjne til at tindre, og som har været Forbilledet for de mindre Forretningers indre og ydre Dekoration.

Under Omtalen af den indendørs Reklame skal ogsaa nævnes en for Modebranchen særdeles vigtig Reklameform, nemlig Mannequinopvisninger. Den første af disse Opvisninger i Danmark, ja, i hele Norden, arrangeredes af *Magasin du Nord* i 1913. Den blev i et Læser-Indlæg i et Dagblad betegnet som et »Raahedsfænomen, indført fra det fremmede«, men der gik ikke mange Aar, før Mannequinopvisningerne var gledet naturligt ind i Københavnerlivet og i de store Forretningers Reklamearbejde.

Eftersom Færdselen i Storbyen er saa livligt pulserende, benytter Forretningstilværelsen sig af en Række specielle Færdselsreklamemidler, hvorunder i øvrigt baade Vindues- og Lysreklamen kan rubriceres. Ved Færdselsreklame tænkes dog i Reglen paa saadanne Reklameformer som Plakater, Reklamegavle, Skilte paa Bane-gaarde, i Sporvogne og paa Busser. Glemmes maa heller ikke »Sandwich-Manden«, som gaar Gade op og Gade ned med et Skilt foran og et Skilt bagpaa, eller bærende et Skilt paa en Stang. Under mere storstillede Former benyttes denne Reklamemetode som Reklameoptog, f. Eks. hele Bilkaravaner, der kører Byen igennem. Alle de her nævnte Arter af Færdselsreklame anvendes ogsaa i København. Som et af de mest betydningsfulde Færdselsreklamemidler maa Plakaten

Moderne Udstillingsvindue (*Magasin du Nord's* »Taarnvindue«).

nævnes, og dette til Trods for, at Plakateringsmulighederne i København er stærkt begrænsede. Det ligger i de kommunale Myndigheders Haand at fastlægge Rammerne for Plakateringen, idet den københavnske Politivedtægt forbyder »fri Plakatering« og kun tillader Opsætning af Plakater paa de koncessionerede Plakatsøjler og Plakattavler. Derfor har Plakaten — dette Reklamemiddel, der virker ved sin Farvepragt, sin kraftige Komposition og sin korte, dramatiske Tekst — ikke de samme Muligheder for at præge Gadebilledet, som det er Tilfældet i andre Storbyer, særlig Paris og London. I selve Københavns Kommune har et Firma, *Plakatreklamen*, kommunal Koncession paa 63 Plakatsøjler, som er opstillet rundt om i Byen. Foruden Plakatsøjlerne findes der enkelte Plakattavler, eller rettere hele Plakat-Plankeværker. Paa Frederiksberg er 102 Sporvognsstoppsteder udformet som Plakatsøjler. I Gentofte Kommune findes der 42 Plakatsøjler, og ligeledes er der et mindre Antal Søjler i Hovedstadens andre Omegnskommuner. Firmaet *Sporvejsreklamen* har Koncession paa Udlejningen af Skiltepladserne i de københavnske Sporvogne og Omnibusser.

Efterhaanden som høje Huse skyder op overalt inden for Bygrænsen, ser man især Gavltreklamen i Yderkvartererne. Den rent opmærksomhedsvækkende Virkning af en Gavltreklame kan paa Grund af det store Format være betydelig, men flere københavnske Gavle vidner om, at Gavltreklamen er et usmidigt Reklamemiddel. Bemaling af en Husgavl er en stor Omkostningspost

Plakatstøje paa Kongens Nytorv.

og foretages derfor kun med mange Aars Mellemlum. Derfor ser man nogle Steder Hr. og Fru 1927 fra en Gavl forsøge at tale til Hr. og Fru 1947.

Filmens Fremmarch har i København som overalt skabt Muligheder for Anvendelsen af Biografreklame, som da ogsaa er et meget benyttet Reklamemiddel. Aften efter Aften vises Lysbilledplader og Reklamefilm i de næsten halvt hundrede Biografer (med ca. 32.000 Siddepladser) som Storkøbenhavn rummer.

Et Reklamemiddel, der ogsaa henvender sig til store Menneskemasser, og som derfor ogsaa har en særlig Hjemstedsret i Storbyen, er Udstillingen. Undertiden har store københavnske Firmaer paa egen Haand arrangeret Udstillinger, som f. Eks. da General Motors lige før Krigen fyldte »Forum« med sine nyeste Automobilmodeller. Det er dog oftest i Form af Deltagelse i en kollektiv Udstilling, Udstillingsreklamen bliver aktuell for de københavnske Firmaer. Af saadanne kollektive Udstillinger er der gennem Aarene arrangeret en lang Række, som i større eller mindre Grad har formaaet at trække Publikum til: Gartneriudstillinger, Kogekunstudstillinger, Møbeludstillinger, Turistudstillinger o.s.v. Ingen Udstilling har dog endnu i Størrelse og Besøgstal overgaaet »Den nordiske Industri-, Kunst- og Landbrugsudstilling« i »Udstillingsaaret« 1888. Den havde 1½ Mill. Besøgende. Men den var

ogsaa aaben fra 1. Maj til 1. Oktober. Rekorden for det største Besøg pr. Dag indehaves derimod af den store Bellahøjudstilling i 1938, der paa 10 Dage besøgte af godt 1 Mill. Mennesker. København har i Kraft af »Forum« ganske gode Udstillingsmuligheder; men efter at Industriforeningens Lokaler for nogle Aar siden blev ombygget til Biograf, savnes Udstillingslokaler af Mellemlørelsen.

Foruden de her nævnte Reklamemidler er der en lang Række andre, som indgaar i og præger Storbyens Liv. Fremhæves maa navnlig Annonceringen i den københavnske Dagspresse, hvis daglige Oplag er vokset fra ¼ Mill. Eksemplarer omkring Aarhundredskiftet til op imod det tredobbelte. Videre er der Reklamestryksager, reklamemæssig Udstyrelse af Varebiler (Kæmpe-Kaffekander, Kæmpe-Mælkeflasker o.s.v., som lever op i Gadebilledet), reklamemæssigt Paatryk paa Detailhandelens Poser, Æsker o.s.v., og undertiden har Reklameflyvere med Røgskrift skrevet Reklamebudskaber paa det blaa Himmelhælv over Storbyens Tage og Skorstenspiiber. Der er næsten ingen Grænser for, hvilke Midler opfindsomme Reklamefolk kan tage i Handels Tjeneste, og netop i Storbyen, hvor saa mange og saa meget kappes om at fange Opmærksomheden hos »the man in the street«, bliver Opfindsomheden mobiliseret og aktiviseret i særlig Grad.

EJLER ALKJÆR

Handelshøjskolen i København. Opført af Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse i 1938—39.

HANDELSUNDERVISNINGEN

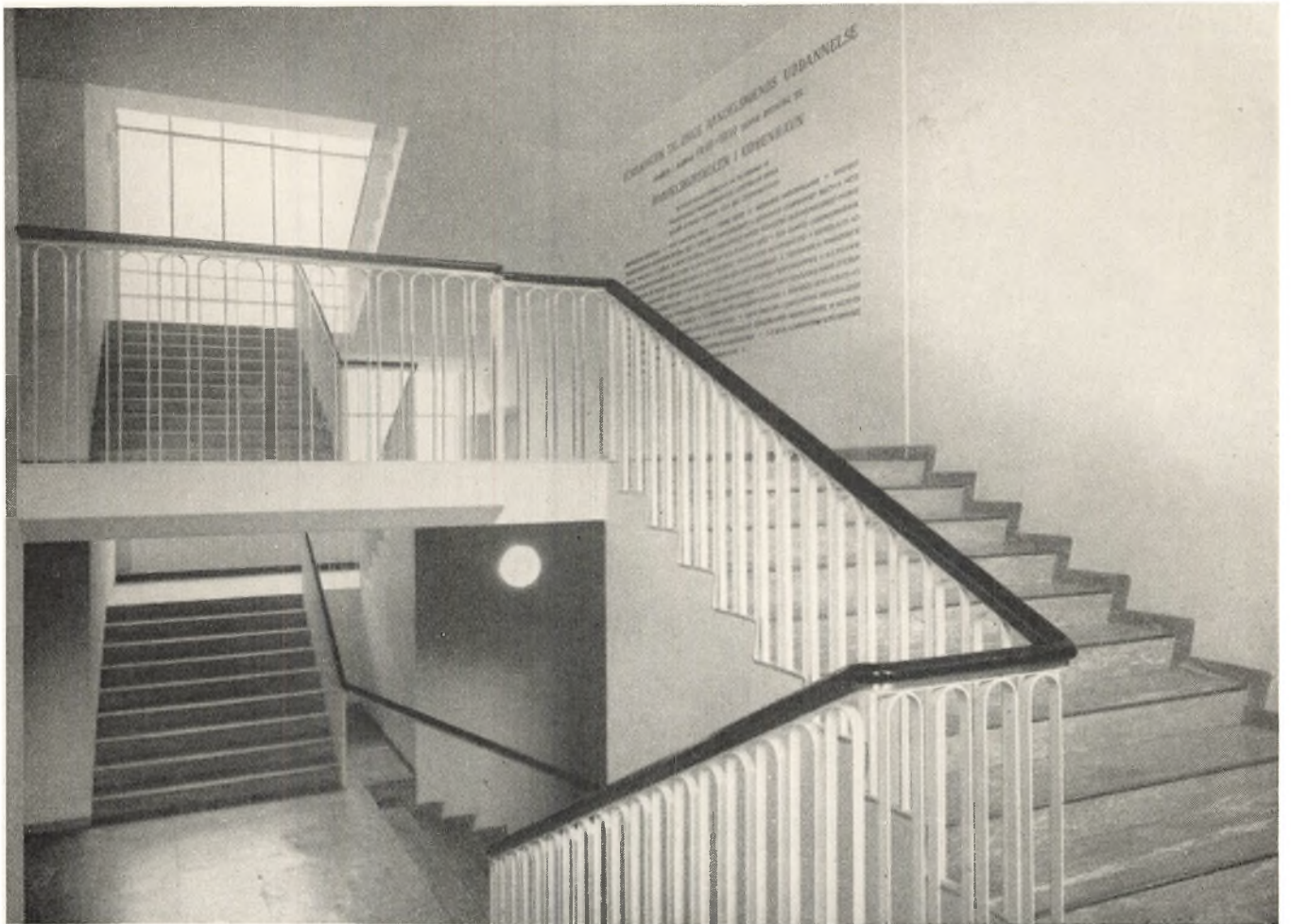
Af Forstander ved Købmandsskolen JENS VIBÆK

Man er maaske i Dag tilbøjelig til at overse, at der i Virkeligheden fra visse Sider var en meget stærk Modstand mod Næringsloven af 1857. Det var Haandværkere og Detailhandlere, der protesterede, først og fremmest naturligvis, fordi man berøvede dem en Monopolstilling, hvis Oprindelse fortabte sig i Middelalderen. Men de havde dog ogsaa et ædlere Motiv, idet de fremhævede, at Indførelsen af Næringsfriheden jo vilde ophæve den tvungne Oplæring til en Række Haandværks- og Handelsgrene, hvilket vilde være en dødelig Fare for de paagældende Erhvervs faglige Standard. Ogsaa inden for de Partier, der principielt sluttede sig til Næringsfriheden: de Nationalliberale og Bondevennerne, lød der advarende Røster mod den tvungne Oplærings Bortfald. Blandt disse Røster var Monrads og I. A. Hansens, hvis Navne var blandt de tungest vejende paa Rigsdagen. Alligevel lykkedes det ikke at ændre Loven paa dette Punkt.

Det er paa denne Baggrund, man skal betragte den

danske Handelsundervisnings Fremvækst i et Samfund, hvor den var overladt til det private Initiativ. Først, da den har vokset sig stærk, faar den Statens økonomiske Støtte, og først saa sent som i 1920 faar den i Handelsskoleloven sin Grundlov, der ikke udmærker sig ved at skabe ny Udvikling, men blot knæsætter, hvad der er blevet til ved en selvgroet Vækst paa dansk Jord og uden væsentlige Impulser udefra.

Savnet af en teoretisk Oplæring viste sig hurtigt i det daglige Arbejde; og allerede i Tresserne begyndte Handelsstandsforeningerne i Provinsen at oprette smaa Aftenskoler, hvor den nødtørftigste Undervisning meddeltes under beskedne Kaar. I København begyndte flere Brancheforeninger lignende Skoler for deres Lærlinge, saaledes Urtekræmmerforeningen og Manufakturhandlerforeningen. Det er imidlertid først i de sidste tyve Aar af Aarhundredet, at der kommer Skred i Aftenskoleuddannelsen. I Provinsen blev Konsul Kaa-lund i Kolding den førende Skikkelse. I København

Trappeparti fra Handelshøjskolen, til højre ses Ærestavlen med Navne paa Bidragydere.

kom Udviklingen til at gaa sine egne Veje. Her stiftedes i 1885 »Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse« af en Kreds af den københavnske Handelsstands Førstemænd, hvoriblandt C. Hage, A. J. L. Holmblad, O. B. Muus og Holger Petersen. Man forstod godt, at man egentlig burde have haft en Dagskole, men det turde man ikke binde an med, hvorfor man nøjedes med at bygge en Aftenundervisning op, der henvendte sig til Folk, som om Dagen var i Praksis, hvad enten de nu befandt sig paa Lærlingestadiet, eller de var kommet ud over dette. For de sidstnævnte sørgede man særligt ved Indretning af en videregaaende Sprogunder-

visning, der end ikke veg tilbage for at optage Sprog som Spansk og Russisk. Denne Skole absorberede efterhaanden ogsaa Urtekræmmerforeningens og Manufakturhandlerforeningens Skoler og har siden sin Start hævdet sin Stilling som den eneste Handelsskole i København, der modtager Statsunderstøttelse. Fra denne beskedne Begyndelse i Provinsen og i København gaar en stejl, men ubrudt Udviklingslinie til vor Tid, hvor de danske Handelsaftenskoler besøges af henved 20.000 Elever aarligt.

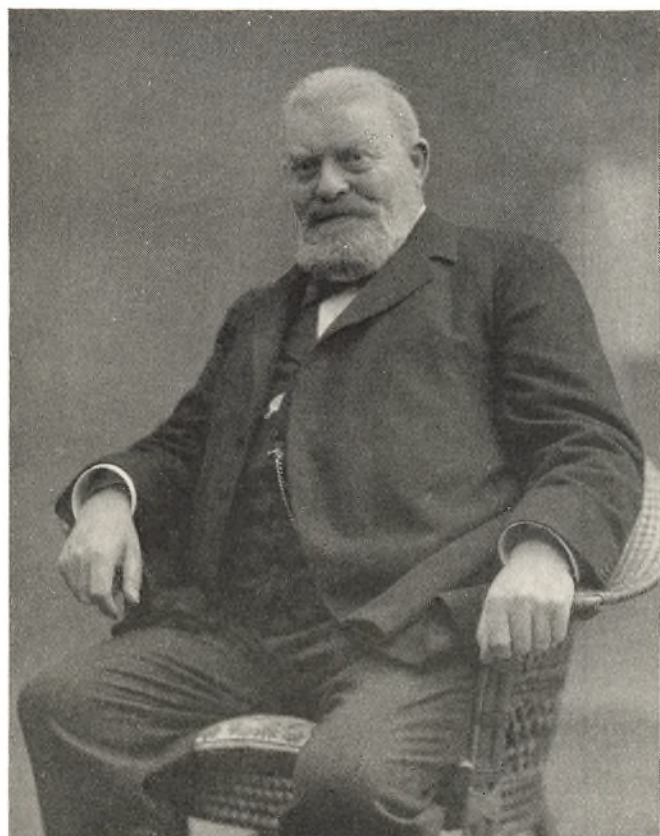
En anderledes monumental Start fik »De Brockske Handelsskoler« i 1888. Ved sit Testamente havde den danske Storkøbmand Niels Brock (død 1802) bestemt, at 10.000 Daler Kurant skulde anvendes som »en velment Grundsten til en Grosserer-skole«. Paa det Tidspunkt, da Tietgen som Formand for Grosserer-Societetets Komité begyndte at beskæftige sig med Sagen, var Beløbet vokset til ca. 300.000 Kroner. Man besluttede da at grundlægge en Skole, der skulde bestaa af tre Afdelinger, nemlig en Drengeskole, der afsluttedes med en merkantilt præget Præliminæreksamen, et toaarigt Handelsgymnasium og en eetaarig Handelshøjskoleklasse bestemt for Elever fra Gymnasiet, der havde været nogle Aar i Praksis. Skolen fik en udmærket Start. Tietgen tog levende Del i dens Tilrettelæggelse; den fik sin egen Skolebygning, Københavns mest moderne (paa Hjørnet net af St. Annæ Plads og Toldbodgade midt i Hjertet

Fra Indvielsen i det store Auditorium.

af Byens Erhvervsliv med en manende Udsigt til Havnens rige Liv) og Kong Christian IX bivaanede dens Indvielse. Finere kunde det ikke være. Men det gik ikke, som man havde ventet. Kun Gymnasiet viste sig levedygtigt. Efter tyve Aars Forløb likviderede man de to andre Afdelinger og overlod Administrationen af Handelsgymnasiet til Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse, der nu har drevet Skolen siden 1908 under Navnet »Niels Brocks Handelsskole«. Dette Handelsgymnasium var en interessant pædagogisk Nyskabelse. Det rummer i Virkeligheden en Forbindelse mellem Fagskolen og de grundtvigske Skoletanker. Tietgen havde nemlig raadført sig med Ludvig Schrøder fra Askov, da Skolen skulde i Gang. Resultatet blev en Skole, hvor man foruden faglig Lærdom ogsaa orienteredes i de almindelige Fag, saaledes at man sikrede den unge Handelsmand, der skulde indtræde i en ledende Stilling, en vis almindelig Dannelse. Denne Skoleform har vist sig i høj Grad livskraftig og har faaet Skoleautoriteternes Anerkendelse, saaledes at man med »Højere Handelseksamen« nu kan faa Lejlighed til at blive Student ved at aflægge en Tillægsprøve.

Handelsskolernes pædagogiske Grundproblem er Forholdet mellem Teori og Praxis. Og herom har staaet mangen varm Diskussion. Medens det i tidligere Tid ikke sjældent blev hævdet, at dette at kunne handle er en medfødt Evne, der kun kan udvikles paa Kontor og bag Disk, saa anerkendes det nu almindeligt blandt Erhvervslivets Folk, at en passende Ballast af teoretisk Viden simpelthen er nødvendig. Problemet har nu

*Holger Petersen.
Mangeaarig Formand for Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse.*

*Marius Vibæk.
Handelshøjskolens Skaber og første Direktør.*

faaet en anden Drejning. Skal den teoretiske Uddannelse komme før eller efter den praktiske? Til dette Spørgsmaal tager den danske Handelsskole ikke principiel Stilling. Begge Muligheder foreligger, ja, det almindeligste er, at man, som Tilfældet er med Læringskolen, tager Praxis og Teori samtidigt.

Formaalet med al Handelsundervisning er at bibringe Standens unge en Forstaaelse af, hvad det er, der foregaar i en Forretning, »Systemet i det hele«. Paa de elementære Trin søger man at give de unge en Række Færdigheder. Man lærer dem f. Eks., hvorledes man i Praxis foretager en Kalkulation. Paa et højere Trin kan man saa udrede, hvilken Betydning det har for en Virksomhed, at dens Kalkulationer er rigtige, og hvilke Ulykker det kan foraarsage, hvis det ikke er Tilfældet. Navnlig paa Læringskolen er det af Betydning, at de Færdigheder, der gives, ligger saa nær det praktiske som muligt, saaledes at Lærlingen straks i sit daglige Arbejde i Forretningen faar Øjnene op for, at Handelsskolen giver ham noget, der umiddelbart kan være ham til Nytte i hans daglige Gerning, hvor beskeden end hans Plads i Forretningens Hele kan være. Men ogsaa Forsøget paa at bibringe en samlet Forstaaelse af, hvad der foregaar, er af Betydning, fordi den rummer Muligheder for en personlig Udvikling: at erkende ikke blot, at saaledes skal det være, men ogsaa erkende, *hvorfor* det netop skal være saaledes.

I Henhold til Handelsskoleloven falder det danske Handelsskolevæsen i tre Afdelinger: 1) Skoler for Handelslærlinge (Handelsmedhjælper-Eksamen), 2) Sko-

Skrivemaskinekursus paa Købmandsskolen.

ler for Handelsmedhjælpere (Handelseksamen, som man vel ved en Sammenligning med de højere Skoler kunde kalde »Handelens Realeksamen«) og 3) Højere Handelsskoler eller Handelsgymnasier (Højere Handelseksamen, altsaa »Handelens Studentereksamen«). Uden for Handelsskolelovens Rammer falder Handelshøjskolen, der er Handelens højere Lærestanstalt.

Lærlingeloven bestemmer, at enhver inden for Handelen, der beskæftiger Medhjælpere under 18 Aar, skal oprette Kontrakt med dem under det offentlige Medvirken (i København: Arbejdsdirektoratet, i Provinsen: Politimesteren). Hvis Arbejdsforholdet forudsætter Op-læring i Faget, skal der oprettes *Lærlingekontrakt*; hvis Medhjælperen udtrykkelig antages til et Rutinearbejde, f. Eks. Telefonpasning, skal der oprettes en *Specialarbejderkontrakt*. Lærlingekontrakten paabyder Læremesteren at holde Lærlingen i statsanerkendt Handelskole. Undervisningen her er rent faglig og efterkommer i høj Grad det praktiske Livs Tarv, saaledes at Undervisningen ikke blot er delt efter Kontor og Butik, men yderligere specialiseret, f. Eks. inden for Butik i Brancher: Manufaktur, Kolonial, Isenkram og Papir. Der er i alt ca. 140 Skoler for Handelslærlinge, hvilket altsaa vil sige, at ikke alene Købstæderne, men en Række Stationsbyer har saadanne Skoler, der saa godt som alle ejes og drives af Handelsstandsforeningerne. Undervisningen foregaar i Reglen om Aftenen, men skal være afsluttet inden Kl. 20. Mange Steder foregaar Under-

visningen imidlertid ogsaa i Morgentimerne eller med en hel Dags Undervisning om Ugen; og nægtes kan det jo ikke, at de Elever, der møder om Morgenen, er kendeligt mere oplagt, end de, der kommer efter en lang Arbejdsdag. Mange Aftenskoler giver Undervisning ud over Lærlingeuddannelsen, saaledes at der er Mulighed for at bygge en videre Uddannelse op ogsaa om Aftenen for dem, der ikke har Raad til at besøge en Dagskole.

Skoler for Handelsmedhjælpere er eetaarige Dagkursus, der afslutter med Handelseksamen. Grundfagene er de samme som til Handelsmedhjælper-Eksamen, Regning, Bogføring, Korrespondance, men man naar videre, og adskillige nye Fag kommer til. Eleverne deles efter deres Forudsætninger; saaledes kan Eksamen tages med to Sprog, med eet Sprog eller uden Sprog. Undervisningen staar i Virkeligheden aaben for enhver, der er udskrevet af Folkeskolen, men adskillige Skoler har forhøjet Aldersgrænsen til 16 Aar. Et stort Antal af Eleverne er dog Realister. Skoler for Handelsmedhjælpere findes i ca. 15 Byer.

Af Højere Handelsskoler (Handelsgymnasier) findes nu 4, nemlig i København »Niels Brocks Handelsskole« og »Købmandsskolens Handelsgymnasium«, »Den jyd-ske Handelshøjskole« i Aarhus og »Justitsraad Møllers Handelshøjskole« i Aalborg. Undervisningen er toaarig og bygger paa Realeksamen, idet man dog paa Niels Brocks Handelsskole kræver to Aars Praksis inden Optagelsen. Det er disse Skoler, der er Bærere af Arven

Bibliotekets Læsesal paa Handelshøjskolen.

fra den eneste levedygtige Afdeling af »De Brockske Handelsskoler«. De fører for det første de andre Skoleformers Hovedfag betydeligt videre, ligesom Engelsk og Tysk er obligatorisk og Fransk valgfrit, men hertil kommer dels en Række fagligt almindelige Fag som Nationaløkonomi, Driftsøkonomi, Handelshistorie, Borgerlig Ret samt Samfunds- og Erhvervsbeskrivelse, dels — og det er det mest bemærkelsesværdige — to rent almindelige Fag, nemlig Dansk Litteratur og almindelig Historie. (Da Studenter jo har denne almindelige Uddannelse og desuden betydelige Forkundskaber i Sprog, har det været muligt at oprette ectaarige Klasser til Højere Handelseksamen for Studenter, men saadanne Klasser findes kun paa Købmandsskolens Handelsgymnasium).

Sammenligner man det danske Handelsskolevæsen med vore Nabolandes, vil man i det hele finde, at Læringsundervisningen i Danmark staar paa et langt højere Trin end i Sverige og Norge, der mangler en egentlig Læringslovgivning. De højere Handelsskoler ligger derimod stort set paa samme Niveau. Resultatet af den manglende Læringsuddannelse er, at de svenske og norske højere Handelsskoler besøges af et langt større Antal Elever end de danske, saaledes at Procenten af Elever i de danske Handelsgymnasier i Forhold til Landets Størrelse kun er halvt saa stor som i de to andre Lande, skønt den Del af Landets Indbyggere, der ernærer sig af Handel, er større her end i Nabolandene.

Det danske Handelsskolevæsen er vokset op paa privat Initiativ, men det betyder ingenlunde, at Staten har overladt det til sig selv. Der ydes hvert Aar et meget stort Beløb paa Finansloven som Tilskud til Handelsskolernes Drift. Til Gengæld for denne Hjælp har Staten sikret sig Indflydelse paa Handelsskolevæsenets Udvikling gennem en Institution, der hedder »Tilsynet med Handelsskolerne«, og hvis Embedsmænd besøger Undervisningsinspektionen paa samme Maade, som Tilfældet er med andre statsunderstøttede Skoleformer. Fra »Tilsynet« udsendes Bestemmelser vedrørende Skolernes Drift, ligesom Eksamenerne tilrettelægges herfra. Handelsskolerne sorteres under Ministeriet for Handel, Industri og Søfart, der i Handelsskolesager støtter sig til »Handelsskoleraadet«, hvis Formand er »Tilsynet«s Direktør, og som i øvrigt bestaar af Repræsentanter for Handelens Organisationer samt Handelsskolefolk. I Forhold til de tekniske Skoler har Handelsskolerne været stifmoderligt behandlet med Hensyn til Statstilskud, og selv om dette Forhold er blevet rimeligere, er det dog ingenlunde udlignet. En Følge heraf er, at de fleste tekniske Skoler, endog i Stationsbyerne, har egne Bygninger, hvilket kun meget faa Handelsskoler har; selv blandt Dagskolerne hører det til Sjældenhederne. I Almindelighed er Handelsskolerne installerede i lejede Lokaler, fortrinsvis i Kommuneskolerne.

Handelsskolernes Lærerstand rekrutteres dels blandt Folkeskolelærere og, særligt for de højere Handelssko-

lers Vedkommende, Akademikere, dels blandt Folk fra det praktiske Liv, der har faaet Lyst til Handelsskolens Lærergerning. Man har derfor søgt at skabe en ensartet Uddannelse til Kaldet ved Handelsfaglærer-eksamen, der dels kontrollerer, at de fornødne merkantile Kundskaber er til Stede, hvilket er af særlig Betydning for de professionelle Lærere, der søger til Handelsskolen, dels sørger for at give en særlig merkantil pædagogisk Uddannelse, hvilket sidste har særlig Betydning for Praktikerne, der jo kommer uden Forkundskaber i Pædagogikkens Teori.

Som nævnt var Handelshøjskoletanken fremme ved Starten af »De Brockske Handelsskoler«. Tiden viste sig dog ikke moden hertil, og Tanken maatte foreløbig skrinlægges, men Handelsskolens Folk opgav ikke Haabet. Imidlertid voksede der Handelshøjskoler frem i Amerika, Tyskland og andre Steder, saaledes ogsaa i Sverige, hvor man meddelte højere teoretiske Handelskundskaber under samme videnskabelige Form som paa andre højere Lærestalter. I et Land som Danmark, hvor Procenten af beskæftigede ved Handel er særlig høj, maatte det derfor være naturligt atter at tage Tanken op. Det skete paa den Maade, at man i Fortsættelse af Købmandsskolens videregaaende Aftenuddannelse fra 1917 begyndte at lade afholde Forelæsninger for modnere Forretningsfolk. Paa en fleraarig Heldagsuddannelse turde man endnu ikke tænke. Omkring 1920 havde Aftenstudiet fundet sin Form, og i 1922 dimitteredes de første Diplomtagere herfra. I 1924 vovede man Springet og paabegyndte et toaarigt Dagstudium, hvorfra der første Gang dimitteredes i 1926. De første Aar var vanskelige. Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse mødte megen Uvilje fra Erhvervslivets Side, særligt rettet mod Tanken om at uddanne Folk, der aldrig havde været i Praksis, til overordnede Stillinger. Efterhaanden begyndte Stemningen dog at vende; og for Handelshøjskolen blev det af Betydning, at den fra 1936 fik Tilladelse til at udnævne Professorer. 1939 bragte endelig en ny Studieplan den Studieordning til Veje, der synes at blive Fremtidens.

Det vigtigste Formaal for Studiet ved Handelens højere Lærestalt er den enkelte Virksomhed og dens Funktioner. Med den som Midtpunkt søger man at udfinde de Love, der er bestemmende for dens Rentabilitet. Dette sker særligt gennem Regnskabsanalyse, hvorved man prøver paa at finde ud af, hvorledes Virksomhedens Trivsel og Status afspejler sig i Regnskaberne, saaledes at man kan afdække skjulte Faremomenter, der kan true en fremtidig Vækst. Paa samme Maade søger man at udfinde rationelle Driftsmetoder og vise deres Fordele, ligesom man søger at udforske de økonomiske og psykologiske Love, som bestemmer Salget. Dette Studium kaldes paa Dansk Driftsøkonomi eller Erhvervsøkonomi i Modsætning til Nationaløkonomi, der tager Sigte paa Klarlæggelsen af de Love, der virker i Samfundet som Helhed.

Handelshøjskolen i København har to Studieretnin-

ger: *Det erhvervsøkonomiske Grundstudium og De erhvervsøkonomiske Specialstudier.*

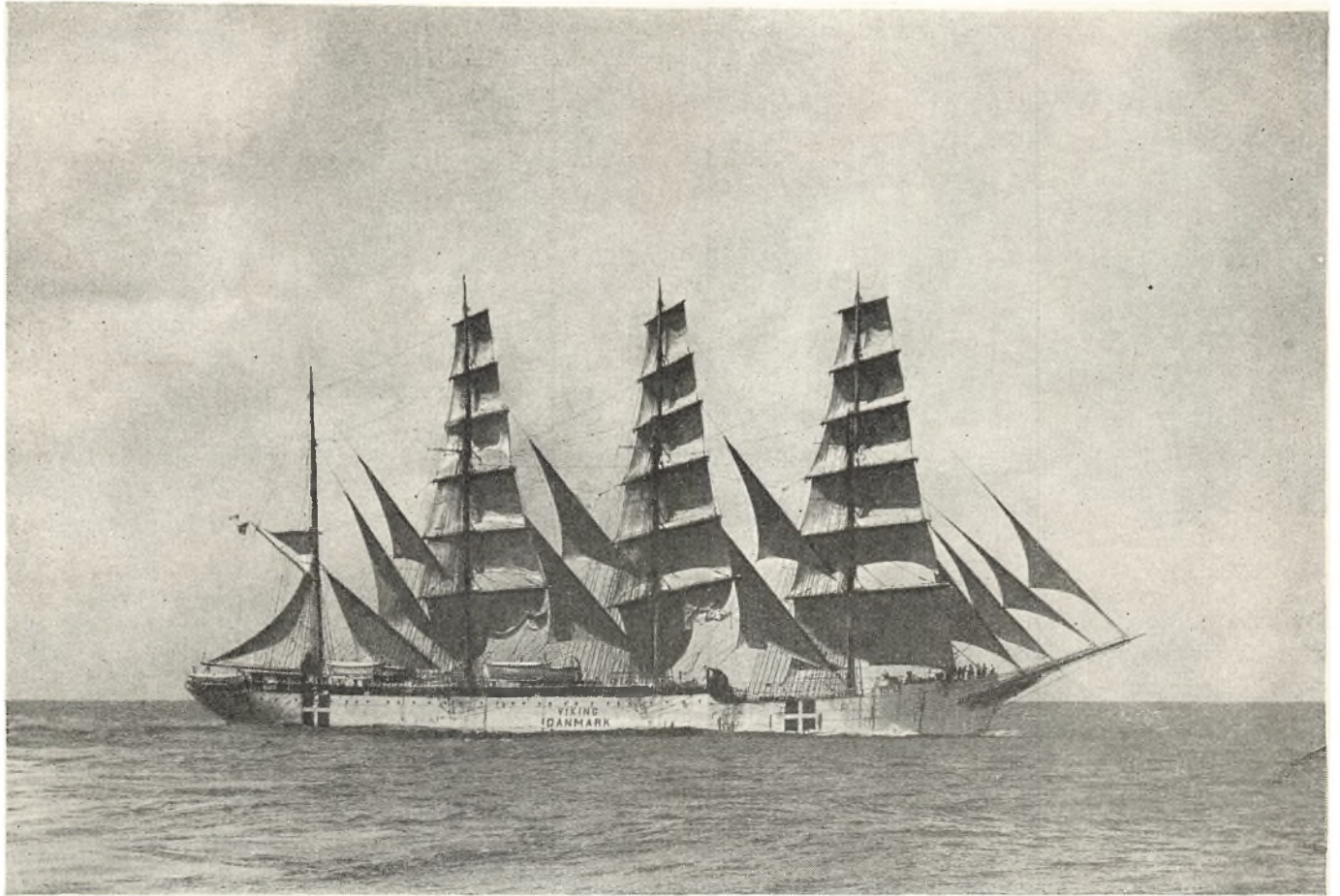
Det erhvervsøkonomiske Grundstudium er Dagstudiet, og det varer i 2½ Aar. Denne Studiegren optager fortrinsvis Studenter, og den tilsigter at give de studerende, der forbereder sig til en overordnet Stilling i Erhvervslivet, en almen Orientering i det økonomiske Liv. Antallet af Dimittender ligger mellem 20 og 30 aarligt. Det kan tilføjes, at Handelshøjskolen i København for Tiden blandt sine Studerende paa denne Studieretning har ca. 75 norske Studerende for at aflaste den norske Handelshøjskole, der har været lukket i adskillige af Besættelsens Aar. Studiet slutter med Handelsvidenskabelig Afgangsprøve (H.A.). Studiet kan nu ogsaa — gennem en længere Aarrække — gennemføres som Aftenstudium.

Tanken om at give modne Forretningsfolk Lejlighed til et højere Studium samtidigt med deres praktiske Arbejde, som man tog op som det første i 1917, har vist sig meget levedygtig. Det er Folk af denne Kategori, der studerer under de erhvervsøkonomiske Specialstudier. Optagelsesbetingelserne er nu ret strenge, der kræves betydelige saavel praktiske som teoretiske Forudsætninger. Denne Studieretning tilsigter at give de studerende den højeste teoretiske *Specialuddannelse* paa et eller andet Omraade. Studiet er derfor delt i en Række uafhængige Afdelinger, der har en fælles Førstedel, som omfatter Grundfagene Driftsøkonomi, Nationaløkonomi, Erhvervsret og Statistik. De enkelte Afdelinger, i hvilke der kan aflægges Prøve, er Salgsorganisation og Reklame, Udenrigshandel, Forsikring, Bankvæsen og Regnskabsvæsen. Studiet varer i 4 Aar og afsluttes med Handelshøjskolens Diplomprøve (H.D.). Undervisningen er henlagt til Morgen- og Aftentimerne af Hensyn til de studerendes Arbejde i praktisk Virksomhed. Antallet af Diplomtagere ligger paa godt og vel 100 aarligt. Uddannelsen som H.D. i Regnskabsvæsen kan gennemføres i Aarhus, Aalborg og Odense.

Studerende, som har taget baade H.A. og H.D., kan fortsætte deres Studier under Handelshøjskolens Vejledning og indstille sig til Handelsvidenskabelig Kandidatexamen, den højeste merkantile Uddannelse i Danmark. Hidtil er der kun en halv Snes Indehavere af Titlen cand. mere.

Den danske Handelsundervisning — fra den laveste til den højeste — er vokset op paa hjemlig Grund uden videre Spor af fremmed Udvikling. Den har vokset sig stor baade kvalitativt og kvantitativt, saaledes at den hævder sig smukt blandt de andre danske Undervisningsformer og staar paa Højde med det bedste i Udlandet. Rammerne for den egentlige Handelsskoleundervisning var afstukket allerede ved Aarhundredskiftet, men Udviklingen inden for de enkelte Fag har siden den Tid været afgørende, ligesom Elevantallet er mangedoblet. Vor egen Tids Indsats har været Handelshøjskolen. Med dens Oprettelse er den danske Handel endelig, hvad Uddannelse angaar, kommet paa lige Fod med de andre danske Erhverv.

JENS VIBÆK

Sejlskibet »Viking«, bygget 1907 i København, 2952 BRT. Købt 1915 af D.F.D.S., der i 1929 solgte det til Gustaf Erikson, Mariehamn.

DANSK SKIBSFART I DETTE AARHUNDREDE

Af Direktør, cand. jur. E. MAEGAARD

De naturlige Betingelser for Skabelsen af en dansk Handelsflaade har altid været gode. Danmarks store Kystlinie og den nemme Adgang til Havet fra alle Dele af Landet har bevirket, at Vandvejen altid har spillet en stor Rolle saavel i den indenlandske som i den udenlandske Trafik. Havet var den naturlige Vej, der forbandt de forskellige Landsdele og knyttede Forbindelser mellem Danmark og fremmede Egne og Lande, og fra Barnsben blev Befolkningen fortrolig med Havet. Disse Forhold har dannet Baggrunden for Opbygningen af Handelsflaaden, Sømandsstanden og Rederierne.

Gennem Aarhundreder har der eksisteret en dansk Skibsbygningsindustri, og saavel i Sejlskibenes som i Damp- og Motorskibenes Tidsalder har danskbyggede Skibe været af høj Kvalitet, og paa mange Omraader har danske Værfter været i Spidsen i Arbejdet med Indførelsen af nye Skibstyper m. v. Det kan i denne Forbindelse nævnes, at det var et dansk Værft, A/S Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, der paa Foranledning af et dansk Rederi, Det østasiatiske Kom-

pagni, byggede det første søgaaende Motorskib uden Sejl, m.s. »Selandia«.

Landet har fostret Generation efter Generation af dygtige og modige Sømænd, og Betydningen af at have en hjemlig Sømandsstand til Bemanding af Skibene kan næppe vurderes højt nok.

Rederinæringen var for Aartier tilbage sammenknyttet med Handelsforetagender, men i den sidste Trediedel af det 19. Aarhundrede blev Rederinæringen skilt ud som en selvstændig Bedrift, dels paa Grund af Dampskibenes højere Priser og dels for at drive Næringen med Udbytte, og en Række dygtigt ledede og store Virksomheder saa Dagens Lys.

Trods Befolkningens nære Tilknytning til Søen er det almindelige Kendskab til Skibsfartserhvervets Virksomhedsomraade desværre ret ringe, og de fleste tænker formentlig, at danske Skibe sejler Varer til og fra Danmark. Der er naturligvis noget rigtigt heri, men det er kun en lille Del af dansk Skibsfarts Arbejde. Den danske Rutefart, der har opbygget et Net af Ruter mellem Hjemlandet og de vigtigste Havne i Europa,

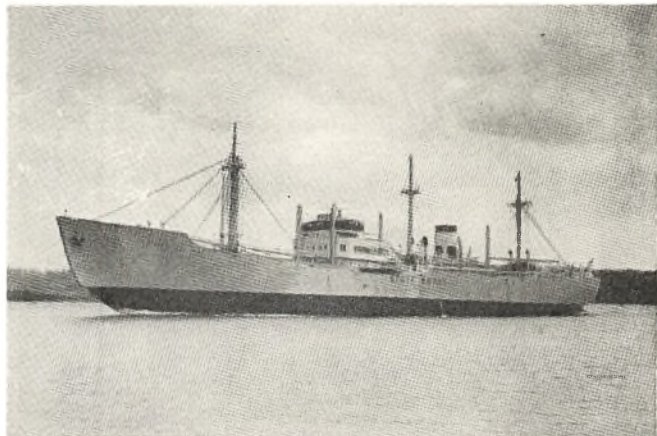

Dansk Dampskibsrederiforenings Bygning, Amaliegade 33, København.

Amerika og Asien, har Danmark som Udgangspunkt, men de anløber flere Havne i Udlandet og transporterer Ladninger og Passagerer mellem udenlandske Havne indbyrdes. Disse Ruteskibe tillige med de danske Trampskibe er et Led i den internationale Arbejdsdeling paa Transportomraadet over Havene. Ved Forsendelsen af Varer fra en Havn til en anden bliver der kun i ringe Grad spurgt efter Skibenes Nationalitet, men det Skib, der under de givne Forhold kan yde den billigste og bedste Service, faar Transporten overladt. Saadan var Forholdene i Fredstider, og i denne Konkurrence om Transporterne har dansk Skibsfart hidtil staaet sig godt. Før Krigen havde

mange danske Skibe ikke været i dansk Havn siden Afleveringen fra Værft, og de var saaledes et lille Stykke flydende Danmark ude i det fremmede.

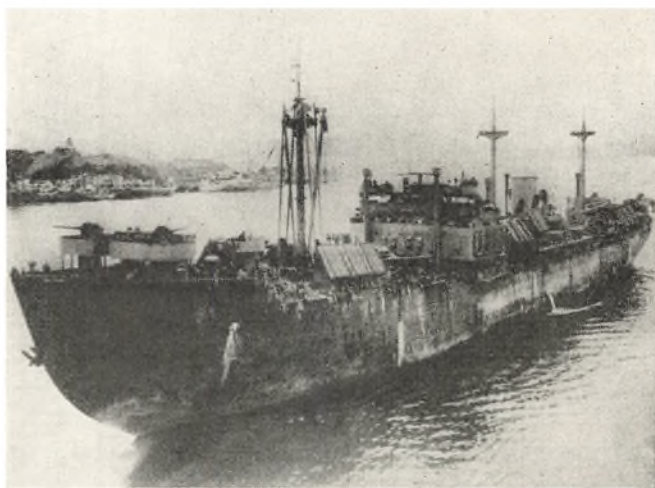
Til en nærmere Dokumentation af disse Forhold skal fremdrages visse Oplysninger fra de Statistikker vedrørende Skibsfarten, der gennem en Aarrække er blevet optaget her i Landet. Af Statistikken vedrørende Sejladsen til og fra Danmark fremgaar det, at i Fredsaar foregaar 36—44 pCt. af Godstransporten til Landet med danske Skibe, medens der af det udgaaede Gods blev transporteret omkring 50—60 pCt. paa dansk Køl. Saafremt man sammenlægger det indgaaede og udgaaede Gods, bliver Procenten for Transporterne paa danske Skibe 38—46 pCt. Naar den samlede Procent saaledes nærmer sig Procenten for indgaaet Gods, skyldes det, at Indførslen vægtmæssigt er langt større end

Motorskibet »Grete Mærsk«, der ejes af et Interessentskab bestaaende af A/S Dampskibsselskabet Svendborg og Dampskibsselskabet af 1912 A/S, er bygget 1937 i Bremen. 6576 BRT, 9225 TDW. Fart lastet 15½ Knob.

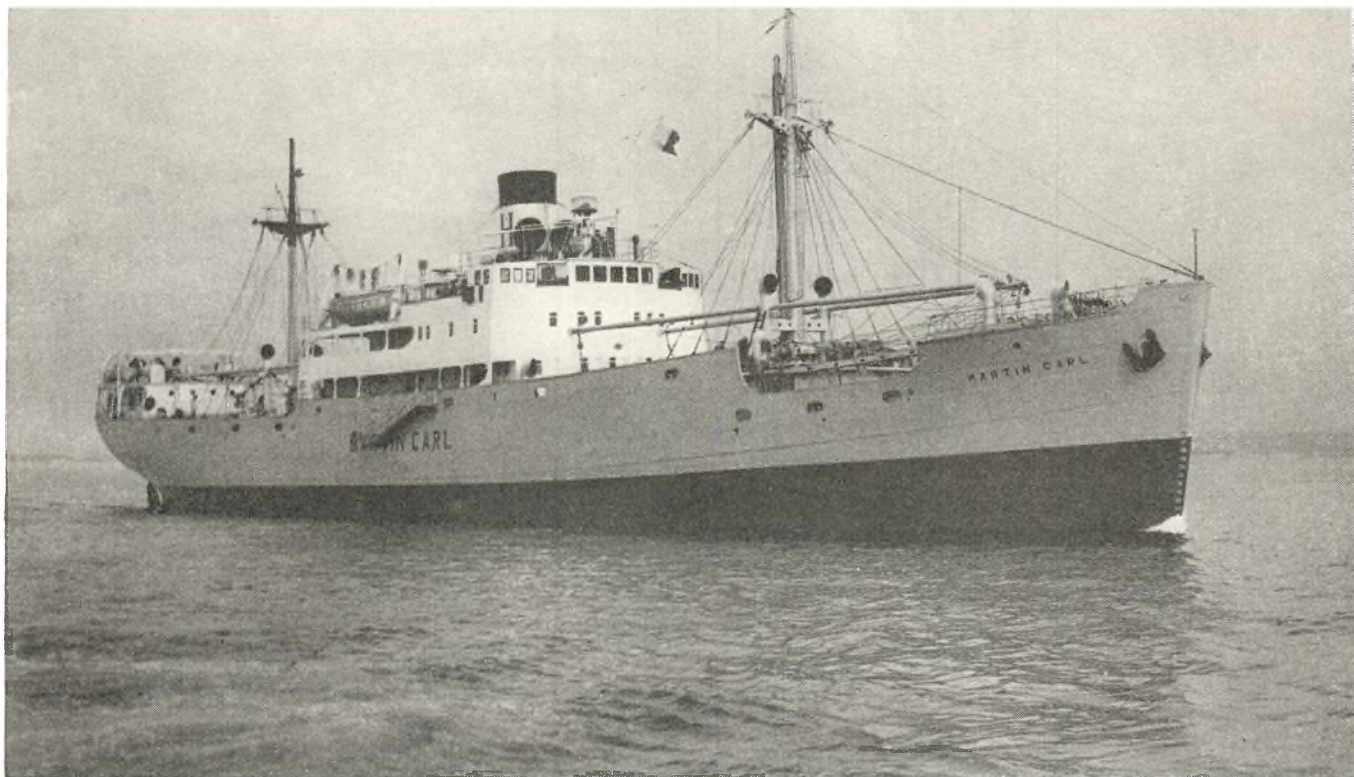
Propagandaplakat for danske Sømænds Deltagelse i Krigen.

Ovenstaaende Skib ombygget til Troppetransportskib under Verdenskrigen 1939—45.

Udførslen. Da en Gensidighed i Transporterne mellem to Lande vilde betyde, at hvert Lands Skibe transporterede Halvdelen af Omsætningen, viser Tallene klart, at det kan ikke være her, dansk Skibsfart er beskæftiget.

Den danske Handelsflaade var før Krigen i Forhold til Landets Størrelse meget stor. I Forhold til

Dampskibet »Martin Carl«, der ejes af Redoret Heimdal, er bygget 1947 i Sunderland. 2499 BRT, 3450 TDW. Fart lastet 12 Knob.

Befolkningen havde kun Norge, England og Holland en større Handelsflaade end Danmark, og af beskæftigelsesmæssige Grunde søgte dansk Skibsfart ud. Oplysningerne om dansk Skibsfarts indsejlede Bruttofragt i udenlandsk Fart bekræfter dette. I Fredstider har dansk Skibsfart sine væsentligste Indtægter fra Farten mellem udenlandske Havne indbyrdes. I Fem-aarsperioden 1935—39 indsejledes der saaledes til sammen i udenrigs Fart gennemsnitlig 255 Mill. Kr. aarligt, og af dette Beløb var 180 Mill. Kr. indtjent i ren udenrigs Fart, medens Resten, 75 Mill. Kr., stammede fra Sejladsen til og fra Danmark. Det var saaledes betydelige Beløb, Skibsfarten bragte til Landet, selv om Udgifter i Udlandet skulde fratrækkes for at faa det Nettobeløb, der var til Raadighed. Man kan anslaa, at aarligt var ca. 150 Mill. Kr. i udenlandsk Valuta til Disposition, og for give et Indtryk af, hvad disse Penge betød for det danske Samfunds Økonomi, kan det nævnes, at selv efter at Underskudet paa Handelsbalancen var betalt, var der Penge tilovers til anden Anvendelse, blandt andet til Dækning af Renteudgifterne paa udenlandske Laan.

Saaledes var Forholdene i Fredstider, men de to Verdenskrige i dette Aarhundrede har yderligere understreget, hvor umaadelig vigtigt det er for et Land som Danmark med en stor udenrigs Vareomsætning at have en stor Handelsflaade.

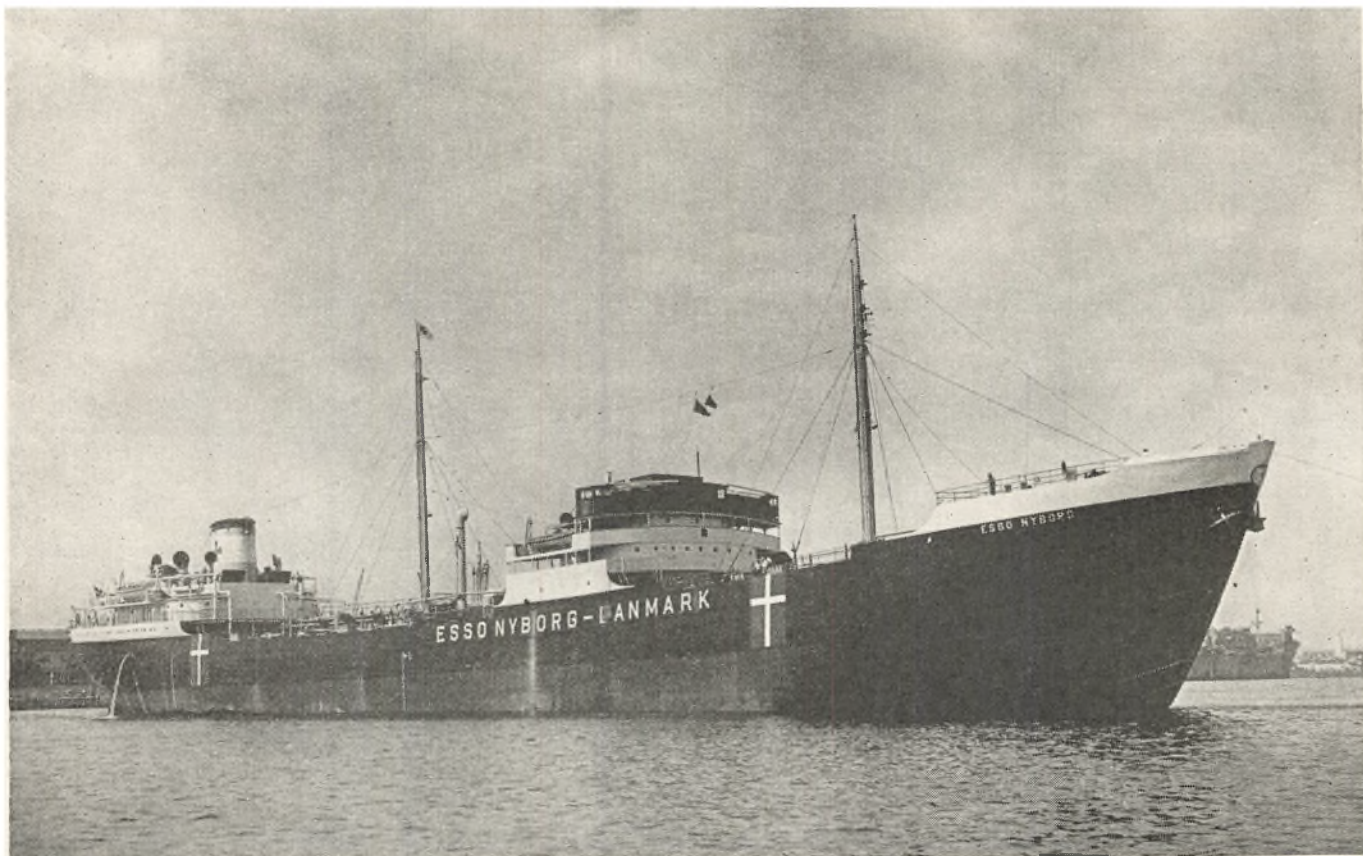
Efter Verdenskrig Nr. 1 udtalte den daværende Handelsminister, at »under den allervanskeligste Del af Krigsperioden var Handelsflaaden i det hele taget det

væsentligste om ikke det eneste Aktiv af uomtvistet og afgørende Værdi for Landets Økonomi«, og uden at forklejnne de andre Erhvervs Indsats tør det siges, at Skibsfarten ydede den største Indsats ved i hele Krigsperioden under vanskelige og farefulde Forhold at fremskaffe de for Landets Næringsliv nødvendige Tilførsler til Betingelser, der var saadanne, at Befolkningen ikke fik større Byrder at bære, end Forholdene nødvendiggjorde.

Denne Sejlads skete ikke uden store Tab saavel af Menneskeliv som af Skibe. Under Udøvelsen af deres Erhverv mistede godt 700 danske Sømænd Livet, og det samlede Tab af Skibe omfattede 310 Skibe paa ca. 285.000 B.R.T. eller næsten 40 pCt. af Flaaden ved Krigsudbrudet i 1914.

Under Verdenskrig Nr. 2 var Handelsflaadens Betydning for det danske Samfund formentlig endnu større. Indtil den 9. April 1940 hjembragte Handelsflaaden med store Tab de nødvendige Raastoffer, og efter Landets Besættelse paahvilede denne Byrde den Trediedel af Flaaden, der var blevet inden for Spærringen. Ved maalbevidst Arbejde fra Fragtnavn og Redere lykkedes det trods meget store Vanskeligheder at klare Opgaverne med denne ringe Flaade.

Forholdene for de to Trediedele af Flaaden, der var uden for Spærringen, var meget forskellige. Langt den største Del af disse Skibe blev beslaglagt af England og sejlede under hele Perioden for England, og som en Anerkendelse af de danske Skibes og Søfolks Indsats fik de i 1943 Ret til atter at hejse Dannebrog paa

Motorskibet »Esso Nyborg«, der ejes af Det Danske Petroleums-Aktieselskab, er bygget 1943 i København. 9949 BRT, 14800 TDW. Fart lastet 13 Knob.

Skibene. Frankrig beslaglagde et mindre Antal Skibe, og efter Frankrigs Kapitulation blev Skibene oplagt for dog atter senere at blive sat i Fart enten under fransk eller tysk Flag. De i neutrale Havne — herunder U.S.A. — beliggende Skibe blev først oplagt, men kom senere i Fart enten beslaglagt af eller solgt til Beskyttelsesstaten eller for de Allierede.

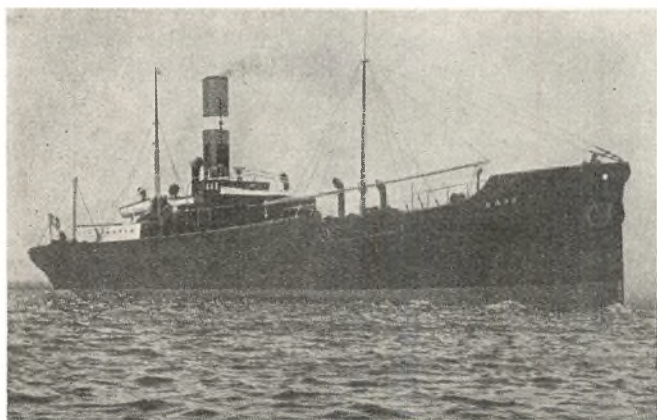
I Arbejdet for Hævdelsen af Danmarks Navn udadtil indtog Sømandene Førstepladsen, og gennem deres Indsats skabte de Landet en goodwill, der var af uvurderlig Betydning for det danske Samfund. Sejladsen ude som hjemme var farlig, og store og smertelige Tab af Menneskeliv indtraf. Endnu har man ikke en fuld-

stændig Oversigt over Tabene af Menneskeliv, men det kan anslaaes, at i hele Perioden 1939—1945 omkom mellem 1300—1400 danske Søfolk ved Krigsforlis og andre Krigsaarsager, men hertil kommer ca. 500, der er døde af Sygdom eller ved Ulykkestilfælde.

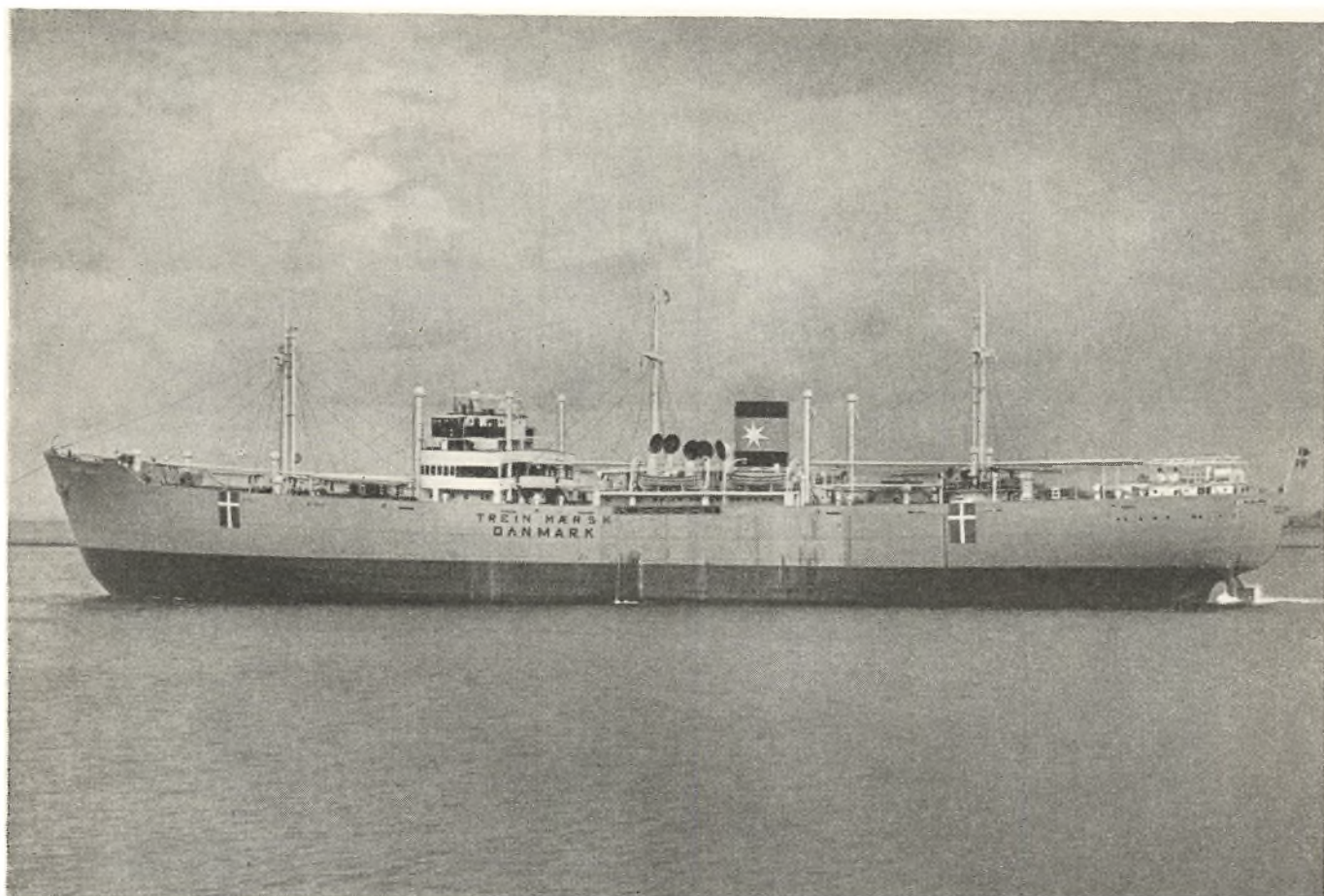
De materielle Tab var ligeledes store. Ved Krigsforlis, Salg, almindeligt Forlis m. v. formindskedes den danske Handelsflaade med 264 Skibe (paa 100 B.R.T. og derover) med samlet Tonnage paa 588.000 B.R.T., hvilket svarer til mere end Halvdelen af Tonnagen ved Krigens Udbrud.

I det foregaaende er allerede belyst Handelsflaadens Tab under de to Verdenskrige, men bortset herfra har der fra Aarhundredets Begyndelse været en Stigning i Handelsflaaden. Den Overgang fra Sejl- til Dampskibe, der paabegyndtes i den sidste Halvdel af det forrige Aarhundrede, blev fortsat med forstærket Tempo, men endnu ved den første Verdenskrigs Udbrud havde man en relativ stor Sejlskibsflaade. Opbygningen af Handelsflaaden efter den første Verdenskrigs Tab bestod væsentligt af Dampskibe, og fra 30-ernes Begyndelse var Sejlskibenes Saga forbi. Efter Motorskibet »Selandia«s vellykkede Prøvesejlads i 1912 fulgte i de følgende Aar andre Motorskibsnybygninger, og i den Overgang fra Damp- til Motorskibe, der siden da har været i Gang, har Danmark og de øvrige nordiske Lande været meget virksomme.

Bl. a. som Følge af Teknikkens Udvikling er Handelsflaadernes Effektivitet steget ganske betydeligt, og

Dampskibet »Aase« ejedes af Rederiet Torm og blev bygget 1924 i København. 1206 BRT, 1900 TDW. Fart lastet 9 Knob. Krigsforlist den 20. Februar 1940. 17 omkomne.

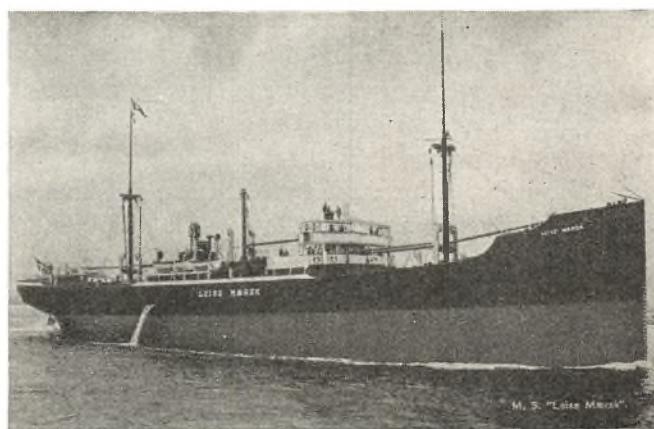

Motorskibet »Trein Mærsk«, der ejes af et Interessentskab bestaaende af A/S Dampskibsselskabet Svendborg og Dampskibsselskabet af 1912 A/S, er bygget 1945 i Odense. 6706 BRT, 9300 TDW. Fart lastet 15½ Knob.

den Stigning, der var sket i Tonnagens Størrelse fra 1900 til 1939, giver ikke noget fuldstændigt Billede af Stigningen i Flaadens Transportkapacitet. Gennemsnitsstørrelsen af Handelsflaaden er steget, Skibenes Fart er sat op, og Losse- og Lastekapaciteten er forøget betydeligt, saaledes at Skibenes Ophold i Laste- og Lossehavnene er reduceret meget stærkt. Det har derved været muligt at transportere en større Varemængde inden for et bestemt Tidsrum. Det maa saaledes nævnes, at medens et Sejlskib brugte ca. 90 Dage for at gennemføre en Rundrejse fra København til Baltimore og retur til København, kunde Damperen udføre Turen paa ca. 45—50 Dage og et Passagermotorskib med 15 Knob Fart paa godt 30 Dage. Naturligvis er der Dampere og Motorskibe, der kan gøre Turen hurtigere, ligesom Sejlskibet under heldige Omstændigheder kan komme hurtigere om ved Turen, men som Gennemsnit er disse Tal formentlig nogenlunde rigtige, og naar Skibet, det være sig Damperen eller Motorskibet, er naaet frem med sin Ladning, svarer denne til mange Jernbanetogs Forsyninger. Det er en af de Ting, Tyskerne glemte at gøre opmærksom paa i deres Propaganda under Krigen, hvor de meddelte, at saa og saa mange Skibe var blevet sænket, og de færreste af os tænkte vel paa, at de Fartøjer, der løb ind i de engelske Havne, i Antal mange Gange oversteg de Skibe, der blev sænkede.

Læserne vil af Tallene over Handelsflaadens Tab un-

der den sidste Krig forstaa, at dansk Skibsfart befinder sig i en meget alvorlig Stilling. Forholdene under den sidste Krig har ikke været os gunstige. Under den forrige var der Mulighed for at bygge Skibe herhjemme, men under denne Krig var det meget begrænset, hvad der blev bygget. Frygten for tyske Beslaglæggelser forsinkede Arbejdet, og Mangelen paa Raamaterialer gjorde sit til at begrænse Nybyggeriet, ligesom Sabotagen, baade den direkte og indirekte, havde stor Betydning i denne Henseende. Det samlede Tal for Nybyggeri, Indkøb fra Udlandet m. v. for Perioden

Motorskibet »Leise Mærsk« ejedes af A/S Dampskibsselskabet Svendborg og blev bygget i Odense. 3136 BRT, 4800 TDW. Fart lastet 10 Knob. Krigsforlist i engelsk Tjeneste den 23. November 1940. 15 omkomne.

Dansk Dampskibsrederiforenings Mindesmærke for de under Verdenskrigen 1914—18 i danske Handelsskibe forulykkede Søfolk.

1939—1946 omfatter ca. 220.000 Tons, og blandt disse findes nogle saakaldte Enhedsskibe, som Værfterne blev tvunget til at sætte i Gang til Tyskerne, men som nu bliver overtaget af danske Rederier.

De fra England og øvrige Lande tilbageleverede Skibe er gamle og har lidt stærkt under Krigen, og ved Siden af det Byggeri, der skal erstatte Tabene, vil der komme et Byggeri til Erstatning af ophugningsmoden Tonnage.

Erhvervet er i fuld Gang med sit Genopbygningsarbejde, og danske og udenlandske Værfter arbejder for fuld Kraft paa at bygge nye Skibe til danske Rederier. Desuden er der indleveret Ordre paa mange Skibe, og selv om Vanskelighederne er store, vil dansk Skibsfart, der har klaret mangan en Storm og vanskelig Sejlads, ogsaa komme igennem denne Gang.

Som det fremgaar af det ovenfor anførte, er ikke alene Erhvervet selv, men ogsaa Samfundet interesseret i Genopbygningen; for uden den kan dansk Skibs-

fart ikke yde et Bidrag af nogen Maalestok til den fælles Samfundshusholdning.

I Hans Hartvig Seedorff Pedersens Søfartskantate, sunget ved Afsløringen af det af Dansk Dampskibsrederiforening rejste Mindesmærke paa Langelinie for de under forrige Verdenskrig forliste Søfolk, siges det:

Havet har døbt os,
vi laa ved dets Bryst,
vi følte det stige og dale,
og hvor vi end spejded
mod Vest eller Øst,
stod der Flager af Skum mod vor lyse Kyst
og vakte vor Havdrøm af Dvale.
Vort Sprog har vi formet ved Bølgernes Røst
til Storm og til hviskende Tale.

Maatte vor Havdrøm altid være i Live, saa vi atter kan se en stor og tidssvarende Handelsflaade vise vort Flag paa »the seven seas« til Ære og Gavn for vort Folk.

E. MAEGAARD

Københavns Havn. De sorte Felter angiver Arealer, inddraget under Havneområdet siden 1893.

KØBENHAVNS HAVN 1890–1946

Af Ekspeditionssekretær BENT BERGSØE

Naar man ser tilbage paa Københavns Havns snart 800-aarige Historie, vil man i meget grove Træk kunne inddele dette lange Tidsrum i 3 Perioder hver med sit af Byens Udvikling bestemte Havneomraade.

I den første Periode, som strækker sig Middelalderen igennem, var Havnen beliggende tæt op ad det beskyttende Københavns Slot og omfattede i Virkeligheden kun Kanalerne omkring Slotsholmen, navnlig Gammel Strands Kanal og Børskanalen.

Den anden Periode begynder med Christian IV's Regeringstid.

Under denne Konges Regering samt i de derefter nærmest følgende Aartier kommer Havnen til at strække sig fra Toldboden til Langebro, indeholdende saa betydningsfulde Anlæg som Christianshavn med sine Kanaler og Bolværker og Børsen, der kunde besjles fra begge Sider, og som rummede Lagerplads for Købmændene i sine Kældere. Endvidere maa nævnes Tøjhus havnen samt de to Broer Knippelsbro og Langebro. Dette Havnebillede bibeholdtes stort set lige indtil Slutningen af det 19. Aarhundrede, hvor Havnens

tredie Udbygningsperiode indledtes med en Serie Udvidelser, som for anden Gang ændrede Københavns Havns Fysiognomi.

Paa det Havnekort, der findes over disse Linier, vises med sort Farve de Omraader, som er inddraget under Havneområdet siden 1893. Mod Nord er tilkommet største Delen af Frihavnen og Havneanlæggene Nord derfor, mod Syd er saa at sige alle Havneanlæg Syd for Langebro, det man nu kalder Sydhavnen, og endelig er der mod Øst paa Amagers Østkyst sket en betydningsfuld Havneudvidelse ved Anlægget af Oliehavnen, Prøvestenshavnen i 1934 og følgende Aar.

Jævnside med disse Udvidelser, der betegner Afsnit af Havnens Vækst udadtil, skal anføres, at Vanddybden i den gamle Havn lige indtil Midten af det 19. Aarhundrede var 4 à 5 m, og at denne først ved Iværksættelsen af Havneplanen af 1862 forøgedes til omkring 6,5 m, en Vanddybde, der senere atter forøgedes til 8 m gennem Havneløbet op til Larsens Plads, hvor Amerikabaadene lige til Aar 1900 havde deres Anlægsplads. Først da Frihavnen aabnedes i 1894 med

sine Bassiner paa op til 9,5 m Vanddybde, blev Havnen rigtig i Stand til at tage den store oceangaaende Trafik.

Med alle disse Udvidelsesarbejder, som har forvandlet Københavns Havn til en Storhavn af Betydning for hele Nordeuropa, har man kunnet holde Trit med Byens Udvikling i industriel og handelsmæssig Henseende og give Byen søtrafikale Muligheder, som slet ikke bestod i forrige Aarhundrede, hvor det trange og stærkt bebyggede Omraade mellem Toldboden og Langebro kun ufuldstændigt formaaede at betjene den voksende Erhvervsvirksomhed i Storbyen.

Den største samlede Indsats i Udvidelsesvirksomheden i den Periode, der er forløbet siden 1890, er naturligvis Anlægget af *Københavns Frihavn*.

Planen om Tilvejebringelsen af en saadan Havn havde optaget Sindene siden Midten af Aarhundredet. I 1847 gav Staten Koncession paa et Frihavnsanlæg paa Gammelholm, en Plan som dog Treaarskrigen bragte til at strande. Ca. 30 Aar herefter, i 1880, nedsatte Estrup en Kommission, der i en Betænkning udtalte sig for Anlægget af en Frihavn Nord for Kastelspynten, men først efter aarelange og vanskelige Forhandlinger vedtoges Frihavnsloven af 31/3-1891. En af Aarsagerne til, at der kom Fart i Planlægningen, var utvivlsomt den i 1888 paabegyndte Kejser Wilhelms Kanal (Kielkanalen), som vilde bringe Nord og Østersøen i direkte Forbindelse og derved lede en stor Del af Trafikken uden om København.

Ifølge Frihavnsloven udgør Frihavnsanlægget en Del af Københavns Havn. Havnevæsenet har for egen Regning udført Havneanlægget med Bolværker, Kajer og Veje, medens Driften ved Koncession af 27. April 1892

overlodes i 80 Aar til Københavns Frihavns Aktieselskab med en Aktiekapital paa 4 Mill. Kr.

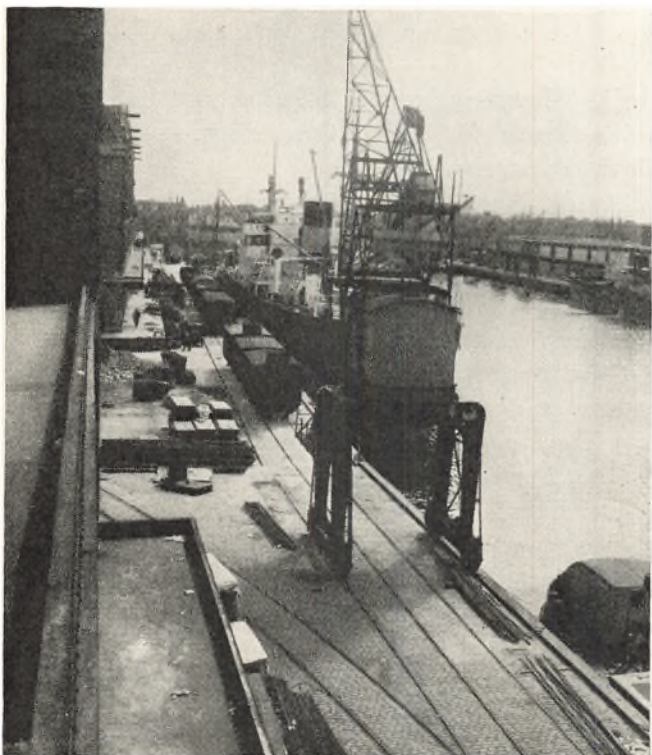
Selskabet har selv maattet bygge Pakhuse og Kraner og anlægge Spor m. v. samt bekoste disses og Havnens Vedligeholdelse.

Det oprindelige Frihavnsanlæg er siden 1894 udvidet to Gange. Første Gang, under første Verdenskrig, med Udførelsen af Kronløbsbassinet som tillige forsynedes med Lagerskure, ligesom der ved Opfyldning tilvejebragtes et 9,6 Hektar stort Landomraade. Den anden Udvidelse foretoges i 1920, hvor et større Landareal blev opfyldt for at imødekomme den store Efterspørgsel fra Handelens og Industriens Side om flere Arealer i Frihavnen. Efter disse Udvidelser findes der Kajer i Frihavnen med en samlet Længde af ca. 5,7 km. Frihavns Landarealer andrager 52 Hektar, og Vandarealerne andrager 34,2 Hektar.

Københavns Frihavn har siden sin Grundlæggelse ydet dansk Erhvervsliv store Tjenester. Toldhavnen tiltrængte ved Aarhundredets Slutning en omfattende Udvidelse, hvis København ikke skulde blive sejlet agterud som Søkøbstad. Og samtidig fik Transithandelen, ved at der etableredes en Havn, der i told- og afgiftsmæssig Henseende var Udland, Muligheder for at gøre sig gældende i Østersøomraadet.

Vigtigt var det ogsaa, at der i Frihavnen blev bygget Pakhuse i et Omfang, som ikke før var set i København. Der er nu her Pakhusplads med et samlet Gulvareal af ca. 200.000 m², omfattende baade Stykgodspakhuse, Fryserum og Siloer med Kransugere for Lagring af Korn.

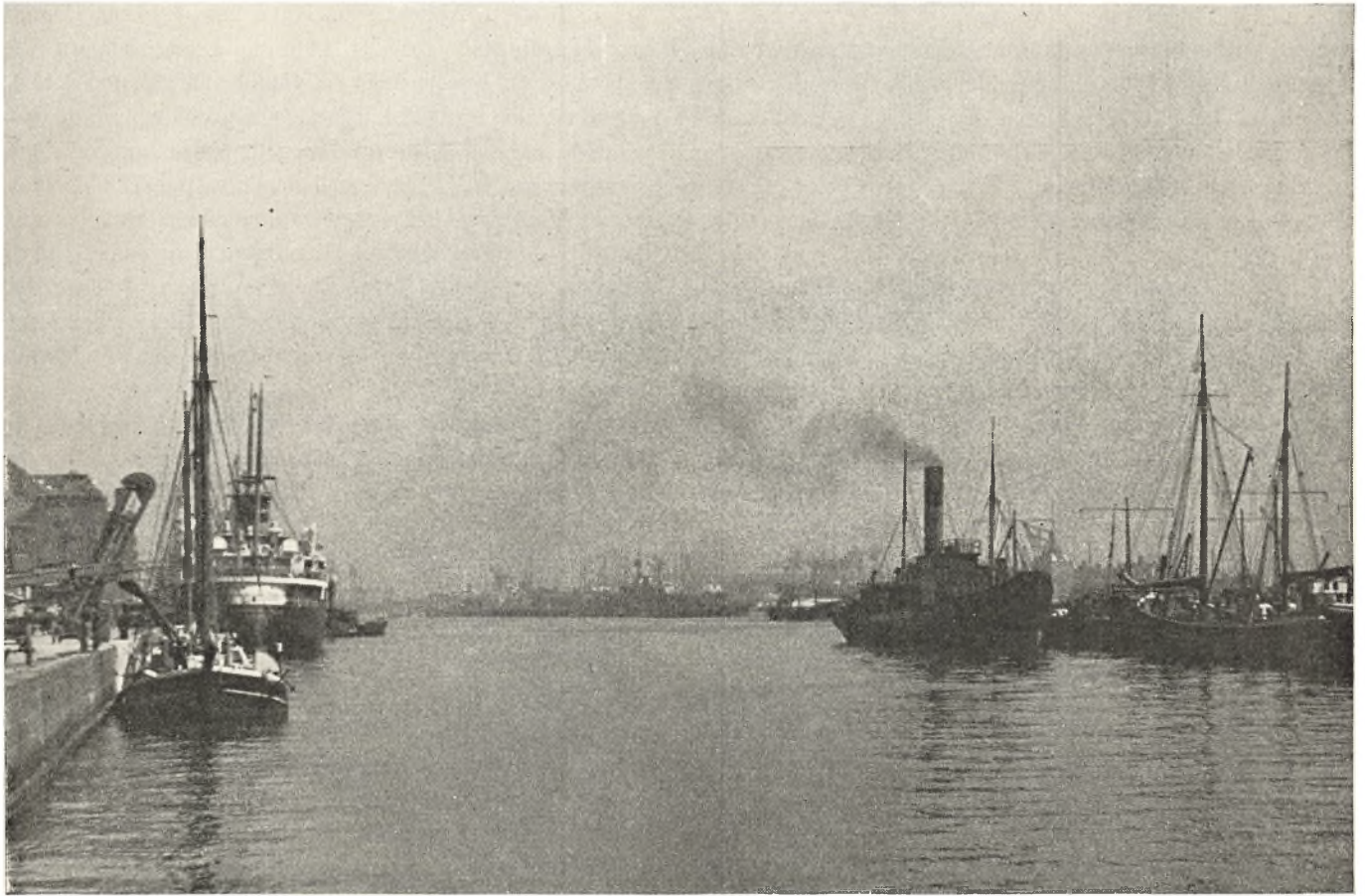
Af Erhvervslivet blev Frihavnen godt modtaget. Flere Hundrede Firmaer, heraf mange betydelige, har

Parti fra Frihavns Østmole.

Losning af udenlandsk Stykgods i Frihavnen.

Udsigt fra Sankt Annæplads mod Havneindløbet.

inden for Frihavnsgitteret grundlagt egne Virksomheder eller Filialer beskæftigende sig med saavel Lagring som Ind- og Udførsel og i et vist Omfang Fabrikation.

To Verdenskrige i den forløbne Del af indeværende Aarhundrede og de dermed følgende Restriktioner i det frie internationale Handelssamkvem har naturligvis taget stærkt paa Transitmulighederne, men alligevel har Frihavnen ved sin Udnyttelse af tekniske Hjælpemidler kunnet hævde sig som en fuldt ud moderne Havn.

Forlader vi nu Frihavnen og betragter paa Kortet de Udvidelser, der har fundet Sted inden for det udstrakte Toldhavnsomraade, lægger vi længst mod Nord Mærke til *Lystbaadehavnen* i Svanemøllebugten. Ved Periodens Begyndelse raadede Havnen ikke over noget særskilt Lystbaadeanlæg, men Interessen for Sejlsport steg gennem Aarene voldsomt, hvad der medførte, at man i Forbindelse med Frihavnsanlægget byggede den lille Lystbaadehavn ved Langelinie. Meget snart maatte der skaffes Plads til det stigende Antal Lystbaade ved Skudehavnen Nord for Frihavnen, og i 1937 byggedes Svanemøllehavnen med Pladser til ca. 410 Lystbaade. Ogsaa i Sydhavnen har der været stigende Behov for Pladser til Lystbaade. Disse er nu samlet i Fiskerhavnen Syd for den nedenfor omtalte Slusedæmning i Kalveboderne. I alt findes der i hele Havnen Pladser til ca. 1120 Lystbaade. Baadejerne er her som andetsteds organiseret i Klubber, som har lejet Ophalings- og Klubarealer ved Havnen til en særlig lav

Takst. Ved Svanemøllehavnen og i den gamle Lystbaadehavn findes endvidere Klubbygninger for de største Roklubber. Ogsaa disse Foreninger lejer Arealer hos Havnen paa særlig gunstige Betingelser.

Syd for Svanemøllehavnen ligger *Kalkbrænderihavnen*, som siden Periodens Begyndelse har gennemgaaet en Udvikling i flere Tempi. Den benyttes i det væsentlige til Indførsel af Træ, Brændsel og Bygningsmaterialer.

Nord for Frihavnen er der i Aarene efter den første Verdenskrig paabegyndt betydelige Udvidelser af Toldhavns nordlige Afsnit. I Aarene 1919—22, da man ventede et større Opsving i Godsomsætningen, paabegyndtes Bygningen af 10 m-Bassinets som en fremtidig Udvidelsesmulighed for Frihavnen, og samtidig opfyldtes Arealer Syd og Nord for den saakaldte *Skudehavn*, der tjener som Basis for Baadebyggere, Baadeklubber og Fiskere m. v.

Ved Skudehavns Nordside ligger den saakaldte *Benzinhavn*. Denne har i ca. 25 Aar været Importbasis for Benzin og Petroleum, men de her henhørende Anlæg er nu eller ventes at ville blive overført til Prøvestenshavnen paa Amagers Østkyst.

Umiddelbart Øst for den gamle Del af Frihavnen anlagdes samtidig med det oprindelige Frihavnsanlæg den ca. 1000 m lange *Langeliniekaj*. Vanddybden er her betydelig, nemlig 9,1 m, og Kajen er i 1934 ombygget, ligesom Kajgaden er gjort bredere, saaledes at Adgangsforholdene nu er de bedst mulige. Langelinie-

kajen, der lige siden sin oprindelige Opførelse har været en yndet Promenade for Københavnerne, er Anlægsplads for de udenlandske Orlogsskibe under disses officielle Besøg i København, og i Aarene mellem de to Krige anvendtes Langelinie endvidere hver Sommer af de store udenlandske Passagerbaade, der foretog Rundrejser til de skandinaviske og Østersøens større Havnebyer.

Overfor Langelinie ligger *Refshaleøen*, hvis Landarealer blev opfyldt i Løbet af den sidste Fjerdedel af forrige Aarhundrede. Her opbyggede Burmeister & Wain sit Skibsværft, som i den forløbne Periode flere Gange er undergaaet større Udvidelser.

Inderhavnen — den gamle Havn mellem Toldbod-bommen og Langebro — er i den Periode, vi behandler, kun undergaaet faa synlige Ændringer.

Søndre Toldbod er med sine Pakhuse fra den florissante Handelsperiode stadig Hovedcentret for Importen af Stykgods fra Udlandet, og paa Larsens Plads findes Kornugere og Siloanlæg for Importen af udenlandsk Korn. Af de i denne Del af Havnen stedfundne Ombygninger er Kvæsthusbroens Omdannelse i 1938 til en moderne Anlægsplads for Passager- og Stykgodsbaade den mest iøjnefaldende. Kajpladsen, som delvis er overdækket med et 300 m langt Perrontag med indbyggede Skure, benyttes udelukkende af Det Forenede Dampskibs-Selskabs Fartøjer paa de indenrigske Ruter, herunder af de moderne Rutebaade paa de østjyske Havne.

Langt den største Del af det Stykgods, som forlader København søværts til Fordeling i Provinsen, afgaar herfra. Varerne ankommer til Kvæsthusbroen med Kørretøjer fra københavnske Industrivirksomheder, men der finder ogsaa her en Fordelingstrafik Sted til Provinsen af Gods, som er indgaaet til Københavns Havn fra Udlandet.

Af andre større Arbejder i Perioden maa nævnes Brobyggeriet. Med den stigende Vækst i Amagers Bebyggelse og den mangedoblede kørende Trafik har det været nødvendigt flere Gange at etablere nye Broforbindelser. Knippelsbro er blevet fornyet baade i 1908 og i 1937, Langebro i 1901, og der forestaar nu Bygningen af en permanent Langebro til Erstatning for den i 1929 som Interimsbro opførte Broforbindelse.

Vandarealerne i den gamle Del af Havnen er gtagne Gange blevet uddybet, saaledes at der nu fra Larsens Plads lige til Langebro findes 7,5 m Vanddybde i Sejlløbet.

Paa Christianshavn med dens smukke gamle Købmandsgaarde og dens idylliske Kanaler bevares Erindringen om Havnens og Byens Liv i de svundne Aarhundreder. Der finder kun liden Besejling Sted af de lavvandede Kanaler, men til Gengæld er de store gamle Pakhuse ud mod Havneløbet stadig i Drift, og Industrivirksomheder som f. Eks. Burmeister & Wains store Maskinfabrik Syd for Knippelsbro og De Danske Sukkerfabrikkers Raffinaderi er groet op paa Christianshavnsiden i Løbet af den forløbne 60-Aars Periode.

I 1890 endte Københavns Havn mod Syd ved Langebro, naar bortses fra den krumme Gasværkshavn, der anvendtes til Forsyning af Byens Gasværk med Kul.

Sydhavnen er i Tiden herefter groet op af de lavvandede Arealer i Farvandet mellem Sjælland og Amager. Ligesom Tilfældet var i den nordlige Del af Havnen er Vandarealerne efterhaanden blevet udfyldt med Byfyld — Materiale fra Husudgravninger og Uddybningerne i Havnen samt Dagrenovation — og i Begyndelsen af Perioden sattes der først Bolværker langs Kalvebod Brygge og noget senere langs Islands Brygge.

Det naturlige, ret ringe Sejlløb imellem Sjælland og Amager uddybedes efterhaanden, saaledes at der nu langs de fleste af Kajerne findes ca. 6—7 m Vanddybde.

Det sydligste af Havneafsnittene paa Sjællandssiden — *Teglværkshavnen* — opstod i Aarene under og efter den første Verdenskrig.

I de allersidste Aar er som Beskæftigelsesarbejde med Støtte fra Staten opfyldt et 8 Hektar stort Vandareal umiddelbart Nord for Slusedæmningen paa Sjællandsiden, et Areal der nu staar foran sin Kajsætning, og som derefter vil kunne tjene som Basis for Industrivirksomheder med Tilknytning til Havnen.

Hele Sydhavnen er, som man kan se, saaledes tilvejebragt ad kunstig Vej, idet der hverken fra Naturens Haand findes større naturlige Sejlløb eller Landdannelser, der umiddelbart kunde kajsættes.

Naar man vil give en Oversigt over Sydhavnens Tilblivelseshistorie, maa tillige nævnes, at der i 1903 opførtes en 2¼ km lang Spærredæmning mellem Amager og Sjælland. Denne forsynedes med en Sluse for Smaaskibsfarten (der er kun 3,7 m Vand i Kalveboderne Syd for Havnegrænsen), og man sørgede paa denne Maade for, at der skabtes Ro i Havnen. Før i Tiden var der ofte stærk Strøm og Dønning igennem Hovedsejlløbet, idet Vandet, navnlig ved sydlige Vinde, presseses op gennem Havnen fra Kalveboderne. Ved enkelte Lejlig-

Knippelsbro, i Baggrunden de indenlandske Rutebaade ved Havnegade.

Pakhuse paa Christianshavnsiden.

heder er maalt en Forskel i Vandstanden ved Amagers Sydspids og Trekroner paa 2 m. For Friskningen af Havnens Vand blev der sørget ved Hjælp af regulerbare Gennemstrømningsaabninger i Dæmningen.

Sydhavnen er blevet Københavns Industrihavn, og største Delen af den Godsmængde, som omsættes i denne Del af Havnen, er bestemt til Byens Industriforetagender. Ved Kalvebod Brygge, Enghave Brygge med H. C. Ørstedsværket samt Frederikkajen i Teglværkshavnen og langs Islands Brygge er der etableret Kulpladsarealer med et betydeligt Antal Kraner. Importen af Jern er koncentreret dels ved Indsejlingen til gl. Frederiksholms Havn dels i Teglværkshavnen. Der er desuden Pladser for Import af Grus, Sten og Byggematerialer i det hele taget, ligesom der hist og her, navnlig ved Islands Brygge, finder Stykgodsimport Sted.

Sydhavnen er tæt beliggende ved det store Fabrikskvarter, der i de sidste 25 Aar har rejst sig mellem Godsbaneterrænet og Havnen, men ogsaa paa selve Havnearealerne er store Industrivirksomheder dukket op. Af offentlige Værker er saaledes tidligere nævnt Byens store Elektricitetsværk og H. C. Ørstedværket paa Enghave Brygge. Paa Islands Brygge-Siden findes Dansk Sojakagefabrik, ved Teglværkshavnen Ford Motor Company's store Samlevirksomhed og paa Tegholmen Burmeister & Wain's Støberivirksomhed.

Sydhavnen rummer tillige en Fiskerihavn anlagt i

Begyndelsen af Aarhundredet ved Enghave Brygge. Da Beliggenheden her midt i det intensivt udnyttede Havneomraade efterhaanden er blevet utidssvarende, har Havnen anlagt en ny kombineret Fiskeri- og Lystbaadehavn Syd for Slusedæmningen paa Sjællandsiden med Pladser saavel til Fiskernes Skure som til Ophaling af Lystbaadene.

Havnen har fra gammel Tid haft sin egen Styrelse. Ved Lov af 20. Oktober 1858 indførtes for første Gang et vist Selvstyre for Havnen, idet det bestemtes, at Københavns Havnevæsen skulde bestaa af et Havneraad med blandet statslig og kommunal Repræsentation og en Havneforvaltning med en Stab af Havneembedsmænd. Havneraadet var dog blot raadgivende for Indenrigsministeriet (senere Ministeriet for offentlige Arbejder), hvem alle Afgørelser tilkom i Havnens Anliggender.

Havnens nugældende Forfatning findes i Lov af 29. April 1913, hvori det hedder, at »Københavns Handelshavn er en selvejende Institution, der ledes af en Havnebestyrelse«. Dette betyder, at den almindelige Myndighed i Havnens Anliggender med visse singulære Undtagelser er overført til Havnens eget Styre, som nu er besluttende paa samme Maade som de parlamentariske Forsamlinger for Statens og Kommunernes Vedkommende.

Ifølge Loven er Overpræsidenten i København født

Kvæsthusbroen med Perrontaget.

Formand. I øvrigt bestaar Havnebestyrelsen af 16 Medlemmer, hvis Mandater besættes saaledes:

- 1 af Ministeren for offentlige Arbejder,
- 1 af Handelsministeren,
- 2 af Folketinget,
- 2 af Landstinget,
- 2 af Københavns Magistrat,
- 2 af Københavns Borgerrepræsentation,
- 2 af Grosserer-Societetets Komite,
- 2 af Skibsfartens Hovedorganisationer og
- 2 af Industriens Hovedorganisationer.

Havnens Styreform er altsaa af offentlig Karakter, idet man dog gennem de af Erhvervene valgte 6 Repræsentanter er i nøje Føling med de Virksomheder og Institutioner, der benytter Havnen. Havneadministrationen forestaas af en af Ministeren for offentlige Arbejder udnævnt Havnedirektør. Havneadministrationen er yderligere inddelt i 3 Hovedafdelinger, et Sekretariat, ledet af en Kontorchef, Havnepolitiet med Havnekaptajnen som øverste Chef og Havnebygningsvæsenet, der ledes af Havnebygmesteren. Det samlede Administrationspersonale tæller ca. 175 ansatte, og til Havnen er tillige knyttet en Stab af faste Haandværkere og Arbejdere, i alt ca. 170.

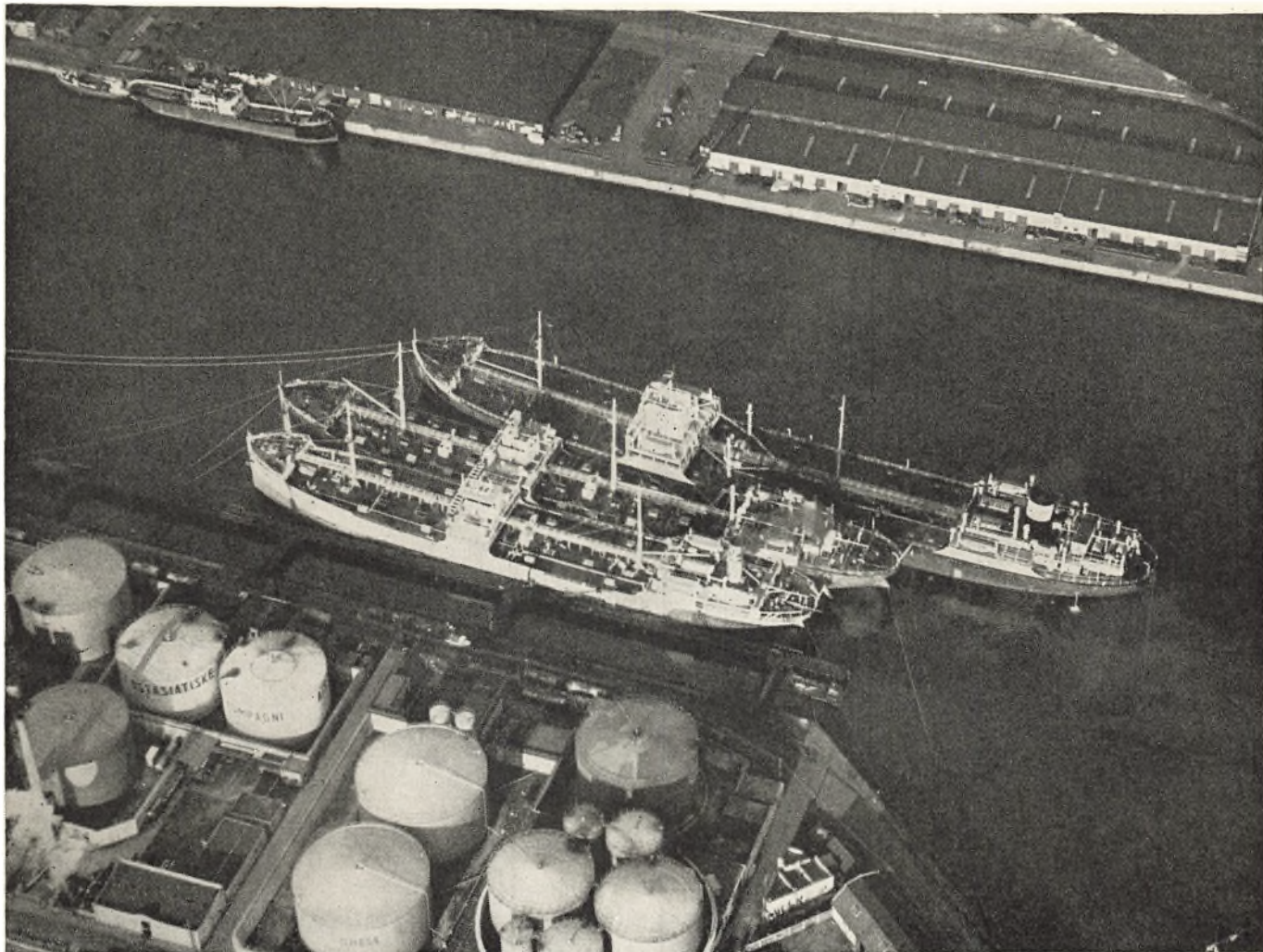
Jævnsides med den skelsættende Ændring og Udvidelse af Havneomraaderne siden Slutningen af forrige Aarhundrede er der som venteligt sket en stærk Forøgelse af Havnetrafikken.

Nedenstaaende Skema viser Stigningen i Antallet og særlig i Nettoregistrertonnagen af indgaaende Skibe samt indladet og udlosset Gods henholdsvis i Aarene 1897 og 1938, det sidste af de normale Aar før den anden Verdenskrigs Udbrud.

	Antal indk. Skibe	N.R.T. af indk. Skibe	Udlos. Gods Tons á 1000 kg	Inkl. Gods Tons á 1000 kg
1897	21.704	ca. 3.265.776	ca. 2.017.500	ca. 437.500
1938	23.898	8.116.662	4.828.868	1.388.905

Som det af disse Tal kan ses, er Havnen i det væsentlige en Importhavn, idet ca. $\frac{3}{4}$ af de omsatte Godsmængder udgøres af Gods importeret ad Søvejen. Tallene afspejler saaledes Storbyens Behov for Færdigvarer til Forbrug og det til Byen hørende Industri-centrums Behov for Raavarer og Halvfabrikata, ligesom der i Tallene er indbefattet de Godsmængder, der med Havnen som Fordelingshavn viderebefordres til Havne i Ind- og Udland.

Der findes ikke for Slutningen af forrige Aarhundrede sikre Tal for Fordelingen af ind- og udført Gods

Olieskibe under Losning ved Redmolen.

paa enkelte Godsklasser; nedenstaaende vises for Aaret 1938 en Oversigt over indført og udført Gods fordelt paa 10 Godsklasser:

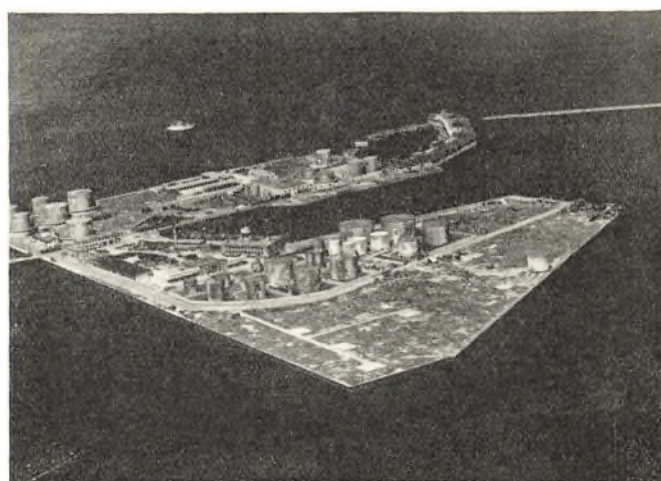
	1938.	Udlosset (Tons)	Indladet (Tons)	Ialt (Tons)
Foderstoffer	212.821	218.849	431.670	
Gødningsstoffer	4.986	907	5.893	
Korn	223.082	103.820	326.902	
Kul og Koks	2.117.239	5.487	2.122.726	
Sten, Cement m. v.	296.771	15.367	312.138	
Mursten, Teglsten m. v.	39.875	1.421	41.296	
Tømmer	138.160	4.902	143.062	
Andet Styrtegods	765.284	134.114	899.398	
Stykgods	1.025.388	901.351	1.926.739	
Levende Dyr	4.508	2.687	7.195	

Tallene viser Brændselsimportens dominerende Stilling i vægtmæssig Henseende, ligesom det er af Interesse at notere sig den meget store Omsætning af Stykgods, der som bekendt omfatter Varer af enhver Art spændende fra enkle, billige Forbrugsvarer til dyre, industrielt forarbejdede Forbrugs- og Produktionsartikler.

Et Blik paa Havnens Regnskaber i ældre og nyere Tid giver et tydeligt Billede af den Udvikling, der har fundet Sted inden for Københavns Havn. De Afgifter,

som Havnen paalægger Skibsfarten af det Gods, der omsættes, androg saaledes i 1891 796.000 Kr., et Beløb, der i 1938 var steget til 3.650.000 Kr.

En anden Indtægtskilde for Havnen er Lejeafgiften af de til Havnen hørende Arealer. Denne androg i 1891 46.000 Kr. Siden da er som ovenfor nævnt store Landarealer over hele Havnen indvundet ved Opfyldning og er senere udlejet til Handels-, Industri- eller Oplag-

Oliehavnen ved det nedlagte Fort Prøvestenen paa Amagers Østkyst, hvor selv de største Tankbaade kan anløbe.

Opfyldte Arealer i Sydhavnen, i Forgrunden Teglholmen (endnu kun delvis kajsat) med Kulpladser og B. & W.'s Støbehal. Bagved en Del Industri kvarterer og i Baggrunden Vesterbros Beboelseskvarterer.

ringsvirksomheder, og i 1938 beløb den samlede Lejeindtægt sig til 1.207.000 Kr., heri ikke medregnet Lejeindtægten af Arealer, udlejet af Københavns Frihavnsaktieselskab inden for Frihavnsområdet.

Til samtlige de Havneudvidelser, der har fundet Sted siden 1893, er der medgaaet Kapitalbeløb til en samlet Sum af ca. 100 Mill. Kr.

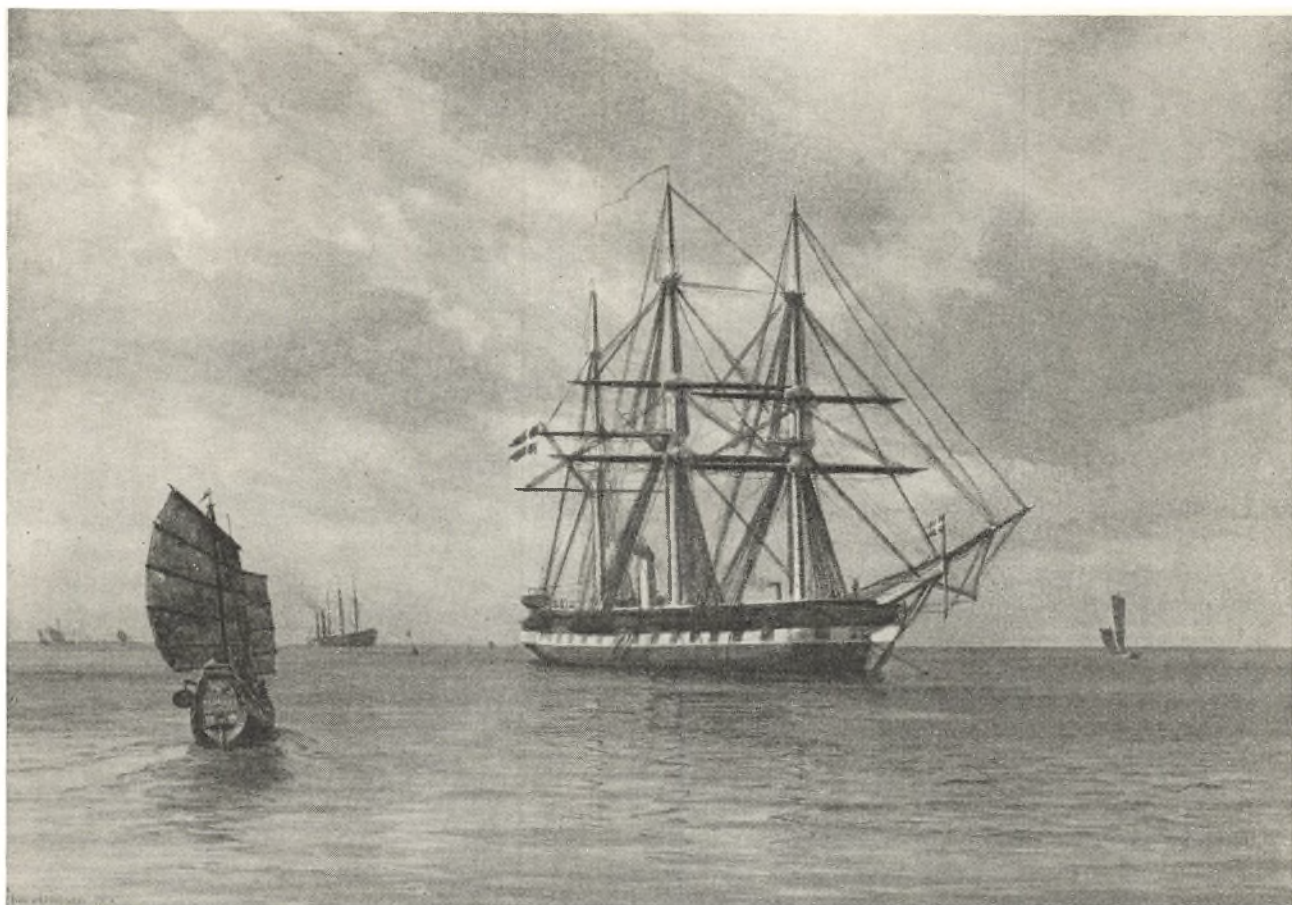
Til Trods for Krig og deraf følgende Formindskelse i Skibsfart og Godsomsætning foretoges der dog i Aarene 1939—1945 større Opfyldnings- og Uddybningsarbejder. Et enkelt af disse, der udførtes som Beskæftigelsesarbejde med Statsstøtte, er nævnt i det foregaaende. Men Krigsaarene anvendtes tillige til en omfattende Undersøgelse af, paa hvilken Maade man skulde udvide og forbedre Havnen, naar det internationale Søhandelssamkvem efter Krigen atter kom i Gang.

Et af Københavns Havnebestyrelse nedsat Udvalg har afgivet en Betænkning herom i 1945. Af denne fremgaar, at Havnen inden for et længere Tidsrum skønnes at kunne bestride Kravene som Trafikhavn, uden at fremskaffe nye Havneomraader til dette Formaal, idet de eksisterende Havneanlæg og ganske særlig Frihavnen kan udnyttes paa mere intensiv Maade end hidtil. Frihavns Kapacitet skal herefter søges forbedret ved Modernisering og Udvidelse af Pakhuse, Skure og Kraner m. v. Trods Materialeknaphed er de herhen hø-

rende Arbejder allerede kommet i Gang og ventes fortsat i de nærmest kommende Aar. Derimod vil der ifølge Betænkningen være Behov for Industriomraader med Plads nær Kaj for Virksomheder med Tilknytning til Havnen, et Behov, der vil kunne tilfredsstilles ved fortsat Opfyldning i Sydhavnen samt Anlæg af nye Havnebassiner Nord for 10 m-Bassinet. Som et Fremtidsarbejde af umaadelig Betydning for Københavns Havn peges endelig paa Udførelsen af et Sejlløb for dybgaaende Skibe til Havnen sydfra, et Arbejde, som dels vil kunne intensivere Benyttelsen af Sydhavnen, dels give Anledning til, at vældige Arealer paa Sjællandssiden Syd for Slusedæmningen vil kunne opfyldes og nyttiggøres til Industribebyggelse.

Hvilke Udviklingsmuligheder Fremtiden indebærer for Københavns Havn, er det i Dag ikke let at spaa om. Havnens gunstige Beliggenhed ved Hovedindfaldsvejen til Østersøen skulde, efterhaanden som Restriktionerne falder bort, give Mulighed for en Genoptagelse og Følgelse af Transithandelen paa Østersøen, efter at de store tyske Havne ved Nordsøen og Østersøen i hvert Fald for en Aarrække er ude af Stand til i fuldt Omfang at virke som Fordelingshavne for Østersøområdet. Men under alle Omstændigheder vil Havnen se det som sit Maal at drage den størst mulige Trafik til sig og derigennem virke til Gavn for dansk Erhvervsliv.

BENT BERGSØE

Marinefregatten »Tordenskjold« udlagde 1870—71 de østasiatiske Kabler.

DET STORE NORDISKE TELEGRAF-SELSKAB

Af Kontorchef CHR. SKYLV

Omtrent et Par Decennier efter at *H. C. Ørsted* i 1820 havde opdaget Elektromagnetismen, blev de første elektriske Telegrafanlæg paa Landjorden bragt til Udførelse, og snart begyndte man i mange Lande at sysle med Tanken om ved undersøiske Ledninger at forbinde de af Havene adskilte Lande og Verdensdele. I Aaret 1851 lykkedes det første Gang at bringe denne Tanke til Udførelse ved Anlæg af et undersøisk Telegrafkabel mellem Calais og Dover.

I de følgende Aar udførtes lignende Kabelanlæg over kortere Strækninger andre Steder, men nu var Interessen blevet vakt for den større Opgave at forbinde Verdensdelene Amerika og Europa ved Hjælp af undersøiske Kabler. Efter at et i 1857—58 med stor Bekostning udlagt direkte Kabel mellem Irland og Amerika havde vist sig ubrugeligt, fattede en Amerikaner, Oberst *Shaffner*, den Plan at etablere Forbindelsen ved at forbinde Grønland, Island og Færøerne med kortere Kabler. I Tilslutning til disse skulde der lægges Kabler mellem de skandinaviske Lande indbyrdes og mellem Skandinavien, England og Rusland. *Shaffner's* Hovedpro-

jekt, nemlig Amerikaforbindelsen, kom dog aldrig til Udførelse, fordi det forinden — i 1866 — alligevel lykkedes at udlægge et brugeligt direkte Atlanterhavskabel, men de Forhandlinger, der var blevet ført i Skandinavien om Sagen, resulterede i, at der i Aarene 1867—69 blev oprettet tre mindre Telegrafselskaber, som havde til Formaal at bringe Skandinavien i Kabelforbindelse med de omliggende Lande, nemlig *Det Dansk-Norsk-Engelske Selskab*, der ejede Kabler mellem Danmark og Norge og mellem Danmark og England, *Det Dansk-Russiske Selskab*, som ejede et Kabel mellem Danmark og Rusland og havde Tilsagn om Koncession paa et Anlæg mellem Sverige og Rusland, samt *Det Norsk-Britiske Selskab*, der forberedte Udlægning af et Kabel mellem Norge og Skotland. To af disse Selskaber var stiftet paa Initiativ af en af den danske Handelsstands store Mænd, Etatsraad *C. F. Tietgen*, og i 1869 fik han alle tre Selskaber sluttet sammen til *Det Store Nordiske Telegraf-Selskab*. Nogle Aar senere tilsluttedes det i 1870 ligeledes af *Tietgen* dannede *Store Nordiske Kina og Japan Extension Selskab*, der havde Konces-

Store Nordiskes Bygning i Shanghai.

Store Nordiskes Bygning i London.

sion paa Udlægning og Drift af Kabler mellem Sibirien, Japan og Kina samt Drift af Telegraflinier gennem Sibirien.

Medens Selskabets oprindelige Formaal var at varetage Telegrambefordringen til og fra Lande i Nord- og Vesteuropa, medførte Oprettelsen af Telegrafanlæggene i Østasien og disses Tilslutning til Anlæggene i Europa ved Hjælp af Landlinier tværs igennem Sibirien og Rusland, at dette danske Selskab med eet Slag kom til at spille en mere betydende Rolle som Deltager i Befordringen af Verdens-Telegramtrafikken, og Selskabet fik Æren af først af alle at bringe Kina og Japan i telegrafisk Samkvem med Omverdenen, og hvil-

ken enorm Indflydelse det maatte faa paa Udviklingen af Handel og Søfart med Østasien, er formentlig let at forestille sig. Trods alle Vanskeligheder, som mødte det danske Selskab ved Udførelsen af det i Datidens Øjne nærmest dumdristige Projekt, blev Opgaven løst paa tilfredsstillende Vis. Æren herfor tilfalder i første Række daværende Premierløjtnant i Flaaden, senere Kommandør *Edouard Suenson*, som Etatsraad Tietgen havde valgt til Leder af Foretagendet i Østen. Fra et fleraarigt Ophold paa den franske Flaadeafdeling i Østasien havde Edouard Suenson et godt Kendskab til Forholdene i Kina og Japan, hvilket kom Selskabet til gode ved hans Planlægning og Organisering af Driften og Virksomheden i Østen. Det faldt derfor ogsaa naturligt, at han efter herunder at have udvist saa stor Dygtighed og fremragende Evner hurtigt gled ind som Leder af hele Store Nordiske's Virksomhed, der saa at sige blev hans Livsværk, idet han forblev knyttet til Selskabet lige til sin Død i 1921.

Oprettelsen af de østasiatiske Anlæg var noget af et Eventyr. Medens man ikke ventede og ej heller mødte Modstand fra Japanernes Side mod Telegrafens Indførelse, stillede Forholdene sig anderledes i Kina. Embedsstanden og den kinesiske litterære Klasse var fjendtlig stemt mod Telegrafens, der blev betragtet som noget »fremmed Djævelskab«, stridende mod Fortidens Traditioner. Her maatte derfor gaas forsigtigt frem. Suenson skaffede sig Forbindelser inden for den kinesiske Handelsstand samt i det kinesiske Told- og Fyr-

Store Nordiskes Bygning i København.

Fra Store Nordiskes Apparatsal i London.

væsen, og i Samraad med disse blev det for Shanghai bestemte Kabel først ført i Land paa en lille Klippeø, Gutzlaff, ud for Yangtzefflodens Munding. Herfra fortsattes det gennem Havet ind til Byen Woosung, en Slags Havnestad til Shanghai. Førre Ledningen videre over Land til Shanghai turde man ikke, da den i saa Fald vilde blive ødelagt af de indfødte, og Suenson lod derfor Kablet føre videre gennem Floden, skønt det var en ret betydelig Omvej. Før at hindre kinesiske Fartøjer i at beskadige Kablet med deres Ankre eller Fiskeredskeer patrullerede Smaabaade med Telegrafister iklædt danske Skytteuniformer op og ned ad Floden, saa længe Udlægningen stod paa. Takket være Uniformen antoges Telegrafisterne at høre til Flodpolitiet. Udlægningen gik glat, og Kablet blev ført i Land i Nærheden af Shanghai i en lille Have med Bungalow, som Suenson i Forvejen havde lejet. Samtidig tog man fat paa at indrette Telegrafstation i en Bygning i Shanghais europæiske Bydel, og ved Hjælp af et nedgravet Kabel forbandt man til sidst Stationen med det i den før omtalte Have landede Søkabel.

Udlægningen af de østasiatiske Kabler, der fandt Sted i Aarene 1870—71, forløb ellers i det store og hele efter Planen, og ved Udlægningsarbejdet medvirkede bl. a. Marinefregatten *Tordenskjold*, som den danske Regering velvilligst havde stillet til Selskabets Raadighed. Det danske Flag kunde saaledes straks fra Be-

gyndelsen komme til at vaje over dette danske Foretagende paa den anden Side Jordkloden.

Nu fulgte i Løbet af den næste halve Snes Aar Udlægning af forskellige undersøiske Kabler baade i Østen og Europa, saaledes i 1873 det første Kabel mellem Frankrig og Danmark, samme Aar et tredje Kabel mellem Storbritannien og Skandinavien, 1877 Dublering af et i 1869 mellem Sverige og Rusland (Finland) udlagt Kabel, 1880 et fjerde Kabel mellem Storbritannien og Skandinavien, 1883 Dublering af Kablet mellem Kina (Shanghai), Japan (Nagasaki) og Sibirien

Den hvide Bygning er Store Nordiskes Afdeling i Nagasaki.

(Vladivostok) o.s.v. — Efterhaanden som den voksende Brug af Telegrafien gjorde det nødvendigt, suppleredes Kablerne ved Udlægning af nye. Et Anlæg, der fortjener særlig Omtale her, er Shetland—Færø—Islands-kablet, der i 1906 bragte de fjerne Atlanterhavsøer en saa længe savnet Telegrafforbindelse med Omverdenen. Kablet blev lagt mellem Lerwick (Shetlandsøerne) og Thorshavn (Færøerne) og derfra ført videre til Seydisfjord (Island), hvor det blev tilsluttet en af den islandske Regering anlagt Landlinie mellem Seydisfjord og Reykjavik.

Som det vil fremgaa af foranstaaende, har Selskabet overvejende interesseret sig for Anlæg og Drift af undersøiske Telegrafkabler, men det er dog ikke gaaet af Vejen for Anlæg af overjordiske Telegrafanlæg, og det kan saaledes nævnes, at Selskabet i 1880 byggede en 1600 km lang Landlinie mellem Shanghai og Tientsin for den kinesiske Regering. Sidenhen er en meget væsentlig Del af Telegraflinierne i Kina, Korea og Manchuriet blevet bygget under Ledelse eller Medvirkning af danske Ingeniører overgaaet fra Selskabet til den kinesiske Regerings Tjeneste. Af disse Linier har især Peking—Kiahta Linien, der løber tværs igennem den mongolske Ørken (Gobi), haft Betydning for Selskabet, som i en lang Aarrække benyttede den til Dublering af Telegraftråden mellem Østasien og Europa.

Et undersøisk Kabel bestaar af een eller flere Kobbertråde, omkring hvilke der er lagt et isolerende Lag, som Regel af Guttaperka. Dette Lag er igen omgivet af tjæret Hamp, hvorom der til Beskyttelse er spundet Jerntråde. Antallet og Tykkelsen af disse beror paa, hvor Kablet skal ligge; paa dybt Vand behøver Kablet kun at være nogle faa Centimeter tykt, men inde ved Kysten, i Flodmundinger o. l. maa Beskyttelsen gøres ekstra stærk. Trods alt kan det dog ikke undgaa, at der af og til forekommer Afbrydelser af de undersøiske Kabler, hyppigst foraarsaget af opankrende Skibe eller af Trawl-Fiskefartøjer. Det er derfor nødvendigt til Istandsættelse og Vedligeholdelse af Kablerne at anvende specielt udrustede Kabeldampere. For Tiden har Selskabet 3 saadanne Dampere, nemlig »Pacific« og »Store Nordiske« i Østasien og »Edouard Suenson« i Europa. En fjerde Kabeldamper »Karla« forliste Nytaarsdag 1947 ved Minesprængning i den Finske Bugt under Reparation af et Kabel mellem Rusland (Libau) og Finland (Helsingfors), desværre med den sørgelige Følge, at 16 af den 44 Mand store Besætning omkom.

Det af Selskabet væsentligst benyttede Telegraferingssystem »Wheatstone«-Systemet, er baseret paa det almindelige »Morse«-Alfabet, sammensat af Prikker og Streger, hvilket de fleste kender, men Telegrafapparaterne er naturligvis undergaaet store Forandringer og Forbedringer i Tidens Løb, og der stilles betydelig større Fordringer til Betjening og Vedligeholdelse af Apparaterne end i Telegrafens Barndom. En moderne Telegrafstation med sine snurrende og larmende Maskiner minder i Dag mere om en Fabriksvirksomhed

end om et Kontor. Ogsaa paa Telegrafiens Omraade er der i »Teknikkens Tidsalder« sket store Fremskridt, og medens det ved Selskabets Begyndelse kun var muligt at telegrafere i een Retning ad Gangen over et undersøisk Kabel, endda kun med lav Hastighed (10—20 Ord i Minuttet), kan der nu samtidig sendes og modtages Telegrammer med høj Hastighed, i visse Tilfælde flere Hundrede Ord i Minuttet. Metoden med at omsætte de paa Telegrafstrimlen fremkomne Signaler med Haandskrift paa en Telegramblanket er forlængst forladt. Telegrammet fremkommer med Typetryk, svarende til den man kender fra en Skrivemaskine, direkte paa Telegrafstrimlen, der derefter nedklæbes paa Telegramblanketten. Ved Telegrafering over kortere Linier eller mellem Telegrafstationer og større Kunder som Banker, Rederier, Dagblade o. l. anvendes »Fjernskrivere«, der at se til virker omtrent som en almindelig Skrivemaskine, men saaledes at Skriften fremkommer samtidig hos Afsenderen og Modtageren.

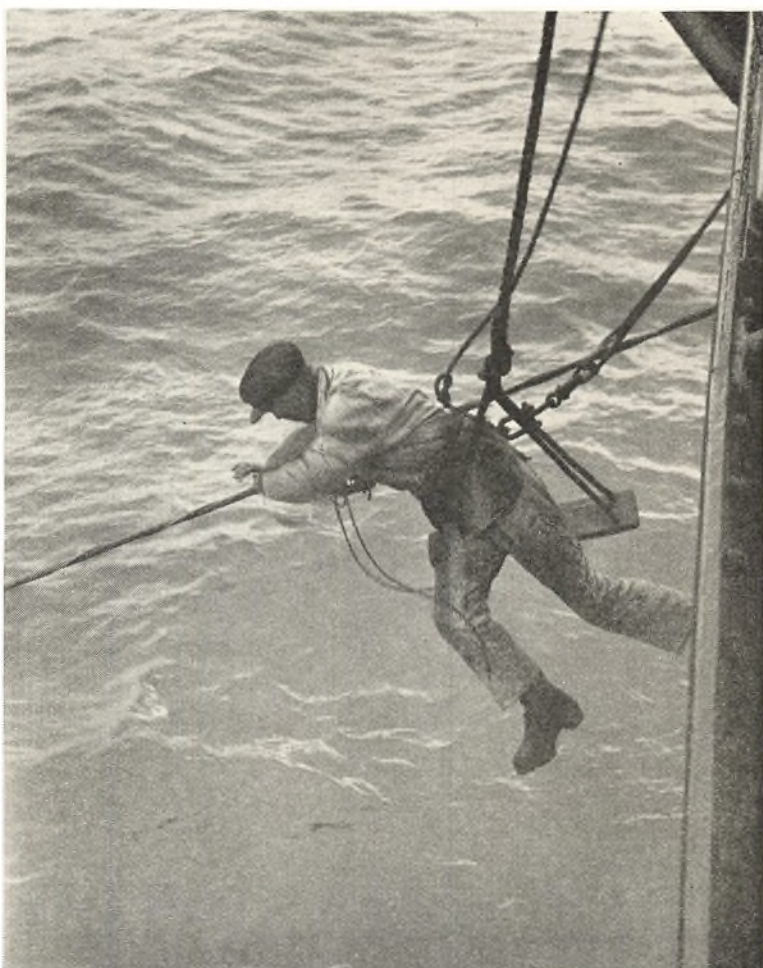
Da Selskabet indførte Telegrafien i Kina i 1871, stod man over for den Vanskelighed ikke at kunne telegrafere de kinesiske Skrifttegn, som heller ikke let lod sig omskrive til latinske Bogstaver, der kan telegrafes. Denne Vanskelighed overvandt man dog ved at udarbejde en særlig Talkode, hvor hvert af de hyppigst forekommende kinesiske Tegn blev gengivet med en firecifret Talgruppe. Disse Grupper var det muligt at telegrafere, og Afsender og Modtager maatte saa ved Hjælp af Talkoden omsætte Telegrammet fra eller til Kinesisk. Forarbejderne til denne Kode er lavet af den danske Astronom, Professor *H. Schjellerup*, og Koden anvendes den Dag i Dag i international Telegrafi.

Ved Ekspeditionen af Telegrammerne lægges der fra Selskabets Side stor Vægt paa Nøjagtighed og Hurtighed. Intet er som bekendt fejlfrit her i Verden, men alle Hjælpemidler, Forbedringer og Kontrolforanstaltninger, der kan bidrage til at gøre Fejlprocenten minimal og bringe Befordringstiderne ned paa det lavest mulige, er taget i Brug. Som et Eksempel paa Forskellen mellem Befordringstiderne før og nu kan nævnes, at Befordringstiden *via Northern* (Selskabets internationale Rutebetegnelse) for et Telegram fra London til Shanghai, der ved Selskabets Start maatte regnes i Dage, i 1939 før Verdenskrigens Begyndelse kun androg gennemsnitligt 19 Minutter.

Hvilke Virkninger en Verdenskrig har paa Kommunikationsforholdene, herunder ogsaa paa Telegrambefordringen, turde være alle i frisk Minde, og det siger sig selv, at Store Nordiske's Telegrafnet alene i Kraft af dets Beliggenhed baade under den første og den sidste Verdenskrig maatte blive stærkt udsat for Afbrydelser af Kabler og Landlinier med ringe eller ingen Mulighed for Reparation, saa længe Krigshandlingerne paagik. I Særdeleshed den sidste Verdenskrig, hvor saa store Omraader baade i Europa og Østen blev Krigskueplads, foraarsagede et stort Afbæk i Selskabets Virksomhed, ja større end nogen Sinde i Selskabets Hi-

Udlægning fra en Kabeldamper.

Fastgøring af Ophivningswirer paa Kablet.

storie. Efter Fjendtlighedernes Ophør blev der imidlertid straks taget fat paa Arbejdet med at faa Rutenettet ført tilbage til Tilstandene før Krigen, ligesom der blev optaget Forhandlinger med saadanne Lande, hvor Selskabets Koncessioner i den mellemliggende Periode var udløbet. Paa det Tidspunkt, hvor dette skrives, er en væsentlig Del af de i Selskabets Kabler opstaaede Brud allerede blevet repareret, og gradvis genoptages Arbejdet over de nu gennem saa mange Aar afbrudte Strækninger. Genopbygningen er for det europæiske Omraades Vedkommende paa det nærmeste fuldført, hvilket derimod ikke er Tilfældet i Østasien, men det er Selskabets Haab, at Virksomheden ogsaa her inden for overskuelig Tid vil være ført tilbage til det normale.

Det i Selskabet benyttede Personale kom ved Selskabets Start hovedsagelig til at bestaa af danske Stats-telegrafister, som ved Velvilje fra Statstelegrafens blev overladt til Selskabet. Senere gik man over til at ud-danne egne Funktionærer, først paa Statstelegrafens Kabelstation i Fredericia og fra 1910 paa en af Sel-

skabet selv oprettet Telegrafskole i København. Kernen af Selskabets Personale er stadig dansk, men da Selskabets Virksomhed er spredt over saa mange Lande, har Tiden og Forholdene medført, at der nu beskæftiges Folk af mange Nationer, f. Eks. i England Englændere, i Sverige Svenskere, i Finland Finner, i Kina Kinesere o. s. v.

Største Parten af de i Selskabet anvendte Telegraf-apparater fremstilles paa Selskabets egen Apparat-fabrik i København, som i øvrigt i Aarenes Løb har haft store Leverancer af Telegraf- og Maaleapparater hele Verden over. I den allerseneste Tid har man optaget Fabrikation af Kontrolure, der sælges under Navnet »Stono« samt af forskelligt Radiomateriel.

Det Store Nordiske Telegraf-Selskab er stiftet som Aktieselskab i 1869 med Aktiekapital 7,2 Mill. Kr., i 1872 udvidet til 27 Mill. Kr. og i 1928 til 36 Mill. Kr.

Formand for Selskabets Bestyrelse er Højesteretssag-fører *K. Steglich-Petersen*, medens Selskabets nuværende Direktion bestaar af d'Hrr. *Bent Suenson* og *Alf Ussing*.

CHR. SKYLV

Christianshavns Kanal.

DET ØSTASIATISKE KOMPAGNI

Af Dr. polit. MARIUS CHRISTOFFERSEN

Gentager Historien sig, eller gentager den sig ikke? Ja, hvem ved. Der kan diskuteres hedt og længe derom, og saa er Sandheden vel den, at saadan bør der ikke spørges, for derpaa kan der ikke gives et fornuftigt Svar. Men at Historien og Historiens efterladte Vidnesbyrd taler til Sindet og Efterverdenen og maner til Eftertanke, ja, derom kan der vel ikke tvivles, og i hvert Fald har Beretningerne om de gamle danske ostindiske og asiatiske Kompagnier og de datidige Togter til Østen paa deres Vis virket forbilledlige og stimulerende for Dannelsen af det nuværende Østasiatiske Kompagni.

Danmarks merkantile Historie gennem lange Tider er sært sammenknyttet med et ganske lille Omraade, Gammelholm, Slotsholmen og det indre Christianshavn med de derværende Kanaler ud til Havneløbet. Hvor mange Vidnesbyrd findes her ikke den Dag i Dag om Fortidens blomstrende Handel, først og fremmest Børsbygningen, men ogsaa mange gamle Købmandsgaarde og Rester af fordums Storhed. Som alt timeligt smuldrer ogsaa disse Minder bort og giver Plads for nyt, men tit og ofte dog først efter at have talt til Fantasien og Følelsen og maaske netop derved givet Impulsen til det nyt, der skabes.

Ogsaa i den nyeste Tid er Gammelholm og Slotsholmen og Christianshavn blevet et finansielt, merkantilt og industrielt Centrum, hvortil vel først og fremmest

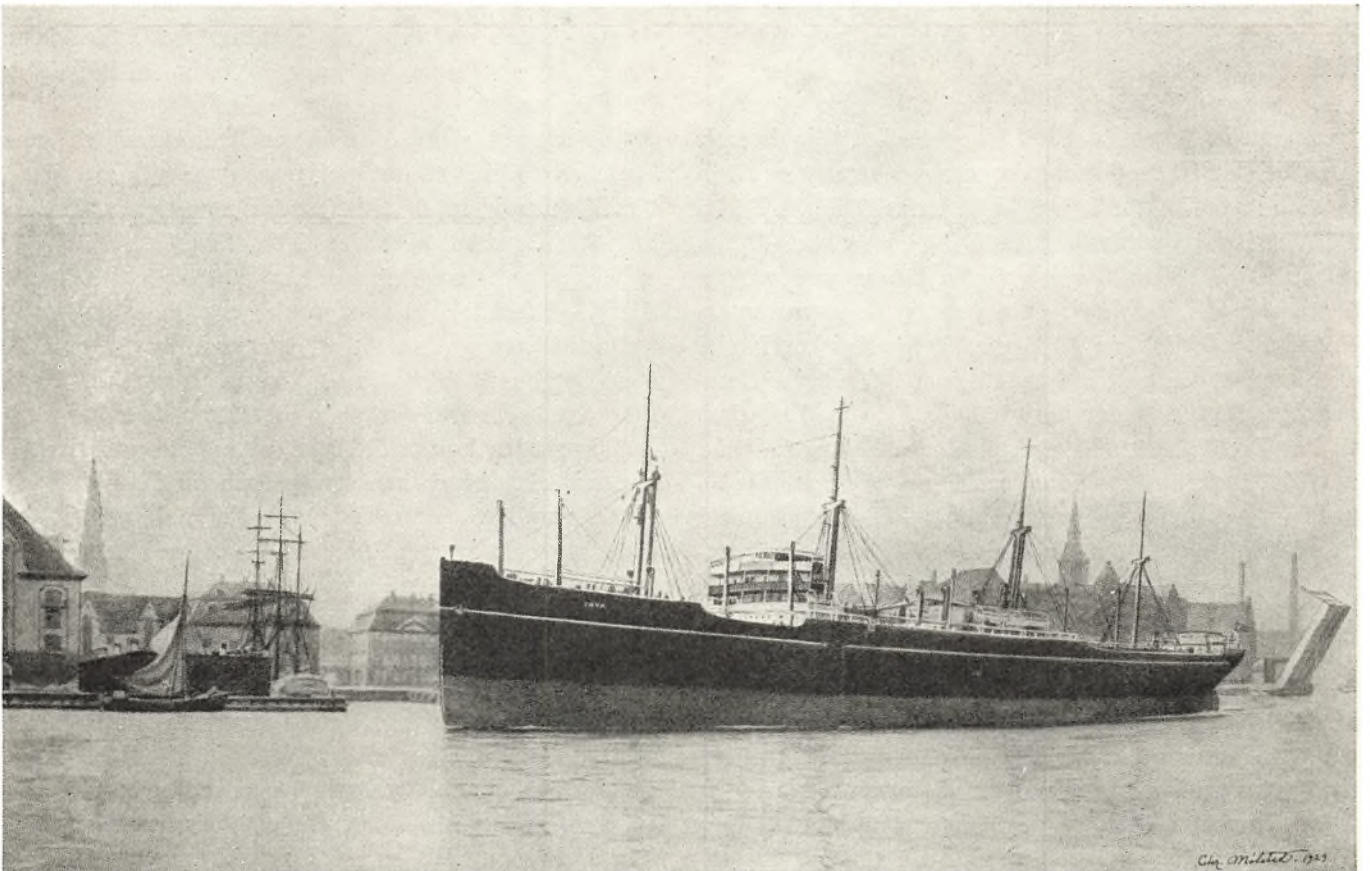
Hovedbankernes Centralsæder har bidraget. Til Gammelholm søgte da ogsaa Det Østasiatiske Kompagni et Tiaar efter dets Stiftelse. Kompagniet begyndte i Frihavnen. Logisk og selvfølgelig. For Frihavnen var paa en Maade selve Forudsætningen for Kompagniets Skabelse. Men da Kompagniet kom i Vækst, flyttede det sit Hovedsæde ind til Hjørnet af Holbergsgade og Niels Juelsgade (næsten vis-a-vis det gamle Asiatiske Kompagnis Plads) nær Landmandsbank, Nationalbank og Børs. Her har det siden været, og her genrejser det nu efter Krigens Vanvid paany sit Hovedsæde. Gammelt, og dog nyt.

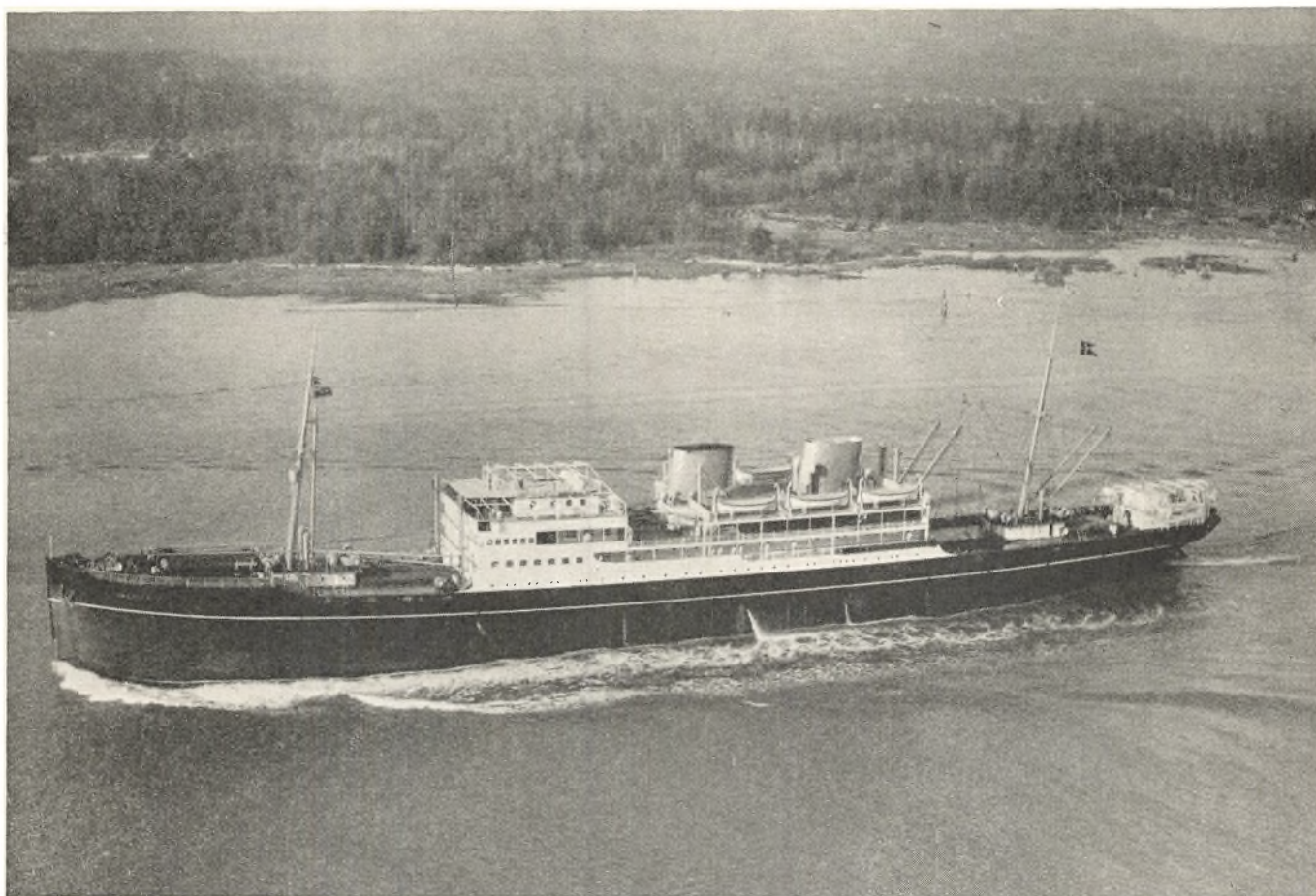
I Kompagniets sidste Aarsberetning — 50 Aars Beretningen — gives nogle korte, tilbageskuende Rids. Der gengives her et Par illustrerende Uddrag. I Indledningen hedder det om de forløbne 50 Aar:

Den 27. Marts 1947 er det 50 Aar siden, Det Østasiatiske Kompagni blev anmeldt til Handelsregistret. Som Kompagniets Formaal blev i dets Love angivet at drive Handel, Skibsrederi og industriel Virksomhed i Indland eller Udland indenfor de Grænser, Bestyrelsesraadet finder rigtige. Der toges ved Stiftelsen særlig Sigte paa at etablere en regelmæssig Skibsfartsforbindelse mellem Danmark og det fjerne Østen, og for at underbygge denne Udvikling overtoges Firmaet Andersen & Co., der havde Kontorer baade i Bangkok og København og i en Aarrække havde drevet en anselig

Billederne paa denne Side er velegnede til at belyse de Forskydninger, der er foregaaet i Verdenserhvervet i et forholdsvis kort Tidsrum. Øverst ses en af Asiatisk Kompagnis gamle Kinafarere og nederst et af Det Østasiatiske Kompagnis Motorskibe paa samme Baggrund, hvilket giver en Antydning af Størrelsesforholdene. Kinafareren havde en Befordringsevne af ca. en Tyvendedel af Motorskibet og fuldførte højst een Rejse i det samme Tidsrum, som Motorskibet udfører tre Rejser. Dette ene Motorskib kan befordre fem Gange saa meget som hele den Flaade af Kina- og Ostindiefarere, som Asiatisk Kompagni ejede for ca. 150 Aar siden.

Motorskibet »Amerika« er et af de Skibe, der krigsforliste.

Forretning. Den Vekselvirkning mellem Erhvervsarter, der saaledes blev planlagt ved Kompagniets Stiftelse, er fulgt gennem de forløbne 50 Aar, dog saaledes, at de enkelte Led er selvstændige Enheder indenfor den fælles Organisation.

De Mænd, der udgjorde Stifterkredsen, var først og fremmest Andersen & Co.s Seniordirektør, daværende Kaptajn H. N. Andersen, der ogsaa blev det ny Selskabs Førstedirektør og vedblev dermed til sin Død i 1937, samt Landmandsbankens Leder, daværende Etatsraad Isak Glückstadt, som gennem Landmandsbankens Deltagelse i Frihavnselskabet i særlig Grad var interesseret i en Udvikling af Danmarks oversøiske Handel og Skibsfart, og som indtraadte som Formand i Kompagniets Bestyrelsesraad og vedblev i denne Egenskab til sin Død i 1910. Til dem sluttede sig nogle Mænd af vidt forskellig Støbning og Sindelag, men alle betydelige og særprægede Personligheder, der mødtes i Begejstring for Ideen og Enighed om dens Gennemførelse. Det var Professor ved Københavns Universitet, Dr. jur. J. H. Deuntzer, Grosserer Paul Victor Høffding, Indehaver af det gamle og ansete Hørkramfirma N. F. Høffding, Grosserer C. J. Carøe, yngre Indehaver af det ligeledes højt ansete Firma Carøe & Co. og senere Indehaver af en betydelig Theforretning, dernæst Grosserer og Fabrikant Holger Petersen, og endelig maa i denne Forbindelse nævnes Admiral A. du Plessis de Richelieu, der ganske vist ikke underskrev Stiftel-

sesdokumenterne, da han paa det Tidspunkt var bosat i Bangkok, men som straks efter tiltraadte Bestyrelsesraadet, og som gennem sin officielle Stilling i Siam og sin allerede da nære Tilknytning til H. N. Andersen og dennes Firma Andersen & Co. havde Betydning for Planens lykkelige Gennemførelse.

Kompagniet staar i Taknemmelighedsgæld til disse Mænd saavel som til den talrige Skare dygtige, paalidelige Medarbejdere, der i Aarenes Løb i større eller mindre Stillinger har viet det deres Kræfter.

Kompagniet har i de forløbne 50 Aar virket under stærkt skiftende Verdensforhold, som har krævet en stadig Tilpasning. Nogle Led i Organisationen er i Tidens Løb blevet udskilt, og andre er kommet til. Nogle Perioder har været præget af stærkere Vækst end andre, hvor der under Tryk af Verdenskonjunkturerne har maattet lægges mere Vægt paa en Konsolidering af det vundne, og under andre Forhold igen er der gaaet store Erhvervsaktiver tabt, som bagefter maatte genopbygges. Da Kompagniets Hovedsæde den 19. December 1944 paa tysk Foranledning blev sprængt i Luften og totalt ødelagt ved Brand, gik et uvurderligt historisk Arkivmateriale tabt, som kunde have tjent til en intensiv Belysning af Udviklingen indtil da. Gennem alle Omskiftelser er det lykkedes at udvikle Kompagniet baade i Kapitalstyrke og i Henseende til Virkeomraade og Organisationsform. Ved Kompagniets Stiftelse raadedes over en Aktiekapital paa 2 Millioner

Motorskibet »Korea« i Vancouver.

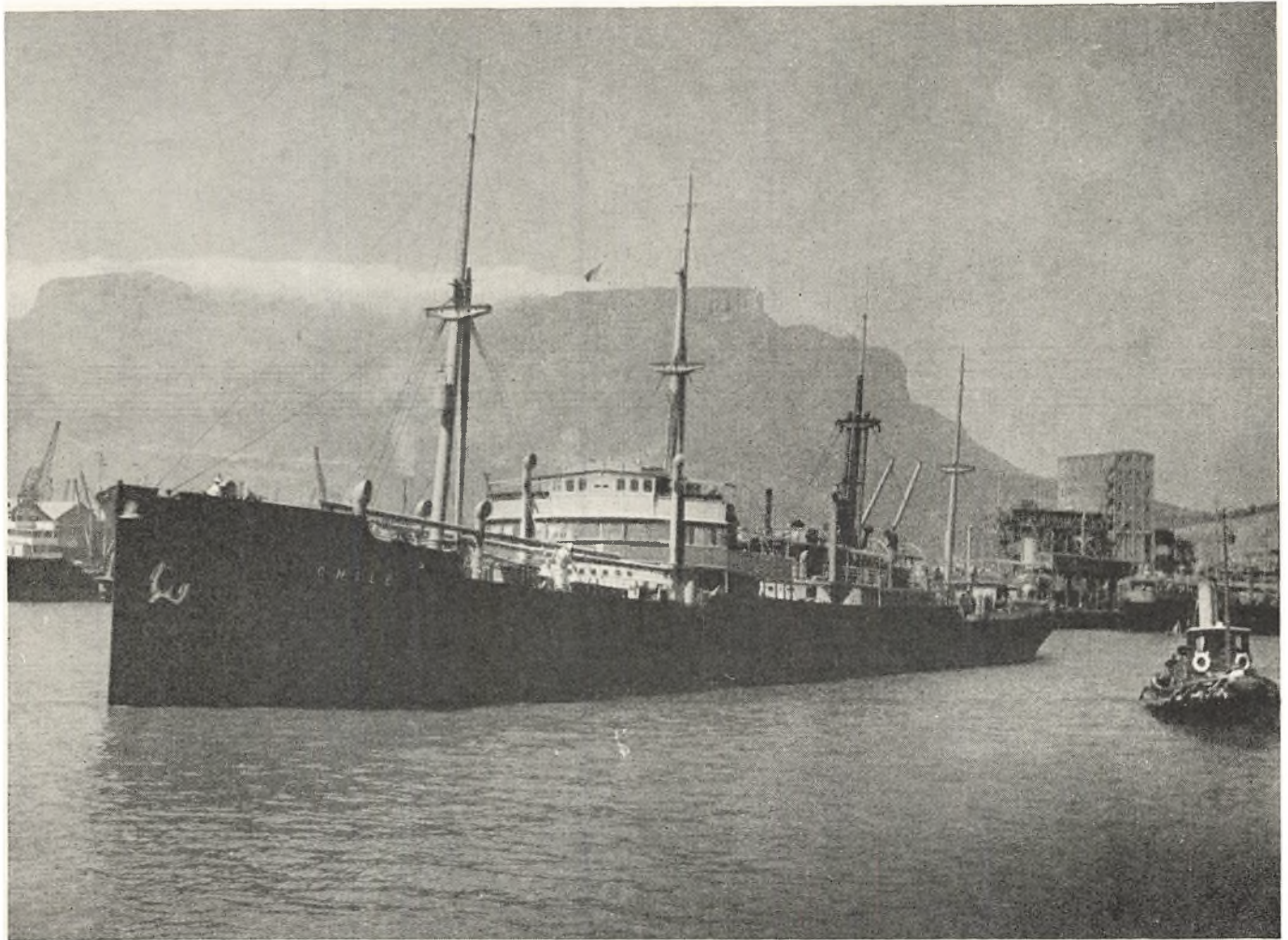
Kroner og en Obligationskapital paa $1\frac{1}{2}$ Million Kroner, og det var kun i begrænset Omfang, at der stod internationale Kreditter til Kompagniets Raadighed. Kompagniets nuværende Kapital fremgaar af den efterfølgende Status, men i denne Forbindelse ønsker Kompagniets Ledelse at pege paa det nære Samarbejde med Landmandsbanken og førende Verdensbanker overalt, hvor det er etableret, og med Tak at erindre den Tillid, der møder det fra disse Bankers Side. Kompagniets Virkefelt var fra Begyndelsen begrænset til Danmark, Østersøen og Østasien. Siden er Organisationen udbygget fra Verdensdel til Verdensdel og omfatter nu de Led, som fremgaar af efterfølgende Beretning. Haand i Haand hermed er Omsætningen udvidet til ny Varekategorier og den industrielle Udvikling til ny Felter, idet der dog er søgt en Koncentration om Virksomhed af livgivende Betydning, saaledes at Kompagniet mener at turde hævde, at dets Virksomhed er til Fordel ikke blot for Kompagniet selv, dets Aktionærer og Medarbejdere, men ogsaa for dets Hjemland og for de fremmede Virkeomraader, hvor det er bosat.

Dernæst gives en Oversigt over Udviklingen af Kompagniets Skibsfart, som noget forkortet lyder:

Som allerede nævnt begyndte Kompagniet straks efter dets Stiftelse regelmæssig Sejlads mellem Danmark og Østersøen og det fjerne Østen. Denne Rute deltes senere i to, en speciel Linje med Bangkok som sidste Havn, og en Linje videre nordpaa til kinesiske, man-

churiske og japanske Havne. I Europa blev foruden Østersø- og skandinaviske Havne engelske og kontinentale Havne indlemmet i Fartplanen. Senere oprettedes Ruter til Sydafrika og Australien og til Vestindien, hvilken sidste efter Panamakanalens Aabning forlængedes til Pacifikkysten. Disse Ruter var ved Begyndelsen af den anden Verdenskrig Kompagniets Hovedruter med regelmæssig Sejlads og Skibstyper, der var søgt tilpasset Formaålet. Som Medlem af de internationale Konferencer havde Kompagniet lige Rettigheder med de udenlandske Rederier, men havde desuden et snævrere Samarbejde med de skandinaviske Linjer, der betjente samme Ruter. Endvidere havde Kompagniet oprettet en særlig Linje fra Pacifikkysten til Kinakysten, og en Del af Kompagniets Skibe sejlede i en noget friere Fart, ofte i Tilknytning til de nævnte Ruter, men med Anløb af andre Havne, hvor Kompagniets Handelsinteresser gjorde det ønskeligt, og endelig var nogle Skibe i Lokalfart mellem Havne i Østasien og underbyggede de derværende Filialers indbyrdes Samhandel, i Samsejling med Skibe chartret for Formaålet.

Derudover havde Kompagniet gennem sine tilknyttede Selskaber ogsaa Interesser i anden Fart. Dette gjaldt særlig Atlanterhavsfarten mellem Østersøen og New York. Kompagniet er nu optaget som Medlem af Atlanterhavs Passager Konferencen, der omfatter de internationale Skibsfartsselskaber, som har Interesser

Motorskibet »Chile« i Cape Town.

i denne Fart, og Fragt Konferencen til Balticum. Af andre Skibsfartsselskaber, hvori Kompagniet er interesseret, kan nævnes Siam Steam Navigation Co. og United Baltic Corporation Ltd.

Allerede før den sidste Verdenskrig og endnu mere under og efter denne har Kompagniet, som det fremgaar af det følgende, udbygget sin Organisation til Omraader, der ikke betjenes af Kompagniets hidtidige Ruter, saaledes særlig Indien og Sydamerika. Det maa forventes, at denne Udvikling før eller senere vil kræve regelmæssig Skibsfartsforbindelse med Hjemlandet.

Under Krigen ophørte Kompagniets Rutefart. De hjemmenværende Skibe blev oplagt, og de, der var ude, sejlede i allieret Tjeneste udenfor Kompagniets direkte Kontrol. Efter Krigen optog Kompagniets Skibe Fart under Direktiver fra UMA — United Maritime Authority —, og efter denne Institutions Ophør den 2. Marts 1946 har de vedblivende i betydelig Udstrækning været beskæftiget med Tilførsler her til Landet uden for Kompagniets almindelige Ruter under Samvirken med det danske Fragnavn og de danske Myndigheder. Nogle af Kompagniets Skibe, der har været beskæftiget med saadanne Tilførsler til Østersøomraaderne, har samtidig genoptaget Forbindelsen mellem Danmark og New York og har gennem deres anselige Passagerbequemmelighed transporteret et betydeligt Antal Pas-

sagerer mellem Danmark og U.S.A. og vice versa og har derigennem bidraget til at udfylde et Tomrum i dansk Skibsfart. Det er Kompagniets Opfattelse, at det danske Flag bør vises i denne Fart, og at der bør være en regelmæssig god Forbindelse mellem New York og København betjent med Skibe, der kan gaa i Samarbejde med Nabolandenes Enheder.

Kompagniets Bestræbelser er iøvrigt rettet paa i saa vidt Omfang, Tonnage staar til dets Disposition, at genopbygge og udbygge sit Rutenet; saaledes er noglunde regelmæssig Skibsfartsforbindelse genoprettet til Østen og Australien, og i Aarets sidste Del er ogsaa Farten paa Pacifikkysten genoptaget, ligesom Kompagniet i de sidste Maaneder har haft regelmæssig Skibsfartsforbindelse over Pacifik Oceanet mellem Amerika og Østen.

Under den anden Verdenskrig mistedes i alt 14 Skibsenheder. En Gennemgang af disse Forlis er saa monoton og samtidig saa fascinerende som en Negertromme i Urskoven. Miner — Torpedoer — Styrtdbombere. Baade, som sættes i Vandet, som knuses, som beskydes, som sejler i Dagevis, før de ombordværende frelses. Men for alle Forlis gælder det: der blev i Farens og Ødelæggelsens Stund udvist Mod og Disciplin, Følelse for Kammerater og Medmennesker og godt Sømandsskab. Meddelelsen om det sidste Forlis naaede først frem paa

V. K.s Hovedsæde paa St. Thomas.

et Tidspunkt, da Landet var flagsmykket efter Befrielsen for den tyske Besættelse. Midt i Glæden gik Flaget paa halv.

Disse Tab var en alvorlig Aareladning, men Fornylsen af Flaaden sker i hastigt Tempo. Det kan ses af Beretningen og af senere offentliggjorte Meddelelser, at Kompagniets Flaade allerede er ved at naa samme Højde som før Krigen. Navigare necesse est.

Beretningen skildrer derefter Handelens Opbygning, den Handel, som Kompagniets Skaber — H. N. Andersen — altid karakteriserede som Verdenshandel:

Kompagniets Omsætning er bygget op med Hovedkontoret og de oversøiske Afdelinger som Handelscentre, der hver har knyttet et Net af Forbindelser i sit Opland. De driver alle saavel Eksport- som Importhandel. Yderligere er der som Aftagere og Forsynere skabt industrielle Foretagender, Skovdrift og Plantagedrift, som nærmere belyst i det følgende. Afskibningerne alene for Hovedkontorets Regning naaede i Aarene før den anden Verdenskrig 1 Million Tons aarligt, hvoraf ca. en Fjerdedel blev befordret med egne og ca. tre Fjerdedele med fremmede Skibe. En Vekselvirkningsproces mellem Erhvervsarter af denne Art forbundet med Erhvervsudøvelse under frie Former og personligt Ansvar giver i Aarenes Løb en rig Erfaring og samtidig Evne til at udnytte foreliggende Muligheder, der

igen medfører baade Planmæssighed og Hurtighed i Dispositionerne og paa mange Maader og Omraader bidrager gavnligt til Samfundsudviklingen.

Som Følge af Verdens Erhvervsstruktur var Verdenshandelens Baner i en lang Aarrække i dette Aarhundrede ret faste, nemlig en Strøm af oversøiske Raavarer og Produkter fra alle Kanter til Europa og en Strøm af industrielle Varer fra Europa til de oversøiske Markeder. Dette prægede ogsaa Kompagniets Omsætning, der hovedsagelig fandt Sted mellem Hovedkontoret paa den ene Side og de respektive Afdelinger paa den anden. I de senere Aartier har Verdenshandelen været paavirket af de oversøiske Landes Industrialisering, saaledes at Varebevægelserne har faaet en mere universel Karakter, hvilket for Kompagniets Vedkommende har givet sig Udslag i en voksende Samhandel mellem Filialerne indbyrdes.

De Hovedartikler, der tidligere udgjorde Kernen i Kompagniets Omsætning, var Sojabønner fra Manchuriet, Sesamfrø, Hestebønner, Hørfrø, Jordnødder og andre olieholdige Frøsorter, fortrinsvis fra Kina og Indien, Ris fra Siam, Birma og Indokina, Kopra fra Filippinerne og Straits, Gummi fra Straits og Sundaøerne, alle Sorter tropiske Koloniprodukter og Krydderier, Tin, Træolie, Huder og The fra Kina, Siam, Malakka og Indien, Foderkager baade fra Østen og Vesten,

Den kinesiske Ringmur.

Byg fra Kalifornien o. m. a. I den modgaaende Bevægelse var der Cement, Øl, kondenseret Mælk, Ost, Skinker og Konserves, Jern og Staal, Motorer, Maskiner og en lang Række andre Industriprodukter. En særlig Stilling i Kompagniets Omsætning indtog Træforretningen, der omfattede baade haarde Træsorter, i Særdeleshed Siam- og Javateak, forskellige Træsorter fra Pacifikkysten, og skandinavisk Tømmer, det sidste fortrinsvis til Sydafrika.

Efter Krigen har Kompagniet kun i begrænset Omfang kunnet genoptage denne Handel. De Stapelartikler, der udgør Kompagniets Hovedomsætning, har været kontrolleret af internationale Myndigheder, og Indkøbene til Danmark har været afhængige af disse og er foretaget gennem Statsorganer og mange ikke merkantile Led. Kompagniet har dog i flere Tilfælde gennem sin Organisation og Erfaring kunnet være til Nytte ved Indkøbene.

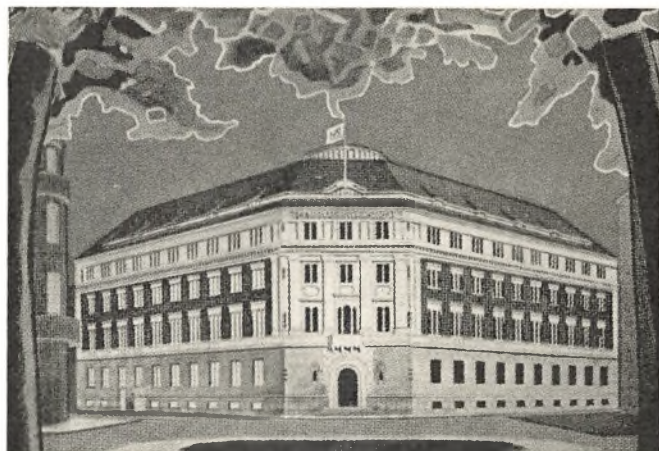
En Gennemgang af Kompagniets oversøiske Virkefelter er et geografisk Kursus, der berører det meste af vor Klode og af og til bringer vore gamle Kolonier i Erindring. Bangkok er Kompagniets Vugge, og den derværende Afdeling har Fangarme ud til Teakskovene mod Nord og Urskovene mod Syd. Singapore er Knudepunktet for Virksomheden paa Malakkahalvøen, hvor Junglen røg og Vilddyrene flygtede i Aarhundredets første Del under Anlæg af regelrette Kulturskove af Gummitræer og Kokospalmer, der voksede op i Tropesol og Troperegne. Birma — o den Vej til

Mandalay — Indokina — Kina: Yangtzedalen, Hongkong og Canton (vi mindes vore gamle Faktorer). Manchuriets Snemarker, Filippinernes Øland, Australien. Vi kommer til Indien og mindes Tranquebar, Nikobar og Serampore. Nu hedder det Madras, Bombay, Calcutta, Karachi. Sydafrika. Vi kommer til New York via Frihedsgudinden, til Kaliforniens Frugthaver, til Vancouvers uendelige Skove. Og sidst — under Krigen — har Kompagniet udstrakt sin Virksomhed til Sydamerika — toner der ikke i Øret en argentinsk Tango?

Her er ikke i dette Tidsskrift Grund til at foretage en Regnskabsanalyse. Men det er værd at betone, hvorledes Ø.K. for os Danske er en Port ud til Verden, ud til de 7 Have og de 5 Verdensdele. Naar det hændes En, som det hændte mig fornylig, ombord paa et af Kompagniets Skibe, midt ude paa Oceanet at møde et andet Kompagniskib, stævne tæt forbi det i Aftens Mulm og hilse paa det med Sirenen, saa tager det En om Hjerterødderne, og naar man gaar i Land i Øst eller Vest og bliver modtaget af Landsmænd og hører sit eget blide Sprog mellem alt det fremmede, saa bevæger det En sødt, og naar man saa færdes mellem de Fremmede paa disse Pladser og føler, hvilket Omdømme disse Ens Landsmænd og Pionerer har, saa fyldes man med en vis Stolthed. Og naar det sker, som det skete nu efter Krigens lange Adskillelsens Aar, at der ind ad Hovedsædets Dør traadte saa En, der havde sejlet gennem Død og Helvede for at hævde vort Flag og vor Ære, saa En, der havde siddet i japansk Fangenskab i flere Aar, saa En, der havde deltaget i Undergrundsarbejdet for den fælles Sag paa Malakka, saa En, der havde gjort Pionerarbejde paa nyt Omraade, da de gamle Virkeomraader syntes stængt, og saa flere og flere endnu, som alle længtes hjem for at se, hvordan det stod til her, hvor de havde Rod, saa løfter Taget sig over Huset.

Hvad udad tabtes, skal indad vindes. Javel, det er rigtigt. Det er rigtigt at bygge sit Land indadtil, gøre det sundt og trygt og godt. Men det er ogsaa godt at have Porten aaben, vidtaaben, ud til den vide Verden.

MARIUS CHRISTOFFERSEN

Tegning af Ø. K.s Hovedsæde i Holmens Kanal som det vil blive opført efter Sabotagen i 1944.

Administrationsbygningen i Kvæsthusgade. Grundstenen lagt i 1684 til det oprindelige Formaal: Søgæsthuset.

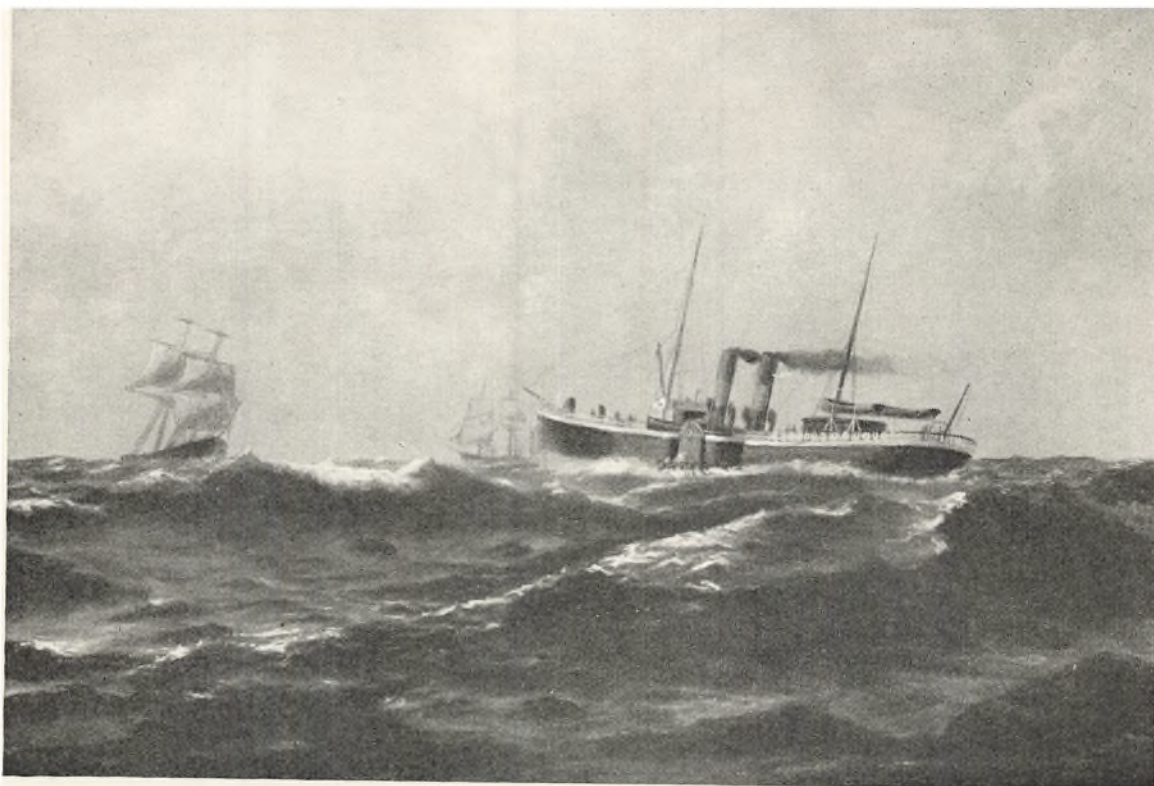
DET FORENEDE DAMPSKIBS-SELSKAB

Af Direktør L. O. NORMANN

Hvis man i Dag vil se tilbage paa den Udvikling, som særligt paa Rutefartens Omraade er foregaaet inden for de to sidste Generationer, vil man finde, at Dampskibsfarten i Slutningen af Firserne endnu var af nyere Oprindelse; ganske vist var det første hjul-drevne Skib konstrueret cirka 80 Aar forinden, men de virkelige store Fremskridt og Dampskibsfartens epokesættende Udvikling kan dog næppe siges at have sat ind førend i Perioden omkring Aarhundredets Midte. Var Dampskibsfarten saaledes i 1888 ung af Aar, var Udviklingen til Gengæld hurtig, og paa et Tidspunkt, hvor Landet kun var dækket med Jernvejslinier for Hovedruterne Vedkommende, er det klart, at den indenrigske Trafikbetjening i stor Udstrækning kom til at foregaa ad Søvejen, hvor Hjul- eller Skrueskibe i vort havomslængede Land bragte Passagerer og Gods langt hurtigere og bekvemmere frem, end Tilfældet havde været i Diligencernes og Dagvognenes Tidsalder.

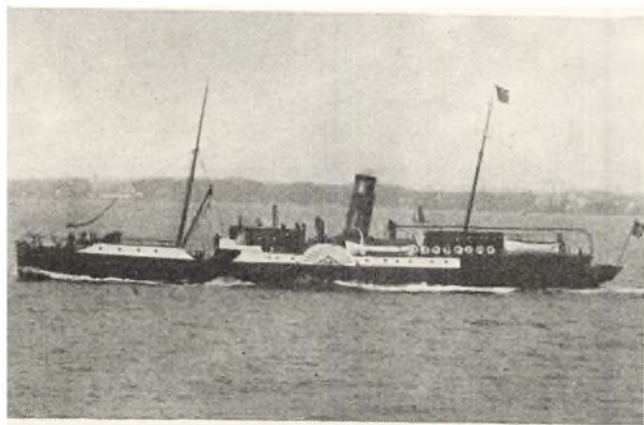
Det forenede Dampskibs-Selskab var stiftet i 1866, og der var efter 25 Aars Forløb snart sagt ikke den

Søkjøbstad i Landet, som det ikke forbandt med Hovedstaden samtidig med, at dets Rutenet paa udenlandske Havne var i stadig og stærk Vækst. Efter at Ruter i Aarene efter dets Stiftelse var blevet etableret paa Norge, Sverige, Island, Finland, Rusland, Tyskland, England, Belgien, Frankrig og Portugal, begyndte man i Firserne Indarbejdelsen af nye Ruter til Middelhavet, hvor København blev sat i Forbindelse med alle Havne af Betydning i Spanien, Sydfrankrig, Italien, Grækenland, Tyrkiet, Sortehavet, Lilleasien og Nordafrika. Mod Øst — fra København — fortsattes Ruten, eller man kan rettelig sige samtlige udenlandske Ruter, til næsten alle det kejserlige Ruslands Østersøhavne, som, lige indtil den første Verdenskrig ved sit Udbrud satte en Stopper derfor, faktisk var Endestationen for samtlige D.F.D.S.s udenlandske Ruter. Kun de, der direkte har arbejdet dermed, er derfor klar over, hvad Bortelimineringen af Ruslands Handel som Følge af Begivenhedernes Udvikling under og efter den første Krig kom til at betyde for dansk Virke, Handel og Søfart og ogsaa for Københavns Havn.

Hjuldampskibet »Christiania« i Ruten paa Oslo i Firserne.

Paa mange Maader er D.F.D.S.s Udvikling foregaaet ideløbende med det danske Landbrugs Vækst og Bedyndning som valutaskabende Erhverv. Begyndelsen til et Samarbejde, som siden har eksisteret, blev gjort, da D.F.D.S. i 1875 satte sin første Rutebaad, Hjullamperen »Riberhuus« ind i Kreaturudførselsruten Esbjerg-Thameshaven, den Rute, som blev Forløberen for Danmarks Hovedforbindelse med England, nemlig Esbjerg-Harwich. Naar det er sagt, at Udviklingen er foregaaet sideløbende, er dette at forstaa paa dobbelt basis; ved Slutningen af Firserne androg Antallet af levende Kreaturer, som befordredes ad Selskabets Ruter til England, næsten 60.000 Stk., men havde da forenget kulmineret, og Landbrugets Industrialisering og Overgang til Produktion, i første Omgang af Smør, og mere ogsaa af Flæsk og Æg, var allerede begyndt.

Hjuldampskibet »Dronningen« fra Farten København—Aarhus 1888.

Med Aaret 1888 ophørte praktisk talt Udførsel af levende Svin til England, og fra omkring dette Tidspunkt vokser Antallet af Sviner og Svinerier Landet over stadig, og dermed begynder for Alvor Danmarks Eksport af Bacon. Smørproduktionens Vækst var betinget af Indførselen af Kraftfoder, og da de hertil nødvendige Foderkager maatte hentes paa oversøiske Pladser, aabnede D.F.D.S. i 1895 sin første transatlantiske Rute, nemlig Farten paa den mexikanske Gulf, hvorfra Bomuldsfrøkager og Majs fra New Orleans afskibedes til Københavns Frihavn, som i 1894 var blevet aabnet for Trafik, for derfra at formidles ud til Industrialiseringen af det danske Landbrug. Faa Maaneder efter transporteredes Majsen og Foderkagerne atter med D.F.D.S.s Skibe — fra Midten af Halvfemserne med de første nybyggede Køleskibe bl. a. »Ficaria« og »Primula«, hvis smukke yachtlignende Linier den ældre Generation endnu erindrer — denne Gang til England og i en højere Potens som letsaltet Bacon og første Klasses Smør.

Allerede i 1880 var den første danske oversøiske Passagerlinie blevet etableret, idet Post-Dampskibs-Selskabet Thingvalla med C. F. Tietgen som Formand for Bestyrelsen i 1879 stiftedes, og i Marts det følgende Aar afgik Liniens første Skib »Thingvalla« fra København via Norge til New York. Udvandringen fra Skandinavien var enorm, i 1888 f. Eks. cirka 82.000 Udvandrere, og naar Liniens Skibe — som kun var vel saa store som de nuværende Aarhusbaade — lagde ud fra Larsens Plads, var de fyldt med indtil 800 Passagerer fra For til Agter. Komforten var det givetvis saa som

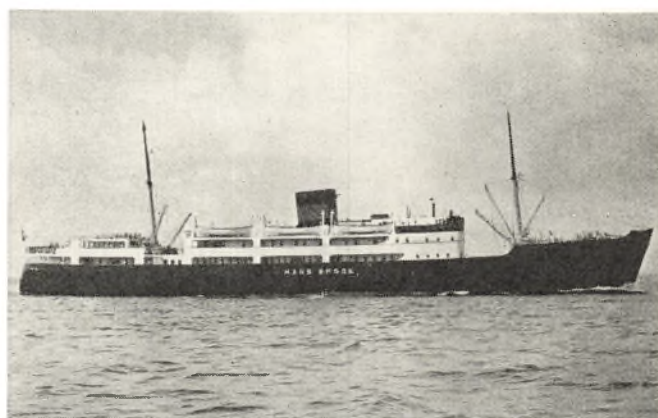
Skibe paa Selskabets Middelhavsroute i Firserne.

saa med, og da Skibenes Fart var ringe — omkring 10 Knob — var en Rejse til Amerika dengang virkelig en Rejse, som kunde byde paa lidt af hvert af Havets Omkiftelser.

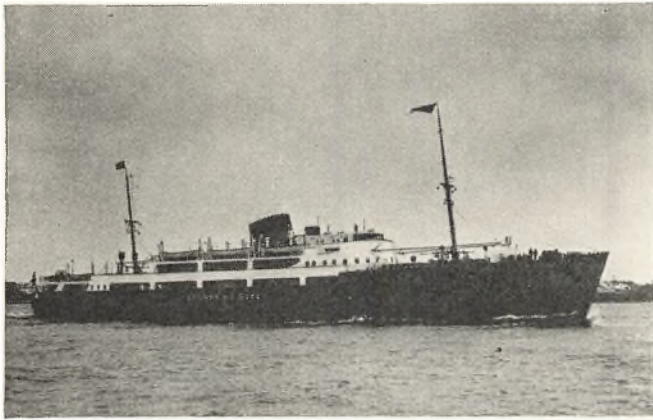
Fra sin Begyndelse blev Linien forfulgt af Uheld; Forlis og Kollisioner fulgte Slag i Slag, og til Trods for, at der faktisk var et stort Passagerklientel at øse af, stævnedes Thingvalla-Linien i Løbet af Halvfemserne imod sin Undergang; i Oktober 1898 blev den overtaget af D.F.D.S., som derefter under det endnu anvendte Navn »Skandinavien-Amerika Linien« førte Virksomheden videre ad de gamle Baner, men ad nye Spor. De tre nye Skibe af »Oscar II« Typen kom til i 1902 og 1903, senere »Frederik VIII«, og i Løbet af faa Aar baade tre og firedoblede Antallet af Passagerer; bortset fra lejlighedsvis Bagslag foraarsaget af Konjunkturer eller Konkurrencemomenter, laa Kurven over de af Linien transporterede Passagerer og Godskvanta dog støt og roligt med stigende Tendens for alle de Aar, der laa forud for 1914. I 1907 aabnedes Selskabets første Rute paa Sydamerika; det var Hensigten at etablere Fart paa saavel Argentina som Brasilien, men da de tyske Linier, som havde meget stærkt Hold i hele Sydamerikafarten, paa enhver Maade bekæmpede D.F.D.S.s Indtrængen i Farten paa Brasilien, kunde man til at begynde med kun anløbe Argentina, indtil de brasilianske Havne i 1914 blev inkluderet i Rutenettet.

D.F.D.S. var begyndt sin Virksomhed i 1866 med en Tonnage paa i alt knapt 7.000 B.R.T. Da man passe-

rede 1890, var Flaaden vokset til 67.000 B.R.T., og femogtyve Aar senere disponeredes der over ca. 180.000 B.R.T. I de Aar, der var forløbet siden Stiftelsen, var Udviklingen kommet hurtigt, ikke alene i Form af Tonnagekurvens hurtige Stigning, men ogsaa i den rent tekniske Fremgang. Allerede i Firserne havde man forladt Jernet som Skibsbygningsmateriale og anvendte nu udelukkende Staal, Lavtryksmaskinen var fortrængt af Triple Expansion Maskinen, Hjulskovlene af Drivskruen, og det elektriske Lys begyndte at holde sit Indtog i Skibene. Femogtyve Aar senere igen var det elektriske Lys almindeligt i de fleste Skibe, Tekniken var paa alle Punkter gaaet frem, og D.F.D.S. havde i 1913 bygget sit første Dieselmotorskib hos Burmeister & Wain, Motorskibet »California«, som efter at være vendt hjem efter sin Krigsdeltagelse i Verdenskrig II

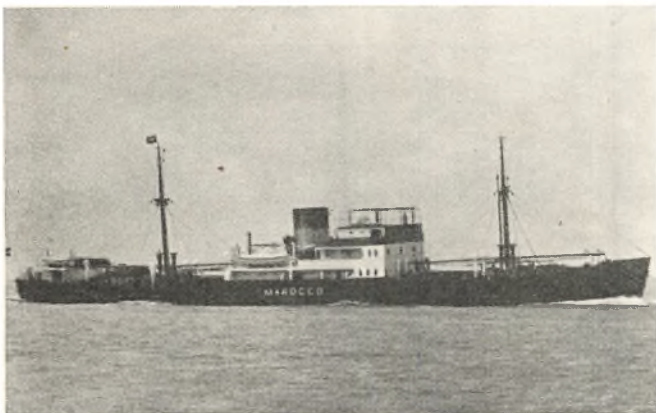
Motorskibet »Hans Broge«, bygget 1939 til Aarhus Ruten.

Motorskibet »Kronprins Olav«, bygget lige før Verdenskrig II til Oslo Ruten.

endnu den Dag i Dag viser Flaget i fjerne Havne. I de femogtyve Aar, der var gaaet siden den store Udstilling i København i Sommeren 1888, var Fremgangen støt og rolig, Pilen viste fremad og opad, og bortset fra de Krusninger paa den storpolitiske Overflade, som kendetegnedes ved Navnene Agadir, Casablanca og Panther-Affæren, nød Verden godt af en lang, fredelig Perodes gavnlige Indflydelse paa Skibsfart, Industri og Landbrug, indtil Lysene den 1. August 1914 gik ud over Europa.

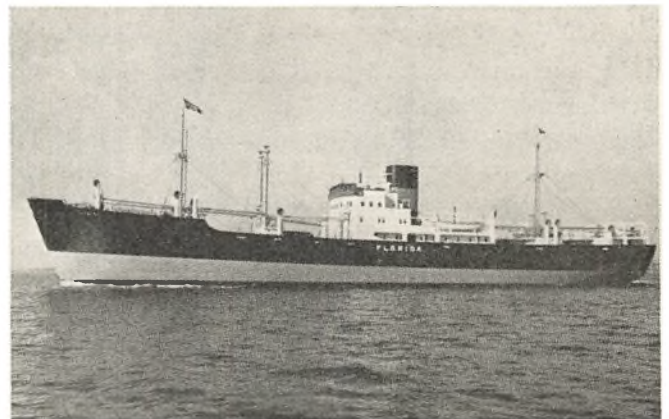
Naar man nu — saa hastigt efter den anden Verdenskrigs Afslutning — ser tilbage til Krigsaarene 1914—18, kan det ikke undgaas, at disse allerede staar i et afbleget Skær. Dels har Tiden, der er gaaet, lagt Afstand imellem Begivenhederne og Dagen i Dag, dels har Danmark paa en ganske anden Maade end for tredive Aar siden haft de voldsomme Begivenheder inde paa Livet og har maattet betale sin dyre Andel i Verdenskrig II. Under Verdenskrig I, hvor Danmark som saadan levede en Neutrals farefri Tilværelse, blev det praktisk talt den danske Skibsfart og den danske Sømand, som kom til at yde Bidraget til det blodige Opvær. Ved Krigsudbrudet blev alle regelmæssige Ruter paa enkelte Undtagelser nær praktisk talt sprængt, og Aars Arbejde og Indsats lagt øde, men det var først da Tyskland i sin Desperation begyndte den uindskrænkede Undervandsbaadskrig den 1. Februar 1917, at Danmark for Alvor fik Krigens Virkninger at føle. Fra det Øjeblik Amerika indtraadte i Krigen, og hvor alt

Moderne Middelhavsbaad (»Marocco«).

fra allieret Side blev sat ind for hensynsløst at vinde Krigen, tilspidsedes Vanskelighederne, og det sidste Aars Tid inden Krigen sluttede i Efteraaret 1918, var Danmark praktisk talt afskaaret fra at faa Tilførsler, og enhver Form for regelmæssig Rutefart forlængst ophørt. Da Vaabenstilstanden blev sluttet den 11. November 1918, havde D.F.D.S. under Krigen mistet 26 Skibe, medens 37 Mand af Besætningerne havde sat Livet til. Med Krigens Ophør var Trængslerne dog ikke forbi; store Dele af Flaaden var endnu i flere Aar bundet til at udføre Pligtrejser for Danmark eller bundet ved de under Krigen indgaaede Overenskomster til at sejle for de allierede Regeringer, og først i 1921 kunde man regne med fuldstændig at være blevet befriet for alle Baand.

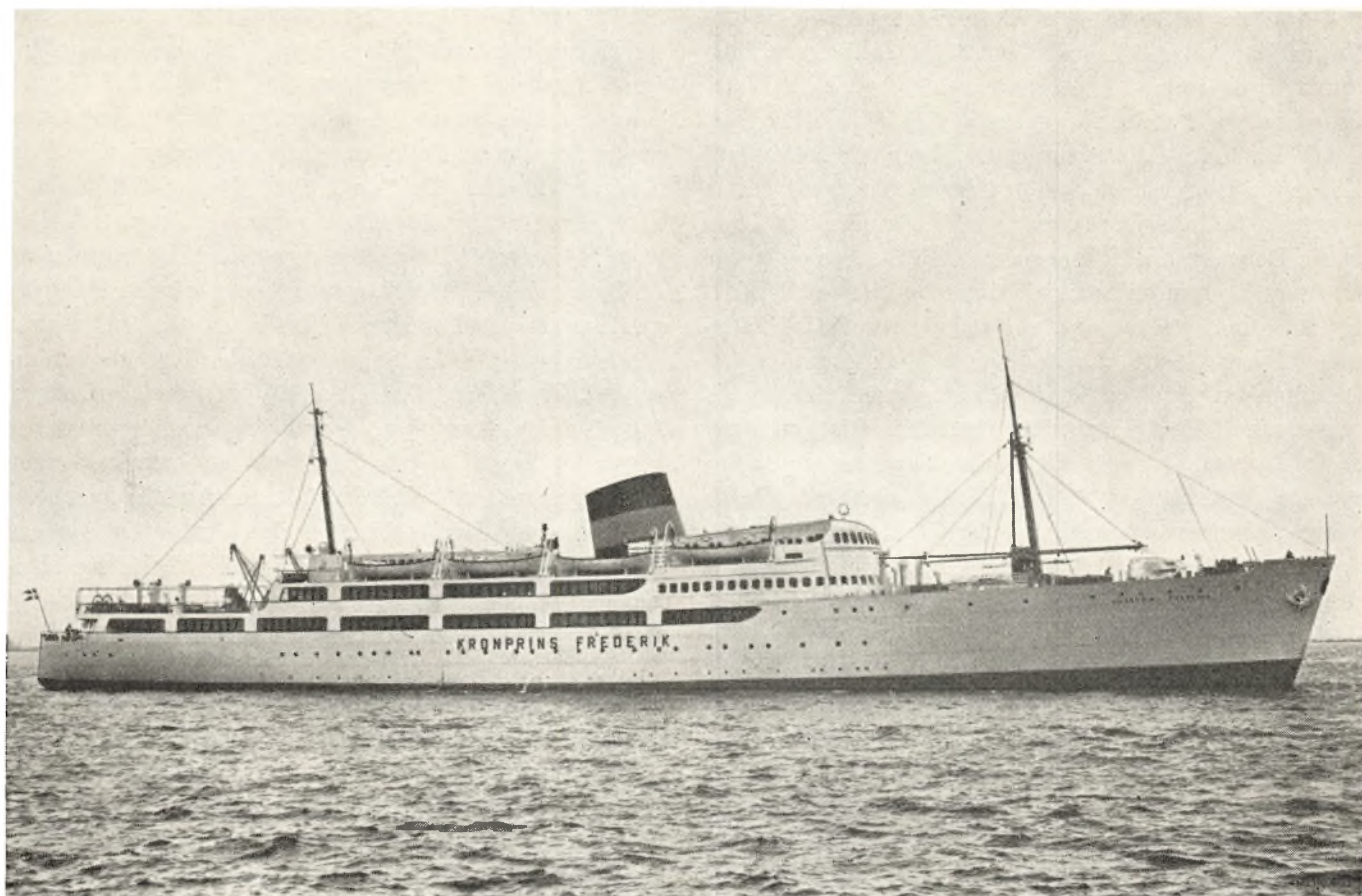
Den Verden, der nu skulde arbejdes i og for, var geografisk, politisk og socialt en anden end den, der havde lidt sit Skibbrud, men med Troen paa den evige Fred paabegyndtes Genopbygningsarbejdet i det, som vi nu kan se kun var en Pause i een stor Krig. Ved Nybygninger og ved Køb af eksisterende Tonnage suppleredes D.F.D.S.s Flaade, som i Efteraaret 1918 var reduceret til 157.000 B.R.T., og man begyndte at indstille sig paa at leve efter det nye Verdenskort. Pladsen her vil ikke tillade at gaa i Enkeltheder, og der skal derfor kun anføres, at Hovedindsatsen efter Krigen blev ydet ved at udvide Farten paa Middelhavet, Eng-

Oversøisk Passager- og Lastmotorskip, sat i Fart 1915 (»Florida«).

land og paa de transatlantiske Ruter. Det Tab, som var opstaaet ved at Rusland i det store og hele var gledet ud af Billedet i det europæiske Rutenet, blev i de kommende Aar opvejet ved Indarbejdelsen af nye Markeder paa Polen og paa Kontinentet samtidigt med, at man begyndende med Aaret 1924 startede en fuldstændig Modernisering af Passagerruten paa England, saaledes at Forbindelsen Esbjerg-Harwich i Løbet af faa Aar blev etableret med daglig Afgang i begge Retninger med store nye Dieselmotorskibe; den danske Landbrugs-eksport til England voksede i Tyverne, og paa samtlige Landbrugseksportruter indsattes nye hurtige Kølebaade.

Efter at Selskabet havde erhvervet sig den tilstrækkelige moderne Tonnage, udvikledes Farten paa Syd-

Motorskibet »Kronprins Frederik«, i 1946 indsat i Esbjerg—Harwich Ruten.

amerika til Afgang ca. hver 10. Dag fra alle Hovedhavne paa den sydamerikanske Østkyst til København og Skandinavien.

Paa intet Felt havde Krigen og dens Virkninger imidlertid haft saa stor Indflydelse som i den nordatlantiske Passagerfart. Umiddelbart efter Fjendtlighedernes Ophør voksede Strømmen af Rejsende naturligvis stærkt, og i Januar Maaned 1920 begyndte tillige en efterhaanden stærkt stigende Trafik til og fra det genoprettede Polen, saaledes at Skandinavien-Amerika Linien i Aaret 1921 var naaet op paa at transportere lige ved 40.000 Passagerer. Dermed var Toppunktet imidlertid naaet, og i 1922, hvor Amerika fastsatte sin første Indvandningsbegrænsning, kom Tilbageslaget. Naar man erindrer sig, at Udvandringen fra Europa til Amerika forud for Krigen havde kunnet foregaa ganske uindskrænket, og at Tusinder og atter Tusinder af skandinaviske Emigranter Aar efter Aar bosatte sig i den nye Verden for jævnligt senere igen at rejse hjem paa Besøg i det gamle Land, vil man kunne forstaa, at den amerikanske Indvandningslov, som i 1922 fastsatte Antallet af danske Indvandrere til Staterne til Maksimum 5.619 Personer (hvilket for øvrigt i 1929 blev reduceret til 1.181 Personer), maatte bevirke, at Fundamentet blev slaet væk under denne, i øvrigt vel indarbejdede Linie. Paa et tidligt Tidspunkt, allerede i 1907, var man fra dansk Side paa det rene med, at med den Udvandring, der fandt Sted fra hele Skandinavien, var det Tidspunkt inden for Synsvidde, hvor

norske og svenske Linier maatte opstaa, og for i Tide at undgaa kostbar og unødvendig Konkurrence udkastedes fra dansk Side Tanken om Oprettelsen af en fælles skandinavisk Linie, efter hvilken Plan den danske Deltagelse i Farten vilde blive indskrænket fra fire til to Skibe, medens det var Hensigten, at de øvrige til Liniens Opretholdelse nødvendige Skibe skulde tilvejebringes fra henholdsvis norsk og svensk Side, saaledes at Farten i Praksis kom til at bestaa af tre ligeberettigede Partnere. Forslaget lod sig ikke føre ud i Livet paa Grund af Modstand fra forskellig Side og af forskellig Art i vore Nabolande, og i Norge, hvor man i nogen Tid havde beskæftiget sig med Planer om en selvstændig Linie, lykkedes det umiddelbart før den første Verdenskrigs Udbrud at faa to nye Passagerskibe i Gang. Under Krigen opstod den svenske Amerika Linie, saaledes at den skandinaviske Liniefart, da Indvandningsforbudet kom, var dækket af tre nordiske Passagerlinier. Hertil kom de efter Krigens Afslutning opstaaede amerikanske Linier, som sluttelig koncentreredes i een amerikansk Linie, American Scantic Line, der med stort Statstilskud opretholdt Afgang fra New York ca. hver Uge. Den efter Krigens Afslutning med saa stor Indsats oparbejdede polske Forretning svandt delvis ind som Følge af polske Restriktioner og blev ved den statsdrevne polske Linies Opstaaen i Begyndelsen af Trediverne i den Grad vanskeliggjort for andre Linier, at den fra Aaret 1935, hvor de to nye, store polske Skibe blev sat i Fart, praktisk talt hørte op.

I hele den Periode, der gik forud for det engelske Punds Løsrivelse fra Guldet i 1931, altsaa paa et Tidspunkt, hvor de hovedsagelige Vanskeligheder for Vareudvekslingen Landene imellem bestod i Toldskranker, havde Danmark haft en meget stor Import af alle Slags Varer fra De forenede Stater, uden at der fandt en tilsvarende Ladningsbevægelse Sted i Retning fra Danmark. De vestgaaende Transporter fra Sverige og Norge til Amerika, som ogsaa havde dannet en væsentlig Faktor for Liniens Eksistens, var ved de respektive nationale Liniers Opstaaen svundet ind til det nærmest betydningløse. De Restriktioner herhjemme, der kendetegnedes ved Valutacentralens Oprettelse i Begyndelsen af Trediverne, og som i allerhøjeste Grad beskar Importen fra Nordamerika, førte i Forbindelse med alle de øvrige her omtalte Vanskeligheder til, at Skandinavien-Amerika Linien Aar efter Aar i Begyndelsen af Trediverne gav et stort Driftsunderskud, der voksede til ca. 3 Mill. Kroner aarlig. Paa Trods af alle Reforme var det ved Udgangen af 1934 klart, at en Fortsættelse under de tidligere Former ikke var mulig, hvis D.F.D.S. i øvrigt skulde være i Stand til paa forsvarlig Maade at røgte alle de øvrige Opgaver, der paahvilede det. En Fortsættelse af Linien med det forhaandenværende Materiel, som var bygget til helt andre Forhold, var umulig, og ud fra det Synspunkt, at en fuldstændig Fornyelse af Materiellet var nødvendig, og i Erkendelse af, at Selskabet ikke disponerede over de nødvendige økonomiske Midler til Iværksættelse af Bygningen af saadanne Skibe, redegjorde man tidligt i 1935 over for Regeringen for Sagernes Stilling med Anmodning, saafremt man fra Myndighedernes Side fandt, at der — saaledes som Selskabet opfattede det — bestod en national Interesse i Fortsættelsen og Opretholdelsen af Linien imellem Danmark og New York, om Støtte fra Statens Side til Tilvejebringelsen af den nødvendige Tonnage i Form af Byggelaan.

Fra Regeringens Side ønskede man oplyst, om et fælles skandinavisk Samarbejde ikke var muligt, og igen — ligesom Tilfældet havde været sidste Gang i Slutningen af Tyverne — sonderede man fra Selskabets Side Spørgsmaalet i saavel Norge som Sverige med negativt Resultat. Regeringen foreslog derefter nedsat et Udvalg af Embedsmænd, som i Forbindelse med Rederforeningens Bestyrelse skulde klarlægge og eventuelt indstille til Regeringen Formerne, hvorunder Linien kunde fortsætte under dansk Flag. Resultatet blev en Indstilling fra Udvalget erkendende, at et privat Selskab ikke alene kunde fortsætte Linien, og indeholdende Forslag om Bygning af to hurtiggaende Motorskibe, egnede til Transport af ca. 400 Passagerer og med en Fart paa ca. 18 Knob. Den hertil nødvendige Kapital, ca. 18 Mill. Kroner, foresloges tilvejebragt ved Statens Bistand i Form af et Bygningslaan paa 12 Mill. Kroner, medens der samtidigt ad privat Vej søgtes rejst en yderligere Kapital paa 6 Mill. Kroner. Fremsættelsen af dette Forslag fremkaldte fra visse Rederkredse en stærk Kritik, idet man frabad sig Statsstøtte under no-

gen Form til dansk Skibsfart. Den saaledes rejste Kritik svækkede i den Grad Muligheden for Gennemførelsen af Forslaget, til hvilket D.F.D.S. havde tilsagt at ville levere den til Driften nødvendige Aktiekapital, som efter Kalkulerne selv under ugunstige Forhold skulde sikre Driften i hvert Fald i henimod en halv Snes Aar, og det viste sig umuligt fra privat Side at tilvejebringe Tilsagn om nogensomhelst Supplering af Byggelaanet. Regeringen, og ikke mindst Handelsminister Kjørboel, der paa Trods af alle Indsigelser havde aabent Øje for Sagens nationale Karakter, udarbejdede desuagtet i December 1935 et Forslag til Forelæggelse for Rigsdagen, hvorefter Handelsministeriet bemyndigedes til at yde Skandinavien-Amerika Linien et Byggelaan paa indtil 20 Mill. Kroner til Opnaaelse af den gamle Liniens Fortsættelse. Antagelig som en Følge af alt det Røre, der var rejst imod Statens Medvirken, lykkedes det ikke Regeringen at erholde den for Gennemførelsen nødvendige politiske Støtte, og i Januar 1936 meddelte den D.F.D.S., at man ikke var i Stand til at føre Forslaget igennem Rigsdagen. Den danske Passagerfart maatte efter 55 Aars Arbejde standse, medens Godsarten alene fortsattes.

Da det Danaidernes Kar, som Skandinavien-Amerika Linien i disse sidste 5—6 Aar havde været, var blevet fjernet, var Selskabet i Stand til at foretage højst tiltrængte Remplaceringer af Tonnagen paa saavel de indenlandske som udenlandske Ruter, hvor nye Skibe overalt i Perioden fra 1936 til Krigsudbrudet tre Aar senere blev sat ind, og overalt tydede Udviklingen paa Fremgang og Vækst, da Tyskerne den 1. September 1939 rykkede ind i Polen.

Medens Krigen de første Maaneder ikke paaførte Selskabet noget Tab, begyndte den hensynsløse Sænkning af neutrale Skibe allerede henimod Aarsskiftet 1939-40, og de frygtelige Tab ved Sejlads paa Nordsøen, som den danske Skibsfart i Almindelighed og D.F.D.S. i Særdeleshed led i Foraaret 1940 ved Tab af Menneskeliv og Materiel, bliver aldrig glemt af dem, der havde Begivenhederne nær paa Livet.

Den Udvikling i Form af Tab, som man var Vidne til tidligt i 1940, kunde ikke have været fortsat ret længe, og med den 9. April 1940 standsede derfor et af de sørgeligste Kapitler i dansk Skibsfarts Historie. Tabene ude omkring i Verden fortsatte vel, men i mindre koncentreret Form, og mange gode danske Søfolk og talrige danske Skibe gik tabt, men samtidig vidste man, at de gik ned som en Indsats for det, der engang skulde føre til Sejren. Ogsaa de, der satte Livet til i den hjemlige Fart, og de Skibe, der gik ned her, mistedes i Danmarks Kamp for at opretholde Tilværelsen.

Da Vinduerne den 5. Maj 1945 blev aabnet mod Vest, og man fik fuldt Overblik over Situationen, viste det sig, at Krigen havde kostet D.F.D.S. i alt 33 Skibe og 209 Mand danske Besætningsmedlemmer, men at Selskabet trods alt havde 82 Skibe i Behold, saaledes at man stod fuldt rustet til at løse de Opgaver, som i Løbet af kort Tid efter Kapitulationen strømmede ind.

Rutekort.

Som en Følge af det Nybygningsprogram, som det paa Trods af Krigens Vanskeligheder havde været muligt at gennemføre paa en saadan Maade, at Skibene aldrig blev saa vidt færdige, at Tyskerne kunde bruge dem, var man relativt hurtigt efter Kapitulationen i Stand til at sætte ni nye Skibe ind i Ruterne. Paa Ruten paa New York, Skandinavien-Amerika Linien, har det saaledes været muligt at sætte fire helt nye, store, hurtiggaaende Motorskibe i Fart; disse Skibe kan vel kun medføre et begrænset Antal Passagerer, men Sejladsen gennemføres i Virkeligheden lige saa hurtigt og hyppigt, som Tilfældet var med de gamle Passagerskibe. Paa England blev Nybygningen »Kronprins Frederik«, der løber en Fart af 21 Knob, sat ind og har i Forbindelse med de Passagerskibe, som Krigen skaanede, hurtigt genskabt Danmarks Hovedforbindelse med England. Farten paa Færøerne og Island blev ogsaa hurtigt genoptaget og gennemført i Eksprestempo. Paa Middelhavet og Levanten blev nye, hurtige Motorskibe sat ind straks efter Krigens Ophør, og paa alle Selskabets øvrige Ruter er Tonnagen, efterhaanden som

den vendte hjem fra allieret Tjeneste og blev istandsat, omgaaende indtraadt i dens gamle Funktion, saaledes at Selskabets Rutenet overalt i Løbet af forbausende kort Tid var dækket fuldstændigt.

Takket være det Nybygningsprogram, som det som nævnt var lykkedes at gennemføre under Krigen, i Forbindelse med den Omstændighed, at væsentlige Dele af Flaaden overlevede Krigens Ødelæggelser, har det været muligt for D.F.D.S. straks efter Krigens Afslutning til Gavn for det danske Samfund at kunne dække sin Andel i Landets gamle Import- og Eksportruter, og naar yderligere det meget omfattende Nybygningsprogram, som er under Arbejde, er fuldt afviklet, vil D.F.D.S. disponere over en Tonnage, der rummer et større Antal nye Skibe end nogensinde tidligere i Selskabets Historie, og alle Dispositioner er blevet lagt, for at D.F.D.S. til Trods for haarde Tab under to efter hinanden følgende Krige kan fortsætte og udvikle den betydningsfulde Stilling, det gennem mere end firsindstyve Aar har kunnet hævde baade inden for det danske Samfund og ude omkring i Verden.

L. O. NORMANN

TRAMPFART, RUTEFART OG SPECIALFART

AF KNUD STRANDGAARD

Et Rederi bortfragter et Skib til at gaa med Træl原因 fra Finland til London. Efter at have losset Træl原因lasten i Lægtene til forskellige Papirfabrikker langs Themsen gaar Skibet i Ballast, d. v. s. uden Ladning, til engelsk Bunkerhavn for Indtagning af Bunkerkul og derfra videre i Ballast til Cornwall for Indtagning af Chinaclay i Fowey. Chinaclay'en er bestemt for Montreal i Canada. Efter Losningen i Montreal er Skibet sluttet for en Rejse med Træl原因 fra canadisk Havn til Garston nær Liverpool. Naar denne Rejse er afsluttet med Losningen af Træl原因lasten i Garston, gaar Skibet i Ballast til Bristolkanalen, hvorfra det i Mellemtiden er blevet sluttet med en Ladning Kul bestemt for Halifax paa Nova Scotia. Derfra bliver Skibet bortfragt med Træl原因 fra Canada til Belfast i Irland, hvorfra det gaar i Ballast til Fowey i Cornwall for at indtage en ny Ladning Chinaclay bestemt for Montreal. De nærmest følgende Rejser ser saaledes ud:

Fra Montreal til Piaton i Canada efter Træl原因last til Vestkysten af England.

Til Bristolkanalen for Lastning af Kul til Madeira.

Fra Madeira til fransk Senegal for Lastning af Jordnødder til Nizza.

Dette er et Eksempel paa en egentlig *Trampfart*. Hver ny Fase i de fragtmæssige Begivenheder nødven-

S. V. »Viking« under Bugsering.

diggør særlige Forhandlinger mellem Rederi og Købmænd, enten direkte eller gennem disse Parters Repræsentanter, og ved disse Forhandlinger fastsættes Certepartiformer, Fragtrate, Laste- og Lossetid, Overliggedagsbetaling og alle de mange andre Enkeltheder ved en Bortfragtning. Det er en Bortfragtningsform, der forudsætter en stadig Fragtsøgen, en stadig fragtmæssig Kombination, hvis Udgangspunkt er givet, nemlig den forudgaaende Rejses sidste Lossehavn. Ud fra dette Udgangspunkt skal der disponeres med Hensyn paa

den kortest mulige Ballastrejse. Det er i Virkeligheden en Bortfragtning, der kræver en ikke ringe Grad af Fantasi hos Fagets Udøvere, men ogsaa og navnlig et nøje Kendskab til de faktiske Forhold og en hurtig Beslutning. Jeg mindes et Tilfælde for en Del Aar tilbage, hvor en meget dygtig, men ogsaa meget ung Bortfragter havde sluttet en Baad til en lille og ret ukendt Havn i Skotland uden at forvise sig om Havnedybden. Da Skibet kom derop, viste det sig, at det stak for dybt, saaledes at det slet ikke kunde komme ind i Havnen, hvilket gav Anledning til en Del retlige Problemer. Det vil forstaas, at denne Form for Skibsfart kan præges af Afveksling og sportslig Spænding, og Bortfragtere opdragne i denne gode, gamle danske Skibsfartsskole ser vist ofte lidt nedladende paa den mere rolige og satte, funktionærprægede Rutebart.

Karakteristisk for Trampfarten er altsaa *Udnyttelsen af øjeblikkelige og stadig vekslende Fragtchancer*, og det er en Form for Skibsfart, der har Traditioner langt tilbage i dansk som i anden Skibsfarts Historie. Der skal blot fremdrages nogle enkelte Eksempler hentede fra gamle engelske Toldruller fra 1300-Tallet. Heri findes bl. a. Fortegnelser over Skibe ankommende fra Danmark og anløbende *Kings Lynn* paa Sydsiden af *The Wash*, Bugten mellem Distrikterne Lincoln og Norfolk paa Englands Østkyst. For Aarene 1303—1306 ser Listen saaledes ud:

»*Cirilann*« — indklareret 8. Juni 1303. Ladning: Vadmel, Aske, Beg, Bly m. m. Afskibere: Peter, Osgen og Pape i Ribe.

»*Maykyn*« — indklareret 11. Maj 1305. Ladning: Sild, Hvede og Byg. Afskiber: ukendt.

»*Wilfaire*« — indklareret 29. August 1305. Ladning: gamle Klude. Afskiber: Falk i Ribe.

»*Littlefoot*« — indklareret 23. Maj 1306. Ladning: Hvede. Afskibere: Nikolaus o. a. i Ribe.

»*Blyelefe*« — indklareret 2. December 1306. Ladning: Hvede og Uldstoffer. Afskiber: Regner i Ribe.

Sejlene bjerges paa Skoleskibet »Arken«.

Danske Skibe oplagte paa Hudsonfloden.

En interessant Beretning om gammel dansk Trampfart med mindre Skibe findes i en Levnedsskildring, som en mærkelig Mand, Lægen *Otto Sperling*, der ogsaa havde været Skibsreder, nedskrev i Blaataarn, hvor han sad fængslet fra 1665 til sin Død 1687 paa Grund af en, rimeligvis falsk, Mistanke om Majestætsforbrydelse. Denne Mand, der i 1638 var blevet udnævnt til kongelig Botaniker og Forstander for Kongens Have, og som i 1639 var blevet udnævnt til Stadsfysikus, var i Tillæg til alle sine andre fremragende Egenskaber ogsaa den fødte Trampreder. Med stor Dygtighed disponerede han smaa Skibe paa ca. 120 Læster eller ca. 250 Tons i lange europæiske Farter. Han fragtede Salt fra Frankrig til Danmark, Hamp og Tøndetræ fra Königsberg til England, Brændevad fra Blekinge til København, Træ fra Norge til Spanien o. s. v., og gennem hans Beretning gaar en levende, fagmæssig Interesse og Sans for Udnyttelsen af de øjeblikkelige Fragtchancer. Hele Sperlings fragtsøgende Virksomhed maa virke paafaldende frisk og fortrolig for en Trampbortfragter i Nutiden, selv om Fragtproblemerne ligger anderledes nu end dengang.

*

Medens Trampfarten saaledes kan føres langt tilbage i Historien, idet den i Virkeligheden var den første Form for Bortfragtning, gælder det samme ikke om Rutefarten. Rutefartens Regelmæssighed og hele faste

Karakter kræver Skibenes Uafhængighed af Vejr og Vind, og denne Uafhængighed opnaaedes først ved Dampskibenes Fremkomst. Det var Mænd som *Prior* og *Koch*, der for Danmarks Vedkommende saa at sige opdagede Rutens epokeskabende Betydning i Skibsfarten. Da *Prior* i 1860-erne købte sine 8 Hjuldampere, i alt repræsenterende en Maskinkraft paa 800 HK, og under store Vanskeligheder og med megen finansiel Risiko indsatte dem i Farten mellem Øerne og paa Jylland og Limfjorden, skabtes ved denne planmæssige Rutefart *det faste Tonnagebehov*, der senere dannede Grundlaget for Det Forenede Dampskibs-Selskab's Rutefart optaget med 20 Dampskibe i 1867.

Medens den vidtspredte, chanceprægede Trampfart mangler Stivhed og Stabilitet, *tvinges Farten i Ruten ind i faste Rammer*, og Skibsfarten faar derved undertiden et Præg af Institution. Den forretningsmæssige Virksomhed for Opnaaelse af Enighed med Købmændene under Tilbud og Modtilbud med Forhandlinger om Fragtrate, Certepartibetingelser o. s. v. finder ikke her Sted, idet Købmændene leverer deres Varer og faar dem lastede under Konnossementer til faste Tarifrater. Købmændene bliver *Afskibere* eller *Modtagere*, derimod ikke Befragtere. Konnossementet bliver det for Transporten regulerende Hoveddokument, hvorimod der ikke oprettes noget Certeparti d. v. s. nogen Befragtningskontrakt. Ankomst og Afsejling sker efter en fast Timeplan og ikke, som oftest i Trampfarten, efter omtrent-

Dansk Motorskib i Jacksonville i Californien.

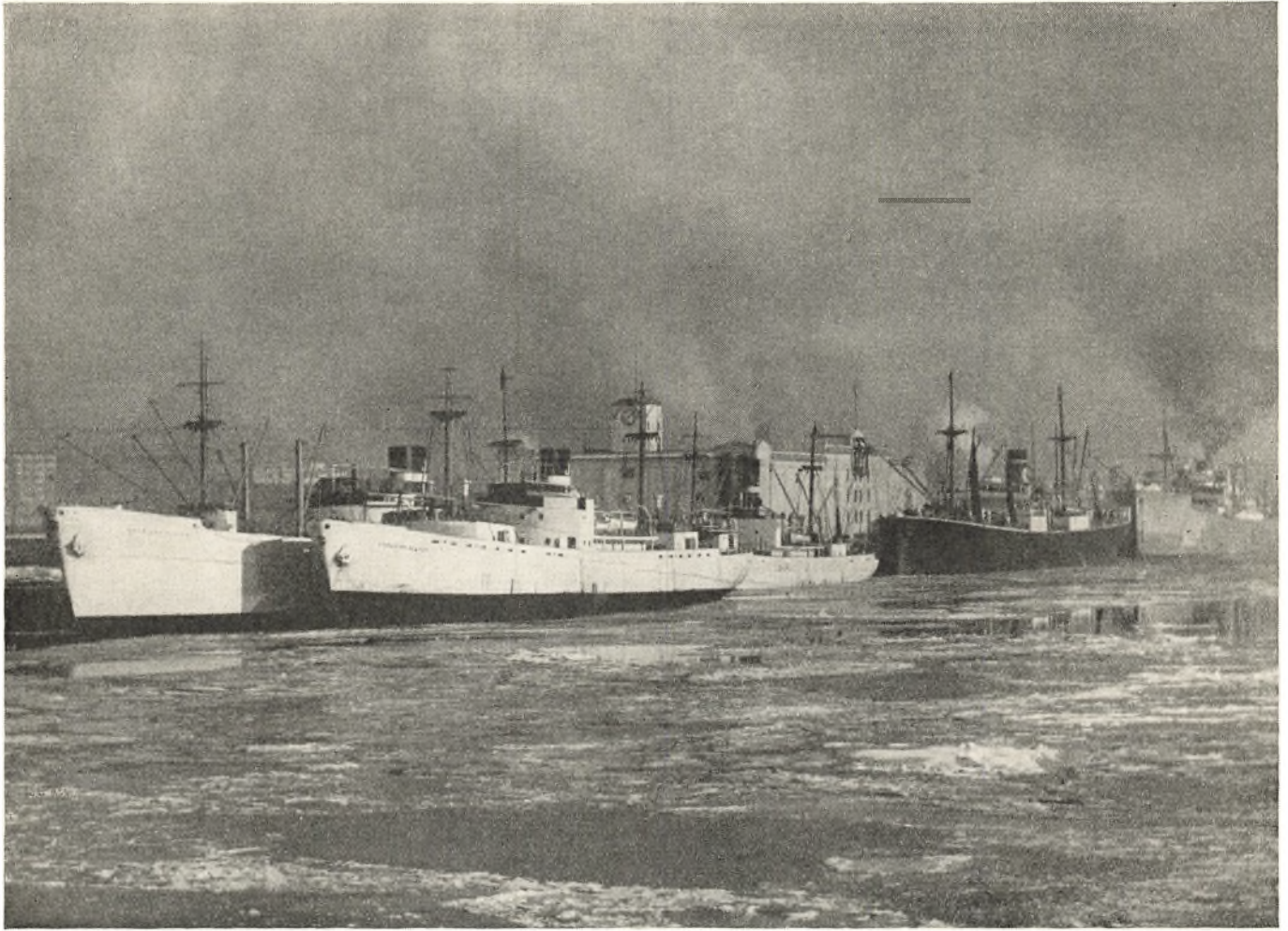
lige Tidsopgaver. *Hvad denne Fasthed i dansk Rute-
fart har betydet for dansk Erhvervsliv og ikke mindst
for det danske Landbrug særlig gennem Det Forenede
Dampskibs-Selskabs Virksomhed lader sig ikke maale.*
Betydningen er uhyre, ikke alene ved selve Transpor-
ten, men ogsaa gennem Transportens virksomhedsska-
bende Evne. I Kraft af Ruten er nye Havneanlæg ble-
vet byggede og gamle Anlæg udvidede. Betingelser for
Oprettelsen af faste Agenturer, Speditionsforretninger
etc. er blevet skabt, og Produktionen af Varer er ble-
vet begunstiget o. s. v.

*

Her ser vi altsaa to karakteristiske Former for dansk
Skibsfart: *Trampfart* og *Rutefart*, der hver har en sær-
lig Virkemaade og et særligt Virkefelt, ofte suppleren-
de hinanden ved Fordeling af den fragtmæssige Risiko.
I Tider med stort Tonnagebehov kan Trampfarten ved
sin Bevægelighed udnytte Chancerne, medens Rutefar-
ten i saa Henseende er hemmet ved sin Stivhed. Til
Gengæld kan Rutefarten yde et fastere Fundament i
Krisetider, og man ser da ogsaa ofte, at Tramp- og
Rutefart drives under samme Rederi. Udprægede Rute-
selskaber er *Det Forenede Dampskibs-Selskab* og *Det
Østasiatiske Kompagni*, medens Rederier som *A. P. Møl-
ler* og *J. Lauritzen* er baserede baade paa Tramp- og

Rutefart. Eksempler paa udprægede Tramprederier er
C. K. Hansen og Marius Nielsen og Søn. Rutefarten i
Atlantehavs- og Stillehavsfart drives i de saakaldte
Konferencer d. v. s. store fragtregulerende Sæmmenslut-
ninger af Rederier fra mange forskellige Lande. For-
maalet med disse Sæmmenslutninger er bl. a. og navn-
lig at sikre Ruten mod Angreb fra Outsiderer. Ifølge
Reglerne vil intet Rederi kunne nægtes Optagelse i en
saadan Konference, saafremt det er i Stand til at be-
tjene Ruten forsvarligt, hvilket dog ikke udelukker, at
der undertiden kan opstaa visse Vanskeligheder paa
Grund af Rivalisering o. l. Konferencerne skaber sta-
biliserede Rater, *hvilket ogsaa er i Købmændenes In-
teresse*, idet disse derved faar et fast Grundlag for
deres Dispositioner. Konferencerne giver ikke Anled-
ning til samfundsskadelige Monopoldannelser, idet Be-
gæring om Forhøjelse af Raterne maa forelæg-
ges Myndighederne sammen med Beviser for For-
højelsens Nødvendighed. Det vilde paa den anden Side
kunne være ruinerende for hele det store, omfattende
Ruteapparat med Indsættelse af egnede Skibe, Fastlæg-
gelse af Ruteplan, Ruteagenturer o. s. v., hvis konkur-
rerende Trampredere, der saa deres Fordel i midlerti-
digt at arbejde til Underrater, skulde have Frihed til
fuldstændigt at underminere dette Arbejde.

Hele dette Konferencsystem har ført til *et overor-*

Danske Skibe i en amerikansk Havn.

dentlig omfattende Organisationsarbejde i U.S.A. med Oprettelse af særlige Sekretariater, Mødesteder o. s. v. for de ca. 120 Konferencer, men selv om Organisationens Tyngdepunkt og Hjemsted ligger i U.S.A., vilde det være forkert heraf at slutte til diktatoriske eller imperialistiske Bestræbelser fra U.S.A.'s Side i Verdensskibsfarten. Der er i Virkeligheden her Tale om en ejendommelig Form for internationalt Samarbejde i Skibsfarten, der er alt for lidt kendt, men som kan betyde en virkningsfuld Indsats af praktiske Skibsfartsfolk i Arbejdet med Verdens fredelige Opbygning. At Bestræbelserne var virkningsløse over for den tyske psykopatiske, men nu likviderede Krigskultus, bør ikke give Grund til Pessimisme. I denne Forbindelse har jeg ved tidligere Lejligheder fremdraget en Bestyrelseserklæring fra *Hamburg-Amerika Linien* afgivet i 1931, som man nu læser med en Følelse af dyb Tragedie. Erklæringen, der er ganske uden »Absicht«, henviser til, hvordan Konferencernes internationale Fællesskab havde tjent til at opbølge ogsaa den tyske Handelskibsfart, saaledes at denne nærmede sig Stillingen fra før 1914. Erklæringen viser Bedraget i Hitlers Paa-stand om, at Tyskland var paa Randen af Afgrunden ved Nazismens Magtovertagelse.

Af de mange Konferencer, hvoraf danske Rederier er Medlemmer, skal nævnes nogle enkelte: Ø. K. er bl. a.

Medlem af *Philippine-Europe Conference* for Fart mellem Philippinerne og Europa, af *Java-New York Rate Conference* for Fart fra hollandsk Ostindien til U.S.A.'s Atlanterhavskyst og Mexikokysten, af *Association of West Indies Trans Atlantic Steamship lines* for Fart mellem Europa og Puerto Rico, St. Thomas, Jomfruøerne etc., af *Pacific Coast European Conference* for Fart mellem U.S.A.s Pacific Kyst til Storbritannien og det europæiske Kontinent. A. P. Møller er Medlem af *Trans-Pacific Freight Bureau of North China* for Fart fra japanske Havne til Pacific Kysten af U.S.A. og Hawaii, af *Hong Kong Philippine Islands Freight Conference* for Fart fra Hong Kong til Philippinerne. J. Lauritzen er Medlem af *Atlantic and Gulf-South America Conference* for Fart fra U.S.A.s Atlanterhavskyst og Mexikokysten til Havne i Columbia, Ecuador, Peru og Chile og af *Pacific Coast European Conference* for Fart som ovenfor nævnt. D.F.D.S. er Medlem af *North Atlantic Baltic Freight Conference* for Fart fra Atlanterhavs Havne til Havne i Skandinavien og Finland, Østersøhavne etc.

*

Medens Rutefartens Opstaaen som nævnt for dansk som for anden Skibsfart er knyttet sammen med Dampskibenes Indtog i Skibsfarten, gælder det om *Special-*

farten ligesom om Trampfarten, at den har Traditioner langt tilbage i dansk Skibsfarts Historie. Et interessant Eksempel har vi i *de gamle Saltkompagnier* fra Christian IV's Tid, der var en Slags folkelige Andelsforetagender, hvori Adel og Borger indskød deres Parter. Skibene førte Salt fra Spanien og Frankrig til Danmark. En Specialfart var ogsaa *de gamle Hvalfangerselskaber* fra samme Tidsrum. Ogsaa den »*florissante*«
Periode omkring 1800 kunde fremvise Eksempler paa Fart med specielle Ladninger, hvis Behandling krævede særlig Erfaring og specielle Indretninger. Et Ladningsparti af skørt kinesisk Porcelæn med en af de store danske Handelsfregatter har sikkert krævet en overordentlig stor Omhu. Et saadant Parti kunde løbe op i Mængder som f. Eks. 40.000 Par Kaffekopper, 30.000 Tallerkner, 14.000 guldforsirede Tekopper, 1000 Puncheboller etc. stuvet i et Lag i Lasten fra for til agter.

En vidtdreven Specialisering opstaar imidlertid først, naar Skibet indrettes saaledes, at det kun kan anvendes til bestemte Varer eller Varekategorier som *Frugt og Olie* og andre Fryseladninger eller Tankladninger. Under denne egentlige Specialfart falder naturligvis ogsaa de moderne *Hvalfangerskibe*: de smaa Fangstbaade og det mægtige Moderskib, der jo nærmest er en stor flydende Fabrik med store Indgangsporte til Indbringelse af Hvalerne. Ogsaa i vor Tid er der fra dansk Side, nemlig af A. P. Møllers Rederier, gjort Forsøg paa Optagelse af Hvalfangsten, men det synes, som om Betingelserne for en dansk Hvalfangervirksomhed ikke er til Stede.

Det vil forstaas, at den finansielle Risiko i den egentlige Specialfart er betydelig større end i andre Farter, fordi Skibenes Anvendelse er bundet til bestemte Varer og kun med stor Bekostelighed kan forandres til andre Varer. Da J. Lauritzen's Rederier i sin Tid indsatte Frugtkøleskibe i Bananfarten paa de franske Antiller, før Franskmændene selv havde optaget en saadan Fart, var det med en betydelig finansiell Risiko.

Det vil ogsaa forstaas, at navnlig Frugtkølefarten kræver *en betydelig teknisk Indsats og Erfaring*. Hele det meget komplicerede Kølemaskineri og Blæsemaskineri, der tilsammen repræsenterer saa mange Hestekræfter, at de alene vilde være tilstrækkelige til Fremdrift af et ca. 1500 Tons stort Skib, og hvis Kraftkilde er et Elektricitetsværk stort nok til en lille Provinsby, er baseret paa eet Forhold og tilpasset efter eet Forhold, nemlig *Frugtens Biologi*. Set fra et køleteknisk Synspunkt og vel ogsaa i Almindelighed er den vigtigste Proces i Frugtens Liv Aandingsprocessen. *Frugten aander*. Den optager Ilt fra Luften, som bruges til Forbrænding af organisk Substans, hvorved der udvikles Energi i Form af Varme, »Respirationsvarmen«
 eller »Modningsvarmen«. Samtidig udskilles Kulsyre og andre Forbrændingsprodukter. Processen er overordentlig kompliceret, og mange Aarsagsforhold kender man

slet ikke. Saaledes ved man ikke, hvad der egentlig sker under det saakaldte »Klimakterie«, den Periode i Frugtens Liv, hvor en meget kraftig Forhøjelse af Aandingsvirksomheden finder Sted.

Alle disse biologiske Processer i Frugten danner *Forudsætningerne for et Køleskibs Indretning*, idet Formaalet er at forhindre sygelige Processer i Frugten under Transporten. Det er sikkert ikke i Almindelighed kendt, hvilke mærkelige molekyllære Kræfter der findes i de fra Frugten udstrømmende Luftarter. Den fra Æbler udstrømmende *Ætylen* kan f. Eks. faa Plantespirer til at udvikle sig, men den kan ogsaa faa Blomster til at visne og andre Frugter til at raadne. Den fra Appelsiner udstrømmende *Acetaldehyd* er af en saadan Beskaffenhed, at f. Eks. Bananer, der er blevet anbragt i Rum, hvor der samtidig har været stuvet Appelsiner, er modnet ganske omgaaende. Alle disse Forhold skal kendes af Besætningen, og hver Frugtart kræver sin særlige Behandling og sin særlige Temperatur og Ventilation for at forhindre Sygdomme.

Et saadant Frugtkøleskib danner et godt Eksempel paa Skibsfartens *Internationalitet* og dens *Folkelighed*. Internationalt, fordi den tjener til at udligne Kontinenternes Forskellighed ved at bringe Produkterne hurtigt og sikkert fra de solrige til de solfattige Kontinenter. Folkeligt, fordi dens store Kapacitet sikrer Transportens Billighed. Eksempelvis kan en enkelt Ladning bestaa af 80.000 Kasser Æbler med 200 Æbler i hver Kasse eller i alt 16 Millioner Æbler.

En saa gennemgribende teknisk Specialisering som i et Frugtkøleskib finder man ikke i et Tankskib, men ogsaa her kan der være vanskelige tekniske Problemer at løse saasom Pumpesystemet fra de forskellige Rum, hvori kan indtages Olie af forskellig Vægtfylde, bestemte Temperaturer i Rummene til Sikring af Oliens »Viscositet«
 d. v. s. dens flydende Tilstand o. s. v. Særlige Tankrederier er A. P. Møller og Det Danske Petroleums A/S.

*

Verden kan gaa op og ned, og dog knytter der sig stadig en vis Optimisme til Skibsfarten. Der navigeres, og der skal navigeres. Medens man strides i Aviser om Opgør etc., og medens kloge Mænd Side op og Side ned søger at analysere, hvad det egentlig var for et Demokrati, man kæmpede for, om det var bredt, smalt, smalle, smallest — og det skal sikkert ogsaa gøres — gaar Skibene deres støtte Ture over Verdenshavene med Indsats ogsaa af dansk Arbejde og dansk Kapital. Hvis Skibsbyggeriet giver et Udtryk for Skibsfartens Vitalitet, er der Grund til at være ved godt Mod. Alt i alt stod Danmark ved Udgangen af 1946 som Nr. 10 af Verdens Dampskibsbyggere, som Nr. 4 af Verdens Motorskibsbyggere og som Nr. 3 af Verdens Tankskibsbyggere. Dette giver Grund til Optimisme om dansk Skibsfarts Levekraft.

KNUD STRANDGAARD

Skoleskibene »Danmark« og »Georg Stage«.

DEN DANSKE SØMAND

Af Afdelingschef i Handelsministeriet OVE NIELSEN

»Fra Arilds Tid plasked Dansken husvant til Søs«, siger et gammelt Ord. Det er gammelt i mere end een Forstand, for det gælder ikke mere. Vi skal Aarhundreder tilbage for i Danmark at finde en Befolkning, der er i Besiddelse af den Nøjsomhed og Haardførhed, uden hvilken man ikke føler sig husvant til Søs. Dansken er blevet Landmand, det vil i denne Forbindelse sige, at han driver sin Virksomhed paa Landjorden. Han er i saa høj Grad blevet Landmand, at han næsten ganske har glemt, hvad Søfart er, og hvad dansk Skibsfart betyder for ham selv og for hele det danske Samfund. I en Tid, da alle taler om Valuta, tænker vel de færreste paa, at det ikke alene er vor Eksport, der bringer os den saa eftertragtede fremmede Valuta til Landet, men at det i meget høj Grad er Skibsfartens Fragtindtægter ved Sejlads mellem fremmede Havne,

der er afgørende for, om vi endnu i lange Tider skal slæbe rundt med flere større eller mindre Valutapukler. Den menneskelige Glemsomhed er stor. Under to Verdenskrige gik det op for næsten hele Befolkningen, at vore Skibes Sejlads og vore Søfarendes Virksomhed var bestemmende for, om vi skulde fryse eller have det varmt, om vi skulde have tilstrækkelig og afvekslende Kost eller ej, om vi i det hele taget skulde føre en — materielt set — nogenlunde acceptabel Tilværelse. Men hvor mange tænker paa det nu? Og hvor mange erindringer, at den danske Handelsflaade før Krigen aarligt indsejlede henved 200 Mill. Kr. i udenlandsk Valuta og derved muliggjorde vor dengang saa høje Levestandard?

Skibsfarten hører til de stille Erhverv her i Landet. Man ser ikke meget til den i Bladene, man hører ikke

meget om den paa Rigsdagen. Men man mærker dens Betydning, hver Gang den lider store Tab. Den danske Befolkning vil sikkert gøre klogt i at skænke Skibsfarten større Opmærksomhed og Interesse end hidtil, at samle sig om og støtte et Erhverv, der mere end noget andet er med til at gøre Danmark større og skabe os Respekt i andre Lande.

Danmark driver Skibsfart i knivskarp Konkurrence med alle andre Nationer paa de store Have. Skal vi klare os i denne Konkurrence, kan det kun ske i Kraft af Kvalitet. Vore Skibe skal være saa teknisk fuldkomne som muligt, de skal disponeres af Rederier, der har Forbindelser overalt paa Jordkloden, og hvis fremherskende Egenskaber er Dristighed, Klogskab og Storsyn, og de skal sejles af Mænd, der er værdige at kaldes Sø-mænd i dette Ords virkelige og bedste Betydning.

Af Vikingetidens Danskere, der plasked husvant til Søs, er der endnu en Haandfuld tilbage. 12—15.000 aktive Søfarende har stadig de Draaber Saltvand i Blodet, der bevirker, at de føler sig hjemme paa Havet, og uden hvilke ingen bliver virkelig Sømand. Det er dem, der skal fortælles om her.

Der er i Aarenes Løb skrevet mange Bøger og lavet mange Film om Søfart og Søfolk. De fleste desværre mere vildledende end vejledende. Hvem kender ikke Historien om den skurkagtige og gerrige Reder, der sender sit overforsikrede og overlastede Skib ud paa en farlig Rejse, for at det kan forlise og gennem Assurancesummen indbringe ham en stor Fortjeneste, om den brutale Skibsfører, der paa den skrækkeligste Maade mishandler en forkuet Skibsbesætning, om den flotte, blonde Styrmand, der er forelsket i Rederens Datter, og som efter mange Genvordigheder ved Ædelhed og Haandkraft i passende Blanding fremtvinger

den nødvendige »happy end«? Det burde ikke være nødvendigt at sige, at denne Historie — varieret, som den er, paa mange forskellige Maader — intet har med Virkeligheden at gøre. Men det er nødvendigt. Den har været gentaget saa ofte, at den trods sin Usandsynlighed har efterladt et helt falsk Billede af den danske Sømandsstand hos store Dele af Befolkningen. Hertil bidrager ogsaa den Omstændighed, at Landbefolkningen som Regel kun ser Sømanden under hans Fritid i Land, men sjældent eller aldrig under hans Arbejde om Bord. Og det er *der*, han skal vurderes. Man hører hyppigt — alt for hyppigt — om de »Slag«, en Sømand »slaar«, naar han gaar i Land, men sjældent om hans Indsats under Livet til Søs. Og saa er det en Kendsgerning, at der i Landets største Havn — København — ikke findes een eneste Beværtning, der med Rette kan kaldes en udpræget Sømandsbeværtning (for ikke at bruge det yndede Ord: Sømandsknejspe). Og det er en Kendsgerning, at danske Søfolk under to Verdenskrige sejlede vore Skibe til Trods for, at hver Times Sejlads foregik med Livet som Indsats. Disse Ting bør huskes, naar der atter fortælles Historier om Søfolk — paa Film, i Bøger eller Mand og Mand imellem. Der er maaske nogle, der har hørt noget om manglende Arbejdsmod og manglende Disciplin i Skibene. Mon det er andet end et Overgangsfænomen? Og er det for øvrigt noget, der gælder specielt for Sømandsstanden? Næppe. Men det er ikke noget Overgangsfænomen, at der i et dansk Skib altid uden Undtagelse melder sig Frivillige til at bemane en Baad — selv i den mest forrygende Orkan i Nordatlanten — naar der skal bjerges nødstedte paa Søen, og det er specielt for Sømandsstanden, at praktisk talt hver eneste dansk Sømand i Skib uden for det afspærrede Danmark den 9. April 1940 trodsede

Kokken vasker op efter Middagen.

Ungmanden til Rors.

Eleverne paa Skoleskibet i Arbejde til Vejrs.

Ordren fra den tyskkontrollerede danske Regering om at sejle til neutral Havn og stillede sig selv og deres Skibe til Disposition for de Allierede. Godt Kammeratskab og Kærlighed til Danmark, en Kærlighed, der maa-ske ikke ses saa let paa Overfladen, men som bor dybt i den enkelte Mand, er blandt de Karaktertræk, der er fælles for vore Søfarende.

Den Tid er forbi, da man sagde, at hvis en Dreng ikke kunde bruges til andet, saa kunde han i hvert Fald blive Sømand. Der blev for en Del Aar siden gjort Forsøg paa at uddanne Drengene fra et Optagelseshjem for vanskelige Børn til Søfolk ved at sende dem om Bord i et til Formaalet anskaffet Skoleskib. Forsøget mislykkedes totalt. Heldigvis. Det maa jo nemlig ikke glemmes, at vore Søfarende er Landets uofficielle Repræsentanter i Udlandet. De befolker de smaa Stykker flydende Danmark, hvoraf vor Handelsflaade bestaar. Og vi maa af mange Grunde, ikke mindst af nationale, være interesserede i, at vi kan være denne Repræsentation bekendt. I Dag er det saaledes, at Sømandsstanden udgør et Gennemsnit af hele den danske Befolkning. Den rekrutteres fra alle Befolkningsgrupper. Det ses bl. a. ved en Gennemgang af Ansøgningerne fra de Drengene, der søger at komme med Skoleskibene »Georg Stage« og »Danmark«. Det er Sønner af Arkitekter og Arbejdsmænd, Fabrikanter og Fiskere, Haandværkere og Handlende, Læger og Lærere, Professorer og Præ-

ster, Sporvognsfunktionærer og Søfolk for blot at nævne nogle tilfældige Eksempler. Saaledes bør det ogsaa være.

Mange Drengene gaar til Sø, men ikke alle bliver Søfolk. Der skal nemlig mere til at blive Sømand end Ud-længsel og Trang til Søromantik. I de gode gamle Dage — d. v. s. i Tiden før den første Verdenskrig — var det ikke ualmindeligt, at en Dreng begyndte sin Virksomhed til Sø som Skibsdreng i et Sejlskib, Skonnert, Bark eller Fuldrigger, der gik i oversøisk Fart, f. Eks. til Brasilien, Sydamerikas Vestkyst eller Australien. Det var en haard Skole, og det var ikke Romantik altsammen. Allerede efter den første Rejse var saadan en Dreng klar over, om han vilde fortsætte Livet om Bord eller vælge sig en Livsstilling paa den fastere Land-jord. Disse Sejlskibe eksisterer ikke mere, og den første Sømandsuddannelse maa derfor foregaa i Damp- eller Motorskib (som Regel som Messedreng) eller i de smaa Sejlskibe med Hjælpemotor, der fortrinsvis sejler i vore hjemlige Farvande. Det er almindeligt anerkendt, at Arbejdet i de gamle, store Sejlskibe i særlig Grad fremelskede Egenskaber som Mod, Snarraadighed og Handlekraft, og det har ikke kunnet undgaas, at Ændringen af Skibstype fra Sejl til Damp ogsaa har paavirket Sømandstypen. Ganske vist gik det ikke, som en gammel Sømand frygtede, da han i 1819 saa det første danske Dampskib »Caledonia« staa ind i Københavns Havn; han blev forfærdet ved Synet og udbrød:

»Fanden til Skude! Øjenforblændelse, Hekseri! Det gaar aldrig rigtigt til! Uden Sejl! Tak! Pokker skal gaa om Bord der! I skal se, Børn, inden I ved et Ord af det, springer den i Luften — og det skal jeg ikke have noget imod. Kommer der mange saadanne Skibe, hvad skal saa vi stakkels Søfolk tage os for? Det er at tage Brødet fra Landets egne Børn.« Der kræves nemlig stadig Sømandsskab for at kunne sejle Skibe, selv om disse nu fremdrives af Damp eller Motor. Men der eksisterer ikke længere de samme Muligheder som tidligere for at give de Unge den særprægede og karakterdannende Uddannelse, som de kunde faa i Sejlskibene. For at raade Bod paa dette Savn er Sejlskoleskibene sat i Fart.

Skoleskibene er et Kapitel for sig, og et meget interessant og vigtigt Kapitel paa Grund af disse Skibes store Betydning for Sømandsstandens fremtidige Kvalitet. Det kan og bør nemlig ikke skjules, at der ikke som for andre Fag er tilrettelagt en rationel Uddannelsesplan for Søfolk. Vi lever i saa Henseende endnu paa de gamle Traditioner om, at en Sømand skal uddannes under sit normale Arbejde om Bord, og at det alene er den Tid, han har sejlet til Sø, der er afgørende for, om han kan avancere i Graderne fra Ungmand til Letmatros og Matros. Der kræves ikke — i hvert Fald ikke endnu — som i andre Fag et Svendebrev, der viser, at Indehaveren er udlært i Faget. Denne Ordning var fortræffelig, da vi havde de store Sejlskibe, der gik paa lange Rejser, hvor der var rigelig Tid til at lære de Unge blandt Besætningen Sømandshaandværket. Men den slaar ikke til i Dag, fordi Damp- og Motorskibenes forcerede Fart ikke levner Tid for Matroser eller Styrmande til at tage sig af den yngre Besætnings Opdragelse og Uddannelse. De Søfarendes internationale Organisationer har selv haft Øjet aabent for dette Forhold og er gaaet stærkt ind for en Ændring, der tilsigter at tilrettelægge Sømandsuddannelsen paa samme rationelle Basis som er gældende for andre Fag, og som forudsætter Udstedelsen af et Matrosbevis for den fagudlærte Sømand. Her har Skoleskibene deres Mission.

Navnet »Georg Stage« er kendt af hvert Barn i Lan-

det. I henved 60 Aar har et fuldrigget Sejlskib af dette Navn pløjet Nordsøens og Østersøens Bølger, og Tusinder af danske Drengene har faaet deres første haarde Hud i Hænderne af at hale i Skibets Fald og Skøder, Givtove og Gaardinger. Og Skoleskibet »Danmark« har med 120 Drengene om Bord siden 1934 vist Dannebrog i adskillige Havne ved Atlanterhavet og Stillehavet. Ved Undervisningen i disse Skibe lægges Hovedvægten paa at give Drengene de bedste karakterdannende Egenskaber, at oplære dem i Disciplin, Orden og Renlighed, at uddanne dem til at tænke og handle selvstændigt, at gøre dem til gode danske Mænd og Sømænd. Den Betydning, disse Skibes Virksomhed har for dansk Skibsfarts Økonomi og Konkurrenceevne og for Skibenes Sikkerhed, kan næppe overvurderes. Ej heller den Respekt og »good will« i Udlandet og den yderligere Højnelse af Sømandsstanden, der følger med.

Medens man i en Aarrække har maattet savne faste Regler for Uddannelsen af den menige Sømand, er Forholdet helt anderledes for Skibsofficerernes Vedkommende. Siden Midten af forrige Aarhundrede har Lovgivningen fastsat Bestemmelser om en baade praktisk og teoretisk Uddannelse for Skibsførere, Styrmande og Maskinmestre. For at en Mand kan blive Maskinmester i dansk Skib, skal han være faguddannet Haandværker, hvilket kræver 4 Aars Arbejde paa Maskinværksted, han skal have bestaaet de foreskrevne Maskinisteksaminer, hvilket kræver et Par Aars Studier paa en Maskinist-skole, og endelig skal han have sejlet mindst to Aar som Maskinassistent. Vil han have Certifikat som Maskinmester af 1ste Klasse, der giver Ret til at være 1ste Maskinmester i ethvert dansk Skib, maa han yderligere sejle mindst et Aar som underordnet Maskinmester. For Styrmandene gælder noget lignende: Først mindst 4 Aars Sejlads som Sømand, hvoraf mindst et Aar i Skoleskib eller andet Sejlskib, derefter et Par Aars Studier for at faa Styrmandseksamen. Til Erhvervelse af Certifikat som Skibsfører kræves yderligere foruden Skibsførereksamen mindst to Aars Fart som Styrmand, hvoraf mindst et Aar som 1ste Styrmand. For at naa op i de ledende Stillinger i et Skib

Paa Broen slaar Styrmanden: Full Kraft frem.

I Maskinrummet udfører Maskinmesteren Ordren.

Eleverne paa Skoleskibet i Arbejde paa Dækket.

maa en Mand saaledes gennemgaa en Uddannelse, der almindeligvis varer en halv Snes Aar. Men Ansvarer i disse Stillinger er ogsaa stort. Dette gælder i særlig Grad for Skibsføreren, der ikke alene er Rederens, Assurandørernes og Ladningsejernes Repræsentant om Bord, men ogsaa er det Offentliges Tillidsmand, idet han er udstyret med baade Politi- og Domsmyndighed. Det er under disse Omstændigheder naturligt, at Sø-

mandsloven indeholder en Paragraf, der kort og godt siger: »Skibsføreren har under alle Forhold den højeste Myndighed om Bord«.

Der er en gammel, lidt trist Sømandssang, der begynder saaledes:

»Den Sømand er saa lidet estimeret«.

Denne Paastand har maaske ikke ganske den samme

Kursen kontrolleres i Styrehuset.

Der arbejdes ved Fyret.

Gyldighed, som den havde, da den for mange Aar siden blev skrevet; men lidt er der stadig om det, og det til Trods for, at Sømanden er i Besiddelse af en af de største menneskelige Dyder, nemlig den: uden Tøven at sætte Livet ind for at redde Mennesker i Nød. Beretninger herom er utallige. Her er en af dem:

Skuepladsen er Nordatlantehavet nogle Aar efter den første Verdenskrig. Det har i nogle Dage blæst orkanagtig Storm. En tysk Lastdamper har faaet en Lastluge slaaet ind af de voldsomme Søer, der ustandselig bryder over Skibet. Besætningen fører en dygtig, men tilsyneladende haabløs Kamp for at udbedre Skaden. Skibets Skæbne synes beseglet, og Radiotelegrafisten, hvis højre Haand er haardt saaret, arbejder energisk paa Radiostationen. Nødsignalet SOS sendes ud i Rummet og opfanges bl. a. af en dansk Passagerdamper, der med ca. 1000 Passagerer er paa Vej fra Polen til New York. Svaret gives omgaaende: »Vi kommer!« Da den danske Damper nogle Timer senere naar frem til Havaristen, ligger der allerede en stor udenlandsk Passagerdamper, hvis Fører imidlertid ikke mener, at der under de herskende Forhold er noget at stille op. »Vi overtager Vagten«, svares der fra det danske Skib, hvorefter det fremmede Skib fortsætter sin Rejse. Natten forløber. Næste Morgen meddeler den tyske Kaptajn pr. Radio, at hvis blot Vejret vil bedre sig en Smule, mener han at kunne klare Situationen.

Da er det som om Elementerne faar et Raserianfald. Stormen tiltager i Styrke til fuld Orkan, der bogstavelig talt river Toppene af de kæmpehøje Søer og sender Kaskader af Vand ned over de to Skibe. Den tyske Damper bordfyldes af hver Sø, og nu begynder Forskibet at synke. Der er ingen Tid til yderligere Overvejelser. »Er der frivillige til en Baadsbesætning?« spørger den danske Kaptajn sine Folk. Det viste sig, at der var frivillige til mindst to Baadsbesætninger. 1ste Styrmand udvalgte seks Mand og gik mod Baaden. 2den Styrmand fulgte med og sagde: »Hør nu, Chief, lad mig tage den Baad. Jeg er ugift, men De har baade Kone og Børn.« Svaret kom prompte: »Tak for Tilbudet, men husk paa, det er min Vagt, og derfor er det ogsaa mit Job dette her!«

Med fremragende Dygtighed blev Baaden firet i Vandet og kom klar af det stærkt slingrende Skib uden at lide Havari. Med sammenbidt Energi roedes Baaden gennem de taarnhøje Søer over til det synkende Skib, medens den danske Kaptajn ydede sin Baad den Hjælp, han kunde, ved at lægge sit Skib til Luvart og samtidig udpumpe Olie, der tog det værste af Braadene. Baaden lagde sig saa tæt ved Agterenden af det tyske Skib som muligt, og Styrmanden opfordrede de tyske Søfolk, der alle bar Redningsbælter, til at springe over Bord. Seks Mand fulgte Opfordringen, og alle seks blev halet op i Baaden. Flere turde ikke vove Springet.

Og saa gik det tyske Skib til Bunds. Men endnu var Redningsarbejdet ikke fuldført. Med enestaaende Sømandsdygtighed manøvreredes det danske Skib hen

over Ulykkesstedet, hvor adskillige tyske Søfolk flød rundt. Udenbords hang — i Tove med Pælestik eller med Baadsmandsstole eller i Stormlejdere — Søfolk med Fare for at blive knust mod Siden paa det stærkt rullende Skib. Snart liggende i Vandet, snart løftet et godt Stykke til Vejrs søgte de at faa Tag i de nødstedte Tyskere og at faa slaaet et Røb om dem, saa de kunde hales om Bord. Fem Mand lykkedes det at bjerge paa denne Maade. Saa var der ikke flere at se.

Derefter blev Baaden taget om Bord — ogsaa et Mesterstykke i Sømandsskab. Resultatet blev altsaa 11 Mand reddet ud af noget, der paa Forhaand havde set ud som den visse Død.

Naar man senere talte med de Mænd, der havde ledet eller deltaget i dette Redningsarbejde, synes de ikke, det var noget at gøre Blæst af. »Vi var meget kede af, at vi ikke fik fat i alle dem, der laa og drev i Vandet«, sagde de.

Under den sidste Verdenskrig skrev den danske Sømand sit Navn uudsletteligt i Danmarks Historie. Det vil være naturligt som Afslutning paa disse Linier at citere, hvorledes to af Landets fremtrædende Mænd vurderede Søfolkenes Holdning.

Ved Forelæggelsen i Folketinget i Sommeren 1945 af det første Lovforslag efter Krigen vedrørende de Søfarendes Forhold gav den daværende Søfartsminister Udtryk for Regeringens, Rigsdagens og hele Folkets Paaskønnelse af og Taknemmelighed for den Indsats, de danske Søfarende under Krigen havde ydet, og idet alle Tingets Medlemmer rejste sig, udtalte han bl. a.:

»Trods de haarde Vilkaar, der blev budt fra September 1939, var vore Søfolk ikke i Tvivl om, hvor deres Plads var, og hvad deres Pligt var ... Danmark er sine Søfolk stor Tak skyldig for deres Indsats, og Takken skal ikke mindst rettes til dem, som under Udøvelsen af deres Pligt satte Livet til. Deres Minde vil vi ære, og deres Paarørende vil vi hjælpe. De danske Søfolks Indsats under Krigen skal ikke blive glemt!«

Under Landets Besættelse gav Kaj Munk Udtryk for sine Følelser for Søfolkenes Bedrifter i en Sømandsvis, hvori han gengiver nogle af en Sømands Tanker i følgende Vers:

Hvor drager mig min Fødestavn
med Mindets Magt!
Men heller i en fremmed Havn
jeg søndertygge vil mit Savn
og nævne fri og dansk mit Navn,
saa det bli'er sagt:
Trods Trusler og trods Judaskys
holdt Danmarks Sønnekuld til Søs
sin Vagt.

Det er næppe tilfældigt, at Kaj Munk i sin Sømandsvis benyttede den samme Rytme, som Ewald anvendte, da han skrev de sande Ord:

Du Danskes Vej til Ros og Magt
sortladne Hav. —

OVE NIELSEN

GRÆMMELSENS DAG

Af Redaktør VILHELM BERGSTRØM

Vi bærer i vore Hjerter Datoen: 9. April — som Dronningehjertet, der i Smerte lukkede sig om Ordet »Calais«. 9. April er et Brandsaar, og det svier endnu.

Lavt over København gik i den tidlige Morgen tunge Bølger af larmende Bombemaskiner med det sorte Døds-kors under Vingerne. Vi var gaaet i Seng den foregaaende Aften med en ængstende Viden om en tysk Eskadre, der stod op gennem Store Bælt. Uhyggeligt, men sikkert Hus forbi. Nu havde vi Bombeflyverne over Taget og var lammede, mindre af Fejghed end af en bundløs Raadvildhed. Hvad var Krig nemlig? Blev man, hvor man var, eller gik man i Kælderens? Vi manglede »Krigs-Kultur«. Folk med Forbindelser ringede og hørte: »I Øjeblikket gaar Tyskerne op gennem Amaliegade.« Endnu mere ufatteligt end Luft-Truslen. Børn læste i Forældrenes forstenede Ansigter og blev rædselsslagne.

Nye Bølger af Bombemaskiner. Propellerne malede den tysk-danske Ikke-Angrebspagt til Støv midt i den skrattende Støj. Noget blev kastet! Kun Papir, der hvirvlede ned gennem Luften. Rundt om i Gaderne opsamlede man Budskabet, som benævntes »Oprop«. Ingen havde i første Omgang Raad til et haanligt Smil over det slette Sprog. En Mand tog sin Notitsbog frem og skrev i sit Hjertes Kvide: I Dag tabte Dannebrog sin Farve

*

Tidlige Sporvogne kørte som sædvanligt. Man tog paa Arbejde. Hvad ellers? Flyveriet — hvad det saa betød — var jo ophørt. En Arbejder, som kom hovedkulds hjemmefra, kunde ikke forstaa, hvorfor Omstigning over Østerbro ikke kunde lade sig gøre. »Er Tyskerne dér?! ... Men det er jo Neutralitetskrænkelse!« Ingen lo. Til Morgenvandrerne sluttede sig adskillige Rigsdagsmænd, som vilde ind paa deres Post paa Christiansborg. Smaa tyske Patruljer kørte gennem Gaderne paa Motorcykler med Sidevogn. Hjælmen ned i Øjnene, Maskingeværet parat. Folk saa efter dem med opspilede Miner. Saa var det altsaa sandt! Danske Biler blev standset og undersøgt, mens Indehaverne holdtes i Skak med Geværer og Pistoler akkurat som i en amerikansk Gangsterfilm. En ond Drøm, et Mareridt!

Krigsmæssigheden tiltog ad Østerbro-Kanten. Her vrimlede det med Tyskere. Gaden foran Jernbanestationen var belagt med Færdselsspærringer af Cykler hentet ud fra Garderoben. Adgangen til Langelinjekajen var spærret af snerrende Vagtposter. De to Dampere, Tyskerne var kommet med, laa og spyede sort ud gennem Skorstenene. Men hvorfor laa disse Dampere ikke paa Havnebunden? Hvordan var Kastellet kommet paa ty-

ske Hænder? Paa Voldskraaningens foran Norgesporten ved Opkørslen til Broen var der anbragt en Maskingeværrede. Nogle tankeløse nysgerrige fraterniserede med Vagterne. Men Flertallet vendte sig om og gik tavse tilbage til Byen. Plakatsøjlerne prangede med Plakater, som averterede med dansk-tysk Bokslandskamp den følgende Dag. Antikveret! Mellemværendet var allerede afgjort, i Forstaaelse, uden Kamp.

Hvad vidste Menigmand om Katastrofen? Under nedtrykkende Samtaler i Dagens Løb havde han samlet følgende Mosaik: De tillukkede Kuldampere var i de første, disede Morgentimer gaaet Middelgrundsfortet forbi, hvor det uuddannede Mandskab stod uden om en Kanon, der ikke kunde affyres. Ubegribeligt! Man mumlede om 5. Kolonne og anden Mystik, Ting, som den parlamentariske Kommission nu for Tiden tumler med. Tyskernes Aktion var gaaet som smurt. Kastellet faldt for en Haandgranat mod Norgesporten. Kirkepladsen blev plastret til med store Hagekors, som kunde fortælle de tyske Flyvere, at det gamle Fort var fast i Værnemagtens Haand. Vifteformet fra Kastellet spredtes Styrker mod Østerport, St. Kongensgade, Bredgade og Amaliegade. Lavt over Amalienborg drønedes tunge Bombemaskiner. Ekkoet spillede Bold mellem de fire Palæer uden om Rytterstatuen. Værløse Flyveplads var allerede bombet. Danmark havde faaet Vingerne knækket. I sit Palæ holdt Kongen Raad med sine Ministre om, hvorledes en sidste bitter Beslutning skulde formuleres. Midt i det hele smældede Geværsalverne nede fra Pladsen: Garden, der satte sig til Modværge. Saa blev det tunge Skridt taget: Landet kapitulerede.

Saadan var Gangen i Ulykken, lidt forskelligt udstyret hos de forskellige. Men kan et Land gøre for, det er lille? Kampviljen hos Soldaterne var der ikke noget i Vejen med hverken paa Amalienborg, i Sønderjylland eller andet Sted. Nu stod det til hver enkelt af Befolkningen, hvorledes han eller hun vilde ordne sig med den tyske Kendsgerning. Men under Ansvar. En Dag kom Revisionen.

*

Kongen manede i et Budskab til Ro og Orden. Tragedien skulde helst skjules bag Hverdagsminer. Derfor maatte Skolebørnene ogsaa tage Tørnen, skønt mange af dem græd og vilde hjem. De Skoletimer vil ikke blive glemt. Paa en Formiddag var Børnene blevet gammelkloge og tilføjede i Forbindelse med Drøftelse af Fremtidsprojekter: Hvis vi lever.

Tyskerne havde travlt. De besatte Radioen, Telefonhuset, Telegrafene o. m. a. I en tidlig Morgentime afhentede de fjendtlige Gesandtskabers Personale paa aabne Lastbiler. Englænderne gabede søvnigt. Der havde været

Norgesporten ved Kastellet sprængt med Haandgranater.

Bombødelæggelserne paa Værlose Flyveplads.

stort Bal den foregaaende Aften, saa de havde ikke faaet mange Timers Hvile. Hvilken Tjans for en troende Hitlermand at slæbe af med Fjender under saa nedværdigende Omstændigheder! Over Hotel d'Angleterre vajede et mægtigt sort-hvidt Hagekorsflag, og som Bevogtning for General Kaupisch og hans Stab paraderede der foran Portalen to Skildvagter paa skrævende Ben. Kongens Nytorv var ikke til at kende igen. Motorordonnanser suste af Sted mod alle Verdenshjørner.

Københavnerne bevægede sig trægt og fremmed rundt i deres egne Gader, mekaniske Figurer med tomme Ansigter. Udhængte Krigstelegrammer blev studeret. Saa havde Lavinen altsaa yderligere revet Oslo med sig! Allierede Meldinger forekom ikke mere. Fra Højtaler-vogne lød de Proklamationer, som man allerede havde hørt en halv Snes Gange og som nu bare var blevet til Støj. En Bil med tyske officer-slignende Personer bremsede pludselig op, saa det peb. Naa—aa, fotografere, ikke andet! Tage et Billede af den fredelige Menneskestrøm, hvilket kunde underbygge Propagandaen hjemme i Riget om, at Danmark næsten havde set hen til Besættelsen som ønskværdig. Maaske troede Tyskerne selv paa deres kulturelle Uimodstaaelighed. Men fra dansk Side var der udstedt Spiritusforbud, fordi Politiet frygtede, hvad der vilde ske, hvis Lammelsen pludselig fortog sig.

Som en Panikforanstaltning var Børsen blevet lukket. I Bankerne gik det roligt til. Der var kommet Forbud mod Prisforhøjelser, altid et Lyspunkt. Ude paa Broerne søgte man efter Forretninger med Mørklægningspapir. Myndighederne havde givet Folk Valget mellem at rode rundt hjemme i Mørket eller sørge for at blænde Vinduerne. De heldige drog af Sted med lange Ruller over Skuldrene.

Oppe paa Christiansborg var Rigsdagsmændene saa smaamat begyndt at komme til sig selv. De var gaaet i Gang med at danne en Samlingsregering.

Og saa blev det Aften efter en lang, tung Dag.

*

Landet gik under i Mørke. København havde ikke mere sin natlige Glorie af Lys om Panden, men henlaa som et øde Klippelandskab fuldt af dybe, sorte Revner,

Gaderne med de utændte Lygter. I de mørklagte Hus-façader saas spredte, lovløse Lyssprækker, som viste, at Livet fortsattes i Hemmelighed bag Murene. En stadig Puslen i Gaderne undertryktes nu og da af jernbeslaaede Støvlers infame Lyd. Det var stjerneklart. Aldrig havde København set saa mange Stjerner, men de blinkede koldt og udeltagende. Med korte Mellemlum oplystes det mørke Rum af nervøse Glimt, Gnister fra Sporvejenes Ledningstraade. Man kom til at tænke paa en By i Febervildelse.

Luftværnet havde i Radioen sagt: Bedst at blive hjemme, hvis man kan. Og det var sandt. Man gik i sin kendte Bydel og stødte mod ukendte Hjørner. Rækværker, hvis Bestemmelse var at sikre Fodgængerne, blev forvandlet til Fælde. Nogle Vovehalse til Cyklister vaklede forsigtigt af Sted paa Kørebanerne kun orienteret nogle Meter frem af deres nyafskærmede Lygte. Byens Bund var et Fluidum af tykt, sejt Mørke, der ligesom hang fast ved ens Saaler. Paa Pladserne stod Kiosker og ulmede hemmelighedsfuldt som trøsket Træ. En Sporvogn listede skummelt forbi, kunde først ses paa nært Hold. Røde Fortræk opsugede det indre blaa Lys, i hvilket de dødsstille Passagerer paa Sæderne lignede siddende Lig. Mange Ambulancer krydsede tudende gennem Byen, de fleste dog ikke ude i Dødens, men i Livets Ærinde. Fødselstallet var stort netop den Aften og Nat.

Nu syv Aar efter har man glemt eller kan vanskeligt forestille sig, at Teatrene spillede. Men det gjorde de, dog undtagen Teatrene ude i Frederiksbergs yderste Mørke. Det kgl. Teater, som opførte »Den kære Blæksprutte«, blev ikke svigtet af sine Abonnenter, som trængte til en Stunds Afspænding. Stykket var et Lystspil, men det kneb for Skuespillerne at klemme en Latter ud af Folk. Tankerne gik tværs over Torvet til det germaniserede Angleterre. Her strakte en anden Slags Blæksprutte sine Fangarme ud og omklamrede Byttet — os alle — paa sin Maner. Men det var Alvor.

*

Choket fra om Morgenen var dog ved at fortage sig. Folk begyndte at tænke. Hvad med den indkapslede,

Tysk Feltpoliti passerer en dansk Officer.

Generalerne Kaupisch og Himer forlader Amalienborg.

hjemlige Nazisme? Nu brød den slemme Syge vel ud? Et og andet kunde tyde derpaa. Uansvarlige Sjæle pjattede allerede op om, at der var meget godt i Nazismen. Ordentlige Mennesker kunde faa Gaasehud af at høre paa det. Først og fremmest maatte man væbne sig mod denne indre Fare. Man maatte veje dem, der kom i ens Nærhed, og forsøge at begrænse den tilvante demokratiske Frihed til at udtrykke hvad som helst. Man maatte ryste hemmelige Forrædere af sig og ikke give Spionerne nogen Chance.

Vi maatte lære at lukke os af — og det var svært.

Endnu var Menigmands Had til Tyskerne mindre fremherskende end Skammen over os selv, særlig efter den Tidende, at Norge kæmpede. Mange vendte en vaagnende Harme mod Regeringen, som man mente kunde have forskaanet os for den farceagtige Overrumpling. Ingen troede inderst inde paa det tyske Løfte: at vi fik

vor Frihed tilbage, naar Krigen var endt. Vandt Tyskland virkelig, havde vi sikkert kun at regne med Sejrherrens Voldtægts-Mentalitet. Forestillingen om en Fremtidens *Nordmark* red de mere tænksomme som en Mare. Kunde vi i det lange Løb bære Trykket uden at gaa national Udsltelse i Møde? Hvor stærke var vi? Hidtil havde vi kun beskæftiget os med vor militære Svaghed.

Hvis Sindene ikke skulde bundfryse i Frygt og Haabløshed, kunde Stemningen kun bevæge sig opad, nemlig mod Haab. Hos mange var det allerede sket. England trak som en magnetisk Pol og holdt herefter disse Sind fast uden Udsving. Saadanne Folk reagerede ikke mere, fordi der kom en Tysker i deres Nærhed. De saa ham ikke.

Den kolde Skulder, det første Led i Frihedsbevægelsen, var dukket frem af Raadløsheden.

VILHELM BERGSTRØM

Medlemmer af det engelske Gesandtskab køres til Kastellet.

Illustrationerne til denne Artikel er fra Billedværket »Den danske Kamp«.

DET CIVILE LUFTVÆRN

Af Kontorchef B. AARØE

Hvorfor hylede Sirenerne ikke den 9. April 1940? Kunde det civile Luftværn have ydet en Indsats af virkelig Betydning, hvis den tyske Trusel om Bombardement af København var blevet virkeliggjort, saaledes som den f. Eks. blev det i Rotterdam? Disse Spørgsmaal har været rejst fra mange Sider. Svaret maa utvivlsomt blive, at saaledes som Forholdene laa, var Luftværnet ikke i Stand til at udføre større Hjelpearbejder den skæbnesvangre Morgen, da Katastrofen var saa nær. Det er ubestrideligt, at der allerede paa dette Tidspunkt var udført et vist forberedende Arbejde med Opbygning af et civilt Luftværn, men ganske som med Hensyn til det militære Forsvar manglede de afgørende Forudsætninger for, at Organisationen uden Varsel kunde sættes i Funktion.

Det var Dansk Røde Kors, som i 1933 først rejste Spørgsmaalet om det civile Luftværn i Danmark. I de følgende Aar arbejdede forskellige Kommissioner og Udvalg med Sagen, og Love om Luftværnet blev vedtaget i 1935 og 1938. Det egentlige Arbejde med at føre Luftværnstankerne ud i Praksis blev først paabegyndt i Maj 1938, da Statens civile Luftværn oprettedes, og som de fleste vil erindre, var det endnu paa dette Tidspunkt vanskeligt at vinde Forstaaelse i Befolkningen for Nødvendigheden af at ofre Penge og Besvær paa dette Arbejde. Imidlertid blev der efter dette Tidspunkt arbejdet intensivt med Spørgsmaalene, og man kan med fuld Berettigelse sige, at Danmark ved Krigens Udbrud ikke var væsentlig daarligere forberedt end de fleste andre Lande — selv de krigsførende — der ogsaa kun var naaet til et meget primitivt Stade. Først ved München-Krisen og naturligvis den store Krigs Udbrud blev Forstaaelsen for Luftværnsarbejdets Betydning stor og almindelig, og i denne Periode blev derfor udført den væsentligste Del af det grundlæggende Arbejde.

Grundtanken i Luftværnets Opbygning var paa dette Tidspunkt, at man i Organisationen maatte optage de Institutioner, som i Fredstid er beredte paa at yde Hjælp ved Katastrofer, som svarer til Krigsbegivenheder, altsaa Brandvæsenet, Politiet, Redningskorpserne, Sygehuse, de tekniske Værker og lign. Med disse Institutioner som Grundelementer opstod en Række saakaldte Tjenestegrene, hvori foruden Institutionernes faste Styrker indgik frivilligt og værnepligtigt Mandskab til Supplement og et ret betydeligt ekstra Materiel til Krigsbrug. Enheden opnaaedes ved fælles Overledelse, der virkede fra hvert Omraades Kommandocentral, og som raadede over et særligt Meldenet til alle Udrykningsstationer, Behandlingssteder m. v. Herudover forberedtes forskellige forebyggende Foranstaltninger særlig Evakuering og bygningsmæssig Beskyt-

telse, herunder brandsikrende Foranstaltninger og Beskyttelsesrum (Tilflugtsrum). Stor Betydning havde ogsaa Befolkningens Opdragelse til Egenbeskyttelse, herunder særlig Husvagtordningen og Fabrikluftværnet. Til Varsling af Befolkningen og Hjelpestyrkerne forberedtes en Varslingstjeneste omfattende Sirener, der sattes i Funktion, naar den militære Luftmeldetjeneste havde observeret Indflyvninger, der skønnedes at indebære Fare for Skader paa dansk Omraade.

Ifølge Loven skulde alle disse Ting i Fredstid kun forberedes ved Uddannelse, Materielanskaffelser etc., og for at gøre Beredskabet fuldstændig effektivt var det nødvendigt, at Indenrigsministeren erklærede *Luftværnstilstand*, hvilket vilde medføre, at Luftværnets Mandskab gav Møde, Materiel klargjordes, Hjelpestyrkerne oprettedes og hele Organisationen blev opstillet klar til Indsats ganske som Hæren i Mobiliseringstilfælde.

Som bekendt var der ikke erklæret Luftværnstilstand den 9. April, og derfor var end ikke de Foranstaltninger, som man havde naaet at forberede, klare til at fungere. Hertil kom, at den foran nævnte militære Meldetjeneste, som var en uomgængelig Forudsætning for, at Varslingen og dermed Luftbeskyttelsen kunde bringes til Indsats, ikke var aktiveret, og der indløb derfor ikke til Luftværnet nogen Melding om Overflyvninger paa det kritiske Tidspunkt. Luftværnets Ledelse havde under den spændte Situation i Dagene før Besættelsen henledt Opmærksomheden paa dette Forhold, men som bekendt ønskede Regeringen ikke under de foreliggende Omstændigheder at træffe militære Forberedelser af nogen Art.

Bombeangrebet den 9. April blev undgaaet, men i den følgende Tid var Forudsætningerne for Luftværnets Arbejde fuldstændig ændrede. Da vort Land nu var Kampzone, var det ikke mere nok at forberede en Organisation, men der maatte tilvejebringes og oprettholdes et stadigt Beredskab, som straks kunde være aktionsberedt i Tilfælde af Katastrofer, men som naturligvis maatte afpasses efter de begrænsede Angrebshandlinger, der faktisk fandt Sted. I den følgende Tid fulgte Regler og Bestemmelser om Luftværnet Slag i Slag. Den 10. April indkaldte man CB-pligtige af Aargang 1936—38 (ca. 6000 Mand), og den 11. April blev Oprettelsen af private og offentlige Tilflugtsrum paabegyndt.

Den store Krigs Udvikling gjorde det efterhaanden klart, at Luftværnet frembød yderst livsvigtige Problemer for ethvert Samfund, og der blev derfor under hele Krigen i alle Lande arbejdet yderst intenst med en Forbedring af Luftværnsberedskabet. Ogsaa her i Lan-

Murnedrivning ved Ejendommen i Knippelsbrogade.

Luftværnets Folk paa Oprydningsarbejde i Knippelsbrogade.

det blev der i disse Aar udført et særdeles omfattende organisatorisk Arbejde, saaledes at Luftværnet efterhaanden udviklede sig til et Problem, der, som det huskes, berørte hver eneste Borger og greb ind i utallige Samfundsforhold.

Som Følge af det anførte voksede Luftværnets Organisation efterhaanden op til at blive særdeles omfattende, og ved Krigens Slutning udførte skønsmæssigt følgende Antal Personer Tjeneste under Luftværnet:

CB-pligtige inden for den offentlige Hjælpetjeneste	ca. 40.000
Andet Personale inden for den offentlige Hjælpetjeneste	ca. 60.000
Husvagter	ca. 120.000
Fabrikluftværnspersonale	ca. 55.000
D.K.B.ere	ca. 40.000
Frivillige Luftværnsordninger paa Landet	ca. 25.000
I alt	ca. 340.000

Allerede Luftangreb i Krigens første Aar gjorde det klart, at der i givet Fald maatte kunne ydes Assistance udefra til eventuelle haardtangrebne Byer, og der blev derfor i Vinteren 1940—41 udarbejdet Planer til Oprettelse af et særligt mobilt Hjælpekorps, CBU-Korpset, som blev ført ud i Livet i Efteraaret 1941 og efterhaanden blev Rygraden i Luftværnets Hjælpestyrker. Det omfattede 10 Udrykningskolonner, der var fordelt

i Kaserner Landet over og militært organiserede. Hver Udrykningskolonne har 16 Befalingsmænd og 90 menige. Dette Korps udførte i Tidens Løb et fortræffeligt Arbejde i Hundreder af Tilfælde, hvor det blev sat ind, baade ved Skader efter Luftangreb og ogsaa ved Schalburgtager og andre af de mange store Katastrofer, som skete i disse Aar.

Et andet stort Fremskridt fandt Sted i 1944, hvor de saakaldte Bunkers blev bygget. Paa dette Tidspunkt var Indtrykket levende af, at det vilde være nødvendigt at skabe en væsentlig bedre Beskyttelse for Civilbefolkningen, hvis Angrebene mod Danmark skulde blive intensiverede, og efter nøje Overvejelser fandt man det derfor uforsvarligt ikke at søge en virkelig rationel Løsning af dette Spørgsmaal. De bevilgende Myndigheder stillede et Beløb af 50 Millioner Kr. til Raadighed, og det lykkedes i Løbet af forbavsende kort Tid at gennemføre de udarbejdede Planer om Bygning af 5800 cementerede Dækningsgrave fordelt over alle Landets Byer. I de Byer, som skønnedes mest udsat, var Dækningsgravene allerede færdige i Sommeren 1944, dette uanset at Tyskerne, der selv skulde bruge Landets Cementproduktion ved deres omfattende Befæstningsarbejder, modarbejdede Sagen paa alle Maader. Det bemærkes herved, at Arbejdet af Statens civile Luftværn kun blev givet i Entreprise til Firmaer, som ikke havde udført noget som helst Arbejde for den tyske Værnemagt.

Den tyske Besættelse af vort Land kom til at faa en altoverskyggende Betydning for Luftværnets Arbejde, idet der ifølge Sagens Natur er mange Berøringspunkter imellem det civile Luftværn og det militære Forsvar. Dette kom frem allerede den 9. April, idet det blev Luftværnets Sag at gennemføre den Mørklægning, som blev krævet ved Tyskernes Aflevering af de »13 Punkter« til den danske Regering.

Ellers optraadte Tyskerne i den første Tid ret korrekt. De opfattede sig som Raadgivere for Luftværnet og ønskede vist egentlig kun et godt Samarbejde, men Samarbejde var netop det, vi mindst af alt kunde byde dem. Tyskerne oprettede straks en saakaldt Luftgaukommando, der søgte Forbindelse med Luftværnet, og dermed indlededes en Række Forhandlinger, som imidlertid i Aarenes Løb blev mere og mere bitre fra begge Sider. Første Gang Hestehoven stak frem var i Maj 1940, da Tyskerne erklærede, at de »ikke gerne saa«, at der blev lagt Planer for Evakuering. Alle Protester fra dansk Side prellede af, hvilket dog ikke hindrede Tyskerne i næste Aar selv at paabyde Evakueringsforberedelser i visse Havnebyer og senere under Krigen at interessere sig levende for Evakueringsplaner.

En stadig Irritation for Befolkningen var de tilsyneladende forvirrede *Varslinger*. Forholdet var det, at Tyskerne her straks overtog den danske Hærs Opgaver, saaledes at Varslingsordrerne tilgik Luftværnet fra Værnemagten. Ansvar for Varslingerne var saaledes udelukkende Tyskernes, men Luftværnet søgte ved uendelige og besværlige Forhandlinger at gøre Systemet saa praktisk som muligt. Som det erindres, lykkedes det kun i ringe Grad, og i Krigens Løb medførte »Führerbefehle« fra Berlin, at Sirenerne morsede Døgnet rundt paa en mere og mere forvirrende Maade. I alt havde vi 28.660 Sirenevarslinger.

Ogsaa *Mørklægningen* gav Anledning til ideligt Tovtrækkeri, og en Række Lempelser i de oprindeligt meget strikse Regler opnaaedes kun under stadige Skærmydsler, indtil Tyskerne pludselig i 1944 selv ønskede forbedret Gadebelysning for at kunne finde og paa-gribe Modstandsfolk om Natten.

I Krigens sidste Aar maatte der i det hele udkæmpes haarde Kampe for at holde Luftværnet nogenlunde fri for tysk Indblanding. Det begyndte med, at Tyskerne krævede Aftale om Samarbejde mellem Luftværnets og Værnemagts Styrker i Tilfælde af store Skader, og om end det lykkedes at afvise denne Tanke, hvis Gennemførelse utvivlsomt vilde medføre en fuldstændig Opløsning af Luftværnets Styrker, dukkede Problemet Gang paa Gang op under de førte Forhandlinger. I Begyndelsen af 1944 blev Spørgsmaal vedrørende civilt Luftværn henlagt under det tyske Politi, — tidligere havde det været Værnemagten, — og Hr. Pancke gik løs paa Opgaverne med en højst generende Iver. I Tidens Løb havde Tyskerne fattet en stærk Mistillid til de danske Luftværnsstyrker, der med deres Uniform og disciplinerende Uddannelse blev anset for en militær Trusel. Der var mange lokale Sammenstød Landet over, og ef-

ter talrige Episoder krævede Tyskerne til sidst CB-Politiet ophævet og Uddannelsen ændret, saaledes at den ikke omfattede »Geländeübungen und Grossmärsche«. Alle Protester var frugtesløse, men stillet over for Oplysninger om, at CB-Politiets Ophævelse vilde medføre Kommandocentralernes Lukning og Standsning af Sirenevarslingen, gik Tyskerne med til, at Mandskabet kunde overføres til andre Tjenestegrene og der fortsat løse de samme Opgaver som hidtil. Tyskerne opnaaede altsaa ikke andet, end at man utvivlsomt til Berlin indberettede den »heldigt gennemførte Aktion mod CB-Politiet«.

Under Folkestrejken i København blev Forholdet saa spændt, at Luftværnets Leder maatte gaa under Jorden, og ved Aktionen imod Politiet den 19. September 1944 gjorde Tyskerne Alvor af at sætte Luftværnet helt ud af Funktion. Den falske Sirenevarsling, der indledede den tyske Aktion, var ledsaget af fingerede Overflyvningsmeldinger, der dog ikke var fikserne, end at man i Luftværnets Landskommando havde fattet Mistanke, inden Melding om Aktionen indtraf. Politiet og CB-Organisationen blev ved det tyske Dekret straks opløst, og Luftværnet standsede alle Funktioner. Imidlertid vilde det være en Katastrofe for Samfundet, hvis et Angreb skulde finde Sted under disse Forhold, og da Tyskerne, der selv var bekymrede over den Situation, de havde skabt, begyndte at trække i Land, følte man sig fra dansk Side af Hensyn til Samfundets Sikkerhed forpligtet til at optage Forhandlinger om en Rekon-

En Forsager i Gunløgsgade hejses ned af Sprængningskommandoen.

Fra Branden efter Bombenedslagene paa Maglekildevej.

struktion. Tyskerne foreslog, at Luftværnet genoprettedes sammen med et nyt Politi, hvilket selvsagt var uantageligt, men efter dramatiske Forhandlinger accepteredes et dansk Modforslag, hvorefter Luftværnet genoptog sine Funktioner med de kommunale Myndigheder indføjede paa Politiets hidtidige Plads. Danmarks Frihedsraad støttede Luftværnet paa afgørende Maade i denne vanskelige Situation og udsendte en Erklæring herom den 6. Oktober 1944.

Imidlertid var Arbejdet efter dette Tidspunkt næsten haabløst. Hver Dag stillede Tyskerne nye Krav, og Beslaglæggelser, Razziaer, Arrestationer og Indblanding af enhver Art fulgte Slag i Slag. Man sporede tyske Forberedelser til en samlet Aktion — Kartoteker beslaglagdes o. l. — og efter Kapitulationen er det blevet opklaret, at den tyske Sikkerhedstjeneste indledede en omfattende Spionage mod Luftværnet i Sommeren 1944. I Januar 1945 havde man ifølge Bovensiepens Forklaring forberedt en større Aktion. Planen var, at Luftværnets daglige Leder skulde kidnappes af Petergruppen og bringes til at forsvinde, efter at han under Tortur havde røbet Luftværnets militære Forberedelser og Forbindelse med Modstandsbevægelsen. Paa Basis heraf skulde der foretages Massearrestationer af hele Luftværnets

Personale. Alle Gestapos Afdelinger var alarmerede, men nogle Timer før Aktionen skulde finde Sted, blev Luftværnet advaret, og da Tyskerne derfor arresterede en forkert Mand, blev Aktionen udsat og naaede ikke at blive gentaget inden Kapitulationen.

*

Under hele Krigen blev der nedkastet i alt 3.269 *Sprængbomber* og 22.298 *Brandbomber* med en samlet Vægt af godt 1000 Tons, altsaa en ret beskedent Mængde. Antallet af dræbte var 307 og af saarede 788. Antallet af nedstyrkede Flyvemaskiner var ifølge de til Luftværnet indkomne Rapporter 240 allierede og 294 tyske.

Egentlige Angrebshandlinger mod danske Maal forekom ikke i stor Udstrækning. Ganske vist var Luftaktiviteten over Danmark uhyre omfattende, men det drejede sig i Almindelighed om Flyvninger til og fra Nordtyskland, og de fleste Bombenedkastninger bar Tilfældighedens Præg.

De vigtigste egentlige Angreb var følgende:

30/4 og 8/7 1940 mod Aalborg. Der anrettedes betydelig Skade paa Beboelseskvarterer nær Havnen.

13/8 1940 mod Aalborg Flyveplads. Angrebet lykkedes ikke. 11 af de 12 angribende Maskiner nedskødes af tyske Jagere.

25/6 1940 mod Tankanlæggene ved Nyborg. 9 af 18 eksisterende Tanke blev ødelagt, og store Mængder af Brændstof gik op i Luer.

April 1941 skete en Række Angreb mod Stationer og Vialukter paa den vestjyske Længdebane.

9/8 1941 mod Struer Gasværk. En Gasbeholder ødelagdes.

21/10 1941 og 24/9 1942 mod Aarhus Havn. Der forvoldtes ret stor Skade paa Aarhus Oliefabrik.

25/2 1942 mod Vejle. 6 Ejendomme blev ødelagt og 60 beskadigede. 1 Person dræbtes og 25 saaredes.

18-19/8 1942 mod store Dele af Sønderjylland. Der nedkastedes et stort Antal Sprængbomber og mange Brandbomber. 26 Ejendomme blev ødelagt og 660 beskadigede.

27/1 1943 mod Burmeister & Wain. Der forvoldtes ret betydelig Skade, og et Antal Ejendomme uden for Maalomraade ramtes.

17/5 1944 mod Aalborg Flyveplads. 17 tyske Flyvemaskiner blev ødelagt, men der skete ingen Skade paa dansk Omraade.

27/8 1944 mod Esbjerg Flyveplads. Der skete stor Skade paa tyske Flyvemaskiner og militære Anlæg. Ingen Bomber faldt paa dansk Omraade.

31/10 1944 mod Gestapohovedkvarteret paa Aarhus Universitet.

21/3 1945 mod Shellhuset og

17/4 1945 mod Gestapohovedkvarteret paa Odense Husmandsskole.

Disse Angreb var til stor Hjælp for Modstandsbevægelsen, men desværre skete der, særlig ved Shellhuset-Angrebet, betydelig civil Skade. Alene ved dette Angreb dræbtes 124 Personer, heraf 93 Børn, paa den franske Skole, og 156 Børn og voksne saaredes.

I den sidste Del af Krigen gennemførtes ofte Angreb paa Jernbaner og Landevejstrafik, og særlig ved nogle

Angreb paa danske Eksprestog skete stor personel og materiel Skade.

Luftværnets sidste store Prøve var de omfattende Bombekatastrofer i Rønne og Neksø paa Bornholm, som fandt Sted efter Kapitulationen. Den tyske Kommandant nægtede at overgive sig, og som Følge deraf blev disse Byer angrebet, efter at der var afgivet et russisk Ultimatum. Luftværnet beordrede Natten til den 8. Maj total Evakuering af Civilbefolkningen, og denne skete ganske planmæssigt og var tilendebragt inden Angrebet, saaledes at ingen Dansk satte Livet til ved de meget voldsomme Bombardementer. Derimod maatte Luftværnets Styrker udføre et særdeles omfattende Arbejde ved Slukning af de mange store Brande og Oprydning i de haardt ramte Byer.

*

En særlig kær Opgave for Luftværnet var de mange *Konvojkørsler* til tyske Koncentrationslejre i Krigen sidste Maaneder. Under Ledelse af Socialministeriet var Spørgsmaalet om Fangernes Hjembringelse taget op i Oktober 1944, og allerede i December samme Aar gennemførtes den første Tur med Deltagelse af Vogne og Personale fra Luftværnet. Senere blev dette store Hjælpearbejde koordineret med Grev Bernadottes Aktion, hvortil Luftværnet i Tidens Løb afgav et stort Antal Køretøjer og et betydeligt Personale. Endnu paa selve Kapitulationsdagen indtraf en af disse betydningsfulde Konvojer, og dette Arbejde blev saaledes for Luftværnet et kærkomment Punktum for Krigstidens mange Omskiftelser.

B. AARØE

VALGET DEN 23. MARTS 1943

Af Redaktør CHR. TORPE

Der er vist ingen, der i Dag er i Tvivl om, at Folketingsvalget den 23. Marts 1943 var en betydningsfuld Tildragelse under Besættelsen, en af de Begivenheder, der som en Station paa Vejen stærkest bidrog til saavel indadtil som udadtil at placere det danske Folk som Helhed paa rigtig Maade, indadtil over for sig selv, udadtil saavel over for Besættelsesmagten som over for de Allierede.

Men ellers var Sagen i selve Øjeblikket indviklet nok. Gransker man Begivenhedens nærmere Omstændigheder, undgaar man ikke Følelsen af, at Folket endnu paa dette Tidspunkt befandt sig som Hamlet, den danske Prins, der besværes af Spørgsmaalet om »at være eller ikke være«. Valget bragte paa afgørende Maade en Ændring i denne Tilstand.

Grundloven bestemte, at der skulde være Valg, idet Valgperioden løb ud. Det var saadan set ligetil. Fra Po-

litikernes Side maatte man holde paa, at Valget skulde finde Sted. For Regering saavel som Rigsdag kunde der ikke være Tvivl. Hvordan vilde Stillingen blive, hvis det grundlovmæssige Grundlag for Folkestyrets Organer faldt bort? Ogsaa i Befolkningen var Ængstelsen for et parlamentarisk Tomrum stor og forklarlig. Paa den anden Side — under hvilke Vilkaar kunde Valget finde Sted? Der var vel dem, især inden for Modstandsbevægelsen, men utvivlsomt ogsaa blandt Politikerne, der fandt, at et tysk Forbud mod Valget, en aaben Tilside-sættelse af Grundloven paa dette fundamentale Punkt, saa oplagt et Overgreb det vilde være, netop maatte være egnet til at tjene danske Interesser i Kampen mod Undertrykkerne. Saadan som den indrepolitiske Stilling nu engang var, kunde man mene, at et Valg med Ministeriet Scavenius i Spidsen og som Valgets Genstand rummede visse Vanskeligheder. Var man for eller imod

Ministeriet? Kunde det lade sig gøre at afholde et Valg, der ikke drejede sig om Regeringen? For eller imod den siddende Regering plejer at være et Valgs Parole.

Situationen var saaledes ikke uden alvorlige Problemer. Selve dette, at man i Danmark »fik Lov« til at afholde Valg kunde indadtil som udadtil opfattes som Udtryk for, at der »var slet ingen Røvere i denne dejlige Skov«, og bestrides kan det vel næppe, at det var Ønsker i denne Retning, der bevægede Hitlers Befuld-mægtigede og Berlin, da det nu engang ordnedes saa-ledes, at Valg blev udskrevet.

Imidlertid formede dette Valg sig til syvende og sidst som en betydningsfuld Demonstration mod Undertryk-kerne og en storstilet Bekendelse til Demokrati og Folkestyre, der blev af afgørende Betydning for den videre Udvikling under Tyskernes Besættelse af Dan- mark, og det er vist ogsaa tvivlsomt, om Folket havde været modent til et Brud med Tyskerne og til at tage dets Følger saa tidligt som i Februar 1943.

Da Spørgsmaalet om Valg til Folketinget og den Halvdel af Landstinget, hvis Mandater udløb i For- aaret 1943 — Folketingsmandaterne den 3. April — blev taget op omkring Aarsskiftet, var Baggrunden den yderst spændte Situation, der var en Følge dels af den i 1942 indledede Sabotage og forskellige dertil knyttede Uroligheder, samt Tyskernes Krav om ændrede Retspleje- og Strafferegler, dels den saakaldte Tele- gramkrise i Forbindelse med Kong Christians Fødsels- dag den 26. September og den i Tilslutning hertil af Tyskerne i November fremkaldte Regeringskrise med Krav om Bemyndigelseslove m. v., hvor Scavenius efter tysk Ønske blev Statsminister. Efter halvtredie Aars Besættelse var der Opræk til Vejrförändring baade paa dansk og tysk Side. Situationen i Tyskland var ved at blive en anden end hidtil. Krigsbegivenhederne var ved at vende baade i Rusland og Afrika. Nerverne stod paa Højkant.

Der gik mange Drøftelser forud i Regering og Sam- arbejdsudvalg, før man rejste Spørgsmaalet om Valg over for Tyskerne. Man regnede med at møde enten et direkte Afslag — baade i 1941 og 1942 havde Ty- skerne nægtet Adgang til Afholdelse af kommunale Valg — eller i det mindste en Række Krav, der gjorde Valgets Værdi tvivlsom, og man var endogsaa i Rege- ringen inde paa Tanken om at faa Valget afholdt paa en saadan Maade, at Forskydninger ikke kunde finde Sted. Men da Scavenius efter disse forudgaaende Drøf- telser tog en Förhandling med Dr. Best om Sagen, var denne mere velvilligt indstillet end ventet, idet han i første Omgang kun sagde, at der ikke maatte vælges Kommuner eller Folk, der var dømt for Sabotage eller lignende Handlinger over for Værnemagten. Der- imod interesserede mod Förventning Förholdet til Bondeparti og Nazister ham aabenbart ikke synderligt, men han fremhævede dog, at der ikke maatte lægges Hindringer i Vejen for disse Partiers Agitation. Sam- talen mundede ud i, at Sagen skulde forelægges i Ber- lin.

Det varede længe, før der kom Svar. Det eneste, man i lang Tid hørte fra Berlin, var en Forespørgsel om, hvornaar det var absolut sidste Frist for Udskrivning af Valget, og det mentes, at man fra tysk Side bl. a. var interesseret i at trække Tidspunktet for et Svar ud af Hensyn til Haabet om en Ændring i den militære Si- tuation i Rusland, som kunde tænkes at paavirke de danske Nazisters Valgchancer i gunstig Retning. Det var i det hele taget ikke mindst det begyndende Om- slag i Tysklands militære Stilling, der dannede Bag- grunden for den indtraadte Skærpelse i Förholdet mel- lem Besættelsesmagten og det besatte Land.

Endelig den 1. Marts forelaa Svaret. Man havde fra tysk Side intet imod, at der blev afholdt Valg, men der var forskellige Betingelser, som skulde opfyldes. En Række af disse voldte intet afgørende Besvær under de givne Förhold, hvor man fra dansk Side maatte lægge Vægt paa Valgets Gennemførelse. Regeringen og Partierne gik ind paa, at Valget ikke maatte faa Ind- flydelse paa Regeringens Sammensætning. De enkelte Partier skulde holde Møder hver for sig med Adgangs- kort, dog kunde der i visse Tilfælde blive Tale om Fæl- lesmøder af de samarbejdende Partier, ogsaa med Ad- gangskort. Til Gengæld skulde Nazisterne heller ikke have Tilladelse til at holde offentlige Møder, og Resul- tatet blev, at offentlige Møder ganske simpelt blev for- budt. Der var en vis Uvilje fra dansk Side mod at lægge for stærke Baand paa Pressen, men man ventede, at den vilde tage de Hensyn, som Förholdene krævede. Man af- stod fra at komme ind paa udenrigspolitiske Proble- mer, bortset fra det nordiske Samarbejde. Og Spørgs- maalet om Adgang for Tysklandsarbejderne til at stem- me klaredes forholdsvis let, idet saadan Adgang alle- rede hjemledes i Loven for Søfolk, saaledes at blot visse Lempelser maatte gennemføres.

I Förholdet til Tyskerne var der navnlig eet Spørgs- maal, der voldte store Vanskeligheder. Det tyske Min- dretal i Nordslesvig vilde ikke deltage i Valget. Der henvistes til, at mange af Mindretallets Medlemmer var ved Fronten eller arbejdede i Tyskland. Dog havde der utvivlsomt været Vælgere nok til at sikre et tysk Man- dat, og der gik Rygter om, at Uviljen mod at opstille skyldtes Uenighed inden for Mindretallet. Det var paa Tale at sikre det tyske Mandat uden Valg ved konge- lig Anordning; men fra tysk Side krævedes oprettet et Kontor i Statsministeriet for Mindretallet. Dette Krav mødtes med stærk Modvilje og gav Anledning til mange Drøftelser. Til sidst erkendtes det, at man ikke kunde slaa Spillet over Ende paa dette Spørgsmaal og risi- kere efter 3. April at staa uden noget lovligt Grundlag for Rigsdag og Regering. Imødekommelsen af dette ty- ske Krav vakte imidlertid adskilligt Røre i Offentlighe- den og var Genstand for voldsomme Angreb fra illegal Side.

Men eet var Förholdet til Tyskerne. Noget andet det indbyrdes Förhold mellem Partierne om Valgkampens Tilrettelæggelse, og ogsaa dette krævede mange og lange Overvejelser, indtil Valget endelig kunde udskrives den

8. Marts, samtidig med at Samarbejdspartierne, omfattende Socialdemokratiet, Venstre, Det konservative Folkeparti, Det radikale Venstre og Danmarks Retsforbund, udsendte en Erklæring til Vælgerne, hvori det bl. a. hed: »Vore Partier ser forskelligt paa mange Spørgsmaal, men vi staar enige paa det danske Folkestyres Grundlag, og i Fællesskab opfordrer vi Vælgerne til at benytte den Borgerret, som Landets Grundlov giver dem. Enhver Borger bør ved at afgive sin Stemme bekræfte sin Samhørighed med Nationen og det danske Folkestyre«.

I Tilslutning hertil fjøjedes en Henvendelse fra de samme Partier, udsendt til hver enkelt Husstand i Landet. Ogsaa dennes Affattelse krævede indgaaende Forhandling, og navnlig Knud Kristensen var ivrig for at faa fastslaaet, at Valget ikke stod for eller imod Regeringen. Det hed i Henvendelsen bl. a., at Valget skulde bekræfte Sammenholdet og Trofastheden over for de nationale og folkelige Værdier. »I Enighed har vi bekendt os til det danske Folkestyre, der er vor Form for Stats- og Samfundsliv, og som er de nordiske Folk dyrebart«. Det fremhævedes, at Valget ikke gjaldt de sædvanlige Partimodsætninger, men havde videre Sigte. Valget skulde bekræfte Folkets Vilje til at værne Frihed og Folkestyre, det skulde blive en Bekendelse til Danmark og til Troen paa Danmarks Fremtid. »Rigsdagen har gennem de samarbejdende Partier i disse Aar hævdet dansk Forfatningsliv og Samfundssyn, som det er udsprunget og formet af dansk Sindelag. Valget gælder alene den Rigsdag, som nu og i den kommende Tid skal give Folkets Vilje Udtryk. Vi opfordrer enhver Vælger, som vil værne vort Folkestyre og vor Frihed, til at møde paa Valgdagen og give os Styrke til at fortsætte vor Gerning«.

Der blev endvidere truffet Bestemmelser om de Regler, der gjaldt for Valgagitationens Begrænsning — Forbud mod Plakater og valgagitoriske Tryksager, dog undtaget Uddeling af Valgopraab paa selve Valgdagen ved Valgstederne. Der maatte ikke anvendes Højttalere i fri Luft, der var Forbud mod Møder under aaben Himmel, offentlige Optog og Demonstrationer o.s.v.

Ved tredie Behandling af Finansloven den 12. Marts var Ordførernes Taler for Samarbejdspartiernes Vedkommende i det væsentlige præget af de Fælleshenvendelser, der var rettet til Vælgerne. Det fremhævedes — med lidt forskelligt Ordvalg — fra alle Sider, at Samarbejdet havde krævet Resignation, men understregedes tillige, at kunde der være Misfornøjelse med et og andet, var dog en handledygtig Rigsdag Hovednerven i vort Folkestyre, saaledes at det var en betydningsfuld Opgave at staa sammen om at værne Rigsdagens Magt og Indflydelse.

Valgdagen blev fastsat til 23. Marts, og ved en Lovændring blev det bestemt, at Valgmandsvalgene til Landstingsvalget i 2., 3. og 5. Landstingskreds skulde finde Sted paa samme Dag. Der gennemførtes ogsaa visse andre Lovændringer, saaledes bestemtes det, at

Adgangen til at stille sig »i Tilslutning« til et Parti skulde gøres afhængig af det paagældende Partis Godkendelse.

Selve Valgkampen fulgte for Samarbejdspartiernes Vedkommende i det væsentlige den Linie, som disse Partier var enedes om. Men der er Grund til at pege paa, at samtidig med, at man — ofte meget stærkt — fremhævede, at Valget ikke stod for eller imod Regeringen, var 4 af de 5 Samarbejdspartier ved fremtrædende Mænd repræsenteret i denne Regering, nemlig med 6 af dens 13 Medlemmer. Den Holdning, man indtog over for Regeringen, blev da nærmest et Udtryk for Afstandtagen fra Stats- og Udenrigsminister Scavenius. Nu er det for det første klart, at hans Erklæring af 8. Juli 1940 om de store tyske Sejre, der havde slaaet Verden med Forbavselse og Beundring, og om Danmarks Vilje til at finde sin Plads i et aktivt Samarbejde med Stortyskland — som dog var tiltraadt af den samlede Regering —, Forhandlingerne om Mønt- og Toldunion — der standsedes af Partiministrene —, og bl. a. ogsaa den Omstændighed, at han var blevet Statsminister efter Tyskernes Krav, havde svækket hans Stilling i Befolkningen. Men heroverfor stod den Kendsgerning, at det var efter ogsaa Kongens Ønske, at Scavenius i Sommeren 1940 blev Udenrigsminister, og at Kongehuset i 1942 havde henstillet til Partierne at akceptere ham som Statsminister. Endvidere bør det fremhæves, at Christmas Møller straks efter sin Ankomst til London havde taget Afstand fra Talen om, at Scavenius var Tyskernes Mand, endsige Landsforræder. Og hvis man skal give en sandfærdig Skildring af de øjeblikkelige Forhold, er der ikke fjerneste Tvivl om, at den henholdende, den passive Modstands Politik, som man nu bagefter saa at sige vil give Scavenius Eneansvaret for, dengang havde en overvejende Tilslutning ikke alene i Rigsdagen, men i Befolkningen, og at dette for store Befolkningsdeles Vedkommende stadig var Tilfældet i den kommende Tid, ja, saamænd holdt sig ud over 29. August 1943, da Regering og Rigsdag i fuld Enighed tog Brudet med Tyskerne. Mange mente *dengang*, at det var for tidligt, især gjorde dette Synspunkt sig gældende i Landbokredse og inden for Erhvervslivet i øvrigt.

Dog var det for saa vidt formelt korrekt, at man fra Samarbejdspartiernes og Rigsdagens Side havde erklæret, at Valget ikke stod for eller mod Regeringen, som det jo var en tysk Betingelse, at uanset Valgets Udfald kunde der ikke røres ved Regeringen. Men det bør samtidig understreges, at i de officielle Henvendelser til Vælgerne havde man ikke direkte fralagt sig Ansvar for den Regering, som de 5 Partier jo dog støttede, og i hvilken de 4 var repræsenteret. Og for den, der vil gøre Forsøg paa at erkende Stillingen, som den virkelig var, er det ogsaa et Problem, hvor stor politisk Betydning hele dette Spørgsmaal om Forholdet til Regeringen havde for den store Part af Vælgerne i Valgkampen 1943. Snarest er Sandheden den, at Vælgerne ud fra forskellig Indstilling over for de modstridende Anskuelser, der nu stærkere og stærkere be-

gyndte at brydes, ganske simpelt forenedes i en Protest mod Besættelsen og i det nationale Fællesskab paa den passive Modstands Grund. Det fortælles, at en af Partiministrene netop ved den Tid over for Kongen karakteriserede Ministrene som *Dagliglivets Helte*. Det lyder maaske i Dag beskedent og sagtomdigt, men kommer Sandheden nær og dækker, hvad Flertallet i Folket forlangte, hverken mere eller mindre.

I alt Fald er det jo da en Kendsgerning, at Vælgermøderne havde meget stor Tilslutning, og at Modstandsbevægelsens Opfordring til ikke at stemme kom fuldkommen til kort over for Politikernes Appel om at møde frem ved Valgurnerne. Selve Valgdagen var en stor Festdag med almindelig Flagnings. Vælgerne stod i Kø ved Afstemningsstederne, og der uddeltes rødhvide Emblemer med Ordene: »Jeg har stemt«.

I Valget deltog: Socialdemokratiet, Det radikale Venstre, Det konservative Folkeparti, Venstre, Danmarks Retsforbund, Bondepartiet, Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti og endelig Dansk Samling, som forgæves havde opstillet ved Valget 1939, men nu skaffede de 10,000 Underskrifter og blev anmeldt som Parti. Danmarks kommunistiske Parti, der havde haft 3 Repræsentanter i Folketinget efter Valget i 1939, men nu var blevet forbudt ved Lov af 22. August 1941, var forhindret i at deltage i Valget, og Slesvigsk Parti deltog ikke.

I det illegale Blad »Frit Danmark«s Valgnummer for Marts 1943 findes en Henvendelse til de danske Vælgere, hvori Valgets Afholdelse paa det skarpeste fordømmes. Det hævdes, at Valget finder Sted direkte efter tysk Ønske, og der tages Afstand fra, at de danske Vælgere skal optræde som »Marionetter paa Hr. Goebels' Teater«. Artiklen fraraader at stemme paa Dansk Samling, Navnet betegnes som en Tilsnigelse, og det hedder videre, at det »tredie Standpunkt« synes gennem Aarene at have vekslet med Konjunkturerne; selv om Arne Sørensen har de ærligste Hensigter, vil han have svært ved at gøre sig gældende i den Atmosfære, der hviler tungt over Christiansborg. Artiklen slutter saaledes: »Kun ved at stemme blankt kan De give Udtryk for Deres danske og demokratiske Sindelag. Enhver Stemme til Nazisterne er Landsforræderi. Enhver Stemme til Dansk Samling er kastet i Blinde. Enhver Stemme til Samlingspartierne vil blive tolket som Tilslutning til, at Landet lader sig regere af Tyskerne. Enhver blank Stemme er: Et Nej til Scavenius. Et Nej til Nazisterne. Et Nej til Best. Enhver blank Stemme er et magtfuldt Ja til Danskhed og Demokrati. Derfor: Stem dansk. Stem blankt.«

De 27.300 blanke Stemmesedler, der blev afgivet — mod ca. 4.000 ved Folketingsvalget i 1939 —, er et stærkt Vidnesbyrd om, hvor ringe Indflydelse Modstandsbevægelsen paa det Tidspunkt havde over for Vælgerne, idet det dog straks maa fremhæves, at Christmas Møller gennem Radioen fra London indtog et ganske andet Standpunkt end de Ledere af Modstandsbevægelsen, der opholdt sig herhjemme. Blader man Be-

sættelsestidens Ugeblad for de danske i England igennem — ogsaa det bar Navnet »Frit Danmark« — ser man, at det naturligvis her fremhæves, at Valget ikke er frit, og at dets Afholdelse for saa vidt passer i Tyskernes Kram, som man ønsker at vise Verden, at der midt under Krigen kan afholdes Valg i Danmark. Men Bladet fremhæver samtidig, at Valget er kommet Frits Clausen-Nazisterne paa tværs, de ønsker næppe at faa talt deres Stemmer og vilde hellere have Landet ført ud i lovløse Tilstande. I Numret for 19. Marts gengives Christmas Møllers Radiotale Søndag den 14. Marts. Hovedindholdet heri er, at han anbefaler at stemme paa Samarbejdspartierne og Dansk Samling. I Almindelighed, siger han, drejer et Valg sig egentlig kun om een Ting: for eller imod Regeringen. Enhver ved, at det ikke er Spørgsmaalet denne Gang. Ministeriet Scavenius er ikke Rigsdagens Ministerium. Det er indsat paa tysk Forlangende. Hr. Scavenius kan ikke hente sig et Tillidsvotum paa Valgdagen. De 5 danske Rigsdagspartier giver Regeringen en vis Støtte, men den er hverken Partiernes eller Folkets. »Det store og afgørende ved dette Valg er, om det danske Folk, Mand af Hus, vil møde frem og bekende sig til Demokrati og Folkestyre, til Danskhed, Frihed, Ret og Sandhed.« »Hver eneste Stemme, som ikke møder paa Valgdagen, vil blive gjort til manglende Interesse og vil blive brugt som Argument af vore Fjender. Aldrig nogen Sinde har der hvilet en saadan Ansvars Byrde paa hver eneste Vælger.« »Det, den frie Verden venter, er, at Valgdagen skal gøres til den store, folkelige Højtidsdag, hvor det danske Folk, een for alle og alle for een, bekræfter sit Tilhørsforhold til de frie Folk og skarpt afviser Tyskernes lumske og snedige og løgnagtige Forsøg paa at give os en Særstilling, som vi ikke har og ikke ønsker at have.«

Der er ikke større Anledning til at efterforske den hjemlige Presses Holdning, baandlagt som den var, bortset fra de nazistiske Organer, men for en Ordens Skyld skal dog anføres et enkelt Citat, nemlig fra en ledende Artikel i »Politiken«, hvor det hedder: »I disse tunge Tider i Danmarkshistorien er det af den største Betydning, at det danske Folkestyre bekræftes paa en saadan Maade, at der ikke kan være Skygge af Tvivl tilbage om, hvor Danskerne staar.« Det dækker saa nogenlunde, hvad der kunde siges og blev sagt. Endelig skal det ogsaa anføres, for at give et fuldstændigt Billede af Valgkampen, at Dansk Ungdomssamvirke under Professor Hal Kochs Ledelse og ivrige personlige Deltagelse stærkt støttede de samarbejdende Partier i Valgkampen.

Det nazistiske Parti arbejdede meget energisk og jo naturligvis som hidtil pengemæssigt stærkt støttet af Tyskerne — ved at trække paa Nationalbanken! Men det kom under Valgkampen ikke til væsentlige Uroligheder.

Og saa selve Valget! Deltagelsen blev den største, der er oplevet ved noget dansk Valg. Der var 2,3 Mill. Vælgere, og af dem stemte 89,5 pCt. — eller godt og vel 2

Mill. Hidtil havde den højeste Stemmepercent været 81,5, nemlig ved Krisevalget i November 1932. Størst var Valgdeltagelsen i Hovedstaden, hvor Stemmepercenten var 91,4, derefter paa Øerne nøjagtig 90 pCt. og i Jylland 88 pCt. Den lavere Stemmepercent i Jylland forklares delvis ved den forholdsvis ringe Valgdeltagelse i Nordslesvig, da Tyskerne jo ikke stemte, og regner man med, at det er Mindretallet, der er blevet hjemme, ligger Valgdeltagelsen her fuldt paa Højde med, ja over de øvrige Landsdele. I øvrigt ligger nogle nordjyske Amter med relativt lave Procenter, næppe under Paavirkning af de Kredse, der var imod Valgets Afholdelse.

Socialdemokratiet fik 894,632 Stemmer, 44,5 pCt. og 66 Mandater (mod 729,619, 42,9 pCt. og 64 Mandater i 1939). *Det radikale Venstre* 175,179 Stemmer, 8,7 pCt. og 13 Mandater (mod 161,834, 9,5 pCt. og 14 Mandater i 1939). *Det konservative Folkeparti* 421,523 Stemmer, 21 pCt. og 31 Mandater (mod 301,625, 17,6 pCt. og 26 Mandater i 1939). *Venstre* 376,750 Stemmer, 18,7 pCt. og 28 Mandater (mod 309,355, 18,3 pCt. og 30 Mandater i 1939). *Retsforbundet* 31,323 Stemmer, 1,6 pCt. og 2 Mandater (mod 33,783, 2 pCt. og 3 Mandater i 1939). *Bondepartiet* 24,572 Stemmer, 1,2 pCt. og 2 Mandater (mod 50,829, 3 pCt. og 4 Mandater i 1939). *Det nationalsocialistiske Arbejderparti* 43,309 Stemmer, 2,1 pCt. og 3 Mandater (mod 31,032, 1,8 pCt. og 3 Mandater i 1939). Og endelig *Dansk Samling* 43,367 Stemmer, 2,2 pCt. og 3 Mandater (mod 8,553, 0,5 pCt. og 0 Mandater i 1939).

Disse Tal var et meget stærkt Udtryk for, at Vælgerne sluttede op om de samarbejdende Partiers Politik og Agitation og den Agitation, der gennemførtes af Christmas Møller fra London, den eneste helt frie Tale, der kunde føres. Vel havde Nazisterne en mindre Fremgang, til Gengæld blev Bondepartiet halveret, og tilsammen talte disse to antidemokratiske og antiparlamentariske Partier kun 3,3 pCt. af de afgivne Stemmer.

Et særligt Forhold gør sig gældende for Dansk Samling. Dette Parti søgte ved Valget stærkt at udnytte den Omstændighed, at det ingen Andel havde i den Politik, der var ført i Landet, men stillede sig paa et demokratisk Grundlag. Der havde vel i og for sig været Grund til at vente, at det skulde have en stor Chance ved Valget, og Christmas Møller havde i sine Taler fra London regnet det med blandt de Partier, som Vælgerne med fuld Ret kunde give deres Stemme, naar de bekendte sig til Folkestyre og Demokrati, formentlig ogsaa ud fra den Betragtning, at Partiet i Kraft af sin uafhængige Stilling over for »Eftergivenesspolitikken« skulde have Mulighed for at vinde Tilslutning blandt demokratisk indstillede Vælgere. Naar dette ikke blev Tilfældet, skyldtes det vel delvis den Uklarhed, der tidligere havde været over Arne Sørensens politiske Bevægelser, delvis at man fra Det konservative Folkepartis Side i ikke ringe Grad vendte sig netop mod Dansk Samling i sin Valgagitation.

Og det var altsaa netop Det konservative Folkeparti, der havde den største Fremgang, hvilket uden al Tvivl hænger sammen med den nationale Situations særlige Karakter og Christmas Møllers Virksomhed. Denne kom, selv om Christmas Møller i udpræget Grad var neutral over for de danske Partier, naturligvis ikke mindst hans eget gamle Parti til gode. Venstre maatte under de givne Forhold i nogen Maade spille med Sordin. Vel havde Knud Kristensen nægtet at indtræde i Ministeriet Scavenius — men Søren Brorsen og Elgaard sad der, og Knud Kristensen var Partiets Formand, og vel var det ikke mindst ham, der havde krævet, at der skulde gives Udtryk for, at Valget ikke stod for eller imod Regeringen. Men ikke alene gjorde Uviljen mod Sabotagen sig stærkt gældende i Bondestanden, som Helhed stod man her paa det Tidspunkt mest uvillig over for enhver Illegalitet, og den Omstændighed, at der i Konkurrencen saavel med den populære Handelsminister Halfdan Hendriksen som Christmas Møller ikke levnedes Venstre særlige Chancer for at hverve Byvælgere, begrænsede Partiets Muligheder. Modsætningsvis kan fremhæves, at Venstre i aabne og enkle nationale Situationer saavel i 1920 som 1945 og 1947, hvor Agitationen kunde udfolde sig uhæmmet, havde lettere Vilkaar og større Tiltrækningskraft. Det var uden al Tvivl de Konservative, der fik den Vælgergruppe i Byerne frem, som ellers ofte afholder sig fra Deltagelse i Valgene, og som bidrog væsentligt til at sætte Stemmepercenten i 1943 op. Venstre havde en pæn Fremgang, men naar Partiet dog tabte Mandater, hænger det sammen med, at det i Kraft af sine mange især jyske Kredsmandater ikke kunde faa Andel i Tillægsmandaterne; til Gengæld faar Venstre som bekendt ofte netop i Kraft af dette Forhold for mange Mandater. Tilbagegangen i Mandater vakte nogen Bitterhed i Venstre, og i sin Skildring af Besættelsesaarenes Begivenheder fremhæver Dr. P. Munch, at Knud Kristensen nogle Uger efter Valget rettede en skarp Kritik mod de Konservatives Agitation. Han klagede i Samarbejdsudvalget — ikke over Christmas Møller — men over, at de Konservative i den hjemlige Agitation havde fremstillet sig som de rette nationale. Fra konservativ Side svarede man, at Venstre stærkt havde agiteret med, at det at stemme paa Venstre ikke var at stemme paa Scavenius.

Socialdemokratiets Fremgang var saa meget smukkere, som der i Arbejderkredse herskede nogen Misforståelse med de økonomiske og sociale Forhold, en vis ikke i alle Forhold urigtig Forestilling om, at det især var Arbejderklassen, der bar Krigstidens Byrder. Det tør vel formodes, at de ca. 20.000 ekstraordinære blanke Stemmer i første Række var kommunistiske, men det lader sig ikke opgøre, om det er Socialdemokratiet, der har faaet den anden, større Halvdel af de kommunistiske Stemmer. Det forlød efter Valget, at en Del Kommuniste havde stemt konservativt under Paavirkning af Christmas Møllers særlige Position.

Valget blev alt i alt en storslaet Demonstration mod Besættelsesmagten og en Tilkendegivelse over for Folke-

styret og Demokratiet, der fik afgørende øjeblikkelig Betydning og den allerstørste Værdi for Sammenholdet i de kommende Maaneder under de stedse mere og mere skærpede Forhold, der snart skulde munde ud i det endelige Brud med Besættelsesmagten.

Tilbage staar kun at fremdrage nogle Vidnesbyrd om den Opmærksomhed, Valget vakte i den allierede Verden. »New York Times« bragte en længere ledende Artikel under Overskriften »De foretrækker Demokratiet«, hvori det hed: »Valget var en stærk Trosbeken- delse til Demokratiet. Det har overordentlig stor Be- tydning som Tegn paa det demokratiske Europas fuld- stændige og klare Forkastelse af Nationalsocialismen. Men det indeholder ogsaa en Ledetraad for de Magter, der er mobiliseret til Europas Befrielse. Thi vi kan være sikre paa, at Danmark taler for de Nationer, der ikke har nogen Chance for at tale for sig selv.«

Det brasilianske Blad »Diario Carioca« betegnede Valget som et »Raab om Frihed«: »Det repræsenterer Demokratiets Lys i frie Mænds Sjæl, skinnende gennem Mørket i det Europa, der er okkuperet og ydmyget under Hitlers Hæl.« »Det er en Haabets Solstraale fra de undertrykte Folk og en klar Advarsel til Tyrannerne.«

»Times« skrev i en ledende Artikel, at Valget blev tolereret af Tyskerne som en nyttig Vinduesudstilling. Tyskerne gik pralende med til en Appel til Folket i Haab om derved at forsikre baade Danskerne og andre, at selv et parlamentarisk Styre kunde fungere i Europa under Hagekorset. De tog Risikoen for et Nederlag, fordi det var god Propaganda at vise Imødekommenhed. Resultatet blev, hvad man kunde have ventet: Der blev Rekordafstemning. Den lille, rent nationalsocialistiske

Kø af Vælgere foran Valgstedet i Holsteinsgades Skole.

Det rød-hvide Valgmærke hæftes paa Frakken.

Repræsentation forblev uforandret, medens Samlingspartierne, der omfattede alle de store Partier, opnaaede en endnu større Majoritet end hidtil. »Times« opfattede disse Valgtal som Udtryk for, at man vilde holde en tysk Reichskommissar ude, og Bladet sluttede med at fremhæve, at Danskerne viste deres Tilslutning til den demokratiske Idé. Socialdemokraterne forblev stadig det stærkeste Parti, men det var bemærkelsesværdigt, at de Konservative — hvis tidligere Leder, Christmas Møller, havde opfordret til at stemme for Demokrati og Uafhængighed — nu var det næststærkeste Parti. Det liberale »Manchester Guardian« fremhævede især den konservative Fremgang i Forbindelse med Christmas Møllers Virksomhed i London. Endelig hed det i en ledende Artikel i det af Hr. Blytgen-Petersen i London redigerede »Frit Danmark« den 2. April: »Det var Billedet af et Danmark, der rankede sig i Foraarsolen, og det er vort Haab, at Valget har øget Danmarks Styrke og Tro paa sig selv, saa det staar rustet til Tidens Krav.«

Men skal Sol og Vind fordeles lige, lad os da slutte med en Anekdote, der i sin Tid fortaltes om Scavenius's første Møde med Samarbejdsudvalget efter Valget. »Til Lykke med Valget,« sagde han. »Jeg har forstaaet, at alle sejrede og er tilfreds, og at dette gode Resultat er naaet ved at rakke Regeringen ned, men rose dens Politik. Hvilken Lykke for Landet, at det ikke var omvendt.«

CHR. TORPE

DEN 29. AUGUST

Af Finansminister H. C. HANSEN

Der er tre Datoer, som i Danmarks nyere Historie indtager en dominerende Plads, og som fremefter vil blive mindet og omtalt: Den 9. April, den 29. August og den 4. Maj; Besættelsens Dato, Bruddet med den lempelige Politik, der vilde bringe saa meget frelst igennem Besættelsen som muligt, — og endelig Datoen for vorø Lands genvundne Frihed. Det er den 29. August, disse Linier skal omhandle.

Medens Norge kom i den Situation straks den 9. April at være i Krig med Tyskland og derfor ogsaa fra denne Dato var administrativt underlagt Tyskerne, blev Forholdet et andet for Danmarks Vedkommende. Der er for mig ingen Tvivl om, at det altovervejende Flertal af Danske, trods deres Følelse af Bitterhed og Harme over det uvarslede Overfald den 9. April og den deraf følgende danske Kapitulation over for de tyske Angribere, fandt det fornuftigt og rigtigt, at vi erkendte Stillingen som den var og søgte at indordne os under de nye Forhold. Den skarpere Linie groede senere naturligt frem af de tyske Overgreb og af Tyskernes Uvilje mod at holde givne Løfter. Hertil kom Krigens Udvikling. De Allierede gik i 1943 frem paa alle Fronter, Myten om den uovervindelige tyske Hær var blevet slemt medtaget. Ingen var mere i Tvivl om, hvordan Krigens Udfald vilde blive, hvorimod Vurderingen af Tidspunktet for Krigens Afslutning nok var for optimistisk i mange Kredse i Slutningen af 1943.

Paa den danske Rigsdag raadede der midt i Sammenholdet omkring den lempelige Politiks Linie ingen Tvivl om, at der maatte komme en Dag, hvor der blev sagt Stop og Nej. Hvis enkelte drømte om Mulighederne for at køre helt igennem til Afslutningens Dag med Forstaaelsespolitikken, var det i hvert Fald kun et meget lille Mindretal. Men een Forudsætning var alle enige om skulde være til Stede: Bruddet med Tyskerne maatte, den Dag det kom, tages paa et Spørgsmaal, der svejsede Kongemagt, Rigsdag og Befolkning sammen til samme Enhed, som bar Besættelsestidens første Periode. Derfor valgte man ikke Novemberkrisen 1942, hvor Best ankom, og hvor Scavenius-Regeringen blev Resultatet af de meget vanskelige og tilspidsede Forhandlinger, men hvor dog den for Bruddet helt egnede Atmosfære ikke forefandtes. Den 29. August laa Forholdene anderledes. Denne Dag og dens Konsekvenser var Resultatet af en Række sammenfaldende Omstændigheder, dels de allerede nævnte, som øvede en afgørende Indflydelse paa Stemningen og Synspunkterne herhjemme, dels visse tyske Kredses Ønske om at faa hidført en afgørende Ændring i Forholdene i Danmark for saa meget mere hemningsløst at kunne udnytte de danske Ressourcer i den tyske Krigsførelses Tjeneste. For den danske Rigs-

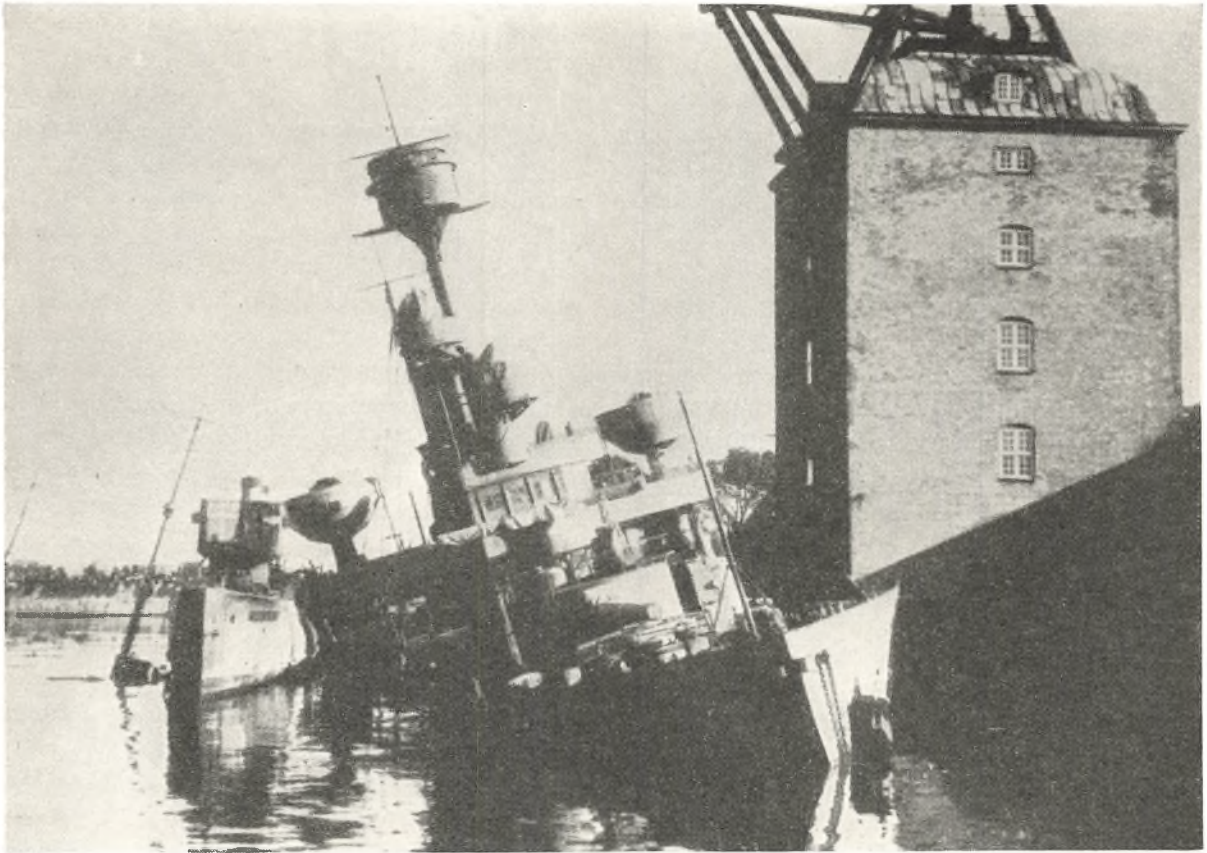
dag blev det afgørende, at der nu virkelig kom til at foreligge en Situation, hvor ingen Tvivl kunde herske om den danske Enighed i Holdningen til de Krav, der i ultimativ Form blev stillet til Regeringen.

*

Egentlig begyndte den 29. August allerede den 28. Dr. Best var Fredag den 27. August vendt hjem fra et Besøg i »Førerhovedkvarteret«, hvor det var gaet ham ilde. Det synes givet, at 29. August-Begivenhederne hverken skyldtes Dr. Best's Ønske eller Initiativ. Han saa tværtimod her Sammenbruddet for den Politik, han havde troet mulig at gennemføre til den bitre Ende i Danmark. Det var en anonym Flyverofficer, som havde »informeret« Førerhovedkvarteret. Han havde afleveret nogle drastiske Beskrivelser af forfærdelige og respektstridige Overfald og Fornærmelser mod tyske Officerer og til disse Indberetninger knyttet sine almene Indtryk af Forholdene i Danmark. Den tilspidsede og tendentiøse Form, han havde valgt, var sikkert i god Overensstemmelse med, hvad General Hanneken ønskede, Hovedkvarteret skulde erfare. Disse Beretninger stod i skarp Modstrid til Dr. Best's Indberetninger, hvilket Dr. Best hurtig blev gjort opmærksom paa ved sit første Møde med Hitler.

At Forholdene i Danmark var i hastig Udvikling, var der imidlertid ingen Tvivl om. Strejker og Uro udbrød i mange Provinsbyer. Aarhus, Odense, Aalborg, Esbjerg, Frederikshavn og mange andre Byer var præget af stor Ophidselse. Navnlig gik det haardt til i Odense, hvor der ogsaa var Tale om bevidste Provokationer fra den stedlige tyske Kommandant. Den 16. August kom det her til et større Slagsmaal efter en Friluftskoncert, og da en tysk Officer trak sin Revolver og gjorde Brug af den, blev han overfaldet af en stor Menneskemængde, der ikke lagde Fingrene imellem. Det hjalp kun lidt, at de faglige Hovedorganisationer, Partierne og Regeringen forsøgte at gribe mæglende ind; først langsomt skabtes der Ro. Og det er jo da heller ingen Hemmelighed, at Spontaniteten mange Steder var ganske velorganiseret af Kredse, der for enhver Pris ønskede et Brud. Endelig fjøede sig hertil den stærkt forøgede Sabotage, som baade gjorde Tyskerne nervøse og flere Steder alvorligt generede deres Krigsproduktion.

Fredag den 27. August gjorde en værdifuld tysk Forbindelse opmærksom paa Dr. Best's Situation og paa, at der kunde ventes meget skrappe Krav til den danske Regering. Det var klart, at vi nu stod ved en Skillevej. Det kom derfor ikke som nogen egentlig Overraskelse, men mere som en Bekræftelse paa det ventede, at vi Lørdag Formiddag tidlig erfarede, at Dr. Best havde

Artilleriskibet »Peder Skram« sænket ved Nyholms Kran. Paa Siden ligger en Varmebaad og de sænkede Torpedobaade »Hvalrossen« og »Makrelen«.

aflagt Besøg hos Scavenius og der afleveret sine ultimative Fordringer. Ikke blot skulde Regeringen indføre Undtagelsestilstand med skarpe Bestemmelser mod Strejker og Lockouter, Pressecensur i vældigt forstærket Grad under tysk Medvirken, Oprettelse af Hurtigdomstole, Dødsstraf for en Række Forseelser etc., men der skulde samtidig af Odense By betales en Bod paa 5 Millioner Kr. paa Grund af Episoden med den tyske Officer, ligesom de Personer, der var skyldige, skulde udleveres til Tyskerne.

Der var ikke noget at betænke sig paa. Svaret her maatte blive et klart nej. Og blev det. Jeg har denne Lørdag Formiddag i ganske klar Erindring. Vi indkaldte vore Partiforeningsledere og de københavnske Fagforeningsledere pr. Telefon til et hastigt Møde. Da Buhl havde forelagt Sagen og meddelt, at man svarede ubetinget nej, rejste hele Forsamlingen sig og hilste Beslutningen med stærkt Bifald. Man var klar over Rækkevidden, men ingen kunde tænke sig andet Svar end det absolut afvisende. Og saaledes laa det alle Steder og i alle Partier. Danmark var paa Vej ind i en ny Fase af Besættelsestidens Forhold og Udvikling, men Landet tog Beslutningen i Enighed.

*

Der er ingen Grund til her at fortabe sig i Arrestationerne Søndag Morgen den 29. August. De er almindeligt kendte. Ny Carlsbergvejens Skole (for hvis Forældreraad jeg for Resten er Formand!) og Alsgades Skole blev taget i Brug til et unægtelig noget andet Formaal,

end nogen havde drømt om skulde blive Tilfældet. Undtagelsestilstanden satte sit Præg paa Landet. De tyske Soldater og deres Haandlangere sprang rundt med Revolvere fremme og legede Herrefolk. København tog det hele paa denne mærkelige Maade, som er en Blanding af Nysgerrighed, Dumdristighed og Eventyrlyst! Men jeg maa indrømme, at Istedgade chokerede mig, da jeg pr. Sporvogn kørte gennem den hen paa Formiddagen for at naa til et Møde med nogle Venner. I Virkeligheden fik man det Indtryk, at Situationens egentlige Alvor ikke var gaaet op for altfor mange. Langs Rendestenene i Istedgade sad Børnene tæt, fra de mindste til de større. De sad paa Fortovet med Fødderne i Rendestenen og ventede — paa noget spændende. Tyskernes Panservogne og Biler kørte gennem Gaden, deres Soldater stod med Skydevaabnene fremme og plaffede løs hist og her for at skræmme og indgyde Respekt. Det var tydeligt, at Børnene syntes, at det var evigt spændende, men hvor let var ikke nogle af de smaa blevet Ofre for Kuglerne. Jeg erkender, at jeg var rystet over, at Forældrene ansvarsløst lod Børnene sidde saa udsat som det her var Tilfældet.

*

Hæren og Flaaden ophørte at eksistere fra denne Dag — i hvert Fald i sin hidtidige Skikkelse. Rigsdagen standsede sine Møder. Landet var uden Regering. Pressen var under direkte tysk Censur. Politiets Arbejdsforhold blev uhyre vanskelige, og med 19. September 1944 standsede ogsaa denne danske Myndighedsgren.

Men alt dette betød samtidig, at den Uenighed over for den aktive Modstand, der tidligere havde sat Skel og skabt Bitterhed, ophørte. Modstandsbevægelsen blev et Anliggende for hele Landet og ikke blot for en lille Kreds. Det vil naturligvis være falskt at paastaa, at Frihedsbevægelsens Ledere og Politikerne nu faldt hinanden om Halsen og blev enige om alting. Det var ikke Tilfældet, thi Mistænksomheden paa begge Sider var ganske godt forhaanden. Vilde de »gamle« Politikere forsøge at stjæle Billedet fra Frihedsbevægelsens nye Mænd? Vilde Frihedsbevægelsens Mænd tilstræbe en Udvikling efter Krigen, hvor Forfatningen sattes ud af Kraft, Rigsdagen gjordes betydningsløs og Regeringen dannedes uden Hensyn til noget parlamentarisk Grundlag? Naturligvis kredsede manges Tanker om disse og andre Ting. Og dertil kom, at Temperamentet ogsaa kunde skille. Den Mand, der er en dygtig, klog og behændig politisk Leder behøver ikke at være en dygtig Leder af Sabotage og illegal Avisvirksomhed! Og den illegale Leder behøver ikke nødvendigvis at have Forudsætninger for at drive vanlig politisk Virksomhed i rolige Tider! Ikke desto mindre skete der virkelig det, at Modstandsbevægelsen og Politikerne fandt hinanden i et Samarbejde, der var frugtbart, og som havde Centraladministrationens Embedsmænd som en Slags mellemiggende, yderst vigtig Faktor. Lad mig for Guds Skyld ikke tage nogen Ære fra nogen, men jeg tror alligevel, at det baade for Modstandskampen og for Landets Fremtid blev aldeles afgørende, at de to Parter tværs gennem alt, som skilte, og midt gennem alle de ikke helt uvæsentlige Meningsforskelligheder naaede

frem til den Enighed, der fandt Udtryk i den fælles Regeringsdannelse den 5. Maj 1945.

*

Den 29. August blev den Dato, da Danmark gik over fra passiv, eller bedre sagt *lempelig*, Modstand mod Tyskerne til den aktive, haarde, paagaende. Det er jo ikke rigtigt, at man indtil da bare sagde ja til alt, var ængstelige og fejge! Men indtil da havde man for Øje, at man helst skulde naa det mindst generende Resultat, den mindst ydmygende Indrømmelse ad Forhandlingens Vej. Jeg nærer stor Respekt for de hæderlige Mænd, som tog denne lidet behagelige Opgave paa sig og udsatte sig for Upopularitet og skrap Mistænkeliggørelse. Og jeg under disse Mænd den Tilfredsstillelse det maa have været for dem, selv at kunne være med til at sige det klare nej, der brød deres egen Linie af. Vi havde Brug for en 29. August! Vi havde staaet daarligt over for hele det allierede Udland, om ikke Nej'ets og dermed den aktive Modstands Dato var kommet. Og Ære være de Mennesker, de Mænd og Kvinder, der med Livet som Indsats løb en haard Risiko og for adskilliges Vedkommende betalte den højeste Pris, man kan yde for sin Overbevisning. Men lad os heller ikke glemme, at *den lempelige Politik* betød, at vi den 29. August ikke stod med et forpint og udsultet Folk uden Modstandskraft, men tværtimod med et Folk, der nu kunde udfolde alle sine bedste Egenskaber. Det store ved den 29. August var, at denne Dato skilte skarpt mellem Forstaaelsespolitik og aaben Kamp, men at den samtidig paa ny samlede det danske Folk til en ubrydelig Enhed i Kampen for aandelig og national Frihed.

H. C. HANSEN

DANMARKS FRIHEDSRAAD

Af Civilingeniør ERLING FOSS

Der var en vis æggende Klang, — der var noget af den Fanfare over Betegnelsen Frihedsraadet, da det første Gang dukkede op med en Programerklæring sidst i September Maaned 1943. Her kom endelig noget frem, som appellerede til mange af dem, der stærkest følte Besættelsens Tryk. Noget, der kunde vise Vej frem til Modstand mod Tyskerne, saa man atter kunde rejse Hovedet og ikke stadig maatte holde det bøjet i Skam.

Mange andre rystede utvivlsomt paa Hovedet af dette nye Udslag af en mærkelig Tid, hvor det nu skulde være en patriotisk Gerning at sprænge danske Fabrikker i Luften. Hvad kunde det ikke føre til af uansvarlige Udfordringer til Tyskerne og direkte Ophidselse af disse? Danskerne var jo alligevel de smaa. Kongen havde opfordret til Ro og Orden.

Mellem disse Stillingers Yderpunkter koncentrerede Frihedsraadet sig om, paa den ene Side at vejlede og

sammensmelte Kræfterne hos dem, der førte den aktive Kamp, og til den anden Side parere Angreb og Synspunkter fra de ængstelige og uforstaaende, naar det ikke ligefrem lykkedes at vinde disse over til at deltage i Modstanden.

I Løbet af Foraaret 1943 var Synet paa Sabotagen ved at vende til Fordel for denne og til Forstaaelse — ja, hos hele Ungdommen til Begejstring. Dette indtraf takket være den illegale Presse og et almindelig sundt Instinkt i Folket —, der maaske stærkest kom frem i Byernes jævne Befolkning. Men for dem, der dengang fulgte Stemningen, var det ogsaa klart, at denne Succes kunde holde op — endda give Bagslag —, hvis Sabotagen slog ved Siden af eller ikke havde Evne til at løse de vanskelige Opgaver, men i Stedet løb grassat over for ubeskyttede Virksomheder med meget ringe Procent tysk Arbejde.

Frode Jakobsen, cand. mag. En af Frihedsraadets Grundlæggere, da 37 Aar gl. Det eneste Medlem af Raadet, som fungerede fra Begyndelsen til Slutningen. Formand for »Ringens«. Formand for Vaabenstyrkernes Kommandoudvalg og for Arrestationsudvalget. Foretog 2 Rejser til Stockholm under Frihedsraadet. — Minister for særlige Anliggender efter Kapitulationen. — Socialdemokratisk Folketingsmand fra 1945.

Erling Foss, Civilingeniør. En af Frihedsraadets Grundlæggere, da 46 Aar gammel. Efter kort Fængsling i Dec. 1943 og udsat for planlagt Terroraktion i Febr. 1944 rejst til Sverige. Virkede derefter som Raadsmedlem i Stockholm. Vaabenudsmugling og Forbindelse med de allierede Ambassader. Rejste til London og Washington Dec. 1944. Konservativ Folketingskandidat i Aarhus ved Valget 1945. Blev ikke valgt.

Mogens Fog, Professor, Dr. med. En af Frihedsraadets Grundlæggere, da 39 Aar gl. Blev arresteret af Gestapo 14. Okt. 1944. Slap fri ved Shellhusets Bombardement 21. Marts 1945. Medstifter og Formand for »Frit Danmark«. Minister ved Kapitulationen. Folketingsmand (i Tilslutning til Danmarks kommunistiske Parti) 1945.

Der stod en Kamp om det danske Folks Sjel i Forholdet til Sabotagen, hvis Udfald skulde blive helt afgørende for Nationens og Landets Placering.

Det blev ogsaa Ønsket om at samarbejde med Sabotagen, som gav det mest umiddelbare Stød til Dannelse af Frihedsraadet. Af de tre Stiftere, der lagde Grundlaget til Frihedsraadet, stod de to i Foraaret 1943 som Leder af hver sit landsomfattende Net af Forbindelser. Professor Mogens Fog for »Frit Danmark« med en omfattende Bladvirksomhed. Frode Jakobsen for »Ringens« med et vidt forgrenet Oplysningsarbejde.

Frode Jakobsen havde dristige Planer om en Befrielseskomité, mens hans Forsøg paa at faa Kontakt med Mogens Fog var mislykkedes. Først da Erling Foss over for Mogens Fog i Foraaret 1943 havde udviklet sin begrænsede Plan om at dirigere Industrisabotagen og desuden direkte forurolige Tyskerne, enedes man om at mødes med Frode Jakobsen. Dette fandt Sted den 5. Juni 1943 i en Villa paa Rosenstandsvej 2 i Charlottenlund, hvor Frk. Jutta Graae var Værtinde. Hun delte Lejlighed med Kirsten Munck, Hustru til Redaktør Ebbe Munck, der fra Stockholm vel nok var den Enkeltperson, som havde størst Part af Æren af, at vi til Slut blev Allierede.

Mogens Fog var allerede da indarbejdet »illegalt«, han boede »under Jorden«, d.v.s. med falsk Navn hos en Familie, hvor han kunde forsvinde ud ad en Altandør, naar der viste sig noget mistænkeligt ved Hoveddøren. Han var gjort saa ukendelig med barberede Øjenbryn, et lille Hitleroverskæg og Indlæg over Tandgummerne, at han kunde passere sit eget Barn paa Gaden. Sine Meddelelser fik han ikke fra Haand til Haand

— herved kunde Budbringeren nemlig blive skygget frem til ham — men i skriftlig Form, anbragt paa aftalte Steder udendørs. Endvidere var udvendige synlige Tegn anbragt, hvor han ankom til aftalte Mødested, inden han gik ind i Lejligheden. Var Tegnet ikke i Orden, betød det, at Vejen ikke var fri. (Da Mogens Fog endelig blev fanget af Tyskerne ved Ankomsten til et Redaktionsmøde i De frie Danske, kunde han have undgaaet Fælden, hvis han ikke havde undladt at tage Notits af det manglende Tegn.) Dette skete efter, at han havde været under Jorden og var blevet jaget i 2 Aar.

Naar »Kontakten« een Gang var etableret, og Mødedeltagerne en efter en var dukket op, udfoldede Møderne sig sædvanligvis i en almindelig hyggelig opvarmet Dagligstue bag nedrullede Gardiner. Saaledes gik det i alt Fald hos Jutta Graae, hvor der stod en Karaffel med Sherry og Glas til almindelig Brug — men Sherry eller ikke Sherry, man kunde før eller senere være sikker paa at høre Mogens Fogs frie og smittende Latter. Der var ganske vist Alvor bagved — Dødsens Alvor, men de Mænd, der var til Stede, tog ikke sig selv altfor højtidelige. Den danske Ligevægt blev altid holdt vedlige, ikke mindst ved Fogs træffende og vittige Bemærkninger.

Frode Jakobsen smilede ogsaa, men hans Temperament var tungere. Han holdt mere snævert fast paa Retningslinierne for sin egen Tankegang, som han i øvrigt kraftigt forstod at hævde. Allerede ved det første Møde satte han Maalet meget højt, længere end Fog kunde gaa med til med sin udprægede Sans for at vide og forstaa, hvad Sindene kunde bære. Erling Foss, hvis Evner vel nok

Arne Noe-Nygaard, Professor, Dr. phil. Medstifter af Frihedsraadet, da 35 Aar gl. Repræsentant for Partiet Dansk Samling. Afløstes i Dec. 1943 af Arne Sørensen — Direktør for Mineralogisk geologisk Institut.

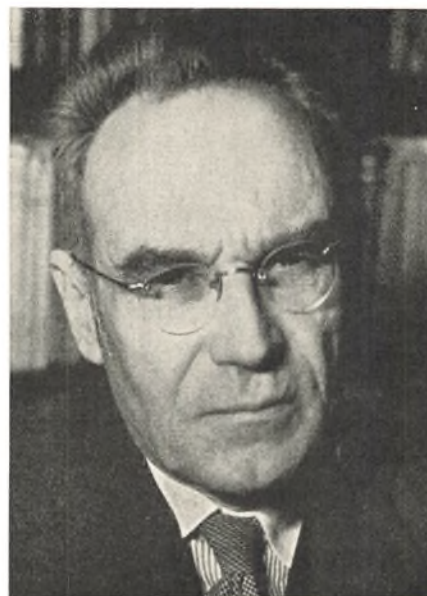
Børge Houmann, Redaktør. Medstifter af Frihedsraadet, da 41 Aar gl. Maatte trække sig tilbage paa Grund af Sygdom i Januar 1945. Chefredaktør for det kommunistiske Partis Organ »Land og Folk«.

Arne Sørensen, Forfatter. Medlem af Frihedsraadet. Afløste Noe-Nygaard Dec. 1943, da 37 Aar gl. Flere Rejser til Sverige som Raadsmedlem. Kirkeminister efter Kapitulationen. Folketingsmand for Dansk Samling fra 1943—1947.

Aage Schoch, cand. polit., Redaktør. Medstifter af Frihedsraadet, da 45 Aar gl. Arresteret af Gestapo 2. Sept. 1944. Slap ud ved Shellhusets Bombardement 21. Marts 1945. Chefredaktør ved Berlingske Tidende efter Krigen, men opsagde sin Stilling, da det afsløredes, at den anden Chefredaktør Sv. Aa. Lund havde været Grundlægger af den Dansk-Tyske Forening og trods dette bibeholdtes som Redaktør.

Ole Chievitz, Professor, Dr. med. Medlem af Frihedsraadet. Tiltraadte ved Erling Foss' Bortrejse til Sverige, Febr. 1944, da 61 Aar gl. Medstifter af »Frit Danmark«. Var fængslet af Gestapo fra Dec. 1943, løsladt April 1944. Idømt 8 Maaneders Fængsel af dansk Ret. Igen fængslet af Gestapo i kort Tid i 1944. Fungerede som Overlæge paa Finsens medicinske Lysinstitut. Død 1947.

laa i Retning af at kunne se og kombinere de foreliggende Muligheder, var ligesom Fog stærkt realistisk betonet i den givne Situation og vilde først og fremmest række ud efter de foreliggende konkrete Opgaver. Men blev der ifølge Temperament stilet efter større eller mere begrænsede Maal, selve Grundlaget blev dog lagt i fuld Enighed.

De ovenstaaende Detailler er medtaget for at give et Billede fra Tiden. Paa mange Maader vil tilsvarende Træk gentage sig i alle de Møder, der dengang fandt Sted blandt den store Hærskare af anonyme Deltagere i Modstanden, som trodsede Tyskerne og bar hele Frihedsbevægelsen.

Den næste Person, der blev knyttet til Kredsen, var

Hans Øllgaard, Biskop. Medlem af Frihedsraadet efter Schochs Fængsling fra Sept. 1944, da 56 Aar gl. Biskop i Odense.

C. A. Bodelsen, Professor, Dr. phil. Medlem af Frihedsraadet Dec. 1944 efter Fogs Fængsling, da 49 Aar gl. I Hovedledelsen for »Frit Danmark« fra 1943. Professor i engelsk Sprog ved Universitetet i København.

Alfred Jensen, Folketingsmand. Tidligere Murerarbejdsmand. Medlem af Frihedsraadet fra Jan. 1944, da 41 Aar gl. Afviste Børge Houmann. Trafikminister efter Kapitulationen. Repræsentant for Danmarks Kommunister.

Niels Banke, Kontorchef, cand. polit. Medlem af Frihedsraadet fra 1945, da 37 Aar gl. Repræsentant for Dansk Samling.

Erik Husfeldt, Professor, Dr. med. Medlem af Frihedsraadet fra April 1945, da 44 Aar gl. I Hovedledelsen for »Ringene«. Blev ikke accepteret som socialdemokratisk Folketingskandidat i Køgekredsen ved Valget i 1945. Professor ved Røgshospitalet.

Ole Lippman, Grosserer. Deltog i Frihedsraadets Møder som Major Lund fra Marts 1945, da 28 Aar gl. Leder af de engelske Special Forces som engelsk Major. Direktør for Simonsen & Weel.

Aage Schoch, som Tyskerne havde drevet bort fra Stillingen som Chefredaktør paa Nationaltidende, og som gennem Redaktør Stig Jensen var kommet ind i »Modtagerarbejdet« for Faldskærmsnedkastninger fra England. Han havde ogsaa da arbejdet sammen med Fog og Foss paa flere Opgaver. I August, paa et Møde i Frode Jakobsens Hjem nær Grundtvigskirken, var han til Stede foruden Jørgen Staffeldt, som repræsenterede Partiet Dansk Samling. Man blev enige om at søge Tilknytning

ogsaa til en Repræsentant fra Danmarks kommunistiske Parti.

De bevægede Dage omkring 29. August kom nu imellem og forsinkede den endelige Stabelafløbning med Navneangivelse og Fastlæggelse af den Kurs, der skulde styres.

Den 16. September 1943 fandt det endelige Stiftelsesmøde Sted hos Sproglærer Harild paa Nørrebrogade 156. Her blev Betegnelsen Danmarks Frihedsraad skabt,

og Raadets Vedtægter blev fastlagt. Det gjaldt om at samle dem, »der i Fællesskab og i Overensstemmelse med Folkets Ønsker« (altsaa paa et demokratisk Grundlag) »aktivt vilde bekæmpe den tyske Besættelsesmagt«. Raadet »vil igennem den frie Presse vise de Veje — der fører til Friheden« — »og bringe Befolkningen — ærlige — Oplysninger«. Dertil gjaldt det om »at organisere Modstanden mod Tyskerne«.

Dette Møde fandt hurtigt en Form, som yderligere udvikledes i det følgende. Medlemmerne skiftedes senere til at føre Forsædet. Afstemninger fandt praktisk talt aldrig Sted. Arbejdet skete i et beslutsomt Tempo. Ingen spildte Tiden med oratoriske Præstationer. Diskussionen laa tæt ned over de opgivne Emner, som straks ved Begyndelsen var blevet nedfældet i en Dagsorden, og Enighed naaedes som Regel hurtigt. Ved senere Møder skiftedes der stadig Mødested; Tid og Tegn aftaltes til Møde i den kommende Uge, og Tyskerne fandt aldrig frem til et Møde i Frihedsraadet.

Fra det første Møde var § 3 særlig bemærkelsesværdig i Vedtægterne: »Raadets Medlemmer afgiver højtidelig Løftet om, at de vil arbejde for Danmarks Frihed, og sætte dette Maal over ethvert Partihensyn og Særinteresser«. Dette Løfte blev trolig holdt og nøje overvaaget af de to politiske Partier, som direkte var repræsenteret i Raadet, Danmarks kommunistiske Parti gennem den længe mystiske »Nielsen«, der var med fra første Dag og øvede betydelig Indflydelse, ofte i regulerende og forsigtig Retning. Han afsløredes først efter Kapitulationen som værende Redaktør Børge Houmann.

Det andet politiske Parti, Dansk Samling, var repræsenteret paa Stiftelsesmødet ved Professor Arne Noe-Nygaard, der netop som saa mange andre havde sluttet sig til Partiet paa Grund af dets Modstandskurs over for Tyskerne. Partiets Leder, Arne Sørensen, havde været selvskreven, men man frygtede, at han var for let genkendelig og kunde føre Tyskerne paa Sporet af Raadet. Disse Betæneligheder blev lagt til Side i December 1943, hvor Arne Sørensen overtog Noe-Nygaards Post.

Endelig deltog i Møderne Lederne af de engelske Faldskærmsfolk, som forblev Danske. Først Jørgen Muus og senere Ole Lippmann. De betragtede dog deres Plads mere som Observatører til Koordinering end som bestemmende Raadsmedlemmer. Paa denne Maade var Frihedsraadet fra Starten et Centralorgan med Forbindelse til alle de betydelige Modstandsgrupper i Danmark.

Et af de første Arbejder blev Programmet for Fredden: »Naar Danmark atter bliver frit«. Inspireret af Ønsket om at imødegaa de Hævnplaner, der allerede da var begyndt at spire, vilde Frihedsraadet i Stedet vise Vej til et retsligt Opgør. Dødsstraffen var man da ikke naaet til. Tyskerne havde dengang endnu ikke sat ind med Henrettelser, Tortur og Terrormord.

Omkring Nytaar 1944 tog Frihedsraadet Stilling til Henrettelser (Nedskydninger) af Stikkere, og længere fremme kom de for en stor Del ind under Raadets Kontrol.

Som Demonstration og et vægtigt Vaaben indadtil og Vidnesbyrd udadtil spillede de forskellige Byers totale Strejker eller »Folkestrejker« en stor Rolle. Frihedsraadets voksende Autoritet blev saa stærkt, at det fik stor Indflydelse paa Forløbet af Storstrejken i København og endda senere selv var i Stand til at fremkalde kontrollerede Folkestrejker, som aftvang Tyskerne Respekt.

Frihedsraadet skaffede en direkte Forbindelse med Sovjet-Unionen, den af de allierede Magter, som var mindst tilbøjelig til at anerkende Danmark som Allieret. Biblioteksdirektør Thomas Døssing blev Minister i Moskva, udpeget af Frihedsraadet, og da Befrielsen kom, forblev han som Gesandt for den danske Regering, som han fik Russerne til at anerkende, og Danmark blev optaget i de Allieredes Kreds.

Det mest imponerende Resultat af Frihedsraadets Virke blev dog, at det lykkedes gennem en Centralorganisation, trods Tyskernes Trusler om Dødsstraf for Vaabeneje, at bevæbne 1 pCt. af den danske Befolkning, og kun Krigens Ophør stoppede Strømmen af Vaaben til Fordeling Landet over. Største Delen af disse kom fra Englænderne og Amerikanerne ved Faldskærmsnedkastning, men en antagelig Mængde kom ogsaa fra Sverige. Utrolig mange var de danske Mænd og Kvinder, som modigt og udholdende men snildt og koldblodigt satte Livet paa Spil i dette Arbejde.

Mod Krigens Slutning genvandt Frihedsraadet de to Medlemmer, Schoch og Fog, som Tyskerne havde fanget. De blev mirakuløst reddet ud af Shellhuset, hvorfra de marcherede ud i Friheden, efter at engelske Flyvebomber havde fordrevet de tyske Vagter og sat Bygningen i Brand. I de sidste Maaneder blev Raadet udvidet med Professor, Dr. med. Ole Chievitz, Biskop Hans Øllgaard, Professor, Dr. med. C. A. Bodelsen, Folketingsmand Alfred Jensen, Kontorchef, cand. polit. Niels Banke, Professor, Dr. med. Erik Husfeldt, og da Krigens hørte op, stod Frihedsraadet i Spidsen for en underjordisk Hær paa 43.000 Mand med udarbejdede Planer for et retsligt og politimæssigt Opgør. Det var da ganske naturligt, at Kong Christian X allerede under Besættelsen havde accepteret »fifty/fifty«, et Udtryk som Frihedsraadsmedlem Ole Chievitz havde fremført, og som indebar, at den første Regering skulde bestaa halvt af Rigsdagspolitikere og halvt udpeges af Frihedsraadet.

Danmarks Frihedsraad nedlagde straks ved Krigens Ophør som planlagt sin Myndighed. Det ophørte med at være Danmarks underjordiske Regering i en enestaaende Tid, hvor Kongen, Ministeriet og Rigsdagen havde gennemført deres Form for »Folkestrejke« ved at nægte at fungere den 29. August 1943.

ERLING FOSS

SABOTAGE

Af Kaptajn BØRGE THING

Allerede kort Tid efter den 9. April 1940 begyndte Sabotagen i Danmark. Det var ikke Maskinpistoler og Sprængstof, der blev brugt, det laa det danske Folk uendelig fjernt at bruge den Slags Metoder. I hele sin Indstilling foragtede det Vold og Voldsanvendelse, og fra sin senere Historie havde det ikke friske Erfaringer fra Guerillakrigens Anvendelighed, saaledes som andre Folk havde det. Spontant greb vi til den Form for Modstand, som passede til vor Opdragelse og Indstilling: den passive Modstand.

Overalt, hvor de tyske Soldater færdedes, blev de behandlet, som om de var Luft. Satte de sig paa en Bænk, rejste Danskerne sig og gik, kom de ind i en Sporvogn, trykkede Folk sig sammen for ikke at komme til at røre ved dem — overalt blev de mødt med Kulde og Foragt. Det var »den kolde Skulder«s Politik, den første Form for Sabotage i Danmark.

Allerede i Besættelsens første Aar forekom der naturligvis ogsaa Tilfælde af aktiv Sabotage; men det var spredte, tilfældige Forsøg. Her og der blev der sat Ild paa et Læs Halm, og forskellige Steder forsøgte man at komme Sand i Lejerne paa en Maskine eller Sukker i Benzinen paa Flyvepladsen.

Men virkelig organiseret Sabotage begyndte først tidligt paa Foraaret 1942. En Gruppe unge, kommunistiske Arbejdere, som for de flestes Vedkommende havde deltaget i Borgerkrigen i Spanien paa Regeringens Side som Frivillige, blev enige om at danne en Sabotageorganisation. Det var mere deres politiske Kendskab til Nazismen end deres tekniske Kendskab til Partisanekrig, som gjorde, at det netop blev dem, der begyndte den væbnede Modstand her i Landet. De vidste fra deres Kamp i Spanien, at Fascismen ikke blev slaaet med politiske Argumenter eller ved passiv Modstand. Det eneste, den kunde bekæmpes med, var med dens egne Vaaben: Vold, Maskinpistoler, Sprængstof.

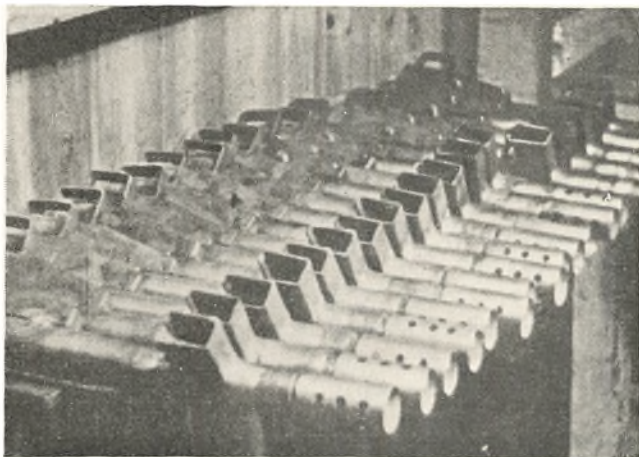
Startvanskelighederne for en Organisation, der blot med nogen Ret kunde kaldes en militær Formation, var næsten uovervindelige. De første Vaaben bestod i et Par ældgamle Tromlerevolvere, som i højere Grad virkede imponerende ved deres Størrelse og Vægt end ved deres Evne til at skyde og ramme. Af andet »Materiel« disponerede man kun over, hvad man rent tilfældigt kunde faa fat i: Benzin, Petroleum, Benzol, Fosfor o. l. Ikke engang almindeligt Sortkrudt kunde man i den første Tid faa fat i. Men disse unge Arbejdere havde foreløbig det vigtigste, der skulde til, de havde Viljen til at gøre aktiv Modstand, og de havde Forstaaelsen af, at der maatte Organisation til, hvis det skulde blive til noget.

De begyndte ved Begyndelsen. Fra Biblioteker og hvor de ellers kunde faa fat i det, samlede de sig al den Kendskab, de kunde, til den Form for Krig, de havde

bestemt sig til at føre. Af deres fattige Midler købte de Kémikalier, eller de stjal ved simpelt Tyveri, hvad de skulde bruge til at fremstille hjemmelavede Brandmekanismer og andre Ødelæggelsesapparater. De blandede i. Eks. pulveriseret Aluminium og Jernoxyd eller klor-surt Kali og Sukker til Brandbomber. Og senere, da man fik Sprængmidler, men manglede Lunter og Antændingsforsinkelser, »opfandt« man elektriske Antændinger, som virkede ved Hjælp af almindelige Kolumbustryk, som findes paa enhver Trappegang (de var saa lette at faa fat paa — man behøvede bare at gaa ind i en Trappegang og skrue dem af), eller man satte en elektrisk Strøm fra et Lommelampeelement igennem et Ur paa en saadan Maade, at naar Viseren naaede en Tegnestift, som var boret igennem Glasset, blev Strømmen sluttet og Bomben antændt. Paa denne Maade kunde man faa en aldeles nøjagtig Forsinkelse paa Antændingen.

Først i December 1942 fik man lavet et virkeligt Sprængstofkup, men det kostede ogsaa 4 Mand Friheden. Der blev sendt en Patrulje ned til Faxe Kalkbrud for at hente det Sprængstof, der laa her og som blev brugt til Stensprængninger. Paa Hjemvejen mødte nogle af Folkene uheldigvis et Par Politibetjente, og selv om disse blev afvæbnet og Luften lukket ud af deres Cykler — baade Sabotører og Betjente var rystet over det i dansk Politihistorie usædvanlige, der skete ved denne Lejlighed — lykkedes det dog Betjentene at faa alarmeret en større Udrykningsstyrke, som naaede at anholde 4 Sabotører. Men Udbytte fik man dog af Aktionen, idet der blev hjembragt 10—15 kg Aerolit. Man forsøgte ogsaa selv at fremstille Eksplosiver, særlig Initialsprængstof, som var nødvendig som Forsprængning til brisante Sprængstoffer; ved et mærkeligt Held skete der aldrig store Ulykker, hvad der maa forbavse, naar man ved, under hvilke Forsigtighedsregler Sprængstof ellers bliver til. Smaa uheld skete der naturligvis, hvorved Køkkenudstyr o. l. blev ødelagt, og en enkelt Gang fik en Mand ogsaa sin ene Haand delvis spoleret. Men selvfølgelig var det ikke større Mængder, der paa denne Maade blev fremstillet.

Det Sprængstof, man paa denne Tid paa forskellig Vis kom i Besiddelse af, gjorde god Nytte. Den materielle Skade, det forvoldte, var maaske ikke særlig imponerende, men Bomberne gav Knald, der hørtes langt ud over Danmarks Grænser, og herhjemme ruskede det op i Befolkningen og gjorde den mere lydhør over for Kravet om aktiv Modstand. I Begyndelsen af 1943 mente disse Sabotører, at nu var Tiden inde til at danne en Sabotageorganisation, som optog Medlemmer fra alle Kredse af Befolkningen og af alle politiske Afskygninger. Det eneste Krav til dem var, om de turde og vilde

Fra »BOPA«s illegale Vaabenfabrik, Fremstilling af Maskinpistoler.

være med til at modarbejde Fjenden ved at lave Sabotage. De unge Kommuniste, som stiftede Organisation, kaldte den »Bopa«, en Forkortelse af »Borgerlige Partisaner«, som en Slags ungdommelig Demonstration af, at nu blev der ikke stillet noget Krav til Medlemmerne, hverken af social eller politisk Art. Senere paa Aaret blev »Holger Danske« startet, overvejende med Ledere fra Dansk Samling, og disse to Sabotageorganisationer, der virkede i København og nærmeste Omegn, var lige til Kapitulationen de to største og mest betydende Sabotageorganisationer i Landet. Jernbanesabotagen i Jylland var organiseret paa en noget anden Maade end Industrisabotagen i København, hvad vi senere skal komme tilbage til.

I Dag er det vanskeligt at forstaa den Modstand, som Sabotagen mødte i store Kredse af det danske Folk i den første vanskelige Tid. Selv de simpleste Forhindringer, som naar det gjaldt Kost og Logi til eftersøgte Sabotører, voldte det uhyre Anstrengelser at overvinde. Ingen maatte vide, hvad Sabotørerne beskæftigede sig med, ikke engang den nærmeste Familie.

De første Sabotører var udgaaet fra det kommunistiske Parti, som understøttede dem moralsk og økonomisk (den økonomiske Støtte udgjorde paa dette Tidspunkt 50,00 Kr. om Maanedens pr. Mand til dem, der var eftersøgt — men heller ikke senere nærmede den sig nogen Sinde de Summer, som Rygter paastod var »Sabotører-

nes Løn« — det højeste, der blev naaet, var 200,00—250,00 Kr. om Maanedens).

Det var det senere Medlem af Frihedsraadet, Chefredaktør Børge Houmann og Redaktør Thorkild Holst, der samlede de første Grupper, og det var en tredje af Partiets Folk, Eigil Larsen, — som forøvrigt var Hovedmanden i den berømte Flugt fra Horsørød, hvor han sammen med nogle Kammerater gravede en 18 m lang, underjordisk Gang ud af Lejren og flygtede, — der tømrede Grupperne sammen til en Organisation.

I denne første Tid var det ikke Tyskerne, der var de farligste Modstandere, det var det danske Politi. Omkring ved den Tid, da »Bopa« blev startet, blev 5 af Stifterne efterlyst i samtlige danske Blade, og der blev udlovet en Dusør paa op til Kr. 25.000,00 for den, der kunde give Oplysning om dem. Deres Billede blev aftrykt i Aviserne, og Politiet organiserede en Stikker-tjeneste for at faa dem fanget. Paa et vist Tidspunkt var saaledes næsten hele den danske Polititjeneste sat ind paa at fange Eigil Larsen, som man mistænkte for at organisere Sabotagen i hele Landet. Men uanset hvilke Forholdsregler man traf, forstærkedes Sabotagen for hver Dag. Dimensionerne af de Opgaver, man gav sig i Kast med, voksede, og Antallet af Sabotager steg ustandseligt. Og langsomt voksede ogsaa det danske Folks Forstaaelse af Sabotagen som Middel i Kampen mod Undertrykkerne. I Løbet af Sommeren 1943 svin-

Kun Sabotagevagternes Betonbunkers staar tilbage efter Angrebet paa »Globus«.

Dansk Industri Syndikat brænder efter Sabotagen 22. Juni 1944.

Burmeister & Wains Kraftcentral efter Sabotagen.

gede Stemningen i Flertallet af Befolkningen over til aktiv Understøttelse af Sabotagen, hvilket bl. a. udadtil gav sig Udtryk i Folkestrejkerne.

Indadtil viste det sig som en større Tilgang af aktive Sabotører og i Form af lettere Arbejdsmuligheder.

Tidligere havde Taktikken ved et Sabotageangreb været den ganske enkle, at man som gemene Indbrudstyre brød ind paa en Fabrik og placerede sine Bomber. Senere blev der opstillet Vagter, som skulde beskytte Virksomhederne mod Sabotage, men de første Vagter var kun bevæbnet med Gummiknippel og havde for øvrigt kun Telefonen som Hjælpemiddel til at tilkalde Politiet. Disse Forhindringer var til at overse, selv om de paa den Tid, de blev etableret, voldte uhyre Betænkeligheder. Saa blev Vagterne bevæbnet; men det var stadigvæk hovedsagelig almindelige Arbejdere, der blev brugt som Vagter, og dels var deres Bevæbning elendig, som Regel var de kun udstyret med gamle Tromlerevolvere, som de havde faaet udleveret af det danske Politiet — og dels kunde Sabotørerne i mange Tilfælde hurtigt komme i Forbindelse med dem gennem Arbejderne paa Fabrikken og faa at vide, om de vilde forsvare sig eller ej — mange Gange blev Angrebet direkte aftalt med Sabotagevagterne. I adskillige Tilfælde var det ogsaa Sabotørerne, som selv søgte Plads som Sabotagevagter. Men efter den 29. August 1943 standsede denne Trafik næsten helt. Tyskerne og de værste Værnemagere begyndte at ansætte Nazister og tidligere Medlemmer af

Frikorps »Danmark«, der havde kæmpet paa Østfronten, som Sabotagevagter. Vagtsystemerne blev lagt om, saa de vigtigste Fabrikker blev omdannet til »uindtagelige« Fæstninger. Der blev opsat Pigtraadshegn — nogle Steder med Stærkstrømsledninger — og Alarmapparater, og de nazistiske Vagter blev bevæbnet med moderne automatiske Vaaben: Maskingeværer, Maskinpistoler, foruden Haandgranater og Pistoler.

Nogle Virksomheder, som Tyskerne havde Tillid til, beholdt dog deres danske Vagter. Det gjaldt f. Eks. Riffelsyndikatet, som »Bopa« 3 Gange lavede Attentat mod. Her var Bevogtningssystemet til sidst ordnet paa en saadan Maade, at Tyskerne ansaa det for umuligt at bryde igennem. Foruden Pigtraadsspærringen var der rundt omkring paa Fabriksterrænet bygget skudsikre Betonbunkers paa en saadan Maade, at selv om de forreste faldt, kunde Fabrikken alligevel forsvares fra de bageste. Kun ved Hjælp af nogle af Vagterne lykkedes det Sabotørerne at forcere dette Beskyttelsessystem, uden der blev løsnet et eneste Skud.

Den 6. Juni 1944 om Morgenen gik de allierede i Land i Frankrig. Samme Dags Aften stormede Sabotørerne i det første aabne Partisanangreb Værnemagerfabrikken »Globus« i Glostrup, som de efter en voldsom Ildkamp, der kostede adskillige faldne, fuldstændig jævned med Jorden. Fra dette Tidspunkt begyndte Trafiksabotagen at spille en stedse stigende Rolle. Det var særlig Forbindelsen med Norge, der var af Betydning. Det ud-

mærkede jyske Jernbanenet blev nu et vigtigt Led i de tyske Trossebevægelser under deres fortvivlede Forsvar af det europæiske Kontinent. Den tyske Transit gennem Sverige var standset, og den eneste Mulighed, der var for Forbindelse mellem de tyske Tropper i Moderlandet og de ret store Styrker i Norge, var Søforbindelsen og Jernbaneforbindelsen gennem Jylland.

Da Frihedsraadet blev dannet efter den 29. August, tog det straks Initiativet til at stable en illegal Hær paa Benene, som i Tilfælde af allieret Invasion i Danmark skulde støtte Invasionstropperne ved Partisanvirksomhed bag Fjendens Linier.

Medens disse Styrker i Hovedstaden og flere andre Steder i Landet blev organiseret direkte med Henblik paa dette og havde Ordre til ikke at blande sig i Sabotagevirksomhed — mange Steder blev disse Grupper kaldt Ventegrupper — blev visse begrænsede Afdelinger af denne underjordiske Hær i Jylland indsat i Jernbanesabotagen. I Løbet af kort Tid lykkedes det faktisk for de jyske Jernbanesabotører at beherske Situationen i en saadan Grad, at de, naar og hvor de ønskede det, kunde afbryde Jernbaneforbindelsen. Organisationen var til sidst saa fuldkommen, at der f. Eks. en Dag ved Middagstid over en illegal Radioforbindelse kunde gaa Besked til England om en tysk Troppetransport fra Nordjylland, og om Aftenen i 18,15-Udsendelsen blev Koden udsendt over B. B. C., og der blev truffet Foranstaltninger i Sydjylland, saa Jernbanerne her blev sprængt om Natten.

Med Industrisabotagen naaede man næsten den samme Effektivitet. Da Langebro i København skulde sprænges, fordi Tyskerne havde beslaglagt 17 store Handelsskibe i Sydhavnen, og man kun kunde forhindre Bortførelsen at Skibene ved at ødelægge Langebro, saa Skibene ikke kunde komme igennem, fik Sabotørerne Ordren om Eftermiddagen, og allerede samme Aften forsøgte man at gennemføre Aktionerne, som mislykkedes paa Grund af de vagthavende tyske Soldaters meget ængstelige Paapasselighed. Men allerede næste Dags Aften blev Aktionerne gennemført med Held, hvorved de 17 Skibe blev reddet, hvilket betød, at mange Millioner Kroner blev sparet.

I det hele taget er der ingen Tvivl om, at Sabotagen — foruden hvad den politisk betød — regnet ud i Kroner og Ører betød en stor Gevinst for Danmark.

Det er uomtvisteligt — det har man engelske Generalstabsofficerers Ord for — at hvis Danskerne ikke selv gennem Sabotagen havde ødelagt visse Fabrikker, saa vilde de allierede have bombet dem fra Luften. Og om Fordelen ved Sabotage frem for Luftangreb faar man et godt Indtryk ved at sammenligne Luftangrebet mod B. & W. med Sabotageangrebet mod samme Virksomhed.

I Januar 1943 rettede Englænderne et Luftangreb mod B. & W. Ialt kastede de 32 Bomber mod Maalet, men paa Grund af vanskelige Sigteforhold og Maalets uheldige Placering skete der kun ringe Skade paa selve B. & W. Derimod skete der en i Forhold hertil ret be-

tydelig Skade paa de omliggende Bygninger. Efter Avisreferater blev 7 Mennesker dræbt, 25 haardt saaret og 50 lettere saaret. 3400 Personer stod uden Tag over Hovedet, mens 2 af de engelske Flyvere — vore allierede — blev dræbt.

I December Maaned samme Aar rettede »Bopa« et Sabotageangreb mod Virksomheden. Ved denne Lejlighed blev ingen Mennesker dræbt, og der skete ingen unødvendig Skade, hverken paa omliggende Bygninger eller paa selve Fabrikken. Kun Kraftstationen blev totalt ødelagt, hvad der fuldstændigt lammede Virksomheden, saa det var unødvendigt at foretage andre Ødelæggelser.

Fra første Begyndelse til Kapitulationen var det en Grundlov for Sabotagen, at man ikke unødvendigt maatte ødelægge danske Værdier.

Men først og fremmest gjaldt det naturligvis, at Sabotørerne under ingen Omstændigheder maatte bringe Danskere i Livsfare — uanset om det var Sabotagevagter eller Nonkombattanter. Dette Krav spillede særlig i Sabotagens Begyndelse en stor Rolle, fordi det betød, at Sabotørerne i utallige Tilfælde maatte løbe en meget stor Risiko ved at advare Sabotagevagterne, hvor det havde været ulige lettere at lade dem passe sig selv eller simpelthen skyde dem ned, før man gik ind paa Fabrikken. Det er hævet over enhver Tvivl, at paa Grund af denne Paapasselighed mistede flere Sabotører end Sabotagevagter Livet i denne Periode. Det samme gælder med Hensyn til Stikkerlikvideringer. Hvis man ikke stedse havde opretholdt Kravet om grundig, indgaaende Undersøgelse og Paapasselighed, men i Stedet i højere Grad havde givet sig ind under Krigens Love — og taget de Fejltagelser, der følger dermed — saa havde mange danske Liv været sparet.

I Tiden lige efter Frihedsraadets Dannelse var den øverste Chef for Sabotagen i Danmark Chefredaktør Børge Houmann, med den engelske Faldskærmsmand Ole Geisler som allieret Forbindelsesofficer. Senere, da Sabotagen voksede i Omfang og Betydning, kom den til at sortere under et særligt Sabotageudvalg, der bestod af 3 Medlemmer: Svend Wagner (General Johansen) for »Bopa«, Prokurist Villadsen for »Holger Danske« og endelig Kaptajn Ole Geisler. Dette Raads Opgave var at fordele Opgaverne mellem de to store Organisationer og eventuelt koordinere Aktionerne.

I 1944 var Danmark det Land i Europa, der af alle undertrykte Lande havde den dygtigste og mest effektive Sabotagebevægelse. Hvis man skulde opstille en »Rangskala« for de forskellige Landes Indsats med Sabotage i Forhold til Landenes Størrelse og Sabotagens Omfang og Mængde, vilde Danmark komme til at staa som Nummer eet, paa anden og tredje Plads kunde ingen blive placeret, først paa fjerde Plads kom Frankrig.

Frihedsraadets Sabotageudvalg kunde da ogsaa i Overensstemmelse med Sandheden efter den 5. Maj 1945 erklære, at der i Danmark ikke fandtes et eneste Objekt, der var udset til at blive ødelagt, uden at det skete.

BØRGE THING

DEN ILLEGALE PRESSE

Af Redaktør BØRGE OUTZE

»Ikke engang de blodige Spor, Tyskerne efterlader i Danmarks hellige Jord, vil kunne udlette Mindet om det gode Humørs Heltemod, dets lyse Tro og stille, ukuelige Kraft.«

(»Eskilstuna-Kuriren« Juli 1944).

Det gode Humørs Heltemod ... er det ikke næsten den smukkeste Karakteristik, der er givet Modstandsbevægelsen i Danmark, mere stilfærdig end det »second to none«, der nu er ved at blive misbrugt endog som Turistreklame.

Man skal tale varsomt om Nationalkarakter og altid huske Undtagelserne, men det er vistnok jævngyldig Sandhed, at Tyskere er Helte med Martyrglorie. De ofrer sig for noget. Danskere — og angelsaksiske Folk — nærer sjældent mindste Ønske om at ofre sig. De gør det, der skal gøres, fordi det er nødvendigt, og i Blufærdighed dækker de sig med en Vits.

Jeg læste engang i en Bog, jeg har glemt, at det »haglede med Vittigheder paa Dybbøl«. Efter denne Krigs Oplevelser tror jeg paa det. Humoren blev brugt i Selvforsvar og efterhaanden direkte som Angrebsmiddel. Fjenden var saa at sige værgeløs paa det Punkt. Det, der under Krigen vendte endog den russiske Offentligheds Opmærksomhed mod Begivenhederne i Danmark, saa bittesmaa de end var, maalt med Krigens Alen, var den fandenivoldske Sammenblanding af Mod og Humør, som prægede Sabotagen, og som fik Nordmændene, lidt bittert beundrende, til at sige, at der efterhaanden ikke kunde eksplodere en Bombe paa Vesterbrogade, uden at Knaldet hørtes over den halve Verden. Det berettes fra paalidelig Kilde, at den eneste Nyhed, som i meget lange Tider fik Molotov til at le, var Kidnapningen af Storebæltfærgen. Fyrværkeriet omkring Dagmarhus, de uskadeligste Knald under hele den blodige Krig, fik den allierede Verden til at smile. Folkestrejken i København slog, over for den frie Verden, paa de samme Streng. Den vil engang blive anerkendt som en af Krigens Begivenheder, opmuntrende for Opinionen som et vundet Slag. Disse Baal paa Gaderne, disse Drillerier over for væbnede Folk, den vaabenløses frygtløse Spillen Voldsmagten paa Næsen, opmuntrede ikke bare Modstandsbevægelsen i Danmark, men Modstanden i hele den frie Verden.

Den illegale Presse og Nyhedstjeneste i Danmark slog bevidst paa disse Streng og lagde med koldblodigt Overlæg Kursen om fra den første Tids mere patetiske Alsangstemning, der gik igen i illegale Publikationer, til det, Nationalsangen udtrykker med Ordene »at møde Faren med Foragt«. Det kan nu, bagefter, næsten tage sig ud som noget makabert, at jagede Folk, der

vidste fuld Besked med Torturen og nogen Besked med Koncentrationslejre og Forbrændingsovne, skrev Vittigheder. Man undertrykte imidlertid bevidst Torturmeddelelser for at slaa Tyskerne Skrækkens Vaaben af Hænde. De pinte deres Ofre alligevel. At skrive om det var at pine ogsaa den Del af Befolkningen, som troede paa Sandheden. Det var at skræmme. Derfor, og vel fordi det faldt naturligt, valgte man den fandenivoldske Tone, der kunde slaa igennem endog i Londonradioens mere patetiske Gengivelser.

Der blev, som hvert Barn ved, skrevet i helt andre Toner ogsaa. Faktiske Nyheder blev gengivet som faktiske Nyheder, og ogsaa Orgeltonerne lød. Men to Ting var særegne for den danske illegale Presse og bør derfor streges særligt under: Overskudet af Humor og den Overlegenhed over for Krigen, som tillod Diskussioner om Efterkrigstidens Forhold. Her gik Frihedsraadet selv i Spidsen med sin Pjece »Naar Danmark atter er frit«.

Det, der var særegent for den underjordiske Presse, prægede ogsaa den illegale Litteratur. Nu og da brød de dybt alvorlige Understrømninger sig Vej til Overfladen, som i »Der brænder en Ild«, men ellers var det i høj Grad Humorens Vaaben, man slog med. Der er ikke under hele Krigen vist Tyskerne større Haan, end da illegale Danskere valgte et Billede af Hitler som Gralsridder til et Bogomslag — vel at mærke et i fuldt Alvor malet og i Tyskland elsket og ofte reproduceret Maleri. Arne Sørensens Bogtitel »Haandbog i Over-svømmelser« fik mere end Danmark til at smile.

Orgeltonerne lød jo ogsaa fra den øvrige undertrykte Verden, ikke mindst fra Norge og Frankrig. Det, Verden lyttede til gennem Krigens Brus af Lyde, var den lille næsvise Bjældeklang fra det besatte Danmark. End ikke Lyden af Tyskernes Clearing-Skud og Re-pressaliesprængninger kunde overdøve den.

Den illegale Presse skabtes paa saa at sige naturlig Vis, af tre Faktorer: Avislæsere, der paa et tidligt Tidspunkt blev lede ved den dansk-tyske Propaganda, Kommunisten, som vilde erstatte det forbudte »Arbejderbladet«, og enkelte Pressefolk, som simpelthen ikke kunde holde ud at brænde inde med vigtige Nyheder, mens Aviserne var fyldt af tysk Propaganda og Vrøvl. Saa- dan opstod de første illegale Blade, »De frie Danske« var Avislæsernes Protestraab, »Land og Folk« var Kommunisternes Svar paa Terror, »Frit Danmark« var en Blanding af alle de tre nævnte Faktorer, »Danske Tidende« var censurerede Pressefolks Hanegal paa Avisernes Køkkenmødding, »Studenternes Efterretnings-tjeneste« var unge ulydige Mænds Udnyttelse af utilfredse Pressefolks Nyhedsviden o.s.v.

Den første illegale Nyhedstjeneste var en Fortsættelse af K.U.s »National Pressetjeneste«, videreført af Forretningsføreren, Svenn Seehusen, da Ledelsen blev ængstelig ved den i legal Form. Kommunisternes illegale Publikationer begyndte som »Politiske Maanedsbreve« fra Aksel Larsen og Børge Houmann, endnu før Partiet blev forbudt, og fortsattes derefter ganske naturligt i »Land og Folk«, første Nummer i Juni 1941. I December samme Aar kom »De frie Danske«, startet af en københavnsk Pølsemand, Cajus Johansen, en tidligere Hovmester. Nogle af de kommunistiske »Provinsblade« er fra samme Periode. »Frit Danmark«, der jo eksisterer endnu, daterer sig fra Foraaret 1942. Dette Blad var det første Stykke illegalt Arbejde, som fremtrædende Folk fra den borgerlige Lejr stod bag. Dets første Redaktør var Ole Kiilerich fra Nationaltidende, forlængst knyttet til Efterretningsarbejdet og til Faldskærmsfolkene, og en af Bladets Fædre var Christmas Møller. Bladet repræsenterede et Forlig mellem konservative og kommunistiske Kredse, idet Aksel Larsen og Mogens Fog ogsaa var med. Kort før sin Afrejse til England i Begyndelsen af 1943 forberedte Kiilerich endnu et illegalt Blad, »Hjemmefronten«, tænkt som en borgerlig Modvægt, hvis »Frit Danmark« skulde blive kommunistisk. »Hjemmefronten« blev i særlig Grad K.U.s illegale Blad. I 1942 begyndte ogsaa »Studenternes Efterretningstjeneste«, som naaede betydelige Oplagstal. Det vil sprænge denne Artikels Rammer at følge de enkelte illegale Blade fra Start til Lukning eller til Befrielsen. Der var, i Løbet af Krigen, mellem 225 og 250 illegale Blade af alle Slags, de fleste Maanedstidsskrifter eller 14-Dages Blade, men 6 af dem daglige (i Krigen sidste Aar). De blev knust og erstattet af andre, eller lavede op igen, og de kendteste udkom til og med Befrielsen, blandt dem Pionererne »Land og Folk«, »Frit Danmark« og »De frie Danske«. Oplagsrekorden naaedes af »Land og Folk«, der til sidst udkom i 130,000, men der er Krigen igennem udsendt flest Eksemplarer af »Frit Danmark«, hvis Oplag allerede fra Starten var betydeligt. I Krigen Slutning fik en Publikation, der er en Maanedstid ældre end »Frit Danmark«, Organisationen Ringens fortrolige »Orientering«, Karakteren af et illegalt Blad, henvendt til Offentligheden. Det var i lang Tid, frem til 1944, hemmeligt og kun for Medlemmer, ligesom senere Bureauet »Information«s Meddelelser *ikke* var stilet direkte til Offentligheden, men til »Dansk Pressetjeneste« i Stockholm og til Modstandsbevægelsens forskellige Grupper, først og fremmest Bladredaktionerne. Paa samme Maade arbejdede »Nordisk Nyhedstjeneste«, der i Maj 1944 blev slaaet sammen med »Information«. Der var til og med Befrielsen Forbud mod at nævne »Information« som Kilde til »Telegrammer« og Artikler i Radioudsendelser og illegale Blade, og det beror derfor paa en Erindringsforskydning, naar man senere har talt om, at »Bladet var kendt under Krigen«. Det blev først et Blad efter Krigen, og uden for meget indviede Kredse kendtes Navnet over-

hovedet ikke dengang. Dets Oplagstal var i 1943 maksimalt 50, i 1944 stigende til ca. 800 og aldrig højere end 1000. Der førtes streng Kontrol med, hvem der fik de daglige Meddelelser, fordi det dels var Nyhedsstof med Publikation for Øje, dels fortrolige Meddelelser. I Krigen sidste Aarstid var »Information« Kommandovejen for en Række Meddelelser til og fra Frihedsraadet. Dets Abonnenter havde Numre og indsendte til en Postbox eller forskellige Forbindelsesfolk, hvad de ønskede videregivet eller offentliggjort. Abonnent Nr. 100 var Kongen. Den vigtigste Abonnent var efter 29. August 1943 Dansk Pressetjeneste, der videregav Meddelelserne sammen med andet Nyhedsstof fra Danmark til de udenlandske Telegrambureauer, til Londonradioen, den svenske Radio o.s.v. Der var Forbindelse med Sverige pr. Baadrute daglig, i kritiske Situationer med Specialbaade indtil fire Gange i Døgnet. I særligt vigtige Tilfælde sendte Efterretningstjenesten Meddelelserne over pr. Radio. I lange Perioder gik »Information« til Sverige i Dobbeltbunden paa en Madkasse ombord paa Helsingborgfærgen, under en Godsvogn ombord paa Malmøfærgen og i en hul Bremsekloids i Flyvemaskinen fra Kastrup til Bultofta. Bureauet havde fast, omend omkringflyttende, Redaktion, der kunde ringes op af indviede Folk, og det benyttede — til sidst med Myndighedernes Viden og Bistand — saavel Udenrigsministeriets som Luftværnets og Politiets fortrolige Meddelelser. Virksomheden finansieredes til Oktober 1944 af Private, derefter af Statskassen.

Den illegale Presse og Nyhedstjenesten »sled« Folk op. Selv om Bladene overlevede den ene Razzia efter den anden, gjorde Redaktionerne det sjældent. Kun »Land og Folk« bevarede samme Redaktør Krigen igennem. Rutearbejdet krævede størst Mandefald, dernæst fulgte Bladarbejdet. I Forhold til de relativt faa Personer, som var direkte beskæftiget med illegale Blade, var Arrestationstallet meget stort. Man maatte »ud af Busken« for, som de legale Journalister, at holde Nyhedskontakterne, og Fordelingen af de meget store Oplag — kun muliggjort af Smidighed og Dristighed hos Postvæsenet — var risikabel. Man kunde ikke, som Sabotørerne, føre Lynkrig. At duplikere, at pakke, at skrive Konvolutter o.s.v. var altsammen Arbejde, der tog lang Tid og altsaa førte til, at man var at finde paa samme Sted i længere Tid, og *det* er det illegale Arbejdes største Risiko. Nu bagefter kan det ses, at man holdt flere Møder end nødvendigt. Til Gengæld opnaaedes en i andre Landes underjordiske Kamp uhørt Effekt i den illegale Presses Arbejde. Man var organiseret ganske som den legale Presse, med Bureauer, Aviser og Tidsskrifter, ja, til sidst ogsaa med Radioavis. Stærkt medvirkende til, at en bestemt Kurs kunde holdes, var Frihedsraadets Bladudvalg, oprindelig kun en Indrømmelse til utilfredse Bladgrupper, der ikke var blevet repræsenteret i Raadet, men efterhaanden udviklende sig til et Forum for Diskussion om Retningslinierne. Dette Bladudvalg var Mellemlid mellem

*Illegale Blade med
»Information« i
Midten.*

Raadet og Bladgrupperne. Det gav aldrig Ordre, men kun gode Raad. Den militære Disciplin, som maatte til i den egentlige aktive Modstand, om nødvendigt haandhævet med alle Midler, kendtes ikke i Bladarbejdet, specielt ikke, da der efterhaanden blev Raad til at foruddiskontere Efterkrigstidens Debatter med Blade af forskellige Partifarver, ja, endog med Blade, som lagde Hovedvægten paa nordisk eller sydslesvigsk Stof.

I det illegale Bladarbejde var, som i legalt Bladarbejde, kun de 10 pCt. Inspiration og Resten Transpiration. Det krævede undertiden gode Nerver at passe det mest kedsommelige Kontorarbejde, Konvolutskrivningen f. Eks., under stadig Risiko for Razziaer eller Arrestationer. Men ogsaa her boltrede det danske Humør sig. Mange vil med et Smil erindre de mærkværdige Konvolutter, som viste sig at indeholde illegale Blade. »De frie Danske« var Ekspert i den Slags practical jokes, men gik dog een Gang for vidt. Man udsendte Bladet i stjaalne nazistiske Konvolutter og fortrød det. For mange gik uaabnede i Papirkurvenerne. »Information« ekscellerede i en Periode i de særeste Konvolutter. Saaledes erindres Konvolutter fra »Foreningen til Fremme af selvlysende Nøglehuller«. I visse

Tilfælde brugtes »organiserede« Konvolutter fra de uskyldigst tænkelige Virksomheder. Meddelelserne kom saaledes en Overgang i Konvolutter, der normalt indeholdt Kataloger fra et Stenhøjs-Gartneri i Roskilde. At de i denne Periode naturligvis ogsaa afsendtes fra Roskilde, siger sig selv.

Det værste Konvolutnummer, som blev lavet, præstredes over for Departementchefraadet. Da Frihedsraadet efter 19. September meddelte Raadet, at det burde opløse sig, hvad ogsaa Politikerne tilraadede, fik det Meddelelsen paa Dr. Bests Brevpapir og i Dagmarhus-Konvolut, højtideligt overrakt af »Information«s regnfrakkekledte Redaktør, der som formodet Tysker modtoges med nervøs Iskulde. En Telefonopringning fra Departementchef Koch til Forbindelsesmanden, Professor Brandt Rehberg, sikrede faa Minutter senere, da Overbringeren var gaaet igen, at det virkelig var Frihedsraadets Ord, som havde forvildet sig til Dr. Bests Brevpapir.

Lad det i øvrigt som et apropos være sagt, at den skarpe Inddeling i de forskellige Slags illegalt Arbejde kun har eksisteret i Krigens allersidste Epoke og knap nok da. Naar Værker om Besættelsestiden skelner mel-

lem Grupper med det ene og det andet Formaal, glemmes det tit, at de i Perioden 1941—44 oftest havde fælles Medlemmer. Det var almindeligt, at Folk gik fra det ene til det andet, selv om de specialiserede sig, og især i Provinsbyerne var de illegale Bladgrupper ofte tillige Vaabenmodtagere eller Sabotører. I København gav mange af dem sig af med Rutearbejdet. Under Jødeforfølgelserne i Efteraaret 1943 kunde Tyskerne ved omfattende Razziaer have fanget alle, som overhovedet dengang beskæftigede sig med illegalt Arbejde paa Sjælland. Et typisk Eksempel paa, at Bladarbejdet sjældent var nok, er Organisationen D.s.O., d.v.s. den sjællandske Organisation. Den byggedes op for at distribuere illegale Blade over hele Sjælland — og gjorde det fint — og den endte som en meget aktiv, væbnet Gruppe, der blandt andet hjalp i Kampen mod Stikkerne.

Der skete under Krigen i Danmark det kuriøse, at den illegale Presse blev mere udbredt og mere paalidelig, jo voldsommere Tyskerne for frem. I sin Barndom, da den først og fremmest var rettet mod de danske Myndigheder, var den noget unøjagtig. Senere, da den fik organiseret Forbindelserne med den censurerede Presse, blev det bedre. Man kan regne, at enhver Meddelelse, som Udenrigsministeriets Pressebureau forbød, gik direkte til den illegale Presse. Naar Censuren skærpedes, fik den illegale Presse bedre Stof. Fra 29. August blev Forbindelserne med de militære Kredse intime, og mens man før 19. September havde kunnet laane Politiets hemmelige Meddelelser til »Misbrug«, fik man dem efter 19. September direkte fra den illegale Politiledelse og fra Vagtværnet. Ingen Arrestationsliste fra Dagmarhus var den illegale Presse ukendt. Unøjagtigheder var bevidste. Tyskerne maatte ikke vide, at Forbindelserne var saa gode.

Det har efter Krigen vist sig, at man, bortset fra Vurderingen af Personers Handlinger, i uventet høj Grad kan stole paa den illegale Presses Meddelelser. Politiet har ligefrem kunnet benytte Nyhedsmeddelelserne i Undersøgelsesarbejdet.

Skønt de fleste illegale Blade daterer sig efter 29. August, har man Lov at sige, at den illegale Presses vigtigste Opgave var løst med den 29. August: Brudet med Tyskerne var sket, Danmarks Stilling var klar. Dermed var Kampen om det danske Folks Indstilling vundet. Det blev efter den Tid Opgaven at holde Modet og Humøret oppe og, da Terroren satte ind, at gøre det modsatte af, hvad Samarbejdsudvalget gjorde i sin berøgtede Januar-Erklæring — nemlig klart og tydeligt at forklare Folk, hvad der var Sabotage, og hvad der var Modsabotage. Det mundrette Ord »Schalburgtage« slog an, Udtrykket »Clearingmord« i al sin Brutalitet ligeledes. Uden for de Kredse, der bevidst beholdt Skyklapperne paa, var der sjældent mange Timers Tvivl om, hvad der var hvad, og Tyskernes oprindelige Hensigt med Modsabotage og Clearingmord undergravedes. Tilbage blev kun ren og skær Hævn. Den Forvirring, som var tilsigtet fra tysk Side, opstod kun i meget

snævrere Kredse. Det maa dog ikke undervurderes, at Krenchels Radiotaler, der ogsaa tilsigtede Forvirring og Sammenblanding, i en Periode blev meget aflyttet, især paa Landet. Det mærkedes, at den illegale Presse var veget tilbage for de praktiske Vanskeligheder, som var forbundet med Distributionen paa Landet. Man valgte nu, inspireret af Folk i Institutioner og Skoler, som havde med Landboerne at gøre, at udsende specielle illegale Blade til Landboerne. De løste, om end sent, en stor Opgave.

I det hele taget viste det sig nyttigt at specialisere sig. »Frit Danmark« havde vist Vejen med sit Blad for Tjenestemænd. At tale Folks eget Sprog har alle Dage været den første Betingelse for ret at faa dem i Tale. »Provinsbladene« inden for den illegale Presse gjorde det. Sammenblandingen af kontrollabelt, lokalt Nyt og Meddelelser udefra var uhyre nyttig. Ogsaa de særlige kirkelige Blade havde største Betydning. »Kirkens Front« skabte ligefrem en kirkelig Retning under Krigen og fortsattes i Efterkrigstiden som et Tidsskrift med ikke ringe Betydning. Dets klare Stillingtagen til de moralske Problemer havde stor Betydning baade for de aktive Folk og ude i tvivlraadige Kredse i Befolkningen.

I den sidste Del af Krigen udførte »Morgenbladet« en blændende Præstation, noget af det fineste, der er præsteret i Pressens Historie: Det udkom som Dagblad, redigeret og sat op som en rigtig Avis, om end i mindre Format. Dets Billeder, Kort, Kroniker og Telegrammer foregreb den fri Presse efter Besættelsen. »Morgenbladet« fortsatte, trykt sammen med »Information« i det tidligere »Fædrelandet«s Trykkeri, men mødte i Løbet af nogen Tid Modvind og er nu Tidsskrift, udgivet af Arne Sørensen.

Bladenes Udstyr var vigtigt. Rent psykologisk »slog« f. Eks. »De frie Danske« Farveforsider godt. Folk ræsonnerede ligefrem, at naar *det* lod sig gøre, kunde Tyskerne ikke være saa farlige, som man paastod. De trykte Blade havde en lignende Virkning, men undertiden maatte man betale dyrt for dette tekniske Udstyr. I Foraaret 1944 tog Tyskerne 18 illegale Trykkerier. Papirforbruget var meget stort. For at dække Behovet forøgedes Importen af Duplikatorpapir — fra Tyskland.

Den illegale danske Presses samlede Oplagstal under Krigen er vurderet til 26 Millioner, antagelig et noget for stort Tal, idet visse Provinsblade er regnet ind i de københavnske Bladgruppers Tal og rimeligvis desuden medregnet selvstændigt. Men meget galt er det næppe. Tallene fordeler sig med 0,2 Mill. i 1941, 1,1 i 1942, 4,1 i 1943, 12,3 i 1944 og 8,4 i de fire Maaneder af 1945, Krigen endnu rasede. Til dette Format voksede det Arbejde, man begyndte ved Duplikatorerne i 1941. Paa Udstillinger og Museer i Udlandet vækker den danske illegale Presses Præstationer nu Beundring.

I Danmark sejrede Sandheden over Verdens stærkeste Militærmagts Propaganda. Det var dyrt, ogsaa i Menneskeliv, men det var ikke for dyrt.

FARTERNE OVER ØRESUND

Af Redaktør LEIF B. HENDIL

Det er saa vanskeligt at opfatte sit eget Fædreland, dets Kyster og Farvande, som man kender fra Barnsben, som farligt Omraade, hvor man hvert Øjeblik kan blive truet af Fjendskab og Ulykker.

Det er vist den dybeste Forklaring paa, at det i Begyndelsen kunde hænde, at en af de Baade, der fra svensk Side og under svensk Flag fra Efteraaret 1943 arbejdede med den illegale Trafik i Øresund og Kattegat, forglemte sig ved den danske Kyst, som om der var Fred og ingen Fare.

Det var i alt Fald Forklaringen paa det, der hændte, da Direktør Knud Parkov, nu atter Brygger i Helsingør, en tidlig Efteraarsmorgen i 1944 stod ved Roret ombord paa det illegale Skib »Margit« af Strömstad, der var paa Vej mod Malmø efter en illegal Kontakt ved Kullen. Skuden nærmede sig Kronborg, Vejret var krystalklart og skønt, Solen var lige staaet op, og Parkov havde i den Grad Hjemmefølelsen i sig ved at se Strandvejskysten med alle de kendte Steder og sin egen hvide Villa derinde, at han støt og roligt styrede ind langs det rød-hvide Lappegrunden Fyrskib for at raabe en Hilsen over til Fyrmesteren, som endelig maatte hilse inde i Helsingør.

Vi andre, der sov nedenunder efter en lang og haard Nat, sprang søvndrukne op paa Dækket, vækket af Raabet, og troede, at der var noget galt paa Færde, men Parkov havde forlængst drejet Kursen over mod svensk Vand, paa den anden Side den usynlige Grænse ... Han havde selvfølgelig i Forvejen med sin Kikkert sikret sig, at der ikke var nogen af de tyske Hurtigbaade eller Patruljeskibe i Farvandet. Han havde blot syntes, at han nu var saa meget hjemme, at han lige maatte sige Goddag!

Den Slags Lyster kriblede tit i de fleste af os.

Ved Nattetid i Vinterhalvaaret var Forskellen mellem de to Kyster: det lysblinkende Skaane og det bæl-

ravende sorte Sjælland saa grel, at den til enhver Tid belærte os derude til Søs om Situationen; men var man en tidlig Morgen eller en lys Sommernat paa Togt til dansk Kyst for direkte Kontakt, og man paa nær Hold gensaa alle de Steder, man kender og holder af, følte man sig af og til næsten for meget hjemme. Endnu i December 1943 kunde man føle sig saa sikker, at man gik i Land i Gjorslev Bøgeskov, Nord for Rødvig, og tog Aftensmaden hos gode Venner, inden man sejlede hjem med 20—30 Flygtninge fra Vemmetofteskoven, Syd for Rødvig, mens Baaden fra Sverige i en stor, respektfuld Bue sejlede uden om Rødvig Havn, hvor det tyske Vagtskib laa og blundede.

Naar det skete, var det dog af Nødvendighedsgrunde. Søen stod saa haardt nordpaa, at man ikke inden Daggry kunde have naaet at fæрге alle de ventende ud med den lille Jolle, hvorimod der var Læ sydpaa. Desuden var to af de ventende haardtsaarede Sabotører, som maatte skaffes den blidest mulige Transport ... Men kort efter lærte man eftertrykkeligt, at den tyske Kystbevogtning ikke var helt ufarlig, og Maaned efter Maaned skærpedes Kaarene, indtil det i Besættelsens aller-sidste Tid var øjensynligt, at Disciplinen svigtede.

En Taarbæk-Fiskerbaad, der ligger i en Klippevig ved Kullen og venter paa Kontakt.

Flygtninge paa Vej mod Malmo.

Mange tyske Vagtposter og Vagtpatruljer holdt sig i den 11. Time borte fra de Steder, hvor der skulde være passet mest paa, hvad enten det saa skyldtes den almindelige Opløsning, Dovenskab eller ligefrem Frygt ... Men endnu, da der virkelig blev passet paa, kunde de illegale Baade fra Malmø dog Nat efter Nat, naar Maanen ikke forhindrede det, sejle direkte ind til Lossepladsen over for Kastropfortet — med dets 300 tyske Soldater, — og bag Lossepladsens Plankeværk — dækket af vore egne Maskingeværer — udveksle Post og Passagerer i lange Baner. De illegale danske Søfolk, som Brødrene Knudsen fra Saltholm, kendte Farvand og Kyst som deres egen Bukselomme.

To af de illegale Baade, der besørgede Trafikken mellem Jylland og Göteborg. Paa Dækket Lederen Werner Gyberg.

Postbaadene fra dansk og svensk Side mødes en tidlig Foraarsmorgen ved Søndre Flint lige op ad Saltholm.

Hovedindsatsen i den illegale Sejlads i hele Krigstiden ligger hos dem, der blev hjemme og gjorde Arbejdet paa dansk Grund. De levede i den stadige Risiko Dag og Nat. Nogle af dem, — blandt de bedste, vi havde, — mistede Livet, men der var intet Øjeblik, hvor der ikke langs de danske Kyster var baade Fiskere og Skippere, som turde tage en Tørn »hinsidan« eller til Møde undervejs, og hvor der ikke var raske Folk med Mod og Organisationstalent til at skaffe Mennesker, Pressestof, militære Efterretninger og meget andet ned til Baadene.

De fleste Ruter i Sverige opstod ved, at deres »Redere« var begyndt herhjemme som Afskibere i det smaa. Efterhaanden var Opgaverne blevet saa mange og store, at Risikoen en skønne Dag sendte »Rederne« i Landflygtighed, og saa faldt det naturligt, at de paa svensk Grund søgte at udnytte deres opsamlede Erfaringer og Forbindelser som en Hjælp for dem derhjemme, baade økonomisk, teknisk, materielt og moralsk.

Paa den Maade var der ved Krigens Slutning i alt 6—8 illegale danske Rederier i Sverige, som besejlede ca. 30 forskellige Ruter og efterhaanden spillede ret drevent paa en Mængde Streng. Der kunde skrives Bøger om de Ideer, Tricks og Paafund, der blev brugt med Held, og Virksomheden var saa omfattende, at f. Eks. det største, illegale Malmø-Rederi ved Kapitulationen disponerede over 13 forskellige Fartøjer af alle Størrelser og Typer, — herunder to Hurtigbaade, *cris-craft*'er, der løb op til 72 km i Timen.

De illegale Transporter har faaet deres Kapitel i de fleste af de Værker, der er udkommet om Besættelsen, og selv om de kun var et lille Led i Modstandskampens store, mangeartede Organisation, gjorde de ogsaa deres Nytte. Vi har maaske blot hørt lidt for meget om Indsatsen fra den svenske Side, der dog, naar alt kom til alt, kun var Supplementet.

I alt Fald lykkedes det, — med et forbløffende Minimum af Uheld, — at overføre mange Tusinde. Blandt dem var et ikke ringe Antal nedskudte eller nødlandede, allierede Flyvere, hvis Tilbagekomst fra et af Tyskerne besat Land hjalp til at styrke Forstaelsen og Sympa-

tien for Danmark ude i den frie Verden. I samme Retning virkede ikke alene den stadige Overførsel af vigtigt, militært Efterretningsmateriale, men maaske endnu mere den fortræffelige, daglige Pressetjeneste, som danske Journalister skrev herhjemme, og som — via de illegale Ruter — fra Stockholm spredtes Verden over af andre danske Journalister.

For et enkelt stort Ruteforetagendes Vedkommende er der i Rigsarkivet deponeret et fuldkomment Sæt af Regnskaber, Rapporter og Korrespondance som et værdifuldt Kildemateriale for Eftertiden, men ellers er det begrænset, hvad der foreligger af præcise Tal. Selve Arbejdet var Nr. 1, Statistikken Nr. 2, og paa den danske Side var alle skriftlige Oplysninger farlige.

Nogle Tal kan dog nævnes. I den Maanedstid i Efteraaret 1943, da Overførslen af de danske Jøder skete, overførtes der, ikke mindst takket være de danske Lægers beundringsværdige Indsats, men i Samarbejde med alle legale og illegale Transportmidler 7.460 Flygtninge fra Danmark til Sverige. Fra 22. Februar 1944 til 5. Maj 1945 afsendte Transportgruppen »Speditøren« fra dansk Grund ca. 2.000 Personer. Fra 9. Oktober 1943 til 5. Maj 1945 indbragte Malmø-Ruten »Dansk-Svensk Flygtningetjeneste« 1.888 med sine Baade. »Dansk Hjælpetjeneste« i Göteborg, der særlig varetog Forbindelsen med Jylland, overførte i 1944/45 i alt 628 Personer, »Lise-Ruten«, d. v. s. Bornholmsdamperne »Carl« og »Østersøen« i samme Tidsrum ca. 300, og dertil kom mange Hundrede fra »Studenternes Efterretningstjeneste«, Løjtnant *Kiær's* Rute, den senere »H.H.-Rute«, d. v. s. Helsingør-Helsingborg, og andre Ruter.

Den samlede Udgift ved den sejlene Trafik for »Dansk-svensk Flygtningetjeneste« var ca. 170 Kr. pr. overført Passager. Man havde i alt i 19 Maaneder ca. 1¼ Million Kroner til Raadighed, i første Række som Taknemmelighedsgaver fra danske og svenske Jøder, men Opgaverne var mange.

Foruden Flygtninge overførte Ruterne Kurerer, Efterretningsfolk, Politikere m. fl., Radiomateriel, Film og Filmsapparater, Sanitetsvarer, Feltlazaretter, Propagandamateriale, videnskabelige og tekniske Værker fra

den frie Verden, udenlandsk Litteratur, Aviser, Breve, Penge, Pressestof og meget, meget andet. Den væsentligste Del af det militære Udstyr klarede Militærets egne Ruter dog, men de civile hjalp godt til. Man søgte til en vis Grad at undgaa at blande det humanistiske og det militære.

Det var mange Gange en underlig Fornemmelse at ligge lige op ad sit eget Land og lure vagtsomt paa, hvad der nu kunde hænde. Naar man sejlede ud fra Malmø til de daglige Postkontakter ved Saltholm, saa man i alt Fald i de lyse Morgener Københavns Taarn-Silhouet og kunde lidt senere skelne hvert Hus i Dragør. Af og til gjordes der i Ventetiden Landgang paa Svaneklapperne eller Saltholm, — f. Eks. i Sæsonen for at hente danske Maageæg til de røgede, svenske Sild, — og hver eneste Dag længtes man brændende efter det Øjeblik, da man atter frit kunde sejle ind til den By, hvor man havde sit Liv, sit Hjem, sit Arbejde, saa mange af sine Kære, — alt det danske, man savnede saa haardt.

Kom man i de Tider en sjælden Gang et Smut til København, havde man Pligten til at holde sig væk fra alle dem, man gerne vilde se, — endog sine egne Smaa-

rollinger. Man gik eller kørte kun til de nødvendige Møder for saa straks at forsvinde tilbage igen over Sundet. Man var fremmed og hjemløs, — næsten endnu mere end dem, der blev »under Jordan«. En mærkelig Følelse at færdes med i sin egen By.

En Junimorgen i 1944 kom en af os i Land i Sundby Havn ude paa Amager fra Bunden af en Fiskerbaad og gik op til den nærmeste Barber for at faa Skægget taget af. Barberen klagede over Vejret. — Naa, klager I ogsaa herovre? sagde den nyankomne. — Herren er maaske fra Jylland? spurgte Barberen, — hvortil Manden i Stolen med ligefrem Begejstring sagde Ja, og henhældt i dyb Tavshed, indtil han atter fik et Chok over sin egen Ubetænkksomhed ved at sige det svenske Adiø i Stedet for Farvel, da han gik ud af Barberstuen.

Nu kan vi heldigvis igen sige baade Goddag og Farvel paa frit Dansk og hvad Sprog, vi vil, til alle, vi har Lyst til, og kun den, der ufrivilligt har tilbragt det meste af et Par Aar lige uden for sit Fædrelands Dør, kan vist helt forstaa, hvor dejligt det — al svensk Hjælpsomhed ufortalt — føles hver eneste Dag endnu i 1948.

LEIF B. HENDIL

KONTAKTEN MED UDLANDET

Af Ingeniør L. A. DUUS HANSEN

Bevarelsen af Kommunikationslinierne mellem Hovedkvarteret og de enkelte Hærafdelinger og igen fra de enkelte Hærafdelinger til de mindre og de mindste Troppeafdelinger har for en Hærs rette Funktion altid været af den allerstørste Betydning, dels for altid at have et samlet Overblik over Situationen og dels for altid i rette Øjeblik at kunne give de enkelte Formationer de nødvendige Instruktioner og Ordre. Erfaringerne fra den nu afsluttede Krig viser ogsaa, at ingen Krigsoperation af nogen Betydning kunde have været gennemført uden et omhyggeligt gennemprøvet og perfekt virkende Kommunikationssystem kombineret med Navigations- og Orienteringssystemer af alle Arter.

For den danske Modstandsbevægelse var Opretholdelsen af Forbindelseslinierne til Hovedkvarteret i London ikke mindre betydningsfuld, selv om Forholdene i mangt og meget adskilte sig betydeligt fra den legalt organiserede og legalt kæmpende Hærs Opgaver. Modstandsbevægelsens Opgaver faldt kun paa enkelte Punkter sammen med en aabent kæmpende Hærs Opgaver, men den stadige Opretholdelse af gode og sikre Kommunikationslinier til London var af afgørende Betydning for hele Bevægelsens Trivsel, Arbejde og rette Funktion.

Medens en legal Hær allerede under sin Organisation i Fredstid har Lejlighed til at planlægge, opbygge

og gennemprøve sine Kommunikationsmidler, laa Forholdene helt anderledes for Modstandsbevægelsen. Her kunde der naturligvis intet være forberedt paa Forhaand, da vel næppe mange havde tænkt sig en Krigssituation udvikle sig efter de Retningslinier, som Tilfældet var. Alt maatte derfor arrangeres og opbygges fra Grunden, og man havde endog i Begyndelsen af Besættelsen det mærkelige Forhold, at der i London eksisterede et Hovedkvarter for den danske Modstandsbevægelse, men selve Bevægelsen eksisterede endnu saa godt som ikke, — den skulde først bygges op.

Det gjaldt derfor om at faa tilvejebragt Forbindelseslinier mellem Hovedkvarteret og de Personer her i Landet, der skulde bygge den kommende Modstandsbevægelse op.

Et af de hurtigst virkende Midler hertil vilde naturligvis være en paalidelig og sikker Radiotelegrafforbindelse. Men al Begyndelse er svær og tager Tid, især naar det tillige skal foregaa uden at vække alt for stor Opmærksomhed hos Fjenden. Forbindelsen maatte derfor i den første Tid udelukkende foregaa via Sverige ved Hjælp af Breve og Mikrofotografier, der udsmygledes og videresendtes til det engelske Hovedkvarter. Det maa dog tilføjes, at denne Forbindelseslinie ikke paa noget Tidspunkt senere blev overflødiggjort af Radio. Tværtimod blev der stadig under Krigen op-

rettet nye Ruter, der naturligvis ogsaa tjente andre Formaal end Postbesørgelse. De store Transporter af Flygtninge og illegale Personer er stadig i frisk Minde. Men efter Radioens Oprettelse kunde Posten dog indskrænkes til kun at omfatte den Korrespondance, der ikke egnede sig til Radiobesørgelse, f. Eks. Originaldokumenter, længere Rapporter, Tegninger, Kortskitser m. v.

I det hele taget kunde alle Meddelelser, hvis Indhold ikke var af presserende Karakter, og hvor det altsaa ikke drejede sig om, at Meddelelsen var fremme i Hovedkvarteret paa kortest mulig Tid, eller hvor en Forespørgsel krævede et omgaaende Svar, udmærket sendes denne Vej og derved aflaste Radioforbindelserne.

*

I 1941 blev de første Forsøg paa at etablere en Radioforbindelse paabegyndt. Ved Holbæk landede 2 Faldskærmsfolk, der medbragte en Sender med tilhørende Krystaller samt en foreløbig Forbindelsesplan (Signalplan). Det var Løjtnant Sneum og Kornet Kristoffersen. Sidstnævnte er senere dræbt under Krigen. Flere Faldskærmsfolk har i Bladene været betegnet som »den første Faldskærmsmand, der landede i Danmark«, men de to nævnte var nu ubestrideligt de første.

Vi var meget ivrige efter at faa Senderen i Gang. I England lyttede »Homestation« paa de i Signalplanen fastsatte Tider, efter at et bestemt Antal Dage fra Ankomsten til Danmark var forløbet. Denne Tidsfrist var allerede udløbet, men mange forskellige Forhold og Tildragelser bevirkede en ikke ubetydelig Forsinkelse.

Senderen bestod af en krystalstyret Oscillator, koblet induktivt til Antennen. Spolerne var udskiftelige og kunde anvendes i 7,5 3,5 Mhz Omraadet. Modtageren var en 3 Rørs Detektormodtager med Tilbagekobling. Det hele var bygget paa et fælles Chassis og beregnet til Vekselstrømstilslutning.

De opnaaede Resultater var i Begyndelsen paa ingen Maade straalende. Senderen var svag og kunde bedst udnyttes ved Anvendelsen af en speciel Antennekonstruktion, der adskilte sig saa meget fra de almindeligste Typer, at den vilde fremkalde uønsket Opmærksomhed, navnlig fra Fjendens Side. Modtageren var, selv om den havde tilstrækkelig Følsomhed, ikke selektiv nok, og »Homestation«s Signaler druknede derfor meget ofte i nære og fjerne kraftige Stationers Morsetrafik.

Den næste Sender, der ankom »fra Luften«, var betydelig bedre. Det var en styret Sender med Krystaloscillator, og den tilhørende Modtager var en 3 Rørs Super, kraftig og selektiv. Nu var pludselig Forbindelsen i Orden, og der var aldrig Vanskelighed med at opnaa Kontakt.

Derimod var der en anden Vanskelighed, og den havde sin Grund i Senderens Vægt og Dimensioner. Sender og Modtager var indbygget i en mindre Haandkuffert, og Vægten var ca. 20 kg. Endvidere var Aggregatets Anvendelse begrænset af, at den kun var indrettet til Vekselstrømstilslutning, og mange udmærket

egnede Sendesteder maatte derfor opgives, fordi der paa Stedet var Jævnstrømsnet. Selvfølgelig kunde man i et saadant Tilfælde anvende en roterende Omformer til at frembringe den nødvendige Vekselstrøm, men her ved vilde Transporten, der i Forvejen var besværlig nok, blive yderligere besværliggjort.

Det er meget vigtigt, at en Sender er let transportabel. Af Hensyn til de tyske Pejlevognes Virksomhed er det nødvendigt meget ofte at skifte Sendested for at besværliggøre Pejlefolkene Arbejdet, og det er derfor uhensigtsmæssigt at skulle slæbe rundt med en tung og voluminøs Kuffert, navnlig da Tyskerne specielt havde deres Opmærksomhed henvendt paa Kufferter af denne Art, efter at de, beklageligvis ved det danske Politis Medvirken, var kommet i Besiddelse af en tilsvarende Sender.

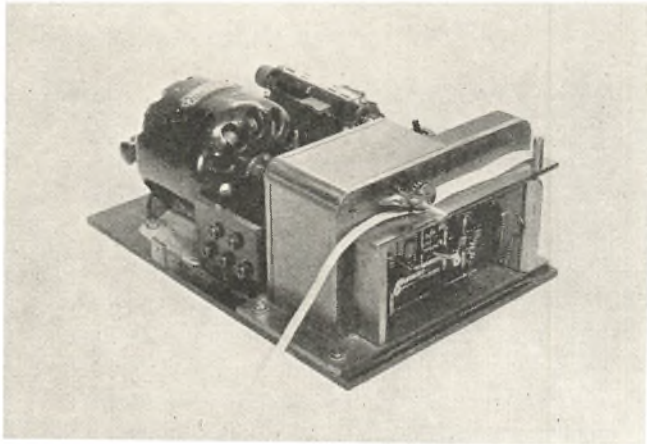
Jeg mente det derfor rigtigst at konstruere en dansk Sender, der specielt var tilpasset Forholdene herhjemme, og Kravene til den maatte være, at den, foruden at besidde den fornødne Sendeeffekt, tillige skulde være af smaa Dimensioner og have ringe Vægt. Endvidere maatte den være indrettet til Universaldrift, hvilket i Praksis vil sige 220 Volt Veksel- og Jævnstrøm, da 110 Volt Jævnstrøm og 127 Volt Vekselstrøm uden Anvendelse af ekstra Vibratorer eller Transformatorer til Forhøjelse af Spændingen vilde give for ringe Sendeeffekt.

*

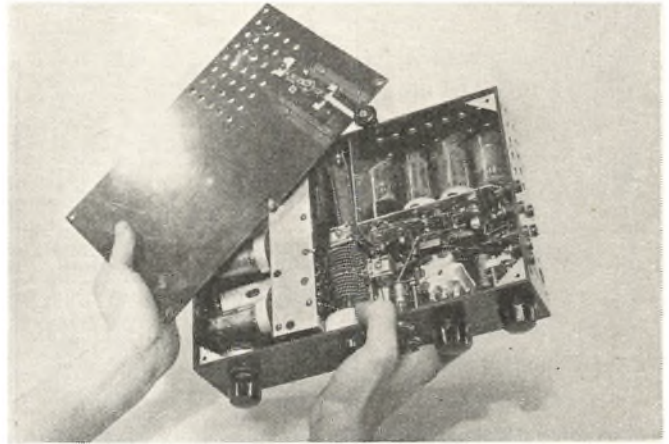
Efter at flere forskellige Konstruktioner, hvor Sender og Modtager udgjorde hver sin Enhed, var gennemprøvet i Praksis, blev det endelige Resultat den saakaldte »Telefonbog«. Den fik mellem Telegrafisterne dette Kælenavn, fordi dens ydre Dimensioner næsten faldt sammen med en almindelig københavnsk Telefonbog.

Sender og Modtager var her for at spare Plads sammenbygget til en meget kompakt Enhed beregnet til Universaldrift, men det vil føre for vidt her at komme ind paa en udførlig Beskrivelse af den tekniske Konstruktion. Ved Konstruktionen var der lagt stærk Vægt paa udelukkende at anvende danske Komponenter, og endog helst saadanne, der kunde faas til Købs i enhver Radioforretning. Dette var af stor Betydning for Fremskaffelsen af den Materiale mængde, der medgik til det ret betydelige Antal Sendere, der var Brug for, uden at forlade sig paa Materialeleverancer fra England. Endvidere var samtidig Spørgsmaalet om Reserve dele løst. En Telegrafist f. Eks. i Jylland behøvede da ikke at ligge stille i flere Dage eller være afhængig af en langvarig Kurertransport af Reservedele. Han kunde købe den paagældende Reservedel i den nærmeste Radioforretning, uden at det var opsigtsvækkende, eller tage et Rør i den nærmeste Radiofonimodtager. Senders Rør var af samme Type, som er anvendt i langt de fleste almindelige Radiofonimodtagere herhjemme.

Den angivne Antenneeffekt var ca. 10 Watt, hvilket var tilstrækkeligt til under næsten alle Forhold at give gode og sikre Forbindelser, selv ved Benyttelsen af relativt daarlige Stueantenner. Det var jo ikke altid, der hørte en Antenne til det Værelse, man fik anvist til

Motordrevet automatisk Transmitter.

Første Model af »Telefonbogen«.

Sending, og selv om der var en, var det ikke altid sikkert, at den var egnet til Formaalet. Paa Grund af de ofte skiftende Sendesteder var det efterhaanden uoverkommeligt at opsætte en speciel Udendørsantenne i Forvejen for hver Sending, og der blev derfor som oftest benyttet en Stueantenne blot bestaaende af en Traad ophængt tilfældigt i Værelset, mange Gange under saadanne Forhold, at en Tekniker paa Forhaand vilde skønne det formaalsløst at gaa i Gang med Sendingen. I et enkelt Tilfælde var Værelset saa lille, at Antennen bogstaveligt maatte vikles frem og tilbage uden om Telegrafisten, men alligevel opnaaedes en førsteklasses Forbindelse. Naturligvis var der fra engelsk Side gjort, hvad der kunde gøres, for at opfatte selv meget svage Signaler. Der anvendtes de bedste og mest følsomme Modtagere forsynede med specielle Retningsantenner, der understøttede Modtagelsen fra Danmark.

Den samlede Vægt af Sender og Modtager var $1\frac{1}{2}$ kg, og da den tillige var meget flad, kunde det hele med Lethed transporteres i en almindelig Dokumentmappe, som der i Almindelighed ikke var noget paa-faldende i at spadserere omkring med, da næsten hvert andet Menneske jo gaar med en Mappe under Armen.

*

Af Hensyn til tilfældige Gaderazzaier vil det naturligvis være rigtigt saa lidt som muligt at gaa omkring med en saadan Mappe. Transporten af Apparaterne til bestemte Tider og bestemte Steder kan begrænses, saafremt Telegrafisten til sin Disposition har et Antal Sendere, der er placeret paa forskellige i Forvejen udvalgte Sendesteder.

Ved Flytning til et nyt Sted drejer det sig som Regel kun om en kortere Strækning, og Flytningen kan da udføres, naar der er en passende Lejlighed til det. Telegrafisten og hans Vagthold kan derefter tage ud til Arbejdet uden at medføre iøjnefaldende kompromitterende Ting.

Det er Vagtholdets Opgave i god Tid inden Sendings Begyndelse at orientere sig paa Stedet, bestemme de enkelte Vagters bedste Placering samt arrangere et Advarselssystem til Telegrafisten. Dette System kunde enten bestaa af et diskret Tegn, der videregives mellem

Vagterne, og som samtidig kan iagttages fra Sendestedet, eller gennem en Telefonopringning, saasart der viser sig Pejlevogne i Nærheden.

Det skal indrømmes, at Fjendens Pejletjeneste, navnlig i Krigens sidste Par Aar, var temmelig effektiv, og vi har flere Eksempler paa, at Pejlevognene har fundet frem til Sendestedet i Løbet af ca. 10 Minutter. Vagterne har dog hver Gang observeret dem i rette Tid og advaret Telegrafisten, der saa straks standser Telegraferingen. Da Vognene saaledes ikke faar Lejlighed til at foretage en Finmaaling og nærmere Indkredsning, kan de ikke fastslaa Sendestedet nøjagtigt og maa derfor køre hjem med uforrettet Sag. Dette er sket i et meget stort Antal Tilfælde. Naar Vagterne er opmærksomme og forstaar at skelne en uskyldigt camoufleret Pejlevogn fra andre Vogne, er det svært for en saadan Vogn at komme tæt ind paa Livet af en Sender. Til sidst blev Vognene dog saa generende, at det blev nødvendigt at give dem en kraftig Lektion ved Hjælp af et Par Maskinpistolsalver.

Et godt Vagthold er af ligesaa stor Betydning for Opretholdelsen af Radioforbindelsen som en god Telegrafist. Kun to Telegrafister er under hele Besættelsen blevet paagrebet som Følge af Pejlevogdenes Aktivitet, og i begge Tilfælde skyldtes det, at de arbejdede uden tilstrækkelige Vagter. Flere Telegrafister er under Besættelsen blevet arresteret, men under Forhold, der ikke havde Tilknytning til selve Sendingen, men udelukkende skyldtes de herskende usikre Tilstande og Stikker-virksomhed som det jo ikke altid var muligt at gardere sig imod. I alt kostede Besættelsen 4 Telegrafister Livet, medens andre 4 fængslede reddede Livet gennem den tyske Kapitulation.

Gennem længere Tid arbejdede der kun 2 Telegrafister her i Landet og begge i København. En Meddelelse fra Jylland, der hastede, maatte derfor pr. Kurer sendes til København for at blive ekspederet. Alene Kurens Rejse tog i de Dage en ikke ringe Tid, og det kunde saaledes godt træffe, at han ankom til Byen, lige efter at den paagældende Dags Sendetid var forbi, og Telegrammet maatte derfor vente til den næste Dag. Hvis det nu drejede sig f. Eks. om en Annullering af

en Nedkastningsplads paa Grund af, at den var blevet kompromitteret, hvorfor Nedkastningen maatte udsættes eller henlægges til en anden Plads, er det jo let at indse, at den Ordning var lidt upraktisk. Endvidere blev de københavnske Telegrafister, naar de tillige skulde besørge den ikke ringe Korrespondance, der hidrørte fra selve Byen og andre Landsdele, temmelig stærkt belastede, og Sendetiden var som nævnt begrænset af Pejlevognerens Virksomhed. I mangfoldige Tilfælde var det derfor nødvendigt at rejse ud til de sjællandske Provinsbyer for at faa afviklet en større Korrespondance. Telegrafisten fik derved den ekstra Tid til sin Raadighed, som det vilde tage Vognene at køre til vedkommende By, men ogsaa i flere af disse Tilfælde var Vognene forbavsende hurtige i Vendingen, uden dog i et eneste Tilfælde at naa et Resultat udover at virke generende.

Efterhaanden som Nedkastnings- og Efterretnings-tjenesten udvidedes mere og mere, blev Korrespondancen saa omfattende, at det blev nødvendigt for den jyske og fynske Afdeling at have deres egne Telegrafister. Den jyske Telegrafist havde imidlertid en uheldig Start, idet han blev arresteret endnu inden han var kommet i Gang med Telegraferingen, og han mistede senere Livet. Han blev dog hurtigt afløst af en ny Telegrafist, og Forbindelsen mellem Jylland og London var nu oprettet. Det viste sig hurtigt, at der var for meget Arbejde for een Telegrafist derovre, og han maatte derfor suppleres med endnu en Mand.

Korrespondancen fra København havde nu efterhaanden taget et saadant Omfang, at det ikke længere var muligt inden for de ret begrænsede Sendetider, der stod til Raadighed, at faa afviklet Korrespondancen, naar der benyttedes en almindelig haandbetjent Morse-nøgle. En dygtig Telegrafist kan ganske vist præstere en god og let læselig Morseskrift med en Hastighed af 100 til 120 Bogstaver pr. Minut, men selv denne Hastighed var paa Grund af Stofmængden utilstrækkelig og maatte, naar Sendeforholdene undertiden var daarligere, endog sættes ned til 70—80 Bogstaver pr. Minut.

Telegraferingshastigheden kan forøges ved Anvendelsen af en saakaldt automatisk Transmitter. En Transmitter er ikke en automatisk Sender, men en automatisk Morsenøgle, der trækkes af en lille Motor. Nøg-lens Kontakter styres af en Papirstrimmel, der er perforeret paa en særlig Maade, der svarer til Morsetegnene. Med en saadan Transmitter kan Telegraferingshastigheden let sættes op til 1000 Bogstaver pr. Minut og med specielle Typer endnu højere. Af tekniske Hensyn benyttedes der dog i det illegale Arbejde sjældent Hastigheder over 500 Bogstaver pr. Minut. En saadan Hastighed kan imidlertid ikke paa Modtagerstationen aflæses med Øret og nedskrives med Haanden, men maa registreres automatisk, enten ved at optage det modtagne paa Voksplader eller ved direkte Nedskrivning paa en Papirstrimmel ved Hjælp af en saakaldt Undulator. For at aflæse Vokspladen maa man afspille den

med en saa tilpas reduceret Hastighed, at man er i Stand til at opfatte de enkelte Tegn og nedskrive dem.

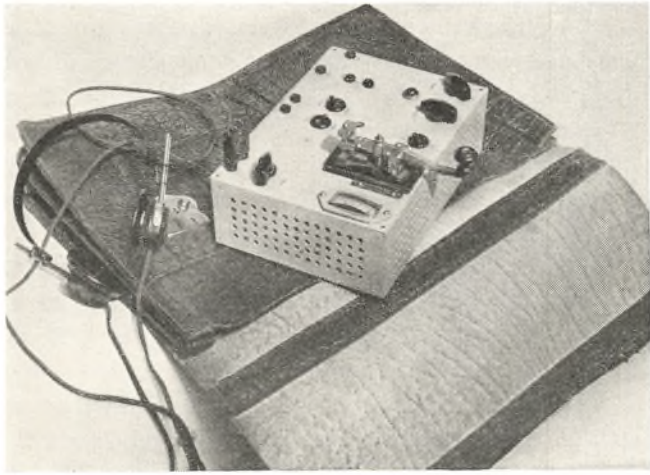
*

Den danske Modstandsbevægelse var nu efterhaanden blevet en fasttømret Organisation med saa mange Opgaver og Funktioner, at det var vanskeligt for en central Ledelse at følge de enkelte Afdelinger i Detailer. Af Sikkerhedsgrunde er det desuden ogsaa uønskeligt, at Ledelsen af en saadan Organisation er centraliseret. Man gik derfor over til en omfattende Decentralisering af hele Modstandsbevægelsen. Danmark opdelt i Regioner, hvor hver Region arbejdede uafhængigt af den tilstødende Region og under sin egen Ledelse, der naturligvis kunde træde i Forbindelse med andre Regioner, naar det var paakrævet. I øvrigt havde man sine egne Sabotagegrupper, Efterretningsvæsen, Modstandsgrupper m. v. En Undtagelse dannede Nedkastningstjenesten, der betjente alle Regioner under egen Ledelse.

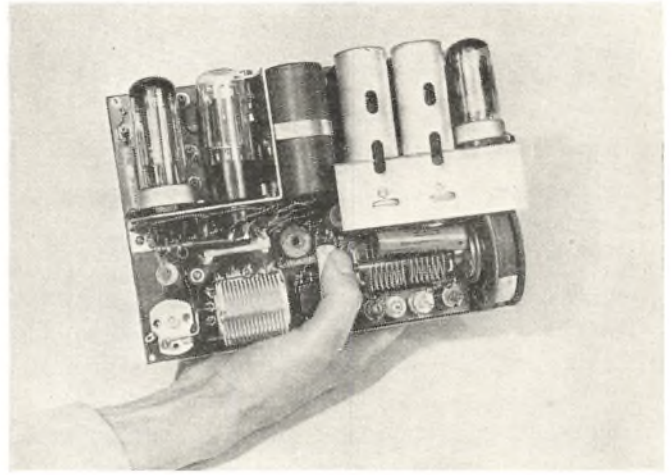
Dette betød en omfattende Udvidelse af Radiosektionen, idet det nu blev nødvendigt at stille Telegrafister til Raadighed for alle de enkelte Tjenestegrene inden for hver Region, men dog navnlig for Nedkastningstjenesten og den militære Efterretningstjeneste, som var de Grene, der skulde arbejde hurtigst.

Under Folkestrejken indhøstedes der en Del nyttige Erfaringer. Al Strøm i København var som bekendt afbrudt nogle Dage, hvorfor de lysnetdrevne Sendere maatte ligge stille. Ganske vist laa der driftsklare Sendere ude i Provinsbyerne, men da Byen var afspærret, var det vanskeligt at komme ud til dem og faa dem i Gang. Der blev straks taget fat paa Bygningen af batteridrevne Sendere, men alligevel var det klart, at Forbindelsen i Gentagelsestilfælde ikke kunde opretholdes i fuldt Omfang, idet selve Byen København ikke var stor nok som Operationsomraade, og Pejlevognene vilde faa altfor gode Chancer til at genere Radiotjenesten.

Skulde en lignende Situation igen opstaa, var det absolut nødvendigt at have en Forbindelse ud af Byen ved Hjælp af Sendere, der var vanskeligere at lokalisere end de hidtil anvendte. Det maatte altsaa være Sendere med meget høj Frekvens — hvor høj kan ikke opgives her — men saadanne Sendere egnede sig ikke til Langdistanceforbindelser. Sagen var i og for sig let realiserbar, men det blev alligevel nødvendigt for mig at foretage en Rejse til London for i Hovedkvarteret der at faa Enkelthederne fastlagt. Resultatet blev, at vi ved min Hjemkomst oprettede en Forbindelse til et nærliggende og (paa det Tidspunkt af Krigen) velvilligt Land, og et Arrangement blev truffet saaledes, at Telegrammerne øjeblikkelig kunde viderebefordres til London. Ogsaa paa denne Linie blev der benyttet Hurtigtelegrafi, og Telegrammerne blev paa Modtagersiden nedskrevet automatisk. Det er desværre ikke muligt her at give nærmere Oplysning om de anvendte Apparater og hele Arrangementet. Det maa indtil videre høre til Hemmelighederne. Selv om denne Linies Kapacitet var stor nok til at bestride hele Trafikken fra Sjælland og

Sidste Model af »Telefonbogen«. Bemærk Størrelsen i Forhold til en almindelig Dokumentmappe.

Indholdet af »Telefonbogen«. Komplet Sender og Modtager.

København, var det alligevel nødvendigt af taktiske Grunde at opretholde de direkte Langdistanceforbindelser om end i reduceret Omfang for at bevare den Forestilling hos Fjenden, at vi stadig var afhængig af disse Forbindelser. Det skal lige nævnes, at der allerede paa et tidligere Tidspunkt var oprettet en duplex Radiotelefonforbindelse paa ultrakorte Bølger fra et Sted i Nordsjælland til det samme Land.

*

Alle Telegrammer, der befordredes til England, var naturligvis affattet i Kode. Det forbød sig selv at anvende klart Sprog, da den fjendtlige Aflytningstjeneste altid var i Virksomhed tillige med en Mængde andre uvedkommende. Det er en udbredt Opfattelse mellem Publikum, at enhver Kode kan brydes. Dette er til en vis Grad ogsaa rigtigt, naar det drejer sig om relativt simple Kodesystemer, hvor Koden stadigt er opbygget over det samme Løsen, der kan være en tilfældigt valgt Sætning, en Række usammenhængende Ord eller nogle Talgrupper o. lign. Her kan man i visse Tilfælde ved Taalmodighed og særlige matematiske Analyser af Hyppighed og Sættelse af ofte forekommende Bogstaver efterhaanden finde frem til at »knække« Koden, og det vil lette Arbejdet uhyre, saafremt man blot kender lidt af Indholdet af et af Telegrammerne. Er Løsningen een Gang fundet, kan alle efterfølgende Telegrammer med det samme dechiffreres. Under forrige Verdenskrig havde man mange Eksempler af denne Art, og Kodesystemerne har derfor været Genstand for en ret stor Udvikling siden.

De Koder, der anvendtes af den illegale Radiotjeneste, var udarbejdet af engelske Kodeeksperter og var ubrydelige. Det er da heller aldrig lykkedes Tyskerne i et eneste Tilfælde at bryde vore Telegrammer. Havde de været i Stand hertil, kunde det i mangfoldige Tilfælde have faaet katastrofale Følger saavel for Enkelt personer som for store Dele af Modstandsbevægelsen. Systemet var saaledes indrettet, at hver Leder kunde have sin egen Kode, der kun kunde løses af ham selv eller den, der var i Besiddelse af Kodekortet. Saafremt han fulgte sin Instruks og efter Benyttelsen tilintet-

gjorde de anvendte Kodegrupper, var han end ikke i Stand til at rekonstruere eller genkende sine egne Telegrammer senere. Selv om Tyskerne skulde komme i Besiddelse baade af de afsendte Kodetelegrammer og selve Kodekortet, vilde det ikke være dem til nogen Hjælp, da Kortets resterende Grupper endnu ikke havde været benyttet og derfor ikke kunde bringe nogen Løsning.

I det engelske Hovedkvarter kunde man, selv om man modtog Telegrammer fra flere forskellige Kodeindehavere over en vilkaarlig valgt Telegrafist, af Telegrammets første Gruppe straks se, hvem det hidrørte fra, og derefter søge den rigtige Løsning. Det er dog ikke muligt her at komme ind paa en detailleret Forklaring af dette Kodesystems Opbygning.

*

Der har hidtil kun været talt om Sending af Telegrammer til England, men intet om Modtagning fra Hovedkvarteret. De fleste vil maaske tro, at saadanne Telegrammer blev modtaget, naar Telegrafisten havde Kontakt med »Homestation«, og dette var ogsaa Tilfældet i Begyndelsen af Besættelsen, hvor Telegrammængden var mindre og den tyske Pejletjeneste ikke saa godt organiseret. Senere, da Korrespondancen blev større og Tiden mere knap, var det meningsløst at holde en Telegrafist »i Luften« for at kvittere for Telegrammer, der lige saa godt kunde modtages »blindt«, altsaa uden Kontakt med Senderstationen. Der blev saa truffet en saadan Ordning, at alle Telegrammer sendtes efter en særlig Plan om Aftenen og om Natten. Et bestemt Genkendessignal tilkendegav over for hver Telegrafist, hvilke Telegrammer der var bestemt for ham, og nu kunde Telegrafisterne over hele Landet sidde i Ro og Mag og nedskrive alle Telegrammer for derefter at viderelevere dem til den rette Modtager den næste Morgen. Det spillede paa denne Maade ingen Rolle, hvor stor Telegrammængden end var, eller hvor lang Tid det tog, da Tyskerne jo ikke var i Stand til at konstatere, hvor Modtagningen fandt Sted. Mærkeligt nok gjordes der heller ikke noget alvorligt Forsøg paa at ødelægge Modtagningen ved Hjælp af Støjsendere, hvilket maaske kan have sin Forklaring i, at de ikke var

klare over, hvilken særlig af de mange altid i Luften værende Stationer, der sendte til Danmark.

*

Særmeldinger har været benyttet i Forbindelse med de danske Nyhedsudsendelser fra London lige fra Modstandsbevægelsens Start, men de var dengang saa godt camouflerede, at Radiolytterne i Almindelighed ikke lagde Mærke til dem. De fleste vil dog sikkert huske at have hørt en Udsendelse slutte med: »Vi kommer igen Klokken ...«, »Paa Genhør«, »Godnat, sov godt« o. lign. Hver af disse Slutningsbemærkninger kunde indeholde en Meddelelse, men Systemet havde alligevel for faa Variationsmuligheder, idet det kun var muligt at udsende 1 eller 2 Meldinger ad Gangen, hvis det ikke skulde lyde paafaldende og konstrueret.

Da den aabne Modstand for Alvor begyndte herhjemme, og man ikke længere ønskede at skjule, at der bestod en Forbindelse med England, gik man derfor over til den Art af Særmeldinger, der er kendt af enhver Radiolytter, og som havde langt større Muligheder. »Hilsen til Peter, Anna, Rudolf, August o. s. v. »Bettjenten besøger Bageren« o. lign.

De fleste herhjemme var klar over, at det drejede sig om Meddelelser til Modstandsbevægelsen, og mange prøvede at sammenstille Forbogstaver af Ordene eller danne andre Kombinationer for at prøve at finde frem til en Løsning. Alt naturligvis uden Held. Hvis det var saa simpelt, kunde Tyskerne jo gøre det samme.

Særmeldingerne var ikke en Kode i egentlig Forstand, men et forud pr. Telegram aftalt Signal, der kun havde Gyldighed denne ene Gang. »Hilsen til Annette« kunde f. Eks. betyde, at der samme Aften vilde komme Maskiner inden for et bestemt Tidsrum og nedkaste Materiale paa den Plads, der forud var døbt »Annette«. Hvis denne Plads senere blev benyttet til en ny Nedkastning, fik den et nyt Navn. Andre Navne i Særmeldingerne kunde f. Eks. betyde en Bekræftelse af en modtagen Rapport, Ordre til Iværksættelse af bestemte Aktioner, Ordre til at særlige Grupper skulde holdes i Beredskab, Standsning af igangværende Aktioner og mangfoldige andre Ting, men selv for ligelydende Ordre blev det samme Ord ikke senere benyttet igen.

Det var heller ikke alle Navnene i en Særmelding, der betød noget. Undertiden var hele Meldingen ugyldig. Hver Særmelding bestod som Regel af ca. 25 Navne, for at Tyskerne ikke skulde danne sig en Mening om, hvor mange af disse Stikord der havde Gyldighed, og derigennem faa et Vink om, at der var noget i Vente, saaledes at de i Tide kunde træffe passende Modforholdsregler.

Radiotjenesten afsendte sit sidste illegale Telegram i det Øjeblik, da Speakeren i London meddelte den tyske Kapitulation. Det var et spændende og interessant Arbejde, der hermed afsluttedes, og det maa herefter haabes, at det ikke nogen Sinde igen bliver nødvendigt at genoptage det.

L. A. DUUS HANSEN

FOLKESTREJKEN 1944

Af fhv. Trafikminister ALFRED JENSEN

Københavns Befolkning har gennem Tiderne adskillige Gange i Ordets bogstaveligste Forstand kæmpet for sine Rettigheder og Friheden. Klarest i Erintringen staar fire Begivenheder. Borgernes Kamp Side om Side med Christian II mod de Kræfter, der til Skade for Borgere og Bønder ønskede Adelsens politiske Vælde. Den heltmodige Indsats den 11. Februar 1659, hvor den belejrede By gjorde et Udfald, der tvang Karl X Gustav til at opgive Belejringen og skrinlægge Planerne om at udslutte Landet af de selvstændige Nationers Række. Kampen paa Rheden den 2. April 1801, da Byens akademiske Ungdom og Borgerne kæmpede sammen med Flaadens Mandskab mod det engelske Overfald; de øverste Myndigheder lod sig bluffe til Underkastelse, men Æren blev reddet. Og sidst, men ikke mindst, Folkestrejken fra 30. Juni til 5. Juli 1944.

Fælles for dem er, at Borgernes Indsats for Byens Interesser i de givne Situationer samtidig faldt sammen med Nationens. Men de adskiller sig ved, at de tre

førstnævnte var kommet i Stand efter Aftale mellem Landets og Byens øverste Myndigheder, hvorimod den sidste udsprang af Borgernes eget Initiativ og Beslutning udenom og mod de resterende danske Myndigheders Ønsker.

Baggrunden for Hovedstadens Folkestrejke i 1944 var Tyskernes Forsøg paa midt i al Modgangen at bryde den danske Sabotage ved Straffeforanstaltninger mod Folket. Efter nogle vellykkede Aktioner mod Industri-syndikatet og Globus beordrede Tyskerne Udgangsforbud mellem Kl. 20 Aften og Kl. 6 Morgen fra og med Mandag den 26. Juni.

Københavnerne var harmfyldte over at blive lukkede inde i deres lumre Lejligheder midt i Sommerens bedste Tid, og de reagerede omgaaende.

Under Mottoet: 8 Timers Frihed, besluttede B. & W.-Arbejderne Mandag Formiddag at forlade Arbejdet Kl. 12 Middag. Motiveringen var ganske enkel. Kolonihaverne skulde passes, saa der kunde blive Kartofler og

Barrikade paa Nørrebrogade. I Forgrunden er der tændt Baal.

Grøntsager til den kommende Vinter. I Mandagens og Tirsdagens Løb havde alle Byens største Arbejdspladser fulgt B. & W.s Eksempel.

Om Aftenen blev Udgangsforbudet ikke respekteret. Aftenliv i almindelig Forstand kunde der naturligvis ikke være Tale om. Men Folk færdedes ude og lod haant om de tyske Forordninger. Som efter Aftale tændtes der overalt Baal, der snart flammede overalt fra Byens Gader og Pladser i de lyse Sommernætter.

Det var København, der viste Tænder paa sin egen Maade. Tyskerne forstod det, og de var faktisk indstillet paa Tilbagetog. Allerede Onsdag ændredes Spærretiden fra Kl. 20 til Kl. 23 Aften. Havde denne Gestus været ledsaget af Afspænding paa alle Omraader, vilde der sikkert ikke være sket stort mere i denne Omgang. Men det var den ikke. Tyskerne lod de danske Rakkerknægte, Schalburgkorpset, terrorisere Befolkningen i Spærretiden. Selv Personer, der havde Passerseddel og var iklædt Uniform, der tydelig angav, at de var undtaget fra Udgangsforbudet, blev beskudt. Dette i Forbindelse med Folkets Harmе over, at Sporvognene uanset Terrororen fortsatte Kørslen, bevirkede, at Sporvejsfunktionærerne den 30. om Morgenen ikke kørte ud.

Hermed var Kampen traadt ind i en ny Fase. Overalt blev Arbejdet indstillet. Fabrikker, Butikker, Kontorer, private som offentlige, alt blev lagt stille. Aldrig nogen Sinde har en Strejke været saa effektiv. Det var en Folkestrejke i Ordets fulde Betydning.

Tyskerne blev rasende, ja nærmest hysteriske. Københavnerne skulde tvinges til Underkastelse. Deres prøvede Metoder skulde anvendes paa København. I Løbet af Fredagen blev der lukket for Gas-, Elektricitets- og Vandforsyningen. Men Udsultningen var ikke nok for de slagne Feltherrer fra El Alamein, Stalingrad, Italien og Frankrig. Nu vilde de vise deres militære Færdigheder. Byen blev erklæret i militær Undtagelsestilstand. Ved Hjælp af Pigtraad og Militær blev den afspærret fra Omverdenen. Kanoner blev opstillet i alle vigtige

Baal i Istedgade under Folkestrejken.

Gadekryds, Militærpatruljer fo'r rundt i Gaderne, mens Flyvemaskinerne drønede lavt hen over Byens Tage. Tusinder blev skrækslagne og skyndte sig i Huj og Hast at slippe ud af Byen, inden Afspærringen blev fuldstændig.

Men det store Flertal lod sig ikke skræmme. De blev i Byen. Strejken gik videre. Alle var indstillet paa at hjælpe hverandre i denne alvorlige Situation. Vandet blev rationeret, Ildsteder blev oprettet, Mælk og Brød fordelt. Der blev lagt en Solidaritet for Dagen, som vanskeligt finder sit Sidestykke. Viljen til Sejr var stærk, og Disciplinen mønstergyldig. Trods Schalburgbanditternes Provokationer holdt Modstandsstyrkerne, der ved Sabotagen havde demonstreret deres Kampberedskab og Duelighed, sig rolige. Det var en passiv Kamp, der dog ikke betød, at Folket sad med Hænderne i Skødet. Der blev saaledes overalt bygget Barrikader, der sinkede og hindrede de nazistiske Patuljevognes Bevægelser.

Fra første Færd arbejdede de fem samarbejdende Partier og Lederne af D. s. F. mod Strejken. Fredag Morgen vedtog De samvirkende Fagforbunds Forretningsudvalg at rette en Henvendelse til Arbejderne om at genoptage Arbejdet. Under et Møde med forskellige Repræsentanter senere paa Dagen foreslog Politidirektør Stamm, at Politiet skulde rykke ud og rydde Gaderne. Denne Plan vandt ingen Tilslutning, derimod cnedes man om at udsende et Opraab. I dette, der blev trykt Fredag Aften i 120.000 Eksemplarer, opfordredes alle og enhver indtrængende til straks at genoptage deres daglige Gerning, hvilket, hævdedes det, var den nødvendige Forudsætning for, at truende Ulykker kunde undgaas.

Frihedsraadets første Proklamation kom ud om Fredagen. Den betegnede den første Sejr, Spærretidens Udsættelse, som utilstrækkelig og manede Folket til at fortsætte Strejken, indtil Schalburgkorpset var fjernet og den faktiske Undtagelsestilstand, Spærretid m. v. var hævet. Og den foreskrev, at det af Hensyn til Befolkningen burde tilstræbes at opretholde Forsyningen med Elektricitet, Gas, Vand, Brød og Mælk.

Om Lørdagen efter Generalleutnant Richters Proklamation af militær Undtagelsestilstand udsendte Frihedsraadet et nyt Opraab, hvor de brændemærkede Tyskernes forbryderiske Optræden, fastslog at Tiden ikke var inde til aktiv Modstand, hvorfor det understregede Nødvendigheden af at fortsætte Strejken, indtil følgende Krav var opfyldt: 1. Schalburgkorpset maa fjernes fra Landet. 2. Den faktiske Undtagelsestilstand maa ophæves. 3. Byens Tilførselsveje maa aabnes, og Forsyningerne med Vand, Gas og Elektricitet maa genoptages. 4. Der maa ikke foretages Repressalier af nogen Art i Anledning af Strejken.

Søndag naaede det ovenfor omtalte Opraab fra de samarbejdende Politikere og Erhvervsorganisationernes Ledere at blive uddelt i København. Overalt, hvor det blev oplæbet, blev det revet ned af Københavnerne, der

troede, at det drejede sig om et af de sædvanlige nazistiske Falsknerier. Desværre kunde Befolkningen i Radioen med deres egne Øren høre, at det ikke drejede sig om et Falsum. Her gentog Buhl, Ejler Jensen, Bjørn Kraft, T. K. Thomsen og Overborgmester Viggo Christensen deres Bagholdsangreb og opfordrede til Genoptagelse af Arbejdet fra Mandag Morgen. For at lette Aktionen meddeltes det samtidig, at Tyskerne aabnede Byens Indførselsveje, og Gas, Vand og Lys vilde blive givet fri.

Frihedsraadets og Frihedsbevægelsens Svar herpaa blev et klart Nej. Gaa ikke i Arbejde, fortsæt Kampen indtil Schalburgbanditterne er borte, og Tyskerne har bøjet sig for vore Krav, hed det i det udsendte Opraab.

Styrkeprøven mellem Frihedsraadet paa Folkets Side og de legale Politikere paa den anden blev en enestaaende Sejr for Frihedsbevægelsen. Arbejdet blev ikke genoptaget, og Forsøg paa at faa Sporvognene i Gang igen maatte opgives.

Københavnerne vilde ikke give sig. De vilde have Schalburgtropperne væk, Spærretiden hævet og Sikkerhed mod Repressalier. I Løbet af Mandagen indsaa Tyskerne, at de havde tabt Spillet, og bøjede af. De gik ind paa, at Schalburgfolkene fjernedes fra Københavns Gader, at tyske Tropper ikke vilde gøre Brug af Vaaben, hvis de ikke blev angrebet, at Repressalier ikke vilde blive iværksat, samt at Spærretiden meget snart vilde falde helt bort.

Disse Betingelser kunde Frihedsraadet godkende. Tilbage stod nu kun at faa Arbejdet genoptaget. Tyskerne havde Hastværk, og endnu engang fik de Politikerne til fra Mikrofonen at opfordre Folket til at gaa i Arbejde Tirsdag Morgen.

Frihedsraadet kunde ikke gaa ind herfor. Der skulde under disse Omstændigheder Tid til at afvikle Strejken. Det tog jo Tid, inden Raadets Paroler naaede ud. Derfor lød Opfordringen paa, at det normale Arbejdsliv skulde være genoptaget i fuldt Omfang fra Onsdag Morgen.

Ogsaa i dette Tilfælde viste det sig, at det var Raadets Henstilling, der blev fulgt. Arbejdet kom først i Gang op ad Tirsdagen, men Onsdag Morgen gik alt lige saa normalt som før.

Strejken var blevet en Sejr, en regulær Sejr. Tyskerne havde tabt Ansigtet. Ikke alene over for vort Land, men over for den ganske Verden.

Men Kampen havde kostet store Ofre. 87 var faldne, mens 664 var blevet saarede eller lemlæstede.

For at mindes de faldne og for at manifestere Enigheden og Slagkraften opfordrede Frihedsraadet Hovedstaden til 2 Minutters Stilhed den 12. Juli Klokken 12. Paa det fastsatte Tidspunkt bredte Dødens stille Ro sig over Hovedstaden. Endnu engang bekræftede Befolkningen sin Vilje til at kæmpe for Byens Frihed.

Folkestrejken 30. Juni til 5. Juli er et af de smukkeste Blade i Byen Københavns Historie.

ALFRED JENSEN

Branden i Sukkerraffinaderiet »Phønix» efter Luftangrebet paa Burmeister & Wain.

DE ENGELSKE LUFTANGREB

Af Orlogskaptajn POUL ZIGLER

Under Besættelsen lød Sirenerne ofte i København for at underrette Københavnerne om, at allierede Flyvere nærmede sig Byen eller opererede i Nærheden, saaledes at der var Tid til at gaa i Beskyttelsesrum eller søge Tilflugt paa de efter Forholdene bedste Steder.

Langt de overvejende Gange lød Sirenerne dog om Natten som Følge af, at allierede Luftfartøjer passerede over København eller i dens Nærhed enten paa Vej til de tyske Østersøbyer eller ogsaa, hvad der var det almindeligste, foretog Mineudlægninger i Sundet eller Østersøen. Naar Luftfartøjerne kom for nær til København, satte det tyske Luftværn ind i al sin Kraft efter Forholdene med Projektører, tungt og let Anti-Luftskyts, Natjagere o.s.v., og mangen en Københavner har trods Risikoen for at rammes af Sprængstykkerne fra det skydende Anti-Luftskyts betragtet dette storslaaede og farvestraalende, men uhyggelige »Fyrværkeri«, der udfoldede sig.

Bombeangreb mod civile krigsvigtige Maal i Danmark fandt i Almindelighed ikke Sted, selv efter at Besæt-

telsen havde varet i flere Aar, og efterhaanden havde Hovedparten af Befolkningen vænnet sig til den Tanke, at noget saadant ikke skete.

De to Angreb, der under Besættelsen alligevel blev foretaget mod Maal i København, kom da ogsaa fuldstændig bag paa Københavnerne. Det første fandt Sted den 27. Januar 1943 og var rettet mod et Maal, hvor der fremstilledes Materiel, der kunde finde Anvendelse i Krigen mod England. Dette Maal var Burmeister & Wain's Maskin- og Montagehaller paa Islands Brygge.

Vanskeligheden ved fra Luften at ramme et Maal af saa ringe Udstrækning og beliggende midt i en stor By er meget stor, og der kræves derfor en særlig Teknik og Taktik for at gennemføre et saadant Angreb. Til Løsningen af denne Opgave benyttede Englænderne derfor ogsaa en Luftfartøjstype, der adskillige Gange med Held tidligere havde fundet Anvendelse ved lignende Opgaver mod Maal i Norge, Holland og Frankrig, nemlig Mosquito Luftfartøjet. Ved at benytte denne Luftfartøjstype var det muligt at flyve ganske lavt og meget hur-

Forsageren, der faldt i Smedien hos B. & W.

tigt og derved vanskeliggøre Mulighederne for rettidige Observationer fra Tyskerne og saaledes holde dem i Uvished om, hvad Maalet var, indtil det var for sent.

Det 27. Januar 1943 blev der saaledes ogsaa — uden foregaaende Forvarsel — givet Luftalarm i København Kl. 17,01, idet Tyskerne var af den Formening, at Luftfartøjerne, der var meldt at være indfløjet i Nærheden af Esbjerg ca. Kl. 16,15, var paa Vej til de tyske Østersøbyer som saa ofte før.

Imidlertid var Formationen, der bestod af 8 Mosquito Luftfartøjer, paa Vej mod København, men først i Nærheden af Rødvig drejede den mod Nord mod Maalet. Sirenerne var næppe færdige med at lyde, før Bomberne faldt, idet dette skete Kl. 17,04, og 30 Sekunder senere var Luftfartøjerne atter væk paa Vej mod deres Basis i England. Hvert Luftfartøj medførte 4 Bomber, der hver vejede 500 lb, foruden enkelte Brandbomber. Luftfartøjerne kom ind over Byen fra sydvestlig Retning i ca. 40 m's Højde og dykkede med stor Fart ned mod Maalet, idet de udløste Bomberne.

Af disse Bomber eksploderede de 9 i Nedslaget, medens 7 Bomber, der var tidsindstillede, senere selvdetonerede. Dette skete fra 1 Time til 2 Døgn senere. Resten af Bomberne blev enten bortsprængt eller demonteret.

De 9 af Bomberne faldt paa B. & W.s Omraade, medens Sukkerraffinaderiet »Phønix« i Nærheden af B. & W. blev ramt af 8 Bomber — hvoraf de 4 detonerede i Nedslaget — og nedbrændte ved en voldsom Brand.

I Gunløggsgade, Njalsgade og Knippelsbrogade faldt der ogsaa enkelte Bomber, nogle detonerede i Nedslaget, medens andre maatte bortsprænges. Saaledes fandtes ved en nærmere Undersøgelse af Ejendommen i Gunløggsgade 5, 5. Sal, 2 ueksploderede Bomber i Stedet for den forventede ene. Det lykkedes Sprængningskommandoen at hejse den ene af disse to-Bomber ned paa Gaden og transportere den til den nærmeste Kanal, hvor den nedsænkedes og senere bortsprængtes. Under Arbejdet med den anden Bombe detonerede denne, da man var begyndt at fire den ned fra Lejligheden, hvor den var fundet. Heldigvis var dog det Mandskab, der foretog

Transporten, faa Sekunder forinden kommet i Dækning, saaledes at ingen Mennesker kom til Skade, men Ejendommen beskadigedes betydeligt og blev erklæret for ubeboelig.

Midt paa Gaden i Njalsgade laa en Bombe, der senere selvdetonerede. Et stort Antal Ruder sprængtes ved Eksplosionerne, saaledes at Gaderne var fulde af Glas-skaar, der blev samlet sammen og kørt til Kastrup Glasværk.

En Bombe, der faldt i Nærheden af Kristianskirken, selvdetonerede nogle Timer senere, hvorved Kirkens Murværk og Ruder led Skade. Knippelsbroen blev ogsaa truffet, idet en Fundamentpille blev ramt, men Broen kunde dog vedvarende aabnes og lukkes.

6 Personer omkom som Følge af Angrebet, 16 blev haardt kvæstet og 18 lettere kvæstet. Paa Grund af de Bomber, der faldt i de tilstødende Beboelseskvarterer uden at detonere, blev det nødvendigt at evakuere adskillige Beboere fra Islands Brygge og Christianshavn, i alt 2289. Evakueringen blev hævet igen den 30. Januar.

Sprængningskommandoens Folk havde travlt med at demontere de ikke detonerede Bomber, hvor dette var muligt, og ellers at bortsprænge dem. Saaledes maatte alle de 5 ikke detonerede Bomber, der var faldet paa B. & W.s Omraade, bortsprænges paa de Steder, hvor de var faldet, fordi de ikke kunde flyttes. Det drejede sig her om Forsagere, der laa i et Garageanlæg (1), Montagehallen (2), Smedien (1) og i en Bygning paa første Sal paa Hjørnet af Centralvej/Holms Plads.

Herved blev Garageanlægget delvist bortsprængt og en Kran ødelagt. I Montagehallen blev Maskiner og Maskindele i Nærheden af Sprængningsstedet beskadiget, og der opstod Brand, som Brandvæsenet dog hurtigt fik under Kontrol. Den følgende Morgen faldt imidlertid Halvdelen af Hallens Tag ned, sandsynligvis løst af Detonationsbølgen. Smedien blev bortsprængt, og en tilstødende Mur til et Kedelhus beskadiget, og i Bygningen paa første Sal skete der ogsaa Skade paa Maskindele, samtidig med at der blev slaet Hul saavel i Muren som Gulvet og en Del Filebænke ødelagdes.

Paa Vejen tilbage til England fløj et af Luftfartøj-

H. Cortsen-Møller fot.

Ødelæggelserne paa Sønder Boulevard.

Shellhuset under Branden efter de engelske Luftangreb.

erne saa lavt, at det kolliderede med et Træ i Nærheden af Holbæk, hvorfor det styrtede til Jorden og brændte, og Besætningen, 2 Mand, omkom.

Mere end 2 Aar forløb, før Københavnerne igen oplevede et Luftangreb. Denne Gang kom det saa overraskende, at Luftalarmen først blev givet, da de første Bomber var faldet, nemlig Kl. 11,16 den 21. Marts 1945.

Dette Angreb fandt Sted som et Led i Royal Air Force's Hjælp til den danske Modstandsbevægelse og var rettet mod Gestapohovedkvarteret i Shellhuset ved

Sct. Jørgens Sø, efter at man havde bragt i Erfaring, at det var General Panckes Hensigt at foretage den hidtil største Razzia mod Modstandsbevægelsen. Denne Razzia var bestemt til den 23.—25. Marts, og den 21. Marts blev derfor valgt som Angrebsdag, selv om Vejret for et saadant Angreb ikke var det bedste. Angrebet fandt Sted uden Modstandsbevægelsens Vidende.

Faa Timer, før Bomberne faldt, var fra en Flyveplads i Østengland startet 20 Mosquito Luftfartøjer, hver medførende 2 Stk. 500 lb Bomber og eskorteret af 28 Mustang Jagere. Bombebesætningerne var alle omhyg-

Brønden i den franske Skole i Frederiksberg Allé.

Bombeskaden paa Maglekildevej.

geligt instrueret blandt andet ved Hjælp af ganske nøjagtige Modeller, der forestillede dels selve Maalet dels Indflyvningsomraadet. Indflyvningsruten fastlagdes meget nøjagtigt, og Navigatørerne fik alle mulige Detailler med Hensyn til den valgte Rute. Ud over Modellerne fremstilledes store luftperspektiviske Tegninger af Shellhuset med rigtige Farver og fra den Vinkel og Højde, hvorfra selve Angrebet skulde foretages. Intet blev overladt til Tilfældigheden, og der blev givet Besætningerne en saa nøje og grundig Instruktion, som det — Forholdene taget i Betragtning — overhovedet var muligt.

Mosquito'erne kom i 3 Bølger paa hver 6 Luftfartøjer og med 2 Minutters Mellemløb, idet de 2 af Luftfartøjerne kun fulgte med over Nordsøen som Reserver. Ruten gik tværs over Nordsøen i ganske lav Højde, 6—8 m, med Indflyvning ved Ringkøbing. Paa Grund af den lave Flyvehøjde over Nordsøen, der var nødvendig for at undgaa en tidlig Opdagelse fra de tyske Radarstationer, afsatte Saltvandssprøjtet sig paa Ruderne og hindrede derved Flyvernes og Navigatørernes Udsyn og forøgede derved yderligere Vanskelighederne bl. a. for at navigere i saa lav Højde med saa stor Fart.

I jagende Fart gik det videre ofte kun i 5 m's Højde tværs over Jylland, men paa Grund af det urolige Vejr var det undertiden nødvendigt at flyve i 15 m's Højde. Videre gik det forbi Vejle over Fyn, Storebælt og Sjælland ad en Rute, der, saavidt det var muligt, undgik de tyske Anti-Luftskytsbatterier og Radarstationer til Nord for Køge, hvor der drejedes mod Nord, saaledes at Indflyvningen ogsaa denne Gang skete fra en sydvestlig Retning, som frembød de bedste Muligheder og med en Fart, der var over 500 km/t.

De første Luftfartøjer ramte Maalet nøjagtigt som beregnet, og i Løbet af kort Tid var Shellhuset forvandlet til en rygende Ruin.

Teknologisk Institut og Dansk Arbejdsmands Forbunds Bygning i Nærheden blev ogsaa ramt af Bomber, og endvidere nedbrændte Ingeniørforeningens Bygning ved Siden af Shellhuset.

Trods det, at Shellhuset blev fuldstændig ødelagt, lykkedes det dog for flere Patrioter at undslippe, medens andre Patrioter fandt Døden sammen med et stort Antal tyske og danske Gestapofolk. Alle Arkiver brændte totalt.

Paa Grund af Aarsager, ingen i Krig er Herre over, skete der omfattende Skade ud over Ødelæggelsen af selve Shellhuset. Paa et Øjeblik gik Krigens Uhygge og Ubarmhertighed op for Københavnerne ved at se saa mange uskyldige, hvoraf største Parten var Børn, blive ramt. Paa Grund af Kollision med en Lysmast paa

Godsbaneterrænet ved Enghavebro styrtede et Mosquito Luftfartøj ned i Alleenberg-Garagerne i Frederiksberg Allé 76, hvor der øjeblikkelig opstod Brand, efter at det først havde tabt eller kastet sine Bomber dels paa Søndre Boulevard og dels paa Henrik Ibsensvej, hvor der begge Steder anrettedes betydelig Skade.

Nogle af de følgende Luftfartøjer formodede derfor sandsynligvis, at Branden angav Maalet, og paa Grund af Ukendskab til Uheldet, Røgdudviklingen, den store Fart lige hen over Hustagene, det daarlige Vejr og den korte Afstand til det rigtige Maal kastede de deres Bomber i Omraadet over Frederiksberg Allé—Dr. Priemes Vej—Maglekildevej—Amicisvej. Herved rantes den franske Skole, Frederiksberg Allé 74, af mindst 2 Sprængbomber, der ulykkeligvis bragte alle Skolens 3 Trapper til Nedstyrtning. Der opstod dog ikke Brand i Skolen ligestraks. Maglekildevej blev ramt af baade Spræng- og Brandbomber, hvorved der foraarsagedes betydelige Sammenstyrtninger og Brande.

Den stærke Blæst var Aarsag til, at Ilden udviklede sig voldsomt i det bomberamte Kvarter, og det saa en Overgang ud til, at Ildens Omfang skulde blive katastrofal, men det lykkedes Frederiksberg Brandvæsen hjulpet af tilkaldte Forstærkninger at begrænse Ilden.

Ud over den Skade, der skete ved Shellhuset, paa Søndre Boulevard og Henrik Ibsensvej, ødelagdes alene i dette Kvarter 13 Ejendomme, den franske Skole og Garageanlægget, medens 6 Ejendomme blev alvorligt beskadiget.

Tabet af Menneskeliv og især Børn fra den franske Skole var meget stort med 142 Dødsopfre og 237 haardt saarede.

Under Angrebet beskød de medfølgende Jagermaskiner de tyske Anti-Luftskytsbatterier i København, der aabnede Ilden mod dem, og der udviklede sig et kraftigt Skyderi især i Nærheden af Havnen, hvor den tyske Krydser »Nürnberg« laa. En Jagermaskine blev bragt til Nedstyrtning i Fælledparken.

Ligesaa hurtigt Luftfartøjerne var kommet, forsvandt de igen i nordlig Retning, førend de satte Kursen mod deres Basis i England. Gestapohovedkvarteret var ud-slettet og med det ogsaa alle Dokumenter og Papirer som tilsigtet, saaledes at Modstandsbevægelsen igen fik Arbejdsro, indtil Befrielsen af Danmark fandt Sted, fordi der ikke var nogen Mulighed for Gestapo for at fortsætte Afhøringer og yderligere Efterforskninger af Sager vedrørende det illegale Arbejde.

Men Royal Air Force fuldførte heller ikke dette Angreb uden Tab, og Gennemførelsen af denne vanskelige Operation medførte, at 5 Mosquito- og 2 Jagerluftfartøjer gik tabt, og at 11 Officerer mistede Livet.

POUL ZICLER

Illustrationerne til denne Artikel er hentet fra »5 Aar — Besættelsen i Billeder«, Berlingske Forlag og Det civile Luftværn.

TIDEN UDEN POLITI

Af Statsadvokat JØRGEN TROLLE

Det Slag, som den 19. September 1944 ramte det danske Samfund, da de tyske Besættelsesmyndigheder skred til Aktion mod Politiet og ganske ophævede det, tilvejebragte en Situation, som vistnok er enestaaende i den vesteuropæiske Civilisations Historie. Her var en stor By med en i enhver Henseende moderne Organisation og en By, som ikke i alvorlig Grad direkte var berørt af Krigen, der pludselig blev berøvet alle Midler til Retshaandhævelse. Al politimæssig Virksomhed bortfaldt, baade den rent ordensmæssige Patruljeren paa Gader og Stræder og Eftersporingen af begaaede Forbrydelser med hele det komplicerede Apparat, som et moderne Poliiti betjener sig af. Og hele Politiets store administrative Apparat med Uddeling af Bevillinger og Tilladelser, Ordning af Motorvæsenet og mange andre Ting forsvandt ogsaa.

Slaget bragte ikke Samfundslivet til at gaa i Staa. Sporvogne, S-Tog og andre Trafikmidler fungerede som sædvanligt, Morgenavisen udkom som før, og Livet gik sin Gang. Men bag denne Overflade af en tilsyneladende uforstyrret Fortsættelse af normale Tilstande blev der hurtigt sat Kræfter i Gang, som alle kom til at mærke.

Det er vanskeligt nu bagefter at faa et helt tydeligt Billede af, hvad der egentligt skete, og i hvilket Omfang Forbrydervæsenet tog Overhaand. Thi da Politiet ikke blot bekæmper Forbryderne, men ogsaa er Samfundets Øjne og Øren, der erfarer, hvad der sker, var man i hvert Fald i den første Tid ganske uden Underretning om, hvilke Følger Politiets Opløsning havde.

Det første, Myndighederne kunde iagttage gennem Dagspressens Meddelelser, var, at en stærk Vilje hos Almenheden til at prøve at haandhæve Loven kom til Udtryk. Det lod sig i de Dage ikke gøre at overtræde Færdselsbestemmelserne. Den, der forsøgte herpaa, skulde nok af Publikum blive belært om, hvordan han skulde optræde. Enkelte Forbrydere, som blev paagrebet paa fersk Gerning under Udøvelse af Tyveri eller Indbrud, fik en temmelig ilde Medfart af vrede Medborgere, der paa Stedet foretog en eksemplarisk Afstraffelse med at prygle den paagældende eller putte ham i Vandet. Det var dog kun sporadiske Episoder. Det blev hurtigt mærkbart, at der straks efter Politiets Fjernelse skyllede en Bølge af Tyverier ind over Byen, og det blev ved Meddelelser fra Tyveriforsikringselskaberne bekræftet, at Formueforbrydelserne tog et uhyggeligt Opsving. Under Indtrykket af dette store Antal Tyverier og de mange Tilfælde, hvor Lejligheder ved natlige Indbrud blev ganske raseret, dannede Borgerne i mange Kvarterer private Vagtkorps, hvor man skiftedes til at

foretage natlige Runder bevæbnet med Stokke eller Træknipler for at kunne yde hinanden Hjælp i Tilfælde, hvor det gjordes nødig. Ogsaa disse Vægttere paagreb Forbrydere. Og da det ikke i det lange Løb kunde være tilfredsstillende, at disse enkelte Indbrudstyre, der blev fanget paa fersk Gerning, klarede sig med en Omgang Klø, naar de skulde have 1 Aars Fængsel eller 2, bestræbte man sig derfor paa at faa Publikum til at bringe de paagrebne Personer til Fængslerne, saa at Anklagemyndigheden derfra kunde fremstille dem i Retten og faa dem idømt passende Straffe. Snart maatte man ogsaa rundt omkring i Landet skride til at forsøge med Oprettelse af kommunale Vagtkorps, og et saadant blev ogsaa organiseret for København og begyndte sin Virksomhed i Slutningen af Oktober 1944 med det gamle Vartov som Hovedstation. Korpsset havde, da det traadte i Kraft, end ikke 100 Mand i sin Tjeneste, og disse maatte arbejde i tre Skift, saa at Storbyen til at begynde med kun havde 25 Mand til sin Raadighed. Det blev dog hurtigt udvidet til omkring 800 Mand, der patruljerede paa Gader og Stræder væbnet med Træ eller Gummiknipler, men uden Skydevaaben.

Deres Opgave var at opretholde Orden og bistaa Borgere, der blev Genstand for Overfald. Derimod skulde Korpsset ikke give sig af med egentlig Eftersporing af Forbrydelser og havde heller ingen Forudsætning derfor. Al Opdagervirksomhed var derfor nedlagt i den politiløse Periode, idet Retterne kun kunde behandle saadanne Sager, som kom frem ved, at Vagtværnet paagreb Folk paa fersk Gerning, og som derfor fra første Færd var saa klare, at Anklagemyndigheden kunde føre dem for Retterne uden at skaffe sig væsentligt nyt Materiale. Opgaven var ikke altid lige let; thi mange af de paagrebne paaberaabte sig tyske Legitimationspapirer og forlangte at blive overgivet til de tyske Myndigheder. Andre erklærede tværtimod, at de tilhørte Modstandsbevægelsen. Og det kunde ske, at man havde paagrebet et Gruppemedlem, der var ude i sit »lovlige« Ærinde, idet hans natlige Optræden havde bibragt Vagtværnet det Indtryk, at han var ude paa et »Bræk«. Derfor maatte der af og til føres diskrete Forhandlinger for at faa Spørgsmaalet klaret, og Sagen berigtiget saa stilfærdigt som muligt.

Det var i det hele forbavsende, hvad Vagtværnets Folk ydede. Det var Mennesker uden Uddannelse i Politifaget; Haandværkere, Studenter, Søfolk, tidligere Militære o. l. Men det lykkedes dem, ubevæbnede som de var, i Løbet af de 7—8 Maaneder, Tilstanden varede, at tilfangetage og uskadeliggøre mange Forbrydere, der under farligere Røveri bevæbnet med Skydevaaben. Røverierne tog nemlig ligesom Tyverierne et uhyggeligt

Opsving og hægede Byen og knugede Hverdagen. I Tiden før Krigen havde København været en af Europas roligste Stæder. Kriminaliteten var lav, og navnlig var Antallet af grove Forbrydelser ringe. I Aarene før Krigen anmeldtes der saaledes kun en halv Snes Røverier aarligt til Myndighederne. Og Flertallet af disse var ikke farlige, men var blot Tilfælde, hvor berusede Søfolk i Nyhavn var blevet væltet over Ende og frataget deres Penge o. l. Men Røveri ved Hjælp af Skydevaaben var meget sjældent. Under Krigen, hvor mange Skydevaaben kom ud mellem Folk, og hvor Forholdene var urolige, øgedes Antallet af Røverier naturligvis i væsentlig Grad, saaledes at der i Tiden inden Tyskernes Aktion mod Politiet gennemsnitlig forekom en 10—12 Stykker om Maaned, altsaa en halv Snes Gange saa mange som før Krigen. Men saa snart Politiet var fjernet, steg Antallet voldsomt. Bevæbnede Personer trængte ind i Banker, Kontorer, Fagforeninger o. l. og røvede Penge eller brød ind i private Lejligheder, som de plyndrede. Eller de overfaldt Folk paa Gaden («holdt dem op») og fratog dem Tegnebog, Ur, Fyldepen og alt af Værdi. Ofte tog de ogsaa Overtøjet med, og i enkelte Tilfælde skal de endda ikke have ladet sig nøje dermed, men klædte i bogstaveligste Forstand Ofrene af til Skindet. Disse Overfald skete baade ved Aftenstid og ved højlys Dag. Et ondartet Fænomen var de Røverier, der foregik ved Hjælp af Taxavogne: En Revolvermand eller to fratog en Taxavognmand hans Vogn og kørte derefter ud paa Gaderne, hvor Vognen blev hyret af godtroende Medborgere. Disse blev saa kørt til afsides Steder og plyndret. Hvor mange Røverier, der egentlig forekom, ved man ikke. Da Vagtværnet og Statsadvokaturen fik organiseret en Slags Modtagelse af kriminelle Anmeldelser, fik man op til over 200 Meddelelser maanedlig om begaaede Røverier, altsaa omkring 20 Gange saa mange som før den 19. September og 200 Gange saa mange som før Krigen. Antallet af modtagne Anmeldelser dækker dog ikke Virkeligheden, for man kunde samtidig se, at Bladene til Stadighed rapporterede Tilfælde, som ikke blev anmeldt. Det er troligt, at mange Mennesker ansaa det for saa formaalsløst at indgive Anmeldelse, at de opgav at gøre det.

Fjernelsen af Politiet gav yderligere fri Bane for de tyske Clearingmord, der var begyndt omkring Nytaars-tid 1944 med Drabet paa Kaj Munk, og som havde fortsat i stadigt stigende Tempo. Aktiviteten blev efter 19. September meget kraftigt forøget, og samtidigt fandt ogsaa et stærkt Opsving Sted af Modstandsbevægelsens Likvidationer af Stikkere og andre farlige tyske Haandlangere. Tidligere havde Politiets Eksistens utvivlsomt i et vist Omfang lagt et Baand paa de tyske Mordergruppers Aktivitet. Men i de politiløse Maaneder hørte Drabene til Dagens Orden, idet der allerede i den første Tid praktisk set indbragtes een dræbt daglig til Retsmedicinsk Institut. Tallet øgedes efter Nytaar til et Gennemsnit af omkring 2 om Dagen og steg i den sidste Tid op til over 4 Døde daglig. Hvor mange almindelige borgerlige Drab uden politisk Motiv der blev begaaet

imellem disse mange politiske, er svært at sige. I Statsadvokaturen, der som Regel ikke kunde efterforske Tyveri- og Røverisager, prøvede man at opklare Mord, der blev begaaet med andet end Skydevaaben, idet man som grov Gennemsnitsregel regnede med, at den sidste Kategori som Regel maatte være politiske Drab. Man fik opklaret et Par borgerlige Drab, hvorimod andre, som utvivlsomt intet havde med Politik at gøre, ikke kunde oplyses med de Midler, man havde til Raadighed. De Sager hvor Skydevaaben var benyttet, lod man ligge til efter Kapitulationen, bortset fra et Tilfælde, hvor en Vagtværnsmand blev nedskudt efter at have paagrebet en Forbryder. Anklagemyndigheden og Vagtværnet fik ved fælles Hjælp bragt paa det klare, at Drabet var begaaet af en Mand, der lige havde udmeldt sig af Schalburgkorpset. Politiet har som bekendt sidenhen opklaret ikke blot meget store Dele af de politiske Drab, men det er ogsaa godtgjort, at der i den politiløse Tid forekom adskillige Mord, som i det ydre tog sig ud som politiske Aktioner, men som i Virkeligheden var udsprunget af private Motiver. Der forekom saaledes Tilfælde, hvor en Person formaaede en anden til at dræbe en Slægtning, som han skulde arve, idet han bildte den anden ind, at Slægtningen arbejdede for Tyskerne og maatte skaffes af Vejen.

Disse dagligt forekommende Drab, som meddeltes i Aviserne under store Overskrifter, dannede en fortrinlig Baggrund for et om sig gribende Uvæsen, idet en Række Personer udnyttede Situationen til Pengeafpresning. Velsituerede Folk modtog anonyme Breve, hvori de truedes med at blive skudt, hvis de ikke paa nærmere angivet Tid og Sted indbetalte betydelige Pengebeløb. Brevens Affattelse søgte at give Indtryk enten af, at det var Modstandsbevægelsen eller Hipo'erne, der stod

CIRCULÆR BRUV NR. 4
den 1 Januar 1945. E

Til
Folk

Grundem til at De modtager dette Bræv er dem, at De maae for at være mellem de Føremær, der ender under alle for Krigen og til Stædig med har haft og har en for stor(ulovlig)Indtægt.

For Organization Fremstøt derfor krav om en Afgift, der for Deres Vedkommende vil være Kr. 25.000 som De vil være saa god at betale i Hænde. I til medfølgende Instruks. Denne Instruks vil det være af vital Interesse for Dem at gennemlæse.

De som Uvilighed eksisterer at De vil vælge at nægligere denne Skrivelse og eventuelt søge Hjælp med os, skal vi lige i nædemtaende nævne nogle af de Forholderegler vi i saadanne Tilfælde vil træffe. Det bemærkes at vi har faldt moderne Vaaben til vor Raadighed saasom Maskinpletoler, Bombegrænser etc etc.

Ignorering vil medføre i hvert Tilfælde, at Afgiften forlænges til det dobbelte for at dække vor større Uvilighed, som endvidere kan følgende f. Eks. der

1) Deres Villa/Fabrik/Virksomhed sprænges i Luften
2) Deres Børn/Teen, tages som Gidsler
3) Deres Bøtter/Blod tages som Gidsler. For Børnrens Vedkommende kan man derved udsættes for at maae stille sig til Raadighed for vort Mandskab med sit Legeme.

4) De selv, Herr/Fru/FRUEN vil blive skudt.

De Grupper udfor hvilke der er sat Kryds bemynder til de Forholderegler, der er truffet i Deres Tilfælde.

Saavel Vore for Offentliggørelse eller Tilkalddelse af Hjælp før og efter vi vil medføre at Repressalierne vil blive bragt i anvendelse.

Med Hilsen
LES APACHES.

PS. Hvis De uden Værl betaler denne Afgift vil De Herrer ikke senere blive nøjagtigt af os, da vi har en stor Liste af skulde igenne, og derfor ikke har saa mange Mid til hver enkelt Tilfælde. Saaledes risikerer D'Herrer at det naar Dem som det gik en kendt Flodstrækning - at af være fæstet Ofre - som kun til at betale flere store Beløb i Hænde. a. sættet en Del af vore Folk - skarpt bevæbnet - som sætter i sin Lejlighedslinden kan blev fejellige.

Et af de alvorlige Truselsbreve underskrevet »Les Apaches».

To Medlemmer af et privat Vagtkorps i Charlottenlund.

Det kommunale Vagtkorps til Parade.

bag ved Afsendelsen. Vagtværnet forsøgte nogle Gange at stille en Mand paa Lur, for at man kunde anholde den, der hentede Pengene. Enkelte Gange lykkedes det at faa fat i den rigtige Forbryder, men i mange Tilfælde fik man kun anholdt en godtroende Hjælper, som havde bistaet Pengeafpresseren med Afhentning af en Pakke i den Tro, at han røgtede et Ærinde for Modstandsbevægelsen. Til yderligere Efterforskning havde man som Regel ikke det fornødne Personale.

Den alvorligste af de her omtalte Sager var den saakaldte Apachesag. Adskillige Mennesker fik enslydende Truselsbreve, underskrevet »Les Apaches«, hvori de under voldsomme Trusler opfordredes til at indbetale meget store Beløb, hvis de vilde undgaa at blive skudt. Apacherne paastod, at en Række kendte Personer, der nylig var myrdet, var blevet dræbt af dem, fordi de ikke havde betalt. En Fotokopi af et af Brevene er hidsat som Illustration. Teksten taler for sig selv. Det var usikkert, hvor meget der virkeligt laa bag ved Apacherne Trusler. Men det var egnet til at vække Bekymring, at Afleveringen af et af de krævede Beløb førte til det saakaldte Slag paa Kapelvej. Vagtværnet belurede det Sted, hvor Pengene skulde afleveres. Men en Gruppe Modstandsfolk var ogsaa mobiliseret og kom til Stede,

og paa et vist Tidspunkt viste Sommerkorpset sig ogsaa paa Pladsen. Der opstod en veritabel Træfning mellem Modstandsfolkene og Sommerfolkene, mens de ubevæbnede Vagtværnsfolk maatte krybe i Skjul. Sommerfolkernes ubelejlige Tilstedekomst bestyrkede Formodningen om, at de havde noget med Brevene at gøre, saa man maatte i Fremtiden raade andre Folk, der modtog Truselsbreve, til at udvise stor Forsigtighed. Da Brevene vedblev at komme i de følgende Maaneder, uden at der dog skete noget, gjorde man et nyt Forsøg paa at opklare Sagen, og nogle Vagtværnsfolk holdt i over to Døgn et af de omhandlede Steder under Observation. Man fangede en Kontorist fra en af Omegnskommunernes Kommunekontor. Han blev overgivet til Statsadvokaturen, hvor han, efter at man havde samlet forskelligt Materiale imod ham, tilstod, at det var ham, der havde skrevet Brevene.

Et Held var det, at der ikke forekom Tilfælde, hvor et Antal dristige Forbrydere fandt sammen og angreb de tilbageværende Myndigheder, Domstole og Anklagemyndighed, thi i saa Fald havde der ikke været meget at stille op, men man kunde have været nødt til at opgive ogsaa den svage Retshaandhævelse, som man holdt vedlige som en Nødhjælp.

JØRGEN TROLLE

BEFRIElsen

Af Redaktør A. SCHUCH

Det var en dejlig Majaften, og det var i en Lejlighed paa Hjørnet af Jens Kofodsgade og Store Kongensgade — lige over for Nyboder — i København. Det kunde ligesaa godt have været et hvilket som helst andet Sted, men nu var det altsaa der, og ubegribeligt nok ligger den samme Lejlighed der den Dag i Dag. Naar man paa Vej til sit daglige Arbejde passerer den Bygning, der rummer den, og kaster et genkendende Blik op til Vinduerne, er der tilsyneladende ikke det mindste bemærkelsesværdige ved den. Og hvis man i et Anfald af Sentimentalitet finder paa at gaa op og ringe paa Døren for at blive lukket ind i den Stue, til de Møbler, til de Bøger, til de Malerier, der engang i en Fortid, som nu synes uendelig fjern, var Vidne til det sælsomme Optrin, der da fandt Sted, konstaterer man til sin dybe Utdren, at den ser ganske fredsommeligt og dagligdags ud. Man vægrer sig ved at tro, at den nogensinde havde oplevet, at de Mennesker, der havde lejet den og ellers plejede at opføre sig behersket og passende, og et Par andre — prøvede Venner af Huset —, der hidtil havde optraadt, som det sømmer sig kultiverede Mennesker, pludseligt begyndte at te sig paa det mest ejendommelige. De rent ud sagt græd — ikke aabenlyst naturligvis, for de var i Besiddelse af megen Dannelses, — men græd gjorde de. Og saa lo de. Og saa græd de igen. Og saa gik de — ud i en By, der som med et Trylleslag var blevet et Hav af Mennesker, der ogsaa græd og ogsaa lo. Men det kunde Møblerne, Bøgerne og Malerierne selvfølgelig ikke vide, lige saa lidt som de havde været i Stand til at forstaa, at det i den sidste Tid evigtalende Radioapparat var den egentlige Aarsag til det rent ud sagt ubeherskede Følelsesudbrud, der da heldigvis heller ikke siden har gentaget sig, hverken her eller andre Steder.

Den danske Radioudsendelse fra London Fredag Aften den 4. Maj Kl. 20,30 begyndte paa sædvanlig Maade. Redaktør Johannes G. Sørensen var Speaker, og der var ikke det mindste i hans Stemmeføring, der tydede paa, at der var sket eller skulde ske afgørende Begivenheder. Men saa kom det — en Brøkdels af et Minut underligt urofyldte Tavshed i Radioen — og saa:

»I dette Øjeblik meddeles det, at Feltmarskal Montgomery har oplyst, at alle de tyske Styrker i Holland, Nordtyskland og Danmark har overgivet sig.«

Man maatte have hørt forkert, men saa lød de samme livsalige Ord igen. *Danmark er atter frit.* »Kong Christian«, »God save the King«, og saa fulgte Frihedsraadets Proklamationer. Mon der var nogen, der hørte dem — i Løbet af Sekunder var Gaderne fyldt af jublende Menneskemasser, Mørklægningsgardinerne blev flænget fra Vinduerne, i hvert eneste Vindue tændtes levende

Lys, og i en ubeskrivelig Lykkefølelse fejrede det danske Folk Befrielsens Stund. Det gjorde heller ikke noget, at disse Proklamationer ikke blev hørt. De var i Dagens Løb paa anden Vis blevet bragt til Folkets Kundskab. I den første, der var rettet til de aktive Frihedskæmperstyrker, hed det:

»Frihedskæmpere.

Danmarks Befrielse staar for Døren. I Løbet af Timer eller Dage vil det blive afgjort, om de tyske Styrker i Danmark erkender Nazismens endelige Nederlag og kapitulerer eller vælger at gaa ud i en sidste desperat og nytteløs Kamp.

Den Krig, Danmark fører mod Tyskland, er os paa tvunget ved Nazisternes Overfald paa vort Land og Overgreb mod vort Folk. Vi Danske optog Striden, og vort Folk har kæmpet godt, men vi har aldrig ønsket unødigt Blodsudgydelse og ønsker det heller ikke nu.

Vælger Tyskerne Kampen, da ved vi, I er rede. Hver Mand vil indtage sin Plads og gøre sin Pligt.

Men kommer Fjenden til Fornuft og vælger Kapitulationen, da er det lykkeligt, at vort Land spares for yderligere Blodofre. I vil da optage de Bevogtningsopgaver, I er udset til, og hindre alle Repræsalier over for de slagne. Kun, hvis Fjendens Styrker svigter Kapitulationsbetingelserne og sætter sig til Modværge, maa der i Selvforsvar slaas til.

Vi paalægger alle Modstandsgrupper nøje at følge deres Instruks. Hvad enten det kommer til Kamp eller Kapitulation, vil Befrielseskampens sidste Timer kræve endnu større Disciplin og Selvbeherskelse end hidtil.

Ingen Gruppe maa gaa til Handling, før Ordren er givet.

Frihedskæmpere, Kammerater, vi stoler paa Jer.

Danmarks Frihedsraad.

København, den 3. Maj 1945.

Og den anden Proklamation, der var rettet til det danske Folk, havde følgende Ordlyd:

»Allierede Styrker rykker i disse Timer ind over vort Lands Grænser. Omraader af Danmark er allerede blevet befriet.

Det er en Selvfølge, at Befolkningen yder de allierede Tropper al mulig Hjælp. Vi advarer mod Sammenstimlen, som kan hindre Troppernes Bevægelser, ligesom vi advarer mod altfor aabenlys Fremfærd fra Modstandsbevægelsens Side, før de nødvendige Arrestationer har fundet Sted.

I de ikke befriede Omraader maa ingen gaa til Handling, før Ordre gives. Naar tysk Kapitulation forelig-

I ubeskrivelig Lykke fejrede Københavnerne Befrielsens Stund.

ger, vil Modstandsbevægelsens Styrker opretholde Ro og Orden, indtil de allierede Tropper naar frem.

I fem lange Aar har den danske Befolkning trods uhørte Provokationer bevaret en værdig Holdning. Ogsaa nu i Befrielsens Time vil Modstandsstyrkerne og den øvrige Befolkning vide at optræde paa værdig dansk Vis.

Danmarks Frihedsraad«.

Og mens København løftede sig paa gloende Pæle, mens Sangen som et Orgelbrus tonede mod Foraarshim-

len, myldrede Frihedskæmpertropperne prydet med det blaa Armbind med rødt og hvidt Baand og med Rigsvaabnet i Skjold op af Jorden. Der var de, alle de, som — naa, lad os overlade det til Eftertiden og Talerne ved officielle Højtider at fortælle, hvad der bør fortælles. De var der. Og lad saa Formanden for Frihedsraadets Kommandoudvalg, Frode Jakobsen, faa Ordet:

»Og saa kom da selve Aftenen den 4. Maj. Kommandoudvalget havde holdt Møde paa Strandboulevarden

I Løbet af faa Minutter var Gaderne fyldt af jublende Menneskemasser.

4. De andre var gaaet, jeg sad alene tilbage. Men hvad var det? Raab og vild Jubel gennem Gaderne. En af mine Medhjælpere kom styrtdende ind: »Tyskerne har kapituleret«. Og nu lød Jubelen stærkere og stærkere. Mænd kom løbende med Flag, Folk stod oven paa Sporvognstagene og viftede. Ude steg Jubelen højere og højere. Og hvor havde man Trang til at blande sig i det. Men nu gjaldt det at arbejde. Ordre maatte udsendes til alle de væbnede Styrker. Nu gjaldt det, at ingen gik amok, nu gjaldt det, at enhver gjorde sin Pligt. Endnu følte vi Spændingen, ikke den sorgløse Jubel. Nu skulde den Hær staa sin Prøve, den Hær paa 45.000, der var rekrutteret paa en Maade, der ikke tillod det samme Kendskab til enhver og ikke den samme Disciplin som i en regulær — men forhaabentlig, *forhaabentlig* en anden.

Under distraherende Jubel gennem Gaderne satte jeg mig til at skrive et Opraab til de væbnede Styrker, mens jeg ventede paa, at Udvalgets øvrige Medlemmer skulde vende tilbage. En efter en kom de: Holten og Lundsteen, Wagner og Lippmann. Og nu kom de — der ellers listede saa stille og forsigtigt rundt — susende i Bil med en kraftig Livvagt, der aabenlyst bar sine vældige Vaaben. — Hvilken Forandring igen. Bryggeriet »Stjernen« indrettedes nu aabenlyst til Hovedkvarter for Modstandsbevægelsens Københavnsledelses og Frihedsraadets Kommandoudvalg. Her vrimlede det allerede med Frihedsraadets Befalingsmænd, og en febrilsk Aktivitet raadede. I Løbet af Natten skulde Frihedskæmperne være klar til at overtage Bevogtningen af Gaderne og alle vigtige Punkter. Fra de tidligste Morgentimer skulde Byen være fast i Frihedskæmpernes Haand. En Sorg var det for de fleste, at Frihedsstyrkerne ikke fik Lov til at foretage Afvæbningen af Tyskerne — noget af det, mange havde glædet sig allermest til — men først maatte overtage Bevogtningen af Tyskerne, naar de havde trukket sig tilbage til Kasernerne.«

Samtidig mødtes Frihedsraadets Medlemmer med Politikerne paa Christiansborg. Regeringen blev dannet — den Regering, som man under Jordan igennem Maaneder havde forhandlet om. Bølgerne var gaaet højt, men nu var man kommet ind i smult Vande. Halvt om halvt delte Frihedsbevægelsen og Politikerne Magten, Æren og Ansvar — særlig det sidste. Da Dagen gryede, og Kongeflaget for første Gang siden den 29. August 1943 gik til Tops paa Flagmasten over Amalienborgs Residenspalæ, og mens Kirkeklokkerne kimedede, forkyndte Radioen for det danske Folk, at Danmark atter var frit. Frit for Vold og Terror, og mens Cellerne i Vestre Fængsel tømtes for dem, der havde sat Liv og Eksistens ind for Danmarks Sag, befolkedes de med dem, der havde gaaet Tyskernes Ærinde. Det skal ikke bestrides, at Landsforræderne blev ublidt behandlet. Det kom til Oprin og Scener, som man helst havde været foruden, men det skal ogsaa siges, at ingen, *ingen* af de af Frihedsbevægelsen arresterede var Genstand for

en Behandling, der tilnærmelsesvis svarede til den, som danske Frihedskæmpere havde været udsat for. Og blev der end begaaet enkelte Overgreb, var de for intet at regne i Sammenligning med, hvad der kunde have været sket, saafremt Frihedsbevægelsen ikke havde været saa fast organiseret, som den var, og saafremt man ikke fra Frihedsraadets Side havde sat alle Kræfter ind paa at undgaa Selvtægten, at forhindre »de lange Knives Nat«.

Og hvordan følte det i den Aften, i den Nat, i den Morgentime, da Danmark genvandt Betingelserne for at leve sit eget frie Liv, i de Hjem, hvor en Far, en Bror, en Søn, en Elsket var blevet torteret til Døde af nazistiske Sadister? De fandt vel Trøst i Kong Christians Ord den 5. Maj: »En særlig Tak ønsker jeg at udtale til Frihedsbevægelsens Ledelse saavel som til alle i de meniges Rækker for uforfærdet Indsats i den fælles Kamp, der har skabt Danmarks Stilling i Dag. Jeg vil her mindes alle dem, der i disse Aar gav deres Liv for Danmarks Frihed. Deres Minde vil stedse blive holdt i Ære af vort Folk.«

Efter Kongen talte Statsminister Buhl. Han sagde bl. a. »Med Kongen samler vore Tanker sig om de Landsmænd, som satte Livet til i den haarde Strid, om dem, der fandt Døden under Frihedskampen eller som Ofre for den onde Terror, om dem, der faldt i de allierede Hæres Rækker eller omkom paa Havene under Krigens farefulde Færd. Vi ærer deres Minde, og vi føler med dem, hvem Sorgen og Savnet har ramt. Vore Tanker gaar ogsaa til dem, der i Fængsler og Lejre har været Ofre for tyske Overgreb og Mishandlinger, og vi nærer alle varm Medfølelse med deres Trængsler og Lidelser.«

Og saa talte endelig Mogens Fog: »Vi, der i Regeringen repræsenterer den danske Modstandsbevægelse, ved, at vi har hele Danmark bag os, naar vi kræver Udrensning af udanske Elementer, der var Fjendens Haandlangere. Vi ved, at vi har hele Danmark bag os, naar vi i Enighed med det politiske Livs Ledere skal finde Vej gennem Vanskelighederne og udbygge og udvikle det Demokrati, vor Generation fik i Arv fra vore Forfædre. Vi har kæmpet for et frit Danmark i en fri Verden. Vi vil fortsætte Kampen for et lykkeligt Danmark i en lykkelig Verden. Danmark frit.«

Danmark frit. Er noget Offer for stort for at vinde denne Frihed? Spørg dem, der i Dag sidder alene tilbage. Spørg den Mor, hvis Søn hører til de elleve, der blev dræbt paa Roskildevejen, spørg den Hvidstenpige, der i samme Stund mistede Far, Bror og Mand, spørg, spørg og spørg. Svaret blev givet den 5. Maj 1945 — af Konge, af Statsminister og af Frihedsbevægelsens første Mand. Den 5. Maj var intet Offer for stort. Hver den, der oplevede Danmarks Befrielse, hver den, der hin Aften hørte Radiobudskabet fra London, vil bevidne, at vor Taknemmelighedsgæld til dem, der døde, for at vi kunde leve, ikke kan tilbagebetales. Og derfor bliver den det vel heller ikke.

A. СНОСН

PERSON- OG SAGREGISTER

Registret er delt i to Dele, et Person- og et Sagregister.

Inden for begge Afdelinger er Henvisninger til Billedstof sat i firkantet Klammec; yderligere rund Parentes om en Henvisning betegner ikke-fotografisk Gengivelse (Tegning, Maleri o. l.). Ved Billedhenvisninger i Forbindelse med Kunsternavnene er der ikke skelnet mellem Illustrationer, der forestiller den paagældende Person, og saadanne, som gengiver Kunstværkerne.

Allo uindrammede Henvisninger gælder Tekst; mere fyldig Behandling er betegnet ved Kursivering.

Ikke-danske Personer er forsynet med Nationalitetsangivelse. Med Hensyn til Angivelse af de enkelte Personers Virksomhed har man i Tvivlstilfælde som oftest indskrænket sig til det Arbejdsomraade, i Kraft af hvilket vedkommende er blevet omtalt.

Værkets indledende Artikler (Side 1—104) er paginerede med Romertal. Indholdsfortegnelse findes foran i Værket.

PERSONREGISTER

A

Aagaard, C. F., Maler. 98.
 Aage, Prins. [XXVII.]
 Aarestrup, Emil, Digter. 176.
 Aarsleff, Carl, Billedhugger. 22.
 Abell, Kjeld, Forfatter. 193. 244. 245. 270. 282.
 Abildgaard, Nicolai, Maler. 141. 184.
 Abildgaard, Søren, Arkivtegner. 164.
 Abrahams, Severin, Teaterdirektør. 239.
 Absalon, Biskop, Statsmand. [16.]
 Adler, D. B., Grosserer, Politiker. LXXXIV.
 Adolph, Johan V., Grosserer. 233.
 Aggerholm, Ellen, Skuespillerinde. [238.]
 Aggerholm, Svend, Skuespiller. [238.]
 Aksel, Prins. [XXVII.]
 d'Albert, Eugen, fransk Komponist-Dirigent. 265.
 Alberti, C. C., Jurist, Politiker. [XXXIV.]
 Alberti, Peter Adler, Justitsminister. LVI. 279.
 Albertus, Gundorph, Billedhugger, Sølvsmed. 410.
 Alexander III, Czar. III.
 Alexandra, Dronning. [XXVII.]
 Alexandrine, Dronning. [XXVII. XXXI.]
 Alix, Kejsersinde. [XXVII.]
 Alstrup, Carl, Skuespiller. [283. 284.] 243. 280.
 Alstrup, Oda, Skuespillerinde. 243.
 Alphand, A., fransk Vej- og Broingeniør. 90.
 Amberg, H. C., Arkitekt. [28.]
 Ammundsen, Valdemar, Biskop. [236.] 236.
 Ancher, Anna, Malerinde. 112.
 Ancher, Michael, Maler. 112.
 Andersen, Bjørn, Sølvmed. 412.
 Andersen, C. C., Maler, Konservator. [180.]
 Andersen, Frederik, Raadmand, Politiker. [XXXVIII.] XCVII. C.
 Andersen, H. C., Digter. 153. 271. 272.
 Andersen, H. N., Stifter af Ø.K. [(427)] 342. 344. 440. 490. 493.
 Andersen, J. Oskar, Kirkehistoriker. 302.
 Andersen, John, Balletdanser. [267.] 269. 270.
 Andersen, Just, Kunsthaandværker. 412.
 Andersen, Ole, Borgmester. CIV.
 Andersen, Theodor, Forfatter, Journalist. 202. 203.
 Andersen, Theodor, Skuespiller, Teaterdirektør. 239. 240.
 Andersen, Vilhelm, Litteraturhistoriker. 38. 195. 310.
 Andraesen, Axel, Revyforfatter. 280.
 Andrejef, Leonid, russ. Forfatter. 274.
 Antons, A., Apoteker. 363.
 Antonsen, Ane Grethe, Skuespillerinde. [241.]
 Appel, Jacob, Højskolemand, Politiker. 236.

Arosenius, Ivar, svensk Maler. 157.
 Arrhenius, Svante, svensk Kemiker. 383.
 Arup, Erik, Historiker. 302.
 Axelsen, G. L., Direktør. [360.] 360.

B

Bache, Otto, Maler. [453.] 182.
 Bagger, Carl, Forfatter. 193.
 Bahnsen, Jesper, Officer, Krigsminister. XXXIV.
 Balanchine, George, Danser, Koreograf. 270.
 Balthazar Christensen, Overretsprocurator, Politiker. [XXXIV.]
 Bang, Arne, Billedhugger. 411.
 Bang, Gustav, Historiker, Politiker. 302.
 Bang, Herman, Forfatter. VI. 194. 239.
 Bang, Niels, Skolemand, Filosof. LXXI.
 Bang, Nina, Historiker, Politiker. 302.
 Bang, Oluf, Forfatter. 244.
 Bangert, C., Kassekontrollør, Kontorchef. 233.
 Banke, Niels, Underdirektør, Lektor. [531.] 532.
 Barillet-Deschamps, fr. Havearkitekt. 90.
 Barye, A. L., fransk Billedhugger. 188.
 Bastien-Lepage, Jules, fransk Maler. 111.
 Bauditz, Sophus, Skoledirektør, Forfatter. LXXXI.
 Baumann, P., Arkitekt. [29. 51.]
 Beardsley, A. V., engelsk Tegner. 157. 158.
 Beaudouin, E., fransk Arkitekt. LXXIII.
 Beauvais, F. L., Viktualiehandler. 460.
 Beck, Hans, Balletdanser, Koreograf. [266.] 266. 267—268. 269.
 Becker, Carl, Kommunalpolitiker. XCVI.
 Beckett, Francis, Kunsthistoriker. 25.
 Beethoven, tysk Komponist. 271.
 Behrens, Carl, Forfatter. 226. 230.
 Bell, Karina, Skuespillerinde. [282.]
 Bellmann, C. M., svensk Digter. 176.
 Bendix, Th., Fru, [(138)] 140.
 Bendixen, Hans, Snedkermester. 397.
 Bentsen, Ivar, Arkitekt. [28. 31.]. 24. 38. 39. 42. 80. 152.
 Bentzon, Henrik, Skuespiller. [274.] 244. 276. 278.
 Benzon, Alfr., Apoteker, Fabriker. 24.
 Benzon, Otto, Forfatter. 247.
 Berg, Axel, Arkitekt. [10.] 9. 11.
 Berg, Christen, Skolemand, Politiker. [XXXIV. XXXV.] LIII.
 Berg, Sigurd, Politiker, Bladmand. LVI.
 Bergh, Ricard, svensk Maler. 157.
 Bergh, Rudolph, Dermatolog. 109.
 Bergmann, Jacob, Stadsgartner. 94.
 Bergmann, Richard, Arkitekt. 10.
 Bergson, Henri, fransk Filosof. 300.
 Bergstrøm, Vilhelm, Forfatter. [218.] 217—18.
 Bergsøe, Vilhelm, Forfatter. 109.
 Bernadotte, Folke, svensk Greve. 520.
 Bernadotte, Sigvard, Sølvmed. 409. 410.
 Bernard, Claude, fransk Fysiolog. 296. 297.

Berntsen, Klaus, Skolemand, Politiker. XXXVI.
 Bertelsen, Gustav, Snedkermester. [85.] 406.
 Berth, Laurits, Juveler. 412.
 Besekow, Samuel, Skuespiller. Instruktør. 245.
 Besnard, Alb., fransk Maler. 111.
 Best, Werner, tysk Befuldmægtiget. 521. 523. 526.
 Biilmann-Petersen, Gunnar, Arkitekt. 412.
 Bille, Carl, Redaktør, Politiker, Amtmand. [LIV.] LIII.
 Billeskov Jansen, F. J., Litteraturhistoriker. [289.] 287.
 Bindebøll, Thorv., Arkitekt. 10. 24. 48. 99. 122. 141. 142. 391. 402. 403. 404. 409. 410. 411.
 Bindslev, Alfr., Redaktør, Borgmester. CIV.
 Bing, Harald, Fabrikant. 391.
 Birch, Ludvig, Ingeniør. 68.
 Birck, L. V., Nationalekonom, Politiker. 343.
 Birker Smith, S., Biblioteksmand, Litteraturhistoriker. 302.
 Birkholm, Jens, Maler. 172. 177.
 Bissen, Vilhelm, Billedhugger. 188.
 Bizet, Georges, fransk Komponist. 258. 263.
 Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter. 115. 238. 240. 242. 248. 250. 255. 274. 278.
 Blad, Augusta, Skuespillerinde. [242.]
 Blake, William, engelsk Forfatter. 329. 330.
 Bloch, Anna, Skuespillerinde. [241.] 238. 247. 259. 275.
 Bloch, Carl, Maler. 98. 100. 182. 246. 247.
 Bloch, Emil, Kunsthistoriker. 181. 182. 184. 185. 246.
 Bloch, Oscar, Kirurg. 246. 247.
 Bloch, William, Sceneinstruktør. [247.] 229. 238. 246—249. 250. 251. 256. 258.
 Blom, Johanne, Pædagog, Kommunalpolitiker. CII.
 Bluhme, Emil, Kaptajn, Politiker. XXXV.
 Blytgen-Petersen, E., Redaktør. 525.
 Bode, Wilh., tysk Kunsthistoriker. 190.
 Bodelsen, C. A., Filolog. [531.] 532.
 Boesen, Viggo, Arkitekt. [55.]
 Bohr, Niels, Fysiker. [323—326.] 323—326.
 Bojesen, Kay, Sølvmed. 411—112.
 Bojlsen, Knud, Skoleoverlæge. LXXIV.
 Bojsen, Frede, Højskolemand, Politiker. XXVI.
 Bol, Ferd., holl. Maler. 185.
 Bonnat, Léon, fransk Maler. 111. 117. 118. 119.
 Bonnesen, Beatrice, Skuespillerinde. 244.
 Borch, Martin, Arkitekt. [26.] LXI. 8. 11. 15. 182. 189.
 Borchsenius, Otto, Forfatter. VI. 248. 251.
 Borchsenius, Valborg, f. Jørgensen, Balletdanserinde. [266.] 267. 268. 271.

Borg, Anna, Skuespillerinde. 243.
 Borgbjerg, F. J., Politiker. [371.] XXXV. C.
 Borgen, Carl, Forsikringsmand. 233.
 Borgen, V. A., Skolemand, Politiker. LXX. LXXI. LXXIII.
 Borodin (e), Alex, russ. Komponist. 270.
 Borup, L. C., Borgmester. [(LXXXIX.) (XCI.)] II. LXXXVIII—XCII. XCIII. XCIX. C.
 Bosse, Harriet, svensk Skuespillerinde. 275.
 Boucher, Francois, fransk Maler. 176.
 Bournonville, August, Solodanser, Balletmester, Balletkomponist. 266. 269. 270. 271.
 Bovensiepen, tysk Kommandant. 519.
 Boye Jensen, Skoleinspektør. [LXXII.]
 Brahe, Tyge, Astronom. 323. 326.
 Bramsen, Alfred, Tandlæge. 139.
 Bramsen, Henry, Cellist. 140.
 Brandes, Edv., Forfatter, Politiker. [XXXV.] 240. 247. 250.
 Brandes, Georg, Forfatter, Kritiker. [114.] 112. 114. 222. 226. 227. 230. 237. 265. 300. 329.
 Brandstrup, Ludvig, Skuespiller, Forfatter. [282.] 280. 281.
 Brandstrup, Marie, Skuespillerinde. [282.]
 Brandt, Frithiof, Filosof. 210.
 Brandt Rehberg, Fysiolog. 539.
 Brecht, Bert, tysk Emigrantforfatter. 271.
 Brems, Else, Operasangerinde. 261.
 Brix, Harald, Socialistfører, Bladudgiver. LIV.
 Brochmann, Georg, norsk Forfatter. 43.
 Brock, Niels, Købmand, Legatstifter. 464. 466.
 Brodersen, Aage, Forfatter. 218.
 Broge, Hans, Købmand. 442.
 Brorsen, Søren, Politiker. 524.
 Brueghel, Pieter (d.a.) flamsk Maler. 186.
 Brummer, Carl, Arkitekt. [28.]
 Brun, Johanne, Operasangerinde. 258.
 Brun, M. W., Teaterdirektør, Forfatter. 240.
 Bruun, Angelo, Skuespiller. 244.
 Bruun, Cajus, Skuespiller. 241.
 Bruun, Chr., Biblioteksmand, Historiker. 302.
 Bruun, L. E., Grosserer. 442.
 Bruun, Malthe Conrad, Forfatter, Geograf. LIII.
 Bruusgaard, Holger, Operasanger. [260.] 260.
 Brøndal, Viggo, Sprogforsker. [286.] 286. 314.
 Buhl, Vilhelm, Politiker. XLIII. 527. 550. 560.
 Bundgaard, Anders Jensen, Billedhugger. 22.
 Bundgaard, Christen, Forfatter. [201.] 202.
 Buntzen, Johs., Forfatter. 279.
 Busch-Jensen, Holger, Ingeniør, Keramikker. 394.
 Busk, Jens, Politiker. 312.
 Bülow, Hans von, tysk Musiker, Dirigent. 258. 262.
 Byrding, Holger, Operasanger. 260.
 Byron, engelsk Digter. 176.
 Böcklin, A., schweizisk-tysk Maler. 157. 158.
 Bøggild-Andersen, H. O., Maler. [88.]
 Bøgh, Erik, Forfatter. 239. 279. 280.
 Bønnelycke, Emil, Forfatter. [212.] 209. 210. 211—213. 214. 215. 216.
 Börlin, Jean, svensk Balletdanser, Koreograf. 270.
 Børresen, Hakon, Komponist. 260. 269.
 Børresen, Johs. E., Belysningsdirektør. XCIII.

C

Čapek, Karel, tjekkisk Forfatter. 274. 278.
 Carpeaux, J. B., fransk Billedhugger. 188.

Carriès, J. J. M., fransk Keramiker, Billedhugger. 391.
 Carøe, C. J., Grosserer. 490.
 Caspersen, Karen, Skuespillerinde. 242.
 Castagno, Andrea del, ital. Maler. 151.
 Cawell, Edith, engelsk Sygeplejerske. 135.
 Cavling, Viggo, Redaktør, Balletkomponist. 269. 271.
 Chaplet, fransk Keramiker. 391.
 Chardin, J. B. S., fransk Maler. 177.
 Chievitz, Ole, Kirurg. [530.] 532.
 Chievitz, Poul, Forfatter. 193.
 Christensen, Alfred, Overretssagfører, Politiker. [296.]
 Christensen, Balthazar, Overretsassessor, Politiker. [XXXIV.]
 Christensen, Elisabeth, Revyskuespillerinde. 241.
 Christensen, Frederik, Revyskuespiller. 241.
 Christensen, Godfred, Maler. 98. 119.
 Christensen (Stadil), I. C., Politiker. XXXV. LVI.
 Christensen, Poul, Tegner, Maler. 175.
 Christensen, Viggo, Overborgmester. XXXII. CII. CIII. 550.
 Christian II. 385. 440. 548.
 Christian III. LXXV.
 Christian IV. [(434.)] LII. LVII. 385. 422. 433. 506.
 Christian V. [(LI.)] LII.
 Christian VII. 97.
 Christian VIII. LXIV.
 Christian IX. [XXVII.] II. III. V. XXVI. XXVII. XXVIII. XXXII. LIII. 280. 465.
 Christian X. [XXVII. XXVIII. XXX. XXXI.] XXVI. XXVIII. XXIX. XXXII. XLIII. 254. 521. 532. 538. 560.
 Christiansen, Børge, Skuespiller. [282.]
 Christiansen, Einar, Forfatter, Teaterdirektør [196.] 193. 196. 242. 247. 249. 250.
 Christiansen, Ernst, Redaktør. XXXII.
 Christiansen, I., Snedker. [87.]
 Christiansen, Kay, Overingeniør. 68.
 Christiansen, Poul, Maler. 166. 168.
 Christiansen, Rasmus, Skuespiller. 241.
 Christmas Møller, J., Politiker. 522. 523. 524. 525. 538.
 Churchill, Winston, engelsk Politiker. 350.
 Clausen, C. C., Handelsmand, Bankdirektør. 344.
 Clausen, Hilmar, Teaterdirektør. 282.
 Clausen, Ludvig, Arkitekt. [17.] 17.
 Clausen, Sophus, Forfatter. 135.
 Clemens, J. F., Kobberstikker. [(LII.)]
 Clément, Ad., keramisk Ingeniør. VIII. 393.
 Clemmensen, Andreas, Arkitekt. [(8). 9. 11. 14.] 8. 9. 12. 13. 122. 189.
 Clodion, fransk Billedhugger. 158.
 Cøhr, Carl M., Sølvsfabrikant. [412.] 413.
 Colbjørnsen, Chr., norsk-dansk Jurist, Statsmand. [(LII.)] LIII.
 Collin, Edgar, Journalist, Teaterhistoriker. 266.
 Comte, Auguste, fransk Filosof. 285. 290.
 Constable, John, engelsk Maler. 102.
 Constantin Hansen, C. C., Maler. 126. 141. 184. 190. 192.
 »Co-Optimisterne«. 281. 282.
 Copernicus, Astronom. 326.
 Coquelin, B. C., fransk Skuespiller. 254.
 Cornelius, Peter, Operasanger. [258.] 258.
 Corot, Camille, fransk Maler. 141.
 Cour, Janus la, Maler. 98. 117. 119.
 Courbet, Gustave, fransk Maler. 112. 172. 177.
 Coward, Noel, engelsk Forfatter. 274. 275.
 Craig, Gordon, engelsk Sceneinstruktør. 243. 254.
 Crone, Axel. 44.

D

Dagmar, Kejserinde. [XXVII.]
 Dahl, Rigmor, født Foss. [(343).]
 Dahlerup, Vilh., Arkitekt. [(15). 17. 181.] 11. 14. 156. 181. 188. 190.
 Dahlgaard, Bertel, Politiker. [XXXVIII.]
 Dalhoff, J. B., Kunsthaandværker. 411.
 Dam, Johannes, Forfatter. 279. 280. 281. 284.
 Damm, Leopold, Direktør. [351.] 352.
 Damm, P. N., Bankdirektør [(453).] 452.
 Danneskiold-Samsøe, C. F., Lensgreve, Politiker. II.
 Darwin, engelsk Naturforsker. 298. 314.
 Daumier, Honoré, fr. Maler. 172.
 David, C. N., Politiker, Nationaløkonom. LIII.
 Davidsen, Jacob, Redaktør, Forfatter. LXXXVIII.
 Debussy, Claude, fransk Komponist. 259.
 Degas, E. H. G., fransk Maler. 172.
 Deineka, russisk Maler. 177. 179.
 Delacourche, Auguste, fransk Keramiker. 391.
 Delacroix, Eugène, fransk Maler. 110. 170. 177.
 Delaplanche, Eugène, fransk Billedhugger. 188.
 Derain, André, fransk Maler. 186.
 Despiau, Charles, fransk Billedhugger. 186.
 Dessau, Benny, Bryggeridirektør. 388.
 Deuntzer, J. H., Retslærd, Politiker. [(427)-] 490.
 Diaghileff, Sergei, russ. Balletleder. 268. 270. 272.
 Diesel, Rudolf, tysk Ingeniør. 346.
 Dieussart, Francois, fransk Billedhugger. 434.
 Ditlevsen, Grethe (Hasselbalch), Balletdanserinde. [267.] 268.
 Ditlevsen, Tove, Forfatterinde. [221.] 220.
 Dohm, Heinrich A., Maler. [(LXIX).]
 Dons, Elisabeth, Operasangerinde. 258.
 Dorph, N. V., Maler. 38.
 Dorph-Petersen, J. F., Skuespiller, Teaterdirektør. [238.] 240. 241.
 Doumerque, Gaston, fransk Præsident. 254.
 Drachmann, A. B., Filolog. [(305).]
 Drachmann, Holger, Forfatter. [114.] 115. 176. 196. 237. 239. 240. 247. 250. 251. 256. 273.
 Dragsted, Alfred, Kunsthaandværker. [412.] 411.
 Dragsted, A. N., Guldsmed. 411.
 Dragsted, Frants, Kunsthaandværker. 411.
 Dubois, Paul, fransk Billedhugger. 188.
 Duccio, di Buoninsegna, ital. Maler. 190.
 Dukas, Paul, fransk Komponist. 272.
 Dybdal, Theodor, Borgmester, Politidirektør. [CI.] C. CII.
 Dybwad, Johanne, norsk Skuespillerinde. 240.
 Døssing, Thomas, Biblioteksdirektør, Minister. 532.

E

Eckardt, Josephine, Skuespillerinde. 238.
 Eekersberg, C. W., Maler. 111. 112. 182.
 Edison, Thomas, Opfinder. LXXVIII.
 »Edith«, Visesangere. 176.
 Egge, Peter, norsk Forfatter. 249. 274.
 Ehlers, Eduard Diderik, Borgmester. [XCIX.] XCIX.
 Eide, Eigil, norsk Skuespiller. 275.
 Eiffel, A. G., fransk Ingeniør. 46.
 Eifrig, G., Pottmager. 390.
 Eigtved, Nicolai, Arkitekt. [77.] 9. 80.
 Eisenstein, Sergej M., russ. Filmsinstruktør. 177.
 Elgaard, Niels M. A., Politiker. 524.
 El Greco, italiensk Maler. 135.
 Elling, Christian, Kunsthistoriker. 78.
 Ellinger, H. O. G., Fysiker, Politiker. XXXV.

Elsass, Kirsten, født Nellemose, Balletdanserinde. 270. 272.
 Engelhardt, Conrad, Arkæolog. 307.
 Engelhardt, Knud V., Arkitekt. 15.
 Engelhardt, V., keramisk Ingeniør. 393.
 Engell, Birgit, Operasangerinde. 261.
 Engelsted, Mathe, Maler. 100.
 Engelstoft, Cbr., Forfatter. 172.
 Enna, August, Komponist. 260.
 Erichsen, Birgitte, Sølvsmed. 412.
 Erichsen, Vigilius, Maler. 184.
 Erik, Prins. [XXVII.]
 Erik af Pommern, Konge. 303.
 Erslev, Jacobine, født Castenskjold. 301.
 Erslev, Kr., Historiker. [301—304. (305).] 286. 300—305.
 Erstad-Jørgensen, E., Havearkitekt. 90. 92.
 Esmann, E. F., Grosserer. 442.
 Esmann, Gustav, Forfatter. [195.] 193. 195. 196. 238. 240. 247.
 Estrup, J. B. S., Politiker. [XXXIV. XXXV.] XXV. XXVI. XXXIV. C.
 Ewald, Johannes, Digter. 176. 200.
 Exner, Julius, Maler. 97. 98.

F

Fabricius Hansen, V., Stadsgartner. 91. 92.
 Fahlberg, Carl Hansen, Forfatter. [204.] 204.
 Falbe Hansen, V., Nationalekonom. 333.
 Falck, G. A., Fabrikant. VIII.
 Falck, Gustav, Kunsthistoriker. 186.
 Fall, Leo, Komponist. 241.
 Fallesen, Edv., Officer, Politiker, Teaterchef. 238. 246. 258. 262. 266. 267.
 Federley, H., finsk Arvelighedsforsker. 300.
 Feilberg, Lorry, Kabaretdirektør. 176.
 Fenger, C. E., Læge, Politiker. XC. XCIX.
 Fenger, H. M., Præst. 236.
 Fenger, Ludvig, Stadsarkitekt. [17. 80.] 17. 80.
 Find, Ludvig, Maler. [(LXIX).]
 Fini Henriques, Musiker, Komponist. 226. 268.
 Finke, Caspar, Kunstmed. 422.
 Fischer, Carl, Skuespiller. [284.]
 Fischer, J. C. H., Kultusminister. 98.
 Fischer, Leck, Forfatter. 218. 274.
 Fisker, Kay, Arkitekt. [31. 61.] 61. 410.
 Fjølstrup, Peter, Skuespiller. 229. 239. 240. 241. 242. 275. 276.
 Fjor, N. J., landøkonomisk Forsøgsleder. II.
 Flindt, H., Haveinspektør. 89. 90. 92.
 Flor, Margherita, Operasangerinde. 261.
 Fog, B. J., Biskop. 235.
 Fog, Mogens, Neurolog. [529.] 529. 531. 532. 538. 560.
 Fokiu, Mikael, russ. Balletmester, Koreograf. 268. 270. 271.
 Fønnesbech, A., Grosserer. 450.
 Forain, Jean Louis, fransk Maler. 172.
 Forchhammer, Olaf, Stadsingeniør. 94. 95.
 Forsyth, Gordon, engelsk Kunsthistoriker. 389.
 Foss, Alexander, Ingeniør, Industrimand, Politiker. [341. 342. (343). 344.] 341—345. 357. 358.
 Foss, Einar P., Civilingeniør. [(343).]
 Foss, Erling, Civilingeniør, Politiker. [(343). 529.] 529. 531.
 Foss, Margrethe. [(343).]
 Foss, Torben, Godsejer. [(343).]
 Fossing, A. P., Skoledirektør. (LXXIII.) LXXI.
 Fragonard, J. H., fransk Maler. 158.
 Freddie, surrealistisk Maler. 460.
 Frederik II. 385.
 Frederik III, X. L. XC. 78.
 Frederik VI. [(LIV.)] XLVI. LVII. 76.
 Frederik VII. XLIII. 76. 387.
 Frederik VIII. XXVI. XXVII. XXXII. 280.
 Frederik IX. [XXVII.]

Frederiksen, Erling, Maler. 175.
 Frederiksen, Niels, Husmandsfører, Politiker. 343.
 Freund, H. E., Billedbugger. 141. 188.
 Fredericia, J. A., Historiker. 300.
 Friederichsen, Viggo, Teaterdirektør. 242.
 Friesz, Othon, fransk Maler. 186.
 Friis, Aage, Historiker. 302.
 Friis, E., Politiker. [XXXVIII.]
 Friis Hansen, Julius, Præst. [231.] 234.
 Friis, L., Fabrikant. 358.
 Frijs-Frijsenborg, C. E., Lensgreve, Politiker. II. V. XXXV.
 Frimodt, Rudolf, Præst. 232.
 Frisch, Hartvig, Filolog, Politiker. 302.
 Frische, H., Grosserer. 388.
 Frølich, Else, Skuespillerinde. 241.
 Frølich, Lorenz, Maler, Tegner. 117. 402.
 Fuchs, A., Civilingeniør. 378.
 Fønss, Olaf, Skuespiller. [242.]

G

Gabrielsen, Holger, Skuespiller, Instruktør. [244.] 242. 243.
 Gad, G. E. C., Forlagsboghandler. 14.
 Gade, Ludvig, Balletdirigent. 267.
 Gade, Niels W., Komponist, Kapelmester. 262. 263.
 Gade, Svend, Scenestruktør. 242. 253.
 Galton, Francis, engelsk Arvelighedsforsker. 298.
 Gandrup, Carl, Forfatter. 256.
 Gauguin, Jean, Billedbugger, Keramiker. [396.] 396.
 Gauguin, Paul, fransk Maler. 124. 128. 129. 130. 164. 167. 190. 391.
 Gautherin, Jean, fransk Billedbugger. 188.
 Geisler, Ole, Kaptajn. 536.
 Geleff, Paul, Socialistfører. LIV.
 Gelsted, Otto, Forfatter. [210.] 209. 214.
 Georg, Konge af Grækenland. [XXVII.] V.
 Gerhard, Karl, svensk Skuespiller, Forfatter. 283.
 Géricault, Jean Louis, fransk Maler. 101.
 Gerner, William, Skuespiller. [279.] 279. 280.
 Gershwin, George, amerikansk Komponist. 260.
 Giersing, Besse, født Syberg. 169.
 Giersing, Harald, Maler. [(163. Modelfigur i Interiør. 164. Portræt af Kunstnerens Fader. 165. Pige med bøjet Hoved. Selvportræt. 166. Skovbillede, Sorø. Dame med Sytøj. 167. Soldaten. 168. Landevejen til Faaborg. 169. Udsigt over Furesø. 170. Nature morte. Portræt af Franz.)] 99. 139. 142. 144. 163—170.
 Giotto, ital. Maler. 152. 155.
 Gjerløv, Christian, Forfatter. [204.] 204.
 Glasemann, Balletmester. 268.
 Glückstadt, Isak, Bankdirektør. [(427) 453.] 426. 452. 490.
 Glæsel, Edvard, Landskabsgartner. 91.
 Goebels, tysk Politiker. 523.
 Goethe, tysk Digter. 293. 310.
 Gogh, Vincent van, holl. Maler. 164.
 Goldoni, ital. Forfatter. 247.
 Goldschmidt, Ernst, Maler, Kunsthistoriker. 165.
 Goldschmidt, M., Forfatter. LIII.
 Goldschmidt, Moritz, Industridrivende. 451.
 Goos, Carl, Skuespiller. [282.]
 Gorki, Maxim, russisk Forfatter. 172.
 Gottlob, Kaj, Arkitekt. [LXXIV. 80. 84.] 80. 411.
 Gounod, Charles, fransk Komponist. 259. 263.
 Goya, spansk Maler og Raderer. 135.
 Graae, Jutta, Frk. 529.
 Gram, Hans, Filolog, Historiker. 301.
 Gram, R. S., Højesteretspræsident. [L.]
 Gregaard, Poul, Teaterdirektør. 244.
 Gregers, Emanuel, Teaterdirektør. 244.
 Gregersen, Gunnar, Ingeniør, Direktør for Teknologisk Institut. 420.

Gregersen, P., Lærer, Politiker. [XXXVIII.]
 Grieg, Edvard, norsk Komponist. 263. 265. 272.
 Griffenfeldt, Peder Schumacher, Rigskansler. LII.
 Gross, H. F., Sølvsmed. 413.
 Grosz, George, tysk Maler. 177.
 Groth, Vilh., Maler. 98.
 Grundtvig, N. F. S., Præst, Digter. 25. 39. 42. 231.
 Grønbech, Pauline Ramm. 328.
 Grønbech, Vilhelm, Religionshistoriker. [327—331.] 327—332.
 Grønvald, Holger, Maler. 144.
 Gundlach-Pedersen, Oscar, Arkitekt. 410.
 Gustav, Kronprins af Sverige. VI.
 Gutenberg, Johan, tysk Opfinder. 421.
 Guthler, Louis, Possementmager. 424.
 Gyberg, Werner, Grosserer. [542.]
 Gyldenløve, Ulrik Frederik, Statholder i Norge. [(LI).]

H

Hage, C., Grosserer, Politiker. 464.
 Hage, Gustav, Industrimand. 357. 358.
 Hagemann, G. A., Industrimand, Mæcen. C. 134.
 Hagen, Ole, Arkitekt. [65.]
 Hall, C. C., Jurist, Politiker. [XXXIV.]
 Hallin, F. A., Keramiker. 394.
 Hals, Frans, holl. Maler. 184. 186.
 Hammerich, Ebbe, Komponist. 260.
 Hammershøi, Anna. 137.
 Hammershøi, Svend, Maler, Keramiker. 140. 142. 391. 410. 411.
 Hammershøi, Vilhelm, Maler. [(137. Fem Portrætter. 138. Vilhelm Hammershøis Selvportræt. Portræt af Fru Th. Bendix. 139. Nøgen kvindelig Model. Ida Ildsted. 140. Fra Amalienborg Plads. 141. Artemis. 142. Interiør i Louis XVI Stil. Græsk Relief i Louvre. 143. Ved Aften. Kunstnerens Moder og Hustru. 144. »Solregn«. Fra Gentoft Sø. Gaardinteriør fra Mikkel Vibes Gaard.)] 100. 115. 132. 137—144. 165.
 Hamsun, Knut, norsk Forfatter. 274.
 Hanneken, tysk General. 526.
 Hannover, Emil, Kunsthistoriker. 46. 190.
 Hannover, H. J., Ingeniør, Direktør for Polyteknisk Lærestanstalt. II.
 Hans, Prins. [XXVII.]
 Hansen, C. F., Arkitekt. XXVI. 28. 30. 80. 141.
 Hansen, C. C. Constantin, Maler. 120. 141. 184. 190. 192.
 Hansen, Emil Christian, Gæringsfysiolog. 384. 386.
 Hansen, H. N., Borgmester, Politiker. I. II.
 Hansen, Hans, Arkitekt. [60.] 60.
 Hansen, Hans, Maler. [LIII.]
 Hansen, Hans, Sølvsmed. 411.
 Hansen, Hans Chr., Arkitekt. [59.] 58. 411.
 Hansen, Heinrich, Arkitektur-Maler. II. 97. 410.
 Hansen, I. A., Politiker. LIII. 463.
 Hansen, Jakob, Forfatter. 201.
 Hansen, Julius, Borgmester. XXIX, CIV.
 Hansen, Karl Gustav, Sølvsmed. 411.
 Hansen, Knud, Arkitekt. [51. 53.]
 Hansen, Niels, Operasanger. [261.] 260.
 Hansen, Preben, Maler. 411.
 Hansen, Theophilus, Arkitekt. 97.
 Hansen-Jacobsen, N., Billedbugger, Keramiker. 393.
 Hansen-Reistrup, K., Maler. 23.
 Harald den Tredie Heen, Konge. LXI.
 Harhoe, Anna, norsk-dansk Balletdanserinde. 268.
 Harild, Harald Andersen-, Sproglærer. 531.
 Harsdorff, Caspar, Arkitekt. 97. 141.
 Haslund, Otto, Maler. 122.
 Hasselriis, Louis, Billedbugger. 185.

- Hassing-Jørgensen, J., Bankdirektør, Politiker. XCIII. XCIV.
 Haurowitz, W., Direktør. 388.
 Hausmann, fransk Præfekt. 89.
 Heartfield, John, tysk Maler. 177.
 Hedebøl, Peder, Borgmester. [CIII.] CII. CIII.
 Hegermann-Lindencrone, Cai, Teaterchef. 244.
 Hegermann-Lindencrone, Effie, Porcelæns-malerinde. 392.
 Heiberg, Gunnar, norsk Forfatter. 274.
 Heiberg, Johan Ludvig, Forfatter. Teaterchef. 279. 280. 285. 289.
 Heiberg, Johanne Luise, Skuespillerinde. 238. 250. 255.
 Heiberg, P. A., Forfatter. LIII.
 Heide, Axel, Bankdirektør. [(427).] 454.
 Heilbuth, H., Forretningsmand, Kunst-samler. 184.
 Heine, Heinrich, tysk Forfatter. 228.
 Heine, Th. Th., tysk Maler. 172.
 Heinse, Wilhelm, tysk Forfatter. 166.
 Hejle, Thomas P., Teaterdirektør. 245.
 Hellesen, W., Direktør. [377.] 377. 378.
 Helmuth, Osvald, Skuespiller. [284.].
 Helsted, F. F., Maler. 108.
 Hendriksen, Halfdan, Politiker. 524.
 Hendriksen, Kai, Kontorchef, Kommitte-rett. 95.
 Henner, J. J., elsass. Maler. 111.
 Hennig, Gerhard, svensk-dansk Billedhugger. [(156. Liggende Pige. 157. Faaborg-Pigen. Siddende Pige (Leda). 158. Sportspige. Kærlighedsgruppe. Ikaros' Fald. 159. Siddende Pige. Staaende Pige. Siddende Pige. 160. Modeltegning. Modeltegning. 161. Siddende Pige. 162. Hvilede Pige. Badende Kvinder.)] 156—162. 188. 395.
 Hennings, Betty, født Schnell, Skuespillerinde. 238. 239. 259. 267. 276. 278.
 Henningsen, Frants, Maler. [427.] 100. 165.
 Henningsen, Poul (»P.H.«), Forfatter, Arkitekt. 245. 281. 282.
 Henningsen, Th., Arkitekt. [31.].
 Henriksen, Knud, Balletdanser. 270.
 Henriques, Axel, Revyforfatter. 226. 230. 241. 279. 280. 284.
 Henriques, Fini, Musiker, Komponist. 226. 268.
 Henriques, Marie, Malerinde. 226.
 Henriques, Robert, Musiker, Forfatter. 226.
 Henriques, V., Fysiolog. [(305).].
 Heramb, Eva, Skuespillerinde. [242.] 245.
 Herbst, Christian, Arkæolog. 307.
 Herdal, Harald, Forfatter. [217.] 218—220.
 Herholdt, Johan Daniel, Arkitekt. LXI. 8. 18. 97.
 Herold, Vilh., Operasanger, Billedhugger. [(259).] 258. 259.
 Hertz, Henrik, Forfatter. 196.
 Hertz, Peter, Kunsthistoriker. 158. 226.
 Hetsch, G. F., tysk-dansk Arkitekt. 410.
 Heymann, Isaac Wulff, Vekselerer, Brygger. 387. 388.
 Hildebrand, Hans, svensk Historiker. 307.
 Hildebrandt, Carl, Skuespiller. 244.
 Himer, tysk General. [515].
 Himmelstrup, O., Lektor, Politiker. [XXXVIII.].
 Hindø, Lauritz, Blikkenslager. 424.
 Hingelberg, Frantz, Sølvsmed. [413.] 412.
 Hingelberg, Vilhelm, Guldsmed. 412.
 Hirschsprung, H., Tobaksfabrikant, Mæcen. 118. 119. 190.
 Hirschsprung, Pauline. 190.
 Hitler, Adolf, Fører. 521. 526. 537.
 Hjalmar, Ely, Operasangerinde. [260.] 261.
 Hjelmlev, J., Matematiker. [(305).].
 Hjelmlev, Louis, Sprogforsker. [287.] 286.
 Hjort, P., Keramiker. 393.
 Hoch, Pieter de, nederlandsk Maler. 138.
 Hoffmannsthal, Hugo von, tysk Forfatter. 194. 253.
 Hofmann, Holger, Teaterdirektør. 242. 244.
 Holbech, I. A. C., Skoledirektør. LXX. LXXXI.
 Holberg, Ludvig, Forfatter. 115. 238. 253. 254. 279.
 Holm, Chr., Grosserer, Politiker. 92.
 Holm, H. G. F., Maler. [LIX. 454.].
 Holm, P., Politiker [XXXV.] C.
 Holmblad, A. J. L., Fabrikejer. 464.
 Holmblad, Jacob, svensk-dansk Fabrikant. 357.
 Holst, Mogens, Arkitekt. [83.].
 Holst, Thorkild, Redaktør. 532.
 Holstein-Ledreborg, Ludvig, Greve, Politiker. [XXXV.] II.
 Holsøe, Carl, Maler. 142.
 Holsøe, Poul, Stadsarkitekt. [LXXXVII. 27.] 92.
 Holten, S. A., Politispektør. 560.
 Hostrup, C., Præst, Forfatter. 238. 247. 279.
 Houmann, Børge, Redaktør. [530.] 532. 534. 536. 538.
 Howalt, Einar, Forfatter. 274.
 Husfeldt, Erik, Kirurg. [531.] 532.
 Hvass, Tyge, Arkitekt. [50. 84. 86.].
 Hvidt, Peter, Arkitekt. 84.
 Hye-Knudsen, Johan, Kapelmester. 260.
 Høeberg, Albert, Operasanger. [259.] 260.
 Høeberg, Georg, Kapelmester. 259.
 Høedt, F. L., Skuespiller. 266.
 Høeg-Hansen, Ove, Havearkitekt. 90.
 Høffding, Harald, Filosof. [291—293.] 290—294. 300.
 Høffding, Paul Victor, Grosserer. 490.
 Høgsbro, Sofus, Højskoleforstander, Politiker. [XXXIV.] XXVI.
 Højgaard, Else, Balletdanserinde, Skuespillerinde. 270.
 Hørup, Viggo, Journalist, Politiker. [XXXV. (LV). (134).] XXV. LIII. 134.
 Høyen, N. L., Kunsthistoriker. 98. 178.
 Høyer, Edgar, Forfatter. 240. 241.
- I**
- Ibsen, Henrik, norsk Digter. 196. 208. 238. 242. 248. 255. 274. 278. 310.
 Isted, Ida, gift Hammershøi. [(139).] 138. 140. 141.
 Ingres, J. A. D., fransk Maler. 144.
 Ipsen, Bodil, Skuespillerinde, Instruktør. [244. 245.] 242. 243. 275. 276. 278.
 Irgens, norsk Minister-Gesandt. [297.].
 Irming, Mogens, Arkitekt. [(57).].
 Isakson, Karl, svensk Maler. 99. 166. 169. 170.
 Isbrand, Victor, Maler, Sølvsmed. 410.
 Isenstein, Harald, Billedhugger. 460.
 Iversen, A. J., Snedker. [81.].
- J**
- Jacobsen, Aase, Skuespillerinde. [282.].
 Jacobsen, Arne, Arkitekt. [50.] 61.
 Jacobsen, Carl, Brygger, Mæcen. 186. 304. 387.
 Jacobsen, Chresten (Nørkær), Brygger. 336.
 Jakobsen, Frode, cand. mag., Politiker. [529.] 531. 559.
 Jacobsen, H. P., Sølvsmed. [412.] 413.
 Jacobsen, Helge, Søn af Carl J., Glyptotekets Direktør. 190.
 Jacobsen, Holger, Arkitekt. [16.] 15. 34—36.
 Jacobsen, J. C., Brygger, Mæcen. 28. 89. 296. 304. 386.
 Jacobsen, J. P., Forfatter. 193. 197.
 Jacobsen, Marius, Operasanger. [260. 261.] 260.
 Jacobsen, Ottilia, f. Stegmann. 188. 189.
 Jacobsen, Otto, Teaterdirektør. 244.
 Jacobsen, Wald., Direktør. [380.] 380—381.
 Janner, Osvald, Bogbinder. 424.
 Jensen, Alb., Arkitekt. 98.
 Jensen, Alfred, Politiker. [531.] 532.
 Jensen, C. A., Maler. 184.
 Jensen, Eigil, Forfatter. [221.] 220—221.
 Jensen, Ejler, Politiker. 550.
 Jensen, Frederik, Skuespiller. [244. 279. 281.] 241. 279. 280.
 Jensen, Georg, Sølvsmed. 393. 408. 409—410.
 Jensen, Grete, Keramiker. 396.
 Jensen, Ib Martin, Arkitekt. [67.].
 Jensen, Jens, Finansborgmester, Overpræsident. [XCV. XCVII. 372.] XC. XCIII—XCVII. C. CI. CII. 371.
 Jensen, Johs. V., Forfatter. 153. 155. 211. 228.
 Jensen, Julie, g. m. Borgmester J. J. [XCVII.] XCVII.
 Jensen, Jørgen, Sølvsmed. 409.
 Jensen, Kr., Præst. [232.].
 Jensen, Oluf, Keramiker. 395.
 Jensen, Richard, Balletdanser. [267.] 268.
 Jensen, Severin og Andreas, Snedkere. [403.].
 Jensen, Svend Erik, Balletdanser. 272.
 Jensen, Thorkild, Skoledirektør. LXXXI.
 Jensen-Broby, J. K., Politiker. [XXXVIII.].
 Jensen-Kjær, N. C., Snedker. [404.].
 Jensen-Klint, P. V., Arkitekt. [37—42.] 12. 37—42. 403. 404. 409.
 Jerichau, Adolf, Billedhugger. 188.
 Jerichau, Harald, Maler. 184.
 Jerndorff, August, Maler. [427.] 99. 100. 122. 165. 390.
 Jerndorff, Peter, Skuespiller. [239.] 238. 259.
 Jespersen, Olfert, Komponist. 241. 280. 284.
 Jespersen, Otto, Sprogforsker. [315—317.] 300. 314—317.
 Jespersen, V., Kommunaldirektør. XCIII.
 Joachim, Chr., Maler, Keramiker. 394.
 Johannsen, Anne Margrethe Doris, født Ebbesen. 295.
 Johannsen, Elisabeth Kristine, f. Petersen. 296.
 Johannsen, Fritz, Telefondirektør. [295.] 14.
 Johannsen, Otto Julius, Oberst. 295.
 Johannsen, Wilhelm, Arvelighedsforsker. [295—299.] 295—300.
 Johansen, Cajus, Forretningsmand. 538.
 Johansen, Svend, Maler. 272.
 Johansen, Viggo, Maler. [LXVIII.] 109. 174.
 Johan-Svendsen, Eyvind, Skuespiller. [245.] 242. 243.
 Jonquières, Frederik, Overpræsident. XXVIII.
 Joos, Kurt, tysk Balletdanser, Koreograf. 272.
 Jordaens, Jacob, flamsk Maler. 182. 185.
 Josephson, Ernst, svensk Maler. 163.
 Juel, Jens, Maler. [(LI.) (LII.).] 184.
 Juhl, Finn, Arkitekt. [87.].
 Jørgen-Jensen, Elna, født Lauesgaard, Balletdanserinde. 268. 269. 270.
 Jørgensen, A. D., Historiker. 300. 301. 305.
 Jørgensen, Aksel, Maler. [(171. Danse-salonen »Stjernen«. 172. Studie til »Pigernes Minde«. 173. Forstad. 174. Arbejderkone. Træsnit. Illustration til Jens Pedersens »Hjert«. 175. Farvestudie til »Drachmann kommer til Himmeriges Kro«. 176. Nøgen ung Pige. 177. Opstilling. 179. To Sider fra Træsnitværket »Nordens Guder«.)] 171—179.
 Jørgensen, Emil, Arkitekt. 23.
 Jørgensen, Eugen, Arkitekt. 11.
 Jørgensen, Gustav, Skoleoverlæge. LXXIV.

Jørgensen, Johannes, Forfatter. 228.
Jørgensen, Jørgen, Filosof. 286.
Jørgensen, Viggo S., Arkitekt. [59.] 58.
411.

K

Kaalund, H. V., Forfatter. XIX.
Kaalund, Rasmus, Konsul i Kolding. 463.
Kaarøe, Laur., Raadhusforvalter. XCVI.
Kampmann, Hack, Arkitekt. [13. 30. (32)
—36. 190.] 10. 11. 24. 32—36. 189.
Kampmann, Hans Jørgen, Arkitekt. [(32)
—36.] 32—36.
Kant, Immanuel, tysk Filosof. 290. 291.
Kaper, Ernst, Skolemand, Borgmester.
[CIII.] XXVIII. XXIX. CII. CIV.
424.
Karl X Gustav, svensk Konge. 548.
Karstens, Gerda, Balletdanserinde. 272.
Kaupisch, tysk General. [515.] 514.
Key, Ellen, svensk Forfatterinde. 46.
Kidde, Harald, Forfatter. 228.
Kierkegaard, Amelie, Skuespillerinde. 243.
Kierkegaard, Niels Chr., Maler. 144.
Kierkegaard, Søren, Filosof. 231. 290. 310.
Kiillerich, Ole, Redaktør. 538.
Kindt-Larsen, Edvard, Arkitekt. [85.] 406.
411.
Kindt-Larsen, Tove, Arkitekt [85.] 406.
411.
Kirk, Hans, Forfatter. 221.
Kjeldahl, Johan, Kemiker. 296. 382.
Kjeldsen, Niels, Dragon. 303.
Kjer, Bodil, Skuespillerinde. [244.]
Kjær, Jacob, Snedker. [83. 84. 86. 407.]
Kjærboel, Johs., Politiker. 500.
Kjærulff, Alfred, Revyforfatter. 280.
Klausen, K. M., Lærer, Politiker. [372.]
C. 371.
Klein, C. S., Embedsmand, Politiker.
[XXXIV.]
Klein, Vilh., Arkitekt. [15.] 14. 15.
Kleis, Kunsthandler. 100.
Klenze, tysk Arkitekt. 188.
Klinger, Max, tysk Maler, Billedhugger.
157.
Klint, Kaare, Arkitekt. [83. 86.] 42. 80.
87. 161. 405. 407.
Klubien, Anton, Højesteretsadvokat.
[(LV).]
Klastrup, Peter, Tegner. [LIV.]
Knudsen, Brødrene, Saltholm. 541.
Knudsen, Ivar, Ingeniør. 346.
Knudsen, P., Borgmester. C. CI. 311.
Knudsen, Poul, Instruktør. 268.
Knuth, Sylvia, født Pio. 256.
Knutzon, Per, Skuespiller, Instruktør. 245.
Koch, Fritz, Arkitekt. [12.] XIII. 10. 11.
Koch, Hal, Kirkehistoriker. 331. 523.
Koch, Hans, Præst. 236.
Koch, Hans Henrik, Departementschef.
539.
Koch, K. V., Ingeniør, Litograf. [423.]
Koch, P., Højesteretsassessor. [(LXVIII).]
Koch, Peter Didrik, Læge. 233.
Koch, Simon, Embedsmand, Forfatter.
XCIII.
Koch, Vald., Arkitekt. [17.] 10. 19.
Koefoed, Michael, Embedsmand, National-
økonom. XLVII.
Kolling, Harald, Skuespiller. 239.
Kongsted, Aug., Apoteker. 363.
Konninck, Philip, Maler. 186.
Konstantin-Hansen, Elise, Malerinde. 390.
392.
Koppel, Henrik, Forlagsboghandler. 226.
Koppel, Valdemar, Journalist, Redaktør.
226. 302.
Kornerup, Jacob, Maler, Arkæolog. 308.
Korsgaard, P., Politiker. [XXXVIII.]
Krabbe, Christopher, Politiker. [XXXIV.]
Kraft, Ole Bjørn, Redaktør, Politiker. 550.
Kraft, Tenna, Operasangerinde. [260. 261.]
260.
Kramp, Lasenius, Snedker. [420.] 422.
424.

Krarpup Hansen, Johanne, Operasanger-
inde. 258.
Krebs, Nathalie, Keramiker. [394.] 396.
Krenchel, Ejner, Overretssagfører. 540.
Kristensen, Knud, Politiker. XXXIX.
XLIII. 522. 524.
Kristensen, Tom, Forfatter. [211.] 209.
210. 215—216.
Kristoffer af Bayern, Konge. XXVI.
Kristoffersen, Sigurd, Kornet. 544.
Krog, Arnold, Arkitekt, Porcelænskunst-
ner. VIII. 389. 390. 391. 392. 395.
Krogh, Christian, norsk Maler, Forfatter.
164. 172.
Krohn, Pietro, Museumsmand. 258.
Kronström, J. I., Forfatter. [202.] 202.
203.
Krum, Daniel, Balletdanser, Instruktør.
267.
Krum, Gerda, Skuespillerinde. [240.] 239.
Krøyer, H. N., Zoolog. 108.
Krøyer, P. S., Maler. [(108. Morgen ved
Hornbæk. Fiskerne kommer i Land. 109.
Et Sardinere i Concarneau. 110. Skan-
dinaviske Kunstnere ved Frokosten i
Brøndums Hotel. 111. Italienske Lands-
byhattemagere. 112. Et Møde i Viden-
skabernes Selskab. 113. Fiskere paa Ska-
gens Strand; sildig Sommeraften. Komit-
teen for den franske Kunststilling i
København 1888. 114. Portræt af Holger
Drachmann paa Skagens Strand. Por-
træt af Georg Brandes staaende paa et
Kateder. Portræt af Sophus Schandorph.
115. Sommeraften ved Skagens Strand.
125. Fra Københavns Børs. 452. C. F.
Tietgen).] 98. 99. 100. 108—115 117.
119. 133. 182. 183. 190. 191. 307. 425.
426.
Kyhn, Bodil, Keramiker. 396.
Kyhn, Julie, Keramiker. 396.
Kyhn, Knud, Maler, Keramiker. 390.
Kyhn, Vilhelm, Maler. 98. 109. 117.
Kyster, Anker, Bogbinder. 422.
Kyster, Holger, Guldsmed. 411.
Kühler, Herman A., Keramiker. 391.
Kähler, H. H. den yngre, Keramiker. 393.
Købke, Christen, Maler. [89.] 139. 184.
190.
Kølpin Ravn, F., Botaniker. [296.]

L

Lamberg-Petersen, H. C., Billedhugger.
156.
Lamprecht, Lilly, Operasangerinde. 260.
Lander, Harald, Balletmester, Koreograf.
[271.] 270. 271—272.
Lander, Margot, født Florentz-Gerhardt,
Balletdanserinde. [271.] 270.
Langberg, Harald, Kunsthistoriker. 80.
Langberg, Sigurd, Skuespiller. [282.]
Lange, H. O., Biblioteksmand, Ægyptolog.
[232. 233.] 233.
Lange, Julius, Kunsthistoriker. 101. 307.
Lange, Sven, Forfatter. 240. 274. 278.
Lange-Müller, P. E., Komponist. IV. XIX.
239. 240. 250. 265.
Langkilde, Hans Erling, Arkitekt. [67.]
Larsen, Aksel, Politiker. 538.
Larsen, Eigil, Skibsbygger. 534.
Larsen, Holger, Politiker. [XXXVIII.]
Larsen, Brødrene H. P. og L., Snedkere.
[403. 405.]
Larsen, Johannes, Maler. 395.
Larsen, Karl, Forfatter. [199.] 194. 197—
200. 224.
Larsen, Knud, Maler. 343.
Larsen, Lauritz, Forfatter. 203.
Larsen, Louis, Tapetserer. 424.
Larsen, Poul, Ingeniør, Industrimand. 341.
342.
Larsen, Sven Aage, Balletdanser. 270.
Larsen, Thorsten, Revyforfatter. 280. 281.
284.
Larsen, Thorvald, Teaterdirektør. 245.
Larsen, Victor, Proprietær, Politiker.
[XXXVIII.]

Larsen-Bjerre, L. M., Politiker.
[XXXVIII.]
Larsen-Stevns, Niels, Maler. 163.
Larssen, Anna, Skuespillerinde. [237.] 240.
241. 250. 251.
Larsson, Carl, svensk Maler. 165.
Lassalle, Ferdinand, tysk Forfatter, Poli-
tiker. 228.
Lassen, Elna, Balletdanserinde. [269.]
269. 270.
Lassen, Erik, Teaterdirektør. 282.
Lassen, Flemming, Arkitekt. [62. 83.] 62.
411.
Lassen, Mogens, Arkitekt. [63.] 61.
Lassen, Niels, Højesteretsjustitarius, Rets-
lærd. [LVI.]
Lauritzen, Vilhelm, Arkitekt. [68. (69).—
73.] 68—74.
Leclanché, fransk Opfinder. 377.
Le Corbusier, schweizisk-fransk Arkitekt
og Maler. 60. 410.
Lehmann, Carl, Borgmester. CI.
Lehmann, Julius, Instruktør. 240. 258.
268.
Lehmann, Orla, Politiker. LIII.
Leibnitz, G. W., tysk Filosof. 290.
Lendrop, Margrethe, Operasangerinde. 258.
Leth, Th., Overretsprocurator, Politiker.
[XXXIV.]
Lett, G., Højesteretsdommer. 95.
Leuning-Borch, C., Arkitekt. 11. 12. 404.
409.
Levin, Carl Magnus, Censor. 279.
Levin, Poul, Forfatter. [229.] 226. 227.
228. 230.
Levinson, Henrik, Grosserer. 233.
Levy, Louis, Forfatter. [229.] 226. 227.
Levy, Moritz, Nationalbankdirektør. [452.]
452. 454.
Levysohn, Salomon, Musikkritiker. 226.
Lichtenberg, G. C., tysk Fysiker. 320. 321.
Liebmann, August, Skuespiller. 238.
Liisberg, Hugo, Billedhugger. 396.
Linde, Carl v., tysk Opfinder. 384.
Lindgaard, F., Litograf. 424.
Lindstrøm, Viggo, Skuespiller. 240. 241.
Lippman, Ole, Grosserer, eng. Major.
[531.] 532. 560.
Litvinof, russisk Politiker. 256.
Locher, Axel, Billedhugger. 253. 392.
Locher, Jens, Forfatter. 244.
Lods, Marcel, fransk Arkitekt. LXXXIII.
Lommer, Stig, Teaterdirektør. 282.
Lorenzen, Vilh., Skolemand, Arkitektur-
historiker. 75. 77. 78.
Lovmand, Kr., Lærer. [232.]
Lowsow, Fr. v., Højesteretsjustitarius.
LVI.
Ludlow, John Malcolm, engelsk Fører for
kristne Socialister. 310.
Ludvig I, Konge af Bayern. 188.
Ludvigsen, Børge, Direktør. 381.
Ludvigsen, Valdemar, Fabrikant. [377.]
378—379. 381.
Lumbye, H. C., Komponist. 268.
Lund, Carl, Teatermaler. 239. 280.
Lund, F. C., Arkitekt. [51. 64.]
Lundbye, I. Th., Maler. 101. 190. 192.
Lundgaard, Chr., Forfatter (»Sam«). 202.
203.
Lunding, Ib, Arkitekt. [410.] 411.
Lundsteen, Kaj, Kontreadmiral. 560.
Lykke, Kay, Oberst, Lensmand. LII.
Lyngsie, Michael, Politiker. [373. 374.]
373. 374.

M

Mackeprang, M., Historiker, Museums-
mand. 78.
Madsen, Karl, Kunsthistoriker, Museums-
mand. 117. 139. 140. 142. 182—186.
Madsen, Karl, Operasanger. 260.
Madsen, Peder, Professor, Biskop. 235.
Madsen, Torald, Snedker. [84.]
Madslund, H. A., Keramiker. 396.
Madvig, Einar, Arkitekt. [30.]

- Madvig, J. N., Filolog. 314.
 Maillol, Aristide, fransk Billedhugger. 186. 188.
 Malberg, Peter, Skuespiller. [282.]
 Malinowski, Arno, Billedhugger. [413.] 410.
 Mallarmé, Stéphane, fransk Digter. 128.
 Malthe, Rasmus Secher, Billedhugger. 188.
 Manet, Edvard, fransk Maler. 167. 170. 275.
 Mantzius, Karl, Skuespiller, Teaterhistoriker. [239.] 226. 229. 238. 240. 242. 247. 251. 255. 259.
 Margrethe, Dronning. 303.
 Margrethe, Prinsesse. [XXVII.]
 Marie, Prinsesse. [XXVII.] XXXII.
 Marstrand, Jacob, Bager, Borgmester. [CI.] C. CII.
 Marstrand, Wilhelm, Maler. 108. 112.
 Martensen, H. L., Biskop, Teolog. 109. 231. 235.
 Masereel, Frans, flamsk Maler. 177.
 Massine, Leonide, russisk Balletmester, Koreograf. 270. 272.
 Mathissen, Sigrud, født Foss. [(343).]
 Matisse, Henri Emile, fransk Maler. 186.
 Maugham, Somerset, engelsk Forfatter. 274.
 Maupassant, Guy de, fransk Forfatter. 194.
 Mejborg, R., Kulturhistoriker. XII.
 Melby, Anton, Forfatter. 241. 279. 280. 281. 284.
 Meldahl, F., Arkitekt. 19. 20. 24. 76. 97. 115.
 Mendel, Gregor, tysk Arvelighedsforsker. 297.
 Merkelbach, tysk Arkitekt. 72.
 Merrild, Karl, Balletdanser. 270.
 Messel, Alfred, tysk Arkitekt. 14.
 Methling, P., Arkitekt. [30.]
 Methling, Svend, Skuespiller. [244.] 243. 245.
 Meunier, Constantin, belgisk Billedhugger og Maler. 172.
 Meyer, A. C., Journalist, Politiker. 371.
 Meyer, Axel, Fabrikant, Erhvervsminister. II. 414.
 Meyer, Emil, Linoleumsfabrikant. 414.
 Meyer, Johannes, Skuespiller. [243.] 240. 275. 276.
 Meyer, Otto, Snedker. [404.]
 Meyer, Torben, Hofblikkenslager. 424.
 Michaelsen, Ernst, Direktør. LXXXIV.
 Michelsen, Anton, Hofjuvelerer. 408. 410.
 Michelsen, Carl, Ordensjuvelerer. II. V.
 Michelsen, Paul, Ordensjuvelerer. 410.
 Mill, Stuart, engelsk Filosof. 290. 314.
 Millet, Jean Francois, fransk Maler. 187.
 Mogensen, Børge, Arkitekt. [87.]
 Moissi, Alexander, tysk Skuespiller. 254. 256. 275.
 Molière, fransk Forfatter. 240.
 Molotov, russisk Udenrigsminister. 537.
 Moltesen, L., Historiker, Politiker. 302.
 Monberg, E., Arkitekt. [30.]
 Monet, Claude, fransk Maler. 169.
 Monrad, D. G., Politiker, Biskop. LXX. 463.
 Montelius, Oscar, svensk Arkæolog. 309.
 Moor, Dmitri, russisk Tegner. 177.
 Mores, Jakob, tysk Guldsmed. 411.
 Morris, William, engelsk Digter, Kunstner. 46.
 Mortensen, Otto, Mekaniker. 423.
 Mourier, C. F. L. Justitiarius i Højesteret. [(LV).]
 Mourier-Petersen, Christian, Maler. 100.
 Mozart, østr. Komponist. 170. 261.
 Muck, Karl, tysk Dirigent. 262.
 Munch, Edvard, norsk Maler. 165. 166. 172.
 Munch, P., Historiker, Politiker. 302. 529.
 Munch-Petersen, Lisbeth, Keramiker. 396.
 Munck, Ebbe, Redaktør. 529.
 Munck, Kirsten, Fru. 529.
 Munck-Petersen, P., Underdirektør. 360.
 Munk, Kaj, Præst, Forfatter. 243. 245. 249. 256. 274. 275. 512. 556.
 Munk, Sigvard, Borgmester. CIV.
 Mussorgsky, M. P., russ. Komponist. 259.
 Muther, R., tysk Kunsthistoriker. 112.
 Muus, Flemming (Dæknavn Jørgen), Major. 532.
 Muus, O. B., Forretningsmand, Minister. 464.
 Müller, Adam, Stempelpapirforvalter. 308.
 Müller, Ludvig, Arkæolog. 308.
 Müller, Peter Erasmus, Biskop. 308.
 Müller, Sophus, Museumsmand, Arkæolog. [307.] 306—309.
 Mynster, I. P., Biskop. 231. 235.
 Møller, Alfred, Skuespiller. [242.]
 Møller, Andreas, Teaterchef, Embedsmand. 244.
 Møller, Axel R., Pianofabrikant. 424.
 Møller, C. F., Arkitekt. [17. 61.] 61.
 Møller, Conrad, Pianofabrikant. 424.
 Møller, Erik, Arkitekt. [62. 67.] 62.
 Møller, H. C. V., Ingeniør, Borgmester. XCV. CII.
 Møller, Herman, Filolog. 314.
 Møller, Ida, Operasangerinde. 258.
 Møller, Inger, Sølvmed. 411.
 Møller, J. Christmas, Politiker. 522. 523. 524. 525. 538.
 Møller, Lars, Snedker. 424.
 Møller, Niels, Litteraturhistoriker, Forfatter. 289.
 Møller-Jensen, Jens, Maler. 22.
 Mølsted, Ingeborg, Sølvmed. 412.
 Mørck, I. P., Snedker. 402. 404.
 Mørck, Poul H., Arkitekt. 86.
- N
- Nansen, Betty, Skuespillerinde, Teaterdirektør. [273—277.] 242. 254. 273—278.
 Nansen, Peter, Forfatter. [195.] VI. 193. 194—195. 196.
 Nathansen, Henri, Forfatter. [227.] 226. 227. 228—230. 238. 249. 255. 256. 257.
 Neergaard, A. N., Kemiker, 358.
 Neergaard, Carl, Arkæolog. 308.
 Neergaard, Niels, Politiker, Historiker. XXXV.
 Nehm, Johs., Viceinspektør. [LXXII.]
 Neiiendam, Jonna, Skuespillerinde [239. 261.] 238. 259.
 Neiiendam, Nicolai, Skuespiller, Instruktør. [239.] 238. 249.
 Neiiendam, Sigrud, Skuespillerinde. [245.] 240. 243.
 Nellemann, J., Justitsminister. 279.
 Nellemose, Karin, Skuespillerinde. [244. 245.] 243.
 Neruda, Franz, Cellist. 262. 265.
 Neuhaus, Siegfried, Maler. 165.
 Neumann, Astrid, Skuespillerinde. 244.
 Neumann, Sophus, Skuespiller. [240.] 239.
 Nexø, Martin Andersen, Forfatter. [207.] 172. 200. 205—208. 217. 219. 224. 228.
 Nielsen, Åsta, norsk Kabaretkunstnerinde. [282.]
 Nielsen, Anne Marie (Carl), Billedhugger. 389.
 Nielsen, Carl, Komponist. 153. 255. 259. 268. 272.
 Nielsen, Ejnar, Maler. [(145. Den syge Pige. 146. Den blinde Pige. 147. »Og i hans Øjne saa jeg Døden«. 149. Mand og Kvinde. 151. Gamle Mennesker. 152. Døden og Krøblingen. 153. Moderen ved Barnets Vugge. 154. Udkast til Festsalen paa Københavns Raadhus. 155. Udkast til Festsalen paa Københavns Raadhus).] 145—155.
 Nielsen, Evald, Sølvmed. 411.
 Nielsen, Harald, Sølvmed. 408. 410.
 Nielsen, I. P., Politiker. [XXXVIII.]
 Nielsen, Jais, Maler, Keramiker. [395.] 396.
 Nielsen, Johs., Skuespiller, Instruktør. [238.] 240. 242. 249.
 Nielsen, Kai, Billedhugger. [91. 191.] 142. 156. 158. 159. 188. 395.
 Nielsen, Kay, Tegner, Dekorationsmaler. 270.
 Nielsen, K. M., Hospitalsdirektør. XCIII.
 Nielsen, Martinius, Skuespiller. [237.] 240. 250. 251. 275.
 Nielsen, Oda, Skuespillerinde. 240. 275.
 Nielsen, Poul, Skuespiller, Instruktør. 249.
 Nielsen, Tage, Arkitekt. [(57).]
 Nijinsky, russ. Balletinstruktør. 270.
 Nikisch, Arthur, ungar. Dirigent. 258. 262. 265.
 Nikolaj II, Czar. [XXVII.]
 Nikolaos, Prins. [XXVII.]
 Nilsson, Nils, svensk-dansk Forfatter. [219.] 220.
 Nissen, Helge, Operasanger. 258. 259.
 Noe-Nygaard, Arne, Geolog. [530.] 532.
 Nordgreen, Ellen (Gulbranson), Operasangerinde. 264.
 Nordstrøm, Patrick, svensk-dansk Keramikker. [304.] 393.
 Normann, I. C., Dramaturg. 284.
 Normann-Andersen, Kai, Komponist. 281.
 Norrie, William, Teaterdirektør, Forfatter. 240. 243.
 Nygaard, Fredrik, Forfatter. [213.] 209. 213—215.
 Nyrop, Camillus, Industrierhistoriker. [416.] II. 415.
 Nyrop, Kristoffer, Filolog. 314.
 Nyrop, Martin, Arkitekt. [10. 16. 17. (24). 25.] II. XII. XV. XIX. LXVII. C. 8. 9. 10. 11. 13. 15. 17—25. 26. 32. 402. 403.
 Nøkkentved, Chr., Ingeniør, Professor. 68.
 Nørby, Einar, Operasanger. [261.] 261.
 Nørregaard-Hansen, Ingeborg, Operasangerinde. 258.
- O
- Oehlenschläger, Adam, Digter. 153. 176. 178. 238. 240. 250. 255. 274.
 Oldrup Pedersen, Edith, Operasangerinde. [260.] 261.
 Olga, Storfyrstinde. [XXVII.]
 Olrik, Henrik, Maler, Billedhugger. 410.
 Olsen, Eigil, Sekretær i Folketinget. [XXXVIII.]
 Olsen, Jens, Astronomekaniker. [423.] 422. 423.
 Olsen, Martin, Politiker. C.
 O'Neill, Eugene, amer. Forfatter. 274. 275. 278.
 Orozco, mexicansk Maler. 177.
 Oskar, Konge af Sverige. VI.
 Osmund, Alfred, Operasanger. [260.]
 Ostenfeld, C. H., Botaniker. [(305).]
 Ostenfeld, Harald, Biskop. 235—236.
 Osthaus, tysk Industrimagnat. 409.
 Othon Friesz, fransk Maler. 186.
 Ottesen, O. D., Maler. 109.
 Owen, Joseph, engelsk-dansk Fabrikant. [351.] 351. 354.
 Ovid, rom. Digter. 159.
- P
- Paludan, Jacob, Forfatter. 166. 224.
 Paludan-Müller, Caspar, Historiker. LXX. 301. 302.
 Pancke, tysk General. 518. 553.
 Parkov, Knud, Brygger. 541.
 Pasteur, Louis, fransk Kemiker og Fysiker. 383.
 Pauelsen, Erik, Maler. 184.
 Paulli, Holger Simon, Kapelmester. 258. 262.
 Paulsen, Julius, Maler. 99. 100. 133.
 Pedersen, Benjamin, Skuespiller, Teaterdirektør. [241.]
 Pedersen, F. Gislason, Bogtrykker. 424.
 Pedersen, Gustav, Værkfører. 410.
 Pedersen, Jens, Forfatter. 175.
 Pedersen, Jørgen, Journalist, Politiker. [XXXVII.]

- Pedersen, P. J., Skolemand, Borgmester. CII. CIII.
- Pedersen, P. O., Elektrotekniker, Fysiker. [319. 322.] 318—322.
- Pedersen, Viggo, Maler. 99. 100.
- Peters, C. C., Billedhugger. 410. 411.
- Petersen, Carl, Arkitekt, Keramiker. [28. 29. 393.] 28. 393. 394. 411.
- Petersen, Fritz, Teaterdirektør. 239.
- Petersen, Henry, Arkæolog. 308.
- Petersen, Holger, Fabrikkejer, Legatstifter. [465.] 414. 464. 490.
- Petersen, Holger, Skuespiller. (»Gissemænd«). [281.] 243. 283.
- Petersen, Ingomar, Præst. [232.]
- Petersen, Joachim, Direktør for »Alumina«. 393.
- Petersen, Jul., Medicinalhistoriker. 296.
- Petersen, Lauritz, Forfatter. [203.] 202—203.
- Petersen, Peter, Snedker. [85.]
- Petersen, Vilh., Teaterdirektør (»Peter Vilh.«). [279.] 279.
- Petersen, Vilh. Vald., Arkitekt. [15.] 14.
- Pfeffer, W., tysk Plantefysiolog. 296.
- Philipsen, Gustav, Bogh., Borgmester. C.
- Philipsen, Theodor, Maler. [(101. Udskibning af Kreaturer. 102. Slaget Okse. 103. Kalve ved Stranden. 104. Kalve gaar ud af Stalden. 105. Voersaa i Vendsyssel. Efteraar. En Allé i Kastrup. 106. Selvportræt. Pastel. 107. Lange Skygger. Kreaturer ved Gammelgaards Brønd).] 98. 100. 101—106. 117. 120. 133. 395.
- Phister, Ludvig, Skuespiller. 115. 256.
- Pilstrup, Henry, Værkfører. 410.
- Pio, Louis, Politiker. LIV.
- Pio, William, Skuespiller. 239.
- Pirandello, Luigi, ital. Forfatter. 274. 275. 278.
- Piscator, Johann, tysk Maler. 177.
- Plesner, Ulrik, Arkitekt. [14.] 12. 14.
- Ploug, Carl, Forfatter, Politiker. LIII. LVI.
- Poe, Edgar, amerikansk Forfatter. 224.
- Pontoppidan, Clara, Skuespillerinde. 241. 243.
- Pontoppidan, Henrik, Forfatter. 228.
- Pontoppidan, Morten, Præst. 235.
- Poss Efftbl., Th., Christianshavn. 420.
- Potter, Paulus, holl. Maler. 102.
- Poulsen, Adam, Skuespiller, Teaterchef. [251.] 240. 244. 250. 270.
- Poulsen, Emil, Skuespiller. IV. 238. 239. 246. 248. 250. 259.
- Poulsen, Frederik, Arkæolog, Forfatter. 190.
- Poulsen, Johannes, Skuespiller. [239. 242. 251—255.] 229. 240. 241. 242. 250—257. 261. 268. 269.
- Poulsen, Karen, Skuespillerinde. 241.
- Poulsen, Olaf, Skuespiller. [237. 239. 241. 249. 252.] LXXI. 229. 238. 239. 246. 247. 250. 256. 259.
- Poulsen, Ulla, Balletdanserinde. [269.] 269. 270.
- Poulsen, Valdemar, Fysiker, Opfinder. 153. 318. 319. 320.
- Preisler, A., Arkitekt. [15.] 27.
- Preisler, J. G., Kobberstikker. [(LII).]
- Price, Ellen, Balletdanserinde. [266.] 268.
- Price, John, Skuespiller, Instruktør. [243.]
- Price, Valdemar, Balletdanser. 267. 268.
- Prieme, W., Grosserer, Politiker. [XXXVIII.]
- Priestley, John, engelsk Forfatter. 274. 275.
- Proust, Marcel, fransk Forfatter. 137.
- Pudovkin, W. J., russ. Filmsinstruktør. 177.
- Rafn, Aage, Arkitekt. [(32)—36.] 32—36.
- Rager, E., Ingeniør, Politiker. [XXXVII.]
- Ralov, Børge, Balletdanser, Koreograf. [271.] 270. 272.
- Ralov, Kirsten, Balletdanserinde. 272.
- Rask, Rasmus, Sprogforsker. 314.
- Rasmussen, August, Arkitekt. [53.]
- Rasmussen, Jens, Snedker. 404.
- Rasmussen, Knud, Polarforsker, Forfatter. 272.
- Rasmussen, Louise (Grevinde Danner). 460.
- Rasmussen, Rudolf, Snedker. [83. 86.] 405. 407.
- Rasmussen, Steen Eiler, Arkitekt. 37. 38. 92.
- Rassow, Knud, Skuespiller, Teaterdirektør. 244.
- Rathsack, Svend, Billedhugger. 161.
- Ravel, Maurice, fransk Komponist. 272.
- Ravn, Christian, Politiker. XXVI.
- Roenberg, Holger, Skuespiller. [240.] 239. 275. 276.
- Reesen, Emil, Komponist, Kapelmester. 243.
- Reimy Coghe, belgisk Maler. 120.
- Reinhardt, Max, tysk Instruktør. 244. 253.
- Rembrandt, hollandsk Maler. 103. 184. 185. 190. 275.
- Reumert, Athalia, f. Flammé, Balletdanserinde. 267. 268.
- Reumert, Elith, Skuespiller, Forfatter. [241.] 239.
- Reumert, Poul, Skuespiller. [245.] 228. 240. 241. 242. 243. 244.
- Reventlow, Conrad, Statsmand [(LI).]
- Ricard, Fr., Jurist, Revyforfatter. 279.
- Ricard, Olfert, Præst. [235.] 236.
- Richardt, Chr., Digter. IV. V. XIX. 340.
- de Richelieu, Andreas du Plessis, Søofficer. [(427).] 490.
- Richter, tysk Generalleutnant. 550.
- Richter, Hans, ungarsk Dirigent. 258. 262. 264.
- Riisager, Knudåge, Komponist. 270. 272.
- Riis-Knudsen, C., Teaterdirektør. 240.
- Rimestad, Christian, Forfatter. 222. 226. 227. 228.
- Rindom, Ellen, f. Diederich, Skuespillerinde. 240.
- Rindom, Svend, Forfatter. 244.
- Ring, Johs., Skuespiller. [238. 241.]
- Ring, Maria, Skuespillerinde. [238.]
- Rivera, Diego, mexicansk Maler. 177. 178. 179.
- Rode, Gotfred, Maler. 395.
- Rode, Helge, Forfatter. 185.
- Rode, Ove, Journalist, Politiker. XLVI.
- Rodin, Auguste, fransk Billedhugger. 158. 159. 160. 188.
- Roed, Jørgen, Maler. 138.
- Rohde, Johan, Maler. 98. 99. 132. 403. 404. 405. 408. 409. 410. 411.
- Rolf, Ernst, svensk Skuespiller, Teaterdirektør. 283.
- Rolsted, H. K. V., Skolemand. LXXI. LXXIII.
- Roose, Thorkild, Skuespiller, Instruktør. 242. 249.
- Rosen, Anton, Arkitekt. 10.
- Rosenberg, P. A., Instruktør, Censor. 240.
- Rosenfeld, Leopold, Sanglærer, Komponist. 259.
- Rosenkrantz, Oluf, Baron, Forfatter. LII.
- Rosenørn, Emil, Embedsmand, Politiker. XCIX.
- Rostrup, Asmund, Forfatter, Instruktør. 274.
- Rostrup, Egill, Instruktør, Teaterhistoriker. 252.
- Rottbøll, Chr., Landmand, Politiker. XXXV.
- Rovsing, Thorkild, Kirurg. 177.
- Rubens, flamsk Maler. 102. 185.
- Rubin, Edgar, Psykolog. 286.
- Rubin, Marcus, Nationaløkonom. 300.
- Rubinstein, Anton, tysk Komponist-Dirigent. 265.
- Rubow, Paul V., Litteraturhistoriker. [288.] 286.
- Rump, Johs., Ingeniør. 186.
- Rung, Fr., Kapelmester, Komponist. 259.
- Rung, Otto, Forfatter. [223. 225.] 222—225.
- Ruskin, John, eng. Forfatter. 46.
- Rutherford, Ernest, engelsk Fysiker. 324.
- Ruyisdael, Salomon, holl. Maler. 120. 185.
- Rømer, Ole, Astronom, Fysiker. 153. 322. 342.
- Rønsted, Karmark, Landsretssagfører, Politiker. XXXII.
- Rørdam, Peter, Præst. LXX.
- Rørdam, Thomas Skat, Biskop. [231.] 235.

S

- Sadolin, G. A., Industridrivende, Maler. [360.] 357.
- Sadolin, Knud, Industridrivende. [360.] 357.
- Saint-Saëns, fransk Komponist-Dirigent. 265.
- Salicath, Peter, Højesteretsadvokat. LVI.
- Salto, Axel, Maler. 395. 396.
- Sandfeld, Kr., Filolog. 314.
- Sandholt, Marie, Malerinde. 252.
- Sarauw, Paul, Forfatter. 230.
- Sardou, Victor, fransk Forfatter. 273.
- Scavenius, Jacob, Politiker. [XXXIV.] XXVI. 521. 522. 525. 527.
- Schaarup, Johs., Departementschef. XCIII.
- Schancke, Ingolf, norsk Skuespiller. 275.
- Schandorph, Sophus, Forfatter. [114.] 115.
- Schanne, Margrethe, Balletdanserinde. 272.
- Scharling, W., Nationaløkonom, Politiker. 333.
- Schiemann, Christian, Musiker. 258.
- Schiern, Frederik, Historiker. 301. 302.
- Schiller, tysk Forfatter. 240. 274.
- Schiødt, Erik, Arkitekt. II. XIV.
- Schiøler, Victor, Musiker. 270.
- Schjellerup, H. C. F., Astronom. 486.
- Schlegel, Friedrich, tysk Forfatter. 329. 330.
- Schlegel, Frits, Arkitekt. [66. 85.]
- Schlüter, Karl, Forfatter. 244. 274.
- Schmidt, Albrecht, Skuespiller. 241.
- Schmidt, Alfred, Tegner. [LXXXII. 430.] C.
- Schmidt, Ivar, Teaterdirektør. 241. 242.
- Schmidt, Rudolph, Grosserer. 434.
- Schnitzler, Arthur, østrigsk Forfatter. 194. 269. 274.
- Schoch, Aage, Redaktør. [530.] 531. 532.
- Schoop, Trudi, schweizisk Balletdanserinde, Koreograf. 272.
- Schou, H. H., Købmand, Agent. VII.
- Schou, Philip, Industridrivende. [VII. IX.] I. II. III. VI. VII—IX.
- Schouw, Joachim Frederik, Politiker, Botaniker. 116.
- Schrøder, Frits, Embedsmand. XLVII.
- Schrøder, Ludvig, Højskoleforstander. 465.
- Schultz, Sigurd, Kunsthistoriker. 145.
- Schultze-Naunburg, Paul, tysk Arkitekt. 12. 14. 53.
- Schwartz, Frans, Maler. 99. 108. 109.
- Schwenn, Tabita, Sølvsmed. 412.
- Schøtt, Else, Operasangerinde. 261.
- Secher, V. A., Rigsarkivar. 303.
- Seedorff Pedersen, Hans Hartvig, Forfatter. [215.] XXXII. 209. 215. 474.
- Seehusen, Svend, Forretningsfører. 538.
- Segelcke, Tora, norsk Skuespillerinde. 275.
- Seifert, Carl, Smed. 422.
- Sequeiros, mexicansk Maler. 177.
- Shakespeare, engelsk Digter. 240. 274.
- Shaw, Bernard, engelsk Forfatter. 242.
- Shaw, Norman, engelsk Arkitekt. 12.

R

- Rabén, Hans, svensk Forlægger, Kunsthistoriker. 44. 45. 86.
- Radekop, Cigarmager. 369.

- Sheridan, R. B., engelsk Digter. 255.
 Sibelius, Jean, finsk Komponist. 268.
 Signac, Paul, fransk Maler. 167.
 Signorelli, Luca da Cortona, ital. Maler. 143.
 Simonsen, Niels, Maler. 98.
 Simonsen, Niels Juel, Kammersanger. IV. 109.
 Sitte, Cornelius, østrigsk Arkitekt. 52.
 Sjostakovitj, russ. Komponist. 261.
 Skaarup, Frede, Teaterdirektør. 243. 280. 281.
 Skjær, Henry, Operasanger. 261.
 Skouboe, Else, Skuespillerinde. [243.] 242. 244. 275. 276. 278.
 Skovgaard, Georgia Marie Louise, f. Schouw. 116.
 Skovgaard, Joakim, Maler. [(116. 117. Portræt af P. C. Skovgaard. 118. Udenfor Marlotte. 119. Fnaerklipping. Høst ved Civita d'Antino. 120. Den skæve Pil ved Dortheslyst. Høstscene ved Civita d'Antino. Kristus modtager Røverne i Paradis. 121. Keramisk Fad med St. Michaels Kamp med Dragen. 122. Illustration til Grundtvig: Den signede Dag. Keramisk Fad med Fantasi-tyr. Tegnet Forarbejde til Billedet: Kristus i Dødsriget. 123. Engelen rører Vandet i Betesda Dam. 125. Keramisk Fad med Fantasi-tyr.) XVIII. 99. 100. 116—125. 132. 163. 186. 191. 390. 392.
 Skovgaard, Niels, Maler, Billedhugger. [(116. 117. Portræt af P. C. Skovgaard. 118. Gamle Udbygninger ved en Herregaard. 120. En Træskomager i en Elle-mose. 121. Keramisk Relief med Motiv fra Folkevisen om Aage og Else. Keramisk Fad med Sirene. 122. Illustration til P. M. Møller: St. Laurentius. 123. Udsigt fra Kunstnerens Loft paa Naxos. 124. Havhesten. Studietegning. 125. Magnusstenen. Forarbejde til Kvindendansen i Megara.) 100. 116—125. 132. 390.
 Skovgaard, P. C., Maler. [(116. Portræt af Niels Skovgaard. 116. Portræt af Joakim Skovgaard. 117.) 116. 168. 190.
 Skovgaard, Suzette, gift Holten, Malerinde. 100.
 Skram, Amalie, norsk-dansk Forfatterinde. 274.
 Skram, Erik, Forfatter. XXXIII. XXXIV.
 Skredsvig, Chr., norsk Maler. 117.
 Slott-Møller, Agnes, Malerinde. 100. 133. 255.
 Slott-Møller, Harald, Maler. 22. 100. 133. 394.
 Smidth, F. L., Ingeniør, Industridrivende. Smidth, F. L., Firma. 341. 342.
 Smith, Emilie, Balletdanserinde. 268.
 Smith, Kaj, Balletdanser. 270.
 Sneum, Axel, Lærer, Politiker. [XXXVIII.]
 Sneum, Thomas, Løjtnant. 544.
 Sonne, Chr., Forpagter. II.
 Sonne, J. V., Maler. 155.
 Soya, C. E., Forfatter. 243. 245.
 Spencer, Herbert, engelsk Filosof. 314.
 Sperling, Otto, Læge, Botaniker. 503.
 Staffeldt, Jørgen, Boghandler. 531.
 Stamm, Ivan, Politidirektør. 550.
 Stampe, Henrik, Retslærd, Minister. [(LII.) LII. LIII.]
 Stanislavski, Konstantin, russ. Skuespiller og Teaterleder. 246.
 Staun, Chr., Forfatter. 200. 203—204. 205. 206.
 Stauning, Th., Politiker. [(LXIX.) 374.] XXIX. XXXV. XLIII. C. CI. 367. 375.
 Steen, Adolph, Matematiker. 311.
 Steenwinkel, Hans, Arkitekt. 432.
 Steenwinkel, Laurids, Arkitekt. 432.
 Steffensen, Ingeborg, Operasangerinde. 260.
 Steffensen, Magnus, Arkitekt. [54.]
 Steglich-Petersen, K., Højesteretssagfører. 487.
 Stegmann, Povl, Arkitekt. 15. 61.
 Stein, Th., Billedhugger. 97.
 Steinlen, A. T., schw.-fransk Maler. 172. 174.
 Stig Jensen, Redaktør. 531.
 Stockholm, Kunsthandler, Kunstfotograf. 100.
 Storek, H. B., Arkitekt. [11. 14.] 9. 12. 15. 25. 80. 190. 192.
 Storm-Petersen, Robert, Tegner. 270.
 Strauss, Richard, tysk Komponist. 259. 270.
 Strawinsky, Igor, russ. Komponist. 270.
 Stribolt, Oscar, Skuespiller. 243.
 Strindberg, August, svensk Forfatter. 127. 242. 256. 274. 276. 278.
 Strøm, Axel, Skuespiller. [242.]
 Stub, Ambrosius, Digter. XXVI.
 Suenson, Bent, Direktør for Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. 487.
 Suenson, Edouard, Kommandør. 484.
 Sundbo, Arne, Borgmester. CIV.
 Svane, H. A., Skoledirektør. LXXIII.
 Swane, Leo, Kunsthistoriker, Museumsmand. 183. 186.
 Swane, Sigurd, Maler, Forfatter. 99. 165.
 Svendsen, E., Bryggeribestyrer, Politiker. [(LXIX.)]
 Svendsen, Johan, Kapelmester, Komponist. [263.] 258. 262—265.
 Svendsen, Olga, Skuespillerinde. 243.
 Syberg, Fritz, Maler. 395.
 Söderberg, Edvard, Forfatter. [201.] 202. 203. 206.
 Söderberg, Hjalmar, svensk Forfatter. 195. 274.
 Søndergaard, Jens, Maler. 163.
 Søndergaard, Ludvig, Forfatter. [219.] 220.
 Sørensen, Arne, Politiker. [530.] 523. 524. 532. 537. 540.
 Sørensen, H. P., Redaktør, Overborgmester. CIV.
 Sørensen, S. F. L., Kemiker. 382.
 Sørensen, Th., Læge, Sygekasseinspektør. 311.
 T
 Tango, Egisto, Kapelmester. 260—261.
 Tatjana, Storfyrstinde. [XXVII.]
 Terborch, Gerard, holl. Maler. 138.
 Tesdorph, Frederik, Ourupgaard. 352.
 Thalbitzer, Viggo, Arkitekt. 13.
 Theilade, Nini, Balletdanserinde, Koreograf. 272.
 Theisen, Carl Vilh., Skoledirektør. LXXI.
 Thiele, Just Mathias, Forfatter. 164.
 Thiis, Jens, norsk Kunsthistoriker. 47.
 Thirslund, Jens, Keramiker. 391.
 Thomsen, Anders, Politiker. [XXXVII.]
 Thomsen, Elise, Sølvsmed. 412.
 Thomsen, Emma, Skuespillerinde. [241.] 238.
 Thomsen, T. K., Ingeniør, Entreprenør. 550.
 Thomsen, Vilhelm, Sprogforsker. 300. 314. 328. 332.
 Thorball, Knud, Arkitekt. [54.]
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger. 188.
 Thygesen, Thyge, Operasanger. [260.] 261.
 Thylstrup, Georg, Sølvsmed, Keramiker, Billedhugger. 410. 413.
 Tietgen, C. F., Bankdirektør. [(452.)] I.VI. LXXX. 388. 427. 441. 452. 454. 483. 496.
 Tintoretto, venetiansk Maler. 186.
 Tizian, ital. Maler. [136.] 136. 186. 190.
 Toller, Ernst, tysk Forfatter. 274.
 Tolnæs, Gunnar, norsk Skuespiller. 275.
 Tolstoy, Leo, russisk Forfatter. 172. 242.
 Topsøe, Vilhelm, Forfatter, Journalist. [(LV.)] 246.
 Toscanini, Arturo, Dirigent. 265.
 Tranekjær-Rasmussen, E., Psykolog. 286.
 Trier, Herman, Politiker, Pædagog. [XXXV. XCIX.] XXVII. C. CI.
 Troels-Lund, Forfatter, Historiker. 300. 308.
 Tschaikowsky, Peter, russ. Komponist. 259. 272.
 Tuxen, L., Maler. 98. 99. 111. 112. 117. 119.
 Tvede, Gotfred, Arkitekt. [11.] 9. 409.
 Tychsen, Anna, Balletdanserinde. 267.
 U
 Uhlendorff, Gustav, Balletmester. [266.] 268. 269. 270.
 Ulfeldt, Corfitz, Rigshofmester. LII.
 Ulrich, Emilie, Operasangerinde. 258.
 Ungermann, Ella, Skuespillerinde. 242.
 Ussing, Alf, Direktør. 487.
 Ussing, Henry, Præst. [232. (235).] 233. 236.
 Utzon-Frank, Einar, Billedhugger. [34.] 35.
 V W
 Wagner, Olga, Billedhuggerinde. 226.
 Wagner, Richard, tysk Komponist. 258. 259. 263. 264.
 Wagner, Siegfried, Billedhugger. 226. 413.
 Wagner, Svend («General Johansen»), Officer. 536. 560.
 Waitz, Georg, tysk Historiker. 301.
 Walbom, Emilie, Danseinstruktrice. 268—269.
 Valdemar, Prins. [XXVII.]
 Valentiner, A. H., Gjeddesdal. 352.
 Walleen, Soffy, Skuespillerinde. [241.]
 Wallmann, Johan, Pottemager. 390.
 Wamberg, Helge, Presseattaché. 254.
 Vane, Sutton, engelsk Forfatter. 274.
 Vangsa, Mona, Balletdanserinde. [271.] 272.
 Wanscher, Ole, Arkitekt. 404.
 Wanscher, Vilhelm, Kunsthistoriker. 141. 142.
 Varé, fr. Havearkitekt. 90.
 Warming, Eugen, Botaniker. 295.
 Warming, Karen, Kunstvæver. [86.]
 Vasegaard, Gertrud, Keramiker. 396.
 Watt, Robert, Teaterdirektør. 239.
 Webb, Ph., engelsk Arkitekt. 12.
 Vedel, H., Departementschef. XLVII.
 Vedel, Herman, Maler. [(305).]
 Weel, Arne, Skuespiller. [244.] 243.
 Weel, Liva, Skuespillerinde. [283.] 243. 280.
 Weie, Edvard, Maler. 99. 166.
 Wehrauch, Svend, Sølvsmed. 412.
 Weill, Kurt, tysk Komponist. 271.
 Weimar, Aage, Sølvsmed. 411.
 Weis, A. P., Teaterchef. 251.
 Velázquez, spansk Maler. 111. 141.
 Velde, van der, belgisk Arkitekt og Maler. 46. 408. 409.
 Welding, Chr., Præst. 236.
 Verdi, Giuseppe, ital. Komponist. 258. 261.
 Werenskiold, Erik Theodor, norsk Maler. 120.
 Vermeer, Jan van Delft, holl. Maler. 138.
 Vermehren, Frederik, Maler. 98. 108. 144.
 Verner, Karl, Sprogforsker. 314.
 Wessel, Johan Herman, norsk-dansk Forfatter. 80. 176.
 Wessel, Th., Handelsmand og Industridrivende. 451.
 Westberg, Maria, Balletdanserinde. 267.
 Westergaard, Christiane, født Ryge. 310.
 Westergaard, H. A. B., Planteforædler. 382.
 Westergaard, Harald, Nationaløkonom. [233. 311—313.] 233. 236. 309—313.
 Westergaard, N. L., Orientalist. 310.
 Vett, Emil, Handelsmand og Industridrivende. 451.
 Whistler, J. A. M. N., am.-engelsk Maler. 157.

- Whitman, Walt, amerikansk Forfatter. 210. 211.
 Wiboe, O. P., Oldermænd. [423.]
 Viby, Marguerite, Skuespillerinde. [284.] 283.
 Vibæk, Marius, Handelsskolepædagog. [465.]
 Victoria, Prinsesse. [XXVII.]
 Wied, Gustav, Forfatter. 198. 238. 240. 249. 251.
 Wiedemann, Poul, Operasanger. [259.] 260.
 Wiehe, Jacques, Skuespiller. [238.] 239.
 Wiehe, Michael, Skuespiller. 250.
 Wiehe, Wilhelm d. Æ., Skuespiller. 255.
 Wiehe-Berény, Charlotte, f. Hansen, Balletdanserinde, Skuespillerinde. 267. 268.
 Wiggo, Prins. [XXVII.]
 Wilde, Alexander, Amtsforvalter, Maler. 164.
 Wilhelm II, tysk Kejser. VI.
 Wilken, Charles, Skuespiller. [244. 253.] 241.
 Villadsen, Viggo, Prokurist. 536.
- Willumsen, Edith, Billedhuggerinde. 133.
 Willumsen, Hans W., Værtshusholder. 126.
 Willumsen, J. F., Maler, Billedhugger. [(126. Kongesønnens Bryllup. 127. To Koner skilles efter en Passiar. 128. Pont Saint Michel. 129. Den forgyldte Gemse. Det trældende Menneske og den frie Dyreverden. 130. Jotunheimen. Kokotte paa Jagt. 131. Det store Relief. Krigen. Refleksion. 132. Sol og Ungdom. 133. Efter Stormen. 134. Hørup. En Fysiker. 135. Aftensuppen. 136. Tizian døende).] 100. 112. 126—136. 142. 186. 256. 391. 392.
- Vilmorin, Louis de, fransk Arvelighedsforsker. 298.
 Wilton, Ebba, Operasangerinde. [260.] 261.
 Vinci, Leonardo da, ital. Maler og Billedhugger. 326.
 Vodder, Niels, Snedker. [87.]
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog. 306. 307.
 Voysey, engelsk Arkitekt. 12. 13. 14.
 Vries, Hugo de, holl. Botaniker. 297.
- Vries, Louis de, holl. Skuespiller. 254. 275.
 Wulff, Emil, Skuespiller, Teaterdirektør. 226. 280. 281.

Z

- Zacho, Chr., Maler. 98. 119.
 Zahle, C. Th., Politiker. XXXV.
 Zahrtmann, Kr., Maler. 99. 100. 109. 120. 121. 170. 174.
 Zinck, Otto, Skuespiller. [241.] 239.
 Zola, Emile, fransk Forfatter. 172. 205. 239.

Ø

- Øllgaard, Hans, Biskop. [531.] 532.
 Ørnberg, Leif, Balletdanser. 270.
 Ørsted, Anders Sandøe, Statsmand, Retslærd. [(LIII).] LIII.
 Ørsted, H. C., Fysiker. 153. 285. 386. 414. 483.
 Østberg, Ragnar, svensk Arkitekt. 24.
 Østerberg, Gustav, Sølvsmed. 411.

S A G R E G I S T E R

A

Åboulevarden. LXXXII. LXXXIII. 12.
 Auhusene. [14.]
 Aarhus Museum. [(168).]
 Aarhus Universitet. [61.] 61—62. 288. 520.
 »Aase«, Dampskib. [472.]
 Abel Cathrines Stiftelse. [14.] XXVII. 12.
 25.
 Aborrepark. 90.
 Abstrakt Malerkunst. 166. 168. 169. 178.
 Ablefeldtsgade. [414.] LXVIII. 414.
 Akademiet. 97—100. 108. 117. 126. 144.
 165. 175.
 Aki, Aktieselskab for kemisk Industri. 355.
 Aladdinkomplekset. 11.
 Aldersrenteboligen Sundparken.
 [LXXXVII.]
 Aldersrogade. 377.
 Alderstrøst, Stiftelse. 421. 423. 424.
 Alfred Benzon A/S. 363.
 Allégade. 137.
 Almindelig Hospital. [LXXXII.]
 LXXXIII. LXXXIV. XC.
 Alsgades Skole. 527.
 Alumina, Fajancefabrik. VII. VIII.
 Amagerboulevard. LXI. LXII.
 Amagerbrogadekvarteret. 53.
 Amager Strandpark. 93.
 Amagertorv. [81.] 213. 214.
 Amaliegade. [30. 470.] LXXXIII. 9. 30.
 432. 513.
 Amalienborg. [XXVIII—XXXI. (140).]
 XXVI. XXVII. XXXII. LV. 9. 30.
 139. 513. 560.
 »Amerika«, Motorskib. [490.]
 Amicisvej. 554.
 Andreaskirken. [26.] 9. 26.
 d'Angleterre, Hotel. XXIV. 514.
 St. Annægade. LXXXIV. 139.
 St. Annæ Plads. LXXX. 174. 432. 464.
 Apolloteatret. [281. 283. 284.] 243. 282.
 9. April. 513—515. 516. 526. 533.
 Arbejder, Den københavnske. [371—376.]
 371—376.
 Arbejdernes Kunstforening. 178.
 Arbejdernes Landsbank. XII.
 Arenateatret. XII.
 »Arken«, Skoleskib. [502.]
 Arkitektur. [1—42. 49—81.] 1—42. 49—
 81.
 Asiatick Kompagni. [489.] 139.
 Assistens Kirkegaard. 90.
 Ateneum, Helsingfors. 150.
 29. August. 526—528. 540.
 Avnstrup Sanatorium. LXVIII.

B

Baadsmandsstræde. VII. 79.
 Baggensgade. LXXXIII.
 Bakkebølle. LXXXIV.
 Bakkehusene. [31.]
 Baldersgade. LXXXIII.
 Ballerup. 2.
 Bang, A. C., Pelsfirma. 451.

Ny-Barokken. 98. 157.
 Barokkens Malerkunst. 102. 104. 106.
 Barokkvarterer. 75.
 Bastionerne (Rysensteen, Holck, Gylden-
 løve). X.
 »Beaux Arts Skoler. 36.
 Befrielsen. [559.] 558—560.
 Beissels Pigeskole. LXXXIII.
 Bellahøj. XCI. 41. 56.
 Bellahøjdstilling 1938. 462.
 Benzinhavn. 477.
 Bernstorffsgade. XII. XIV.
 Besættelsen. [513—557.] 513—557.
 Bethesda, Missionshus. 232.
 Bethlehemskirken. 232.
 Betty Nansen Teatret. [242. 274. 275.
 277.] 242. 282.
 Bibliotekshaven. 5.
 Billedhuggere og Malere. [(97—192.)] 97
 —192.
 Bing og Grøndahl. [389. 392. 393. 396.]
 390—396.
 Bispebjerg Hospital. LXVIII. XCIV. 1.
 13. 91. 94.
 Bispebjerg Kirkegaard og Krematorium.
 LXVIII. 1.
 Bispebjergkvarteret. [(38). 39. 42.] 37—
 42. 56.
 Bispegaarden. 15.
 Bispeparken. [54.]
 Bistrup Gods. LXXXVIII. XC.
 Blaagaardsgade. 380.
 Blaagaards Plads. LXVI.
 Blaakilde Møllens Fabrikker. 354.
 Blegdamshospitalet. LXXXVIII. XC.
 Blegdamsvej [10.] LXXXVIII. 9. 91.
 Bodenholfs Plads. 11.
 Bonbonnieren. 282.
 Bopa, illegal Gruppe. [534.] 534. 535. 536.
 Borgergade [203.] 219.
 Borgerrepræsentationen. [LXIII.] LXIII.
 —LXIX. LXXXV.
 Borups Allé. 93.
 Botanisk Have. XXIV. LXI. 89. 90.
 Boulevardbanen. LXVI. 2.
 Bredgade. [XXII.] LV. 138. 224. 513.
 Bremerholm. 5. 79. 451.
 Bristol. 11.
 Brogade. 79.
 Brolæggerstræde. 386.
 Brugsforeningerne. Hovedstadens Brugs-
 forening. 426. 448.
 Brøndbyerne. Brønshøj Sogn. 2. XCI.
 Brøndbyhus i Brøndbyvester. LXXXIV.
 Brønshøj. [1. 7.] LXVI. XCI. 338.
 Brønshøjparken. 93.
 Burmeister & Wain. [347. 482. 535. 551.
 552.] LXXXIX. 342. 346. 348. 350. 420.
 453. 469. 478. 479. 497. 520. 536. 548.
 551. 552.
 Bülowsvej. 416.
 Børnegaarden i Utterslev. [LXXXV.]
 LXXXV.
 Børnehaven paa Grækenlandsvej.
 [LXXXV.] LXXXV.

Børsen. [LIX. 75. (425). 433—438. 454.]
 LVII. 11. 76. 432. 433. 453. 475. 488.
 514.
 Børskanalen 475.

C

»California«, Motorskib. 497.
 Carlsberg. V. 14. 189. 290.
 Carlsberg Bryggerier. [386. 387.] 384. 386.
 387. 388.
 Carlsbergfondet. 132. 186. 304. 305.
 Carlsberg, Laboratoriet. 296. 297. 383.
 Casino. [240. 241. 244.] XXVI. 239.
 C.B.U.-Korpset. 517.
 Centraladministrationen. XXXIX. XLIV
 —XLIX.
 Centralbanken. 453. 454.
 Centralvej. 552.
 Charlottenborg. LVII.
 Charlottenborg Udstilling 97—100. 109.
 144. 409.
 Charlottenlund. [51.] 557.
 Chicagoudstillingen i 1893. 46.
 »Chile«, Motorskib. [492.]
 Chippendale, engelsk Stil. 87.
 Christian IV's Bryghus. [386.] 385. 388.
 Christian IX's Gade. 5. 11. 26. 53.
 Christian VII's Palæ. XXVI.
 »Christiania«, Hjuldamper. [496.]
 Christiansborg. [XXXIII. XXXIV. L. LI.
 LIV. LV. (180).] XXVI. XXVII.
 XXXIII—XXXVI. XXXVIII. L. LV.
 139. 180. 188. 513. 514. 523. 560.
 Christianshavn. [50. 479. 488.] XCII. 26.
 79. 475. 478. 488. 552.
 Christianshavns Torv. LXVIII.
 Christianshavns Vold. [94.] 5. 92.
 Christianskirken. 552.
 Citykvarteret. 432.
 Classens Have. [96.] 5. 92. 94.
 Classenske Bibliotek. 30.
 Crome & Goldschmidt, Varehus. 451.

D

Dadaisme. 210.
 Daells Varehus. 450. 451.
 Dagmar, Hotel. XXIV.
 Dagmarhus. 537. 540.
 Dagmarteatret. [237. 238. 242. 251. 273.]
 240. 244. 250.
 Dambussengen. [7.]
 Dambussengen. LXXXV. LXXXVI. XCI.
 XCII. 93.
 Dampskibsrederiforeningens Mindesmærke.
 [474.] 474.
 Dampskibsselskabet af 1912. 470. 473.
 Danasvejdæmningen. 4.
 »Danmark«, Skoleskib. [507—511.] 509.
 510.
 Danmarks Frihedsraad. 528—532. 550.
 Danmarksgade. 387.
 Dannebrogsgade. XXIV. LXXXIII.
 Dansk Arbejdsmands Forbunds Bygning.
 554.
 A/S Dansk Dammann Asfalt. 355.

Dansk Dampskibsrederiforenings Bygning. [30. 470.]
 Dansk Folkeforsikringsanstalt. [15.]
 Danske Gødnings-Kompagni. 352—354.
 Danske Handelsstands Fællesrepræsentation. 437—438.
 »Dansk Hjælpetjeneste« i Göteborg, illegal Transport. 542.
 Dansk Industri Syndikat. [534.] 535. 548.
 Danske Petroleum-Aktieselskab. 472. 506.
 »Dansk Pressetjeneste«, illegalt Blad. 538.
 Dansk Samling. 523. 524.
 Dansk Sojakagefabrik. 479.
 Danske Sukkerfabrikker Raffinaderi. 478.
 »Dansk-Svensk Flygtningetjeneste«, illegal Transportgruppe. 542.
 »Danske Tidende«, illegalt Blad. 537.
 Dantes Plads. 14.
 Darwinisme. 208. 307.
 »De frie Danske«, illegalt Blad. 537. 538. 539. 540.
 Departementschefraadet. 539.
 Detailhandlerbanken. 426. 453. 454.
 »Diario Carioca«, brasiliansk Avis. 525.
 Dieselmotoren. [346—350]. 346—350.
 Disconto- og Revisionsbanken. LVIII.
 Dr. Priemesvej. 554.
 Domhuset. [XCII. XCVIII. 80.] LXVII. XCVIII. 28. 30. 32. 80. 224.
 Dossieringen. [(89).] LXXXIV.
 Dragør. 543.
 »Dronningen«, Hjuldamper. [496.]
 Dronning Louises Bro. [49.] 4.
 Dr. Olgasvej. 388.
 D. s. O. (Den sjæll. Organisation). 540.
 Dybbølsbro. 4.

E

Eckersberg-Skolen. 108. 109. 112. 125. 139. 144. 190.
 »Edouard Suenson«, Kabeldamper. 486.
 Efterslægtens Gaard paa Østergade. 78.
 Ekspressionisme (ister) digterisk. 209. 210. 212. 213. 215. 216.
 Ekspressionisme (Malerkunstens). 126. 135.
 Elektricitetsværker. LXXVIII—LXXIX.
 Eliaskirken. [10.]
 Emdrup, — Ladegaard. LXXXVIII. LXXXIX. XCI.
 Emdrupgaard, Optagelseshjem. LXXIII. LXXXIV.
 Emdrup Skole. [64.]
 Empiren. 76. 404.
 Encyclopædia Britannica. 408.
 Enghavebro. 554.
 Enghave Brygge. 479.
 Enghaven. Enghaveplads. [91.] LXVI. XCI. 5. 92. 210.
 Erikson, Gustaf, Rederi i Mariehamn. 469.
 »Esso Nyborg«, Motorskib. [472.]
 Esthervej. [55.]

F

Faaborg Museum. [29.] 29.
 Falkoneralle. 4. 415.
 Falstersvej. [415.] 415.
 Farimagsgade. 26.
 Farimagsej. XXIV.
 Farum. 2.
 Farvergade. [205.] 204.
 Ferrosan A/S. 362.
 Ferske Fiskehandler-Kompagnis Hus. [79.]
 Filosofgangen. LXXX.
 Finansministeriet [XLV.] 432.
 Fiskebløderhuset. [76.]
 Fisketorvet. [443. 446.] 444.
 »Florida«, Motorskib. [498.]
 Folehavevej i Vedbæk, Børnehjem. LXXXIV.
 Folkestrejken i 1944. [549.] 518. 537. 546. 548—550.
 Folketeatret. [238 (Lynggaard & Co.).] 241. 242. 243. 273.] 239. 240. 245.

Folketinget. [XXXIII. XXXIV. XXXV. XXXVII. XXXVIII.] XXXIII—XXXVIII.
 Fønnesbech, Varehus. [450.] 450.
 Forchammersvej. [14.] 12.
 Ford Motor Companys Bygning. 479.
 Forenede Bryggerier. XVIII. 388.
 Forenede Dampskibs-Selskab, Det. [495.] 453. 495—501. 504.
 Foreningen »Fritidshjem for Kom.skolebørn«. LXXXV.
 »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring«. 77. 78.
 Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse. 92.
 Foreningen til unge Handelsmænds Uddannelse. 464.
 Forum. [460. 461.] 462.
 Franske Skole. [553.] 554.
 Fredensbro. 4.
 Fredericiagade. [LXXXV. XXXVII.] XXXIV. XXXV. XXXVIII.
 »Frederik VIII.«, Amerikadamper. 497.
 Frederiksberg. 1. 4. 30. 89. 234. 461. 514.
 Frederiksberg Allé. [553.] 137. 451. 554.
 Frederiksberg Domhus. [30.]
 Frederiksberggade. X. 11.
 Frederiksberg Have. 89.
 Frederiksberg Runddel. LXXX.
 Frederiksberg Slot. LV.
 Frederiksberg tekniske Skoler paa Falstersvej. [415.] 415.
 Frederiksborggade. [XXV. 448.] XXIV. LXVIII.
 Frederiksborg Museet. [(LIII. 114).]
 Frederiksborgvej. [54.]
 Frederiksholm, Børnehjem. LXXXIV.
 Frederiksholms Kanal. 385.
 Frederiks Hospital (Kunstindustrimuseet). [77.] 9. 30. 80.
 Frederikskajen. 479.
 Frederikssundsvej. [53.]
 Frelsers Kirke. 14.
 Frie Udstilling. 97—100. 132. 136. 144.
 Frihavnen. [476.] XIV. LXVI. 4. 426. 441. 475. 476—477. 488.
 Friis's Borgerpigeskole. LXXIII.
 »Frit Danmark«, illegalt Blad. 538.
 Frue Kirke. [28.] 28.
 Funktionalisme. 56. 58. 63. 66. 74. 82. 83. 87. 88. 406. 410. 411.
 Fynboerne (Malerne). 190.
 Fyens Disconto Kasse, Odense. LVIII.
 »Fædrelandet«, Avis. 540.
 Fællede. LXXXVIII—XC.
 Fælledeparken. [93.] LXVI. LXXXVIII. 5. 91.
 Fællesrepræsentationen for dansk Haandværk og Industri. VIII. IX. 414. 417.
 Fæstningskanalen. 4.

G

Gamles By. LXXXVII.
 Gammelholm. XXV. 97. 476. 488.
 Gammel Kongevej. 387.
 Gammel Strand. [27. 443. 446.] 224. 475.
 Garnisons Kirke. 236.
 Gasværker. [LXXVI. LXXVII.] LXXVII—LXXVIII.
 Gasværkshavnen. LXVI. 478.
 Gea A/S. 362.
 Gedser-Ruten. XXIV.
 General Motors. [461.] 462.
 Genforeningspladsen. 94.
 Gentofte. 1. 5. 139. 461.
 »Georg Stage«, Skoleskib. [507—511.] 509. 510.
 Gesandtskab, norske. 30.
 Giersands Malerskole. 170.
 Gladsaxe. 2.
 Glohus, Fabrik i Glostrup. [534.] 535. 548.
 Glostrup. 2.
 Glucksvej. LXXXIV.
 Glyptoteket. [13. 113. 187—191.] XIV. XVIII. 11. 14. 32. 156. 180. 187—190.
 Gnisten, Tidsskrift. 175.

Gothersgade XXIV. LIV. LXXIII. LXXVIII. 5.
 Graabrødretorv. [76.] 80.
 Grann & Laglye, Sølvvarefabrik. [412.] 413.
 »Grete Mærsk«, Motorskib. [470.]
 Grosserer-Societetet. 76. 344. 425. 433—437.
 Grundtejerbanken. 13. 426. 453. 454.
 Grundtvigskirken. [37—42.] 12. 37—42. 531.
 Grundtvigsskolen. LXXIV.
 Grøndalsparken. 93.
 Grønlandske Handels Plads. [440.]
 Grønne Omraader. [89—96.] 89—96.
 Grønningen. XXXII. 5. 174. 432.
 Grønttorvet. [442.] LXVIII. 444.
 Guldbergsgade. [11.] LXXXVI. 9.
 Gundestrup-Fundet. 308.
 Gunløsgade. [518.] 552.
 Gyldenløvesgade. 4.
 Gyngemosen. 56.
 Göteborg Museum. [(132).] 127. 151.

H

Haandværk, Det danske. [397—424.] 397—424.
 Haandværkerforeningen. 422.
 Haandværkerhaven. [424.]
 Hafnia, Livsforsikringsselskab. 432.
 Hagemanns Kollegium. [(137).] 134.
 Halmortvej. II. XV.
 Hambrosgade. [33.]
 Hamburg-Amerika-Linjen. 505.
 Handel. [425—468.] 425—468.
 Handelsbanken. [457.] 432. 452. 463.
 Handelshøjskolen. [463—464. 467.] 466. 468.
 »Hans Broge«, Motorskib. [497.]
 Hansens Samling, Wilhelm. 138.
 St. Hans Hospital. LXXXVIII. XC. XCI.
 Hans Tavsens Park. 5. 90.
 St. Hans Torv. LXXI.
 Hareskovene. 94.
 Harrestrup Aa. LXXVI. XCII. 93.
 Harsdorffske Hus(e). 30. 78.
 Haveanlæg v. Glyptoteket. 91.
 Havekolonier. [16.]
 Havemanns Magasin. 451.
 Havnegade. [478.]
 Havnen. [(475)—482.] XII. LXVI. 4. 475—482.
 Heibergsgade. 153.
 »Heimdal«, Rederi. 471.
 Helene Michaelsens Hjem for ældre Kvinder, (Gentofte). LXXXIV.
 Hellerup. [63.] LXXXVIII. 2. 61.
 Hellerup Strandvej. V.
 Hellesens Enke & V. Ludvigsen A/S. [378—381.] 377—381.
 Helligaandshuset. 15. 80.
 Helligaandskirken. 15. 236.
 Helsingørrevyen. 282.
 Henrik Ibsensvej. 554.
 Henriksens og Hustrus Borgerskole. LXXIII.
 Hepplewhite, engelsk Stil. 87.
 Herlev. 2.
 Herluf Trollesgade. LXI.
 Herreborgs Opsynsskole. LXXIII.
 »H. H.-Rute«, illegal Transport. 542.
 Hirschsprunges Samling. [(108. 111. 115. 119. 120. 123. 142. 146. 192).] 109. 112. 114. 137. 138. 150. 180. 190—192.
 Hjem, Københavnske. [43—48. 82—88.] 43—48. 82—88.
 »Hjemmefronten«, illegalt Blad. 538.
 Holbergsgade. LXI. 488.
 »Holger Danske«, illegal Gruppe. 534.
 Holmbladsgade. 350.
 Holmens Bro. 432.
 Holmens Kanal. [XXI. LXI. 66. 429.] 27. 75. 137. 156. 432.
 Holmens Kirke. LXI. 137. 232.
 Holms Plads. 552.
 Holsteinsgade. LXXIII.

Holsteinsgades Skole. [525.]
Holte, 2.
Hornbækrevyen. 281—82.
Hovedbanegaarden. [XX.] XI. XV. LXVI.
2. 432.
Husflidsselskab, Dansk. 406.
Husum Vold. [55.]
Hvalfangerselskaber. 506.
»Hvalrossen«, Torpedobaad. [527.]
Hveen (Tyge Brahes Institut). 323.
Hvidovre. — Sogn. 2. XCI.
Højbroplads, Højbro. [16.] XXVII. 10.
Højesteret. [L. (LI) LIV. LVI.] L—LVI.

I

Idrætsparken. [59.] XCV.
Illum, Varehus. [450.] 78. 451.
Immanuelskirken. [9.] 8.
Impressionisme (ister). 110. 120. 126. 128.
135. 176. 178. 275.
Inderhavnen. 478.
Industribygningen. XII. XVIII.
Industrien. [333—370. 377—396.] 333—
370. 377—396.
Industriforeningen i København. VII. IX.
414.
Industriraadet. 342. 344.
»Information«, Bureau, illegalt Blad,
Avis. [539.] 538. 539. 540.
Ingeniørforeningens Bygning. 554.
Institutet for teoretisk Fysik. [325.]
Internationale Handelskammer. 438.
Islands Brygge. LXVI. 11. 478. 479. 551.
552.
Istedgade. [549.] 220. 527.

J

Jacob Michaelsens Minde. Børnehjem.
[LXXXIII.] LXXXIV.
Jagtvejen. [31.] LXXI. LXXXV. 9. 91.
377.
Jarmers Taarn. XII.
Jens Kofodsgade. 558.
Jernindustriens Bygning. [29.] 28.
Jesus Kirken. 236.
Johan Herman Wessels Hus. [76.]
Johanneskirken. 232. 236.
Sct. Johannes Stiftelse. LXXXIII.
LXXXIV.
Journalistforeningen. XXV.
Julius Thomsens Gade. [415.] 74. 415.
Justitsraad Møllers Handelshøjskole (Aal-
borg). 466.
Jydske Handelshøjskole (i Aarhus). 466.
St. Jørgens Sø. LXXVI. 553.

K

Kagsaa. XCII.
Kalkbrænderihavnen. 477.
Kalundborg, Svovlsyre- og Superfosfatfa-
brikken. [353.]
Kalvebod Bastion. 39.
Kalveboderne. 4. 89. 477.
Kalvebod Strand (Brygge). [441.] II. X.
XII. XIV. LXXXVIII. 204. 478. 479.
Kampen paa Rheden. 548.
Kapelvej. 557.
»Karla«, Kabeldamper. 486.
Kastaniegaarden, Kystsantorie (Vording-
borg). LXXXIV.
Kastellet. [514.] 5. 89. 92. 513. 515.
Kastrup (Flyveplads). 538.
Kastrupfortet. 541.
Kastrup, Svovlsyrefabrikken. [352. 355.]
K. B. Hallen. [60.]
Kildevang, Optagelsehjem. LXXXIV.
Kildevældsparken. 5. 92.
»Kirkens Front«, illegalt Blad. 540.
Kirker, københavnske. [9. 10. 26. 28. 37—
42.] 8. 9. 12. 14. 15. 28. 31. 37—42.
75. 80. 231—236.
Kirkesagens Fremme, København. 233.
St. Kirkestræde. 10.
Klampenborg. [50.] 2. 94.
Klampenborg Banegaard. LXVI.
Klampenborg Dyrehave. 89. 94.
Klassicisme (Malerkunsten). 126. 138.

Klosterstræde. 385.
Klunketid. 402.
Knabrostræde. [79.]
Knippelsbro. [4. 478.] 4. 79. 475. 478. 552.
Knippelsbrogade. [517.] 409. 552.
Kommunehospitalet. LXXXVIII. XC.
Kompagnistrædeklarveret. 75.
Kongelige Mønt. [LXII.] LXI—LXII.
Kgl. octr. Brandassurance-Comp. 27.
Kgl. Porcelainsfabrik. [389. 305.] VIII.
389—396.
Kgl. Teater. [237. 239. 241. 243—245. 248
—251. 254. 255. 257—261. 266. 267.
269. 271.] XXVI. LVI. 14. 238—39. 241.
242. 243—44. 246. 247. 248. 249. 251.
258—261. 514.
Kongens Bryghus. 386. 388.
Kong Georgs Palæ. [LVI.] LV.
Kongens Have. 89.
Kongens Nytorv. [27. 92. 462.] LVII.
LXXX. 28. 78. 90. 153. 432. 451. 514.
Kongevejen. 139.
»Korea«, Motorskib. [491.]
Kort, københavnske. [2. 3. 90. 428. 475.]
Kristianiagade. 9.
Kristianskirken. 552.
Kronprinsessegade. 5.
»Kronprins Frederik«, Motorskib. [499.]
501.
»Kronprins Olav«, Motorskib. [498.]
Krøyerske Skole. 99. 126. 143. 144.
Kubismen. 60—61. 83. 86. 166. 410.
Kulkompagniet. 27.
Kunsthindustrimuseet. [77. (121). (131).]
XVIII. 80. 389. 390. 392. 393. 394.
Kunstmuseet. [(102. 103. 107. 109. 113.
118. 121. 129. 131. 139. 140. 141. 143.
145. 147. 149. 170. 174. 180). 180—
186.] 103. 104. 111. 114. 115. 127. 139.
142. 143. 148. 150. 178. 180—187. 390.
Kurantbanken. LVII. LXI.
Kystbanen. 2.
Kvægtorvet. LXXXVIII. 444.
Kvæsthusbroen. [431. 440. 480.] 478.
Kvæsthusgade. [495.]
Københavns Kiosker. XV.
Københavns Sporvejs Selskab. LXXX.
Købmagergade. VIII. 15. 451.
Købmandsskolen. [466.] 466.
Kødbyen. [445.] LXVIII. LXXXVII.

L

Laanekasse, Den lille. 454.
Laane- og Diskontobanken. 453. 454.
Ladegaarden. [LXXXII.] LXXXIII.
LXXXIV.
Landbohøjskolen. LXXXVIII. 296. 297.
Landemærket. LXXIII.
Landmandsbanken. [456.] LVIII. 426.
452. 453. 488. 491.
Landmandsbanksagen. LV.
»Land og Folk«, illegalt Blad, Avis. 537.
538.
Landsarkivet. [10.] 9.
Landsforeningen Dansk Kunsthaandværk
og Kunstindustri. 405.
Landskronagade. 451.
Landstinget. [XXXVII. LV.] XXXIII.
XXXVI.
Langebro. LXVI. 4. 475. 478. 536.
Langelinje, Langelinjekajen. XXXII. 5.
92. 477. 478. 513.
Larsbjørnsstræde. [3. 12.] 10.
Larsens Plads. [439.] 475. 478.
Larslejstræde. LXXI.
Latinerklarveret. 26.
Lavendelstræde. X. 19.
Leerbecks højere Pigeskole. LXXIII.
»Løise Mærsk«, Motorskib. [473.]
Lersøen. XCII.
Lersøparken. 91.
Lille Kongensgade. 451.
»Lise-Ruten«, illegal Transportforbindelse.
542.
Litteratur. [193—230.] 193—230.
Lundbeck, H. & Co. 362.
Lübecker-Gotikken. 42.

Lygteaa. XCII.
Lygten (Hyltebro). LXXXVIII.
Lyngby. 139.
Lyngbyvej. LXXXIX. XCI. 377. 380.
Lysgaard. XCI.
Lystbaadebavnen. 4. 477.
Løngangsstræde. X.
Løvens kemiske Fabrik. 362.

M

Magasin du Nord. [(447). 461.] 451. 461.
Maglekildevej. [519. 553.] 554.
4. Maj. 559.
»Makrelen«, Torpedobaad. [527.]
Malere og Billedhuggere. [(97—192).] 97
—192.
Mariendalsvej. 14.
Marmorkirken. LVI.
»Marocco«, Motorskib. [498.]
»Martin Carl«, Dampskib. [471.]
»Mayonnaiseklarveret«. 26.
Medicinalco A/S. 363.
Medicinalindustrien. [363—366.] 362—366.
Messel-Barok. 14.
Messen, Varehus. 451.
Metropolitanskolen. 80.
Middelgrundstortet. 513.
Mikkel Vibes Gaard. 138. 139.
Ministeriet Liebe. XXIX.
Ministeriet Neergaard. [XLI.]
Ministeriet Scavenius. 520. 524. 526.
Ministeriet Zahle. [XXXVII.] XXVIII.
Monradsvej. 319.
»Morgenbladet«, illegalt Blad, Avis. 540.
Munch-Udstillingen i Kbhvn. 1904. 174.
Munkevangen. [53.]
Münchener-Glyptoteket. 188.
Møbelhaandværk. [402—407.] 402—407.
Mølleaaen. 339.

N

Nansensgade. XXIV.
Nasjonalgalleriet, Oslo. [123.] 138. 172.
National Arkitekturperiode. 8—25. 27.
Nationalbanken. [LIX. LXI. (454.) 455.]
LVII—LXI. 432. 452. 453. 456. 488.
National Malerkunst. 98. 110.
Nationalmuseet [306. 307.]
»National Pressetjeneste«, illegalt Blad.
538.
Naturalisme, digterisk, scenisk. 193. 208.
212. 237. 238. 240. 300.
Naturalisme, Malerkunstens. 98. 117. 120.
124. 127. 145. 146. 157. 164. 172.
Neoimpressionisterne. 164.
Nesa. 5.
»New York Times«, am. Avis. 525.
Niels Brocks Handelsskole. 466. 467.
Niels Juelsgade. 488.
Nikolaj Kirke. 75.
Nivaagaardsamlingen. 138.
Njalsgade. 552.
Nobels Tobaksfabrik. VII. VIII.
Nordbanegaarden. LXVI.
Norden, Foreningen. 344.
Nordhavnen. 4.
»Nordisk Nyhedstjeneste«, illegalt Blad.
538.
Nordiske Udstilling i 1872. I. XXIV.
Nordiske Udstilling i 1888. [I—XVIII.]
I—VI. X—XVIII. XIX. XXV. XXVI.
76. 402. 453.
Norges Minde, Børnehjem. LXXXIV.
Norgesporten. [514.] 513.
Norske Gesandtskab. [31.]
Nyboder. 558.
Nyborg Folkebibliotek. [62.] 62.
Nyrogade. [79.]
Ny Carlsbergvej. 10.
Ny Carlsbergvejens Skole. 527.
Nyhavn. [78.] LXI. 80. 224.
Nyklassicisme. 54. 58.
Ny Kongensgade. X.
Ny Teater, Det. 241. 242.
Nytorv. [LXIII.] LXVII. 30. 32.
Nærumgaard. LXXXIV.

Nørre Allé. LXXI. LXXXIII. 30. 91.
Nørrebro. XXIV. LXXXVIII. XCI. 11.
201. 219.
Nørrebrogade. [549.] LXXXVIII. 4. 423.
531.
Nørrebroparken. [96.] 5. 92.
Nørrebros Teater. [279. 281.] 241. 282.
Nørregade. XXIV. 385. 451.
Nørrevold. [29. 448. 449.] 28.

O

Odensegade. 27.
Olesen, C., Handeldsbus. 27.
Oliehavnen. [481.]
Optagelseshjemmet i Snekkersten.
LXXXIV.
Optagelseshjemmet ved Kokkedal.
LXXXIV.
Ordrupgaard-Samlingen. 190.
Ordrup Krat. 61.
»Orientering«, illegalt Blad. 538.
Orlogsværftet. [76.] 78.
»Oscar II«, Amerikadamper. 497.
Otto Mønstedts Plads. [15.]
Overformynderiet. [66.] XVIII. 432.
Over Stalden. 282.

P

»Pacific«, Kabeldamper. 486.
Paladshotellet. 10.
Pantomimetæret. 14.
»Peder Skram«, Artilleriskib. [527.]
Pharmaceutisk Læreanstalt. [11.] 9.
Pharmacia A/S. 362.
Phoenix, Hotel. XXIV. 99.
Phønix, Sukkerraffinaderi. [551.] 552.
Platanvej. 137.
Politigaarden. [(32)—36.] LXVIII. 31.
32—36. 62. 72.
Porcelæn og Keramik. [389—396.] 389—
396.
Positivisme, engelsk filosofisk. 290. 300.
Prinsessegade. VII. LXXI.
Privatbanken. [455.] 11. 432. 452. 453.
Proviantgaarden 5.
Prøvestenen. [481.] 4.
Prøvestenshavnen. 475.
Pseudo-renaissance (»Krostilen«). 87.

R

Raadhuset. [LXVII. 17—25. (154. 155).]
II. XV. XVIII. LV. LXVII 154. 403.
Raadhushaven. XIV. 212.
Raadhuspladsen. [LXV.] XII. 11. 432.
Raadvadsvej. [95.]
Radiofonihuset. [68. (69). 70—73.] 68—
74. 513.
Radioraadet. 68.
Ragnagade. 409.
Rahbeks Allé. 138. 388.
Rantzausgade. 203.
Realisme (Malerkunstens). 126. 145. 146.
173. 177.
Rederiet C. K. Hansen. [30.] 30. 504.
Rederiet J Lauritzen. 504. 505. 506.
Rederiet Marius Nielsen og Søn 504.
Rederiet A. P. Møller. 504. 505. 506.
Rederiet »Torm«. 472.
Redmølen. [481.]
Refshaleøen. 478.
Regensen. 15.
Reimer Wildes Gaard. 79.
Renaissance, Møbler. 88.
Ribe Stiftsmuseum. [(101.)
»Riberhuus«, Hjuldamper. 496.
Riddersalens Teater. 245. 283.
Rigensgade. 174.
Rigsarkivet. [303.] 78. 79. 303—304.
Rigsbanken. LVII.
Rigshospitalet. XC.
Ringbanen. 2.
Rosbæk. LXXXIX.
Rosenborg Have. [(134.)
Rosenborg Slot. [LI.] 89.
Rosenstandsvej. 529.
Rosenørns Allé. [68.] 72. 74.
Roskildevej. 93.

Royal Air Force. 553. 554.
Rudolph Berghs Hospital. XII.
Rungsted. [65.]
Ryesgade. LXXXIII. LXXXIV.
Ryvangel. LXXXIX.
Røde Kro. 282.
Rødovre. 2.

S

Sadolin & Holmblad, Firma. [357—361.]
357—361.
Saltholm. [101. 103. 107.] 104. 543.
Saltkompagnier. 506.
Samvirkende Fagforbund. 550.
Sankt Annegade. LXXXIV. 139.
Sankt Annæ Plads. LXXX. 174. 432. 464.
Sankt Hans Hospital. LXXXVIII. XC.
XCI.
Sankt Hans Torv. LXXI.
Saxbo. 396.
Saxogade. XXIV.
Scala Teatret. [283.] 243. 282.
Schalburgkorpset. 549. 550.
Scheplers Smørforretninger. 450.
Schmidts Borgerskole for Dreng. LXXIII.
Schneekloth's Skole. 295.
Scholm Sæbehus. 450.
Schwartz'ske Fond. 153.
»Selandia«, Motorskib. [350.] 350. 469.
Serridslev. LXXXIX.
Shellhuset. [553.] 520. 553. 554.
Sjællandsgade. LXXXV. LXXXVI.
Sjællandsgades Skole. [LXX.]
Skagensmalerne. 190.
Skagens Museum. [110. 114.] 140.
Skandinavien-Amerika-Linien. 497. 500.
501.
Skibsfart. [469—512.] 469—512.
Skolen ved Sundet. [LXXIV.] LXXIV.
Skolernes Vandredstilling. 178.
Skolescenen. 245.
Skudehavnen. 477.
Skydebanen. XC.
Skyttegade. 203.
»Skonvirke-Stilen«. 46. 52. 392. 404. 408.
410.
Slotsgade. XXIV.
Slotsholmen, Slotsholmsgade. [XXII. XLV.
XLVI. 429.] LVII. LXI. LXXX. 78.
224. 475. 488.
Slutterigade. [80.] 80.
Smallegade. VIII.
Smedelinien. [90.] 5.
Snapstinget. XXXIV.
Socialreformen af 1933. LXXXV—
LXXXVI.
Solbjerg Kirke. 236.
Soldenfeldts Stiftelse. [11.] 9.
Sortedamsdossiering. 9.
Spanager, Børnehjem. LXXXIV.
»Speditøren«, illegal Transportgruppe.
542.
Sporvogne. [LXXX.] LXXIX—LXXX.
Springforbi. 94.
Statsbankerotten 1813. LVII.
Statsraadet. [XLI.] XXXIX—XLIV.
Statsradiofonien. 153. Se ogsaa under Ra-
diofonihuset.
Stefansgade. 92.
Stengade. XXIV.
Stilrevolutionsperiode. [43—48.] 43. 408.
Stjernen, Bryggeri. [384. 385.] 388. 560.
Stockholmsgade. 9.
Stockholmsudstilling 1930. 61. 406. 410.
Stokbebyggelse. [5.]
Store Kongensgade. LXXIII. 222. 513.
558.
»Store Nordiske«, Kabeldamper. 486.
Store Nordiske Bygninger i Shanghai,
London, København, Nagasaki. [484—
485.]
Store Nordiske Telegraf-Selskab. [484—
487.] 453. 483—487.
Stormgade. LXXX.
Strandgade. 79. 138.
Strandvejen. [XXIII.] LXXXIV.
LXXXIX. XCI. 56.

Strandvejsskolen (tidl. Østre Gasværks-
vejsskole). [LXXII.]
Strøget. [459.]
Studentforeningen. [XXI. (14).]
XXXII. 12.
»Studenternes Efterretningstjeneste«, ille-
galt Blad. 537. 538.
»Studenternes Efterretningstjeneste«, ille-
gal Transportgruppe. 542.
Studentergaarden. XXXII.
Studentersangforeningen. XXXII.
Studiegaarden. [XXX.]
Stukperioden. 76.
Stærkassen. 68.
Submsgade. LXXI.
Sukkerfabrikkerne. [335.] 453.
Sundbyerne. [4. 5.] LXVI. XCI.
Sundby Havn. 543.
Sundby Hospital. LXVIII. XCI.
Sundby, Kirkegaard og Krematorium.
LXVIII.
Sundbyparken. 94.
Sundby Torv. 92.
Sundholm. [LXXXIII.] LXXXIII.
LXXXIV. LXXXVI.
Svanemøllebugten (havnen). XCI. 4. 477.
Svanholm Bryggeri. 387.
»Svendborg«, A/S, Dampskibsselskab. 470.
473.
Sveriges alminna Exportforening. III.
Sydhavnen. [482.] 4. 475. 477. 478—479.
Symbolisme (Malerkunst). Symbolister.
124. 126. 128. 145. 146. 157.
Søborg 5.
Søkvæsthuset. 79.
Sølund, Børnehjem. LXXXIV.
Sølgade. XXIV. LXXI.
Sølvmedekunst. [408—413.] 408—413.
Sønder Boulevard. [552.] 11. 204. 554.
Sønderbro Teater. 282.
Søndermarken. 89.
Søndersø. LXXVI.
Søndre Fasanvej. VIII.
Søndre Toldbod. 478.

T

Taastrup. LXXVI.
Teater, Skuespil, Ballet, Opera og Revy.
[237—284.] 237—284.
Teglhølm. [482.]
Teglværkshavnen. 478. 479.
Tekniske Selskab. 421. 422.
Tekniske Selskabs Skoler. [414. 415.]
414—415. VIII.
Tekniske Selskabs Skole i Ahlefeldtsgade.
[414.]
Tekniske Selskabs Skole i Julius Thom-
sensgade. [415.]
Teknologisk Institut. [416—419. 421.] 398.
415—417. 420. 554.
Telefonhuset. 513.
Terminus, Hotel. XII.
Thiel'ska Galeriet i Stockholm. [137. 152.]
142.
»Thingvalla«, Dampskib. 496.
»Thingvalla«, Post-Dampskibsselskab. 496.
Thorvaldsens Museum. [154.] L. 155. 156.
180. 187.
Tietgensgade. X. XII.
»Times«, engelsk Avis. 525.
Tingskiftevej. 13.
Tivoli. II. XI. XII. XIV. XIX. 89. 282.
Tobaksindustrien. [368—370.] 367—370.
Toldboden. 432. 475. 478.
Toldbodgade. 464.
Toldkammeret. XIV.
Tomsgaard. XCI.
Toppen, Fredshjem for Piger. LXXXIV.
»Tordenskjold«, Marinefregat. [483.] 484.
»Torm«, Rederi. 472.
Torvegade. [94.] 5. 79. 92.
»Train Mærsk«, Motorskib. [473.]
Triangel. [XXIII.] LXXXVIII.
Tuborg Bryggerier. [383. 384.] 388.
Tuborgfondet. 388.
Tuborg Havn. 4.

Tuborg Vang. XCI.
Tuborgvej. 424.
Tøjhusbavnen. 475.

U

Udvalget for Kirkesagens Fremme i København (Det Københavnske Kirkefond). 233.
Ungdomshjemmet i Espergærde. LXXXIV.
Universitetet og højere Lærestalter. [285—305. 309—332.] 285—305. 309—332.
Universitetsbiblioteket. XC.
Utterslev (Østergaard, Vestergaard, Hulgaard). XCI.
Utterslev Mose. Utterslev. [6. 95.] XCI. 4. 94. 122. 390. 391.

V

Valby. [6.] LXVI. LXXXVIII. XCI. 1. 167. 338. 342. 386. 390.
Valby Gasværk. [LXXVII.] LXXXVIII.
Valbyparken. 94.
Valby Sporvognsremise. [LXXX.]
Vandforsyningsanlæg. [LXXXV. LXXXVI.] LXXXV—LXXXVII.
Varedirektoratet. XLVIII. 456.
Vartov. XXVII. LXVII. 39. 232. 555.
Gl. Vartov. LXXXIX.

Ved Stranden. [29.] 26. 27. 137.
Vendersgade. LXVIII.
Verdensudstillingen i Paris 1878. 98. 110.
Verdensudstillingen i Paris 1900. 46. 404. 411.
Verdensudstillingen i Paris 1925. 411. 413.
Verdensudstillingen i Wien 1873. 46.
Vesterbro. [XX. 482.] XI. XXIV. LXXVII. LXXXVIII. LXXXIX. 92. 201. 219.
Vesterbrogade. [XIX.] LXXX. 2. 387. 451. 537.
Vesterbros Passage. X. XII. XXIV.
Westerbye, Varehus. 451.
Vestergade. 342.
Vesterport [458.] X. XI.
Vestervoldgade. X. XII.
Vestre Boulevard. II. XIV. XVIII. 5. 345.
Vestre Gasværk. LXXVII. LXXXVIII.
Vestre Hospital. XC.
Vestre Kirkegaard. [16.] 1. 132.
Vibenshus. LXXX.
Videnskabernes Selskab. [15. (112).] 14.
Vigerslev. XCI.
Vigerslevparken. [94.]
»Viking«, Sejlskib. [469. 502.]
Wilhelm Hansens Samling. 138.
Vimmelskiftet. [15.] 14.
Vingaardsstræde. 451.
Vodroffsvej. 388.

Vognmandsmarken. 92.
Voldkvarteret. Voldterrænet. 26. 89. 90.
Værlose Flyveplads. [514.] 513.

Z

Zahrtmanns Skole. 99. 165.

Ø

Ølindustrien. [383—387.] 382—388.
Øresundshospitalet. LXVIII. XC.
Ørstedeske Ministerium. LV.
Ørstedsparken. [91.] XXIV. 89. 92.
H. C. Ørstedsvvej 4.
H. C. Ørsted-Værket. [LXXVIII. LXXIX. 349.] LXXIX. 348. 479.
Østasiatiske Kompagni. »Ø. K.« [(489). 490—493. (494.)] 342. 426. 440. 453. 469. 488—494. 504. 505.
Øster Allé. [31.] LXXXVIII.
Østerbro. LXXIX. 2. 27. 92. 513.
Østerbrogade. LXXX. XCV. 4. 11.
Østerbros Døtreskole. LXXIII.
Østergade. 10. 78. 450. 460.
Østerport. 432. 513.
Østre Anlæg. XXIV. 39. 90. 186. 190.
Østre Gasværk. [LXXVI. LXXVIII.] [LXXXII.]
Østre Gasværks Skole (Strandvejsskolen). [LXXXII.]
Østre og Vestre Betalingsskole LXXI.

